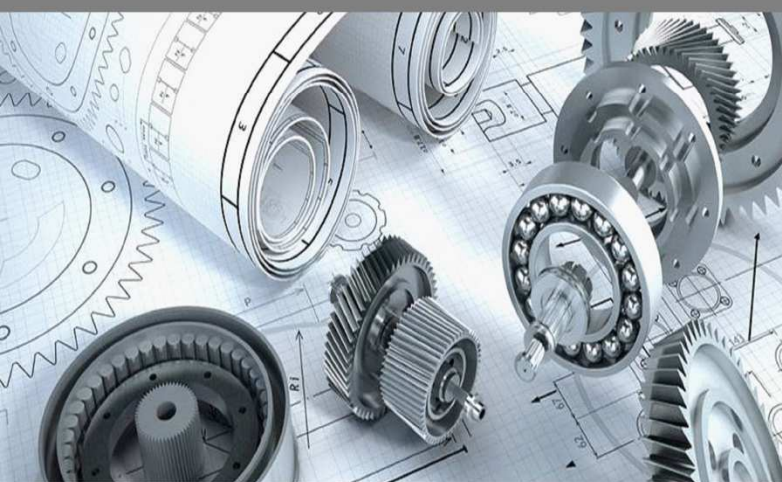

TAVASZI SZÉL 2017 / SPRING WIND 2017

Tanulmánykötet

Doktoranduszok Országos Szövetsége
Association of Hungarian PhD and DLA Students

III.

TAVASZI SZÉL

SPRING WIND

Szerkesztette:
Dr. Keresztes Gábor

Doktoranduszok Országos Szövetsége
Budapest
2017

Tavaszi Szél – Spring Wind 2017

III. kötet

Lektorálták:

Dr. Bajmócy Péter	Dr. Mikó-Baráth Eszter
Dr. Baranyai Edina	Dr. Mojzes Ákos
Dr. Boros János	Dr. Nagy Katalin
Dr. Dobák Miklós	Dr. Papp Klára
Dr. Domokos Mária	Dr. Pogány Ágnes
Dr. Fejérdy Gergely	Dr. Rozsnyai József
Dr. Feketéné Szabó Éva	Dr. Scholz Anna
Dr. Györkös Attila	Dr. Steiger Kornél
Dr. habil. Bertalan Péter Tamás	Dr. Szabó Zoltán
Dr. habil. Tóth Sándor	Dr. Szilágyi Zsolt
Dr. habil. Hornyák Árpád	Dr. Szirbik Sándor
Dr. habil. Kulcsár Valéria	Dr. Teperics Károly
Dr. habil. Lazányi Kornélia	Dr. Tóvári Judit
Dr. Hegedűs Gábor	Dr. Trohák Attila
Dr. Insperger Tamás	Dr. Vad János
Dr. Jámbori Szilvia	Dr. Verók Attila
Dr. Józsa Krisztián	Dr. Zsoldos Gabriella
Dr. Kamondi László	Ifj. Dr. Bertényi Iván
Dr. Kosztyánné Dr. Mátrai Rita	Megyeriné dr. Runyó Anna
Dr. Kotschy Andrásné	Prof. Dr. Juraj Bukoveczky
Dr. Kun Ágota	Prof. Dr. Kamp Salamon
Dr. Lőkös László	Prof. Dr. Kovách Imre
Dr. M. Császár Zsuzsa	Prof. Dr. Lakatos Lajos
Dr. Makkai Béla	Prof. Dr. Mándrik Iván
Dr. Maróczy Katalin	Prof. Dr. Mika János

ISBN: 978-615-5586-18-7

DOI: 10.23715/TSZ.2017.3

Felelős kiadó: Doktoranduszok Országos Szövetsége

Megjelent: 2017-ben

Minden jog fenntartva.

TAVASZI SZÉL
SPRING WIND

III. KÖTET

Műszaki tudomány

Művészet és művészettudomány

Orvos- és egészségtudomány

Pszichológia- és neveléstudomány

Sporttudomány

Szociológia- és multidiszciplináris társadalomtudomány

Történelem- és politikatudomány

TARTALOMJEGYZÉK

MŰSZAKI TUDOMÁNYI SZEKCIÓ 14

DIGITAL CONTROL ALGORITHMS IN ORDER TO CONTINUOUS GAS PRODUCTION	15
<i>Ildikó Bölkény, József Konyha, Viktor Füvesi, Szilárd Szopkó</i>	
OPTIMIZATION OF THE PROFILE GEOMETRY OF INVOLUTE GEAR PAIRS BASED ON STRENGTH AND VIBRATION EXCITATION PARAMETERS	26
<i>Dániel Debreczeni</i>	
EXAMINING THE CHARACTERISTICS OF NOCCHI_CB80_38T CENTRIFUGAL PUMPS DURING OPERATION.....	35
<i>Nikolett Fecser</i>	
BRIGHTNESS PERCEPTION AND BACKGROUND COLOUR.....	46
<i>Katalin Gombos</i>	
NEMLINEÁRIS ÉS NEM-SIMA HATÁSOK FORGÁCSOLÁSI FOLYAMATOK SORÁN	59
<i>Kiss Ádám, Bachrathy Dániel</i>	
AN ANALYTICAL METHOD FOR COMPOSITE BEAMS WITH INTERLAYER SLIP SUBJECTED TO THERMAL LOAD.....	74
<i>Ákos József Lengyel</i>	
SZÁRNYMETSZETEK KÖRÜLI ÁRAMLÁS SZIMULÁCIÓJA-ALACSONY REYNOLDS-SZÁMOKON.....	90
<i>Nagy Balázs, Balla Esztella</i>	
PÁLYA-JÁRMŰ-RAKOMÁNY RENDSZEREK ANALÍZISE AZ ÁRUKÁROK ELKERÜLÉSÉRE ÉS A JÁRMŰ MENETBIZTONSÁGÁNAK FOKOZÁSÁRA	102
<i>Pidl Renáta</i>	
ALIFÁS SZÉNHYDROGÉNNEK ELLENÁLLÓ PVC CSŐ ANYAGFEJLESZTÉSE ÉS GYÁRTÁS UTÁNI TULAJDONSÁGAINAK ÖSSZEHOSONLÍTÁSA	119
<i>Román Krisztina</i>	

MŰVÉSZETI ÉS MŰVÉSZETTUDOMÁNYI SZEKCIÓ 124

A SPANYOL VILÁGI KÓRUSZENE SZÜLETÉSE	125
<i>Burkus Boglárka Olimpia</i>	
„MIT TANULHATOTT AZ IFJÚ KLEBELSBERG GRÓF AZ ANDRÁS A SZOLGALEGÉNY OLVASÁSAKOR?”	131
<i>Erdősi-Boda Katinka</i>	
EGY MEG NEM VALÓSULT ÉPÜLET TÖRTÉNETE – FERDINAND FELLNER SZEREPE A MAGYAR KIRÁLYI OPERAHÁZ ÉPÍTÉSTÖRTÉNETÉBEN	137
<i>Juhász Gabriella</i>	
ÉPÍTÉSZETI TERVPÁLYÁZATOK A MAGYARORSZÁGI KÉSŐ HISTORIZMUSBAN.....	144
<i>Székely Márton</i>	

BEETHOVEN-ZONGORASZONÁTÁK KIADÁSAI A ZENESZERZŐ ÉLETÉBEN ÉS HALÁLA UTÁN, A 19. SZÁZAD VÉGÉIG. HOGYAN LÁTTA BEETHOVENT CZERNY, MOSCHELES ÉS LISZT?..... 149
Tihanyi Zsuzsanna

ZENEKRITIKA AZ 1950-ES ÉVEKBEN A MAGYAR ÁLLAMI OPERAHÁZ SAJTÓARCHÍVUMÁNAK TÜKRÉBEN 158
V. Szűcs Imola

ORVOS- ÉS EGÉSZSÉGTUDOMÁNYI SZEKCIÓ 166

KERESKEDELMI ÉS NEM KERESKEDELMI FORGALOMBÓL SZÁRMAZÓ TÖMÉNY SZESZESITALOK ACETALDEHID TARTALMÁNAK MEGHATÁROZÁSA 167
Bujdosó Orsolya, Pál László, Árnys Ervin Mihály

LÁTÁSSZÜRÉS AZ INFORMATIKA SEGÍTSÉGÉVEL..... 176
Guth Kitti

PSZICHOLÓGIA- ÉS NEVELÉSTUDOMÁNYI SZEKCIÓ.... 183

AZ ELKÖTELEZŐDÉS ÉS ELHIDEGÜLÉS KÉRDŐÍV PSZICHOMETRIAI JELLEMZŐI 184
Bank Éva

A TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS MEGJELENÉSE AZ OKTATÁSBAN..... 193
Farkasné Ökrös Marianna

A HAZAI FELSŐOKTATÁSI KÖNYVTÁROSKÉPZÉS ELINDULÁSA A 20. SZÁZAD DEREKÁN 205
Fülep Ádám

MENNYIT KÖLTSÜNK A KÖZOKTATÁSRA?..... 211
Horváth Szilárd

ÉLMÉNYALAPÚ ISMERETSZERZÉS EGY OKTATÓCSOMAG SEGÍTSÉGÉVEL . 219
Krakker Anna

A FELVIDÉKI BÁNYAVÁROSOK MŰVELT TANÍTÓINAK OLVASMÁNYAI A 16-17. SZÁZADBAN..... 228
Mizera Tamás

MEGTALÁLNI ÉS MEGTARTANI A CÉLT – KIÚT A KIÉGÉSBŐL 233
Nagy Eszter

INTERNATIONAL EXTENSION OF CONDUCTIVE EDUCATION..... 240
Oraveczi Adrienn

MIT JELENT EGY MAI KOLLÉGISTA KAMASZ SZÁMÁRA A KOLLÉGIUM? ÚJSZERŰ TANULÓI SZÜKSÉGLETEK MEGJELENÉSE A HAZAI KOLLÉGIUMI NEVELÉSBEN 251
Pribék László

THE IMPACT OF EMOTIONS IN OCCUPATIONAL SAFETY 267
Lourdes Ruiz S.

A KOMFORT ZÓNA PSZICHOLÓGIAI TÉNYEZŐINEK VIZSGÁLATA..... 272
Szabó Hangya Lilla

A PSZICHOMOTOROS FEJLŐDÉS ÉS EGYES SZOCIODEMOGRÁFIAI ADATOK
ÖSSZEFÜGGÉSEINEK VIZSGÁLATA KORASZÜLÖTT GYERMEKEKNÉL..... 279
Szele Anna Szabina

SPORTTUDOMÁNYI SZEKCIÓ.....294

HOGYAN LEHET SÍELNI HÓ NÉLKÜL? AVAGY ALTERNATÍV LEHETŐSÉGEK A
TURIZMUSBAN 295
Béki Piroška

SZOCIOLÓGIA- ÉS MULTIDISZCIPLINÁRIS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEKCIÓ 305

DEBRECEN MEGHATÁROZÓ KULTÚRAKÉPZŐ ÉS –FORMÁLÓ
SZEMÉLYISÉGEI – KULTURÁLIS ELIT A KELETI RÉGIÓBAN..... 316
Béres Zsuzsa

A BIZTONSÁG, MINT SZUBJEKTÍV TÉNYEZŐ A VÁROSFEJLESZTÉSBN –
ESETTANULMÁNY SZOLNOK VÁROS PÉLDÁJÁN 324
Kispál Judit, Nagy Gyula

EMBERI ERŐFORRÁS FEJLESZTÉS ÉSZAK-TISZÁNTÚLON:
A ROMA ETNIKUM TÁRSADALMI, GAZDASÁGI HELYZETÉNEK
SZOCIÁLGEográfIAI ELEMZÉSE 339
Kóti Tibor

KÖZÉP-EURÓPAI HATÁROK ÉRTELMEZHETŐSÉGE MENTÁLIS T
ÉRKÉPEZÉSI MÓDSZERREL..... 349
Kriská Olivér, Bartalos Balázs

LONG TERM IMPACTS OF FLOODING EVENTS OBSERVED THROUGH FOCUS
GROUPS IN FLOOD EXPERIENCED URBAN COMMUNITIES IN HUNGARY 370
András Molnár

DEMAND AND SUPPLY FACTORS IN THE EDUCATION OF OFFICER
CANDIDATES 379
Judit Stummer, Zoltán Jobbágy Dr. habil.

A HUNGARIKUMOK ÉS HELYI ÉRTÉKEK SZEREPÉNEK VIZSGÁLATA
AZ Y ÉS Z GENERÁCIÓ ÁLTAL ALKOTOTT LOKÁLIS ÉS ORSZÁGOS SZINTŰ
IMÁZSBAN KVANTITATÍV MÓDSZER SEGÍTSÉGÉVEL 393
Tóth Bettina, Nagy Gyula

ELTÉRŐ KULTÚRÁK AZONOS ÉRDEKEK..... 408
Yousef Katul

TÖRTÉNELEM– ÉS POLITIKATUDOMÁNYI SZEKCIÓ 422

A JÁSZBERÉNYI KOMMUNISTA PÁRTELIT ÉS BELSŐ KONFLIKTUSMEZŐI (1946-1961).....	423
<i>Cseh Dániel, Hamerli Petra</i>	
EGY LEGENDA NYOMÁBAN: PRIWINA ÉS KOCEL_HOL KERESHETJÜK MOSABURGOT?	444
<i>Juhász Péter</i>	
A FRANCIA FELSŐOKTATÁS TÖRVÉNYI HÁTTERE 1968-1990 KÖZÖTT.....	455
<i>Kiss Andrea</i>	
FRIEDRICH ISTVÁN POLITIKAI PÁLYÁJÁNAK TÖRTÉNELEMPOLITIKAI ÉRTELMEZÉSEI A HORTHY-KORSZAK HAJNALÁN.....	461
<i>Köpfler Balázs</i>	
I PRIMI CITTADINI DELLA CITTÀ: FIUME POLGÁRMESTEREI A SZÁZADFORDULÓN.....	472
<i>Ordasi Ágnes</i>	
AZ 1848/49-ES FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC KEZDETLEGES SZAKASZA A TÖRTÉNELMI KÁRPÁTALJA VÁRMEGYÉINEK TÖRTÉNETE TÜKRÉBEN.....	485
<i>Paládi Renáta</i>	
„DELIBERATUM EST...” ÍTÉLETHOZATAL ÉS BÜNTETÉSEK DEBRECENBEN A 17–18. SZÁZAD FORDULÓJÁN.....	493
<i>Papp Rita</i>	
RÓMAI EXPORT VAGY BARBÁR IMPORT? MEGJEGYZÉSEK A SZARMATA- RÓMAI KERESKEDELMI KAPCSOLATOK JELLEGÉHEZ A SZARMATA BARBARICUM TERÜLETÉRE KERÜLT KERÁMIALELETEK KAPCSÁN.....	504
<i>Szebenyi Tamás</i>	
SZÉLJEGYZETEK A RÉGI MAGYARORSZÁG UTOLSÓ HÁBORÚJÁNAK HÁTORSZÁGÁBÓL – „IFJABBÍK” TELEKI SÁNDOR VILÁGHÁBORÚS NAPLÓJA.....	516
<i>Teleki András</i>	
(IN)DEPENDENCE? AZ OSZTRÁK-MAGYAR KERESKEDELMI KAPCSOLATOK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT.....	528
<i>Teleky Béla</i>	
EGY HADIFOGOLY TITKOS ÖNVÉDELMI FEGYVERE.....	538
<i>Tóth Péter</i>	
KÉRDÉSFELVETÉSEK EGY REGÉCI BOSZORKÁNYPERHEZ	545
<i>Veres Tünde</i>	

Lectori salutem!

Sok szeretettel köszöntöm a kedves Olvasót a Doktoranduszok Országos Szövetsége nevében! Ön a pontosan két évtizedes múltra visszatekintő Tavaszi Szél Konferencia-sorozat legújabb tanulmánykötetét tartja kezében, mely a 2017. évi rendezvényen bemutatkozott előadók által publikált legújabb tudományos eredményeket mutatja be.

A Tavaszi Szél Konferencia az utóbbi években a magyar tudományos élet nagy tradíciókkal bíró eseményévé, a fiatal kutatók számára a legjelentősebb tudományos találkozóvá vált. A konferencia sajátossága, hogy multidiszciplináris, így valamennyi tudományterület számára lehetőséget biztosít a megjelenésre, ezáltal minden évben széles tájékozottságot szerezhetnek a kedves résztvevők a különböző tudományágak új és újszerű eredményeiről.

Az idei évben a Tavaszi Szél Konferenciát a Miskolci Egyetemen rendeztük meg nagy sikerrel, 2017. március 31. - április 2. között. A konferenciára évről - évre az előzetesen szakmailag alaposan elbírált, legjobbnak minősülő kutatási témák kerülhetnek be a hazai és határon túli intézményekből. Ennek tudatában országosan is kiemelkedőnek számít, hogy az idei Tavaszi Szélen közel 500 előadót hallgathattunk meg a 20 szekcióban. Az elismert szakemberek által lektorált tanulmánykötetben végül közel 160 tudományos publikáció jelenhet meg.

Úgy véljük, hogy a Doktoranduszok Országos Szövetsége ezzel a rendezvénnyel is öregbítette hírnevét és erősítette küldetését, melynek lényege, hogy társadalmilag beágyazott szervezetként a doktori képzésben résztvevők számára kitárja a lehetőségeket, támogassa munkájukat és magát tudatosan alakító közösséget formáljon. Ennek érdekében hívunk és várunk továbbra is minden doktoranduszt, doktorjelöltet a szervezet kötelékébe, hogy együtt építhessük tovább a szervezet jövőjét, melynek jelmondata kifejezi lényegét:

„Közösség a tudományért.”

A konferencia nem jöhetett volna létre a szervezők és támogatók aktív közreműködése nélkül. Ezúton is köszönetünket fejezzük ki házigazdáinknak, az Miskolci Egyetem munkatársainak, az egyetem doktorandusz önkormányzatának, a DOSz tudományos osztályainak, munkatársainak és titkárságának a hatékony együttműködésért, mely nélkül nem sikerülhetett volna ilyen magas színvonalon megrendezni az idei tudományos összejevetelt. Köszönettel tartozunk továbbá támogatóinknak is: az Emberi Erőforrások Minisztériumának, a Nemzeti Tehetség Programnak, Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzatának, a Miskolci Egyetemnek, továbbá a Magyar Mérnöki Kamarának, a Magyar Ügyvédi Kamarának, az AGRIA Telecom Kft.-nek, Aluivent Zrt.-nek, EGIS Zrt.-nek, a Michelin Hungária Aroncsyártó Kft.-nek és további támogatóinknak.

Reméljük, hogy a XX. Tavaszi Szél Konferencia idén is maradandó, pozitív emlékeket hagyott mindenkiben, az ott szerzett tapasztalatok és új tudományos információk hasznául szolgálnak majd a résztvevők és ezáltal a magyar tudomány és a felsőoktatás számára.

További szakmai sikereket és kellemes olvasást kívánunk minden kedves Olvasó számára!

Sopron, 2017.10.25.

Üdvözlettel:

Dr. Keresztes Gábor
szerkesztő

Műszaki tudományi szekció

DIGITAL CONTROL ALGORITHMS IN ORDER TO CONTINUOUS GAS PRODUCTION

Ildikó Bölkeny

University of Miskolc, Research Institute of Applied Earth Sciences, Department of Research Instrumentation and Informatics, Research Assistant, bolkeny@afki.hu

József Konyha

University of Miskolc, Research Institute of Applied Earth Sciences, Department of Research Instrumentation and Informatics, Research Assistant, konyha@afki.hu

Viktor Füvesi

University of Miskolc, Research Institute of Applied Earth Sciences, Department of Research Instrumentation and Informatics, Research Fellow, fuvesi@afki.hu

Szilárd Szopkó

University of Miskolc, Research Institute of Applied Earth Sciences, Department of Research Instrumentation and Informatics, Research Assistant, szopko@afki.hu

Abstract

Gas hydrates can cause serious problems in oil and gas industry. Several measurements, connected to formation of gas hydrate, were performed on our department in last decade. Using the collected data, a preventive inhibitor dosing system can be developed, based on model driven system. The nature of the model is highly influence the quality of control system. In this article a model of gas hydrate and a machine learning based predictive detection system are introduced.

Keywords: gas hydrate, modelling, gas industry, neural network

1. Introduction

One of the major problem during the production of gas, when the ingredients present and the conditions are enabled, hydrate crystals are formed in the pipeline. The number of hydrate molecules can be raised, which can foul with each other so agglomeration presents, it can cause plug in the section of pipeline. In worst case the hydrate plug can effect production outages which results loss of money for the maintainer or in other cases “just” decrease in production [1], [2].

There are more preventive technology to apply against the formation of hydrate. In practice of gas industry one of the most popular solutions is the usage of thermodynamic inhibitors (THI) for a long time. The dosage of THI shifts the hydrate curve to region where the conditions are not corresponding for a stable hydrate formation [3]. These compounds (methanol, ethylene glycol) have to inject in high volume to the gas to be effective against hydrate formation. This technology is not a modern solution, because it has several draw-backs like: a) cost of additional pipe to the gas wells; b) the cost of the methanol regeneration [4]; c) methanol contaminates also intensively the environment.

Newer alternative technologies are the injection of low-dosage hydrate inhibitors such as kinetic hydrate inhibitors (KHI) which can prevent the growth of hydrate molecules [5]. In this group belongs even the antiagglomerants (AA) [7] products, which allow the formation of gas hydrates but keep the hydrate crystals small and dispersed [6]. These modern, low-dosing inhibitors enable the usage and noticeably dynamically spread of locally installed injection

systems in the field, at site of the gas wells. Thus injection unit systems are needed for this purpose [8].

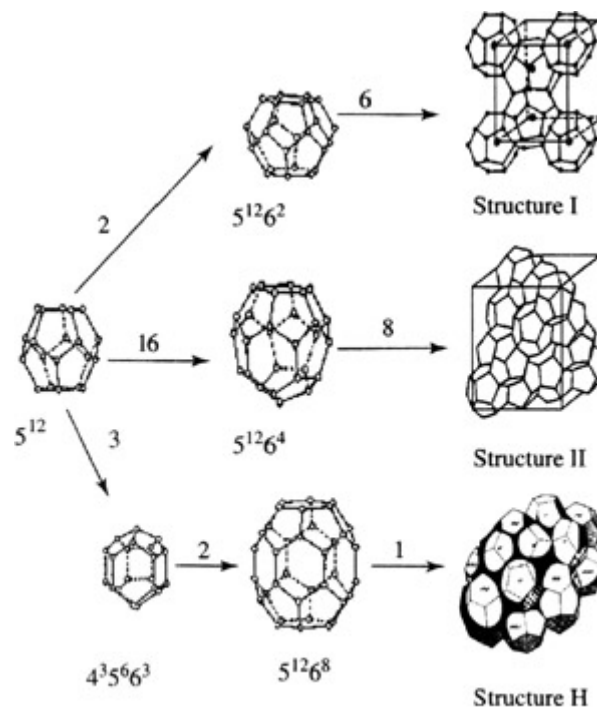
During the last decades the staff of the Research Institute of Applied Earth Sciences takes part in several projects, where hydrate prevention and inhibitor injection were in the center. This paper has two objects: a) to introduce a simple model of gas hydrate; b) show a neural network (NN) based solution for preventive gas hydrate detection.

2. Gas Hydrate

Natural gas hydrates are crystalline solids composed of water and gas. The gas molecules, also known as guests are trapped in water cavities, also known as host that are composed of hydrogen-bonded water molecules. Typical natural gas molecules include methane, ethane, propane and carbon dioxide [1], [3].

2.1 Structures of Hydrates

There are three known structures of gas hydrates: Structure I (SI), structure II (SII) and structure H (SH). These are distinguished by the size of the cavities and the ratio between large and small cavities. SI and SII contain both a smaller and a larger type of cavity, but the large type cavity of SII is slightly larger than the SI one.

Figure 1. Structure of Hydrates [2]

The maximum size of guest molecules in SII is butane. SH forms with three types of cavities, two relatively small ones and one quite large. The symmetry of the cavities leaves an almost spherical accessible volume for the guest molecules. The size and shape of the guest molecule determines which structure is formed due to volumetric packing considerations. Additional characteristics are guest dipole and/or quadrupole moments, such as for instance for H₂S and CO₂.

The average partial charges related to these moments may either increase the stability of the hydrate (H₂S) or be a decreasing factor in thermodynamic stability (CO₂). SII forms with for instance propane and isobutane and SH with significantly larger molecules, as for instance cyclohexane, neo-hexane.

Both methane and carbon dioxide form SI hydrate. SI hydrates forms with guest molecules less than 6 Å in diameter. The cages and the number of each cage per unit cell are shown in Figure 1. SI cages are shown at the top of the figure. The unit cell of SI hydrate contains 46 water molecules and consists of 2 small and six large cages. The unit cell is the smallest symmetric unit of SI. The two smaller cavities are built by 12 pentagonal faces (5¹²) and the larger of 12 pentagonal faces and two hexagon faces (5¹²6²). The growth of hydrate adds unit cells to a crystal [2], [3].

3. Hydrate Problems in Production

In the mid-1930s Hammerschmidt studied the 1927 hydrate review of Schroeder to determine that natural gas hydrates were blocking gas transmission lines, frequently at temperatures above the ice point. This discovery was pivotal in causing a more pragmatic interest in gas hydrates and shortly thereafter led to the regulation of the water content in natural gas pipelines. The detection of hydrates in pipelines is a milestone marking both the importance of hydrates to industry and the beginning of the modern research era.

Shut-in gas wells are particularly prone to serious hydrate problems, if the well has been producing some water. Subsequent equilibration of the tubular and its contents with cold zones of the rock can lower the temperature into the hydrate-formation region. Hydrate nuclei form from the films of water on the tubular walls. The subsequent crystallization can result in large plugs of hydrate tens or hundreds of meters long.

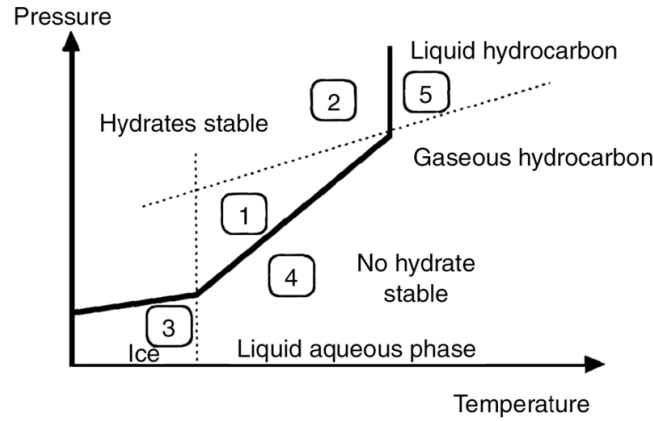
Figure 2. Hydrates in Laboratory [6]

Hydrate formation also can take place within a shut-in oil well, generating a slurry of solid that is capable of accumulating and plugging the pipe. The logic is that oil will dissolve some water—generally small amounts. Under high-temperature/high-pressure (HT/HP) conditions, the amounts can be 5 to 10 mol%. The oil is produced up the wellbore, temperature falls, and liquid water comes out of solution, remaining in suspension as micro-droplets. In a static condition, the micro-droplets gradually coalesce and precipitate. This liquid water is saturated with gas so that hydrates can form at the appropriate pressure/volume/temperature (PVT) values [2], [7].

4. Determination of hydrate phase limit curve by calculation

A general phase diagram for hydrocarbon, water, and solid hydrate is shown in Figure 3. There are essentially five regions:

- Gaseous hydrocarbon, hydrate, and excess liquid water
- Liquid hydrocarbon, hydrate and excess liquid water
- Gaseous hydrocarbon and ice
- Gaseous hydrocarbon and liquid water
- Liquid hydrocarbon and liquid water

Figure 3. Schematic phase diagram for a water/hydrocarbon/hydrate system [8]

The temperatures at which gas hydrates form are much higher than the temperatures at which water ice will form. The exact pressure and temperature values for this equilibrium vary with hydrocarbon-gas composition and with the dissolved salt content in the liquid water phase. For three-phase vapour –liquid water– hydrate, the basic equations for the equilibrium condition are:

$$f_i^{\text{vapour}} = f_i^{\text{liquid water}} = f_i^{\text{hydrate}} \quad (1)$$

Peng –Robinson equation of state was selected, which is:

$$P = \frac{R \cdot T}{V_m - b} - \frac{a}{V_m \cdot (V_m + b) + b \cdot (V_m - b)} \quad (2)$$

The coefficients a, b of Eq (2) were obtained for mixtures using the Van der Waals mixing rules, that:

$$a_{\text{mix}} = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n x_i \cdot x_j \cdot a_{ij} \quad (3)$$

$$b_{\text{mix}} = \sum_{i=1}^n x_i \cdot b_i \quad (4)$$

Where k_{ij} is the binary interaction parameter and:

$$a_{ij} = (a_i a_j)^{1/2} \cdot (1 - k_{ij}) \quad (5)$$

The chemical potential of water in the hydrate phase is given by Van der Waals and Platteeuw:

$$\frac{\Delta\mu}{R*T} = \sum_{k=1}^{n_c} v_k * \ln(1 + \sum_{j=1}^n c_{jk} * f_j) \quad (6)$$

Langmuir constant is Eq (7), where T is the absolute temperature, k is Boltzmann's constant:

$$c_{jk} = \frac{z_{ji}}{k*T} \quad (7)$$

Transforming the expression, hydrate forming pressure can calculate at given temperature:

$$\frac{\Delta\mu_0}{RT_0} - \int_{T_0}^T \left(\frac{\Delta H_m}{RT^2} \right) dT + \left(\frac{\Delta V_m}{RT} \right) * p - \sum_{k=1}^{n_c} v_k * \ln \left(1 + \sum_{i=1}^n c_{jk} * f_j \right) - \ln a_w = 0 \quad (8)$$

Where:

$$\Delta H_m = H_0 + \int_{T_0}^T c_p dT \quad (9)$$

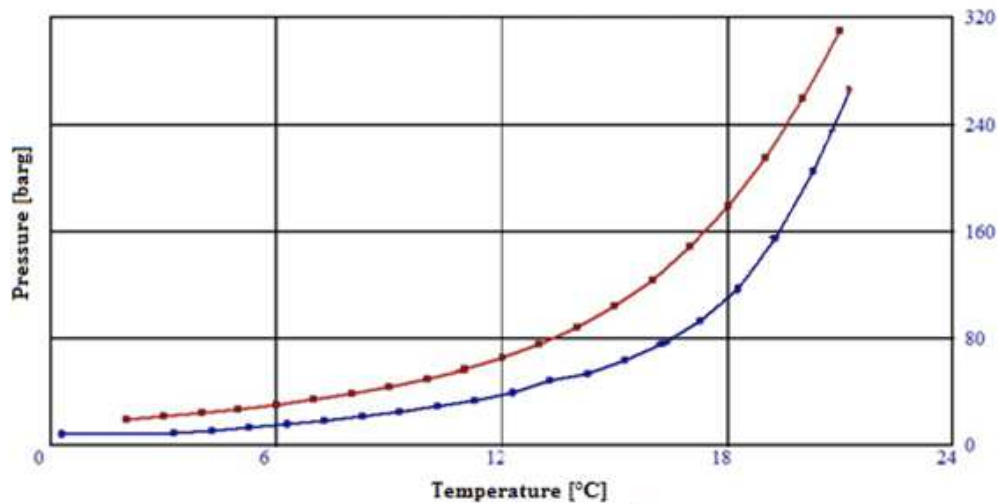
$$c_p = \frac{dH}{dT} \quad (10)$$

Simulation program, called PVTP, use a similarly calculation to get hydrate forming pressure to discrete temperature range. [9], [10]

PVTP program was used to perform the calculations of hydrate curve. The program has been patented by the Petroleum Experts. The shape of the limit curve depends on the composition of gas well (Tab. I.).

Therefore the composition of the gas is needed in order to calculate the curve. After the measurements of the components, the hydrate phase limit curve can be calculated by the software.

There are three different structures of gas hydrates, the first (SI) and second (SII) structure are very frequent in industry. The calculation was made in two ways, according to the above mentioned two main hydrate structure types. Both hydrate phase limit curves are shown in Fig. 4. (SI is red; SII is blue). As we can see low temperature and high pressure are needed for the formation of gas hydrates [6], [5].

Figure 4. Diagram of Structure I (red) and II (blue)

Generally in industrial conditions the operating gas pressure is at 60 bar, therefore this point of this diagram is very important. As we can see the hydrate forming limit temperature of this point is approximately at 12-13 °C.

Table 1. Composition of gas

No.	Component	Type	Molar percent	Molecular Weight [g/mol]
1.	N2	Pure Non Hyd	5.683	28.01
2.	CO2	Pure Non Hyd	22.655	44.01
3.	C1	Pure Hyd	61.941	16.04
4.	C2	Pure Hyd	5.322	30.1
5.	C3	Pure Hyd	2.278	44.1
6.	iC4	Pure Hyd	0.615	58.1
7.	nC4	Pure Hyd	0.768	58.1
8.	iC5	Pure Hyd	0.274	72.2
9.	nC5	Pure Hyd	0.222	72.2
10.	C6	Pure Hyd	0.163	86.2
11.	C7	Pure Hyd	0.063	99.5
12.	C8	Pure Hyd	0.016	112

5. Measurements

Practical measurements have been performed by a hydrate forming tester machine at the Research Institute of Applied Earth Sciences. The equipment developed by the Department of Research Instrumentation and Informatics which is shown in Fig. 5.

This modelling equipment is suitable for simulation of gas pipeline flow. The equipment using field conditions such as -20 ... +30 °C temperature range, and original gas pipeline pressure range. The flow values in accordance to modelling principles, the flow rate range is 1-10 ml/min. The hydrate forming in capillary cell which placed in a thermostat. To promote hydrate formation water is added which comes from gas well.

Figure 5. Hydrate forming test-equipment

High number of measurements were performed with the previously detailed hydrate forming test equipment, using different inhibitor materials and gases from all over Hungary. In last decade more than thousands of analyses were performed by using this test bench. From this huge database of measurements 50 (units) were randomly selected and used for the investigation. During the measurements the values of differential pressure, inlet pressure, temperature of gas were saved for later investigation.

The appearance of the gas hydrate molecules in the gas flow resulted in increased pressure in the pipe section. The hydrate agglomeration can decrease the cross sectional area of the pipeline. The instant signification of the appearance of the gas hydrate is of high importance. From practical point of view the differential pressure provides the most valuable information about the processes in the tube. The difference between inlet tube pressure and outlet tube pressure of the system is referred to as differential pressure. Sudden change of the differential pressure predicts hydrate forming. Thus, in our investigation the value of that parameter was used as input of the alarm system.

6. Generation of datasets

Three main datasets were generated for the alarm system. First, a longer training dataset was needed to train the features of prediction and configure the weights of the network during the training process. One of the most important parameter during the training process is to stop it on correct time. The early stop occurs when the network does not learn the main features of the training data. In other case, when the training process of the neural networks takes longer than the optimum, the network can be overtrained. It means that the network can give good estimation when an unknown independent dataset is used. Thus, an independent dataset, called validation dataset, is used to stop the training process at correct time when the mean squared error (MSE) value of the validation dataset is lower than it is optimum to stop the training process of the network. In generally the mean squared error can calculated with the next formula, (Eq. 11).

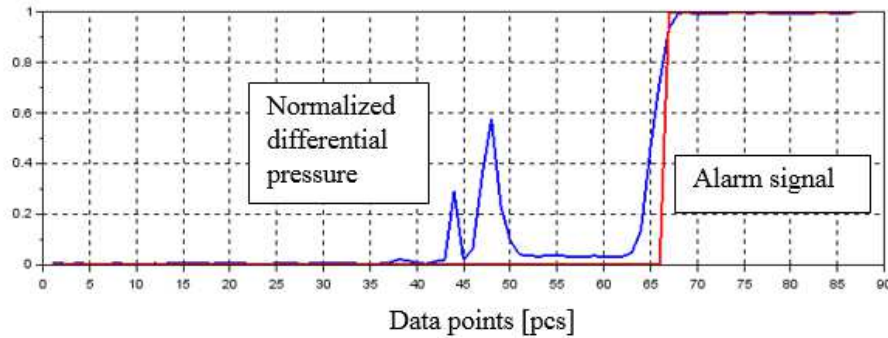
$$MSE = \frac{1}{n} \sum_i [y_{req}(i) - y_{est}(i)]^2 \quad (11)$$

where $y_{req}(i)$ is the required output of the network in the ith time step, $y_{est}(i)$ is the estimation of actual network in i^{th} time step, n is for the number of samples.

Table 2. Main parameters of datasets

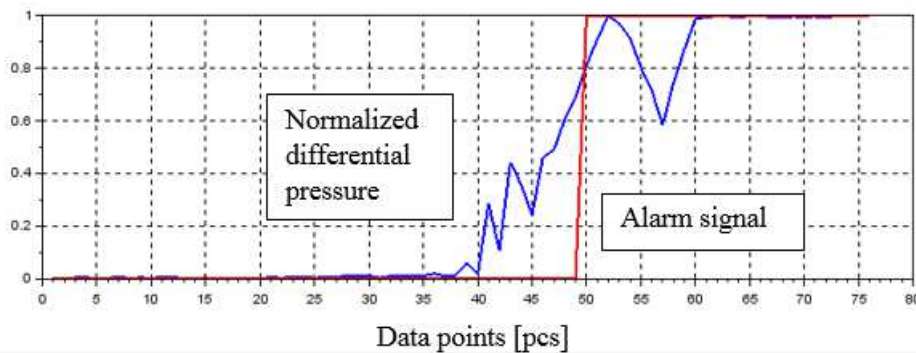
Dataset	Number of used measurements [pcs]	Number of data points [pcs]
Training dataset	26	2576
Validation dataset	10	1077
Test dataset	10	1698

The third generated dataset is the test dataset, which is also independent from the training and validation sets. This dataset is used to compare the results of different network structures. The main parameters of datasets can be found in Tab. 2.

Figure 6. Generation of alarm signal – example 1

As input the scaled, normalized differential pressure value was used from the datasets of measurements illustrated in the vertical axes. The required output was an artificially generated alarm signal, which was determined from the differential pressure values, where a 75% limit separated the zero and the alarmed levels. The alarm signal was zero until the actual differential pressure value was under the limit. When it reached the limit, the signal changed to 1. Two examples for the generation are shown in Fig. 6 and 7.

Figure 7. Generation of alarm signal – example 2

7. Construction of used neural networks

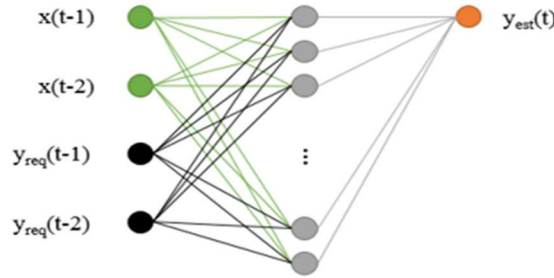
In this paper two network groups are compared. The first one is the neural network autoregressive model with exogenous input (NNARX), which uses the required outputs as inputs in the regressor, therefore, so it is not a real type of recurrent networks. The other one is the neural network output error model (NNOE), which use its earlier outputs as input. These networks are nonlinear models which use their inputs. The used regressor of these models and the mapping function can be found in (Eq. 12) for NNARX and (Eq. 13) for NNOE models.

$$y_{est}(t)=f[x(t-1),x(t-2),\dots,x(t-n_i),y_{req}(t-1),\dots,y_{req}(t-n_{ro})] \quad (12)$$

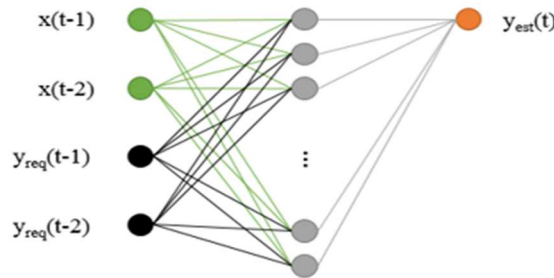
$$y_{est}(t)=f[x(t-1),x(t-2),\dots,x(t-n_i),y_{est}(t-1),\dots,y_{est}(t-n_o)] \quad (13)$$

Here the estimation of the neural network in t^{th} timestamp is $y_{est}(t)$, $x(t-1)$ is the used input of the network in $t-1^{th}$ timestamp, $y_{req}(t-1)$ is the required output of the neural network in $t-1^{th}$ timestamp. n_i is the size of used tapped delay line of the inputs, n_{ro} is the size of used tapped delay line of the required outputs, n_o is the size of used tapped delay line of the outputs of the network. One examples each for both networks can be seen in Fig. 8 and 9.

Figure 8. Example for the used neutral network model structure, NNARX model ($n_i = 2, n_{ro} = 2$)

During the model selection the size of the regressor and the number of hidden neurons in hidden layer of networks were changed.

Figure 9. Example for the used neutral network model structure, NNOE model ($n_i = 2, n_o = 2$)

8. Training process of networks

Twelve neural networks were trained using the generated datasets. Every network was trained for 1000 iterations but just the validated network was saved, which produced the smallest MSE value during the training process. For training the Levenberg-Marquard algorithm was used in Matlab environment with NNSYSID toolbox [11].

9. Selection process of the alarm signal generated network

To investigate the performance of a developed system the MSE value does not give adequate information about the efficiency of the networks, thus some other index value usage is suggested. The characteristic of the output is similar to shorter or longer impulse shapes. The rising edge (RE) of these impulses in output of the network can be investigated and used for comparison.

There are several methods, which can be used to find edges in one dimension. One traditional method is, where after some filtering the signal derivatives are analyzed to find the step like changes in the signal [12]. Drawback of the method is the sensitivity to the noises. The other used method is the Canny edge detection method, which use the first derivative of Gaussian to approximate the optimal finite length filter [13]. This method gives good result in our case.

10. Results of NN based alarm system

Results of twelve networks were compared, using the MSE and the relative error of found rising edges in the simulated output of the network and the required alarm signal. The comparison of the network can be found in Tab. III. The most efficient networks were the networks with smaller hidden layer and with simple regressor. The complicated input configuration do not give so good results.

The most efficient network was a NNOE network with small regressor numbers.

Table 3. Main parameters of datasets

Type of network structure	Regressor of network	Num. of hidden neurons [pcs]	Training dataset		Validation dataset		Test dataset	
			MSE	Rel. error of found RE [%]	MSE	Rel. error of found RE [%]	MSE	Rel. error of found RE [%]
NNARX	$n_i = 1;$ $n_{ro} = 1$	10	0.0083	96.2	0.0065	100.0	0.0146	90.0
		12	0.0081	96.2	0.0064	100.0	0.0146	90.0
	$n_i = 1;$ $n_{ro} = 2$	10	0.0209	73.1	0.0184	70.0	0.0227	70.0
		12	0.0202	73.1	0.0177	80.0	0.0203	90.0
	$n_i = 2;$ $n_{ro} = 2$	10	0.0223	73.1	0.0186	90.0	0.0259	70.0
		12	0.0388	69.2	0.0350	50.0	0.0316	60.0
NNOE	$n_i = 1;$ $n_o = 1$	10	0.0086	100.0	0.0062	100.0	0.0157	90.0
		12	0.0058	96.2	0.0048	100.0	0.0127	90.0
	$n_i = 1;$ $n_o = 2$	10	0.0284	76.9	0.0253	60.0	0.0326	60.0
		12	0.0265	65.4	0.0236	70.0	0.0278	50.0
	$n_i = 2;$ $n_o = 2$	10	0.0269	69.2	0.0252	70.0	0.0183	60.0
		12	0.0347	53.8	0.0325	50.0	0.0321	30.0

11. Summary

In the first part of the paper a control system is introduced, where the analyses of gas hydrate gives the bases for the calculations. In the second part of the paper a prediction method of appearance of gas hydrate was showed based on NN. The on time sign of appearance of hydrate is a hard task during the gas production process. In this paper a method is showed which is capable to sign the hydrate on time. The method is based on neural network with recurrent architecture. Using the results of some experiments datasets were generated for training, validation and test purpose of neural networks. Twelve networks were trained and their results compare to get accurate, usable alarm signal on wide parameter range. A simple NNOE network served the most accurate results. For comparison the found rising edges of the signal were investigated with success beside the well-known MSE value.

References

- [1] Sloan ED & Koh, C., *Clathrate hydrates of natural gases*, 2008.
- [2] Makogan Y., *Hydrates of hydrocarbons* Tulsa, Pennwell Books, 1997.
- [3] Geir Ersland, Arne Graue, *Natural gas Hydrates* University of Bergen, Norway
- [4] Bölkény I., Rónai L. *Regulation of an Inhibitor Dosing System*, XXVIII. microCAD Internaciona Multidisciplinary Scientific Conference, University of Miskolc, Hungary, 2014
- [5] Dr. Bódi T., *Földalatti gáztárolás, gáztermelés*, Miskolc, 2002
- [6] ME-AFKI, *Nagy inert tartalmú földgázok kitermelését támogató komplex hidrát-gátló technológia kutatása és fejlesztése*, Tanulmány
- [7] E. Dendy Sloan, Jr., Carolyn Koh, *Clathrate Hydrates of Natural Gases*, 2007
- [8] Sloan, E.D. 1998. *Clathrate Hydrates of Natural Gases*, Ch. 4-6, second edition. New York City: Marcel Dekker
- [9] M. Karamoddin, F. Varaminian: *Prediction of Gas Hydrate Forming Pressures by Using PR Equation of State and Different Mixing Rules* – 2011
- [10] Zhun Li: *Gas Flow During Well Testing* – Stanford Egyetem – 2006
- [11] M. Nørgaard, O. Ravn, N. K. Poulsen, L. K. Hansen (2000): *Neural networks for Modelling and Control of Dynamic Systems*, Springer-Verlag, London, UK, 2000.
- [12] Füvesi V.; Kovács E. (2012). *Separation of Faults of Eletromechanical Drive Chain using Artificial Intelligence Methods*, 18th “Building Services, Mechanical and Building Indusrty days” Int. Conf., Debrecen, Hungary, pp. 19-27.
- [13] Canny, J. 1986. *A computational approach to edge detection*. IEEE Trans. Pattern Anal. Mach. Intell. 8, 6 (Nov. 1986), pp. 679-698.

Reviewer: Attila Trohák PhD, associate professor, University of Miskolc, Faculty of Mechanical Engineering and Informatics, Institute of Automation and Infocommunication

OPTIMIZATION OF THE PROFILE GEOMETRY OF INVOLUTE GEAR PAIRS BASED ON STRENGTH AND VIBRATION EXCITATION PARAMETERS

Dániel Debreczeni

University of Miskolc, PhD student, debdany@gmail.com

Abstract

While developing modern engines, experts increasingly focus on the more precise mapping and optimization of vibratory excitation spectrum and vibratory excitation level of certain gear pairs. The knowledge of the strength characteristics of the toothing and their proper modification are of key importance in the process of influencing these parameters. In this case, however, constant procedures - providing a picture about the condition of the connection at any point in time - are required in addition to conventional tests, which efficiently contribute to treating dynamic characteristics.

The ultimate goal is certainly to reveal actual acoustic behaviour, which can be carried out by analysing the complete drivetrain and then the finished vehicle. However, a certain gear may be paired with numerous engines, which can be ordered in a variety of vehicles. As a result, it is important to manufacture units with gear pairs at an optimized vibratory excitation level, which especially reduce the possibility of errors in the course of later combinations. Therefore, there are technical requirements of the individual development of certain relationships as well as constant supervision of methods related to procedures.

In my paper I deal with specific design issues of involute cylindrical gear drives. I analyse precision relationships which require a more oriented development mechanism due to technical requirements or economical reasons.

The main objective of my research is to create mechanical models that enable a design process with a well-managed, goal-oriented aspect system, including the information gained with the most up-to-date practical procedures. The description of the interfaces often requires a more detailed discussion of parameters that are neglected by the applied standards or used in a significantly simplified form.

One of my main research fields is taking account of the deflection at certain tooth connections as well as the change of the backlash under load. It is important that the analysis of the primary geometry is not sufficient in this case. Precision toothing contains numerous geometric phases applied by grinding with micrometre precision, the aim of which is to ensure the proper behaviour. In my research I also discuss these characteristics in detail.

I especially focus on bearing cleavage dimensions, the main task of which is to provide the ideal bearing pattern. The elastic deformation makes a major impact on the deflection of certain teeth.

In addition to implementing constant development in my mechanical models I also study geometric errors arising from manufacturing technologies. They may result in the occurrence of numerous vibratory components that are not related to fundamental frequency or its harmonic connections.

Keywords: gear, strength, vibratory excitation

1. Introduction

As far as the description of connection characteristics is concerned there is often a need for a more detailed discussion of parameters which are used in a neglected or significantly simplified form by generally applied standards.

One of my main fields is related to the deflection at the connection of certain teeth and thus to the changes of the play of flanks under load. It is important that the primary examination of geometry is not sufficient here.

A precision toothing contains a number of geometric sections prescribed with micrometer precision applied by teeth grinding, which aims to ensure the proper behavior.

I also touch the discussion of these characteristics in detail. In my research measurements of crowing has the top priority, the main task of which is providing ideal bearing pattern. The elastic deformation had a significant impact on deflection of certain teeth.

Beside my continuously developed mechanical models I also deal with the examination of geometric problems arising out of manufacturing technology.

They can result in appearance of several vibratory components that do not relate to connection basic frequencies or their harmonics.

2. The basics of the dynamic behaviour of gear pairs

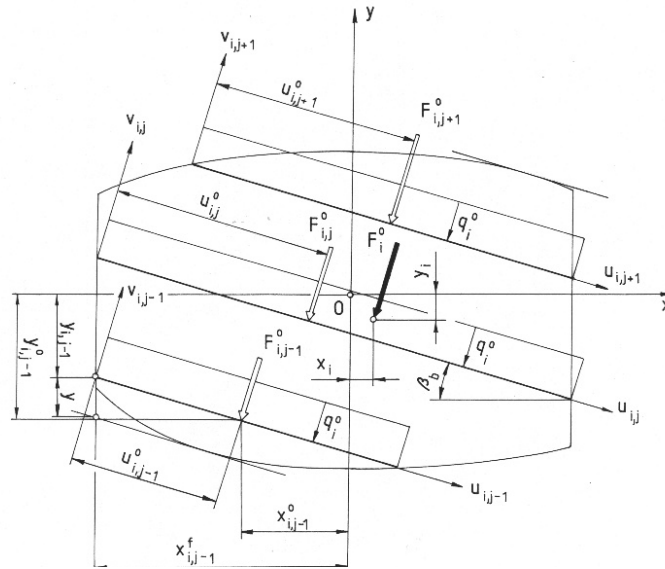
The common treatment of strength characteristics and vibratory excitation properties of the drive is necessary to complete optimal procedure in a professional way in the early phase of design. In practice it is not often realized, which can lead, however, to the strong limitation of final optimization, as well as to significant surplus costs due to already existing construction expenses.

The next step is the overview of the parameters that mostly influence the dynamic behaviour of the primary geometry of a helical gear pair, as well as the basic simulation opportunities. We make our statements without the claim of the completeness, with pointing out the most essential features.

2.1 The effect of the field of action on vibratory excitation

The effect of the geometric parameters of the gear drive can most effectively be characterized by the dynamic stability of the field of action, which is described with the help of the applied rules, the so-called tooth stiffness parameters. The stiffness is usually defined as the required power of a one-micrometre deformation (towards the normal direction of the tooth profile) of the tooth profile at the width of 1 mm. As for calculations, beside material properties, contact ratio, addendum modifications and other characteristics, secondary or grinding geometry is also taken into consideration. Calculations, however, can also easily be applied at primary geometry planning, to ease the later optimization. The precise description of the procedure is not the aim of the present paper.

The conscious optimization of the field of action can get to the foreground with the aim of moderating the torsion vibratory. Therefore we strongly need the general shape interpretation of the field of action. Corrections can be made by modifying the headband curve of certain teeth. In the case of the regulations of the type and measure of the change, the main aim is ensuring the resultant normal tooth strength vector through the centre of the field of action.

Figure 1: The position of the resultant normal tooth strength vector in the field of action [6]

Source: László Kamondi: An opportunity to decrease the vibratory excitation in the connection of cylindrical gears.

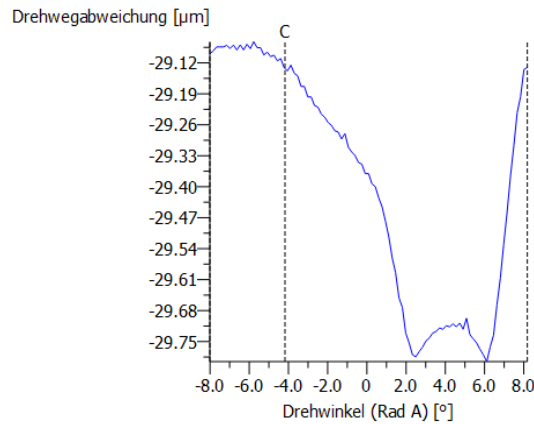
Kamondi has pointed out that optimal vibratory excitation can effectively be approached by meeting the previous condition. Experiments prove that the widespread recommendation requiring the round number multiplication of axial pitch of tooth width should be corrected. It can generally be stated that the precision optimization should be completed with the consideration of the change in the contact tooth length and the resultant friction force, as well as the movement of the resultant normal tooth strength vector.

2.2 The significance of deviation of the rotary path

From the vibratory excitation view of point a gear pair is typically described on the basis of deviation of the rotary path. The deviation of the rotary path can be rooted back to the earlier mentioned mechanical stiffness. The normal direction deflection of the tooth profile can be expressed with the help of the curve length of the basic circle of the rotation angle. Real transmission is always fluctuating around its nominal value due to finite substance stiffness and geometric disorders of different origin, forming the so called angular velocity fluctuation of the drive, which mostly appear in the torsion vibratory. It can also be stated that the dynamic behaviour of a gear drive is in close relation with the rotary stability and inner movement of its transmissions.

Both the deviation of the rotary path and the tooth stiffness parameter is influenced by the grinding geometry too, as the two quantities can be derived from each other. However, the deviation of the path has an extra meaning taking the secondary geometric parameters into account, as each modification of the profile modifies the cylinder relationships.

Figure 2: Forming of involute helical gear pair, deviation of the rotary path along the line of action
Source: own edition

2.3 The significance of tooth deviation

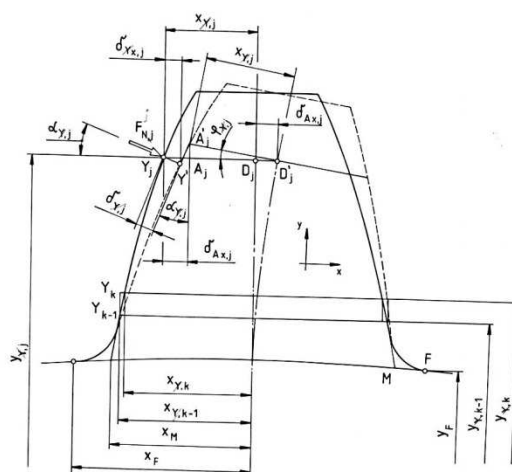
The variation of the connection sections of the certain gear pairs, as well as the speed stroke, lead to the constant variation of load on certain teeth.

Procedures given in regulations of determining the deviation of certain teeth as well as the stiffness of the field of action can be specified by the detailed description of the kinematic relationship between the spatial toothings. Properly manufactured, full mathematical modelling of the toothing is needed for these studies.

With regard to the primary geometry the classical mechanical model of tooth deviation can be seen in Figure 3 whereas the model of toothing can be found in Figure 4.

While demonstrating the deviation from traditional modelling of the procedure in Figure 4, it depicts an extreme tooth shape not used in practice.

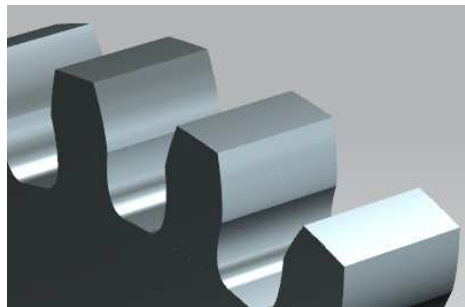
The visible model provides a good opportunity to conduct the finite element method analyses, for which integrated designing systems do not offer a properly precise basis. Specification of the individual models and algorithms is the central issue of our research.

Figure 3: General model of deviation in tooth profiles [8]

Source: László Kamondi –Zsuzsa Drágár: Effect of function structure on behaviour of propulsion chain

Sufficiently precise mathematical procedures involve the description of play of flanks under load. This way it provides the opportunity to prescribe the necessary values for transmission gaps.

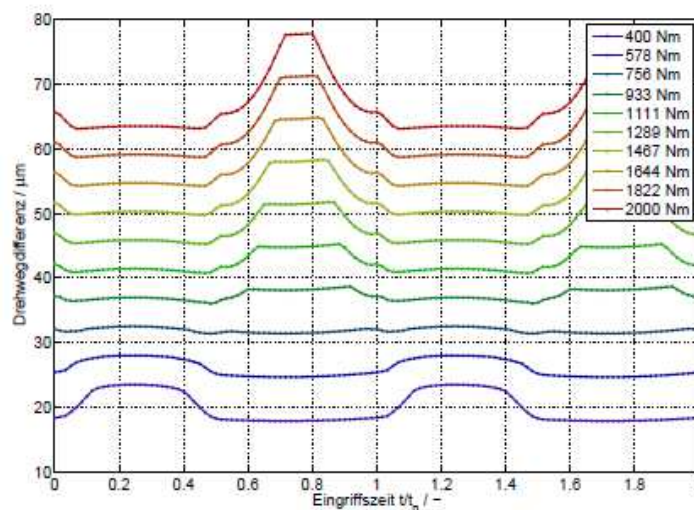
Figure 4: The model of the primary geometry of tooth profile
 $\alpha_i=10^\circ$, $m=10$, $z=29$, $c^*=0,25$, $h_a^*=1$, $x=0$
 Source: own edition

The determination of the final value of tooth deflection/deviation can certainly be done after prescribing profile modifications, as they modify both the geometry of the contact surfaces and deformation mechanism of certain teeth.

2.4 The simulation of the accuracy of gear pairs motion transmission

Load Transmission Error tests provide the best opportunity to analyse the precision of motion mapping of gear contacts, in the course of which the discrepancies between the theoretical and actual situation of the individual points are registered depending on the angle of rotation.

Figure 5 demonstrates the formation of the transmission error in the case of different loads depending on time. The figure, without the accurate analysis of the drive, is to demonstrate the character of the procedure. Drives seen in Figures 2 and 5 are not identical, furthermore, show a different calculation model, this way emphasizing the variety of applicable procedures.

Figure 5: The development of the gear drive LTE diagram depending on load [9]
 Source: Michael Karl Heider: Schwingungsverhalten von Zahnradgetrieben Beurteilung und Optimierung des Schwingungsverhaltens von Stirnrad und Planetengetrieben

The basis of the examination in Figure 5 is also the stiffness test depending on the number of the joining teeth and the gear contact points. This way, taking the load as constant, it treats the tothing as parametrically excited system teeth.

3. Taking secondary geometry into consideration in the course of the dynamic examinations

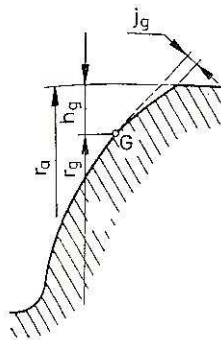
In the previous chapter we have several times referred to the fact that final calculations can only be done on the basis of the secondary geometry. In this chapter also including but not limited, we will go through grinding sizes that are mostly defining in the course of previously discussed examinations.

3.1 The effect of the tip relief geometry on the vibratory excitation

The main aim of different tip relief types is to compensate teeth strikes coming from the deviation of certain transfers from the ideal geometry, and this way to moderate the excitation peaks appearing on the frequency connection, as well as to ensure the rotational speed of the drive. The determination of their main size is typically based on occurring loads, material qualities, as well as the total contact ratio and expected pitch deviation. Here we can also consider allowed excentric profile angle - pressure angle and tooth direction errors, and helix slope deviation.

In practice more relief treatments are applied. They are tip, root, as well as extraction direction relief. The latter can mostly be used in the case of inclined tothing as in this case the line of action is located wryly on the teeth side. Hereinafter we will only analyze tip relief as that is the most frequent applied procedure.

In practice there are several tip relief types. Among these the most significant ones are the linear and progressive reliefs. We will examine the linear case where the relief pressure angle and main size definitely determine geometry.

Figure 6: Interpretation of tip relief gap and diameter [3]

Source: György Erney: Gears

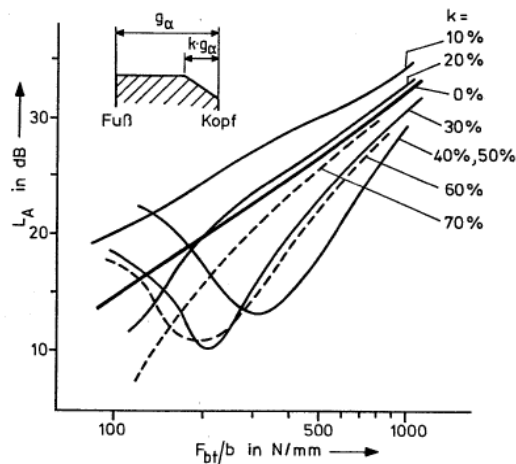
In the course of tip relief we modify the part of tothing that is closer to the tip surface by a bigger pressure angle involution. The main size of the modification j_g , according to Figure 6, means the normal distance of the profile without or with relief.

It is an important question what modification length we should prescribe to provide appropriate vibratory excitation behaviour. Only on the basis of loading conditions the proposal seems justified according to which r_g tip relief radiation limit should be determined so that individual profiles without load should contact just at base pitch length. This way

steady motion transfer can theoretically be ensured without load beside the most steadily growing field of action.

Technical literature deals with the effect of certain relationships of the choice of the relief scope on the vibratory excitation peaks. Figure 7 depicts the change of vibratory excitation peak of a drive with helical tooting containing a $20\ \mu\text{m}$ tip relief backlash in the case of different relief lengths. It is important that Figure 7 is only an illustration therefore the total description of geometry is unnecessary.

We can see that among the curves in figure 7 we can find big tip relief lengths, too. However, they can result in uncertain vibratory at a low stress.

Figure 7: The change in the vibratory excitation behaviour depending on the relief length [9]

$$m_n = 3\text{mm} \quad \varepsilon_\alpha = 1.5 \quad \varepsilon_\beta = 1.5$$

Source: Michael Karl Heider: Schwingungsverhalten von Zahnradgetrieben Beurteilung und Optimierung des Schwingungsverhaltens von Stirnrad und Planetengetrieben

3.2 Crowding geometry effect on vibratory excitation

Precision gear pairs are typically crowded both in profile direction and in length. The aim of crowing is to provide the tooting with directed deformation, this way localize the contact surface and unload the tooth ends. Further objectives are to get the adjoining profile sections closer to the theoretical geometry meaning precise roll-off under nominal loading.

Crowing is a load dependant modification similar to relief. This way it has an effect on the formation of vibratory excitation peaks in Figure 7 as according to the condition of stress it can modify the inward and outward points of certain teeth. Tip relief and prescription of crowing sizes can be completed only together, paying attention to their effects on each other. Dynamic examinations are getting more complicated by the necessity of taking the tooth deviation into consideration. Here the distribution of the load among teeth is inevitable as much as the common description of flattening and deviating teeth profiles. After making calculations certain production errors are an important question as their size is of determining value depending how sophisticated the model is. Completing tests and giving a mathematical summary is a process that is still going on. In this place we do not deal with details.

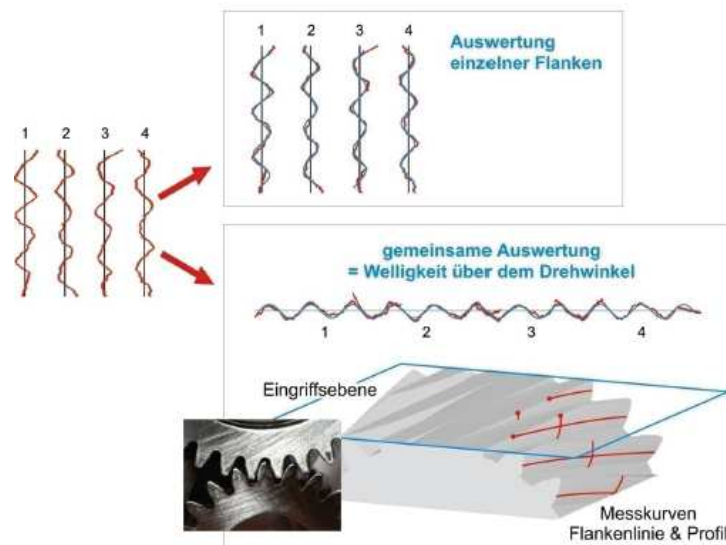
At the prescription of tooth crowing we have to pay attention to the inevitable side effects. It can generally be stated that crowing is a modification that has both necessary effects and inevitably harmful effects with regard to vibratory excitation. While grinding we make a modification that excites path due to the modification of roll-off characteristics.

3.3 Taking the waviness of tooth profile into consideration

From the point of view of the vibratory excitation roughness in the profile and tooth direction line originating from manufacturing problems have an effect similar to crowing which can even cause spectrum elements different from the connection frequency of the gear drive if they are built on each other. Therefore it is worth examining them with regard to certain crowing sizes.

Developed 3D profile measuring instruments are able to determine the roughness on the surface of the scanned tooth profile in the form of impending sine waves. The procedure was developed by Professor Gravel. The essence of the method is that it lays substituting sine waves on the received roughness curve, which faithfully reflect excitation of the path during the full roll-off of the gear pair according to the entering phases of certain teeth. The method is not equal with the Fourier transformation as it gives a much narrower spectrum picture, eliminating the appearance of a number of elements during assessment, which cannot be realized in the real tooth profile. The procedure is rather similar to the regressive calculations as it tries to adapt sine functions with appropriate phase, frequency and amplitude to the discrepancies adequate to points recorded by the 3D measuring instrument. The applicability of the method is proven by both simulation and calculations. Figure 8 illustrates the procedure.

Profile waviness is a defined quantity even in generally used standards. Nevertheless, they typically aim to consider only the so-called dominant wave length. The new detailed procedure, however, ensures a better opportunity to filter out the possible manufacturing problems.

Figure 8: Regressive definition of impending sine wave [4]
Source: G. Gravel: Bestimmung von Welligkeiten auf Zahnflanken

4. Summary

During the research, we concisely, but comprehensively went through geometrical features influencing strength and vibratory excitation parameters of certain gear pairs. We have covered a number of fields that can be of key importance in the future development. We have learnt about the common topics of optimization of strength and vibratory excitation in the case of tooth profile performance. Beside the more complicated effects that are built on each

other, we could see that the vibratory excitation spectrum image of a gear pair is restricted neither to its connection basic frequency, nor to its harmonic. We have also hinted on available simulation opportunities, letting some insight into the theoretical background of the most widespread solutions.

Nevertheless, we should not forget that in the topics discussed, sensitivity of geometry to given tolerances is an important issue. When it comes to choosing an ideal solution, not only the appropriate dynamic behaviour of the nominal profile but also its maintenance within manufacturing tolerances may mean a serious challenge. Therefore assessment of these effects is of key importance for developing future models.

References

- [1] DIN3960 Begriffe und Bestimmungs-größen für Stirnräder (Zylinderräder) und Stirnradpaare (Zylinderradpaare) mit Evolventenverzahnung, Beuth Verlag GmbH, Berlin, Köln, 1987.03.
- [2] DIN3990 Teil1 Tragfähigkeitsberechnung von Stirnräder, Beuth Verlag GmbH, Berlin, Köln, 1987.12.
- [3] Erney György: Fogaskerekek, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1983
- [4] G. Gravel: Bestimmung von Welligkeiten auf Zahnflanken, Kongress zur Getriebeproduktion, Congress Centrum Würzburg, 11-12. März 2009
- [5] ISO 6336-1 Calculation of load capacity of spur and helical gears, 2006.09.
- [6] Kamondi, L.: A rezgésgerjesztés csökkentésének egy lehetősége hengeres fogaskerékpárok kapcsolódásában, OGÉT 2003. XI. Nemzetközi Gépész Találkozó, Kolozsvár. 2003. május 8-11. pp. 129-132.
- [7] Kamondi, L.: Verminderung der Eingriffsschwingungsanregung bei schräg-verzahnnten zylindrischen Stirnrädern durch Modifikation der Eingriffsfläche, Tagung Zahnradgetriebe, Dresden. 6 bis 8. November 1989. pp. 187-192.
- [8] Kamondi, L.: Drágár, Zs.: Effect of function structure on behaviour of propulsion chain, GÉP 66:(5-6) pp. 39-42. (2015) Géptervezők és Termékfejlesztők XXXI. Szemináriuma, Miskolc, Magyarország: 2015.11.05 -2015.11.06.
- [9] Michael Karl Heider: Schwingungsverhalten von Zahnradgetrieben Beurteilung und Optimierung des Schwingungsverhaltens von Stirnradund Planetengetrieben, Technische Universität München, 2012 pp. 1-17.
- [10] VDI/VDE 2607 Rechnerunterstützte Auswertung von Profil- und Flankenlinienmessungen an Zylinderrädern mit Evolventenprofil, 2000.02.
- [11] VDI/VDE 2612 Profil- und Flankenlinienprüfung an Zylinderrädern mit Evolventprofil, 2000.05.

Reviewer: Dr. László Kamondi, honorary professor, University of Miskolc, Institute of Machine and Product Design

EXAMINING THE CHARACTERISTICS OF NOCCHI_CB80_38T CENTRIFUGAL PUMPS DURING OPERATION

Nikolett Fecser

Széchenyi István University, assistant lecturer, fecser.nikolett@sze.hu

Abstract

The first “pump” working with a piston in a cylinder was invented in BC 150 by the Greek Ctesibius. Steam driven centrifugal pumps applied for draining water were first used in the middle of the 19th century in England by Appold. This type was first introduced into Hungary in 1878 to pump out the water from areas flooded by inland water.

The proper operation and development of pumps require a constant monitoring of the efficient transfer of fluid in the pump as well as of its characteristics during operation and the practical implementation of experience.

In my study I examine the characteristics of a Nocchi_CB80_38T centrifugal pump during operation. My choice of topic is justified by the facts that Nocchi pumps have widely been applied, they are reliable and can be operated highly efficiently. Since their improper usage can cause problems, I decided to study the parameters of Nocchi_CB80_38T pumps during operation to be able to avoid these problems. The fundamental characteristics of these pumps are flow rate, pressure, power demand and efficiency. The monitoring of the pump’s characteristics is undertaken in the fluid dynamics laboratory in Széchenyi István University. The measuring device available in the laboratory is suitable for measuring the parameters of pumps. The whole measurement process is traceable on the screen belonging to the measuring device and the measurement parameters can be determined and the results can be recorded by computer software. In my study I describe the measuring device used in the hydrodynamics laboratory at Széchenyi István University. I give a description about the types of measurements available in the laboratory and show the measurement results carried out by a Nocchi_CB80_38T pump, the correlations determined from them and the conclusions taken from the measurement. The outcomes of my study can be beneficial when we operate pumps of similar types [1].

Keywords: pump, flow rate, power demand, pressure, efficiency

1. Introduction

Pumps determine all aspects of our lives and influence them directly or indirectly. Some areas, including but not limited to water supply, water-related activities, health care, crisis and disaster management, firefighting, agriculture, industry, viticulture, producing electricity, household technology and food industry, where pumps play an important role. Pumps are one of the most well-known and widespread type of a machine. Their task is to move fluid from one place to another, generally from a lower place to a higher one in a certain distance [4]. The most important technical parameters of a pump are fluid volume moved per unit time and elevation head. Pump is an umbrella term for the fluid moving machines which enhance the ability of fluids to flow while consuming other types of energy. The operational characteristics of a pump are the data and the correlations which reflect the characteristics of the pump during operation. Pumps always carry various types of fluids integrated with some type of motor, pipes and packers. These are called outer characteristics. The hydraulic system, the construction materials and the structure of the pump belong to its internal characteristics [2].

2. The description of the laboratory of fluid mechanics at Széchenyi István University

2.1 The construction of the measuring device in the Laboratory of Fluid Mechanics at Széchenyi István University

Certain measurements in a pump start-up required for “The Machinery in Thermotechnics and Fluid Mechanics” are carried out in the laboratory of the Széchenyi István University (Figure 1).

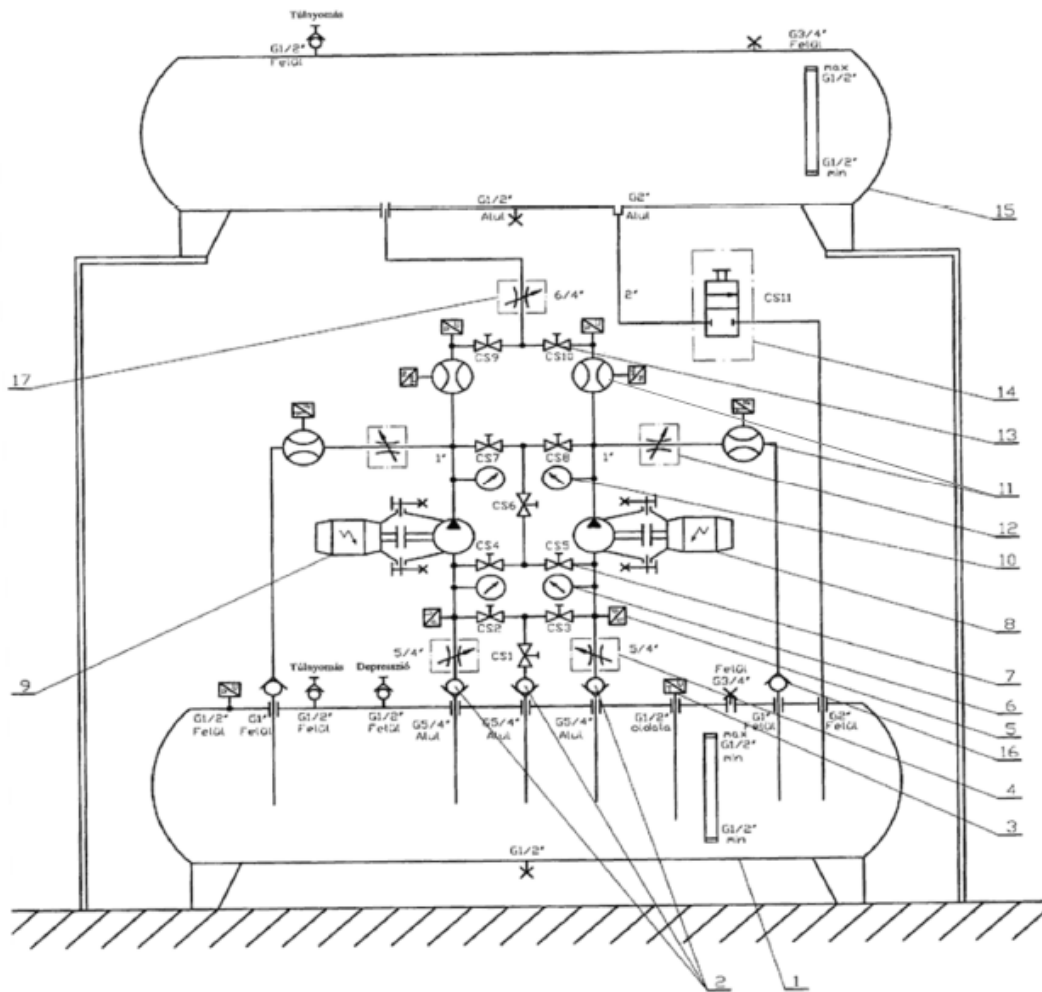
Figure 1. Laboratory of Fluid Mechanics at Széchenyi István University [3]

The Nocchi_CB80_38T and Pedrollo C 130 hydraulic pumps move water from a lower tank into an upper tank through a symmetric pipe system. Due to the design of the pipe system, ball valves allow different ways for water to be moved between the two tanks. This makes it possible to examine their operation in line or in parallel and the parallel operation of the pipes. The elevation head of the pumps can be determined by the manometers installed into the suction and the discharge lines. Primarily the control fittings installed into the section placed after the connection of the two lines control the flow rate of the pumps. The flow meters installed into the discharge pipes are used to measure the flow rate of the water carried by the pumps.

From the discharge pipe of the pump a bypass branches and returns to the suction tank which allows to carry out measurements relative to the so-called bypass control. Control fittings and flow rate gauge can be found in the bypass. Both the lower and the upper tank bear hose fittings. Overpressure and vacuum can be created in the tanks with modifying the position of the fitting installed into the pipe for the returning water. By means of the frequency inverter on the pumps' motors, revolution can be controlled within certain limits. Water control is performed with Programmable Logic Controllers placed into the switch cabinet next to the apparatus. Opening the ball valve, water can be returned from the upper tank into the lower tank. Stopping and restarting the pumps, the power absorbed by the engine, the modification of revolution, the modification of mains frequency and its instantaneous value together with recording the pressures and flow rates in the software running in the portable computer can be carried out with connecting the measuring device and the computer with a USB. The measuring device is demonstrated on the graphic user interface, on which the position of the pins and control fittings can be illustrated. The different measured values can be read. The software opens the measured values and the applied settings can be opened with MS Excel program.

Figure 2 shows the draft of the measuring device stored in the laboratory.

Figure 2 Drawing of Measuring Equipment [4]

Structure of measuring equipment:

1. lower tank
2. check valves
3. thermometer
4. control valve in suction pipe
5. sensor in digital pressure gauge
6. pressure gauge in suction pipe
7. ball valve
8. Nocchi 80/38T pump
9. Pedrollo C130 pump
10. pressure gauge in delivery pipe
11. digital flow meter
12. control valve in bypass
13. ball valve
14. ball valve in return pipe
15. upper/storage tank
16. check valve
17. check valve

Table 1. Technical Specifications of Measuring Equipment [4]

	Technical Specifications	
Pump Type	<u>Pedrolló</u> CP130	<u>Nocchi</u> CB80/38
Amount of Delivered Water	$Q_{max}=100$ l/min	$Q_{max}=80$ l/min
Delivery Height	$H_{max}=20$ metre (2 bar)	$H_{max}=30$ metre (3 bar)
Number of Impeller Vanes	N=1pc	N=2 pcs
Electric Motor	P=0,37 kW, 3x400 V AC	P=1,1 kW, 3x400 V AC
Speed of Electric Motor	n= 2800 rpm	n= 2800 rpm
Range Regulated by Frequency changer	f=30-60Hz	f=30-60Hz

2.2 The measurements that can be carried out in the Fluid Mechanics Laboratory at Széchenyi István University

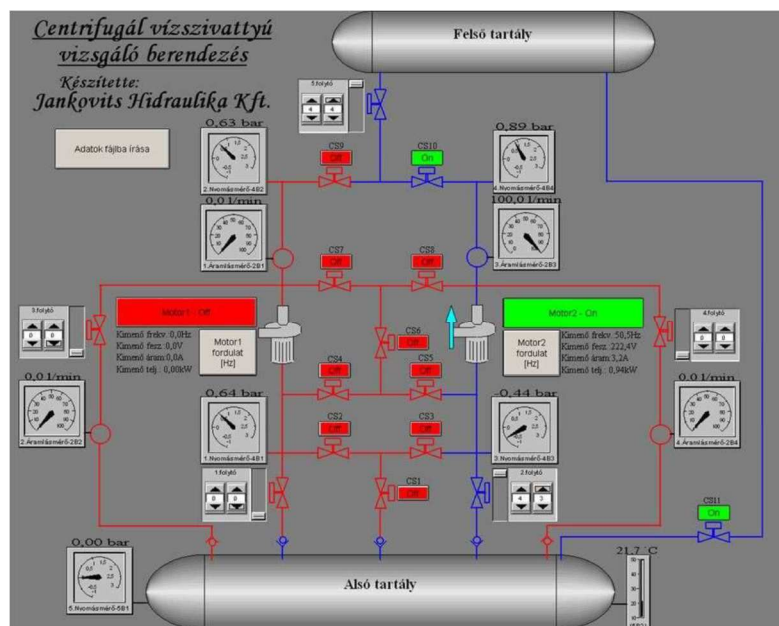
Current measurements related to the subject of “Machinery in Fluid Mechanics and Thermotechnics” are:

- The realization of the Affinity Laws
- The Affinity Laws on the Best Efficiency Point of the characteristic curve
- Joint operation of pipes in parallel
- Joint operation of pumps in parallel
- Joint operation of pumps in-line

3. Measurements carried out in the Fluid Mechanics laboratory at Széchenyi István University

3.1 Taking the characteristic curve of the pump

As the first step in my examination, I selected the pipeline track, which can be seen in Figure 3.

Figure 3. Graphic User Interface of the software [3]

In Figure 3 fluid can flow in the blue lines. Green fittings are in an open stage, red pipes do not let fluid flow because the red fittings are in closed stage. These settings were carried out on the test bench and digitally on the evaluating software interface as well. The collected data were documented by the software of the computer. At the end of the measurement phase, I saved the data as a csv file and processed them with MS-Excel. The current status of the measured values was monitored on the LCD screen see Figure 1.

At the constant speed of the pump (3000 rpm) I increased the flow rate from zero to the maximum possible with gradually opening the control fitting installed into the discharge pipe. At each measuring point, I recorded the values both in front of the inlet and after the outlet of the pump and the power absorbed of the electric motor. To achieve higher accuracy, three measurements were taken with 2-3 seconds difference at each measuring point and their arithmetical mean was used for further calculations.

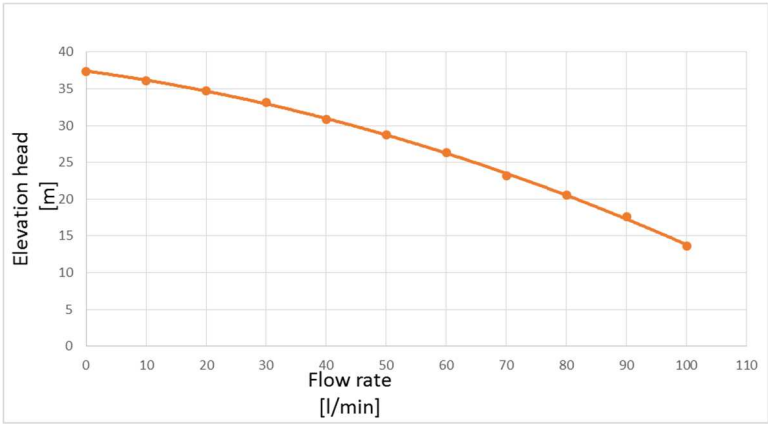
The measured values served as a basis for calculating the elevation head in the following formula (1).

$$H = \frac{(p_2 - p_1) \cdot 10^5}{\rho \cdot g} \tag{1}$$

Table 2. The measured and calculated data of Nocchi pump [Author compilation]

Motor frequency [Hz]	Pump revolution [rpm/min]	Motor performance [kW]	Flow rate [l/min]	Pressure [bar]	Elevation Head [m]
50	3000	0,55	0	3,67	37,41
		0,6	10	3,54	36,09
		0,67	20	3,41	34,76
		0,71	30	3,25	33,13
		0,76	40	3,03	30,89
		0,81	50	2,82	28,75
		0,84	60	2,58	26,30
		0,88	70	2,27	23,14
		0,9	80	2,02	20,59
		0,93	90	1,73	17,64
		0,94	100	1,34	13,66

Using the measured values, after carrying out the necessary calculations, I drew a series of points illustrating how the elevation head changes in the function of flow rate.

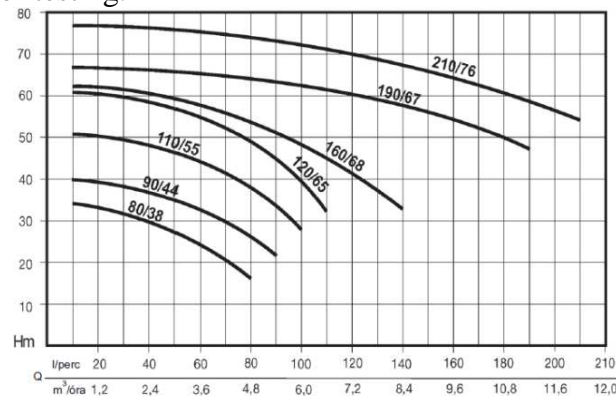
Figure 4. Characteristic curve of Nocchi pump [Author compilation]

Table 3 shows the flow rate and the elevation head of the Nocchi_CB80_38T pump given by the manufacturer.

Table 3. Nocchi pump [4]

Motor frequency [Hz]	Flow rate [l/min]	Elevation Head [m]
50Hz	20	33,00
	40	30,20
	50	27,90
	80	17,00

Figure 5 shows the characteristic curves of various Nocchi pumps given by the manufacturer. I used the 80/38 type for testing.

Figure 5. Characteristic curves of various Nocchi pumps [4]

From figure 5 and the data in the instruction manual, it can be concluded that the data I measured and my calculated results show a 5%-difference on average. It can be justified with the fact that my measurements were carried out under non-standard circumstances. Due to local conditions there can be significant differences as well.

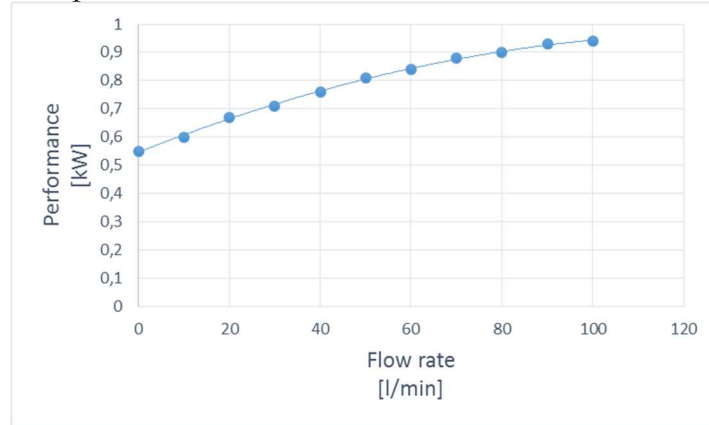
3.2 Defining the flow rate – performance curve of the pump

Table 4 shows the results of my measurements on flow rate-performance.

Table 4. Nocchi pump flow rate performance [Author compilation]

Motor frequency [Hz]	Pump revolution [rpm/min]	Motor performance [kW]	Flow rate [l/min]
50	3000	0,55	0
		0,6	10
		0,67	20
		0,71	30
		0,76	40
		0,81	50
		0,84	60
		0,88	70
		0,9	80
		0,93	90
		0,94	100

I designed the flow rate-performance curve on the basis of the measured data.

Figure 6 Nocchi pump flow rate – performance curve [Author compilation]

3.3 Examining the Affinity Laws on the Best Efficiency Point of the curve

The purpose of the measurement is to examine the realization of the Affinity Laws on the Best Efficiency Points of the characteristic curves with different revolutions.

The Affinity Laws states that the characteristic curves' corresponding points at different revolution values lay on the same central quadratic parabola. It means that the elevation head is proportional to the square of revolution and flow rate is directly proportional to revolution [5].

$$\frac{Q_1}{Q_2} = \frac{n_1}{n_2} \quad (2)$$

$$\frac{H_1}{H_2} = \left(\frac{n_1}{n_2}\right)^2 \quad (3)$$

$$Q_2 = \frac{n_2}{n_1} \cdot Q_1 \quad (4)$$

$$H_2 = \left(\frac{n_2}{n_1}\right)^2 \cdot H_1 \quad (5)$$

$$\left(\frac{Q_2}{Q_1}\right)^2 = \left(\frac{H_2}{H_1}\right) \quad (6)$$

$$H_2 = \frac{H_1}{Q_1^2} \cdot Q_2^2 \quad (7)$$

$$H_2 = K \cdot Q_2^2 \quad (8)$$

To examine the Affinity Laws on the Best Point Efficiency it is needed to create the pump's characteristic and flow-efficiency fitting curve taken at various revolution values. Based on the measuring method introduced in 3.1, I drew the pump's characteristic curve on rated speed (at 50 Hz power frequency), a smaller than rated speed (at 30Hz power frequency) and a

higher than rated speed (at 60Hz power frequency). Flow rate and the density of the transport medium served as a base for my calculations to determine the theoretically appropriate efficiency and the one on the basis of the motor performance [6].

$$\eta = \frac{H \cdot \rho \cdot g \cdot Q}{P} \quad (9)$$

Tables 5-6-7 show the measured and calculated values at different revolutions.

**Table 5. Measurement results of the motor operated at 30 Hz frequency
[Author compilation]**

Motor frequency [Hz]	Pump revolution [rpm/min]	Motor performance [kW]	Flow rate [l/min]	Pressure [bar]	Elevation Head [m]	Efficiency [%]
30	1800	0,16	0	1,36	13,86	0
		0,18	8	1,3	13,25	9,63
		0,2	16	1,25	12,74	16,67
		0,22	24	1,16	11,82	21,09
		0,23	32	1,05	10,70	24,35
		0,24	40	0,94	9,58	26,11
		0,25	48	0,81	8,26	25,92
		0,26	56	0,66	6,73	23,69

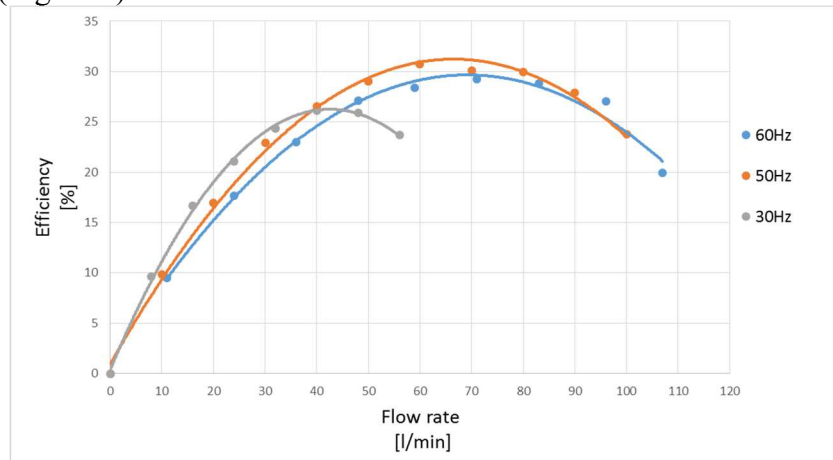
**Table 6. Measurement results of the motor operated at 50 Hz frequency
[Author compilation]**

Motor frequency [Hz]	Pump revolution [rpm/min]	Motor performance [kW]	Flow rate [l/min]	Pressure [bar]	Elevation Head [m]	Efficiency [%]
50	3000	0,55	0	3,67	37,41	0
		0,6	10	3,54	36,09	9,83
		0,67	20	3,41	34,76	16,97
		0,71	30	3,25	33,13	22,89
		0,76	40	3,03	30,89	26,58
		0,81	50	2,82	28,75	29,01
		0,84	60	2,58	26,30	30,71
		0,88	70	2,27	23,14	30,09
		0,9	80	2,02	20,59	29,93
		0,93	90	1,73	17,64	27,90
0,94	100	1,34	13,66	23,76		

**Table 7. Measurement results of the motor operated at 60 Hz frequency
[Author compilation]**

Motor frequency [Hz]	Pump revolution [rpm/min]	Motor performance [kW]	Flow rate [l/min]	Pressure [bar]	Elevation Head [m]	Efficiency [%]
60	3600	0,82	0	5,01	51,07	0
		0,92	11	4,76	48,52	9,49
		1,02	24	4,51	45,97	17,69
		1,1	36	4,21	42,92	22,96
		1,16	48	3,93	40,06	27,10
		1,24	59	3,58	36,49	28,39
		1,29	71	3,19	32,52	29,26
		1,34	83	2,79	28,44	28,80
		1,38	96	2,33	23,75	27,01
		1,37	107	1,53	15,60	19,92

To be able to determine the flow rate at Best Efficiency Point, I illustrated the relevant efficiency curve belonging to each revolution value separately. Then I drew all the curves in one diagram. (Figure 7) The values are summarised in Table 8.

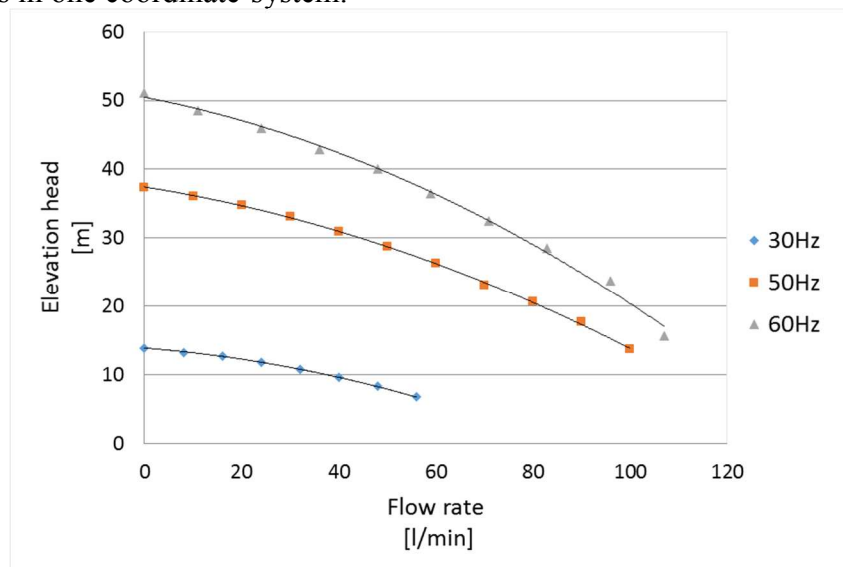

Figure 7. Efficiency curves of a Nocchi pump [Author compilation]

Table 8. Flow rate at maximum efficiency [Author compilation]

Revolution [rpm/min]	Maximum efficiency/Best Efficiency Point [%]	Flow rate [l/min]
1800	26,11	40
3000	30,71	60
3600	29,26	71

The characteristic curve shown in Figure 8 presents the values recorded as the result of the measurements in one coordinate-system.

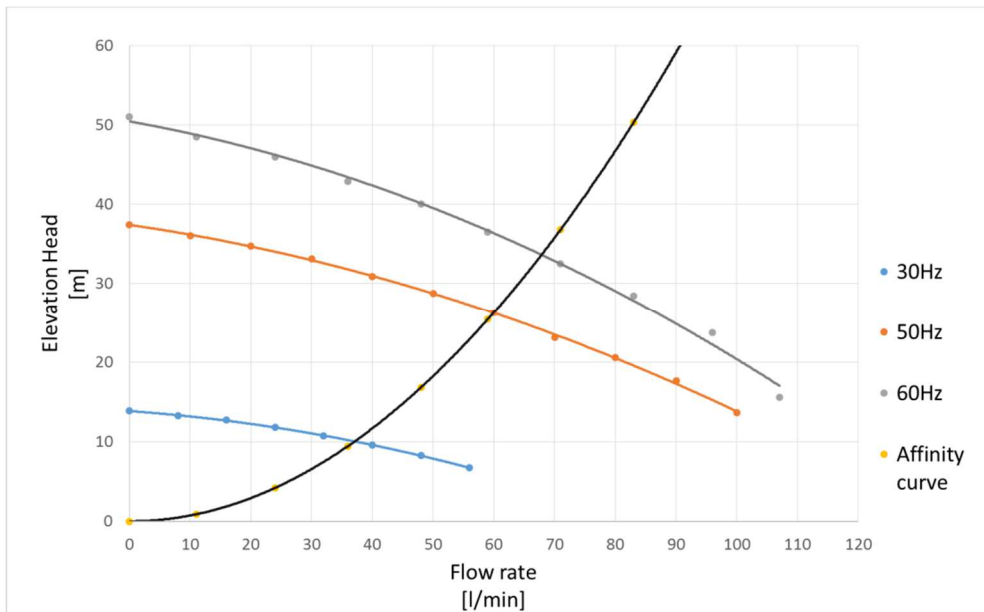

Figure 8 Characteristic curves of a Nocchi pump [Author compilation]

In the coordinate-system of the characteristic curves I drew the affinity parabola, which intersects the characteristic curve of rated speed at the Best Efficiency Point (also known as normal operating point of a pump). This is shown in Figure 9.

Table 9. Best efficiency Point at rated speed/revolution [Author compilation]

Revolution [rpm/min]	Best Efficiency Point [%]	Flow rate [l/min]	Elevation head [m]
3000	30,71	60	26,30

Figure 9. Characteristic curves of Nocchi pumps, affinity parabola [Author compilation]

I read the coordinates of the intersection of affinity parabola and the characteristic curve taken at 30 Hz and 60 Hz and summarised them in Table 10.

Table 10. Best Efficiency Points at rated revolutions [Author compilation]

Revolution [rpm/min]	Flow rate [l/min]	Elevation Head [m]
1800	37	10
3000	60	26,30
3600	68	33,8

I calculated the Affinity Laws' realization degree

$$\frac{\frac{\left| \frac{Q_2}{Q_1} - \frac{n_2}{n_1} \right|}{\frac{n_2}{n_1}} + \frac{\left| \frac{Q_3}{Q_1} - \frac{n_3}{n_1} \right|}{\frac{n_3}{n_1}}}{2} \quad (10)$$

With the first method the Affinity Laws' realization degree is: 4,29 %

The Affinity Laws are realized at the Best Efficiency Point in the characteristic curve since it is within 9%. On the basis of the given results it can be stated that the Affinity Laws came to realization. The differences may be caused by the volumetric and hydraulic losses [7]. The accuracy of measurement and evaluation must be added to the consideration of the given results. During the measurement process the set frequency fluctuated influencing the characteristic curve and the values among the measuring points [8].

4. Summary

In my study I presented the measuring device in the Fluid Mechanics laboratory at Széchenyi István University. I explained the types of measurements available in the laboratory and described the measurement results carried out by a Nocchi_CB80_38T pump. I stated the relations and made conclusions from the results.

It is important to note that measurements during operation are generally carried out under non-standard conditions. Due to the local conditions, usually you must accept the sometimes significant differences as well. The results clearly show that if the revolution decreases, the flow changes and the efficiency is highly reduced. Increasing revolution may cause stiffness related problems on the one hand, or the appearance of cavitation resulting in “broken down” characteristic curves on the other hand.

The experience and results recorded in my study are suitable to make the operation of pumps more effective. A more detailed studying of cavitation and processing its measurement results are likely to improve the efficiency and the safety of the system.

References

- [1] Kuti R.: Advantages of Water Fog Use as a Fire Extinguisher, ACADEMIC AND APPLIED RESEARCH IN PUBLIC MANAGEMENT SCIENCE 14:(2) pp. 259-264. (2015)
- [2] Fáy, Cs., Trokolanski, Á.; Varga, J.: Szivattyúüzemi kézikönyv, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1966. pp11-45.
- [3] Író, B.: A hő- és áramlástan gépei tárgyhoz kapcsolódó szivattyúüzemi mérések lebonyolításához mérési útmutató, Győr, 2015, pp 3-19.
- [4] NOCCHI_CB80_38T and PEDROLLO CP 130 Pump Catalogue
- [5] Török, S.: Áramlástan gépek. 2011 Downloaded from: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/20100019_aramlastani_gepek/ch05s02.html on 2nd January 2017
- [6] Józsa, I.: Örvényszivattyúk a gyakorlatban; INVEST-MARKETING Bt., Budapest, 2013. pp 108-196.
- [7] Kuti R.: A víz tűzoltói felhasználhatóságának lehetőségei, korlátai, VÉDELEM ONLINE: TŰZ- ÉS KATASZTRÓFAVÉDELMI SZAKKÖNYVTÁR 2015:(tanulmány 536) pp. 1-8. (2015)
- [8] Szlivka, F.: Vízgazdálkodás gépei. 2002 pp 63-75. Downloaded from: <http://www.ontozesmuzeum.hu/1.%20ViZGAZD%20aramlastani%20alapok%20tartalomjegyzekkel.pdf>

Reviewer: Prof. Dr. Juraj Bukoveccky, professor, Slovenska technicka univerzita v Bratislava

BRIGHTNESS PERCEPTION AND BACKGROUND COLOUR

Katalin Gombos

Pannon University, PhD student, gombos_katalin@yahoo.com

Abstract

For promoting optimal human perception with computer screen, we should discover more knowledge about human vision. This paper is about a visibility test that was made to measure the change of brightness perception of objects presented on computer screen in different experimental set-up. In my previous experiment I investigated the brightness of objects with different shape, but of equal areas. I found that brightness perception could be influenced by object shape, despite the fact that all samples presented of equal luminance, of equal area and value and had the same colour. Significant brightness differences could be observed with grey samples on white background, where the disc-shaped object seemed brighter than the star-shaped and ring-shaped objects with a hole in their centres.

Now I am investigating coloured test samples with coloured backgrounds: compact samples and samples with a hole are presented firstly on a light coloured background and secondly a darker coloured background. During the experiences two samples are presented simultaneously on computer screen with a brightness scale on the left side, where subjects have to scale the judged brightness of both sample. Red samples (10 cd/m²) are presented in dark red and light red backgrounds, the green ones (35 cd/m²) on dark green and light green backgrounds and the blue ones (6 cd/m²) are dark blue and light blue backgrounds. In the first series disc and star shaped objects are of the same area and disc appear under 5° viewing angle. In the second series disc and star shaped objects are of the same circumference, namely 16 cm.

Results would show the effect of coloured background and the effect of value of colour on brightness perception of coloured objects.

Averaged luminance values signed by subjects on the scale will be evaluated by statistical probes, with two samples T-probe or Welch-probe on 90% probability level.

Keywords: Brightness, colour, shape, size, background

1. Introduction

Nowadays website designers and software developers should pay attention to correct appearances of images and figures on displays. There exist particular applications where brightness or colour of an object presented on computer screen can be essential for carrying out a decision: transport simulations, medical applications, interior design, online shopping sites. For the sake of adequate visualization it needs to be set absolute luminance values and hue values, but functions of human visual system must be taken into account.

Simple figures of identical luminance and size can differ in brightness in case of their surroundings are different. The brightness or colour of background can influence the appearance of the foreground. That is why it is not sufficient to adjust the absolute values of luminance for presenting figures on the screen, but environmental settings should be considered as well.

I am studying the brightness perception of simple objects: how the size and shape can influence the brightness of figures presented on computer screen. Several different researches can be found regarding size effect: Burchett [1] has already searched the dependence between luminance, size and brightness, and he stated that lighter objects seemed larger, darker objects seemed smaller. Kutas [2] studied the size dependence on brightness with plasma screen. But by Todorovic-White effect with mid-gray targets, size had no effect on perceived lightness [3].

Firstly I have studied the connection between size and brightness on computer screen after Ronchi's visual experiments [4]: larger objects had seemed lighter and smaller objects had seemed darker. Next to it I continued my research with dependence of brightness on shape with the results that shape alone could not change perception of brightness. Later this experiment of observing shape effect was repeated by a Tobii X60 eye-tracker [5] to examine how the position influences human perception and results told us that particularly the center of test samples was fixed by subjects.

In my latest paper I dealt with brightness of compact and holey objects displayed on black and white backgrounds. Significant brightness differences can be observed with grey samples on white background, where the compact objects seemed brighter than the objects with a hole in their centres.

2. Human visual perception

The most important function of visual processing is to reconstruct equivalent representations of the world. The ability of the visual system to represent surfaces is fundamental to visual perception. Human visual system processes informations in three levels: on low-level processing photoreceptors are detecting the stimulus, the horizontal, bipolar and amacrin cells are pre-processing the sign, ganglion cells are submitting them via optic nerve into the brain. On mid-level processing contours are grouped into images. On high-level processing brain interprets viewed objects. Brightness perception is concerned all in the three levels [6].

The cone photoreceptors represent the initial fundamental sampling step in the acquisition of visual information. The human photoreceptors are the rods and cones in our retina, which send the stimulus by neural networks to the visual cortex, where brightness perceptions are formed in. Studying the structural properties of the normal cone photoreceptor mosaic is important to evaluate how the human visual system samples the world. The receptors of colours are the cones situated in central part of retina, in the fovea. There are three types of cones sensitive to three different spectra: L for long, M for medium and S for short wavelengths. Conventionally S cone is blue-sensitive, M cone is green-sensitive and L cone is red-sensitive. The S cones are unique among the cones: they are only about 2% of the total number and are found outside the fovea centralis where the green and red cones are concentrated. The center of the fovea is the foveola – about 0.2 mm in diameter – where only cone photoreceptors are present and there are no rods. Ganglion cells collect the informations from rods and cones. Ganglion cells have circular receptive fields, with centre-surround opposition, most ganglion cells have either ON-centre OFF-surround receptive fields or the reverse. The small parvocellular ganglion cells, or P cells, represents about 90% of the total population of ganglion cells, and handle the majority of information about colour. The response to a given wavelength at the centre of their receptive fields is inhibited by the response to another wavelength in the surround. P cells fall into two groups: one that processes information about differences between firing of L and M cones, the red-green channel; and one that processes differences between S cones and a combined signal from both L and M cones, the blue-yellow channel (opponent colour theory). The ganglion cells' axons form the optic nerve and thereby transmit information from the retina to the lateral geniculate nucleus (LGN) and after send the stimulus by neural networks to the primary visual cortex (V1) located at the back of the brain. Colour perceptions are formed in our brain [7].

Wilks et al [8] said that the location of the different foveal specializations is variably offset from the PRL (preferred retinal locus) and according to their results pit volume is correlated with FAZ (foveal avascular zone) area, but not with peak cone density.

Elsner et al [9]'s results indicate that the variability of total cones across a large portion of the macula is much less among individuals, when the eye is healthy, eye length is normal, and age

is restricted to young adult ages. Many individuals with the highest cone densities near the fovea have the lowest cone densities in the periphery.

According to Rees et al [10], parafoveal function is important for daily visual tasks such as reading. The variability in cone density along the four cardinal meridians in parafoveal regions of the retina was investigated in vivo using an adaptive optics fundus camera. Ten healthy normal trichromatic individuals were included in the study. There were significant differences in cone density between individuals at all four tested eccentricities (0.5, 1, 2 and 3°) and meridians.

Roe et al [11] investigated monkeys and they found that luminance responsive cells are located in color-activated regions of primary visual cortex (V1), whereas Cornsweet responsive cells are found preferentially in the color-activated regions (thin stripes) of second visual area (V2). This colocalization of brightness and color processing within V1 and V2 suggests a segregation of contour and surface processing in early visual pathways and a hierarchy of brightness information processing from V1 to V2 in monkeys.

The perception of brightness can not be measured directly, human visual system has some uncertainty to judge the brightness. Luminance can evoke different brightness perceptions and several attributes (temporal, spatial, etc) can influence the brightness. The International Commission on Illumination (CIE) prepared a photometry system in 1924 for measuring brightness by a visibility function $V(\lambda)$ [12].

Human vision is not merely a simple light measuring device: an object can be seen in relation to its environment, thus simultaneous effects are important. We need discover more knowledge about human vision for promoting optimal perception.

Large homogeneous coloured objects are perceived homogeneous both in colour and brightness, despite of changing the retinal colour sensitivity with the eccentricity. Appearance of large samples are dominated by local peripheral colours, and these are independent from contours or from blurred boundaries in the viewed image [13].

The colour of a surface changes when it is surrounded by other colours. Webster presents a new illusion to show that these changes are much stronger when seen through other colours as transparency, suggesting that the brain parses the causes of colour into separate layers [14].

Gilchrist [15] showed that the lightness of a surface depends mostly on where it seems to lie amongst other surfaces. A dimly lit piece of paper looked white when perceived to lie in the same depth plane as a dimly lit black piece of paper, but it looked almost black when it seemed to lie in the same depth plane as a brightly lit white paper. In Gilchrist's ingenious demonstration, the retinal image formed by the paper and its surround was exactly the same in the two instances (only the viewing conditions were manipulated). His results thus imply that, for lightness perception, the visual system computes the contrast only between retinal areas that belong to the same depth plane.

Wallach [16] proposed a simple ratio theory of lightness. Presenting observers with two disk-annulus displays, he showed that disks of different luminance appear equal in lightness as long as the disk-annulus luminance ratios are equal.

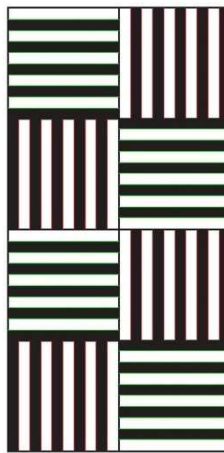
Helmholtz observed that the effects of contrast could be dramatically reduced by enclosing the grey patch in a black contour that "sharply divide(s) it from the ground". His results showed that the dividing contour might not eliminate totally the contrast effects, but argued that the patch could now be 'recognized' as pure grey [17].

White's illusion [18] presents two objects of equal luminance which seem differently: the gray bars that appear lighter are those that are surrounded mostly by white while the ones that appear darker are mostly surrounded by black. (Figure 1.)

Figure 1. White illusion

The watercolor illusion, or water-color effect, it can be seen on Figure 2. shows that the vertical gratings are black and white with a thin line of red along each black bar. The horizontal gratings are black and white with a thin line of green along each black bar. The illusion is that the red and green appear to spread over the black and white regions of the vertical and horizontal gratings respectively. Pinna, [19]

Figure 2. Watercolour illusion

Several brightness illusions indicate that borders can affect the perception of surfaces dramatically. In the Cornsweet illusion, two equiluminant surfaces appear to be different in brightness because of the contrast border between them. In Figure 3., left part of the picture seems to be darker than the right one. In fact they have the same brightness. [20]

Figure 3. Cornsweet illusion

The perception of surface brightness is influenced not only by local surface luminance but also by luminance and border contrast cues in the surrounding scene. After Weil [21] the study of fading and filling-in is relevant for a better understanding of brightness, color, and texture perception on large uniform areas. Without filling-in we would see just borders, no surfaces. Perceptual filling-in occurs when structures of the visual system interpolate information across regions of visual space where that information is physically absent. Perceptual filling-in is the interpolation of missing information across visual space. It is a ubiquitous process in the central visual system, necessary to make sense of the world. Light from portions of objects and scenes often falls upon parts of the retina without photoreceptors, such as the

blind spot or retinal vessels, or falls behind objects in the real world and the visual system must process information across these occluders so that they are perceived as complete and not fragments. It is an extremely effective process, as most of the time, we are entirely unaware that it is taking place. It is also a natural process that takes place all the time, but researchers have observed that certain stimuli can be configured to promote perceptual filling-in.

Results of Li et al [22] suggest that the strength of filling-in decreases with distance from the fovea consistent with the decrease of the cortical magnification factor.

After Anstis [23], if a red disk is surrounded by a green annulus, and the border of the red disk, but not of the green annulus, is retinally stabilized, then the red disk is gradually filled-in perceptually with the green color of the annulus, and the whole field looks green. Although the red disk is still present in the field, it becomes invisible. There are two theories of how this might be done: isomorphic or neural filling-in, and symbolic filling-in.

1. According to the isomorphic theory, a surface to be filled-in is represented in the brain by a two-dimensional array of neurons, and these actually fire under the influence of excitation spreading in from the edges. It is suggested that color signals spread in all directions until they are stopped by a luminance border that acts as a barrier. This process is thought to be analogous to physical diffusion.

2. By the alternative theory, symbolic filling-in, there is no spread of activity within the surface. Instead, visual properties of the surround, such as texture, contrast polarity and color, are tagged and applied to the enclosed surface. This process is sparse and economical and resembles the vector graphics method of representation. It is not clear how this would be implemented in the nervous system.

As we can read from Von der Heydt et al [24], information about the color and brightness of a surface is represented in two ways in the visual cortex, by the activity of neurons whose receptive fields point at the surface, and by the responses of neurons whose receptive fields straddle the border of the surface. Recordings from the visual cortex of monkeys during perceptual filling-in failed to show the corresponding change of the surface activity. They conclude that the physiological evidence is incompatible with an isomorphic filling-in theory which assumes that color signals spread from the borders into uniform regions. We have used pairs of complementary colors for disk and ring (and switched them between trials to keep color adaptation constant). However, informal observations showed that similar filling-in would be obtained with other colors, for example, a gray patch surrounded by a colored ring or vice versa.

Sasaki says that [25] it is presumed that surface representation is produced mainly in the midlevel vision and that area V1 (the primary visual cortex) activity is solely due to feedback from the midlevel stage. Activity for filling-in was observed only in V1, whereas activity for illusory contours was observed in multiple visual areas. These results indicate that surface representation is produced by multiple rather than single processing.

In the experiment of Hamburger et al [26] a central disk and two concentric rings were used as well as similar stimuli consisting of three nested squares or parallel stripes. They tested filling-in with different equiluminant colour combinations, and observed four modes of filling-in: First, in most of the cases, the inner ring assumed the colour of the central disk and outer ring (M1). Second, the central disk became filled-in with the colour of the inner ring, without any colour change on the outer ring (M2). Third, in a first step, the colour of the inner ring spread onto the central disk; then, in a second step, the colour of the outer ring spread over the whole stimulus (M3). This two step filling-in process has not been reported so far. Fourth, a mode (M4) was sometimes observed that was characterised by the central disk and outer ring assuming the colour of the inner ring. Thus, colour filling-in or colour spreading proceeded both in a centripetal (periphery to fovea) as well as a centrifugal direction. The

colours red and yellow proved to be stronger inducers than blue and green. Conversely, the latter colours became filled-in more easily than the former. The filled-in colour was always that of the inducing stimulus, i.e., there was no colour mixture. This suggests a long-range, neural process underlying filling-in under these conditions.

Subjects predominantly reported perceiving the inner ring as figure and the central disk and outer ring as ground. Rather than seeing three individual stimulus components, they perceived a coloured figure on a grey background. Under these conditions the ring faded into the background. Red and yellow showed themselves as strong inducers, whereas blue and green were more susceptible to becoming filled-in. A possible interpretation for the different strength of colours is that blue and green usually resemble background colours in natural scenes, whereas red and yellow are typically associated with properties of objects (foreground), such as the ripeness of fruits. Therefore, they would be expected to have a higher perceptual salience.

The grey inner ring became much more frequently filled-in by the colour of the perceived background (central disk and outer ring) than the coloured inner ring before. It thus appears that grey is not only a weaker inducer than each of the four colours tested, but is also more susceptible to filling-in. This assumption is consistent with the results showing that all subjects perceived the grey inner ring as figure and the equally coloured disk and outer ring as ground.

Sasaki [27] found that the activity in the color filled-in region was observed only in primary visual cortex area V1 when attention was controlled, whereas the activity in both illusory and real contours was not confined to V1. These results suggest that surface representation is not a result of single processing but of more complex multiple processing. The present results show that contours and the filling-in of a surface feature are processed separately.

Hamburger et al [28] specifies the conditions under which fading and filling-in can occur. It is well known that with prolonged fixation targets assimilate into the background and become invisible. Such backgrounds need not be uniform and steady; a textured background or dynamic visual noise are as effective and can be even more so. Two hypotheses may account for fading and filling-in:

- (i) Generalization of brightness or texture across the enclosed surface region by edge-selective cells using form and color information; and
- (ii) active spreading of information from the edge by way of lateral propagation.

There is evidence for both in cortical areas V1-V3. They have found that filling-in requires little surround information. For example, a thin red ring hugging the boundary of the physiological blind spot will uniformly and completely fill-in the enclosed blind spot area. Similarly, a thin chromatic double contour will induce watercolor spreading over a wide area. These observations suggest cortical mechanisms involving long-range horizontal interactions to account for brightness and color perception on uniform areas.

Microsaccades are important for visual perception, (i) because they refresh the border signal and thereby prevent stimulus contours from fading. Furthermore, (ii) they also help to sustain the brightness of the interior by spreading contour and edge information laterally. Perceptual filling-in enables us to perceive uniform brightness, color, and texture on extended surfaces that would otherwise quickly deteriorate, leaving us with contours, but no surfaces. The same long-range mechanism that fills in and sustains a target from the boundary presumably also fills in the target area with features of the background, when the contour breaks down because of the lack of eye movements.

After Troxler [29] effect, in case the eyes fixate a point very steadily, small objects in peripheral vision often fade out from view and disappear. [29]

According to Grossberg et al [30], figure-ground perception enables us to perceive objects that are distinct from one another and from their scenic background. Many factors contribute

to figure-ground separation, including differences in luminance, color, size, binocular disparity, and motion between a figure and its background. Image size alone is not a reliable cue to a figure's depth. In particular, a nearby small object and a far away large object may both subtend the same "size" on the retina.

3. Related phenomena

This paper I report the results of experiments with disc-shaped and ring-shaped objects on coloured backgrounds. Is brightness of simple objects of equal hue, luminance value and area influenced by coloured backgrounds? Can have an effect on brightness perception in case the centre of test sample is „missing“? Two objects of identical luminance and size can differ in brightness if the colour and/or luminance of their surrounding is different and one of them is holey. Hence it needs to be regarded to the environmental settings beyond the absolute luminance values to correctly represent brightness of objects. I have made experiences observing this phenomenon with a disc and a ring (annulus). The main aim of my research is developing such a model that could predict the perception of objects, and could give recommendations considering environmental settings, e.g: size, shape, background, colour or luminance values.

4. Experiments

A ring and a disc objects with the same area (3.14) were presented simultaneously on computer display with a brightness scale on its left side and subjects were asked to judge and point the brightness of both samples on the scale. The disc could be seen under 2° viewing angle, the ring under 2,2° viewing angle. Samples were set grey (36 cd/m²), red (10 cd/m²), green (35 cd/m²) and blue (6 cd/m²) colours, the background colours were of light blue (18 cd/m²), dark blue (4 cd/m²), light red (27 cd/m²), dark red (7 cd/m²), light green (60 cd/m²) and dark green (10 cd/m²) colours. One trial consisted of 8 comparisons, that is why all trials consisted of 48 comparisons. 24 subjects participated in this experience. All of them with normal colour vision and they use computer regularly. Figure 4. shows the experimental set-up.

Averaged luminance values signed by subjects on the scale were evaluated by statistical probes, with two samples T-probe or Welch-probe on 90% probability level.

ELI values represents the equivalent luminance index which means the apparent brightness/luminance ratio: the average of luminances of objects judged by observers related to the luminance of sample and multiplied by 100.

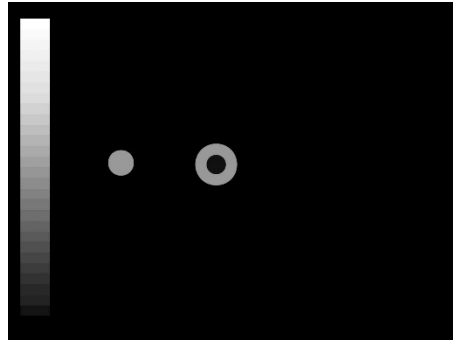
Statistical probes (student- and Welch probes) were applied for luminance differences between disc and star.

ELI > 100 means that sample was perceived lighter, ELI <100 means that sample was perceived darker related sample's luminance.

Difference between brightness of different sized or shaped samples are calculated by next formula:

$$ELI = \frac{100 \times \text{Average of perceived of } L_{\text{sample}}}{L_{\text{sample}}}$$

Figure 4. Representational set-up for disc and ring

5. Results

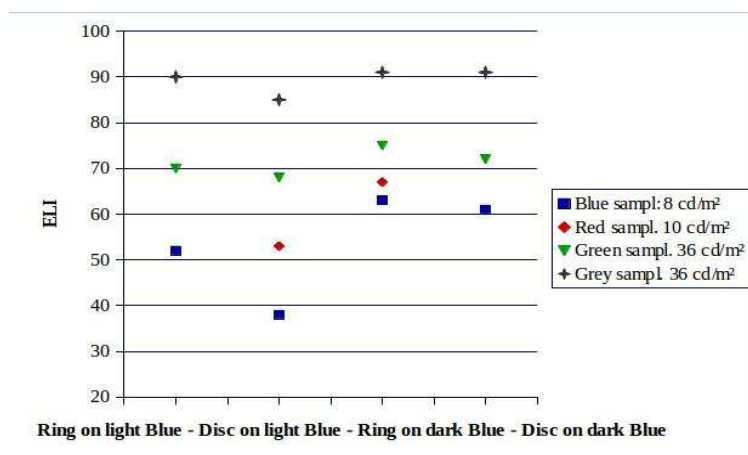
Results show that brightness was influenced by shape and background colour in particular cases. It is interesting to observe that difference of brightness between ring and disc occurs when objects and background are of the same hue.

5.1 ELI values of disc- and ring-shaped objects on blue backgrounds

As it can be seen in Figure 5. and in Table 1, objects appeared on light blue (18 cd/m²) background and dark blue (4 cd/m²) background are discussed. Considering firstly light blue background, the blue ring was judged significantly, 14% brighter than blue disc, but there are no significant brightness differences between other ring and disc samples. The grey, red and green rings seem brighter than their discs. Considering dark blue background, the grey samples seem equally bright, the green and blue rings were judged brighter than their disc and red ring seems darker than red disc.

Light blue background makes the coloured samples 9% darker than dark blue background, the largest difference can be found with blue samples: blue disc on light blue background (ELI=38) was observed 23% darker than blue disc on dark blue background (ELI=61)

The darkest samples are the blue ones (ELI_{AVERAGE} = 54), the brightest samples are the grey ones (ELI_{AVERAGE} = 89). The largest scatter can be found at blue rings both on light and dark blue backgrounds, but scatters of green samples on dark blue background are remarkable, as well.

Figure 5. ELI values of ring and disc samples depending on blue backgrounds

Table 1. ELI values of disc samples on blue backgrounds

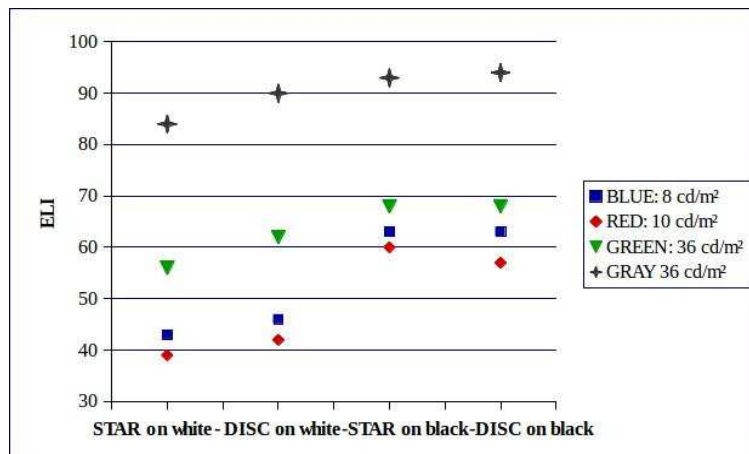
ELI Values	Light Blue bg (18 cd/m ²)				Dark Blue bg (4 cd/m ²)			
	Grey	Red	Green	Blue	Grey	Red	Green	Blue
Ring	90	52	70	52	91	67	75	63
Disc	85	53	68	38	91	61	72	61
Significance	=	=	=	>	=	=	=	=
Difference	5	-1	2	14	0	6	3	2
Scatters								
Ring	9	17	18	35	14	22	25	25
Disc	12	17	23	14	15	15	26	21

5.2. *ELI values of disc- and ring-shaped objects on red backgrounds*

Figure 6. and Table 2. present the ELI values and scattering of test objects that could be seen on red backgrounds. On light red (27 cd/m²) background red ring was judged significantly, 11% brighter than red disc. With other coloured objects brightness significant differences could not be found. but the grey, the green and the blue rings seem darker than their discs. On dark red background (7 cd/m²) all rings were judged darker than their discs, but without significance.

Light red background makes the coloured samples 5% darker than dark red background, the largest difference can be found with red samples: red disc on light red background (ELI=40) was observed 21% darker than red disc on dark red background (ELI=61)

The darkest samples are the red ones (ELI_{AVERAGE} = 53), the brightest samples are the gray ones (ELI_{AVERAGE} = 90). The largest scatter can be found at green disc, at red ring on red light background, and at red samples on dark red backgrounds, but scatters of blue samples on red background are remarkable, as well.

Figure 6. ELI values of star and disc samples depending on red backgrounds

Table 2. ELI values of disc samples on red backgrounds

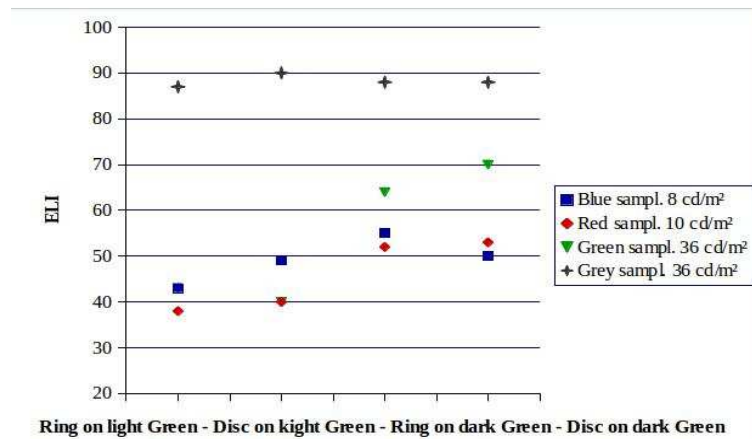
ELI Values	Light Red bg (27 cd/m ²)				Dark Red bg (7 cd/m ²)			
	Grey	Red	Green	Blue	Grey	Red	Green	Blue
Ring	87	51	67	57	90	60	67	61
Disc	92	40	73	58	92	61	72	63
Significance	=	>	=	=	=	=	=	=
Difference	-5	11	-6	-1	-2	-1	-5	-2
Scatters								
Ring	9	27	23	20	6	24	19	22
Disc	14	15	28	25	13	25	22	25

5.3. ELI values of disc- and ring-shaped objects on green backgrounds

Figure 7. and Table 3. show the ELI values and scattering of test objects presented on light green (60 cd/m²) and dark green (10 cd/m²) backgrounds. Regarding light green background, we can see that significant brightness differences could not be found, but green ring seems brighter than green disc, but grey, red and blue rings seem darker than their discs. On dark green background the grey samples were judged equally bright, the red and green rings seem darker than their discs and the blue ring is brighter than blue disc.

Light green background makes the coloured samples around 11% darker than dark green background, the largest difference can be found with green samples: green disc on light green background (ELI=40) was observed 30% darker than green disc on dark green background (ELI=70)

The darkest samples are the red ones (ELI_{AVERAGE} = 46), the brightest samples are the grey ones (ELI_{AVERAGE} = 88). The largest scatter can be found at blue disc on light green background, but scatters of green and blue samples on dark green background are remarkable, as well.

Figure 7. ELI values of star and disc samples depending on green backgrounds

Table 3. ELI values of disc samples on green backgrounds

ELI Values	Light Green bg (60 cd/m ²)				Dark Green (10 cd/m ²)			
	Grey	Red	Green	Blue	Grey	Red	Green	Blue
Ring	87	39	43	43	88	52	64	55
Disc	90	40	40	49	88	53	70	50
Significance	=	=	=	=	=	=	=	=
Difference	-3	-1	3	-6	0	-1	-6	5
Scatters								
Ring	11	14	19	18	10	16	24	25
Disc	14	20	14	27	12	21	25	23

6. Discussion

After the results it can be seen that brightness of ring- and disc-shaped objects differ significantly only in two cases: blue ring looks brighter than blue disc on light blue background and red ring looks brighter than red disc on light red background. A previous study, Gombos [31] has already dealt with samples presented on white and black backgrounds, where significant brightness difference was found with grey samples on white background.

Table 4. sums up all ELI values of ring- and disc shaped objects. Grey samples are the brightest on dark blue and dark red backgrounds and the darkest on white background. Red samples are the brightest on black and dark blue backgrounds and the darkest on white and light green background. Green samples are the brightest on black, dark blue, light red and dark red backgrounds and darkest on light green background. Blue samples are the brightest on black and dark blue backgrounds and darkest on light green background.

Table 4. ELI values of rings and discs on white, black and other coloured backgrounds

ELI Values	Grey sample		Red sample		Green sample		Blue sample		AVR.
	Ring	Disc	Ring	Disc	Ring	Disc	Ring	Disc	
White	88	79	41	40	63	55	51	44	58
Black	89	88	64	66	79	73	59	64	73
Light Blue	90	85	52	53	70	68	52	38	64
Dark Blue	91	91	67	61	75	72	63	61	73
Light Green	87	90	39	40	43	40	43	49	54
Dark Green	88	88	52	53	64	70	55	50	65
Light Red	87	92	51	40	67	73	57	58	66
Dark Red	90	92	60	61	67	72	61	63	71
AVERAGE	89	88	53	52	66	65	55	53	

7. Conclusion

Brightness differences between ring- and disc-shaped objects can be observed with grey samples on white background: ring is brighter by 9%, blue samples on light blue background: ring is brighter by 14%, and red samples on light red background: ring is brighter by 9%. Namely, all objects had negative contrast with their background of the same hue. On the other hand significant differences could not be shown with green samples and light background. We can conclude that holey and compact objects can seem differently in brightness in case of negative contrast and accordance in hue between sample and background.

References

- [1] Burchett, K.E.: *Color harmony attributes*, Color Res. Appl., **16**, 1991, pp: 275
- [2] Kutas, G., Bodrogi, P.: *Colour appearance of a large homogenous visual field*, Colour Res. Appl. 33(1), 2008, pp. 45-55.
- [3] Güclü, B., Farell, B.: *Influence of target size and luminance on the White–Todorovic effect*, Vision Research 45 2005. pp. 1165–1176
- [4] Ronchi, L.: *On the dependence of brightness on target size*, ATTI IDELLA "FONDAZIONE GIORGO RONCHI", ANNO LVII. N.1. 2002
- [5] Products and service by Tobii Pro. <http://www.tobii.com/en/eye-tracking-research/global/products/hardware/tobii-x60x120-eye-tracker/>
- [6] Adelson, E. H: *The New Cognitive Neurosciences*, Chapter 24 in M. Gazzaniga, ed., 2nd ed. Cambridge, MA: MIT Press, 2000. pp. 339-351
- [7] Sekuler R., Blake R: *Perception*, Osiris Kiadó, Budapest. 2004. pp. 19-276
- [8] Wilk, M. A., Dubis, A. M., Cooper R. F., Summerfelt, P., Dubra, A., Carroll, J.: *Assessing the spatial relationship between fixation and foveal specializations*. Vision Research, 132, 2017. pp. 53-61
- [9] Elsner, A. E., Chui, T. Y.P., Feng L., Song, H. X., Papay, J. A., Burns S. A.: *Distribution differences of macular cones measured by AOSLO: Variation in slope from fovea to periphery more pronounced than differences in total cones*. Vision Research, 132, 2017. pp. 62-68
- [10] Dees, E. W., Dubra, A., Baraas R. C.: *Variability in parafoveal cone mosaic in normal trichromatic individuals*. Biomedical Optics Express, 2(5), 2011. pp. 1351-1358
- [11] Roe, A. W., Lu, H. D., Hung C. P.: *Cortical processing of a brightness illusion*. PNAS Vol 102 No 10, 2005, pp: 3869-3874
- [12] Lukács, Gy.: *Színmérés* Műszaki Kiadó, Budapest, 1982
- [13] O'Neil, S.A., Webster, M.A.: *Filling in, filling out or filtering out: processes stabilizing color appearance near the center of gaze*. JOSAA. 31: A140-A146. 2014.
- [14] Webster, A. M.: *Color Vision: Appearance Is a Many-Layered Thing*, Current Biology, Vol 19 No 7 R289–290
- [15] Gilchrist, A., Kossyfidis, C., Bonato, F., Agostini, T., Cataliotti, J., Li, X., Spehar, B., Szura, J.: *An anchoring Theory of Lightness Perception*, Psychological Review, Vol 106(4), 1999. pp. 795-834
- [16] Wallach, H.: *Brightness constancy and the nature of achromatic colors*. Journal of Experimental Psychology, 38, 1948. pp. 310-324
- [17] Von Helmholtz, H: *Treatise on Physiological Optics* Vol. II. Edited by Southall JPC. New York: Dover; 1860/1962.
- [18] White, M.: *The effect of the nature of the surround on the perceived lightness of grey bars within square-wave test gratings*. Perception, 10 (2), 1981. pp. 215-230
- [19] Wikipedia: *Watercolor illusion*. https://en.wikipedia.org/wiki/Watercolor_illusion
- [20] Wikipedia: *Cornsweet illusion*. https://en.wikipedia.org/wiki/Cornsweet_illusion
- [21] Weil, R. S., Rees, G.: *A new taxonomy for perceptual filling-in*. Brain Research Reviews, 67, 2011. pp. 40-55
- [22] Li, H., Luo J., Lu, Y., Kan J., Spillmann, L., Wang, W.: *Asymmetrical color filling-in from the nasal to the temporal side of the blind spot*. Human Neuroscience, 2014. doi: 10.3389/fnhum.2014.00534
- [23] Anstis, S.: *Visual filling-in*. Current Biology Vol 20 No 16, 2010, pp: R664-R666
- [24] Von der Heydt, R., Friedman, H. S., & Zhou, H.: *Filling-in: From Perceptual Completion to Cortical Reorganization*. (Pessoa L., De Weerd P. eds) Oxford University Press, 2003. pp. 106-127

- [25] Sasaki, Y., Watanabe, T.: *The primary visual cortex fills in color*. PNAS, 101, no: 52, 2004, pp. 18251-18256
- [26] Hamburger, K., Prior, P., Sarris, V.: *Filling-in with colour: Different modes of surface completion*. Vision Research, 46, 2006. pp. 1129-1138
- [27] Sasaki, Y., Watanabe, T.: *The primary visual cortex fills in color*. PNAS, 101, no: 52, 2004, pp. 18251-18256
- [28] Spillmann, L.: *Fading, Filling-in, and the Perception of Uniform Surfaces*. Chinese Journal of Psychology, Vol. 53, No.4, 2011, pp: 399-411
- [29] Wikipedia: *Troxler effect*. https://en.wikipedia.org/wiki/Troxler's_fading
- [30] Grossberg, S.: *Figure-ground separation by visual cortex*. In G. Adelman and B.H. Smith (Eds.), Encyclopedia of neuroscience, second edition. Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1999, pp: 716-721.
- [31] Gombos, K.: *Does the shape influence brightness perception?* Spring Wind ISBN: 978-615-5586-09-5 DOI: 10.23715/TSZ.2016.3. pp.: 232-238

Reviewer: dr. Kosztyánné dr. Rita Mátrai, assistant lecturer, Eötvös Loránd University

NEMLINEÁRIS ÉS NEM-SIMA HATÁSOK FORGÁCSOLÁSI FOLYAMATOK SORÁN

Kiss Ádám

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gépészmérnöki Kar, Műszaki Mechanikai Tanszék, PhD-hallgató, kiss_a@mm.bme.hu

Bachrathy Dániel

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gépészmérnöki Kar, Műszaki Mechanikai Tanszék, adjunktus, bachrathy@mm.bme.hu

Absztrakt

A forgácsolás az ipar számára elengedhetetlen megmunkálási eljárás, részben az elérhető nagy gyártási pontosságnak köszönhetően és a tömeggyártásban használt hatékonysága miatt. Azonban gépgyártástechnológia egyik problémája a forgácsolási folyamatok során fellépő szerszámgéprezgés, amely nagyban korlátozza a termelékenységet. Ezen rezgések előfordulásának egyik oka a forgácsleválasztás során a szerszám és munkadarab között fellépő forgácsoló erő karakterisztikájában keresendő. Leggyakoribb ilyen rezgés a szakirodalomban már közel 70 éve feltárt regeneratív hatásból származó öngerjesztett rezgés (chatter) [1]. Ezen modellek általában nem veszik figyelembe a forgácsoló erőkarakterisztika sebességtől való függését. Jelen tanulmányban a forgácsoló erő vágási sebességtől való nemlineáris függését vizsgáljuk egy gyalulási példán.

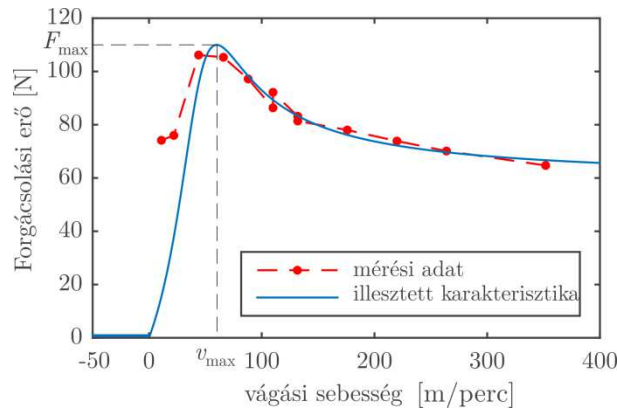
A tanulmányban először a folyamatot leíró mechanikai rendszer egyensúlyi helyeit és stabilitási tulajdonságait adtuk meg, azaz, a kialakuló rezgések előfordulását ábrázoljuk úgynevezett stabilitási térképen. Majd az egyensúlyi helyek globális stabilitási vizsgálata során a forgácsoló erő nemlineáris hatására létrejövő periodikus pályákat tanulmányoztuk. A kialakuló periodikus pályák követésére pszeudó ívhossz módszeren alapuló peremérték megoldó algoritmust alkalmaztunk. Kimutattuk, hogy létrejöhetnek bistabil tartományok, úgynevezett „veszélyes zónák” (*unsafe zone*), amely esetében a stabil fix pont egy megfelelően kicsi perturbációra áttérhet egy nagyobb amplitúdójú periodikus pályára, ezzel káros rezgéseket létrehozva. Ilyen esetben az egyensúlyi helyzet *Hopf* bifurkációs pontjából leágazó instabil határciklus egy *fold* típusú bifurkáción keresztül stabilizálódik, ezáltal létrehozva a bistabil tartományt. Tehát az esetlegesen kialakuló instabil periodikus pályát egy stabil határciklus veheti körül. A periodikus pályák stabilitási tulajdonságainak meghatározása a periodikus pálya körüli linearizálással történt.

Továbbá, munkánk során elemeztük a nem-sima dinamika hatását is, megadtuk a „csúszó régió” (*Sliding region*) létrejöttének feltételét és előfordulásának tartományát. Azaz a kapcsolóvonal azon szakaszát, ahol az uralkodó dinamika rátapadhat arra.

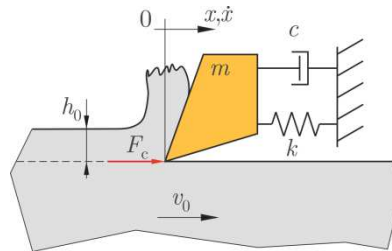
Kulcsszavak: Forgácsolás, stabilitásvizsgálat, nemlineáris dinamika, nem-sima hatás

1. Bevezetés

A forgácsolás egy széles körben használt gyártási és termelési eljárás. Azonban ez a fajta megmunkálási folyamat káros rezgéseket idézhet elő, amely csökkenti a megmunkáló szerszámok élettartamát és a kialakított felületi minőséget [1]. Ezen rezgések korlátozzák az elérhető

1. ábra. Forgácsoló erő sebesség függése. Forgácsolási paraméterek: $w = 2$ [mm], $h = 0.1$ [mm], homlokszög $\beta = 10^\circ$, $F_{\max} = 110$ [N], $v_{\max} = 60$ [m/perc].

2. ábra. Alkalmazott mechanikai modell, melyben a szerszám egy szabadságfokú lengőrendszer, a munkadarab pedig v_0 sebességgel haladó merev test.

anyagleválasztási hányadot, ezáltal csökkentik termelés hatékonyságát [2]. Fontos feladat a kialakuló szerszámgéprezgések megbízható előrejelzése a termelékenység növelésének, a pénzügyi költségek és a veszteségek minimalizálásának szempontjából egyaránt. A fellépő káros rezgések előfordulását úgynevezett stabilitási térképeken szemléltetik a technológiai paraméterek függvényében [3].

Ebben a tanulmányban egy olyan mechanikai modell hozunk létre, amelyben forgácsolási erő sebességfüggő hatását [4] mutatjuk be. Rávilágítunk, hogy ezen hatás jelentősen befolyásolhatja a megmunkálás stabilitási tulajdonságait, amivel akár növelhetővé válna a termelés produktivitása [5].

Az első fejezetben az alkalmazott mechanikai modell kerül ismertetésre, amelyben merev munkadarabot és rugalmasan megtámasztott forgácsoló szárszámot veszünk figyelembe, amelyet tömeg, rugó és csillapításból álló egyszabadságfokú lengőrendszerként írunk le.

A következő fejezetben a stabilitási térképek elkészítéséhez az egyensúlyi helyzet körüli lokális stabilitási tulajdonságok vizsgálatát követően a nemlineáris forgácsoló erő karakterisztikának és a nem-sima rendszer globális dinamikára gyakorolt hatását vizsgáljuk [6].

A kialakuló periodikus pályák követésére és vizsgálatára pszeudó ívhossz módszeren alapuló peremérték megoldó algoritmust alkalmazunk. A periodikus pályák stabilitási tulajdonságainak meghatározása a periodikus pálya körüli linearizálással történt [7].

2. Mechanikai modell

Forgácsolást leíró modellekben gyakran eltekintenek a forgácsoló erőnek sebesség függő hatásától. Ezt a hatást szemlélteti az 1. ábra, amely különböző forgácsolási sebességekre, de azonos egyéb technológiai paraméterekre illesztett forgácsolási erő értékeket szemléltet. Jól látható, hogy a forgácsolási sebesség növekedésével az erőkarakterisztika növekszik egy $F_{\max}$ maximális erő értékig ($v_{\max}$ helyen), majd ezt követően, tovább növelt forgácsolási

sebességeknél csökkenő tendenciát mutat. Tehát a forgácsoló erő nagysága nemlineárisan függ a pillanatnyi forgácsolási sebességtől, amely az előre beállított forgácsolási sebességgel mozgó munkadarab és szerszám rezgési sebességéből adódó relatív sebesség [5]. Továbbá lényeges megjegyezni, hogy nem történik forgácsolás abban az esetben, amikor a szerszám nagyobb sebességgel távolodik a forgácsfronttól ("el-rezeg"), mint annak előre beállított forgácsolási sebessége, azaz a relatív forgácsolási sebesség negatív. Ebben az esetben nincs kontakt a forgácsolószerszám és a munkadarab (forgácsfront) között, ezáltal nem lép fel forgácsoló erő, azaz a forgácsoló erőkarakterisztika 0 értéket vesz fel. Vagyis a forgácsolási erőkarakterisztikában szakadás van. Az így kapott dinamikai rendszert úgynevezett Filippov-típusú nem-sima rendszer [8]. Ezen hatások figyelembevételével a mozgásegyenletünk egy nemlineáris autonóm másodrendű nem-sima differenciálegyenlet [9].

2.1. Mozgásegyenlet felírása

Ezen nem sima sebességfüggő forgácsolást leíró legegyszerűbb mechanikai modell egy tömeg, rugó és csillapításból álló egyszabadságfokú lengőrendszer (lásd 2. ábra):

$$\begin{aligned} m\ddot{x}(t) + c\dot{x}(t) + kx(t) &= F_c(t); & \text{ha vág a szerszám,} \\ m\ddot{x}(t) + c\dot{x}(t) + kx(t) &= 0; & \text{ha nem vág.} \end{aligned} \quad (1)$$

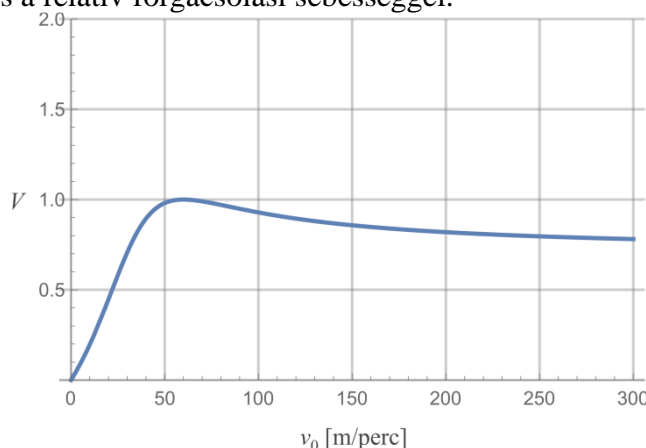
A gerjesztést a sebességfüggő $F_c(t)$ forgácsoló erő adja [2]:

$$F_c(t) = K_c h_0 w_0 V(v(t)) \quad (2)$$

ahol K_c a forgácsolási együttható, h_0 a forgácsvastagság, w_0 a forgácsszélesség. A forgácsolási erő sebességfüggését leíró hatás a $V(v(t))$ nemlineáris formafüggvénnyel (lásd 3. ábra) adható meg

$$V(v(t)) = \frac{v(t)}{\sqrt{(v_{\max} - v(t))^2 + v(t)^2}}, \quad (3)$$

ahol $v(t)$ a relatív forgácsolási sebesség az $\dot{x}(t)$ sebessége és v_0 beállított forgácsolási sebességgel mozgó munkadarab között ($v(t) = v_0 - \dot{x}(t)$) és $v_{\max}$ a legnagyobb forgácsolási erőt ($F_{\max}$) felvevő sebességérték (lásd 1. ábra) [10]. Ezzel a formafüggvénnyel kellően pontosan leírható a forgácsolási erő sebességfüggő hatása forgácsolás esetén. Megjegyzendő, hogy ez az erőmodell lineárisan arányos a forgács keresztmetszetével ($h_0 w_0$) és nemlineárisan arányos a relatív forgácsolási sebességgel.

3. ábra. A forgácsolási erő sebességfüggését leíró $V(t)$ nemlineáris formafüggvény, paraméter: $v_{\max} = 60$ [m/perc].

Az (1) mozgásegyenletet elosztva az m tömeggel és áttérve ($\dot{\mathbf{x}}(t) = \mathbf{F}(\mathbf{x})$) elsőrendű alakra, a rendszert leíró nem-sima differenciálegyenlet az alábbi módon adható meg:

$$\dot{\mathbf{x}}(t) = \begin{cases} \mathbf{F}_1(\mathbf{x}); & \text{ha } H(x) > 0 \\ \mathbf{F}_2(\mathbf{x}); & \text{ha } H(x) < 0 \end{cases} \quad (4)$$

ahol $\mathbf{x}(t) = [x(t) \dot{x}(t)]^T$ állapotváltozók vektros alakban, $\mathbf{F}_1(\mathbf{x})$ differenciálegyenlet növekménye forgácsolás esetén, $\mathbf{F}_2(\mathbf{x})$ a differenciálegyenlet növekménye abban az esetben, amikor nem történik forgácsolás, és $H(x) = v_0 - \dot{x}(t)$ a kapcsolófüggvény, amely megadja a rendszer két állapota közötti váltást.

$$\mathbf{F}_1(\mathbf{x}) = \begin{bmatrix} \dot{x}(t) \\ -\omega_n^2 x(t) - 2\zeta\omega_n \dot{x}(t) + H_c V(v(t)) \end{bmatrix}$$

$$\mathbf{F}_2(\mathbf{x}) = \begin{bmatrix} \dot{x}(t) \\ -\omega_n^2 x(t) - 2\zeta\omega_n \dot{x}(t) \end{bmatrix} \quad (5)$$

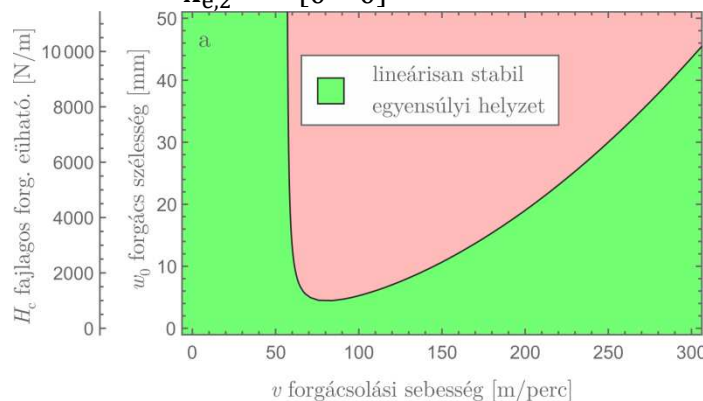
A rendszerben szereplő paraméterek: $\omega_n = \sqrt{k/m}$ a csillapítatlan sajátkörfrekvencia, $\zeta = c/(2\sqrt{km})$ a relatív csillapítási tényező és $H_c = K_c h_0 w_0 / m$ a fajlagos forgácsolási együttható.

Megjegyzendő, hogy abban az esetben, amikor forgácsoló szerszám eltávolodik a forgácsfronttól, azaz $v(t) > v_0$, akkor szükséges egy kevés idő, amíg visszatér addig. Jelen nem-sima modell ezen visszatérési időt és a közben megtett utat elhanyagolja, amely egy jó közelítésnek tekinthető, azokban az esetekben, amikor ez a visszatérés idő kicsi. Ez a számítás az egyensúlyi helyzet körüli vizsgálatot nem befolyásolja.

Az (4) egyenlet $\mathbf{x}_{e,i}$ -vel jelölt egyensúlyi helyeit az $\mathbf{F}_i(\mathbf{x}_{e,i}) = \mathbf{0}$, $i = 1,2$ egyenletrendszer megoldásai adják (azaz $\dot{\mathbf{x}}_{e,i} = \mathbf{0}$, $\ddot{\mathbf{x}}_{e,i} = \mathbf{0}$):

$$\mathbf{x}_{e,1} = \begin{bmatrix} \frac{H_c v_0}{\omega_n^2 \sqrt{(v_0 - v_{\max})^2 + v_0^2}} \\ 0 \end{bmatrix}^T$$

$$\mathbf{x}_{e,2} = [0 \ 0]^T \quad (6)$$

4. ábra. Lineáris stabilitási térkép. Paraméterek: $m = 1$ [kg], $\zeta = 0.05$ [-], $\omega_n = 260$ [Hz], $K_c = 1200$ [MPa], $h_0 = 0.2$ [mm], $v_0 = 300$ [m/perc], $v_{\max} = 60$ [m/perc]

A nem sima dinamikai rendszer vizsgálata előtt az egyes rendszerek stabilitási tulajdonságai kerülnek bemutatásra a 2.2. alfejezetben.

2.2. Lineáris stabilitásvizsgálat

Kezdjük az egyensúlyi helyzet körüli lokális stabilitási tulajdonságok vizsgálatával. Az $\mathbf{x}(t)$ általános megoldása a (4) egyenletnek felírható úgy, mint egy $\xi(t)$ kis perturbáció az $\mathbf{x}_e$ egyensúlyi hely körül [6]. Visszahelyettesítve a (4) mozgásegyenletbe, majd a nemlineáris erőkarakterisztikát hatványsorba (Taylor-sor) fejtve a magasabb rendű tagok elhagyásával linearizáljuk a mozgásegyenletet. Az így kapott variációs egyenlet (másodrendű közönséges homogén lineáris differenciálegyenlet, lásd (7) egyenlet) stabilitásának, azaz az egyensúlyi helyzetek lokális stabilitásának szükséges és elégséges feltétele, hogy a differenciálegyenlet együtthatói pozitívak legyenek [11],

$$\ddot{\xi}(t) + \left(2\zeta\omega_n - \frac{H_c v_{\max}(v_0 - v_{\max})}{\underbrace{\sqrt{((v_0 - v_{\max})^2 + v_0^2)^3}}_{=V(v(t))}} \right) \dot{\xi}(t) + \omega_n^2 \xi(t) = 0. \quad (7)$$

$\ddot{\xi}(t)$ együtthatója 1, $\xi(t)$ együtthatója a sajátkörfrekvencia fizikai tartalma miatt mindig pozitív, így a stabilitást az $\dot{\xi}(t)$ együtthatója dönti el az alábbi feltétellel

$$2\zeta\omega_n - \frac{H_c v_{\max}(v_0 - v_{\max})}{\sqrt{((v_0 - v_{\max})^2 + v_0^2)^3}} > 0 \quad (8)$$

Minden olyan paraméterkombinációra, amelyre a fenti egyenlet teljesül, az egyensúlyi helyzet lokálisan aszimptotikusan stabil, ellenkező esetben instabil. Ezt a kvalitatív tulajdonságot úgynevezett stabilitási térképen szemléltetjük a 4. ábrán a két legfontosabb technológiai paraméter függvényében, amelyek a v_0 forgácsolási sebesség és w_0 forgács szélesség (amely átszámolható a H_c fajlagos forgácsolási együtthatóra az m tömeg leosztásával).

A 4. ábrán látható, hogy jelen erőkarakterisztika esetén, az adott $v_{\max}$ sebességnél alacsonyabb sebességtartományon bármilyen forgács szélességre stabil lesz az egyensúlyi helyzet. Továbbá, az instabil egyensúlyi helyzet legelső pontja 80 mm/perc forgácsolási sebességnél és 4.5 mm forgács szélességnél található. Ez alapján 4.5 mm forgács szélességnél kisebb fogások esetén az egyensúlyi helyzet mindig stabilnak mondható. Ezzel egy robusztus tartományt kijelölve ($v_0 < 60$ m/perc és $w_0 < 4.5$ mm) az egyensúlyi helyzetre nézve. Valamint látható, hogy az instabil esetekben (például $v_0 = 150$ m/perc és $w_0 = 15$ mm) az egyensúlyi helyzet stabilizálható nemcsak a forgácsolási sebesség csökkentésével, de növelésével is. Megjegyzendő, hogy a lineáris stabilitási határ relatíve magasabb forgács szélességeknél található, azonban a további fejezetekben található nemlineáris vizsgálatok során kimutatjuk, hogy egy robusztusan stabil határ már jóval alacsonyabb forgács szélességek esetén fordul majd csak elő.

3. Bifurkáció analízis

A rendszeren további vizsgálatokat végzünk el a nemlineáris és a nem-sima hatások feltárására. A nemlineáris hatás következménye egy esetlegesen kialakuló periodikus pálya létrejötte lehet az egyensúlyi helyzet körül [12], amely vizsgálatára bár létezik analitikus számítási algoritmus (normák formák, hopf bifurkáció analízis), azonban ezen periodikus pályák további vizsgálata a nem sima rendszeren már nehezen kezelhető analitikusan [14]. Ezért ezen vizsgálatokat numerikus algoritmusok segítségével oldjuk meg. Ehhez először definiálunk egy kapcsolóvonalat – melyet jelöljön $\Sigma = \{x: H(x) = 0\}$ – amely jól elkülöníti a

két állapotot, azaz hogy történik forgácsolás vagy nem történik forgácsolás. A fizikai tartalma annak az esetnek amikor nem történik forgácsolás az, amikor a szerszám nagyobb sebességgel távolodik a forgácsfronttól "el-rezeg", mint annak v_0 forgácsolási sebessége. Ebben az esetben nincs kontakt a forgácsolószerszám és a munkadarab (forgácsfront) között, ezáltal nem lép fel forgácsoló erő. A kapcsolóvonal fizikai tartalmának szemléltetése: ez az eset akkor léphet fel amikor a szerszám "rezgési" sebessége és a munkadarab (forgácsfront) vágási sebessége megegyezik, azaz a relatív sebességük 0. Ebben az esetben a szerszám pontosan együtt halad a forgácsfronttal.

Jelen modellre igaz az, hogy a Σ kapcsolóvonalon uralkodó dinamika megegyezik az $\mathbf{F}_1(\mathbf{x})$ (vág) és $\mathbf{F}_2(\mathbf{x})$ -vel (nem vág) jelölt dinamikai rendszerekre, tehát az alábbi egyenlőség teljesül, mivel $V(0) = 0$, tehát az átmenet $\mathbf{F}_1$ és $\mathbf{F}_2$ között szakadásmentes [8]:

$$\mathbf{F}_1(\mathbf{x})|_{\mathbf{x}=\Sigma} = \mathbf{F}_2(\mathbf{x})|_{\mathbf{x}=\Sigma}. \quad (9)$$

Ez azt jelenti, hogy ilyen forgácsolási erőkarakterisztikát feltételezve nem alakulhat ki úgynevezett "Csúszó régió" (*Sliding region*), amelynél a megoldás (trajektória) nem metszi, hanem rajta marad a Σ kapcsolóvonalon.

Ettől függetlenül vizsgáljuk meg a nem-simaság hatását a periodikus pályákra. Ehhez a már előbb említett okokból kifolyólag numerikus számítási algoritmusokat alkalmazunk. Mérnöki szempontból célszerű lehet megvizsgálni, hogy adott technológiai paraméter(ek)nek milyen hatása van nemcsak az egyensúlyi helyzetel lokális tulajdonságaira, hanem a globális dinamikai viselkedésre is. Ennek érdekében a vizsgálatokhoz először szükséges megtalálni a periodikus pályákat, majd ezen pálya változását követni egy vagy több technológiai paraméteren. Ezen vizsgálatnak egy lehetséges megoldása az úgynevezett "nyers erő" (*brute force*) módszer, amikor numerikusan integráljuk a differenciálegyenletünket és minden számunkra érdekes technológiai paramétert végigsöprünk a mérnöki reális paramétertartományon. Azonban ez a módszer számításigény szempontjából gazdaságtalan, ugyanis egy periodikus pálya megtalálásához "elegendően sokáig" kell szimulálnunk (integrálnunk) az adott rendszert, hogy a tranziens hatások teljesen kihaljanak és ténylegesen periodikus pályát találjunk. Ezért a szimulációk elejét eldobjuk, amelyre nagy mennyiségű számítási erőforrást kellett fordítani. További probléma lehet a numerikus szimulációval, hogy nemlineáris rendszereknél a megtalált megoldás függ a kezdeti feltételtől, valamint instabil periodikus pályák megtalálására egyszabadságfokú modelleken kívül nehézkes.

Ezért mi a periodikus pályák követésére egy pszeudó-ívhossz módszeren alapuló kollokációs peremétrekmegoldó eljárást alkalmazunk. A követni kívánt paraméter a H_c fajlagos forgácsolási együttható, melyet a továbbiakban bifurkációs paraméterként kezelünk, melyre a szokásos μ jelölést használjuk.

3.1. Peremérték feladat

Legyen $x_p(t)$ egy periodikus pálya T periódusidővel, (azaz $\mathbf{x}(0) = \mathbf{x}(T)$). Továbbiakban az egyszerűség kedvéért elhagyjuk a p alsóindexes jelölést. Vegyük észre, hogy $\mathbf{x}(t) = \mathbf{x}(t + T)$ is igaz tetszőleges t -re. Peremérték feladatként megfogalmazva a fenti feladatot az alábbi formában adható meg

$$\begin{aligned} \dot{\mathbf{x}}(t) &= \mathbf{F}(\mathbf{x}(t), \mu) \\ \mathbf{x}(0) &= \mathbf{x}(T) \end{aligned} \quad (10)$$

ahol a T periódusidő ismeretlen.

Bevezetve egy $\tau = t/T$ dimenziótlan időt, a dimenziótlan idő szerinti deriválást jelölje

$$\mathbf{x}' = \frac{d}{d\tau} \frac{d\tau}{dt} \mathbf{x} = \frac{1}{T} \frac{d}{d\tau} \mathbf{x}; \quad (\dot{\mathbf{x}} = \frac{d}{dt} \mathbf{x}) \quad (11)$$

Ezzel a peremérték feladat (lásd (10) egyenlet) dimenziótlan idővel átírva az alábbi módon alakul

$$\begin{aligned} \mathbf{x}'(\tau) &= T\mathbf{F}(\mathbf{x}(\tau), \mu) \\ \mathbf{x}(0) &= \mathbf{x}(1) \end{aligned} \quad (12)$$

További szükséges feltétel hogy a peremfeltétel rajta legyen a periodikus pályán, azaz, $\mathbf{x}(0) = \mathbf{x}_0$ feltétel teljesüljön, ahol $\mathbf{x}_0$ a periodikus pálya egy pontja. Ezt a folyamatot "inicializálásnak" hívjuk, amely során egy periodikus pályát numerikus szimuláció segítségével állítunk elő.

Ezt követően a (12) egyenletrendszer megoldható peremértékmegoldó algoritmusokkal. Mi a MATLAB programcsomag `bvp5ca` beépített függvényét alkalmazzuk.

3.2. Paraméter követés

Bifurkációs paraméter követésére egy használt módszer a paraméter léptetés, amikor ismert a (12) egyenlet megoldása ($\mathbf{x}_i$ és T_i) adott μ_i értéknél, és keressük $\mu_{i+1} = \mu_i + \Delta\mu$ -nél. A peremérték feladat az alábbi módon fogalmazható meg

$$\begin{aligned} \mathbf{x}'_i(\tau) &= T_{i+1}\mathbf{F}(\mathbf{x}_i(\tau), \mu_{i+1}) \\ \mathbf{x}_{i+1}(0) &= \mathbf{x}_{i+1}(1) \equiv \mathbf{x}_0 \end{aligned} \quad (13)$$

ahol T_i és $\mathbf{x}_{i+1}$ a keresett ismeretlen mennyiségek, valamint μ_{i+1} megváltozott bifurkációs paraméter ismert. A megoldáshoz szükségünk van még egy "Fázis feltételre" (*Phase Condition*), amely az alábbi módon definiálható:

$$\langle \mathbf{x}_{i+1}(0) - \mathbf{x}_i(0), \mathbf{F}(\mathbf{x}_i(0), \mu_i) \rangle = 0, \quad (14)$$

ahol $\langle \mathbf{a}, \mathbf{b} \rangle$ két vektor skalárszorzását jelöli. A peremérték feladat számításának inicializálása, azaz kezdeti becslés megadása az $\mathbf{x}$ periodikus pályára és T periodisudőre történhet az előző pályából, azaz

$$\begin{cases} \mathbf{x}_{i+1} \approx \mathbf{x}_i \\ T_{i+1} \approx T_i \end{cases} \quad (15)$$

vagy extrapolációval az előző két ismert pályából, ahogy azt az 5. ábra szemlélteti. Ezen módszernek is megvannak a maga hátrányai, így mi a vizsgálatunk során egy pszeudó ívhossz módszeren alapuló eljárást alkalmaztunk a periodikus pályák követésére.

3.3. Pszeudó ívhossz módszer

A pszeudó ívhossz alap gondolata, hogy a keresett megoldás az előzőleg kiszámított megoldásokból származtatott $\mathbf{v}$ irányra merőleges irányban keresi. A $\mathbf{v}$ irány definiálása az alábbi módon történik

$$\mathbf{v} = \frac{\mathbf{y}_i - \mathbf{y}_{i-1}}{\|\mathbf{y}_i - \mathbf{y}_{i-1}\|}, \quad (16)$$

ahol $\mathbf{y}_i$ az előző lépésekben számított megoldásokat jelöli. A feladat megfogalmazása az alábbi egyenletrendszerrel adható meg

$$\begin{aligned} \langle \mathbf{y}_{i+1} - \mathbf{y}_i, \mathbf{v} \rangle - h &= 0 \\ G(\mathbf{y}_{i+1}) &= 0, \end{aligned} \quad (17)$$

ahol $G(\mathbf{y})$ egy implicit formában megadható függvény és h a számítási lépésköz.

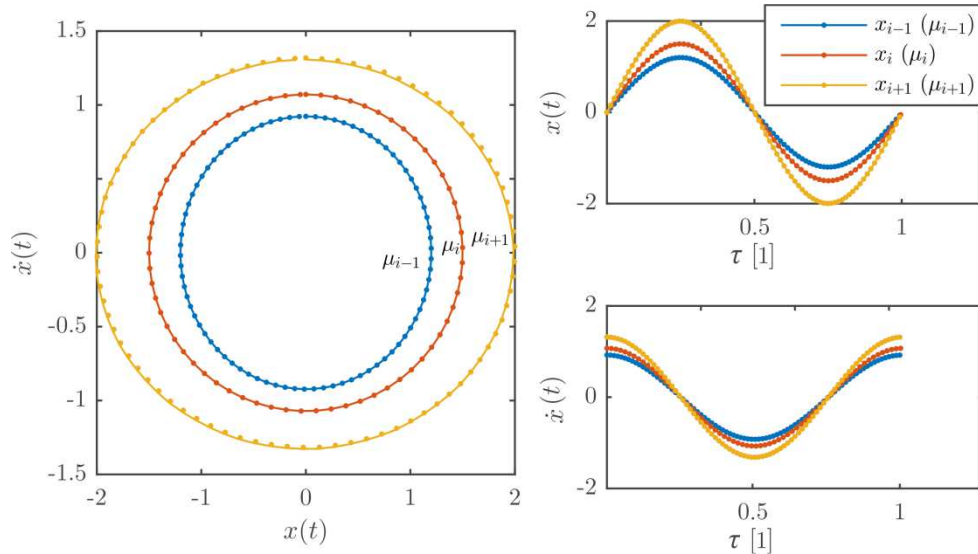
Alkalmazzuk a módszert periodikus pályák követésére. Jelölje $\mathbf{y}_i = [\mu_i \ T_i]^T$ az ismeretlen állapotváltozók paramétereit, úgymint μ bifurkációs paramétert és T periódusidőt az adott i -dik megoldási lépésben. Továbbá, definiáljuk a $G(\mathbf{y}_i)$ implicit egyenletet az alábbi módon:

$$G(\mathbf{y}_i) = T_i - T_{\text{BVP}}(\mu_i), \quad (18)$$

ahol $T_{\text{BVP}}(\mu_i)$ a 3.1 fejezetben definiált peremérték megoldó algoritmusból számított T periódusidő egy adott μ paraméterre. Ezáltal az (17) egyenlet módosul az alábbi módon

$$\begin{aligned} \langle \mathbf{y}_{i+1} - \mathbf{y}_i, \mathbf{v} \rangle - h &= 0 \\ T_{i+1} - T_{\text{BVP}}(\mu_{i+1}) &= 0. \end{aligned} \quad (19)$$

Nem-sima rendszerek esetén előfordul több szegmensből álló periodikus pálya esetén, azaz amikor a periodikus pálya metszi a Σ kapcsolóvonalat, kibővítjük a megoldandó rendszerünket az alábbi módon:

5. ábra. Periodikus pályák kollokációjának szemléltetése

$$\mathbf{G}(\mathbf{Y}) = \begin{bmatrix} T_1 \mathbf{F}_1(\mathbf{Y}) \\ T_2 \mathbf{F}_2(\mathbf{Y}) \end{bmatrix}, \quad (20)$$

ahol $\mathbf{Y} = [\mathbf{x}_1 \ \mathbf{x}_2]^T$ a periodikus pálya szegmenesei az $\mathbf{F}_1$ és $\mathbf{F}_2$ rendszerekben, valamint T_1 és T_2 az arra a szegmensre vonatkozó periódusidő ($T = T_1 + T_2$).

A módosult peremfeltételek:

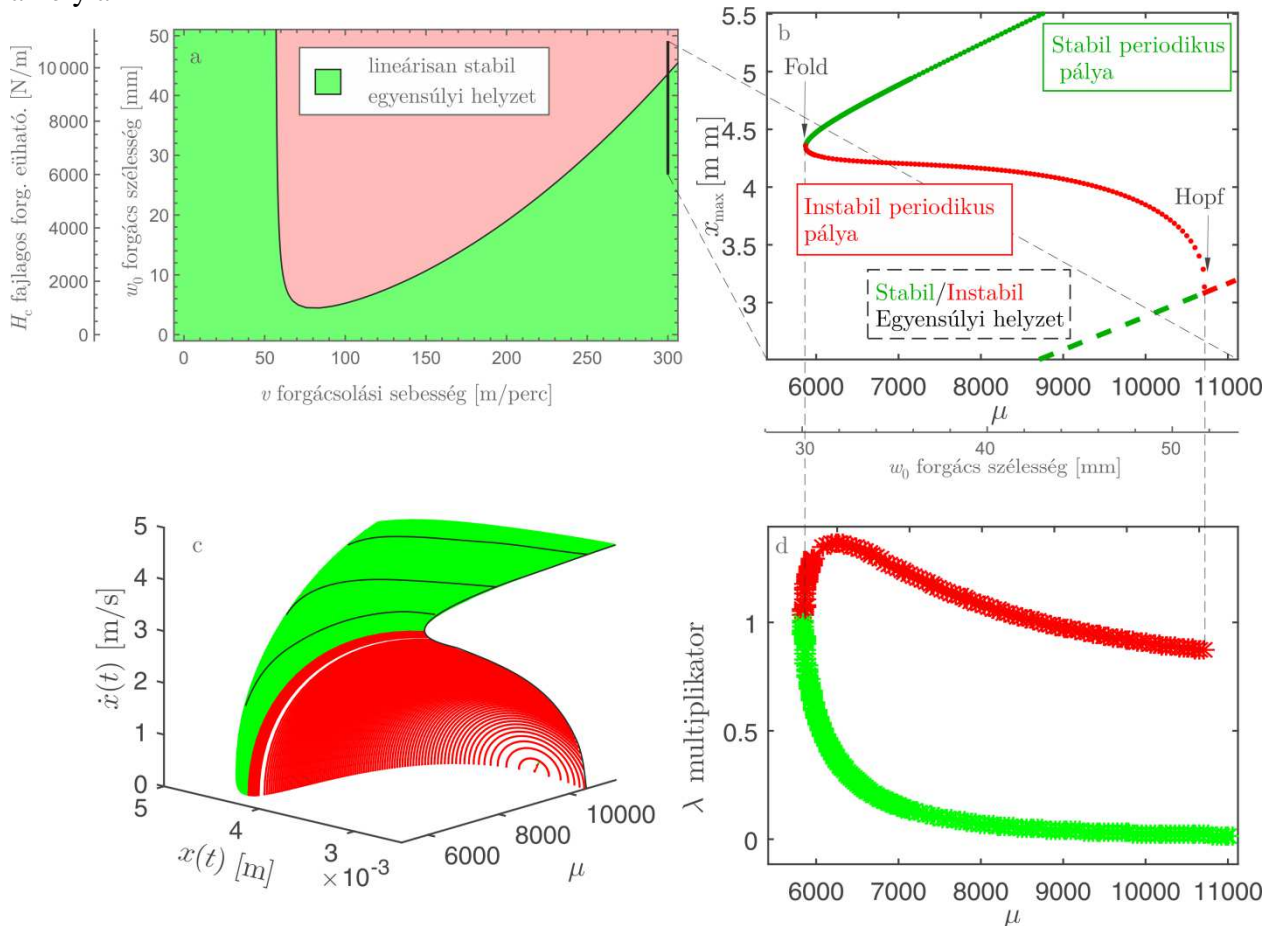
$$\begin{cases} \mathbf{x}_1(0) = \mathbf{x}_2(1) \\ \mathbf{x}_2(0) = \mathbf{x}_1(1) \\ H(\mathbf{x}_1(0)) = 0 \\ H(\mathbf{x}_2(1)) = 0 \end{cases} \quad (21)$$

3.4. Alkalmazás egy teszt-példán

Továbbiakban reális paraméterek mellett vizsgáljuk a nemlineáris és nem-sima hatásokat az (1) egyenleten. Egyensúlyi helyzetek lineáris stabilitási térképét a 3.3a ábra szemlélteti. Egy adott forgácsolási sebesség esetén ($v_0 = 300$ [m/perc]) periodikus pálya változását követtük a μ bifurkációs paraméter mentén, az előbbi fejezetben tárgyalt pszeudó ívhossz módszer alkalmazásával. A periodikus pályák változását a 3.3bc diagrammok szemléltetik 2 és 3D ábrázolásban, amelyeket részletesebben következő fejezetben tárgyal. A kialakuló periodikus pályák stabilitása a következő alfejezetben bemutatott módszerrel határozható meg.

3.5. Periodikus pályák stabilitásvizsgálata

A periodikus pálya stabilitását az ún. monodrómia mátrix kiszámításával lehet vizsgálni [7], amely a

6. ábra a) Lineáris stabilitási határ, fekete vonal: nemlineárisan vizsgált tartomány; b) bifurkációs diagram $v_0 = 300$ [m/perc] forgácsolási sebességnél. Zöld és piros szaggatott vonal: stabil és instabil egyensúlyi helyzetek, zöld és piros görbék: stabil és instabil periodikus pályák, c) periodikus pályák 3D-ben történő ábrázolása; d) karakterisztikus multiplikátorok; Paraméterek: $m = 1$ [kg], $\zeta = 0.05$ [-], $\omega_n = 260$ [Hz], $K_c = 1200$ [MPa], $h_0 = 0.2$ [mm], $v_{\max} = 60$ [m/perc]

$$\dot{\xi} = \mathbf{F}_x(\mathbf{x}_p(t))\xi \quad (22)$$

variációs egyenlet fundamentális megoldása $t = T$ -ben. Periodikus pálya körüli linearizálás során $\mathbf{F}_x$ a differenciálegyenlet Jacobi mátrixa $F_{x_i, j} = \partial F_i / \partial x_j$, amelybe az $\mathbf{x}_p(t)$ periodikus pálya van behelyettesítve, ezáltal időfüggő T periodusidővel. Kiszámítandó $\xi(T)$ a T helyen úgy, hogy az egyes irányokba vett egységvektor van előírva kezdeti feltételként.

Jelölje $\xi_i(t)$ a (22) egyenlet megoldását az $\xi_0 = [0 \dots 0 \ 1 \ 0 \dots 0]^T$ kezdeti értékről indítva, amelyben csak az i -dik tag nemzérus elemű. Ekkor az $\mathbf{M}$ monodrómia mátrix megadható

$$\mathbf{M} = [\xi_1(T) \ \xi_2(T) \ \dots \ \xi_n(T)], \quad (23)$$

amelynek sajátértékei az úgynevezett λ karakterisztikus multiplikátorok. Az $\mathbf{x}_p(t)$ periodikus pálya stabil, ha

$$|\lambda_i| \leq 1 \quad i = 1, 2, \dots, n; \text{ itt } n = 2 \quad (24)$$

azaz minden karakterisztikus multiplikátor abszolútértéke kisebb mint 1 (jelen esetben $n = 2$). Megjegyzendő, hogy ezen monodrómia mátrixnak egyik sajátértéke mindig 1, amely a fázis eltolhatóságát jelenti.

Ezen számítási algoritmust alkalmazva az előző fejezetben bemutatott periodikus pálya követési algoritmusra, meghatározható a periodikus pályák stabilitása, ahogyan azt a 3.3bcd ábra szemlélteti.

A 3.3b bifurkációs diagrammon látható, hogy az egyensúlyi helyzet (szaggatott piros és zöld vonal) stabilitási határából $\mu = 10760$ -nál leágazik egy instabil határciklus (piros folytonos görbe), amely szubkritikus Hopf-bifurkáció jelenlétére utal. Továbbá, ezen instabil periodikus pálya "visszafordul" és átvált egy Fold típusú bifurkáción keresztül ($\mu = 5870$) stabil határciklussá. Ezáltal a fázisportrén $\mu = [5870, 10760]$ tartományon a stabil egyensúlyi helyzetet egy instabil határciklus ölel körbe, amit egy stabil határciklus burkol.

Ezen bistabilitást (1 stabil egyensúlyi helyzet és 1 stabil határciklus) a szerszámgéprezgéssel foglalkozó szakirodalom "nem biztonságos zónának" (*unsafe zone* [13]) nevezi, ugyanis a kezdeti feltételektől függően a rendszer a stabil egyensúlyi helyzetre vagy a stabil periodikus pályára áll rá. Másképpen megfogalmazva, a stabil egyensúlyi helyzetről egy megfelelően kicsi perturbációval "letéríthető" a megoldás és ezáltal egy rezgőmozgás alakulhat ki (stabil periodikus pálya).

Megjegyzendő, hogy a μ bifurkációs paraméter követése során a periodikus pálya még irreálisan nagy értékek esetén sem érte el a Σ kapcsolóvonalat, azaz a rendszer vizsgálható lenne sima rendszerként. Ennek oka a forgácsolóerő karakterisztikában keresendő, mégpedig, hogy 0 forgácsolási sebességekre az alkalmazott karakterisztika 0 erőt ad. Ennek érdekében a következő fejezetben egy módosított erőkarakterisztikát alkalmazunk, amely bár kis fordulatszámokon nem megfelelően írja le a mért forgácsolóerő karakterisztikát, de 0 forgácsoló sebességre nem 0 erőt eredményez, amely esetben úgynevezett Filippov rendszerről beszélhetünk, ugyanis szakadás lesz az erőkarakterisztikában azaz C^0 folytonosság sem teljesül.

4. Módosított mechanikai modell, nem-sima vizsgálatok

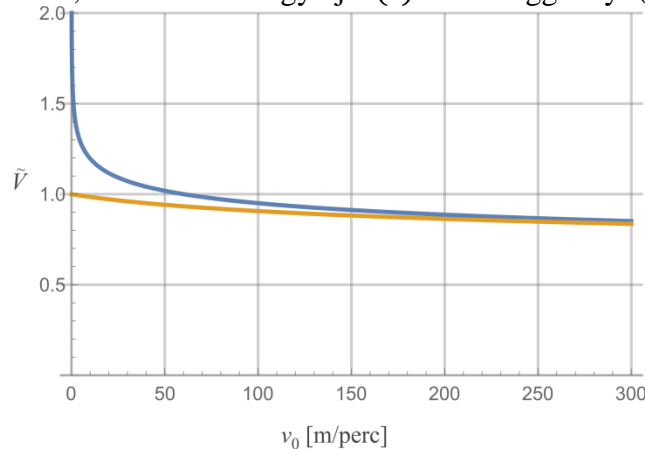
A következő fejezetben módosítjuk az első fejezetben használt $V(t)$ forgácsolóerő sebességfüggő hatását karakterisztikát és a gyakorlatban és szakirodalomban széles körben publikált formulát vizsgáljuk, amely a következőképpen adható meg

$$\hat{V}(t) = v(t)^{-0.1}. \quad (25)$$

Ezen függvény karakterisztikája magasabb forgácsolási sebességtartományon megfelelően jól közelíti a mérési eredményeket, azonban alacsony forgácsolási sebességeknél nem mutatja a forgácsoló erőkarakterisztika jellegét (lokális erőmaximum; lásd 1. ábrán). További probléma ezzel a formával, hogy a $\hat{V}(t)$ függvénynek $v(t) = 0$ -ban szingularitása van ($\lim_{v(t) \rightarrow 0} \hat{V}(t) = \text{inf}$), amely fizikai szempontból sem reális (végtelen nagy erőt feltételezne nulla forgácsolási sebesség mellett, lásd 6. ábrán kék görbe).

Ezt a problémát feloldandó, vezessünk be egy új $\tilde{V}(t)$ formafüggvényt (lásd 6. ábrán barna

7. ábra. A forgácsolási erő sebességfüggését leíró $\tilde{V}(t)$ és $V(t)$ nemlineáris formafüggvények

görbe), amely a $\hat{V}(t)$ függvény eltolással történő módosítása, ezzel kiküszöbölve a szingularitási problémát, vagyis $\tilde{V}$ -nek $v(t) = 0$ -ban vett határértéke egy konkrét érték $\lim_{v(t) \rightarrow 0} \tilde{V}(t) = \text{const}$. Tehát a módosított $\tilde{V}$ erőkarakterisztikában toljuk el a függvényt egy offset értékkel. Az egyszerűség kedvéért az eltolást választjuk 1-nek.

$$\tilde{V}(t) = (v(t) + 1)^{-0.1}. \quad (26)$$

4.1. Filippov rendszer

A választott erőkarakterisztikának 0-ban szakadása van, azaz C^0 folytonosság sem teljesül, ezáltal úgynevezett Filippov típusú nem-sima rendszert kapunk, amelynél a kapcsolóvonal által elválasztott fázisportrén már a sebességekben törés (C^0 folytonos), a gyorsulásokban szakadás van. Az előző modell esetében a gyorsulásokban törés van (C^0 folytonos), míg a sebesség C^1 folytonos.

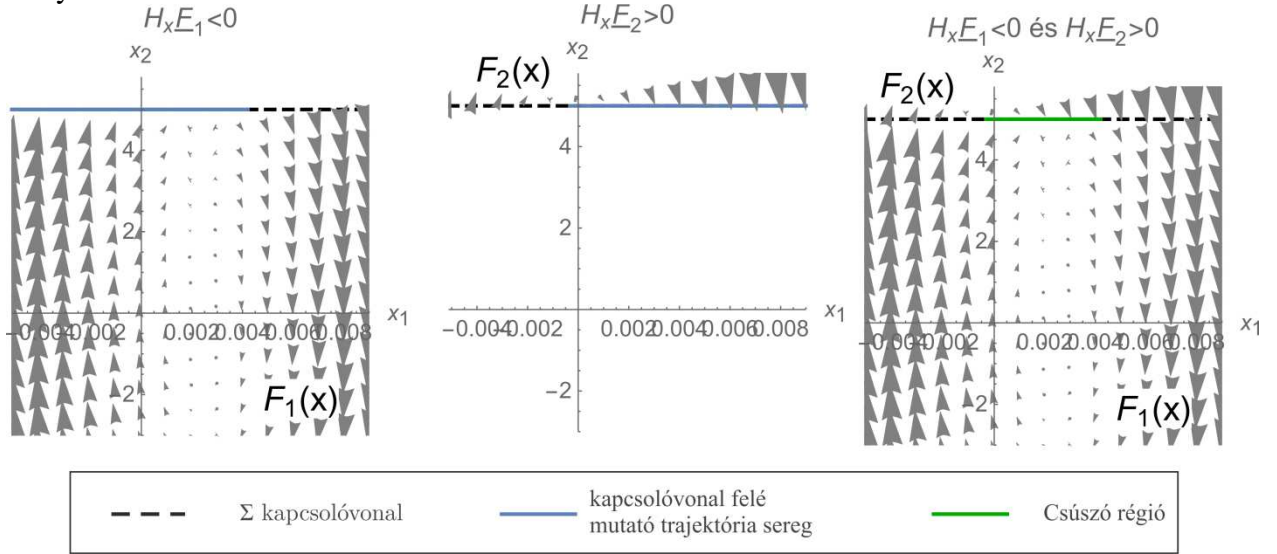
Alkalmazva a 2. ábrán bemutatott modellre ezen módosított erőkarakterisztikát, a (3) egyenletben szereplő $V(t)$ formafüggvényt kicseréljük a módosított $\tilde{V}(t)$ formafüggvényre. Így a rendszert leíró modellt a továbbiakban jelölje $\tilde{\mathbf{F}}_1(\mathbf{x})$ és $\tilde{\mathbf{F}}_2(\mathbf{x})$.

4.2. Cúszó régió, „Sliding region”

A dinamikai modellen alkalmazott erőkarakterisztika esetén a Σ kapcsolóvonalon uralkodó dinamika nem egyezik meg az $\tilde{\mathbf{F}}_1(\mathbf{x})$ (vág) és $\tilde{\mathbf{F}}_2(\mathbf{x})$ -vel (nem vág) jelölt dinamikai rendszerekre, azaz:

$$\tilde{\mathbf{F}}_1(\mathbf{x})|_{\mathbf{x}=\Sigma} \neq \tilde{\mathbf{F}}_2(\mathbf{x})|_{\mathbf{x}=\Sigma}. \quad (29)$$

Definiáljunk a kapcsolóvonal gradiensét, amely a kapcsolóvonalra merőleges, a növekedés irányába mutató vektormező:

8. ábra. Csúszó mód szemléltetése; Bal: kapcsolóvonal kékkel jelöltsége, ahová az $\tilde{F}_1$ dinamikai rendszer trajektóriái közelítenek; Középső: kékkel jelölt része, ahová az $\tilde{F}_2$ dinamikai rendszer trajektóriái közelítenek; Jobb: kapcsolóvonal zölddel jelölt része, ahol a mindkét oldalról határoló $\tilde{F}_1$ és $\tilde{F}_2$ dinamikai rendszerek trajektóriái közelítenek, azaz létrejön a csúszás

$$\nabla H = \mathbf{H}_x = \left[\frac{\partial H}{\partial x_1} \quad \frac{\partial H}{\partial x_2} \quad \dots \quad \frac{\partial H}{\partial x_n} \right]^T. \quad (30)$$

Csúszó régióknak ("Sliding region") nevezzük a Σ kapcsolóvonal azon részét, amelyre igaz, hogy [8]

$$\begin{aligned} \langle \mathbf{H}_x, \tilde{\mathbf{F}}_1 \rangle &< 0 \\ \langle \mathbf{H}_x, \tilde{\mathbf{F}}_2 \rangle &> 0 \end{aligned} \quad (31)$$

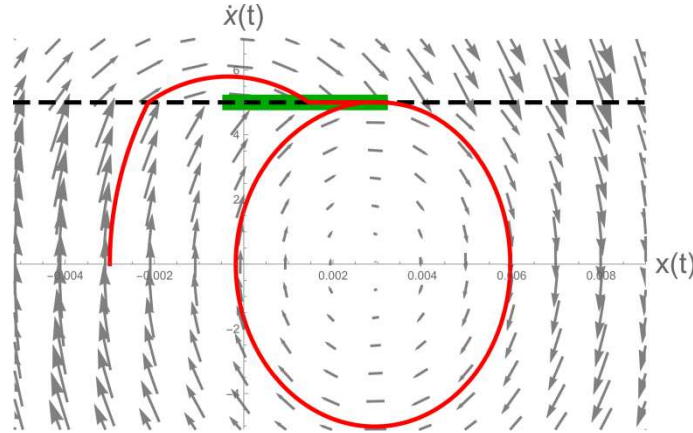
A csúszó régió a kapcsolóvonal azon része, ahol a két szomszédos fázisstartományok át akarják "lökni" a dinamikát az egyik oldalról a másik oldalra, azaz esetünkben mindkét irányból vonzó. Ahol mindkét fázisstartomány oldaláról teljesül ez a jelenség, ott a dinamika "rátapad" a kapcsolóvonalra. Másféppen úgy is megfogalmazhatnánk, hogy a kapcsolóvonal azon része, ahol a határoló fázisstartományokat jellemző iránymező közeledik a Σ kapcsolóvonalra (lásd a 7. ábra).

Jelen dinamikai modellre a (31) egyenlet alapján az alábbi tartományon alakul ki csúszó mód a Σ kapcsolóvonalon

$$-2v_0\zeta < x(t) < \frac{H_c}{\omega_n^2} - \frac{2v_0\zeta}{\omega_n}. \quad (32)$$

A kapcsolóvonalon uralkodó dinamikát jelölje $\tilde{\mathbf{F}}_\Sigma$, kiszámítási módja a kapcsolóvonalat határoló két dinamikai rendszer súlyozott arányából történik az alábbi módon:

$$\tilde{\mathbf{F}}_\Sigma = (1 - \alpha)\tilde{\mathbf{F}}_1 + \tilde{\mathbf{F}}_2\alpha, \quad (33)$$

9. ábra. Numerikus szimuláció; Paraméterek: $m = 1$ [kg], $H_c = 9100$ [N/m], $\zeta = 0.05$ [-], $\omega_n = 260$ [Hz], $K_c = 1200$ [MPa], $h_0 = 0.2$ [mm], $v_0 = 300$ [m/perc]

ahol az arányossági tényező

$$\alpha = \frac{\tilde{\mathbf{F}}_1 \mathbf{H}_x}{\mathbf{H}_x (\tilde{\mathbf{F}}_1 - \tilde{\mathbf{F}}_2)} \quad (34)$$

(34) egyenletet visszahelyettesítve (33)-ba adódik a csúszó régió uralkodó dinamika

$$\tilde{\mathbf{F}}_\Sigma = [v_0 \quad 0]^T. \quad (35)$$

amely megfelel a fizikailag elvárt képnek, azaz együtt mozog ($\dot{x} \equiv v_0$). A csúszó mód létezéséről numerikus szimulációval is meggyőződhetünk a (27) egyenlet időbeli integrálásával. Ezt egy teszt példán az 8. ábra szemlélteti. Látható hogy a $\mathbf{x}_0 = [-0.003 \ 0]^T$ kezdeti feltétellel indított szimuláció során a trajektória átmegy Σ kapcsolóvonalon az $\tilde{\mathbf{F}}_2$ dinamikával leírt tartományra, majd ráment a vastag zöld vonallal jelölt csúszó régióra. Itt "rátapadt" a kapcsolóvonalra és a (35) egyenlet által leírt dinamikával haladt tovább a (32) egyenletben megadott tartományig, majd letért róla és egy stabil periodikus megoldás formájában állandósult.

Megjegyzendő, hogy a csúszás kifejezés matematikai értelemben vett csúszást jelent, amikor a trajektóriák egy meghatározott kapcsolóvonalon mozognak. A matematikai értelemben vett csúszás fizikai jelentése gyakran pont egy ellentétes jelenség, fizikailag itt ugyanis a szerszám és munkadarab sebessége azonos, tehát mintha össze"tapadva" együtt mozognának.

5. Összefoglalás

Jelen tanulmányban a legegyszerűbb forgácsolási folyamat sebességfüggő erőkarakterisztikáját vizsgáltuk egy egyszabadságfokú lengőrendszeren. Ezen erőkarakterisztika nemlineáris és nem-sima mivoltából adódóan bemutatásra került két különböző sebességfüggő hatást leíró erőkarakterisztika. Ezen modelleken bemutattuk, a nem-sima mozgásegyenleteket. Először az első modell egyensúlyi helyzeteinek lineáris stabilitási tulajdonságait, majd egy adott teszt példára nemlineáris viselkedését tanulmányoztuk. A kialakuló periodikus pályák követésére pszeudó ívhossz módszeren alapuló peremérték megoldó algoritmust alkalmazásával kimutattuk, hogy még a sima rendszeren is létrejöhetnek úgynevezett "veszélyes zónák" (*unsafe zone*). Azaz, az egyensúlyi helyzet Hopf bifurkációs pontjából kinövő instabil határciklus egy Fold típusú bifurkáción keresztül stabilizálódik, ezáltal létrehozva egy bistabil tartományt. A periodikus pályák stabilitási tulajdonságának meghatározása a periodikus pálya körüli linearizálással történt. Továbbá, ezen modell

vizsgálata rámutatott arra, hogy fizikai értelemben reális paramétertartományok esetén nem jön létre kilépés (váltás különböző dinamikai rendszerek között). Az esetlegesen kialakuló instabil periodikus pályát egy stabil határciklus veszi körül, amelynek sebességamplitúdója nem éri el a kilépés/kapcsolás feltételét. Ennek a Fold típusú bifurkációnak az oka elképzelhető, hogy a nemlineáris karakterisztika lokális maximumának és inflexiós pontjának tudható be.

Továbbá, a második bemutatott mechanikai modellen, bemutattuk, hogy a "Csúszó régió" (*Sliding region*) jöhet létre olyan esetekben, ahol a kapcsolóvonal mindkét oldalról vonzza a határoló dinamikai rendszereket. Megadtuk, a csúszó régió létrejöttének feltételét és elődordulásának tartományát. Azaz a kapcsolóvonal azon szakaszát, ahol a dinamika rátapadhat arra. Ezt a jelenséget a kilépéses rendszer numerikus szimulációjával is alátámasztottuk, továbbá bemutattuk, hogy így egy stabil határciklus keletkezik.

Továbbfejlesztési lehetőségekként szerepel, hogy az első mechanikai modellen a periodikus pálya Fold bifurkációs pont követésével meghatározhatóvá válna a "veszélyes zóna" a stabilitási térképen. Ez két paramétert követő pszeudo ívhossz módszerrel megoldható abban az esetben, ha további egyenleteket adunk a megoldandó egyenletrendszerhez. Illetve, a második mechanikai modellen szeretnénk megvizsgálni egy grazing bifurkáció esetét, amikor is egy periodikus pálya érinti a kapcsolóvonalat.

Tehát, a bemutatott modellek alátámasztották, hogy a forgácsolásnál létrejövő sebességfüggő hatásnak jelentős szerepe lehet a stabilitási tulajdonságokra, amely elkerülése érdekében fontos alaposan vizsgálni. Megjegyzendő, hogy a két alkalmazott modell közül egyik sem fedte le tökéletesen a mérési eredményeket. Valószínűleg a legmegfelelőbb alkalmazott erőkarakterisztika a két formafüggvény kombinálásából adódna, azaz teljesüljenek az alábbi feltételek: alacsony forgácsolási sebességeknél lokális maximuma legyen a forgácsolóerőnek (Ezt az elsőként bemutatott modell teljesítette). Valamint, 0 forgácsolási sebességnél konstans forgácsoló erő adódjon, ami a súrlódásból keletkező járulékos erő miatt fizikailag is reális elgondolás (ezt a bemutatott modellek közül a második teljesítette).

Köszönetnyilvánítás

A kutatás az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA PD112983) támogatásával készült.

Irodalomjegyzék

- [1] Tobias, S. A., Machine tool vibration, Blackie and Son, Ltd., London, 1965.
- [2] Altintas, Y.: Manufacturing Automation. University Press, Cambridge, UK, 2012
- [3] Altintas, Y., Budak E., Analytical prediction of stability lobes in milling, CIRP Ann-Manuf Techn, vol. 44, pp. 357-362, 1995.
- [4] Grabec, I.: Chaotic dynamics of the cutting process, Int. J. Mech. Tools Manufact, 28, 19-32, 1988
- [5] Wiercigroch, M., Krivtsov, A. M.: Frictional chatter in orthogonal metal cutting, Philosophical Transactions of the Royal Society of London A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences 359.1781 (2001): 713-738.
- [6] Gantmacher, F.: Lectures in Analytical Mechanics. MIR Publishers (1975), ISBN-13: 978-0846405511
- [7] Farkas, M.: Periodic motions. Springer-Verlag, New York. (1994)
- [8] Filippov, A.: Differential Equations with Discontinuous Righthand Sides. Kluwer Academic Publishers (1988)
- [9] di Bernardo, M., Budd, C.J., Champneys, A.R., Kowalczyk, P.: Piecewise-smooth

- Dynamical Systems. Springer (2008)
- [10] Ding, W., Self-Excited Vibration. Springer Berlin Heidelberg, 2012.
  - [11] Arnold, V. I., Ordinary Differential Equations. MIT Press, Cambridge, MA, 1998.
  - [12] Wiggins, S.: Introduction to Applied Nonlinear Dynamical Systems and Chaos, 2nd edn. Springer (2003)
  - [13] Kuznetsov, Y. A., Rinaldi, S., Gagnani, A.: One-parameter bifurcations in planar Filippov systems. International Journal of Bifurcations and Chaos 13(8), 2157–2188 (2003)
  - [14] Dombovari, Z., Wilson, R. E., Stepan, G., Estimates of the bistable region in metal cutting, P Roy Soc A Math Phy, vol. 464, pp. 3255-3271, 2008

Lektorálta: Dr. Insperger Tamás, egyetemi docens, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

AN ANALYTICAL METHOD FOR COMPOSITE BEAMS WITH INTERLAYER SLIP SUBJECTED TO THERMAL LOAD

Ákos József Lengyel

*University of Miskolc, Institute of Applied Mechanics, assistant lecturer,
mechlen@uni-miskolc.hu*

Abstract

This study presents an analytical method for two-layered elastic composite beams with interlayer slip subjected to both mechanical and thermal load. The presented method is based on the Euler-Bernoulli beam theory and on the one dimensional version of the constitutive equation of linear thermoelasticity (Duhamel-Neumann's law). The slip is described by a slip function which is the difference of the axial displacements of the two layers. The axial force taking over with the imperfect connection is proportional to the relative slip bringing up between the layers. The factor connecting the slip and the axial force is the slip modulus (k). The value of this factor can change from zero to infinity. If the slip modulus is equal to zero the connection vanishes in axial direction. When the value of the slip modulus is equal to infinity the connection becomes perfect in axial direction. The behaviour of the considered beam can be described by the deflection, the cross-sectional rotation, the slip, the bending moment, the cross-sectional shear force function in the whole composite beam and the axial force function in the first layer which are unknown. By means of the equilibrium method the governing equation of the problem is deduced in terms of the slip and the cross-sectional shear force function. For the solution of the governing equation the so-called fundamental solutions are written and applied. The linear combination of the fundamental solutions provides the sought functions mentioned above. In this linear combination the unknown coefficients can be determined from the boundary conditions. In the study the fundamental solutions are defined for eight special initial conditions. Some numerical examples illustrate the application and the results of the method. In the numerical examples the searched functions are equivalent with ones from other analytical method published earlier.

Keywords: composite beam, fundamental solution, interlayer slip, thermal load

1. Introduction

Composite structures have been gaining popularity over the last century thanks to its ability to well combine the advantages of its structural components. One of the mostly used composite structures is the multi-layered beam which consists of several homogeneous layers. That layers join to each other by means of different connectors such as nails, rivets, screws or in some case with gluing as well. The connection in normal direction is perfect, the layers cannot divorce but the connection in axial direction is not perfect, due to the elastic deformation of the connectors an interlayer slip occurs.

The first analytical works investigating the behaviour of composite beams with weak shear connection appeared in the 40's and 50's [1–3]. The pioneering and most cited work is definitely paper by Newmark et al. [1]. Their model, which is called the Newmark's model in the literature, used the following assumptions (i) the layers have linear elastic materials, (ii) the layers separately follow the Euler-Bernoulli beam theory, (iii) the vertical separation of the layers is not allowed. The problem was governed by a linear differential equation of second order in the longitudinal force resisted by the top element, and the other unknowns were the longitudinal force and the expression for moment along the beam. Girhammar and

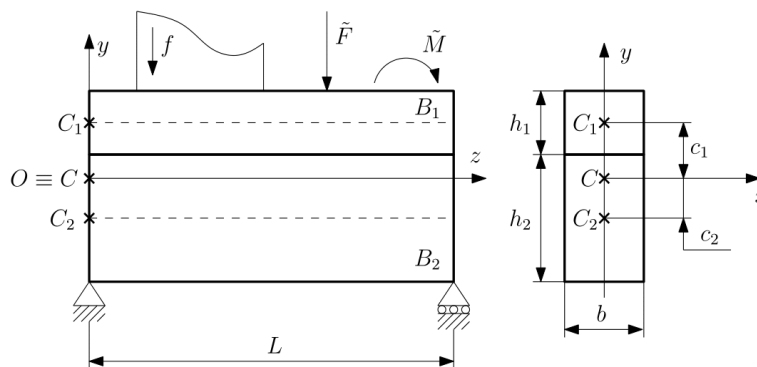
Gopu [4] proposed a formulation for the exact first- and second-order analyses of composite beam-columns with partial shear interaction subjected to transverse and axial loading. In this study the authors extended the Newmark's model with taking into account axial load. The governing differential equation was of the sixth order in vertical displacement. Ecsedi and Baksa [5] also deduced the governing equation of the problem in terms of the slip and the vertical displacement. Girhammar and Pan [6] developed a model for the exact and approximate analysis for composite beams with interlayer slip subjected to general dynamic load.

The Timoshenko beam theory was used in [7]. Murakami [7] formulated boundary value problems by means of the principle of virtual work. Combining the development of finite elements with the Timoshenko beam theory was also analysed in [8-9].

There are only a few researches in accordance with composite beams with interlayer slip under the action of thermal loading, however, a number of researchers have dealt with the problem of composite beams with interlayer slip for 60-70 years. Ecsedi and Lengyel in [10] have investigated a two-layered composite beam with partial shear interaction subjected to both mechanical and thermal loading. They deduced the governing equation of the problem and wrote the general solution of that equation. They also derived the particular solution for a propped cantilever by means of the corresponding boundary conditions. Nevertheless the solution of the governing equation can easily become cumbersome and complicated. The aim of this study is to provide a handier and simpler solution method of that governing equation.

2. Governing equation

The considered two-layered beam configuration is shown in Fig. 1. The beam component B_i has the rectangular cross-section A_i whose dimensions are h_i and b ($i=1,2$). The modulus of elasticity for beam component B_i is E_i and the coefficients of linear thermal expansion is α_i ($i=1,2$). The length of the composite beam is L . The origin O of the rectangular Cartesian coordinate system $Oxyz$ is the E -weighted centre of the left end cross-section, so that axis z is the E -weighted centreline of the considered beam. The mechanical load is represented by f (distributed line load), $\tilde{F}$ (concentrated force) and $\tilde{M}$ (concentrated moment). A point P in $B = B_1 \cup B_2$ is indicated by the position vector $\overline{OP} = \mathbf{r} = \mathbf{R} + z\mathbf{e}_z = x\mathbf{e}_x + y\mathbf{e}_y + z\mathbf{e}_z$, where $\mathbf{e}_x$, $\mathbf{e}_y$ and $\mathbf{e}_z$ are the unit vectors of the coordinate system $Oxyz$. It is known that the position of the E -weighted centre of the cross-section $A = A_1 \cup A_2$ is obtained from next equation [5]

Figure 1. The considered two-layered beam with mechanical and thermal loading

$$E_1 \int_{A_1} \mathbf{R}dA + E_2 \int_{A_2} \mathbf{R}dA = \mathbf{0}. \quad (1)$$

For cross-section shown in Fig. 1. we have

$$c_1 = |\overline{CC_1}| = \frac{A_2 E_2}{\langle AE \rangle} c, \quad c_2 = -|\overline{CC_2}| = -\frac{A_1 E_1}{\langle AE \rangle} c, \quad (2)$$

$$c = |\overline{C_2 C_1}| = c_1 - c_2 = \frac{1}{2}(h_1 + h_2), \quad (3)$$

$$\langle AE \rangle = A_1 E_1 + A_2 E_2. \quad (4)$$

In Eqs. (2), (4) A_i denotes the cross-sectional area of beam component B_i ($i=1,2$) (Fig. 1.). According to the Euler-Bernoulli hypothesis (kinematic assumption), which is valid for each homogeneous beam components, the deformed configuration is described by the displacement field [5]

$$\mathbf{u} = \mathbf{u}(x, y, z) = v(z)\mathbf{e}_y + \left(w_i(z) - y \frac{dv}{dz} \right) \mathbf{e}_z, \quad (5)$$

where $(x, y, z) \in B_i$, ($i=1,2$), and the cross-sectional rotation is

$$\phi(z) = -\frac{dv}{dz}. \quad (6)$$

Eq. (5) shows that the axial displacement of beam component B_i ($i=1,2$) is separated into two parts: $w_i(z)$ ($i=1,2$) describes the rigid translation of the cross-section A_i ($i=1,2$) at z and the second part of the axial displacement of A_i ($i=1,2$) derived from the deflection of cross-section [5]. On the common boundary of B_1 and B_2 the axial displacement has jump which is called the interlayer slip. According to Eq. (5) the interlayer slip $s = s(z)$ can be computed as

$$s(z) = w_1(z) - w_2(z). \quad (7)$$

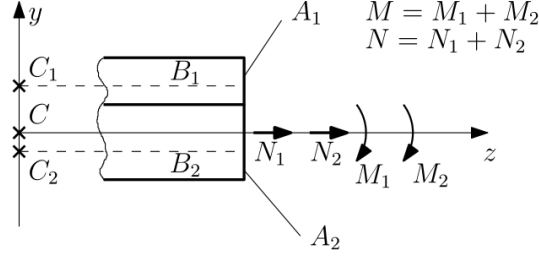
Application of the strain-displacement relationships of the linearized theory of elasticity gives

$$\varepsilon_x = \varepsilon_y = \gamma_{xy} = \gamma_{xz} = \gamma_{yz} = 0, \quad (x, y, z) \in B_1 \cup B_2, \quad (8)$$

$$\varepsilon_z = \frac{dw_i}{dz} - y \frac{d^2v}{dz^2}, \quad (x, y, z) \in B_i, \quad (i=1,2). \quad (9)$$

In Eqs. (8), (9) ε_x , ε_y , ε_z are the normal strains and γ_{xy} , γ_{xz} , γ_{yz} are the shearing strains. The normal stress σ_z is computed from the one-dimensional version of Duhamel-Neumann's law [11-12]

Figure 2. Normal forces and bending moments

$$\sigma_z = E_i \left(\frac{dw_i}{dz} - y \frac{d^2v}{dz^2} - \alpha_i T \right), \quad (x, y, z) \in B_1 \cup B_2. \quad (10)$$

In Eq. (10) T denotes the temperature change. The temperature of the two-layered composite beam initially is the reference temperature ϑ_0 . Its temperature is slowly raised to a constant uniform temperature $\vartheta = \vartheta_0 + T$, so that the temperature change is T . Following we define the next section forces and moments [5]

$$N_1 = \int_{A_1} \sigma_z dA = A_1 E_1 \left(\frac{dw_1}{dz} - c_1 \frac{d^2v}{dz^2} - \alpha_1 T \right), \quad (11)$$

$$N_2 = \int_{A_2} \sigma_z dA = A_2 E_2 \left(\frac{dw_2}{dz} - c_2 \frac{d^2v}{dz^2} - \alpha_2 T \right), \quad (12)$$

$$M_1 = \int_{A_1} y \sigma_z dA = A_1 E_1 c_1 \left(\frac{dw_1}{dz} - \alpha_1 T \right) - E_1 I_1 \frac{d^2v}{dz^2}, \quad (13)$$

$$M_2 = \int_{A_2} y \sigma_z dA = A_2 E_2 c_2 \left(\frac{dw_2}{dz} - \alpha_2 T \right) - E_2 I_2 \frac{d^2v}{dz^2}, \quad (14)$$

where

$$I_i = \int_{A_i} y^2 dA, \quad (i=1,2). \quad (15)$$

The fact that the normal stresses acting on cross-section A_i ($i=1,2$) are equivalent to a force-couple system (N_i, M_i) ($i=1,2$) at C is represented by Eqs. (11)-(14). This force-couple system (N_i, M_i) ($i=1,2$) is illustrated in Fig. 2. The interlayer slip s is assumed to be a linear function of shear force Q transmitted between the two beam components, that is we have [4]

$$Q = ks, \quad (16)$$

where k is a constant, it is called slip modulus. Units of Q and k are

$$[Q] = \frac{\text{force}}{\text{length}}, \quad [k] = \frac{\text{force}}{(\text{length})^2}. \quad (17)$$

In present problem there is no axial force $N = N_1 + N_2$, that is

$$N = N_1 + N_2 = A_1 E_1 \frac{dw_1}{dz} + A_2 E_2 \frac{dw_2}{dz} - \langle AE\alpha \rangle T = 0. \quad (18)$$

Here,

$$\langle AE\alpha \rangle = A_1 E_1 \alpha_1 + A_2 E_2 \alpha_2. \quad (19)$$

Manipulating Eqs. (7) and (18) we obtain

$$\frac{dw_1}{dz} = \frac{A_2 E_2}{\langle AE \rangle} \frac{ds}{dz} + \frac{\langle AE\alpha \rangle}{\langle AE \rangle} T, \quad (20)$$

$$\frac{dw_2}{dz} = -\frac{A_1 E_1}{\langle AE \rangle} \frac{ds}{dz} + \frac{\langle AE\alpha \rangle}{\langle AE \rangle} T. \quad (21)$$

A simple computation based on Eqs. (11), (12) and Eqs. (20), (21) gives

$$N_1 = \langle AE \rangle_{-1} \left[\frac{ds}{dz} - c \frac{d^2 v}{dz^2} + (\alpha_2 - \alpha_1) T \right], \quad (22)$$

$$N_2 = \langle AE \rangle_{-1} \left[-\frac{ds}{dz} + c \frac{d^2 v}{dz^2} + (\alpha_1 - \alpha_2) T \right], \quad (23)$$

where

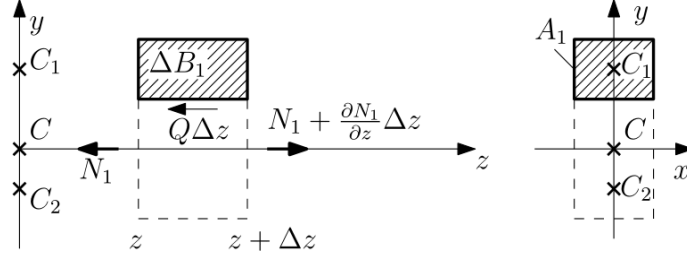
$$\langle AE \rangle_{-1} = \frac{A_1 E_1 A_2 E_2}{A_1 E_1 + A_2 E_2}. \quad (24)$$

Application of the condition of equilibrium for forces in axial direction to beam component ΔB_1 gives (Fig. 3.)

$$\frac{dN_1}{dz} - Q = \frac{dN_1}{dz} - ks = 0. \quad (25)$$

Substitution of Eq. (22) into Eq. (25) yields

$$\frac{d^2 s}{dz^2} - c \frac{d^3 v}{dz^3} - \frac{k}{\langle AE \rangle_{-1}} s = 0. \quad (26)$$

Figure 3. Equilibrium conditions in z direction for a small beam element

It is evident that the bending moment acting on the whole cross-section $A = A_1 \cup A_2$ is as follows

$$M = M_1 + M_2 = c \langle AE \rangle_{-1} \left[\frac{ds}{dz} + (\alpha_2 - \alpha_1) T \right] - \{IE\} \frac{d^2v}{dz^2}. \quad (27)$$

Here,

$$\{IE\} = I_1 E_1 + I_2 E_2. \quad (28)$$

According to Eq. (27) we can obtain

$$V = \frac{dM}{dz} = c \langle AE \rangle_{-1} \frac{d^2s}{dz^2} - \{IE\} \frac{d^3v}{dz^3}. \quad (29)$$

Further manipulation of Eq. (29) provides

$$\frac{d^3v}{dz^3} = \frac{c \langle AE \rangle_{-1}}{\{IE\}} \frac{d^2s}{dz^2} - V(z). \quad (30)$$

Substitution of Eq. (30) into Eq. (26) we gain the governing equation [10]

$$\frac{d^2s}{dz^2} - \Omega^2 s + \frac{c}{\langle IE \rangle} V = 0, \quad (31)$$

where

$$\Omega^2 = k \frac{\{IE\}}{\langle AE \rangle_{-1} \langle IE \rangle}, \quad \langle IE \rangle = \{IE\} - c^2 \langle AE \rangle_{-1}. \quad (32)$$

3. Fundamental solutions

As it was mentioned earlier, the solution of the governing equation is often difficult and time-consuming especially the determination of the integration constants and therefore the creation of the particular solution. Solving the problem is much simpler by means of the so-called fundamental solutions which leads to the solution of a system of linear equation. In the

following the fundamental solutions are going to be derived. All of these functions, namely $v_j = v_j(z)$, $\phi_j = \phi_j(z)$, $s_j = s_j(z)$, $M_j = M_j(z)$, $V_j = V_j(z)$ and $N_{1j} = N_{1j}(z)$ ($j=1..8$), satisfy the field equations (6), (22), (25), (27), (29), (31) with the next special initial conditions

$$v_1(0) = 1, \quad \phi_1(0) = s_1(0) = M_1(0) = V_1(0) = N_{11}(0) = f_y = T = 0, \quad (33)$$

$$\phi_2(0) = 1, \quad v_2(0) = s_2(0) = M_2(0) = V_2(0) = N_{12}(0) = f_y = T = 0, \quad (34)$$

$$s_3(0) = 1, \quad v_3(0) = \phi_3(0) = M_3(0) = V_3(0) = N_{13}(0) = f_y = T = 0, \quad (35)$$

$$M_4(0) = 1, \quad v_4(0) = \phi_4(0) = s_4(0) = V_4(0) = N_{14}(0) = f_y = T = 0, \quad (36)$$

$$V_5(0) = 1, \quad v_5(0) = \phi_5(0) = s_5(0) = M_5(0) = N_{15}(0) = f_y = T = 0, \quad (37)$$

$$N_{16}(0) = 1, \quad v_6(0) = \phi_6(0) = s_6(0) = M_6(0) = V_6(0) = f_y = T = 0, \quad (38)$$

$$f_y = 1, \quad v_7(0) = \phi_7(0) = s_7(0) = M_7(0) = V_7(0) = N_{17}(0) = T = 0, \quad (39)$$

$$T = 1, \quad v_8(0) = \phi_8(0) = s_8(0) = M_8(0) = V_8(0) = N_{18}(0) = f_y = 0. \quad (40)$$

From the definitions of the fundamental solution we can obtain

$$v_1(z) = 1, \quad \phi_1(z) = s_1(z) = M_1(z) = V_1(z) = N_{11}(z) = 0, \quad 0 \leq z, \quad (41)$$

$$v_2(z) = -z, \quad \phi_2(z) = 1, \quad s_2(z) = M_2(z) = V_2(z) = N_{12}(z) = 0, \quad 0 \leq z, \quad (42)$$

$$v_3(z) = \frac{c \langle AE \rangle_{-1}}{\{IE\}} \left(\frac{\sinh \Omega z}{\Omega} - z \right), \quad 0 \leq z, \quad (43a)$$

$$\phi_3(z) = -\frac{c \langle AE \rangle_{-1}}{\{IE\}} (\cosh \Omega z - 1), \quad 0 \leq z, \quad (43b)$$

$$s_3(z) = \cosh \Omega z, \quad 0 \leq z, \quad (43c)$$

$$M_3(z) = 0, \quad 0 \leq z, \quad (43d)$$

$$V_3(z) = 0, \quad 0 \leq z, \quad (43e)$$

$$N_{13}(z) = \frac{k}{\Omega} \sinh \Omega z, \quad 0 \leq z, \quad (43f)$$

$$v_4(z) = \frac{c^2 \langle AE \rangle_{-1}}{\Omega^2 \{IE\} \langle IE \rangle} (1 - \cosh \Omega z) - \frac{z^2}{2 \{IE\}}, \quad 0 \leq z, \quad (44a)$$

$$\phi_4(z) = \frac{c^2 \langle AE \rangle_{-1}}{\Omega \{IE\} \langle IE \rangle} \sinh \Omega z + \frac{z}{\{IE\}}, \quad 0 \leq z, \quad (44b)$$

$$s_4(z) = -\frac{c}{\Omega \langle IE \rangle} \sinh \Omega z, \quad 0 \leq z, \quad (44c)$$

$$M_4(z) = 1, \quad 0 \leq z, \quad (44d)$$

$$V_4(z) = 0, \quad 0 \leq z, \quad (44e)$$

$$N_{14}(z) = c \frac{\langle AE \rangle_{-1}}{\{IE\}} (1 - \cosh \Omega z), \quad 0 \leq z, \quad (44f)$$

$$v_5(z) = \frac{c^2 \langle AE \rangle_{-1}}{\Omega^2 \{IE\} \langle IE \rangle} \left(\frac{\sinh \Omega z}{\Omega} - z \right) + \frac{z^3}{6 \{IE\}}, \quad 0 \leq z, \quad (45a)$$

$$\phi_5(z) = -\frac{c^2 \langle AE \rangle_{-1}}{\Omega^2 \{IE\} \langle IE \rangle} (\cosh \Omega z - 1) - \frac{z^2}{2 \{IE\}}, \quad 0 \leq z, \quad (45b)$$

$$s_4(z) = \frac{c}{\Omega^2 \langle IE \rangle} (\cosh \Omega z - 1), \quad 0 \leq z, \quad (45c)$$

$$M_5(z) = -z, \quad 0 \leq z, \quad (45d)$$

$$V_5(z) = -1, \quad 0 \leq z, \quad (45e)$$

$$N_{15}(z) = \frac{c \langle AE \rangle_{-1}}{\Omega \{IE\}} (\Omega z - \sinh \Omega z), \quad 0 \leq z, \quad (45f)$$

$$v_6(z) = \frac{c}{\Omega^2 \langle IE \rangle} (\cosh \Omega z - 1), \quad 0 \leq z, \quad (46a)$$

$$\phi_6(z) = -\frac{c}{\Omega \langle IE \rangle} \sinh \Omega z, \quad 0 \leq z, \quad (46b)$$

$$s_6(z) = \frac{\Omega}{k} \sinh \Omega z, \quad 0 \leq z, \quad (46c)$$

$$M_6(z) = 0, \quad 0 \leq z, \quad (46d)$$

$$V_6(z) = 0, \quad 0 \leq z, \quad (46e)$$

$$N_{16}(z) = \cosh \Omega z, \quad 0 \leq z, \quad (46f)$$

$$v_7(z) = \frac{c^2 \langle AE \rangle_{-1}}{\Omega^4 \{IE\} \langle IE \rangle} \left(\cosh \Omega z - \frac{\Omega^2 z^2}{2} - 1 \right) + \frac{z^4}{24 \{IE\}}, \quad 0 \leq z, \quad (47a)$$

$$\phi_7(z) = -\frac{c^2 \langle AE \rangle_{-1}}{\Omega^3 \{IE\} \langle IE \rangle} (\sinh \Omega z - \Omega z) - \frac{z^3}{6 \{IE\}}, \quad 0 \leq z, \quad (47b)$$

$$s_7(z) = \frac{c}{\Omega^2 \langle IE \rangle} \left(\frac{\sinh \Omega z}{\Omega} - z \right), \quad 0 \leq z, \quad (47c)$$

$$M_7(z) = -\frac{z^2}{2}, \quad 0 \leq z, \quad (47d)$$

$$V_7(z) = -z, \quad 0 \leq z, \quad (47e)$$

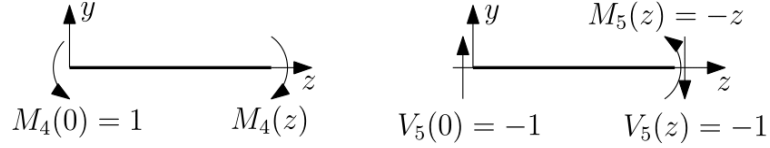
$$N_{17}(z) = \frac{c \langle AE \rangle_{-1}}{\Omega^2 \{IE\}} \left(\cosh \Omega z - \frac{\Omega^2 z^2}{2} - 1 \right), \quad 0 \leq z, \quad (47f)$$

$$v_8(z) = \frac{c \langle AE \rangle_{-1}}{\{IE\}} (\alpha_2 - \alpha_1) \left[\frac{z^2}{2} + \frac{1}{\Omega} (1 - \cosh \Omega z) \right], \quad 0 \leq z, \quad (48a)$$

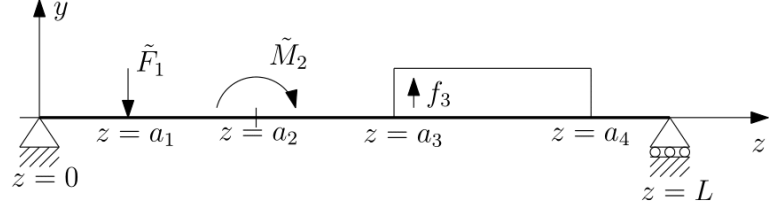
$$\phi_8(z) = -\frac{c \langle AE \rangle_{-1}}{\{IE\}} (\alpha_2 - \alpha_1) \left(z - \frac{\sinh \Omega z}{\Omega} \right), \quad 0 \leq z, \quad (48b)$$

$$s_8(z) = \frac{\alpha_1 - \alpha_2}{\Omega} \sinh \Omega z, \quad 0 \leq z, \quad (48c)$$

$$M_8(z) = 0, \quad 0 \leq z, \quad (48d)$$

Figure 4. Illustration of applied load for the fundamental solutions

Figure 5. Intermediate applied loads

$$V_8(z) = 0, \quad 0 \leq z, \quad (48e)$$

$$N_{18}(z) = \frac{k}{\Omega^2} (\alpha_2 - \alpha_1) (1 - \cosh \Omega z), \quad 0 \leq z, \quad (48f)$$

Figure 4. illustrates the applied loads for the fundamental solution $M_4(0)=1$ and $V_5(0)=-1$. For intermediate loads such as in the case shown in Fig. 5 the fundamental solutions can be expressed by the application of Heaviside functions

$$X(z) = \phi_0 X_2(z) + s_0 X_3(z) - V_0 X_5(z) + \tilde{F}_1 H(z-a_1) X_5(z-a_1) + \tilde{M}_2 H(z-a_2) X_4(z-a_2) + f_3 [H(z-a_3) - H(z-a_4)] X_7(z-a_3) + TX_8(z), \quad 0 \leq z \leq L, \quad (49)$$

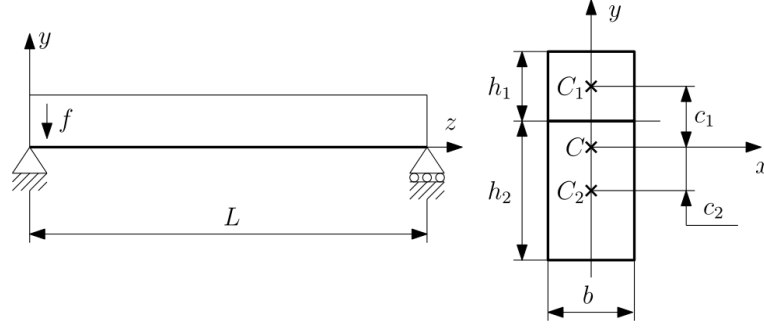
where $\phi_0 = \phi(0)$, $s_0 = s(0)$ and $V_0 = V(0)$ are unknown constants which can be determined by means of the boundary conditions and $X_j(z)$ may be $v_j(z)$, $\phi_j(z)$, $s_j(z)$, $M_j(z)$, $V_j(z)$ and $N_{1j}(z)$ ($j=2,3,4,5,7,8$), furthermore

$$H(z-a) = \begin{cases} 0, & \text{if } 0 \leq z < a, \\ 1, & \text{if } a < z < \infty. \end{cases} \quad (50)$$

4. Numerical examples

4.1 Simply supported beam

In the first case a simply supported beam were analysed subjected to a uniform distributed line load and a thermal load. The considered beam and its cross-section are shown in Fig. 6. and the following data were utilized for the computations: $b=0.03$ m, $h_1=0.01$ m, $h_2=0.03$ m, $L=1.5$ m, $E_1=1.22 \times 10^{11}$ Pa, $E_2=8 \times 10^{10}$ Pa, $\alpha_1=2.8 \times 10^{-6}$ 1/K, $\alpha_2=1.43 \times 10^{-5}$ 1/K, $T=200$ K, $k=60 \times 10^6$ Pa, $f=1000$ N/m. According to the theory of fundamental solutions and utilizing Eq. (49) we can write the linear combination of the given fundamental solutions for the considered beam in the next form

Figure 6. Simply supported composite beam subjected to thermal and mechanical load

$$v(z) = \phi_0 v_2(z) + s_0 v_3(z) - V_0 v_5(z) - f v_7(z) + T v_8(z), \quad (51)$$

$$\phi(z) = \phi_0 \phi_2(z) + s_0 \phi_3(z) - V_0 \phi_5(z) - f \phi_7(z) + T \phi_8(z), \quad (52)$$

$$s(z) = \phi_0 s_2(z) + s_0 s_3(z) - V_0 s_5(z) - f s_7(z) + T s_8(z), \quad (53)$$

$$M(z) = \phi_0 M_2(z) + s_0 M_3(z) - V_0 M_5(z) - f M_7(z) + T M_8(z), \quad (54)$$

$$V(z) = \phi_0 V_2(z) + s_0 V_3(z) - V_0 V_5(z) - f V_7(z) + T V_8(z), \quad (55)$$

$$N_1(z) = \phi_0 N_{12}(z) + s_0 N_{13}(z) - V_0 N_{15}(z) - f N_{17}(z) + T N_{18}(z), \quad (56)$$

where $\phi_0 = \phi(0)$, $s_0 = s(0)$ and $V_0 = V(0)$ are unknown constants. The next boundary conditions are valid for the considered beam (Fig. 6.)

$$v(0) = M(0) = N_1(0) = v(L) = M(L) = N_1(L) = 0. \quad (57)$$

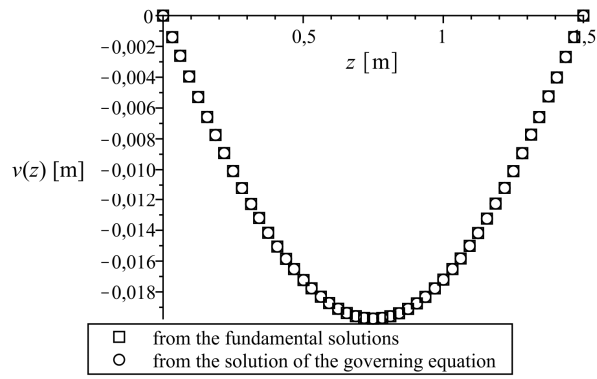
Inserting these boundary conditions into Eqs. (51), (54) and (56) we can determine the unknown constants that is we have

$$\phi_0 = 0.04281986, \quad (58a)$$

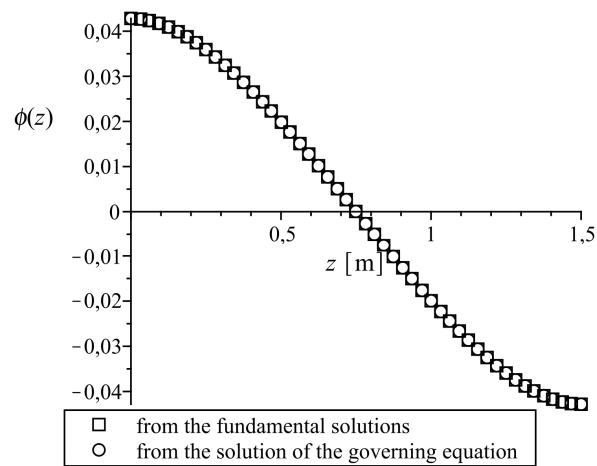
$$s_0 = 0.000655 \text{ m}, \quad (58b)$$

$$V_0 = -750 \text{ N}. \quad (58c)$$

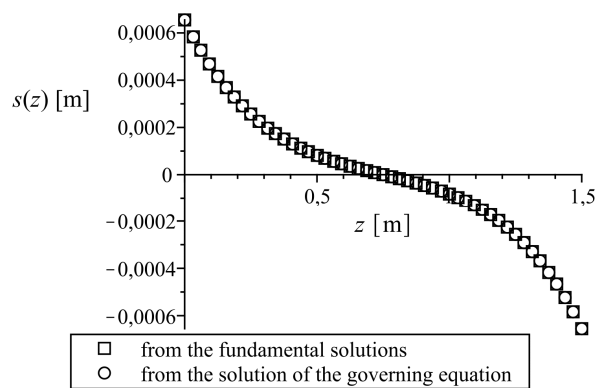
Substituting the constants into Eqs. (51)-(56) the sought functions can be obtained. We illustrated the deflection, the cross-sectional rotation, the slip, the bending moment, the shear force and the axial force functions in Figs. 7., 8., 9., 10., 11. and 12., respectively. In these figures the functions denoted by boxes are derived by means of the fundamental solutions whilst the functions denoted by circles come from another analytical method published earlier [10]. In that study the general solution of the governing equation was deduced and by dint of the boundary conditions the particular solution for a propped cantilever were provided. The same method was used to create the functions denoted by circles in the Figs. 7-11.

Figure 7. The deflection functions

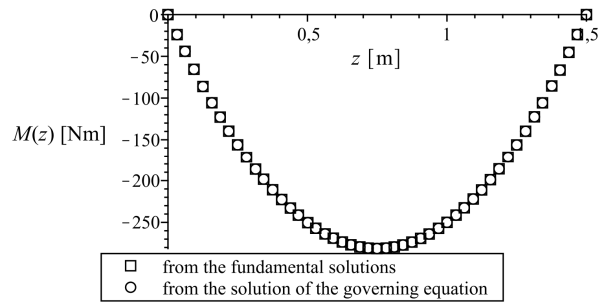

Figure 8. The rotation functions

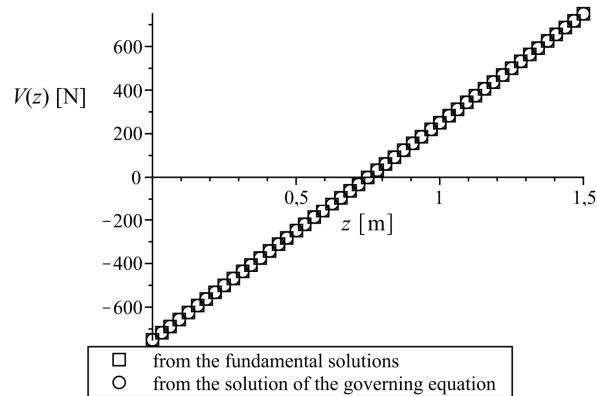

Figure 9. The slip functions

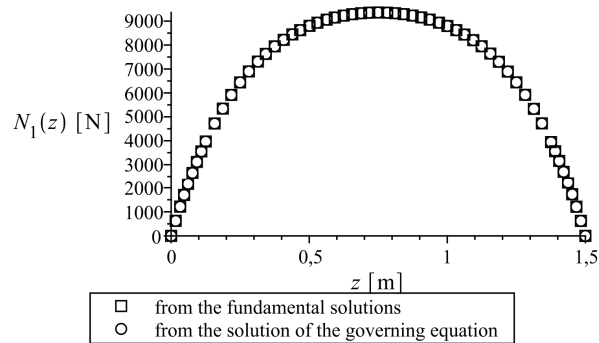

Figure 10. The bending moment functions

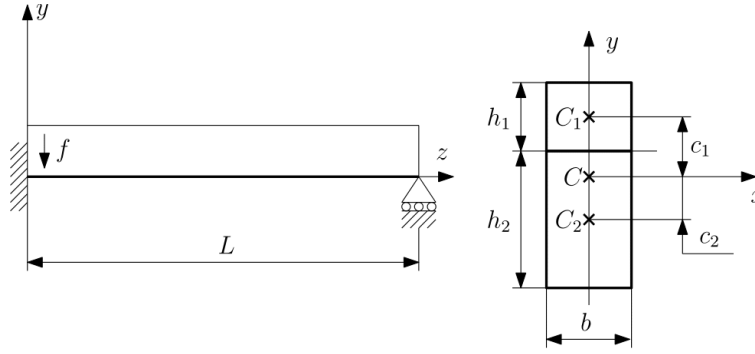
Figure 11. The shear force functions

Figure 12. The axial force functions

4.2 Propped cantilever

In the second case the same propped cantilever was investigated as in [10]. The considered beam and its cross-section are illustrated in Fig. 13. and the applied data are: $b=0.01$ m, $h_1=0.03$ m, $h_2=0.06$ m, $E_1=1.22 \times 10^{11}$ Pa, $E_2=8 \times 10^{10}$ Pa, $L=1.5$ m, $\alpha_1=2.8 \times 10^{-6}$ 1/K, $\alpha_2=1.43 \times 10^{-5}$ 1/K, $T=250$ K, $k=60 \times 10^6$ Pa, $f=1000$ N/m. Writing the linear combination of the fundamental solutions we gain

Figure 13. Propped cantilever subjected to thermal and mechanical load

$$v(z) = M_0 v_4(z) - V_0 v_5(z) + N_{10} v_6(z) - f v_7(z) + T v_8(z), \quad (51)$$

$$\phi(z) = M_0 \phi_4(z) - V_0 \phi_5(z) + N_{10} \phi_6(z) - f \phi_7(z) + T \phi_8(z), \quad (52)$$

$$s(z) = M_0 s_4(z) - V_0 s_5(z) + N_{10} s_6(z) - f s_7(z) + T s_8(z), \quad (53)$$

$$M(z) = M_0 M_4(z) - V_0 M_5(z) + N_{10} M_6(z) - f M_7(z) + T M_8(z), \quad (54)$$

$$V(z) = M_0 V_4(z) - V_0 V_5(z) + N_{10} V_6(z) - f V_7(z) + T V_8(z), \quad (55)$$

$$N_1(z) = M_0 N_{14}(z) - V_0 N_{15}(z) + N_{10} N_{16}(z) - f N_{17}(z) + T N_{18}(z). \quad (56)$$

Here, $M_0 = M(0)$, $V_0 = V(0)$ and $N_{10} = N_1(0)$ represent the unknown constants which can be determined from the undermentioned boundary conditions

$$v(0) = \phi(0) = s(0) = v(L) = M(L) = N_1(L) = 0. \quad (57)$$

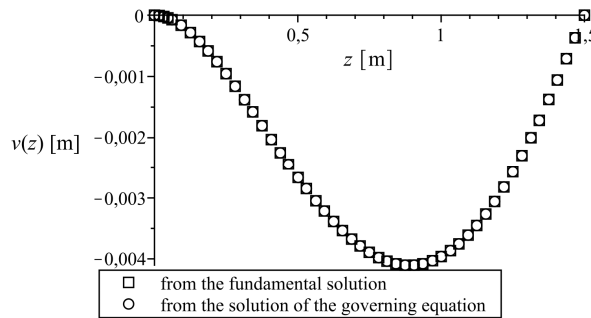
Thus we have

$$M_0 = 3181.159 \text{ Nm}, \quad (58a)$$

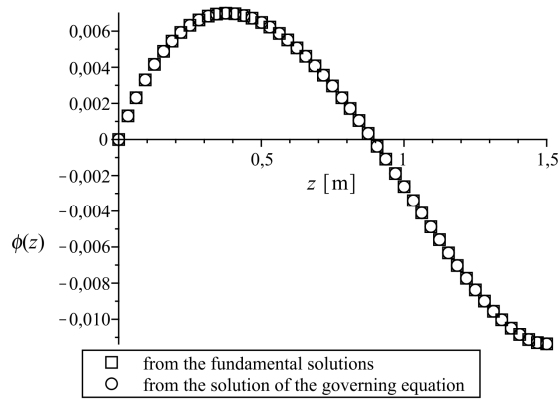
$$V_0 = -2870.77267 \text{ N}, \quad (58b)$$

$$N_{10} = 54415.24422 \text{ N}. \quad (58c)$$

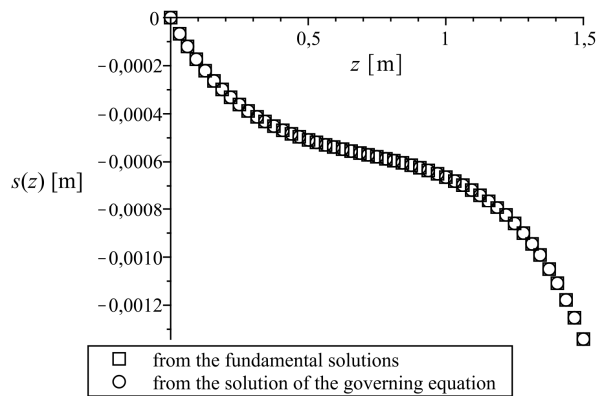
Utilizing these results in Eqs. (51)-(56) the sought functions can be received. In this case we also illustrate the deflection, the rotation, the slip, the bending moment, the shear force and the axial force functions in Figs. 14., 15., 16., 17., 18. and 19, respectively. The functions denoted by the boxes derived from the fundamental solutions while the functions denoted by the circles come from the other analytical method published in [10].

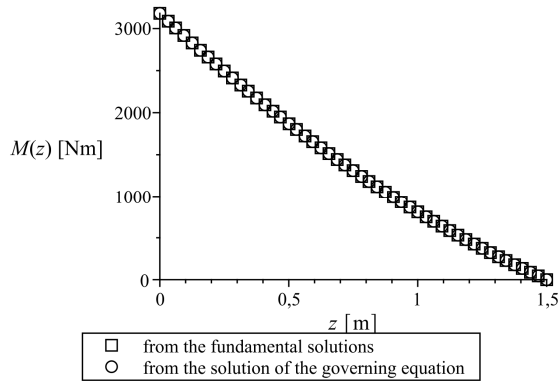
Figure 14. The graphs of the deflection functions

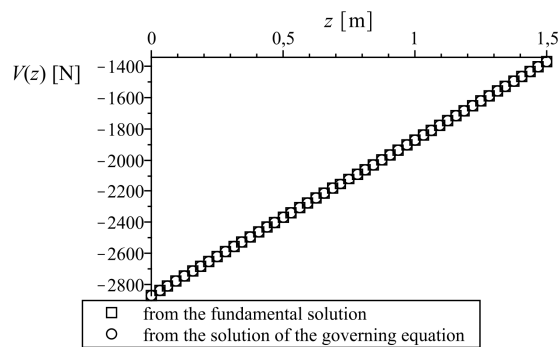
Figure 15. The graphs of the rotation functions

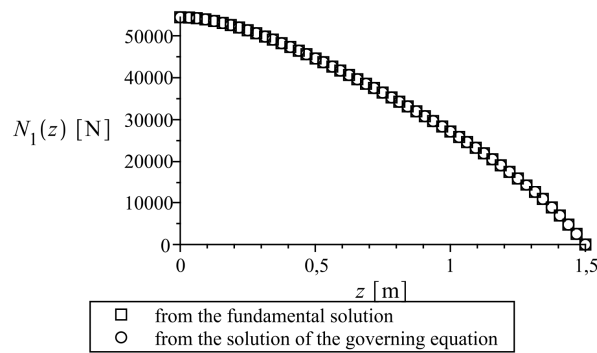
Figure 16. The graphs of the slip functions

Figure 17. The graphs of the bending moment functions

Figure 18. The graph of the shear force functions

Figure 19. The graphs of the axial force functions

5. Conclusions

In this study a new analytical method was elaborated for the analysis of layered composite beams with interlayer slip subjected to both mechanical and thermal load. In some cases the computation of the solution of the governing equation is simple. When the considered beam is statically determinate, the unknown function in the governing equation is the slip. In statically indeterminate cases the shear force function is also unknown therefore the solution of the governing equation can easily become cumbersome and complicated. The presented method offer a less difficult process for the determination of the solution which means only the solution of a system of linear equations by means of the given boundary conditions. Then it is easy to write the functions describing the behaviour of the considered composite beam. Two numerical examples illustrate the application of the method and the obtained results coincide with ones which come from another analytical solution published earlier. This method can be applied as a benchmark solution to check the accuracy of solutions obtained by other numerical methods such as finite element or finite differences method.

Acknowledgements

SUPPORTED BY THE ÚNKP-16-3. NEW NATIONAL EXCELLENCE PROGRAM OF THE MINISTRY OF HUMAN CAPACITIES

References

- [1] Newmark, N. M., Siess, C. P., Viest, I. M.: *Test and analysis of composite beams with incomplete interaction*. Proceedings of the Society of Experimental Stress Analysis, 9(1), 1951. pp. 75–92.
- [2] Granholm, H.: *On composite beams and columns with particular regard to nailed timber structures*. Transactions No. 88., Chalmers Technical University, Göteborg, Sweden, 1949. (in Swedish)
- [3] Stüssi, F.: *Zusammengesetzte Vollwandträger*. IABSE Publications, 8, 1947. pp. 249–269.
- [4] Girhammar, U. A., Gopu, V. K. A.: *Composite beam-columns with interlayer slip – exact analysis*. Journal of Structural Engineering, 119(4), 1993. pp. 1265–1282.
- [5] Ecsedi, I., Baksa, A.: *Static analysis of composite beams with weak shear connection*. Applied Mathematical Modelling, 35(4), 2011. pp. 1739–1750.
- [6] Girhammar, U. A., Pan, D.: *Dynamic analysis of composite members with interlayer slip*. International Journal of Solids and Structures, 30(6), 1993. pp. 797–823.

- [7] Murakami, H.: *A laminated beam theory with interlayer slip*. Journal of Applied Mechanics, 47(7), 1984. pp. 551–559.
- [8] Nguyen, Q., Martinelli, E., Hjiiaj, M.: *Derivation of the exact stiffness matrix for two-layer Timoshenko beam element with partial interaction*. Engineering Structures, 33(2), 2011. pp. 298–307.
- [9] Schnabl, S., Saje, M., Turk, G., Planinc, I.: *Locking-free two-layer Timoshenko beam element with interlayer slip*. Finite Elements in Analysis and Design, 43(9), 2007. pp. 705–714.
- [10] Ecsedi, I., Lengyel, Á. J.: *Composite beam with weak shear connection subjected to thermal load*. XXIX. microCAD International Multidisciplinary Scientific Conference, Section: D2 – Mechanical engineering design and technologies, numerical modelling and laboratory measurements, University of Miskolc, 2015. Paper: D2-3.
- [11] Young, W. C., Budynas, R. G.: *Roark's Formulas for Stress and Strain*. McGraw-Hill, New York, 2002. (7-th edition)
- [12] Boley, B. A., Weiner, J. H.: *Theory of Thermal Stresses*. Dover Publications, New York, 1997.

Reviewer: Dr. Sándor Szirbik, associate professor, University of Miskolc, Institute of Applied Mechanics

SZÁRNYMETSZETEK KÖRÜLI ÁRAMLÁS SZIMULÁCIÓJA ALACSONY REYNOLDS-SZÁMOKON

Nagy Balázs

*Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Áramlástan Tanszék
MSc-hallgató, balazs.nagy.1994@gmail.com*

Balla Esztella

*Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Áramlástan Tanszék
PhD-hallgató, balla@ara.bme.hu*

Absztrakt

Az alacsony Reynolds-számok (Re) aerodinamikája gyakorlati jelentőséggel bír környezetünkben lévő áramlástechnikai berendezések esetében. Többek között alacsony Reynolds-számok mellett működnek a kisebb ventilátorok, illetve modell repülőgépek is. Amennyiben egy áramlástechnikai gépet ebben az intervallumban ($Re < 100\ 000$) [1] szeretnénk alkalmazni, lehetőségünk nyílik egyszerűbb geometriák igénybevételére, mellyel aerodinamikailag ugyanazt a hatást érjük el, mint egy profilos szárny esetében. Ebben az esetben egy gyártástechnológiailag kedvezőbb megoldáshoz folyamodunk, mely gazdasági előnyöket is jelent.

Az alacsony Re-számok aerodinamikájának jobb megértése érdekében eme cikk a Schmitzféle mérés során használt három különböző geometria („Síklap”, „Ívelt lap” (417a), „Szárnyprofil” (N60)) [2] körüli áramlás 2D szimulációját mutatja be mérési eredményekkel összevetve. A szimulációban C-grid típusú numerikus háló blokkstruktúra és $tr-k-kl-\omega$ turbulencia modell használatára került sor, ANSYS FLUENT környezetben.

A tanulmány négy különböző megfúvási szög és három Reynolds-szám vizsgálatát mutatja be, mely így 36 darab RANS és 2 darab URANS futtatást jelent. A validációra az F. W. Schmitz által 1942-ben publikált eredményekkel került sor, melynél fény derült az időátlagolt módszer gyengeségeire, így láthatóvá vált, hogy az örvényleválások kezelésére ez a megoldás nem alkalmas, emiatt ezen esetekben időfüggő futtatás végrehajtására volt szükség.

A szimulációk kiértékelése összetett szempontrendszer alapján történt meg, melyben elsőként a nyomáseloszlások és az áramképek összevetésénél, a grafikonokban láthatóvá váltak az áramképben megjelenő örvényleválások és buborékok. Ezt követően a leválási buborékok kialakulásának tanulmányozása következett a sebesség- és turbulens kinetikus energia kontúrok, továbbá az áramvonalak segítségével. Itt azt a következtetést lehetett levonni, hogy a lamináris leválási buborék növekedik egyrészt a Reynolds-szám csökkenésével, másrészt a megfúvási szög növekedésével is, továbbá látható volt, hogy alacsony Reynolds-számok mellett nem történik meg a turbulens visszafekvés jelensége.

Végül a siklós számok grafikonban való megjelenítése során egy átfogó kép alakult ki arról, mely esetekben érdemes javítani a szimulált eredményeken és a későbbiek folyamán más eljárást alkalmazni. Továbbá ezen eredmények ismeretében lehet javaslatot tenni arra, hogy mely esetekben érdemes a profilos szárny helyettesítése ívelt lappal. Az aerodinamikai tulajdonságok alapján az állapítható meg, hogy míg alacsony ($Re < 63\ 000$) Reynolds-számok mellett – a -5° -os megfúvási szög kivételével – az összes esetben célszerű az ívelt lap alkalmazása, addig a $63\ 000$ fölötti értékek esetében a szárnyprofil nagymértékben felülmúlta az ívelt lap siklós szám értékeit.

Kulcsszavak: numerikus szimuláció; aerodinamika; lamináris leválási buborék; szárnyprofil

Jelölések jegyzéke

Latin betűk

Jelölés	Megnevezés, megjegyzés, érték	Mértékegység
C_a, C_f	felhajtóerő-tényező (Auftriebsbeiwert)	1
C_w, C_e	ellenállás-tényező (Widerstandsbeiwert)	1
Re	Reynolds-szám	1
y^+	dimenziótlán faltávolság	1
U	áramlás sebessége	m/s
l	jellemző hossz	m
k	turbulens kinetikus energia	m^2/s^2

Görög betűk

Jelölés	Megnevezés, megjegyzés, érték	Mértékegység
ε	turbulens disszipáció	m^2/s^3
ω	örvényfrekvencia	rad/s
ν	kinematikai viszkozitás	m^2/s
α	megfűvési szög	°

Rövidítések

Jelölés	Angol megnevezés	Magyar megnevezés
CFD	Computational Fluid Dynamics	Numerikus áramlástan
RANS	Reynolds-Averaged Navier Stokes	Reynolds-átlagolt Navier Stokes
URANS	Unsteady RANS	Időfüggő RANS
SST	Shear Stress Transport	Csúsztatófeszültség hatás szállító turbulenciamodell

1. Bevezetés, a téma jelentősége

A vizsgált alacsony Reynolds-számokon ($Re=21\ 000$, $Re=63\ 000$) üzemelő áramlástechnikai gépek esetében felmerül az egyszerűbb lapát-geometriák alkalmazása. Ezen elemzés során 2 dimenziós numerikus szimulációs technikát használtunk. A numerikus szimuláció lehetőséget nyújt, hogy egy áramlástan folyamatot egy, vagy több paraméter változtatása mellett vizsgáljunk és mérések alapján történő validáció után akár egy valóságos mérést helyettesítsünk ezzel. Jelen feladatban – a később részletesen is bemutatásra kerülő – F. W. Schmitz kísérletében [2] használt három különböző geometriájú profil vizsgálatát végezzük el a Reynolds-szám változtatása mellett. Amennyiben a validáció sikeresnek bizonyul és sikerül reprodukálnunk a mérési eredményeket, abban az esetben – feltehetőleg - ez a módszer más geometriák esetében is használható lesz arra, hogy meghatározzuk az aerodinamikai jellemzőket, helyettesítve ezzel a sokszor összetett és hosszadalmas méréseket.

1.1. A Reynolds-szám és a lamináris leválási buborék

A Reynolds-szám az áramlástan és a hőátadás során használt dimenziótlán hasonlósági szám. E szám használatának nagy jelentősége van az áramlástan elven működő gépek tervezésénél, abban az esetben, amikor egy meglévő gép ismert jellemzőiből szeretnénk következtetni egy hasonló, de eltérő méretű gép tulajdonságaira. A Reynolds-szám az alábbi összefüggéssel adható meg:

$$Re = \frac{U \cdot l}{\nu} \quad (1)$$

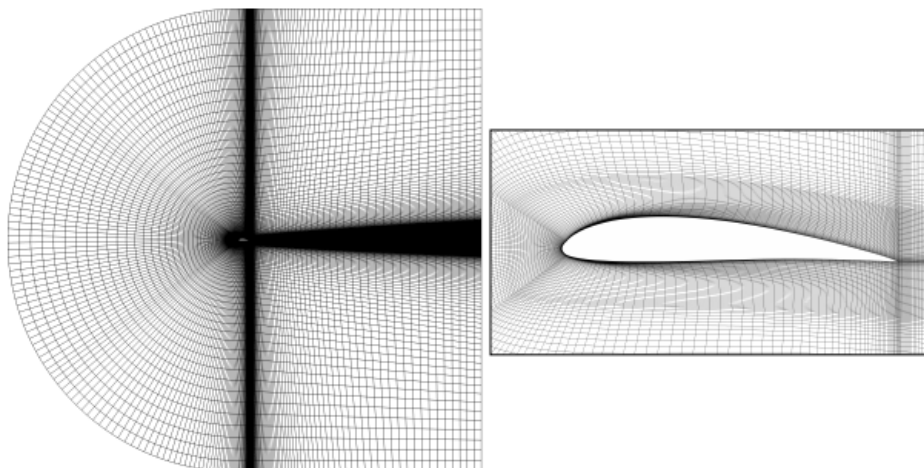
ahol U az áramlási sebesség, ν a kinematikai viszkozitás és l pedig a jellemző hossz. A Reynolds-szám a tehetetlenségi és a viszkozus erők arányát fejezi ki. Ezen dimenziótlan szám magas értékeinek esetében a tehetetlenségi erők hatása jelentősebb, míg alacsony számokon a viszkozus erők befolyásolják jelentősebben az áramlást. A Reynolds-szám csökkenésével fokozódik az arra való hajlam, hogy lamináris leválási buborék alakuljon ki. Profilos szárny esetében alacsony Re-számok mellett a belépőél környezetében lamináris leválás fog kialakulni. A profil vékonyításával azaz egy ívelt lap alkalmazásával az éles belépő él turbulencia generátorként hat, amely elősegíti a lamináris-turbulens átmenet létrejöttét a határrétegben. A vékonyabb profil miatt a határréteg visszafekvése korábban valósul meg a szívott oldalon, melynek következtében egy kisebb leválási buborék fog kialakulni. Ezen hatás eredményeképp – a kisebb leválási buborék miatt – egy erősebb szívóhatás és emiatt egy magasabb felhajtóerőtényező és egy alacsonyabb ellenállás-erő-tényező fog kialakulni, amely magasabb siklószámokat eredményez. [1]

A leválási buborék hátránya az aerodinamikában, hogy egyrészt csökken a felhajtóerő-tényező maximuma, illetve megnő az ellenállás-tényező. Másrészt a súrlódási ellenállás növekedése figyelhető meg, amikor az áramlás a szárnyra visszafekszik. Ezeknek a jelenségeknek az eredményeképp egy igen kicsi siklószám (a siklószám a felhajtóerő-tényező és ellenállás-tényező hányadosa, mellyel ki tudjuk fejezni a szárny "jóságát" azaz, hogy adott ellenállás-erő "árán" annak hányszorosát kitevő felhajtóerő keletkezik) lesz jellemző alacsony Reynolds-számokon, melyeket a következőkben korábbi tanulmányok segítségével fogunk alátámasztani.

2. A numerikus modell beállításai

RANS (Reynolds Averaged Navier-Stokes – Reynolds-átlagolt Navier-Stokes egyenletek) modellt alkalmaztunk, mivel a tervezés során legtöbbször egy közelítő áramképre vagy egy adott felületen vett integrálértékre – például a szárnyaknál felhajtóerőre – van szükség, a lehető legrövidebb idő alatt. A RANS turbulenciamodellek alkalmazásával, az apró örvényeknek csak a hatását vesszük figyelembe, nem szükséges felbontani azokat. A háló elkészítéséhez az ANSYS ICEM szoftver négyyszög hálóját használtuk. Az 1. ábrának megfelelően a C-grid típusú hálót 10 részre osztottuk föl a szívott, nyomott oldal illetve belépő- és kilépő élek mentén. A háló kialakítása során szem előtt tartottuk az Eriksson skewness (a cella térfogatának és az élek szorzatának a hányadosa) illetve az Aspectratio (a cella leghosszabb és legrövidebb oldalának a hányadosa) minőségi feltételeket [3].

1. ábra. A C-grid háló szerkezete a szárnyprofil esetében

A szimuláció során a $tr-k-kl-\omega$ turbulenciamodellt alkalmaztuk, melynél egyrészt a Moreau et al. [4] tanulmányt vettük alapul, amiben négy különböző turbulencia modellt vizsgáltak meg ($k-\varepsilon$, $k-\varepsilon$ alacsony Re-számokon, $k-\omega$ -SST és a $tr-k-kl-\omega$ modelleket) egy adott szárnyprofil (Valeo Motors and Actuators által kifejlesztett szabályozott diffúziós (Controlled Diffusion) szárnyprofil) esetében. A szimulációkat mérési eredményekkel vetették össze, melynek során a $tr-k-kl-\omega$ illetve a $k-\omega$ -SST turbulenciamodell állt a legközelebb a mért eredményekhez. A szimuláció során a $tr-k-kl-\omega$ modell volt az egyetlen, amely azt mutatta, hogy a kilépő élnél az áramlás instabil. Másrészt Mustafa összehasonlítását vizsgáltuk meg [5], aki tanulmányában a $tr-k-kl-\omega$, $k-\varepsilon$ és a $k-\omega$ -SST turbulencia modelleket hasonlította össze a NACA64A006 szárnyprofilon végzett mérési eredményekkel RANS szimuláció során. Az összehasonlítás alapján elmondható, hogy $tr-k-kl-\omega$ -val kapott eredmények állnak a legközelebb a mérési eredményekhez.

A turbulens határrétegben a turbulencia jellemzőit legfőképpen a fal közelsége befolyásolja, ennek figyelembe vételére a numerikus szimulációk során használatos a dimenzióatlan faltávolság ($!''$). Ezen értéktől függ, hogy a választott turbulencia modellünk jól használható-e. Jelen esetben az alacsony Reynolds-számú falkezelés a lamináris alapréteg megfelelő finomságú felbontása esetén alkalmazható, azaz, ha az első fali cella középpontjában ($!'' < \sim 1$).

A szimulációhoz az ANSYS FLUENT R17.2 Academic verzióját használtuk. A FLUENT nyomás alapú megoldója az impulzus egyenleteket számítja ki, a nyomás mezők becslésének segítségével. A SIMPLE számítási módszert használtuk a futtatás során, mellyel eredményeink konvergáltak és reális tartományba estek. A megoldó beállításait egy korábbi tanulmány [5] szerint állítottuk be. A belépő peremfeltételnek velocity-inlet-et, kilépőnek pressure-outlet-et alkalmaztunk. A megfúvás sebességét 1 m/s-nak adtuk meg, továbbá a turbulencia intenzitását a fent említett tanulmány szerint [5] 0,1 százalékknak, a sűrűséget 1 kg/m³ -nek vettük, így a viszkozitás változtatásával lehetőségünk volt beállítani a különböző Reynolds-számokat. A megfúvási szög állítását a belépő peremfeltétel segítségével adtuk meg, emiatt láthatjuk majd mindig vízszintes síkban a profilokat a későbbi ábrákon.

A hálófüggetlenségi vizsgálat alapján elmondható, hogy az eredeti háló elegendő cellából áll, a felhajtó- és ellenálláserő értékekben nem tapasztalható számottevő eltérés a két finomabb hálón. Fontos azonban megemlíteni, hogy a függetlenségi vizsgálatot csak egy adott megfúvási szög és Reynolds-szám mellett végeztem el, így a többi esetben nem tudjuk az ebből adódó szimulációs hibákat.

3. Az eredmények kiértékelése

Ezen fejezetben az általunk lefuttatott szimulációk kiértékelését, a Schmitz-féle mérési eredménnyel való összehasonlítását, valamint a profilok közötti különbségeket fogjuk szemügyre venni. A validáció elvégzése előtt fontos megnéznünk a mérési eredmények hibáját melyet az 1. táblázat mutat be az ívelt lap esetében, a legmagasabb felhajtóerő-tényező, illetve az ehhez tartozó ellenállástényezőnél.

1. táblázat: A szimulációs eredmények hibái a méréssel összevetve az ívelt lap esetében (Re= 21 000, $\alpha=10^\circ$)

	C_e	C_f
$\alpha=5^\circ$	0,03	0,898
Relatív hiba	246,42%	8,37%
Abszolút hiba	0,0739	0,0752

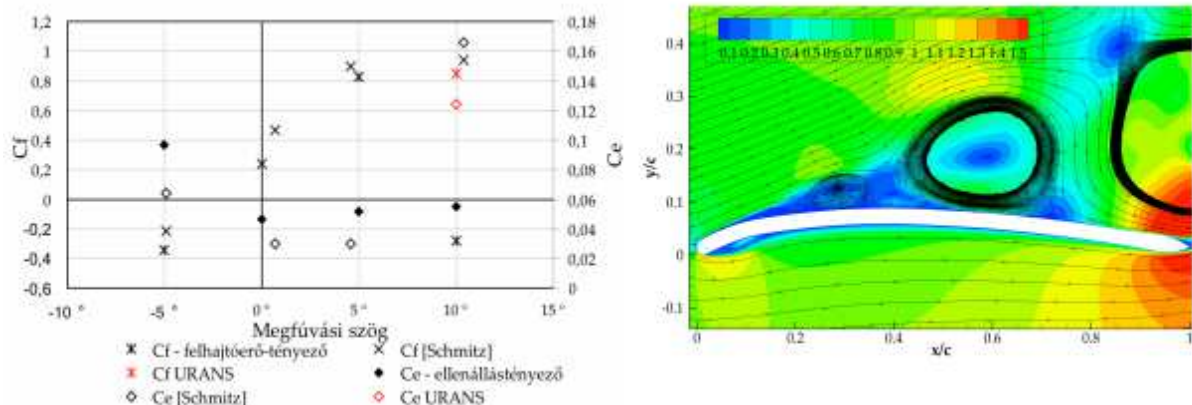
Először a RANS időátlagolt vizsgálatot fogjuk elvégezni. Kezdetben mindhárom geometriát elemeztük (síklap, ívelt lap, szárnyprofil) három különböző Reynolds-számon (21 000, 63 000, 168 000) és négy megfúvási szög (-5° , 0° , 5° , 10°) mellett mely összesen 36 darab szimulációt jelentett. Mivel az időátlagolt módszer egyes pontokban nem bizonyult kellő pontosságúnak, ezért azoknál az eseteknél, ahol a siklószám vagy a felhajtóerő-tényező mérésekhez képesti relatív hibája meghaladta a 30%-ot – mely egy általunk önkényesen megválasztott érték - időben változó szimulációt is futtattunk.

Az előző fejezetben tárgyalt, a felfüggvények működési tartományához tartozó dimenziótlan faltávolságot, az y^+ értékeket megjelenítve megfigyelhető volt, hogy a legmagasabb érték az N60-as profil szívott oldalának kilépőélénél van és ez is alig haladja meg az 1 értéket, (1,06643) tehát a szimulációkat ebből a szempontból elfogadhatónak tekinthettük.

3.1. A mérési eredmények összevetése a RANS szimulációval

A RANS szimuláció Schmitz-féle méréssel történő validálása során az összehasonlítás alapját az ellenállás-tényező valamint a felhajtóerő-tényező alkotta, a megfúvási szög függvényében. A RANS futtatás során 2000 iterációs lépést alkalmaztunk ezután már a reziduumok, illetve a felhajtó- és ellenállás-tényező oszcillációja minimális mértékű volt, és azok egy érték körül ugráltak. Az időátlagolt szimuláció eredményeiről az N60-as profil esetében elmondható, hogy jellegre helyes eredményeket kaptunk azonban számértékileg – főleg a nagyobb szögek esetében – jelentősebb eltérések tapasztalhatók, így ezeknél érdemes időfüggő megoldással próbálkozni. Az eltérés egyik oka az lehet, hogy Schmitz-féle mérésnél nem ismerjük a turbulencia intenzitását így ezt korábbi tanulmány alapján [5] 0,1 százaléknak vettük.

A 417a (ívelt lap) esetében alacsony Reynolds-számokon azt tapasztaltuk, hogy az ellenállástényező mért értékei – a 10° -os eset kivételével - közel állnak a szimulált eredményhez, itt a relatív hiba 30%-on belül maradt. A felhajtóerő-tényezőt vizsgálva megfigyelhető volt, hogy -5° , 0° , 5° esetben a mért eredmény nem áll messze a szimulációtól, azonban 10° -nál egy feltűnően nagy eltérés adódott, illetve negatív tartományba esett az eredmény a RANS futtatás során. A sebesség kontúrokat megvizsgálva egy anomáliát kaptunk - melyet a 2. ábra szemléltet - emiatt ebben az esetben ugyancsak URANS időfüggő szimuláció lefuttatása javasolt. Ennek a jelentős eltérésnek egy lehetséges magyarázata, hogy örvényleválások alakulnak ki, és ilyen esetben az időben átlagolt megoldás nem ad megfelelő eredményt.

2. ábra. A szimulációs eredmények összevetése a Schmitz-féle eredménnyel RANS futtatás során az ívelt lapra, illetve az áramvonalak és a sebességkontúr 10°-os esetben [m/s] $Re=21000$ esetén

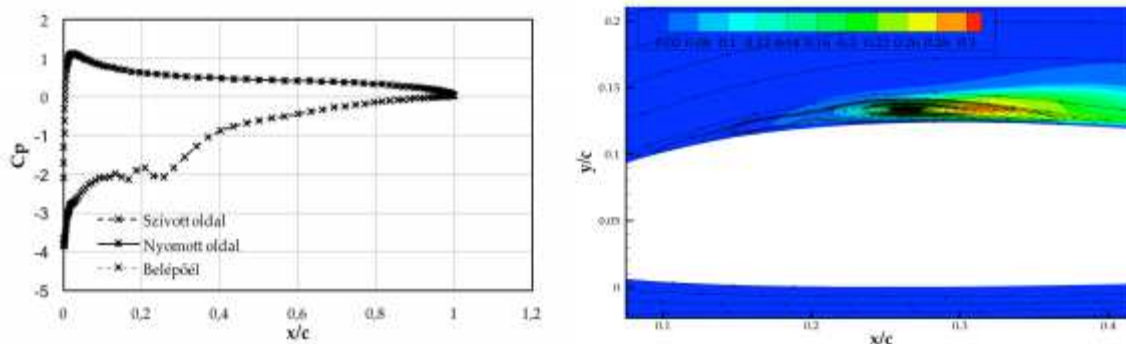
A viszonyítási alapként használt síklap RANS szimulációjánál, a Schmitz-féle méréssel összevetve, azt állapítottuk meg, hogy az ellenállás- illetve felhajtóerő-tényezők mindenütt a 30%-os hibahatáron belül maradnak, így ezeket az értékeket elfogadhatónak tekintettük, így itt nem volt szükséges időfüggő futtatás végrehajtása.

3.2. Az időfüggő (URANS) szimuláció eredményei

Vizsgálatunk során több időfüggő futtatást is végeztünk, azokban az esetekben, ahol a szimuláció által megkapott eredmények nem lettek kellő pontosságúak, azaz a relatív hiba értéke meghaladta a 30%-ot. Az URANS szimuláció futtatása során » 1 áramlási téren való átfolyási időtartamot követően periodikusság mutatkozott, így egy időátlagolás segítségével meg tudtuk állapítani a felhajtóerő-tényező értékét.

A fent ismertetett esetben (ívelt lap, $Re=21\ 000$, 10° -os megfúvási szög mellett) melynél a felhajtóerő-tényező negatív tartományba került, az URANS szimuláció használatával 10 %-ra sikerült csökkenteni a hibát a Schmitz-féle méréssel összehasonlítva. A pillanatnyi áramképet illetve a felhajtóerő-tényező periodikus konvergenciáját elemezve valószínűsíthető, hogy ezen pontban örvényleválás alakult ki.

A nyomáseloszlásnak fontos szerepe van a leválási buborékok vizsgálatánál, ezt támasztja alá Russel [6] tanulmánya is, aki a leválási buborékok nagyságát tanulmányozta a nyomástényező függvényében. Ez alapján a 3. ábrán láthatjuk az URANS futtatás során kialakult nyomástényezőt a profil mentén, melynél megfigyelhetjük, hogy a buborék lamináris felében ($0,1c$ és $0,25c$ között) közel konstans nyomásérték, míg a turbulens részben ($0,25c$ és $0,4c$ között) egy növekvő nyomás jelenik meg, és ez egyezik a tanulmányban [6] leírtakkal. A leválási buborék a lamináris turbulens átmenetnél a legnagyobb [7], ezt szemlélteti a 3. ábra jobb oldala a turbulens kinetikus energia megjelenítésével.

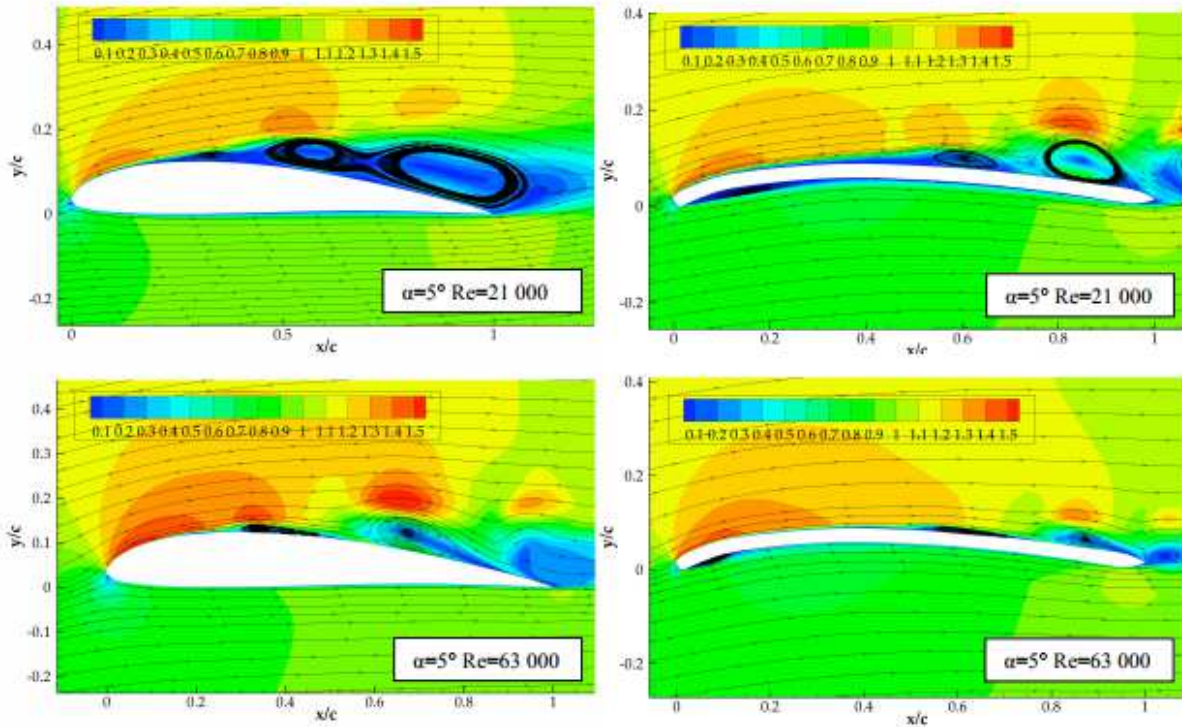
3. ábra. A nyomástényező alakulása (bal oldal) illetve a turbulens kinetikus energia kontúrok [m²/s²] és áramvonalak (jobb oldal) az URANS futtatás során a szárnyprofil esetén $\alpha=10^\circ$ megfúvási szögnél (Re=21 000)

3.3. A leválási buborékok kialakulásának vizsgálata

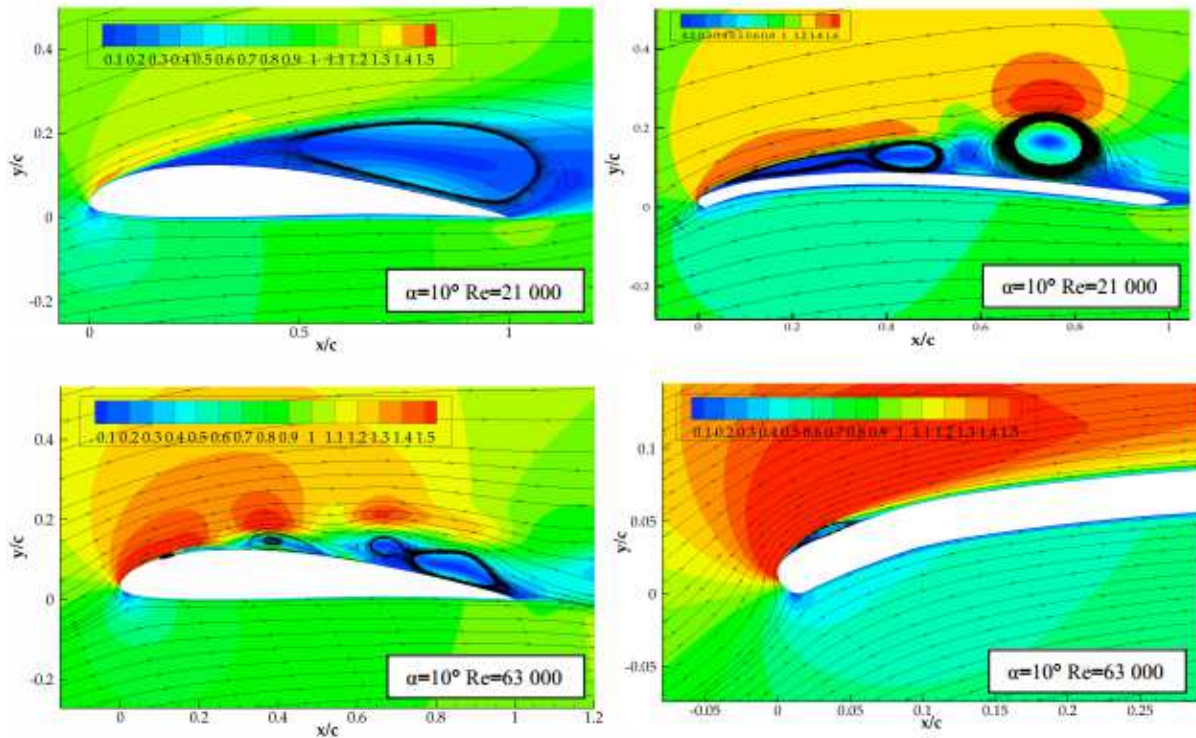
Az alábbiakban a leválási buborékok megjelenését fogjuk elemezni a különböző Reynoldsszámok és megfúvási szögek esetében, időátlagolt és időfüggő eredmények bemutatásával. Ezzel a jelenséggel már foglalkoztunk az előző részben is. Ezzel kapcsolatban végzett tanulmányokat Michael Selig is az „Airfoils at Low Speeds” tanulmányában [8], melyben a szárnyprofilok viselkedését vizsgálta alacsony Reynolds-számokon. További fontos kutatást végzett ezen témakörben Jan Windte [9], aki alacsony Reynolds-szám mellett (60 000) végzett PIV (részecskék képének elemzésén alapuló sebességtér vizsgálati módszer) méréseket és ennek segítségével validálta a numerikus szimulációit. Az összehasonlítást az N60-as profil illetve az ívelt lap között fogjuk elvégezni 5° -os és 10° -os megfúvási szög esetében, kis (Re=21 000) illetve nagy (Re=168 000) Reynolds-számok mellett a sebességkontúrok illetve az áramvonalak segítségével.

4. ábrából kitűnik, hogy alacsony Reynolds-szám mellett jóval nagyobb buborékok alakulnak ki az N60-as profil szívott oldalán, mint magasabb Reynolds-számon. Láthatjuk továbbá, hogy alacsonyabb Reynolds-számokon az ívelt profil mentén a buborékok kisebb méretűek, mint a profilos szárny esetében. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy kisebb Reynoldsszámokon jóval nagyobb siklószám jellemző az ívelt lapra, mint az N60-as profilra. A következőkben a 10° -os megfúvási szög mellett kialakult áramképek vizsgálatára kerül sor.

4. ábra. Sebességkontúrok [m/s] és áramvonalak a szárnyprofil és ívelt lap esetében $\alpha=5^\circ$ -nál

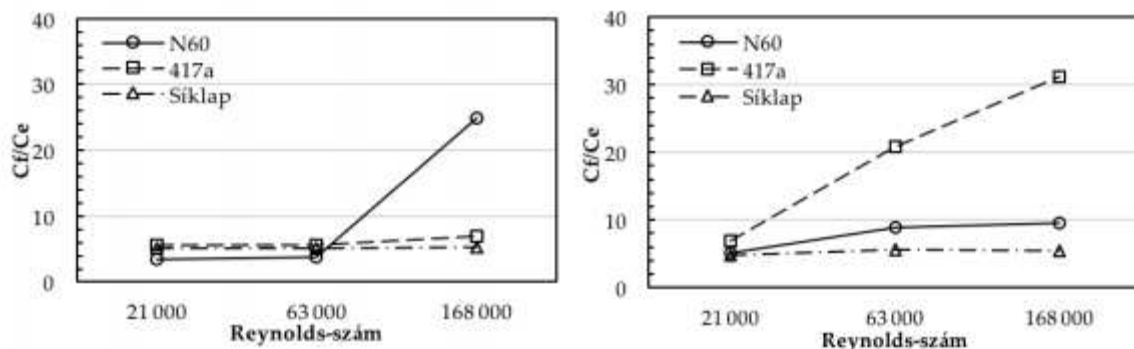

5. ábra. Sebességkontúrok [m/s] és áramvonalak az N60 profil és ívelt lap esetében $\alpha=10^\circ$

Az 5°-os megfúvási szöghöz képest megfigyelhetjük a 5. ábrán, hogy az N60-as profil esetén a leválási buborék mérete jóval nagyobb lesz a 10°-os szög mellett. Továbbá ezen áramképekből szembetűnik, hogy a Reynolds-szám növelésével a buborék mérete ismét jelentősen csökken. Ezzel összhangban van az a megállapítás, hogy a Reynolds-szám $\alpha=5^\circ$ $Re=21\ 000$ $\alpha=5^\circ$ $Re=21\ 000$ $\alpha=5^\circ$ $Re=63\ 000$ $\alpha=5^\circ$ $Re=63\ 000$ $\alpha=10^\circ$ $Re=21\ 000$ $\alpha=10^\circ$ $Re=63\ 000$ $\alpha=10^\circ$ $Re=63\ 000$ $\alpha=10^\circ$ $Re=21\ 000$ növekedésével egy adott pozitív megfúvási szög mellett növekszik a siklószám is, melynek bemutatására a következő részben kerül sor. A kisebb megfúvási szöghöz képest látható továbbá, hogy míg ott $Re=168\ 000$ esetében az ívelt lap szívott oldalán jelent meg a leválási buborék addig a 10°-os esetben a nyomott oldalon mutatkozik. Az áramképek alapján elmondható, hogy a lamináris leválási buborék növekedik egyrészt a Reynolds-szám csökkenésével, másrészt a megfúvási szög növekedésével is. Továbbá megállapítható, hogy alacsony Reynolds-szám mellett a visszafekvés nem történik meg – ez összhangban van a Mueller-féle tanulmánnyal [10] – illetve az áramlásban csak kismértékű turbulencia jelentkezik.

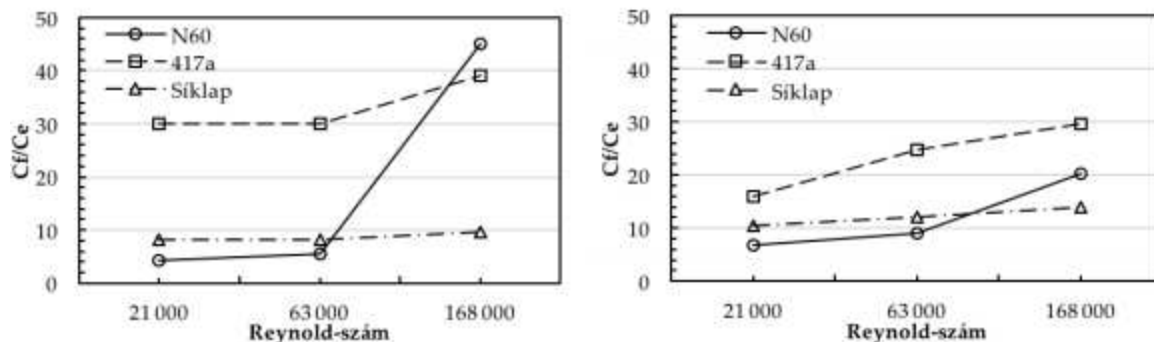
3.4. Profilok összevetése siklószám alapján

Végül a három vizsgált profil összehasonlítását fogjuk elvégezni a siklószám alapján. Az összehasonlítás után világos képet kaphatunk arról, hogy mely Reynolds-számok illetve szögek esetén, mely profil alkalmazása célszerű. A kiértékelés során a Schmitz-féle mérési eredményeket párhuzamba állítottuk a szimuláció során megkapott értékekkel.

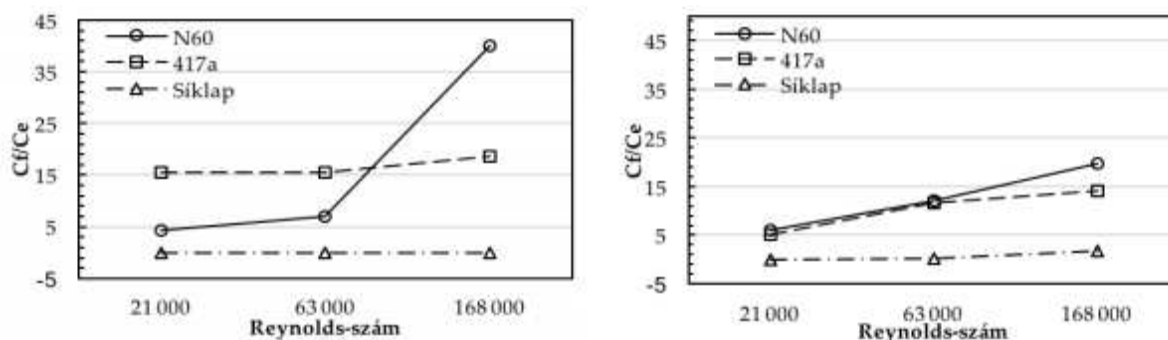
6. ábra. A siklószámok alakulása a Reynolds-szám függvényében 10°-os megfúvási szög esetén (bal oldal: Schmitz-féle eredmény; jobb oldal: szimulációs eredmény)

A 6. ábra alapján látható, hogy mind a mérési, mind a szimulációs eredmény igazolja, hogy 10°-os megfúvási szög esetén, 63 000 alatti Reynolds-számon ajánlott az ívelt lap használata, a jobb aerodinamikai jellemzők miatt. 63 000 felett azonban jelentősen eltér egymástól a két eredmény, míg a mérési adatok alapján itt a profilos szárny siklószámánál szignifikáns javulás tapasztalható és az ívelt lap esetében közel konstans értéken marad a siklószám, addig a szimulációs eredménynél az ívelt lap siklószáma növekszik és az N60-as profil kismértékű növekvést mutat a Reynolds-szám fokozásával. A síklapnál jó egyezést kaptunk a mérési és a szimulációs eredmény között, és mindkettőnél közelítőleg Reynolds-szám függetlennek mondhatjuk az eredményt.

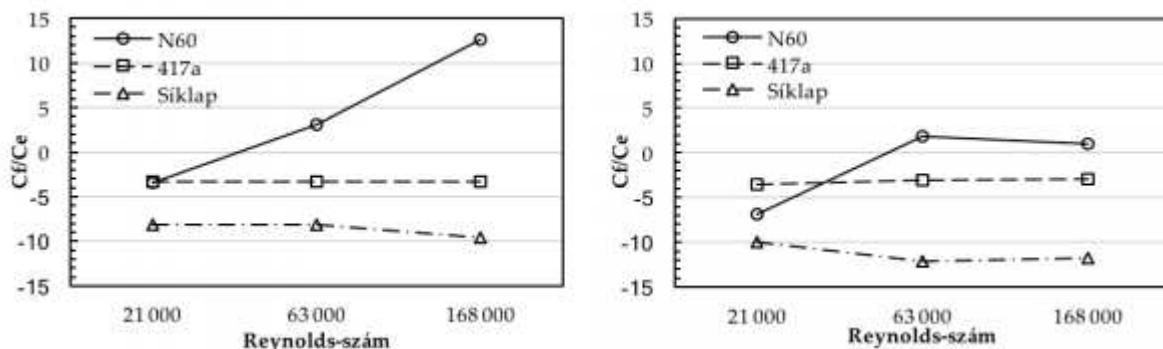
7. ábra. A siklószámok alakulása a Reynolds-szám függvényében 5°-os megfúvási szög esetén (bal oldal: Schmitz-féle eredmény; jobb oldal: RANS futtatás eredménye)

5°-os megfúvási szög mellett a 7. ábra alapján azt tapasztaljuk, hogy alacsony Reynoldsszámokon ismét jobb tulajdonságokat mutat az ívelt lap, melynek siklószáma $Re=63\ 000$ alatt mind a szimulált, mind a mérési eredményeknél 2-3-szorosával meghaladja az N60-as profil siklószámát. Ezen érték fölött azonban eltérő a két eredmény, mivel a Schmitz által kimért adatok alapján $Re=168\ 000$ előtt megtörténik az ívelt lap és a profilos szárny görbéinek keresztezése, azaz innentől az N60-as profil siklószáma az ívelt lap siklószáma fölé kerül, és a továbbiakban meredek növekedés látszik. A RANS szimuláció során kapott eredményen ez a növekedés ugyan megjelenik, de a növekedés mértéke csekélyebb, mint a mért esetben, így a görbék keresztezése nem történik meg.

8. ábra. A siklószámok alakulása a Reynolds-szám függvényében 0°-os megfúvási szög esetén (bal oldal: Schmitz-féle eredmény; jobb oldal: RANS futtatás eredménye)

A 8. ábra mutatja a 0°-os megfúvási szög mellett a siklószámok alakulását. Ez alapján konstatálhatjuk, hogy ebben az esetben, magasabb Reynolds-számokon ($63\ 000$ felett) már a profilos szárny mutat jobb aerodinamikai tulajdonságokat mind a RANS mind a mért esetben, míg ezen érték alatt közel olyan jó tulajdonságot mutat mindkét geometria. A két eredmény eltérése mértéke azonban ebben az esetben is jelentős a $63\ 000$ feletti értékeknél.

9. ábra. A siklószámok alakulása a Reynolds-szám függvényében -5° -os megfúvási szög esetén (bal oldal: Schmitz-féle eredmény; jobb oldal: RANS futtatás eredménye)

A -5° -os megfúvási szög esetében kialakult siklószámokat szemlélteti a 9. ábra. Ezen észrevehetjük, hogy az ívelt illetve a síklap jó közelítéssel visszaadja a mért eredményeket. Az N60-as profil esetében azonban ismét jelentős eltérés van. Ennek ellenére azt tisztán láthatjuk a siklószámokból, hogy eme negatív megfúvási szögnél már közepes Reynolds-számon is érdemes a profilos szárnyat használni. Az ismertetett eredmények alapján az alábbi következtetéseket tudjuk levonni. A vizsgált alacsony Reynolds-számok ($Re = 21\ 000$, $Re = 63\ 000$) mellett – a -5° -os megfúvási szög kivételével – az összes esetben érdemesnek bizonyult az ívelt lap alkalmazása a profilos szárnyal szemben. Azonban az ezen érték feletti tartományokban összességében jobb aerodinamikai tulajdonságokat mutatott a N60-as profil. Azon kérdés eldöntésére, hogy adott probléma esetén, mely profilt célravezető alkalmazunk gyártástechnológiából adódó egyszerű gazdasági számítások is segítenek

4. Összefoglalás

Munkánk során létrehoztunk három numerikus háló blokkstruktúrát a kiválasztott N60-as szárnyprofil, a 417a ívelt lap illetve a síklap körüli áramlás 2D szimulációjához. Ezzel különböző irodalmi forrásokat felhasználva létrehoztunk egy jól strukturált C-grid hálót ANSYS ICEM szoftver segítségével, amely így többféle minőségi követelménynek is eleget tett. A tr-k-kl- ω turbulencia modell került alkalmazásra, mely az irodalom alapján a legmegfelelőbbnek bizonyult az általunk vizsgált esetben. A számítást négy különböző megfúvási szögon és három Reynolds-számon végeztük el, mely így 36 darab RANS továbbá 2 darab URANS futtatást jelentett. A validációt az F. W. Schmitz által 1942-ben publikált eredményeivel végeztük el, melynek során fény derült az időátlagolt módszer gyengeségeire, így láthatóvá vált, hogy az örvényleválások kezelésére ez a megoldás nem alkalmas, emiatt időfüggő futtatást kellett végrehajtanunk. A szimuláció megoldásait összetett szempontrendszer alapján vizsgáltuk meg, melyben elsőként a nyomáseloszlásokat vettettük össze az áramképpel. Itt azt tapasztaltuk, hogy az áramlástan jelenségek (buborékok és örvényleválások) látványosan megjelennek a nyomáseloszlások grafikonjaiban. Mindezek után a leválási buborékok kialakulását tanulmányoztuk melyeknél a sebesség- és kinetikus energia kontúrok továbbá az áramvonalak alakulását vettük szemügyre. Itt arra a következtetésre jutottunk, hogy a lamináris leválási buborék növekedik egyrészt a Reynolds-szám csökkenésével, másrészt a megfúvási szög növekedésével is, továbbá látható volt, hogy alacsony Reynolds-számok mellett nem történik meg a turbulens visszafekvés jelensége.

A siklószámok megjelenítése során egy átfogó képet kaptunk arról, mely esetekben érdemes javítani a szimulált eredményeken és a későbbiek folyamán más eljárást alkalmazni. Továbbá ezeknek az eredményeknek az ismeretében tudunk javaslatot tenni, arra, hogy mely

esetekben van lehetőségünk a profilos szárny helyettesítésére az ívelt lappal. Az aerodinamikai tulajdonságok alapján azt a következtetést tudtuk levonni, hogy míg alacsony ($Re < 63\,000$) Reynolds-számok mellett – a -5° -os megfúvási szög kivételével – az összes esetben célszerű az ívelt lap alkalmazása, addig a $63\,000$ fölötti értékek esetében az N60-as profil nagymértékben felülmúlta az ívelt lap siklószám értékeit.

5. Javaslatok, fejlesztési lehetőségek

A validáció során felmerült szignifikáns relatív hibák rámutatnak a szimuláció fejlesztési lehetőségeire és megmutatják mely esetekben érdemes további időfüggő megoldás alkalmazása. A turbulencia intenzitás befolyásának elemzése ugyancsak fontos vizsgálandó tényező, amivel fény derülhet arra, hogy ez milyen mértékű hibát eredményezett a szimuláció során.

Köszönetnyilvánítás

A cikk megjelenését az NKFI K 112277 projekt támogatta.

Irodalomjegyzék

- [1] Balla, E., Vad, J., Beamforming studies on basic models of low-speed axial fan blade sections”, ETC’12 - The 12th European Conference on Turbomachinery Fluid Dynamics and Thermodynamics, Stockholm, Sweden 3-7 April 2017, Paper ID: ETC2017-119.
- [2] Schmitz F. W. (1942): Aerodynamics of the model airplane. Part I. Airfoil measurements, translation Branch, Redstone Scientific Information Center, Redstone Arsenal, Ala-bam
- [3] ANSYS ICEM CFD User's Manual, Southpointe November 2013
- [4] Moreau, S., Wu, H., Prateek J., Laffay, P. (2015): Numerical Study of the Installed Controlled Diffusion Airfoil at Transitional Reynolds Number, Proceedings of Conference „CFD Canada” Waterloo, June 2015
- [5] Mustafa S. G. (2010): Numerical Simulation of Flow over a Thin Aerofoil at a High Reynolds Number Using a Transition Model, Article in ARCHIVE Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers Part C Journal of Mechanical Engineering Science 1989-1996, 2010/11, pp. 203.-210.
- [6] J. Russell. (1979): Length and Bursting of Separation Bubbles. A physical Interpretation, Science and Technology of Low Speed Motorless Flight, CP2085, Part 1, NASA Langley Research Center, Hampton, pp. 177.-202.
- [7] Mayle, R. E. And Schulz, A. (1997): The path to predicting bypass transition. ASME J. Tur-bomach., pp. 405.-411.
- [8] Selig M. S., Donovan J. F., And Fraser D. B. (1989): Airfoils at Low Speeds, Soar Tech Publ., Virginia Beach, VA
- [9] Jan Windte, Ulrich Scholz, Rolf Radespiel (2006): Validierung der RANS-Simulation laminarer Ablöseblasen auf Profilen. Institute of Fluid Mechanics, Technical University Braunschweig, Germany
- [10] Mueller, T. J., And Batill, S. M. (1982): Experimental studies of separation on a two dimensional airfoil at low Reynolds numbers. AIAA Journal, Vol. 20, No.4, pp. 457.-463.

Lektorálta: Dr. Vad János, egyetemi tanár, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Áramlástan Tanszék

PÁLYA-JÁRMŰ-RAKOMÁNY RENDSZEREK ANALÍZISE AZ ÁRUKÁROK ELKERÜLÉSÉRE ÉS A JÁRMŰ MENETBIZTONSÁGÁNAK FOKOZÁSÁRA

Pidl Renáta

Széchenyi István Egyetem, Gépészmérnöki Informatikai és Villamosmérnöki Kar, Alkalmazott Mechanika Tanszék, tanársegéd, pidlre@sze.hu

Absztrakt

A kontinentális nagytávolságú áruszállítások zömét közúton nyergesvontató + félpótkocsi szerelvények végzik. A félpótkocsin elhelyezett rakományok nagyon különbözőek lehetnek. A rakományok elhelyezése és rögzítése két szempontból is stratégiai fontosságú, egyrészt nagymértékben befolyásolja a járműszerelvény dinamikai tulajdonságait és menetközbeni stabilitását, másrészt a rakományban szállított csomagolt termékek sérülésmentes, sőt a fogyasztói csomagolás kifogástalan állapotban történő eljuttatását. Az eddigi szakirodalmak vagy csak közlekedési szempontokat vettek figyelembe és a pálya-jármű rendszer interakcióját tárgyalták, vagy csomagolástechnikai szempontból a jármű rakfelületek viselkedését, mint változtathatatlan adottságot vették figyelembe [1], [2], [3]. A tanulmányban olyan modellt állítok fel, amely e két eltérő szakmaterületet homogénként kezeli és a rakomány - jármű interakciókat is figyelembe veszi. A termékek csomagolásának tervezésekor alkalmazott csillapítások ezáltal nemcsak a termék megóvását szolgálják, hanem a járműrakfelületek interakciójánál a menetdinamikai viszonyokat is pozitívan befolyásolják. A rendszer felépítésénél azt is figyelembe veszem, hogy mind a szerelvények teherbírása, mind a tengelyterhelések adta lehetőségek legyenek figyelembe véve, és másik végletként a termékek csomagolási rendszerének felépítésekor minél magasabb szintű térfogatkihasználás legyen elérhető. Külön kitérek a rakományok rakfelülethez történő rögzítésének megoldására, amely a gyakorlatban rendkívül problematikus, mivel a rögzítőeszközök maximum félmerev, de kedvezőtlen esetben flexibilis csomagolóanyagokon keresztül rögzíthetők csak. Ez a korlátozott rögzítőerő azt eredményezheti, hogy vagy a teljes rakomány, vagy a rakományt képező csomagolások dinamikai hatásokra egymástól elválhatnak és részben ütési jellegű igénybevételek keletkezhetnek, részben eredeti helyükről elmozdulhatnak és ezzel megváltoztatják a jármű dinamikai tulajdonságait is.

Kulcsszavak: Csomagolás, párnázás, rakományrögzítés, menetdinamika, rezgés

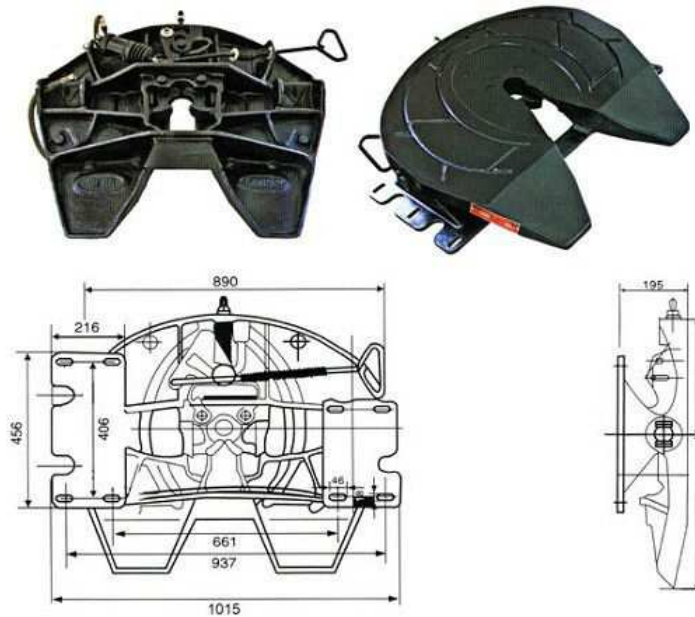
1. Bevezetés

A közúti áruszállítások zömét- a városi áruterítés ill. begyűjtés kivételével- főként Európában és Észak-Amerikában nyergesvontató-félpótkocsi szerelvények végzik [4]. A félpótkocsik azonos alapkonstrukciók mellett számos eltérő felépítményt tartalmazhatnak, mint pl.: alacsonyoldalfalas, oldalfalas-ponyvás-, zárt-, zárt-hőszigetelt-, zárt-hűtős-, konténerszállító alvázak stb. A konténerszállító félpótkocsik jelentős szerepet játszanak a kikötői fel- és elfuvarozásban. Szokásos nyergesszerelvény az 1. ábrán látható.

1. ábra: nyergesszerelvény

Napjainkban konkrét szállítandó áruk esetére a rakodási terveket a rakományegységek geometriai méretei és az egységek tömege alapján készítik, amelyre számos szoftver alkalmas. A szoftverek segítségével többé-kevésbé az is megoldható, hogy a menetdinamika szempontjából fontos, viszonylag egyenletes teherelosztás létrejőjön, illetve sem a vontató, sem a félpótkocsi tengelyén/tengelyein betartható legyen a megengedett tengelyterhelés, amelyet az egyes országok hatóságai az útminőség megóvása érdekében rendszeresen ellenőriznek. A szoftverek azonban egy fontos dolgot nem tudnak kezelni, nevezetesen, hogy főként eltérő rakományegységek esetén milyen magasra adódik a jármű – rakomány rendszer közös tömegközéppontja, mivel az egyes egységek magassága a feladó által soha nem kerül megadásra. Menetdinamikai szempontból a közös tömegközéppont magaságnak igen nagy jelentősége van a járműszerelvény menetstabilitása szempontjából. A gyakorlatban ezzel a ténnyel a vontatójárművek gyártói is tisztában vannak (DAF, SCANIA, VOLVO, RENAULT, IVECO, stb.), és a menetstabilitási problémákat elektronikus úton a fék-gáz-kormánymű szabályozásával (ESP) próbálják korrigálni, de ez a hatás kizárólag a vontató futókerekeire hat. A hatásmechanizmusba természetesen a félpótkocsi is beavatkozik, hiszen a királycsap-nyeregszekezet kapcsolaton keresztül a félpótkocsi által közölt dinamikus hatások a vontató járműre is átadódnak. A szabványos nyeregszerkezetet a 2. ábra mutatja be. A nyeregszerkezet – mint a képen is látható - csak menetirányú fel-lebillenést engedélyez, oldalirányban a nyereg merev azaz a félpótkocsi oldalirányú billegése a nyereg felfekvő felületén csillapíthatatlanul átadódik. A nyeregszerkezet a járműszélességhez képest jelentősen keskenyebb, amelynek következtében az utánfutó oldalirányú billenő lengéseiből származó és a vontatóra ható nyomatékot jelentősen csökkenti.

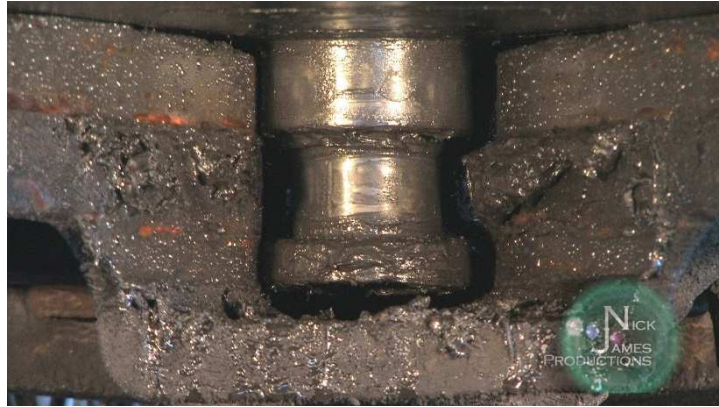

2.a ábra: A nyeregszerkezet műszaki jellemzői és geometriai méretei

2.b ábra: Konkrét, viszonylag jó állapotú nyeregszerkezet

A közúti jármű rakfelületének rezgései az út felületegyenetlenségéből és a motor-hajtómű-kerekek rendszer, -mint forgó tömegek – kiegyensúlyozatlanságából származnak. Esetünkben a motor-hajtómű rendszer kiegyensúlyozatlanságából származó rezgések a félpótkocsira szintén csak a nyeregszerkezet-királycsap kapcsolaton át hatnak, amely feltehetően bizonyos mértékig csillapítja a félpótkocsira átvitt rezgéseket. Meg kell azonban jegyezni, hogy a királycsap műszaki állapota, esetleges kopása, kiverődése főként a hosszirányú rángató jellegű rezgéseket fel is erősítheti, valamint billegésszerű rezgéseket is okozhat (3. ábra). Az útegyenetlenségek és a kiegyensúlyozatlan futókerekek, mind a vontatón, mind a félpótkocsin rezgésgerjesztők és itt további probléma, a vontató és a félpótkocsi tengelyelrendezésének eltérése, sőt a futókerekek átmérője sem feltétlenül egyforma a vontatón és a félpótkocsin. Ebből kifolyólag, még azonos útgerjesztés mellett is erős fáziseltérések keletkezhetnek a vontató és a félpótkocsi kapcsolatában.

3. ábra: Nyeregszerkezet vizsgálathoz készített metszet

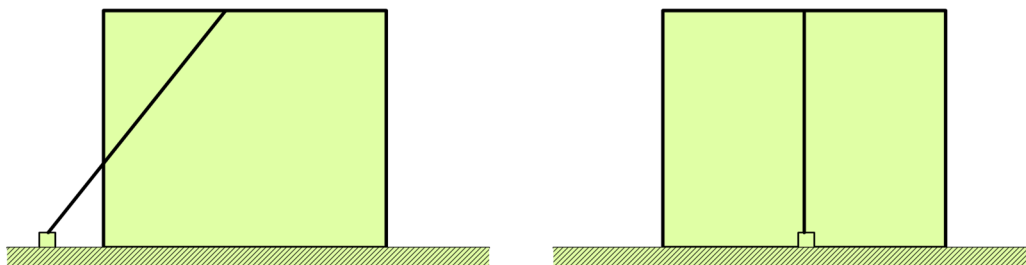
A problémát rakományirányból megközelítve a szállított áru rezgésérzékenységéből kell kiindulni.

2. A pálya-jármű-rakomány komplex rendszer definiálásának logisztikai céljai

A logisztikai célok többirányúak és a következő fő részekre oszthatók:

1. Az áruszállító jármű biztonságos közlekedése

- A jármű stabilitásának megőrzése (kanyar, lejtő, gyorsítás/ fékezés, körforgalom, autópályalejáró stb.).
  - A rakományok leesésének megakadályozása (Közlekedésben résztvevők biztonsága!)
- ### **2. A teljes rakomány épségének megóvása**
- A rakományegységek vízszintes hossz- és keresztirányú elmozdulásának megakadályozása.
  - Elmozdulás miatt a megengedett tengelyterhelés (tengelynyomás) túllépése: bírság.
  - Elmozdulás miatt a rakományegységek egymásnak ütközésének megakadályozása (rakománysérülés elkerülése).
  - Elmozdulás miatt a rakomány súlyvonalának „elvándorlása” (a jármű vezetési tulajdonságainak megváltozása).
  - A rakományok megfelelő rögzíthetősége a rakfelülethez.
  - A lekötő eszközök (pl. heveder) ne okozzanak sérülést a rakománynon.
  - A rakfelületbe épített rögzítési pontok viszonya a rakomány terhelhető részével (4. ábra)

4. ábra: A rakfelület rögzítőelemeinek lehetséges viszonyai a rakfelülethez képest

3. A rakomány elemeit képző csomagolt áruk épségének megóvása

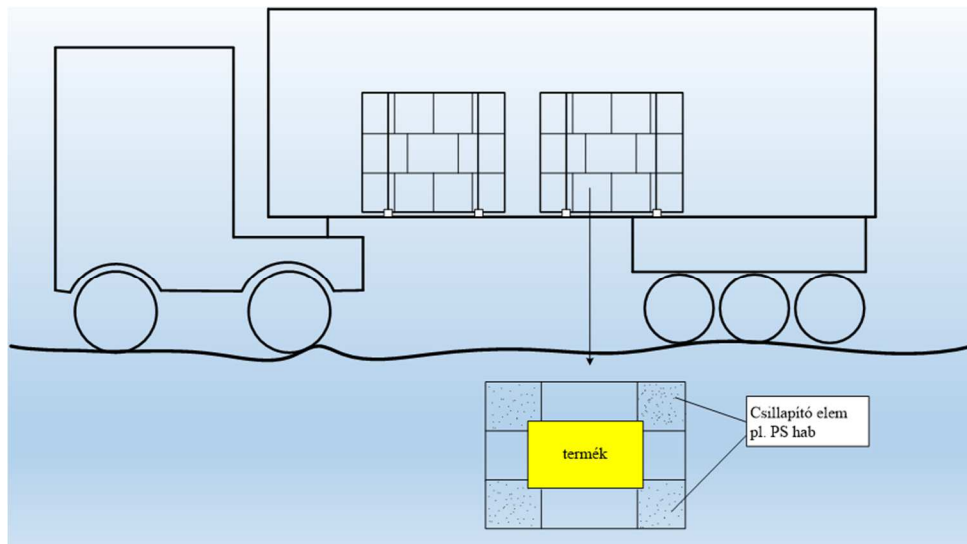
- Az áru érzékenysége (esetünkben mechanikai igénybevételekre).
- Az áru csomagolásához használt párnázóanyagok megfelelősége (megfelelő csillapítás ütésre, rázásra halmaznyomás mellett).

A szállított áru biztonságos célbaérésének feltétele mind a három cél egyidejű teljesülése.

A logisztikai célok eléréséhez a legösszetettebben kezelhető károsító hatás a tartós, véletlenszerű, szélessávú rezgés. Éppen ezért a tanulmányban azt tűztem ki célul, hogy a komplex rendszerre elemezzem annak hatásmechanizmusát.

A teljes rezgőrendszer elemei a következők:

- pálya,
- jármű,
- rakomány,
- csomagolt termék.

5. ábra: A komplex rendszer sémája

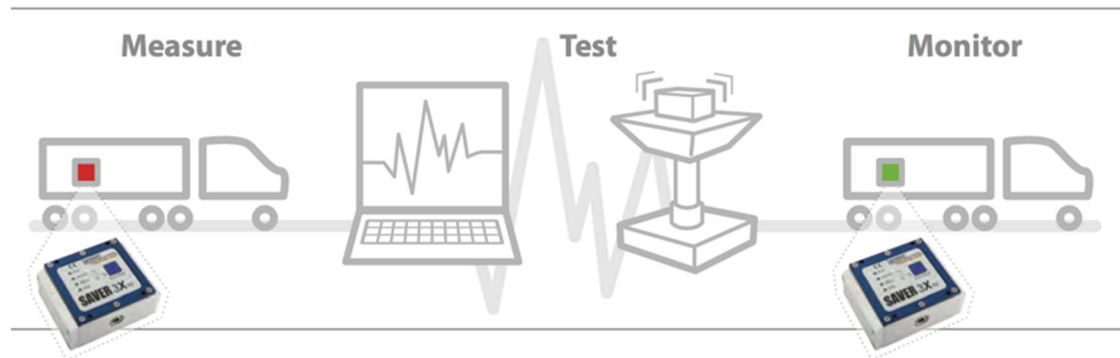
A gerjesztő hatások forrásai [5]:

- az útprofil egyenetlenségei,
- a jármű kerék-kerékfelfüggesztés-rugózás és csillapítás viselkedése,
- a vontatójármű motor-hajtómű rendszeréből származó rezgések és azok átadódása a nyeregszerkezet-királycsapon keresztül,
- a rakfelület rezgőmozgásának átadódása a rakományra és a rázkódó rakomány visszahatása a rakfelület padlójára (az ugráló rakomány dinamikája),
- a rezgő rakományon belül az egyes csomagolások rezgései,
- az egyes csomagokon belül elhelyezett párnázott termékek rezgései,
- a terméken belül található rezgésre érzékeny részek rezgési viszonyai (a terméken belüli kritikus elemek rezgésérzékenység szempontjából).

3. A pálya-jármű-rakomány komplex rendszer rezgésvédelmének megtervezési lehetőségei

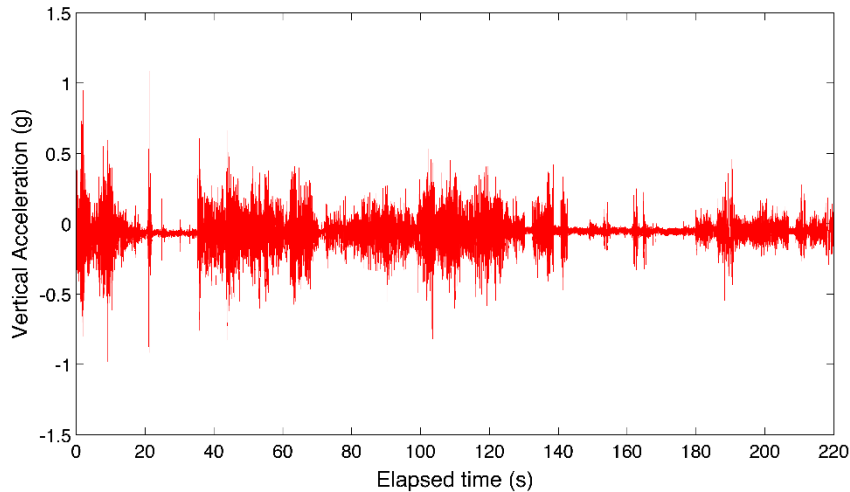
3.1 A járműrakfelületen és a rakományon rezgésyorsulásmérő műszerek elhelyezése

Rezgésmérő és regisztráló műszerek alkalmazásával mind a járműrakfelület, mind akár a csomagon belüli termék rezgésviszonyai monitorozhatók. A monitorozás alapján a rezgésjellemzőket ki lehet értékelni, a csomagolt terméken rázóvizsgálatot lehet végezni, majd kontroll céljából a szállítási folyamatokba is be kell építeni a műszereket, hogy az esetleges igénybevételi túllépések ellenőrizhetők legyenek (6. ábra). A módszer ily módon iterációsnak tekinthető, hiszen folyamatos mérés-kiértékelés segítségével a rakományvédelem egy hosszabb folyamat eredményeként nagy valószínűséggel megfelelő védelmi rendszerrel lesz ellátva. A módszer hátránya, hogy hosszadalmas, költséges és csak azonos járműtípusra és homogén rakományra alkalmazható. A mérnöki gyakorlatban a rázóvizsgálatok jelentősen hozzájárnak ahhoz, hogy a végleges műszaki egység megfelelően költséghatékony legyen, azaz elkerüljük a lehetséges túl- vagy alulcsomagolás jelenségeket [6].

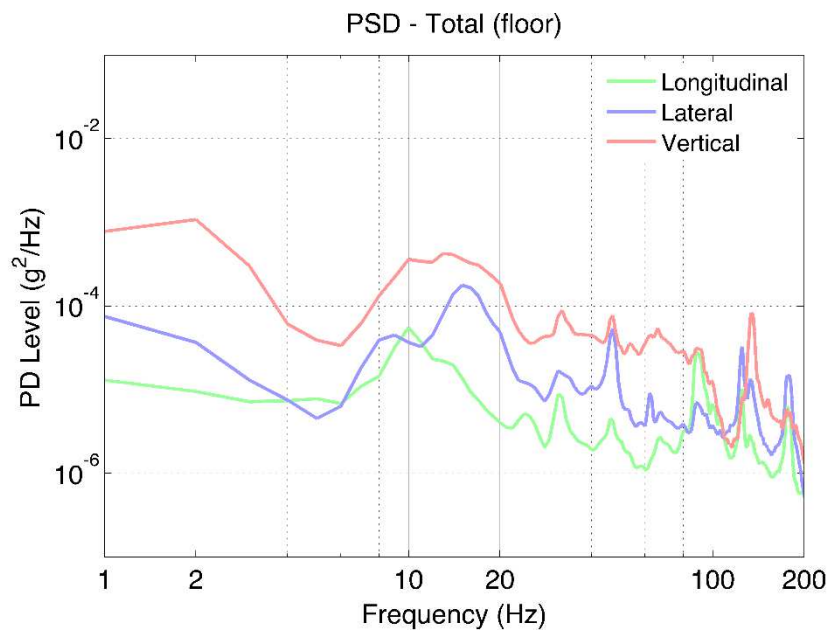

6. ábra: A rezgésmérő műszer alkalmazásával összeállított tervezési folyamat sémája

A mérési eredmények gyorsulás-idő függvény alakban jelennek meg (7.a ábra), azonban ennek alapján még tervezni nem lehet. A gyorsulás-idő függvényt gyors-Fourier transzformációval (FFT) frekvenciatérbe kell transzformálni (7.b ábra). Az FFT átalakításból értelemeszerűen az ordinátán már gyorsulás helyett a PSD (Power Spectrum Density) értékek jelennek meg. Ezek a PSD értékek a rezgőmozgás energiataralmával arányosak, és mint a 7.b ábrán látható minden egyes frekvencia keskenysávra más és más PSD érték keletkezik. A jelentős igénybevételt jelentő frekvencia keskenysávokat össze is vethetjük, hogy vajon egy adott járműtípusnál mennyire esnek egybe a gerjesztőrezgések frekvenciái a termékek, illetve azok kritikus komponenseinek sajátfrekvenciáival.

7.a ábra: Valós körülmények között rögzített vertikális irányú rezgés gyorsulások a szállítási idő függvényében

7.b ábra: a 7.a ábrán látható gyorsulás idő függvény gyors-Fourier transzformáltja (a piros színnel ábrázolt függvény a 7.a ábra vertikális gyorsulásainak PSD értékeit mutatja)

3.2 Rázóberendezéssel történő rázóvizsgálat rakománymintán

A rázóvizsgálatokat napjainkban számítógépes vezérlésű elektrohidraulikus, vagy elektrodinamikus rázóberendezéseken végzik. A 8. ábrán egy elektrodinamikus rázóberendezés látható, amely kombinálva van klímakamrával is, hogy a rázási viszonyok a logisztikában előforduló legkülönbözőbb klímahatásokon is szimulálhatók legyenek.

8. ábra: Elektrodinamikus rázóberendezés

A rázóberendezések sok, valós felmérésen alapuló szabványosított rázóhatásokat szimulálnak, amelyek alapvetően az alábbi két csoportra oszthatók:

- szinuszos változtatható frekvenciájú rázóvizsgálat,
- szélessávú, véletlenszerű gerjesztéssel történő rázóvizsgálat.

A szinuszos változtatható frekvenciájú rázóvizsgálat, során a berendezés megadott alsó- és felső határfrekvenciák között a berendezés szinuszos pásztázást végez. A pásztázást végrehajtja az alsó határfrekvenciától a felső határfrekvenciáig és vissza az alsó határfrekvenciához. A pásztázáshoz meg lehet adni különböző pásztázási sebességeket, amelynek mértéke oktáv/perc. Ez a vizsgálat a komplex rendszer harmonikus összetevőit próbálja meg szimulálni nevezetesen amelyek a motor-hajtómű fordulatszámokból és a kerék fordulatszámokból származnak. Meg kell jegyezni, hogy a valóság itt már meglehetősen torzítva jelenik meg.

A szélessávú, véletlenszerű gerjesztéssel történő rázóvizsgálatokra számos nemzetközi és nemzeti szabvány vonatkozik. Ezek a rázóvizsgálatok a 7. b ábrán látható PSD-frekvencia függvény karakterisztikákat adnak meg és számítógépes szimulációval a rázóasztal mozgását a vizsgálati frekvenciatartományban a függvénykarakterisztika környezetében próbálja tartani. A szabványok által megengedett tűrés tartomány ± 3 dB. A véletlenszám generálásnál az alkalmazott szoftverek normál eloszlást tételeznek fel, amely azt a problémát okozza, hogy a ritkán előforduló, de nagyobb intenzitású gyorsulás jelek nem kerülnek szimulációra. Ezen a problémán azzal próbálnak segíteni, hogy a kurtózis nevű eljárással eltorzítják a normáeloszlás sűrűségfüggvényét csúcosság irányába. Az eredeti Gauss-eloszlás sűrűségfüggvényének kurtózis értéke 3, és a szoftver rövid időintervallumokban 6-7 értékre növeli, de ezzel a módosítással sem fut ki a jel a PSD karakterisztika megengedett tűrésmezéjéből. Amint a fentiekből látható, egy konkrét eset gyakorlati igénybevétele már egyáltalán nem biztos, hogy ezzel az eljárással szimulálásra kerül. Jelenleg is folyamatosan folynak ezeknek a szimulációs programoknak a fejlesztései annak érdekében, hogy a valóságot jobban megközelítsék.

A módszer előnye, hogy a vizsgálat reprodukálhatósági foka magas. A hátránya hogy el kell készíteni egy induló mintarakományt azon el kell végezni meghatározott ideig a rázóvizsgálatot, ki kell értékelni a rázás utáni állapotokat és iterációval a megfelelő védelmi rendszert ki kell választani. További hátrány, hogy a szabványos vizsgálati idők főként technikai okokból viszonylag rövidek és a valós szállítási időt azzal próbálják kompenzálni, hogy nagyobb intenzitású gerjesztést hoznak létre. További probléma, hogy ez a rázóvizsgálati eljárás is homogén kocsiarakományban gondolkodik.

3.3 A járműrakfelület rezgőmozgásának számítógépes szimulációja

Az előző két eljárás kritikai elemzéséből következik, hogy célszerű lenne a komplex rendszerre számítógépes szimulációs eljárást kifejleszteni. A modellnek olyannak kell lennie, hogy input adatként mind a pálya, mind a jármű, mind a rakomány rezgési viselkedése a szimulációba bevihető legyen. Az úállapotokról és a járművekről a megfelelő hatóságok, illetve járműgyártók konkrét esetekre viszonylag pontos karakterisztikákat meg tudnak adni. A szimulációnak, minden változtatható hatótényezőt kezelni kell tudni.

A rakománnyal kapcsolatban konkrét esetekből lehet már kiindulni, hiszen a szállítás megkezdése előtt a logisztikusok, szállítmányozók már tudják, hogy milyen rakományösszetételt kell egy járművel elszállítani. Az ilyen rakodástechnikai feladatokhoz számos lay-out program létezik, amelyekkel geometriailag a jármű rakterét optimálisan ki lehet használni. Ezek a lay-out programok azonban nem tudják kezelni általában a tengelyterhelési határokat, nem számolják ki a rakomány közös tömegközéppontját és egyáltalán nem tudják figyelembe venni az adott szállítási folyamatra véletlenszerűen összeállított rakomány rezgésérzékenységet. Fentieket összefoglalva azt lehet mondani, hogy egy olyan szimulációs programra van szükség, amely egy szállításszervezőnek a rendelkezésére bocsájtható és amelynek segítségével a lay-out úgy finomítható, hogy a jármű-rakománynrendszer tömegközéppontja megfelelő helyre kerüljön, az esetleges elmozdulásokból ne keletkezzenek rakomány elcsúszások és egy adott rakományösszetételnél a rázásra érzékeny rakományegységek lehetőleg a rázási igénybevétel szempontjából kisebb intenzitású rakfelületrészre kerüljenek.

A rezgésvizsgálat alapvető modellje egy tömeg - rugó (rugalmas elem) modell, amelyen az egytömegű rezgőrendszer viselkedését lehet megérteni. A járművek viselkedését tömeg-rugó-csillapítás modellek felépítésével lehet leképezni, ezek a jármű modellek építőkövei, ha a járművek haladás közbeni viszonyait tekintjük.

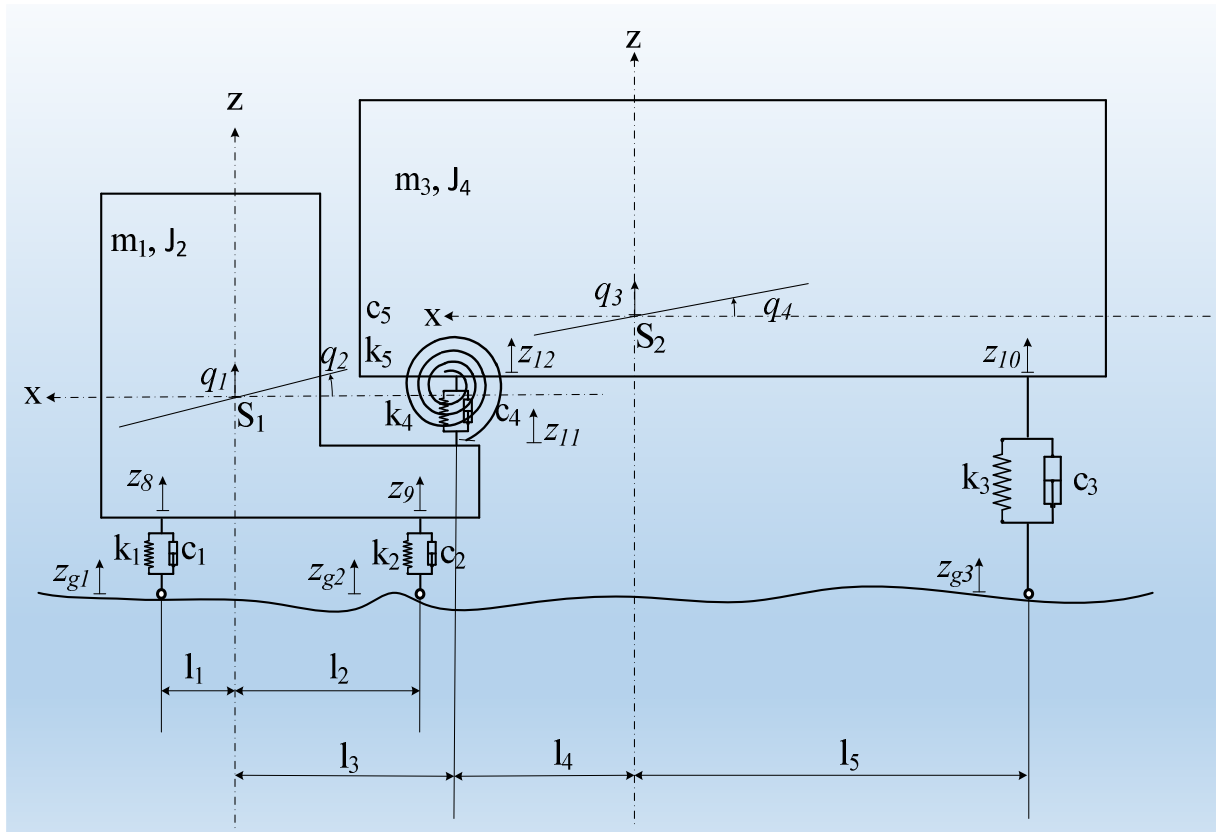
A modelleket a következők szerint osztályozhatók [7]:

- szabadságfoka szerint lehet egy-, illetve többszabadságfokú rendszer
- csillapított, vagy csillapítatlan
- gerjesztett, vagy szabad
- lineáris, illetve nem lineáris.

Ismeretes, hogy ha egy jármű rakfelületet a tömegközéppontján vizsgálunk, annak 6 szabadságfoka van. A lengéseket, amelyeket gerjesztő hatások váltanak ki, a szakirodalom a következőképpen nevezi [8]:

- tengelyek mentén kialakuló lengések: rángatás (hosszirányú tengely mentén), szitálás (keresztirányú tengely mentén), rázás (függőleges irányú tengely mentén),
- tengelyek körül kialakuló szöglengések: támolygás (hosszirányú tengely körül), bólintás (keresztirányú tengely körül), kigyózás (függőleges irányú tengely körül).

A járműrakfelület rezgőmozgásának szimulálásához létre kell hozni a szerelvény mechanikai modelljét. Az átláthatóság kedvéért jelen tanulmányban egy egyszerűsített síkbeli, négy szabadsági fokkal rendelkező modell kerül bemutatásra (9. ábra), mely a vontató és félpótkocsi rázását és bólintást modellezi.

9. ábra: Nyergesszerelvény 4 szabadsági fokú mechanikai modellje

A 9. ábrán látható síkbeli járműmodellnél a következő adatokat tekintjük ismertnek:

- a vontató és a félpótkocsi tömege: m_1, m_3 [kg],
- a súlyponton átmenő y irányú tengelyre számított vontató és félpótkocsi tehetetlenségi nyomatékai: J_2, J_4 [kgm²],
- rugómerevségek: k_1, k_2, k_3, k_4, k_5 [N/m],
- csillapítási tényezők: c_1, c_2, c_3, c_4, c_5 [Ns/m],
- tengelytávolságok: l_1, l_2, l_3, l_4, l_5 [m],
- az útfelület által generált elmozdulások a gerjesztések: Z_{g1}, Z_{g2}, Z_{g3} (harmonikus függvényekkel közelítve, illetve felvett jelből).

A rugóbekötési pontoknál a függőleges mozgásjellemzők (kis rezgések esetén):

- $z_8(t) = q_1(t) - l_1 q_2(t)$,
- $z_9(t) = q_1(t) + l_2 q_2(t)$,
- $z_{10}(t) = q_3(t) + l_5 q_4(t)$,
- $z_{11}(t) = q_1(t) + l_3 q_2(t)$,
- $z_{12}(t) = q_3(t) - l_4 q_4(t)$.

Az általános koordináták (azaz az ismeretlenek):

- $q_1(t)$: az m_1 tömegű vontató súlypontjának rázása,
- $q_2(t)$: a vontató y tengely körüli bólintása (szöglengés),
- $q_3(t)$: az m_3 tömegű félpótkocsi rázása,
- $q_4(t)$: a félpótkocsi y tengely körüli bólintása (szöglengés).

A mozgásegyenlet felírása a másodfajú Lagrange egyenlet segítségével történik - feltéve, hogy a rendszer kis kitérésű lengéseket végez a $q=0$ egyensúlyi helyzet körül:

$$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial E}{\partial \dot{q}_i} \right) - \frac{\partial E}{\partial q_i} + \frac{\partial D}{\partial \dot{q}_i} + \frac{\partial U}{\partial q_i} = Q_{ig} \quad i = 1, \dots, 4 \quad (1)$$

ahol:

- Az összes mozgási energia:

$$E = \frac{1}{2} m_1 \dot{q}_1^2 + \frac{1}{2} J_2 \dot{q}_2^2 + \frac{1}{2} m_3 \dot{q}_3^2 + \frac{1}{2} J_4 \dot{q}_4^2$$

- A potenciális energia:

$$U = \frac{1}{2} k_1 (z_8 - z_{g1})^2 + \frac{1}{2} k_2 (z_9 - z_{g2})^2 + \frac{1}{2} k_3 (z_{10} - z_{g3})^2 + \frac{1}{2} k_4 (z_{12} - z_{11})^2 + \frac{1}{2} k_5 (\varphi_4 - \varphi_2)^2$$

$$U = \frac{1}{2} k_1 (q_1 - l_1 q_2 - z_{g1})^2 + \frac{1}{2} k_2 (q_1 + l_2 q_2 - z_{g2})^2 + \frac{1}{2} k_3 (q_3 + l_3 q_4 - z_{g3})^2 +$$

$$+ \frac{1}{2} k_4 (q_3 - l_4 q_4 - q_1 - l_3 q_2)^2 + \frac{1}{2} k_5 (q_4 - q_2)^2$$

- A Rayleigh-féle disszipatív potenciál:

$$D = \frac{1}{2} c_1 (\dot{z}_8 - \dot{z}_{g1})^2 + \frac{1}{2} c_2 (\dot{z}_9 - \dot{z}_{g2})^2 + \frac{1}{2} c_3 (\dot{z}_{10} - \dot{z}_{g3})^2 + \frac{1}{2} c_4 (\dot{z}_{12} - \dot{z}_{11})^2 + \frac{1}{2} c_5 (\dot{\varphi}_4 - \dot{\varphi}_2)^2$$

$$D = \frac{1}{2} c_1 (\dot{q}_1 - l_1 \dot{q}_2 - \dot{z}_5)^2 + \frac{1}{2} c_2 (\dot{q}_1 + l_2 \dot{q}_2 - \dot{z}_{g1})^2 + \frac{1}{2} c_3 (\dot{q}_3 + l_3 \dot{q}_4 - \dot{z}_{g2})^2 +$$

$$+ \frac{1}{2} c_4 (\dot{q}_3 - l_4 \dot{q}_4 - \dot{q}_1 - l_3 \dot{q}_2)^2 + \frac{1}{2} c_5 (\dot{q}_4 - \dot{q}_2)^2$$

- Q_{ig} : Az általános erő i -edik összetevőjének az a része, amely nem fejezhető ki a baloldali deriváltak segítségével (gerjesztőerő)
- q_i : az i -edik általános koordináta
- $\dot{q}_i$: az i -edik általános koordináta idő szerinti első deriváltja (összetett függvény deriválási szabálya alapján).

Elvégezve a kijelölt deriválásokat, a mozgásegyenlet tömören az alábbi formában írható fel [9]:

$$\underline{\underline{M}} \ddot{\underline{q}}(t) + \underline{\underline{C}} \dot{\underline{q}}(t) + \underline{\underline{K}} \underline{q}(t) = \underline{\underline{W}} \dot{\underline{q}}_g(t) + \underline{\underline{V}} \underline{q}_g(t), \quad (2)$$

ahol:

$\underline{\underline{M}}$ az általános tömegmátrix,

$\underline{\underline{C}}$ az általános csillapítási mátrix,

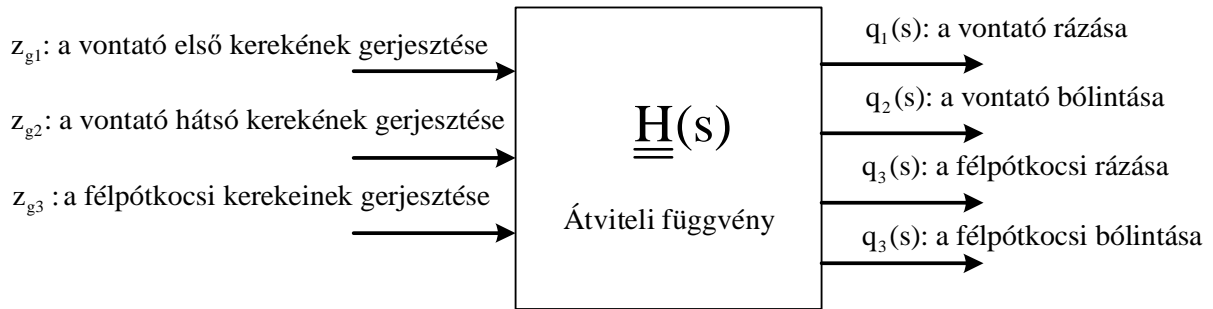
$\underline{\underline{K}}$ az általános rugómerevségi mátrix,

$\underline{\underline{W}}$ az útgerjesztés sebességének együtthatómátrixa,

$\underline{\underline{V}}$ az elmozdulások együtthatómátrixa.

A cél a 10. ábrán szemléltetett átviteli függvény felállítása, amely a bemeneti jellemzők (kerekek útgerjesztése) ismeretében megadja a kimenő jellemzőket (rázás és bólintás),

amelyek ismeretében már könnyen meghatározható a rakfelület tetszőleges pontjának maximális elmozdulása vagy gyorsulása [10]:

10. ábra: A 9. ábrán látható jármű mozgásának blokkdiagrammja [11]

Mivel az átviteli függvény változója a frekvencia és nem az idő, a t idő változóról a komplex $s = \sigma + j\omega$ Laplace változóra kell áttérni, amely a Laplace transzformációval valósítható meg. A mozgásegyenlet mindkét oldalának vége a Laplace transzformáltját, a Laplace transzformáció szabályai szerint zérus kezdeti feltételek mellett a mozgásegyenlet az alábbi alakban írható fel [12]:

$$\left(\underline{\underline{M}}s^2 + \underline{\underline{C}}s + \underline{\underline{K}} \right) \underline{\underline{Q}}(s) = \left(\underline{\underline{W}}s + \underline{\underline{V}} \right) \underline{\underline{Q}}_g(s), \quad (3)$$

ahol $\left(\underline{\underline{M}}s^2 + \underline{\underline{C}}s + \underline{\underline{K}} \right) = \underline{\underline{Z}}(s)$ az úgynevezett dinamikus merevség. A rendszer válasza a dinamikus merevség felhasználásával az alábbi alakot ölti:

$$\underline{\underline{Q}}(s) = \underline{\underline{Z}}^{-1}(s) \left(\underline{\underline{W}}s + \underline{\underline{V}} \right) \underline{\underline{Q}}_g(s). \quad (4)$$

A (4) összefüggésből már kiolvasható a gerjesztés, és az arra adott válasz közti kapcsolatot megteremtő átviteli függvény mátrixa:

$$\underline{\underline{H}}(s) = \underline{\underline{Z}}^{-1}(s) \left(\underline{\underline{W}}s + \underline{\underline{V}} \right) = \frac{\text{adj}(\underline{\underline{Z}}(s)) \left(\underline{\underline{W}}s + \underline{\underline{V}} \right)}{|\underline{\underline{Z}}(s)|} \quad (5)$$

Az átviteli függvény nevezőjének – a karakterisztikus polinomnak – a zérushelyein alakulnak ki végtelen nagyságú kitérések. Ezen helyeket szokás a rendszer pólusainak nevezni, amelyek meghatározása az alábbi sajátérték probléma megoldását igényli:

$$|\underline{\underline{Z}}(s)| = 0 \Rightarrow \left| \underline{\underline{M}}s^2 + \underline{\underline{C}}s + \underline{\underline{K}} \right| = 0 \quad (6)$$

A fenti sajátérték feladat megoldása ebben a formában nem lehetséges, ezért a mozgásegyenletet állapottér alakba írva:

$$\left(s \begin{bmatrix} \underline{\underline{0}} & \underline{\underline{M}} \\ \underline{\underline{M}} & \underline{\underline{C}} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} -\underline{\underline{M}} & \underline{\underline{0}} \\ \underline{\underline{0}} & \underline{\underline{K}} \end{bmatrix} \right) \underbrace{\begin{bmatrix} s\underline{\underline{Q}}(s) \\ \underline{\underline{Q}}(s) \end{bmatrix}}_{\underline{\underline{U}}(s)} = \underbrace{\begin{bmatrix} \underline{\underline{0}} & \underline{\underline{0}} \\ \underline{\underline{W}} & \underline{\underline{V}} \end{bmatrix}}_{\underline{\underline{G}}} \underbrace{\begin{bmatrix} s\underline{\underline{Q}}_g(s) \\ \underline{\underline{Q}}_g(s) \end{bmatrix}}_{\underline{\underline{U}}_g(s)} \quad (7)$$

A (7) összefüggésben kapcsos zárójelekkel bevezetett jelölésekkel az állapotegyenlet az alábbi alakra tömöríthető:

$$(s\underline{\underline{A}} + \underline{\underline{B}})\underline{\underline{U}}(s) = \underline{\underline{G}}\underline{\underline{U}}_g(s) \quad (8)$$

Az állapotegyenletre már az alábbi általánosított sajátérték feladat adódik:

$$|s\underline{\underline{A}} + \underline{\underline{B}}| = 0 \quad (9)$$

Mivel az állapotegyenlet dimenziója 8, a fenti sajátérték feladat 8 db komplex sajátértéket (pólust) szolgáltat, amelyek páronként egymás konjugáltjai. Ezeket az úgynevezett spektrál mátrixban célszerű összefoglalni, amely a pólusokat tartalmazó diagonálmátrix (10). Az egyes pólusokat imaginárius részük szerint növekvő sorrendben szokás beírni, először a pozitív előjelűeket, majd a konjugáltakat, azaz a negatív előjelűeket.

$$\underline{\underline{\Lambda}} = \langle \lambda_1, \lambda_2, \lambda_3, \lambda_4, \lambda_1^*, \lambda_2^*, \lambda_3^*, \lambda_4^* \rangle, \quad (10)$$

ahol: $\lambda_i = \sigma_i + \omega_i$, $\lambda_i^* = \sigma_i - \omega_i$. Minden komplex sajátértékhez (pólushoz) tartozik egy komplex sajátvektor (modálvektor), amelyek szintén páronként egymás konjugáltjai. Ezeket egy mátrixba rendezve a modálmátrix adódik, amely az alábbi alakban néz ki:

$$\underline{\underline{\Psi}} = \left[\begin{array}{cccc|cccc} \lambda_1 \psi_1 & \cdots & \lambda_4 \psi_4 & & \lambda_1^* \psi_1^* & \cdots & \lambda_4^* \psi_4^* & \\ \hline \psi_1 & \cdots & \psi_4 & & \psi_1^* & \cdots & \psi_4^* & \end{array} \right] \quad (11)$$

Az állapotegyenlet megoldásához a modálmátrix segítségével a modális térbe kell azt transzformálni. Ahogyan csillapítatlan rezgőrendszer esetén közismert, a sajátvektorok mind a tömeg, mind a merevségi mátrixra nézve ortogonálisak. Szerencsére ez csillapított esetben is igaz, mindössze most tömeg és merevségi mátrixok szerepét A és B hiper-mátrixok veszik át. Ezen ortogonális tulajdonság eredménye, hogy a modális térben az egyenletek függetlenekké válnak. A modális térbe való transzformációt írja le a (12) összefüggés.

$$s \underbrace{\underline{\underline{\Psi}}^T \underline{\underline{A}} \underline{\underline{\Psi}} \underline{\underline{\Psi}}^{-1} \underline{\underline{U}}(s)}_{\underline{\underline{\Theta}} \underline{\underline{U}}_m(s)} + \underbrace{\underline{\underline{\Psi}}^T \underline{\underline{B}} \underline{\underline{\Psi}} \underline{\underline{\Psi}}^{-1} \underline{\underline{U}}(s)}_{-\underline{\underline{\Lambda}} \underline{\underline{\Theta}} \underline{\underline{U}}_m(s)} = \underline{\underline{\Psi}}^T \underline{\underline{G}} \underline{\underline{U}}_g(s) \quad (12)$$

Alkalmazva a (12)-ben kapcsos zárójelekkel bevezetett mennyiségeket az állapotegyenlet a modális térben az alábbi alakban néz ki:

$$s(\underline{\underline{I}} - \underline{\underline{\Lambda}})\underline{\underline{\Theta}}\underline{\underline{U}}_m(s) = \underline{\underline{\Psi}}^T \underline{\underline{G}}\underline{\underline{U}}_g(s). \quad (13)$$

Ebből kifejezhető az állapotvektor a modális térben:

$$\underline{\underline{U}}(s) = (s\underline{\underline{I}} - \underline{\underline{\Lambda}})^{-1} \underline{\underline{\Theta}}^{-1} \underline{\underline{\Psi}}^T \underline{\underline{GU}}(s), \quad (14)$$

amelyet visszatranszformálva a fizikai térbe:

$$\underline{\underline{U}}(s) = \underline{\underline{\Psi}} \underline{\underline{U}}(s) = \underline{\underline{\Psi}} (s\underline{\underline{I}} - \underline{\underline{\Lambda}})^{-1} \underline{\underline{\Theta}}^{-1} \underline{\underline{\Psi}}^T \underline{\underline{GU}}(s). \quad (15)$$

Az átviteli függvény a kerek egysegnyi amplitúdóval történő gerjesztése esetén adja meg az egyes általános koordináták elmozdulásait. Mivel 3 kerék van, ez 3 terhelési esetet jelent, amelyet egy R terhelési mátrixban foglalható össze, amelynek egyes oszlopai az egyes terhelési eseteket tartalmazzák.

$$\underline{\underline{R}} = \left[\begin{array}{c|c|c} \underline{\underline{0}} & \underline{\underline{0}} & \underline{\underline{0}} \\ \hline \underline{\underline{W}}_1 s + \underline{\underline{V}}_1 & \underline{\underline{W}}_2 s + \underline{\underline{V}}_2 & \underline{\underline{W}}_3 s + \underline{\underline{V}}_3 \end{array} \right] \quad (16)$$

Ezt behelyettesítve az előbb felírt állapotvektor képletébe a terhelés (tehát $\underline{\underline{GU}}(s)$) helyére, az állapotvektor helyett az átviteli függvény mátrix adódik:

$$\underline{\underline{H}}(s) = \underline{\underline{\Psi}} (s\underline{\underline{I}} - \underline{\underline{\Lambda}})^{-1} \underline{\underline{\Theta}}^{-1} \underline{\underline{\Psi}}^T \underline{\underline{R}}. \quad (17)$$

Az egyszerűség kedvéért célszerű bevezetni az alábbi jelölést:

$$\underline{\underline{\Gamma}}_{ij} = \sum_{k=1}^4 \underline{\underline{\Psi}}_{ki} (W_{kj} s + V_{kj}). \quad (18)$$

Ennek felhasználásával az átviteli függvény mátrix tömören:

$$\underline{\underline{H}}(s) = \underline{\underline{\Psi}} (s\underline{\underline{I}} - \underline{\underline{\Lambda}})^{-1} \underline{\underline{\Theta}}^{-1} \underline{\underline{\Gamma}}. \quad (19)$$

Az átviteli függvény mátrix k-adik általános koordinátájához és j-edik kerékre ható egységnyi amplitúdójú útgerjesztéshez tartozó eleme, felhasználva a modális szuperpozíció elvét:

$$H_{kj}(s) = \sum_{i=1}^4 \left(\frac{\underline{\underline{\Psi}}_{ki} \underline{\underline{\mathcal{D}}}_i^{-1} \underline{\underline{\Gamma}}_{ij}}{s - \lambda_i} + \frac{\underline{\underline{\Psi}}_{ki}^* \underline{\underline{\mathcal{D}}}_i^{*-1} \underline{\underline{\Gamma}}_{ij}^*}{s - \lambda_i^*} \right) \quad (20)$$

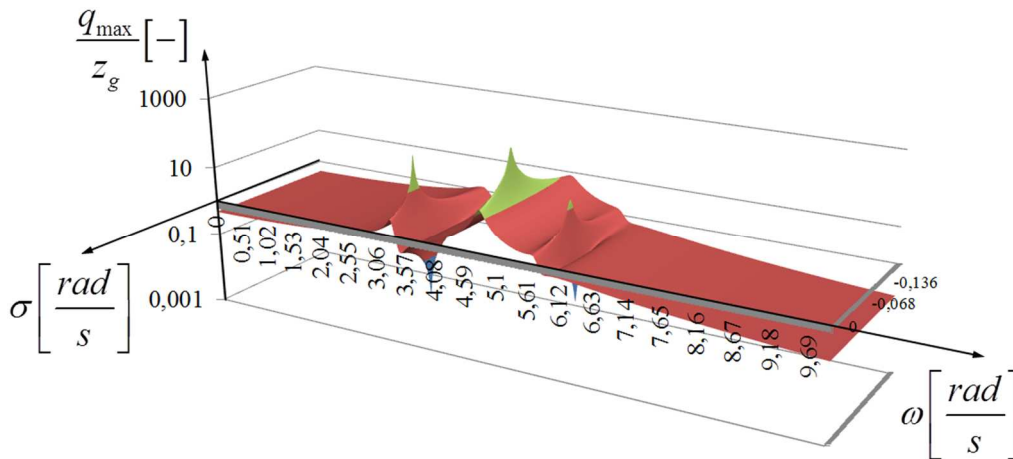
Az átviteli függvény mátrix egy 4x3-mas komplex függvényeket tartalmazó mátrix, amelynek kj -edik eleme megadja a k -edik általános koordináta maximális kitérését és fáziskésését a j -edik kerékre ható egységnyi amplitúdójú útgerjesztés esetén az s függvényében, ami szintén egy komplex szám, imaginárius része a gerjesztő-frekvencia és a reális része a csillapítási tényező.

Az átviteli függvény szemléltetéséhez az 1. táblázatban összefoglalt reprezentációs adatok kerültek alkalmazásra:

1. táblázat: A szimulációhoz alkalmazott reprezentációs adatok

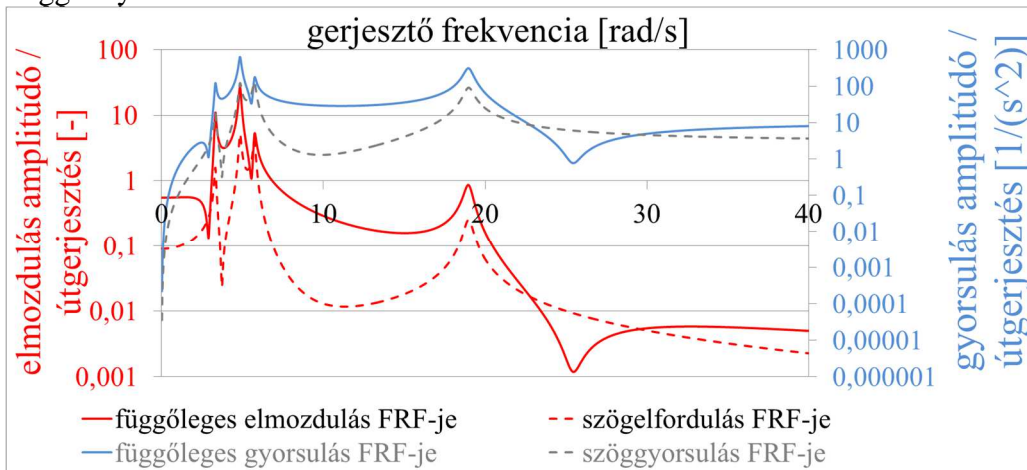
m_1	6000 kg	k_4	$10^6 N/m$	l_1	2 m
I_2	$10^5 kgm^2$	k_5	5000 Nm	l_2	2 m
m_3	20000 kg	c_1, c_2, c_3	$10^3 Ns/m$	l_3	1,8 m
I_4	$350000 kgm^2$	c_4	$10^3 Ns/m$	l_4	5 m
k_1, k_2, k_3	$2 \cdot 10^5 N/m$	c_5	$5 \cdot 10^3 Nsm$	l_5	5 m

A 11. ábra a (20) átviteli függvény amplitúdó részét szemlélteti $k=1$ és $j=1$ esetén, tehát azt szemlélteti, mekkora lesz a maximális kitérése az 1. általános koordinátának (vontató rázása), miközben az 1. kerékre egységnyi amplitúdójú útgerjesztés hat.

11. ábra: A szimuláció egy átviteli függvénye

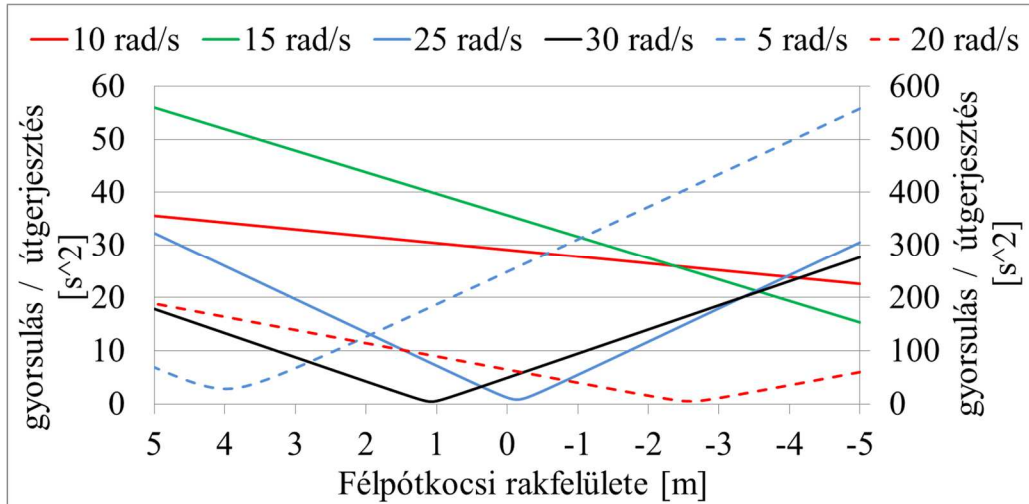
A frekvencia átviteli függvény (FRF) az átviteli függvény $\sigma=0$ vett metszete, tehát $s = j\omega$ helyettesítéssel adódik az átviteli függvényből. A 12. ábra a pótkocsi esetén szemlélteti mindhárom kerék egyszerre történő gerjesztéséhez tartozó elmozdulás és gyorsulás frekvencia átviteli függvényeket.

12. ábra: A pótkocsi frekvencia átviteli függvényei

A 12. ábráról leolvasható maximális gyorsulás és szöggyorsulás ismeretében már könnyen számolható a pótkocsi bármely pontjának maximális gyorsulása. A 13. ábra ezt szemlélteti különböző gerjesztő frekvenciák esetén. A jobb átláthatóság kedvéért az 5- illetve 20 rad/s gerjesztő frekvenciákhoz tartozó diagramok a másodlagos (jobb oldali) tengelyen kerültek ábrázolásra.

13. ábra: A rakfelület síkbeli metszetének gyorsulás amplitúdói

4. Összefoglalás

A logisztikában, és általában a végső célt tekintve is a közúti áruszállítás legfontosabb feladata a szállított termékek sérülésmentes célba juttatása. Ha ennek megtervezését tűzzük ki célul, akkor két szakmaterületből egy egységes rendszert kell alkotni. Még napjainkban is elkülönül a pálya-jármű rendszer és a jármű-rakomány rendszer tervezésével és vizsgálatával foglalkozó tudomány-, illetve szakmaterület. A pálya-jármű rendszerrel foglalkozó tudományok elsősorban a járművek futásjóságával és futásbiztonságával foglalkoznak, míg a logisztika tématerület adottságnak tekinti a járműrakfelületek mozgásviszonyait és ehhez próbálja meg illeszteni a szállított rakomány védelmének megtervezését. Ugyanakkor teljesen nyilvánvaló, hogy a különböző szállított rakományösszetételek visszahatnak a járműrakfelület mozgásviszonyaira és ezen keresztül a jármű futási tulajdonságaira. Emiatt kimutatható, hogy ezt egységes rendszerként szükséges kezelni ahhoz, hogy a szállított rakományon belüli csomagolt termékek mindegyike a sérülésmentes megérkezés érdekében -minimális anyagfelhasználás mellett- az elvárható védelmet nyújtsa.

A jelenleg alkalmazott rakományképzési és csomagolástervezési modellek mellett szükség van egy olyan eljárásra is, amely különösen vegyes összetételű termék- csomagolás rendszereket tartalmaznak és azoknál az elhelyezés tervezése mellett a jármű-rakomány interakciókat is figyelembe véve legyenek szimulálhatók azok a dinamikus igénybevételek, amelyek a teljes rendszer interakciójából fakadnak, és szükség esetén az elrendezési tervek a rakományelhelyezések módosításával optimalizálhatók legyenek. Ehhez egy olyan szimulációs módszer kerül bemutatásra, amely a pálya-jármű-rakomány rendszer felépítéséből a járműrakfelület mozgását négy szabadságfokú rendszerként kezeli. A rendszernek szimulált gerjesztéseket adva a modell a járműrakfelület különböző geometriai pontjaiban megadja a várható rezgőmozgások főbb jellemzőit. Ez az eljárás helyettesítheti, illetve kiegészítheti a jelenleg alkalmazott szállítási folyamat közbeni bonyolult és költséges méréseket és a termék védelmének tervezésekor alkalmazott rázóberendezéssel történő vizsgálatokat.

Irodalomjegyzék

- [1] Böröcz, P., Mojzes, Á., Csavajda, P.: Measuring and Analysing the Effect of Openings and Vibration on Reusable Pharmaceutical Insulated Boxes with Daily Distribution, *Journal of Applied Packaging Research*, 2015, Vol. 7(2)
- [2] Rouillard, V., Sek, M.: Creating transport vibration simulation profiles from vehicle and road characteristics, *Packaging Technology and Science* 2013, Vol. 26(2), pp. 82–95, DOI: 10.1002/pts.1967
- [3] Böröcz P, Singh SP: Measurement and Analysis of Vibration Levels in Rail Transport in Central Europe, *Packaging Technology and Science*, 2016, Early View, DOI:10.1002/pts.2225
- [4] Böröcz, P.: Vibration Levels in Vans as a Function of Payload and Leaf Spring Sheet Number, *Journal of Testing and Evaluation*, Online 2017, Early View
- [5] Zhou, R., Yan, L., Li, B., Xie, J.: Measurement of Truck Transport Vibration Levels in China as a Function of Road Conditions, Truck Speed and Load Level. *Packaging Technology and Science* 2015, Vol. 28(11), pp. 949–957, DOI: 10.1002/pts.2176
- [6] Böröcz, P: Analysing the functions and expenses of logistics packaging systems, *Proceedings of FIKUSZ 2009: Symposium for young researchers*, Budapest, Hungary, 2009, pp. 29-39.
- [7] Csernák, G., Stépán, G.: *A műszaki rezgésstan alapjai*, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest, 2012.
- [8] Rouillard, V.: Generating road vibration test schedules from pavement profiles for packaging optimization, *Packaging technology and Science*, 2008, Vol.21(8), pp. 501-514, DOI: 10.1002/pts.840
- [9] Mahala, K.M., Gadhari, P., Deb. A.: Mathematical models for designing vehicles for ride comfort, *ICORD 09: Proceedings of the 2nd International Conference on Research into Design*, Bangalore, India 07.-09.01.2009, pp 168-175
- [10] Sun H., Cui, Y.: Influence of Parameter Variations on System Identification of full car model, *Proceedings of the International MultiConference of Engineers and Computer Scientists*, Vol. 2, 2011.
- [11] Zobory, I.: *Járműdinamika és Hajtástechnika, A II. Nemzeti Fejlesztési Terv Társadalmi Megújulás Operatív Program: TÁMOP-4.1.2/A/2-10/1-2010-0018*, 2012.
- [12] Heylen, W., Lammens, S., Sas, P.: *Modal Analysis Theory and Testing*, Division of Production Engineering, Machine Design and Automation, Katholieke Universiteit Leuven, Belgium, 1998.

Lektorálta: Mojzes Ákos PhD, egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem, Audi Hungária Járműmérnöki Kar, Logisztikai és Szállítmányozási Tanszék

ALIFÁS SZÉNHIIDROGÉNNEK ELLENÁLLÓ PVC CSŐ ANYAGFEJLESZTÉSE ÉS GYÁRTÁS UTÁNI TULAJDONSÁGAINAK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

Román Krisztina

Miskolci Egyetem, PhD-hallgató, polkrisz@uni-miskolc.hu

Absztrakt

A PVC gyártása hazai viszonylatokban nézve egyre jelentősebbé válik. Kutatásom a PVC termékek anyagfejlesztésére és új termék kialakításokra irányul. A termék fejlesztések alapja a megváltoztatott alapanyagokban rejlik. Az alapanyagok pontos ismeretével és azok mennyiségének megfelelő adagolásával felhasználási célnak megfelelő terméket lehet előállítani. A PVC termékek (és azok receptúrái) készítésekor a legfontosabb szempont a termék valamelyik tulajdonságának kiemelése. Ennek alapján választható meg az adalékanyag, hogy a terméket milyen területen szeretnénk felhasználni. Így a felhasználási szempont kiválasztása az elsődleges. Jelen esetben az anyag alifás szénhidrogénnel szembeni ellenállása volt az elsődleges szempontom. Ipari és háztartási gázoknak ellenálló cső készíthető az alifás szénhidrogénnel ellenálló receptúrákból. Az alifás szénhidrogének meglehetősen agresszív oldószerek, ebből kifolyólag ügyelni kell a receptúra megfelelő kialakítására, hogy a termék a későbbiekben biztonságosan alkalmazhatóvá váljon. A feldolgozáshoz szükséges adalékanyagok mellett termodinamikai összeférhetőségre és homogén keverékre törekedve plusz adalékanyagokat kell alkalmazni. Több típusú receptúrából készült próbatesteken végzett kísérletekből az alifás szénhidrogénnel szembeni védelem alapján történt a legalkalmasabb receptúra kiválasztása. A receptúra meglétével sikeres ipari termék keletkezett. Az elkészült tömlőből és a kísérleti receptúrákból készült próbatestek eredményeit összehasonlítva vizsgáltam a mérési eredményeket. A termékből készült próbatestek készítésekor ugyanazon eszközöket és mérési technikákat alkalmaztam, mint a kísérleti receptúrákból készült minták vizsgálatakor. A kapott eredmények azt bizonyítják, hogy egy új anyag, termék kialakításakor a receptúra előírásait követve törekedjünk a részletek pontos betartására termék előállításakor, mivel kismértékű módosítás is nagyságrendekkel változtatja az anyagtulajdonságait. Az anyagtulajdonsági változások következtethetők abból is, hogy a termék előállításakor is érte a szerkezetet bizonyos hőhatások, majd a próbatestek készítésével is újabb hő változásokon kellett átesnie. *Kulcsszavak:* PVC, adalékanyagok, alifás szénhidrogén, gázvezető cső, pentánállósági vizsgálat

1.Bevezetés

A PVC-ből készült termékek felhasználása egyre gyakoribb hazai és nemzetközi területek is. Még mindig a legnagyobb gyártási területtel rendelkeznek a csövek és profilok készítése. Jelen cikk különleges felhasználású PVC termék előállítását és vizsgálatát ismerteti. Az alifás szénhidrogénnel nap, mint nap kapcsolatba lépünk, csak sokan nem is sejtik ezt. Ezek a gázok a propán és bután gázok. Amivel az otthoni gáztűzhelynél is találkozhatunk. Az ilyen gázok elvezetésére alkalmas csöveket kell készíteni, amivel az esetleges szivárgások meggátolhatók. Az ilyen tömlők készítéséhez több vizsgálat és kísérletre van szükség.

2. Anyag és Módszer

2.1. Anyag

Egy termék alapanyaga önmagában alkalmatlan feldolgozásra, így szükséges adalékanyagok alkalmazása. Az adalékanyagok igen nagy befolyásoló hatással lesznek a kialakult belső szerkezetre, illetve a termék egyes tulajdonságaira. A receptúrákhoz választott adalékanyagokat a felhasználási területükhöz szükséges választani, a minél jobb mechanikai és fizikai eredmény elérése érdekében. Az alapanyag jelen esetben a PVC por, amihez csúsztatót, stabilizátort alkalmaztam. Mint említettem a kialakított szerkezet a megválasztott adalékanyagokban rejlik. Nem csak egy típusú lágyítót (PVC-hez általánosan alkalmazott monomer lágyító), hanem egy második lágyítót egy poliészter típusút is adagoltam az eddigi rendszerhez. Az alifás szénhidrogénnel szembeni védelmet nem csak a két féle lágyító, hanem a hozzájuk adagolt akrilnitril (NBR) adalékanyag is befolyásolni fogja. Ennek a hármas rendszernek köszönhetően egy homogén és termodinamikailag összeférhető keverék készült el. Végül töltőanyagot is alkalmaztam az eddigi keverékhez. A töltőanyagoknak nem csak árcsökkenő hatásuk van, hanem képesek azok is az anyag belső szerkezetét és tulajdonságát módosítani. A felsorolt alap- és adalékanyagokból 6 eltérő keverék készült, amelyek különbsége az adalékanyagok tömegrészes arányában változik. A hat minta esetén az első 3 növelt monomer és csökkentett poliészter lágyítót, míg a 4-6.-ig terjedő receptúrákban növelt poliészter lágyítót tartalmaz.

2.2. Módszer

A kialakított hármas rendszernek köszönhetően érhető el az alifás szénhidrogénnel szembeni ellenállás. Az olyan szerkezetű anyagok, amelyeknél ez az anyagösszetétel vagy hasonló anyagokból összeállított szerkezet nem áll fent, akkor a PVC-hez alkalmazott lágyítót a pentán kioldja. A kioldódás következtében az anyag tömege csökkeni fog, és emellett a feladatát sem fogja tudni ellátni.

A kialakított szerkezetet ellenőrizve, az eredményei bizonyítják a termék megfelelőségét. Megfelelés esetében a termék biztonsággal alkalmazható és forgalmazhatóvá válik. A megfelelő értékeket szabvány rögzíti, és azok előírásait pontosan be kell tartani.

A próbatestek készítésének folyamatát az alábbiak szerint történt:

- Alap- és adalékanyagok keverése
- Hengerlés (8 perc; 160 C°)
- Préselés (2.5 perc 30 bar és 2.5 perc 300 bar; 165 C° → 1 mm vékony lemez)
- Méretre vágás (30 d)

2.2.1. Pentánállósági vizsgálat

A PVC pentánnal szembeni viselkedésének tesztelésére történt ez a vizsgálati módszer. A vizsgálat során 2 folyamat zajlódhat le. Az első, hogy a kialakított szerkezet ellenállást fog biztosítani, de az oldószer hatására az anyag megduzzadhat. A duzzadás az áztatási folyamat után normalizálódik, tömegveszteség ekkor nem tapasztalható. A második esetben tömegcsökkenés történik, a PVC-ből az oldószer kioldja a hozzá adagolt lágyítót, így az anyag keményedik és merevvé válik.

A pentánállósági vizsgálat ún. áztatási módszer, amely során 1 hétig folyamatos áztatásnak vetjük alá a kísérleti keverékekből készült próbatesteket és a készterméket. A vizsgálat során exikátorban lévő pentánba helyezzük a felszámozott mintákat. A vizsgálatot ugyanolyan külső paraméterek mellett alkalmaztam mind a kísérleti próbatestek és a termékből kialakított próbatesten is.

2.2.2. Termék előállítás

A termék előállítása az 5. keverék alapján történt. A keverék alap és adalékanyagait belső keverőben homogenizáltam. A homogenizálás során figyelni kell az adalékok adagolására, mivel nem mindegyik adalékanyag keverhető hidegen, illetve melegen a rendszerhez. A homogén porkeverékből majd 3-4 mm vastagságú granulátumok készültek.

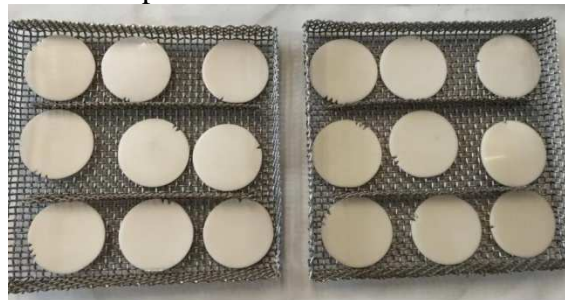
1. ábra: Pentánnak ellenálló PVC granulátum

A pentánálló csövek jellegzetessége a többrétegű szerkezet. A belső fekete réteg maga a gázzal szembeni ellenállást nyújtó réteg, afelett egy PE szövet található. A PE szövetet a nyomás állóság érdekében használják, az esetleges térfogat növekedésével a PVC és ez a PE szál alkalmazkodni tud. A PE szálon egy a gázcső granulátumától keményebb és plusz adalékanyagokat nem tartalmazó lágy PVC réteg található. Amely egyrészt az árát másrészt a mechanikai viszonyokkal szemben védelmet nyújtja. Fontos emellett megemlíteni a két lágy PVC réteg keménységét. A rétegek keménysége közötti különbség nem lehet 3 ShoreA keménységnél nagyobb, ha nagyobb lenne, akkor a két réteg nem tapadna össze. Összességében így állítható elő ez a gázt vezető tömlő.

3. Eredmények

3.1. Kísérleti receptúrából készült próbatetek mérési eredményei

A kísérleti receptúrákból képzett próbateteket exikátorba helyeztem ahol egy hétig alfás szénhidrogénben áztattam. A minták egyedi jelöléssel vannak ellátva a könnyebb azonosítás érdekében. A 2. ábra az alkalmazott próbateteket szemlélteti.

2. ábra: Kísérleti receptúrák próbatestei

2. táblázat: Pentánállósági vizsgálat eredményei

	1	2	3	4	5	6
Tömegváltozás (%)	13,49	9,06	5,35	0,34	0,033	0,3167

A mérések elemzése alapján látható, hogy az 1., 2., 3. minták eredményei magasabbak, mint a másik három eredményei. A különbség a keverékekben az alkalmazott poliészter és monomer lágyító aránya. A 4., 5., 6. minták esetében a poliészter lágyító mennyiség és a monomer lágyító csökkentésével az eredmények javulása tapasztalható. Ezek esetében a legalacsonyabb érték a legjobb, mivel abban az esetben tapasztalható a legkisebb változás. A hat minta

esetében az 5 keverék nyújtott a legmegbízhatóbb eredményeket. Az 5. keveréket találtam alkalmasnak a termék előállítására.

3.2. Termékből előállított próbatestek mérési eredményei

Azonos körülmények mellett előállított próbatestek készültek. A termék rétegeit szétválasztva mind a két rétegen el lett végezve a pentánállósági vizsgálati módszer. A mérés során bebizonyítható, hogy a plusz adalék nélküli lágy PVC önmagában nem alkalmas ilyen felhasználási területre.

3. ábra: Szétválasztott gázálló és sima lágy PVC réteg

3. táblázat: Lágy PVC mérési eredményei

Sorszám	Tömegváltozás (%)
1	-6,45
2	-6,53
3	-6,64

A 2. táblázat eredményei alapján látható, hogy tömegváltozás történt. A PVC-hez alkalmazott lágyítót az alifás szénhidrogén, azaz a pentán kioldotta. A tömegváltozás hatására a próbatest megkeményedett ez által veszített a rugalmasságából.

4. táblázat: Pentánálló PVC réteg mérési eredményei

Sorszám	Tömegváltozás (%)
1	1,41
2	1,31
3	1,47

A gázálló réteg eredményei esetén látható kisebb mértékű növekedés a kísérleti keverékekhez képest. Ez a receptúra változtatásából adódhat. Az adalékok kisebb mértékű módosításával is nagymértékben befolyásolhatjuk a termék tulajdonságait. Jelen esetben a gyártó a könnyebb feldolgozhatóság érdekében valószínűleg megváltoztatta a poliészter és monomer lágyító arányát, ennek tudható be ez a változás. Ennek hatására is csak duzzadás és nem tömegcsökkenés történt. Ami azt jelenti, hogy a pentán folyamatos áramoltatásának szüntével a cső visszanyeri eredeti állapotát, semmilyen szerkezetbeli módosulás nem következik be. A változott értékek is megfelelőek, így minimális módosítással is kiváló termék született. A 2. és 3. táblázat összehasonlítása is bizonyítja az adalékanyagok megfelelő megválasztásának fontosságát.

4. Összegzés

Összességében véve a céloom egy új tulajdonságokkal felruházható lágy PVC termék előállítására volt. A termék előállításához, először a receptúrák kidolgozása történt, majd a gyártási paramétereik pontos meghatározása. A kísérleti receptúrákból készült és a gyártásra került termék tulajdonságait ugyanolyan vizsgálati módszerrel határoztam meg. A késztermék esetén az adalékanyagot nem tartalmazó anyagot is vizsgáltam az összehasonlítás és szemléltetés érdekében.

Az eredmények alapján kijelenthető, hogy a termék biztonsággal használható a megjelölt célra, de fontos a kísérleti technológia pontos betartása a termék tulajdonságának folyamatos biztosítása érdekében. Akár kismértékű változtatás is nagyságrendekkel ronthatja a kialakított tulajdonságokat.

Irodalomjegyzék

Diplomamunka:

- [1] Román Krisztina: Alifás szénhidrogéneknek ellenálló lágy PVC receptúra kialakítása, 2016

Lektorálta: Dr. Zsoldos Gabriella, adjunktus, Miskolci Egyetem

1.

Művészeti és művészettudományi szekció

A SPANYOL VILÁGI KÓRUSZENE SZÜLETÉSE

Burkus Boglárka Olimpia

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, PhD-hallgató, dosz.zenetudomanyi@gmail.com

Absztrakt

Mind a spanyol, mind az egyetemes történelem és a művészetek számára meghatározó uralkodók voltak a hazájukban szinte szentként tisztelt Katolikus Ferdinánd és Izabella, akiknek házassága révén 1469-ben egyesült Aragónia és Kasztília, és kezdődött meg a további ibér területek egyesítése. 1492-ben a mók fennhatósága alatt lévő Granada felszabadításával az egész Ibériai-félsziget a Katolikus Királyok (Reyes Católicos) tartományaihoz került. A királyi pár nemcsak szigorú intézkedéseivel (pl. inkvizíció kiépítése) tűnt ki az európai uralkodók közül, hanem a kultúrába fektetett – főként anyagi – támogatásával a reneszánsz művészet fellegvárává emelte hazáját.

Mivel ekkoriban a Nápolyi Királyság is a spanyol korona része volt, itáliai, sőt németalföldi hatások is érték a spanyol zeneszerzőket, amelynek köszönhetően alakult ki a villancico műfaja, amely több évszázadon keresztül a költészet és a zene legfontosabb formája lett. Ezeket a műveket úgynevezett Cancionerókba (Daloskönyvek) gyűjtötték. A XIV-XV. század három legelső és meghatározó gyűjteménye a Manuscrito de Montecassino (Montecassinói Kézirat), Montecassinóból; a Cancionero Musical de la Colombina, Sevillából; és a Cancionero Musical de Palacio, Madridból. Az elsőben csupán nyolc, a másik kettőben viszont számottevő arányban található spanyol nyelvű, világi darabok.

A téma feldolgozásához csekély számú magyar szakirodalom áll rendelkezésre, spanyol és angol nyelven (különösen amerikai zenetudósok jóvoltából) viszont a feldolgozandó forrásanyag jelentékeny. A kutatásom egyik célja e zenei tételek magyar nyelvű fordításának közzéadása, ennek segítségével a zene és a szöveg összefüggésének vizsgálata. Továbbá egyetlen – eddig általam feldolgozott – forrás sem tért ki részletesen ezen művek gyakorlati, előadói megközelítésére, különösen a reneszánsz korban elengedhetetlen hangszeres és vokális improvizáció kérdésére, amelyet a korszak jelenlegi egyik legnagyobb specialistája, Jordi Savall interpretációin keresztül mutatok be.

Kulcsszavak: Reneszánsz, Katolikus Királyok, Cancionero, villancico.

1. A kutatás tervezett témakörei

Három fő témakört dolgozok ki a disszertációm során, amelyek közül az első a Katolikus Királyok (Reyes Católicos) uralkodásának (1475-1504 közösen, de Ferdinánd 1516-ban halt meg) történeti és kulturális háttere. Mint ahogy az absztraktban is jeleztem, azért tartom relevánsnak a királyi pár életének bővebb ismertetését, mert ahhoz, hogy a hatalmas birodalom sokrétű etnikai sajátosságait be tudjam azonosítani, ehhez kellő elméleti tudással kell rendelkezennem.

Az egész reneszánsz korra jellemző a polihisztorok egyfajta „vándorlása”. Itáliától Németalföldön át egészen Magyarorszáig több helyszínre eljutottak ezen alkotók, hogy minél szélesebb látókörrrel, kulturális és földrajzi ismeretekkel rendelkezzenek, s természetesen lehetőleg minél több nyelvet elsajátítsanak. Elég a magyar példából, Janus Pannoniusból kiindulunk. A spanyol reneszánsz kor egyik meghatározó alakja, mondhatni polihisztorja Juan del Encina (1468-1529), aki a disszertációm szempontjából zeneszerzőként releváns. A nevéhez fűződik – többek között – a spanyol színház megalapítása. A Cancionero Musical de Palacio kötetben az ő műveiből található a legtöbb, sok kompozíciója saját verseinek megzenésítése.

A következő témakör az absztraktban felsorolt kötetek keletkezési hátterének feltárása és a spanyol nyelvű zeneművek elemzése után a szerkezeti, kompozíciós törvényszerűségek ismertetése. Jelen tanulmányban a legelső ilyen kötetéről írok bővebben. Ezeknek a zenei gyűjteményeknek csak és kizárólag a spanyol, és katalán nyelvű darabjait elemzem, mert már a kutatásom elején látható volt, hogy nemcsak a világi és egyházi keretben, hanem a nyelvek tekintetében is szűkítenem szükséges.

A harmadik vizsgálandó terület a DLA disszertációm szempontjából számottevő interpretációanalízis. Arra a kérdésre keresem elsősorban a választ, hogy ugyanaz az előadó (jelen esetben Jordi Savall) egy-egy koncertje során ugyanazzal az előadói apparátussal, megközelítőleg azonos improvizációs sémával dolgozik-e ugyanannak a darabnak az előadása esetén, vagy sem. Feltehető, hogy több évtized különbséggel másképp hat rá az adott zenemű, vagy nem áll rendelkezésére hasonló hangszer-összetételű együttes, vagy mások az énekes szólisták – ennek eredményeként másképpen szólaltatják meg ugyanazt a darabot. Az előzmények sorában a Jordi Savall együtteseit megelőző időszakból is elemzek majd felvételeket. A '60-as, '70-es évek régizenei interpretációi bizonyára meghatározók lehetnek a katalán zenész számára. Ezeket az összefüggéseket jelen tanulmányban nem fogom részletezni.

2. Az első három releváns Cancionero (Daloskönyv) a Katolikus Királyok idejéből

2.1 Manustrito de Montecassino

A gyűjtemény V. (Nagylelkű) Alfonz uralkodása idejéből maradt fenn, a Nápolyi királysághoz köthető. A kötet jelenleg 141 darabot tartalmaz, de eredetileg 171 tételből állt, amelyből 56 eltűnt, és később 14 más művet illesztettek hozzá. A kézirat 1788. december 5-én, I. Ferdinánd, Nápoly Bourbon királya idején került Montecassinóba. Az egyes oldalaknál észrevehető, hogy többféle tintával és kézírással készítették el a végleges változatot. Éppen ezért nemcsak a hangokban, hanem a művek szövegében is lehetségesek a többszöri átírás miatti hibák. [1]

A gyűjteményben a reneszánsz korszak stílusjegyei érvényesülnek. A nápolyi királyságban a spanyol zeneszerzők mellett itáliai és német-alföldi művészek is alkottak. A kötetben latin, francia, olasz, spanyol és katalán nyelvű darabok találhatók. A spanyol tételek csaknem fele eltűnt, mindössze nyolc világi mű maradt fenn, egy katalán nyelvű, szintén profán alkotás mellett. A korszak híres zeneszerzői közül például Ockeghem és Dufay darabjai is szerepelnek a kéziratban. [1]

A spanyol darabok többségét Johannes (Juan) Cornago írta, aki a XV. századi Spanyolország egyik elismert zeneszerzője volt, V. (Nagylelkű) Alfonz nápolyi szolgálatában állt. Spanyolországban ismerkedett meg Johannes Ockeghemmel. [2] A kötetben szerepel mindkét szerzőtől egy ugyanarra a szövegre komponált mű, a *Que's mi vida preguntays* Valamennyi spanyol nyelvű darab műfaja *canción*, ami a francia chanson spanyol megjelölése. A katalán szövegű pedig hiányos *romance*.

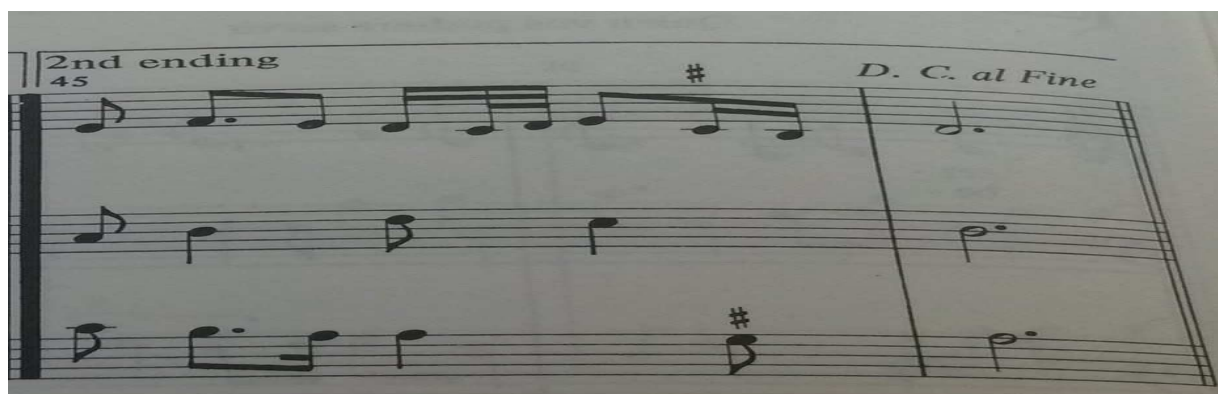
A többszöri kottamásolásból adódó hibák lehetőségei az elemzésnél is vetnek fel kérdéseket. Ha sorban haladunk a spanyol nyelvű tételekkel, már rögtön az első, a No. 10-es, *Qu'es mi vida preguntays* négyszólamú Cornago-Ockeghem darab esetében a kottában csupán a legfelső szólamnál található szöveg, a három alsóban viszont csak a kezdő szavak szerepelnek. Vajon a zeneszerző eredetileg is úgy gondolta, hogy a kísérszólamok például énekhang helyett hangszeren szólaljanak meg? Vagy a másolók időt akartak megtakarítani azzal, hogy csak a legfelső szólamnak, vagyis a dallamnak írták be precízen a szövegét?

Ugyancsak fontos vizsgálandó kérdés a diézisek használata. Néhol a kottában a hang melletti módosítás jelöli a hangmagasságot, de előfordul, hogy a hang fölé írják a kívánt keresztet, vagy bét. A református zsoltárok többszólamú letétjeiben ehhez hasonlóan szintén felmerül ez a kérdés, és a pontos alkalmazás máig vita tárgyát képezi.

2.1 A kötet spanyol nyelvű darabjainak rövid elemzése

A No. 10-es Cornago-Ockeghem és a No. 103-as Cornago darab szövege teljesen megegyezik, a darab struktúrája és harmóniai felépítése is, azzal – a nem is apró – eltéréssel, hogy az utóbbihoz a zeneszerző egy negyedik, basszus szólamot komponált. Mindkét esetben csak a legfelső szólamnál szerepel szöveg, ami az interpretáció szempontjából számottevő kérdés.

A *canción* háromrészes forma, az első egység 25 ütemes, míg a második rész 19, ami után megismétlődik a darab első fele, a *Da capo* formával megegyezően. A szöveg ritmusához alkalmazkodva a tételben minden szólam valamennyi indító formulája felütéssel indul. A struktúrája imitációs, polifon. Két-két szólam válaszol egymásnak.

4. kottapélda: No. 103: *Que'es mi vida*, landinói zárlat

A No. 103-as, azonos szövegre írt háromszólamú mű szintén polifon, imitációs szerkesztésű, de nem két-két szólam válaszol egymásnak, hanem általában egy szólam áll szemben a két másikkal. Az Ars Novában elterjedt landinói zárlat a második rész végén szerepel, két diézissel a felső szólamban. (**1. kottapélda**) Ez a formula a másik változatban (No. 10) nem szerepel. A „Landinói zárlat: olyan kadenciális formula, ahol a záró oktávot nem a szextről, hanem a kvintről érik el, úgy, hogy a felső szólam a záró hangköz előtt lelép egy szekundot. Francesco Landiniről (1335-1397) kapta a nevét.” [3]

Ockeghem másik spanyol nyelvű darabja a No. 16-os *Donde stas que non te veo*. Diego de Castilla (1507-1584) szövege. Szintén háromrészes, háromszólamú tétel. Az első részben egy-egy új szövegrész háromszor repetált hanggal indul, kánont eredményezve az adott szólampárok, vagy mindhárom szólam között. A darab második fele homofon indulása után később az első feléhez hasonló imitációs szakaszokat találunk. A *Da capo* előtt az előző műben ismertetett landinói zárlat található.

A No. 19 Pedro Torrellas, „notórius nőgyűlölő” satirikus verse a nőkről, amelyet Cornago zenésített meg. Valószínűleg Nápolyban ismerkedtek meg egymással. [4] A szöveg végig ezúttal nem a szopránban, hanem a basszus szólamban szerepel. A szólamok legtöbbször külön mozognak, önálló és egyenrangú szerepet töltenek be, ami pontosan megjeleníti a szöveg satirikus hangvételét. A revideált kiadás 4/4 és néhol 6/4-es metrummal közli az egyes dallamsorokat. A 6/4-es szakaszokban indokoltabbnak tartanám a 3/2-es jelzést. Az eddig elemzett daraboktól eltérően a *Da capo* előtt nem landinói zárlat formula, hanem A-dúr akkord található, ami V. fokú akkord, a záró d-moll tonalitáshoz képest.

A következő spanyol nyelvű mű (No. 27: *Segun las penas*) ugyancsak *canción* forma és Cornago alkotása. Rövid polifon szakaszokat kivéve szinte végig homofon. A szöveg rendkívül szomorú, a címe *A fájdalom szerint*, a szerelmi féltés mozzanatait írja le. A dallam és a szöveg végig a legfelső szólamban szerepel, ezért a homofon szakaszokban a többi szólam a kíséret szerepét tölti be, ami az eddigiekhez képest újdonság, hiszen itt a szólamok nem egyenrangúak. (2. kottapélda)

2. kottapélda: No. 27: *Segun las penas*

Cornago újabb kötetbeli darabja (No. 84: *Non gusto del male*) több olasz szövegi formulát tartalmaz. Ez betudható a nápolyi, itáliai környezet hatásának. A darab első része egy F-dúr alaphármashangzat felbontású kánonnal indul, de csak ez a három hang jelenik meg mindhárom szólamban. A második rész viszont végig homofon. Ez a mű is visszatéréses, *Da capo* formájú.

A No. 111-es *Viva, viva rey Ferrando* ismeretlen szerző műve. A darab keletkezésének időpontja és konkrét témája máig vita tárgyát képezi. Lehet, hogy Katolikus Ferdinánd király koronázásának tiszteletére íródott, de mivel nem a harcokat, hanem a szerelmesek győzelmét ünnepli a féltékeny pletykák felett, ezért elképzelhetőbb, hogy egy álarcosbálra készült a szöveg, ahol nemesek és nemes hölgyek voltak jelen. [5] A darab első fele imitációs szerkesztésű. Annak ellenére, hogy csak a felső szólamba írták a szöveget, gyakran minden szólamot vokálisan interpretálják. De felfogható a kottakép alapján egy vokális és instrumentális ensemble-nak. A második rész, amelyet alcímmel is megjelöltek (*Secunda pars*) homofon, mint ahogy az az eddigi daraboknál is látható volt. Ezután az első részt megismétlik (*Da capo*).

A kötet egyetlen katalán nyelvű darabja a No. 127-es *Dindirindin*. Rendkívül virtuóz, játékos, annak ellenére, hogy végig homofon tétel, *Da capo* formában. A háromszólamú műben minden szólamban szerepel a szöveg, ennek ellenére rendszerint kopulázva, hangszerekkel adják elő. A két rész közötti proporciós váltás miatt a második fele valamelyest lassabb.

A *Manuscrito de Montecassino* spanyol nyelvű darabjai közül több megtalálható a továbbiakban általam tárgyalt reneszánsz kötetekben, így a kutatásom során a későbbiekben e művekkel kapcsolatban csak a különbségekre hívom fel a figyelmet.

2.2 A másik két kötetről röviden

A következő tárgyalandó kötet a *Cancionero Musical de la Colombina*, amely Sevillában, Kolumbusz Kristóf második fia, Fernando Colón könyvtárában volt megtalálható. Jelenleg a sevillai katedrálisban őrzik.

A kéziratot a Katolikus Királyok idején másolták, valószínűleg 1460 és 1480 között. Lehetséges, hogy csupán egy másoló dolgozott a dokumentumokkal. Eredetileg 107 darabot tartalmazott, amiből 17 eltűnt. 98 mű maradt fenn, ebből 95 polifonikus, és néhány hiányos.

Van köztük latin nyelvű egyházi darab is, de a kötetben túlnyomórészt spanyol nyelvű, világi szövegű téteket találunk. [6]

Számszakilag a legtöbb zeneművet tartalmazó kötet a három közül a Cancionero Musical de Palacio, amely jelenleg 459 darabot foglal magába, mert az eredeti gyűjteményből további 90 elveszett. Ezek a zenei tételek nagyjából az 1430 és 1497 közötti időszakban keletkeztek. A lírai repertoár versei V. (Nagylelkű Alfonz), II. János, IV. Henrik és a Katolikus Királyok, azaz Izabella és Ferdinánd alatt íródtak. A kötet kézírata jelenleg Madridban, a Királyi Könyvtárban található. [7]

A gyűjtemény legmeghatározóbb vers-, és zeneszerzője Juan del Encina, akire már korábban utaltam, mint reneszánsz polihisztorra. A kötetben található műveinek többsége bukolikus témájú, a pásztori szerelmet jeleníti meg, dialógusokkal.

2.3 Az interpretációanalízis első lépése

Ahhoz, hogy elkezdjem a tervezett hangfelvételek elemzését, feltétlenül válaszokat kell találnom a kották lejegyzésével kapcsolatos kérdésekre. Ehhez elengedhetetlen, hogy a kéziratokat megvizsgáljam. Így tehát a kutatás további szakaszában a nápolyi (montecassinói), sevillai és madridi zenei archívumokat fel kell keresnem.

Feltehető, hogy a műveket szólamonként, és nem többszólamú letétben másolták. A 20. századi kiadások azonban egymás alá írják a szólamokat, a mai általános lejegyzésnek megfelelően.

3. Összefoglaló

A Manustrito de Montecassino kötet formai elemzése után leszögezhető, hogy a darabok sémája többnyire ABA, azaz *Da capo* formájú, és a megzenésített versek témája a szerelmet, a szerelmi viaskodást, vagy akár egy-egy harc dicsőítését jelenítik meg.

Ezt azért tartom fontosnak megjegyezni, mert a villancico műfaj jelenlegi témája csak és kizárólag a karácsonyi és adventi ünnepekört öleli fel. Valószínű, hogy már a reneszánsz korban is voltak ebben a témakörben hasonló zenedarabok, de nem szorítkozott kizárólag erre az ünnepi időszakra. A két másik kötetben – amelyeket jelen tanulmányban nem tárgyalok hosszabban – találunk Szűz Máriát és más szenteket dicsőítő műveket, de ezekben is főként a szerelmi témájú alkotások dominálnak, ami véleményem szerint a humanista eszmék fontosságáról ad tanúbizonyságot. Ennek a tételnek a bizonyítását a kutatásom további szakaszaiban végzem majd.

Köszönetnyilvánítás

Az eddigi kutatómunkám során nagy segítségemre voltak – többek között – a Centro de Documentación Musical de Andalucía (Granada) munkatársai, akik 2016 nyarán a közel kéthónapos granadai tartózkodásom alatt rendelkezésemre bocsátották mindhárom általam feldolgozandó kötet legújabb kiadásának kottaanyagát, fontos spanyol és angol nyelvű elemzéseit, valamint az összes releváns szakirodalmat át tudtam nézni, ami a zenei gyűjteményükben fellelhető volt. Hasonlóan köszönettel tartozom Dr. D. Victoriano Pérez Mancilla villancico kutatónak, a Granadai Egyetem tanárának, aki lehetővé tette számomra, hogy az egyetemi könyvtár zenei részlegében kutathassak.

A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem oktatói közül Dalos Anna (PhD) és Kamp Salamon (DLA) állandó segítségének és útmutatásának köszönhető, hogy teljes mértékben körvonalazódott számomra a disszertációm valamennyi alappillére.

Végül, de nem utolsó sorban hálás köszönettel tartozom a konzulensemnek, Dr. Scholz Lászlónak, aki az első pillanattól kezdve a lehető legprecízebben vezet engem gondolataim rendszerezésében, és bölcsészként más, számomra rendkívül hasznos perspektívából hozzá tud segíteni a kutatási folyamatomhoz.

Irodalomjegyzék

- [1] Isabel Pope és Masakata Kanazoura (szerk.): *The Musical Manuscript Montecassino 871. A Neapolitan Repertory of Sacred and Secular Music of the Late Fifteenth Century.* Oxford: Clarendon Press, 1978. VII-X.
- [2] Rebecca Gerber: Johannes Cornago. In Stanley Sadie (szerk), *The New Grove Dictionary.* Vol. 6. Oxford: Oxford University Press, 2001. pp. 471-472.
- [3] David Fallows: Landini cadence. In Stanley Sadie (szerk): *The New Grove Dictionary.* Vol. 14. Oxford: Oxford University Press, 2001. pp. 221-222.
- [4] Isabel Pope és Masakata Kanazoura (szerk.): *The Musical Manuscript Montecassino 871. A Neapolitan Repertory of Sacred and Secular Music of the Late Fifteenth Century.* Oxford: Clarendon Press, 1978. p. 25.
- [5] Isabel Pope és Masakata Kanazoura (szerk.): *The Musical Manuscript Montecassino 871. A Neapolitan Repertory of Sacred and Secular Music of the Late Fifteenth Century.* Oxford: Clarendon Press, 1978. p. 27.
- [6] Miguel Querol Gavaldá (szerk.): *Cancionero Musical de la Colombina.* Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Español de Musicología, 1971. pp. 7-8.
- [7] José Romeu Figueras (szerk.): *La Música en la Corte de los Reyes Católicos IV-1. Cancionero Musical de Palacio (Siglos XV-XVI).* Barcelona: Consejo Superios de Investigaciones Científicas, Instituto español de musicología, 1965. pp. 2-10.

Lektorálta: Prof. Dr. Kamp Salamon, hab. egyetemi tanár,
Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

„MIT TANULHATOTT AZ IFJÚ KLEBELSBERG GRÓF AZ ANDRÁS A SZOLGALEGÉNY OLVASÁSAKOR?”

Erdősi-Boda Katinka

Pécsi Tudományegyetem, Filozófia Doktori Iskola, PhD-hallgató, Apor Vilmos Katolikus Főiskola, óraadó oktató, erdosiboda@t-online.hu

Absztrakt

„András a szolgálégény és az ifjú Klebelsberg gróf” című kétkötetes könyv bemutatása 2016. november 14-én - a Klebelsberg Kultúrúriában - volt. Az első kötet, az etikai „irányregény” először 1857-ben jelent meg „András a szolgálégény” címmel, s amelyet bizonyítottan Klebelsberg Kuno könyvtárának becses darabjaként tartott számon. Az ifjú gróf személyiségének-jellemfejlődésének kialakulására valószínűleg nagy jelentőséggel hatott. Ezt most hasonló kiadásban veheti kézbe az olvasó.

A hasonló kiadása mellett, immár a „két kötetre bővített” változat második kötete - /szerkesztette Erdősi-Boda Katinka, és írta a VI.-XIII. fejezeteket/ - az eszménykép kérdéskörét két síkon járja körbe. „Az ifjú Klebelsberg gróf” címmel ellátott második kötet első részében -tanulmány szinten, valamint a klebelsbergi életvitel példájának bemutatásával-, kísérletet tettünk annak megválaszolására, hogy a család és az iskola milyen hatással lehetett az ifjú Klebelsberg jellemfejlődésére. Ezt követően, immár az esszé műfajában az első kötet, - mint irodalmi olvasmány, mint korabeli romantikus „irányregény”, erényregény – elemzése történik, a művészetfilozófia, (etika), művészetpedagógia megközelítésében. Azaz a korabeli könyv olvasása milyen élményanyagot jelenthetett az ifjú Klebelsbergnek, és mit jelenthet – aktualitása miatt - korunk olvasójának is.

Doktori kutatásom témája az „összművészeti” műalkotások hatásmechanizmusának és befogadásának elméleti és módszertani vizsgálata, az eszményképen/mítoszon keresztül, különös tekintettel a filozófia/etikaoktatás és erkölcsi nevelés vonatkozásában, területén. A könyv a művészeteken belül az irodalmat szeretné „felhasználni” a tanulók (hallgatók) „etikai érzékenységének” fejlesztésére, mintegy lehetséges oktatási segédanyagként, s módszertani útmutatóként tanárok részére, avagy ajánlott iskolai olvasmányként tanulók számára.

Doktori dolgozatomban, - a művészetfilozófián keresztül, egyszerre szűkebb és tágabb megközelítéssel - a wagneri „zenedráma” hatását kutatom. Az ezt megvalósító eszköz a „Gesamtkunstwerk”, azaz, mint a művészeteket (zene, irodalom, látvány) egyesítő-szervező erő, illetve maga a wagneri filozófia és műalkotás együttes bemutatásával szeretném megvilágítani a művekben lévő, rejtőzködő etikai tartalmakat (pl. négy sarkalatos erényt), amelyek tudatosításával, érzelmi azonosulásával akár azok még a felnőtt nevelés pillérei is lehetnének.

Könyvem egyes részeit egyúttal a doktori disszertációmban is felhasználni kívánom, így előadásomat ezen fejezetek mentén állítottam össze.

Kulcsszavak: Művészetfilozófia, etikai tartalmak, példakép/eszménykép, erkölcsi nevelés

1.Bevezetés

Az „András a szolgálégény” című etikai erényregény hasonló kiadásának eltervezése során eltökélt szándékként fogalmazódott meg egy olyan „további kötet” megírása, melyet egyúttal filozófia–etika szakos pedagógusok számára ajánlunk. A regény, mint Klebelsberg könyvtárának darabja az ifjú Klebelsberg gróf jellemének pilléreit nagy valószínűséggel döntően alakította, formálta. Kedvenc olvasmánya lehetett. Mikor tavaly november 14-én a Klebelsberg Kultúrúriában az „András a szolgálégény és az ifjú Klebelsberg gróf” című immár kétkötetes könyv bemutatására sor került, pontosan a mű aktualitása és korunk égető

dilemmáinak, problémáinak újragondolása ösztönzött, hogy a megkezdett úton az új kiadás a jövőt nézve minél szélesebb nyilvánosságban részesüljön.

Az „András a szolgálgeény” címet viselő 1857-ben megjelent regény valódi gyakorlati etikai kézikönyvecske, mely rövid epizódokon vezet végig, egyszerű, ugyanakkor mégis nagyon finoman árnyalt viszonyokat, kapcsolatokat láttatva. A szerző remekül teszi mindezt, hiszen szereplőit olyan szituációkba, sokrétű konkrét helyzetekbe ágyazza, mely a mindennapi élet megnyilvánulásai, „jelenségei” is, feladatai. Az etikai, filozófiai tartalom nem elméleti elvont síkon, hanem igenis a valóságban nyer realitást. A tudatos életvezetés szempontjából, a pozitív életstratégia támogatásában példaértékű útmutató. Ennek következtében a második kötet maga az eszménykép célját, mibenlétét helyezi középpontba, mégpedig, kettős síkon. A második kötet első részében Klebelsberg személyisége és kultúrpolitikájának, művészetmecenatúrájának kapcsolata került kifejtésre. Azaz, hogy a családi gyökerek, az iskola milyen hatással voltak a későbbiek során oktatáspolitikájára, a művészetek mikéntjének menedzselésére (tanulmány szinten, valamint a klebelsbergi életvitel példajaként). Majd a továbbiakban az első kötetet az esszé műfajában jártam körbe: mint irodalmi olvasmányt a művészetpedagógia, művészetfilozófia megközelítésében. Úgy gondolom, hogy a hatékony oktatás területén elengedhetetlen maga az élmény alapú nevelés. Ez alatt az értelmi-szellemi dimenzió tágulásával dinamikusan összehangolt értékorientált érzelmi nevelést értem. Az empirikus tapasztalatok mennyiségi hangsúlyozása nem elég, ilyenkor a rögzített cél sokszor elveszti jelentőségét, eredeti értelmét. A tapasztalatok kvantitatív totalizálódása helyett a tapasztalatok újfajta, élményalapú minőségi szemlélete kell, hogy előtérbe kerüljön, mely az emberi autonómitást és szabad választást a jó és a rossz tartományában értelmezi.

Tágabb területem, egyben doktori kutatásom témája is az „összművészeti” műalkotások módszertani, hatásmechanikai témakörei az eszményképen/mítoszon keresztül. A jelzett könyv a művészeteken belül, az irodalmat, (az olvasás élményét és hatását) kívánja megragadni a tanulók (olvasó) „etikai érzékenységének” kristályosítására, érzelmi intelligenciájuk finomítására, jellemük kiművelésére.

2. Az ifjú Klebelsberget gyermek és ifjú éveiben mik befolyásolták?

Klebelsberg közéleti tevékenysége, miniszteri helytállása mára már, napjainkban is ismert. Számos könyv, tanulmány dolgozta fel, kutatja, értelmezi iskolaépítő munkáját, oktatási kultúrpolitikáját. Azonban ifjúkoráról és magánéletéről elég kevés forrásanyag áll rendelkezésünkre. A második kötet első öt fejezete mégis erről szeretne átfogó képet adni. Maga a kutató munka elsősorban Klebelsberg özvegyének „Életutunk” címmel napvilágot látott visszaemlékezésére támaszkodhatott. Az özvegy nemcsak saját gondolatait, hanem mások tollából származó írásokat is idéz. Így kaphatott az András a szolgálgeény és az ifjú Klebelsberg gróf második kötetének lapjain helyet Baranyai Jusztin egyetemi tanárnak 1932-ben Klebelsberggről elmondott méltató beszédének egy kis részlete, a hitelesség megvilágításában; „én megismertem a másikat, az ismeretlen Klebelsberget otthonában, melyet egész ifjan alapozott meg, s melyet ifjú szépségében hordott lelkében egy emberéletem keresztül. Ez a példaadó bensőséges családi élet volt kiegyensúlyozott egyéniségének egyik legerősebb pillére, optimista világnézetének egyik legbiztosabb hordozója, hihetetlen teljesítőkétségének legmélyebb fundamentuma, zavartalan munkakedvének ki nem apadó forrása.” [1]

Mivel gyermekkoráról, tanulóéveiről a legtöbbet Berta Annamária „Klebelsberg Kuno fiatal évei Székesfehérváron” [2] címmel megjelent tanulmányából tudhatunk meg, így a kötet harmadik fejezete Berta Annamária sorait veszi alapul, azokra hivatkozik: „Klebelsberg nemcsak osztrák őseitől örökölhette kiemelkedő tehetségét, alaposságát, kitartását, de legalább ilyen joggal magyar nemesi felmenőitől is. A kiemelkedő képességű és hatalmas

munkabírású nagyapa jelleme, értékrendje pedig meghatározta annak a családnak a mentalitását is, melyben Klebelsberg felnőtt.”[2] Klebelsberg édesapja korai halála után édesanyjával és a nagynénikkel, bácsikkal élt együtt. Scherer Kamill nagybácsijával együtt olvasták a családi könyvtár egyes darabjait, melyeket utána, hosszasan séta, vagy sakkozás közben részletesen megbeszéltek. Apa híján, Kamill bácsi volt az ő példaképe, kitől megtanulhatta az empatikus, mégis racionális gondolkodás alapjait. Berta Annamária tanulmányából a család olvasási szokásairól is teljes képet kapunk, mely a strukturált gondolkodás elsajátításának [3] meghatározó eszközeit, hatását magán hordozza. Így nem csoda, hogy a kis Klebelsberg jellem fejlődésére ez olvasási forma mennyire szilárdan hatott; „A műveltség elmélyítését szolgálta az osztálytársak által is megcsodált családi könyvtár. Ennek révén Klebelsberg igen nagy olvasottságra tett szert. Pl. Shakespeare összes műveit már alsós gimnazistaként elolvasta.....

.....A család tagjai a lapok margójára, aljára megjegyzéseket fűztek az olvasottakhoz. Aláhúzták a kiemelendő részeket, és a megfelelő kötetben gyűjtötték a szerzőről, illetve a műről megjelent és kivágott cikkeket.

Klebelsberg tehát már itt hatalmas, elmélyült és alapos tudásra tett szert. Ráadásul a családban egyértelmű volt, hogy a műveket nemcsak olvasni, hanem jegyzetelni és tanulságaikat rögzíteni is kell.....

..... Joggal mondhatjuk tehát, hogy alapossága, precizitása, hatalmas, rendszerezett és enciklopédikus tudása ebből a közegből indult.” [2]

A család mellett természetesen az iskola is folyamatosan formálta Klebelsberg jellemét. A fehérvári cisztercita gimnáziumban osztályfőnöke, Alaghy Dezső híres mondata; „No, nem baj fiúk! Fő a karakter!” egy életre meghatározta gondolkodását. Majd később, Berlinben, a Humboldt egyetemen oktató közgazdász professzorára, Adolf Wagnerre kiemelten hivatkozott: „Mélyen emlékezetembe vésődtek nagy mesteremnek szavai. Emelni kell a magyar dolgozó tömegek értelmi színvonalát, ma még sokkal inkább, mint a múlt század kilencvenes éveinek az elején és szisztematikusan nevelni kell minden téren elsőrangú szakembereket, akiknek az a hivatásuk, hogy közgazdasági vezérkara legyenek a magyar termelésnek. Ez kultúrpolitikámnak – hogy egy másik nagy Wagner szavaival éljek – leitmotívja (vezérmotívuma –szerk.)” [4]

Az iskolai, gyerekkori évek stabilan megalapozottá alakították Klebelsberg jellemét. Hitvesével a hétköznapiakban választott jelszavuk így hangzott; „Per ardua ad astra!” - „meredek úton a csillagokig!” Vagyis, csak hosszú, kemény küzdelemmel lehet elérni a sikert. Ugyanakkor Euripides tragédiái, Goethe, Racine, magyarok közül Zrínyi, Széchenyi, Ravasz László írásai mindig nyugalmat, kiegyensúlyozottságot adtak számára. „Ha az életet újra kezdeném, megint csak így csinálnám.” [1], vagy; „De ha életemet újra kezdeném, azt egészen így csinálnám ismét.” [1] – gyakran elhangzó szavaival egy sztoikus ember alakja rajzolódik ki előttünk.

3.Művészetpedagógia, erkölcsnevelés, eszménykép és strukturált gondolkodás

Boross Mihály regényét, az András a szolgálgegynt ezen felütéssel vehetjük kezünkbe: „E munka kiadásával célunk megismertetni a magyar köznépi sajátságait, szokásait, gondolkodását, erényeit és félszégeit, szóval feltüntetni árny – s fényoldalait. Reméljük ennél fogva, hogy ezzel olvasóinknak kedves és egyszersmind tanulságos olvasmányt nyújtandunk.” [5]

A pedagógiai gyakorlatban az erkölcsi nevelésnek alapvető célkitűzése, hogy az ember az önismeret minél mélyebb elsajátításával, olyan erkölcsi érzékenységre tegyen szert, mely tudatosítja saját, egyedi léthelyzetét. Ennek következménye az az autonóm személyiség felépülése, mely saját magáért, majd embertársaiért, környezetéért való felelősség érzését

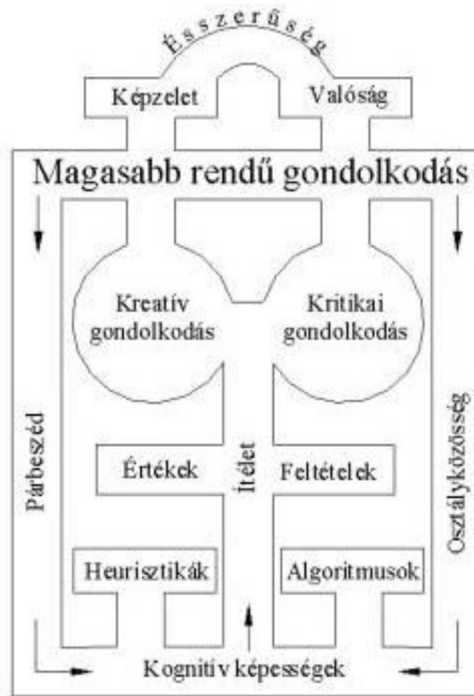
kellő súllyal megérzi, megérzi, hordozza. Az etika, az a filozófiai diszciplína, mely megismertet a jó fogalmával, alapelveivel, az erények mibenlétével, a helyes cselekvés és döntési folyamat logikai láncolatával, rávilágítva az egyes hibaforrások lehetséges pontjaira. Így nemcsak a jövőbeni nehézségek, problémák kiküszöbölésére kaphatunk útmutatót, hanem a világban való önálló tájékozódás egészéhez, az emberi kapcsolatok ápolásához. Kiemelten fontos, hogy az etika e szerepe elsődlegesen előzetes, preventív funkciót kell, hogy betöltsön a mindennapok konfliktus teli világában, s nem utólagos tüneti „kezelést” a rossz választásból fakadó problémahelyzetek útvesztőjében.

Az „András a szolgálgegy” című regény idézett felütéséből (mottójából) egyértelműen látszik, hogy a morálfilozófia lényegi területeit markánsan felmutatja. Így az irodalmi alkotás a művészet hatékony területén kiemelt eszköz lehet az etikaoktatásban, erkölcsi nevelésben, a történet élményszerű beépítésével.

Bábosik István magatartási-tevékenységi modellje jól ismert a nevelés területén. E modell direkt (közvetlen) módszere; a műalkotás bemutatása. Bábosik szerint ezen eszköz kimondottan előnyös, illetve döntő az eszménykép formálásában. A korabeli alkotás etikai elemzése, különös tekintettel a hit és a négy sarkalatos erény –bölcesség, igazságosság, bátorság, mértékletesség- szempontrendszerén keresztül konkrét módszertani példaként szolgál, az etikaoktatás művészetpedagógiai közvetítésében. Miért pont a négy sarkalatos erény és a hit került az etikai elemzési vizsgálat „kritériumrendszerébe”? Mert a négy sarkalatos erény, mint négy cölöp, négy alappillér határozza meg annak az etikus személyiségnek képét, amely az európai, antik-keresztény szellemvilágot, kultúrát évezredekken keresztül megalapozta, áthatotta. Platón e négy alappillért úgy fektette le, hogy annak újragondolása folyamatosan a szellemi gondolkodás részévé vált. Aquinói Szent Tamás kardinális erényei szintén ezek. Az újkori filozófia számos ponton vissza-visszatér ezekhez a forrásokhoz. Nem meglepő, hiszen a többi erény e négy körül teljes mértékben leírható, megfogalmazható. A cselekvések, döntések kiváltó okai, indítékai e négy pillérre visszavezethetők. Így a regény konkrét műelemzése előtt, a regény etikai üzeneteinek megértéséhez elengedhetetlen azon fogalmi tisztázás, definíciós rész, mely a négy erényt részletesen írja le. Fontos, a fogalmi tisztánlátás. Különben a fogalmak kiüresítésének hibájába eshetünk, mely két, de akár több ember közt a szavak jelentésének összehangolását akadályozza, jelentősen hátráltatva az innovatív kommunikációt. Párbeszéd helyett vita. Megbeszélés helyett egymás mellett való elbeszélés alakulhat ki. Ezért fontos, hogy a fogalmak mögött meghúzódó jelentéskészletünk hasonló tájékozottságról valljon. A fogalommagyarázathoz Josef Pieper összegző munkáját, Rawls gondolatait pl. az igazságosságról, valamint Kerényi Károlynak a mítoszról kifejtett nézeteit részesítem előnyben.

Ugyanakkor ezen komplex rész (erényleírás, műelemzés) bevezetőjeként természetesen a strukturált gondolkodás fontosságára, indítékára, mint ezen pedagógiai módszertan „miértjére” kívánok rávilágítani. Hiszen azt, mint ahogy a korábbiakban láthattuk az ifjú Klebelsberg gróf olvasási szokásairól szóló részben [2] illetve az alábbiak során írottakban [3], az olvasás alapozza meg annak a strukturális gondolkodásnak a működését, mely Klebelsberg személyiségét, illetve önmagában az etikus személyiség szilárdságát lehetővé teszi.

A strukturáltan gondolkodni és a funkcionális analfabetizmus két végpont az olvasás tekintetében. A „strukturáltan gondolkodni” tudást a szakirodalomban különbözőképpen tárgyalják, ugyanakkor általánosságban a produktív, problémamegoldó, avagy éppen magasabb rendű gondolkodással azonosítják. A könyvben is szereplő alábbi ábra jól szemlélteti a téma kifejtését.

1. ábra: A magasabb rendű gondolkodás értelmezése [6]

>>A sikeres gondolkodás többek között a jobb („kreatív”, „művészi”) és bal („logikai”, „tudományos”) agyfélteke ún. domináns mentális készségeinek egyenrangúságában rejlik.<<

Dr. Tóth Péter

4. Az „András a szolgálégény”- mint „irányregény” elemzése

Maga a regény, az „András a szolgálégény” három jól lehatárolt részből áll. Elsőként, kezdetben azt olvashatjuk, hogy a sodródó, léha, italozó Andrásból gazdája segítségével, útmutatása alapján hogyan épül fel autonóm magáért felelős személyiség. A középső részben miként méretődik meg immár ez a személyiség, amikor kilép a konfliktusokkal teli társadalmi környezetbe. Végül a befejező, egyharmad pedig arról szól, hogy a boldog és sikeres élethez elengedhetetlen a helyes, „meggondolt” párválasztás, a házasodás, mert az egészséges családi lét adja az alapot, háttérrel a tartós felemelkedéshez, az elért szintnek a megtartásához. Befejezőként a műelemzés szemléltetésére a második kötetből az Oktatás a holdvilágnál c. fejezet értelmezését idézem, mely az egész mű, illetve az erkölcsi nevelés szempontjából kulcsfontosságú.

„Oktatás a holdvilágnál címmel a valódi, őszinte tanítói példaadás, irányadás, nevelés mintája, fundamentuma tárul elénk. János gazda Andrással való beszélgetése nem autokratikus módon, hanem valódi demokratikus formában jön létre. A gazda a segítség, beleérzés, az egyenrangúság meleg légkörében fokozatosan vezeti rá, gondolkodtatja el Andrást a jó életre való perspektíva reményében, érdekében. Már a párbeszéd elején a szerző rámutat András erkölcstelenségének, léhaságának belső, fő indítékára. S ez nem más, mint az élet értelmének a kérdése. >Mi vagyok én? szegény szolgálégény, kinek semmim nincs, kivel senki nem gondol, apám, anyám korán elhaltak, leánytestvéreim nem is hederítenek rám. Minek is él az ilyen ember? ha megbetegszik a férgek eszik meg, ha meghal kiviszik mint az ebet, és senki nem ejt érte könnyűt.< – mondja sírva Bandi. Az erkölcs kérdései: ki vagyok én?, mi vagyok én?, az önismeret kérdései. Az ember, aki felteszi magának, hogy mi végre van a világon, az rálépett az erkölcsi fejlődés első lépcsőfokára. Nemhiába >János gazda örömmel nézte a sirást, mert minden könnycseppet az erény kiköszörületlen gyöngyszeméül tekintett.< János gazda végig kellő tapintattal, bátorítással, baráti szóval szól Andrásához, ugyanakkor András

szívében a kilátástalanság, a jövő- és perspektívanélküliség, a szolgálói szegénységből való kitörés képtelensége jut érvényre, melynek csak külső tünete a kicsapongó életmód. Miért? Erre János gazda jól, koncentráltan mutat rá: >És épen az a legnagyobb hibád, hogy azt hitted el magaddal, miként te szegény vagy, az maradsz, annak kell lenned. – Hidd az ellenkezőt, s hited nem fog megcsalni.< A >Dejszen a ki koldusnak született, nem lesz abból gróf!< András alapproblematikájára a gazda hosszú filozófiai fejtegetéssel szolgál, tanítással válaszol, melynek lényege a tehetség, az idő, a munka és az erős hit megléte. (Lásd: a 33. oldaltól a 37. oldalig a lelkész „alapigéjét” János gazda tolmácsolásában!) Ez út vezet a sikerhez, a jó hírnévhez, gazdagsághoz az egyén számára, mely biztosítja a személy önmagával való belső harmóniáját, örömét, boldogságát. E bölcséleti látásmód, bátor munkakedv adhatja a stabilitást, a hűséget önmagunkhoz. A tanítás nem volt hiábavaló. Már a következő fejezetben láthatjuk, hogy meghozza gyümölcsét. A „baráti” szó hat, elkezd dolgozni Bandi lelkében, értelmében. >András egész új emberré lett... elmélkedett gazdája szavain, és minél tovább rágódott, annál inkább meggyőződött, hogy sok igazság van azokban. Jól esett lelkének a gondolat, miként ő nem arra van teremtve, hogy nyomorult, megvettetett szolga maradjon, hanem még maga gazdájává, s önálló emberré is lehet. Belátta azt is, hogy ide nem dombérozás (dorbézolás – szerk.), hanem munka által juthatni.< András el is küldi Csörgő Sárít, hisz a mértékletes, felelősségteljes, új életvitelébe már nem fér bele a kicsapongás, mert az ember fejére az csak bajt hoz.” [6]

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm a tanulmányt, illetve a könyv megjelenését édesapámnak, aki társzerzőm is egyben. Köszönöm a könyv kiadását a Klebelsberg Kultúrkúriának. Hálával tartozom Kucsera Tamásnak, a Művészeti Akadémia titkárnak a könyv novemberi bemutatásáért. Végül, de nem utolsó sorban doktori témavezetőmnek, Boros János professzor úrnak áldozatos lektorálási munkájáért.

Irodalomjegyzék

- [1] dr. Máriaföldy Márton (szerk.): *Életutunk. Gróf Klebelsberg Kunóné visszaemlékezései.* Szeged, KDNP Szeged-városi szervezete. Felelős kiadó: Dr. Ladányi Jánosné. 1992.
- [2] Berta Annamária: Klebelsberg Kuno fiatal éveei Székesfehérváron. In *Neveléstörténet. A Székesfehérvári Kodolányi János Főiskola Folyóirata* 2007. évfolyam 1-2 szám
- [3] Boros János: Védőbeszéd a filozófia középiskolai tanításáért – Minél több fiatal tanítunk meg strukturáltan gondolkodni, annál jobb minőségű lehet demokratikus együttélésünk In *Magyar Nemzet*, 2014. március 14.
- [4] *Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916-1926.* Budapest, Athenaeum. 1927.
- [5] Boross Mihály: *András a szolgalegény.* Pest, Kiadja: Heckenast Gusztáv. 1857.
- [6] Erdősi-Boda Katinka (szerk.): *Az ifjú Klebelsberg gróf.* Kolozsvár, Kiadja: II. Kerületi Kulturális Közhasznú Nonprofit Kft. Kultúrkúria. 2016.

Lektorálta: Dr. Boros János, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem

EGY MEG NEM VALÓSULT ÉPÜLET TÖRTÉNETE – FERDINAND FELLNER SZEREPE A MAGYAR KIRÁLYI OPERAHÁZ ÉPÍTÉSTÖRTÉNETÉBEN

Juhász Gabriella

*Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar,
PhD-hallgató, Történelemtudományi Doktori Iskola, gabhe90@gmail.com*

Absztrakt

A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1873-ban zártkörű tervpályázatra hívta meg a korszak hat jeles magyar, osztrák és német építészt. Ybl Miklós, Steindl Imre, Szkalnitzky Antal, Linzbauer István, Ludwig von Bohnstedt, valamint Ferdinand Fellner a Magyar Királyi Operaház terveinek elkészítésére kapott megbízást, és a beérkezett munkák közül választották ki Ybl Miklós győztes anyagát, amelyet egy sor további változat követett, a végleges rajz elkészüléséig. Bár a pályázatot benyújtó építészek tervei nem valósultak meg, mindenképp további kutatásra érdemesek, hiszen ezek a dokumentumok bepillantást engednek a historizmus korának építésügyi eljárásaiba, valamint az építészek életművében is elhelyezhetők, nyomon követhetve ezzel stílusuk alakulását, változásait. A pályaművek jelentős része ma azonban ismeretlen helyen lappang, esetleg megsemmisült, vagy hiányos, ezáltal nehezen értelmezhető. Az építészek életművének ismeretében azonban kutatható, esetleg minimálisan rekonstruálható.

Ferdinand Fellner pályázata nem teljes, csupán néhány elsődleges forrás áll rendelkezésre, ezek közül legfontosabb a szinte minden részletre kiterjedő építészeti műleírás. Mivel a Fellner és Helmer iroda működése alatt folyamatosan kapott megbízásokat, így az építészpáros több stíuskorszakot átívelő teljesítménye lenyűgöző, még fontosabb, hogy stílusuk is jól kutatható, az egyes épületek stíluskritikai vizsgálatán keresztül. Sajnos a műleíráshoz tartozó tervanyag nem ismert, így a korai, 1870-es években keletkezett színházépületek különösen fontosak a dokumentum értelmezéséhez. Mindezek közül kiemelkedik a budapesti Népszínház épülete, amely ma már sajnos csak archív felvételeken látható. A neoreneszánsz színház építése ugyanabban az évben kezdődött, amikor az Operaház pályázata véget ért és a hivatalos eredményhirdetés megtörtént. A két épület története nemcsak az építkezés évében, hanem több ponton is kapcsolódik. 1871-ben a Népszínház ügyével foglalkozó bizottság rendelkezésére bocsátották a Hermina teret, Fellner ide készített terve ma is megtekinthető. Gazdasági okokból azonban a fenti területet végül az Operaház kapta meg, a Népszínház a mai Blaha Lujza téren épült fel, Fellner dolgozta át saját terveit az új telek adottságaihoz. A közeli dátum, az építész azonos személye, valamint a műleírás is szoros kapcsolatot feltételez a két épület között, így jelenleg az sem zárható ki, hogy az Operaház pályázati anyaga alapként szolgált a Népszínház új terveinek elkészítéséhez. Az előadás, valamint a kutatás ezen elmélet bizonyítására, vagy cáfolására törekszik a rendelkezésre álló források ismeretében és további források elemzésével.

Kulcsszavak: Operaház, Népszínház, színházépítészet, tervpályázat, Fellner és Helmer

1. Bevezetés

Jelen tanulmány alapjául mesterszakon készített dolgozatom szolgál,¹ amelyben a Magyar Királyi Operaház építésének első állomását, a zártkörű tervpályázat történetét kutattam. Célom volt lehetővé tenni az irat- és tervanyag – ez jelenleg sajnos hiányos – minél részletesebb megismerését. Ennek segítségével nyomon követhető az a folyamat, hogy miképpen válik egy – az opera és balett népszerű műfajához méltó, a magyar nemzeti törekvéseknek és a polgári fejlődésnek megfelelő, az európai Operaházak színvonalával megegyező, valamint gazdasági és kényelmi okokból megszülető – ötletből egy monumentális, korszerű építmény véglegesített terve, majd ez alapján 1884-ben elkészülhetett a magyarok Dalszínháza. E folyamat során a tervezés mellett a historizmus korának építésügyi eljárásai is vizsgálhatók, hiszen a Fővárosi Közmunkák Tanácsa irataiból több jegyzőkönyv, levelezés, illetve a beérkezett pályázatok értékelőlapja mind érdekes és hasznos információkkal szolgál.

Az Operaház tervpályázatán hat kiváló építész vett részt: Ybl Miklós, a pályázat győztese, Steindl Imre, Szkalnitzky Antal, Linzbauer István, Ludwig von Bohnstedt és Ferdinand Fellner. Disszertációm tematikájához igazodva jelen tanulmány elsősorban Ferdinand Fellner pályázatát vizsgálja. Az építész által benyújtott pályamunka jelenlegi ismereteink szerint sajnos hiányosan maradt ránk, egyetlen elsődleges forrás, egy többoldalas, eredeti műleírás áll rendelkezésre.² Az építész életművének vizsgálatával célom bizonyítani vagy cáfolni azt a szakdolgozatban felvetett elméletet, amely szerint szoros stíláriis kapcsolat állhat fenn a Fellner és Helmer iroda korai munkái és az Operaház tervpályázatára benyújtott anyagok között, különös tekintettel az általa tervezett egykori Népszínház épületére, hiszen ennek építési éve egyezik e pályázat évével, továbbá telektörténetük is szorosan összekapcsolja őket.³

2. Az Operaház pályázati kiírásának előzményei

Budapesten az 1870-es évekig a Nemzeti Színház⁴ számított az elsődleges helynek, ahol próza és zenés műfaj egyaránt helyet kapott. A növekvő igények azonban alkalmatlanná tették az épületet mind gazdasági, mind kényelmi szempontból. Ezért, a probléma megoldására Orczy Bódog, a Nemzeti Színház igazgatója írásban rögzített javaslatot tett Lónyay Menyhért miniszterelnök kérésére 1872-ben, többek között pénzügyi kimutatással igazolta a Nemzeti Színház alkalmatlanságát a különböző műfajok bemutatására vonatkozóan, valamint javaslatot tett az új Dalszínház elhelyezésére vonatkozóan. Az alábbi részletben a kényelmi szempontok olvashatók *„...dráma és opera együtt, egy házban kénytelen működni (...) a színház maga nem felel meg a szak céljainak (...) Az igazgatási, művezetési, gazdasági, művészeti és technikai ügyek szoros összefüggésben állnak egymással: de minthogy nálunk*

¹ Juhász Gabriella: A Magyar Királyi Operaház tervpályázata, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Budapest, 2015. (MA szakdolgozat)

² A műleírás eredeti formában, Budapest Főváros Levéltárában olvasható: BFL, II.1.g.FKT 17. doboz 89sz./1874.

³ Fontos kiemelni, hogy Ferdinand Fellner és társa, Hermann Helmer között munkamegosztás zajlott, a királyi Magyarországon felépült tizenkét épület közül tízet Ferdinand Fellner tervezett, köztük az Operaház pályázati anyaga és a Népszínház épületének tervezete is az ő nevéhez köthető. Fellner László – Merényi László – Rudnyánszky Pál: Fellner Ferdinánd – Egy színházépítő a millenniumi Magyarországon, Építésügyi Tájékoztatói Központ Kft., Budapest, 2004, 8. oldal (továbbiakban Fellner, 2004.)

⁴ Az eredetileg klasszicista stílusban épült színházat Zitterbarth Mátyás tervezte, 1837-ben készült el, Pesti Magyar Színház néven. 1840-től Nemzeti Színház néven működött. Átépitése Szkalnitzky Antal tervei szerint történt 1873-1876 között. Sisa József: Szkalnitzky Antal – Egy építész a kiegyezés korabeli Magyarországon, Akadémia Kiadó, Budapest, 1994 (továbbiakban Sisa, 1994.), 148. oldal. A színház a mai Múzeum körút és Rákóczi út sarkán állt, 1913-ban bontották le.

sem a drámai és operai teljesen különféle díszleteknek elegendő helye, sem a hivatalnoknak teendőiket végezni elegendő ideje nincs, mivel egyiknek elfoglaltsága másikat kizárja, a helyett, hogy egymást segítve a közös célt mozdítanak elő, minduntalan súrlódnak (...) ruházat, díszlet pusztul, s a különben könnyen elérhető nagyobb mérvű megtakarítások meghiúsíthatnak...”⁵

A Fővárosi Közmunkák Tanácsa, a javaslatok alapján megkezdte az építés előkészületeit. A javasolt területek mellé még két további telket ajánlott fel: a Hermina teret, az építendő Sugárúton, valamint a mai Szabadság teret.⁶ A Tanács választása végül a Hermina térre esett, amelynek főleg gazdasági okai voltak: mivel a telek szűk, ezért elég lenne a főhomlokzatot kőből felépíteni, továbbá a Municipális Hitelintézet a Sugárúti telkek értékének fellendülését várta egy ilyen középület elkészülése kapcsán. Így 300.000 forint ellenében ajánlotta fel a területet,⁷ sőt további 250.000 forint támogatást is ígért. A Pest város által gyűjtött, illetve az udvartartásból származó költségek így érték el összesen a 2.261.200 forintot.⁸ A pályázat előkészítését Ybl Miklós végezte, Podmaniczky Frigyes, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa elnökének megbízásából. E dokumentáció alapján készült el a hivatalos pályázati felhívás, valamint kapott meghívást a tanulmány elején kiemelt hat építész.⁹ A Hermina téri telek végül elfogadásra került, ez azonban kisebb problémát okozott: a Népszínház ügyének szervezése már 1869-ben elkezdődött, 1871-ben a Pesti Színház Alapító Társulat ingyenesen jutott hozzá a területhez, amelyre a Fellner és Helmer iroda készített felmérési rajzokat. Az építkezésre szánt összeg azonban nem gyűlt össze 1873-ig, így a fent felsorolt gazdasági érdekek végül az Operaház ügyének kedveztek. A hivatalos meghívás felszólította a hat építészt a pályaművek benyújtására. Ennek határideje 1873. december 15. volt, a jutalom fejenként 2500 forint, a győztes számára 20.000 forint, valamint a végleges tervek elkészítésének lehetősége volt.¹⁰

---

⁵ Czetényi Piroska, *Az Operaház, Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1987, 6. oldal* (továbbiakban: Czetényi, 1987)

⁶ Belügyminisztérium irat, amely szerint a Wodiener-ház tömbje esetén, itt az Opera minden homlokzata szépen láthatóvá válna, a felépítése kb. 1,7 millió forintot venne igénybe. Népszerűségét egy 1873-as (1873/511) belügyminisztériumi irat is megerősíti. BFL, II.1.g.FKT 17. doboz. Ehhez kapcsolódik a belügyminisztérium levele: kiemeli az irat, hogy 300.000 Ft-ért lehetne megszerezni a telket, amennyiben az Operaházat itt építteti fel a Tanács. (l. 17.), 1873, BFL, II.1.g.FKT 17. doboz. A mai Szabadság téri telken eredetileg az Isidore Canevale által tervezett Újépület állt, építése 1786-ban kezdődött, lebontására 1897-ben kerül sor.

⁷ Belügyminiszteri irat 1873-ból (1251. sz.), amely részletezi a bank által felajánlott 250.000 Ft-ot és annak feltételeit: „A Hermina térnek, mint építési helynek elfogadása csak feltételes, azon feltételek pedig először, hogy a municipális bank az által az estre, ha az új operaház a Hermina térre fog építtetni, bizodalmas úton kilátásba helyezett 250.000 forintot a kormány szabad és feltétlen rendelkezésére bocsátja.” Bp, 1873. május 4 – Podmaniczky Frigyes elfogadó válasza 1873. május 12-i dátummal olvasható, BFL, II.1.g.FKT 17. doboz

⁸ Czetényi, 1987, 8. oldal

⁹ „A bizottság ezen általa elfogadott programot azon véleménnyel fogja a m. kir. Belügyminisztérium urhoz beterjeszteni, hogy kéressék fel Ybl Miklós építész úr, hogy a dalszínház végleges és részletes terveit elkészíteni szíveskedjék (...) Ha azonban a magyar kormány bármely okokból, e véleménytől eltérőleg kívánatosnak tartaná, hogy több hazai és külföldi szakértőnek nyujtassék alkalom a tervek készítésében részt venni, ugy legalább a nyilvános pályázat, mint ily esetekben egyáltalán célhoz nem vezető, mindenestre mellőzendő lenne és az illető szakférfiak, legfeljebb a fővárosi közmunkák tanácsa által ajánlott csekély számban a tervek készítésére egyenesen felhívandók valának.” BFL, II.1.g.FKT 17. doboz: Jegyzőkönyvi irat másolatának részlete, 1873. július 12.

¹⁰ BFL, Belügyminisztérium levele, 1873-ból (38385. sz.). A pályázatra meghívottak és a díjazás ismertetése. Kiegészítés: 1873/551 irat, amelyben a bírálóbizottság testületi összetételét is említik – nem név szerint, csupán a különböző egyesületek, intézetek szintjén. BFL, II.1.g.FKT 17. doboz.

3. Ferdinand Fellner pályázata

Ferdinand Fellner pályázati anyaga, a 22 oldalas műleírás minden részletre kiterjed, amelyben kiemeli, hogy a felkérésnek eleget téve, megfelelő vázlatokat készített, és ezek további magyarázatra nem szorulnak, a tervek egyértelműen mutatják elképzelését. Összesen 14 rajzot mellékeltek, illetve további 9 fotografiát.¹¹ A dokumentum a közönségforgalmi és dolgozói területek tervezésének vezérelveit foglalja össze, a külső homlokzatokat röviden mutatja be, azzal a megjegyzéssel, hogy természetesen e munka vázlatként kezelhető, részletes kidolgozásra az elfogadást követően kerülhet sor.¹² A leírás szimmetrikus, az utcafrontról jól látható, jellegzetes karakterű, egyszerű szerkezetű épületet vázol, amelynek főhomlokzata távolabb esik a Sugárúttól. Ennek nemcsak esztétikai, hanem gyakorlati oka is van, tekintettel a kocsin és gyalogosan érkező forgalomra, mivel mindkettő számára jól elkülönülő térre van szükség. A színház három fő traktusra osztható: a közönségforgalmi területek – ez magában foglalja az előcsarnokokat és a nézőteret is; a színpad a hozzá csatlakozó kiszolgáló helyiségekkel a középtraktusban; illetve a ruhatárak és raktárak, ezek a hátsó területeken kaptak helyet.

A tervek szerint a nézők gyalogosan az oldalhomlokzaton, kocsival a főhomlokzaton elhelyezett bejáratozatokhoz juthatnak igénybe. Az előcsarnok és az onnan nyíló lépcsősorok, valamint a nézőtérre történő bejutás mintájául a párizsi és a bécsi Operaház szolgált. A társadalmi rétegek elkülönítésének érdekében az építészek ügyeltek arra, hogy külön bejáraton közlekedjenek a földszinten, a páholyokban, valamint a karzaton ülők. A foyert¹³ a díszlépcsőn lehetett volna megközelíteni, innen a főhomlokzati loggiákra lehetett volna kilépni. Ez az információ forrásértékű, hiszen – ahogyan azt a következő fejezetben olvasható lesz – ez a főhomlokzati elegáns karakter jellemző az építészpáros ebben az időszakban elkészült munkáira is. Az erkély gazdag kifestést kapott volna, az attikán szimbolikus tartalmú szobordíszekkel, valószínűleg zeneszerzőkkel. A középrizalit két pillére felett egy-egy pegazus állt volna, az oldalhomlokzatokra híres énekesek portréi kerültek volna fel.¹⁴

A nézőtér a leírás szerint nyújtott patkó alakú, minimálisan eltér az általános színházi alaprajztól. A földszinti ruhatárral szemben helyezkedtek volna el a földszinti nézőtérre vezető ajtók, amely így veszély esetén egybenyithatóvá válna a földszinti páholyokkal, így elősegítve az épület mielőbbi kiürítését. Fellner állóhelyeket is tervezett a királyi páholy közelében, a tisztek számára. A nézőtér a színházi rendszereknek megfelelően enyhe szögben emelkedett. Az első és második emeleten elhelyezett páholyok mindegyikéhez külön kis társalgó tartozott volna, a forgalmi területektől teljesen elzártan. A királyi páholy két emelet magasságban, a proscenium mellett, középen helyezkedett volna el, közvetlenül alatta az udvari tiszteknek megfelelő páholyt terveztek. Ezen keresztül udvari lépcső vezetett volna az emeletre, ráadásul szükség esetén egybenyithatóvá vált volna a további helyiségekkel is. A 2000 főre tervezett nézőtér: a földszinten 254 (124 ülő-, illetve 150 állóhely); a földszinti,

¹¹ BFL, II.1.g.FKT 17. doboz 89sz./1874., Fellner pályázata, 22. oldal

¹² A nagyméltóságú Királyi Magyar Minisztérium 1873. szeptember 10-én kelt mélységesen megtisztelő felhívására, mely a Hermina téren felépítendő Operaház vázlatának kidolgozására vonatkozik, kívánjuk a mellékelt Projekt-vázlatot, amely pontosan a hozzánk beérkezett kiírásnak megfelelően került kidolgozásra, a nagyméltóságú Minisztériumnak alázatosan benyújtani. Habár a mellékelt Projekt vázlatként készült, olyan részletességgel került kidolgozásra, hogy nem szorul további magyarázatra (önmagáért beszél), mégis úgy tűnik, hogy néhány szóval ki kell egészíteni, azért hogy az összefoglalóban (fogalmazványban?) a vezérlő (fő) gondolatokat lehetőség szerint világosan szemléltessük.” (német nyelvről lefordítva) BFL, II.1.g.FKT 17. doboz 89sz./1874., Fellner pályázata, 1. oldal

¹³ Foyer: díszes, nagy terem, a színházak elegáns pihenőtere, ahol buffet és cukrászda található.

¹⁴ BFL, II.1.g.FKT 17. doboz 89sz./1874., Fellner pályázata, 21. oldal

valamint az első és második emeleti páholyokban 100-100, a harmadik szinten 300; a negyedik szinten 422 hely, valamint további 450 állóhely állt volna rendelkezésre.¹⁵

A színpad a megfelelő tűzbiztonság érdekében vízzel elárasztható lett volna, méretei: 90 láb¹⁶ (kb. 28, 4 méter) széles, ehhez 45 láb (kb. 14,22 méter) széles proscénium¹⁷, valamint a 40 láb (kb. 12, 64 méter) széles és 60 láb (kb. 18,9 méter) mély hátsó színpad csatlakozott volna. A tetőszerkezet emellett vasból épült volna, így fokozva a tűzbiztonságot. A színpadteret körülölelő terek számára a bécsi Operaház gépészevel, G. Dreilichmannal konzultált az építésszűros, több épületüket is az ő tanácsai szerint tervezték.¹⁸ Az épület fűtését központilag szabályozott, meleg vízzel oldották volna meg, ez szükség esetén egy óra alatt lett volna képes felfrissíteni a belső terek elhasznált levegőjét.

A megközelítő költségek a következőképpen alakultak volna: erkélyek: 74.900 Ft; nézőtér: 1.100.000 Ft; színpadház és hátsó színpad: 256.000 Ft, valamint 240.000 Ft; ruhatárak és hivatali helyiségek: 280.000 Ft; folyosók és csarnokok: 19.000 Ft. Összesen 1.975.000 Ft.¹⁹

4. Kapcsolat az Operaház terve és a Fellner és Helmer iroda korai munkái között

Bár a leírás részletes, mégis, a tervezett épület nehezen vizualizálható a konkrét tervek hiányában. Tekintettel arra, hogy az iroda, amelyben Ferdinand Fellner és Hermann Helmer együtt dolgozott, és a Monarchia területén több mint negyven színházat tervezett 1873-1919 között – az Atelier Fellner-t eredetileg idősebb Ferdinand Fellner vezette, fia, mellette kezdte működését – korai munkái, homlokzati, belső téri kialakításai fontosak az Operaház pályázatának szempontjából is.²⁰ Brno színházának tervezésére 1871-ben, idősebb Ferdinand Fellner kapott megbízást, azonban forráshiány miatt csak 1881-ben készült el az épület. Az átmeneti tíz évben ideiglenes színház épült, amelyet 1882-ben bontottak le.²¹ Érdemes megfigyelni az épület homlokzati kialakítását, mivel stílári rokonságot mutat a budapesti Népszínház főhomlokzatával is. A kocsifelhajtó a főhomlokzaton, a középrizalithoz vezet, ahol három ajtó biztosít bejárást – hasonló szerepel az Operaház terveinek műleírásában is. Felette, a piano nobile oszlopokkal tagolt, előtte erkély áll – ez szintén egyezést mutat a fenti leírásban bemutatottakkal. A főhomlokzatot timpanon, valamint kartussal díszített félköríves korona zárja, azonban ez már barokkos stílusjegyeket mutat. Az épület egészét megkoronázó három szobordíszekről – ha nem is pontosan egyezik a leírás – szintén említést tesz a műleírás.

Ehhez az analógiához kapcsolódik az eredetileg 1872-ben átadott bécsi Stadttheater, amely 1884-ben sajnálatos módon leégett.²² Az épületet idősebb Fellner és fia tervezték, újjáépítését már a Fellner és Helmer iroda végezte 1887-1888 között. A színház különlegessége a sarkon álló, körívben előredomborodó – mondhatni rotundaszerű – gazdagon díszített és eredetileg nyitott rész, igazán figyelemre méltó, különösen, mivel ehhez hasonló – bár nem ennyire karakteres – lekerekítés figyelhető meg a Népszínházról készült archív felvételeken is, illetve

¹⁵ BFL, II.1.g.FKT 17. doboz 89sz./1874., Fellner pályázata, 13. oldal

¹⁶ Egy osztrák láb 0,316081 méternek felel meg. Mértékegység-kislexikon, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1971.

¹⁷ Proscénium: előszínpad, azaz a függöny és a színpad élvonala közötti terület, amely átmenetet alkot a színpad- és nézőtér között.

¹⁸ „G.Dreilichmann, a Bécsi Császári és Királyi Udvari Operaház gépészeti felügyelőjének volt olyan kedves, hogy a gyakorlati tapasztalataival támogatott bennünket.” BFL, II.1.g.FKT 17. doboz 89sz./1874., Fellner pályázata, 17. oldal

¹⁹ BFL, II.1.g.FKT 17. doboz 89sz./1874., Fellner pályázata, 22. oldal

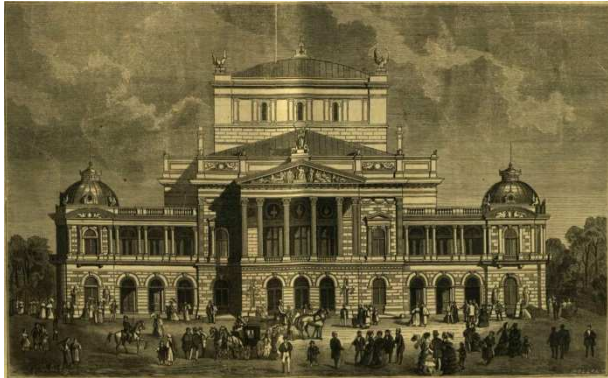
²⁰ Első munkájuk a Horvát Nemzeti Színház Varasdon – 1873-ban készült el –, majd ezt követte 1875-ben a Temesvári Színház neoreneszánsz épülete.

²¹ Fellner, 2004. 20. oldal

²² Iskra Buschek: Fellner&Helmer: Die Architekten der Illusion, Stadtmuseum Graz, Graz, 1999., 198. oldal (továbbiakban, Buschek, 1999.) 200. oldal

később, a Szegedi Színházon is. A főhomlokzat viszonylag síkban tartott, kialakítása stílusosan alapvetően követi a brnoi épület mintáját, azonban erkély nem készült a színház elé.

Témám szempontjából a brnoi színház mellett egyértelműen a budapesti Népszínház építéstörténete a legizgalmasabb kapcsolat: a munkálatok ugyanabban az évben kezdődtek, amikor a budapesti Operaház tervpályázata befejeződött. Mivel a színház nem készülhetett el

1. ábra: A budapesti Népszínház eredeti terve

Forrás: Vasárnapi Újság 1874. 23.

Link (letöltve 2017. 05. 15.)

a Hermina téren – ahogyan azt az első fejezetben mutattam be – a főváros egy kedvező telek átengedésével tette lehetővé megvalósulását. A telek az akkori Kerepesi út - Bodzafa utca - Sertéskereskedő utca találkozásánál volt. (A Kerepesi út 1906-tól Rákóczi út, a Bodzafa utca 1889-től Röck Szilárd utca, a Sertéskereskedő utca 1874-től Népszínház utca.). Fellner eredeti tervein hosszúkás, szárnyakkal kiegészített épület lett volna, azonban a telek adottságai és a költségek ezt nem tették lehetővé, így épült fel a ma már csak archív felvételeken látható gyönyörű színház. A leírás szerint

2-3. ábra: Klösz György felvétele a Népszínházról, a fő- és oldalhomlokzatról

Forrás: Fortepan/Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.05.103;

Fortepan/Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.05.105

Link (letöltve 2017. 05. 15.)

körülbelül 2000 fő befogadására képes, homlokzata stílusos szempontból a bécsi Stadttheater és a brnoi színház analógiájába illeszthető. Bár a kocsival és gyalogosan érkezők bejárása nem azonos az Operaház műleírásán olvasható információkkal, és erkély sem díszíti, mégis fontos kiemelni, – különösen, amennyiben az eredeti tervek szerint valósult volna meg – hogy nem elképzelhetetlen, hogy a gazdagon díszített, elegáns, karakteres homlokzat valamilyen formában tovább gondolt tervváltozata az Operaház pályázatára benyújtott elképzeléseknek. A fenti gondolatmenethez, és a bemutatott színházakhoz kapcsolható az augsburgi Stadttheater is, amely 1877-ben készült el, főhomlokzata pedig a műleírással egyező – kocsifelhajtó, három ajtós bejárás, valamint erkély és pegazus szobrok – részleteket mutat, összehasonlítva a bécsi, valamint a budapesti Operaház mintájára.

5. Összefoglalás

Összefoglalásképpen elmondható, hogy bár az Operaház tervanyaga hiányos, és Fellner elképzeléseit jelenlegi ismereteink szerint csak egyetlen műleírás őrzi, mégis fontos foglalkozni vele, mivel e dokumentum leírása alapján jól illeszkedik a fent kiemelt, ugyanabban az évtizedben felépült épületekkel. Hasonló minta szerint, de a városi karakternek, illetve igényeknek megfelelően alakították ki a különböző színházépületeket. Mivel a céget minden esetben a megrendelő igényeihez való tökéletes alkalmazkodás, valamint a jól bevált minták ismételt alkalmazása jellemezte, ezért úgy gondolom, hogy e néhány épület és az Operaház terve között erős kapcsolat állhat fent. Kérdés, hogy milyen mértékben és mennyire különül el egymástól a fent elemzett néhány színház, ehhez további építésügyi iratok és tervek vizsgálata szükséges. Reméljük, hogy a kutatás során valamilyen formában előkerülhet az Operaház tervrajza is, amely bizonyítja vagy cáfolja jelen tanulmány feltevését.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom mindenkinek, aki hozzájárult ahhoz, hogy ez a tanulmány ebben a formában megszülethessen. Szeretném kiemelni Rozsnyai Józsefet, aki vállalta az elkészült szöveg lektorálását, valamint Budapest Főváros Levéltára munkatársait, akik hozzájárultak az archív felvételek közzétételéhez. Emellett szeretném megköszönni a lehetőséget a Tavaszi Szél Konferencia szervezőinek, a Doktoranduszok Országos Szövetségének és a Miskolci Egyetemnek.

Irodalomjegyzék

- [1] Budapest Főváros Levéltára, II.1.g.FKT 17. doboz – Az Operaház építésügyi iratai
- [2] Czétényi Piroska, Az Operaház, Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1987.
- [3] Fellner Ferdinand, Egy színházépítő a milleneumi Magyarországon; Fellner László- Merényi László- Rudnyánszky Pál, Építésügyi- és tájékoztatási központ, Budapest, 2004.
- [4] Sisa József, Szkalnitzky Antal – Egy építész a kiegyezés korabeli Magyarországon, Akadémia Kiadó, Budapest, 1994.
- [5] Iskra Buschek: Fellner & Helmer. Die Architekten der Illusion. Theaterbau und Bühnenbild in Europa. Herausgegeben von Gerhard M. Dienes. Stadtmuseum, Graz 1999.

Lektorálta: Rozsnyai József PhD, Egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Művészettörténet Tanszék

ÉPÍTÉSZETI TERVPÁLYÁZATOK A MAGYARORSZÁGI KÉSŐ HISTORIZMUSBAN

Érdekképviselő és nyilvánosság

Székely Márton

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Csonka Pál Doktori Iskola

1. Bevezetés

Kutatásunk célja az építészeti tervpályázatok fejlődésének késő historizmus évtizedeire eső szakaszának részletes feltárása. A magyar építészetben a pályázatok története 1844-ben kezdődött, amikor az Országházra nyílt nemzetközi tervversenyt hirdetett a reformkori kormányzat. Ezt a kiegyezés környékén több, nagyszabású pályázat követte, amelyek nagy visszhangot váltottak ki a korabeli közéletben: pl. a Tudományos Akadémia vagy az Operaház épülete. Az 1880-as évektől kibontakozó késő historizmus korában a pályázatok száma egyre szaporodott, kutatásunk az 1890-es évektől kezdve az első világháború végéig veszi sorra a témához kapcsolódó eseményeket a korszak szaksajtójának részletes adatgyűjtésére támaszkodva. Megközelítésünk tematikus jellegét a kor pályázati típusai, eseményei szerinti rendszerezés adja.

2. Az építészsakma közéleti tevékenységének korabeli csatornái

2.1. Érdekképviselői szervek

A magyar szakmai érdekképviselő kulcsszerepet játszott a pályázatok hazai meghonosodásának folyamatában, ezért ki kell emelnünk néhány momentumot az intézmény és az általa koordinált szaksajtó történetéből. Magyarországon a kiegyezés utáni megalakulásától kezdve a Magyar Mérnök és Építész Egylet (MMÉE) története szorosan összekapcsolódik a pályázati kultúra és intézményrendszer fejlődésével, a tervversenyek ügyét következetesen és elsőként az Egylet igyekezett képviselni Magyarországon. Már a megalakulás utáni második évben kidolgozták az első pályázati szabályzatot,²³ de az 1890-es évekbeli publicisztikák a két évtizeddel korábbi viszonyokra visszatekintve azt mutatják,²⁴ hogy a gyakorlatban az építetők ezzel még kisebb mértékben éltek, mint azt az Egylet elvárta volna.²⁵ Az Egylet a pályázatok lebonyolításában is aktívan részt vett, leggyakrabban tagokat küldtek a bíráló bizottságokba, de sokszor kifejezetten az Egyletet kérték fel bírálatra. Ekkor bizottságot állítottak fel saját tagjaikból, vagy külső személyeket is bevonva. Bizonyos esetekben²⁶ magát az Egyletet kérték fel tervezésre, vagy tervező ajánlására, ilyenkor természetesen inkább a nyílt pályázatot javasolták az építetőknek, akik az esetek többségében meg is fogadták e tanácsot.²⁷ Készséggel segítettek már a pályázati kiírások elkészítésében is, ha ilyen kérés érkezett; de gyakoribb eset volt, hogy a sikertelen pályázat után kértek tanácsot a megrendelők a kiírás korrekciójára, ami így számos esetben sikeres pályázatot

²³ A pályázati kérés folyamatosan az Egylet napirendjén volt, saját, belső pályázati szabályzatuk 1878-ban jelent meg (Építő Ipar (1878) 48.) első javaslatuk az általános szabályozásra 1879-ben született (ÉPIP (1879) 305–306.).

²⁴ Sterk János: Építőművészeti tervpályázatok ÉPIP (1894) 257., Bauer Henrik: Építészeti versenyek Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye (1891) 52.

²⁵ A korai időszakban az ügy szószólói az említett Feszty Adolf mellett Pártos Gyula, Ney Béla, Schwarczel Sándor és Kiss István voltak.

²⁶ Pl.: Pécsi kereskedelmi és iparkamara épületére 1892-ben (Rosch Gábor: Alpár Ignác építészete. Enciklopédia kiadó. Budapest, 2005. 42–55.)

²⁷ Legalább is az általunk a sajtóból ismert esetek szemrevétele alapján elmondható. Pl.: Kecskeméti takarékpénztár 1905-ben.

eredményezett.²⁸ Nem volt azonban mindig szükség az építető megkeresésére: az Egylet néhány rendkívüli esetben maga szólította fel pályázat kiírására, vagy módosításra a kiírókat – méltánytalannak ítélve a kiírás egy vagy több paraméterét.²⁹ Méltatták a sikeres pályázatok eredményét,³⁰ az Egylet saját székházában többször teret biztosított³¹ a pályaművekből nyíló kiállításoknak is.

1902-ben alakult meg a Magyar Építőművészek Szövetsége (MÉSZ)

2.2. Fiktív pályázatok az Egyletben

A pályázatok ügyének előlendítése céljából már 1877-től kezdve az MMÉE évente egyleti pályázatokat írt ki. A kiírások témája igyekezett egyrészt a fiatal, referenciákkal és kapcsolati tőkével még nem rendelkező tehetséges építészeknek teret adni a kibontakozásra; másfelől úttörőként kívánt fellépni a legaktuálisabb szakmai kérdések megoldásában. Ezeken a pályázatokon csak tagok indulhattak. Kiírásuk, elbírálásuk és díjazásuk lebonyolításában az Egylet igyekezett mintaszerűen eljárni, így ezen pályázatok formája legalább olyan tanulságos, mint tartalmuk volt.³² 1882-től már minden évben több belső pályázatot is meghirdettek, külön kis- és nagy pályázatot, melyek – nevükből adódóan is – a feladat léptéke szerint különültek el. 1891-től évente „Ybl-pályázatot” is hirdettek az elhunyt mester emlékére, ez mindig valamilyen különleges feladatot, gyakran emléktárgy tervezését foglalta magába. Az építőipar teljesítményének – különféle okokból történő – hullámválsága több válságidőszakot eredményezett a korszakban, ez új jelentőséggel ruházta fel az egyleti pályázatokat. Megrendelések híján így – legalább részben – feladatot tudott adni az építészeknek és mozgásban tartotta a szakmai közéletet is. Ilyen periódus volt a századforduló drasztikus építőipari visszaesése (1899–1903), és ilyen funkciót töltöttek be az Egylet tervversenyei a válságos 1920-as években. A hagyomány egészen Magyarország második világháborús összeomlásáig tartott, az MMÉE utolsó egyleti pályázatát 1944-ben hirdette meg.

A fiktív pályázatok olyan, jövőbe mutató események voltak, melyeken a fiatal építészek gyakorolhatták szakmájukat. Anonim bírálatot kaptak a szakma elismert nagyjaitól, ezen pályázatok bíráló bizottságaiba ugyanazokat a tagokat delegálták, mint a „nagy” pályázatok esetében, az odafigyelés, mely a bírálatok színvonalában is megmutatkozik a későbbi posztgraduális építészképzések alapját teremtette meg.

2.3. Pályázati szabályzatok

Sokatmondóak az egyleti pályázatok szabályzatai, melyek többszöri módosítása és kihirdetése végigkísérte az Egylet korszakbéli működését. 1891 után először 1896-ban hirdették ki az új, kifejezetten egyleti pályázatokra vonatkozó szabályzatot, majd 1907-ben újra megjelenik a „Pályázatok eljárási szabályzata”. Végül egy 1912-es – a kereskedelmi kereskedelmi miniszterhez intézett – felterjesztés után publikálták újfent az egyleti tervversenyek szabályzatait – külön cikkben a belső, kis-, nagy- illetve Ybl pályázatokra vonatkozó előírást.³³ E szabályzatokon végigtekintve azt figyelhetjük meg, hogy a konkrét utasításokban nem volt lényegi változás, a szövegek célja inkább emlékeztetni a legfontosabb formai

²⁸ Pl.: Balmazújvárosi Zsinagóga 1903-as pályázata (Vállalkozók Lapja (1903) 5. 7.) – továbbiakban: VL

²⁹ Pl.: Debreceni vármegyeház díszterem átalakítás 1901-es pályázata (VL (1901) 10. 8.)

³⁰ Legnagyobb terjedelemben az Építő Ipar és a Vállalkozók Lapja foglalkozott pályázatrovataiban, és gyakran vezércikkeiben is a témával.

³¹ Pl.: 1892-ben a kiállították a New York palota meghívásos tervpályázatának pályaműveit. (ÉPIP (1892) 34.) illetve 1901-ben az Osztrák-Magyar Bank pályázatának terveit (ÉPIP (1901) 114.).

³² Maróty Katalin: Ybl Miklós és az építészeti közélet – pályázatok a Magyar Mérnök- és Építészegyletben. ARS HUNGARICA 40 (2014) 4. 489–496.

³³ MMÉEK (1912) 216., 790., 791.

körülmények ideális meghatározására. A pályázati szabályzatok szövegei alapvetően mindig tömörek és világosak voltak, néhány alapvető kulcskérdés tisztázásán túl nem kívánták túlzottan megkötni a résztvevők kezét.³⁴

Az Egylet igyekezett minél hangsúlyosabban promotálni a pályázati kiírás és bonyolítás szerintük ideális módjait. Leszögezték az olyan alapvetéseket, mint az 1:200-as lépték. Meghatározták, mit kell tartalmaznia egy jó kiírásnak (program, határidő, díjazás, zsűritagok, eredményhirdetés határideje és a nyertes megbízatására vonatkozó ígéret). Felsorolták, mikor milyen munkarészek kérhetőek be (például megszabták, milyen esetekben indokolt távlati, vagy madártávlati kép előírása). Megfogalmazták, milyen okokból kell valakit kizárni: például nem csak, ha hiányzott előírt munkarész, hanem a pályázó a kiírásban nem szereplő munkarészt adta be.³⁵

2.4. Politikai, közéleti események a pályázatokkal kapcsolatban

1891-ben, Ybl halála után nem sokkal az Egylet felterjesztést tett a tervezőpályázatok ügyében a belügyminiszterhez, melyben általános jellegű kívánalmakat fogalmaztak meg.³⁶ Az Egylet a pályázat intézményének köztudatba emelésének újabb eszközéül használhatta a beadványokat. Arra utal a szöveg, hogy a tervpályázatok számát már biztatónak találják, de a lebonyolításuk mikéntje még sokszor nem ideális. A kiírók éppen a gondolatok szabad versengésének szabnak gátat azért, hogy nagy léptékű terveket és részletes költségvetést kérnek. Fontosnak tartották, hogy a ne lehessen 1:200-as léptéknél részletesebb rajzokat kérni, és csak köbtartalom alapján számolt egyszerű költségbecslés legyen beadandó.³⁷ A következő egyleti felterjesztést 1902-ben tették a kormányhoz, majd 1904-ben a vallás és közoktatásügyi miniszterhez. 1908-ban kereskedelmi miniszteri rendeletben³⁸ szabályozták az építészeti tervpályázati eljárásokat, mely rendeletet 1909-ben módosították.³⁹ 1912-ben az Egylet újra felterjesztéssel élt, akkor már a kereskedelmi miniszterhez, melyből látható, hogy a szakmai szervezet igyekezett a kormányzaton belül megtalálni ügyének aktív pártfogóját, miután a belügyi illetve a kulturális tárcánál nem jártak sikerrel. E felterjesztés az 1908-as rendeletre hivatkozott, miszerint annak pozitív hatása, bár érezhető, a helyzetet javíthatná, ha – legalább a közigazgatási szféra által kiírt pályázatoknál – szigorúbban betartatnák a szabályzó rendeletet.⁴⁰ A felterjesztés nem volt hasztalan: a miniszter az Egyletnek küldött válaszában közölte, körrendeletet hirdetett ki a közigazgatásban, amiben a szabályzat minden pontjának betartására szólítja fel az illetékeseket.⁴¹

3. A XIX. század építészeti sajtója

Kutatásunk elsődleges forrása a korabeli szaksajtó. Magyarországon az első rendszeres, műszaki tárgyú nyomtatott sajtótermék a Magyar Mérnök Egyesület Közlönye⁴² volt, mely az Egyesület 1867-es megalakulásától kezdve jelent meg – kezdetben kéthavonta, az 1870-es évektől már havonta, 1911-től pedig hetente. Általánosságban a mérnöki tárgyú cikkek

³⁴ Az ebben való hitükről tanúskodhat a kritika is, amiben az Osztrák Mérnök és Építészegylet pályázati rendjét tartják túlszabályozottnak. (ÉPIP (1894) 192.)

³⁵ (ÉPIP (1907) 301.)

³⁶ ÉPIP (1891) 157.

³⁷ Bauer Henrik: Építészeti versenyek (MMÉEK (1891) 52.)

³⁸ 79049/1908 sz. kereskedelmi miniszteri rendelet

³⁹ az 1908-as rendelet 12020. számú átirata (Magyar Mérnök és Építész Egylet Heti Értesítője (1912) 351.) – továbbiakban MMÉEHÉ.

⁴⁰ MMÉEK (1912) 215.

⁴¹ MMÉEK (1912) 351.

⁴² Ahogy az MME 1872-ben felvette a Magyar Mérnök és Építész Egylet nevet, a közlöny címe is megváltozott: Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye lett az új neve.

túlsúlya jellemzi, építészetéről kevés publikációt tartalmaz, azok kiemelkedő projektek részletes és jól illusztrált bemutatásai. 1882 és 1910 között mellékleteként jelent meg a Magyar Mérnök és Építész Egylet Heti Értesítője, mely számos pályázatról tudósított részletesen, illetve lapszámonként közölte az aktuális pályázati határidőket.

Az első kifejezetten építészeti tárgyú szaklapok az 1870-es évek közepén indultak, elsőként a német nyelvű *Bauzeitung für Ungarn*,⁴³ majd az 1877-ben alapított *Építési Ipar*⁴⁴ jelent meg a palettán. Önmeghatározása szerint: műszaki hetilap, az Építőmesteri Képzettség Megvizsgálására Szervezett Bizottság, valamint a Budapesti Építőmesterek, Kőműves-, Kőfaragó- és Ács mesterek Ipartestületének hivatalos lapja. Az MMÉE Heti Értesítőhöz hasonlóan e lap is rendelkezett külön tervpályázati rovattal,⁴⁵ mely igen széleskörű képet ad számunkra az országban kiírt pályázatokról. A kiírt hazai nyílt⁴⁶ pályázatok túlnyomó többségéről beszámoltak. Ezen kívül a hazai pályázati eseményekről rendszeres tudósítást adtak – a korszakban előre haladva egyre bővebben illusztrálva.⁴⁷ Nagyjából évente egy-két hosszabb szerkesztőségi tárcacikk foglalkozott a pályázatokkal érintő általános polémiával is.⁴⁸ A *Vállalkozók Lapja* 1879-től 1932-ig megjelent építészeti, építőipari hetilap, alcíme szerint a Szállítási és építési vállalkozók félhivatalos közlönye volt. Kiadója és szerkesztője 1901-től Komor Marcell, aki a millenniumra utaló *Ezrey* álnéven rendszeresen foglalkozott kor építészeti kérdéseivel. 1926-tól a lap mellékleteként, Komor János szerkesztésében jelent meg a *Tér és Forma*, amely 1928-tól önálló folyóirattá vált. Bőséges adatmennyiségével, és közvetlenebb stílusával pótolhatatlan forrást jelent a pályázatok ügyéről; adatai azonban kritikával kezelendők, e tekintetben kevésbé megbízható, mint a főbb hivatalos lapok. A *Vállalkozók Lapjához* igen hasonló felépítésű folyóirat volt az 1895-ben indult *Vállalkozók Közlönye*, mely alcímében magát az építő-, szállító- és vállalkozó ágak szaklapjaként megjelölve. Főszerkesztője ugyancsak Komor Marcell volt. Ez 1897-től *Vállalkozók Közlönye és Magyar Építők Lapja* címen jelent meg, egészen 1925-ös megszűnéséig. Gyakran foglalkozott pályázati ügyekkel tárcacikkeiben, és közölte az aktuális pályázati híreket is. Rövid életűnek bizonyult a *Magyar Építőművészeti Pályázatok* című kiadvány, mely 1894-95 folyamán mindössze hat füzetet jelent meg – szerkesztője Sterk J. volt. Deklarált célja volt a tervversenyek ügyének előre vitele, számonként egy pályázat eredményét ismertette, közölve a kiírást, a programot, a bírálatokat, és a pályamunkák ábrákkal jól illusztrált bemutatását.

Az 1902-ben megalakult Magyar Építőművészek Szövetsége (MÉSZ) kezdetektől fogva élen kívánt járni a hazai építészeti kultúra fejlődésének elősegítésében.⁴⁹ Saját folyóiratot is alapítottak, mely *Magyar Pályázatok* címmel jelent meg 1903-tól. Már cím is mutatja, hogy a periodika legfontosabb célja tervpályázatokról való tudósítás; gazdagon illusztrált

---

⁴³ Német nyelvű, főleg Budapesti épületekkel foglalkozó építészeti szaklap, előzményei: Pest-Ofner Wohnungs-Anzeiger und Bau-Zeitung. 1872. június 2 – november 24., Pest-Ofner Bau-Zeitung und Wohnungs-Anzeiger. 1872. december 1. – 1873. január 6., Budapester Bau-Zeitung und Wohnungs-Anzeiger. 1873. február 2. – 1875. május 9., Budapester Bau-Zeitung. 1875. május 16. – december 26.) szerk.: Eduard Kornhoffer. Maróty Katalin: *Wéber Antal építészete a Magyar Historizmusban*. Terc Kiadó. Budapest, 2009. p159.

⁴⁴ 1887-től *Építő Ipar* címen 1914-től pedig *Építő Ipar*, *Építő Művészet* címen jelent meg 1932-es megszűnéséig.

⁴⁵ A korszakban a pályázat szó alatt alapvetően álláshirdetést értettek, így a külön tervpályázat illetve tervező- vagy tervezési pályázat kifejezéseket használták hivatalosan az építészeti tervverseny megjelölésére.

⁴⁶ A meghívásos pályázatokról jóval kevesebb információ áll rendelkezésünkre, lévén ezeket nem kellett meghirdetni nyilvánosan, és eredményükről is csak ritkán tudósítottak - bár a magánépítetők ezirányú tartózkodása a nyilvánosságtól a korszakban érzékelhetően csökkent.

⁴⁷ Nem csak az érdeklődés, hanem a nyomdatechnika fejlődésével is párhuzamosan.

⁴⁸ Ezeket leggyakrabban a főszerkesztő: Ney Béla jegyzi.

⁴⁹ Baku Eszter – Csernus Éva: *A Magyar Építőművészek Szövetségének története 1902–1948 között*. in: *Építés - Építészettudomány* 40(1) p113-134.

ismertetéseket közölt a lezajlott pályázatokról. A lap 1907-től a *Magyar Építőművészet* címet vette fel, e néven jelent meg meg 1944-ig.⁵⁰

4. Összegzés

A kor szakajtója méltó társadalmi reprezentációt biztosított egyre inkább virágzó építészetünknek.⁵¹ Számos pótolhatatlan adalékkal szolgálnak e lapok a - különös figyelemmel kísért - pályázatok ügyére. Átfogó képet alakíthatunk ki a különböző háttérű orgánumok összevetésével. Míg az Egylethez szorosan kötődő hivatalos lapok kevés botránnyról számolnak be, és – főleg a korszak vége felé – a pályázati kultúra felívelő fejlődési pályáját dicsérik,⁵² addig a függetlenebb lapok gyakrabban számolnak be a folytonosan megtörtéző visszasságokról.⁵³ Az 1890-es években látványos fejlődésnek indult a nyomdatechnika, és az építészet, mint fokozottan vizuális diszciplína, ezt igen korán igyekezte kihasználni. Egyre nagyobb példányszámban, addig elképzelhetetlenül széles körben terjedhettek a sokszorosított tervek, rajzok – így közvetítve az építészeti gondolatokat a világ minden tájáról. A magyar sajtó lehetőségei a nyugati országokénál valamivel szerényebbek voltak, de összességében a színvonal így is igen korszerűnek mondható.

Az elfogulatlan árnyalt kép kialakításához a források kritikus megközelítése szükséges. Természetes, hogy a szakmai közéletet uraló lapok nem becsmérelték nyilvánosan saját tagjaik tevékenységét, a független médiumok vitriolos hangvételű tiltakozásai mögött pedig valószínűleg sok esetben személyes sértettségből eredő elfogultságot kell feltételeznünk. Összességében elmondható, hogy a századfordulón az építészeti pályázatok ügye látványos fejlődésen ment keresztül, a nagy középítkezések túlnyomó többségének terveit az első világháború előtti években már nyílt pályázaton szerezték be, és ezt mind a szakma mind közélet is addigra evidenciaként kezelte.

Irodalomjegyzék

- [1] Baku Eszter – Csernus Éva: A Magyar Építőművészek Szövetségének története 1902–1948 között. in: *Építés - Építészettudomány*. 40(1) p113-134.
- [2] Bauer Henrik: Építészeti tervversenyek. *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye* (1891) 52.
- [3] Marótyz Katalin: Ybl Miklós és az építészeti közélet – pályázatok a Magyar Mérnök- és Építészegyletben. in.: *Ars Hungarica*. 40 (4) 489–496.
- [4] Marótyz Katalin: *Wéber Antal építészete a Magyar Historizmusban*. Terc Kiadó. Budapest. 2009. p159.
- [5] Németh Nóra, Marótyz Katalin: Stíluskérdések a századfordulón - Két építészeti pályázat háttére. *Építés - Építészettudomány*. 41 (3-4) 253–270.
- [6] Rosch Gábor: *Alpár Ignác építészete*. Enciklopédia Kiadó. Budapest. 2005.
- [7] Sterk János (szerk.): *Magyar Építőművészeti Pályázatok*. Kosmos műintézet, Budapest 1894/95.

Lektorálta: Dr. Maróczy Katalin, egyetemi adjunktus, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

---

⁵⁰ E történeti szaklapot tekinti jog- és szellemi elődjének az 1952 óta napjainkig változó néven, folyamatosan megjelenő Magyar Építőművészet.

⁵¹ Németh Nóra, Marótyz Katalin: Stíluskérdések a századfordulón - Két építészeti pályázat háttére. *Építés - Építészettudomány*. 41 (3-4) 253–270.

⁵² MMÉEK (1912) 215.

⁵³ Pesti Hírlap (1907) 428. - Augusztus 17.

BEETHOVEN-ZONGORASZONÁTÁK KIADÁSAI A ZENESZERZŐ ÉLETÉBEN ÉS HALÁLA UTÁN, A 19. SZÁZAD VÉGÉIG. HOGYAN LÁTTA BEETHOVENT CZERNY, MOSCHELES ÉS LISZT?

Tihanyi Zsuzsanna

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, zongora DLA, tihanyizsuzsanna88@gmail.com

Absztrakt

Beethoven harminckét opusz-számmal ellátott zongoraszonátáa a zongorista-zeneszerző oeuvre-jének egyik fontos pillérét alkotja, Hans von Bülow szavaival: „ez a zene Új Testamentuma”. A művek első kiadás tíz különböző kottakiadónál jelent meg a zeneszerző életében. Halála után, a század második felében a kiadók sorban álltak azért, hogy megjelentethessenek egy-egy gyűjteményes zongoraszonáta-kiadást – ezekből a 19. század végéig hetvennél több különböző sorozat látott napvilágot Európában és Amerikában. Ebben az időben a közreadás fogalma, a kottaszöveghez való hűség, az autenticitás és az előadói szabadság fogalma nagyban különbözött a mai felfogástól.

Tanulmányomban három 19. századi közreadó, Carl Czerny, Ignaz Moscheles és Liszt Ferenc kiadásait, ezek különbségét, illetve a közreadók személyét és Beethovenhez fűződő viszonyát vizsgálom. Mindhárom közreadóról tudjuk, hogy kiváló zongorista, zeneszerző, egyazon kornak nagy előadó egyénisége volt, s személyesen ismerte Beethovent; sőt, Czerny és Moscheles a mester haláláig baráti viszonyt ápolt vele. Közreadásaik mégis nagyban különböznek egymástól. Elemzésemben egy választott szonátatételen keresztül hasonlítom össze ezen közreadásokat a beethoveni kézirattal és az első kiadással. Arra keresem a választ, hogy három kései kortársa miben látta, értelmezte Beethovent szonátáin keresztül másképp, illetve mi a különbségek oka. Kitérek arra, hogy a zeneszerző számára mennyire fontos volt, hogy notációját pontosan lássa viszont a nyomtatott kiadásokban, és milyen sokszor érte bosszúság a figyelmetlen és kevésbé precíz kottamásolókat, kiadók tevékenysége miatt.

Kutatásomnak szerepe lehet a 19. századi előadói hagyományról és stílusról való ismereteink árnyalásában. Írásomban korabeli dokumentumokra, Beethoven kiadóival és műveinek előadóival való levelezésére, a 19. századi Beethoven zongoraszonáta-közreadásokra illetve más, újabb forrásokra támaszkodom.

Kulcsszavak: Beethoven, zongoraszonáta, közreadás, Tihanyi Zsuzsanna, zene

1. Bevezetés, célok

Tanulmányomban Beethoven zongoraszonátáinak Carl Czerny, Ignaz Moscheles és Liszt Ferenc által a 19. században készített közreadásait, ezek különbségeit, illetve a közreadók személyét és Beethovenhez fűződő viszonyát vizsgálom.

Mint minden hasonló jelentőségű zeneszerző ilyen nagyszabású mű-együttese esetében, Beethoven zongoraszonátáiból is nagyszámú kiadás jelent meg. Csupán a 19. században hetvenegy, 1975-ig pedig százharmincnégy gyűjteményes szonáta-kiadás készült, köztük Weiner Leó és Bartók közreadása [1]. A legfrissebb szonáta-közreadás 2007-ben látott napvilágot Londonban (Cooper, Barry (ed.): *Beethoven: Sonatas for pianoforte*. London, ABRSM, 2007). Doktori dolgozatomban és jelen tanulmányomban a 19. századi kiadások közül hármat vizsgálok részletesen: Carl Czerny, Ignaz Moscheles és Liszt Ferenc közreadásait. A választás azért erre a három közreadásra esett, mert közreadóik maguk is koruk nagynevű zongoravirtuózai voltak, és mindhárman személyesen ismerték Beethovent.

A vizsgált közreadások időben egymáshoz közel – mintegy 40 éven belül – születtek, szerzőik hasonló zenei nyelvet beszéltek és Beethovent tiszteletben tartva közreadásaikban mindhárman az autentikusságra törekedtek. Mégis – mint látni fogjuk – érdekes eltérések tapasztalhatók abban, ahogyan a közreadók megváltoztatták az eredeti kottaszöveget. Doktori disszertációm célja ezen különbségek és okaik feltárása. Jelen tanulmányomban egy szonátátételen keresztül hasonlítom össze a három közreadó közreadásait.

2. A három közreadó és közreadásaik

A három közreadó közül Carl Czerny (1791-1857) volt a leghosszabb ideig, s talán a legközelebbi kapcsolatban Beethovennel. Tíz éves gyermekként lett a mester tanítványa, s mintegy négy évig tanult nála. Czerny mindössze tizenöt éves volt, amikor Beethoven megkérte unokaöccsének, Karlnak tanítására. Egész életükben szoros kapcsolatban maradtak, Czerny a mester több művét bemutatta, több szimfonikus művéből zongora-átíratot készített. Ötkötetes zongoraiskolája negyedik kötetében megkísérelte Beethoven összes zongorás művének helyes előadásmódját leírni, kommentárokat fűzött és metronómjelzéseket adott minden egyes darabhoz, illetve Beethovenhez kapcsolódó emlékeit is feljegyezte [2]. Czerny kétszer, két különböző kiadónál adta közre a teljes Beethoven-szonáta sorozatot. Az első közreadás a bécsi Haslinger kiadónál 1828-1832 között látott napvilágot, a második pedig 1856-1868 között a bonni Simrock kiadónál jelent meg [1]. Készült egy harmadik szonátagyűjtemény is a hamburgi Cranz kiadó gondozásában, melynek mindössze 8 szonátájánál van feltüntetve a közreadó neve, felváltva Moschelesé és Czernyé.

Ignaz Moscheles (1794-1870) példaképével, Beethovennel 1814-ben került szorosabb kapcsolatba, amikor a mester a már igen jó hírnévnek örvendő zongorista-zeneszerző Moschelest felkérte, hogy készítsen zongorakivonatot Fidelio című operájából. Beethovent lenyűgözték Moscheles képességei. Kapcsolatuk ezután Beethoven haláláig rendszeres és baráti volt. Beethoven utolsó hónapjaiban anyagi gondokkal küzdve s nagybetegen a szoros angliai kapcsolatokkal rendelkező Moscheleshez fordult segítségért, aki levélben ajánlotta őt a londoni Királyi Filharmóniai Társaság figyelmébe, mely azonnal jelentős pénzüsszeget küldött a mesternek. Beethoven utolsó levelét forró köszönettel Moschelesnek írta, s halálos ágyán a Filharmóniai Társaság támogatásáért cserébe felajánlotta nekik 10. szimfóniáját, mely sosem készült el [3]. Moscheles is két különböző közreadást készített Beethoven szonátáiból: a korábbi az 1834-1839 között a londoni Cramer & Co-nál megjelent; a későbbi az 1858-1867 között a stuttgarti Hallberger kiadónál megjelent közreadás [1].

Liszt (1811-1886) és Beethoven között az összekötő kapocs Czerny volt. tizenegy éves Lisztet apja kérésére Czerny, aki Bécs legkeresettebb zongorapedagógusa volt abban az időben, tizennégy hónapon keresztül tanította. Ez alatt az idő alatt, 1823-ban, Czerny közbenjárásával történt az egyetlen, de annál emlékezetesebb találkozó a már idős Beethovennel, ahol Liszt a legendás homlokcsókot kapta. Liszt neve egész korán összekapcsolódott Beethovenével; kortársai szerint már fiatalon utolérhetetlenül játszott szonátáit, később karmesterként és weimari zeneigazgatóként nagyon sokat tett azért, hogy az idősebb mester neve és zenéje méltóképp maradjon fenn. Beethoven-fesztiválok szervezője és meghívott művésze volt, pénzgyűjtő hangversenykörutat szervezett egy Beethoven-mellszobor megvalósulásáért, elkészítette Beethoven összes szimfóniájának négykezes átíratát, s birtokában volt néhány igen becses, Beethovenhez kapcsolódó tárgy is: a zeneszerző halotti maszkja és Broadwood zongorája [4]. A Liszt által közreadott Beethoven zongoraszonáta-sorozat 1857-ben a wolfenbütteli Holle kiadónál látott napvilágot. Ebben a kiadásban a harmincöt szonáta és a két szonatina jelent meg. A köztudatban harminckét beethoveni zongoraszonátát és néhány szonatinát tartunk számon, valójában azonban harminchat szonáta keletkezett. A harminckét opus számos szonátán kívül a fiatal Beethoven

komponált három ún. Kurfürsten-szonátát és egy C-dúr szonátát (WoO 47 és WoO 51), melyek a zeneszerző halála után jelentek meg. Bár ezek az ifjúkori művek terjedelmükben is rövidebbek a „nagyobb” szonátáknál, Beethoven a szonáta elnevezést adta nekik, szemben a valóban szonatinának megjelölt G-dúr és F-dúrdarabbal. Liszt közreadása tehát a fiatalkori WoO. 51 kivételével minden művet tartalmaz [1].

3. A szonáták, a fennmaradt források és az első kiadások

A harminchat szonátából a mai ismeretek szerint tizenegy teljes mű eredeti kézírata érhető el, melyek a következők: op. 27 no. 2; op. 28, 53, 57, 78, 79, 90, 101, 109, 110, 111. Ezeken kívül az op. 81a szonáta első tétele maradt fenn kéziratban, illetve az op. 26. szonáta kézíratos másolatban. A többi szonáta elsődleges, legkorábbi forrásai az első kiadások, melyek az összes szonátából elérhetők – ma kivétel nélkül az Osztrák Nemzeti Könyvtárban található –, s melyekből 1989-ben egy reprint kiadás készült a londoni Tecla kiadó gondozásában [5]. Beethoven köztudottan sokat mérgelődött műveinek nem megfelelő, esetenként hibáktól hemzsegő kiadásai miatt. Erről tanúskodik a következő levélrészlet is, amelyet a zeneszerző 1811. május 6-án írt a Breitkopf & Härtel kiadónak önmagából kikelve és metsző gúnnal [6]. (A magyar szöveg saját nyersfordítás.)

Hiba – mindenhol hiba – az ön egész valója egyetlen hiba – egyszer a másolómat kell elküldenem, másszor magamnak kell odamennem, ha azt szeretném, hogy műveim – ne pusztá hibákként jelenjenek meg – úgy tűnik, hogy a lipcsei zenei ítélőszék egyetlen épkezláb korrektort sem képes előteremteni, ehhez képest maguk azelőtt elküldik nekem a kész művet, hogy megkapnák a korrektúrát. – legalább a nagyobb, többszólamú műveknél megszámlalhatnák az ütemeket – így történik – mint látják az Egmont zongorakivonatában egy egész ütemet kihagytak – itt a hibalajstrom [*Beethoven 2 oldalas hibalistát mellékelte a kiadónak – T.Zs*] – legforróbb köszönetem, hogy egy számomra ily izgalmas ügy érdekében ennyire felindítanak –
– nagyrabecsüléssel –
hiszen hibázzon, amennyit akar, hagyjon meg annyi hibát, amennyit akar – akkor is, látja, nagyrabecsülöm, minthogy ez a szokás az emberek körében, amiért nem csináltak még nagyobb hibát –
őszinte szolgálója
Beethoven.

4. Összehasonlító elemzés

A következőkben az op. 27. no. 2-es számú, cisz-moll szonáta második tételében fogom összehasonlítani a beethoveni kéziratot, az első kiadást, illetve Czerny, Moscheles és Liszt alábbi közreadásait, melyek adatait az átláthatóság kedvéért táblázatban foglalom össze.

1. táblázat

	kézirat	első kiadás, (Cappi, Bécs)	Czerny, első közreadás	Moscheles, első közreadás	Moscheles, második közreadás	Liszt- közreadás
keletkezés/ megjelenés évszáma	1802	1802	1828-1832	ca. 1834-1839	ca. 1858-1867	1857

A szonátát Beethoven 1802-ben komponálta, s ugyanebben az évben jelent meg először a bécsi Cappi kiadónál [1]. Az elemzéshez tartozó kottamellékletek a tanulmány végén találhatóak, utólagos, saját ütemszámozással.

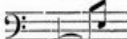
Ha alaposan megnézzük a kéziratot, láthatjuk, hogy Beethoven egyértelműen jelzi a kezdő kötőív hosszát a 4. hangig, s végig így artikulálja a motívumot az egész tétel során. A rövid hangokat nem staccato pontokkal, hanem következetesen ékkel jelzi, valamint a tétel tartalmaz néhány dinamikai utasítást is.

Vegyük sorra a kiadásokat. Az első kiadás hű az autográfhoz a kötőívvel, a dinamikákat is pontosan követi, hozzáadott előadói utasítást nem ír be. A rövid hangoknál viszont

megállapíthatjuk, hogy a kiadópontra olvasta Beethoven ékjelét – ez fontos különbség, amihez kapcsolódóan álljon itt egy részlet Beethoven egyik leveléből, melyet 1825-ben a hegedűs Karl Holznak írt. Ebben a zeneszerző a kottákban hibásan, pontatlanul megjelenő előadói jelzésekről, a kottamásolókat pontatlanságáról szól. (A levelet saját nyersfordításban közlöm.)

Kötelezően! A p el vannak hanyagolva és sokszor, nagyon sokszor rossz helyre írják őket, ami a sietség számlájára írható. Az Isten szerelmére megkérem Rampelt [*Beethoven egyik kottamásolója – T.Zs.*] véssé az eszébe, hogy mindent úgy másoljon le, ahogyan lát. Ahol [pont] áll egy hang fölött, nem szabad helyette ' [éket] írni és fordítva - ezek nem

egyformák: éhol szándékosan egy-egy hang után állnak,

pl.: kötéseket is éppúgy [másolja], ahogy látható, nem mindegy,

hogyan   ban inkább

Láthatjuk a részletből, hogy Beethoven számára különösen fontos volt, hogy a kottamásoló és kiadók a kötőívek, artikulációk, dinamikai jelzések és rövid hangok kéziratbeli lejegyzését a legprecízebben kövessék (s hogy ez igen kevésszer valósult meg). Beethoven levelezésében sok, többnyire a kiadóhoz írt ehhez hasonló levélrészletet találunk.

Moscheles korai kiadásában követi az ékjelek kéziratban látott használatát és kezdetben a legato-ívet is, a második ívnél (5-6. ütem) azonban már elválasztja az utolsó hangot. A harmadik sorban (22-24. ütem) ismét összeköti, a negyedikben a jobb kézben újra szétválasztja a Beethoven által következetesen összekötött motívumot (28-30). A balkéz artikulációját a jól olvasható kéziratához képest teljesen átalakítja: először meghagyja a négyhangos kötést, majd egy hangot leválaszt – a második sorban ezt kétszer ismét megteszi (9-10, 13-14. ütem), majd a harmadik sorban kétszer is – nem törődve azzal, hogy a két kéznek azonos gesztust kellene játszania, jobb kézben négy hangot, balban csak hármat köt (20-22, 24-26. ütem). Az utolsó sorban pedig ugyanazt a zenei anyagot kétféleképpen artikulálja.

Szemügyre véve a későbbi, 1860-as években megjelent közreadását, Moscheles itt a kötőívek egy részét visszaállította eredeti, négy hangot összekötő formájukba, más részét azonban meghagyta háromhangosan. Feltűnik azonban más, kevéssé stílusos változtatás. Az ismétlőjel után megjelenik egy piano és egy, Beethoven kottaszövegéhez képest későbbi korizlést tükröző crescendo-diminuendovilla kétszer egymás után, illetve egy további crescendo villa a negyedik sorban (29. ütem), melyeknek a kéziratban nyoma sincs.

Korai kiadásában Czerny – Moscheleshez hasonlóan – felváltva és igen következetlenül artikulálja a négyhangos beethoveni motívumot. A rövid hangokat ékekkel jelzi és nem ad hozzásemmilyen dinamikai kiegészítést. Tempójelzése = 84 ~~ez~~ jóval gyorsabb Moscheles mindkét közreadásában egységes 76-os tempójánál.

Liszt közreadásában végig ponttal, staccatóként jelöli a rövid hangokat és ugyancsak nem követi a kézirat artikulációját, következetlenül tagol.

5. Összegzés, lehetséges értelmezések

Zárásként megállapíthatjuk tehát, hogy a kézirat eredeti előadói utasításait egyik kiadás sem adja vissza maradéktalanul. Számottevő változtatásokat találtunk az artikulációt és a rövid hangok játékát illetően az összes vizsgált kiadásban. Némelyik közreadásban további, a dinamikára és tempóra vonatkozó módosításokat figyelhettünk meg. Beethoven két idézett levélrészletéből láthattuk, hogy számára az összes itt felsorolt előadói utasítás követése kulcsfontosságú volt, s időt, fáradságot nem kímélve levelezett kiadóival, műveinek előadóival ezügyben.

A közreadások különbségei következhetnek például abból, hogy Czerny és társai jobbra az első kiadások és saját zenei műveltségük, Beethoventól szerzett tapasztalataik alapján készítették el közreadásaikat, s valószínűleg nem ismerték magukat a kéziratokat. Az eltérő zenei műveltség, az időbeli távolság, a zenei szabadság eltérő értelmezése is okozhatja a kiadások különbözőségeit, bár átfogó következtetést kutatásom jelenlegi szakaszában még nem tudok levonni.

Az itt felvillantott néhány apró részleten kívül rengeteg érdekességet tartogat még ezeknek a különböző kiadásoknak az összevetése, amelynek a szakma eddig talán nem fordított túl nagy figyelmet, pedig véleményem szerint fontos szerepe lehet a 19. századi előadói hagyományról és stílusról való ismereteink árnyalásában.

Irodalomjegyzék

- [1] Newman, William S.: A Chronological Checklist of Collected Editions of Beethoven's Solo Piano Sonatas Since His Own Day. In: Notes, 33. 1976/77. pp. 503-530.
- [2] Czerny, Carl: Über den richtigen Vortrag der sämtlichen Beethoven'schen Klavierwerke. nebst Czerny's „Erinnerungen an Beethoven“. (közr. és jegyz. ell.: Badura-Skoda, Paul). Bécs, Universal Edition. 1963. ISBN 978-3-7024-1688-1
- [3] Moscheles, Charlotte (szerk.): Aus Moscheles' Leben: nach Briefen und Tagebüchern. 2 Bände. Leipzig, Duncker & Humblot. 1872/73
- [4] Walker, Alan: Liszt Ferenc. 3 kötet. ford.: Rác Judit. Második, javított kiadás. Budapest, EMB, 2003. ISBN 9633307325
- [5] Jeffery, Brian (ed.): Beethoven: The 32 Piano Sonatas. London, Tecla. 1989
- [6] Beethoven-Haus Bonn /Brandenburg, Sieghard (közr.): Beethoven, Ludwig van: Briefwechsel: Gesamtausgabe. 7 Bände. München, G. Henle. 1996-1998
- [9] Letöltve 2017. május 5-én a bonni Beethoven-Haus honlapjáról:
http://www.beethoven-haus-bonn.de/sixcms/detail.php?id=15248&template=dokseite_digitales_archiv_en&_eid=1510&_ug=Pieces%20for%20two%20hands&_werkid=27&_dokid=wm20&_opus=op.%2027&_mid=Works%20by%20Ludwig%20van%20Beethove n&suchparameter=&_sucheinstieg=&_seite=1-1
- [10] Ignaz Moscheles (közr.): Sonatas for the Piano Forte. 3 kötet. London, Cramer & Co. 1834-1839(?)
- [11] Letöltve 2017. május 5-én a Münchener DigitalisierungsZentrum, Digitale Bibliothek honlapjáról:
https://www.digitale-sammlungen.de/index.html?c=autoren_werke&ab=Beethoven,%20Ludwig%20van&l=de
- [12] Carl Czerny (közr.): Beethoven's Masterpieces. London, R. Cocks. 1864
- [13] Franz Liszt (közr.): Sonaten für das Pianoforte solo. Wolfenbüttel, L. Holle. 1857

Lektorálta: Dr. Scholz Anna DLA, adjunktus, Debreceni Egyetem

Kottamelléklet:

Allegretto
p.
la prima parte una volta

6
12
17
23
27
32

cres.
p.
p. trio

2. ábra: Kézirat [9]

Forrás: a bonni Beethoven-Haus digitális gyűjteménye

3. ábra: első kiadás [5]

Forrás: Jeffery, Brian (ed.): Beethoven: The 32 Piano Sonatas. London, Tecla. 1989

4. ábra: Moscheles, 1834-39 [10]

Forrás: Ignaz Moscheles (közr.): Sonatas for the Piano Forte. 3 kötet. London, Cramer & Co. 1834-1839(?)

ALLEGRETTO $\text{♩} = 76$

9

19

28

5. ábra: Moscheles, 1858-67 [11]

Forrás: Münchener Digitalisierungszentrum, Digitale Bibliothek honlapja

ALLEGRETTO $\text{♩} = 84$

9

19

28

6. ábra: Czerny-közreadás, 1828-32 [12]

Forrás: Carl Czerny (közr.): Beethoven's Masterpieces. London, R. Cocks. 1864

La prima parte senza ripetizione.

AELEGRETTO.

9

19

7. ábra: Liszt-közreadás [13]

Forrás: Franz Liszt (közr.): Sonaten für das Pianoforte solo. Wolfenbüttel, L. Holle. 1857

ZENEKRITIKA AZ 1950-ES ÉVEKBEN A MAGYAR ÁLLAMI OPERAHÁZ SAJTÓARCHÍVUMÁNAK TÜKRÉBEN

V. Szűcs Imola

*Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Zenetudományi Intézet, PhD-hallgató, tudományos segédmunkatárs, v.sz.imola@gmail.com*

Absztrakt

Az 1950-es évek magyar zenekultúrájával foglalkozó szakirodalomban időről-időre visszatérő motívum a kritikaírás problémássá válásának említése. Bár ezek a beszámolók sok tekintetben egybevágóak, helyenként mégis találhatók ellentmondások közöttük. A kritika felülről szándékolt elhallgattatásáról, a zeneélet szereplői részéről "minőségi közöny"-ről, az "ön-reflexióról" való lemondásról épp úgy olvashatunk, mint a kritikáról szóló élénk vitákról, és annak felélesztését követelő felszólalásokról. Ezen ellentmondások feloldásának kísérlete a tanulmány tárgya, az ötvenes évek zenekritikai helyzetének bővebb vizsgálatával. Ehhez a munkához alapul a szakirodalmon kívül az Operaház archívumának a korszakot illető sajtókritika-könyvei szolgálnak. A téma terjedelmére tekintettel tíz év a vizsgálódás tárgya 1948-tól 1957-ig. Szintén a téma nagysága és az összehasonlíthatóság célja az oka, hogy a tanulmány a kritikátár vizsgálatakor minden esztendő 10. hónapját veszi alapul, bemutatva és elemelve az intézményről és annak előadásairól megjelent cikkek és kritikák számbeli és tartalmi változásait. Végezetül az így nyert adatokat a történelmi eseményekkel, a korszak zeneéletének ismert vonatkozó dokumentumaival és a szakirodalmi adatokkal párhuzamba állítva keresi a válaszokat a változások valódi okaira, és a zenekritika valós helyzetére az 1950-es években.

Kulcsszavak: zenekritika, 50-es évek, Operaház.

1. Bevezetés

Az ötvenes évek zenekultúrájával foglalkozó irodalomban időről-időre visszatérő téma a korszak kritikai élete, zenekritikájának, zenekritikusainak helyzete. Bár ezek a beszámolók sok tekintetben egybevágóak, helyenként mégis, legalábbis nyomokban találhatóak közöttük kisebb ellentmondások is. Jelen dolgozat nem kevesebbre vállalkozik, mint ezen ellentmondások feloldására az ötvenes évek zenekritikai helyzetének bővebb vizsgálatával. Mivel a Magyar Állami Operaház archívuma megnyitásától kezdve kartonkönyvekbe ragasztva gyűjti a színházról megjelent valamennyi újságcikket, az intézmény 1950-es éveket illető sajtókritika-könyvei bőséges vizsgálódási alapot szolgáltatnak a témában. Még alkalmasabbá teszi a kritikátár a kérdés vizsgálatára az a körülmény, hogy az ötvenes évek legrepresentatívabb zenei intézményéről van szó. A téma terjedelmére tekintettel tíz évet vizsgálhatok jelen dolgozat keretei között. Az összehasonlíthatóság kedvéért a vizsgált időszakot 1948-al kezdtem, utolsó vizsgált év 1957. Már ez az időszak is jól összevethető Breuer János hasonló, 70-es éveket érintő zenei sajtó vizsgálatával.^[9] Szintén a téma nagysága és az összehasonlíthatóság az oka, hogy dolgozatomban a kritikátár vizsgálatakor minden esztendő 10. hónapját veszi alapul, bemutatva a különböző évek októberében keletkezett cikkek számbeli és tartalmi változásait. A dolgozat végezetül kitér e változások okaira is. A korszakról írott szakirodalomban általában közös, hogy az ötvenes évek első felének kritikaéletét halottként, vagy jobb esetben erősen inaktívként említik. Tallián Tibor könyvében „minőségi közöny”-ről ír, egy olyan korszakban, melyben a zeneéletet teljesen államosították, s ez a zeneélet „lemondott a minőségi önkontrollról”.^[25] Hozzáteszi, hogy a szakkritika egyébként is kegyvesztett lett a hatalom szemében, mely nem tűrt meg a magától eltérő véleményt, csupán „protokolláris” zenekritikák születését.

Breuer János szintén említést tesz a problémáról. Míg 1950-ig – mint írja - minden napilap szinte rögtön reagált a zenei eseményekre, később csak a *Magyar Nemzet*-ben volt rendszeres zenei rovat. Legkevesbé sem számol be azonban közönyről, illetve a szakma ön-lemondásáról a kritikát illetően. Könyvében úgy emlékezik meg, hogy a zenekritikáról szóló vita végigvonult a korszakon. A muzsikusok végig követelték a kritika újjáélesztését, tudatában léve annak propagandisztikus hatásával.^[8]

2. „Egész énekes nemzedék nő fel anélkül, hogy tudná, mi is kritika”^[10]

Hogy egyikük szavai sem alaptalanok, azt jól mutatja az Operaház egyik beadványa is, melyben Nyáry László üzemigazgató arról panaszkodik, hogy az Opera előadásaival a sajtó egyáltalán nem foglalkozik.^[10] Cikkek, hírek, interjúk ugyan jelennek meg – írja, csak éppen kritikák nem. Példaként W. Amadeus Mozart: *Figaro házasságát* említi, melyről csak több héttel a bemutató után jelent meg kritika, akkor is egyetlen napilapban. „Évek óta tapasztaljuk a közönyt, vagy szándékos mellőzést. Sajtófelelősünk nem szűnt meg egy pillanatra sem e káros és méltatlan bánásmód ellen küzdeni, de munkájának szinte semmi hatása nem volt” – panaszolja az üzemigazgató.^[10] Hozzáteszi még, hogy a kritika csaknem teljes hiánya évek óta általános, ami súlyos problémát okoz, mert egész énekes nemzedék nő fel „anélkül, hogy tudná, egyáltalán mi is a kritika”. A helyzet komolyságát mutatja kérése, hogy a minisztérium „tekintélyes ellenőrzése mellett” tárgyalják meg a helyzetet.

Az Operaház dokumentumgyűjteményében tovább lapozva egy, a Ránki György: *Pomádé király új ruhája* előadásról készült jelentést találunk.^[10] Ebből azt tudhatjuk meg, hogy az előadás, bár szereplői igazán kitettek magukért, teljes érdektelenségbe fulladt. A jelentés írója szerint ennek oka a kritikák aggasztó hiánya, vagyis az opera körüli hírverés elmaradása. „Kérem a Sajtó és Dokumentációs Osztályt, legyen segítségünkre abban, hogy legyen újságjainkban minél több kritika, illetve méltató cikk.” – sürgeti a megoldást. A dokumentum további érdekessége egy megjegyzés Ujfalussy aláírással: „Ezt már felpanaszoltuk néhányszor, lehetetlen helyzetbe kerülünk a zeneszerzőkkel szemben, ha új operák írására ösztönözzük őket, eredményeiket pedig elhallgatjuk. Kérek segítséget”.^[10]

A probléma persze nem csak a budapesti Operaházat érintette. Az Operaház üzemigazgatója már idézett beadványán szintén széljegyzet olvasható: „Megjegyzem, hogy a vidéki operák, valamint koncertező művészeink egyaránt és állandóan hiányolják a sajtó bírálatát, nem is említve a zeneszerzőket.” A széljegyzet szerzője szintén felsőbb segítséget kér, annak lehetővé tételét, „hogy a jövő évtől kezdve ezek a panaszok a lehetőségekhez képest orvoslást nyerjenek.”^[10]

Fentiekből azt a következtetést lehetne levonni, hogy bár az ötvenes évek egész kulturális életére hatalmas nyomás nehezedett, a szakkritikák fogyatkozásának oka nem felsőbb utasítás, vagyis a helyzet nem kifejezett felsőbb akarat egyenes következménye.

Feltehetően a szakma sürgető szavára Ujfalussy József az 1956-os III. zenei héten felszólalt az ügyben, felszólalását pedig viták és javaslatok követték.^[27] Beszédében hosszabban kitért a kritikák fogyatkozására, és annak okaira. Örvendetes tényként üdvözölte ugyanakkor, hogy javult a zenekritika helyzete a napilapokban, például a *Magyar Nemzet* és a *Szabad Nép* időről-időre áttekintéseket közöl műsorokról. Mindamellet megállapította, hogy a többi lapban viszont kritikákat nem, csak híradókat, pletykákat közölnek. Az Operaházról szóló beadványokhoz hasonlóan Ujfalussy is kifejtette, hogy a szakszerű kritikának jelentősége a művészek teljesítményükről óriási lenne azok számára. Előzőekkel ellentétben azonban ő nem teljes hiányról beszélt, hanem arról, hogy az a kevés kritika, ami megjelenik, sokszor inkább csak műismertetőnek tekinthető. Különösen hiányolta a Rádió zenei műsorairól és az Opera tevékenységéről megjelenő rendszeres bírálatokat, melyek, mint mondta, szinte csak bemutatók alkalmával jelennek meg.^[27]

3. Sajtókritikátár és történelem

Áttekintve az Operaház sajtókritika-könyveit, kicsit árnyalódik a kép. A zenei élet szereplőire nehezedő nyomás fokozódása ugyanakkor szinte közvetlenül figyelemmel követhető a könyvekből. A történelmi eseményekkel való kapcsolat a kritikakönyvek és előbbiek kronológiája összevetésekor valósággal szembeszökő.

A Kommunista Párt 1947 augusztusában új választásokat kényszerített ki, melyen már megpróbálták átvenni az irányítást.^[22] Ezt követően az Operaházról szóló cikkek között egy hónap múlva megjelent az első propagandaanyag, a *Kossuth Népe* tudósítása a Moszkvába induló magyar kultúrdelegációról.^[14] Még ebben az évben ünnepséget szerveztek Tito tábornagy tiszteletére az Operaházban, melyről szintén terjedelmes tudósítások jelentek meg.^[19] Bár a kommunista hatalomátvétel következő nagy lépéséig, a Szociáldemokrata Párt és a Kommunista Párt egyesítéséig még közel fél év volt hátra, az *Új szó* már a Lenin-emlékünnepekről számolt be.^[18]

Bizonyára az ilyen és ehhez hasonló propaganda-cikkekre gondolhatott nyolc évvel később Újfalussy József, mikor az újságokat megtöltő „musz-anyagról” beszélt, melyek úgy elveszik a kritikák elől a helyet, hogy az íróknak a szerkesztőkkel „valóságos harcot” kell folytatniuk, hogy a kritikáiknak helyet kapjanak.^[27]

Hogy nem csak az említett „musz-anyag” szaporodik, hanem maga a kritika is nemkívánatossá válhat, azt még ebben az évben jelzi egy tudósítás, mely az operaénekesek kritikusokkal szembeni panaszaival is foglalkozik. (A művészek több dolog ellen is felemelték a szavukat, a kritikusokkal szembeni bíráló üléseknek csak egyik témája volt. Bizonyára nem véletlen, hogy éppen ezt a momentumot ragadta ki címmül az újság.)^[13]

A kommunisták 1948.07.30-án lemondatták Tildy Zoltán köztársasági elnököt, és a két szocialista párt egyesítésében szerepet játszó Szakasits Árpádot választatták meg helyette.^[22] Szeptemberben megalakult az ÁVH.^[7]

1948 októberében a *Magyar Nemzetben* terjedelmes cikk jelent meg, melyben Gál Endre azt a kérdést is boncolgatta: „Mi az oka, hogy noha a kritika-ellenes tendencia nyilvánvaló, a bíráló mégis folytatja tevékenységét, s a művészetnek kijáró igényességgel harcol ott is, ahol egyhangúan csak a szélmalom kelepel?”^[15]

A „kötelező anyag” az 1950-es évek elejére vált túlnyomóvá az Operaházról megjelent cikkekben. 1950.10.08-án a *Színház, Mozi* című lap például az Operaház dolgozóinak békekölcsön-jegyzéséről adott hosszú riportot.^[24]

A kommunista hatalom nem csak az oktatással, hanem a művészettel szemben is megfogalmazta elvárásait. Egyetlen elfogadott stílus a szocialista realizmus lett, ami a színpadi művészetben a következő kötelező tartalmat jelentette: hibák feltárása, osztályellenség leleplezése, pozitív hős osztályellenséggel szembeállítása, optimista végkicsengés.^[22] Hogy a kötelező irányvonal alól az Operaház sem vonhatja ki magát, azt jól jelzi a *Szabad Nép* 1950. október 3-án megjelent cikke.^[5] A cikk írója az Operaház tervezett bemutatóinak áttekintése során nem csak a darabok kiválasztását helyezte vagy bírálta az új rend szempontjából, hanem az előadásokra vonatkozóan is megfogalmazta utasításait: „A megfelelő darabkiválasztás azonban nem elég. Úgy kell hozzányúlni minden egyes műhöz, hogy azok előadásából világosan kicsendüljön a haladó mondanivaló.” Arra kell törekedni, „hogy megszabadítsák a műfajt az operák előadásaira évtizedeken át reággatott burzsoá sallangoktól, reakciós hamisításoktól”.

4. Az Operaház archívumában lévő kritikák számbeli és tartalmi változásai 1948 – 1957 október hónapjaiban.

Fentiekkel együtt következő táblázatból az látható, hogy a kritikák számának csökkenése 1950-ben számarányában még nem feltűnő. Csak a magánkiadók 1950-es államosítása, és az új tankönyvek bevezetése után áll be a számokban nagyobb arányú változás.^[22]

1. táblázat: Az Operaházról megjelent kritikák száma az egyes sajtóorgánumban 1948-1957 október hónapban:

	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957
Esti Budapest						1		1		
Esti Hírlap										2
Film, színház, Muzsika										2
Független Mo.		1	1							
Hírlap	1									
Irodalmi újság							1			
Képes Figy.		1								
Képes Világ	1									
Kis Újság	1	2		2						
Magyar Nap		1								
Magyar Nemzet	1	6	4	4	1	4	1			1
Magyar Nép	1									
Magyar Rádió					1					
Művelt nép								1		
Népszava	1									
Nők lapja								1		
Szabad Ifjúság				1						
Szabad nép	1				2	1	2	1	1	
Szabad szó	3		3	1						
Szabadság	1									
Színház és mozi								1		
Színház és Műv.			1				1			
Színház, Mozi	1									
Új zenei szemle								1		
Világ	2									
Világosság	1		1	2						
Összesen:	15	11	10	10	4	6	5	6	1	5

Első, ami feltűnik, hogy míg 1948-ban a 15 kritika 12 újságban jelent meg, a következő két évben a lapok száma felére csökkent. A kritikák számának csökkenése ugyanakkor nem követte ezt a mértéket a következő évben, ezek száma csak kétharmadára esett vissza. Drámaian kevésnek ezen a téren az 1952-es év mondható négy darab kritikával három lapban. Az adatokhoz hozzátartozik az is, hogy egyes években az októberi hónapban bemutatóra, vagy felújításra került sor, például 1948 októberében *A kékszakállú herceg vára* harmadik új

színrevitelére. 1949-ben hasonló esemény volt a *Carmen*, 1950-ben a *Cigánybáró*, 1951-ben *A bolygó hollandi* bemutatója. Az 1956-os adat az októberi események miatt nem tekinthető mérvadónak. Bár kétségkívül igaza volt Ujfalussy Józsefnek abban, hogy rendszeresen több éven keresztül csak a *Magyar Nemzet* és a *Szabad Nép* publikált kritikákat, azért mindegyik vizsgált hónapban találkozunk más lapok nevével és anyagaival is. A rendszeres publikáció oka természetesen az is, hogy a *Magyar Nemzet* az a lap, mely végig működött az időszakban, és mind a mai napig fennáll.

Fenti táblázat alapján nem beszélhetünk tehát a szakkritika megszűnéséről, legfeljebb érzékelhető súlyú csökkenésről, mind terjedelmi, mint számbeli arányát tekintve. Nem lehet ugyanakkor figyelmen kívül hagyni, hogy az államosítás lapok megszűnésével járt, ami eleve csökkentette a kritikák számára rendelkezésre álló felületet.

Ami a csökkenő számú kritikák tartalmát illeti, az egyes évek politikai tendenciái azokban is tükröződnek, ha nem is olyan mértékben, mint azt a szakirodalom, vagy történelmi ismereteink alapján gondolnánk.

A művészettel szembeni megváltozott elvárásokkal a kritikaírás is új feladatot kapott, amit Szelényi István külön is megfogalmazott a III. zenei héten az Ujfalussy József elhangzott felszólalása utáni vitában. Eszerint a kritikus kötelessége, „hogy örvendező hírvivő legyen akkor, ha művész és kora egybehangoaltsága megvan” vészcsengő legyen, ha ez az egybehangoaltság hiányzik, és ostromozza a művészt, ha nem is akar ráhangolódni a korra.^[27] A kritikusnak tehát első sorban azt kell eldöntenie, hogy a művész megfelel-e a szocialista-realista előadásmód kívánalmainak.

Áttekintve az Operaház előadásairól szóló bírálatokat, a következőket találjuk:

Gál Endre már idézett cikkében 1948-ban nem csak azt jegyezte meg, hogy ami a kritikaellenes tendenciát illeti, „Az unalmas produkciók zöme nem is igényel kritikát”, hanem korrekt szakmai bírálatot is közölt a *Carmen* előadásáról, illetve Somogyi László karmesteri munkájáról, amit túl koncertszerűnek talált. „Okoskodása épp azt öli meg, ami zseniális. Maradjon csak a koncertnél.” Bírált a közönséget is, amelynek „színvonala olyan alacsony, hogy képes még a félhanggal lecsúszott áriát is megismételteni”.

1949 októberében szintén a *Magyar Nemzet* George Sebastian *Faust*-vezényléséről közölt szakszerű kritikát: „A fiatal zeneművésznek nem szabad megállnia első *Faust* teljesítményél. Le kell szállnia a lírába ágyazott dalmű érzelmi mélységeibe, szebb, lágyabb tónust kell adni a hangzásnak, főképp azzal, hogy jobban előhívja a vonóhangszercsoportokat a túlságosan exponált fúvósok kiegyensúlyozására.”^[21] Nem mondott le a szakszerűségről a *Kis Újság* sem, a *Carmen* előadásának elemzésekor: „Surányi Éva Mercedesének hangban erősödni kell, Carmen (Tiszai Magda) inkább megjátssza a figurát.”^[11] A kritikák tartalma tehát ekkor még érezhetően nem változik, egyedül terjedelmi rövidülésük feltűnő.

Más a helyzet az 1950-es cikkek esetében. A *Magyar Nemzet* október 4-én már nem hogy tartózkodik a közönség bírálatától, hanem szinte ujjongva köszönti azt: „Már eddig is soha nem látott tömegek özönlöttek be az Operaház kapuján, hogy gyönyörködjenek az igaz művészetben”. A tartalmi kötelezőség és általános dicséret mellett mindössze ennyi bírálatot találunk: „Fráter Gedeon a ritmusok éles vonalrajzára még több figyelmet fordíthatna”^[28] A 10-én megjelent cikkben azért szintén olvasható bírálat: „állandó bántó tempóingadozás az énekesek és a karmester között”.^[23] A *Független Magyarország* cikke már reflektált a megváltozott követelményekre: „Melis György volt az egyetlen, aki megértette a darab jellemző forradalmi hangsúlyait.”^[6]

A pozitív kritika kívánalma erősödni látszik 1951-ben. A *Világosság*-ban október 9-én a következő finomításokat kívánó kritika jelent meg: „Simándi József szép, hajlékony tenorhangja, alakítása nem aknázza ki Erik szerepének összes lehetőségeit.”^[4] Szintén *A bolygó hollandi* kapcsán Fodor Jánosról így írt a *Magyar Nemzet*: „Nagyszerű Wagner-orgánuma időnként diszpozícióval küzdött, így nem alkothattunk róla megfelelő

véleményt.^[4]A *Kis Újság* már sokkal inkább műismertetőt közölt, mint előadás-kritikát, cikkének mindössze egy ötödét teszi ki az előadás bírálata. A művet bírálva viszont megjegyezte: „Életigenlő korunkban ez a befejezés nem emel föl bennünket”.^[2]

Az 1952-es kevés számú kritika tartalmában már csak ennyi a bírálat: „E nagyon tehetséges együttes reális törekvésű színészi játékába itt-ott belevegyültek stilizáló, nem-realista elemek is.”^[1]

Az 1953-as cikkek között találunk valódi kritikát is, ebben a hónapban a *Toscát* újították fel. A *Magyar Nemzet* az előadás kapcsán így ír: „Radnai Györgynek tudatosabb művészi munkára van még szüksége, mert figurájának még nincs igazi léghőre”^[26]

1954-ben a *Szabad Nép* még megenged magának bíráló szavakat: „Orosz Júlia alakítása egyenetlen, helyenként hamis” de hozzá is tette, hogy a második felvonásra alakítása beért.^[20]

1955-re a kritikák képe az Operaház sajtókritika-könyvei alapján végleg megváltozott, csak a magasztalás hangján beszéltek, illetve távirati stílusú beszámolókká rövidültek.^[17]

Az 1956-os, egyetlen októberi cikkben ismét található néhány kritikus megjegyzés a kürtösök hibáit illetően, de azzal a felvetéssel, hogy akadt az egyébként csodálatos esten „néhány zavaró körülmény,” amit a kritikus „ünneprontó szándék nélkül” említ.^[29] Évek óta először újra bírálat érte a közönséget is, amiért egyesek beletapsoltak a záró akkordokba.

1957-ben, bár a cikkek száma lényegesen nem szaporodott, újra találunk bírálatot: „Basilides Mária ki nem hevert betegsége érződött énekén”^[16]

5. Összefoglaló - Okok és indokok

Fentiek fényében Nyáry László idézett beadványával, miszerint az Operaházzal a sajtó egyáltalán nem foglalkozott volna, nem érthetünk egyet teljes mértékben. Ő maga 1954-es beadványában az Opera szerinte szinte teljes sajtó-mellőzöttségének okát a kor megváltozott követelményeiben látta. „Az a tévhit az oka, hogy az operának nincsen politikai mondanivalója a mai tömegek számára” – vagyis a sajtónak nincs is miért az Operával foglalkoznia. Beadványában ennek a szemléletnek ellenvetéseként olyan megfelelő forradalmi szellemiségű operákat említett, mint a *Don Carlos*, vagy a *Fidelio*.^[10]

Érthető viszont Ujfalussy József említett felszólalása, és az ezt követő vita, amely jól rávilágít a kialakult helyzet okaira. Ezek az okok a már említett szaporodó muzáj-anyagon és az egyébként is megfogyatkozott lapokon kívül Ujfalussy szerint sokszor egészen személyesek is: „Van, aki azért nem vállal egy-egy kritikát, mert olyanról kell írnia, akihez személyes kapcsolat fűzi.”^[27]

Ahogy felszólalásában elmondta, sokszor nem a kritikus folytat elkeseredett harcot a helyért, hanem a szerkesztő keres hasztalan egy-egy előadáshoz kritikust, mert sokszor amaz attól tart: „Ha érdeme szerint megbírálom ezt vagy am azt, még attól a kevés lehetőségtől is elesik, amit kap”.^[27] A kritikák műismertetővé válásának okaként szintén a tartózkodást említette: „zenetudósaink inkább maradnak a megbízható történeti adatoknál, mintsem a „sikamlós” esztétikai feladatok megoldására vállalkoznak.”

Pedig, mint mondta, amennyire az adott korban a politikai megbízhatóság és a kapcsolatok számítanak, nem kellene attól tartani, hogy bárki is egy kritika miatt esne el lehetőségeitől.

Bár a vita létrejöttének háttéréhez kétségkívül hozzá tartozik az 1956-os politikai enyhülés, mégis ismét az a következtetés vonható le belőle, hogy a kritikaélet változásai nem kifejezetten felülről, hatalmi szóval irányítottak voltak.^[22]

Hogy a kritikától való tartózkodás mögötti félelem mégsem volt alaptalan, ahhoz Breuer János szolgáltat adalékot, aki 1981-es cikkében a *Magyar Nemzet* 1956-ban emigrált újságíróját, Gál Endrét méltatta.^[12] Cikkéből kifejezetten az derül ki, hogy Gál Endrét, aki 1948-as idézett cikkében „kritikaellenes tendenciáról” beszélt és bírálta a hamis áriákat visszatapsoló publikumot, felsőbb akarat fosztotta meg publikációs lehetőségeitől. Gál Endre

ugyanis, aki a háború alatt „bátor, szuverén” álláspontot képviselt, mikor kiállt zsidó zenészek mellett, megőrizte szellemi függetlenségét az ötvenes években is. Támadta az „új típusú zenei élet” kialakulását, távol tartotta magát az „új, demokratikus zenei kultúra műhelyeitől” (pl: Magyar Zeneművészek Szabad Szakszervezete). Breuer János szerint, aki sajnálkozott a kiváló újságíró elhallgattatásán: „A fordulat éve, és a rá következő esztendőök társadalmi légkörének ismeretében érthető, miért vesztette el a megnyilatkozás nyilvános fórumait. Olyan, személyes elfogultságoktól sem mentes nézetekkel, amilyeneket ő vallott 1945 után.” Breuer szavaiból az derül ki, Gál Endrét nem a kritika akaratlagos elhallgattatása üldözte el, hanem az, hogy a kritikával szembeni új kívánalmaknak nem akart megfelelni. „Örvendező hírvivő” szerep helyett továbbra is megmaradt volna a szigorúan szakszerű zenekritikánál. A megváltozott légkörre utalva pedig Brauer hozzátette: „manapság, inkább vitatkoznánk, tilalomfák állítása helyett inkább a türelmes meggyőzéssel kísérleteznénk, ám egy történelmi korszak társadalmi módszertanát egy korábbi periódusra vissza aligha vetíthetjük.” Összességében tehát leszűrhető, hogy az 1950-es évek zenekritikai életének változásaihoz bár közvetetten, a kritikával szembeni megváltozott kívánalmaival, lapok megszüntetésével, a kötelező propagandaanyag mennyiségével hozzájárult a kor szemlélete, a zenekritika szándékos megszüntetéséről, ilyen irányú beavatkozásról azért nem beszélhetünk.

Köszönetnyilvánítás:

Köszönet illeti a kutatás lehetővé tevéséért első sorban Karczag Mártont az Operaház archivistáját, aki a kritikátár köteteit rendelkezésemre bocsátotta, és munkámat hasznos tanácsaival is segítette. Péteri Lórántot, aki a problémát számomra felvetette, és Domokos Máriát, aki a tanulmányt lektorálta.

Irodalomjegyzék:

- [1] A Berliini Komische-Oper Falstaff előadása Szabad nép, 1952.okt.15. A Magyar Állami Operaház sajtókritika-könyve: 1950.IX. - 1954.02. (Magyar Állami Operaház archívuma, sajtó archívum)
- [2] A bolygó hollandi felújítása az Operaházban. Kis Újság, 1951. okt.7 A Magyar Állami Operaház sajtókritika-könyve: 1950.IX. - 1954.02. (Magyar Állami Operaház archívuma, sajtó archívum)
- [3] A Bolygó Hollandi felújítása az Operaházban. Világosság, 1951.10.09. A Magyar Állami Operaház sajtókritika-könyve: 1950.IX. - 1954.02. (Magyar Állami Operaház archívuma, sajtó archívum)
- [4] A bolygó hollandi felújítása. Magyar Nemzet, 1951. 10.07. A Magyar Állami Operaház sajtókritika-könyve: 1950.IX. - 1954.02. (Magyar Állami Operaház archívuma, sajtó archívum)
- [5] Az Operaház új évada. Szabad Nép, 1950.10.03. A Magyar Állami Operaház sajtókritika-könyve: 1950.IX.-1954.02. (Magyar Állami Operaház archívuma, sajtó archívum)
- [6] Az új Cigánybáró. Független Magyarország, 1950.10.30. 1950.10.04. A Magyar Állami Operaház sajtókritika-könyve: 1950.IX. - 1954.02. (Magyar Állami Operaház archívuma, sajtó archívum)
- [7] Benda Kálmán: Magyarország történeti kronológiája IV. 1944-1970. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983)
- [8] Breuer János: Negyven év magyar zenekultúrája. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1985
- [9] Breuer János: Zenekultúránk és a magyar sajtó I. Muzsika, 15. évf. 8. szám (1972), 11-15.
- [10] Berlász Melinda - Tallián Tibor, Iratok a magyar zeneélet történetéhez 1945 - 1956. I-II. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézet, 1985 - 1986
- [11] Carmen. Kis Újság, 1949.okt. 20. A Magyar Állami Operaház sajtókritika-könyve: 1947.06.-1949.12. (Magyar Állami Operaház archívuma, sajtó archívum)

- [12] Dicsértessék Tango, mindörökké...” Magyar Nemzet, 1981.01.11. A Magyar Állami Operaház sajtókritika-könyve: 1980.VI. - 1981.VI. (Magyar Állami Operaház archívuma, sajtó archívum)
- [13] Elkeseredett operaénekesek tiltakoznak a gyalázkodó újságcikkek ellen. Új Hírek, 1947. november 27. A Magyar Állami Operaház sajtókritika-könyve: 1947.06.-1949.12. (Magyar Állami Operaház archívuma, sajtó archívum)
- [14] Elindult Moszkvába a magyar kultúrdelegáció. Kossuth Népe, 1947.szept.26. A Magyar Állami Operaház sajtókritika-könyve: 1947.06. - 1949.12. (Magyar Állami Operaház archívuma, sajtó archívum)
- [15] Gál Endre: Az Opera 100 sora. Magyar Nemzet, 1948.10.10. A Magyar Állami Operaház sajtókritika-könyve: 1947.06. - 1949.12. (Magyar Állami Operaház archívuma, sajtó archívum)
- [16] Gluck Orfeusz az Operaházban. Népakarat, 1957.10.16. A Magyar Állami Operaház sajtókritika-könyve: 1956.04. - 1958.04. (Magyar Állami Operaház archívuma, sajtó archívum)
- [17] Három Bartók-est Művelt Nép, 1955. A Magyar Állami Operaház sajtókritika-könyve: 1954.02.10.-1956.04. (Magyar Állami Operaház archívuma, sajtó archívum)
- [18] Lenin-emlékünnepek Magyarországon. Új szó, 1948.01.23. A Magyar Állami Operaház sajtókritika-könyve: 1947.06. - 1949.12. (Magyar Állami Operaház archívuma, sajtó archívum)
- [19] Operai díszelőadás Tito tábornagy tiszteletére. Kis újság, 1947.12.09. A Magyar Állami Operaház sajtókritika-könyve: 1947.06. - 1949.12. (Magyar Állami Operaház archívuma, sajtó archívum)
- [20] Operai esték. Szabad nép 1954.10.03. A Magyar Állami Operaház sajtókritika-könyve: 1950.IX. - 1954.02. (Magyar Állami Operaház archívuma, sajtó archívum)
- [21] Operai Krónika. Magyar Nemzet, 1949 okt. 14. A Magyar Állami Operaház sajtókritika-könyve: 1947.06. - 1949.12. (Magyar Állami Operaház archívuma, sajtó archívum)
- [22] Romsics Ignác, A 20. század rövid története. Budapest: Rubicon-ház Bt, 2011
- [23] Sevillai borbély új karmesterrel Magyar Nemzet, 1950.10.10. A Magyar Állami Operaház sajtókritika-könyve: 1950.IX. - 1954.02. (Magyar Állami Operaház archívuma, sajtó archívum)
- [24] Színházaink dolgozói derekasan kivették részüket a békekölcsön jegyzéséből. Színház, Mozi, 1950.10.08. A Magyar Állami Operaház sajtókritika-könyve: 1950.IX. - 1954.02.
- [25] Tallián Tibor: Magyarországi hangversenyélet 1945 - 1958. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1991
- [26] Tosca felújítás az Erkel színházban. Magyar Nemzet, 1953.10.15. A Magyar Állami Operaház sajtókritika-könyve: 1950.IX. - 1954.02. (Magyar Állami Operaház archívuma, sajtó archívum)
- [27] Ujfalussy József: Zenekritikánk helyzetéről. Új Zenei Szemle VII. évf. 5. szám 1956. 19-29.
- [28] Új diadalúton a Diótörő, meg a Párizs lángjai. Magyar Nemzet, 1950.10.04. A Magyar Állami Operaház sajtókritika-könyve: 1950.IX. - 1954.02. (Magyar Állami Operaház archívuma, sajtó archívum)
- [29] Vezényel: Szenkár Jenő. Színház és Mozi, 1956.10.20. A Magyar Állami Operaház sajtókritika-könyve: 1956.04. - 1958.04. (Magyar Állami Operaház archívuma, sajtó archívum)

Lektorálta: Domokos Mária PhD., nyugalmazott tudományos főmunkatárs MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet

Orvos- és egészségtudományi szekció

KERESKEDELMI ÉS NEM KERESKEDELMI FORGALOMBÓL SZÁRMAZÓ TÖMÉNY SZESZESITALOK ACETALDEHID TARTALMÁNAK MEGHATÁROZÁSA

Bujdosó Orsolya

*Debreceni Egyetem, Népegészségügyi Kar, Megelőző Orvostani Intézet, PhD hallgató,
bujdoso.orsolya@sph.unideb.hu*

Pál László

*Debreceni Egyetem, Népegészségügyi Kar, Megelőző Orvostani Intézet, egyetemi tanársegéd,
pal.laszlo@sph.unideb.hu*

Árnyas Ervin Mihály

*Debreceni Egyetem, Népegészségügyi Kar, Megelőző Orvostani Intézet, egyetemi adjunktus,
arnyas.ervin@sph.unideb.hu*

Absztrakt

Az acetaldehid, az etanol lebomlása során keletkező toxikus, emberben lehetséges rákkeltő hatású vegyület, mely világviszonylatban jelentős mértékben hozzájárulhat az alkoholos eredetű megbetegedések, különösen a szájüregi daganatok kialakulásához. Mindezen tények ellenére, a különböző forrásokból származó és eltérő alapanyagokból készült tömény szeszesitalok acetaldehid tartalmáról közölt adatok ellentmondásosak, így kutatásunk céljából tűztük ki, hogy gázkromatográfiás/tömegspektrometriás (GC/MS) vizsgálattal meghatározzuk többféle, kereskedelmi és nem kereskedelmi forrásból származó tömény szeszesital acetaldehid tartalmát. A vizsgált 211 szeszesital, 22 országból származott (18 európai és 4 tengerentúli országból). A minták ~10%-ában detektáltunk acetaldehidet. A kereskedelmi forgalomból beszerzett szeszesitalok acetaldehid koncentrációja 1406-11007 $\mu\text{mol/l}$, míg a nem kereskedelmi forgalomból származóké 1551-30146 $\mu\text{mol/l}$ között változott. A statisztikai analízis nem mutatott ki szignifikáns különbséget a kereskedelmi és a nem kereskedelmi forrásból származó italféleségek acetaldehid tartalmában. A kereskedelmi eredetű, acetaldehidet tartalmazó minták között előfordultak mind gyümölcs, mind pedig gabonafélékből készült szeszesitalok, melyek (két szőlő alapanyagú minta kivételével) több mint 15 évesek voltak, és nem légmentesen zárt italosüvegekből származtak. Ezzel szemben a nem kereskedelmi forrásokból gyűjtött, acetaldehid tartalmú minták 3 évnél fiatalabb, gyümölcs, főleg szőlő alapanyagú párlatok közül kerültek ki. Eredményeink alapján megbecsültük az alkoholfogyasztás során a szájüregben kialakuló acetaldehid koncentrációt, és megállapítottuk, hogy ott a töménysége toxikológiailag releváns értéket érhet el. Ezért a tömény szeszesitalok kémiai vizsgálata lényeges információt nyújthat annak eldöntéséhez, hogy a különböző összetételű italféleségek tartós fogyasztás esetén hozzájárulhatnak-e a szájüregi daganatok kialakulásához, valamint az egyéb egészségkárosodásokhoz.

Kulcsszavak: tömény szeszesitalok, gázkromatográfia-tömegspektrometria, acetaldehid

1. Bevezetés

Népegészségügyi szempontból világszerte kiemelt problémát jelent a túlzott mértékű alkoholfogyasztás. Az Egészségügyi Világszervezet [World Health Organization (WHO)] legutóbbi beszámolója alapján, világviszonylatban az évente elfogyasztott, abszolút alkoholra átszámított szeszesital mennyisége 6,2 liter/fő, ami megfelel napi 13,5 grammnak [1]. Azonban a világ különböző régiói között jelentős eltérések mutatkoznak az alkoholfogyasztás

tekintetében. A kontinensek közül kiemelt helyet foglal el Európa, ahol 10,9 liter/fő az elfogyasztott alkohol mennyisége [1].

A szeszesitalok kereskedelmi és nem kereskedelmi forrásokból kerülhetnek a fogyasztók asztalára [1]. A törvényi szabályozások értelmében kereskedelmi forrásból származó italféleségek mindazok az alkoholok, amelyek zárjeggyel ellátottak, többnyire a boltok polcairól származnak, illetve készítésük szigorú szabályok betartása mellett valósul meg [1]. Ezzel szemben a nem kereskedelmi forgalomból származó szeszesitalok mind alapanyagukat, mind előállításukat tekintve sokszor ellenőrizhetetlenek. Ilyenek a például a házilag készített pálinkák és a csempészett tömény szeszesitalok, melyek után rendszerint nem fizetik meg a jövedéki adót [2, 3].

Napjainkra az epidemiológiai kutatások bizonyították, hogy a túlzott alkoholfogyasztás jelentős egészségügyi kockázattal bír. A krónikus alkoholfüggőségben szenvedőknél megnövekedett az előfordulási gyakorisága többek között a kardiovaszkuláris, a gasztrointesztinális és a daganatos megbetegedéseknek [4-7]. A WHO adatai szerint az alkoholfogyasztással hozható összefüggésbe évente 3,3 millió haláleset, illetve 139 millió egészségkárosodással korrigált életév [1]. Az alkoholos italok fogyasztásának egészségkárosító hatásaival foglalkozó tanulmányokban leggyakrabban a szeszesitalok fő alkotó elemének, az etanolnak a szervezetre gyakorolt negatív hatásait említik [8, 9]. Az etanol mellett azonban előfordulhatnak olyan kevésbé tanulmányozott anyagok is az alkoholos italféleségekben, melyek közvetlenül, vagy metabolitjaik formájában ugyancsak toxikusak és karcinogének lehetnek [10]. Ezen összetevők jelenléte a különböző típusú szeszesitalokban változó, koncentrációjuk nagymértékben függ a gyártás során felhasznált alapanyagoktól, a fermentációs eljárástól, illetve a desztilláció során alkalmazott eszközök minőségétől [7, 10]. A csonthéjas gyümölcsök (barack, szilva) magját is tartalmazó alapanyagból főzött szeszesitalok tartalmazhatnak etil-karbamátot, mely a magból felszabaduló hidrogén-cianid és az etanol reakciója során keletkező karbamát-észter [11]. Továbbá a szeszesitalok alkohol fokának beállítása során felhasznált vízből kisebb-nagyobb mennyiségben nitrátok, valamint a desztilláció során alkalmazott fémeszközökből (ólom tartalmú ónnal forrasztott pálinkafőző berendezések) kioldódva nehézfémek is belekerülhetnek a kész termékekbe [7, 12]. Az erjedés során keletkezhet még acetaldehid, mely a nem megfelelő lepárlást követően megmaradhat a lefőzött szeszesitalban [13]. A fent említett komponensek közül egészségkárosító hatása miatt kiemelendő az acetaldehid, amely a Nemzetközi Rákkutató Intézet [International Agency for Research on Cancer (IARC)] legújabb értékelése szerint önmagában lehetséges rákkeltő (2B kategória), etanollal együtt előfordulva a szeszesitalfeleségekben bizonyítottan rákkeltő hatású anyagok csoportjába tartozik (1. kategória) [9, 13-15].

Annak ellenére, hogy az acetaldehid lehetséges rákkeltő hatású, a különböző forrásokból származó és eltérő alapanyagokból készült tömény szeszesitalokban meghatározott koncentrációjára vonatkozó adatok ellentmondásosak [12, 16, 17]. Ezért kutatásunk céljaul tűztük ki, hogy gázkromatográfiás-tömegspektrometriás (GC/MS) vizsgálattal meghatározzuk többféle, kereskedelmi és nem kereskedelmi forrásból származó tömény szeszesital acetaldehid tartalmát.

2. Anyagok és módszerek

Kutatásunk során összesen 211 tömény szeszesital minta acetaldehid tartalmát vizsgáltuk. Ebből 119 kereskedelmi, 92 pedig nem kereskedelmi forgalomból származott. A kereskedelmi eredetű mintákat zárjeggyel ellátott italos palackból vettük. A nem kereskedelmi minták magánszemélyektől, illetve szabadtéri piacokról származtak. Az italokat az előállításukhoz felhasznált alapanyagok alapján különböző kategóriákba soroltuk, így 145

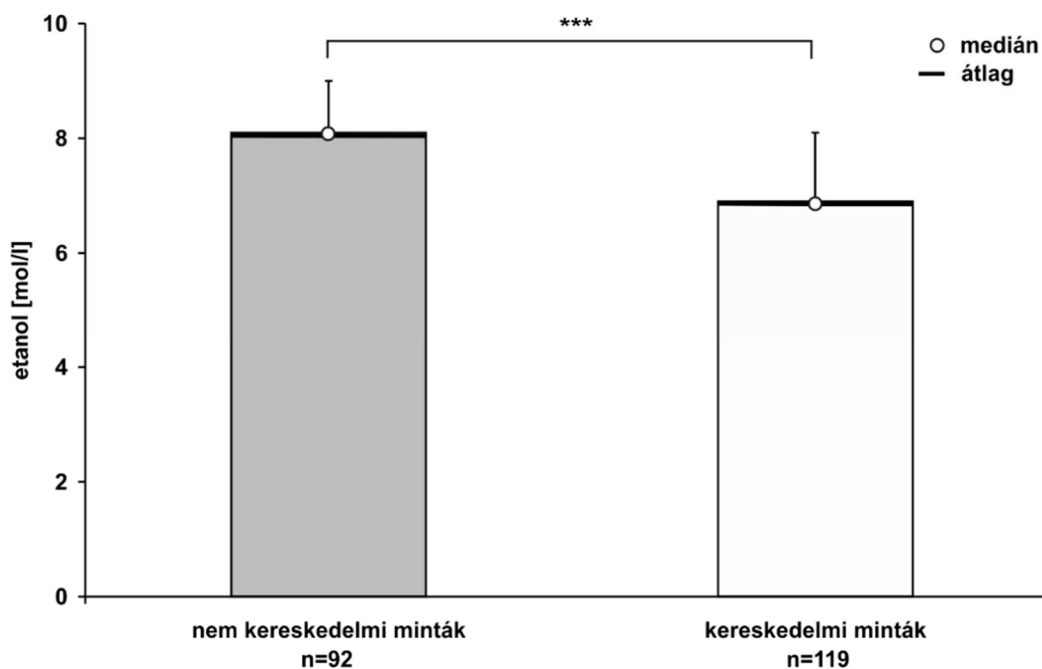
gyümölcsből, 49 gabonaféléből, 17 pedig egyéb alapanyagból készült. A legtöbb minta, szám szerint 136 Magyarországról származott, ezenkívül jelentős számban gyűjtöttünk szeszesitalokat más európai és tengerentúli országból, úgymint Nagy-Britanniából (n=13), Bulgáriából (n=10), Ukrajnából (n=6) és az Amerikai Egyesült Államokból (n=9).

A tömény szeszesital minták minőségi és mennyiségi analízise során standardként alkalmazott etanolt és acetaldehidet a Merck Kft-től (Darmstadt, Németország) szereztük be. Belső standardként [internal standard (ISTD)] acetonitrilt és deuterizált acetont használtunk (Merck Kft., Darmstadt, Németország). A vizsgálatokhoz használt minden vegyszer kromatográfiai tisztaságú volt.

A tömény szeszesitalok etanol és acetaldehid tartalmának meghatározása GC/MS módszerrel történt. Az intézetünkben rendelkezésünkre álló Hewlett-Packard (Palo Alto, CA, USA) GC/MS rendszer egy HP 5890 gázkromatográfából, egy HP 5973 tömegszelektív detektorból [mass selective detector (MSD)] és egy Agilent 7683 automata injektorból áll (Agilent Technologies, Palo Alto, CA, USA). Az etanol és acetaldehid elválasztása HP-FFAP (free fatty acid phase) (30 m x 0,2 mm, 0,33 μ m rétegvastagság) kapilláris oszlop (Hewlett-Packard, Palo Alto, CA, USA) segítségével történt. Az analízis során héliumot alkalmaztunk vivőgázként 3,0 bar nyomáson. Az etanol tartalom meghatározására 850 μ l tömény szeszesital mintát kevertünk össze 150 μ l acetonitrillel (ISTD), az acetaldehid koncentrációjának mérésére 999 μ l mintát és 1 μ l deuterizált acetont (ISTD) elegyítettünk. A mintákat „splitless” módban 200 °C hőmérsékleten injektáltuk. A komponensek elválasztásához a következő hőmérsékleti programot alkalmaztuk: 60 °C 4 percig, majd a hőmérséklet fokozatos emelése percenként 5 °C-kal 110 °C-ig. A GC/MSD közötti átmenet hőmérséklete 280 °C, az MSD ionforrása 230 °C, a kvadrupolé 150 °C volt. Az ionizációs energia értéke 70 eV volt. A vizsgált vegyületek minőségi és mennyiségi meghatározását a HP G1701BA MSD Chemstation program (Hewlett Packard, Palo Alto, CA, USA) segítségével végeztük [18]. A kereskedelmi és a nem kereskedelmi minták etanol és acetaldehid tartalmát független mintás t-próba, illetve Mann-Whitney U teszt révén hasonlítottuk össze. A statisztikai elemzéseket az IBM SPSS program 22.0 verziójával végeztük (22.0.1-es verzió, IBM Inc, Armonk, New York, USA).

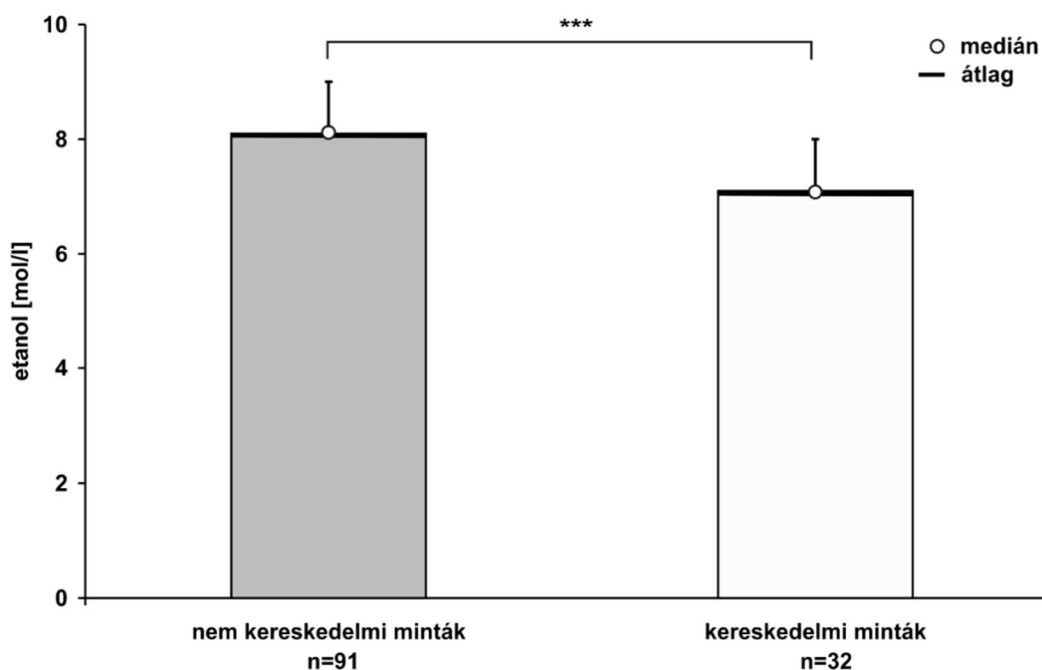
3. Eredmények

Az 1. ábrán a kereskedelmi és a nem kereskedelmi forgalomból származó tömény szeszesitalok átlagos etanol tartalma és a mérések medián értékei láthatóak. Megfigyelhető, hogy a nem kereskedelmi forgalomból származó tömény szeszesitalok szignifikánsan több etanolt tartalmaztak, mint a kereskedelmi forrásból származók ($U=1581,5$; $p<0,001$).

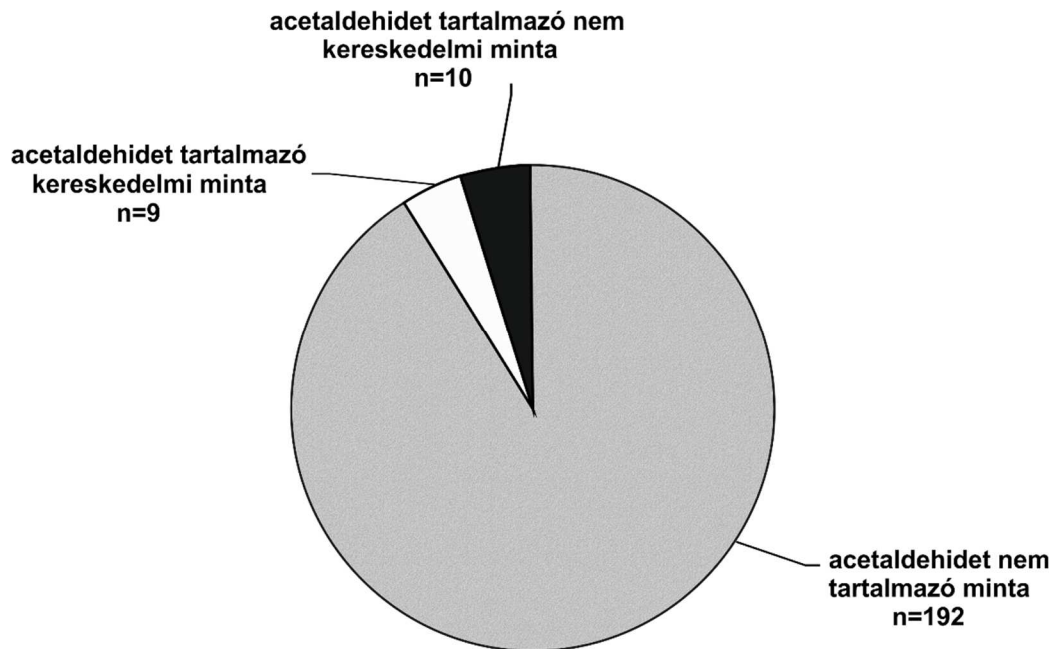
1. ábra: A kereskedelmi és a nem kereskedelmi forgalomból származó tömény szeszitalok átlagos etanol tartalma (+SD) és a mérések medián értékei; *** $p < 0,001$

A 2. ábra a kereskedelmi és a nem kereskedelmi forgalomból származó gyümölcsből készült pálinkák átlagos etanol tartalmát, valamint a mért koncentrációk medián értékeit szemlélteti. Méréseink szerint, a nem kereskedelmi forgalomból származó pálinkáink etanol koncentrációja szignifikánsan magasabbnak bizonyult, mint a bolti társaiké ($U = 589,0$; $p < 0,001$).

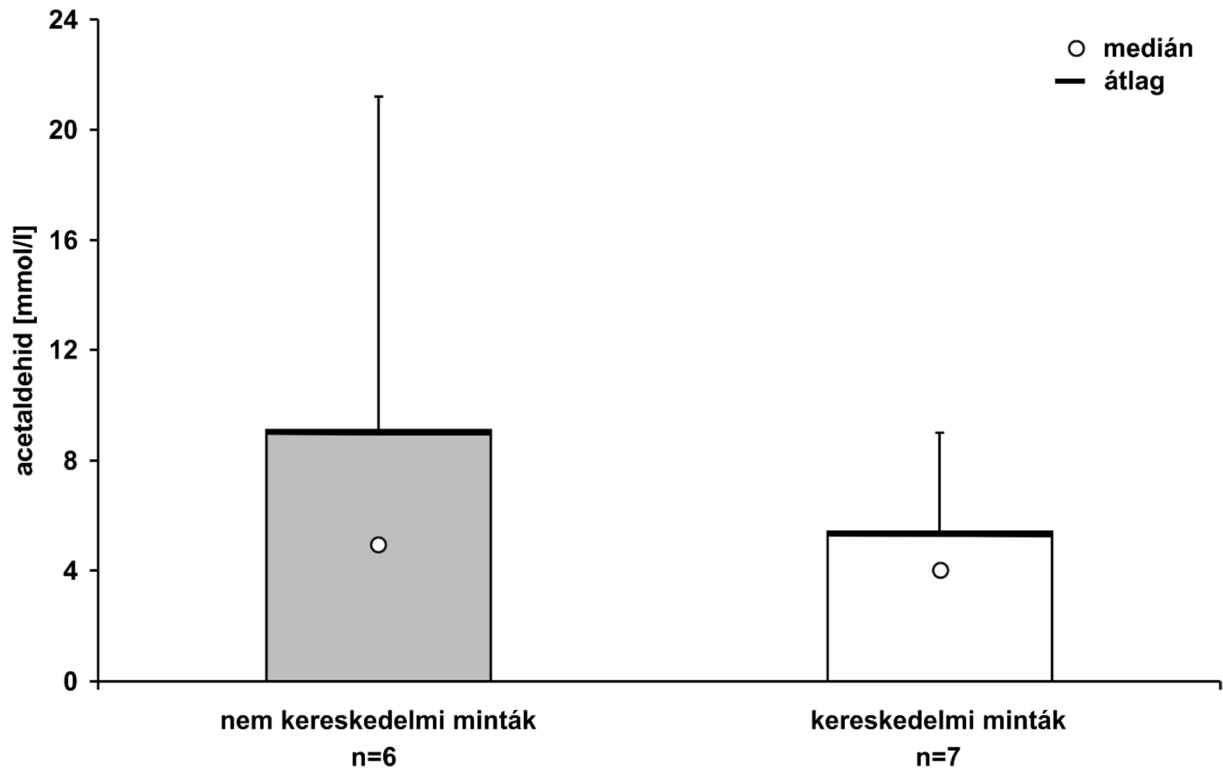
2. ábra: A kereskedelmi és a nem kereskedelmi forgalomból származó gyümölcsből készült pálinkák átlagos etanol tartalma (+SD) és a mérések medián értékei; *** $p < 0,001$

A mintáink acetaldehid tartalmának minőségi analízise során azt találtuk, hogy az összegyűjtött 211 tömény szeszesitalból mindösszesen 19-ben fordult elő ez az emberben lehetséges rákkeltő hatású vegyület. A 19 mintából 9 kereskedelmi és 10 nem kereskedelmi forgalomból származott (3. ábra).

3. ábra: A vizsgált tömény szeszesitalok acetaldehid tartalom szerinti megoszlása

A minőségi analízist követően a 19 mintából 13-nál tudunk mennyiségi analízist végezni. A 4. ábra ezeknek az átlagos acetaldehid koncentrációját és a mérések medián értékeit mutatja. A független mintás t-próba eredménye szerint nem volt szignifikáns különbség a kereskedelmi és a nem kereskedelmi forrásból származó szeszesitalok acetaldehid tartalma között ($t=0,72$; $df=5$; $p>0,05$).

4. ábra: A kereskedelmi és a nem kereskedelmi forgalomból származó tömény szeszesitalok átlagos acetaldehid tartalma (+SD) és a mérések medián értékei

4. Megbeszélés

A túlzott mértékű szeszesital fogyasztás során a szervezetbe jutó etanol és acetaldehid együttesen számos daganatos megbetegedés kialakulásában játszhat szerepet [9, 13-15]. Epidemiológiai vizsgálatok szerint az alkoholfogyasztással összefüggésbe hozható leggyakoribb malignus betegségek a szájüregi- és garat-, a gége-, a nyelőcső-, a máj-, a hasnyálmirigy- és a vastagbélrák [1]. Ezek közül hazánkban 2015-ben a világon a legnagyobb, 3,8 / 100 000 fő/év volt az alkoholfogyasztással összefüggésbe hozható szájüregi daganatok miatti halálozás, ami majdnem a fele ugyanabban az évben regisztrált szájüregi daganatok miatti összes halálozásnak (8,18 / 100 000 fő/év) [19]. Ennek egyik lehetséges oka a szeszesitalokban esetlegesen előforduló acetaldehid. Ezért az expozíció elkerülése érdekében Magyarországon különösen indokolt annak a vizsgálata, hogy a szeszesitalok tartalmazzák-e ezt a vegyületet.

Vizsgálataink során kimutattuk, hogy a nem kereskedelmi forgalomból származó tömény szeszesitalok szignifikánsan több etanolt tartalmaztak (8,1 mol/l), mint a kereskedelmi eredetűek (6,9 mol/l, 1. ábra). Továbbá megállapítottuk, hogy a gyümölcs alapanyagú, nem kereskedelmi forgalomból származó pálinkák etanol koncentrációja ugyancsak szignifikánsan magasabb volt, mint a boltok polcáról vásárolt társaiké (2. ábra). A különbség magyarázata az lehet, hogy míg a kereskedelmi eredetű tömény szeszesitalok etanol tartalmát a gyártásuk során szigorú receptúra alapján rendszerint 37-40%-ra állítják be, addig a nem kereskedelmi alkoholos italok (pl. házi pálinkák) töménységét sokszor nem határozzák meg pontosan a lepárlást követően [7].

A tömény szeszesitalok acetaldehid tartalmának elemzése során megállapítottuk, hogy az összegyűjtött minták mintegy 10%-ában fordult elő ez a vegyület (3. ábra). Bár a nem kereskedelmi forgalomból származó minták átlagos acetaldehid koncentrációja magasabb volt, mint a kereskedelembe kerülő, közöttük nem volt szignifikáns különbség. A kereskedelmi eredetű, acetaldehidet tartalmazó szeszesitalok (acetaldehid koncentrációjuk: 1,7-12,1 mmol/l) között egyaránt előfordultak mind gyümölcs, mind pedig más alapanyagokból (pl. gabonafélékből) készültek. Ezek több mint 15 évesek voltak, és nem légmentesen zárt italosüvegekből származtak. Azokban a kereskedelmi forgalomból származó alkoholos italokban, melyek légmentesen voltak lezárva, az acetaldehid nem volt kimutatható. Ezért az acetaldehid jelenléte a vizsgált kereskedelmi eredetű szeszesitalokban az etanolnak a tárolás során végbement oxidációjával magyarázható. Ezzel szemben a nem kereskedelmi forrásokból gyűjtött, acetaldehid tartalmú italféleségek (acetaldehid koncentrációjuk: 1,5-33,1 mmol/l) a 3 évnél fiatalabb, a gyümölcs, főleg a szőlő alapanyagú párlatok közül kerültek ki. Mivel ezeknek az előállításuk és tárolásuk kevésbé ellenőrzött, feltételezhető, hogy az etanol oxidációja acetaldehiddé hamarabb végbement, mint a nem légmentesen lezárt kereskedelmi eredetű tömény szeszesitalokban.

Irodalmi adatok szerint 200 $\mu\text{mol/l}$ -es acetaldehid koncentráció a nyálban már fokozhatja a szájüregi daganatok kialakulásának kockázatát [13, 20, 21]. Ezért megbecsültük az acetaldehid koncentrációját a szájüregben azoknak a tömény szeszesitaloknak az elfogyasztását követően, melyek tartalmaztak acetaldehidet. Ehhez az alábbi, a szakirodalomban használt képletet használtuk:

$$x = \frac{AcOH_{ital} \cdot V_{ital} \cdot hf_{ital}}{V_{összes}}$$

A képletben az x az acetaldehid koncentrációját a nyálban $\mu\text{g/ml}$ -ben kifejezve, $AcOH_{ital}$ a szeszesital acetaldehid koncentrációját $\mu\text{g/ml}$ -ben kifejezve, a V_{ital} az elfogyasztott szeszesital mennyiségét (26 ml), a hf_{ital} a nyál hígító hatását figyelembe vevő faktor (0,95), a $V_{összes}$ pedig

a nyál és a szeszesital együttes térfogatát jelenti a szájüregben (27,1 ml) [13]. A kapott eredmények szerint a kereskedelmi eredetű tömény szeszesitalok fogyasztása esetén az acetaldehid koncentrációja a nyálban 1406-11007 $\mu\text{mol/l}$, ugyanez a nem kereskedelmi forgalomból származó minták ivása során 1551-30146 $\mu\text{mol/l}$. Mivel a becsült koncentrációk többszörösen meghaladják a 200 $\mu\text{mol/l}$ -t, mind a kereskedelmi, mind a nem kereskedelmi forgalomból származó, acetaldehidet tartalmazó tömény szeszesitalok fogyasztása növelheti a szájüregi daganatok kialakulásának a kockázatát. Ezért a jövőben népegészségügyi szempontból fontos lenne a szeszesitalok acetaldehid tartalmának ellenőrzése, hiszen ez hozzájárulhat nemcsak a szájüregi daganatok, hanem a különböző összetételű italféleségek fogyasztásával összefüggésbe hozható egyéb egészségkárosodások megelőzéséhez is.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozunk Kovács Györgynének, Grecskó Józsefnének a munkánkhoz nyújtott technikai segítségükért, valamint a Debreceni Egyetem Megelőző Orvostani Intézet munkatársainak a minták gyűjtésben való részvételükért.

Irodalomjegyzék

- [1] World Health Organization. (WHO): Global status report on alcohol and health. Geneva. 2014. Letöltve 2017. február 28-án, a WHO weboldról: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/112736/1/9789240692763_eng.pdf
- [2] Lachenmeier, D. W., Rehm, J., Gmel, G.: Surrogate alcohol: what do we know and where do we go? *Alcoholism Clinical and Experimental Research*, 2007. 1613–1624.
- [3] Szűcs, S., Sárváry, A., McKee, M., Ádány, R.: Could the high level of cirrhosis in central and eastern Europe be due partly to the quality of alcohol consumed? An exploratory investigation. *Addiction*, 2005. 100, 536–542.
- [4] Carrao, G., Bagnardi, V., Zambon, A., Arico, S.: Exploring the dose-response relationship between alcohol consumption and the risk of several alcohol-related conditions: a meta-analysis. *Addiction*, 1999. 94, 1551–1573.
- [5] International Agency for Research on Cancer: A Review of Human Carcinogens: Personal Habits and Indoor Combustions, Volume 100E, Lyon. 2012. Letöltve 2017. február 28-án, az IARC weboldról: <http://monographs.iarc.fr/ENG/Monographs/vol100E/mono100E.pdf>
- [6] Rehm, J.: The relation between different dimensions of alcohol consumption and burden of disease-an overview. *Addiction*, 2010. 105, 817–843.
- [7] Rehm, J., Kanteres, F., Lachenmeier, D. W.: Unrecorded consumption, quality of alcohol, and health consequences. *Drug and Alcohol Review*, 2010. 29, 426–436.
- [8] Guo, R., Ren, J.: Alcohol and acetaldehyde in public health: from marvel to menace. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 2010. 7, 1285–1301.
- [9] Zakhari, S.: Overview: How is alcohol metabolized by the body? *Alcohol Research and Health*, 2006. 29, 245–254.
- [10] Rehm, J., Kailasapillai, S., Larsen, E., Rehm, M. X., Samokhvalov, A. V., Shield, K. D.: Systematic review of epidemiology of unrecorded alcohol consumption and chemical composition of unrecorded alcohol. *Addiction*, 2014. 109, 880–893.
- [11] Zimmerli, B., Schlatter, J.: Ethyl carbamate: analytical methodology, occurrence, formation, biological activity and risk assessment. *Mutation Research*, 1991. 259, 325–350.

- [12] Lachenmeier, D. W., Sarsh, B, Rehm, J.: The composition of alcohol products from markets in Lithuania and Hungary, and potential health consequences: a pilot study. *Alcohol and Alcoholism*, 2009. 44, 93–102.
- [13] Lachenmeier, D. W., Sohnius, E. M.: The role of acetaldehyde outside ethanol metabolism in the carcinogenicity of alcoholic beverages: evidence from a large chemical survey. *Food and Chemical Toxicology*, 2008. 46, 2903–2911.
- [14] International Agency for Research on Cancer: Monographs on the Evaluation of Carcinogenic Risks to Humans. 2009. Letöltve 2017. február 28-án, az IARC weboldáról: <http://monographs.iarc.fr>.
- [15] World Health Organization. (WHO): International Programme On Chemical Safety, Environmental Health Criteria 167, Acetaldehyde. Geneva. 1995. Letöltve 2017. február 28-án, az IARC weboldáról: <http://www.inchem.org/documents/ehc/ehc/ehc167.htm>
- [16] Arslan, M. M., Zeren, C., Aydin, Z., Akcan, R., Dokuyucu, R., Keten, A., Cekin, N.: Analysis of methanol and its derivatives in illegally produced alcoholic beverages. *Journal of Forensic and Legal Medicine*, 2015. 33, 56–60.
- [17] Boffetta, P., Kaihovaara, P., Rudnai, P., Znaor, A., Lissowska, J., Swiatkowska, B., Mates, D., Pandics, T., Salaspuro, M.: Acetaldehyde level in spirits from central European countries. *European Journal of Cancer Prevention*, 2011. 20, 526–529.
- [18] Agilent MSD Productivity ChemStation for GC and GC/MSD Systems Rev. E.02.00. Letöltve 2017. február 28-án, a Sim-gmbh weboldáról: <http://sim-gmbh.de/en/support/downloads/96-specification-eng/file.html>
- [19] Global Burden of Disease, Institute for Health Metrics and Evaluation, University of Washington, 2015. Letöltve 2017. április 16-án, az Institute for Health Metrics and Evaluation (IHME) weboldáról: <http://www.healthdata.org/data-visualization/gbd-compare>
- [20] Homann, N., Jousimies-Somer, H., Jokelainen, K., Heine, R., Salaspuro, M.: High acetaldehyde levels in saliva after ethanol consumption: methodological aspects and pathogenetic implications. *Carcinogenesis*, 1997. 18, 1739–1743.
- [21] Salaspuro, V., Hietala, J., Kaihovaara, P., Pihlajarinne, L., Marvola, M., Salaspuro, M.: Removal of acetaldehyde from saliva by a slow-release buccal tablet of L-cysteine. *International Journal of Cancer*, 2002. 97, 361–364.

Lektorálta: Dr. Baranyai Edina, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem, Természettudományi és Technológiai Kar

LÁTÁSSZŰRÉS AZ INFORMATIKA SEGÍTSÉGÉVEL

Guth Kitti

*Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Kar, Népegészségügyi MSc-hallgató
guth.kitti@gmail.com*

Budai Anna¹, ,

*Pécsi Tudományegyetem, Általános Orvostudományi Kar, Élettani Intézet,
PhD-hallgató; anna.budai@aok.pte.hu*

Szabó István²

*Pécsi Tudományegyetem, Általános Orvostudományi Kar, Élettani Intézet,
egyetemi tanársegéd; istvan.szabo2@aok.pte.hu*

Jandó Gábor³

*Pécsi Tudományegyetem, Általános Orvostudományi Kar, Élettani Intézet,
egyetemi docens; gabor.jando@aok.pte.hu*

Absztrakt

Az amblyopia (tompalátás), egy olyan látásfejlődési zavar, melyben a domináns szem végzi a látásfunkció nagy részét, míg a tompalátó szem látóélessége gyengébb, többé-kevésbé elnyomott állapotban van. Incidenciája hazánkban 3-5%, prevalenciája bizonyos régiókban elérheti a 6-12%-ot is. Fontos a korai, még az általános iskola megkezdése előtti szűrés, mivel a rendellenesség a binokuláris látás kritikus érési periódusának lezárulta (7-9 éves kor) után már alig javítható. Késői felismerés vagy a kezelés elmulasztása súlyos maradandó látásromlást, esetleg az egyik szem vakságát is eredményezheti, az időben diagnosztizált esetekben viszont reverzibilis a betegség. Az amblyopia leggyakoribb okai az anisometropia (eltérő törőerő a két szemben), a hypermetropia (távollátás) és a strabismus (kancsalság). Az amblyopia a sztereolátást (kétszemes térlátást) ellehetetleníti, így ennek vizsgálata jó diagnosztikai eszköznek bizonyult. Hazánkban a klinikai gyakorlatban jelenleg alkalmazott térlátás vizsgáló teszt (Lang II) nem kielégítő érzékenységgel, könnyen kijátszható és a szervezett amblyopia szűrés sem megoldott. A laboratóriumunkban alkalmazott dinamikus sztereoteszt (DRDS-E), ami véletlenszerű pontokból álló háttéren különböző orientációjú E betűkből áll, ígéretes vizsgálóeljárásnak bizonyult. Ez a teszt szabad szemmel látható mintázatot nem tartalmaz, csak 3D (vörös-cián ill. vörös-zöld szűrőjű) szemüveg segítségével, ép térlátás mellett láthatóak az E betűk. Kutatásunk jelenlegi fázisában egy olyan web alapú applikáció fejlesztése a cél, melyben a fent említett E betűk mellett a gyermekek számára feltehetően izgalmasabb figurák (mosolygós arcok, állatok, mesehősök) is választhatók és amellyel minden számítógépen, beleértve tableten valamint okostelefonon is kivitelezhető a látásszűrés. A szoftver által rögzítésre kerül a vizsgált gyermek neve, kora, pre- és perinatalis komplikációk esetleges jelenléte, családi anamnézise, a feladatokra adott válaszai, a mérés időtartama és körülményei, valamint a megjelenített ábrák sorrendje és paraméterei (nehézsége) is. Terveink szerint a szoftver a későbbiekben otthonról, online formában is elérhető lesz, így elengedhetetlen egy mindenki által könnyen kezelhető felhasználói felület kidolgozása. A szoftver fejlesztésének jelen állapotáról, ill. az első online vizsgálatokról és adatokról szeretnénk beszámolni. Magyarországon egyedülálló kezdeményezés, bízunk benne, hogy a program sok kisgyermekes családnak lesz segítségére a jövőben és a korai felismeréssel teljes gyógyulás vagy nagymértékű javulás érhető el az érintetteknek, ezáltal jelentősen növelve a jövőbeni életminőséget.

Kulcsszavak: amblyopia, strabismus, sztereolátás, gyermekek látásszűrése.

1. Bevezetés

Az éleslátás feltétele, hogy a tárgy pontjairól érkező fénysugarak a szembe kerülve, annak töröközegein (szaruhártya, csarnokvíz, lencse, üvegtest) áthaladva, irányukat megváltoztatva, az ideghártyán (retinán) egyesüljenek képpontokká. Ha nem megfelelő a leképezés, akkor ún. fénytörési hibák alakulhatnak ki, vagyis a myopia (rövidlátás), a hypermetropia (távollátás) és az astigmia (a szaruhártya nem pontosan gömb felszíne vagy a felület egyenetlenségei miatt a kép egyes részei homályosan láthatóak), melyek szemüveggel, kontaktlencsével vagy egyes esetekben műtéttel javíthatóak. Binokuláris diszparitásnak nevezzük azt a fiziológiás jelenséget, hogy a két szem kissé eltérő nézőpontjából adódóan ugyanannak a tárgynak a retinális képe a két szemben enyhén eltér – ebből az eltérésből számítja ki az agy a tárgytávolságot. Minél közelebb, vagy távolabb van a tárgy a fixációs síkhoz képest, annál nagyobb a diszparitás szöge. Binokuláris parallaxis pedig azt jelenti, hogy a két szemtengely közötti szög eltéréseéből fakadóan a szem minden látható pontot eltérő szögből tekint. A látott tárgyakat a két szem retinájában külön-külön keletkezett kép ellenére egynek látjuk, távolságukat, alakjukat, „mélységüket” észleljük, ez a binocularis vagy sztereolátás. A klasszikus klinikai felfogás szerint a sztereolátásnak három fokozata van (Worth 1906): 1. a szimultán percepció, vagyis hogy a jobb és bal szemet külön érő ingert egyszerre fogjuk fel, 2. a fúzió, azaz hogy a két szem retináján létrejövő képet az agy egybeolvasztja, így végül egyetlen képet látunk. Ha ez a fúzió nem jön létre maradéktalanul, kettős képek keletkeznek. A 3. szint a térlátás, mélységlátás, ezen az utolsó fokozaton már három dimenzióban látunk, a tárgyak térbeli elhelyezkedését meg tudjuk becsülni. Ezen fokozatok szorosan összefüggnek, az első kettő sérülése esetén a harmadik is zavart szenved, esetleg teljesen hiányozni fog.

Az amblyopia legfontosabb okai a hypermetropia, az anisometropia és a kancsalság. Kancsalság esetén a kancsalító szem nem képes ugyanarra a pontra fixálni, mint a jól fixáló szem, távolba tekintve a nézővonalak nem párhuzamosak, hanem szöveget zárnak be, ezért a két szembe érkező kép jelentősen különbözik. A kancsalságnak számos idegi vagy anatómiai oka lehet. Ha azonban a kancsalság a motoros rendszer szemhibához (pl. hypermetropiához, anisometropiához) történő alkalmazkodása következtében jön létre, kísérő kancsalságnak (strabismus concomitans) nevezzük. Az utóbbi előfordulása jelentősen gyakoribb. A strabismus nem csak esztétikai jelentőségű kórkép, hanem súlyos egyszemes látásromláshoz vezethet. A sokáig fennálló, jelentősen eltérő két képet az agy ugyanis nem képes háromdimenziós érzékletté alakítani. Ezért kezeletlen esetekben a hibás állású szemből érkező rosszabb minőségű információt az agy mellőzni kezdi, így a rossz szemhez tartozó kéregrészt kevesebb impulzust kap azáltal, hogy átépülnek az agyi kapcsolatok. Ennek következtében az érintett szemben tompalátás alakulhat ki, mely súlyos esetekben a vakság mértékét is elérheti. Fontos megemlítenünk még az anisometropiát, mely esetén a két szem törőereje eltér. Ez szintén amblyopiához vezethet. Az ok szintén a két szembe érkező képek jelentős különbözőségére vezethető vissza. Amblyopia során az egyik szem látása tehát nem optikai ok miatt, hanem a szinaptikus kapcsolatok helytelen alakulása miatt csökken. A rosszul kooperáló szemek miatt sérül a térlátás is, melyek megnehezítik a gyermek mindennapjait. Központi idegrendszeri kapcsolatok zavarából adódóan az eltérés kisiskolás kort követően már szemüveg segítségével sem korrigálható. Az állapot korai szűrés nélkül akár teljesen észrevétlen is maradhat. Mivel a fent említett kórképek a térlátás képességét befolyásolják, így felderítésük egyik kézenfekvő lehetősége ennek vizsgálata. A diagnosztika kiemelt fontosságú, hiszen az életkor előrehaladtával a sikeres kezelés esélye csökken. Az ideális az lenne, ha a gyermekek még jóval a látórendszer fejlődésének lezárulta (7-9 éves kor) előtt, vagyis még óvodás korban átesnének megfelelő látásszűrésen. A tompalátás kezelése gyermekkorban általában a szemhibát korrigáló szemüveggel és a jól látó szem letakarásával történik. [1-3]

2. Célunk

A Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar Élettani Intézet Látásélettani Laboratóriumában elsősorban a térlátás élettana, fejlődése és az amblyopia (tompalátás) témakörével kapcsolatban végzünk kutatómunkát. A kutatás már sok éve folyik, ez idő alatt elkészült egy szűrésre is alkalmas szoftver, mely asztali számítógépen és tableten is futtatható. A tesztelési fázisban alkalmazott random pont sztereotesztben ún. Snellen-E optotypeket (standardizált látásvizsgáló jeleket) használtunk (RDS-E: Random Dot Stereogram-E), vagyis véletlenszerű pontokból álló háttéren különböző orientációjú, diszparitással rendelkező E betűket jelenítettünk meg (1. ábra). A teszt optimális beállításai mellett szabad szemmel kivehető mintázatot nem tartalmaz, az ábrák csak 3D (vörös-cián szűrőjű) szemüveg segítségével, ép térlátás mellett ismerhetők fel (2. ábra). Jelen kutatás célja a látásszűrő szoftver továbbfejlesztése oly módon, hogy online elérhető és könnyen kezelhető legyen, így a szülő otthon, ismerős környezetben végezheti el a szűrést egy 3D-s szemüveg segítségével, számítógépen, tableten vagy akár okostelefonon is. Jelen kutatási fázis célja a célinger 3D szemüveggel való felismerhetőség tesztelése különböző beállítások mellett, minél többféle megvilágítási környezetben és digitális eszközön, illetve az esetleges, nem kívánatos monokuláris artefaktok (műtermékek) felderítése is. Artefaktnak tekintettük, ha valaki egy szemmel felismerte az ábrát, ami rontja a tesztünk érzékenységét.

1. ábra: Snellen E négy orientációban

Forrás: saját készítésű kép

2. ábra: Vörös-cián lencsés 3D szemüveg

Forrás: <http://www.nlcafe.hu/data/cikk/9/88725/6.jpg>

3. Anyag és módszer

2017 tavaszán kezdtük meg a munkálatokat, amelyben önkéntes, egészséges, fiatal felnőttek voltak segítségünkre. Kizárásra kerültek azok az alanyok, ahol nem korrigálható ismert szembetegség állt fenn. Az alanyokkal előre egyeztetett időpontban és helyszínen találkoztunk, majd egy rövid tájékoztatást követően végeztük a szűrést, melynek teljes időtartamát figyelemmel kísértük, az esetlegesen felmerülő kérdéseket megválaszoltuk, valamint technikai nehézségeket megoldottuk és feljegyeztük. A szűrés megkezdése előtt az alany regisztrációja szükséges, illetve az online felületen szükséges megadni bizonyos paramétereket, az adatok megfelelő összehasonlíthatósága érdekében. Ezek közt szerepel az alany születési ideje, a szűrés alatt a szobában uralkodó fényviszony (napfénynél, vagy este

lámpafénynél, esetleg sötétben végezzük-e a szűrést), a használt platform típusa, tehát hogy asztali számítógépen, laptopon, tableten vagy okostelefonon kívánjuk használni a programot, a kijelző típusa (régij fajta CRT vagy újabb LCD technológiát használ-e), a kijelző mérete colban megadva, illetve a vizsgálati távolság centiméterben kifejezve. Önbevallásos módszerrel rögzítettük az alanyok szemészeti státuszát is, valamint az esetleges korrekció mértékét. A tényleges szűrés megkezdése előtt a program egy úgynevezett betanulást indít el, melynél az önkéntesek megismerkedhetnek azzal, mi lesz a feladatuk az elkövetkezendőkben (négy random pontokból álló kép közül az egyetlen felismerhető, térben látható kiválasztása). Ha ebben a tanulási fázisban hibázik az alany, a program felajánlja az ismétlést, ugyanakkor magas hibázási arány esetén nem engedi a továbblépést, hiszen feltételezhetően a páciens nem értette meg a feladatot, így a tényleges szűrésnél fals pozitív eredményt kapnánk. A betanulás teljesítését követően indul a tényleges szűrés. A tesztelés során a képek három különböző denzitással (ponstűrűséggel) kerültek megjelenítésre. Denzitás alatt a célingert és a háttér képező pontok sűrűségének százalékos arányát értjük az egész megjelenített kép pixelszámahoz képest, ami esetünkben 2, 10 és 50%. A 2-es denzitás tartalmazza a legkevesebb, míg az 50-es denzitás tartalmazza a legtöbb pontot. Tehát 2%-os denzitás esetén egy 100x100 pixeles kép esetén 98% a homogén szürke pontok aránya, 1-1% a célingert és a háttér is képező világos, ill. sötét pontok aránya.

A pontok mozgása szerint pedig két különböző fajta RDS-E került felhasználásra, statikus (álló) és dinamikus (állandó frekvenciával mozgó). A vizsgálatokat előre meghatározott protokoll szerint végeztük, az adatok pontos összehasonlíthatósága érdekében. Az alanyok 6 különböző beállításban nézték a képeket, azaz 3D szemüveg nélkül két szemmel, bal szem letakarva, jobb szem letakarva, 3D szemüveg segítségével két szemmel, bal szem letakarva, jobb szem letakarva. Minden verzióban 10 képet láttak az önkéntesek, így végül egy teljes teszt során 360 képet tekintettek meg az alanyok, mely kb. egy órát vett igénybe. A program random sorrendben adta a beállításokat, így elkerülendő a szisztematikus hibákat, úgymint a szem fáradása vagy adaptálódása. A tanulmány írásakor 20 fő eredményeiről tudunk beszámolni.

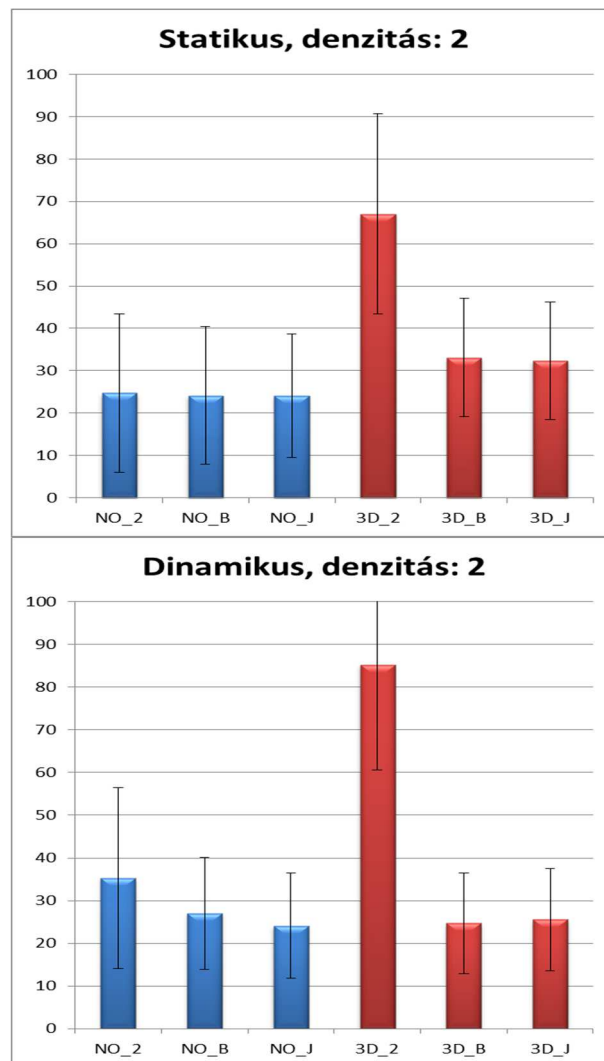
A szoftver minden szűréssel kapcsolatos adatot rögzít, úgymint:

- a szűrés időpontja, időtartama és pontos körülményei,
- a megjelenített képek típusai és paraméterei,
- az alany válaszai és kalkulált eredménye.

4. Eredményeink

A betanulási fázist minden alany sikerrel teljesítette. A szűrési beállításoknál két szemmel, vörös-cián szűrőszemüveggel nézve vizsgált alanyok találati aránya a denzitással pozitív korrelációt mutatott. A kettes denzitású, legkevesebb pontot tartalmazó képek statikus és dinamikus változatban is nehéznek bizonyultak az alanyok számára, hiszen egyik esetben sem volt 100%-os a találati arány (3. ábra).

A diagramok függőleges tengelyén látható a találati arány százalékban kifejezve, a vízszintes tengelyen pedig a vizsgálat 6 különböző verziója. A kék oszlopok a 3D szemüveg nélküli, míg a piros oszlopok a 3D szemüveg segítségével látott verziókat mutatják. Balról-jobbra, sorrendben ezek a következők: 3D szemüveg nélkül két szemmel, bal szemmel, jobb szemmel, 3D szemüveg segítségével két szemmel, bal szemmel, jobb szemmel.

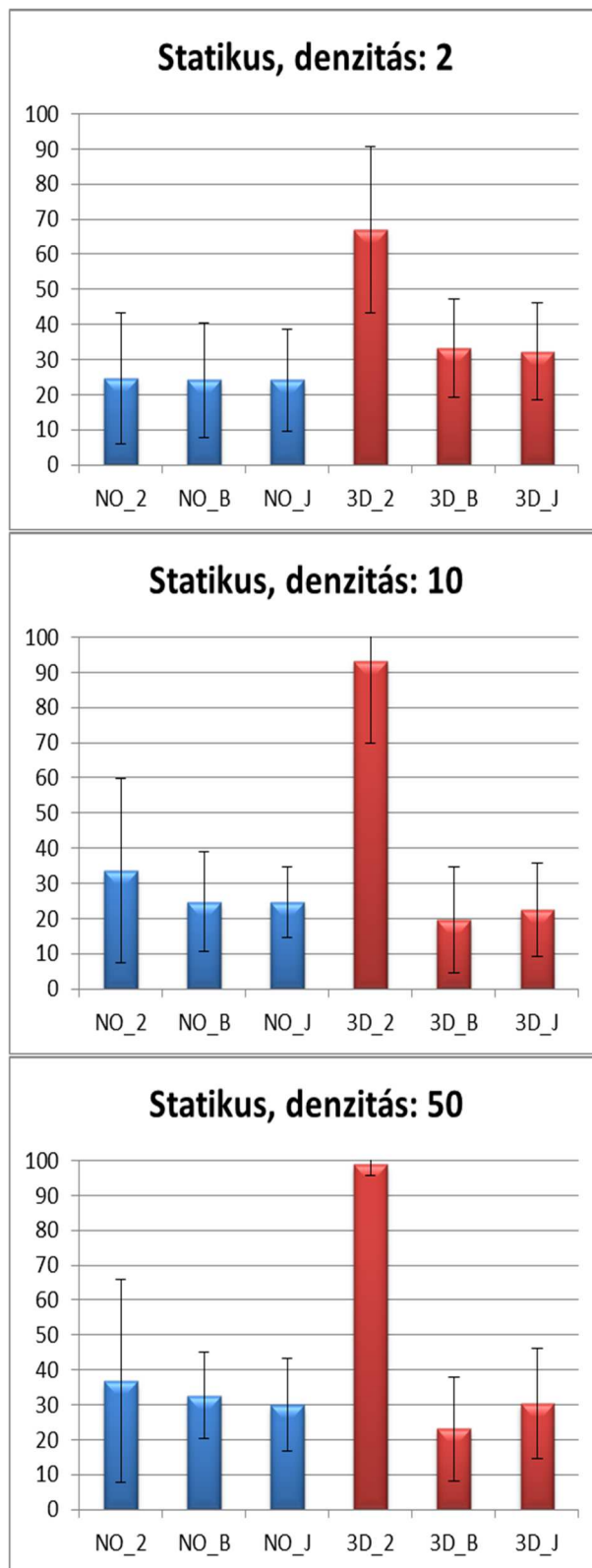

3. ábra: A 2-es denzitású, statikus és dinamikus képek találati aránya

Forrás: saját készítésű kép

A statikus képek denzitásonkénti találati aránya lépcsőzetes eloszlást mutatott: 2-es denzitásnál jóval 100% alatti, a 10-es denzitásnál már csak valamivel 100% alatti és egyedül a legmagasabb pontsűrűségű, 50-es denzitásnál érte el a 100%-ot (4. ábra).

4. ábra: A statikus képek denzitásonkénti találati aránya
 Forrás: saját készítésű kép

A dinamikus képek esetében már a 10-es denzitásnál is 100% volt a találati arány, bizonyítva, hogy ennek a verzióknak a láthatósága könnyebb az önkéntesek számára.

Tehát következtetésként levonható, hogy a dinamikus ábrák felismerhetősége általában jobb volt, mint a statikusaké. A legnagyobb pontsűrűségű képeknél mindkét módban 100%-os találati arányt mérhettünk. A 2-es denzitású képeket nehéz felismerhetőségük miatt valószínűleg nem fogjuk alkalmazni a további szűrések során. Statisztikailag kimutatható monokuláris artefaktokat nem találtunk, ellentétben több, eddig alkalmazott módszerrel. [4] Esetünkben csakis a 3D szemüveget alkalmazva, két szemmel nézve érték el az önkéntesek határérték feletti találati arányt.

A tesztelési fázis eddigi eredményei alapján az online verzió ígéretesnek bizonyult a térlátás mérésében.

5. Jövőbeli terveink

További terveink között szerepel, hogy a szűrések során a fent bemutatott Snellen-E mellett egyéb, gyermekek számára érdekesebb figurákat is alkalmazzunk, úgymint mosolygós arcok, állatok, mesehősök. A jelenlegi artefakt szűrésekben egészséges, felnőtt önkéntesek voltak segítségünkre, a későbbiekben szeretnénk először egészséges, majd ezt követően a rizikócsoportba tartozó gyerekeken is alkalmazni a szűrőprogramunkat. A felnőttek esetében nem került sor a kérdőív kitöltésére, a gyermekeknél már ezzel is kiegészül majd a szűrés. Magyarországon egyedülálló kezdeményezés, reményeink szerint a tesztelési időszak lezárulta után egy könnyen elérhető és kezelhető program segíti majd a szülőket az otthoni, kényelmes szűrésben, ezáltal időben felismerhetővé és korrigálhatóvá válnak az esetleges hibák. Hosszú távú tervünk, hogy programunkat nem csak hazánkban, hanem világszerte is elérhetővé tegyük.

Köszönetnyilvánítás

Szeretném megköszönni a Látásélettani labor munkatársainak hathatós segítségét, valamint a teszt alanyainak szíves együttműködését.

Irodalomjegyzék

- [1] Süveges, I.: Szemészet. Budapest, Medicina Könyvkiadó Rt. 2004
- [2] Holmes, J.M., Clarke, M.P.: Amblyopia. Lancet, 367, 2006. 1343-51.
- [3] Hangyál, É.: Az amblyopia (tompalátás) megjelenése és kezelésének fontossága. 16(4), 2011. 166-168.
- [4] Hahn, E., Comstock, D., Durling, S., MacCarron, J., Mulla, S., James, P., LaRoche, R.: Monocular Clues in Seven Stereotests. Dalhousie Medical Journal, 37(1), 2010. 4-13.

Lektorálta: Dr. Mikó-Baráth Eszter, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Általános Orvostudományi Kar, Élettani Intézet

Pszichológia- és neveléstudományi szekció

AZ ELKÖTELEZŐDÉS ÉS ELHIDEGÜLÉS KÉRDŐÍV PSZICHOMETRIAI JELLEMZŐI

Bank Éva

*Szegedi Tudományegyetem, Neveléstudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
bankeva@edu.u-szeged.hu*

Absztrakt

A diákok tanulmányi elköteleződése központi szerepet játszik a teljesítményük alakulásában. Az iskolai tevékenységekben való aktív és pozitív érzellemmel kísért részvétel a tanulási folyamatok mellett az iskolai jól-létük alakulásának is központi eleme. Az elköteleződés hiányaként értelmezhető elhidegülés a feladatoktól való elhatárolódást, negatív érzelmekkel kísért elidegenedést eredményezhet, amelynek következtében csökken a tanulók teljesítménye és nő az iskolai lemorzsolódás kockázata. Bár nemzetközi szinten az elköteleződés vizsgálata jelentős népszerűségnek örvend, hazánkban nem ismeretes olyan mérőeszköz, amely a tanulói elköteleződés és elhidegülés alakulását hivatott mérni.

Pilot vizsgálatunkhoz az Elköteleződés és elhidegülés kérdőívet adaptáltuk, tanulmányunk célja a magyar nyelvű változat pszichometriai jellemzőinek bemutatása. Vizsgálatunkban összesen 122 negyedikes, hatodikos és nyolcadikos tanuló vett részt. A két főskálából álló mérőeszköz 25 tételű négyfokú Likert-skálán méri a tanulók (1a) érzelmi és (1b) viselkedéses elköteleződését, valamint az (2a) érzelmi és (2b) viselkedés elhidegülését.

Az eredmények alapján a kérdőív a teljes mintán, valamint évfolyamok szerinti bontásban is megbízható. Szintén megbízhatónak bizonyultak az alsókálák a hatodik és nyolcadik évfolyamosok körében, ugyanakkor az egyes alsókálák reliabilitása nem volt megfelelő a negyedik évfolyamosok almintáján. A faktoranalízis eredménye szerint az elköteleződés és elhidegülés főskálák itemei több esetben nem különültek el egymástól, a viselkedéses és az érzelmi összetevők összekeveredtek. Az összefüggés vizsgálatok alapján az elköteleződés főskála és elhidegülés főskála között közepesen erős, negatív korreláció áll fenn. Az eredmények alapján az Elköteleződés és elhidegülés kérdőív magyar változata főként a hatodik és nyolcadik évfolyamon működik megbízhatóan, negyedik évfolyamos diákok körében való alkalmazása további fejlesztéseket igényel.

Kulcsszavak: elköteleződés, elhidegülés, pszichometria

1. Bevezetés

Az iskola központi szerepet játszik a gyermekek és serdülők életében. A tanulás eredményességére irányuló vizsgálatokban a teljesítményt befolyásoló kognitív tényezők mellett egyre nagyobb hangsúly kerül az affektív háttér feltárására. Az elmúlt két évtizedben jelentősen megnőtt az érdeklődés a diákok iskolai elköteleződésének vizsgálata iránt, amely szoros összefüggést mutat a teljesítménnyel és a tanulási motiváció alakulásával [1, 16, 17, 20]. Az elköteleződés a tanulók folyamatos, aktív és konstruktív részvételét jelenti a tanulási tevékenységekben, valamint védőfaktoraként jelenik meg az alacsony iskolai teljesítménnyel és az iskolai lemorzsolódással szemben [2]. Az iskola iránt elkötelezett diákok úgy vélik, hogy a tanulás elengedhetetlen a hosszútávú jól-létükhöz, mely attitűd az iskolai és az iskolán kívüli eseményekben, feladatokban való részvételükben is megmutatkozik [3, 16, 17]. Az elkötelezett diákok jó kapcsolatot ápolnak a pedagógusokkal, valamint diáktársaikkal. Az elköteleződés ellentétének tekinthető az iskolától való elhidegülés, amelyet passzivitás, unalom vagy apátia jelez, valamint hozzájárul a tanulók teljesítményének csökkenéséhez [4]. Az elhidegült diákok többnyire nem érzik úgy, hogy a tanulmányi teljesítmény és siker nagymértékben befolyásolná a jövőjüket, amelynek következtében fokozatosan eltávolodnak

az iskolai tevékenységektől, bomlasztó magatartást tanúsíthatnak és negatívan viszonyulhatnak a pedagógusokhoz és diáktársaikhoz [3].

Az iskolai elköteleződésre és elhidegülésre vonatkozó empirikus eredmények és mérőeszközök elsősorban nemzetközi szinten érhetőek el. Hazánkban eddig nem ismert, olyan mérőeszköz, amely a tanulók iskolai elköteleződését és elhidegülését hivatott mérni. Pilot vizsgálatunk célja az Elköteleződés és elhidegülés kérdőív [5] magyar nyelvre történő adaptálása és hazai mintán való kipróbálása volt. Tanulmányunkban bemutatjuk a mérőeszköz pszichometriai jellemzőit.

2. Elméleti keret

2.1. Az elköteleződés és elhidegülés meghatározása

Az elköteleződés a legáltalánosabb meghatározás szerint a tanulók folyamatos, aktív és konstruktív részvételét jelenti a tanuláshoz és az iskolához kötődő tevékenységekben [5, 6, 20]. Bár számos definíció és megközelítés látott már napvilágot a kutatók abban egyetértenek, hogy az elköteleződés különböző szinteken működhet, amelyet a tanulói célok jelentősen befolyásolnak [4]. Szintén egyetértés mutatkozik abban, hogy az elköteleződés egy többdimenziós pszichológiai konstrukció, amelynek viselkedéses, kognitív és affektív összetevői vannak [4, 13, 18, 19]. Skinner (2016) szerint a viselkedéses elköteleződés az iskolához és a tanulási folyamatokhoz közvetlenül kapcsolódó és megfigyelhető viselkedést, valamint a tevékenységekben való részvétel aktivitását jelenti. A viselkedésükben elkötelezett diákokat a tanulmányi tevékenységek iránti kezdeményező készség, folyamatos kitartás, koncentráció, erőfeszítés és kemény munka jellemzi. Az elköteleződés érzelmi aspektusát két további összetevőre bontják. Egyrésze az iskolához való kötődés, odatartozás érzését és az értékekkel való azonosulást jelenti, a másik összetevő inkább a viselkedéses elköteleződéshez kapcsolódik, vagyis a tevékenységekben való részvétel során átélt érzelmekre utal [9]. Az érzelmileg elkötelezett diákokat érdeklődés, kíváncsiság, lelkesedés, valamint alacsony szorongási szint jellemzi [7, 18, 19]. Az elköteleződés kognitív összetevőjében szintén két további faktort említenek. Az első megközelítés alapján a kognitív elköteleződés a diákok iskolához kötődő hiedelmeit, a képességeik, kompetenciájuk és erőfeszítésük megítélését jelenti. A második megközelítés főként a tanulási tevékenységekhez kötődik, az azokban való elmélyülésre, a kihívást igénylő feladatok előnyben részesítésére, az alkalmazott tanulási stratégiákra és az önszabályozásra fókuszál [8].

Az elköteleződés ellentétékeként a nemzetközi szakirodalom számos fogalmat említ. Ide sorolják az elhidegülést, kiégést, megtagadást, tehetetlenséget, motivátlanságot, illetve a zavaró magatartást [4]. Egyes szerzők úgy vélik, hogy az elköteleződés szintjének meghatározása is elegendő információval szolgálhat, ugyanakkor az nem minden esetben fedile a tanulók iskolai eredményességével és tanulmányi előmenetelével való kapcsolatot [1,4]. Az elhidegülés, tehát nem más, mint az elköteleződés ellenpólusa, amely az elköteleződés hiányaként értelmezhető. Az elhidegülést legfőképpen a passzivitás, unalom vagy apátia jellemezi [5]. Ahogyan az elköteleződés, úgy az elhidegülés is viselkedéses, affektív és kognitív összetevőkből áll. A viselkedéses elhidegülést főként a feladatok és tevékenységek elkerülése, a koncentráció hiánya vagy a feladás jellemzi, azonban, olyan esetekben, amikor a részvétel megtagadása nem lehetséges bomlasztó magatartás is jelentkezhet [15]. Az érzelmi elhidegülés jellemzőiként említik az unalmat, a szorongást, frusztrációt, valamint az olyan érzelmeket, mint a düh vagy a harag [4]. Az érzelmileg elhidegült diákok kevésbé kötődnek az iskolához, illetve nem élik meg az odatartozás érzését. A kognitív elhidegülés dimenziójáról viszonylag kevés adattal szolgál a releváns nemzetközi szakirodalom, de ide sorolják a céltalanságot, a tanulási folyamat során szükséges képességek és kompetenciák

lebecsülését [4]. Utóbbi esetén megkérdőjelezhető, hogy ez mennyire tekinthető kognitív elhidegülésnek, vagy inkább a tanulási énkép, illetve énhatékonyság jellemzőjének.

2.2. Az elköteleződés összefüggése a kognitív és affektív tényezőkkel

Nemzetközi kutatási eredmények szerint a diákok elköteleződésének szintje jó előrejelzője az iskolai teljesítmény alakulásának, az elhidegülés pedig az iskolai lemorzsolódás, a teljesítménycsökkenések okozója [3,4,5]. Ugyanakkor egyes elméletek szerint az elköteleződés és a jó teljesítmény, valamint az elhidegülés és az alacsony iskolai teljesítmény nem feltétlenül ok-okozati kapcsolatban áll, hanem inkább kéz a kézben jár. Ennek magyarázatát abban látják, hogy az alulteljesítő diákok folyamatosan bizonyítékot kapnak elégtelen teljesítményükre vonatkozóan, amelyet a kortársak, pedagógusok és a szülők is megerősíthetnek, így fokozva bennük az iskolától való elhidegülés érzését [3]. Longitudinális vizsgálati eredmények szerint vannak azonban bizonyos kockázati tényezők, amelyek befolyásolhatják a diákok elköteleződésének alakulását és akár már az iskolába lépéskor azonosíthatók [11]. Ide sorolják az alacsony szocioökonómiai státuszt, tanulási nehézségeket, kognitív hátrányokat, temperamentumbeli vagy viselkedésbeli eltéréseket [3]. A felsorolt nehézségekből fakadó kudarcok az évek előrehaladtával további kockázati tényezők halmozódásához vezethetnek, ezért ezek minél korábbi felismerése kiemelten fontos az iskolai elköteleződés alakulásának szempontjából (is) [14].

Az iskolai teljesítmény mellett az elköteleződés, illetve annak hiánya más egyéb affektív tényezővel is szoros összefüggést mutat. *Skinner, Pitzer* és *Steele* (2013) a tanulók elköteleződését egy motivációs reziliencia modell keretein belül vizsgálták, amelynek alapja Ryan és Deci (1985) önállóság-elméletéhez kötődik [12]. A modell abból indul ki, hogy az olyan alapvető pszichológia szükségletünk, mint a hatékonyság, önállóság és a kapcsolatok szerepet játszanak az elköteleződés alakulásában. A diákok előzetes tapasztalatai határozzák meg, hogy mennyire érzik magukat önállóknak és hatékonyknak az iskolai feladatok terén, illetve, hogy milyen kapcsolatot alakítanak ki az iskolai élet valamennyi szegmensében [9]. Az említett három pszichológiai szükséglet kielégülésének szintje befolyásolja a tanulók elkötelezettségét vagy elhidegülését az iskolai tevékenységekkel szemben [1]. Ezzel összefüggésben az elkötelezett diákok inkább adaptív megküzdési stratégiákat alkalmaznak az iskolai stresszorokkal szemben, míg az elhidegülés inkább vezet maladaptív megküzdési módokhoz. A választott megküzdési stratégia hatást gyakorol a diákok motivációjára, illetve szoros összefüggésben áll a feladás és az újrapróbálkozás lehetőségével. Amennyiben a tanulók személyes erőforrásainak kielégülési szintje sérül, úgy a hatékonyság, az autonómia és a kapcsolatok katasztrófizálása jelentkezik [12]. Az említett erőforrások sérülése az iskolai feladatoktól való elhidegülést eredményezi, amely az érzelmi reaktivitáson keresztül maladaptív megküzdésben manifesztálódik. A maladaptív megküzdés feladást eredményez, amely a folyamat ismétlődéséhez vezet. Az elmélet szerint az elköteleződés nem csak a motiváció alakulásában játszik fontos szerepet, de a tanulmányi stresszorokkal szemben alkalmazott megküzdési stratégiák használatában is, így az elköteleződés központi eleme a tanulási folyamatok alakulásának [1,2,9,12].

3. Módszerek

3.1. Célkitűzés

Vizsgálatunk célja az Elköteleződés és elhidegülés kérdőív adaptálása és a magyar nyelvű mérőeszköz pszichometriai jellemzőinek feltárása volt. További célunk volt a kérdőív működésének vizsgálata különböző életkorokban, ezért annak jellemzőit a teljes mintára vonatkozóan, illetve évfolyamok szerinti bontásban kívánjuk bemutatni.

3.2. A minta és adatfelvétel bemutatása

Vizsgálatunkban 122 szegedi általános iskolás diák vett részt negyedik (N=35), hatodik (N=45) és nyolcadik évfolyamokról (N=42). A mintában 57 fiú és 65 lány szerepel. Az adatfelvétel 2017 februárjában történt az iskolaigazgatók engedélyével és az adatvédelmi előírások betartásával. A kérdőíveket a gyermekek önállóan töltötték ki a pedagógusok irányításával.

3.3. A mérőeszköz bemutatása

Vizsgálatunkhoz az Elköteleződés és elhidegülés kérdőívet adaptáltuk magyar nyelvre. A két főskálából álló mérőeszköz 25 tétele négyfokú Likert-skálán méri a tanulók (1a) érzelmi és (1b) viselkedéses elköteleződését, valamint az (2a) érzelmi és (2b) viselkedés elhidegülését. Az elhidegülés skálák tételeinek fordított kódolásával lehetőség adódik egy összevont érzelmi elköteleződés (1a és 2a) és egy összevont viselkedéses elköteleződés (1b és 2b) skála használatára, illetve egy teljes elköteleződés összpontszám számolására [5]. Az egyes skálákhoz tartozó példatételeket az 1. táblázatban foglaltuk össze.

1. táblázat. A mérőeszköz példatételei

Skálák	Példatételek
Érzelmi elköteleződés	Boldognak érzem magam, amikor iskolában vagyok.
Viselkedéses elköteleződés	Próbálok nagyon igyekezni az iskolában.
Érzelmi elhidegülés	Idegesnek érzem magam az órai munka során.
Viselkedéses elhidegülés	Amikor valami újba kezdünk gyakorlatilag elalszom.

4. Eredmények

4.1. A mérőeszköz megbízhatósága

A mérőeszköz megbízhatóságát Cronbach- α együttható meghatározásával ellenőriztük, amelynek értékeit az 2. táblázatban foglaltuk össze. Az eredmények szerint a kérdőív reliabilitása megfelelőnek tekinthető a teljes mintán (Cronbach- α =0,89). Szintén megfelelő a mérőeszköz reliabilitása a nyolcadik (Cronbach- α =0,88), a hatodik (Cronbach- α =0,89) és a negyedik évfolyam almintáján (Cronbach- α =0,75). Az elköteleződés főskála esetén a Cronbach- α együttható értéke 0,86, míg az elhidegülés főskála reliabilitás mutatója 0,81 a teljes mintán. A viselkedéses elköteleződés és az érzelmi elköteleződés alskálák szintén megbízhatónak bizonyultak a teljes mintán.

Évfolyamok szerinti összehasonlításban valamennyi alskála reliabilitása megfelelő a hatodik és a nyolcadik évfolyamosok körében, ugyanakkor több alskála esetén alacsony megbízhatósági értéket kaptunk a negyedik évfolyamos diákok almintáján. A legkevésbé megbízható alskálának a viselkedéses elhidegülés tekinthető, a Cronbach- α együttható értéke mindössze 0,34. Szintén nem megfelelő a reliabilitás az elköteleződés főskála, valamint az érzelmi és viselkedéses elköteleződés alskálák esetén. Az elhidegülés főskála, valamint az érzelmi elhidegülés alskála a negyedik évfolyamos diákok almintáján is megbízhatónak bizonyult.

Az elhidegülés alskálák tételeinek fordított kódolásával lehetőség adódik egy összevont érzelmi elköteleződés és egy összevont viselkedéses elköteleződés skála használatára, illetve egy teljes elköteleződés összpontszám számolására [5]. Az így képzett viselkedéses elköteleződés skálán a Cronbach- α együttható értéke 0,48 a negyedikesek, 0,78 a hatodikosok és 0,81 a nyolcadikosok almintáján. Az összevont érzelmi elköteleződés skála megbízhatónak bizonyult minden évfolyam almintáján (Cronbach- α sorrendben: 0,79, 0,83, 0,84).

2. táblázat. A mérőeszköz skáláinak megbízhatósága (Cronbach- α)

Skálák	Évfolyam			
	4.	6.	8.	Teljes minta
Elköteleződés	0,56	0,87	0,84	0,86
<i>Érzelmi elköteleződés</i>	0,50	0,82	0,77	0,79
<i>Viselkedéses elköteleződés</i>	0,55	0,78	0,74	0,80
Elhidegülés	0,68	0,79	0,84	0,81
<i>Érzelmi elhidegülés</i>	0,77	0,68	0,79	0,74
<i>Viselkedéses elhidegülés</i>	0,34	0,71	0,73	0,72

4.2. A mérőeszköz faktorstruktúrája

A mérőeszköz faktorstruktúráját főkomponensanalízissel és varimax rotációval végeztük. A KMO értékünk 0,85 lett, amely alapján a kérdőív alkalmasnak tekinthető a faktorelemzésre. A kapott faktorokat és a tételek factorsúlyait a 3. táblázat foglalja össze. A várt négy faktor helyett összesen hat faktor saját értéke volt nagyobb egynél. Így a megmagyarázott variancia 62 százalék. A faktorok számát négyre csökkentve a megmagyarázott variancia 53 százalék. Az elhidegüléshez és az elköteleződéshez tartozó tételek nagyrészt elkülönültek egymástól, a viselkedéses és az érzelmi összetevők több esetben összekeveredtek. Az első faktorba rendeződtek a viselkedéses elhidegülés alszála tételei, azonban ehhez a faktorhoz csatlakozott az érzelmi elhidegülés két tétele. Az eredeti alszála-hoz tartozó tételek főként a figyelem és koncentráció hiányára, illetve a feladatok elkerülésére vonatkoznak. Az ebben a faktorban megjelent két érzelmi elhidegülés tétel pedig az órai munka során átélt unalomra utal. Az érzelmi elhidegülés többi tétele a szomorúság, a frusztráció és a düh érzését fedi le, amelyek szorosabban összekapcsolódnak. Így nem meglepő, hogy az órán átélt unalom inkább összefügg a feladatok kerülésével és a figyelem hiányával.

A második faktort a viselkedéses elköteleződés tételei adják, amelyek az órákon tett erőfeszítésekre, aktív részvételre vonatkoznak. Ehhez a faktorhoz csatlakozott az érzelmi elköteleződés három tétele, amelyek az órákon átélt bevonódás érzésére, a tanári magyarázat során átélt nyugalomra, illetve az érdeklődésre utalnak. A harmadik faktor az érzelmi elköteleződés többi tételéből tevődött össze, amelyek az iskolában átélt általános nyugalomra, boldogságra vonatkoztak. Ebben a faktorban negatív factorsúllyal jelent meg az érzelmi elhidegülés két tétele, amelyek pont az ellenkezőjére, az iskolában átélt általános rosszkedvre utaltak. A negyedik faktort az érzelmi elhidegülés alszálaiban szereplő további tételek adták, amelyek az órákon átélt idegeskedés, aggodás, szomorúság és düh érzésére vonatkoztak.

3. táblázat. A mérőeszköz faktorstruktúrája

Skála (tételszám)	1. faktor	2. faktor	3. faktor	4. faktor
Érzelmi elhidegülés (14)	0,75			
Viselkedéses elhidegülés (6)	0,74			
Viselkedéses elhidegülés (2)	0,71			
Viselkedéses elhidegülés (7)	0,64			
Érzelmi elhidegülés (20)	0,61			
Viselkedéses elhidegülés (16)	0,58			
Viselkedéses elhidegülés (10)	0,50			
Viselkedéses elköteleződés (4)		0,51		
Viselkedéses elköteleződés (25)		0,45		
Viselkedéses elköteleződés (18)		0,73		
Viselkedéses elköteleződés (5)		0,70		
Viselkedéses elköteleződés (1)		0,66		
Érzelmi elköteleződés (8)		0,61		
Érzelmi elköteleződés (19)		0,57		
Érzelmi elköteleződés (22)		0,45		
Érzelmi elhidegülés (3)			-0,71	
Érzelmi elköteleződés (11)			0,67	
Érzelmi elköteleződés (15)			0,60	
Érzelmi elhidegülés (24)			-0,58	
Érzelmi elköteleződés (12)			0,52	
Érzelmi elhidegülés (23)				0,75
Érzelmi elhidegülés (13)				0,72
Érzelmi elhidegülés (17)				0,66
Érzelmi elhidegülés (21)				0,51
Érzelmi elhidegülés (9)				0,44

4.3. A skálák közötti összefüggések

Megvizsgáltuk, hogy milyen összefüggések mutathatók ki a főskálák és az egyes alskálák között. Az eredmények szerint közepesen erős, negatív korreláció áll fenn az elköteleződés és elhidegülés főskálák között ($r=-0,58$; $p<0,001$). Szintén közepesen erős, negatív összefüggés mutatható ki az érzelmi elköteleződés és elhidegülés ($r=-0,55$; $p<0,001$) valamint viselkedéses elköteleződés és elhidegülés alskálák között ($r=-0,55$; $p<0,001$).

Legszorosabb pozitív korreláció az érzelmi és viselkedéses elköteleződés alskálák között áll fenn, a korrelációs együttható értéke 0,64 ($p<0,001$). Valamivel gyengébb, de pozitív és szignifikáns az összefüggés az érzelmi és viselkedéses elhidegülés között is ($r=0,49$; $p<0,001$).

Az érzelmi és a viselkedéses elköteleződés együttjárásából arra következtethetünk, hogy a viselkedésükben elkötelezett diákokat érzelmi elköteleződés is jellemzi. Az együttjárás hasonlóképpen alakult az elhidegülés érzelmi és viselkedéses összetevőit tekintve.

4.4. A tanulók elköteleződésére és elhidegülésére vonatkozó eredmények

Megvizsgáltuk, hogy a tanulókat mennyire jellemzi az elköteleződés és az elhidegülés évfolyamok szerinti bontásban, illetve a teljes mintára vonatkozóan. Az egyes skálákhoz és alskálákhoz tartozó átlagokat és szórásokat a 4. táblázatban foglaltuk össze. Az évfolyamok közötti különbségeket varianciaanalízissel hasonlítottuk össze (4. táblázat). Az eredmények alapján látható, hogy a teljes elköteleződés, illetve az érzelmi és viselkedéses összetevői az életkor előrehaladtával csökkennek. Szignifikáns a különbség a tanulók elköteleződésének

alakulásában valamennyi évfolyam között ($p < 0,05$). A tanulók viselkedéses elköteleződésének szintén szignifikáns csökkenése tapasztalható ($p < 0,05$). Az érzelmi elköteleződés tekintetében csak a negyedik diákok különböznek szignifikánsan a másik két évfolyamtól ($p < 0,05$), a hatodikos és a nyolcadikos tanulók között nincs jelentős különbség. Az elhidegülés tekintetében az életkor előrehaladtával növekedés tapasztalható, ugyanakkor csak a nyolcadikos tanulók különböznek szignifikánsan a negyedik és hatodik diákoktól ($p < 0,05$). Az érzelmi elhidegülés alakulásában csak a negyedik és nyolcadik évfolyam között adódott szignifikáns különbség ($p < 0,05$), míg a viselkedés elhidegülést tekintve a nyolcadikos tanulók szignifikánsan különböznek a negyedik és hatodik diákoktól egyaránt.

4. táblázat. A skálákhoz tartozó átlagok, zárójelben a szórások és a varianciaanalízis F értékei

Skálák	Évfolyam			F (p)	Teljes minta
	4.	6.	8.		
Elköteleződés	3,41 (0,35)	2,88 (0,55)	2,63 (0,53)	24,14 <0,001	2,95 (0,58)
<i>Érzelmi elköteleződés</i>	3,31 (0,44)	2,72 (0,64)	2,69 (0,58)	13,59 0,001	2,88 (0,63)
<i>Viselkedéses elköteleződés</i>	3,52 (0,44)	3,03 (0,56)	2,58 (0,60)	28,37 <0,001	3,01 (0,66)
Elhidegülés	1,55 (0,34)	1,74 (0,43)	2,04 (0,53)	13,59 <0,001	1,79 (0,48)
<i>Érzelmi elhidegülés</i>	1,55 (0,50)	1,71 (0,41)	1,83 (0,52)	3,24 0,04	1,71 (0,49)
<i>Viselkedéses elhidegülés</i>	1,54 (0,42)	1,77 (0,54)	2,25 (0,67)	15,96 <0,001	1,87 (0,63)

5. Összegzés

A tanulmányi elköteleződés fontos affektív tényezőnek számít a diákok iskolai teljesítményének és iskolai jól-létének alakulásában. A tanulmányi elhidegülés az elköteleződés hiányaként értelmezhető, amely a feladatoktól való elhatárolódást, negatív érzelmekkel kísért elidegenedést eredményezhet. Az elhidegülés következtében csökken a tanulók teljesítménye és nő az iskolai lemorzsolódás kockázata. Az tanulók elköteleződésére vonatkozóan számos vizsgálat látott napvilágot nemzetközi szinten, ugyanakkor hazánkban kevés empirikus adattal rendelkezünk a magyar diákok elköteleződésének alakulásáról.

Pilot vizsgálatunkhoz az Elköteleződés és elhidegülés kérdőívet [1] magyar nyelvre adaptáltuk, majd hazai mintán kipróbáltuk. Tanulmányunkban bemutattuk a mérőeszköz pszichometriai jellemzőit. Az eredmények alapján a kérdőív megbízhatóan alkalmazható hatodikos és nyolcadikos diákok körében, ugyanakkor három alskála reliabilitása nem volt megfelelő a negyedik évfolyam almintáján, ezért a mérőeszköz további fejlesztést igényel, hogy körükben is megbízhatóan alkalmazható legyen. A faktoranalízis eredménye alapján az érzelmi és a viselkedéses összetevők több esetben nem különültek el egymástól, amelynek lehetséges oka a tételek közötti tartalmi hasonlóság lehet. Az összehasonlító vizsgálat alapján a diákok elköteleződése az életkor előrehaladtával csökken, míg az elhidegülés növekvő tendenciát mutat. Nagyobb különbség főként a negyedik és a nyolcadikos diákok között tapasztalható. Ugyanakkor mind az érzelmi, mind a viselkedéses elköteleződés jobban jellemzi a tanulókat, mint az iskolától való elhidegülés. Eredményeink elősegítik a tanulás affektív szférájának mélyebb megismerését, valamint az azt célzó empirikus kutatások mérőeszközeinek bővülését.

Irodalomjegyzék

- [1] Sikner, E. A., Pitzer, J. R.: Developmental Dynamics of Student Engagement, Coping, and Everyday Resilience. S.L. Christenson et al. (szerk.), Handbook of Research on Student Engagement, Springer Science+Business Media: LLC. 2012 pp. 21–44.
- [2] Skinner, E. A., Pitzer, J. R., és Steele, J.: Can Student Engagement Serve as a Motivational Resource for Academic Coping, Persistence, and Learning During Late Elementary and Early Middle School? *Developmental Psychology*, 52, 12, 2016. 2099–2117.
- [3] Willms, J. D.: Student engagement at school. A Sense of Belonging and Participations Results from PISA 2000. 2003. Letöltve 2017. május 3-án, az OECD weboldaláról: <https://www.oecd.org/edu/school/programmeforinternationalstudentassessmentpisa/33689437.pdf>
- [4] Skinner, E. A.: Engagement and Disaffection as Central to Processes of Motivational Resilience and Development. In Wentzel, K. R., Miele, D. B. (szerk.), Handbook of Motivation at School. Routledge: New York. 2016 pp. 145–168.
- [5] Skinner, E. A., Kindermann, T. A., Furrer, C. J.: A Motivational Perspective on Engagement and Disaffection: Conceptualization and Assessment of Children's Behavioral and Emotional Participation in Academic Activities in the Classroom. *Educational and Psychological Measurement*, 69, 3, 2009. 493–525.
- [6] Appleton, J. J., Christenson, S. L., Furlong, M. J.: Student engagement with school: Critical conceptual and methodological issues of the construct. *Psychology in the Schools*, 45, 2008. pp. 369–386.
- [7] Pekrun, R., Linnenbrink-Garcia, L.: International handbook of emotions in education. Routledge: New York. 2014
- [8] Cleary, T. J., Zimmerman, B. J.: A cyclical self-regulatory account of student engagement. In S. L. Christenson, A. L. Reschly, C. Wylie (szerk.), Handbook of research on student engagement. Springer: New York. 2012 pp. 237–257.
- [9] Skinner, E. A., Pitzer, J. R., Brule, H. A.: The role of emotion in engagement, coping, and the development of motivational resilience. In: Pekrun, R. és Linnenbrink-Garcia, L. (szerk.), International Handbook of Emotions and Education Taylor & Francis: New York. 2014. pp. 331–347.
- [10] Archambault, I., Janosz, M., Fallu, J. S., Pagani, L.S.: Student engagement and its relationship with early high school dropout. *Journal of Adolescence*, 32, 2009. pp. 651–670.
- [11] Willms, J. D.: Vulnerable children: Findings from Canada's national longitudinal survey of children and youth. University of Alberta Press: Edmonton AB. 2002.
- [12] Skinner, E. A., Pitzer, J. R., Steele, J.: Coping as Part of Motivational Resilience in School: A Multidimensional Measure of Families, Allocations, and Profiles of Academic Coping. *Educational and Psychological Measurement*, 73, 5, 2013. 803–835.
- [13] Fredricks, J.A., Blumenfeld, P.C., Paris, A.H.: School engagement: potential of the concept, state of the evidence. *Review of Educational Research*, 74, 2004. 59–109.
- [14] Hancock, K. J., Zubrick, S. R.: Children and young people at risk of disengagement from school. Perth, W.A.: Commissioner for Children and Young People, Western Australia, 2015.
- [15] Skinner, E. A., Kindermann, T. A., Connell, J. P., Wellborn, J. G.: Engagement as an organizational construct in the dynamics of motivational development. In Wentzel, K., Wigfield, A. (szerk.): Handbook of motivation at school. Erlbaum: Mahwah, 2009 pp. 223–245.
- [16] Józsa, K., Fejes, J. B.: A tanulás affektív tényezői. In Csapó, B. (szerk.): Mérlegen a magyar iskola. Nemzeti Tankönyvkiadó: Budapest. 2012 pp. 367–406.

- [17] Józsa, K., Fejes, J. B.: A szociális környezet szerepe a tanulási motiváció alakulásában: a család, az iskola és a kultúra hatása. In Zsolnai, A., Kasik, L. (szerk.): A szociális kompetencia fejlesztésének elméleti és gyakorlati alapjai. Nemzeti Tankönyvkiadó: Budapest. 2010 pp. 134–162.
- [18] Veiga, H. F.: Assessing student Engagement in School: Development and validation of a four-dimensional scale. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 217, 2016. 813–819.
- [19] Fredricks, J. A., Blumenfeld, P. C., Paris, A. H.: School engagement: potential of the concept, state of the evidence. *Review of Educational Research*, 74, 2004. 59–109.
- [20] Simons-Morton, B., Chen, R.: Peer and parent influences on school engagement among early adolescents. *Youth & Society*, 41, 2009. 3–25.

Lektorálta: Dr. Józsa Krisztián, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem

A TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS MEGJELENÉSE AZ OKTATÁSBAN

Farkasné Ökrös Marianna

*Eszterházy Károly Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskola,
Környezetpedagógia modul, tanugyelo@gmail.com*

Absztrakt

Napjainkban is heves viták tárgyát képezi az oktatás mai, háromszintű tartalmi szabályozó rendszerének legfelső fokát jelentő Nemzeti alaptanterv. A szakmai és társadalmi viták jellemzően a közműveltségi tartalmak, illetve a tanítási időkeretek tantárgyak közötti felosztása körül forognak. Az UNESCO álláspontja szerint a fenntarthatóságra nevelésnek nem szabad elsikkadnia az iskolai tantervbe való bekerülésért vívott harcban, annak tudományágakon átívelő paradigmának kell lennie. A Nemzeti alaptanterv (NAT) koncepciója is ez.

A NAT-ban a fenntarthatóság, a környezeti és a globális felelősségvállalásra nevelés kapcsán is megfogalmazódik az interdiszciplináris jelleg, így a releváns tartalmak és a módszerek gyakorlatilag minden műveltségi területen megjelennek.

2015-ben a New York-i Fenntartható Fejlődési Csúcson fogadták el az új globális fenntartható fejlődési keretrendszert (The 2030 Agenda for Sustainable Development), amely a szegénység felszámolását és ezzel összekötve a fenntarthatóság környezeti, társadalmi és gazdasági dimenzióit, a fenntartható jövő felépítését tűzte ki célul, 2030-ig. Ezek az ún. fenntartható fejlődési célok (FFC), melyekhez többek között a környezeti fenntarthatóság, az emberi jólét, a méltányosság és a globális felelősségvállalás értékek társíthatók.

A társadalmi felelősségvállalást rendszerint egy a társadalomra és a környezetre gyakorolt magatartásként, illetve annak hatásaként értelmezzük. Ez az eredendően gazdasági fogalom, napjainkban már tágabb értelemben is használatos. Ezek alapján nem csak a gazdálkodó szervezetekre értelmezzük, hanem többek között beszélhetünk az állam, az oktatási intézmények, közösségek, családok, háztartások és egyének társadalmi felelősségvállalásáról (CSR) is. A környezeti problémák a CSR belső és külső dimenziói között is hangsúlyosan szerepelnek.

Tanulmányomban a társadalmi felelősségvállalás környezeti dimenzióinak oktatásban történő megjelenését kívánom feltárni, egyfelől forrásfeldolgozásokkal, másrészt a saját tanári gyakorlatomból eredő tapasztalatokra támaszkodva.

Kulcsszavak: társadalmi felelősségvállalás, CSR, fenntarthatóság, környezeti nevelés

1. Bevezetés

Az utóbbi évek oktatáspolitikai törekvései nyomán alakult ki a mai háromszintű tartalmi szabályozó rendszer, melynek legfelső szinten deklarált része a Nemzeti Alaptanterv (NAT), ami a 2013/2014-es tanévtől kezdődően került bevezetésre. A második szintet az ezzel kompatibilis Kerettantervek jelentik, amik a NAT közműveltségi tartalmait, fejlesztési és kompetencia területeit az oktatás típusainak és évfolyamainak megfelelő módon tantárgyakra, illetve modulokra bontják. A Kerettantervek meghatározó elemei azok a konkrét tantárgyokhoz köthető fogalmak (kapcsolódási pontok), amelyek az integrált szemlélet (külső tantárgyi koncentráció) megvalósításának alapját képezik, és amelyek a tantárgyakon átívelő környezeti neveléshez is támpontul szolgálnak, szolgálhatnak. Ez az interdiszciplináris jelleg kap hangsúlyt az UNESCO kiadványában is: "A fenntarthatóságra nevelés nem a kiegészítő tudományágak egy újabb formáját jelenti, amely elsikkad az alap-és középfokú iskolai

tantervbe való bekerülésért vívott harcban. A fenntarthatóságra nevelés egy olyan, a tudományágakon átívelő paradigma, amely irányítja és átalakítja a központi, a másodlagos és a kiegészítő tudományágakat, hogy valamennyi hozzájárulhasson egy fenntarthatóbb jövő megteremtéséhez.” [1]

2. Fenntarthatóság, fenntartható fejlődés

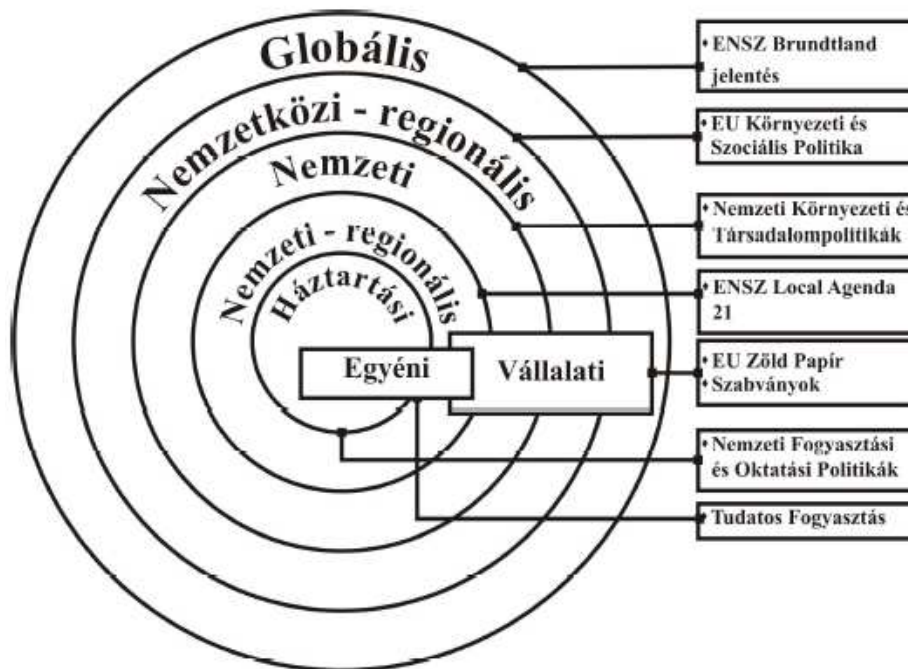
A nyolcvanas években kezdi el használni a nemzetközi szakirodalom a „fenntarthatóság”, „fenntartható fejlődés”, „környezettudatosság”, illetve a „fenntarthatóság pedagógiája” kifejezéseket, amelyek a magyar szóhasználatban eredetileg, mint a környezeti nevelés szinonimái honosodtak meg, jelentős zavart okozva az értelmezésben mind a mai napig, amikor már e fogalmakat inkább tágabban, a gazdaság és a társadalom fenntarthatóságát is beleértve szemléljük és használjuk [3].

1983-ban az ENSZ Közgyűlés határozata alapján kezdte meg a munkáját az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottsága, amit Brundtland norvég miniszterelnöknő vezetett. A Bizottság 1987-ben „Közös jövőnk” címmel kiadott jelentése szerint a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen szükségleteit, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő nemzedékek esélyét arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket. [2]

A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia a következőket írja: „Az ökológia megfigyelései szerint az élő rendszerek változása csak addig lehet „fejlődés”, ameddig a rendszer teljesítményének növekedése úgy megy végbe, hogy a rendszer megújulásához szükséges erőforrások a növekedéssel legalább arányos mértékben állnak rendelkezésre. A gazdasági rendszerek törvényszerűségei pedig azt sugallják, hogy az igények sosem elégíthetők ki maradéktalanul, mert az emberi vágyak teljesíthetősége mindig az erőforrások korlátosságába, szűkösségébe ütközik. Fenntarthatóságon az előbbieket alapján azt értjük, hogy az egyéni jó élet és a közjó biztosításának feltételeit az adott időpillanatban a saját jólétét megteremtő generáció nem éli fel, nem meríti ki erőforrásait, hanem megfelelő mennyiségben és minőségben a következő generációk számára is megőrzi, bővíti azokat. A még meg sem születettek, vagyis a szavazati joggal még nem rendelkezők érdekeit úgy lehet megvédeni, hogy a most élők értékrendi, alkotmányos vagy más intézményi korlátokat állítanak önnön mozgásszabadságuk elé. Tisztázzák azokat a határokat, amelyeken túl bizonyos lépéseket nem tesznek, nem tehetnek meg, és hogy a kísértésnek ellen tudjanak állni, előre akadályokat gördítenek maguk elé. Bár a fenntartható fejlődéssel kapcsolatban leginkább az annak megvalósításához hozzájáruló technológiákat szokás kiemelni (megújuló energiaforrások, újrahasznosítás, stb.), a fenntartható társadalom kialakulása mégis ennél szélesebb körű, elsősorban kulturális probléma. Az alapkérdés az, miként képes az adott emberi közösség folytonosan és eredményesen alkalmazkodni az állandóan változó (gazdasági, társadalmi-humán, természeti, táji és épített) környezetéhez, illetve miként képes belátni önnön igényei korlátozásának szükségességét. A fenntarthatóság tehát új viszonyrendszer az emberek, a társadalmak és a természeti környezet között, ahol az emberi cselekvéseket az értékkövetés határozza meg.” [3]

Ransburg, B. szerint „A fenntartható fejlődés háromdimenziós modellje szerint a fejlődés akkor tekinthető fenntarthatónak ha környezeti, gazdasági és szociális értelemben is az. A gazdasági dimenzió olyan üzleti fejlődést jelent, mely hosszú távon fenntartható, vagyis pénzügyi értelemben 'egészséges'. Környezeti és szociális szempontból a fejlődést akkor tekinthetjük fenntarthatónak, ha oly módon hasznosítjuk a környezeti és társadalmi erőforrásokat, hogy ezzel nem veszélyeztetjük önmagunk, vagy más, azonos erőforrást hasznosító, vagy a jövőben hasznosítani kívánó fél erőforrásigényének kielégítését.”[4]

Nagyon fontos megállapítást tesz, amikor megfogalmazza, hogy „Miután az egyének a vállalatokban munkavállalóként is szerephez jutnak, így az egyének fogyasztóként és munkavállalóként is hatással vannak a fenntarthatóság vállalati értelmezésére.” [4]

5. ábra: A fenntartható fejlődés értelmezésének hierarchikus modellje [4]

Forrás: Ransburg, B. (2011) pp. 25.

3. Társadalmi felelősségvállalás

„A fenntarthatóság ugyanis nem csak politikai és kormányzási kérdés; hanem az egyes személyeknek, családoknak, üzleti vállalkozásoknak, civil szerveződéseknek is olyan célokat, értékeket kell követniük, oly módon kell meghozni mindennapos döntéseiket és olyan kezdeményezésekbe kell belevágniuk, amelyek biztosíthatják a fenntartható társadalom elérését.” [3]

A társadalmi jóléthez elengedhetetlen a következő alapvető erőforrások védelme:

- humán (emberi) erőforrások: egészséges munkaerő, szellemi tőke, stb.
- társadalmi erőforrások: bizalom, együttműködés, szervezeti tőke
- természeti erőforrások: ásványkincsek, energiahordozók, stratégiai készletek, stb. és az általuk nyújtott ökoszisztéma- és egyéb szolgáltatások
- gazdasági erőforrások: fizikai tőke, pénztőke, technológiai tudás (szellemi alkotások, know-how), épített környezet

Magyarországon mind a négy erőforrás tekintetében kedvezőtlen folyamatok a meghatározók.

Kiss, A. szerint „A társadalmi felelősség szükségességének kiinduló pontja a társadalmi és környezeti értékek romlása, rombolása elleni fellépés. Globális világunkban ez a társadalom minden egyes tagját érinti, így a vállalatok sem bújhatnak ki a problémák megoldását szolgáló törekvések alól. A gazdasági célok előtérbe helyezése felgyorsítja a környezet károsítását és még inkább kiélezi a társadalom egyes tagjai között az erőforrások megszerzéséért folytatott harcot.”[5]

A társadalmi felelősség fogalmát sokan sokféleképpen értelmezik, annak több elfogadott definíciója is ismert. Az Európai Unió Zöld Könyvének meghatározása szerint „a vállalati társadalmi felelősség (CSR, Corporate Social Responsibility) fogalom jelentése, hogy a vállalatok önkéntesen szociális és környezeti szempontokat érvényesítenek üzleti tevékenységükben és a partnereikkel fenntartott kapcsolatokban”. [6]

Angyal, Á. [7] szerint a vállalatok társadalmi felelős magatartása a következőket jelenti:

- jog és szabálykövető eljárások (a megbízhatóság, mint etikai norma)
- etikus, a közösségi normákat is követő viselkedés (a méltányosság és a felelős magatartás elveinek érvényesítése)
- környezettisztelet, környezettudatos irányítás (az élő és élettelen természeti környezettel kapcsolatos méltányos viselkedés)
- érintettek elégedettsége
- együttműködés a társadalmi berendezkedés intézményeivel, a civil szférával
- a felelős magatartás kommunikációja (az üzleti és szélesebb közösség figyelmének a társadalmi problémák megoldására való irányítása)
- társadalmilag hasznos tevékenység („nem számlázható” tevékenység, adományozás, szponzorálás)
- felelős kormányzás
- érzékenység a társadalmi problémákra (szerepvállalás a megoldásban)

Ezeket a szerepeket csoportosíthatjuk:

- szervezeti és szervezési lépésekkel eredményesebben támogathatók
- szemléletformálással, viselkedéssel eredményesebben befolyásolhatóak [7]

Mindezt azért fontos megjegyezni, mert az oktatásra a szemléletformálásban jelentős szerep hárul, legyen szó az oktatás bármely szegmenséről, akár felnőttek ilyen irányú továbbképzéséről, akár vállalati tréningről, akár a közoktatás egy-egy intézményét értjük alatta.

3.1. CSR dimenziói

A társadalmi felelősségvállalás legfontosabb dimenzióit a következőképpen csoportosíthatjuk:

1. vállalaton belüli dimenzió
  - a. humán erőforrás menedzsment
  - b. munkahelyi egészség és biztonság
  - c. változások menedzselése
  - d. környezetvédelem, öko-szemlélet („win-win”)
2. vállalaton kívüli dimenzió
  - a. helyi közösségek
  - b. üzleti partnerekkel, szállítókkal és a fogyasztókkal való kapcsolat
  - c. emberi jogok kérdésköre
  - d. globális környezetvédelmi megfontolások (környezetszennyezés, globális klímaváltozás, fajok kihalása, világméretű szegénység, éhínség, társadalmi egyenlőtlenségek, etikai és erkölcsi dilemmák)

3.2. CSR eszközei

A társadalmi felelősségvállalás harmadik, gyakorlati dimenziója, ezen keresztül történik a stratégia megvalósítása. Doktori értekezésében az általa hivatkozott szakirodalmak alapján Szabó-Benedek A. az 1. táblázat szerint foglalja össze a lehetséges eszközöket. Közülük leginkább a fogyasztókat érintő eszközök (címkék) jelennek meg az oktatásban, például a kémia tantárgyban.

5. táblázat: CSR-eszközök [8]

CSR-eszközök	Célcsoport	Konkrét eszközök
Etikai kódexek és együttműködési megállapodások	A vállalati menedzsment tevékenységét érintő eszközök	ILO (international Labour Organization) OECD ENSZ Global Compact; Global Sullivan Principles Magyar Üzleti Tanács a Fenntartható Fejlődésért KÖVET Egyesület a Fenntartható Gazdálkodásért Hungarian Business Leaders Fórum
Menedzsmentrendszerek		Minőségi és környezeti szabványok: ISO 9001, ISO 14001, ISO 26000, EMAS Társadalmi szabványok: AA 1000, SA 8000, OHSAS 18000
Nem pénzügyi beszámolók		GRI (General Reporting Initiative) – környezetorientált EFQM (European Foundation for Quality Management) – miőségirányítási modell, díjazás FSGO (Federal Sentencing Guidelines for Organizations) – a vállalati bűnözésre való hajlam kiszűrésére szolgál
Címkék és elismerések	Fogyasztókat érintő eszközök	környezeti termékjelölők társadalmi termékjelölők
Társadalmilag felelős befektetések	Befektetőket érintő eszközök	FTSE4Good Dow Jones Sustainability Index ASPI Domini

Forrás: Szabó-Benedek, A. (2014) pp. 23.

4. A CSR és az oktatás kapcsolata

A társadalmi felelősségvállalást rendszerint egy a társadalomra, környezetre gyakorolt magatartásként, illetve annak hatásaként értelmezzük. Igaz, eredendően gazdasági fogalom, tágabb értelemben is használatos. Ezek alapján nem csak a gazdálkodó szervezetek, vállalatok, hanem többek között beszélhetünk az állam, az oktatási intézmények, közösségek, családok, háztartások és egyének társadalmi felelősségvállalásáról is.

4.1. Az intézményi társadalmi felelősségvállalás területei

A Kecskeméti Főiskola Társadalmi felelősségvállalás koncepciójában [9] egyetemlegesen is meghatározza a felsőoktatási intézmények vonatkozásában a CSR területeit, melyek többsége – megítélésem szerint -, az oktatás más (alacsonyabb) szintjeire is érvényes, azaz ott fellelhetők. Ezek, a gimnáziumokra adaptálva és saját kiegészítéseimmal ellátva, a következők:

1. Törvényi, jogszabályi kötelezettségből fakadó társadalmi felelősség:
  - megfelelés a törvényi, jogszabályi előírásoknak: köznevelési törvény és végrehajtási rendelete, kerettantervek, egyéb oktatás-nevelést szabályzó dokumentumok,
  - megfelelés a fenntartói elvárásoknak: pedagógiai program, szervezeti és működési szabályzat, éves beszámolók,
  - szabályozott működési folyamatok: pedagógiai program, helyi tanterv, tanmenetek, iskolai szabályzatok (pl. házirend),
  - a minőség iránti elkötelezettség: kompetenciamérések, pedagógusok minősítési rendszere,
  - partnerség: szülői munkaközösség, DÖK, alapítványok, testvér-iskolák,
  - átláthatóság: éves beszámolók, fenntartói, államkincstári ellenőrzések, dokumentumok (Pedagógiai Program, SZMSZ) hozzáférhetősége, tanulók és pedagógusok központi nyilvántartó rendszere (KIR),
  - nyilvánosság (weblap), kommunikáció, sajtó-kapcsolat: iskola honlapján kötelezően közzéteendő dokumentumok (Pedagógiai Program), iskolahasználók informálása, kapcsolattartás.
2. Intézményi szervezeti kultúra:
  - döntéshozó, véleményező és egyetértést gyakorló testületek működtetése: tantestület, munkaközösségek, DÖK, szülői közösség, fenntartó,
  - belső értékelési rendszerek működtetése: vezetői értékelés, intézményi és pedagógus önértékelés, önértékelési csoportok, tanulói, szülői visszajelzések,
  - minőségirányítási rendszer működtetése: intézményi minőségirányító program,
  - kockázatkezelés: külső és belső kockázati tényezők feltérképezése, elemzése és proaktív kezelése: beiskolázási tendenciák, új képzési formák beindítása, iskolaalapítás, szakindítás,
  - egyéni- és kollektív kezdeményezések támogatása: pedagógiai innovációk, közösségformálás,
  - képzés, továbbképzés, fejlesztés támogatása: pedagógusok továbbképzési kötelezettsége,
  - dolgozói karrier-tervek támogatása: továbbtanulás, további diplomák szerzése.
3. Környezeti felelősségvállalás (fenntarthatóság):
  - energia-takarékossági szempontok érvényesítése: elektronikus levelezés, iratkezelés, energiatakarékos izzók, szabályozható fűtés, hetes lekapcsolja a világítást, szelektív hulladékgyűjtés, stb.,
  - környezetkímélő megoldások alkalmazása: kevesebb nyomtatás, „selejt” papírok felhasználása pl. dolgozatnak, félmikrokémiai kísérletek, csempe kísérletek, fecskendős kísérletek (ezek kevesebb vegyszert igényelnek), háztartási anyagok használata, hulladékok újra-hasznosítása, újra-felhasználása,
  - takarékoság a papírral, a villamos energiával és a vízzel,
  - élhető, egészséges munkahelyi környezet biztosítása: dekoráció, „zöld irodák”, „zöld termék”, iskolai büfé kínálata, menza, orvosi szoba, tanári pihenő, társalgó a tanulóknak, barátságos folyosói környezet.
4. Humán erőforrások iránti felelősségvállalás:
  - dolgozói: képzés, továbbképzés, rendszeres értékelés,
  - tanulói (eredetileg: hallgatói): tanácsadás, mentorálás, tréning, differenciálás, önkéntes munka, tanulmányi kirándulás, nemzetközi mobilitás, öntevékeny csoportok támogatása, sportolási lehetőség biztosítása,
  - partneri: a korrekt tájékoztatás, együttműködés, közös projektek kezdeményezése, nyílt napok.

5. Esélyegyenlőség:
  - esélyegyenlőségi bizottságok működtetése,
  - akadálymentesítés (fizikális- és gyengén látóknak szóló),
  - sajátos nevelési igényű, beilleszkedési zavarokkal küzdő, illetve halmozottan hátrányos helyzetű tanulókkal való foglalkozás,
  - fogyatékkal élők foglalkoztatása,
  - fogyatékkal élők mentorálása,
  - antidiszkriminációs, mentesítési és előnyben részesítési elvek érvényesítése.
6. Közösségi rendezvények:
  - intézményi rendezvények,
  - családi rendezvények.
7. Nyitottság a helyi társadalom irányában:
  - nyílt napok,
  - felvételi tájékoztatók,
  - részvétel a helyi közösség életében (kulturális rendezvények, ünnepek).

4.2. A CSR dimenziók és eszközök megjelenése a NAT-ban és a Kerettantervekben

A társadalmi felelősségvállalás oktatásban való megjelenésének tanulmányozásakor nem tekinthetünk el a legfelsőbb tartalmi szabályozó dokumentum, a Nemzeti alaptanterv [10] ide vonatkozó részeinek ismertetésétől sem. Az Alaptanterv meghatározza többek között a fejlesztési területeket, a nevelési célokat, a kulcskompetenciákat, a műveltségi területek tartalmát és nem utolsó sorban azoknak százalékos arányát az iskolai nevelés-oktatás különböző szakaszaiban.

A szabályozás második szintjét jelentik a kerettantervek, amelyek iskolatípusok és nevelési-oktatási szakaszok szerinti bontásban határozzák meg magát a tantárgyi rendszert, az egyes tantárgyak témaköreit, tartalmát, követelményeit, valamint a tantárgyközi tudás- és képességterületek fejlesztésének feladatait, a követelmények teljesítéséhez rendelkezésre álló kötelező, továbbá az ajánlott időkeretet, nem utolsó sorban pedig kijelölik a kiemelt, illetve az egyes műveltségi területekhez rendelt fejlesztési feladatokat. A kerettantervek értékrendszere összhangban van az alaptanterv által megfogalmazott értékekkel.

A társadalmi felelősségvállalás az alábbi fejlesztési területeken jelenik meg:

- erkölcsi nevelés
- nemzeti öntudat, hazafias nevelés
- állampolgárságra, demokráciára nevelés
- az önismeret és a társas kultúra fejlesztése
- a családi életre nevelés
- a testi és lelki egészségre nevelés
- felelősségvállalás másokért, önkéntesség
- pályaorientáció
- gazdasági és pénzügyi nevelés
- médiatudatosságra nevelés
- a tanulás tanítása
- fenntarthatóság, környezettudatosság

Ez utóbbiról összeségében a következőket fogalmazza meg az Alaptanterv: : „A felnövekvő nemzedéknek ismernie és becsülnie kell az életformák gazdag változatosságát a természetben és a kultúrában. Meg kell tanulnia, hogy az erőforrásokat tudatosan, takarékosan és felelősségteljesen, megújulási képességükre tekintettel használja. Cél, hogy a természet és a környezet ismeretén és szeretetén alapuló környezetkímélő, értékvédő, a fenntarthatóság

mellett elkötelezett magatartás váljék meghatározóvá a tanulók számára. Az intézménynek fel kell készítenie őket a környezettel kapcsolatos állampolgári köteleességek és jogok gyakorlására. Törekedni kell arra, hogy a tanulók megismerjék azokat a gazdasági és társadalmi folyamatokat, amelyek változásokat, válságokat idézhetnek elő, továbbá kapcsolódjanak be közvetlen és tágabb környezetük értékeinek, sokszínűségének megőrzésébe, gyarapításába.”[10]

A Nemzeti alaptantervben deklarált kulcskompetenciák:

- anyanyelvi kommunikáció
- idegen nyelvi kommunikáció
- matematikai kompetencia
- művészetek
- informatika
- testnevelés és sport
- természettudományos és technikai kompetencia
- digitális kompetencia
- szociális és állampolgári kompetencia
- kezdeményezőképeség és vállalkozói kompetencia
- esztétikai-művészeti tudatosság és kifejezőképesség
- hatékony, önálló tanulás

A társadalmi felelősségvállalás a természettudományos kompetenciát körül író részben is fellelhető. A természettudományos kompetencia „segít abban, hogy megismerjük, illetve megértsük természetes és mesterséges környezetünket, és ennek megfelelően irányítsuk cselekedeteinket. A technikai kompetencia ennek a tudásnak az alkotó alkalmazása az emberi vágyak és szükségletek kielégítése érdekében. A természettudományos és technikai kompetencia magában foglalja a fenntarthatóság, azaz a természettel hosszú távon is összhangban álló társadalom feltételeinek ismeretét, és az annak formálásáért viselt egyéni és közösségi felelősség elfogadását.”[10]

4.3. A társadalmi felelősségvállalás és a fenntarthatóság megjelenése az egyes tantárgyakban

Feltétlenül szólni kell a NAT műveltségi területeiről, a tantárgyak közműveltségi tartalmairól. Tulajdonképpen itt fogalmazódnak meg elsődlegesen a közvetítendő tudáselemek.

Az Ember és társadalom műveltségi terület legfontosabb általános fejlesztési feladatai többek között „a társadalmi, gazdasági problémák iránti érzékenység megteremtése” és a „környezetért és fenntarthatóságért érzett felelősség kialakítása.” [10]

Az egyes tantárgyak kapcsolódó közműveltségi tartalmi közül kiemelendők történelem tantárgy esetében, 5.-8. évfolyamon a globális problémák (urbanizáció, környezetszennyezés, terrorizmus, migráció, klímaváltozás, 9.-12. évfolyamon a tudományos-technikai forradalom, a jóléti állam, a globális problémák és a fenntarthatóság, a globális világ kihívásainak hatása hazánk fejlődésére.

9.-12. évfolyamon az etika tantárgyban is megjelennek az ökológiai válság, a más élőlények iránti köteleesség és a környezettudatos életmód témakörök, míg a társadalmi, állampolgári és gazdasági ismeretek tantárgy releváns elemei a helyi társadalom, civil társadalom, önkéntesség, a hátrányos társadalmi helyzetek, társadalmi felelősségvállalás és szolidaritás, valamint a fogyasztói társadalom és a jóléti állam témakörök.

Az Ember és természet műveltségi terület esetében nagyon fontos megállapítása az Alaptantervnek, hogy „Az egészség tudatos megőrzése, a természeti, a technikai és az épített környezet felelős és fenntartható alakítása a természettudományos és műszaki kutatások és azok eredményeinek alkalmazása nélkül elképzelhetetlen. A globális problémák

megoldásának fontos feltétele az állampolgárok természettudományos műveltségen alapuló, kritikus és konstruktív magatartása. A gazdaság, a versenyképesség számára létfontosságú a kellő számú és felkészültségű műszaki szakember.”[10]

Ezzel összefüggésben különböző szintek (dimenziók) határozhatók meg, amelyekben markánsan megjelenik a felelősségvállalás :

- egyén (egyéni élethelyzet, személyes környezet; egyéni feladat és felelősség),
- család (az egyén legszűkebb társas környezete, a háztartás szintje; közös szabályok, szoros együttműködés és felelősség),
- helyi közösség (a lakókörnyezet, a település és régió környezete; együttműködés és kollektív felelősség),
- társadalom (az ország, a nemzet szintje; egységes szabályozás és felelősség),
- globális (a Föld globális rendszerei, a nemzetek közössége; nemzetközi együttműködések, egyezmények, világszervezetek).

Magáról a felelősségvállalásról ezt olvashatjuk: „A természettudományi nevelés a tanulókat aktív szerepvállalásra, a fenntarthatóságot támogató, önmagáért és a közösségért felelős életmód kialakítására készíti.” [10]

A műveltségi terület fejlesztési feladatai között önálló terület a Környezet és fenntarthatóság. Ennek feladatai 1.-6. évfolyamokon a környezettudatos magatartás kialakítása, a fenntarthatóságot segítő életvitel megismerése, gyakorlása a mindennapokban, az anyag- és energiatakarékos szemlélet, életmód megalapozása (közlekedés, fűtés, csomagolás, étkezés, szelektív hulladékgyűjtés, újrahasznosítás), az egészséges környezetet fenntartó és az azt szennyező emberi tevékenységek felismerése, a helyi természet- és környezetvédelmi problémák felismerése, a természeti értékek megőrzéséért, a táj értékeinek védelméért, megóvásáért érzett felelősségvállalás megalapozása. 7-12. évfolyamokon az ember természeti folyamatokban játszott szerepének kritikus vizsgálata, a fogyasztási szokásokkal kapcsolatos ésszerű és felelős szemlélet erősítésével törekvés a tudatos állampolgárrá nevelésre, valamint az egészség- és környezettudatos magatartás kialakítása a hétköznapi élet minden területén.

Az egyes tantárgyak kapcsolódó közműveltségi tartalmai közül kiemelendő biológiából 7.-8. évfolyamon a tudatos fogyasztói szokások megalapozása, a fenntarthatóság fogalma, az egyéni és közösségi cselekvés lehetőségei a fenntarthatóság érdekében. 9.-12. évfolyamon az emberi tevékenység környezeti hatásai (ökológiai lábnyom), a környezeti kárt csökkentő módszerek, lehetőségek (tiltás, határértékek, szelektív adózás, megállapodások), a környezeti problémák helyi, regionális és globális összefüggései. Kémia tantárgy 9.-12. évfolyamán kerül előtérbe a tudományos ismeretek fejlődésének szükségessége és a tudós felelőssége.

A Földünk és környezetünk terület „tartalmainak elsajátítása során fejlődik a diákok földrajzi szemlélete, környezeti tudatossága, helyi, regionális és globális szemlélete. A globális társadalmi-gazdasági folyamatok környezeti összefüggéseinek bemutatása lehetővé teszi, hogy a tanulók megismerjék az emberiség egész bolygónkra kiterjedő természetátalakító tevékenységét, valamint az ebből fakadó természeti, társadalmi és ökológiai problémákat. Így szembesülnek azokkal az új kihívásokkal, amelyek gondolkodásunk középpontjába a fenntarthatóság kérdését, globális egymásrautaltságunk és felelősségünk felismerését állítják.”

Egy mondatba sűrítve, „elősegíti a felelős és tudatos környezeti magatartás kialakulását”. [10]

A kiemelésre érdemes, fontosabb tevékenységek 5-6. évfolyamon „A környezet állapotáért és védelméért mindannyiunk személyes felelősségének belátása”, 7-8. évfolyamon „Azon igény kialakítása és fejlesztése a tanulóknál, hogy környezettudatos döntések meghozatalára képes állampolgárrá váljanak.”, 9-12. évfolyamon „a környezeti változások értékelése, a felelős döntéshozatal képességének megalapozása. Egyszerű előrejelzések, tendenciák megfogalmazása a változások ismeretében, a köznapi életben előforduló prognózisok értelmezése. Az eltérő gazdasági feltételekből és fejlettségből adódó társadalmi problémák iránti érzékenység, aktív részvétel a megoldásukban. A regionális társadalmi, gazdasági,

környezeti együttműködések szükségességének alátámasztása.”, illetve „Azon igény kialakítása és fejlesztése a tanulóban, hogy környezettudatos, valamint aktív és felelős döntések meghozatalára képes állampolgárrá váljanak.” [10]

A földrajz tantárgy releváns közműveltségi tartalmai az alábbiak:

- 5.-8. évfolyam:
  - A gazdaság természeti feltételei, a természeti erőforrások hasznosításának változása.
  - Globális problémák: Az életminőség különbségeinek példái, urbanizálódás, környezeti és gazdasági problémák. A helyi környezetkárosítások következményei.
  - Fenntarthatóság: Fogyasztási szokások változása; környezettudatosság, energiatakarékosság, hulladékkezelés, szelektív hulladékgyűjtés, biotermékek; személyes és közösségi cselekvési lehetőségek; tudatos vásárlói magatartás.
- 9.-12. évfolyam:
  - Gazdálkodás a természeti és a társadalmi erőforrásokkal.
  - Fontosabb nemzetközi gazdasági-társadalmi, környezeti és segélyszervezetek, intézmények pénzügyi szervezetek szerepe.
  - Globális problémák: A Föld globális társadalmi-gazdasági problémái, azok okai, következményei és megoldási lehetőségei. A globalizáció társadalmi, kulturális hatásai.
  - Fenntarthatóság: A társadalmi-gazdasági és a környezeti szempontok kölcsönös érvényesíthetősége a gazdálkodásban. A gazdasági növekedés következményei; tudatos fogyasztói és vásárlói magatartás; fenntartható erőforrás-hasznosítás. A felhasználás károsító hatásainak mérséklési lehetőségei. Környezet- és természetvédelmi feladatok, környezetgazdálkodás; védett természeti és kulturális értékek (világörökségek) példái. Felelős környezeti magatartás, az egyén társadalmi szerepvállalása. Helyi szerveződések, regionális és nemzetközi összefogás a fenntarthatóság eléréséért: egyezmények, irányelvek, nemzetközi szervezetek.

Mindenképpen említést érdemel az Életvitel- és gyakorlat műveltségi terület, mely erősíti a tanulók elkötelezettségét az egészség- és környezettudatos életvitel iránt. A terület fejlesztési feladatai között szerepel 5.-8. évfolyamon a saját felelősség belátása és érvényesítése a közvetlen környezet alakításában, a társak segítése a közös és csoportos tevékenységekben. 9.-12. évfolyamon megjelenik a fenntarthatóság értékének és érdekének elfogadása, tudatos és cselekvő részvétel az emberi környezet állapotának megőrzésében, javításában és a fogyasztói szokásokban megnyilvánuló önmérséklet, egészség- és környezettudatosság hangsúlyozása.

A civilszervezetek céljai, lehetőségei, jelentőségük, néhány ismertebb nemzeti és nemzetközi civilszervezet tevékenysége, illetve a tágabb közösségért (iskola, helyi közösség, település) végzett önkéntes munka lehetőségei és jelentősége; közösségi szolgálat, mint releváns közműveltségi tartalmak jelennek meg a 9.-12. évfolyamon. [10]

4.4. Konceptió a globális felelősségvállalásra nevelésről a formális és nem-formális oktatásban

2015-ben a New York-i Fenntartható Fejlődési Csúcson fogadták el az új globális fenntartható fejlődési keretrendszert (The 2030 Agenda for Sustainable Development), amely a szegénység felszámolását és ezzel összekötve, a fenntarthatóság környezeti, társadalmi és gazdasági dimenzióit, a fenntartható jövő felépítését tűzte ki célul, 2030-ig. Ezek az ún. fenntartható fejlődési célok (FFC), melyekhez többek között a környezeti fenntarthatóság, az emberi jólét, a méltányosság és a globális felelősségvállalás értékek társíthatók.

Részlet „A globális felelősségvállalásra nevelésről a formális és nem-formális oktatásban Magyarországon” című koncepcióról szóló, 1784/2016. (XII.16.) Kormány határozatból:

„A Kormány,

....

3.felhívja az emberi erőforrások miniszterét, hogy tegye meg a szükséges intézkedéseket a globális felelősségre nevelés egységes értelmezése és alkalmazása érdekében, valamint tegye lehetővé a fenntarthatóságra nevelés terén kialakult jó gyakorlatok tapasztalatainak hasznosítását;

....

4.felhívja a külgazdasági és külügyminisztert, valamint az emberi erőforrások miniszterét, hogy vegyenek részt a nemzetközi fejlesztési együttműködés és nemzetközi humanitárius tudatosság növelése érdekében a globális felelősségvállalásra nevelés népszerűsítésében...” [11]

A dokumentum (Koncepció) a jogszabályi háttér mellett, ismerteti a globális felelősségvállalásra nevelés alapértékeit, módszertani sajátosságait, kifejti annak célját, mely szerint az „újragondolt” globális nevelés kerüljön bevezetésre a formális- és nem formális oktatásba, ami „elsősorban azt jelenti, hogy szemléletváltásra van szükség, hogy az új generációk ne csupán ismereteket szerezzenek a globális világ eseményeiről, hanem a globális felelősségvállalással, mint megszerzett képességgel részt vállaljanak maguk is a közvetlen és tágabb környezetük alakításában.” [11]

Fontos tudni mindezek mellett, hogy a globális felelősségvállalásra nevelés kapcsolódik a társadalmi felelősségvállaláshoz az iskolai közösségi szolgálat (aminek teljesítése az érettségi vizsgára történő jelentkezés alapfeltétele) révén is.

A Koncepció megvalósításának egyik várható hatása, hogy „több vállalat fog tudatosabb CSR stratégiát kidolgozni és alkalmazni és így részt venni a helyi és globális társadalmi, gazdasági és környezeti problémák orvoslásában.” [11]

A jövő szempontjából biztató és nagyon fontos azon megállapítása a dokumentumnak, mely szerint „A globális felelősségvállalásra nevelés tartalmi és módszerei gyakorlatilag minden műveltségterületen megjelennek, ezért szinte minden tantárgyba beágyazhatóak. A globális felelősségvállalásra nevelésnek helye van mind a tanórai, mind a tanórán kívüli keretek között.” [11]

5. Összefoglaló

Amint látható, a fenntarthatóságra nevelés mellett a globális felelősségvállalásra nevelés is hangsúlyosan, műveltségi területektől és tantárgyaktól független módon szerepel a Nemzeti alaptantervben. Tény, hogy a NAT jelen pillanatban is formálódik, annak a következő tanéveket meghatározó tartalma ma még nem ismert pontosan. Meggyőződésünk azonban, amit a tanulmányban bemutatott legújabb kormányhatározat is alátámaszt, hogy a fenntarthatóság és benne a társadalmi felelősségvállalás nemes ügye továbbra is meghatározó tartalmi elem és fejlesztendő terület marad, amelyek nem esnek áldozatul az óraszámokért, tananyag csökkentésért folytatott harcoknak. Ebben a jogalkotó felelőssége vitán felül áll, és valahol itt kezdődik a társadalmi felelősségvállalás is.

Irodalomjegyzék

- [1] UNESCO: Oktatás a fenntartható fejlődés szolgálatában. Forrásgyűjtemény. Tanulási és tanítási eszköztár 4. (OFI fordítás 2014) 2012. pp. 38.
- [2] Bulla, M.: Feladatok a XXI. századra. Az ENSZ Környezet és Fejlődés Világkonferencia dokumentumai. Föld Napja Alapítvány, Budapest. 1993.
- [3] Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács: Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia. 2013. pp.20.
- [4] Ransburg, B.: A fenntartható fejlődés vállalati integrációja a kommunikáció tükrében. A hazai nagyvállalati gyakorlat vizsgálata. Doktori értekezés. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem. pp. 20-27. Letöltve 2017. május 22-én a BME repozitórium weboldaláról: <https://repozitorium.omikk.bme.hu/handle/10890/1029>
- [5] Kiss, A. (2009): A társadalmi felelősségvállalás elmélete és gyakorlata, hazai példákon bemutatva. Szakdolgozat, Budapesti Gazdasági Főiskola. 2009. pp. 7. Letöltve a BGF Külkereskedelmi Kar Elektronikus Könyvtár weboldaláról 2017. május 22-én: http://elib.kkf.hu/edip/D_14814.pdf
- [6] Tóth G.: A Valóban Felelős Vállalat. KÖVET, Budapest. 2007. pp.20. Letöltve az Ötlethíd weboldaláról 2017. május 22-én: <http://www.otlethid.hu/doc/VFV.pdf>
- [7] Angyal, Á.: A vállalatok társadalmi felelőssége. Versenyképesség kutatások műhelytanulmány-sorozat. 51. műhelytanulmány. 2008. pp. 7-18. Letöltve a Budapesti Corvinus Egyetem Vállalatgazdaságtan Intézet Archívum weboldaláról 2017. május 22-én: http://edok.lib.uni-corvinus.hu/327/1/51_Angyal_%C3%81d%C3%A1m_CRS.pdf
- [8] Szabó-Benedek, A.: A CSR-gyakorlat vizsgálata a vállalatvezetői értékek és attitűdök tükrében. Doktori értekezés. Szent István Egyetem, Gödöllő. 2014. pp. 20-27. Letöltve a Szent István Egyetem Archívum weboldaláról 2017. május 22-én: www.szie.hu/file/tti/archivum/Benedek_Andrea_ertekezes.pdf
- [9] Kecskeméti Főiskola: Társadalmi felelősségvállalás koncepció. 2016. Letöltve a Kecskeméti Főiskola weboldaláról 2017. május 22-én: <http://tfk.kefo.hu/images/T%C3%A1rsadalmi%20felel%C5%91ss%C3%A9gv%C3%A1llal%C3%A1s%20koncepci%C3%B3.pdf>
- [10] Magyarország Kormánya: Nemzeti Alaptanterv (NAT). Magyar Közlöny 66.szám. 2012. június. pp. 10635-10847.
- [11] Magyarország Kormánya: A globális felelősségvállalásra nevelésről a formális és nem-formális oktatásban Magyarországon” című koncepcióról szóló, 1784/2016. (XII.16.) Kormány határozat. Magyar Közlöny 205. sz. 2016. december. pp. 82583.

Lektorálta: Dr. Mika János DSc, egyetemi tanár, tanszékvezető, Eszterházy Károly Egyetem

A HAZAI FELSŐOKTATÁSI KÖNYVTÁROSKÉPZÉS ELINDULÁSA A 20. SZÁZAD DEREKÁN

Fülep Ádám

*Eszterházy Károly Egyetem, Tittel Pál Könyvtár, Neveléstudományi Doktori Iskola,
szakértő, PhD-hallgató, fulep.adam@uni-eszterhazy.hu*

Absztrakt

Tanulmányomban a hazai felsőoktatási könyvtárosképzés előzményeit, kialakulását, és 20. század közepétől való elindulását és intézményesülését szeretném vizsgálni. A kutatásaimat 2015 őszén, a Doktori Iskolába való beiratkozással kezdtem. A magyarországi felsőoktatási könyvtárosképzés elindításában jelentős szerepet vállaló – így a doktori témamegjelölésben is kiemelt – Kovács Máté egyetemi és akadémiai könyvtárigazgatónak, középiskolai és egyetemi tanárnak a munkásságával már 2009 óta foglalkozom. Akkori pályamunkámmal indultam 2011-ben a XXX. Jubileumi Országos Tudományos Diákköri Konferencia Kecskeméten megrendezett Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi szekciójában, ahol III. helyezést értem el. Előadásom írásos változata később megjelent az OTDK 2013-as tanulmánykötetében. [1] A doktori kutatásaimmal először 2015 szeptemberében egy műhelyprogramon (*Szakmai Műhelynapok a SJE Egyetemi Könyvtárban; Szlovákia, Komárom*), szintén ez év novemberében egy tudományos konferencián (*Könyvtárak a tudomány és a felsőoktatás szolgálatában; Magyarország, Kaposvár*), 2016 novemberében pedig egy tudományos doktorandusz konferencián (*Egyház és társadalom; Magyarország, Eger*) vettem részt előadással. A kaposvári tanácskozáson tartott előadásom szövege megjelent a konferencia 2016-ban kiadott kötetében [2], az egi konferencia előadásából írt tanulmányom pedig már publikálás alatt áll.

A magyarországi felsőoktatási könyvtárosképzés 1949-től számítható kialakulásának és fejlődésének a történetéről és körülményeiről már az azt követő időkben születtek összefoglalások, azonban ezek a munkák – ahogyan a legfrissebbek is – leginkább a képzés egyes korszakaira vagy intézményeire koncentrálnak. A könyvtáros szakképzés kezdeteitől egy egészen napjainkig tartó történeti, művelődés- és neveléstörténeti áttekintés tehát egy fontos és új mérföldkövet jelenthetne a szakma számára.

A magyarországi felsőoktatási könyvtárosképzés történetének kutatásával megfogalmazott újabb ismeretek remélhetőleg hozzájárulnak majd a képzés múltjának teljesebb ismeretéhez, és a rajta folyó oktatás további fejlesztéséhez. A kutatási hipotézisemet a felhasznált forrásanyagok láncolatán keresztül kívánom igazolni.

A témát kéziratári és már publikált forrásanyagok felhasználásával szeretném vizsgálni és bemutatni. A primer dokumentumokra irányuló kutatásaimat az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) és a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár (DEENK) Kéziratárában végeztem, melyek mellett a téma szempontjából releváns és alapvető, megjelent szakirodalmakból dolgoztam.

Kulcsszavak: könyvtárosképzés, felsőoktatás, neveléstörténet, Magyarország

1. A felsőoktatási könyvtárosképzés Magyarországon

1.1 Előzményei és kialakulása a 19. századtól az 1950-es évek közepéig

A könyvtárosképzés és életpálya helyzetéről megállapíthatjuk, hogy értékelésük már a kezdetekkor is kettős volt, egymással szemben állt ugyanis a szakma képviselőinek és a szakmán kívülieknek a csoportja. A szakma, elsősorban is a könyvtárügy vezetői több és

differenciáltabban képzett könyvtáros szakember foglalkoztatását tartották szükségesnek, míg a kívülállók minderről, a könyvtárosok számának gyors és hirtelen növekedéséről, a felkészültségükkel szemben támasztott követelményekről, azok különbözőségéről és összetettségéről nem, vagy csak kételkedve vettek tudomást. A két terület a tagjai tehát eltérő igények és értékítélet mentén véleményezték a könyvtáros szakma fontosságát és létjogosultságát, amely értékelési különbségek az előzmények és addigi eredmények ismeretének hiányából származtak.

A könyvtáros munka mindezek mellett későn és lassan vált főfoglalkozássá. Ennek elsődleges oka az írásbeliség kiváltságos helyzete volt, hiszen az írásbeli közlés formája évszázadokon át az uralkodó osztályok monopóliuma maradt. A folyamat elhúzódásának másodlagos okaként a könyvek előállításának hosszú idejét nevezhetjük meg, amelynek következménye volt, hogy drágán lehetett hozzájuk jutni, és keveset készítettek belőlük. Az írásbeli közlés és az olvasás lehetőségei, illetve előnyei a történetük hajnalán ezen előzőekben felvázoltak miatt tehát nem tudták a társadalom széles rétegeinek az érdekeit szolgálni, hanem csak egy szűkebb körét, a világi és egyházi hatalmon lévőkét, akik ezeket a saját javukra hasznosították. [3] Az írásbeliség korlátozottabb társadalmi hasznosításából fakadóan a hozzá kapcsolódó szakmai feladatokat hosszú időn át tehát csak mellékfoglalkozásként látta el néhány írni és olvasni tudó és kedvelő írástudó. A könyvtárosok főállású alkalmazása elsőként az egyházi (főpapi és szerzetesrendi), királyi, főúri, felsőoktatási (egyetemi és főiskolai), majd pedig a nagyobb közkönyvtárakban jelent meg. [4]

A könyvtáros szakma és a hozzá kapcsolódó képzés létrejöttének folyamatában meghatározó fordulat a polgári, majd szocialista társadalmak [5] fokozatos kialakulásával következett be, amikor is az írásbeli közlés és olvasás egyre inkább mindennapi gyakorlattá vált az emberek életében. Ez a momentum természetesen a könyvhöz kapcsolódó szakmák, mint a könyvkiadás, -terjesztés és a számunkra különösen is fontos könyvtárosság dolgozói létszámának a gyarapodásához vezetett. A könyv és a könyvtár társadalmi szerepének bővülése és differenciálódása, valamint a velük kapcsolatos társadalmi folyamatoknak a megerősödése pedig magával hozta annak az igényét, hogy a könyvtári állásokat egyre nagyobb számban szakképzett dolgozók töltsék be. Ennek a biztosításához szükséges képzés megszervezésére az igény – több hazai művelődés- és könyvtárpolitikus tollából – már a 19. század végétől kezdődően megfogalmazódott. [6] A könyvtáros szakma a hozzá kapcsolódó képzés kiépülése mellett így vált mellékfoglalkozásból fokozatosan főfoglalkozássá, s kezdte betölteni az elkövetkező időszakban elnyert szerepét. [7]

A felsőoktatás 20. század közepén lévő helyzetét tekintve a könyvtáros szakképzés elindulásának eseményén túl további számos, jelentős változáson ment keresztül, a második világháborút követően ugyanis sorozatos reformokat vittek benne végbe. A felsőoktatás egészét érő első átfogó reformra 1948 júniusában került sor, amikortól a munkás és paraszti sorból származó diákok részvételi arányára az egyetemeken keretszámot foglalmaztak meg előírányszatként (60%). A változtatások második nagy elemeként általános tananyagcsökkentést hajtottak végre. Fél esztendővel később, 1949 februárjában megváltoztatták az egyetemek belső szervezetét, melynek keretében az addigi bölcsészettudományi karból kiválasztották a természettudományi szakokat és képzéseket, tanórákat. A következő jelentősebb újításra 1952-ben került sor egy minisztertanácsi rendeletben, amely kimondta, hogy a főiskolai vagy egyetemi tanulmányokba való bekerülés feltétele egy írásbeli és szóbeli felvételi vizsga letétele; s az 1951/52-es tanév őszi félévére a nappali mellett bevezették az esti és levelező oktatási formákat is, amivel az új értelmiségi réteg képzését igyekeztek szélesebb körben biztosítani. [8] Az 1950-es évek közepére – a könyvtáros szak kezdeti kialakulásának az idejére – a magyar felsőoktatás tehát számos reformon ment keresztül, amely folyamatba szerencsésen ágyazódott bele a könyvtáros szakképzés elindítása, kialakítása és megszilárdítása.

A felsőoktatási könyvtárosképzés kialakulása, elindulása és későbbi fejlődése a közvetlen előzmények felvázolása után három nagy, egymásra épülő szakaszban ment végbe hazánkban, amelyek közül az első különösen is hosszúra nyúlt. A könyvtáros szakma kitanulása, a mindennapi könyvtári munkához szükséges gyakorlati tudnivalóknak és szakismereteknek az átadása hosszú időn keresztül – egészen a 19. század második feléig – tapasztalatátadással és -átvétellel, az idősebb munkatársaktól való egyéni, gyakorlati jellegű elsajátítással történt, hasonlóan az iparos mesterségek továbbadásához. Azonban még az ilyen, műhelyen belüli ismeretátvitelre sem nyílt abban az esetben lehetőség, hogyha az előd váratlanul elhunyt, vagy kivált a könyvtárból, így összességében megállapíthatjuk, hogy a tapasztalatátadással és annak átvételével történő képzési forma meglehetősen esetlegesen működött. [9]

Mindennek folytatásaként, a magyarországi felsőoktatási könyvtárosképzés elindulásának és fejlődésének a második szakaszában – amelyet már 1874-től 1948-ig datálhatunk – szaktanfolyamokkal és szakvizsgákkal igyekeztek lehetővé tenni a könyvtáros ismeretek megszerzését. Az első ilyennek a rendszeresítésére a Budapesti Tudományegyetem [10] könyvtárában, az Egyetemi Könyvtárban került sor 1874-től, aminek a példáját Szabó Ervin elgondolásai alapján a Fővárosi Nyilvános Könyvtár követte. A tanfolyamok és vizsgák létesítését 1922-ben már egy törvénnyel is kötelezővé tették, ezek megvalósulásáról azonban nincsenek adatok. 1898 és 1913 között a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége indított hét könyvtárosi szaktanfolyamot, majd pedig – már a két világháború között – a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete szervezett két tanfolyami képzést, 1935-ben és 1938-ban. [11] A szaktanfolyamok órái a könyvtártudomány első hazai egyetemi magántanárának, Gyalui Farkasnak a kinevezése után több más, ebben az időszakban magántanári címet szerzett szakember bevonásával indultak el. Gulyás Pál, Nyireő István, Fitz József, Máté Károly, Trócsányi Zoltán, Kozocsa Sándor, Dezsényi Béla voltak azok, akik 1949, a hazai felsőoktatási könyvtárosképzés elindulása előtt ebben a formában már tanítottak. Ezek a szaktanfolyamok és szakvizsgák elsősorban az akkori nagy, főként társadalomtudományi gyűjteményre épülő bibliotékák és a nagyobb, közművelődési (városi) könyvtárak szükségleteit és igényeit vették figyelembe, s a megvalósítóik sora is ezen intézményekből került ki: a nagyobb – főként budapesti – könyvtárakból és a hazai könyvtárügy állami felügyeletét ellátó szervek, illetőleg könyvtáros szakmai szervezetekből. [12] Ebben a képzési formában a legtöbb időt és igyekezetet a történeti tárgyak oktatására (mint az írástörténet, könyv- és könyvtártörténet) fordították, a könyvtártan (bibliothékonómia), a könyvismeret (bibliológia) és a könyvleírás (bibliográfia), mint a szakma gyakorlati része, szűkebb kereteket kapott. A Magyar Tanácsköztársaság időszakában tervként állították fel, hogy a könyvtárügy irányítására és a hozzá kapcsolódó könyvtárosképzés megszervezésére új szerv létesüljön, ami mellett, mindennek eredményeként a Budapesti Tudományegyetemen 1919-ben szerveztek szakképzést, szintén tanfolyami keretek között, két hónapos időintervallumban, amit „*a jövőben tudományos szakkönyvtáros képzéssel egyetemben az egyetemi oktatás egy tagozata gyanánt*” [13] három féléves hosszúságú önálló szakká kívántak fejleszteni. [14] A fentebb megnevezett magántanárok még további két tudományegyetemen (Debrecenben és Pécsen) tartottak előadásokat a könyvtártudomány köréből, amely azonban csak „*szükségmegoldás volt, hiszen a fejlett külföldi országokban ekkor már évtizedek óta felsőfokon az egyetemeken, közép szinten pedig külön szakintézményekben képezték a könyvtárak dolgozóit.*” [15]

1.2 Elindulása 1949-ben

A felsőoktatási könyvtárosképzés korai fejlődésének harmadik szakaszában (1949-1963) a könyvtárosok képzése nálunk is intézményessé vált; az 1948/49-es tanév második félévében indult meg, immáron önálló egyetemi szakként, egyelőre hároméves időtartammal. A

hároméves képzést két évvel később négy-, azt követően pedig ötévesse fejlesztették, majd a kezdeti évek folyamán még többször ismét megváltoztatták. Az egyetemi szakképzés első vezetése Varjas Béla nevéhez fűződik, az ő irányításával kezdődött meg az oktatás, aki mindehhez kellő szakmai háttérrel tudott személyével biztosítani, hiszen az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójaként (1949-1957) ezekben az években a hazai könyvtárügy egyik vezető alakja volt. [16] A könyvtárosképzés első hazai tanéveiben azonban még egy önálló szaktanszék keretei nem álltak fel (mindez csak 1951 után következett be), Varjas Béla így tanszékvezetői, egyetemi tanári kinevezés és cím nélkül indította el a Budapesti Tudományegyetemen a könyvtárosképzést. [17] Az eredeti szándékok szerint olyan könyvtári és tájékoztatói szakemberképzés megvalósítása volt a cél, amelyben a diplomát szerzők felkészültek lesznek a különböző könyvtártípusok felsőfokú képzettséget igénylő munkaköreinek betöltésére. Kiemelt területként fogalmazták meg a művelődésügyi, művelődéspolitikai kérdésekben való jártasság, valamint az önálló ítéletalkotás képességének a fontosságát is. [18]

A könyvtárosok szaktudásával kapcsolatban már a kezdetekkor megfogalmazódott a hivatásuk megfelelő gyakorlásához szükséges összetett, többretegű felkészültség iránti igény. Ez mindenekelőtt a könyv- és könyvtártörténeti, művelődéstörténeti és művelődéseméleti, bibliológiai, valamint katalogizálási és osztályozási alapismereteket jelentette. A második ilyen fontos területet a szakmai felkészülés elmélyülését szolgáló információkeresési, szakirodalmi tájékoztatói és könyvtártani ismeretanyag képezte, amelyet a gyakorlatok és a tanulmányi kirándulások fontossága, illetve egy második szak sajátos szerepe és jelentősége követték. S a könyvtáros hallgatók számára már ekkor megjelent az idegen nyelvek ismeretének szükségessége is, amelyek között legalább egy világnyelvnek kellett lennie. A szak pedig két szigorlat teljesítésével volt elvégezhető, [19] először nappali, később pedig a levelező, az esti vagy a kiegészítő képzési szintek valamelyikén. [20]

Az egyetemi szakképzés elindításával egy régen kialakult hiányt és egyre inkább sürgető igényt igyekeztek pótolni. Ebben a harmadik, intézményesülési időszakban, 1949-től 1963-ig – alig több, mint egy évtized alatt – létrejöttek a könyvtárosképzés első intézményei: felsőszinten a Budapesti Tudományegyetemen, illetve átmenetileg a Pedagógiai Főiskolán, középszinten pedig két tanítóképző intézetben (Debrecenben és Szombathelyen), valamint könyvtárakban megszervezett szaktanfolyamokon. [21] Az egyetemi könyvtárosképzésnek egyetemi szinten elsőként, és csaknem évtizedeken át egyedüliként otthont adó ELTE-n Kovács Máté későbbi tanszékvezető munkássága alatt (1956-1972), a megfontolt javítási és fejlesztési lépéseivel megalapozva teljessé lett és szilárdult meg a képzés. Ennek eredményeként az irányítása alatt a könyvtáros szaknak kereteket és otthont adó Könyvtártudományi Tanszék valódi egyetemi tanszékké, a hazai könyvtáros szakképzés és továbbképzés központjává, meghatározó jelentőségű intézetévé fejlődött. [22] Ezen időszak szerepe a képzés történetében ezért nagy horderejű, amelynek mélyebb feltárása és elemző, értékelő vizsgálata a doktori kutatásaim egyik legfontosabb feladatát képezi majd a jövőben.

1.3 Összefoglaló

Áttekintve a magyar könyvtárosképzés fejlődési szintjeit, láthatjuk tehát azokat a lépcsőfokokat és mérföldköveket, amelyeken keresztül a könyvtáros szakképzés a kezdeti, tapasztalatátadás és -átvétel formáján való tanítástól és tanulástól a szaktanfolyamok és szakvizsgák rendszerén át önálló szakként megfogalmazódott, és elkezdte működését az egyetemek és főiskolák képzési rendszerében. Mindennek a feltárása, bemutatása és megismerése nélkülözhetetlen napjaink hazai könyvtárosképzési rendszerének a megértéséhez is, amelyhez remélem, hogy megfelelően hozzájárult a tanulmány.

Köszönetnyilvánítás

Az előadásom és a belőle készített tanulmányom megírásában ezúton is szeretném megköszönni a szakmai iránymutatást és támogatást témavezetőimnek, dr. Tóvári Judit főiskolai tanárnak és dr. Verók Attila főiskolai docensnek, valamint a Kovács Máté Alapítvány Kuratóriumának.

Irodalomjegyzék

- [1] Fülep Ádám: A könyvtárigazgató Kovács Máté a Debreceni Egyetemi Könyvtár élén (1949-1956). In A XXX. Jubileumi Országos Tudományos Diákköri Konferencia díjazott hallgatóinak dolgozatai. Eger : Eszterházy Károly Főiskola. 2013. ISSN 2061-1374 pp.596-634.
- [2] Fülep Ádám: Kovács Máté könyvtárigazgatói munkásságának tanulságai egy intézményi könyvtárfejlesztés számára – Az egri Tittel Pál Könyvtár és Médiacentrum könyvtárfejlesztési törekvései. In Buzási Éva, G. Szabó Sára, Kiss Gábor (szerk.), Könyvtárak a tudomány és a felsőoktatás szolgálatában : tanulmányok. Kaposvár : Kaposvári Egyetem. 2016. ISBN 978-615-5599-34-7 pp.109-117.
- [3] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fond 210/121/1. Kovács Máté, A könyvtárosképzés helyzete és főbb problémái.
- [4] Kovács Máté: Az egyetemi könyvtárosképzés két évtizedes fejlődése és fő kérdései. In Kovács Máté, Rácz Aranka szerk., Könyvtártudományi tanulmányok. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda. 1970. pp. 9-130.
- [5] Harcsa István: Rétegződés, társadalmi mobilitás. In Kollega Tarsoly István főszerk., Magyarország a 20. században : 2.kötet : természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság, Babits Kiadó. 1997. pp.
- [6] Czövek Zoltán: Az egyetemi könyvtárosképzés megindulása Magyarországon. Training and practice, 8, 2010. pp. 21-42. Letöltve:
http://trainingandpractice.hu/sites/default/files/kepzes_es_gyakorlat/tanulmanyok/02-Czovek-tanulmany.pdf [utolsó letöltés: 2017.05.28.]
- [7] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fond 210/121/1. Kovács Máté, A könyvtárosképzés helyzete és főbb problémái.
- [8] Pukánszky Béla: Felsőoktatás, pedagógusképzés. In Pukánszky Béla, Németh András, Neveléstörténet. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 1996. pp. 664-668.
- [9] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fond 210/121/1. Kovács Máté, A könyvtárosképzés helyzete és főbb problémái.
- [10] A későbbi ELTE, amely 1950-ben vette fel az Eötvös Loránd Tudományegyetem nevet. Forrás: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Az Egyetem története [online] = <https://www.elte.hu/content/az-egyetem-tortenete.t.4?m=18> [utolsó letöltés: 2017.05.29.]
- [11] Kovács, i. m., 9-130.
- [12] Czövek, i. m., 21-42.
- [13] Kovács, i. m., 9-130.
- [14] Uo.
- [15] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fond 210/121/1. Kovács Máté, A könyvtárosképzés helyzete és főbb problémái.
- [16] Czövek, i. m., 21-42.
- [17] Sebestyén György: Az alapítás. In Sebestyén György, Az egyetemi könyvtárosképzés ötven éve : Az ELTE Könyvtártudományi Tanszékének rövid története. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 2001. pp. 31-50.

- [18] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fond 210/103/1. Kovács Máté, A könyvtár szak tanterve.
- [19] Uo.
- [20] Kovács, i. m., 9-130.
- [21] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fond 210/121/1. Kovács Máté, A könyvtárosképzés helyzete és főbb problémái.
- [22] Tóth Gyula: Kovács Máté erőfeszítései a könyvtárosképzés megszilárdítása és fejlesztése érdekében. Könyvtári Figyelő, 59, 4, 2013. pp. 751-776. Letöltve:
http://epa.oszk.hu/00100/00143/00089/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_2013_4_751-776.pdf [utolsó letöltés: 2017.05.29.]

Lektorálta: Dr. Tóvári Judit, főiskolai tanár, Eszterházy Károly Egyetem

MENNYIT KÖLTSÜNK A KÖZOKTATÁSRA?

Horváth Szilárd

*Kaposvári Egyetem, Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, PhD-hallgató.
hszilard79@gmail.com*

Absztrakt

A 2016. év végén napvilágot látott PISA - felmérések eredményei meglepték a köztudatot, talán nem túlzás azt kijelenteni, hogy általános felháborodást keltett a médiában és a különböző blogokon, hírportálokon hetekig hallatott magáról. Annak ellenére, hogy a korábbi 2012-es vizsgálathoz hasonló eredményeket értek el a magyar diákok. Feltételezhetően sokan a 2011. évi CXC. törvény sok radikálisnak mondható változtatása, mint az intézmények állami kézbevétele vagy a pedagógus életpályamodell bevezetése miatt vártak ugrásszerű növekedést a tanulók teljesítményében. Mint tudjuk, az oktatás egy komplex hosszú távon megtérülő folyamat, ezért túlzás lett volna ugrásszerű növekedést elvárni. Legtöbb laikus, sőt az oktatásban dolgozó szakember is osztja azt a véleményt, hogy a probléma gyökere az oktatás alulfinanszírozottsága.

Annak érdekében, hogy az ismertett problémáról objektív képet kapjunk, bemutatásra kerülnek a korábbi, és legutolsó évek PISA eredményei az OECD államokhoz viszonyítva. Világos képet kapunk a magyar közoktatás finanszírozásáról, változásáról, arról, hogy milyen indikátorokkal magyarázták, magyarázzák annak csökkenő esetleg emelkedő mértékét. Felelevenítésre kerül, miért is fontos az egyén és a társadalom számára a jó minőségű közoktatás. Közgazdasági szemmel az OECD módszerét a PISA eredményeket felhasználva könnyen áttekinthetjük az oktatás eredményességét, hiszen viszonylag könnyen mérhető indikátort helyez előtérbe: 1. a munkához való jutást és 2. a jövedelmet, majd ezeket vizsgálja a különböző iskolai végzettségek függvényében, lehetővé téve az összefüggések megrajzolását.

Ezek alapján ismertetésre kerül a pedagógus HR reform szükségessége és az azt előidéző, napjainkban is jelenlévő problémák.

A fentieket alapul véve ismertetem a kutatás jelenlegi stádiumát, mindenekelőtt górcső alá véve a pedagógus életpályamodell.

Kulcsszavak: minőség az oktatásban, oktatásfinanszírozás, pedagógus HR

1. A Magyar közoktatás minősége, eredményessége, megtérülése

Az emberi erőforrásfejlettség egyik legmeghatározóbb tényezője az emberek iskolázottsága. A magyar népesség iskolázottsága a különböző kutatások alapján nem kedvező [1]. Az OECD egyik legnagyobb hatású nemzetközi programja a PISA néven ismert nemzetközi tanulói teljesítménymérés (Programme for International Student Assessment) szinte forradalmasította az oktatásról való tudásunkat. Ez a vizsgálat a mai napig egyedülálló módon teszi lehetővé számunkra, hogy időben és térben is összehasonlító elemzéseket tudjunk végezni a világ oktatási rendszereiről. Napjainkra valódi nagyiparrá vált ez a terület. Már a kezdetekben is 32 ország több mint 250 ezer tanulójának teljesítményét mérték három (matematika, szövegértés és természettudomány) területen, napjainkra pedig már 510 ezer tanuló tölti ki a teszteket a világ 65 országában és már nem csak a matematika, szövegértés és természettudomány területeken, de a digitális szövegértés, problémamegoldás és pénzügyi ismeretek területeken is [2]. A PISA-program három évenkénti periodikus vizsgálatára az Európai Unió ún. 2020-as fejlesztési időszakában az eddiginél újabb szerep is ruházódott: eredményei az uniós fejlesztési forrásokat is igénybe vevő országok számára (Oktatás és képzés 2020) referenciaértékkel rendelkező kvantitatív eredménymutatóvá (indikátorrá) váltak [3]. Az

OECD gazdasági szervezetként a tanulást alapvetően erőforrásként értelmezi. Az OECD két, viszonylag könnyen mérhető indikátort helyez előtérbe: 1. a munkához jutást, 2. a jövedelmet, majd ezeket vizsgálja a különböző iskolai végzettségek függvényében, lehetővé téve az összefüggések megrajzolását [4].

A 2015-ös PISA szövegértés feladatok alapján hazánk a 35 OECD állam rangsorában a 30. helyen szerepel. Hasonlóan gyenge eredményeket értek el a tanulók a matematika kompetencia területén is, ahol a 477 pont a 28. hely megszerzéséhez volt elegendő. Hasonlóan a matematikához természettudományi tudományterületen a 28. helyen végzett Magyarország [5]. Ezek az eredmények sokkolták a közvéleményt, hiszen az elmúlt években nem csupán kisebb – nagyobb módosítás következett be, de a közoktatás teljes újragondolásra történt meg a 2011. évi CXC törvény megalkotásával és folyamatos bevezetésével.

2. A közoktatásra költött összegek

Sok esetben laikusok és szakemberek is a magyar oktatás alulfinanszírozottságával magyarázzák ezeket az elkeserítő eredményeket. A 2012-es PISA - jelentés szerint az OECD-országok egyértelműen többet költenek az oktatásra mostanában, mint 10 évvel ezelőtt. A gazdagabb országok nyilvánvalóan többet, a szegényebbek pedig kevesebbet, és ez a különbség a teszteredményekben is meglátszott: azok az országok, amelyek többet költöttek az oktatásra, átlagosan 81 ponttal jobb eredményt értek el a PISA - teszten [6].

A különböző számítások azt mutatják, hogy ha a magyar közoktatás 20 év alatt eljutna arra a szintre, ahol ma a finn rendszer van, akkor a most született generáció életében nagyjából akkora megtérülésre számíthatunk, amekkora a magyar GDP hatszorosa. Képzelnék el, mennyi értéket állít elő Magyarország hat év alatt! Sok - sok tízezer milliárd forintról van szó. Ennyi többletet jelentene a közoktatás megfelelő ütemű fejlesztése. Ez természetesen nem megy a közoktatási ráfordítások emelése nélkül. Kicsi a valószínűsége annak, hogy mi kevesebb pénzből kihoznánk ugyanazt az eredményt, mint amit Finnország produkál. De igaz ez megfordítva is: hiába költenénk el a közoktatásra ugyanazt az összeget, mint Finnország, ha azt nem legalább olyan okosan tesszük, mint ahogy Finnországban történik, a ráfordítások nagy része kárba veszne. Ez a tényekre alapozott döntéshozatal jelentősége [7].

Az oktatásnak a gazdasági növekedésre, a hosszú távú versenyképességre és a társadalmi kohézióra gyakorolt hatását az Európai Unió is felismerte. Ennek köszönhető, hogy a tagállamokban a 2000-ben elindított lisszaboni folyamat részeként 2002-ben sor került egy közös rendszerfejlesztő program kidolgozására (Oktatás és képzés 2010), amelyet a következő évtizedre is kiterjesztettek (Oktatás és képzés 2020) [8].

F. List azt írja, hogy „a nemzetnek anyagi javakat kell feláldoznia és nélkülöznie, hogy szellemi és társadalmi erőket megszerezzen, fel kell áldoznia jelenlegi előnyöket, hogy aztán magának jövőbelieket biztosítson” [9].

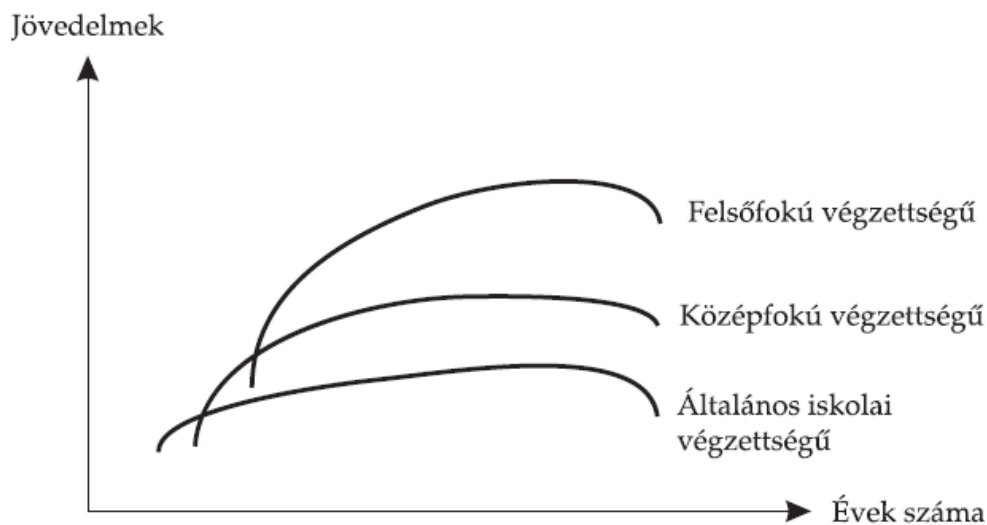
Az állami beavatkozás fő lehetséges formái - más területekhez hasonlóan - az oktatásban is a:

- *szabályozás* (tankötelezettség törvényi szabályozása, intézményi működés jogi keretei, képesítési követelmények, vizsgák szabályozása, egyes inputokra vonatkozó előírások stb.);
- a közpénzekből történő *finanszírozás*,
- a *szolgáltatókénti fellépés* (állami vagy önkormányzati tulajdonú és fenntartású intézmények részvétele, esetleg monopóliuma a szolgáltatás nyújtásában);
- *információs szolgáltatás* (az esetleges információs problémák enyhítése érdekében az állam szerepet vállalhat a szektorra vonatkozó minőségi és árinformációk gyűjtésének megszervezésében, továbbá nyilvánosságainak biztosításában) [10].

3. A közoktatás megtérülése

Megállapítható, hogy a felsőfokú végzettség jövedelemhozadéka minden ország csoport esetén jóval meghaladja a középfokú végzettség hozadékát. Magyarország mind a középfokú, mind a felsőfokú végzettség tekintetében igen magas jövedelemhozadékkal jellemezhető. A foglalkoztatási- és a jövedelemhozadékot együtt tekintve elmondható, hogy Magyarország mindkét végzettség mutatójában magas értékeken áll, ami a vizsgált ország csoportok egyikére sem jellemző ilyen mértékben, bár a poszt-socialista országok adatai nagyon közeli. Ez azt jelzi, hogy nálunk a tanulás hozadéka kiemelkedő, vagyis az alacsonyabb végzettségűek esetében hatalmas lemaradás mutatkozik, ami a csekély átlagos foglalkoztatottsági szintet figyelembe véve, komoly társadalmi problémák lehetőségeire figyelmeztet [11]. Ezt mutatja az alábbi ábra:

1. ábra: Életkereseti görbék iskolai végzettség szerint [12]

Forrás: Varga, 1998, pp.15

Az egyes oktatási szinteknek eltérő szerepük van a gazdasági fejlettség szerint: az alacsony fejlettségű országokban az alapoktatásnak jelentős és a középfokú oktatásnak is érzékelhető szerepe van a gazdasági növekedésben, ellenben a fejlettebb országokban a felsőoktatásnak van nagyobb hatása [13].

Az emberitőke-beruházások költségekkel járnak, az egyének e költségek jövőbeli kifizetődése reményében fektetnek be. Az egyén tudása és jártassága termelőtőke-állományt hoz létre. Ennek az értéke abból vezethető le, hogy az egyén tudásával mennyit tud keresni a munkaerőpiacon. Az egyén tudásába és jártasságába történő beruházás három szakaszban történik.

Az emberi tőke felhalmozásának három fajta költsége:

1. Közvetlen vagy zsebből fedezett költségek (tandíjak, tankönyvek illetve egyéb beszerzésre fordított kiadások) 2. Elmaradt kereset 3. Pszichés veszteségek (a tanulás nehéz és monoton)

A beruházás hozadéka:

- a magasabb jövőbeli kereset,
- munkával való nagyobb elégedettség,
- érdeklődési területek nagyobbra értékelése [14].

4. A pedagógus szerepe az oktatás minőségében

Nemzetközi összehasonlító elemzések sora mutatott rá arra, hogy a tanulói teljesítmények és általában az oktatás színvonalának javításához arra van szükség, hogy jó képességű, felkészült tanárok tanítsanak az iskolákban, és a legjobb tanárok hosszabb távon is a tanári pályán maradjanak. Az elmúlt évtized kutatási eredményei meggyőzően bizonyították, hogy a diákok iskolai teljesítményét az oktatáspolitikai által is befolyásolható tényezők közül elsősorban a tanári munka minősége határozza meg [15].

A legjobban teljesítő oktatási rendszerek közös jellemzője, hogy felismerték a tanítás minőségének a tanulás minőségére gyakorolt hatását. A tanítás minőségének, a tanári munka hatékonyságának vizsgálatára koncentráló kutatások azt is kimutatták, hogy a jól oktató tanárok diákjai gyorsabban sajátítják el a tananyagot, mint akiket gyengén teljesítő pedagógus tanít. Az USA egyes államaiban zajló kutatások a tanulói teljesítmény terén mérhető különbségeket regisztráltak attól függően, hogy a gyerekeket megfelelően felkészült és kompetens tanár tanította-e. Átlagos nyolcéves iskolásokat alapul véve, a teljesítménykülönbség akár 50 százalékpont is lehetett a jól teljesítő tanár diákjai javára a gyengébb minőségű munkát végző pedagóguséival szemben [16].

A külföldi szakemberek véleményével összecseng Súlyom László korábbi köztársasági elnök által felkért Bölcsek Tanácsának álláspontja, amelyet a *Szárny és teher* című tanulmánykötet tartalmaz mely szerint az oktatás sikerének a kulcsa a megbecsült, motivált, kiváló pedagógus. A pályájáért és tárgyáért lelkesedő pedagógus csodákra képes [17].

Az oktatói utánpótlás legnagyobb problémája, hogy a tanári szakra jelentkezők felkészültsége romlik. Nemzetközi kutatások vizsgálták a tanári pálya mellett döntők képességeinek a változását, és arra a következtetésre jutottak, hogy az 1960-as években a legjobb képességű egyének azonos valószínűséggel választottak tanári vagy egyéb foglalkozást, míg az 1980-as és 1990-es években már többnyire a rosszabb képességgel rendelkezők választották a tanár szakot [18].

A negatív önszelekciós hatás Magyarországon a pályára állást tekintve is megfigyelhető. A kutatások arra mutatnak rá, hogy a diplomát szerettek közül nagyobb valószínűséggel helyezkednek el tanári pályán azok, akik a képzés során gyengébb teljesítményt nyújtottak; végül a végzést követő 5. és 6. évben is a rosszabbul teljesítőket találjuk nagyobb valószínűséggel a tanári pályán, mivel a jobb képességűek elhagyják a közoktatás világát [19]. Több fejlett ország is azzal a problémával kénytelen szembesülni, hogy kevesebb fiatal jelentkezik pedagógusképzésre, mint ahány pályakezdőre várhatóan szükség lesz. Magyarországon ilyen jellegű hiányt jelenleg nem tapasztalni. A 2008-as mélypont után felfutás figyelhető meg pedagógusképzésre jelentkezők és felvettek létszámát is tekintve. Míg 2008-ban a jelentkezők és felvettek száma szinte megegyezett, 2010-ben közel kétszer annyian jelentkeztek, mint ahányan felvételt nyertek ezekre a képzésekre. Bár a nappali tagozatos pedagógus alapképzés esetén a felvételi pontszámok átlaga viszonylag alacsony, 2008 óta a bekerülési esélyek a nagyobb mértékű érdeklődés következtében jelentősen csökkentek, tehát az intézményi szelekció lehetősége az elmúlt időszakban nőtt [20].

Kutatások bizonyítják, hogy a tanulói eredményesség alakulásában a magyar középiskolákban is jelentős súllyal esik latba a tanár munkája, szakmai, pedagógiai felkészültsége, valamint megfelelő motiváltsága. A tanári tényező, a tanárok által termelt hozzáadott érték fontosságát valamennyi megkérdezett súlyozta, ugyanakkor a tanítás színvonalának növelése kapcsán számoltak be a legtöbb nehézségről is [21].

A tanulói teljesítménymérések eredményei, bár nagyon fontos aspektust vizsgálnak, nem feltétlenül adnak teljes, valós képet egy iskola pedagógiai munkájáról, annak minőségéről, eredményességéről. Sok esetben az adott évfolyamok összetétele, eltérő generációs adottságai, alapmotiváltsága is nagymértékben befolyásolhatják a tanulók teljesítményét. Nem

beszélve arról, hogy az eredményesség nem kizárólag csak az oktatáshoz, hanem a neveléshez is köthető, melynek mérése sok esetben nem, vagy csak közvetve, nehezen számszerűsíthető. Mindez azt is jelenti, hogy nincs olyan egységes mutató, amellyel a pedagógusok és az iskolák eredményessége egzakt módon mérhető lenne, az egyszerű indikátorok mérésén túl a pedagógusmunka tényezőit a maguk komplexitásában érdemes vizsgálni [22]. Ezek ismeretében nem kérdés a pedagógus pálya fontossága a megfelelő pedagógusok képzése, bérezése és motiválásra. A kormányzat az intézmények állami kézbevitelén túlmenően nem kevés pénzt áldozva kifejlesztette és bevezette a pedagógus életpályamodellt.

5. A pedagógus életpályamodell szükségessége

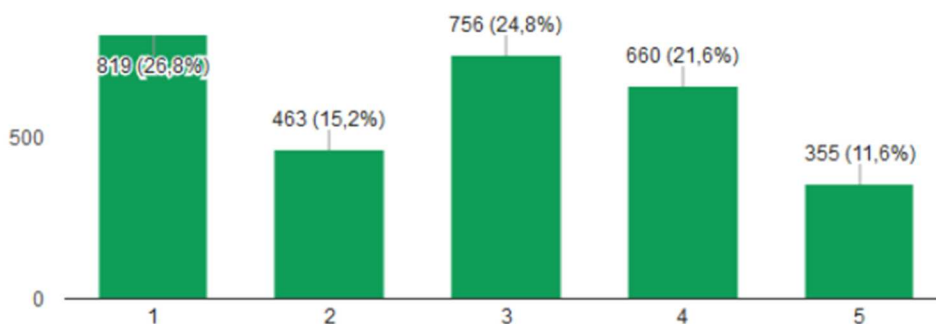
Magyarországon néhány évvel ezelőtt a pedagóguspálya a legstabilabb, az elbocsátásoktól talán leginkább védett munkaerő-piaci pozíciót jelentette. Az utóbbi néhány évben az intézményi stabilitás meggyengült, az iskolabezárások, iskola összevonások hatására megjelent, majd egyre erőteljesebbé vált a pedagógusok körében a bizonytalanság érzése [23]. Magyarországra vonatkozóan Varga Júlia azt találta, hogy a tanárképzés választásakor és a felsőfokú végzettség megszerzését követően a tanári pályára lépés eldöntésében meghatározó szerepe van annak, hogy mennyit keresnek a pedagógusok a többi diplomához képest [24]. A 2002. évi közalkalmazotti béremelés hatásáról azt találták, hogy a közalkalmazotti béremelés átmenetileg a pályán tartotta a fiatal tanárokat, de a hatás egy-két év alatt eltűnt [25].

A pedagóguspálya hosszú távú vonzerejét a fizetés versenyképességén túl több további, nem anyagi jellegű tényező is befolyásolja. Ilyen az állás biztonsága, a rugalmas munkaidő, a pályáiv és a pályával járó lehetőségek, a kedvező nyugdíjkonstrukció, a viszonylag hosszabb szabadság, az érdeklődésnek megfelelő, önkitaljesítő munka, valamint az iskolai, munkahelyi légkör és környezet [26].

A hazai pedagógusminősítési rendszer kidolgozását a nemzetközi tapasztalatok feltáró vizsgálata előzte meg, amelynek alapvető célja tíz ország (Anglia, Finnország, Franciaország, Hollandia, Németország, Olaszország, Románia, Spanyolország, Svédország és az Amerikai Egyesült Államok) gyakorlatának és tapasztalatainak összevetése volt, amely alapján ki lehetett dolgozni a magyar köznevelés és pedagógiai kultúra számára leginkább célravezető minősítési sztemdeket [27].

6. A pedagógus életpályamodell a pedagógusok szemével, alkalmazott módszerek

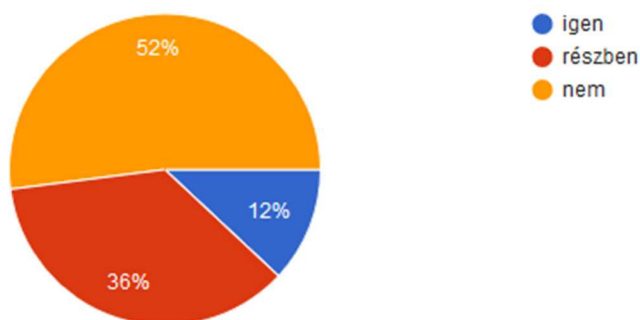
A pedagógus életpályamodell és a vele járó minősítő eljárások bevezetésre kerültek, sőt kiforrottnak tekinthetők. Ezek alapján próbáltam felmérni azt, hogy maguk a pedagógusok hogyan vélekednek az új előmeneteli rendszerről, hogyan élik meg azt. A médiából azt halljuk, hogy sikertörténet, a hétköznapi polgár irigykedve tekint a pedagógusokra, a jelentős fizetésemelkedések miatt. Online anonim és önkéntesen kitöltendő kérdőívet juttattam el a Közoktatási Információs Rendszer (KIR) – ben fellelhető intézményvezetőknek. 2017. áprilisáig több mint 3000 pedagógus töltötte ki a kérdőívet. A válaszok és összefüggéseik kiértékelése folyamatban van, de a válaszokat alapul véve bátran kijelenthető, hogy a pedagógusok többségének számára nem nevezhető sikertörténetnek az életpályamodell bevezetése, a minősítések megélése. Arra a kérdésre, hogy mennyire motiválja Önt az életpályamodell 1-5-ig terjedő likert skálán az alábbi válaszokat kaptam (1. egyáltalán nem motivál....5 nagy mértékben motivál):

2. ábra: a kérdőív 4. kérdésére adott válaszok megoszlása

Forrás: Saját szerkesztés saját kutatás alapján

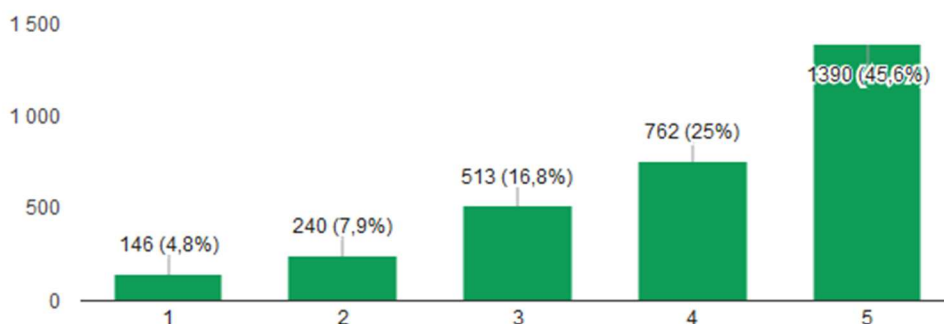
Arra a kérdésre, hogy véleménye szerint az új előmeneteli- és bérezési rendszernek van-e visszatartó ereje, arra nézve, hogy a pályán levő pedagógus ne hagyja ott a pályát, a következő válaszokat kaptam:

3. ábra: kérdőív 7. kérdésére adott válaszok megoszlása

Forrás: Saját szerkesztés saját kutatás alapján

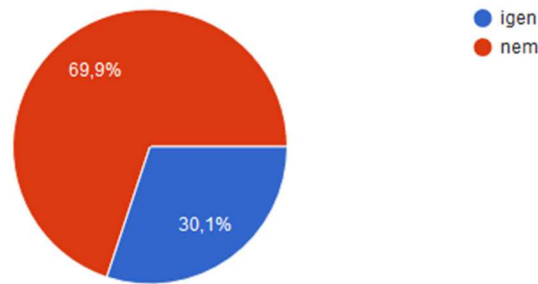
Arra a kérdésre, hogy mennyire érzi megterhelőnek a minősítéssel járó többletfeladatokat? (1 egyáltalán nem tartja megterhelőnek,... 5 nagyon megterhelőnek tartja) a következő megoszlásban érkeztek válaszok:

4. ábra: kérdőív 2. kérdésére adott válaszok megoszlása

Forrás: Saját szerkesztés saját kutatás alapján

A kérdőív 15. kérdésére azaz, hogy a minősítésre való készülés, például a portfólió összeállításnak voltak-e olyan vonulatai, melyeket a további munkája során továbbvinne? A kérdésre kapott válaszok megoszlását szemlélteti az 5. ábra.

5. ábra: kérdőív 15. kérdésére adott válaszok megoszlása

Forrás: Saját szerkesztés saját kutatás alapján

5. Következtetések

Csupán néhány kiragadott kérdés és a rájuk kapott válaszok megoszlásai kerültek bemutatásra szemléltetésre, de jól látható, hogy a korábban ismerttetett és megfogalmazott motiváló, pályántartó feladata az életpályamodellnek nem az elvártaknak megfelelően valósult meg. Aggályos továbbá az a tény, hogy a pedagógusok a minősítéseket, hatalmas teherként élik meg, melyekből későbbi munkájuk során alig tudnak valamit hasznosítani. Az biztosra vehető, ha nem kerül újragondolásra az életpályamodell felépítése és maguk a minősítések és az azok folyamatai, akkor a rendszerbe öntött pénz a pedagógusok bérén túl szintén kidobottnak tekinthető. Maga a rendszer pedig esetleg ellentétes reakciókat válthat ki. Lehet, hogy a minősítést végző szakembereknek és néhány vállalkozónak, -akik magukat az interneten hirdelve készítik a portfóliókat- jó a rendszer, de a pedagógustársadalom jelentős részének, az oktatás minőségét nagyban befolyásoló szakemberek számára bizonyíthatóan nem.

Irodalomjegyzék

- [1] Polónyi, I.: A hazai emberi erőforrások ma és holnap in *Educatio* 2016/4. 481–495. pp.
- [2] Lannert, J.: A PISA adatok használata és értelmezései *Educatio* 2015/2. 18–29. pp.
- [3] Fazekas, Á.: Az uniós oktatásfejlesztés új feltételei in *Új Pedagógiai Szemle*, No. 1-2. 2014 pp. 15-43.
- [4] Györgyi, Z.: Az oktatás eredményei, haszna, megtérülése in szerk.: Széll Krisztián, *Az OECD az oktatásról – adatok, elemzések, értelmezések*, OFI Budapest, 2014 pp. 75-85
- [5] OECD PISA 2015 Results in Focus Letöltve 2017. január 17-én, <https://www.oecd.org/pisa/pisa-2015-results-in-focus.pdf>
- [6] OECD PISA 2012 Results in Focus - What 15 year olds know and what they can do with what they know – OECD 2012. letöltve 2016. december 15-én, <http://www.oecd.org/pisa/keyfindings/pisa-2012-results-overview.pdf>
- [7] Csapó, B.: A nemzetközi felmérések eredményei – következtetések a magyar közoktatás fejlesztésének megalapozásához, Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Intézet, MTA Konferencia, Budapest, 2011 Letöltve 2016. december 22-én <http://www.t-tudok.hu/?page=hu/konferencia/53-mit-mondanak-a-tenyek-az-uj-kozoktatasi-torveny-kuszoben>

- [8] Oktatás és képzés 2010: A lisszaboni stratégia sikere a sürgős reformokon múlik. A Tanács és a Bizottság közös időközi jelentése az európai oktatási és képzési rendszerek célkitűzéseikhez kapcsolódó részletes munkaprogram megvalósításáról. Brüsszel, Európai Unió Tanácsa. 2004 Letöltve 2017. január 16-án http://www.nefmi.gov.hu/letolt/eu/interim_report_vegleges_magyarul.pdf
- [9] List, F.: A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere. Magyar Közgazdasági Társaság Kiadó, Budapest, 1940
- [10] Hatékonyság az oktatásban in EDUCATIO 1999/3 Semjén András, pp 575-597
- [11] Györgyi, Z.: Az oktatás eredményei, haszna, megtérülése in szerk.: Széll Krisztián, Az OECD az oktatásról – adatok, elemzések, értelmezések, OFI Budapest, 2014 pp. 75-85
- [12] Varga, J.: Oktatás – gazdaságtan, Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 1998 pp.15.
- [13] Balázs. É.: Közoktatás és regionális fejlődés. Országos Közoktatási Intézet, Budapest. 2005
- [14] Ehrenberg R. G., Smith R. S.: Korszerű munkagazdaságtan – Elmélet és közpolitika Panem Könyvkiadó, Budapest. 2003 pp.318
- [15] Sanders, W. L., Rivers, J. C.: Cumulative and residual effects of teachers on future student academic achievement. University of Tennessee Value Added Research and Assessment Center. 1996 Letöltve: http://www.mkd12.org/practices/ensure/tva/tva_html
- [16] McKinsey&Company: Mi áll a világ sikeresebb iskolai rendszerei teljesítményének a hátterében? 2007 Letöltve: http://www.onfejlesztoiskolak.hu/2008/mckinsey_magyar.pdf
- [17] Szárny és teher, Letöltve: mek.oszk.hu/07900/07999/pdf/szarny-teher-oktatas-hatteranyag.pdf
- [18] Hanushek, E. A.: Publicly provided education. NBER w8799. 2003
- [19] Varga, J.: Kiből lesz ma tanár? A tanári pálya választásának empirikus elemzése. in Közgazdasági Szemle, LIV. evf., 2007. július–augusztus, 609–627.
- [20] Veroszta, Zs.: A felsőoktatás különböző szintjeire felvettek jellemzői. In Szemerszki Marianna (szerk.) Az érettségítől a mesterképzésig. Továbbtanulás és szelekció. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest. 2012
- [21] Bander, K., Galántai, J, Gyökös, E., Jancsák, CS., Nagy, Z., Széll K., Szemerszki, M., Varga, E.: Eredményesség az oktatásban Dimenziók és megközelítések Szerkesztette: Szemerszki, M., Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest 2015 pp.115
- [22] Sági, M.: A tanári munka értékelése és az iskolai eredményesség. In: Lannert, J., Nagy M. (szerk.): Eredményes iskola. Adatok és esetek, Budapest: Oktatókutató Intézet. 2006 pp.111-128
- [23] Sági, M., Varga, J.: Pedagógusok. In Balázs Éva – Kocsis Mihály – Vágó Irén (szerk.): Jelentés a magyar közoktatásról 2010. Budapest, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. 2011 pp. 295–324.
- [24] Varga, J.: Kiből lesz ma tanár: a tanári pálya választásának empirikus elemzése. Közgazdasági Szemle . 2007. július-augusztus pp. 609-627.
- [25] Varga, J.: A közalkalmazotti béremelés hatása a tanárok pályaelhagyási döntésére, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézete, Budapest 2013
- [26] Teachers Matter: Teachers matter. Attracting, developing and retaining effective teachers. Paris. OECD-Education Committee. 2005 letöltve 2017. február 12-én <http://www.oecd.org/dataoecd/39/47/34990905.pdf> Magyarul: A tanárok számítanak. A hatékony pedagógusok pályára vonzása, fejlesztése és a pályán való megtartása. http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/education/teachersmatter-attracting-developing-and-retaining-effective-teachers_9789638739940-hu
- [27] Falus, I. (szerk.) Tanári pályakialakítás – kompetenciák – sztereotípek. Nemzetközi áttekintés. Eger: Eszterházy Károly Főiskola 2011

Lektorálta: Dr. habil. Bertalan Péter Tamás, tanszékvezető, egyetemi tanár, Kaposvári Egyetem

ÉLMÉNYALAPÚ ISMERETSZERZÉS EGY OKTATÓCSOMAG SEGÍTSÉGÉVEL

Kraker Anna

Eszterházy Károly Egyetem, hallgató, kraker.anna@gmail.com

Absztrakt

Kutatásomban gyakorló pedagógusként szeretném bemutatni a 2013 óta folyamatos környezeti nevelési kutatásom eredményeit.

Az előző tanévekben, mint tanítószakos hallgató végeztem el a megfigyeléseket, most viszont saját osztályomat vizsgálva mérem fel, hogy egy tanév alatt, hogyan változik a kisiskolások környezethez, életmódhoz való viszonya, egy környezeti nevelési oktatócsomag segítségével.

A kutatást szeptember elején kezdtem egy olyan osztállyal, amelyet akkor ismertem meg, a kimeneti mérésekkor viszont már egy tanévet felölelő tudatos környezeti nevelési munkáról számolhatok be. A szemléletformálást környezetismeret órán, ének órán és délutáni napközis foglalkozások során végzem.

OTDK kutatásomnak folytatása a mostani munkám, melynek részeként azt vizsgálom, hogy változik-e a kisiskolások környezethez való viszonya, egy olyan osztályban, ahol élményalapú módszerekkel és egy környezeti nevelési Oktatócsomaggal kiegészülve folyik az oktatás, valamint vizsgálom ugyanezt másik két, Oktatócsomagot nem alkalmazó ökoiskolában.

A 2016-os évet a FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) a Hűvelyes termények nemzetközi évének nyilvánította, így az első félévben az Oktatócsomag aktuális témájához kapcsolódva az osztállyal babot és borsót csíráztattunk, majd neveltünk, megfigyelve a növények környezeti igényeit és életfolyamatait. A több hónapig tartó munka kiváló lehetőséget biztosított a rendszeres tevékenységekhez, az élőlények gondozásához.

Ehhez kapcsolódva nem csak a növények életfolyamait vizsgáltuk, figyeltük, hanem az új ismeretek elmélyítése érdekében kreatív modelleket készítettünk, egyéni ötleteket valósítottunk meg.

Munkámban az Oktatócsomag segítségével sikerült gyakorlatorientált módszerrel megvalósítani az élményalapú, saját tapasztaláson alapuló, több hónapos megfigyelést.

Kutatásom során kvantitatív adatelemzést és kvalitatív vizsgálatokat végzek. Eddigi kutatásaim azt igazolták, hogy a gyerekek környezethez való viszonyulása pozitívan változik a tevékenység alapú módszerek által.

Idei vizsgálatomban bizonyítani szeretném, hogy a környezeti nevelési Oktatócsomag segítségével nem csak a helyes környezeti gondolkodás és életmód kialakítása valósítható meg, hanem az élményalapú tevékenységek bevonásával növelhető a gyerekek felelősségtudata, szociális érzékenysége is.

Kulcsszavak: Oktatócsomag, élményalapúság, környezeti nevelés

1. Bevezetés, célok

Kutatásomban gyakorló pedagógusként vizsgálom, hogy miként változik a diákok környezettudatos és életmódszokása egy, a családjuk által kifejlesztett Oktatócsomag hatására.

Kutatásom alapja a XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferenciára kidolgozott munkám, mely során 2013-ban vizsgáltam először a diákok környezeti nevelési szokásait, egy olyan oktatási intézményben, melyben rendszeresen alkalmazzák az Oktatócsomag, valamint másik két, Oktatócsomagot nem alkalmazó iskolában.

Az előző tanévekben, mint tanítószakos hallgató vettem részt a megfigyelésekben, az idei vizsgálat során viszont már gyakorló pedagógusként mértem fel, hogy miként változik egy

tanév során az általános iskolás gyerekek hozzáállása a helyes életmódhoz, környezethez, a családjuk által kidolgozott oktatóprogram élményalapú módszerei segítségével.

A primer mérést szeptemberben végeztem el egy olyan osztállyal, melyet akkor ismertem meg, a szekunder méréskor viszont már egy tanévet felölelő tudatos környezeti nevelési munka eredményéről számolhatok be.

A szemléletformálást környezetismeret, ének-zene, technika és életvitel, vizuális kultúra és délutáni napközis foglalkozások keretében végeztem.

2. Szakirodalmi áttekintés

A magyar oktatás első törvénybe foglalt lépései a környezeti nevelés érdekében az 1777. augusztus 22-én megjelent Ratio Educationis volt, az első állami iskolaügyi szabályrendszer, mely hatására az iskolákban az írás, olvasás és hittan mellett a diákok a mindennapokban is hasznosítható ismereteket tanulhattak. Ekkor került a természetrajz a középiskolai tantárgyak közé. [1]

Tessedik Sámuel (1742-1820) tekinthető a magyar oktatásban a környezeti nevelés első kiemelkedő alakjának. 1780-ban Szarvason alapította meg a szorgalmassági iskoláját, ahol a parasztyermekek számára a környezet, a természet és az őket körülvevő világ megismerését tartotta fontosnak. Azt vallotta, hogy: „mindaz, amiből a gyakorlat és tapasztalás hiányzik, többnyire csak szavakban való üres bölcsesség, s csak fecsegő gépeket képez; a gyakorlat a legjobb tanítómester, igazi gazdákat ez formál.”[2]

Iskolája 1806-ban bezárt anyagi források hiánya miatt, mégis módszere a környezettudatosságra nevelés fontos lépése volt a magyar oktatásban. [3]

Az angyalkert nevű óvodát Brunszvik Teréz 1828-ban nyitotta meg, ahol a kisgyermek egészséges fejlődése, a jó levegőn való tartózkodás, a természetben történő tanulás gondolatait valósította meg, ezzel megalapozva a hazai óvodai oktatás első környezeti lépéseit. [4]

Az Eötvös József-féle 1868-ban kiadott népfőiskolai törvény fontos állomása volt a környezeti nevelésnek. Gyakorlókertek létrehozására kötelezte az elemi iskolákat, így már nem csak a természettan és természetrajz tantárgyak keretében valósult meg a helyes életmód megismerése. Fontos volt számára a valós élethelyzetekben történő tudáshasznosítás, így harmadik osztálytól a gazdasági és kertészeti gyakorlatokat végezték. [5]

A XX. század elején, 1906-ban gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter Herman Ottó kezdeményezésére körrendeletet bocsátott ki, melyben megalapozta a hazai közoktatásban a környezeti nevelés egyik fontos állomását, mivel elrendelte a Madarak és Fák napjának megrendezését.[6]

„A szóban forgó intézmény meghonosítása céljából elrendelem, hogy lehetőleg már a folyó1906. évtől kezdve minden állami, községi, társulati és magán elemi népiskolában május vagy június hóban a Cím által minden évben meghatározandó külön nap szenteltessék kizárólag

arra a célra, hogy azon a napon a tanító a hasznos madarak természetével, jelentőségükkel, e madarak védelmével és szaporításának szükséges voltával, az erre szolgáló módokkal és eszközökkel az iskolai ifjúságot megismertesse és ugyanezt a napot felhasználja arra is, hogy a fáknak és cserjéknek a hasznos madarak fészkelésére és szaporítására való befolyását megvilágítván, a fák és a befásítás nagy jelentőségét megmagyarázza, és ahol ezt a helyi viszonyok megengedik és indokolják, hasson arra is, hogy a gyermekek a vidéki viszonyokhoz

képest legtöbb előnyt szolgáltató fák és csemeték ültetésével tegyék a madarak és fák napját emlékezetessé és állandóan hasznossá.”[7]

A környezeti nevelés a magyar oktatásban a második világháborút követően háttérbe szorult, megszűnt a Madarak és fák napja, az erdei iskolák.

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) 1970-ben felélesztette a tanórán kívüli környezeti nevelési programokat. Szerveztek természetjáró szakköröket, madárvédelmi programokat is. [8]

1980 és 1990 között a környezeti neveléssel foglalkozó civil szervezetek, mint a Zöld Szív, a Magyar környezeti Nevelési Egyesület, a Körlánc, a Csemete munkája felerősödött.

Az 1995-ös Nemzeti Alaptanterv (NAT) a műveltségterületek közös követelményeként jelölte a környezeti nevelést. [9]

A 2003-as Nemzeti Alaptanterv a közoktatás fontos feladatának jelölte meg a környezeti nevelést. Mivel nem jelölték ki pontosan, hogy milyen formában kell megvalósítani, így kevés intézmény valósította meg a környezeti nevelést. [10]

A 2007-ben kiadott Nemzeti Alaptanterv már így fogalmazott a környezeti neveléssel kapcsolatban:

„A környezeti nevelés során a tanulók ismerjék meg azokat a jelenlegi folyamatokat, amelyek következményeként bolygónkon környezeti válságjelenségek mutatkoznak. Konkrét hazai példákon ismerjék fel a társadalmi-gazdaságimodernizáció egyénre gyakorolt pozitív és negatív hatásait a környezeti következmények tükrében. Értsék a fogyasztás és a környezeti erőforrások kapcsolatát, a fenntartható fogyasztás elvét.” [11]

A fenntarthatóságra, környezettudatosságra nevelés a 2012-ben megjelent Nemzeti Alaptantervben jelent meg:

„A felnövekvő nemzedéknek ismernie és becsülnie kell az életformák gazdag változatosságát a természetben és a kultúrában. Meg kell tanulnia, hogy az erőforrásokat tudatosan, takarékosan és felelősségteljesen, megújulási képességükre tekintettel használja. Cél, hogy a természet és a környezet ismeretén és szeretetén alapuló környezetkímélő, értékvédő, a fenntarthatóság mellett elkötelezett magatartás váljék meghatározóvá a tanulók számára. Az intézménynek fel kell készítenie Őket a környezettel kapcsolatos állampolgári kötelességek és jogok gyakorlására. Törekedni kell arra, hogy a tanulók megismerjék azokat a gazdasági és társadalmi folyamatokat, amelyek változásokat, válságokat idézhetnek elő, továbbá kapcsolódjanak be közvetlen és tágabb környezetük értékeinek, sokszínűségének megőrzésébe, gyarapításába.” [12]

2.1 A környezeti nevelés fogalma

Az 1977-ben megrendezésre kerülő Tbilisziben tartott nevelési konferencia zárójelentésben a következő definíció található:

„A környezeti nevelés egy folyamat, amelyben olyan világnemzedék nevelkedik fel, amely ismeri legtágabb környezetét is, törődik azzal, valamint annak problémáival. Ismeretekkel, készségekkel, attitűdökkel, motivációval és elkötelezettséggel rendelkezik, hogy egyénileg és közösségben dolgozzon a jelenlegi problémák megoldásain és az újabbak megelőzésén”. [13]

„A környezeti nevelés olyan értékek felismerésének és olyan fogalmak meghatározásának folyamata, amelyek segítenek az ember és kultúrája, valamint az őt körülvevő biofizikai környezet sokrétű kapcsolatának megértéséhez és értékeléséhez szükséges készségek és hozzáállás kifejlesztésében. A környezeti neveléshatást gyakorol a környezet minőségét érintő döntéshozatalra, személyiségformálásra és egy széles értelemben vett viselkedésmód kialakítására.” [14]

3. Az Oktatócsomag bemutatása

2007-ben jött létre családunk Oktatócsomagja, melynek legfőbb célja, hogy a környezettudatos szemléletmód, életvitel, a helyes környezeti és életmód szokások a mindennapi tevékenységek során épüljön be a gyerek tudatába, szokásrendszerébe.

Az Oktatócsomag alapja a környezettudatosságra nevelő Ökofüzet (1. ábra), mely külön az első félévre és a második félévre is tartalmaz egy-egy foglalkoztató füzetet. Az Ökofüzetben található feladatok szorosan kapcsolódnak a minden héten hallható iskolarádiós Ökopercek adásához, melyben elhangzanak az aktuális hét jeles napjai, néphagyományai, tudatosan beépített környezeti nevelési szemléletformáló információi.

Az Oktatócsomagot édesanyám dolgozta ki, ezért az Ökopercek hanganyagának létrejöttében személyesen is részt vettem.

Az Oktatócsomagban található programok, feladatok a valós élethelyzeteket dolgozzák fel. Mivel a legfőbb cél a passzív tanulás, ismeretszerzés helyett a tevékenység alapú oktatás, így az Oktatócsomag élményeken alapuló tevékenységekben gazdag.

1. ábra: Ökofüzet

Forrás: saját ábra

Az Oktatócsomag több képességet, készséget is fejleszt, melyet a 2. ábra mutatja be. Az egész tanévet felölelő programsorozatával, a hetente rendszeresen hallható iskolarádiós Ökopercek adásával, a kreatív manuális tevékenységek sokaságával törekszik az Oktatóprogram az élmény alapú ismeretszerzésre.

2. ábra: Oktatócsomag fejlesztő hatása

Forrás: saját ábra

4. Alkalmazott módszerek

A kutatás során primer és szekunder kutatásokat is végeztem. A primer kutatás keretében mind kvantitatív adatelemzést, mind pedig kvalitatív vizsgálatokat készítettem.

A vizsgálatok során kérdőíves felmérést alkalmaztam. A kérdések leginkább zárt végűek voltak, célom a meglévő ismeretek felmérése mellett a diákok szokásainak megismerése volt.

A kérdőívek ugyanazt a hét témakört tartalmazták, mint az eddigi évek felmérései, így jól mérhetővé váltak az előző évekhez képest az eredmények. A kérdések kitérnek a táplálkozás, a szabadidő- és életmódszokások, a vízvédelem és vízfogyasztás, a környezettudatos vásárlás, a veszélyhelyzetek, közlekedés és a környezettudatos háztartás (hulladékgazdálkodás, energiaforrások) témaköreire.

5. Kutatási eredmények

A FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) a 2016-os évet a Hüvelyes termények nemzetközi évének nyilvánította, ezért az első félévben az Oktatócsomag aktuális témájához kapcsolódva borsót és babot csíráztattunk az osztállyal. Tanítványaim folyamatosan figyelték, dokumentálták a növények növekedését, életfolyamatait, környezeti igényeiket. A több hónapig tartó megfigyelés lehetőséget biztosított a rendszeres tevékenységekhez, az élőlények gondozásához.

Annak érdekében, hogy az új ismeretek jobban mélyüljenek, kreatív babmodelleket készítettünk, egyéni ötleteket valósítottunk meg. A bab fejlődését több mint két hónapig nyomon követtük. A mostani tavaszi időjárásnál pedig hidegtűrő borsót vetettünk, amelynek termését még a nyári szünet előtt megköstölhatják a gyerekek.

5.1 Iskolák bemutatása

„A” iskola

Budapest kertvárosi részén, a külvárosban található, családi házas övezetben. Az intézmény két épületből áll. Az 1-2. osztályos diákok még nem alkalmazzák az Oktatócsomagot, de 3. osztálytól a másik épületben minden hétfőn hétindítóként hallják az Ökopercek adásait és 5. osztálytól használják az Ökofüzetet, mely játékos feladataival segíti az ismeretbővítést. Mindkét méréskor 53 tanuló vett részt a vizsgálatban, az intézmény tanulójának 11 %-a.

„B” iskola

Budapesten található ökoiskola. A tanév során többször szerveznek környezetvédelmi rendezvényeket, de az Oktatócsomagot nem alkalmazzák. A 2013/14-es mérésben 62, a 2016/17-es mérésben 60 diák vett részt, az iskolába járó diákok 10%-a.

„C” iskola

Fejér megyében található, egyházi fenntartású iskola. Ökoiskola, de az Oktatócsomagot nem alkalmazzák. A vizsgálatban a 2013/14-es tanévben 40, a 2016/17-es tanévben 41 gyermek vett részt, az intézménybe járó tanulók 11%-a.

5.2. Diagramok értelmezése

Az alábbi oszlopdiagram (3. ábra) táplálkozási szokások felméréssel kapcsolatos. A kérdőívekben arra voltam kíváncsi, hogy hogyan változik a családok, gyerekek hozzáállása a zöldség és gyümölcsfogyasztáshoz abban az esetben, amikor két hónapig ők maguk is neveltek borsót és babot. A bemeneti méréskor (2016/17 I félév) még nem ismerte az Oktatócsomagot egyik iskola harmadik osztálya sem, viszont a kimeneti méréskor (2016/17. II. félév) az „A” iskola harmadik osztályosai már egy tanéve hallgatták az Ökoperceket, a tanórákon alkalmazták a tevékenység alapú, érzelmekre ható feladatokat tartalmazó Ökofüzet feladatait, így jól mérhetővé váltak az adatok.

Az első diagram a 2013/14 II. félévében készült szekunder mérés eredményeit mutatja, míg a második diagram a 2016/17 II. félévben készült kimeneti mérést.

Az „A” iskola diákjainak eredményeiből jól látszik, hogy az egész tanéves, több hónapig tartó megfigyelés, a babok és borsók fejlődésének folyamatos dokumentálása, majd a termésük megköstölése hozzájárulhatott az eredmények javulásához. Az eredmények javulásában szerepe lehet az iskolában elindított zöldség és gyümölcsprogramnak, melynek keretében minden héten kaptak a diákok különféle zöldségeket, gyümölcsöket.

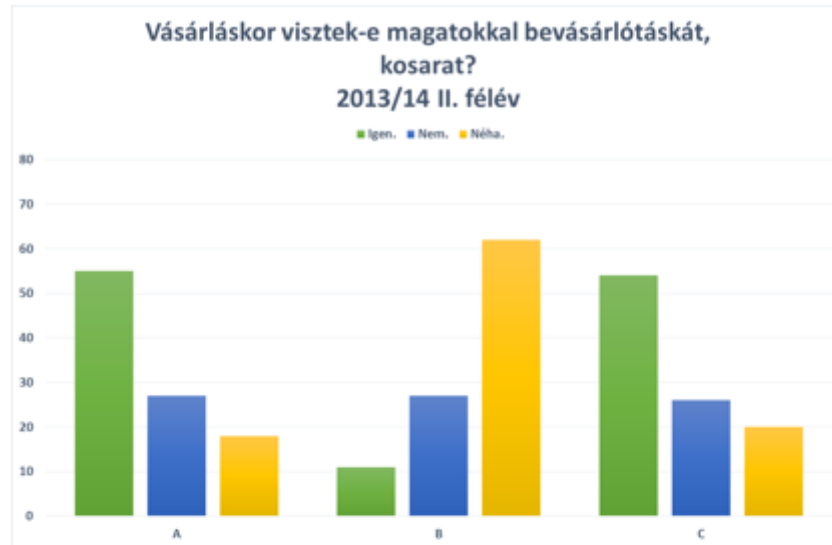
A két tanév évi kontroll mérése igazolta, hogy a folyamatos megfigyelések, saját tapasztalások javíthatnak a helyes életmód- és táplálkozási szokásokon.

3. ábra: Hányszor eszel naponta zöldséget és gyümölcsöt?

Forrás: saját ábra

A 4. ábrán a környezettudatos vásárlási szokások felméréssel kapcsolatban rögzített eredmények láthatóak. Az első ábrán a 2013/14-es tanév harmadikosainak, a második ábrán a 2016/17-es tanév harmadikosainak szekunder mérése. A rögzített adatokból jól látszik, hogy az idei harmadikosok kimeneti mérésekor az „A” iskola diákjainak 80%-a válaszolta azt, hogy mindig visz magával bevásárlókosarat. Az „A” iskola eredményeiből megfigyelhető, hogy nem csak a többi iskolához képest jobbak az eredményei, hanem a 2013/14-es évhez képest az idei mérésben részt vett diákoké is. Ennek oka lehet az Oktatócsomag alkalmazásán túl, hogy a mindennapi tevékenységek során folyamatos megerősített, élményeken alapuló feladatokban van részük a gyermekeknek. Az iskola területén elástunk közösen különféle anyagokat, köztük nylon zacskókat is, majd bizonyos időközönként előásva megvizsgáltuk, mennyire bomlottak le. Az ilyen tudatos, érzelmekre ható, tevékenység alapú módszerek is hozzájárulhattak az idei harmadikosok kimeneti mérési eredményeinek ilyen fokú javulásához.

4. ábra Vásárláskor viztek-e magatokkal bevásárlótáskát, kosarat?
Forrás: saját ábra

6. Összefoglaló

Idei kutatásomban céлом volt bemutatni, hogy miként változhat a kisiskolások környezettudatosságához, fenntarthatóságához, helyes életmódhoz való viszonya egy környezeti nevelési oktatócsomag segítségével, valamint a mindennapokban is megvalósított tevékenység alapú módszerekkel kiegészülve.

Beigazolódtott, hogy azoknál a diákoknál, akiknél nem csak az Oktatócsomag használata folyik, hanem folyamatos, érzelmekre ható környezeti nevelés is, a környezettudatos tevékenységek száma magasabb, mint az Oktatócsomaggal nem találkozott társaiknak.

Vizsgálatom bizonyította, hogy a több hónapig tartó megfigyelések, a saját tapasztaláson alapuló tevékenységek minden diáknak segítenek abban, hogy aktív környezetvédőkké váljanak, hogy a fenntartható életforma beépüljön mindennapi szokásrendszerükbe.

Irodalomjegyzék

Könyvek:

- [1] Fehér Katalin: A környezeti nevelés története Magyarországon. In Havas Péter (szerk.): A környezeti nevelés gyökerei Magyarországon. Körlánc Könyvek 4. Körlánc Környezeti Nevelési Program. Budapest, 1996 pp. 17–57.
- [3] Dr. Tóth Lajos: Tessedik Sámuel. 1742–1820. Magánkiadás. Szarvas. 1976
- [4] Üvegesné dr. Hornyák Mária: Brunszvik Teréz. 1775–1861. Polgármesteri Hivatal. Martonvásárhely. 1994
- [5] Müllerné Seres Ágnes: A környezeti nevelés a magyar népiskolákban és a tanítóképzőkben 1868 és 1945 között. In: Havas (1996). InfoGroup. Budapest. 1996 pp. 59–130.
- [6] Havas Péter: A környezeti nevelés történeti metszetben. In Havas Péter (szerk.): A környezeti nevelés gyökerei Magyarországon. Körlánc Könyvek 4. Körlánc Környezeti Nevelési Program. Budapest. 1996 pp. 9–14.
- [8] Élő Zoltán szerk.: 25 év az ismeretterjesztés szolgálatában. A TIT Fejér megyei szervezetének története. TIT – (TIT Rota, Bp.). Székesfehérvár. 1979
- [9] Lévai Katalin: Néhány gondolat a civil szervezetekről. In: Civil a pályán. Szerk.: Lévai Katalin. Helyi társadalmi Kutatócsoport. Budapest. 1998 pp. 9–12.
- [10] Varga Attila: A környezeti nevelés pedagógiai, pszichológiai alapjai Ph.D–disszertáció

Folyóiratcikkek:

- [2] Tessedik Sámuel – MEK. Letöltve 2017.03.14-én a MEK weboldalról:
<http://mek.oszk.hu/00000/00058/html/tessedik.htm>
- [7] Apponyi Albert 1906. Madarak és fák napja. In: Néptanítók Lapja XXXIX (19): 3
- [12] Magyar Közlöny 2012. 66. szám. Letöltve 2017.05.02-án az OFI weboldaláról:
http://www.ofi.hu/sites/default/files/attachments/mk_nat_20121.pdf
- [14] Czippán Katalin, Mathias Anna, Victor András 2004, szerk. Segédlet az iskolák környezeti nevelési programjának elkészítéséhez. Oktatási Minisztérium.(IUCN, 1970). 10. oldal

Internetes hivatkozások:

- [11] 243/2003. (XII. 17.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról. Letöltve 2017.04.13-án a Nefmi weboldaláról:
http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kozokt/nat_070926.pdf
- [13] Czippán K.–Havas P.–Victor A. Környezeti nevelés a fenntarthatóságért. Letöltve 2017.05.14-én a MKNE weboldaláról:
http://mkne.hu/NKNS_uj/a_%20ff_%20pedagogiaja.pdf

Lektorálta: Megyeriné dr. Runyó Anna, főiskolai tanár, Apor Vilmos Katolikus Főiskola

A FELVIDÉKI BÁNYAVÁROSOK MŰVELT TANÍTÓINAK OLVASMÁNYAI A 16-17. SZÁZADBAN

Mizera Tamás

*Eszterházy Károly Egyetem, Neveléstudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
tamas.mizera@gmail.com*

Absztrakt

A neveléstörténeti kutatások fontos aspektusát jelentik azok a vizsgálatok, amelyek a kora újkori Kárpát-medence tanító értelmiségének műveltségére irányultak az utóbbi években, illetve évtizedekben. Az európai szellemi áramlatok, illetve a nevelés és oktatás koncepcióinak befogadástörténete a magyarországi, professzionális tanítóképzés előtti időszakban is különösen hangsúlyos kérdés, egyben a tanítói hivatás intellektuális alapjainak felvázolására kínál lehetőséget a kitüntetett időszakban. Az elemző munka egyik ígéretes módszere a kora újkori tanítókönyvtárak kutatása az eruditív művelődés viszonyrendszerének feltárására. A korszak tanítóinak könyvjegyzékei főként hagyatéki összeírásokban maradtak fenn, olvasmánytörténeti forrásaink mintegy 70%-át ez a forrástípus adja. A kora újkori tanító értelmiség tagjai a jegyzékekben alulreprezentáltak, ezért sok szempontú vizsgálatuk kiemelkedően fontos szellemi horizontjuk megrajzolásához, illetve olvasmányműveltségük megfelelő értékeléséhez. A kutatás az *Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* sorozatban megjelent releváns, tehát a tulajdonos foglalkozását is feltüntető forrásközléseken alapul. A 819 könyvjegyzék átfogó vizsgálata módszertani szempontból a következő lépésekre épül: a) a hazai és nemzetközi szakirodalom szintézise; b) a jegyzékek számszerűsíthető adatainak vizsgálata statisztikai apparátus segítségével; c) a tanítókönyvtárak összetételének elemzése tartalmi kritériumok alapján. A három módszer együttese pontos, ugyanakkor előremutató megállapításokhoz segítheti a téma kutatóját. Jelen tanulmányban a hangsúlyt a tanító értelmiség egy kitüntetett csoportjára helyezem, elsősorban a tartalmi megfontolásokat kiemelve. A kora újkori Felvidék bányavárosainak polgári olvasmányairól korábban készült ugyan átfogó munka, de a kifejezetten tanítókra fókuszáló, a fenti módszereket figyelembe vevő elemzés még feladatként jelentkezik. A bányavárosok esetében eddig 10 tanítókönyvtárról állnak rendelkezésre adatok. Besztercebánya és Selmecebánya 16-17. századi tanítókönyvtárait vizsgálva választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy az általuk rekonstruálható műveltségelemek miként illeszkednek a magyarországi, közelebről pedig a felvidéki tanító értelmiségről eddig megszerzett ismereteink egészéhez.

Kulcsszavak: bányaváros, Felvidék, kora újkor, olvasmányműveltség, tanító

1. Bevezetés

A jelen tanulmány középpontjában a művelt tanító és a tanítói műveltség áll, speciális időbeli és földrajzi fókusszal, hiszen a tudományos vizsgálat szálai a 16-17. századig, illetve a kora újkori Felvidék bányavárosaiig vezetnek. Bár napjaink neveléstörténeti diskurzusában a magyarországi, professzionális tanítóképzés kezdő lépései egyre nagyobb teret nyernek, a kora újkori Kárpát-medence szintén rendelkezett tanító értelmiséggel, műveltségük kutatása azonban számos nehézségbe ütközik ebben az olvasmánytörténeti szempontból forrásszegény időszakban. A témát legcélszerűbb a tanítók erudíciójában, tehát olvasmányműveltségében megragadni, ehhez ugyanis a korabeli – főként jegyzékszerű – források a kutatók rendelkezésére állnak. Az ilyen szempontú vizsgálódás jól illeszkedik a neveléstörténeti kutatásokban ma is népszerű recepciótörténeti megközelítésekhez [1], ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy a szélesebb művelődéstörténeti aspektus miatt a kutatás sajátos

összefüggérendszerrel rendelkezik, amely a felhasznált forrásokat, az elméleti alapvetéseket és a módszereket egyértelműen meghatározza.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a tulajdonost és könyvtárát egyaránt vizsgálni kell, és el kell helyezni a kor művelődéstörténeti miliójében. A tulajdonost vizsgálva három tényezőt mindenképpen ki kell emelnünk, ti. esetünkben polgárról [2], értelmiségiről [3] és tanítóról egyaránt beszélünk. De vessünk egy pillantást a gyűjtemények kérdéskörére is! Amennyiben elfogadjuk, hogy a könyvtár meghatározott céllal létrehozott könyvgyűjtemény, kínálkozik egy felosztási lehetőség intézményi és magánkönyvtárakra. Utóbbiak kialakulásában a gyűjtő egyéni kezdeményezése a döntő elem, az egyéb körülmények háttérbe szorulnak [4]. Ha ez a kezdeményezés a polgárok részéről nyilvánul meg, akkor beszélhetünk polgári könyvtárakról; tanító értelmiségiek esetén tanítókönyvtárakról.

Tekintettel arra, hogy olvasmánytörténeti forrásaink mintegy 70%-a hagyatéki jegyzék [5], a tanítói erudíció kérdéskörét e kitüntetett forrástípus segítségével kísérlem meg rekonstruálni. Ezek az inventáriumok főként a tulajdonos halálakor készültek, és sok esetben, más ingóságai mellett tartalmazzák az örökhagyó könyveinek jegyzékét is. Mivel a hagyatéki jegyzék jogi aktusnak köszönheti létrejöttét, megbízható forrásnak tekinthető [6], ugyanakkor mindenképpen érdemes kritikus szemmel közelítenünk: Günter Berger az inventáriumokból kimaradó tételek jelenségét gazdasági, politikai, erkölcsi és adminisztratív okokra vezeti vissza [7]. A Kárpát-medencei könyvjegyzékekre vonatkozó forrásközlések 1979-től folyamatosan jelentek meg az *Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* sorozatban, jelen tanulmány a 2008-ig megjelent köteteket veszi figyelembe.

2. Módszerek

Az egyes polgárikönyvtár-típusok felállításának alapvetően mennyiségi és tartalmi kritériumai vannak. Egyfelől, hogy a könyvállomány elég nagy legyen ahhoz, hogy karaktere lehessen. Ehhez illeszkedik a tartalmi kritérium, vagyis: az egyes könyvek mennyiben kapcsolódnak a birtokos-használó hivatásának, illetve mesterségének műveléséhez; a bányavárosi tanítók olvasmányaira is ebből a szempontból szeretnék rávilágítani. A forrás természetesen a vizsgálat módszereit is meghatározza. Mivel a hagyatéki jegyzékek tulajdonosra és könyvekre vonatkozó adatai jól számszerűsíthetők, azokat statisztikai apparátus segítségével szükséges megvizsgálni [8]. A könyvállományra vonatkozó bejegyzések azonosításához hazai és nemzetközi, elektronikus bibliográfiai adatbázisok (elsősorban a MOKKA-R, illetve a Karlsruher Virtueller Katalog) nyújtanak segítséget, megjegyzendő azonban, hogy gyakran csak a szerző és a cím azonosítására van lehetőség, a konkrét kiadás megállapítása például a formátum megadása nélkül csak a legkritikább esetben lehetséges [9].

3. Eredmények

3.1. Mennyiségi kritériumok

Mit jelent a mennyiségi kritérium? Mielőtt a tanító értelmiség tagjaihoz kapcsolódó könyvszámokra rátérnék, röviden szeretném jellemezni azt a pozíciót, amit a társadalmi térben és időben a tanítók képviseltek. Ennek érdekében 819 olyan jegyzéket vettem statisztikai szempontból górcső alá, amelyben a forrásközlés az elhunyt foglalkozását is feltünteti. A vizsgálat részleteit illetően egy korábbi munkámhoz szeretném irányítani az olvasót [10], ezen a fórumon az eredményeket kísérlem meg összefoglalni. Általában elmondható, hogy a kora újkori Magyarországon az értelmiségi hivatáshoz nagyobb átlagos könyvszám kapcsolódik. Különösen Felvidéken, ahol ezek a munkakörök kiemelkedően nagy számban jelennek meg a hagyatéki jegyzékekben. A magyarországi értelmiséghez köthető magánkönyvtárak mégis alulreprezentáltak, a tanító értelmiség gyűjteményei pedig

kiváltképpen azok [11]. A 2008-ig kiadott köteteket vizsgálva eddig 10 bányavárosi tanító gyűjteményéről ismertünk meg adatokat, 7 esetben a tulajdonos könyveinek listája is rendelkezésre áll.

Amikor kora újkori magánkönyvtárakról beszélünk, leggyakrabban 5-30 kötetes gyűjteményeket értünk alattuk [12]. Ha ezeket a számokat használjuk referenciaként, elmondható, hogy a bányavárosi tanítókönyvtárak átlagosan mintegy 100 kötettel jelentősnek számítottak a vizsgált időszakban. Bár az egyes gyűjtemények között nagyok az eltérések, a könyvek száma két kivételtől eltekintve minden esetben meghaladja a 30-at, és összesen több mint 1000 könyvre történik utalás (a részletes adatokat a tartalmi kritériumok szerinti elemzésnél közlöm). A bányavárosok gazdagabb polgárai ugyanis – vásárlóerejüknel fogva – nagyobb gyűjteményeket tudtak létrehozni [13], ugyanakkor a könyvtárak gyarapodásában a német könyvpiac közelsége is jelentős szerepet játszott, ugyanis Magyarországon ekkor még nem állt rendelkezésre szervezett könyvkereskedelmi intézményhálózat [14].

3.2. Tartalmi kritériumok

A nagyobb könyvtárak az olvasmányok tartalmi megoszlását tekintve színesebb képet mutatnak, Viliam Čičaj nyolc tematikus egységbe rendezte a bányavárosi olvasmányokat [15]. A továbbiakban csak azokat a klasztereket emelem ki, amelyek a tanítói hivatás gyakorlásában megkülönböztetett szerepet játszottak. Ide sorolható elsődlegesen a *Nyelvtudományi és pedagógiai irodalom*, amely magában foglalja a korabeli pedagógiai gondolkodók munkáit, valamint a tankönyvek, szótárak, lexikonok és retorikai művek széles spektrumát. A könyvek egy másik releváns körét az *Antik szerzők művei és szépirodalom* csoportban találjuk, ti. előbbiek a vizsgált időszakban szerves részévé váltak a nevelési rendszernek (így a tanítókönyvtárakban is nagyobb arányban fordulnak elő), csakúgy, mint a *Teológia, napi vallásgyakorlat könyvei* kategóriába sorolt katekizmusok, amelyek tartalmukban nem feltétlenül, de funkciójukat tekintve szintén tankönyvek voltak. A tartalmi elemzést a fenti szűkítés ellenére megnehezíti, hogy a mindennapos igénybevétel során elhasználdott tankönyveket és katekizmusokat nem, vagy csak felületesen tüntették fel a könyvjegyzékekben.

A selmecebányai vonatkozású jegyzékek esetében, az első nagyobb és az elemzés szempontjából jobb minőségű inventárium Johann Hensel (?–1580) 49 könyvét sorolja fel [16]. Az elhunyt Selmecebányán tanácsosi és iskolamesteri, majd Kassán segédtanítói és harangozó pozíciót töltött be. Könyvtára egyrészt a nagyszámú klasszikus auktor, másrészt a humanista irodalom képviselőinek jelenléte miatt tarthat számot leginkább érdeklődésünkre. Mivel előbbiek köre igen széles, felsorolásuk helyett inkább arra hívnám fel a figyelmet, hogy míg az érintett, közel harminc szerző mintegy fele görög, addig közülük csak ötöt szerzett be görög nyelven is. Pindarosz az egyetlen olyan ókori szerző, akinek munkája latin nyelven nem állt rendelkezésre. A görög irodalmat tehát főként latin fordításokban olvasta, ugyanez vonatkozik az ókori tudományos irodalomra, így például Ptolemaiosz vagy Eukleidész munkáira. Némileg frissebb termésnek számít Johannes de Sacrobosco matematikus, csillagász asztronómiai tankönyve. A humanista szellemű irodalmat Philipp Melanchthon, Rotterdami Erasmus, Guillaume Budé és Joan Luis Vives reprezentálja. Amennyiben az olvasott könyvek listája az előbbi felsorolással összhangban van, állíthatjuk, hogy a könyvek tulajdonosa ismerte a kor humanista nevelésének programját. Johann Haunold (?–1595; 354 tétel) selmecebányai iskolarektor és várkapitány gyűjteménye [17] azzal is kiemelkedik a 16. századi, polgári gyűjtemények közül, hogy összesen 74 antik szerzőtől származó könyv található benne, ez könyveinek mintegy ötöde. A világi irodalom markáns jelenlétére, a színes filozófiai gyűjteményre, a feltűnően sok földrajzi munkára, valamint a jelentős számú orvosi könyvre, fűvészkönyvre és tankönyvre már korábban felhívták a figyelmet a téma kutatói

[18]. A könyvtár tételes vizsgálatát külön tanulmány keretében is szükségesnek tartom. Michael Apitius (?–1733; 87 tétel) hagyatékát [19] vizsgálva szembesülhetünk a felületes inventálási gyakorlat korábban már említett problémájával, jelen elemzés szempontjából kiemelkedően fontos tételeket csak összefoglalóan sorol fel a jegyzék: „*Allerhandt Predigten, Lectiones, Disputa(tio)(n)es v(nd) Schuelbücher alte v(nd) thajils manc(i).*” Olvasmányai között héber, latin és görög grammatikát (Lucas Osiander, Laurentius Valla, Martin Crusius) is találunk, az antik szerzők közül Plautus, Cicero és Vergilius műveit szerezte be. Szempontrendszerünknek megfelelően kiemelendő még Matthäus Dresser retorikája, Cyriacus Spangenberg katekizmusa, valamint Vives jelenléte a könyvek lajstromában. Andreas Vultuvius (?–1644; 13 tétel) könyveinek [20] száma a vizsgált bányavárosi tanítókönyvtárak tükrében meglehetősen alacsony. A gyűjtemény tartalmi összetételét tekintve meglehetősen egyhangú, főként teológiai munkákból áll, a klasszikus szerzők közül is csak Caius Plinius nevével találkozhatunk. Elias Setznagel (?–1656; 41 tétel) magánkönyvtárában [21] Arisztotelész, Plautus, Cicero és Ovidius műveit egyaránt megtaláljuk, csakúgy, mint Nicodemus Frischlin vagy Johann Rhenius grammatikáját. A tulajdonos filozófiai érdeklődése egyértelmű, elég, ha Rudolph Schell vagy Lucas Lossius dialektikájára, illetve Gregor Horst logikai munkájára gondolunk. Lorand Joninsherus (?–1580; 16 tétel) [22], Johann Werner (?–1640; 72 tétel) [23] és Peter Leonhardi (?–1650; 364 tétel) [24] könyveinek számát ismerjük, könyvek listája azonban nem áll rendelkezésre.

A beszercebányai tanárok közül Martin Schötter (Schreter) (?–1680; 55 tétel) [25] hagyatékában a teológiai irodalom van túlsúlyban, de latin-német szótárakat és retorikákat (Konrad Dieterich, Simon Pauli) is találunk gyűjteményében. Bár az antik szerzők közül csak Terentius komédiáit szerezte be, a rendelkezésére álló katekizmusokat német és szláv nyelven is olvasta. Georg Laurent (?–1693, 35 tétel) [26] gyűjteménye is filozófiai érdeklődésről árulkodik, különös tekintettel a logika (Konrad Dieterich, Christoph Scheibler) és a metafizika (Petrus Tiffenbach) területeire. A klasszikus szerzők közül csak két Cicero-kötetet említhetünk meg, emellett Melanchthon latin grammatikáját is forgatta.

4. Összegzés és perspektívák

A rekonstruálható nyelvtudományi és pedagógiai irodalmat is vizsgálva elmondható, hogy az oktatás-nevelés humanista programja tükröződik az olvasmányokban. A releváns antik és teológiai irodalmat figyelembe véve talán nem tűnik merész kijelentésnek, hogy mind nagyságukban, mind összetételükben a bányavárosi tanítókönyvtárak a tanítói könyvkultúra legmagasabb színvonalát képviselték a 16-17. századi Magyarországon.

Tekintettel arra, hogy a magyarországi olvasás- és olvasmánytörténet jegyzékszerű forrásainak feltárása lényegében lezártnak tekinthető, időszerű figyelmünket az intézményi könyvtárak régi könyves állományai felé fordítanunk, amely során a posszessor-bejegyzések vizsgálta nyújthat lehetőséget arra, hogy (részben vagy egészben) újabb tanítókönyvtárakat rekonstruálhassunk. Mindez azonban hosszú távon jelent perspektívát, a jelen feladatát a még részletesebb elemző munka jelenti.

Irodalomjegyzék

- [1] Pukánszky Béla (szerk.): A neveléstörténet-írás új útjai. Budapest: Gondolat. 2008
[2] Bácskai Vera: Polgár [szócikk]. In Kőszeghy Péter (főszerk.), Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor: IX. Budapest: Balassi. 2009 pp. 216-219.

- [3] Kecskeméti Gábor: Értelmiségi pályák a kora újkori Magyarországon: A tipikus és az egyéni. In Biró Annamária, Boka László (szerk.), *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások*. Nagyvárad–Budapest: Partium–Reciti. 2014 pp. 13-30.
- [4] Adam, W.: Magánkönyvtárak a 17. és a 18. században: Kutatási jelentés: 1975–1988. In Monok István, Ötvös Péter, Zvara Edina (szerk.), *Válogatás a német szakirodalomból*. Szeged: Scriptum. 1997 pp. 161-187., itt: 162.
- [5] Monok István: *Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon: 1526-1720: Forrástipológia, forráskritika, forráskiadás*. Szeged: Scriptum. 1993 p. 29.
- [6] Adam, W.: *Magánkönyvtárak...*, i. m., p. 167.
- [7] Berger, G.: *Inventare als Quelle der Sozialgeschichte des Lesens*. *Romanistische Zeitschrift für Literaturgeschichte*, 5, 1981. 368-380., itt: 371-373.
- [8] Falus Iván, Ollé János: *Az empirikus kutatások gyakorlata: Adatfeldolgozás és statisztikai elemzés*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 2008
- [9] Monok István: *Könyvkatalógusok...*, i. m., pp. 40-47.
- [10] Mizera Tamás: *Könyv és mesterség a kora újkori Magyarországon: A magánkönyvtárképződés tendenciái a polgárság körében, különös tekintettel a tanítók gyűjteményeire*. In Geszthelyi Hermina, Görög Dániel, Maróthy Szilvia (szerk.), *Szöveg, hordozó, közösség: Olvasóközönség és közösségi olvasmányok a régi magyar irodalomban*. Budapest: Reciti. 2016 pp. 229-243.
- [11] Monok István: *Könyvkatalógusok...*, i. m., p. 48.
- [12] Madas Edit, Monok István: *A könyvkultúra Magyarországon: A kezdetektől 1800-ig*. Budapest: Balassi. 2003 p. 170.
- [13] Monok István: *A lőcsei polgárok olvasmányairól a XVI-XVII. században*. *Elektronische Beiträge des Instituts für Finno-Ugristik*, 2005. 1-8., itt: 5.
Letöltve: <http://www.univie.ac.at/webfu/texte/loecsei.pdf> [2017. 03. 01.]
- [14] Monok István: *Nemzeti nyelvű olvasmányok a XVI-XVII. századi Magyarországon*. In Sipos Gábor (kiad.), *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. 1996 pp. 332-338., itt: 334.
Letöltve: <http://mek.oszk.hu/02700/02717/02717.pdf> [2017. 02. 28.]
- [15] Čičaj, V.: *Bányavárosi könyvkultúra a XVI–XVIII. században: Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecebánya*. Szeged: Scriptum. 1993
- [16] Varga András (sajtó alá rend.): *Magyarországi magánkönyvtárak I: 1533-1657*. Budapest– Szeged: JATE–MTAK. 1986 pp. 20-22.
- [17] Monok István (szerk.): *A bányavárosok olvasmányai: Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecebánya: 1533-1750*. Budapest–Szeged: OSZK–Scriptum. 2003 [a továbbiakban: Adattár 13/3.] pp. 305-315.
- [18] Madas Edit, Monok István: *A könyvkultúra Magyarországon...*, i. m., p. 171.
- [19] Adattár 13/3., pp. 373-376.
- [20] Uo., pp. 380.
- [21] Uo., pp. 394-396.
- [22] Čičaj, V.: *Bányavárosi könyvkultúra...*, i. m., p. 36.
- [23] Uo., p. 38.
- [24] Uo., p. 38.
- [25] Adattár 13/3., pp. 112-114.
- [26] Uo., 175-177.

Lektorálta: Dr. Verók Attila, főiskolai docens, Eszterházy Károly Egyetem

MEGTALÁLNI ÉS MEGTARTANI A CÉLT – KIÚT A KIÉGÉSBŐL

Nagy Eszter

*Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem,
Gazdaság-és Társadalomtudományi Kar, Alkalmazott Pedagógia és Pszichológia Intézet,
Ergonómia és Pszichológia Tanszék, PhD hallgató, nagyeszter@erg.bme.hu*

Absztrakt

PhD dolgozatomban a burnout (magyarul kiégés) jelenségét vizsgálom pedagógusok körében, és célom egy intervenciós program kifejlesztése, amelynek segítségével visszafordítható a folyamat. Előadásomban a kiégés jelenségét – ezúttal általánosságban, és nem specifikusan a pedagógusokra értendően –, a well-being (magyarul jóllét) fogalmának függvényében vizsgálom, és arra keresem a megoldást, hogy hogyan építhetők be a jóllét-növelő technikák egy kiégés-intervenciós folyamatba. Ehhez több kvantitatív kutatás eredményeit összesítettem, és vontam le következtetéseket.

Több kutatás is leírta, hogy az egyén szubjektív jóllétének szintjére közvetett befolyásoló hatással bír a kiégés folyamata. Az alapfeltevésnek megfelelően, a személy egy általános jóllét-szinttel bír, amely különböző, külső vagy belső befolyásoló tényezők hatására csökkenhet. A well-being ilyen irányú változására közvetett hatással van a burnout. Moderátor tényezőnek bizonyult a kiégés és a jóllét kapcsolatában egyrészt a munkaszabaidő egyensúly, amely indikálja a személy alapvető energiaszintjét, ahogy munkáját végezni képes, illetve a tartalmasan töltött szabadidő arányát (amely alkalmat adhat a feltöltődésre). A másik moderátor tényező a társas támogatás a munkahelyen, amelynek közvetlen hatásait figyelték meg a kiégés szintre, csökkentette azt. Az adekvát (személy által megbecsült, tisztelt) munkatársaktól jövő támogatás védőfaktoroként funkcionál az érzelmi kimerülésben, ami a kiégés első fázisa.

A kutatások harmadik csoportja a feladattal szembeni elköteleződés tényezőjét vizsgálta a két jelenséggel összefüggésben. A magas szintű elköteleződés a feladat követelményeinek és a rendelkezésre álló erőforrásoknak az összhangjára utal, valamint arra, hogy a személy kellő kihívást és bizonyos fokú személyes kontrollt érez feladataiban. Az eredmények alapján csak akkor jelenik meg kiégés, és ezzel együtt csökkent jóllét-szint, amennyiben a személy elköteleződése magas az adott feladat iránt.

Mindezek alapján elmondható, hogy a burnout-ra való hajlandóság természetes velejárója az egyén számára jelentőségteljes munka megtalálásának, amelyet a személy elköteleződve (érzelmi bevonódással) végez. Ugyanakkor, a burnout akkor alakul ki, amikor a személy nem sajátított el hatékony megküzdési stratégiákat a munkában, és munka-magánélet egyensúlya instabil.

Megoldásként a kiégés megelőzésére a jóllét figyelembevételével az önmagunkkal szembeni együttérzés technikáinak az alkalmazása lehetséges, illetve a munka-szabaidő egyensúly kialakítása és az egyén számára értékes, követendő cél(ok) megtalálása.

Kulcsszavak: burnout, well-being, elköteleződés, self-compassion

1. Bevezető

PhD kutatásomban a pedagógus burnouttal foglalkozom. Célom, hogy a burnout rizikófaktorainak meghatározásával sikerüljön kifejlesztenem egy módszert, amely hatékony segítséget nyújt azon pedagógusok számára, akik megtapasztalták a szindrómát, és változtatni szeretnének. Jelen áttekintés a burnout szindróma általános jellemzőivel foglalkozik. Kutatómunkám folyamán több olyan tanulmányra bukkantam, amelyek a well-being fogalmát

összefüggésbe hozták a burnout jelenségével. A jóllét lehetséges mozgatórugója a burnoutból induló, pozitív irányba történő változásnak. A dolgozatban feltárom a burnout és a well-being kapcsolatának jellemzőit, a dolgozat végére pedig igyekszem egy olyan alternatívát nyújtani, ami felvázol egy lehetséges megoldást a burnout kezelésére a well-being bevonásának köszönhetően.

2. Fogalmi elhelyezés

A *burnout* (magyarul: *kiégés*) kifejezést a 60-as években kezdték el használni pszichológiai értelemben, a szó eredetileg egy szépirodalmi mű címéből származik (Maslach, Schaufeli, & Leiter, 2001). Az első kutatók Christina Maslach és Herbert J. Freudenberger voltak, akik pszichológusi illetve pszichiátriai klinikai gyakorlatuk során fedezték fel e jelenséget klienseiken. A kiégés definíciója alapján nem más, mint: „*Krónikus emocionális megterhelések, stresszek nyomán fellépő fizikai, emocionális és mentális kimerülés állapota, mely a reménytelenség, inkompetencia érzésével, célok és ideálok elvesztésével jár, s melyet a saját személyre, munkára, illetve másokra vonatkozó negatív attitűdök jellemeznek.*” (Freudenberger, 1974, in Fekete, 1991, 17. o.). A későbbi kutatások során kvantitatív vizsgálatoknak is alávetették a szindrómát, és ekkor írták le a három fő faktort, ami meghatározza:

- **érzelmi kimerülés,**
- **deperszonalizáció** (vagy cinizmus)
- illetve **személyes teljesítménycsökkenés.**

Fontos még a kiégés esetében, ahogy Christina Maslach is megfogalmazta:

„*A kiégés egyik tünete, amikor úgy érezzük, hogy egy számunkra fontos, jelentőségteljes és kihívásokkal teli munka terhe, örömtelenné és céltalanná válik. Energikusságunk átcsap kimerülésbe, a munkában való aktív részvételünk cinizmussá alakul és hatékonyságunk csökken.*”

(Maslach et al., 2001, p. 416.)

Azaz, a jelenség olyan esetekben alakul ki, ahol a személy a munkát kezdetben motiváltan és energikusan végezte. Ennek megfelelően tehát a folyamat Maslach szerint: először a személy érzelmi stresszek hatására érzelmileg egyre kimerültebb állapotba kerül, amelyet a többi embertől való elidegenedés, negatív attitűdök megjelenése követ, végül pedig a személy azt tapasztalja, hogy munkahelyi teljesítménye is egyre csökken. A végső stádium a munkaelhagyás, illetve munkahelyváltás, szélsőséges esetekben pedig betegség, amely a megjelenő stresszek hatására pszichoszomatikus tünetekből fejlődik ki.

A *well-beingre* (magyarul: *jóllét*) áttérve, e fogalom pontos definíciója még a mai napig vitatott. Ami biztosan megállapítható, hogy egy komplex jelenségről van szó, ami nemcsak a személy szubjektíven megélt boldogságérzetére utal, hanem ugyanúgy meghatározzák a gazdasági körülmények, a szociális háló jellemzői, illetve a környezeti tényezők és a fizikai egészség és erőnlét szintje is (Kun, 2016). Bővebben kifejtem a szubjektív jóllétet, amely az élet szubjektív értékelését írja le az egyén által. A szubjektív jóllét fogalma Ed Diener nevéhez fűződik, aki a jelenség következő három (plusz egy) összetevőjét állapította meg:

1. **élettel való elégedettség,**
2. **pozitív affektivitás,**
3. **negatív affektivitás,**
4. **szituatív elégedettség (munka, egészség, stb.)**

A pozitív és a negatív affektivitás azt a tendenciát jelzi, hogy a személy milyen mértékben hajlamos pozitív érzelmek (pl.: boldogság, elégedettség, kíváncsiság) megélésére, illetve milyen mértékben negatív érzelmek (pl.: bűntudat, harag, stressz) megélésére. E két fogalmat több kutatás is összefüggésbe hozta a kiégéssel (pl. Alarcon, Eschleman, & Bowling, 2009;

Rouxel, Michinov, & Doderer, 2016), és azt találták, hogy mindhárom fő faktorának szintjére befolyásoló hatással bírnak. A pozitív affektivitás csökkentette, a negatív affektivitás pedig növelte a burnout kialakulásának valószínűségét. Qu és munkatársai emellett azt állapították meg, hogy az étellel való elégedettség szintje szintén befolyásolta a burnout mindhárom dimenzióját (Qu & Wang, 2015).

3. A burnout és a well-being kapcsolata

A burnout és a jóllét esetében is közös, hogy mindkettő hosszú távon fennálló állapot. Egy éves időtartam alatt a szubjektív jóllét és a kiégés szintje is állandó marad (Raiziene, Pilkauskaite-Valickiene, & Zukauskiene, 2014). A kutatások alapján azt mondhatjuk, hogy a jóllét szintjében moderátor szerepet tölt be a kiégés (Lin, Huang, Yang, & Chiang, 2014; Qu & Wang, 2015). Minél alacsonyabb a tapasztalt kiégés szintje, annál magasabbra tehető a szubjektív jóllétérzet. Ezen alapvető megállapítást tovább árnyalják majd a következőkben bemutatott tanulmányok.

3.1. A társas támogatás és a munka-szabadidő konfliktus hatásai

A burnout és a jóllét kapcsolatáról elmondható, hogy mindkettőre befolyásoló hatással bír a *társas támogatás*. Ez munkahelyi környezetben a kollégáktól kapott támogatásra utal. A burnout esetében lényeges, hogy a személy által nagyra értékelt és megbecsült, tapasztalt kolléga (ez leggyakrabban a vezető) részéről kell, hogy érkezzon a megerősítés (Hayes, 2013). Ezzel szemben, a társak jelenléte akár a kiégés-szint növekedésében is szerepet játszhat, ha nem a megfelelő kollégától jön az üzenet, vagy nem adekvát visszajelzéssel illetik a személyt, ekkor érzelmi stresszként éli meg a személy a társak jelenlétét. A jóllét esetében is szerepet játszik a társas támasz. A jóllétre vonatkozóan, Lin és munkatársai (2014) kutatásukban azt találták, hogy a társak jelenléte csökkenti a munkahelyen megélt stressz szintjét.

Ugyanezen kutatás a *munka-szabadidő konfliktus* szemszögéből is megvizsgálta a kiégés és a well-being szintjét. Az eredmények elgondolkodtató kapcsolatokra mutattak rá e két jelenség esetében. Elsőként azonban tisztáznunk kell a munka-szabadidő konfliktus jelentését. E jelenség lényege, hogy a munka által felemésztett fizikai illetve mentális erőforrások nem tudnak visszaépülni szabadidős tevékenységek által (mint például a szociális körben eltöltött idő, kültéri tevékenységek, sportolás, hobbik gyakorlása). Ennek okai különbözők lehetnek, például, hogy a személy készségeihez képest túlzott elvárásokkal szembesül a munkahelyen, illetve ilyen tényezők a túlórázás vagy a támogatás nélkül, magányosan végzett munka. Az elképzelés alapján a munkavállaló dinamikus mozgásban lévő energiákat tud hasznosítani a munkájában, így amikor ezek kimerülnek, olyan tevékenységekkel van mód újraépíteni őket, amelyek egy biztonságos környezetben eltöltött időből származnak, ahol nem kell megküzdeni a környezetből fakadó rizikófaktorokkal (stresszekkel). A burnoutnál – ahogy korábban látható volt –, az egyik dimenzió az érzelmi kimerültség. Ez párhuzamba vonható a munka-szabadidő konfliktus felerősödésével, hiszen ebben az esetben nincs mód visszaépíteni a mentális stressz hatására bekövetkező kimerültséget. Így a munka-szabadidő konfliktus és a kiégés között közvetlen kapcsolatot találunk. A well-beinget tekinthetjük a személy alapállapotának, a konfliktus nélkül, amikor képes egyensúlyt teremteni az energiát felemésztő, és a feltöltő tevékenységek között. Ennek megfelelően tehát, a kiégés a munka-szabadidő konfliktuson keresztül áll közvetetten kapcsolatban a jólléttel. A társak támogatása pedig még a konfliktust megelőzően tud hatással lenni a folyamatra, hiszen a munkában mérsékelheti a megélt stressz-szintre, ami így sosem jut el a végkimerülés állapotáig (Lin et al., 2014).

3.2. Elköteleződés, jóllét és kiégés

Cadime és munkatársai (Cadime et al., 2016) kutatása portugál iskolás korú gyermekek kiégését és akadémiai teljesítményét hasonlítja össze. Az egyik fogalom, amit a kutatók vizsgáltak, az *elköteleződés* volt (ami fontos szerepet tölt be a tanulmányi előmenetelben), amiről bebizonyosodott, hogy a kiégéssel ellentétes kapcsolatban áll. Az elköteleződés komponensei az *életerő* vagy *energia* (vigour) és az *elhivatottság* (dedication). A magas szintű elköteleződés a feladat követelményeinek és a rendelkezésre álló erőforrásoknak az összhangjára utal, valamint arra, hogy a személy kellő kihívást és bizonyos fokú személyes kontrollt érez feladataiban. A well-beinget is beillesztve a kapcsolatrendszerbe, azt találták a kutatók, hogy a burnout egyik dimenziója, az érzelmi kimerültség csak abban az esetben csökkenti az egyén jóllétérzetét, ha az elköteleződés magas. Ez az eredmény megerősíti Maslach korábbi definícióját (ld. feljebb), miszerint a burnout csak abban az esetben jelenik meg, amikor a személy egy számára fontos, hivatástudata szempontjából jelentős tevékenységet végez. Mindemellett pedig több további kérdést is felvet: (1) Valóban negatív jelenség-e a kiégés? – Hiszen a magas szintű munkahelyi elköteleződés egyértelműen kapcsolatban áll a szindróma kialakulásával. Ebből következően pedig: (2) Hogyan tudjuk szinten tartani a már meglevő lelkesedést a munkában, ezáltal pedig elkerülni a burnout kialakulását? Az első kérdésre később térek majd ki, a második kérdésre vonatkozóan pedig két témát említek Qu és munkatársai tanulmányára alapozva (Qu & Wang, 2015). Qu és munkatársai különböző korú és beosztású nővéreket vizsgáltak a kiégés szempontjából, és azt találták, hogy egyrészt a magasabb beosztásúak alacsonyabb szintű kiégést tapasztalnak meg (mivel nagyobb kontrollt éreznek tevékenységük és feladataik felett), illetve az idősebb (30 év feletti korosztály) szintén kevésbé van kitéve a kiégés jelenségének.

A *munkahelyi autonómia* kérdésével kapcsolatban megállapítható, hogy magas autonómia esetén a személy nagyobb kontrollt, döntési szabadságot és kreativitást él meg, ami csökkenti a munkában megélt stressz szintjét. Ez azt jelenti, hogy ha a munkahelyen adott a lehetőség a személy egyéni kreativitásának kibontakoztatására, a kiégés elkerülhető. Lee és Ashforth ugyanakkor megjegyzi kutatásukban, hogy csak abban az esetben csökken a burnout szintje az autonómia hatására, ha a megélt munkastressz alacsony. Azaz, a személy egyértelmű, és konfliktusok nélküli utasítások mentén látja el feladatait (Lee & Ashforth, 1993).

Qu és munkatársai (2015) kutatása alapján, a korosztályi különbségekkel kapcsolatban a *generációk* jellemzőit érdemes számba venni. Jelenleg az Y generáció képviselteti magát a fiatal munkavállalók képében, az idősebbek között pedig az X, illetve a Baby boomer generációkat találjuk. Qu és munkatársai kutatásában a fiatalok nagyobb veszélynek vannak kitéve a burnoutot illetően. Az Y generációban megfigyelhető (ahogy Simon Sinek is említi előadásában (Sinek, 2016), hogy a fiatalok a minden igényt kielégítő, általában kényelmes családi fészekből túlzott önbizalommal, idealistán, és megfelelő stresszkezelési stratégiák nélkül indulnak neki a munka világának. Ehhez társul egy olyan információs társadalom, ahol a világháló kiterjedtségének és gyorsaságának köszönhetően minden szinte azonnal hozzáférhető, és ez egyfajta türelmetlenséget eredményez a sikerek elérésével kapcsolatban. E generációs jellemző is hozzájárulhat, hogy a fiatal korosztály azt tapasztalja meg, hogy túlzott és azonnali eredmény iránti törekvéseik, lelkesedésük és munkavállalásuk miatt gyorsan eléri őket a kiégés. Ami pedig a kérdésünk szempontjából lényeges: a kimerültség megjelenése közben nem áll rendelkezésre olyan önkorrektív stratégia, ami visszaterelné a személyt egy stabil érzelmi állapotba, azaz a megküzdési stratégiák még nem fejlődtek ki. A megoldás tehát a lelkesedés megtartására a tudatosság növelése a feladatokkal együtt járó felelősség vállalásában, valamint a szükséges megküzdési stratégiák elsajátítása. Az idősebb korosztály esetében, mindezzel szemben megvan a szükséges élettapasztalat és döntési képesség, melynek segítségével a munkavállalók felelősséget vállalnak.

Az első kérdésre ennek megfelelően a következő válasz adható: a kiégés megjelenése alapvetően nem negatív, hiszen azt jelzi, hogy a személy megtalálta hivatását, ezzel együtt azonban figyelmet kell szentelni azoknak a tényezőknek, amelyek hiánya megnövelheti a kiégés kialakulásának valószínűségét.

4. Megoldás

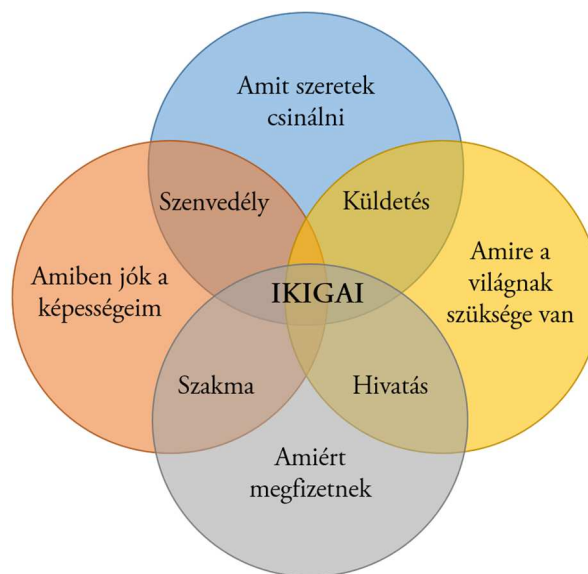
Beaumont cikkében arra mutat rá (Beaumont, Durkin, Hollins Martin, & Carson, 2016), hogy egy lehetséges módja a burnout csökkentésének és a well-being növelésének az önmagunkkal való kedvesség illetve együttérzés gyakorlása. Az ún. „*self-compassion*” kifejezést azon technikák gyűjteményére érti a szakirodalom, amikor az önkritika helyett arra helyezi az egyén a figyelmét, hogy mik azok a dolgok, amit jól csinált, amikért hálás lehet (önmagának illetve másoknak), illetve arra, amit megtanult, az élettapasztalatokat, amelyekkel bölcsebbé vált az évek során. Ez egy nagyon hatékony technika az önbecsülés visszaépítésére, valamint abban is az egyén segítségére lehet, hogy a sikereit illetve hibáit ne mások eredményeire alapozva, hanem saját magához viszonyítva értékelje.

További megoldás lehet – Cadime és mtsai (2016) eredményére alapozva olyan munka megtalálása, ami iránt *elköteleződést* építhet ki a személy. Ehhez kapcsolódóan, Bracha és Bocos (2015) végzett kutatást pályakezdő tanárok körében. A kutatás a tanárok koherencia-érzését vizsgálta, amely a személyeknek az a belső erőforrása, ami ellenállóvá teszi őket a stresszel teli szituációkban. Három komponense a koherencia érzésének (Sense of Coherence): az érthetőség, azaz hogy a személy mennyire érzékeli előrejelezhetőnek és kezelhetőnek a szituációt; a kezelhetőség, vagyis a személy mennyire ítéli kielégítőnek a rendelkezésre álló erőforrásokat a kihívások kezelésében, és a jelentőségteliség, azaz a munkatevékenység érzelmileg fontos a személy számára, és a kihívásokat inkább teljesíthető feladatként, mintsem súlyos teherként éli meg. A kutatók azt találták, hogy a *jelentőségteliség* megtalálása a munkában elősegítheti a megküzdési stratégiák aktualizálását, azaz képessé teszi a személyt olyan helyzetek megoldására is, amelyre alapvetően nem áll készen – a stratégiáit illetően. Ez az eredmény reményt adhat a pályakezdő Y generáció számára, akiknek egyik fő feladatuk a kiégés kivédésében a hatékony megküzdés elsajátítása.

A kiégés szindróma megakadályozásához tehát szükséges a jelentőség-teli cél (elköteleződés) a munkában, de ugyanakkor fontos, hogy a személy elhiggye magáról, hogy elegendő erőforrás áll rendelkezésére, hogy megfelelően elvégezze feladatait. Magabiztosság nyerhető egyfelől a megküzdési technikák gyakorlása által, másfelől pedig az önmagunkkal való együttérzés segítségével (amely lehetővé teszi, hogy a személy kevésbé komolynak és végérvényűnek lássa hibázásait). Az együttérzés technikáinak segítségével a napi gyakorlatba ültethető a személy önmagával eltöltött (reflektív) ideje, ami lehetővé teszi a viselkedés felülvizsgálatát, kiértékelését, ezáltal az egyén a hibákból tanulva, bölcsebben és nagyobb előrelátással tekint a jövőbe.

5. Összegzés

Az eddigiek alapján elmondható, hogy egy hatékony burnout-kezelő program, amely megtartja a személyt szubjektív jólléte magas fokán, első helyre teszi egy vagy több jelentőségteljes cél megtalálását, amelyek iránt elköteleződést tud építeni a személy. Nem szabad elfelejteni emellett az egyénileg választott szabadidős tevékenységek gyakorlását, amelyek révén visszaállítható az az energia, amit a munka kihívásainak teljesítése lecsökkent a nap folyamán. Ez különösen fontos azoknál a munkaköröknél, ahol az egyén nem vezető beosztásban dolgozik, és autonómiája alacsony (Qu és mtsai alapján). Ugyanakkor pedig a társakkal való bizalom építése is fontos a stabil, támogató kapcsolatok kialakulásához, ahol a vezető személyisége különösen meghatározó.

1. ábra: Ikigai

Forrás: saját szerkesztés, Kirai, Miralles (2016) alapján

Végezetül, egy fogalmat mutatok be, amely megvilágítja a közös vonását az előbb felsorolt egyéni megoldásoknak. Van egy japán kifejezés, az *ikigai*, amelynek jelentése, „az ok, amiért érdemes reggel felkelni” (Kirai, Miralles, 2016). Ez egy olyan cél, ami egyesíti a személy számára anyagi forrást teremtő, képességeihez illeszkedő, általa szeretett és a világ által is szükségesnek ítélt tényezőket, azaz, ez egy, a személy számára jelentőségteljes cél megtalálását jelenti. Ez összeköti az előbb bemutatott egyéni megoldásokat: a self-compassion az első lépés, amely abban segít, hogy a személy megértőbben forduljon saját maga felé, és megismerje, mi is az, ami valójában örömet és energiát ad számára); a jelentős cél iránt elköteleződést képes építeni a személy, amely túllendíti saját inkompetenciáján, azáltal, hogy az egyén aktualizálja megküzdési stratégiáit. Ezáltal szinten tartható egy olyan tanulási folyamat, ahol – bár a burnout esélye jelen van – egyensúly alakítható ki az ikigai megtalálásának és gyakorlásának köszönhetően.

Irodalomjegyzék

- [1] Alarcon, G., Eschleman, K. J., & Bowling, N. A.: Relationships between personality variables and burnout: A meta-analysis. *Work & Stress*, 23(3), 2009. 244–263. o. <https://doi.org/10.1080/02678370903282600>.
- [2] Beaumont, E., Durkin, M., Hollins Martin, C. J., & Carson, J.: Compassion for others, self-compassion, quality of life and mental well-being measures and their association with compassion fatigue and burnout in student midwives: A quantitative survey. *Midwifery*. 2016. <https://doi.org/10.1016/j.midw.2015.11.002>
- [3] Bracha, E., & Bocos, M. A.: Sense of Coherence in Teaching Situations as a Predictor of First Year Teaching Interns' Burnout. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 209(July), 2015, 180–187. o. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.276>
- [4] Cadime, I., Pinto, A. M., Lima, S., Rego, S., Pereira, J., & Ribeiro, I.: Well-being and academic achievement in secondary school pupils: The unique effects of burnout and engagement. *Journal of Adolescence*. 2016. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2016.10.003>
- [5] Hayes, M. W.: The Challenge of BURNOUT: An Ethical Perspective. *Annals of Psychotherapy & Integrative Health*. 2013. Retrieved from <http://search.ebscohost.com.ezproxy.montclair.edu:2048/login.aspx?direct=true&db=aph&AN=91511560&site=ehost-live&scope=site>
- [6] Kirai, H. G., Miralles, F.: *Ikigai. A hosszú élet japán titka*. Bookline Könyvek. Budapest. 2016
- [7] Lee, R. T., & Ashforth, B. E.: A Longitudinal Study of Burnout among Supervisors and Managers: Comparisons between the Leiter and Maslach (1988) and Golembiewski et al. (1986) Models. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 1993 <https://doi.org/10.1006/obhd.1993.1016>
- [8] Lin, Y. Sen, Huang, W. S., Yang, C. T., & Chiang, M. J.: Work-leisure conflict and its associations with well-being: The roles of social support, leisure participation and job burnout. *Tourism Management*. 2014. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2014.04.004>
- [9] Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P.: Job Burnout. *Annual Review Psychology*, 52, 2001, 397–422. o. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.397>
- [10] Qu, H.-Y., & Wang, C.-M.: Study on the relationships between nurses' job burnout and subjective well-being. *Chinese Nursing Research*, 2(2–3), 2015, 61–66. o. <https://doi.org/10.1016/j.cnre.2015.09.003>
- [11] Raiziene, S., Pilkauskaite-Valickiene, R., & Zukauskiene, R.: School burnout and subjective well-being: evidence from cross-lagged relations in a 1-year longitudinal sample. *Procedia -Social and Behavioral Sciences*, 116, 2014, 3254–3258. o. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.743>
- [12] Rouxel, G., Michinov, E., & Dodeler, V.: The influence of work characteristics, emotional display rules and affectivity on burnout and job satisfaction: A survey among geriatric care workers. *International Journal of Nursing Studies*, 62, 2016, 81–89. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2016.07.010>

Lektorálta: Kun Ágota PhD, egyetemi adjunktus, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Ergonómia és Pszichológia Tanszék

INTERNATIONAL EXTENSION OF CONDUCTIVE EDUCATION

Oravecz Adrienn

*Eszterházy Károly University, Doctoral School of Education, PhD student,
ora_adri@msn.com*

Abstract

Conductive Education is a comprehensive educational system for rising and educating children and adults with physical disabilities. Cerebral palsy is a motor disorder that leads to developmental delay. It may be is a motor disorder that leads to developmental delay. It may be caused by the lack of oxygen during delivery or something abnormal that happened while the baby was growing in the womb or the result and premature birth. Premature birth may affect the motor and muscle-control area of the brain. The basic theory of Conductive Education which was developed by Andras Pető was everyone can learn, so this developmental delay may be overcome, and coordinated functioning can be achieved by an indirect cognitive route involving teaching and learning. The home of Conductive Education is Hungary where the Pető Institute is still an important reference center. In December 2016 the 9th World Congress on Conductive Education was organized. The conference is the largest event at which conductive educational and other health professional experts came together every two or three years from a number of countries to share latest achievements. During the Congress the General Assemblies of International Pető Association and the European Conductive Association took place where they elect new presidents and the board members. The congress offers a platform to present existing Conductive Education practices inside and outside Hungary and professional discourse between whoever wishes to attend. For data collection modern IT technology has been used with the involvement of the most popular social media side Facebook. The questionnaire gathered more information about recent CE services in different social contexts. Hopefully this present research will contribute to strengthen the cooperation between the members of the Conductive Education network.

Keywords: Conductive Education, Foreign Social Context, International Conductive Network and Organisations

1. Introduction, goals

My study presents Conductive Education, a comprehensive educational system for raising and educating adults and children with motor disorders such as cerebral palsy. This rehabilitation method aims to create a learning environment in which psycho-social development, coordination and motor control improve. During the program learners are actively involved and they learn essential skills for daily living. Conceptualized by Andras Pető in Hungary. Conductive Education is just one of the intervention approaches to cerebral palsy but the only educational one. Cerebral palsy is a term covering a range of developmental disorders caused by variety of factors often not precisely understood in individual cases, occurring at any stages of fetal development, during the birth or in the first stages of extra-uterine life or in the early years of post-uterine life. Their primary effect is upon the motor and muscle control areas of the brain, and therefore upon the development of voluntary movement and thus upon everything that depends on this. Andras Pető proposed a pedagogical approach to disability rather than the traditional medical one, which was revolutionary at that time.

Conductive Education exploded into the Western world in 1986 with a documentary film by BBC *Standing up for Joe*. Since then a great variety services and courses available for the pupils and the conductors worldwide, mainly on the initiative of parents. Similar parental

initiatives have since brought interest to other developed countries. The British conductor training began at the National Institute of Conductive Education in in 1997, initially in association with the University of Wolverhampton. Conductor-training can also be found in Michigan Aquinas College. The biggest base for conductor training outside Hungary is Tsad Kadima's in Israel where today, the conductor specialism can be acquired at the Center for Conductive Education and Cerebral Palsy Studies that is run in conjunction with the Levinsky College of Education in Jerusalem and the Andras Petó College in Budapest, with the support of Israel's Ministry of Education.

The questionnaire was created on the website www.online-kérdoiv.com and shared on [Facebook.com](https://www.facebook.com) to access more people from the target population. The previous survey which examined the adapted forms of Conductive Education [8] was repeated to strengthen its validity but at the same time new questions were added so as to gather more information about those receiving of Conductive Education practiced outside Hungary. The 1. table shows the new aspects of the research. Hopefully the research will contribute to a spirited professional conversations between the members of the international network of Conductive Education.

Table 1: The new aspects of the examination in international extension of CE

Working Conditions and Facilities
Qualifications
Working experience past and present
Working team and colleagues
Developmental tools and facilities

Source: The author

2. Literature review

Cerebral palsy is discussed in the following literature: Russman [13], Rosenbaum and Rosenbloom[11] *Clinics in Developmental Medicine Cerebral Palsy: Science and Clinical Practice* [2] gives a historical perspective of cerebral palsy which conductive education and Petó's name are mentioned and furthermore, touches delicate questions, such as sexual development and life.

The following works describe the international adaptation of Conductive Education: Schenker's works [14], [15] presents the Israeli Model of Conductive Education. Sutton's book [6] collects articles on the internationalising process of CE. He also writes [16] a brief summary of Conductive Education in the UK.

3. Methods and discussion of the topic

Mixed methodology was used. The survey was available on line and were bilingual English and Hungarian to access more people of the target population. The target population of the sample were conductors working abroad, or travelling a lot from Hungary as a delegate by The Petó Andras Collage so as to introduce Conductive Education in new countries of the world.

Even with the translation of the questionnaire into English could not produce a substantial sample, but its results might provoke interest because nobody has never done such a study

before. The survey focused on the adaptive forms of Conductive Education at the same time last year. Its total number of respondents was 46. Thanks to the translation more participants could fill in this second one, and as a result this time the total number was 92.

87 of respondents were female and 5 of them were male. This reflects the generally female gender distribution of those who train and work as conductors. 28 respondents from the total number were aged between 40 and 50 years, 27 of them were between 20 and 30 years old. 10 of them were between 50 and 60 years and only 1 was over 60. This survey consisted of 22 questions from which 5 questions were of a multiple-choice and 4 of a free-response type.

3.1. Cerebral palsy definitions and historical overview

The classical definition of this group of conditions was given by Bax in 1964, and then Mutch et al. in 1992 tried to give a better definition but it still could not express the complexity of this developmental problem. In 2004 a group of neurologists and other medical professional held a meeting with the purpose to reassess the concept and the definition of cerebral palsy. In 2004 a group of neurologists and other medical professional had a meeting with the purpose to reassess the concept and the definition of CP. The final version of the new definition was published in 2007 and reads as follows: „Cerebral palsy (CP) describes a group of permanent disorders of the development of movement and posture, causing activity limitation, that are attributed to non-progressive disturbances that occurred in the developing foetal or infant brain. The motor disorders of cerebral palsy are often accompanied by disturbances of sensation, perception, cognition, communication, and behaviour, by epilepsy, and by secondary musculoskeletal problems.” [10]

The history of cerebral palsy is not one of a distant past but runs into the present day, which offers a better insight to understand its complexity. In the following lines some key figures will be mentioned, responsible for changing interpretations and classifications of the syndrome. William John Little, an English orthopaedic surgeon gave the first comprehensive description of the clinical manifestations of spastic motor conditions. He had been a sickly child with a neuromuscular illness and his childhood experience led him to attend the London Hospital Medical School. At the age of 27 he published a comprehensive treatise on clubfoot and related orthopaedic deformities, which established his reputation as a world authority on these conditions. In 1862 he described individuals who had developed rigid hemiplegia, paraplegia, or generalised rigidity following a preterm or traumatic birth. He believed them to have had experienced a ‘third termination’, to be distinguished from neonatal death or full recovery. Due to this discovery a new hypothesis was established. In the 1960s at the age of 27 he published a comprehensive treatise on clubfoot and related orthopaedic deformities, which established his reputation as a world authority on these conditions. In 1862 he described individuals who developed who had developed rigid hemiplegia, paraplegia, or generalized rigidity following a preterm or traumatic birth and whom he believed had experienced a ‘third termination’ to be distinguished from neonatal death or full recovery. Due to this discovery a new hypothesis was established. In the 1960s his name gradually became associated with spastic diplegia termed as Little’s disease. The second name which must be mentioned is Sigmund Freud. He probably best known as the leading figure of the 20th century’s psychoanalysis but had begun his professional life as a child neurologist. Between 1891 and 1897 Freud published three monographs on CP. In his final monograph he emphasised the importance of classification on a clinical basis, furthermore the frequent lack of an apparent cause for CP and the lack of specificity of perinatal risk factors in its occurrence. His conceptualization of the potential importance of intrinsic biological vulnerabilities to brain injury and resultant outcomes was unique at the time and it still has a great value up to the present day. The third dominant person was

Winthrop Phelps. He formed the American views on classification and treatment of CP over the next 30 years. Although he was a conservative surgeon but his approach to care not excluded other therapies such as bracing, nerve blocks, and adaptive equipment as well as 'muscle education'. He pointed out the usefulness of physical therapy as an early intervention. A shift in treatment occurred between the World Wars when intervention and rehabilitation came into the focus. *Developmental Diagnosis* written by Gesell in 1947 gave adequate instructions how children and infants have to be examined. His suggestions combined massage, passive movements, gross movement synergies, strengthening individual muscles and functional movement patterns, balance-training, stretching tight soft-tissue structures (including plastering, and orthotics), modified seating, walking aids, and equipment and training for daily living activities.

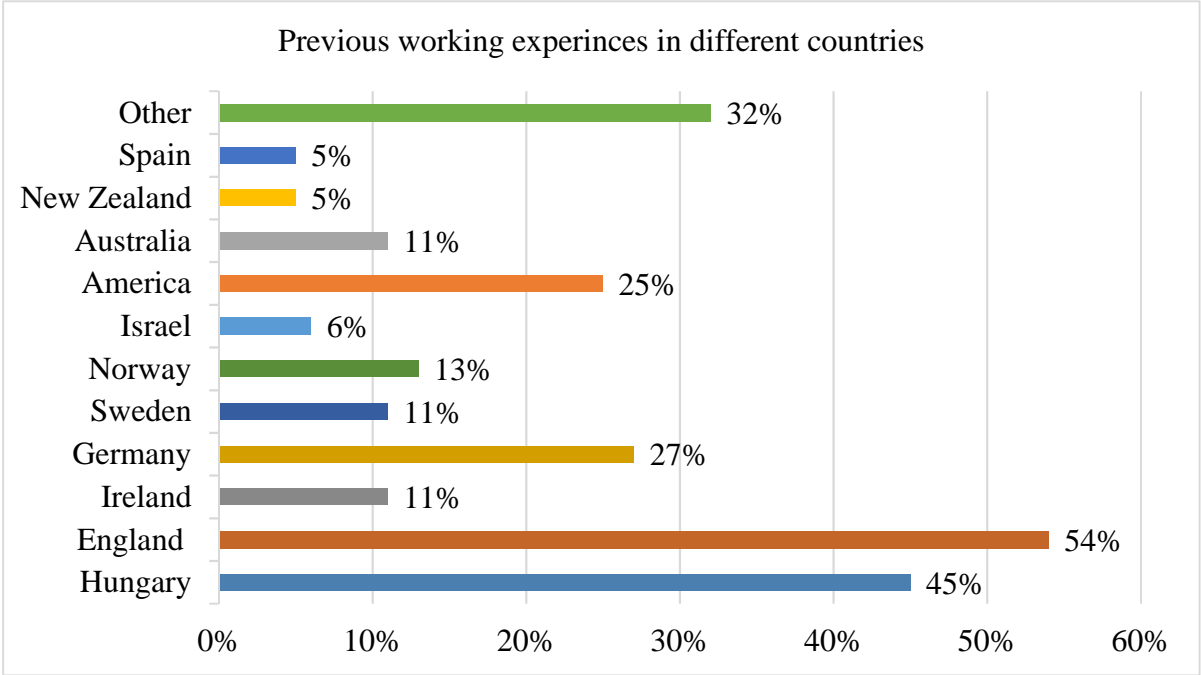
3.2. Conductive Education outside Hungary

Conductive Education and Bobath-NTD were first developed in the 1940s and since then have been widely adopted by conductors and therapists as a major approaches for management of persons with motor disabilities. "The Bobath method was developed by Berta and Karel Bobath in London, England as a 'neuro- developmental treatment approach'. Conductive Education was developed in Budapest, Hungary by Andras Pető and his successors and is an educational-based system for children and adults with motor disabilities. Both approaches share the perspective that clients with neurological impairment have the potential for functional development. The popularity of Conductive Education has grown worldwide even though conclusive research evidence of its effectiveness has not been established yet. Israel was one of the first countries to explore the potential benefit of CE for children with cerebral CP and their families." [14]

"The internationalising process of Conductive Education began thirty years ago, at peak viewing time on the evening of Tuesday 1 April 1986, a one-hour documentary film was shown across the United Kingdom, straight after BBC1's main evening news. It was called *Standing up for Joe*. As it was being shown, people were excitedly ringing up friends and relatives with disabled children telling them to turn it on. Within a few days 11,000 people wrote to the BBC wanting to know more, and bootleg videos were in the post to relatives around the world. The film recounted how an English family had taken their cerebrally palsied son behind the Iron Curtain to the then Pető Institute in Budapest, Hungary" [16]. The following year another documentary was shown *To Hungary with Love* to promote Conductive Education in Britain. The popular success of these two productions inevitably reached important figures in the UK's political arena.

There are now conductor-training schools for conductors in England, Israel, and the United States (two) in addition to Hungary. Conductors, now no longer solely Hungarians, work in some 400 settings around the world, a small but growing trend being in private practice or as 'consultants'[16]. "In the late 1980s and 1990s 20 teachers went to the Pető Institute for training as a precursor to developing a specialised course in England. The first conductor training in the UK started at Keele University in 1996. The National Institute for Conductive Education is another place in the country which offer training possibilities since 1997. The first qualified conductors graduated in 2000. The conductor –training lasts three years. It leads to a BA Honours degree in Conductive Education. Graduates are also granted 'Qualified Conductor Status', awarded by the Foundation for Conductive Education, the national body responsible for NICE. On qualification some conductors are employed by NICE, some go to other charities or centres working with people with disabilities. Some go to work in special schools or abroad" [12]. The present study examined the working conditions of conductors including developmental equipment, other professionals they are working with.

The 1.figure shows their experiences in different countries. More than 50 % of the conductors surveyed were working in England for a shorter or longer period. Hungary got the second place with more than 40%. Hungary is the home of conductive education therefore conductor students often come to visit the Pető Andras Institute or are learning here, then going back after their graduation. In 2007 five students from National Institute of Conductive Education decided that they should visit the Pető Institute and described their experiences. “What struck all of us was the instant familiarity of what we saw.... The equipment was immediately recognisable to anyone who has been involved with Conductive Education, although there were no ladders.” [5]

Figure 1: Previous working experiences in different countries
 Source: The author

The questionnaire examined their satisfaction with working conditions abroad. The 2. figure shows their responses. This question was answered by 87 respondents from the total number. 40% of them evaluated working conditions as good and almost 30% said that they were absolutely satisfied which is very positive. The explanation might be that abroad the majority of the services are private or run by a charity. They provide clean, organised and welcoming atmosphere for service-users.

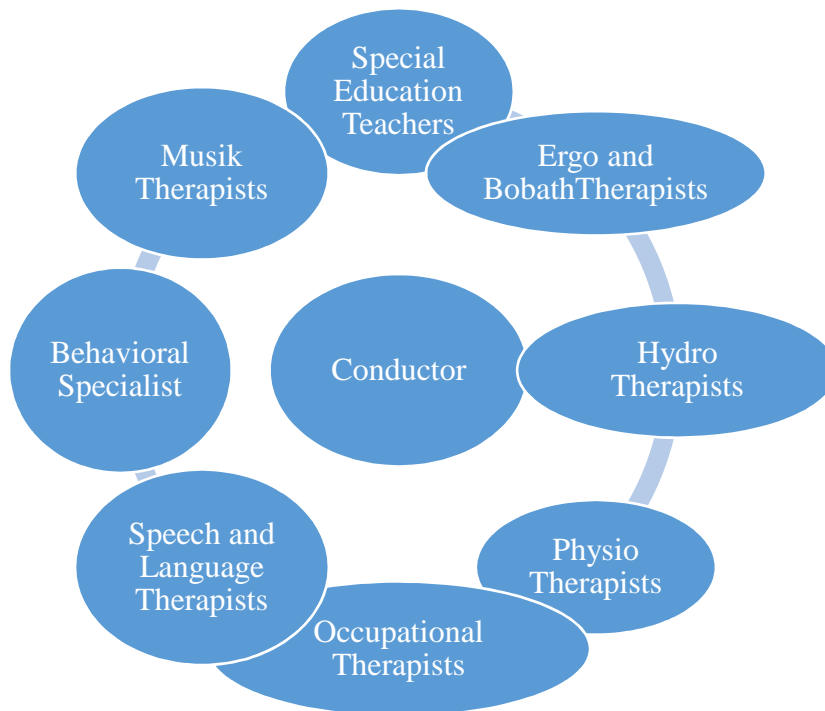
Responses	%
1. I was not satisfied at all.	5 %
2. It was average.	9 %
3. It was quite good.	20 %
4. It was good.	40%
5. I was absolutely satisfied.	25 %

Figure 2 : Conductors satisfaction with their working conditions abroad

Source: The author

Jefferies and Chan cited by Mental Health Commission [3] described multidisciplinary team as: “the main mechanism to ensure truly holistic care for patients and a seamless service for patients throughout their disease trajectory and across the boundaries of primary, secondary and tertiary care”

Conductors often work in a multidisciplinary team for example in Israel at Tsad Kadima.” It was difficult to ignore the Western knowledge of experts in such fields as speech therapy, physiotherapy and occupational therapy....To begin with, paramedical professional were introduced into groups as consultants to the conductors. As time passed, however they began to function as team members in every sense and today, all groups at the centre have a multidisciplinary team with occupational therapists, communication clinicians and physiotherapists. They are partners in programme design and in working with children in groups and individually throughout the day.” [6] The 3. figure shows the other professionals conductors work with on a daily basis. There are several advantages for working in a multidisciplinary team including the following things: Division of labour and knowledge to ensure continuous service delivery for patients. Guaranteeing the maximum effectiveness of the members, because each professional brings her best knowledge to the team. Increasing negotiation and cooperation skills. In the questionnaire 58 % of the respondents evaluated the other therapists’ knowledge as good 44% of them answered that she was absolutely satisfied with their knowledge.

Figure 3: Professionals in the multidisciplinary team

Source: The author

3.3. Areas that needs to be developed with children and adults with cerebral palsy and assistive technology.

Cerebral Palsy as it was mentioned above cause abnormal development in movement patterns and postures due to the lesion but other areas can be affected as well including disorders of sensation, communication, perception, cognition, and behaviour. In the following few lines the development of speech and language acquisition will be described in a normal development then how it happens in the case of a child with CP. The third to twelfth months is the sensitive period for acquisition of speech motor control. Fundamental frequency varies with emotional state and there is easy onset of phonation happens at three months of age then in the next sonant-vowel combinations emerge. When the baby reaches six months of age there is stable subglottal air pressure for up to three syllables with productions lasting two to three seconds. There is rising and falling inflection in crying and coo/babble productions. Voiced/ voiceless consonants are produced indicating abductor/adductor reciprocation at the level of the vocal folds. Sentence-like intonation can be heard by fourteen months of age, and then one month later respiratory support is adequate for production of two-syllable words. By the age of two, there is loudness variation within phrases and inflection for greetings and interjections are appropriate.

Dysarthria is a motor- speech disorder which is common in cerebral palsy. As a result of this disturbances in articulation of speech sounds, abnormal breath support and difficulty with voice quality and control of prosodic features can be sensed. This disease also touches loudness, speed, rhythm and stress and by nasality. The severity of this motor-speech disorder is varied from mild to severe. Mild condition means slightly slurred speech and poor voice quality. Severe condition means little or no intelligible speech.[1] In spastic cerebral palsy the development of speech is normal and the skills of articulation is appropriate to their able-bodied peers at the same age but they demonstrate reduced loudness levels. In this type of CP breathy voice quality, monopitch, monoloudness, hypernasality, and voice quality changes

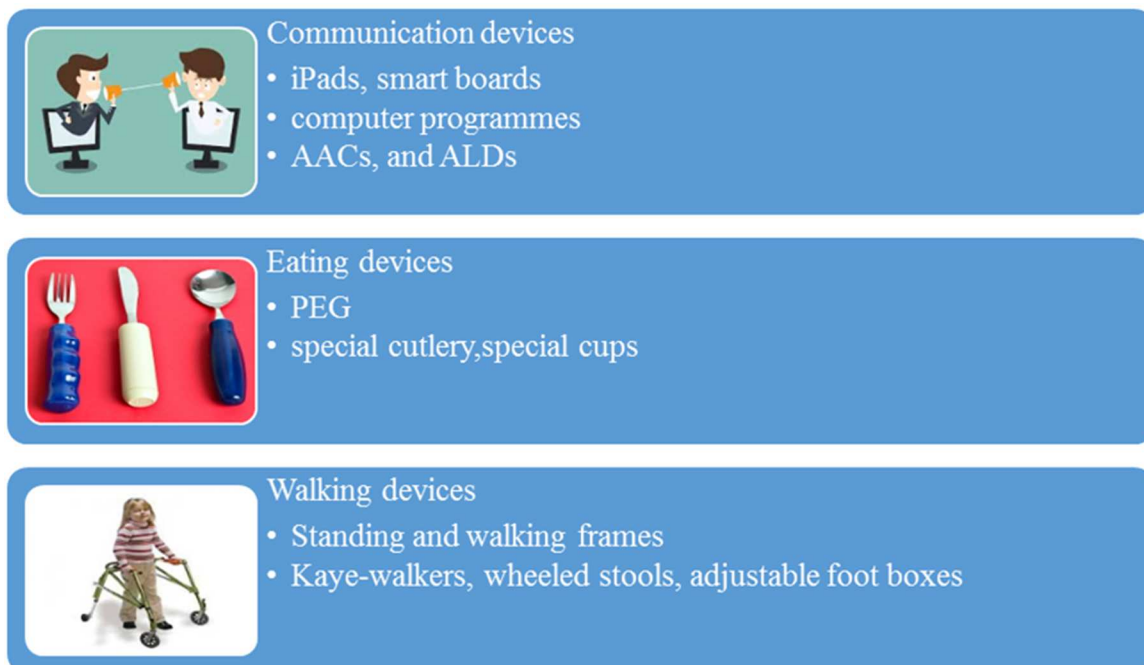
through an utterance are characteristics due to the involvement of the respiratory and laryngeal systems. Spastic children usually produce less articulation errors than children with athetosis. Phrase duration for children with athetosis is two to three times longer than for children with spasticity. Learning to speak is not an easy task even for a healthy child but this is much more demanding for a child with cerebral palsy due to the lack of the basic requirements of normal muscle tone, posture, and movements. Respiration not happens in a normal way because the expiratory muscles are weak. Hypertonicity can cause rigidity in the chest wall. The trunk musculature on the one hand responsible for the actions of the chest wall on the other hand plays an important role in the child's ability to sit up or move. The abnormal trunk muscle tone can lead to structural irregularities. For example, a hypotonic child tries to fix or to stabilize by elevating, retracting, or internally rotating the shoulders. The result is the inability of the rib cage to expand for inspiration or to descend for exhalation for speech.

After speech and language complications were discussed I would like to move on complications in reading and writing. The planum temporale, on the temporal supports language functions and the structural symmetry. Both reading and writing involve the construction of meaning from print, oral language and communication skills which are indispensable for becoming a fluent reader or writer. Struggling with oral language skills modify notably reading comprehension. They usually have a less occasion to communicate and they have difficulties to start discussions because their vocabulary not as rich as their able-bodied peers. They cannot think about the sound structure of language and to link those to the letter. These skills are essential for word identification especially in written English language where the relationship between sounds and letters is not always predictable. They have troubles to segment words into phonemes, or into larger units. Working memory is known to be significant for reading and spelling. Children with cerebral palsy tend to have a weaker working memory than their peers [9]. They often experience the following barriers in the writing process: to maintain an appropriate posture for writing, to grasp and control a writing tool, to stabilize the work with the assisting hand and to form recognizable letters, finally to write at speed and for long periods. Difficulties with motor control will lead to limitations in pencil control. They put too much or not enough pressure on the paper with a pen. Their letters are bigger or smaller than the average. They cannot follow consistently the lines of the book during writing. Children with cerebral palsy are more likely to experience motor fatigue after a long writing task than their typically developed peers [7]. Assistive devices are needed for children with cerebral palsy in school to be able to fulfil the requirements of the mainstream school.

Assistive technology is an umbrella term for both assistive products and related services. According to the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF) definition: "any product, instrument, equipment or technology adapted or specially designed for improving the functioning of a person with a disability" [17]. The questionnaire also focused on what other devices are used by conductors beside the Pető equipment which is special type of furniture used in Conductive Education and how they were satisfied with these equipment for development. The 4.figure shows assistive technology and 5. figure presents the conductors' satisfaction of these technologies. It is not surprising that communication devices are often used as it described earlier oral and written communication are problematic for children with CP. [4]Information Technology has a great dominance on our lifestyle. Children with CP wants to play on the computer just as do non-disabled children. However, they may need adaptations to manage a task with the computer. For many of them it is difficult to use the keyboard and the mouse because their fine motor skills are less developed therefore, they may need to interface their computer with devices such as switches, a joystick, speech technology, or a head mouse. Furthermore, they also perform activities more easily on

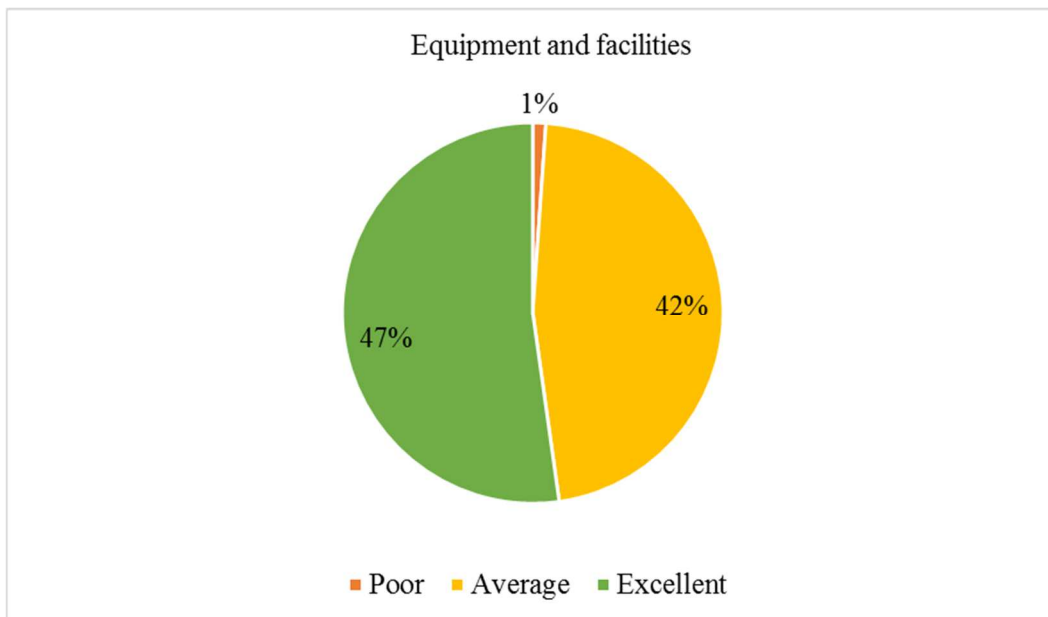
a computer for instance, playing with toys, reading, calling a friend without handling a telephone, driving a power wheelchair, which are usually not computer-based activities. They can experience equality through computer-usage, because it enables them to express their feelings and makes them more functional in daily activities.

The second important area where assistive technologies are helpful is eating. Although for most children early eating skills require relatively simple motor competence but not for children with cerebral palsy. Eating is arduous activity due to the low or high tonus in the upper limbs and struggles with controlling the position of the head as well as chewing and swallowing problems. Training of their hand to mouth movements are crucial as a first step towards independent self-eating. All in all assistive technologies have several benefits for disabled children. First and foremost, they may have a positive socioeconomic effect by improving access to education. Secondly, they may improve self-esteem and self-image by facilitating the process of inclusion in all aspect of life. Last but not least, they may be cost-effective if used in early childhood development. Conductors working abroad seems to have a greater possibility to use these devices which makes their work even more effective.

Figure 4: Assistive technologies used by conductors

Source: The author

Figure 5: Conductors' satisfaction with equipment and facilities for development

Source: The author

4. Summary and future examination on the topic

The aim of this study was to collect more information about Conductive Education practised abroad. The conductors were in the focus especially their working conditions and the other professionals they are working with. The results were very positive. It seems as an employee they are satisfied with their working environment. It is even more essential in such helping job to be happy because they can use their maximum potential and can be more productive. The more varied resources (personal and technical) they can use for development the better the results will be. Assistive devices can increase their personal efficiency very much. Not only they can use the most up-to date developmental equipment, but also have a better insight and closer relationship with other health professionals.

Future research will address young adults with CP. who received Conductive Education for a longer period. The purpose will be to find out how and in which stages of life Conductive Education could help them.

Acknowledgements

I am very grateful to Mr. Professor Iván Falus, for supporting my research as the Head of Research on teaching, teachers and teacher education, my Phd instructors: Magdolna Estefánné Varga PhD and Éva Feketéné Szabó PhD. I am very thankful to Mr. Andrew Sutton who contributed to this publication as a language editor and also with some useful resources. Last but not least I would like to express my gratitude to three wonderful ladies: Rony Schenker, Tünde Rozsahegyi and Beate Hoess-Zenker. Finally, of course all the participants who took part in the survey.

References

- [1] Cockerill, H., Elbourne, D., Allen E., Scrutton, D. Will E., McNee, A. Fairhurst, C. and Baird, G.: Speech, communication and use of augmentative communication in young people with cerebral palsy: The SH&PE population study. *Child: Care, Health And Development*, Vol.40, (2), 2013.149–157. Downloaded: <http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?sid=6ec45a22-7080-4a2b-b26b-4970d31953a3%40sessionmgr4009&vid=5&hid=4211>

- [2] Dan, B., Mayston, M., Paneth, N. and Rosenbloom, L. Series: Clinics in Developmental Medicine. Cerebral Palsy: Science and Clinical Practice. London, England: Mac Keith Press. 2014
- [3] Jefferies, N. and Chan, K.K.: Multidisciplinary team working: is it both hostile and effective? *International Journal of Gynecological Cancer* Vol.14, (2), 2014. 210-211. Downloaded: <http://www.mhcirl.ie/File/discusspampmultiteam.pdf>
- [4] Lidström, H. and Borgestig, M.: Assistive Technology Devices In Computer Activities In A. C. Eliasson and P. A. Burtner (ed.), *Improving Hand Function in Cerebral Palsy Theory, evidence and intervention*. London, England: Mac Keith Press. 2008. pp. 371-384.
- [5] Maguire, G. and Sutton, A. (editors): *Just Do It! Young conductors in their new world*. Birmingham, England: Conductive Education Press. 2009
- [6] Maguire, G. and Sutton, A. (editors): *Internationalising Conductive Education Reports from Recent Advances in Conductive Education*. Birmingham, England: Conductive Education Press. 2010
- [7] Murchland, S., Lane, A., Ziviani, J.: *Written Communication: Clinical Decision-Making For Handwriting In Children With Cerebral Palsy*. In A. C. Eliasson and P. A. Burtner *Improving Hand Function in Cerebral Palsy Theory, evidence and intervention*. London, England: Mac Keith Press. 2008. pp. 339-356.
- [8] Oravecz, A.: *Globális Konduktív Pedagógia*, In: Keresztes G. (szerk.) *Tavaszi Szél 2016 = Spring Wind 2016. Tanulmánykötet. IV. kötet: Pszichológia- és neveléstudomány, sporttudomány, szociológia- és multidiszciplináris társadalomtudomány, történelem- és politikatudomán*. 2016. pp. 80-93.
- [9] Redstone, F.: *Effective SLP Interventions for Children with Cerebral Palsy NDT/Traditional/Eclectic*. San Diego, America: Plural Publishing. 2014
- [10] Rosenbaum P., Paneth N., Leviton, A. Goldstein M., Bax, M.: *Definition and classification document*. *Developmental Medicine Child Neurology* Vol. 49, (2), 2007. 8–14. Downloaded 18.05.2017. from: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1469-8749.2007.00201.x/pdf>
- [11] Rosenbaum, P. Rosenbloom, L.: *Cerebral Palsy: From Diagnosis to Adult Life*. London, England: Mac Keith Press. 2012
- [12] Rozsahegyi, T.: 'A different kind of training'. *Primary Practice*, No. 34, 2003. 45-48.
- [13] Russman, B. S.: *Disorders of Motor Execution I: Cerebral Palsy*. In David, R. B. *Clinical Pediatric Neurology*. New York,: Demons Medical Publishing 2009 pp. 433-450.
- [14] Schenker, R. Capelovitch, S. Sutton, A. Rosenbaum, P. *Conductive Education and NDT-Bobath Experts discussion on History, Development and Current Practice*. *The Israel Journal of Occupational Therapy*, Vol.19,(2) 2010. 31-52.
- [15] Schenker, R. (editor): *Genesis* Birmingham, England: Conductive Education Press. 2016
- [16] Sutton, A. *Conductive Education: the unfinished story* 2016. Downloaded 18.05.2017 from: <http://www.specialworld.net/2016/04/05/conductive-education-the-unfinished-story/>
- [17] WHO. ICF Browser. Chapter 1 Products and technology: World Health Organization Downloaded 18.05.2017 from: <http://apps.who.int/classifications/icfbrowser>

Reviewer: Éva Feketéné Szabó PhD, College Professor, Vice Rector, Andras Pető College

MIT JELENT EGY MAI KOLLÉGISTA KAMASZ SZÁMÁRA A KOLLÉGIUM? ÚJSZERŰ TANULÓI SZÜKSÉGLETEK MEGJELÉNÉSE A HAZAI KOLLÉGIUMI NEVELÉSBEN

Pribék László

*Eszterházy Károly Egyetem, Neveléstudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
prajbek@gmail.com*

Absztrakt

A vizsgált 10 év (2004-2014) során felére csökkent a kollégisták (és ezzel együtt mintegy egyharmadával a kollégiumpedagógusok) száma a Közép-dunántúli régióban, miközben a mediatisztált nemzedék újabbnál újabb korosztályai jelentek és jelennek meg a kollégiumi nevelésben.

A hazai kollégiumpedagógia helyzetének kutatótsága jelenleg hiányterület. A mögöttünk álló két évtizedben elmaradtak azok a lokális szinten túlmutató terepkutatások, amelyek újszerű, problémás nevelési részterületeket tártak volna fel az érintettek (kollégisták és szüleik, kollégiumpedagógusok) párhuzamos bevonásával, vagy akár csak egy-egy részcsoport átgondolt megszólításával.

Jelenleg a szakma nem rendelkezik országos pedagógus továbbképzési tematikával. Nincs olyan kollégiumfejlesztési program, amely a folyamatosan változó tanulói és szülői szükségletek követésére, illetve azok szakszerű kielégítésére gyakorlatorientált megoldási alternatívákat kínálna fel mind a pedagógusok, mind pedig a tantestületi csoportok különböző variációinak. A személyzetfejlesztés, a szervezetfejlesztés, a minőségfejlesztés és a vezetésfejlesztés kollégiumi perspektívái (Benedek, 1999) nem tudnak előtérbe kerülni.

A 2013 óta érvényben lévő Kollégiumi Nevelés Országos Alapprogramjának legújabb változata (KNOAP) számos területen újragondolásra szorul. A pedagógiai munkát alapvetően meghatározó két fő tényező ellátása (KNOAP szakmai előírásoknak, elvárásoknak való megfelelés, valamint a kollégista és szülői szükségletek rendszeres nevelőtanári kielégítése) egyre távolodik egymástól a gyakorlatban.

Joggal merül fel tehát a kérdés: mit jelent egy mai kollégista kamasz számára a kollégium? Mely kollégiumpedagógiai részterületeket ítélik meg a legproblémásabbaknak a kollégisták és szüleik a tartós tanulói bentlakás szempontrendszerre és a pedagógiai folyamatok Falus-féle (1986) szakaszolása alapján? A jelenlegi Kollégiumi Nevelés Országos Alapprogramjában leírtakhoz képest mennyiben más szülői és tanulói igények fogalmazódnak meg ténylegesen? 2014-ben, Dr. Kotschy Beáta konzulensi támogatásával megkezdett kollégiumpedagógiai kutatásomat egy alapozó kérdőíves vizsgálattal 2015-ben indítottam újtára, amely külön kollégisták (N=101) és külön kollégista gyerekekkel rendelkező szülők (N=87) körében került kitöltésre. Az eredmények feldolgozása és kiértékelése (SPSS) után 2016-ban a kollégisták körében (N=116) metafora kutatást végeztem a kollégiumról (mixed methods). Előadásomban és a tervezett tanulmányomban a kutatások eredményeit, illetve azok feltételezett összefüggéseit, következtetéseit szeretném ismertetni.

A tervezett tanulmány terjedelme: min. 1 ív (6 – 12 oldal).

Kulcsszavak: kollégista, kollégiumi nevelés, tartós tanulói bentlakás, problémás részterületek.

1. Bevezetés: a kutatás indokoltsága a Közép-dunántúli régió adatainak tükrében

A 2004/2005-ös tanévet összesen 7809 kollégiumi feladat-ellátási helyen lakó, nappali tagozatos középiskolás kezdte el a Közép-dunántúli régióban⁵⁴, amelyből 3823 fő volt lánytanuló. A 2013/2014-es tanév 5474 fővel indult, melyből 2516 főt kollégista lánytanuló tett ki. Ugyanezen időszak alatt a 485 főnyi főállásban foglalkoztatott kollégiumpedagógusból⁵⁵ 131-nek szűnt meg az állása. A vizsgált időszakban tehát a kollégisták létszáma mintegy 30%-kal, ezen belül a lányoké 34%-kal, míg a főállásban dolgozó kollégiumpedagógusok száma pedig 27%-kal csökkent.

A kollégista létszám alakulása a következő tanévben meredek esést mutatott: a Közép-dunántúli régióban lakó, nappali tagozatos kollégisták létszáma 2014. október 1-i állapot⁵⁶ szerint 3642⁵⁷ főt tett ki, ami az egy évvel korábbi adathoz képest újabb 33,5%-os csökkenésnek felel meg. Elmondható, hogy a nappali tagozatos középiskolás kollégisták létszáma tíz tanév leforgása alatt 53,37%-kal zuhant. Ugyanezen 10 éves időszak során a középiskolai tanulók száma a nappali oktatásban (a hat- és nyolcévfolyamos gimnáziumok adataival együtt) 2004. október 1-én 44.934⁵⁸ főt tett ki a Közép-dunántúli régióban, míg 10 év múlva ugyanez a mutató 36604 főt ért el, ami összességében 19,53%-os csökkenésnek felel meg. A rendelkezésre álló adatok alapján megállapítható, hogy a középiskolai tanulók létszámában bekövetkezett ~20%-os csökkenéshez képest a kollégiumi feladat-ellátási helyen lakó, nappali tagozatos középiskolások száma ugyanezen 10 éves időszak alatt drámai mértékben, mintegy 53%-kal esett vissza. A kollégista létszámcsökkenés jelentősen meghaladja és eltér a nappali tagozatos középiskolások számának visszaesésétől.

A vizsgált időszak (2004-2014) során Fejér megyében ~63%-os (2982→1104), Komárom-Esztergom megyében ~53,5%-os (1541→725), Veszprém megyében ~44%-os (3286→1813) kollégista létszámcsökkenés mutatható ki.

2. A kutatás célja

Új tanulói szükségletek feltárása a kollégiumi nevelésben. Az alábbi négy kérdés kutatási problémaként való értelmezésére kerül sor:

- Mit jelent egy mai kollégista kamasz számára a kollégium? Milyen kielégítetlen tanulói szükségletek jelennek meg a kutatási eredményekben?
- Mely kollégiumpedagógiai tényezőket ítélik meg a legfontosabbaknak a kollégisták, valamint szüleik a tartós bentlakás szempontrendszer és a pedagógiai folyamatok Falus-féle (1987, id. Szabó, 2010) szakaszolása alapján?
- Mely kollégiumpedagógiai tényezőket ítélik meg a legproblémásabbaknak és a legkevésbé problémásoknak a kollégisták, valamint szüleik a tartós bentlakás szempontrendszer és a pedagógiai folyamatok Falus-féle szakaszolása alapján?

⁵⁴ Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu) által (Koll_2004_13_1) egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány.

⁵⁵ Az összes főállású pedagógusban benne vannak a kollégiumi nevelőtanár munkakörben foglalkoztatottakon kívül - a vezetők, vezető helyettes (43 fő) - nyelvtanár, testnevelő tanár, ének-zene tanár (6 fő) - könyvtáros tanár (5 fő) - pszichológus (1 fő) - fejlesztő pedagógus (1 fő).

⁵⁶ Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu) által (Koll_2004_13_2) egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány.

⁵⁷ Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu) által (Kozepdunantul_kollegium) egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány.

⁵⁸ Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu) által (Kozepisk_xls) egyedi kérésre összeállított táblázatos adatállomány.

3. A téma felvezetése, a vonatkozó szakirodalom bemutatása

A hazai neveléstudományi vizsgálatok során viszonylag kevés szó esik a tanulók által megfogalmazott szükségletekről, akik „belső fogyasztóként” (Murgatroyd és Morgan, 1993, id. Kotschy, 1996) vannak jelen a köznevelési rendszerben. A köznevelési szolgáltatások szülői és tanulói megítélésének, értékelésének jelentős szerep tulajdonítható, hiszen befolyásolják azok igénybevevői körét, létszámát, összetételét, stb. Ross és Levacic (1999) köznevelési intézmények bevált, gyakorlatorientált modelljeit mutatják be nemzetközi kitekintésükben. Az ily módon feltárt, változatos megoldási logikákon nyugvó erőforrás (humán, pénzügyi, koncentrált szolgáltatási, stb.) allokációk közös lényegi eleme, hogy diagnosztizált fogyasztói szükségletekből indulnak ki, a helyi sajátosságok szem előtt tartásával komplex szervezeti erőforrás hozzárendeléseket hajtanak végre, követik és reagálnak a fogyasztói szükségletek változásaira. Pedagógiai értékrendjük szilárd, ugyanakkor az állandó változásokra, változtatásokra rendezkednek be működésük során.

Magyari Beck (2003) szerint a pedagógiai tevékenységek tervezésekor és végrehajtásakor szélesebb társadalmi elvárásokat is szükséges figyelembe venniük a köznevelési intézményeknek, melyek döntő többsége jogszabályokban is előírt a pedagógusok számára. Pedagógiai folyamataik közös vonása, hogy társadalmilag elfogadott értékek bevezetésére és elmélyítésére irányulnak az ifjabb nemzedékek megszólításával, képesek elősegíteni a fiatalok leendő munkaerő-piaci sikereit, személyiségfejlődését és szocializációját.

Lövey és Manohar (2008) arra mutatnak rá, hogy a szervezeteknek nagy szükségük van átgondolt fogyasztói szükséglet kielégítésekre, hiszen maguk a szolgáltatások igénybevevői igazolják a hasznosságukat és hosszú távú létjogosultságukat. Tenner és DeToro (1996) megerősítik, hogy amennyiben a változások új követelményeire való figyelés és lekövetés elmarad, az idővel kikezdi a szervezeti szolgáltatások hatékonyságát. Gelei és Gémesi (2010) kutatásaik tükrében mindezt annyival egészítik ki, hogy a szolgáltatásnyújtás sokszor bonyolult folyamatában nemcsak a fogyasztó által észlelt hasznosságnak kell prioritást élveznie, hanem ezzel párhuzamosan a szolgáltatásoknak valódi értékteremtő erővel szükséges bírnia. Shiba és Walden (2006) európai példákra hivatkozva kiemelik, hogy a szervezet által nyújtott érték-és kompetenciadimenziók meghatározó tényezője a vevői igények és szükségletek maradéktalan kielégítése, amely a szolgáltatást nyújtó szervezetektől folyamatos fejlesztéseket és újításokat követel meg. Hammer és Champy (2000) észak-amerikai vizsgálatai arra világítanak rá, hogy a fogyasztó-szolgáltató viszonyban az elmúlt néhány évtizedben meghatározó fordulat állt elő. Jelentősen megnövekedett a fogyasztói döntések értéke, az új versenyhelyzetben fókuszba került a döntések háttérében fellelhető tényezők sokdimenziós és bonyolult hatásrendszere. A fogyasztók már nem feltétlenül szorulnak rá azokra a szervezetekre, akik szükségleteiket nem képesek megérteni és kielégíteni.

A köznevelési intézmények tehát „hármasszorításban” szervezik és valósítják meg mindennapi működésüket. Kénytelenek megfelelni a javarészt jogszabályokban fellelhető társadalmi elvárásoknak, más intézményekkel együttműködésben megjeleníteni és tevékenykedni a pedagógiai programban meghatározott értékrend szerint, valamint ezzel egyidejűleg a mindenkori fogyasztói szükségletek kielégítésére törekedni.

Napjainkban a hazai középiskolás kollégisták túlnyomó többségét már a Z-generáció tagjai teszik ki. Jól feltételezhető módon a hazai köznevelési szolgáltatásokkal kapcsolatos igényeik, szükségleteik sem ugyanazok, mint az időben őket megelőző, korábban sokkal nagyobb számban megjelenő kollégista generációké. Benedek (2002) a kollégiumokkal kapcsolatosan jelentősen átalakuló megrendelői szükségletekre hívja fel a figyelmet és új, turbulensen változó kollégiumi környezetet vizionál, amelyben a megrendelői (szülői, tanulói, iskolai) igényeknek csak az újszerű szakmai kihívásokra felkészült, korszerű adaptációval rendelkező

kollégiumszervezetek képesek megfelelni. Benedek (1997) rámutat, hogy a hazai kollégiumpedagógia tartalmi-módszertani megújulása elengedhetetlen, melyben sikerorientált nevelőtestületek részvételére van szükség. Szalavetz (2013) analogizált folyamatjellemezését kiragadva mindez olyan egyéni szakosodások sorozatát jelenti és kódolja a munkacsoport variációk, ezen keresztül pedig a szervezetek életébe, amelyek minőségi tevékenységi köröket képesek hosszú távon generálni.

Benedek (2002) perspektivikus értelmezésében „differenciált szakmai út” járható: e szerint megkülönböztet felsőoktatásra előkészítő kollégiumot, szakkollégiumot, speciális kollégiumot, általános kollégiumot, diákszállást és iskolával egybeszervezett internátust. Konceptiójának lényege, hogy a jelenlegi monolit egységesítés helyett a kollégiumi nevelés-oktatás differenciált szakmai-szolgáltatási szigeteit és intézménytípusait szükséges kollégiumi rendszer szintjén létrehozni, folyamatosan szem előtt tartva a mindenkori megrendelői igényeket, lekövetve annak aktuális (akár trendszerű) változásait.

4. Alkalmazott módszerek: a kutatás módszertani háttérének tervezése és összeállítása

Kollégiumpedagógiai kutatásom kombinált módszertanra (kvantitatív-kvalitatív kombinációra) épül. Tervezési háttérében Creswell (2012, id. Sántha, 2015) értelmező szekvenciális modellje áll (Morse jelölése alapján: kvant→KVAL). Első lépésként kvantitatív adatgyűjtésre-és elemzésre kerül sor. A második fázisban kvalitatív adatgyűjtést-és elemzést hajtunk végre. Végül a kapott eredmények értelmezése zárja a folyamatot. A vizsgálat során az alkalmazott kvantitatív (kérdőíves) vizsgálati al módszer kiszolgálja a kvalitatív (metafora kutatás) főmódszert a mélyebb összefüggések feltárása, megértése érdekében (Szokolszky, 2004, id. Sántha, 2015). A konkrét séma alapján működő modellben tehát a módszerek a kutatás más és más fázisaiban követik egymást. Mindez a gyakorlatban első lépésként, több hónapos tervező-feldolgozó munka eredményeképpen, összesen két kérdőív összeállítását⁵⁹ jelentette 2015-ben:

- 60 függő változó 60 zárt kérdésben való megfogalmazása a kollégista gyerekekkel rendelkező szülők kérdőívében, válaszadás 5+1 fokú Likert-skálán (skálaértékek jelentése: 5: teljes mértékben jellemző, 4: javarészt jellemző, 3: közepesen jellemző, 2: inkább nem jellemző, 1: egyáltalán nem jellemző, +1: nem tudom), kinyomtatott papír formátumra szerkesztve;
- 64 függő változó 64 zárt kérdésben való megfogalmazása a kollégisták kérdőívében, válaszadás 5+1 fokú Likert-skálán (skálaértékek jelentése: 5: teljes mértékben jellemző, 4: javarészt jellemző, 3: közepesen jellemző, 2: inkább nem jellemző, 1: egyáltalán nem jellemző, +1: nem tudom), google-drive formátumban szerkesztve, e-felületen történő terjesztésre (a függő változók előtt 4 független változóval).

A Falus-féle folyamatlogika kollégiumi adaptációja

Az anonim, önkéntes kitöltésre alapozó kvantitatív mérőeszközök kérdésstruktúrája Falus pedagógiai folyamatokat rendszerező koncepcióját (1987, id.m.) követte. Az adaptáció révén, az egyes kollégiumpedagógiai folyamatokra vonatkozó kérdések preaktív, interaktív és posztaktív szakaszok valamelyikébe kerültek besorolásra, logikus és összefüggés-szerű folyamatvázat alkotva⁶⁰. A szakmai egységesség elősegítése érdekében a tényleges gyakorlat (a leendő kollégisták kollégiummal, már kollégistákkal való első találkozásától kezdve a kollégiumból való kiköltözésig) megjelenítésére törekedtem az alábbi kérdéscsoportok kialakításával:

---

⁵⁹Brahmi I. és tsai (2009): Úton, út közben a kollégiumi esélyteremtésért elnevezésű kollégiumpedagógiai szakmai kiadvány 200. oldalán megjelent kérdőív (pp. 202., kiadó: Szolnok Városi Kollégium, ISBN 978-963-06-7103-3.) szisztematizált szerzői továbbfejlesztése.

⁶⁰ A két kérdőív a mellékletben látható.

- a. kollégiumba történő tanulói beiratkozás jellemzői,
- b. kollégiumi diákéletre, annak körülményeire vonatkozó tanulói kérdések,
- c. tényezők, amelyek jelentősen javítják a tanulói közérzetet,
- d. egyéni kollégista jellemzők.

4.1. A kérdőívek szerkezete, logikája

A kollégista e-kérdőív 5 független változóval (nemre, korra, középiskolai típusra, otthoni lakóhelyre, szülők legmagasabb iskolai végzettségére vonatkozó) egészült ki abból a célból, hogy a kitöltők alapján későbbi rész-kialakításokra is alkalmas legyen (sokkal nagyobb mintaelem szám elérésekor természetesen), amennyiben szükséges. Mindkét kérdőív végén a válaszadóknak lehetőségük nyílt további egyéni kiegészítéseket megfogalmazni.

Minimális elvárásként fogalmazódott meg az almodszer tervezése során, hogy a szülők esetében a 75 fő, míg a kollégisták esetében 100 válaszadó megszólításra kerüljön. Utóbbi szám azért ennyiben került meghatározásra, mert a legfrissebb, 2014. október 1-i KSH adatot alapul véve (3642 főnyi kollégista létszám a régióban) alapján a teljes populációra vetítve a 3%-os alsó határ közelítése (jelen esetben 2,745%) realizálhatónak tűnt.

Az adatok feldolgozására adatelemzési terv készült, amely tartalmazta:

- Az egyes részterületi adathalmazok szignifikancia szintjének vizsgálatát Friedman-teszttel (a megkérdezettek körében mennyire van a témában konszenzus), valamint a részterületet alkotó indikátorok rangsorolását, vagyis annak meghatározását, hogy az egyes változókat mennyire tartja problémásnak az adott szülői és kollégista kitöltői csoport a téma szempontjából; ezen belül is szerintük melyek a leginkább (1-3) releváns változók.
- Főkomponens analízis alkalmazását azzal a céllal, hogy a modellredukció során a lehető legmagasabb magyarázott varianciához jussunk el a lehető legkevesebb faktor figyelembevételével (60 dimenziós szülői vektorból 1 főkomponenst, míg a 64 dimenziós tanulói vektorból, részterületenként 1-1 skalár értéket generálunk). A változóink ismerete mellett azt gondoljuk, hogy a teljes varianciának csak kis hányadát teszi ki az egyedi és hibavariancia. Végeredményben tehát olyan „kompromisszumos megoldásokat” (kollégiumi főkomponenseket) keresünk feltáró faktorelemzéssel az egyes részterületeken, ahol egyidejűleg valósul meg a lehető legtöbb információ elérése a lehető legkevesebb faktor segítségével.

A kvalitatív kutatási főmódszer, a kollégisták körében történő metafora kutatás tervezésére és kivitelezésére Vámos (2001, 2003) útmutatásai alapján került sor. A többféle alkalmazási lehetőség közül a vizsgált kulcsfogalomhoz („kollégium”) köthető metaforák provokálására, majd azok alanyok általi (szöveges magyarázattal történő) kiegészítésére (Vámos, 2001, id. Fábrián, 2007) esett a választás.

A folyamat támogatására, zavartalan helyszíni lefolytatására konkrét szabályrendszer került összeállításra. Ennek szerves része az a kutatásetikai vonatkozású megállapítás is, hogy további konkrét információ nem adható ki a metafora kutatásfolyamatot támogató személyi, helyszíni részleteiről, bármi is legyen az eredmény (ezt mindenki közöltem a vizsgálat megkezdése előtt).

Minimális elvárásként fogalmazódott meg a főmódszer tervezése során, hogy legalább 100 főnyi kollégista mintából tudjunk a későbbiekben dolgozni, azaz itt is közelítsünk a teljes populációra vetített (2014. október 1-i KSH adatot alapul véve a 3642 főnyi kollégista létszám a régióban) 3%-os válaszadói létszámhoz.

4.2. A mintavétel folyamatának rövid leírása

2016 januárjában mindkét kvantitatív mérőeszköz próbatesztelésére sor került az egyik megyeszékhely nagy kollégiumában. Az apróbb változtatási javaslatok bekerültek a végleges kérdőíves felmérések anyagaiba.

A két kérdőív kitöltésére ugyanabban az időszakban, 2016. február 1- március 14 között került sor. A nem reprezentatív szülői és kollégista kérdőíves felmérés egyszerű, véletlen mintavételekre épült, melyek viszonyítási (etalon) alapon kerültek kiválasztásra. A kiválasztási stratégiát a Közép-dunántúli régióban található megyeszékhelyek (Esztergom, Veszprém, Székesfehérvár) koncentrált középiskolás kollégista jelenléte indokolta. A kérdőíves vizsgálat eredményeképpen összesen 101 kollégista és 87 kollégista gyerekekkel rendelkező szülő került be a válaszadók közé a három megyeszékhely négy nagyvárosi kollégiumának valamelyikéből. A felmérést az intézményvezetők helyszíni szervezői-előkészítői munkájukkal segítették. A kvalitatív vizsgálatban összesen (N=116) válaszadó vett részt. Fontos szempont volt, hogy a kérdőíves kutatásban korábban résztvevők legalább kétharmada ennél az adatfelvételnél is megjelenjen. Az alkalmazott kutatási logika szerint tehát a kérdőíves kutatás mintegy előkészítette a metafora vizsgálatot.

A kvalitatív vizsgálatban összesen 116 válaszadó vett részt. Fontos szempont volt, hogy a kérdőíves kutatásban korábban résztvevők legalább kétharmada ennél az adatfelvételnél is megjelenjen. A metaforák felvétele 2016. október 1-november 14 között zajlott több intézményi helyszínen, amely anonim és önkéntes volt a kollégisták számára. A kutatás során alapvető szempontként jelent meg, hogy olyan kollégisták kerüljenek a metafora kutatásba, akiknek előzetesen nincs tudomása a kutatásról (ne legyen direkt korosztályos befolyásolás). A metaforák felvétele ebből a megfontolásból előzetes terv alapján (hely, idő, felvételt támogató kollégák) történt mindaddig, amíg el nem értük a minimálisan kitűzött válaszadói létszámot. A kiválasztási stratégia tehát szisztematikusnak tekinthető, a kutatási elemek (előrehaladási tervben szereplő időpontok, helyszínek, stb.) komplett listája alapján valósult meg.

4.3. Kuckartz (2014) kombinált módszertani felfogásának kutatási relevanciája

Jelen kutatás szempontjából elfogadottnak tekintjük Kuckartz (2014, id. Sántha, 2015) kombinált módszertanra vonatkozó felfogását, aki „továbbvezető koncepcióként” azonosítja a kevert paradigmát és nem ismeri el a trianguláció részhalmozaként. Vizsgálati fókuszában a kutatási problémának megfelelő módszerek kiválasztása és alkalmazása jelenik meg, a triangulációt pedig egyfajta validálási technikának tartja (Kuckartz, 2014, id. Sántha, 2015).

Mindezt figyelembe véve, a validálási követelmények erősítése érdekében az alábbi trianguláció tipológiák alkalmazására került sor a kutatás során:

- elméleti trianguláció (kedvezőtlen kollégiumpedagógiai jelenség rövid megvilágítása tanulói szükségletek, valamint szervezetelméleti perspektívából),
- módszertani trianguláció, módszerek közötti (Between Method) altípus (két különböző vizsgálati módszer alkalmazásával kongruens, összehasonlítható adatok létrehozása),
- személyi trianguláció (az adatgyűjtésben különböző személyek vesznek részt),
- adatok triangulációja (időbeli dimenzió: jelenség vizsgálata több különböző időpontban, térbeli dimenzió: a jelenség vizsgálata több különböző helyen, személyi dimenzió: a jelenség vizsgálata több különböző alanytól).

4.4. Kutatási eredmények feldolgozása

Mindkét kérdőív eredményeinek feldolgozása SPSS célszoftver segítségével történt az adatelemzési tervnek megfelelően.

A kollégista e-kérdőívek esetében a 101 válaszadóból csupán 8 fő adott le hiányos adatokat, ezek között egyik sem rendelkezik 3-nál több megválaszolatlan (üresen hagyott/nem tudom) kérdéssel. A belső konzisztencián alapuló megbízhatósági vizsgálat során a Cronbach-alfa szintje mind a négy részterületnél (a. kollégiumba történő tanulói beiratkozás jellemzői, b. kollégiumi diákéletre, annak körülményeire vonatkozó tanulói kérdések, c. tényezők, amelyek jelentősen javítják a tanulói közérzetet, d. egyéni kollégista jellemzők) meghaladta a Malhotra-féle minimálisan elvárt (0,6) szintet (Malhotra, 2002, id. Sajtos-Mitev, 2007). Mindez azt jelenti, hogy a skálát alkotó állítások konzisztensek a mért fogalmakkal. Az érvényesség vonatkozásában a vizsgált fogalmak pontos, mérhető jellemzőkre történő lebontása valósult meg annak érdekében, hogy a mérési skála képes legyen megragadni az adott fogalmak teljes jelentését (tartalmi érvényesség). A létrehozott skála működőképességére vonatkozóan korábbi vizsgálat (Pribék, 2014) szolgált külső kritériumforrásként (kritérium érvényesség). A vizsgálat konvergens (fogalmi) érvényességgel is jellemezhető, hiszen számos kérdéscsoporton belüli tényező azonosan viselkedik.

Az összesen 100 (véletlenszerűen kiválasztott) kollégista gyerekekkel zárt borítékban kiküldött és visszahozott papír alapú anonim és önkéntesen vállalt szülői kérdőívből 87 db. érkezett vissza. Mindegyik hiánytalan, pontosan értelmezhető kitöltéssel rendelkezett. Megjegyzendő, hogy a szülői kérdőíves felmérés visszaküldési határidejét nem tudták a szülők tartani, az anyag mintegy fele határidőn túl érkezett vissza (3-4 hetes csúszási idő).

A metafora kutatás feldolgozása az indoklások sokszori újragondolásával és gondolatértékes házi ábrázolásaival együtt két hónapot (2016. december-2017. január) vett igénybe. A folyamat az interpretáció argumentatív biztosítása (Sántha, 2009) mellett zajlott (a kvalitatív adatok feldolgozása és értelmezése Dr. Kotschy Beáta konzulensi megvitatása mellett történt).

5. Vizsgálati eredmények (kollégisták)

A tanulói kérdőíves kutatáshoz kapcsolódó főkomponens analízis eredményeinek összefoglalása:

1. táblázat: Eredmények

	a. Kollégiumba történő tanulói beiratkozás/beköltözés jellemzői” részterület 10 kérdéssel	b. Kollégiumi diákéletre, annak körülményeire vonatkozó tanulói kérdések részterület 30 kérdéssel	c. Tényezők, amelyek jelentősen javítják a tanulói közérzetet részterület 10 kérdéssel	d. Egyéni kollégista jellemzők részterület 10 kérdéssel
Hány változó alkotja a főkomponenst?	6	22	6	3
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) érték:	0,60: a változóink közepesen alkalmasak az analízisre	0,820, azaz a változók nagyon alkalmasak az analízisre	0,669, azaz a változók közepesen alkalmasak az analízisre	0,582, azaz a változók gyengén alkalmasak az analízisre
Szign.:	0,00: megfelelő	0,00: megfelelő	0,00: megfelelő	0,00: megfelelő

Forrás: Pribék, 2016.

- a. főkomponens faktorok: otthoni anyagi körülmények, otthoni családi konfliktusok, jól működő kollégiumi közösség tagja szeretne lenni, a testvérem/testvéreim jelenleg szintén középiskolai kollégisták (ugyanott vagy másutt) kollégiumi életről alkotott véleménye, a kollégium beköltözés előtti megtekintése, kevesebbe kerül a családnak, ha beköltözik.
- b. főkomponens faktorok: kollégium közvetlen környezete, kollégiumi étkeztetés, személyes értékek lakószobai tárolhatósága, a kollégiumépület általános állapota, a tájékoztatás szintje a házirendről, diákok érdekeit szem előtt tartó házirend, kulturált közösségi együttélést lehetővé tevő házirend, kollégiumi rendezvényen, programokban való részvételi lehetőségek, a diákok javaslatainak, véleményének figyelembe vételi kérdése, délutáni tanulásszervezés, a kollégiumi programok otthoni elmesélése, kollégiumi foglalkozások tanulói hasznosságának, érdekessé tételének kérdése, illetve azok időbeli átgondoltsága, a nyugodt esti pihenés feltételeinek biztosítása, nevelőtanárok felkészítő munkája a másnapi iskolai feladatokra, a nevelőtanárok törődése a kollégisták személyes problémáival, rendre, tisztaságra, fegyelemre való nevelés, a kollégiumi foglalkozások és a szabadidő arányának kérdése, általános közérzet, a továbbtanulási célok nevelőtanári támogatása, szülővel/gondviselővel való kapcsolattartási intenzitás.
- c. főkomponens faktorok: a nevelőtanároktól kapott figyelem és törődés, diák-önkormányzati élet megítélése a kollégiumban, újszerű foglalkozásokon való tanulói részvétel, nevelőtanárok tanulói gondolkodásfejlesztése, fizikai és lelki biztonság kérdése a kollégistatársak között.
- d. főkomponens faktorok: délutáni olvasás kérdése, szóban és írásban történő kollégista önkifejezés problematikája.

6. A tanulói kérdőíves kutatáshoz kapcsolódó rangsorolás eredményeinek összefoglalása

Tanulói kérdőív rangsorolása (összesen 60 kérdés 4 részterületen)

- a. *„Kollégiumba történő tanulói beiratkozás/beköltözés jellemzői” részterület (Cronbach-alfa: 0,615, összesen 10 kérdés, a részterületi modell szignifikancia szintje a Friedman-teszt szerint: 0,00)*

A „kollégiumba történő tanulói beiratkozás” jellemzői között az alábbiakat találjuk (minél kisebb a hozzá tartozó számadat, annál fajsúlyosabb problémáról beszélünk, a részterület mind a 10 változójának rangsorolása):

1. a testvérek (akik jelenleg ugyanott kollégisták, mint a megkérdezett) kollégiumi életről alkotott véleménye (4,14),
2. otthoni anyagi körülmények (4,63),
3. otthoni feszültségek, konfliktusok (4,7),
4. szülő/gondviselő (akik szintén voltak korábban középiskolás kollégisták) kollégiumi tapasztalatai (5,11),
5. iskolai beiratkozás során a kollégiumról kialakított tanulói kép (5,62),
6. korábbi ismerősök (akik szintén voltak kollégisták) kollégiumról kialakított képe (5,65),
7. kötelező a kollégiumi bentlakás speciális program keretében (5,71),
8. a kitöltő kollégista tanulmányi finanszírozása a család által (5,9)
9. előzetesen kapott információ mennyiség a kollégiumról és annak működéséről (6,29),
10. a kollégista szeretne egy jól működő közösség tagja lenni (7,24).

- b. *„Kollégiumi diákéletre, annak körülményeire vonatkozó tanulói kérdések” részterület (Cronbach-alfa: 0,912, összesen 30 kérdés, a részterületi modell szignifikancia szintje a Friedman-teszt szerint: 0,00)*

A „kollégiumi diákéletre, annak körülményeire vonatkozó tanulói kérdések” között az alábbiakat találjuk (minél kisebb a hozzá tartozó számadat, annál fajsúlyosabb problémáról beszélünk, az első 10 kérdés rangsorolása):

1. kollégiumi étkeztetés (6,74),
2. a kollégiumépület általános állapota (8,19),
3. a kollégiumi foglalkozások időbeli lebonyolítása, átgondoltsága (10,46),
4. a kollégium szülőkkel való rendszeres kapcsolattartása (10,61),
5. a kollégiumi foglalkozásokról, programokról való otthoni mesélés (10,98),
6. a kollégiumi diákélettel járó kööttségek összeegyeztethetősége az egyéni igényekkel (11,32),
7. a kollégiumi foglalkozások hasznossága, érdekessége (11,63)
8. a kollégium közösségi helyiségeinek (vizesblokk, TV szoba, számítógépterem, stb.) felszereltsége (12,27),
9. a kötelező kollégiumi foglalkozások és a szabadidő aránya (12,44),
10. a diákok véleményének, javaslatainak figyelembe vétele (13,13).

- c. *„Tényezők, amelyek jelentősen javítják a tanulói közérzetet” részterület (Cronbach-alfa: 0,753, összesen 10 kérdés, a részterületi modell szignifikancia szintje a Friedman-teszt szerint: 0,00)*

„Tényezők, amelyek jelentősen javítják a tanulói közérzetet” részterület kérdései között az alábbiakat találjuk (minél kisebb a hozzá tartozó számadat, annál fajsúlyosabb problémáról beszélünk, a 10 kérdés rangsorolása):

1. a tanulók által elvárt nevelőtanári figyelem és törődés szintje (4,79),
2. kollégiumi szaktárgyi felkészítőkből való részvételi lehetőség szintje (5,17),
3. diák-önkormányzati élet megítélése a kollégiumban (5,8),
4. a személyes biztonság (fizikailag) kérdése (6,11),
5. továbbtanulással kapcsolatos kollégiumi programok mennyisége (6,15),
6. a személyes biztonság (lelkileg) kérdése (6,3),
7. a jelenlegi szabadidős programok mennyisége (6,36),
8. újszerű, logikai játék köré épülő foglalkozáson való részvételi hajlandóság (6,63),
9. a tanulói gondolkodás nevelőtanári továbbfejlesztése (6,75),
10. egyéni speciális kollégiumi foglalkozásokon való részvételi lehetőség (7,5).

- d. *„Egyéni kollégista jellemzők” részterület (Cronbach-alfa: 0,659, összesen 10 kérdés, a részterületi modell szignifikancia szintje a Friedman-teszt szerint: 0,00)*

„Egyéni kollégista jellemzők” részterület kérdései között az alábbiakat találjuk (minél kisebb a hozzá tartozó számadat, annál fajsúlyosabb problémáról beszélünk, a 10 kérdés rangsorolása):

1. javarészt e-book olvasása (3,03),
2. nem szoktam unatkozni a kollégiumban (3,53),

3. könnyen ráveszem magam, hogy magamtól készüljek az iskolai feleletekre, dolgozatokra (4,39),
4. könnyen ráveszem magam, hogy kollégiumban korrepetáltassam magam a problémás iskolai tantárgyakból (4,71),
5. mainál színesebb diákéletet szeretne (5,1),
6. az iskolai felelésekre és dolgozatokra osztálytársaimmal együtt készülök a kollégiumban (5,48),
7. rendszeresen olvasok különböző témában könyveket (5,96),
8. nem okoz gondot, ha több ember előtt kell megszólalnom (7,08),
9. szerintem egész jól ki tudom magam fejezni írásban (7,68),
10. képes vagyok beosztani az otthonról kapott zsebpénzemet (8,04).

7. Szülői kérdőív eredménye

A főkomponens analízis eredménye: a 63 dimenziós vektorból összesen 24 változóból álló szülői főkomponens képezhető. KMO érték: 0,865, azaz a változók nagyon alkalmasak az analízisre, szign.: 0,00. A főkomponensbe került változók: a kollégium tiszta, rendezett környezete, a lakószoba otthonossága, amely jó közérzetet biztosít, közösségi helyiségek felszereltsége, a kollégiumépület általános állapota, tanulók érdekeit szolgáló házirend, házirendről való pontos tájékoztatás, a kulturált együttélést biztosító házirend, gyermeke rendszeres részvételi lehetősége kollégiumi programokon, a diákok javaslatainak figyelembe vétele, nyugodt délutáni tanulás feltételeinek biztosítása, nyugodt esti pihenés feltételeinek biztosítása, tanulói alkalmazkodó képesség, tanulói motiváltság, tanulói kezdeményezőkézség, hasznos és érdekes kollégiumi foglalkozások, nevelőtanári segítség az iskolai felkészüléshez, nevelőtanári törődés a kollégista egyéni gondjaival, rendre, tisztaságra, fegyelemre való nevelés, a továbbtanulásban való nevelőtanári támogatás, kollégiumi barátok, szülőkkel való kollégiumi kapcsolattartás, összességében kedvező benyomások a kollégiumról, gyermeke jó kollégiumi közérzete, a szabadidő és a kollégiumi foglalkozások megfelelő aránya, időben átgondolt kollégiumi foglalkozások.

A teljes, 87 fős mintán végzett rangsorolás (szignifikancia szint a Friedman-teszt szerint: 0,00) szerint a legproblémásabb kérdések (nincs részterületi bontás, 1-10 rangsorolás eredménye, minél kisebb számadattal bír, annál nagyobb a probléma):

- gyermekük alkalmazkodó képessége (13,98),
- a hétköznapi tudatos felépítése, beosztása a tanuló által (14,26),
- gyermekük önállósága (14,87),
- gyermekük kezdeményezőkézsége (16,05),
- gyermekük motiváltsága (16,66),
- volt kollégista családtagok befolyása (16,07),
- magyarból/történelemből tanulmányi eredményesség (17,02),
- kollégiumi étkeztetés színvonala (17,16),
- családi állapotok (17,94),
- 25-27 fős csoportban lévő fejlesztés (18,56).

8. A tanulói metaforák eredménye

Összesen 116 kollégiumról alkotott tanulói metafora (egyenkénti indoklások utáni) elemzési folyamata kettős forrásfogalmi szerveződésen keresztül jutott el a végeredményhez:

2. táblázat: A tanulói metaforák eredménye

Forrásfogalmi szerveződés alakulása a metaforák és az indoklásaik feldolgozása alapján		
Biztonságos és ingyenes menedékhely	Menedéket, támaszt nyújt	Támasz, menedék
Kényszerű és igénybe vehető lakhatás, menedékhely		
Gondozóhely	Gondoz	Felkészülés-felkészítés helyszíne a felnőtt életre
Oktatóhely	Oktat	
Nevelde	Nevel	
Kortársi baráti közösségek terepe	A kortársi kapcsolatok kialakítását, fenntartását teszi lehetővé	Társas érintkezések meghatározó kortársi helyszíne
Kortársi gyűjtőhely		
Család	Család	Család
Kényszerítő hely	Büntet, túlzottan leszabályoz	Büntető hely
Korlátozó hely		

Forrás: Pribék, 2017.

A végeredmény kapcsán alapvetően az alábbi 5 fogalmi kategória különböztethető meg (a teljes mintaelem számra vetített előfordulási mutatóval):

- támasz, menedék, illetve a felkészülés-felkészítés helyszíne a felnőtt életre (33%),
- társas érintkezések meghatározó helyszíne (21%),
- család (4%),
- büntető hely (42%).

A teljes mintán feltűnően nagy arányban jelenik meg a kollégium kényszerítő, korlátozó szerepkörökben, a visszajelzések csaknem 2/5-e ezt támasztja alá. A minták mintegy egyharmada támaszként, menedékként, illetve a felnőtt életre történő felkészülési-felkészítési helyszíneként azonosítja a kollégiumot. A kollégium ugyancsak meghatározó helyszíneként értékelhető a társas kortársi kapcsolatok kialakítása, fenntartása szempontjából, valamint kis mértékben egyfajta családhelyettesítő, pótló funkciót betöltőként. A kapott eredmények különösen érdekes megvilágítás alá esnek a kérdőíves eredményekkel karöltve.

9. Összefoglaló: a kapott eredmények összehasonlító elemzése és szintézise

Kollégiumba történő tanulói beiratkozás/beköltözés jellemzői” részterület

A főkomponens analízis eredményeként összesen 6 változóból álló részterületi főkomponens hozható létre. Ebből három tényező, a részterületi kérdések rangsorolását követően az 1-3 legproblémásabb változóként is megjelenik. Ezek: nehéz otthoni anyagi körülmények, feszültségekkel és konfliktusokkal jellemezhető családi állapotok, valamint a szintén kollégista, kitöltőhöz közeli hozzátartozók kollégiumi életről alkotott kedvezőtlen véleménye. A kvantitatív kérdőíves kutatás (almódszer) tehát a kollégiumi beiratkozás szempontjából legrelevánsabb 1-3 változó közül két olyan tényezőt is a felszínre hoz és megerősít, amelyek a kollégiumszervezetek tevékenységétől függetlenül, számottevően negatív hatással jelennek meg a kollégiumba való beköltözés tanulói szempontrendszerében. Mindkét tényező a magyar társadalom legfontosabb mikroegységeinek, a családok problémákkal teli jelenlegi helyzetére, továbbá ebből következően számos kielégítetlen tanulói szükséglet megjelenésére utal. A családi állapotok meghatározó hatását a szülői felmérés eredménye is alátámasztja. A kollégiumi metafora kutatás (főmódszer) során kapott eredmények érthetőbb, összefüggés-szerű megvilágítás alá helyezik ezt a problémakört. A kollégisták (egyreszterületeken, vagy teljesen diszfunkcionális) családon kívüli támasz-és menedékkeresése, a tanulók felnőtt életre

való felkészítésének-felkészülésének biztosítási igénye, a családpótlás kényszerű egyéni keresése, illetve a kortársi kapcsolatépítés, a közösséghez való tartozás igénye jól feltételezhető módon szerepet játszik a kollégisták beköltözésében. Ugyanakkor legalább ekkora visszatartó erőt jelent a kamaszok számára a kollégium túl szigorú szabályrendszere, kötöttségei (korlátozó hely, büntető hely), főleg a már kollégiumban lakó, kortársi vélemények alapján. Utóbbi egy nagyon rossz „belülről táplálkozó forrás”, egy olyan „negatív belső reklám”, amelyen mielőbb változtatni szükséges. Mindazonáltal felértékelődik a kollégiumi diákéletre, annak körülményeire vonatkozó részterület, hiszen ez fedi fel, hogy voltaképpen mi is rejlik a kedvezőtlen kollégista vélemények hátterében.

Némileg tovább rontja a kollégiumi beköltözés esélyét azoknak a szülőknek, gondviselőknek a kedvezőtlen tapasztalata, véleménye is, akik korábban már voltak kollégisták. Ez a tényező a szülői felmérés főkomponensének is része, azaz megerősítésre került. A beköltözések növelése érdekében önmagában tehát nem elég a már bent lakó kollégisták kollégiumról kialakított véleményének pozitív irányú megváltoztatása, alakítása, hanem azokat a sztereotípiákat is le kell küzdenie (szükséges rácafolnia) a szakmának, amelyek az előző évtizedekben a kollégiumokkal kapcsolatban napvilágra kerültek és most is érezhető a hatásuk. Az is kiemelhető még, hogy az iskolai beiratkozás során a kollégiumokról kialakított tanulói kép összességében nem tud jól érzékelhető módon, pozitív tartományba kerülni, tehát a beköltözés folyamat-szerűségét követve egyelőre nincs olyan kollégiumpedagógiai erősség ebben a vizsgált szakaszban, amely a negatívumokkal szemben valódi pozitív ellensúlyt tudna képviselni.

A tanulók beköltözési szempontrendszerében ugyanakkor a legpozitívabb faktor, hogy egy jól működő kollégiumi közösség tagjai szeretnének lenni, illetve az is, hogy a tanulmányok (kollégiummal együtt) így kerülnek összességében véve a legkevesebbe a családnak (jóllehet még így is otthon anyagi természetű problémákkal szükséges számolni).

A kollégiumi beköltözés részterületre vonatkozó megállapításaim, következtetésem: elsősorban mérsékelni szükséges a kedvezőtlen kollégiumról kialakult összképet a szülőkben/gondviselőkben, illetve a már bentlakó kollégistákban, hiszen együtt és külön-külön is döntően negatív hatással bírnak a tanulói beköltözésekre. Az otthoni családi állapotok feszültségekkel, konfliktusokkal, anyagi problémákkal teli alakulása a kollégiumi beiratkozásra is negatív hatást fejt ki. Ezek a tényezők a kollégisták beköltözéssel kapcsolatos döntéseinek fontos elemei.

„Kollégiumi diákéletre, annak körülményeire vonatkozó tanulói kérdések” részterület

A főkomponens analízis eredményeként összesen 22 változóból álló részterületi főkomponens hozható létre a 30 dimenziós részterületi vektorból. A rangsorolás eredményeként felszínre került 1-10 legproblémásabb változóból 9 megjelenik a részterületi főkomponensben is, azaz a kollégiumi diákéletre, annak körülményeire vonatkozó részterület meghatározó és egyben legérzékenyebb faktoraiként tekinthetünk rájuk.

A kollégium szolgáltatási kínálatának egyik, a tanulók által már régóta sérelmezett területe jelenik meg a kollégiumi étkeztetés kapcsán. Amennyiben a tanulók menedékként, támaszként, felkészülési-felkészítési helyként, egyfajta családpótlékként tekintenek a kollégiumra (márpedig ezt mutatja a metafora kutatás eredménye), ez esetben nem hagyható figyelmen kívül az étkeztetésük fontossága, illetve annak közérzetre, mindennapokra gyakorolt hatása. Főleg az anyagi problémákkal küzdő családok gyerekeinél emelhető ki annak szempontrendszere, hogyha nem megfelelő számukra a kollégiumi étkeztetés színvonala, akkor akarnak-e, tudnak-e újabb anyagi forrásokat még a gyerekük élelmezésére fordítani (vagy inkább otthoni élelmezéssel „bejárós” lesz a gyermekük). A kollégiumi étkeztetés színvonalának kedvezőtlen tanulói (fogyasztói) megítélése a szülők véleményével is egybeesik, jóllehet ez a változó nem része a szülői főkomponensnek. Szülői és tanulói

vélemények alapján mindenesetre kijelenthető, hogy a jelenleg igénybe vehető kollégiumi étkeztetés általánosságban nem képes megoldani, kielégíteni a kollégisták napi szintű étkezési szükségleteit és arra a tanulók már, mint legproblematikusabb kollégiumi szolgáltatási részterületre tekintenek napjainkban.

A kollégiumépület általános állapota egyöntetűen negatív tanulói értékelésű, s úgyszintén része a szülői főkomponensnek is. Leszögezhető, hogy amikor a kollégiumi diákéletet, illetve annak körülményeit vizsgáljuk szülők és tanulók körében, eleve hátrányos alaphelyzetből indulhatunk ki. A jellemzően több évtizede felújításra szoruló kollégiumépületek rossz általános állapota, könnyen belátható módon kedvezőtlenül befolyásolja a kollégiumszervezetek mindennapi működését, diákmegtartó képességét.

Újragondolásra szorul a kollégiumi foglalkozások időbeli lebonyolítása, azok tanulói szemszögből való hasznosságának, érdekességének biztosítása. Sok esetben ezek kötelezően előírt⁶¹ jellege nem, vagy nagyon nehezen egyeztethető össze az egyéni tanulói igényekkel. Nem megfelelő a szabadidő és a kötelező kollégiumi foglalkozások arányának jelenlegi szintje a gyakorlatban. Otthon a kollégiumi programokról a tanulók nem mesélnek (valószínűleg ezért nem jelennek meg a szülői felmérés eredményeiben). Jól kivehetően a kollégiumok szakmai munkájáról kialakított negatív tanulói képnek szerves része, mozgatórugója az egyéni igények figyelmen kívül hagyása, a számos előírt intézményi program, amelyek kötelező jellegükből, tartalmukból fakadóan ellenkezést váltanak ki a diákokból. Így már közelebbi tanulói értelmezéssel rendelkezünk a metafora kutatás eredményei között megjelenő „kényszerítő hely”, „korlátozó hely” fogalmakra. A kollégistákban komolyan megkérdőjeleződik a délutáni és kora esti foglalkozások hasznosságának, érdekességének kérdése, így nagyon nehéz (a szülők szerint az egyébként is jellemzően alulmotivált, nehezen alkalmazkodó, önállótlán, nem vagy alig kezdeményező, idejét megszervezni nem vagy nehezen tudó) kamaszok érdekeltté tétele az együttműködésben. Jelenség szintjén mindez azért hordoz komoly üzenetet, mert nem csak a foglalkozások tartalmi-módszertani felülvizsgálatára mutatkozik tehát jelentősebb tanulói igény, hanem ezzel párhuzamosan a kollégiumi élet egyéni szükségleteket, véleményeket, javaslatokat figyelembe vevő újjászervezésére (új, dinamikus szervezőelv megjelenésére) is. Újabb kérdést vet fel, hogy a kollégiumi foglalkozások jelenlegi köre mennyire irányul a szülők által visszajelzett problémák kezelésére, illetve felmerül még a kollégiumi programok mainál nagyobb nyilvánosságának biztosítási lehetősége. Ebben kulcsszerepet játszhatna a kollégium szülőkkel való rendszeres kapcsolattartása (amennyiben megvalósulna), ám jellemzően ez is akadozik.

A kollégiumi részterületre vonatkozó megállapításaim, következtetéseim: a jelenlegi kollégiumpedagógiai gyakorlat nem, vagy csak nagy nehézségek árán tud megbirkózni az országos szakmai programban kötelezően előírt tevékenységek és tartalmak, valamint a legifjabb kollégista generációnál már frekvenciánál megjelenő, újszerű kollégista szükségletek összehangolási-megfelelési kényszerével. Napjainkban jellemzően a törvényes működés kívánalmainak való szervezeti megfelelés kerül előtérbe, amely egyre több vonatkozásban már nem felel meg, illetve nehezen egyeztethető össze az újszerű tanulói szükségletekkel. A választható (és nem kötelező) kollégiumi szolgáltatás igénybevétele kapcsán kifejezetten rossz hívószavak a kötelező jelleg, a korlátozás és a kényszerítés. Ezek a kulcsfogalmak állnak a kollégium kedvezőtlen tanulói megítélései mögött különböző keresztmetszetekben.

„Tényezők, amelyek jelentősen javítják a tanulói közérzetet” részterület

A főkomponens analízis eredményeként összesen 6 változóból álló részterületi főkomponens hozható létre a 10 dimenziós részterületi vektorból. Ebből két tényező, a részterületi kérdések rangsorolását követően az 1-3 legproblémásabb változó között is megjelenik. Ezek: a

---

⁶¹ Kollégiumi Nevelés Országos Alapprogramjában előírt heti minimum óraszámok.

nevelőtanároktól kapott figyelem és törődés, valamint a diák-önkormányzati élet megítélése a kollégiumban.

Legproblémásabbnak mutatkozik a nevelőtanároktól kapott figyelem és törődés szintje a diákok szerint, azaz a kollégisták részéről meghatározó kielégítetlen szükségletek jelentkeznek ezen a területen. Ezt a szülői felmérés is megerősíti. Kollégiumpedagógusi vonatkozásban ez a fejlemény a jelenlegi (KNOAP által előírt) szolgáltatási struktúra, és ebben a tanári szerepek, tevékenységek jelentős újragondolását vetíti előre. A kollégiumi metafora kutatás eredményeit (támasz-menedék, felkészülés-felkészítés helyszíne, család) a kvantitatív mérés eredménye tovább pontosítja újabb részletekkel. Értelmezésem szerint mindez különféle pótszülői szerepek nevelőtanári erősítését, illetve a felnőtt-tanári figyelem és támogatás tanulóra történő nagyobb koncentrálásának szükségességét helyezi a középpontba. Ennek a kereteit, feltételeit (pl.: kötelező kollégiumi óraszámok, pedagógus továbbképzések, kollégista csoportlétszámok meghatározásakor) mielőbb biztosítani szükséges a szakmai talpon maradás érdekében. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan azt is látni kell, hogy a kollégiumpedagógusok tevékeny részesei azoknak a szervezeti kultúráknak, amelyek a tanulókból a leggyakoribb előfordulású korlátozó, kényszerítő hely benyomását, véleményét váltják ki.

A diák-önkormányzati élet tanulói megítélése kifejezetten kedvezőtlen aktivitási szintre utal. Jellemzően nem visz új színt a mindennapok kollégista életébe a helyi diákönkormányzatok munkája. Részben ez összekapcsolható azzal a tanulói problémával, hogy a diákok javaslatait, észrevételeit mennyire hajlandóak figyelembe venni a kollégiumi döntésekben, részben pedig azzal is, hogy mennyire átörökíthető az a korábbi hagyomány, amely szokásaival, kommunikációjával, közös programjaival képes megszólítani a legifjabb kollégista nemzedék tagjait. Úgy tűnik, hogy ez a távolság egyre nagyobb, egyre kevésbé jutnak el a kollégisták felé a diákönkormányzatok üzenetei, a tanulók egyre kevésbé értékelik aktívnak annak működését, illetve egyre kevésbé érdekli őket ez a terület.

A kollégiumi részterületre vonatkozó megállapításaim, következtetésem: a tanulói közérzet alakulásában kiemelkedő szerepet játszik a csoportvezető nevelőtanárok figyelve, támogatása, törődése. Összességében véve egy olyan nevelőtanári támogató közeg létrehozására mutatkozik kollégista szükséglet, amely képes egyre több területen pótolni az otthoni családi élet, egyes családi szerepek hiányosságait. A tanulói életvezetés mainál erőteljesebb nevelőtanári támogatása mellett megjelenik még a tanulói életpálya-építés segítésének szükségessége is. Erre azonban a Kollégiumi Nevelés Országos Alapprogramja jelenleg nincs felkészülve. Jóllehet fogalmak szintjén ismeri és igyekszik lefedni az ezzel kapcsolatos feladatokat is, ám a kötelezően előírt időkeretével egyúttal szigorúan le is korlátozza az egyes nevelőtanári tevékenységeket. A kollégiumi diákéletre, annak körülményeire és a tanulói közérzetet meghatározó tényezők részterületeinek eredményeiből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a jelenlegi, kötelezően előírt kollégiumi foglalkozások megítélése meglehetősen kedvezőtlen, ugyanakkor a tanulói életvezetésre és a tanulói életpálya-építésre vonatkozóan markáns tanulói szükségletek jelennek meg a nevelőtanárok irányába, amelyek egyelőre a kellő mértékben nem kerülnek kielégítésre.

„Egyéni kollégista jellemzők” részterület

A főkomponens analízis eredményeként összesen 3 változóból álló részterületi főkomponens hozható létre a 10 dimenziós részterületi vektorból. Az analízisre csak gyengén alkalmas változók között nincs olyan tényező, amely a főkomponens analízis végeredményében és a rangsorolást követően az 1-3 legproblémásabb változó között is egyaránt megjelenne.

A rangsorolás eredményeként megállapítható, hogy a korszerű digitális eszközök használata során nem jellemző a kollégistákra, hogy könyveket olvasnának ezek segítségével. Sokat unatkoznak ugyanakkor a kollégiumban, ami az iskolai leterheltségek és a KNOAP által előírt

kötelező kollégiumi óraszámok tükrében meglehetősen nagy kettősséget hordoz. Értelmezésem szerint mindez annyit jelent, hogy a rendelkezésre álló szabadidő nagy részében a tanulók tartalmatlanul, mindenfajta tudatosság nélkül töltik ki az idejüket. A szülői kérdőív eredményei jól rávilágítanak a jelenlegi kollégisták alapvető problémáira: a nem kezdeményező kész, sokszor önállótlán, tanulásban motiválatlan kamaszok szabadideje és a kollégiumi, aktívnek vélt időszaka is jellemezhető unatkozással és hozzáállásbeli problémákkal. Olyan típusú időtöltés ez részükről, ahol a másnapra történő iskolai felkészülés elkezdése nehézségekbe ütközik, ha a tanuló mellett nincs felnőtt, vagy segítő kortárs.

A főkomponens analízis eredményeként három változó, a szóban és írásban való tanulói önkifejezés, valamint a délutáni olvasási szokások alkot háromdimenziós főkomponenst. Jól feltételezhető módon a kollégisták középiskoláiban meghatározó jelleggel van jelen a sokoldalú tanulói önkifejezés tanári igénye, illetve különféle tananyagok olvasási szükségessége.

A kollégiumi részterületre vonatkozó megállapításaim, következtetésem: a kollégisták egyéni jellemzőinek vizsgálata további kutatásokat igényel. Jelen kutatás nem hozott felszínre ezen a részterületen olyan tényezőket, amelyek egyöntetűen valamely komplex problémára utalnának a kvantitatív módszer és a metafora kutatás kombinálásával.

Szintézis: a kutatás eredményeiből levonható főbb következtetések, megállapítások

- A kollégisták közérzetét jelentősen meghatározza a nevelőtanárok figyelme és törődése, amelyet jelenleg keveslenek a tanulók. Kielégítetlen kollégista szükségletek mutathatóak ki életvezetési és életpálya-építési kompetenciaterületeken, valamint a tanulók gondolkodásfejlesztése kapcsán, amelyek családon belüli elvégzését, támogatását a kedvezőtlen otthoni állapotok akadályozzák, zavarják. Az otthoni állapotok alapvetően meghatározzák a kollégiummal és a kollégiumi nevelőtanárral kapcsolatos egyéni szükségleteket. Jelenleg problémát jelent a kompetenciaterületek nevelőtanári kielégítése: a kötött óraszám keretek csak korlátozott mértékben teszik ezt lehetővé.
- Jellemzően olyan kötelező (délutáni és kora esti) kollégiumi programokon szükséges megjelenniük a kollégistáknak, amelyek idő-, tartalmi- és módszertani kereteit egyre kevésbé tartják hasznosnak és érdekesnek, illetve egyre kevésbé egyeztethetőek össze a magánéletükkel. Következésképpen a kollégiumi programok bizonyos százalékát kényszerként, felesleges korlátozásként élik meg. Jelentős szükséglet mutatkozik arra, hogy ezekbe a kérdésekbe maguk a tanulók is bevonásra kerüljenek, továbbá olyan megoldások születessenek, amelyek a kollégisták számára is elfogadhatóak. Ebben a folyamatban a diák-önkormányzati élet aktívabbá tétele (is) segíthet.
- Lépéskényszerben vannak a kollégiumok az étkeztetési szolgáltatásaik kapcsán: a tanulói és szülői elégedetlenség mára olyan szintre emelkedett ezzel kapcsolatosan, hogy már nem szabad tovább halogatni a változtatásokat. Igény lenne a jobb étkeztetésre, de a jelenlegi szolgáltatás színvonalával egyre súlyosabb problémák mutatkoznak. Amennyiben tehát olyan étkeztetési szolgáltatásról beszélünk, amely egyre drágább, ugyanakkor a tanulói megítélése továbbra is kedvezőtlen, akkor a kollégium diákvonzó- és megtartó képességét ez nagymértékben rontani képes.
- Aggasztó mértékben leromlott a kollégiumépületek állapota, a túl sok kollégiumpedagógusi korlátozás és kényszerítés hatására kedvezőtlen a már kollégiumban élő tanulók, vagy közeli hozzátartozók intézményről kialakított összképe. Ezek együttesen olyan negatív hírértékkel rendelkeznek, amelyek kedvezőtlenül befolyásolják a leendő kollégisták beköltözéssel kapcsolatos döntéseit.

Irodalomjegyzék

Könyvek:

- [1] Benedek, I. (2002): Gondolatok a kollégiumban I-II. Budapest, Ady Endre Közgazdasági Szakkollégium.
- [2] Benedek, I. (1997): Kollégiumi neveléstan. Budapest, Országos Közoktatási Intézet.
- [3] Fábrián, Gy. (2007): Kísérlet a nyelvtanárszerep fogalmának integrált megközelítésére. Értekezés a Phd fokozat elnyerése érdekében. Témavezető: Falus Iván. Pannon Egyetem, Interdiszciplináris Iskola.
- [4] Hammer, M. – Champy, J. (2000): BPR. Vállalatok újraszervezése. Budapest, Panem Kiadó.
- [5] Lövey, I. – Manohar, N. (2008): Az örömteli szervezet. Vállalati egészségről, betegségekről és gyógy módokról vezetőknek és tanácsadóknak. Budapest, HVG Kiadó Zrt.
- [6] Magyar Beck, I. (2003): Érték és pedagógia. Egy máig is hiányzó pedagógiai értéktan körvonalai: mire és miért neveljük? Budapest, Akadémiai Kiadó.
- [7] Ross, K. N. – Levacic, R. (1999): Needs-based resource allocation in education. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 7 place de Fontenoy, Paris, France.
- [8] Sajtos, L. – Mitev, A. (2007): SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv. Alinea Kiadó, Bp.
- [9] Sántha, K. (2009): Bevezetés a kvalitatív pedagógiai kutatás módszertanába. Eötvös József Könyvkiadó, Bp.
- [10] Sántha, K. (2015): Trianguláció a pedagógiai kutatásban. Eötvös József Könyvkiadó, Bp.
- [11] Shiba, S. – Walden, D. (2006): Az áttöréses fejlesztés irányítása. Budapest, Szövetség a Kiválóságért Közhasznú Egyesület.
- [12] Tenner, A. – DeToro, I. (1996): Teljes körű minőségmenedzsment. Műszaki Könyvkiadó, Bp.
- [13] Vámos, Á. (2003): Metafora a pedagógiában. Gondolat Kiadó, Bp. ISBN 9639500607.

Könyvfejezetek:

- [14] A minőség iskolái (1996). Segédanyag a gyakorlati fejlesztő munkához. Válogatás az angol nyelvű szakirodalomból. Szerk: Kotschy Beáta. School Bt., Nyíregyháza.
- [15] Vámos, Á. (2001): A pedagógusok értékelésfogalmának elemzése metaforahálóval. In. Golnhofner Erzsébet - Nahalka István (szerk.): A pedagógusok pedagógiája, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.

Folyóiratcikkek:

- [16] Gelei, A. – Gémesi, K. (2010): A szolgáltatások ellátási láncának speciális menedzsmentjellemzői. Vezetéstudomány, No. 2, pp. 45-58.
- [17] Szabó, J. (2010): Gondolatok a pedagógus szerepről. Konferencia az MTA felolvasó termében. Budapesti Nevelő, 2010/1, 81-87 pp.
- [18] Szalavetz, A. (2013): Az autóipar szerkezeti átrendeződése. Vállalati stratégiák és a válság hatásai. Vezetéstudomány, No. 6, pp. 18-19.

Lektorálta: Dr. Kotschy Andrásné, prof.emeritus, Eszterházy Károly Főiskola

THE IMPACT OF EMOTIONS IN OCCUPATIONAL SAFETY

Lourdes Ruiz S.

*Obuda University, PhD Student, Safety and Security Sciences,
lourdes.ruiz@bkg.uni-obuda.hu*

Abstract

Employees are a fundamental part in an organization and are considered the most valuable asset for a company. They bring their professional skills, expertise, knowledge and also emotions to their daily work routine. Emotions are strong and intense feelings that occur due to a specific event. From an individual point of view, emotions contribute to define the value of a job, company or team. Emotions can benefit or harm the organization in terms of productivity, healthy work environment and specially safety. In addition, a safe workplace environment boosts creativity and problem solving among employees. Occupational safety and health is a multidisciplinary field that is in charge of searching, evaluating and preventing physical risks that can harm the employee's health while executing their job duties. Worker's emotional health is also an important aspect regarding safety at the workplace. This aspect has not being given the priority needed in the industries and management levels. The goal of this document is to perform a literature review about relevant studies regarding emotional load at an organizational level. In order to draw attention of the impact of employees' emotions on occupational safety, describe the different emotions originated at work and provide safety solutions.

Keywords: emotions, organizations, emotional labor, occupational safety and health

1. Introduction

1.1 Emotions

The word "emotion" has French origins from the word "émouvoir" that means "to stir up" [1]. Emotions are present in everyone's life. A person possesses 43 facial muscles to express them. English language has more than 600 words to describe emotions. There is a universal recognition of emotions among humans, consequently 90% of the people across different cultures can recognize if another individual is feeling emotions such as happiness, surprise, anger, fear, by looking at their body language [2].

1.2 Emotions in the workplace

The study of emotions in the workplace started in 1930s, but developed into a relevant topic in 1990s. Researchers realized about the essential role workers' emotions play inside an organization [3]. Managing emotions at work has economic benefits but also helps to achieve motivation and job satisfaction among employees.

Emotions are divided into positive and negative. Positive emotions such as joy, love, gratitude, hope, serenity, pride, amusement, inspiration [4] have favorable outcomes in the workplace. They are associated with receiving a promotion, reaching a goal or getting recognition from a superior. People experiencing these emotions feel peaceful, calm, optimistic, have a sense of fulfilment and satisfaction. As a result, challenges among work tasks feel more achievable; creativity is promoted and can positively influence others by enhancing cooperation and motivation. Companies such as Microsoft and Apple rely on positive emotions towards their products in order to gain customers' loyalty and good reviews [5].

Negative emotions such as anger, jealousy, sadness, hate or fear are also present in the workplace. They can cause different reactions among workers and job environment. These emotions are related with incidents such as bad relationships with coworkers, customers or superiors, lack of rewards or support, work overload, sexual harassment, poor leadership. People that encounter these emotions cannot think or behave rationally. They tend to dislike themselves and others, feel less confident and can jeopardize the image of the organization [6]. In addition, angry or jealous workers experience isolation among colleagues and work related activities. However, negative emotions can boost productivity; anger or jealousy caused by a competitor or another department in the company can make individuals work harder in order to achieve better results and change issues that are not functioning properly [7]. Figure 1 shows some positive and negative emotions displayed at work.

Figure 1: Emotions at the workplace. Source: [5]

Emotions can affect behaviors in the workplace. The Affective Events Theory (AET) explains the relation between emotions and attitudes at work. According to this theory, emotions such as anger, fear, joy, sadness and surprise can be felt due to specific events at work. These emotions can generate actions that can be beneficial or harmful to others. Positive emotions from work experience can lead to do something that was not planned to do before. Moreover, ongoing events at work can be associated with job satisfaction. On the other hand, small events that generate negative emotions can cause frustration, burnout and in a long term depression, anxiety, alcohol and drug abuse. These conditions will impact the interactions between coworkers and customers [8].

Emotions play a vital role regarding safety at the workplace. Workers that feel secure are more productive, happier and satisfied. The sense of safety relies on feeling valued, accepted, rewarded, appreciated and respected [9]. Nowadays, work is becoming highly competitive and is loaded with pressure and stress, which implies a threat to safety. Emotions can be associated with impulsive behavior [10]. Lack of emotion control and regulation can affect safety behavior and even generate violence.

Bullying is considered as workplace violence and can jeopardize safety. It is more common than sexual harassment or discrimination [11]. It can occur at any level of a company. It attacks employee's dignity, respect, integrity and competence. It is typically produced by spreading rumors, gossiping, setting up a colleague to fail, public discrediting, yelling, scolding, intimidation, oral, written, physical threats and isolation. If these events are constant over a long period of time, employees cannot perform well, they can be terminated or they will resign. In addition, bullying has health repercussions such as stomach discomfort, headaches, trouble sleeping [12].

1.3 Managing emotions towards Safety

Occupational Safety and Health (OSH) is a multidisciplinary field that comprises the analysis, recognition, prevention and control of occupational hazards in order to protect and assure the workers' health and welfare [13]. According to the World Health Organization (WHO), OSH embraces all the parameters involved in health and safety and focuses in the prevention of risks at work [14]. Most of the companies focus on preventing physical hazards in all of their processes and areas but leave aside employees' emotional health, which can result in safety incidents. Emotions provide the psychological fuel for action. They can generate specific behaviors. For this reason, at an organizational level it is vital to manage emotions in order to change behaviors [15].

The main negative emotions suffered in the workplace are:

- Frustration/ Irritation
- Worry/Nervousness
- Anger/aggravation
- Dislike
- Disappointment/ unhappiness [10]

A good approach in order to manage these emotions is to set up key work elements such as having a defined job role and expectations, good performance reviews, lead opportunities, possibility of working independently, solving mistakes and failures in a nonjudgmental way. These basic elements will mitigate the impact of negative emotions and create an environment where the staff feels safe [16].

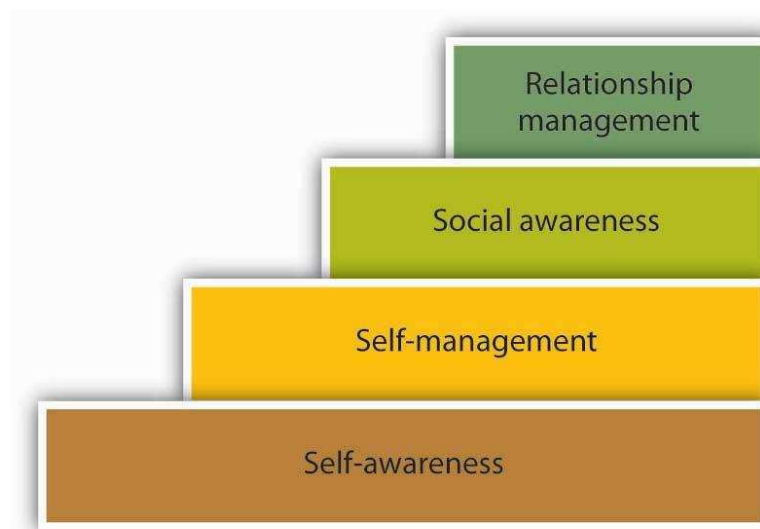
The creation of a safe emotional climate depends on the commitment the organization has. Workers can be educated to control their emotions in an effective way. Trainings in different topics such as personal safety, bullying or sexual harassment should be obliged at all levels. The development of procedures where employees can report anonymously if they are suffering any type of emotional abuse and building a respect culture among coworkers should be a must in order to increase safety [11]. In addition, managers have to promote an environment where employees feel free to express their feelings and opinions.

Emotions are contagious, negative emotions last longer than positive emotions. Organizations have to take advantage of this fact. If the boss is happy, this emotion will spread among the employees. At the workplace scenario, it is important to maintain an environment where positive emotions are predominant in order to enhance safety behaviors among the staff. Additionally, it is necessary to channelize emotions into positive outcomes inside a company. Positive emotions encourage critical organizational practices such as skill building and social relations [15]

Emotional labor is a relevant topic regarding emotional health in the workplace. It is defined as the managing or regulating of feelings and emotions in order to comply with a job and organization requirements. Job roles such as cashiers, librarians, hotel staff, stewardess, waiters, teachers, fire fighters, require emotional labor where their own emotions are left aside in order to fulfil their job description. This practice causes negative emotions especially in people that work in service industries, where they have to be friendly and helpful compared with workers at a manufacturing plant that do not have an interaction with customers.

Emotional intelligence is used to alleviate the effects of emotional labor. It consists on being aware of the gaps between the real emotions and the emotions required to perform at work. An organization should promote the four stages of emotional intelligence: self-awareness, self-management, social awareness and relationship management. Figure 1 shows how emotional intelligence is built up through these steps where self-management is the base, and at the last step relationship management is achieved. Consequently, employees identify and acknowledge their emotions, stay focus on safety practices and as an ultimate goal they stay

in control which reduces the exposure to hazards and avoid their own risk of danger and the others. Furthermore, emotional intelligence is useful for creating successful work teams where empathy and motivation is present [17].

Figure 2.: Emotional Intelligence Steps. Source [5]

Managers should be aware of emotional labor and design job roles where employees are not denied to express their emotions. Implementing breaks from emotionally demanding situations and providing training and resources to cope in these kinds of situations should be a common practice [18].

2.Conclusions

The research of emotions in the workplace is becoming a hot topic among organizations and researchers. Employers are giving value to their staff well-being in order to achieve important progress in terms of productivity and economic growth. It is well known that companies have the obligation to maintain a safe environment in terms of physical hazards but as shown in the literature review written above, management and emotion control are essential in order to keep a safe environment since emotions can be the source of unsafe behaviors.

Employees have the right to feel safe physically and mentally at all times in their workplace. Physical risk prevention is considered a priority in terms of workplace safety. It is important to expand this concept and include risks that can harm emotional health.

Emotional abuse should be considered serious issue pertaining workplace violence and be treated as physical violence since its repercussions can lead into unsafe practices that can damage others and the organization.

The importance of emotions' research in organizations is to achieve human welfare. It is important to recognize that employees are humans and are loaded with real emotions derived from their personal and professional life and this fact will influence their performance at work which later has an impact in the company.

References

- [1] M. S. Cole, F. Walter and H. Bruch, "Affective mechanisms linking dysfunctional behavior to performance in work teams: A moderated mediation study.," *Journal of Applied Psychology*, pp. 945-958, 1993.
- [2] D. Martin, *Otherwise: The Wisdom You Need to Succeed in a Diverse World Organization*, New York: AMACOM Books, 2012.
- [3] N. M. Ashkanasy, "Oxford Bibliographies," 28 July 2015. [Online]. Available: <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199846740/obo-9780199846740-0041.xml>. [Accessed 6 December 2016].
- [4] K. Henley, "The Huffington Post," 17 November 2011. [Online]. Available: http://www.huffingtonpost.com/kari-henley/what-are-the-top-10-posit_b_203797.html . [Accessed 11 December 2016].
- [5] T. Bauer and B. Erdogan, *Organizational Behavior*, Flat World Education , 2016.
- [6] Victoria State Government, "Better Health Channel," [Online]. Available: <https://www.betterhealth.vic.gov.au/health/healthyliving/negative-emotions>. [Accessed 14 December 2016].
- [7] P. J. Jordan, S. A. Lawrence and A. C. Troth, "Emotions and coping with conflict: An Introduction," *Journal of Management and Organization*, vol. 12, pp. 98-100, 2006.
- [8] H. M. Weiss and R. Cropanzano, "Affective events theory: A theoretical discussion of the structure, causes and consequences of affective experiences at work," *Research in Organizational Behavior*, pp. 1-74, 1996.
- [9] T. Schwartz, "The energy Project," 1 August 2014. [Online]. Available: <https://theenergyproject.com/blog/the-magic-of-feeling-safe-at-work> . . [Accessed 17 December 2016].
- [10] C. D. Fisher, "Emotions at work. What do people feel and how should we measure it?," *Bond Business School Publications*, 1997.
- [11] C. Cole Power, "Emotional Safety at Work," HRP Today, 2016.
- [12] I. G. Jacob, "Safety from the Emotional Side," OH&S, 2016.
- [13] B. O. Alli, *Fundamental Principles of Occupational Health and Safety*. ISBN: 978-92-2-120454-1, Geneva: International Labour Office, 2008.
- [14] World Health Organization, "World Health Organization," [Online]. Available: http://www.wpro.who.int/topics/occupational_health/en/. [Accessed 26 03 2016].
- [15] R. G. Lord and R. Kanfer, "Emotions and Organizational Behavior," in *What an emotions perspective of organizational behavior offers*, 2004.
- [16] De Maio Psychology, "Emotional Safety and Security in the Workplace," Business Management Consultant Tips, 2011.
- [17] A. Carmeli, "The relationship between emotional intelligence and work attitudes, behavior and outcomes: An examination among senior managers," *Journal of Managerial Psychology*, vol. 18, pp. 788-813, 2003.
- [18] M. Hupke, "Emotional Labor," OSH WIKI.

Reviewer: Dr. habil. Kornélia Lazányi., Obuda University

A KOMFORT ZÓNA PSZICHOLÓGIAI TÉNYEZŐINEK VIZSGÁLATA

Szabó Hangya Lilla

*Szegedi Tudományegyetem, Neveléstudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató;
szabo.h.lilla@gmail.com*

Absztrakt

A komfort zóna, mint fogalom nem rég jelent meg a köztudatban, így a tudományos kutatások középpontjába sem tudott még bekerülni. Szakirodalma nem számottevő, *Brown* (2008) vizsgálataiban arra a kérdésre keresi a választ, hogy komfort zóna modell vagy metafora. Illetve, a *Piaget* (1977) által megalkotott kognitív konfliktus és a *Festingerhez* (1957) kötődő kognitív disszonanciából eredezteti a gyökereit. Maga az elnevezés több tanulmányban megjelenik, de csak szófordulatként alkalmazzák. A fogalom pszichológiai vizsgálata igen összetett, mivel egy személyen belül is jelentős variációt mutathat a komfort zóna határa, így ez direkt nem mérhető. Azonban azok a személyiségjegyek, amelyek általánosíthatóak arra vonatkozóan, hogy ki az, aki könnyebben és ki az, aki nehezebben lép ki belőle, már mérhetőek. A komfort zónára ismert egy definíció, amely *Nadlertől* (1993) származik, de nem találtunk olyan kutatást, ami ezt a definíciót alátámasztaná. Kutatásunk első lépéseként magát a komfort zóna fogalmát szeretnénk tisztázni. A demográfiai adatok mellett megkérdeztük a vizsgálati alanyainkat (N=110, férfi: 37, nő: 73; 18 és 70 között, átlagos életkor: 26,6 év), hogy számukra mit jelent a komfort zóna fogalma. Az eredmények azt mutatják, hogy a komfort zóna fogalmi jelentését illetően öt csoportba tudjuk sorolni: Kényelem, biztonság: 56 (49,6 %); Elhagyásra irányulás, változás: 8 (8,1%); Ambivalens érzések: 12 (10,6%); Emberekhez kapcsolódó: 12 (10,6 %); Önmegvalósításra törekvés: 19 (16,8%). Az életkori szempont szerinti vizsgálat alátámasztotta a már eddig is ismert életkori sajátosságokat. Miszerint a 19 évesek körében a komfort zóna fogalma más emberekhez kapcsolódik, számukra az határozza meg a komfort zónát, hogy kiben bíznak annyira, hogy közel engedjék magukhoz. Ez a serdülőkori kortárs kapcsolatok fontosságát jelzi (*Steinberg & Silverberg*, 1986). A 20 és 30 év közöttiekénél a kényelemmel való fogalmi azonosítás dominál, mivel egyfajta állandóság jellemzi az életüket, azaz tanulnak vagy dolgoznak. Míg a 25 évesek körében, többször jelent meg az elhagyásra irányulás-változás, mint a komfort zóna megfelelője. A 27 évesek között pedig sokszor az önmegvalósításra törekvés volt domináló, abban a korban, amikor a munkába való elhelyezkedés történik. A foglalkoztatottság, iskolai végzettség szempontjából is a személyek adott helyzetének megfelelő válaszokat kaptunk a komfort zóna fogalmát illetően. A legfőbb célunk, hogy megtaláljuk, mely pszichológiai tényezők kapcsolódnak, illetve prediktorai annak, hogy ki az, aki könnyebben vagy nehezebben lépi át a komfort zónáját.

Kulcsszavak: komfort zóna, személyiség jellemzők, fejlődés, fiatal felnőttek

1. Bevezetés

A komfort zóna, mint fogalom nem rég jelent meg a köztudatban, ezért a tudományban nem annyira népszerű, mint a közbeszédben. Sokan meg is kérdőjelezik a tudományos alapját, de egyre valószínűbb, hogy a jelenség létezik. A szakirodalmi háttere igen csekély, csupán néhány cikkre szorítkozik. Eddig leginkább arra keresték a választ, hogy modell vagy metafora, illetve, hogy milyen más pszichológiai fogalmakból nőhet ki magát. Definíciója van, de nem ismert a tudományos alátámasztása. *Nadler* (1993) úgy fogalmazott róla mint, azok élethelyzetek, amelyek rutin tevékenységekhez kapcsolódnak, biztonságot nyújtanak számunkra. Ezek „tere” fogja alkotni az úgynevezett komfort zónát. Szerinte a komfort

zónában nem találkozunk eddig ismeretlen kihívásokkal és erőpróbákkal, amelyek megbolygatnák mindennapjaink békéjét.

Köznapni értelmezéséhez talán leginkább a negatív attitűd társul, ami abból adódhat, hogy a komfort szó kényelmet jelent, ebben az esetben pedig a belekényelmesedésre utal, de ugyanakkor jelent egy olyan közeget, amire Nadler is utal, a megszokott, hétköznapi tevékenységeket, amikben tulajdonképpen semmi új, semmi izgalmas nem történik. A kérdés viszont ebből kifolyólag is adja magát: vajon mi húzza meg a komfort zóna határát? Elképzelhető-e, hogy a komfort zónát át mindenképpen át kell lépni, ahhoz, hogy új ismereteket nyerjünk, vagy új szintre lépjünk a személyiség fejlesztésében. Jelentheti-e azt is, hogy hogyan lehetne olyan környezetet teremteni a tanuláshoz, új viselkedések elsajátításához, amiben valaki biztonságban érzi magát. Tehát, csak akkor tudunk-e megtanulni valamit, ha közben egy kicsit kellemetlenül, vagy rosszul érezzük magunkat, vagy világosan és pontosan kijelölhetők azok a határok, amelyeken belül az egyén kényelmesen mozog és optimálisan teljesít. Különösen fontos lehet ez akkor, ha például valakinek nem működnek megfelelően a coping stratégiái, vagy külső kontrolllos. Ilyenkor nem feltétlenül az viszi előre az egyént a haladásban, ha folyamatosan új és ismeretlen helyzetekbe kerül. Természetesen az ezzel ellentétes személyiségvonásokkal rendelkezőknél a kihívásokkal növelhető lenne a teljesítmény.

Visszatérve az eredeti kérdéshez, hogy mi húzza meg a komfort zóna határát, a válasz valószínűleg az egyes személyiségjegyekben keresendő. Melyek lehetnek azok a tulajdonságok, amelyek bejósolhatják, hogy ki az a könnyebben vagy nehezebben hagyja el a komfort zónáját? A fogalom a kivizsgálatlansága miatt további kérdéseket is felvet. Vajon létezik-e több komfort zóna? Van-e külön egy-egy személy esetében a családra, a barátokra, az iskolára, a munkahelyre vagy akár a párkapcsolatra vonatkozóan, vagy a bizonyos határaink mindegyik esetben egyazon komfort zóna köré szerveződnek? Hogyan változik a komfort zóna az életkor előre haladtával? Amit korábban bátran vállaltunk, az egy idő után már nehezünkre esik, vagy fordítva? A nagyobb élethelyzet váltásoknál mennyire éleződik ki a régiből, egy újba való átmenet? Azaz például 15 évesen, az iskolaváltás milyen megfigyelhető változásokkal jár, vagy a 18-19 évesek körében, érettségi előtt miként változik a véleményformálás, illetve később az egyetemi évek alatt, vagy a családalapításkor. A definíció empirikus alátámasztásának hiánya miatt, talán a legfontosabban kérdés hogy valójában mit jelent a komfort zóna fogalma? Jelen kutatásunkban arra vállalkozunk, hogy a komfort zónával kapcsolatos vizsgálat első lépését megtegyük, azaz feltárjuk a fogalmi jelentését. Az ehhez kapcsolódó személyiségjegyek kivizsgálása egy következő lépés lesz.

2. A komfort zónával foglalkozó szakirodalmak

2.1 A komfort zóna gyökerei

A csekély szakirodalom említést tesz arról, hogy honnan eredeztethető a komfort zóna. *Brown* (2008) cikkében egészen *Piaget* és *Festinger* elméletéig nyúl vissza, habár azt nem fogalmazza meg, hogy milyen jelentéstartalommal együtt próbálja értelmezni. Szerinte *Piaget* (1977) kognitív fejlődés elmélete és *Festinger* (1957) kognitív disszonancia elmélete körül keresendő. Bevezetőjében azonban kiemeli, hogy *Fraser* (1998) megállapítja azt, hogy a kognitív disszonancia és a kognitív konfliktus fogalmi időként felcserélődnek egymással. A kognitív disszonancia egy olyan állapot, amelyben belső feszültség, alakul ki, mégpedig annak hatására, hogy egy eddigi tapasztalatunknak ellentmondó, új információval találkozunk. Ez egy olyan konfliktusos állapot, amelyet akkor élünk át, miután olyan döntést hoztunk, amely korábbi véleményünkkel, érzelmeinkkel és értékeinkkel ellentmondásban áll. A kognitív konfliktus pedig az értelmi fejlődés folyamatában jelenik meg leginkább.

Feltételezése szerint a nehéz problémák segítséggel történő megoldása visszafordíthatatlan kognitív fejlődést eredményez.

Piaget (1977) fogalma, a kognitív konfliktus vagy ahogyan *Brown* (2008) is nevezi, kiegyensúlyozatlanságnak is, fontos szerepet tölt be a különböző oktatási stratégiák kialakításában. A fogalmi váltás, az ismeretelméletet, a konstruktivista tanuláselméletet és a gyermek kognitív fejlődése befolyással volt az oktatás elméletére és gyakorlatára. Piaget összehasonlította azokat a folyamatokat, amelyek egy konstrukció megértéséhez szükségesek a gyermekek saját világával kapcsolatban. Az intelligencia növekedését is ugyanaz a rendszer szabályozza, amely a fiziológiai és morfológiai változásokért felelős. Kisgyermekkorban még viszonylag kevés kognitív konstrukcióval rendelkeznek, az idő múlásával azonban egyre több helyzet éri őket, így sokkal jobban tudják értelmezni a külső világot, ezzel együtt sokkal kifinomultabban tudja a tapasztalatok révén szervezni a saját belső konstrukcióit.

Festinger (1957) kognitív disszonanciája a szociálpszichológiához kapcsolódik. Egy adott személy kogníciói közötti ellentmondás. Ezek a kogníciók különböző tudások az adott személy saját magával kapcsolatos hitéről, cselekedeteiről és környezetéről. Tény, hogy az attitűdöknek hatása van a viselkedésre, de a kognitív disszonancia elmélete elmagyarázza, hogy az ellenkezője is igaz, tehát bizonyos feltételek mellett a viselkedés változása az attitűd megváltozásához is vezethet. Amikor azzal a helyzettel szembesülünk, hogy fellép egy belső konfliktus, leginkább úgy tudjuk csökkenteni, hogy megváltoztatjuk az egyik kogníciót, vagy újat adunk a már meglévőhöz, egészen addig, amíg a disszonancia meg nem szűnik.

2.3 A komfort zóna teljesítményelméleti megközelítése

White (2008) a teljesítmény és a fejlődés menetét próbálta megmagyarázni a komfort zónán keresztül a teljesítmény menedzsmentbe ágyazva. Szerinte erről a fogalomról mindenkinek saját definíciója van és mindenki másképp értelmezi. Szerinte a pszichológiában magvan a saját értelmezése, viszont konkrétan ezt nem írja le. Ő is megfogalmaz egy definíciót, ám hangsúlyozza, hogy ez akkor igaz, ha a teljesítmény szempontjából vizsgáljuk a fogalmat: a komfort zóna egy olyan viselkedés, amelyben az egyén szorongás mentes állapotban van, fenntartva a teljesítménynek egy olyan szintjét, amely nem váltja ki a kockázatérzést. Tehát, ha nem élünk át semmilyen nyomást, akkor a teljesítmény ugyanazon a szinten marad, míg bármilyen stressz hatására a teljesítmény változik, vagy magasabb vagy alacsonyabb szintre kerül. *Carnall* (1995) cikkében rámutatott arra, hogy a teljesítmény szinte szoros kapcsolatban az emberek önmagukról és a teljesítményükről alkotott véleményükkel. Bebizonyította, hogy stressz hatására a teljesítmény nő egy bizonyos szintig-azaz, amíg az egyén „hisz magában”, utána csökkenni kezd, majd beáll egy optimális szintre. Ezt úgy szemléltette, hogy komfort zónából kikerülve egy optimális teljesítmény zónába kerül az illető, ezen a körön kívül pedig már a veszélyzóna van, és abban a pillanatban, ahogy ebbe az úgynevezett veszélyzónába lép az egyén teljesítmény szintje, azonnal csökkenteni kezdi azt, hogy optimális teljesítményzónába kerüljön vissza, viszont ez kívül esik a korábbi komfort zónából, tehát a teljesítmény egy új szinte lép.

3. Kutatási kérdések

Mivel ez egy feltáró kutatás, ezért kutatási kérdéseket fogalmaztunk meg hipotézisek helyett. A már meglévő definíciót az empirikus alátámasztás hiánya miatt csak kiindulási pontként, illetve az ahhoz való viszonyításként vesszük számba.

Kutatási kérdéseink:

1. Mit értünk pontosan komfort zóna alatt?
2. Az egyén státusza befolyásolja-e, hogy mit jelent számára a komfort zóna?
3. Ugyanazt jelenti-e a komfort zóna különböző életkorokban?

4. A kutatás bemutatása

4.1. Módszerek

A kérdőív felvétele online módon történt, véletlenszerű mintaválasztással. A demográfiai adatok (nem, kor, legmagasabb iskolai végzettség, jelenlegi státusz- dolgozó, munkanélküli, tanuló) mellett egyetlen kérdést tettük fel (Mit jelent számodra a komfort zóna fogalma?), amelyre tetszőleges terjedelemben válaszolhattak a kitöltők.

4.2. A minta jellemzése

A vizsgálatba 113 véletlenszerűen kiválasztott személyt vontunk be (N=113; 37 férfi és 76 nő). Átlag életkorukat tekintve 26,6 évesek. A nők lényegesen felülreprezentáltak a mintánkban, így nemekre vonatkozó különbségekre nem térünk ki. Célunk az volt, hogy minél szélesebb életkori skálán mozogjanak a vizsgálati alanyok. Az iskolai végzettséget figyelembe véve a legtöbb vizsgálati személy érettségivel rendelkezik (N=57), valamivel kevesebb személynek van már egyetemi/főiskolai diplomája (N=53) illetve két PhD fokozattal rendelkező. A jelenlegi státuszt figyelembe véve a legtöbb közülük egyetemista: (N=54), munkavállaló valamivel kevesebb (N=49), illetve 4-4 háztartásbeli és munkanélküli vizsgálati személyünk volt.

5. Eredmények

5.1. A tartalomelemzés eredményei

A beérkezett válaszokat tartalmi szempontból vizsgáltuk meg. Megnéztük melyek voltak a leggyakrabban előforduló szavak, utalások amelyek alapján a válaszokat egymáshoz tudtuk hasonlítani vagy csoportokba sorolni. A válaszok alapján 5 kategória alakult ki, amelyek közül egybe mindegyik válasz besorolható volt.

1. Kategória: kényelem, biztonság: 56 (49,6 %)

Példamondatok:

„Azt a nyugodt, biztonságos, zavartalan életteret, ahol nyugodtan élhetem a magam életét mindenféle inzultálás nélkül.”

„Az a közeg, tér, amit a mindennapi szokások, rutinok teremtenek meg, amiben otthonosan mozgok, és biztonságérzetem van.”

„Ahol kényelmesen érezzük magunkat, az ahol biztonságban, minden kockázat nélkül éljük mindennapi életünket.”

Ebbe a csoportba azokat a válaszokat soroltuk, amelyekben egyértelműen kifejezésre került a komfort zónával együtt járó biztonság, kényelem érzete, a dolgok ismerősége okozta nyugodtság, a szokások, rutinok halmazai és a kockázatmentes állapot.

2. Kategória: elhagyásra irányulás, változás: 8 (8,1%)

Példamondatok:

„Egy képzeletbeli kör, amit ha nem lépünk át, megfojt minket, megöli a kreativitást, gyávává tesz, megakadályoz céljaink elérésében.”

„Olyan, mint egy burok, ami csak az enyém, és néha ki kell törni belőle, hogy olyan dolgokat is kipróbáljak, amiket nem szoktam.”

„Határaitam feszegetése, félelmeim és kishitúságem leküzdése”.

A második csoport válaszai egyértelműen a komfort zóna negatív aspektusát fejezik ki. Az ide sorolt válaszokban a vizsgálati személyek úgy nyilatkoztak róla, hogy ez egy olyan közeg, amit mindig el kell hagyni a fejlődés érdekében.

3. Ambivalens érzések: 12 (10,6%)

Példamondatok:

„Az a hely, ahol biztosan tudom, hogy biztonságban vagyok (anyagilag, érzelmileg stb.) viszont túl szűk keretek közé szorít, ahol tulajdonképp nem történik semmi.”

„Az a saját környezetem, amit már jól megszoktam, kiismertem, kényelmes, nyugodt, elvagyok benne, ám ha el akarok érni vmit ki kell lépnem belőle.”

„A belső határainkon belül maradni, ahol kényelmes minden, viszont szerintem egy idő után unalmassá válik. Minél többször lépünk túl a komfortzónánkon, még ha nehéz is, annál inkább fejleszt, és erősít bennünket. Akár megváltoztathatja a jelenlegi nézeteinket is.”

A a kategória elemei olyan válaszok köré szerveződtek, amelyekben a komfort zóna megjelenik, mint a kényelem és a biztonság érzete, de ugyanakkor elismerésre kerül, hogy a siker érdekében ezt a komfort érzetet fel kell adni.

4. Emberekhez kapcsolódó: 12 (10,6%)

Példamondatok:

„Az a zóna, ahova nem engedek be akárkiket, csak akik nagyon közel állnak hozzám.”

„Az a távolság a térben, amelyen belül nem szeretek embereket engedni, így komfortosan érzem magam.”

„Az a terület, amelyben csak én vagyok, és csak azokat engedem közel magamhoz, akikben teljesen megbízom. Biztonság érzetet ad.”

Ezen csoport válaszadói a komfort zónát más emberektől teszik függővé, azaz, vagy azon emberek köre alkotja, akikben teljes mértékben megbíznak, illetve az a határ, amin belül, már senkit nem engednek közelebb.

5. Önmegvalósításra törekvés: 19 (16,8%)

Példamondatok:

„Azon szituációkat, amelyekben megingathatatlan önbizalommal rendelkezem.”

„Számomra a komfortzóna az a "hely", ahol úgy lehetek önmagam, hogy közben nem félek az emberek ítéletétől. Az az "állapot", amikor úgy vagyok boldog, hogy nem kell rá törekednem.”

„Az a hely, ahol egyszerűen jól érzem magam a bőrömben.”

Az utolsó csoportba kerülők számára a komfort zóna azt a teret jelenti, ahol a kiteljesedést meg tudják élni, ahol jól és bolognak érzik magukat.

Ezek alapján látható, hogy a Nadler- féle definíció nem takarja a teljes valóságot. A kényelem, biztonság kategória hozható úgymond fedésbe vele, azonban ezen kívül a tartalomelemzés alapján még négy kategória rajzolódott ki. A cél nem a definíció módosítása, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a belekényelmesedés és a mindennapi rutinok adta biztonság nem meríti ki teljes egészében a fogalmat. Eredményeinkből az látszik, hogy van egy szociális vonatkozása, illetve kapcsolatban áll az étellel való elégedettséggel, az önbizalommal, és magával a változáshoz való hozzáállással. Ezek a szempontok már adhatnak egy kiindulási alapot ahhoz, hogy mely személyiség jellemző vizsgálataival léphetünk közelebb annak megítéléséhez, hogy vajon mi határozza meg egyrészt a fogalomnak tulajdonított jelentést, másrészt, hogy mi határozza meg ebben a kényelmi, ugyanakkor biztonságos körben való maradást vagy kilépést.

5.2. A változók közötti kapcsolatok eredményei

Ha a jelenlegi státusz és komfort zóna kapcsolata szempontjából vizsgáljuk meg a kapott eredményeket, akkor azt láthatjuk, hogy tulajdonképpen nem befolyásolja az élethelyzet, hogy kinek mit jelent a komfort zóna fogalma, hiszen például az egyetemisták válaszai közül mindegyik kategóriába kerültek (1. táblázat)

1. táblázat: komfort zóna*státusz

kategória/ státusz	kényelem, biztonság	elhagyásra irányulás	ambivalens érzések	más emberkhez kapcsolódó	önmegvalósít ásra törekvés
munkavállaló	✓				✓
egyetemista	✓	✓	✓	✓	✓
háztartásbeli	✓				

Viszont ha az életkor és komfort zóna kapcsolatát vizsgáljuk meg, akkor sokkal árnyaltabb képet kapunk, és a fenti adatokat is könnyebb értelmezni (2. táblázat).

2. táblázat: komfort zóna*életkor

kategória/ életkor	kényelem, biztonság	elhagyásra irányulás	ambivalens érzések	más emberkhez kapcsolódó	önmegvalósít ásra törekvés
18-19 év			✓	✓	✓
20-30 év	✓				
25 év		✓			
27 év					✓
31+ év	✓				

A fenti emberek tehát arra utalnak, hogy életkori szempontból sokkal markánsabban el tudjuk különíteni a komfort zóna fogalmi jelnetését. Láthatjuk, hogy a 18-19 éveseknél) azokhoz a csoportokhoz tartoznak válaszok, amelyek egyébként is jellemzik a serdülőkort. Megjelenik a szociális vetület, mivel csak ebből a korcsoportból kerültek ki olyan válaszok, amelyek arra utalnak, hogy a komfort zóna más emberektől függ, azaz azon emberek köze, akikben megbíznak. Ugyanakkor jelen van az önmegvalósításra törekvés, illetve az ambivalens érzések kategóriája is, ami a korcsoport szempontjából valóban helytálló, mivel a személyiség fejlődése ilyenkor új szintet ér el. Ezzel magyarázható, hogy úgy érzik, hogy az eddigit fel kell adni, és valami újhoz kell hozzáfogni.

A 20 és 30 év közötti vizsgálati személyek általában véve a kényelem, biztonság kategóriájába tartozó válaszokat adták, azonban két ebbe a tartományba eső életkort ki kellett emelnünk, ahogyan ez a táblázatban is látszik. A 25 évesek között nagy százalékban akadtak olyan válaszadók, akik az elhagyásra irányulás-azaz a komfort zóna egyérelműen negatív fogalmi jelentését adták meg, ugyanakkor a pedig a 27 évesek körében jelentek meg nagyobb számban az önmegvalósításra törekvés kategóriájában eső válaszok. Mi lehet ennek háttérében? Aki egyetemre jelentkezik és normális ütemben halad az körülbelül 25 éves korára végzi el, és körülbelül 27 éves korában talál egy olyan munkahelyet, ahol szívesen kibontakoztatná tudását. Ez tehát jól megmagyarázza ezt a két életkori „törést”, amelyek még a komfort zóna fogalmi jelentésére is hatással lehetnek. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy az életkor meghatározhatja, hogy a komfort zónának milyen fogalmi jelentést adunk. Hiszen akinek van egy stabil munkahelye, családjá valószínűleg már kevésbé fog törekedni új dolgok kipróbálásra, legalábbis egy ideig biztosan nem.

6. Összefoglaló

Feltáró kutatásunk meglepő ugyanakkor nagyon újszerű eredményeket hozott. Ahogyan az eredmények magyarázatban is említést tettünk róla, az elsődleges cél nem egy új definíció megalkotása volt, hanem sokkal inkább a fogalmi meghatározás. A kutatás legfontosabb hozadékából láthatjuk, hogy a komfortzóna egy többtényezős fogalom, amely a fiatalabb korosztálynak a szociális vonatkozását jelenti, azaz azon emberek körét, akikben megbíznak. Másfelelől, a kényelmet, a biztonságot, a mindennapi rutinokat, szokásokat, ámbar az életszakasz változások megváltoztathatják ezt, hiszen megjelennek a komfort zónával kapcsolatos ambivalens érzések, és az önmegvalósításra törekvés, mint úgymond biztonságos tér az egyén életében. A létrejött öt kategória ugyanakkor segít abban, hogy a megpróbáljuk meghatározni azokat a pszichológiai jellemzőket, amelyekkel mérhetővé tudnánk tenni. Ezek például: a kényelem, biztonság kategóriájához kapcsolódva a szubjektív jóllét, biztonság érzet, a más emberekhez az önmegvalósításra törekvéshez kapcsolódóan az énhatékonyság érzet, önbecsülés, elhagyásra irányulás változás és az ambivalens érzések csoportjához az étellel való elégedettséget, kockázatvállalást lehetne illeszteni. Ezek alapos átgondolást igényelnek, hiszen a következő lépésben valóban azt szeretnék meghatározni, hogy mi húzza meg a komfortzóna határát, melyek lehetnek azok a tulajdonságok, amelyek bejósolhatják, hogy ki az a könnyebben vagy nehezebben hagyja el a komfortzónáját. Illetve mindenképpen fontos-e elhagyni azt a bizonyos zónát. Ez már előre vetíti azt a felvetésünket, hogy komfortzóna tulajdonképpen megmutatja azt is, hogy mennyire keressük az újdonságot az életünkben, mennyire vagyunk alkalmazkodóak vagy hajlamosak a változásra. Terveink szerint a komfortzóna megfelelően kialakított mérésével a személyiség egészéről egy komplex kép tárul majd elénk.

Irodalomjegyzék

- [1] Brown, M. (2008). Comfort zone: Model or metaphor? *Australian Journal of Outdoor Education*, 12. 1. sz.
- [2] Carnall, C. (1995). *Managing Change in Organizations*. Prentice Hall: United Kingdom.
- [3] Fraser, D. (1998). *Partners in problem solving: Children collaborating in pairs*. Unpublished Doctoral Thesis.
- [4] Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- [5] Nadler, R. S. (1993). Therapeutic Process of Change, In Michael A. Gass, Ph.D.: *Adventure Therapy: Therapeutic Applications of Adventure Programming*, Kendall/Hunt, pp.58.
- [6] Piaget, Jean . (1977). *The development of thought* (A. Rosin, Trans.). New York: Viking Press.
- [7] White, A. (2008). *From Comfort Zone to Performance Management*. White and MacLean Publishing: Belgium.

Lektorálta: Dr. Jámbori Szilvia, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

A PSZICHOMOTOROS FEJLŐDÉS ÉS EGYES SZOCIODEMOGRÁFIAI ADATOK ÖSSZEFÜGGÉSEINEK VIZSGÁLATA KORASZÜLÖTT GYERMEKEKEN

Szele Anna Szabina

Debreceni Egyetem, Magatartástudományi Intézet, MSc-hallgató,
szeleanna93@gmail.com

Absztrakt

Bevezetés: Hazánkban a koraszülés szinte népbetegségnek tekinthető jelenség. 8% körül van azon gyermekek aránya, akik korán – a 37. gesztációs hét előtt – jönnek a világra. A koraszülött és alacsony születési súlyú gyermekek csoportja veszélyeztetett populációnak minősíthető, fokozott kockázatnak vannak kitéve a fejlődési lemaradások, tanulási illetve viselkedési problémák szempontjából. Ezért is szükséges és fontos átfogóbb vizsgálatok, a fejlődésmenetükre ártalmas tényezők azonosítása. A hazánkban jelenleg bevezetésre kerülő legkorszerűbb csecsemő és kisgyermekkorai vizsgálóeljárás, a Bayley-III kiváló lehetőséget nyújt a pszichomotorium komplexebb feltérképezésére. A külföldi szakirodalom bővelkedik a Bayley-III- mal lefolytatott vizsgálatokban. Számos kutatás arra az eredményre jutott, hogy a koraszülött és kis súllyal született gyermekek mind kognitív, nyelvi és motoros képességeikben is alacsonyabb szinten teljesítenek. Hazánkban – újszerűségéből adódóan –, kutatásunk egyedülállónak minősíthető.

Célkitűzés: A koraszülött gyermekek pszichomotoros fejlődésének felmérése, a Bayley-III és a Brunet Lézine vizsgáló eljárással nyert eredmények összevetése, a fejlődésre ható rizikófaktorok azonosítása.

Anyagok és módszerek: Vizsgálati mintánk 35, a Debreceni Egyetem Klinika Központjának Neonatológiai Szakrendelésére, illetve Gyermekgyógyászati Intézetébe, extrém kis (<1000 g) és igen kis (1000 - 1500 g) születési súlyú, koraszülött utógondozói státuszvizsgálatra visszahívott 23-30 hónap közötti gyermekekből tevődött össze. A kutatásban alkalmazott eszközök: Bayley-III; Brunet-Lézine csecsemő és kisgyermek fejlődési skála; HOME-leltár; UNICEF Gyermeknélkülözési Index; Megküzdési MódoK Kérdőív; Paykel-féle Életesemény Kérdőív; Koraszülött Kutatási Kérdőív.

Eredmények: Elemzéseink alapján megállapítható, hogy egyes, a mintában felmért, fejlődésmentre ártalmas tényezők szoros összefüggést mutatnak a koraszülött gyermekek teljesítményeivel. A gyermekkorukban fizikai bántalmazást átélte anyák gyermekei alacsonyabb nyelvi és motoros teljesítményt érnek el, illetve alacsonyabb globális fejlődési mutatóval ($W = 159, p = 0,012$) jellemezhetőek. A pszichológiai bántalmazás vonatkozásában a motoros képességekben mutatkozott csökkent teljesítmény. A dohányzó, illetve a terhesség alatt kávéfogyasztó anyák gyermekei a nyelvi, kognitív és adaptív készségek szintjén mutattak alacsonyabb teljesítményt. A szociális helyzet, a gyermeknélkülözés és az otthoni környezet minőségének vonatkozásában szintén fejlődésbeli különbségeket állapítottunk meg. **Következtetés:** Egyes szociodemográfiai tényezők erősen befolyásolják a koraszülött gyermekek pszichomotoros teljesítményét. Népegészségügyileg fontos feladat lenne a koraszülött és kis súllyal született gyermekek, két éves korban történő országos szűrővizsgálatának kötelező bevezetése. A korai fejlesztés szükségességének felismerésével nemcsak megelőzhetővé, de redukálhatóvá is válna a későbbi zavarok, viselkedésproblémák megjelenése.

Kulcsszavak: koraszülés, alacsony születési súly, pszichomotoros fejlődés, Bayley-III, Brunet-Lézine

1. Bevezetés

Az utóbbi évtizedek során világszerte a figyelem középpontjába került az emberi fejlődés korai időszakának feltérképezése és segítése [1]. Különösen fontos népegészségügyi feladatunk az egyes rizikócsoportok fejlődésének vizsgálata. *Veszélyeztetett (high-risk/at risk child)* populációnak azon gyermekek csoportjait nevezhetjük, akik között a későbbi életkori szakaszokban az átlagosnál nagyobb eséllyel figyelhető meg intellektuális, érzelmi vagy szociális deficit: így leginkább a koraszülött és alacsony születési súlyú gyermekek tekintetében [2]. A gyermekkori fejlődés folyamatos monitorozásával azonban a figyelmet érdemlő problémák hamar kiszűrhetők, s a megfelelő beavatkozás, segítségnyújtás is időben javasolható [1].

Erre kiváló lehetőséget teremt – a hazánkban standardizálás alatt álló, a fejlődést komplex módon feltérképező pszichodiagnosztikai eszköz, a *Bayley-III* teszt (Bayley Csecsemő és Kisgyermek Skálák, Harmadik kiadás). Elsődleges célja a megkésett fejlődésű gyermekek beazonosítása, az esetleges beavatkozások, terápiák megtervezésének elősegítése, valamint a többnyire későbbi életkorokban tapasztalható viselkedési, figyelmi és tanulási zavarok szűrése [3].

Kutatásunk célja az extrém (< 1000 g) kis és igen kis születési súlyú (1000-1500 g) koraszülött gyermekek pszichomotoros fejlődésének felmérése, valamint a fejlődésre ható rizikófaktorok azonosítása volt. A teszt újszerűségéből adódóan kutatásunk az egyik első *Bayley-III*-mal végzett tanulmány Magyarországon – s egyben egy átfogó PhD munkaterv pilot tanulmánya.

2. Szakirodalmi áttekintés

2.1 Koraszülöttség és alacsony születési súly

A koraszülöttség az újszülöttkori (neonatális) halálozás egyik vezető, és második leggyakoribb oka az 5 éves kor előtt bekövetkező halálozásoknak – ebből adódóan egy adott nemzet egészségügyi mutatójának is tekinthető [4]. Hazánkban 8% körül van azon gyermekek aránya, akik korán – a 37. gesztációs hét előtt – jönnek a világra [5]. A *gesztációs idő*, a fogamzás és születés között eltelt periódus, mely egyben a terhesség terminusát is meghatározza [6]. Fiziológiás körülmények között ez az intervallum átlagosan 40 hét, ami 9 hónapnak vagy 280 napnak felel meg [7]. A WHO definíciója alapján *koraszülöttnek* azok az élő újszülöttek tekinthetők, akiknek a gesztációs ideje nem haladja meg a 37 hetet, vagyis a 259 napot [6]. Alsó határa 1997 óta, a CLIV. Egészségügyi Törvény alapján, a betöltött 24. terhességi héttel kezdődik [8].

Az érett újszülöttek átlagos születési súlya 3000-3500 gramm között mozog [9]. A koraszülöttséggel sokszor társuló vagy együtt járó perinatális kockázati tényező, az alacsony születési súly [6]. A WHO 1961-ben kiadott születési súly szerinti osztályozása az alábbi súlykategóriákat állítja fel [6, 8]:

- *kis születési súly* (< 2500 gramm)
  - *igen kis születési súly* (1000-1500 gramm)
  - *extrém / igen-igen kis születési súly* (< 1000 gramm)

Az UNICEF 2013-as felmérése szerint hazánkban a gyermekek több mint 8 %-a 2500 g-nál kisebb súllyal jött a világra. Ennél rosszabb mutatója csupán *Görögországnak* volt – *Portugália* és az *USA*, hazánkhoz hasonlóan szintén túllépte a 8 %-os határt [10].

A kis születési súlyú koraszülöttek között számos fejlődésneurológiai károsodást jelző utókép azonosítható. Így például éretlen légzőközpontuk miatt apnoe; légúti infekciók; respirációs distressz szindróma (RDS); bronchopulmonalis dysplasia (BPD); továbbá hallászavar; di-, vagy tetraplegia; retinopathia (ROP) fordulhat elő [11]. A koraszülés azonban akkor is

rizikótényezőt jelent a későbbi problémákat tekintve, ha a gyermek nem szenvedett maradandó sérülést [12]. A kisebb születési súly és a rövidebb gesztációs kor szignifikánsan rosszabb kognitív, nyelvi készségekkel illetve viselkedésbeli problémákkal jár együtt [13]. A nyelvi fejlődésben történő lemaradás – receptív és expresszív téren egyaránt – szintén jól megfigyelhető [14, 15]. Számos esetben a kognitív, és nyelvi készségek deficitje együtt jár, de előfordul, mikor a nyelvi késés önmagában, kognitív lemaradás nélkül jelentkezik [16]. A gesztusfejlődés, és a motoros készségek szintén zavart szenvednek [17, 18]. Feltételezhető, hogy a motoros nehézségek negatívan befolyásolják a kommunikációs készségeket, így például a szemtől szembe interakciót, a közös figyelmet, valamint a nyelvelsajátítást [19].

2.2 A koraszülést és a fejlődést befolyásoló tényezők

A koraszülésnek számos olyan potenciális oka lehet, melyre a tudomány a mai napig nem tudott magyarázattal szolgálni. Hátterében számos anyai eredetű ok, hajlamosító tényező állhat, többek között terhességi mérgezés, anyagcsere-betegség, húgyúti fertőzések, anémia, diabétesz, szív-, és tüdőbetegség, terhesség előtti testsúlyproblémák [8, 20]. Hangsúlyos kockázati tényező az anamnézisben szereplő *korábbi koraszülés* [21] és *ikerterhesség* [22]. Az egymást követő terhességek közötti rövid idői intervallum szintén a kedvezőtlen szülészeti kimenetel egyik kockázati faktorának tekinthető [23].

A koraszülés azonban csak kisebb részben egészségügyi, még inkább szociális és életmódbeli probléma [5]. A szegény, rosszabb szociális helyzetű nők kétszer nagyobb valószínűséggel hoznak világra kicsi vagy koraszülött gyermeket, mint tehetősebb társaik [24]. A rossz szociális körülmények mellett a 16 évesnél fiatalabb vagy 40 évesnél idősebb anyai életkor, a stressz, az egyedülálló családi állapot is kockázati tényezőnek minősíthető [20].

A terhesség alatti mértéktelen *alkoholfogyasztás* [25] és *dohányzás* szintén növeli a koraszülés és a kis születési súly kockázatát [26]. A dohányfüstnek kitett gyermekeknek szignifikánsan romlik a motoros teljesítménye, és nemcsak a prae- és postnatalis időszakban, hanem az első éveikben is [27]. Kevésbé egyértelmű azonban a koffeinfogyasztás és a koraszülés közötti kapcsolat. *Bekkhuss* és *mtsai*. [28] szerint a terhesség alatt kávé fogyasztó anyák gyermekei 18 hónapos korukban figyelmetlenebbnek és aktívabbnak bizonyultak.

Fontos továbbá, hogy a gyermekkorban elszenvedett [29, 30], valamint a terhesség alatt tapasztalt partnerbántalmazás [31], a koraszülésre szintén prediszponáló tényező lehet.

3. Vizsgálat

Kutatásunk kivitelezését az *Egészségügyi Tudományos Tanács Tudományos és Kutatásetikai Bizottsága* hagyta jóvá (54037-5/2016/EKU).

3.1 Vizsgálati minta

Vizsgálati mintánk 35 extrém kis (<1000 g) és igen kis (1000 – 1500 g) születési súlyú, 23-30 hónapos korú gyermekből állt, akik a *Debreceni Egyetem Klinikai Központjának Neonatológiai Szakrendelésére*, illetve *Gyermekgyógyászati Intézetébe*, koraszülött utógondozói státuszvizsgálatra lettek visszarendelve. A gyermekek a *Neonatológiai Szakrendelő* adatbázisából, születési idő és súly alapján lettek kiválasztva. Vizsgálati időpontra történő behívásuk postai és telefonos úton történt. Az *extrém kis* születési súllyal születettek közül 17-et, az *igen kis* születési súllyal világra jöttek közül pedig 18 gyermeket vizsgáltunk meg.

3.2 Kérdésfelvetés

Kutatásunk során két átfogó kérdés megválaszolására törekedtünk:

- I. Tapasztalható-e jelentős különbség a koraszülött gyermekek vizsgált csoportjainak *pszichomotoros* teljesítményében?
- II. Milyen *szociodemográfiai* tényezők befolyásolják a vizsgált gyermekek fejlődési színvonalát?

3.3 Vizsgálati módszerek

3.3.1 Pszichomotoros fejlődés felmérése

A pszichomotoros fejlődés felmérésére két pszichodiagnosztikai eszközt alkalmaztunk: a *Brunet-Lézine*, és a *Bayley-III* (*Bayley Csecsemő és Kisgyermek Skálák, Harmadik kiadás*) fejlődési teszteket. A *Brunet-Lézine* teszt hazánkban 1980 óta az egyik leggyakrabban alkalmazott, adaptált és standardizált vizsgálati eljárás, mely 0-30 hónapos korig nyújt információt a pszichomotoros fejlődés négy részterületéről: *mozgás/poszturális adaptáció* (P); *szenzomotorikus koordináció/manipuláció* (K); *beszéd* (B) és *szociabilitás* (SZ). Továbbá kiszámítható általa egy globális (FQ) kvóciens, s az egyes részterületek (PQ, KQ, BQ, SZQ) fejlődési kvóciensei. A globális fejlődési kvóciens (FQ) akkor tekinthető kórosnak, ha 70-nél kisebb [32].

A hazánkban 2016-ban adaptált, s jelenleg standardizálás alatt álló *Bayley-III* ezzel szemben a csecsemő és kisgyermekkorai fejlődést 5 fő területen vizsgálja – *kognitív, nyelvi, motoros, társas-érzelmi és adaptív viselkedéses* szinten –, 1 és 42 hónapos kor között. A nyelvi skálán *receptív* és *expresszív* kommunikációt különböztet meg, a motoros skálán pedig *finommozgás* és *nagymozgás* szubteszteket [3].

3.3.2 Papír-ceruza tesztek

Ahhoz, hogy a pszichomotoros vizsgálóeljárásokkal nyert eredményeket kontextusba tudjuk helyezni, s a koraszülést, a gyermek fejlődését esetlegesen befolyásoló tényezőket kiszűrni, elengedhetetlen volt egyéb papír-ceruza tesztek alkalmazása, és egy saját kérdőív kidolgozása. Többek között felvettük az otthoni környezetben kapott kognitív stimuláció és érzelmi támogatás minőségét és mennyiségét mérő *HOME-leltár* 17 tételes változatát; a gyermekszegénységet mérő *UNICEF Gyermeknélkülözési Index-et*; a konfliktusmegoldási faktorokat vizsgáló *Megküzdési Módo*k kérdőív 22 tételes változatát; illetve a súlyos életeseményeket feltérképező rövidített *Életesemény Kérdőívet*, melynek tételeit az édesanyák terhességükre vonatkoztatva értékelték.

Továbbá saját kérdőívünkben információt kértünk arra vonatkozóan, hogy az édesanyát 18 éves kora előtt érte-e fizikai, szexuális, érzelmi bántalmazás, elhanyagolás (pl. „*Előfordult-e Önnel, hogy pl. megalázták, hibáztatták, fenyegették, ijesztgették, kicsúfolták, nevetségessé tették, elutasították, bűnbakká tették, mozgásszabadságát korlátozták?*”) illetve terhessége során partnere részéről tapasztalt-e szóbeli, lelki, testi, szexuális és/vagy gazdasági-társadalmi erőszakot (pl. „*Előfordult-e a terhesség alatt, hogy partnere pl. ordibált, fenyegetőzött, gúnyolódott, nevetségessé tette, illetlen szavakat használt Önnel szemben?*”). Ezek előfordulási gyakoriságát egy 5 pontos skálán értékeltettük (ahol 1 = párszor életemben, 5 = naponta). Valamint feltérképeztük az édesanyák szerhasználati szokásait, a gyermek fejlődésének fontosabb állomásait (pl. fogantatás, szülés, mozgás és beszédfejlődés, szobatisztaság) illetve a család társadalmi-gazdasági jellegzetességeit (szülők kora, iskolai végzettsége, foglalkozása).

3.4 Feldolgozási módszerek

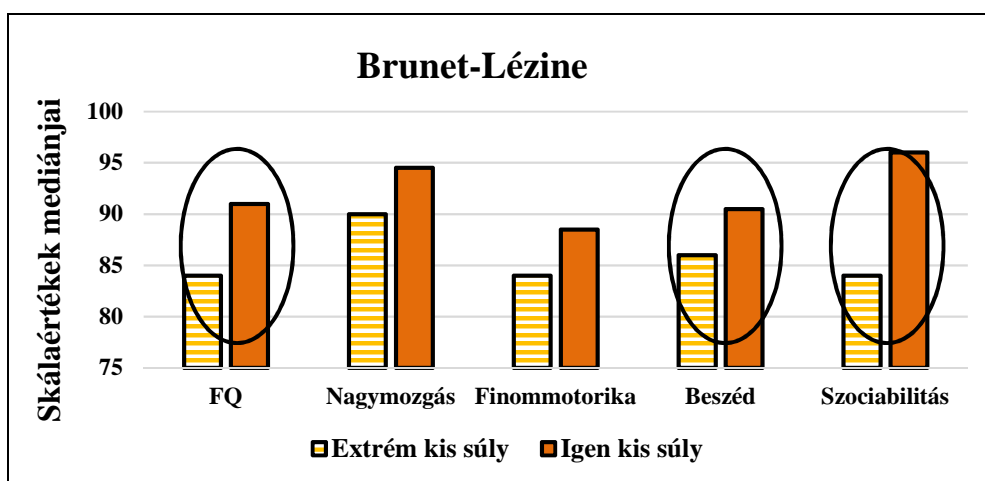
A vizsgálat statisztikai részét az *SPSS 2.0.0.0* statisztikai program segítségével készítettük el. Az adatok feldolgozásának megkezdése előtt *Kolmogorov-Smirnov* normalitásvizsgálatot végeztünk, mely alapján megállapítottuk, hogy a legtöbb változó nem követ normál eloszlást, így a továbbiakban nemparaméteres eljárásokkal: *Spearman-féle rangkorrelációs eljárással*, *Kruskal-Wallis* és *Mann-Whitney* próbákkal dolgoztunk.

4. Eredmények

4.1 Születési súly és pszichomotoros teljesítmény

A két súlykategória közötti teljesítménybeli különbségek megvizsgálására *Mann-Whitney* próbastatisztikákat alkalmaztunk. Feltételeztük, hogy az extrém kis súlyú gyermekek nagyobb fokú biológiai sérülékenységből adódóan mind nyelvi, mind motoros készségeiket tekintve, gyengébb eredményekkel jellemezhetőek [33].

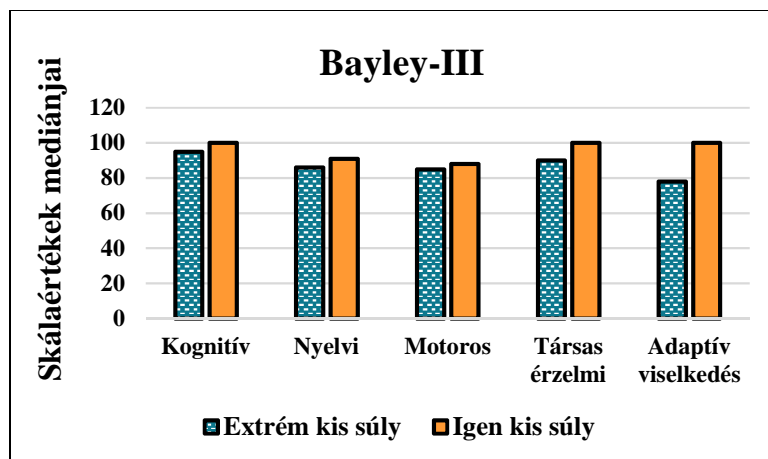
A *Bayley-III* skálái esetén egyedül az önszabályozást, a világ iránti érdeklődést, másokkal való kapcsolatfelvételi készséget mérő *Társas-érzelmi* skálán mutatkozott tendenciaszerű különbség ($U = 211$; $p = 0,057$). A *Brunet-Lézine* fejlődési teszt esetén azonban a *fejlődési kvóciens* ($U = 216,5$; $p = 0,035$), a *beszéd* ($U = 220,5$; $p = 0,025$) illetve a *szociabilitás* ($U = 222$; $p = 0,022$) kvóciens esetén is szignifikáns különbség mutatkozott a két csoport között (lásd 1. ábra).

1. ábra: Az extrém kis és az igen kis születési súlyú gyermekek Brunet-Lézine eredményei

Forrás: saját szerkesztésű ábra

A mediánokat megvizsgálva megállapítható, hogy az *extrém kis* születési súlyú gyermekek minden skálaváltozó esetén gyengébb eredményt értek el, mint az *igen kis* születési súlyú gyermekek. A *nyelvi* és *motoros* skálákon, mind a *Brunet-Lézine* (lásd 1. ábra), mind pedig a *Bayley-III* (lásd 2. ábra) teszt tanúságaként ez világosan megmutatkozik.

2. ábra: Az extrém kis és az igen kis születési súlyú gyermekek Bayley-III eredményei
 Forrás: saját szerkesztésű ábra

Mivel a *Brunet-Lézine* esetében rendelkezünk magyar standarddal, a skálaeredményeket össze tudtuk vetni az átlagos normaértékkel (= 70). Az FQ tekintetében a minta 8,5 %-a mutatkozott megkésett fejlődésűnek. A részkvócienseket megvizsgálva elmondható, hogy súlycsoporttól függetlenül a minta 5,7 %-a *Nagymozgás* (pl. járás, lépcsőzés) skálán, 11,6 %-a *Finommotorika* (eszközökkel való manipuláció), 17,1 %-a a *Beszéd* (értő, kifejező), 8,5 %-a pedig a *Szociabilitás* (pl. társas alkalmazkodás, szobatisztaság) skálán megkésett fejlődésűnek bizonyult.

4.2 A fejlődést befolyásoló tényezők

A *Megküzdési Módo*k és a *Paykel-féle Életesemény Kérdőív* nem hozott jelentős eltéréseket a mintánk között. Így jelen alfejezetben csak azon tényezők kerülnek bemutatásra, melyek szignifikánsan különböznek egymástól a fejlődési mutatókkal összefüggésben.

4.2.1 Szociális helyzet

Feltételeztük, hogy az átlag alatti szociális helyzet rövidebb gesztációs idővel és alacsonyabb születési súllyal hozható összefüggésbe, s negatívan befolyásolja a pszichomotoros fejlődési mutatókat [20, 34]. Mintánkban átlag feletti (N = 7), átlagos (N = 22), és átlag alatti (N = 4) szociális helyzetű szülőket azonosítottunk. A *Kruskal-Wallis* próba segítségével a változó három értéke alapján nemcsak a *gesztációs hét* (H = 11,16; p = 0,004) és a *születési súly* (H = 10,38; p = 0,006), de a fejlődési tesztek egyes skálái vonatkozásában is szignifikáns különbségeket találtunk. A páronkénti vizsgálatokat a főeljárással analóg *Mann-Whitney* próbával végeztük (lásd 1. táblázat).

1. táblázat: A pszichomotoros fejlődés és a szociális helyzet egyes kategóriái közötti szignifikáns különbségek

Bayley-III		
Kognitív	átlag feletti – átlagos	U = 31,5; p = 0,020
Nyelvi	átlag feletti – átlagos	U = 19,5; p = 0,003
	átlagos – átlag alatti	U = 74,5; p = 0,032
Motoros	átlag feletti – átlagos	U = 19; p = 0,003
Adaptív Viselkedés	átlag feletti – átlagos	U = 20; p = 0,003

Brunet-Lézine		
FQ	átlag feletti – átlagos	U = 17,5; p = 0,002
Nagymozgás	átlag feletti – átlagos	U = 22; p = 0,005
Finommotorika	átlag feletti – átlagos	U = 30; p = 0,017
Beszéd	átlag feletti – átlagos	U = 28,5; p = 0,014

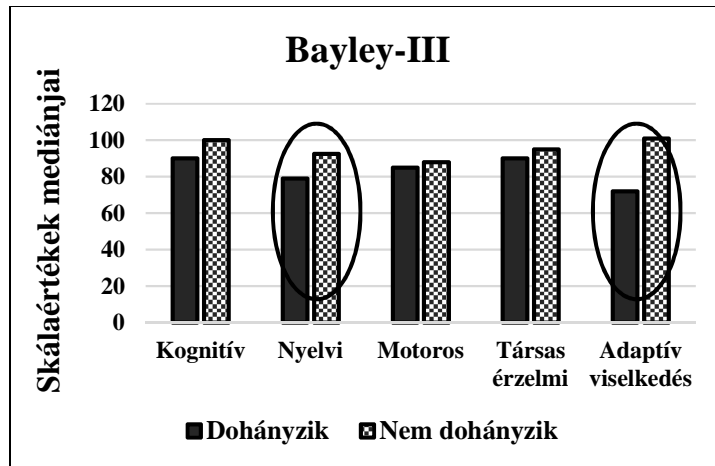
Forrás: saját szerkesztésű táblázat

A gesztációs hét terén a különbségek az átlag feletti és az átlagos ($U = 16$; $p = 0.001$), illetve az átlag feletti és az átlag alatti csoportok ($U = 2.5$; $p = 0.034$) között, a születési súly esetében pedig szintén az átlag feletti és átlagos ($U = 18.5$; $p = 0.003$), illetve az átlag feletti, átlag alatti ($U = 0$; $p = 0.01$) csoportok között mutatkoztak szignifikánsnak. A mediánokat megvizsgálva azonban a várttal ellentmondó eredményeket tapasztaltunk. Az anyagi helyzetükkel leginkább elégedett szülők gyermekei születtek a legkorábban, és a legkisebb testsúllyal. Ezt követték az átlag alatti szociális helyzetű családok; nagy súllyal és leghosszabb gesztációs időre pedig az átlagos szociális helyzetű szülők gyermekei születtek. Összességében elmondható, hogy a két pszichodiagnosztikai eszköz minden skáláján szignifikáns különbségeket találtunk a magukat átlag feletti, átlagos és átlag alatti szociális helyzetűnek tartó szülők gyermekei esetén. Ez alól egyedül a Bayley-III adaptív készségek (pl. közösségi és otthoni élet, önirányítás) működését mérő *Adaptív Viselkedés* skálája képezett kivételt. A mediánokat megvizsgálva azonban az *átlagon felüli* szociális helyzetű szülők gyermekei minden területen gyengébb eredményeket értek el, mint az átlagos, vagy átlagon aluli szülők gyermekei.

A szakirodalomban általános egyetértés van arra vonatkozóan, hogy a rossz szociális helyzet nagyobb kockázatot jelent a koraszülésre [20, 34]. Feltételeztük, hogy az átlag alatti szociális helyzet rövidebb gesztációs idővel és alacsonyabb születési súllyal hozható összefüggésbe, és negatívan befolyásolja a pszichomotoros fejlődési mutatókat. Az átlagosnál jobb szociális helyzetű szülők gyermekei mind a gesztációs idő, mind a születési súly, mind pedig az egyes fejlődésmutatóik terén elmaradnak az átlagos vagy átlag alatti kategóriáktól. Megvizsgálva az ezen anyáktól nyert információkat terheltebb anamnézist tapasztaltunk: esetükben megfigyelhető volt korábbi koraszülés, vetélés, bántalmazás, nagyobb mértékű stressz, nehezen feldolgozható életesemények. Feltételezhetőnek tartjuk, hogy a negatív tényezők együttes hatása erőteljesebben befolyásolta a mutatókat, mint maga a szociális helyzet.

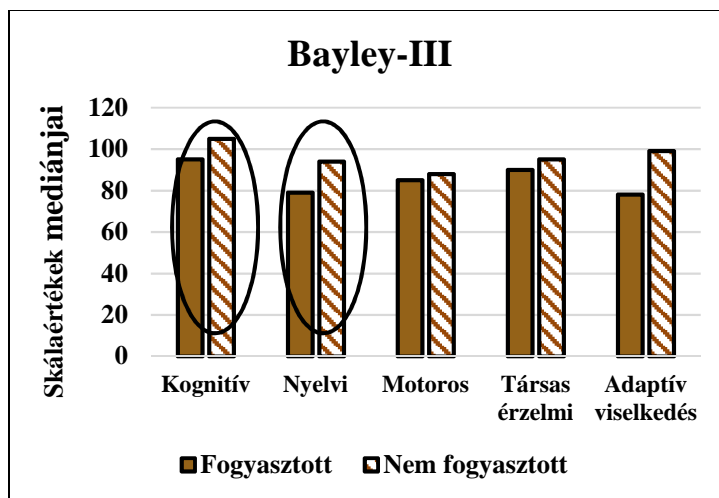
4.2.2 Káros életmódbeli tényezők

A káros életmódbeli tényezők közül a terhesség alatti kávéfogyasztás és dohányzás, illetve a jelenlegi dohányzási szokások kerültek elemzésre. Hipotézisünk szerint a káros életmódbeli tényezők rövidebb gesztációs idővel, alacsonyabb születési súllyal és fejlődési mutatókkal vannak összefüggésben [28, 35]. A terhesség alatti dohányzás esetén a *Mann-Whitney próbastatisztika* nem jelzett szignifikáns különbséget sem a gesztációs hét, sem a születési súly, sem pedig a fejlődési mutatók terén. A *Brunet-Lézine* teszt vonatkozásában a terhesség alatti kávéfogyasztás és a dohányzási szokások nem eredményeztek jelentős eltéréseket. Azonban a jelenleg dohányzó anyák gyermekei pszichomotoros eredményeit megvizsgálva jól látható (lásd 3. ábra), hogy a *Bayley-III* minden skálaváltozója esetén a dohányzó nők gyermekei gyengébb teljesítményeket értek el. Ez a különbség szignifikánsnak bizonyult a *Nyelvi* ($U = 142$; $p = 0,024$) – mind a *Receptív* ($U = 141,5$; $p = 0,024$), mind az *Expresszív* ($U = 135,5$; $p = 0,048$) szubteszteken – és az *Adaptív Viselkedés* ($U = 148$; $p = 0,010$) skálákon.

3. ábra: A dohányzó és nem dohányzó anyák gyermekei pszichomotoros teljesítményei
 Forrás: saját szerkesztésű ábra

A terhesség alatti kávéfogyasztást tekintve nem találtunk szignifikáns különbségeket a fogyasztó és nem fogyasztó anyák gyermekei gesztációs idejében és születési súlyában. Azonban szignifikáns különbségeket eredményezett a Bayley-III *Kognitív* ($U = 201,5$; $p = 0,049$), *Nyelvi* ($U = 208$; $p = 0,029$) skáláin és *Receptív nyelvi* ($U = 216,5$; $p = 0,012$) szubtesztje esetén. A mediánokat megvizsgálva jól látszik, hogy a terhességük alatt kávé fogyasztó anyák gyermekei kisebb értékeket értek el ezeken a skálákon (lásd 4. ábra).

4. ábra: A terhesség alatt kávé fogyasztott és nem fogyasztott nők gyermekeinek Bayley-III-ban elért teljesítményei
 Forrás: saját szerkesztésű ábra

Megállapítottuk, hogy a jelenleg dohányzó anyák gyermekei rosszabb fejlődésmutatókkal jellemezhetők, leginkább a nyelvi és adaptív-viselkedés terén. Ezen eredmények összefüggésben állnak a szakirodalomban tapasztalhatókkal [35]. Mintánkban azonban a dohányzó anyák ($n = 7$) közül négyen már a terhességük alatt is dohányoztak. Így nem határozható meg egyértelműen, hogy a terhesség alatti, vagy a gyermek születését követő dohányzás befolyásolta-e inkább a pszichomotoros mutatókat.

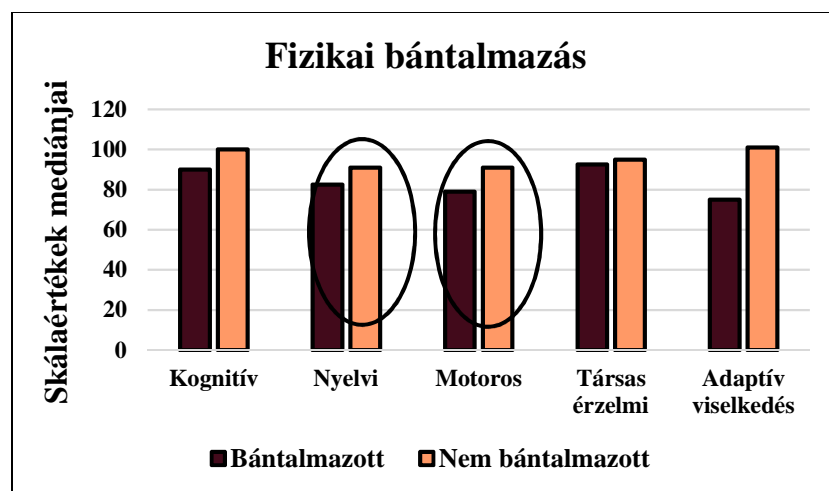
A terhesség alatti kávéfogyasztás és a gyermek későbbi viselkedési, fejlődési jellemzőségeivel csupán néhány kutatás foglalkozott. Így például *Bekhus* és *mtsai*. [28], akik szerint a terhesség alatt kávé fogyasztó anyák gyermekei 18 hónapos korukban figyelmetlenebbnek és aktívabbnak bizonyultak. Érdekesnek találtuk továbbá megvizsgálni a

pszichomotoros teljesítménnyel kapcsolatos összefüggéseket is. Mintánkban a terhesség alatt kávéfogyasztó anyák gyermekei kisebb és hátrányosabb fejlődésmutatókkal voltak jellemezhetőek, és ezek a különbségek kognitív és nyelvi szinten bizonyultak a legjelentősebbnek.

4.2.3 Bántalmazás

Vizsgált mintánkban a partnerbántalmazás nem, míg a *gyermekkori bántalmazás* három típusa – szexuális (N = 2), fizikai (N = 8) és érzelmi (N = 17) – fordult elő. Két anya esetében mindhárom bántalmazási forma, négy anya esetében pedig a fizikai és érzelmi bántalmazás együttes jelenléte volt megfigyelhető. Vagyis az anyák több mint fele (54,2%-a) tapasztalta a bántalmazás valamilyen formáját 18 éves kora előtt. Feltételeztük, hogy a gyermekkori bántalmazást elszenvedett anyák gyermekei rövidebb gestációs idővel, alacsonyabb születési súllyal és fejlődési mutatókkal jellemezhetőek [36].

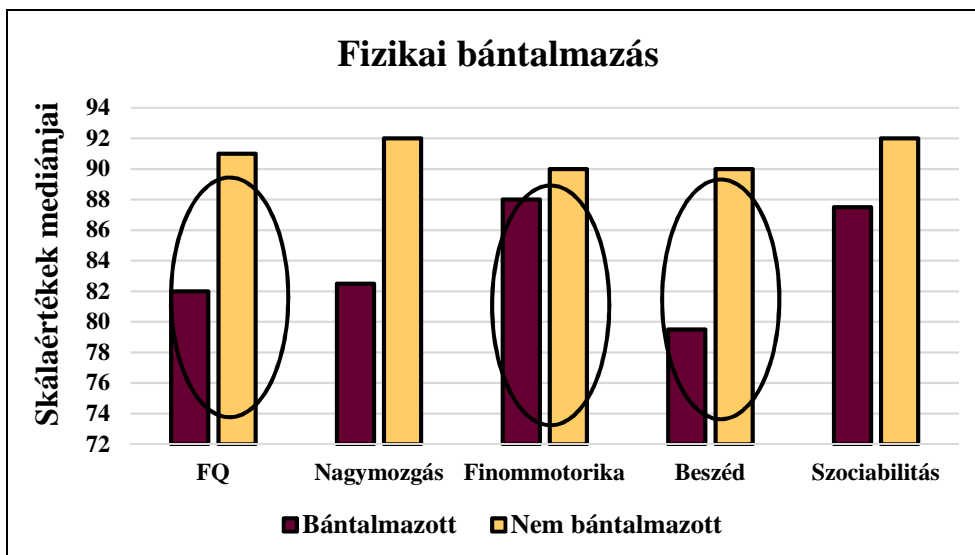
Összehasonlítottuk a gyermekkorukban bántalmazott és nem bántalmazott anyák gyermekeinek fejlődési tesztekben nyújtott teljesítményeit. A fizikai bántalmazás a mediánok szintjén minden skálaváltozó esetén hátrányos helyzetet eredményezett a bántalmazott anyák gyermekei esetén (lásd 5. és 6. ábra). Ez a különbség a *Mann-Whitney* próbastatisztika által szignifikánsnak bizonyult a *Bayley-III Nyelvi* (U = 152; p = 0,028) és *Motoros* (U = 149,5; p = 0,036) skáláinál, illetve az *Expresszív nyelvi* (U = 158; p = 0,013) és *Finommozgás* (U = 151; 0,032) szubtesztjei értékelésekor.

5. ábra: A fizikailag bántalmazott és nem bántalmazott anyák gyermekeinek fejlődési teljesítménye a Bayley-III skáláin

Forrás: saját szerkesztésű ábra

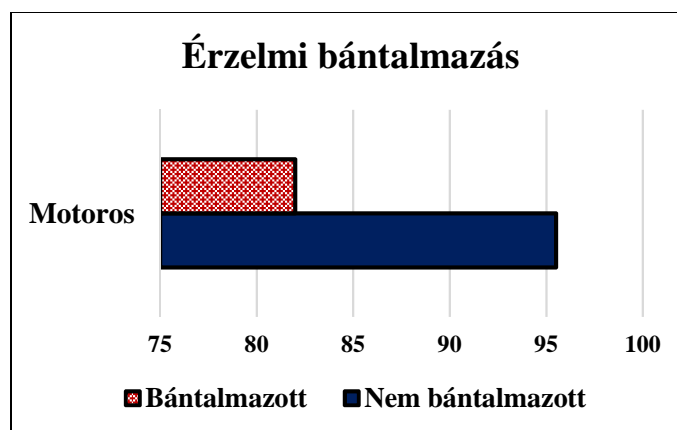
A Brunet-Lézine *FQ* (U = 159; p = 0,012), *Finommotorika* (U = 149,5; p = 0,036) és *Beszéd* (U = 150,5; p = 0,032) változói esetén mutatkozott szignifikáns differencia.

6. ábra: A fizikailag bántalmazott és nem bántalmazott anyák gyermekeinek fejlődési teljesítménye a Brunet-Lézine skálán

Forrás: saját szerkesztésű ábra

Az *érzelmi bántalmazás* nyomán követésekor kizárólag a Bayley-III *Motoros* skáláján találtunk szignifikáns ($U = 191$; $p = 0,049$) különbséget a két csoport között. Mint azt az ábra is szemlélteti, az érzelmi bántalmazást átélt nők gyermekeinek motoros teljesítménye lényegesen elmarad a kontrollokétól (lásd 7. ábra).

7. ábra: Az érzelmi bántalmazás és a motoros teljesítmény összefüggése a Bayley-III testben

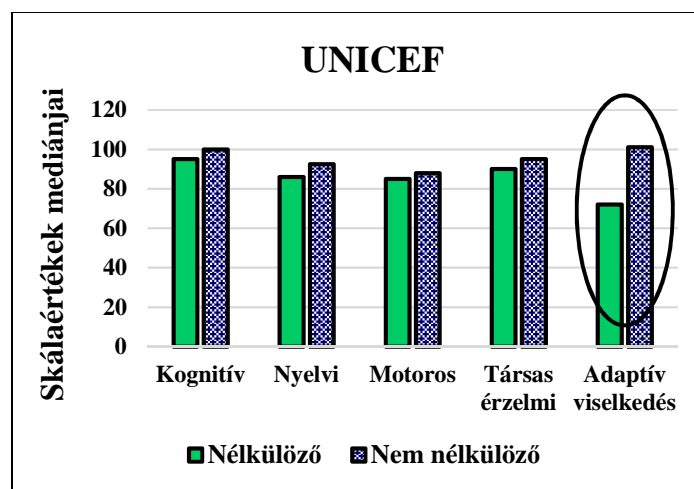
Forrás: saját szerkesztésű ábra

A *gesztációs héttel* és a *születési súllyal* egyik bántalmazást mérő változó sem korrelált. Összességében azonban elmondható, hogy a *fizikai bántalmazást* átélt nők gyermekeinek pszichomotoros eredményei elmaradnak a kívánt teljesítménytől, ami különösen a nyelvi és finommotorikus területen a legjelentősebb. Az *érzelmi bántalmazás* következményeként szintén a motoros fejlődés zavarát találtuk.

A gyermekkorukban bántalmazott anyák alacsonyabb mentális egészségi mutatókkal jellemezhetőek, mely érzéketlen és inkonzisztens szülői gondoskodással [36], illetve bizonytalan kötődési stílussal [37] is társulhatnak. Ez alapján feltételezhetőnek tartjuk, hogy a gyermekkorukban bántalmazott anyák – gyakran kiszámíthatatlan szülői viselkedésük miatt – gyermekeinek fejlődése akadályoztatott pályát követ, készségelsajátításuk nehezebb, fejlődésmutatókkal jellemezhető teljesítményük pedig alacsonyabb.

4.2.4 Gyermeknélkülözés

Az *UNICEF Gyermeknélkülözési Index-ének* felhasználásával törekedtünk annak megvizsgálására, hogy a gyermek szükségleteinek kielégíthetlensége és pszichomotoros teljesítménye között tapasztalható-e összefüggés. A *Mann-Whitney* próbat statisztikák alapján szignifikáns különbség állapítható meg a nélkülöző és nem nélkülöző gyermekek között a *Bayley-III Adaptív Viselkedés skálája* ($U = 185$; $p = 0,014$) tükrében. A mediánok értékeit megvizsgálva a *Brunet-Lézine* tesztben nem kaptunk minden skála esetén egyértelmű eredményeket, azonban megfigyelhető, hogy a *Bayley-III* összes skálaváltozóján a nélkülözésben élő gyermekek alacsonyabb teljesítményt értek el – különösen az *Adaptív Viselkedés Skála* (lásd 8. ábra) esetén. Szinte minden skálaváltozó tekintetében gyengébb eredményeket tapasztaltunk a kettő vagy több betöltetlen szükséglettel jellemezhető gyermekeknél. A legtöbb szülő anyagilag nem engedhette meg magának, hogy gyermekének megfelelő szabadidős tevékenységről, vagy nyaraltatásáról gondoskodjon.

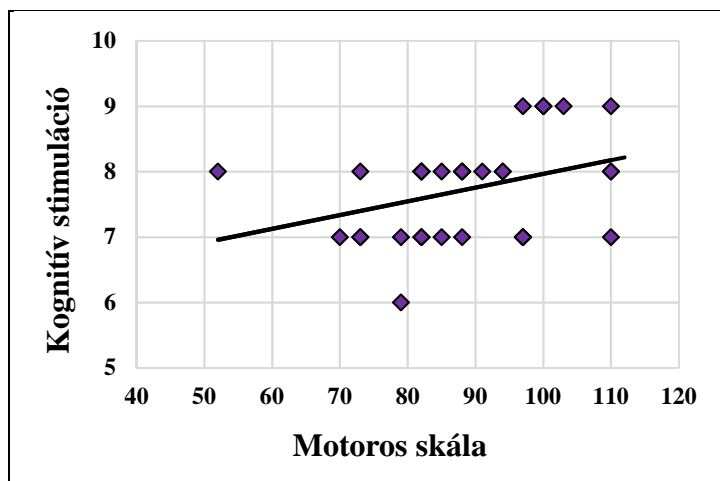
8. ábra: A gyermeknélkülözés és a Bayley-III skálái közötti összefüggés

Forrás: saját szerkesztésű ábra

4.2.5 Kognitív stimuláció és empátiás hozzáállás

A HOME-leltár rövidített változatával az otthoni környezetben kapott kognitív stimulációt és az anyai empátiás hozzáállást szeretnénk volna felmérni. Feltételeztük, hogy súlycsoporttól függetlenül a kisebb kognitív stimuláció – vagyis az ingerrel való ellátottság – és az anyai empátiás hozzáállás rosszabb fejlődési mutatókkal korrelál.

Ezen összefüggés megvizsgálására a *Spearman-féle rangkorrelációs* eljárást alkalmaztam. A HOME-leltár két eleme közül az *anyai empátiás hozzáállás* nem volt kapcsolatban az egyes fejlődési skálákkal. A *kognitív stimuláció* azonban szignifikánsan közepes korrelációt, jelentős pozitív kapcsolatot tárt fel a *Bayley-III Motoros skálájával* ($r = 0,421$; $p = 0,015$) és *Finommozgás szubtesztjével* ($r = 0,395$; $p = 0,023$). Ez alapján elmondható, hogy a kisebb kognitív stimuláció, alacsonyabb mutatókat eredményezett a motoros skálán (lásd 9. ábra), és a finommozgás szubtesztben. Összefoglalva elmondható, hogy mintánkban az ingerszegény környezet, azaz az elégtelen stimuláció gyengébb motoros készségekkel korrelált. Feltételezhetően az ilyen gyermekek otthonában kevesebb készségfejlesztő eszköz és játék állt rendelkezésre.

9. ábra: A kognitív stimuláció és a Bayley-III Motoros skálája közötti kapcsolat

Forrás: saját szerkesztésű ábra

5. Összefoglalás

Kutatásunk során *extrém kis* és *igen kis* születési súlyú 23-30 hónapos korú koraszülött gyermekeket vizsgáltunk két, a pszichomotoros fejlődést nyomon követő teszttel, a *Brunet-Lézine*-nel és a *Bayley-III*-mal. Mintánkban a szakirodalmi adatokkal összhangban az *extrém kis* születési súlyú gyermekek gyengébb teljesítményt értek el, mint a nagyobb születési súlyú gyermekek. Azonosítottunk olyan szociodemográfiai tényezőket, amelyek jelentősen befolyásolják ezen gyermekek pszichomotoros fejlődését, így például az anya egészségkárosító magatartása, a nélkülözés, stressz és a bántalmazás.

Mivel veszélyeztetett populációról van szó, rendkívül fontos a *szekunder prevenció*, vagyis a pszichomotoros fejlődés nyomon követése. Így kiszűrhetővé válnak a fejlődésben mutatkozó lemaradások, és amennyiben szükséges, elkezdhetjük tervezni az intervenció *harmadlagos szintjét*, a rehabilitációt, a korai fejlesztést. Az intervenciók szükségességének felismerésével redukálhatóvá válna a későbbi tanulási és figyelmi zavarok, viselkedésproblémák megjelenése. Emellett a koraszülötteket nevelő anyák minél magasabb szintű tájékoztatása, anya és szülő csoportokba történő integrálása is jelentős segítséget nyújthatna az érintetteknek.

A jövőben szeretnénk minél nagyobb mértékben folytatni a koraszülött populáció szűrését, kibővítve más egyéb rizikócsoport és átlagos, időre született gyermekek vizsgálatával. Ez utóbbi csoportot a védőnői szolgálat segítségével igénybevételel keresnénk fel. A gyermekkorban átélt fizikai bántalmazás és a pszichomotoros fejlődés között kimutatott jelentős összefüggés miatt terveink közt szerepel a kutatásban együttműködési szándékukat visszajelző, a bántalmazott nőknek és gyermekeiknek otthon adó *rejtett házakban* történő adatgyűjtés is.

Szeretnénk elérni egy két éves korban történő országos pszichodiagnosztikai szűrővizsgálat kötelező bevezetését, illetve a koraszülött gyermekek longitudinális vizsgálatának rendszeresítését.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton is szeretném megköszönni témavezetőmnek, *Prof. Dr. Nagy Beáta Erika* egyetemi tanárnak, hogy szakmai tudásával, elérhetőségével, ötleteivel, biztatásával segítette munkámat, valamint *Nagy Jánosnak* a statisztikai feldolgozásban nyújtott szakmai segítségét, javaslatait. Továbbá köszönettel tartozom az *Emberi Erőforrások Minisztériuma Új Nemzeti Kiválóság Programjának* (lásd 10. ábra).

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

10. ábra: Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-16-21 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült

Forrás: Emberi Erőforrások Minisztériuma

Irodalomjegyzék:

- [1] Danis I., Farkas M., Oates, J.: Fejlődés a koragyermekkorban: Hogyan is gondolkod(j)unk róla? In Danis I., Farkas M., Herczog M., Szilvási L. (szerk.), *A koragyermekkorai fejlődés természete – fejlődési lépések és kihívások*. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. 2011. pp. 24-66.
- [2] Danis I., Kalmár M.: A fejlődés természete és modelljei. In Danis I., Farkas M., Herczog M., Szilvási L. (szerk.), *A génektől a társadalomig: a koragyermekkorai fejlődés színterei*. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. 2011. pp. 76-124.
- [3] Bayley, N.: *Bayley Scales of Infant and Toddler Development – Third Edition*. San Antonio, TX: The Psychological Corporation. 2006.
- [4] Liu, L., Johnson, H. L., Cousens, S., Perin, J., Scott, S., Lawn, J. E., Rudan, I., Campbell, H., Cibulskis, R., Li, M., Mathers, C., Black, R. E.: Global, regional, and national causes of child mortality: an updated systematic analysis for 2010 with time trends since 2000. *Lancet*, 379, 2012. pp. 2151-2161.
- [5] Asszmann A.: A nő-, anya-, csecsemő- és gyermek-egészségvédelem. In Ádány R. (szerk.), *Megelőző orvostan és népegészségtan*. Budapest: Medicina Könyvkiadó Zrt. 2012. pp. 520-538.
- [6] Kalmár M.: Az agy fejlődését veszélyeztető tényezők és a veszélyek elhárításának lehetőségei. In Danis I., Farkas M., Herczog M., Szilvási L. (szerk.), *A génektől a társadalomig: a koragyermekkorai fejlődés színterei*. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. 2011. pp. 206-229.
- [7] Sikovanyecz J., Pál A.: Terminustúllépés. In Pál A. (szerk.), *A szülészet-nőgyógyászat egyetemi tankönyve*. Budapest: Medicina Könyvkiadó Zrt. 2014. pp. 202-204.
- [8] Görbe É.: *Koraszülött a családban*. Budapest: White Golden Book Kft. 2004.
- [9] Gallai M., Vetier A.: Mozogj, érzékelj, légy aktív és egészséges! – Testi növekedés, motoros és érzékszervi fejlődés, valamint az egészség. In Danis I., Farkas M., Herczog M., Szilvási L. (szerk.), *A koragyermekkorai fejlődés természete – fejlődési lépések és kihívások*. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. 2011. pp. 102 – 144.
- [10] UNICEF Magyar Bizottság: *Gyermekek jólléte a világ fejlett országaiban*. Az UNICEF Innocenti Kutatóintézetének 2013. évi jelentése. 2013. Letöltve: http://unicef.hu/wp-content/uploads/2014/11/unicef_gyermekek-j%C3%B3ll%C3%A9te-RC11_2013.pdf

- [11] Váradi V., Görbe, É.: Az egészséges és a beteg újszülött (neonatólógia). In Papp Z. (szerk.), *A szülészet-nőgyógyászat tankönyve*. Budapest: Semmelweis Kiadó. 2009. pp. 377-408.
- [12] Heffner-Sarkar, S., Kulcsár J.: *PICi füzet nagy segítség*. Budapest: Koraszülöttekért Közhasznú Egyesület. 2015.
- [13] Bhutta, A. T., Cleves, M. A., Casey, P. H., Cradock, M. M., Anand, K. J.: Cognitive and behavioral outcomes of school-aged children who were born preterm: a meta-analysis. *JAMA*, 288, (6), 2002. pp. 728-737.
- [14] Ionio, C., Riboni, E., Confalonieri, E., Dallatomasina, C., Mascheroni, E., Bonanomi, A., Natali Sora, M. G., Falautano, M., Poloniato, A., Barera, G., Comi, G.: Paths of cognitive and language development in healthy preterm infants. *Infant Behavior and Development*, 44, 2016. pp. 199-207.
- [15] van Noort-van der Spek, Franken, J. P., Weisglas-Kuperus, N.: Language Functions in Preterm Children: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Pediatrics*, 129, (4), 2012. pp. 745-754.
- [16] Sansavini, A., Guarini, A., Savini, S.: Linguistic and cognitive delays in very preterm infants at 2 years: general or specific delays? *Revista de Logopedia Foniatría y Audiología*, 31, (3), 2011. pp. 133-147.
- [17] Benassi, E., Savini, S., Iverson, J. M., Guarini, A., Caselli, M. C., Alessandroni, R., Faldella, G., Sansavini, A.: Early communicative behaviors and their relationship to motor skills in extremely preterm infants. *Research in Developmental Disabilities*, 48, 2016. pp. 132-144.
- [18] Månsson, J., Stjernqvist, K.: Children born extremely preterm show significant lower cognitive, language and motor function levels compared with children born at term, as measured by the Bayley-III at 2.5 years. *Acta Paediatrica*, 103, (5), 2014. pp. 504-511.
- [19] Sansavini, A., Pentimonti, J., Justice, L., Guarini, A., Savini, S., Alessandroni, R., Faldella, G.: Language, motor and cognitive development of extremely preterm children: Modeling individual growth trajectories over the first three years of life. *Journal of Communication Disorders*, 49, 2014. pp. 55-68.
- [20] Molnár-G. B.: *Koraszülés*. In Pál A. (szerk.), *A szülészet-nőgyógyászat egyetemi tankönyve*. Budapest: Medicina Könyvkiadó Zrt. 2014. pp. 188-194.
- [21] Stewart, A., Graham, E.: Preterm Birth: An Overview Of Risk Factors And Obstetrical Management. *Developmental Disabilities Research Reviews*, 16, 2010. pp. 285-288.
- [22] NICE, *Clinical Guideline: Multiple pregnancy: antenatal care for twin and triplet pregnancies*. 2011.
Letöltve: <https://www.nice.org.uk/guidance/CG129/chapter/Introduction>
- [23] Conde-Agudelo, A., Rosas-Bermúdez, A., Kafury-Goeata, A. C.: Birth Spacing and Risk of Adverse Perinatal Outcomes. A Meta-analysis. *JAMA*, 295, (15), 2006. pp. 1809-1823.
- [24] Cole, M., Cole, S. R.: *Fejlődéslélektan*. Budapest: Osiris Kiadó. 2006.
- [25] Patra, J., Bakker, R., Irving, H., Jaddoe, V. W. V., Malini, S., Rehm, J.: Dose-response relationship between alcohol consumption before and during pregnancy and the risks of low birth weight, preterm birth and small-size-for gestational age (SGA) – A systematic review and meta-analyses. *BJOG. An International Journal of Obstetrics and Gynaecology*, 118, (12), 2011. pp. 1411-1421.
- [26] Robinson, J. S., Moore, V. M., Owens, J. A., McMillen, I. C.: Origins of fetal growth restriction. *European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology*, 92, (1), 2000. pp. 13-19.

- [27] Polanska, K., Hanke, W., Sobala, W., Trzcinka-Ochocka, M., Ligocka, D., Brzeznicke, S., Strugala-Stawik, H., Magnus, P.: Developmental Effects of Exposures to Environmental Factors: The Polish Mother and Child Cohort Study. *BioMed Research International*. 2013.
- [28] Bekkhus, M., Skjøthaug, T., Nordhagen, R., Borge, A. I. H.: Intrauterin exposure to caffeine and inattention/overactivity in children. *Acta Paediatrica*, 99, (6), 2010. pp. 925-928.
- [29] Selk, S. C., Rich-Edwards, J. W., Koenen, K., Kubzansky, L. D.: An observational study of type, timing, and severity of maltreatment and preterm birth. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 70, 2016. pp. 589-595.
- [30] Wosu, A. C., Gelaye, B., Williams, M. A.: Maternal history of childhood sexual abuse and preterm birth: an epidemiologic review. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 174, (15), 2015.
- [31] Hill, A., Pallitto, C., McCleary-Sills, J., Garcia-Moreno, C.: A systematic review and meta-analysis of intimate partner violence during pregnancy and selected birth outcomes. *International Journal of Gynecology and Obstetrics*, 133, (3), 2016. pp. 269-276.
- [32] Farkas M., Csiky E.: A Brunet-Lézine féle vizsgálati módszer alkalmazása a gyermekkori pszichomotoros fejlődés zavarainak korai felismerésében. Budapest: Művelődési Minisztérium. 1980.
- [33] Constantinou, J. C., Adamson-Macedo, E. N., Mirmiran, M., Ariagno, R. L., Fleisher, B. E.: Neurobehavioral assessment predicts differential outcome between VLBW and ELBW preterm infants. *Journal of Perinatology*, 12, 2005. pp. 788-793.
- [34] Morgan, C. S., Bjørk, C., Andersen, P. K., Mortensen, L. H., Andersen, A., N.: Socioeconomic position and the risk of preterm birth – a study within the Danish National Birth Cohort. *International Journal of Epidemiology*, 37, 2008. pp. 1109-1120.
- [35] Santos, N. F., Costa, R. A.: Parental tobacco consumption and child development. *Jornal de Pediatria*, 91,(4), 2015. pp. 366-372.
- [36] Martins, C., Gaffan, E. A.: Effects of early maternal depression on patterns of infant-mother attachment: a meta-analytic investigation. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41, 2000. pp. 737–746.
- [37] Atkinson, L., Paglia, A., Coolbear, J., Niccols, A., Parker, K. C. H., Guger, S.: Attachment security: a meta-analysis of maternal mental health correlates. *Clinical Psychology Review*, 20, (8), 2000. pp. 1019–1040.

Lektorálta: Prof. Dr. Lakatos Lajos, címzetes egyetemi- és habilitált magán-tanár, Gyermek- és újszülött-gyógyász szakorvos, tudományos tanácsadó, Debreceni Egyetem, Gyermekgyógyászati Klinika

Sporttudományi szekció

HOGYAN LEHET SÍELNI HÓ NÉLKÜL? AVAGY ALTERNATÍV LEHETŐSÉGEK A SÍTURIZMUSBAN

Béki Piroska

*Miskolci Egyetem, Marketing és Turizmus Intézet, PhD-hallgató,
piroska.beki@gmail.com*

Absztrakt

A sport és a turizmus társadalmunk két „megaterülete”, amely milliókat mozgósít. Mindkét terület jelentős hatást gyakorol az országok társadalmi, kulturális és gazdasági életére, illetve nemzetközi kapcsolataikra. Bánhidi (2007) tanulmányában olvashatjuk, hogy a turizmus újabb ágaként kialakult sportturizmus hatalmas fejlődésen ment keresztül az utóbbi évtizedekben. Véleménye szerint a turizmus egyik leggyorsabb ütemben fejlődő és számos új lehetőséget magában hordozó ágazata.

A téli sportok igen kedveltek hazánkban. Havas lejtőkben viszont nem bővelkedünk, köszönhetően az ország földrajzi adottságainak, éghajlati viszonyainak. A téli sportturizmus egyre nagyobb fellendülését mégis annak köszönheti, hogy a magyarországi sípályák szolgáltatásai kibővültek, a kezelt pályák egyre hóbiztosabbak (köszönhetően a hóágyúk használatának) és magasabb infrastrukturális színvonalat biztosítanak a téli sportok szerelmeseinek. Így egyre több belföldi turista választja a hazai pályákat is uticélul, melyeknek alacsonyabbak a költségei, mint a környező országok által kínált lehetőségeknek.

Az utóbbi években viszont komoly problémát okoz a hideg és a csapadék hiánya. A klímaváltozás hatására sokszor kiszámíthatatlan a pályák hóhelyzete, még akkor is, ha speciális eszközöket fejlesztettek ki a hóhiány pótlására. Leiper már 1981-ben a turizmus rendszerének meghatározásánál kiemelte a klímaváltozás problémakörét is. Az éghajlati viszonyok kiszámíthatatlansága olyan alternatív megoldások kidolgozására ösztönözte a szakembereket, melyekre nincs hatással az időjárás. Éppen ezért egyre több fedett sípálya épült a világ különböző pontjain. Ezen pályák még különlegesnek számítanak a kínálati palettán, de nem ez az egyetlen megoldás a síelők számára.

Olyan alternatív megoldásokat szeretnék bemutatni tanulmányomban, melyek elérhetőek a havas sportok kedvelői számára, bár nem tökéletesen helyettesítik a havas lejtők által kínált élményeket. Empirikus kutatásomban az adatgyűjtés során esettanulmányt, illetve félstrukturált mélyinterjút készítettem. A mélyinterjúk alanyainak magyar síoktatókat (n=25) választottam, akik talán a leginkább érintettek a témában.

Eredményeimben megjelenik, hogy sok alternatív eszközt csak felkészülésnek használnak a síelők, hogy mire kijutnak a havas lejtőkre, addigra jobban bírják a terhelést. Sok esetben a vendégek a szezonon kívüli időszakban szeretnének olyan lehetőségeket, amivel nyáron is lehet ennek a sportnak hódolni és ezért hajlandók utazni is. A költségek visszaszorítása arra ösztönzi a magyar síturistát, hogy a kezdeti lépéseket már korábban elsajátítsa és mire a hóra lép, már tudjon élni a lehetőségekkel.

Az alternatív lehetőségek sosem tudják pótolni a természetes táj szépségét és a természetes hó adta élményeket. A jövő kihívásait, az időjárási kiszámíthatatlanságokat kezelni kell és egy egészséges egyensúlyt kell kialakítani a mesterséges és természetes viszonyok között.

Kulcsszavak: síturizmus, klímaváltozás, alternatív lehetőségek

1. Bevezetés

A sport fogalma összetett, értelmezése helyenként rendkívül szűk, másutt pedig tágabb meghatározást ölel fel. A sport és a turizmus szó összekapcsolása nem újkeletű. 1887-ben Victor Gustaf Black, a svéd sport atyja, már foglalkozik ezzel a témával, könyvében egy külön fejezetet szánva rá „Tourism and Sport” címmel. A tömegetturisztikai termékek palettájára az utóbbi néhány évtizedben került fel a sportturizmus egyik népszerű formája a síturizmus, mint elsődleges motivációs cél. Elsőként a Nyugat-Európai országokban terjedt el. A síturizmus területén a sporttevékenység iránt érdeklődő turisták kereslete és a sportszolgáltatások kínálata a sportjellegű motiváció révén találkoznak egymással. A kínálati oldalon sporttevékenységgel összefüggő vonzerő áll, amellyel csak a megfelelő érdeklődési körű turistákat lehet megnyerni. Hazánkban felmérések bizonyítják, hogy a lakosság több mint 5 százaléka bekapcsolódik évente a síturizmusba (sielok.hu).

Éppen ezért fontosnak tartottam megvizsgálni, hogy a sízés szerelmesei milyen motivációval választják azokat az alternatív lehetőségeket, melyek a sízéshez hasonló helyettesítő szolgáltatásokat kínálnak a hó nélküli időszakokra. Kutatásomban interjúk segítségével tártam fel ezen létesítmények előnyeit és hátrányait.

2. Sport célú utazások

Számos irodalom foglalkozik a sportturizmus keresleti és kínálati elemeivel, gazdasági tényezőivel, célcsoportok motivációival (Bánhidi, 2007; Bánhidi és mtsai. 2006; Borbély - Müller, 2015, Doday, 2006; Preuss, 2004.). Tudományos kutatások témájaként azonban csak az 1980-as, '90-es évektől jelent meg a szakirodalomban (Bokor, 2002; Standeven - De Knop, 1999). Az elmúlt évtized során a sport és a turizmus, két korábban is igen jelentős iparág, hatalmas fejlődésen ment keresztül (Dóczi, 2008). A sportturizmus önállósulása a turizmuson belül intenzív szakosodás eredménye. Tudományos vizsgálat tárgyaként ugyanolyan nehezen meghatározható, mint a turizmus. A fogalom jelentéstartalma általánosságban olyan utazásokra utal, amelyeknek elsődlegesen sport célú indítékai vannak: sportolni, versenyezni, szurkolni, sportlátványosságot megtekinteni. (Földesiné, 2005).

Hall (1992) a sportturizmust olyan utazási formának tekinti, mely nem kereskedelmi célú, és közben sporttevékenység végzése vagy annak szemlélése történik – mindez az otthoni környezettől különböző helyszínen. Weed és Bull (1997) szerint a sportturizmus olyan szabadság, amely sporttevékenységet tartalmaz – akár annak szemlélését, akár annak üzését. Azokat az állandó lakóhelytől való elutazásokat tartalmazza, melynek célja a versenysportban vagy a rekreációs sportban való részvétel vagy ilyen jellegű események megtekintése, de lehet valamely sporttal kapcsolatos helyi vonzerő meglátogatása is, mint pl. sportmúzeum, sportstadion, hírességek csarnoka stb. (Hudson, 2003). Ezzel a gondolattal összecseng az a meghatározás, amely megkülönböztet „kemény” és „puha” sportturistákat, más szóval azokat, akik tudatos résztvevők (hard sport tourist), és azokat, akiknek a sportolás, illetve a sportesemények/helyszínek látogatása, mintegy mellékes tevékenységet jelent az utazás ideje alatt (soft sport tourist) (Gammon- Robinson, 1997).

E gondolat mentén a sportturizmust többféle szempont alapján osztályozhatjuk: A turizmus aktivitását tekintve rendező elvként passzív és aktív sportturizmust különböztetünk meg⁶². A passzív sportturizmus egy olyan turisztikai tevékenység, ahol az egyén egy sportrendezvényre utazik és ott idegenforgalmi szolgáltatásokat vesz igénybe. A passzív sportturizmusban résztvevők tovább bonthatók utazásuk célját illetően: tartozhatnak a sportoló (szabadidős- vagy hivatásos sportoló) kíséretéhez (pl. edző, családtag, orvos, stb.) akiknek célja lehet a

---

⁶² itthon.hu/szakmai-oldalak/turisztikai-termekek/sport-pdf (letöltés ideje: 2011. április 17.)

sporteseményen való szurkolás vagy a sportlétesítmények látogatása is. Az aktív sportturizmusnak számos területét emelhetjük ki, például a kerékpáros-, sí-, lovas-, tenisz-, golf turizmus, a vízi sportok különböző formái. Napjainkban az egészségtudatos életmód egyre nagyobb figyelmet kap, így a sportturizmus népszerűsége is folyamatosan nő. (Magyar Turizmus Zrt., 2007).

3. Módszerek és minta

Olyan alternatív megoldásokat szeretnék bemutatni, melyek elérhetőek a havas sportok kedvelői számára, bár nem tökéletesen helyettesítik a havas lejtők által kínált élményeket. Empirikus kutatásomban az adatgyűjtés során esettanulmányt, illetve félstrukturált mélyinterjúkat készítettem. A mélyinterjúk alanyainak magyar síoktatókat (n=25) választottam, akik talán a leginkább érintettek a témában, illetve azokat a vendégeket (síelőket és snowboardosokat) kérdeztem meg, akik ezeket az eszközöket előszeretettel használják (n=50). Eredményeimben a két módszert szintetizálom.

3.1 Kutatási kérdéseim

1. Milyen eszközök érhetőek el, ha nincs hó télen és nyáron?
2. Milyen alternatív lehetőségeket használhatnak a sízés szerelmesei?
3. Milyen előnyei és hátrányai vannak az egyes eszközöknek?
4. Milyen céllal használják az eszközt?
5. Képes helyettesíteni az adott géppel a síélményt?

4. Mi lehet a megoldás?

Már régóta gondolkodnak a szakemberek az alternatív megoldásokon, hogy hogyan lehet azokat a kedvezőtlen körülményeket kiküszöbölni, melyek a síturizmusra negatív hatással vannak. Elsőként a csapadékhiány problémakörét említeném. Az 1970-es években felismerték, hogy az időjárási viszontagságok kiküszöbölésére van lehetőség, csak hidegre és vízre, azaz víz tárolására alkalmas területekre van szükség. Európában először Ausztriában jelentek meg a hóágyúk, melyekkel meg lehetett alapozni a természetes hótakarót. Első körben a szezon kitolása volt a cél, hiszen a biztos bázis kialakítása nem engedte a korai természetes olvadást. Később egyre több országban és síterepen elterjedtek a „műhavas” pályák, a gleccserek olvadásával egyre nagyobb magasságokba is eljutottak. A síturizmus megmentése érdekében szükségessé vált a természet kíségetése mesterséges hóval. A mesterséges hó előállításának lényege, hogy a vizet porlasztással apró cseppecskék formájában, hideg levegővel együtt fújják ki egy hóágyúból. A megfagyó cseppecskékből jégkristályok alakulnak ki, melyekre az esés közben további víz fagy és így hópelyhekké alakulnak. A hóágyúk működéséhez száraz időben 0 °C elegendő, de nedves levegőben alacsonyabb hőmérsékletre van szükség

1. ábra: Hóágyú

Forrás: sielok.hu

1. táblázat: Nyitva tartási idő (nap) a magyar síterepeken

Szezon/ Sítérep	09/ 10	10/ 11	11/ 12	12/ 13	13/ 14	14/ 15	15/ 16	16/ 17	Hóágyúk száma (db)
Eplény	96	107	109	107	72	92	66	95	9
Mátraszentistván	90	86	91	106	50	89	46	82	8
Sátoraljaújhely	54	94	95	94	44	58	44	85	4
Kékestető	79	79	71	90	11	41	20	66	2
Visegrád	60	80	49	61	15	41	29	73	2
Bánkút	32	29	58	45	2	26	2	20	1
Szilvásvár	42	37	31	36	6	11	0	6	1
Dobogókő	26	21	37	38	0	23	0	12	0
Pécs	40	4	24	31	13	28	4	21	0
Nagy Hideg-hegy	37	3	0	0	0	7	0	9	0
Tokaj	15	17	10	0	2	2	3	7	0
Dunakömlőd	0	0	14	3	4	0	1	0	0

Forrás: sielok.hu

A hóágyúk használatával kapcsolatban hazánkban természetvédelmi aggályok is felvetődnek. A mesterséges hó használata beavatkozást jelenthet a természetes környezet állat-, és növényvilágába. Egyes itthon használt berendezések zajártalma is jelentős. A természetvédők károsnak ítélik meg, ha hóágyúkkal hosszabbítják meg a síszezont, és az adott időszakban hómentes természetre ráerőltetik a mesterséges csapadékot. Bár több esetben kimutatták, hogy a csapadék hiánya negatívan befolyásolja az eredeti élővilágot, mégsem engednek álláspontjukból. A műhó előállításához sok elektromos áramot és nagy mennyiségű tiszta vizet igényel éppen egy olyan időszakban, amikor kisebb a hozzáférhető vízmennyiség. Éppen ezért a sítérületek vízgyűjtő medencéket alkalmaznak, hogy később hasznosítani tudják. Más megközelítések szerint éppen jól tesznek ezek a „csapadékok”, hiszen a földnek szüksége van arra a csapadékra és természetes úton ezt nem kapja meg, így olyan visszafordíthatatlan átalakulások jelennek meg, melyek súlyosan rombolják a környezetet.

Interjúalanyaim egyetértettek abban, hogy a hazai sípályák versenyképessége szempontjából viszont fontos a hóágyúk használata, hiszen a nyitva tartással szorosan összefügg. A fenti táblázatban látható, hogy azok a területek, amelyek hóágyúkkal, vízzel és engedéllyel

rendelkeznek (Eplény, Mátraszentistván, Sátoraljaújhely, Visegrád) több mint háromszor annyi ideig képesek a pályákat működtetni, mint versenytársaik. A téli időszakban ezen pályák bevételei nagyobbak, ezért több forrásuk van a pályák fejlesztésére. Ezek a pályák alkalmasak nyári hasznosításra is. A válaszadók szerint fontos a nyári kihasználtság is, de leginkább a téli időszakra koncentrálnak. A gyepsí, mint nyári lehetőség csak igen kis réteget vonz, nem is nagyon ismert sporteszköz. Emellett Eplényben kiépített kerékpáros downhill pályát hoztak létre, ezzel kihasználva a hó nélküli lejtő adottságait.

A téli időszakok sívilágán túl, megfogalmazódott az a gondolat, hogy miért csak télen álljunk sílécra. Már sok évvel ezelőtt felmerült az igény a nyári síelésre azokon a helyeken is, ahol adott környezetben ez lehetetlen, hiszen nyáron meleg van, és nem esik a hó. Ekkor jött az ötlet, miszerint fedjünk be műanyaggal egy lejtőt és meglátjuk mi lesz. Sok-sok különböző sikertelen találmány után felfedezték azt a műanyag elemet, ami már használható volt síelésre, ezt a változatot nevezték Dendrixnek. A pálya nyolcas alakú szögletes, lyukas darabokból állt, amikből körülbelül két centiméteres vastag szőrök álltak ki. Számos gyár számtalan anyaggal próbálkozott, hogy a szőrök kevésbé legyenek törékenyek és bírják a hideget, mire eljutottak ahhoz az összetételhez, mely már ellen állt a hideg megpróbáltatásainak.

Az olaszok kidolgoztak egy - állításuk szerint - jobb minőségű műanyagot, mely sokkal drágább, de strapabíróbb is, mindamellett, hogy az ívekben is jobban tart. Ennek a típusnak egy későbbi változata már egybefüggő, szőnyegszerű felület, mely a Snowflex nevet kapta. Ez a felület lényegesen puhább, így az esetleges esések alkalmával sokkal jobban kíméli a síelőt. Nem sok olyan pályarendszer létezik a világon, ahol minden pályát erre az anyagra cseréltek, inkább a kezdők és a freestyle-osok lejtőin használják. A felvonók nyomvonalain viszont csak a Dendrixet használják, hiszen sokkal olcsóbb és itt nincs szükség a Snowflex különleges tulajdonságaira.

Azok az oktatók, akik ilyen pályákon szereztek tapasztalatot elmondták, hogy a műanyag pályákat eredetileg arra használták, hogy teljesen kezdő síelők megtanuljanak annyira közlekedni az eszközzel, hogy később, amikor kijutnak a havas lejtőkre már élvezni tudják a teljes szabadidejüket és ne kelljen a pálya alján a léchez szoktatással elvenni az időt. Mivel korábban nehezebben jutottunk ki külföldre, ezért folytatódott a tanítás, még versenyeket is szerveztek az egyesületek egymás között. A műanyag sípálya alkalmas az alap technikák elsajátítására, gyakorlására. Véleményem szerint célcsoportját vizsgálva az iskolai foglalkozásokba rendkívül jól be lehet építeni ezt a típusú sportolási lehetőséget, melyet interjúalanyaim is megerősítettek. A hómentes időszakok mellett az utóbbi évek változó időjárás körülményeit is figyelembe véve a mesterséges lejtők remek alternatívát biztosítanak. Mégis ahogyan az iskolavezetők látják turisztikai vonatkozása elenyésző, leginkább a környező családok íratják be gyermekeiket a helyi síiskolákba,

2. ábra: Műanyag sípálya

Forrás: 4season.hu

Érdekes és egyben egyedi lehetőséget nyújtanak a síszimulátorok. 3 teljesen különböző rendszerű gépet különböztetünk meg. Az egyik egy egyszerűbb változat, ezt Pro-ski-nek (basic, standard, professional) nevezik. A pro ski-simulator széria legegyszerűbb modellje mind kezdők, mind haladók számára megfelelő sítánzó eszköz, mely tartalmaz egy támogató korlátot, illetve támasztékot síbotok számára. A mozgás egy síkon történik. Az eszköz 6 nehézségi szinttel rendelkezik, és biztosítja a technika, az egyensúly, és a koordináció hatásos fejlesztését. Célcsoportja a fiatal felnőtteken kívül a sportosabb középkorúakra terjed ki. Turisztikai jelentősége kizárólag egyediségéből adódik, de még így is kevesen utaznak el érte más városból, inkább a helyi sportkedvelők használják előszeretettel. Interjúalanyaim megerősítettek abban, hogy néha érkeznek külföldi vagy vidéki vendég, de nem az eszköz vonzza őket elsődlegesen. Bár a sí világa csábító jelszó, mégis elsődleges motivációval csak igen ritkán utaznak az eszköz kipróbálására.

3. ábra: Pro-ski szimulátor

Forrás: oxigenwellness.hu

A másik szimulátor a virtuális siklás élményét adja. A carving sízés egy kötött pályán zajlik, óriáskivetítő előtt. A gépet a síelő irányítja, az élszög kialakításától függ a sebesség nagysága, mely azért fontos, mert a reális síelésnél is a gyorsaság és az élszög összefüggése döntő fontosságú. Kezdők, haladók, profik, munkahelyi és baráti társaságok számára nagyszerű program a Snowrider. Előbbiek tudásszinttől függetlenül elsajátíthatják a helyes mozdulatokat, átélhetik az alpesi hangulatot, miközben fittebbé válhatnak, és felkészülhetnek a síszezonra, míg utóbbiak egymás közti versenyeken mérhetik össze tudásukat. Célcsoportja kiterjed a kamaszoktól egészen az idősebb generációra, utóbbiak inkább a gyakorlott síelők. Egyenlőre hazánkban egyetlen ilyen gép létezik Budapesten, mely turisztikai vonatkozásban jelentős. A válaszadók itt nyilatkoztak talán a lelelkesebben. Az oktatók válaszaiból az derült ki, hogy ez talán a legjobb elérhető eszköz, ami a sízéshez, vagy hódeszkázáshoz hasonlít Magyarországon. A lelkes résztvevők pedig akár nagyobb távolságokat is érdemesnek tartanak megtenni azért, hogy a gépen javulhassanak, gyakorolhassanak.

4. ábra: Sí és snowboard szimulátor

Forrás: saját kép

A harmadik szimulátor egy futószalagszerű gép, mely leginkább egy futóergométerhez hasonlítható. Mind a mereedsége, mind a gyorsasága állítható. Tulajdonképpen egyhelyben síelünk, míg a futószalag halad alattunk. A szőnyegen a havas pályákhoz nagyon hasonló érzést tapasztalhatunk. Hazánkban egyenlőre nem található ilyen szerkezet, célcsoportját Hollandiában, Amszterdamban vizsgáltam, ahol leginkább az iskolás csoportok vettek részt ilyen foglalkozásokon. Mivel több ilyen szimulátor van, ezért válaszadóim véleménye szerint turisztikai jelentősége nem jellemző. Népszerűsége viszont nő, már az alpesi országokban is egyre inkább elterjed a használata. Osztrák síoktatóval készített interjúm során az derült ki, hogy náluk inkább játékként és ügyességfejlesztésre használják, semmiképpen nem a síelést helyettesíteni.

5-6 ábra: Síszőnyeg

Forrás: mkenterprises.co.uk

Meglepő módon a világon több tucat fedett sípálya létezik, ahol az év 365 napján hódolhatnak szenvedélyüknek a téli sportok kedvelői. Csak Európában több mint 20 ilyen létesítmény várja a síelőket és snowboardosokat, a legtöbb Németországban, Hollandiában és Belgiumban. Hazánkban egyelőre nincs tervezett létesítményfejlesztés ezen a területen.

Az első hócsarnok (snow dome) az ausztráliai Adelaide-ben nyílt meg 1987-ben, ebben a sípályája mindössze 120 méter hosszú. Azóta a "hócsinálás" technológiájának fejlődésével és a téli sportok népszerűségének növekedésével párhuzamban szinte évente felépül egy-két új téli sportcsarnok valahol a világban, a legtöbb Nyugat-Európában. Az első két németországi sícsarnok megnyitását Neussban és Bottropban óriási népszerűség övezte. Azóta sorra jelentek meg a vetélytársak: a senftenbergi Snowtropolisra keresztelt épületkomplexum, Hollandiában pedig - mindössze néhány kilométerre a német határtól - felépült Európa legnagyobb beltéri sítaradicsoma, a landgraafi SnowWorld. A beltéri sípálya állandó hőmérséklete biztosítja a hideget a hó biztos megmaradása érdekében.

7. ábra: SnowWorld Landgraaf, Hollandia

Forrás: sielok.hu

8. ábra: Dubai Ski Arena, Arab Emírátságok

Forrás: sielok.hu

5. Konklúzió

A hóagyúk használata elősegíti a természetes hangulat megőrzését, hiszen a természetben az eredeti pályán képes a vendég síelni. Egyelőre a legjobb megoldásnak számít mind a kínálati, mind pedig a keresleti oldal kielégítésére, hiszen ha megfelelő vízmennyiséggel rendelkezik a sípálya és a téli hónapokban hideg is van, akkor majdnem ugyanazt az élményt biztosítja a terület. A téli időszakokban ezt a megoldást használják a kiépített sípályák előszeretettel. Nyári hasznosításként előkerülnek a műanyag borítások, de általában ezek inkább hazánkban jellemzőbbek, illetve a kerékpáros downhill pályák kiépítése, melyek újabban egyre több kerékpáros extrém turistát vonzanak. Egyes területek a nyári bobbpálya kiépítését preferálják,

inkább a sípályáktól elzárt területen, hiszen a kötött pályákat télen is meghagyják és balesetveszélyes lenne a pályára építeni.

A műanyag sípályák telepítése igen közkedvelt hazánkban, legtöbb Budapesten található. Az ilyen típusú pályákat leginkább 4-14 éves korosztály használja illetve azok a kezdő felnőttek, akiknek a motivációja leginkább az első lépések megtétele, hogy ha már havas lejtőkre kerül, ki tudja használni a terep változatosságait. A műanyag pályák vonzáskörzete turisztikai szempontból kevés, hiszen leginkább a közeli területekről érkeznek a tanulók 50 kilométeres körből. Tehát elmondható, hogy sportturisztikai szempontból elenyésző a jelentősége és a motiváció sem a helyettesítés, hanem inkább a felkészülés a télre.

A különböző szimulátorok használatának motivációja nagyon hasonló. Ezek az eszközök tökéletesen alkalmasak arra, hogy erőnléti felkészülést biztosítsanak úgy, hogy szinte teljesen ugyanolyan mozgásmechanizmussal készítenek fel a télre. Mivel Magyarországon a lehetőségek végesek, ezért a téli és a nyári időszakban egyaránt alkalmazzák, bár nyáron nem igazán kihasznált, csak a versenyzők használják alapozásra. A szimulátorra érkezők területileg meghatározhatóak. Kizárólag magyar vendégek keresik fel ezeket az eszközöket, de az egész ország területéről érkeznek látogatók.

A fedett sípályákat hazánkban még nem sokan látogatják, a válaszadóim a fanatikus síelők és a síoktatók közül csak néhányan jártak már valamelyik fedett pályán. Motivációik között leginkább az jelenik meg, hogy minden sível kapcsolatos eszközt ki kell próbálni, de semmi esetre sem helyettesíti az outdoor lehetőségeket.

6. Összegzés

Az alternatív „sí” nem helyettesíti az élő, természetes pályák kínálta lehetőségeket, de tény hogy nagy mennyiségű turista jelenik meg főleg a fedett sípályákon. Egyre több nagyváros telepít ilyen típusú létesítményeket, mely jelenleg a legnagyobb konkurenciát jelenti a nem hóbiztos természetes pályáknak. Főleg azokon a területeken jelent kiemelkedő attrakciót, ahol még hideget sem láttak, nem hogy havat. A hóágyúk használata már felhúzódott a magasabb területekre is, már a gleccserek versenyében is megjelenik használatuk. A kérdés az marad, hogy a motivációk területén a természet szépsége és szeretete lesz az erősebb vonzerő vagy a biztos síelési lehetőség. Ezt a dilemmát, versenyt fogja megoldani, illetve eldönteni a jövő utazója.

Irodalomjegyzék

- [1] Bánhidi, M., Dobay, B., Starhon, G. K., Edvy, L. (2006): Kutatási programok a földrajzi környezet és sport összefüggéseinek megismeréséhez. Napjaink környezeti problémái - globálistól lokálisig Pannon Egyetem, Georgikon Kar, Keszthely.
- [2] Bánhidi, M. (2006): Sportturizmus. Oktatási segédanyagok. Cd-rom. Student, Győr-Budapest
- [3] Bánhidi, M. (2007): Sporttudomány és turizmus. Magyar Sporttudományi Szemle 8. 30, 2007/2, 32-38.
- [4] Bokor, J. (2002): Termékfejlesztési lehetőségek a sportturizmusban a Szigetköz és az Írottkö Natúrpark példáján. PhD Konferencia ELTE, Doktori Konferencia Anyagai
- [5] Bokor, J. (2004): Sportturizmus és sportturisták. Magyar Sporttudományi Szemle 2004/1, 7-9.
- [6] Bokor, J. (2009): A sportturizmus elméleti kérdései, A Szigetköz és az Irottkö Natúrpark sportturizmusa. Savaria University Press, Szombathely
- [7] Borbély, A., Müller, A. (2015): Sport és Turizmus. 110.p. Campus Kiadó, Debrecen. ISBN 978-963-9822-36-8

- [8] Dobay, B. (2007): Szlovákia sportturisztikai adottságai oktatási intézmények számára. Didmattech Konferencia, 2006, Selye János Egyetem, Révkomárom
- [9] Dóczi, T. (2008): Sportturizmus Magyarországon a számok tükrében. Magyar Szociológiai Társaság konferenciája, Veszprém, 2008. november 14.
- [10] Földesiné, Sz. Gy. (2005): Sportturizmus: új kihívások és stratégiák. Kalokagathia, XLIII. évf. 1-2.sz., 92-114.
- [11] Gammon, S. és Robinson, T. (2003): Sport and Tourism: A Conceptual Framework. Journal of Sport Tourism 8. 1, 21-26.
- [12] Hall, C.M. (1992): Adventure, Sport and health tourism, In: Weilwe, B. és Hall, C. M. (szerk.): Special Interest Tourism. Bellhaven Press, London, 141-158.
- [13] Hudson, S. (2003): *Sport Adventure Tourism*. Haworth Hospitality Press, New York
- [14] Magyar Turizmus Zrt (2007): Tematikus szakmai háttéranyag, Sportturizmus
- [15] Preuss, H. (2004): The Economics of Staging the Olympics. A comparison of the games. MPG Books LTD. Bodmin, Cornwall. pp. 1972-2008.. ISBN: 1843768933
- [16] Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia, 2005
- [17] Standeven, J. és De Knop, P. (1999): Sport tourism. Human Kinetics Europe, Leeds
- [18] Weed, M. E. és Bull, C. (1997): Integrating Sport and Tourism: A review of regional Policies in England. Progress in Tourism and Hospitality Research 3. 2, 129-147.

Lektorálta: Dr. Nagy Katalin, turisztikai szakértő, mesteroktató, Miskolci Egyetem

**Szociológia- és
multidiszciplináris
társadalomtudományi
szekció**

NEMZETKÖZI MIGRÁCIÓ ÉS ANNAK JOGI HÁTTERE AFRIKÁBAN NIGÉRIA PÉLDÁJÁN KERESZTÜL

Arnold Bernadett

Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, jogász, arnoldberni92@gmail.com

Farkas Marcell

*Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola,
PhD-hallgató, farkas.marcell92@gmail.com*

Absztrakt

A migrációnak, azon belül pedig a menekültek migrációjának hátterében megbúvó társadalmi, politikai és jogi kérdéskörök vizsgálata az utóbbi években az Európai Uniót érintő menekültválság révén kiemelten fontossá vált. Az először Ázsia (Törökország-Nyugat-Balkán) felől nagymértékben megnövekedett migrációs nyomás az utóbbi évben áttevődött a Földközi-tenger középső térségére, ahonnan már elsősorban afrikai menedékkérők és illegális határátlépők próbálják a tengeren átkelve Olaszország partjait elérni. Az utóbbi években (2008-2015) a legtöbb menedékkérőt küldő afrikai országok között Szomália és Eritrea mellett Nigériát találjuk, 2016-tól pedig már ez utóbbi államból érkeztek a legtöbben az Európai Unióba Afrika irányából. Tanulmányunk így egy rendkívül aktuális trendre válaszul kívánja az alapjait megmagyarázni a migráció jelensége mögött rejlő komplex társadalmi-politikai összefüggéseket Nigéria szempontjából. Ehhez először röviden kitérünk Nigéria államberendezkedésére és annak problémáira, majd a heterogén jogi és politikai kultúra bemutatásával felvezetjük azt a számos társadalmi törésvonalat, amely mentén az ország megosztottá és az etnikumai egymással szemben messzemenőig bizalmatlanná váltak. Célunk, hogy rövid áttekintő képet adjunk Nigéria migrációs és menekültügyi helyzetéről, és ezzel szoros összefüggésben kimutassuk azokat a politikai és jogi problémákat, amelyek az ország belső és nemzetközi vándorlási trendjeire negatív hatást gyakorolnak.

Kulcsszavak: nemzetközi migráció, menekült, joghatékonyság, Afrika, Nigéria

Bevezetés

A nemzetközi migráció jelensége az emberiség történeleme során számtalanszor hatással volt egyes birodalmak és államok fejlődésére vagy éppen bukására. Az ezzel kapcsolatos folyamatok és problémák időről-időre előtérbe kerültek, azonban a jelenség előzményeinek és hátterének ismerete nélkül ezek kezelésére vonatkozóan ma sem tehetünk teljes érvényű javaslatokat. Éppen ezért jelen tanulmányunkkal a nemzetközi migráció és azon belül is kiváltképpen a menekültek vándorlásának hátterére irányuló kutatásokhoz szeretnénk adalékot nyújtani.

Jelenleg (2015-ben) mintegy 244 millióan élnek más országban, mint ahol születtek, és ez jelentős emelkedésnek mondható a 2000-ben jegyzett 173 millió nemzetközi vándorhoz képest [1]. Az eközben a fejlődő országokban zajló népességnövekedési trendekhez illeszkedően, illetve többek között a globális középosztály mobilis rétegének növekedéséből, a városok túlszűfoeltságából, a klímaváltozás miatti szűkülő erőforrásokból és a fegyveres konfliktusok kiterjedtségéből adódóan ez a szám minden kétséget kizáróan hasonló ütemben növekedhet az elkövetkezendő évtizedekben. Döntő részben a fegyveres konfliktusok, kisebb részben a regnáló autoriter rezsimek elnyomása ellen menekülők és menedékkérők száma ugyanezen időintervallum alatt kb. 16 millióról 24 millióra nőtt, tehát minden tizedik hazáját elhagyó ember rendelkezik hivatalosan menekültstátusszal vagy éppen vár annak elbírálására

[2]. Természetesen az üldöztetések elől legális úton (pl. érvényes munkavállalói vízummal) érkezettekkel együtt ez a szám jóval magasabb.

A fentebbi számokhoz viszonyítva Afrika egyelőre szerény, ám egyre növekvő arányban veszi ki a részét a nemzetközi vándorlásból. A földrésről származó körülbelül 34 millió bevándorló (2014) mintegy fele (52%-a) a kontinensen belül maradt, azonban ez az arány az információáramlás és mobilitás központját jelentő nagyvárosok gyors ütemű növekedésével párhuzamosan egyre inkább csökkenőben van. Előtérbe kerülnek a távoli, jobb megélhetést és több erőforrást ígérő fejlett világbeli prosperáló és munkaerőhiánnyal küzdő centrumok. Ennek nyomán az Afrikához ezer szálon kötődő Európa válik egyre fontosabb célponttá, ahol már több (mintegy 9 millió) afrikai bevándorolt él, mint bármely más kontinensen együttvéve (körülbelül 7 millió fő) [3].

A menekülteket és menedékkérőket vizsgálva a mérsékelt szerep már nem igaz, ugyanis minden negyedikük Afrikából származik, a belső kényszermenekültek között pedig még magasabb, egyes években a 30%-ot is eléri az afrikaiak aránya [4] [5]. Ez rávilágít arra, hogy a fegyveres konfliktusok hatása az intrakontinentális és globális migrációs folyamatokra jóval erősebb, mint más földrészeken, ezáltal Afrika komplex vizsgálata elengedhetlenné válik az Európát érintő migráció elemzésekor.

Ehhez a kutatáshoz illeszkedik Nigéria vizsgálata is, amely ország 2016-ban már Szíria és Afganisztán után a harmadik legtöbb az Európai Unióban menedéket kérő személy származási országa volt, de az elmúlt éveket (2008-2015) nézve is Szomália és Eritrea mellett az egyik főbb menekülteket kibocsátó afrikai államnak tekinthető [6]. Nigéria példáján keresztül egy számos (politikai, szociális, etnikai, vallási, jogi stb.) törésvonallal jellemezhető ország elevenedik meg, rávilágítva az afrikai kontinens megannyi államára jellemző problémák sokaságára. Jelen tanulmányunkban egy kevésbé kitüntetett, ám ezen társadalmi törésvonalak kialakulásának megértéséhez elengedhetetlen jogi és azon keresztül pedig politikai szempontból vizsgáljuk Nigériát, mint a kontinens legnépesebb államát és legnagyobb gazdaságát. Célunk ezeknek a törésvonalaknak a belső és nemzetközi vándorlásra gyakorolt hatásainak kiemelése, illetve az ország migrációs sajátosságainak, trendjeinek és ezek földrajzi vonatkozásainak rövid bemutatása.

1. Nigéria államberendezkedése, társadalmi-politikai törésvonalai

1.1. A nigériai állam

Nigéria 1960-ban vált függetlenné az Egyesült Királyságtól, majd ezt követően 1960 és 1999 között katonai kormányok váltották egymást hatalmon. 1999-ben adták ki a ma is hatályban lévő alkotmányt, amely rögzíti a Nigériai Szövetségi Köztársaság állami berendezkedését, a tagállami, valamint az állami feladatok és hatáskörök elosztását. Nigéria az angol hatalmi berendezkedés mintájára két kamarás törvényhozó nemzetgyűléssel, prezidenciális kormányzati rendszerrel, a végrehajtó hatalmat megtestesítő Szövetségi Végrehajtó Tanáccsal, és szintén az angolszász bírósági szervezetrendszer alapján kialakított igazságszolgáltatási rendszerrel rendelkezik, amelynek élén a szövetségi legfelsőbb bíróság áll.

Az alkotmányban lefektetett intézmények és a modern demokrácia alapjait megteremtő alkotmányos jogállami alapelvek azonban sajnálatos módon csak a törvényben kerültek ilyen gondosan deklarálásra, a valóságban egy etnikai, vallási, jogi és kulturális ellentétekkel tarkított, széttöredezett társadalom és ország képe elevenedik meg [7].

A jogi és politikai törésvonalakat vizsgálva megállapítható, hogy a szövetségi kormányzás befolyását erősítő törekvések már az ország függetlenné válását megelőzően megkezdődtek. Már az 1950-es években önkormányzati státuszt kapott a keleti, nyugati, később pedig az északi régió is. A most hatályban lévő megelőző három alkotmány (1963, 1979, 1989) is a

föderalizmus mellett döntött, amikor a felelősségi köröket megosztotta a szövetségi kormány és a kezdetben regionális egységek, majd a később a kialakított tagállamok között.

A föderális berendezkedés valódi jellegének kibontakozását azonban gátolja az a jelenség, hogy a szövetségi kormány az állami szinten ellátandó feladatok jelentős részét is a tagállamokra hárítja, de a feladatok ellátásához szükséges és főként az ország olajbevételeiből származó anyagi forrásokat nem osztja szét, ezzel is melegágyat vetve a korrupció növekedésének [7].

1.2. Heterogén jogi és politikai kultúra

A legtöbb afrikai államot vizsgálva egy heterogén, rendkívül összetett és az idegen hatalmak befolyásától nem mentes jogi kultúra elevenedik meg előttünk. Nem kivétel ez alól Nigéria sem. Négy jogrendszer, illetve azok maradványainak együtthatása figyelhető meg Nigéria jelenlegi jogi kultúrájának meghatározása során.

A törzsi szokásjogi elemek a mai napig megtalálhatók mind az egyes jogszabályok mögöttes tartalmát vizsgálva, mind pedig a bírósági döntéshozatalt kialakító tényezők vizsgálatakor. Az afrikai törzsi társadalmak életében az írott jogi szabályozás háttérbe szorult, ugyanis a szokások és a vallási hiedelmekkel átszőtt szertartások nagyobb jelentőséggel bírtak. A természetfeletti erőktől és a közvéleménytől való félelem szabálykövetésre sarkallta a törzsi társadalmak emberét [8].

Az első idegen hatások a keresztény és az iszlám kultúra együtthatásából nyomták bélyegüket az afrikai jogi és politikai kultúrára. Az iszlám jogi elemek az afrikai bíróságok sajátos szervezetének meghatározásában is szerepet játszanak, ugyanis az első és másodfokú bíróságok alkalmazhatják az iszlám jogot, a sariát. A 36 szövetségi állam közül 12 északi tagállamban az iszlám jog került bevezetésre, valamint 10 tagállamban saria bíróság működik, amely nem csak az egységes szövetségi joggyakorlás útjában áll, hanem problémákat okoz a mindennapi jogalkalmazásban is [9].

Nem kis befolyással bírtak az afrikai jogi fejlődésre a gyarmatosító hatalmak, amelyek több esetben a saját joguk szinte teljes átvételét kényszerítették a gyarmatokra, vagy pedig a nyugati típusú közigazgatási modellt próbálták meg átültetni az egyes afrikai területekre. Nigéria függetlenné válása után ma is az angolszász államberendezkedési mintát deklarálta. Mindemellett meg kell azonban említeni a szintén a függetlenedés következtében felmerült azon igényt, hogy Nigériának saját állami joga szülessen.

A nigériai jogrendszert befolyásoló imént bemutatott idegen hatások tovább töredezik az amúgy is gyenge lábakon álló és nem túl nagy múlttal rendelkező egységes jogalkalmazást, amely pedig egy modern demokratikus jogállam egyik alapköve kellene, hogy legyen.

A politikai kultúra jellemzésénél szintén elsődlegesen a prekoloniális tradíciók, valamint később a gyarmatosítás során átvett nyugati értékrendszer keveredik a vallási értékekkel.

Az Észak-és Dél-Nigéria között húzódó ellentétről elmondható, hogy az a meglévő etnikai és vallási töredezettség a politikai folyamatokban is megnyilvánul. Hagyományosan az északi hausza és fulani törzsek erősítik az iszlám, míg a déli igbo és joruba törzsek képviselői a keresztény értékek politikai kultúra kialakításában játszott szerepét, amelyet a szubkultúrák közti bizalom hiánya törvényhozás szintjén még tovább súlyosbít.

Tovább növeli az elégedetlenséget és a hatalmon lévő politikai rezsim legitimitásának gátja, a demokratikus értékek mentén lefektetett, törvényben rögzített és garanciális biztosítókkal ellátott választási rendszer hiánya. Mi sem mutatja ezt jobban, mint az, hogy az 1960-ban kikiáltott függetlenség óta folyamatosan váltották egymást a különböző etnikumú és vallási vezetők, akik hatalmának szinte minden esetben puccs vagy kényszerlemondás vetett véget [10].

Az előbb említett etnikai-vallási ellentétek lehetetlenné teszik egy stabil ellenzék meglétét, amely szintén a demokratikus működés egyik legalapvetőbb biztosítéka lenne.

A nigériai politikai kultúráról tehát összességében megállapítható, hogy magán hordozza az afrikai társadalmak tipikus fejlődési jellegzetességeit: a túlzott hatalmi koncentrációt, a katonai rezsimek örökségeként a fegyveres erők meghatározó szerepét, az éppen nem hatalmon lévő politikai és társadalmi csoportok szinte teljes kiszorítását, valamint a hatalmi ágak egybefonódását [11].

1.3. Társadalmi törésvonalak

Mint ahogyan már korábban említésre került, Nigéria etnikai sokszínűsége nehezíti az egységes jogi és politikai rendszer kiépülését, de ez társadalmi csoportok szintjén is jelentős problémákat és viszályokat okoz. Az ország több, mint kétszáz kisebb-nagyobb népcsoport hazája, a népesség összesen több, mint ötszáz különböző nyelvet beszél.

Az északi államok területén a hausza-fulani népcsoport, a legnépesebb nigériai etnikum él, ők az összlakosság kb. 30-32%-át alkotják. A hausza történelmi hagyományok egy arisztokratikus berendezkedést örökítettek tovább, amelyhez a XIV. században a muszlim kultúra társult, később pedig a saría bevezetésével együtt már egyértelműen elmondható, hogy mindezek igen nehezen összeegyeztethetőek az állam által deklarált demokratikus berendezkedés és értékrendszer jellemzőivel [12].

Nigéria joruba népessége zömében a délnyugati államok területén él, amely államokat a demokratikus és keresztény értékrendszer jellemzi. Jelentős számban élnek az ország délkeleti területein a szintén keresztény gyökerekkel rendelkező igbo népcsoport képviselői. Az 1966-ban megkísérelt katonai puccsot követően az igbok 1967-ben megalapították a Biafrai Köztársaságot, amely a nigériai hadsereg véres megszállásába és 1 millió igbo származású lakos menekülésébe torkollott. Manapság elmondható, hogy javarészt visszaintegrálódott az igbo népesség Nigéria társadalmába, nem alkot olyan erős és jelentős egységet, amely elegendő lenne a hatalom újbóli megszerzéséhez, vagy akár ahhoz, hogy Nigériának igbo kormánya legyen [13].

A folyamatosan fennálló etnikai- és vallási ellentétek egyik legszembetűnőbb példája az a jelenség, hogy a politikai akaratképzés szintjén sokszor azért nem támogatnak bizonyos, a demokratikus fejlődést elősegítő intézkedéseket, mert annak javaslata éppen az elnyomott, ellenzéki csoportok képviselőitől származik. Előfordul olyan is, hogy a keresztény értékeket előnyben részesítő déli területek vezetői nem a demokrácia elve mellett kardoskodás okán, hanem sokkal inkább azért állnak ki egy-egy intézkedés mellett, hogy ezzel se az iszlám uralta területek lakosai jussanak további előnyökhöz a szövetségi szintű jogalkotásban. Tehát az imént említett és egyre mélyebb törésvonalak mentén eléggé kilátástalan törekvés az egységes döntések meghozatalával történő tudatos államfejlesztés. Ebből következik, hogy a társadalom legkülönbözőbb színterein meghatározóan jelenlévő korrupció még afrikai viszonylatban is hatalmas problémát jelent. Ez megfigyelhető mind az olajból származó bevételek újraelosztásának hiányában, mind az állami és közigazgatási tisztségek betöltése, de az egyszerű ügyintézkedések, így a mindennapok során is. Az etnikai hovatartozás szintén nagyban befolyásolja ugyanis, hogy egy tanult, akár egyetemest végzett nigériai álláshoz jut-e vagy sem. Az elmúlt évtizedek bevált gyakorlata egyébként, hogy az állami tisztségek betöltése földrajzi övezetek szerint egyfajta rotációs rendszer alapján kerül meghatározásra, így minden nagyobb csoport képviselője sorra kerül a feladatok ellátása során [14].

Önmagában már a polgárok közti etnikai és vallási ellentét is számos konfliktus kiindulópontja, meg kell azonban említeni, hogy Nigéria esetében a társadalmi töredezettséget tovább növeli az a tény, hogy a brit uralom felszámolását követően a kialakulóban lévő független tagállamok közigazgatási határait úgy húzták meg, hogy nem vették figyelembe

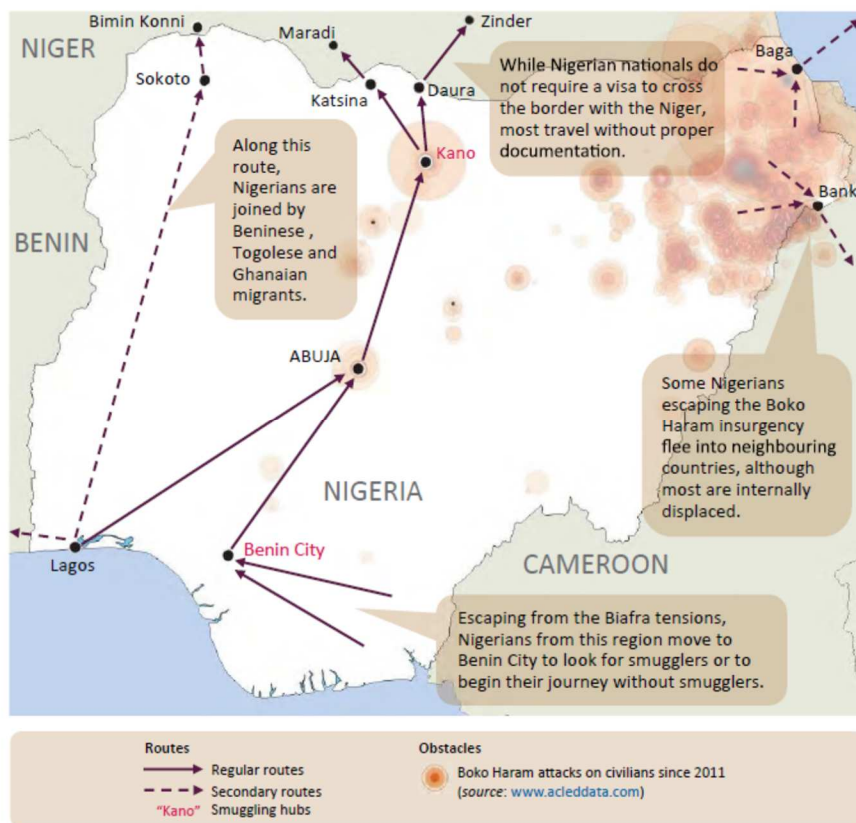
azok vallási és etnikai összetételét. Így a már megjelölt konfliktusok egy-egy szűkebb földrajzi területen koncentráltabban fordulnak elő [15].

A társadalmi ellentétek mellett ismert az a jelenség, amely során az éppen hatalmon lévő kormányzattal szemben álló etnikumú és vallási rétegeket elnyomással sújtják, így azok az üldöztetés következtében megindulnak az ország biztonságosabb területeire. A demokrácia alapértékei közül az alapvető emberi jogok biztosítására való törekvés és az alapjogi garanciák egyáltalán nem érvényesülnek, amely szintén nagyszámú tömegeket kényszerít otthonuk elhagyására.

2. A nigériai migráció sajátosságai

2.1. Belső migráció Nigériában

Az előző fejezetben kifejtett megosztottság és a régiók közötti különbségek vezettek többek között ahhoz, hogy Afrika „óriásában” nagy tömegek indulnak el, hogy korábbi lakhelyük helyett pl. egy nagyobb városban telepedjenek le, amely később ugródeszka lehet a távolabbi földrészekre való elvándorlásnál. Az országon belüli migráció mögött döntően délnyugati orientációjú (Lagosba és Ibadanba irányuló) gazdasági motiváció áll, de az utóbbi években a Boko Haram fegyveres tevékenysége miatt a kényszmigráció is előtérbe került, az északkeleti államokban (Borno, Yobe, Adamawa) pedig elsődlegessé vált. Ezekben a térségekben jelenleg is megközelítőleg 1,8 millióan táborokban, rokonoknál vagy egyéb átmeneti szállásokon kénytelenek meghúzni magukat [16]. A kényszmigráció tekintetében azonban nem elhanyagolható a Száhel-övezet délebbre húzódása sem, ami a muzulmán észak elszivatagosodó földjeiről az ország középső, vegyes lakosságú vagy keresztény többségű városaiba kényszeríti a tömegeket, ezáltal közvetetten felerősítve az egyre túlszűföldő városokban a szektáriánus és törzsi feszültségeket [17]. Csak kisebb részt tesznek ki a katonai szolgálat, házasságkötés, oktatás vagy egyéb okok miatt az ország más részeibe költözők [18]. Emellett természetesen a nagyobb Európába vezető migrációs folyosók elérése is sokak vándorlásában szerepet játszik (*1. ábra*).

1.ábra.: A Nigérián belüli és onnan kiinduló főbb migrációs útvonalak [19]

Forrás: International Organization for Migration 2016.

A Nigérián belüli, de már az országból kifelé vezető főbb migrációs folyosók az egyébként szintén konfliktusgócnaak tekinthető Niger-delta és a túlszűfolt Lagos környékének lakosságát gyűjtik össze és ez utóbbi város, illetve Benin City felől indulnak az állam középső részében fekvő fővárosba, Abujába. Innen a muzulmán többségű Nigéria nagyvárosa, Kano a célpont, ahonnet több útvonal (Katsina-Maradi; Daura-Zinder) vezet a szomszédos Nigerben található Agadezbe. Egyéb másodlagos útvonal indul Lagosból Nyugat-Nigérián át szintén Agadezbe. Ezt az útvonalat a nigériaiak mellett inkább a környező országok (Benin, Togo, Ghána) migránsai használják. A Boko Haram terrorakciói által érintett északi államokból azonban a másodlagos útvonalak a szomszédos Csád és Kamerun felé vezetnek [19].

Ebből arra következtethetünk, hogy a menekültstátuszra jogosan igényt tartók inkább a szomszéd országok határtérségeibe vándorolnak, így az Európába irányuló nigériai migráció nagyrészt gazdasági indíttatású, kihasználva a Boko Haram jelentette fenyegetést és az ország instabilitását.

2.2. Elvándorlás Nigériából

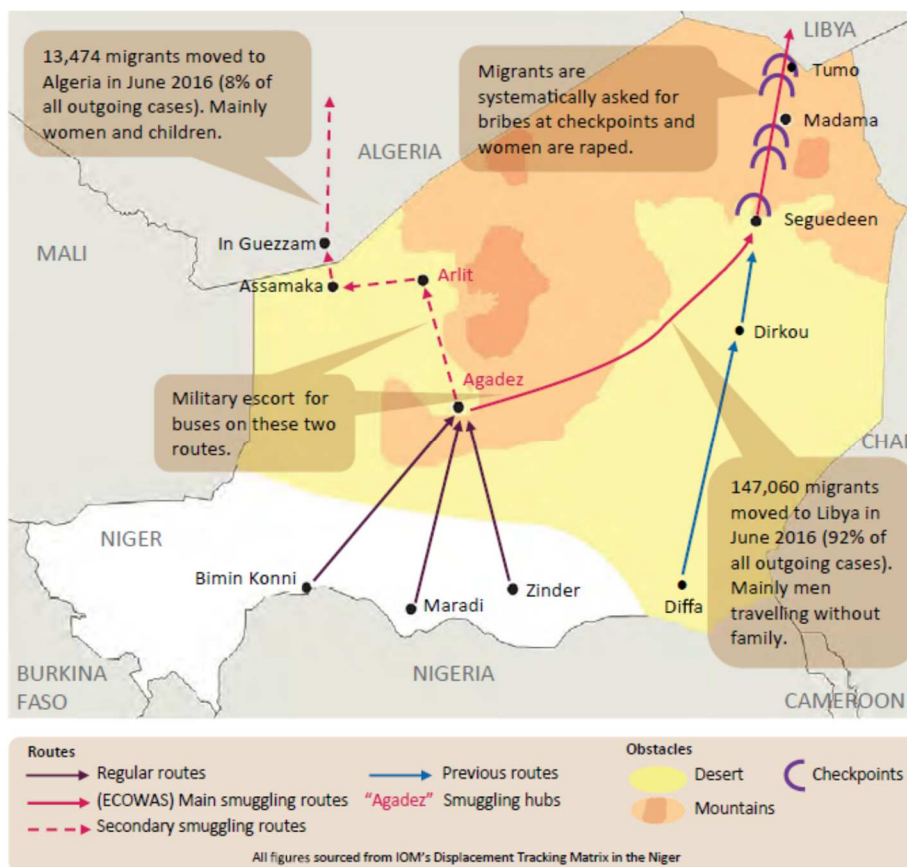
A Nigériából elszármazottakat nehéz megbecsülni, a külföldön élő nigériai állampolgárok számát 1,09 millióra teszi az ENSZ (2015), ami lényeges növekedést mutat a 2000-ben regisztrált körülbelül 600 ezer kivándorolthoz képest [20]. Ehhez a számhoz kell hozzáadnunk azokat, akik már célországuk állampolgárságával rendelkeznek vagy akiknek egyik, esetleg mindkét szülője Nigériában született. A fogadó országok eltérő adatgyűjtései alapján ezt azonban a legtöbb esetben nehéz lehatárolni, de valószínűsíthetően a fenti szám 1,5-2,5-szerese a diaszpóra tényleges lélekszáma.

Legnagyobb arányban a nyelvi közelség miatt az Egyesült Államokban (237 ezer fő) és az Egyesült Királyságban (216 ezer fő) találjuk őket, de főként a menekültek révén Kamerunban (82 ezer fő), az afrikai viszonylatban prosperáló gazdasággal rendelkező Ghánában (68 ezer fő) és az Európa „kapuját” jelentő Olaszországban (56 ezer fő) is jelentékeny számban élnek. Ez a sorrend 2000 óta változatlan, csupán a kivándorlók száma növekedett. Európán belül még a spanyolországi (31 ezer fő) és a németországi (27 ezer fő) diaszpórák említésre méltók, hazánkban pedig csak megközelítőleg 1 ezer nigériai állampolgárságú személy él, bár a tanulmányi célú migráció jelentősége miatt itt a valós szám ennél jóval magasabb [21].

A mintegy 168 ezer nigériai menekült közül 140 ezer hasonló nagyságrendben a szomszédos Niger és Kamerun határtérségeiben vár a visszatérés lehetőségére. Európában csak Olaszországban maradtak nagyobb számban (10 ezer fő), ezen kívül csupán az Egyesült Királyságban és Franciaországban haladja meg a számuk az 1 ezer főt. Egyéb országok közül a szintén szomszédos Csád (6 ezer fő) és a hagyományosan befogadó álláspontot képviselő Kanada (5 ezer fő) említhetők még, de mint láthatjuk, ezek a számok a legtöbb esetben nagyságrendekkel alacsonyabbak a gazdasági céllal bevándortakénál [22]. A menekültek távolabbi térségekbe való vándorlása tehát marginális, a korábbi konfliktusok esetében (pl. Niger-delta) pedig elhanyagolható mértékű [23].

Ehhez képest azonban meglehetősen magas, eléri az 51 ezer főt a nigériai menedékkérők száma. Közülük a legtöbben Olaszországban (14 ezer fő), Dél-Afrikában (11 ezer fő) és Németországban (10 ezer fő) várnak a beadott kérelmük elbírálására, de az Egyesült Államokban, Brazíliában, Egyiptomban, az Európai Unióban pedig az Egyesült Királyságban, Franciaországban és Ausztriában is regisztráltak 1-2 ezer menekültstátuszért folyamodót Nigériából. Ebből arra következtethetünk, hogy egyre inkább a fejlett országok, azon belül is az Európai Unió lett a Nigériából származó potenciális menekültek célterülete. A 2015-ös menekülthullám már ezekben a számokban is megmutatkozik, hiszen több a menedékkérő Olaszországban, Németország pedig csak az utóbbi években került fel célországként ezen listára [24].

Az ezen európai országokba vezető fő migrációs folyosó a belső vándorlással foglalkozó alfejezetekben már említett Agadez városát éri el először az északon szomszédos Nigerben (2. ábra).

2.ábra.: A Nigeren belüli és onnan kiinduló főbb migrációs útvonalak [19]

Forrás: International Organization for Migration 2016.

Agadezből indulnak aztán a Szaharán át Líbiába és Algériába vezető útvonalak. Ahogy az már ismert, a Tripoli városában végződő líbiai útvonal és ezzel együtt a Közép-Mediterráneum néhány szigete (elsősorban Lampedusa) vált az elsődleges belépési ponttá az Európai Unióba. Ennek előzményeként az Agadezből Líbiába vezető útvonalat a migránsok több, mint 90%-a választja tehát, amíg a hosszabb és kevesebb szerencsével kecsegtető Algérián és Marokkón át Spanyolországba vezető útirányt inkább csak az erőszaknak és atrocitásoknak az előbbi útvonalon leginkább kitett nők és kiskorúak preferálják [25].

Látszik tehát, hogy egy rendkívül összetett jelenségről van szó, amelyben magán Nigérián kívül is minden egyes érintett nemzetközi szereplő migrációs- és külpolitikai, idegenrendészeti stb. döntései kihatással vannak a legnépesebb afrikai ország és annak tranzit- és célországainak vándorlási trendjeire. Éppen ezért csak az elmúlt évek (2000-2015) legjellemzőbb tendenciáira és annak néhány földrajzi vonatkozására kívántunk rávilágítani, nem volt és nem is lehetett célunk egy jövőre vonatkozó prognózis felállítása.

3. Összefoglalás

Egyfajta konklúzióként elmondható, hogy egy olyan országban, amely kormánya nem képes az állam működésének alappilléreit jelentő jogi problémákat legalább részben orvosolni, miközben a régióban is kirívóan magas korrupcióban kitüntetett a szerepe, addig nem várhatjuk el az átlagpolgártól sem, hogy megértse és következetesen kiálljon az olyan demokratikus értékek, mint például az etnicitástól mentes hatalommegosztás és a viták békés úton való rendezése mellett. A katonai diktatúrákból eredő túlzott fegyveres fellépések

is ezt a problémát erősítik, ezért a lakosság is hasonlóképpen erőszakosan, különböző milíciákba szerveződve lép fel időnként a regnáló hatalom ellen.

Mindez pedig elsődlegesen belső migrációt idéz elő, de a világviszonylatban is óriási népességrobbanás egyre többeket kényszerít egy túlszűföldő és megannyi problémával rendelkező államból a távolabbi térségekre való elvándorlásra. Nigéria esetében pedig ezeket az államokat hagyományosan Európában kell keresni, amely előrevetíti, hogy egy esetleges, a Boko Haram akcióinál is kiterjedtebb fegyveres konfliktus esetében a szomszédos országok esetében nagyon nagy valószínűséggel az Európai Unió lesz nagyszámban a menekültek és menedékkérők célpontja.

Irodalomjegyzék

- [1] United Nations 2015: Migrant Stock by Origin and Destination. – Letöltve: www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/empirical2/index.shtml
- [2] UNHCR 2016a: Global Trends Forced Displacement in 2015. –
Letöltve: www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/576408cd7/unhcr-global-trends-2015.html
- [3] Abel, G. J. – Sander, N. 2014: Quantifying Global International Migration Flows. – In: *Science* 343/6178. pp. 1520-1522.
- [4] Internal Displacement Monitoring Center 2016: IDP Database. –
Letöltve: www.internal-displacement.org/database/
- [5] UNHCR 2016a: Global Trends Forced Displacement in 2015. –
Letöltve: www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/576408cd7/unhcr-global-trends-2015.html
- [6] Frontex 2017: Migratory routes map. –
Letöltve: www.frontex.europa.eu/trends-and-routes/migratory-routes-map/
- [7] Gabriel A. et al. 2006: Politika Nigériában. – In: Gabriel, A. et al 2006: Összehasonlító politológia. Osiris Kiadó, Budapest. 1084 p.
- [8] René David 1977: Afrika és Madagaszkár jogrendszerei. – In: *A jelenkor nagy jogrendszerei. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.* pp. 445-468.
- [9] Heinrich Bergstresser 2002: Politische Turbulenzen in Nigeria: Scharia und Impeachment –
Letöltve: www.library.fes.de/pdf-files/iez/02817.pdf
- [10] Gabriel A. et al. 2006: Politika Nigériában. – In: Gabriel, A. et al 2006: Összehasonlító politológia. Osiris Kiadó, Budapest. 1084 p.
- [11] Neszmélyi György 2016: Társadalmi és gazdasági kihívások Nigériában. – In *Földrajzi közlemények.* 2016/2. p. 108.
- [12] Völker Westafrika - Ethnie in Nigeria: Westafrika Portal – Letöltve: www.westafrikaportal.de/voelkernigeria.html
- [13] Rózsa M. 2012: Biafra, az elfeledett köztársaság. – Letöltve: www.hatareset.blogspot.hu/2012/05/biafra-az-elfeledett-koztarsasag.html
- [14] Gabriel A. et al. 2006: Politika Nigériában. – In: Gabriel, A. et al 2006: Összehasonlító politológia. Osiris Kiadó, Budapest. 1084 p.
- [15] Neszmélyi György 2016: Társadalmi és gazdasági kihívások Nigériában. – In *Földrajzi közlemények.* 2016/2. pp. 112-113.
- [16] UN OCHA 2017: Humanitarian Needs Overview – Nigeria 2016 November. – Letöltve: www.reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/ocha_nga_2017_hno_13012017.pdf
- [17] Neszmélyi György 2012: Nigéria perspektívái: kibontakozás vagy káosz és terrorizmus? – In: *Nemzet és Biztonság* 2012/3. pp. 64-71.
- [18] Oyeniyi, A. B. 2013: Internal Migration in Nigeria: A positive contribution to human development. – Letöltve: www.publications.iom.int/system/files/pdf/nigeria.pdf
- [19] International Organization for Migration 2016: Accessing the risks of migration along the Central and Eastern Mediterranean routes: Iraq and Nigeria as case study countries. 100 p.

- [20] United Nations 2015: Migrant Stock by Origin and Destination. – Letöltve: www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/empirical2/index.shtml
- [21] Pew Research Center 2016: Origins and Destinations of the World Migrants from 1990-2015. – Letöltve: www.pewglobal.org/2016/05/17/global-migrant-stocks/?country=NG&date=2015
- [22] Migration Policy Institute 2016: Refugee and Asylum Seeker Population by Country of Origin and Destination 2000-15. – Letöltve: www.migrationpolicy.org/programs/data-hub/charts/refugee-and-asylum-seeker-populations-country-origin-and-destination
- [23] UNHCR 2016b: Population Statistics – Data – Persons of Concern. – Letöltve: www.popstats.unhcr.org/en/persons_of_concern
- [24] UNHCR 2016c: Global Trends 2015. – Letöltve: www.unhcr.org/global-trends-2015.html
- [25] International Organization for Migration 2016: Accessing the risks of migration along the Central and Eastern Mediterranean routes: Iraq and Nigeria as case study countries. 100 p.

Lektorálta: Dr. M. Császár Zsuzsa, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajzi Intézet

DEBRECEN MEGHATÁROZÓ KULTÚRAKÉPZŐ ÉS – FORMÁLÓ SZEMÉLYISÉGEI – KULTURÁLIS ELIT A KELETI RÉGIÓBAN

Béres Zsuzsa

*Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, PhD-hallgató,
zsuzsa.beres92@gmail.com*

Absztrakt

Egy előző kutatási témám arra a kérdésre kereste a választ, hogy napjaink társadalmában mennyire fontos, valamint milyen intenzitású aktivitással jelenik meg egyes kultúrcikkek fogyasztása. Eredményként az a tendencia rajzolódott ki, hogy a szabadidőből kultúrára fordított idő az elmúlt évtizedekben fokozatos csökkenést mutat, s napjainkra a kultúrafogyasztás radikálisan háttérbe szorult a többi lehetséges szabadidő-eltöltéssel szemben. Ez azért kulcsfontosságú a doktori képzésen folytatott kutatásom szempontjából, mert a hagyományos értelemben vett kultúrcikkek, az általuk kialakult és kialakított közösségek fontosak, amelyeket a digitális világban nevelkedett fiatalok egyre kevésbé tapasztal(hat)nak meg. Ezeknek a kulturális közösségeknek a kialakításában, fenntartásában jelentős szerepe van a kulturális elitnek, mint ahogy abban is, hogy ezeket a közösségeket megismerhessék a felnövekvő generációk. A kulturális elit olyan tudás alapú tőkével rendelkezik, ami felruházta a már említettekre, így fontossá válik, hogy milyen kultúraképet mutat fel és tesz elérhetővé az elit, s a médiumok által megjelenített és közvetített kultúrára milyen hatással bír. Debrecenben ez azért is különösen izgalmas, mert vannak olyan művészeti ágak, amelyek felé az országos átlaghoz képest nyitottabbak a fiatalok. Ennek oka egyértelműen azokban a személyekben keresendő, akik az adott művészeti ágat képviselik. Felmerül azonban kérdésként, hogy a kulturális elit tagjainak a munkája mennyire van összhangban, ugyanis ez hatással lehet arra, hogy miért pont adott művészeti területek iránt nagyobb az érdeklődés.

Így tehát kutatásom fókuszra irányul, hogy azokat a Debrecenben tevékenykedő kultúraformáló személyeket keresem meg, akik a kulturális elitet képezik, megvizsgálva munkájukat, amellyel a kulturális aktivitást befolyásolni képesek.

Kulcsszavak: elitkutatás, kultúra, kulturális elit, Debrecen

Bevezetés

Kutatásom során arra helyezem a hangsúlyt, hogy megtaláljam azokat a kultúraformáló és –képző egyéneket, akik Debrecenben kiemelkedő jelentőséggel bírnak. A Debrecenben működő kulturális elittel kapcsolatban egyelőre nincsenek pontos adataink arról, hányan alkotják ezt a társadalmi csoportot, milyen egységet alkotnak, hogyan működnek és miként hatnak egymásra. Kutatásom során arra keresem a választ, hogy kik tartoznak a kulturális elitbe, s mitől válnak az elit tagjaivá Debrecenben.

Írásomban a fogalmi kereteket és elit-meghatározásokat valamint ismert jellemzőit vázolom fel, meghatározom azt, hogy a kutatásom során kit tekintek majd a kulturális elit részének. A tanulmány zárásaként pedig a tervezett módszertani megközelítést vázolom fel, melynek segítségével megismerhetővé válnak a Debrecen kulturális életében meghatározó személyek.

Fontos látni azt, hogy a kulturális aktivitás erőteljes gyengülést mutat, pedig a hagyományos értelemben vett kultúrcikkek, valamint az általuk kialakított közösségek jelentősége megkerülhetetlen. Ahhoz, hogy ezek az értékek a digitális világban nevelkedett fiatalok számára is fontossá és elérhetővé váljanak, a kulturális elitnek olyan módon kell a kultúrát

közvetítenie, hogy elérje vele a közösségekből le-, illetve kiszakadókat. Ehhez a kulturális elit olyan speciális tudás alapú tőkével rendelkezik, amely elengedhetetlen tényező a kultúra formálásban és alakításában. Fontos kérdés továbbá, hogy a különböző médiumok által megjelenített és közvetített kultúra mellett milyen kultúraképet mutat fel, tesz elérhetővé a kulturális elit. Kutatási eredményeim azt mutatták, hogy Debrecenben vannak olyan művészeti ágak, amelyek felé az országos átlaghoz képest nyitottabbak a fiatalok. Ennek okát pedig azokban a személyekben látom, akik az adott művészeti ágakat képviselik. Kérdés az, hogy a különböző művészeti ágak kulturális elittagjainak munkája mennyire van összhangban, ez ugyanis hatással lehet arra, hogy miért pont adott művészeti területek iránt nagyobb az érdeklődés.

Pászka Imre (2010) szerint az elit fontosságát tulajdonít annak, hogy egyfajta helyi identitást és imázst építsen ki. Ez a kijelentés azt feltételezi, hogy az elitnek olyan személyekből kell állnia, akik képesek a helyi társadalomra befolyással lenni és irányítani őket. Úgy gondolom, ez a feltevés Debrecenben is helyt áll. Feltételezem, hogy Debrecenben jól átlátható kulturális közösségek találhatók, így a kulturális elitet olyan személyeknek kell képezniük, akik valamilyen szinten és formában kötődnek Debrecenhez, átlátják a kulturális életet, s ezáltal tudják a kulturális identitást és imázst építeni, a közösségeket szervezni és irányítani.

Amellett, hogy a művészeti ágak minden területéről vannak neves képviselők Debrecenben, bizonyos művészeti ágak alulról szerveződően építik ki saját kulturális közegüket és közösségüket. Feltételezem, hogy ezek a szerveződések az elit közreműködése nélkül nem működhetnének megfelelően, mégis paradox módon függetlenek a kulturális elittől, s akár még új elittagok kitermelésére is lehetőséget nyújthatnak.

Tanulmányom egy kutatás kezdeti lépéseit vázolja fel, az elméleti ismeretekben való elmélyülésnek és a tájékozódásnak a fázisait mutatja be, melyben tisztázásra kerülnek a témához kapcsolódó legfontosabb alapfogalmak, körvonalazódnak a kutatás további lépései, metodikai határvonalai.

1. Miként értelmezhető a kulturális elit egy speciális lokális térben?

1.1 A tanulmányban használt kultúra kifejezés definiálása

Kulturális elitről beszélve elsőként a legfontosabb, hogy meghatározzuk, mit is értünk pontosan kultúra alatt. A kultúra mint kifejezés meghatározása azért nem egyszerű feladat, mert az egész társadalmat átszövi, benne élünk, így mindennapjaink részévé válik. A kultúra szavunk a latin *culture* szóból származik, ennek közvetlen előzménye a szintén latin *colore* szó. A *colore* igének több jelentését is ismerjük, többek között ide tartozik a lakik, művel vagy a védelmez. A *culture* szó fő jelentése pedig az ápolás és a művelés. (Williams 2003)

A kultúra kifejezés meghatározásánál több különböző definíció is ismeretes, ám ezeknek mindegyike megegyezik négy elem használatában. Minden fogalom-meghatározásban megjelenik az ember vagy az emberek egy csoportja, a tárgyi cselekvés, valamint a tevékenység által létrejött tárgy, továbbá maga a rendszer, ami mindezt összefogja. A különböző definíciók alapján az láthat, hogy a kultúra két fontos funkciót tölt be a társadalomban: egyfelől egy összetartó erő, hiszen megformálhatóvá válik általa az élet, másfelől van egy robbanásszerű ereje is az új keresésével. (Vitányi 2006)

Hankiss Elemér a kultúra szó alatt kétféle jelentést különböztet meg. Magaskultúra alatt érti az adott társadalom kiemelkedő szellemi-művészeti teljesítményeinek összességét, melyek az idő előrehaladtával egyre egyre szélesebb társadalmi réteg közkincsévé válnak. Emellett említi még a mindennapi kultúrát, amely a különböző művészeti alkotások és azok esztétikai élménye mellett a mindennapi társadalmi élethez és együttéléshez szükséges normákat, ismereteket és beidegződéseket is jelenti. (Hankiss 2004) Kutatásom során Hankiss magaskultúra fogalmára helyezem a hangsúlyt, s a kulturális elitnek ezt a fajta tevékenységét és aktivitását keresem majd. Így tehát tanulmányomban a kulturális elit olyan társadalmi

csoporthoz értelmezhető, amely társadalmunkban, esetemben a keleti régióban, a kiemelkedő szellemi és művészeti teljesítmény prezentálásával válik elittaggá.

1.2 A kulturális elit mint társadalmi csoport értelmezése

Bár a kutatók körében nincsenek pontosan lehatárolt, s mindenki által elfogadott elitfogalmak – különösen a kulturális elit tekintetében – abban mégis a kutatók többsége egyetért, hogy három elitcsoport létezik: politikai, gazdasági és kulturális. Ezek a csoportok az általuk birtokolt tőkefajták alapján határozhatók be. Ez tehát azt jelenti, hogy a gazdasági, kulturális, szociális és szimbolikus tőke java e három elitcsoport között oszlik meg, s az elitbe kerüléshez legalább az egyik tőkefajta birtoklására szükség van. (Szalai 2001)

A tőkefajták mellett a kulturális elit meghatározásánál többféle megközelítésből is ki lehet indulni. Egyfelől kapcsolhatjuk a fogalmat az elitet alkotó egyes személyekhez. Ebben az esetben, ha személyekre vonatkoztatunk, az egyéneket tulajdonságaik vagy képességeik alapján soroljuk az elit tagjai közé. Másfelől létezik egy fogalomorientált meghatározás is, ami a tartalomra helyezi a hangsúlyt. A fogalomorientált meghatározás is feltételez valamiféle képességbeli különbséget, ám ebben az esetben a hatalmi vagy pozicionális-strukturális dimenziók is fontos szerephez jutnak. (Takács 1998) Ehhez a megközelítéshez kapcsolódik Pászka Imre is, aki azt a kérdést veti fel, van-e különbség, ha elitről vagy elitekről, tehát egyes vagy többes számban beszélünk. Az egyes számú megközelítés, tehát az elit kifejezés mindig valamiféle kiváltságot jelöl ki. Amennyiben a többes számú megközelítést, tehát az elitek kifejezést használjuk, akkor a hangsúlyt a személyes képességekre és presztízs jellemzőkre helyezzük. Ez utóbbi egy tágabb elitfogalomhoz vezet. (Pászka 2010) Kutatásom során én a tágabb elitfogalmat fogom alkalmazni, tehát a kiváltság mellett fontosnak tartom bevonnai a személyes képességek és a presztízs dimenzióját is. Szalai Erzsébet az alábbi formában fogalmaz meg egy általános elitdefiníciót:

„Az elitkutatók – a neoeelit elméletek szellemiségének megfelelően – az elit fogalmán többé-kevésbé hallgatólagos megállapodás alapján a hatalom legfőbb birtokosait értik – azokat, akik a társadalomban a legalapvetőbb, a társadalom életére leginkább kiható döntéseket tartósan meghozzák.” (Szalai 2001:13)

Elitről beszélve a közbeszédben két különböző jelentés tűnik fel. Egyrészt ott vannak azok, akik egy adott csoporton belül kiemelkedőek, tehát a legkiválóbbak. Másrészt egy olyan jelentés él a köztudatban az elitről, hogy másokkal szemben valamiféle többlettel, elsőbbséggel rendelkeznek. A modern társadalmakban leginkább az jellemző, hogy a társadalom maga építi fel az elitjét. Ez annyit tesz, hogy az adott társadalom vagy egy adott csoport szükségletei alapján felépül az egyének közötti társadalmi távolság. Az elitek tanulmányozása ebből a társadalmi távolságból indulhat ki, s kérdésként veti fel, hogy a kitermelt elit mennyire homogén vagy heterogén. (Pászka 2010) Ebből a fogalmi meghatározásból kiindulva kutatásom során én is keresem a választ arra, hogy a debreceni kulturális elit mennyire homogén, illetve heterogén összetételű. Szelényi Iván (1993) azt mondja, hogy manapság ahhoz, hogy valaki a csúcsra kerülhessen, kulturális tőkére van szüksége. Tehát az elitbe való kerüléshez – és itt nem csak a kulturális elitről van szó – elengedhetetlen a kulturális tőke megléte, hiszen az elit körein belül vannak bizonyos viselkedési formák és normaszabályok, amelyeket csak olyan közegben lehet elsajátítani, amely a kulturális tőke megszerzését biztosítja a potenciális elittag számára.

További meghatározások szerint az elit egy olyan alakzatot alkot, amely a társadalmi hierarchiában magasabban helyezkedik el, tehát egy vezető csoportot jelent. (Müller – Takács 1998). A szerzőpáros Pászka Imre (2010) gondolatával párhuzamba hozva, így vélekedik az elitről:

„Az eliteket alapvetően meghatározza az adott társadalmi viszonyrendszer, amelyben léteznek. A különböző szerkezetű társadalmakban más-más típusú, felépítésű elitek jönnek létre,

amelyek értelemszerűen más és más kritériumok segítségével írhatók körül.” (Müller – Takács 1998:3)

Ez azt jelenti, hogy az elit szerepe és a működése abban az adott társadalomban, sőt abban a lokális térben értelmezhető, amelyben tevékenykedik. Ezért tartom fontosnak, hogy az országos szintű kutatások kiegészítéseként feltárjam, Debrecenben miként működik a kulturális elit, hiszen Debrecen a keleti régióknak minden tekintetben – gazdasági és kulturális viszonylatban egyaránt – a központja. Azonban annak ellenére, hogy Magyarország második legnagyobb városa, hogy földrajzilag is egy kiemelkedő nagyságú terület központját képezi, mégis ebben a lokális térben máshogy viselkedik a kulturális elit és másként működik a kultúraképzés és –formálás, mint a fővárosban vagy akár más, a nyugati régió nagyobb kulturális központjaiban. Ezek a sajátosságok pedig főként a lokalitásból adódnak, így szükséges, hogy egy összefoglaló, átlátható képet kapjunk róla.

A fogalmi keretek tisztázásánál felmerül kérdésként még az is, hogy kulturális elitől beszélve mit kezdhetünk az értelmiséggel. Fontos látni azt, hogy az értelmiség is bír kultúraformáló erővel, leginkább a kultúrcikkek fogyasztása révén. Azonban a kultúra életében betöltött lényeges szerepe ellenére sem tekinthető az értelmiség egésze a kulturális elit részének. (Kristóf 2011b) Kutatásomban az értelmiség azon részét szeretném bevonni, akik kritikai megnyilvánulásai, írásaik révén egyfajta képet mutatnak arról, kik azok a személyek, akik a kulturális elit részét képezik. Tehát a meghatározott fogalmi keret és az általa kijelölt személyek ellenőrzésére vagy bővítésére használok az értelmiség említett rétegét.

A kutatásom során tehát kulturális elit alatt értek minden olyan személyt, aki formálja Debrecen kulturális életét. Ez a kultúraformálás két komponensből épül fel. Egyrészt ide tartozik az alkotó-, másrészt pedig a szervező tevékenység. Természetesen az értelmiség azon része, amely tevékenysége révén formálja a társadalmat, az elit részét képezi, ugyanis minden olyan kultúrában tevékenykedő, szervező személy az elit része, aki ezáltal a tevékenység által befolyással bír a kultúra és a kulturális élet működésére. (Csurgó – Kovács 2003) Szelényi Iván szerzőtársaival a kulturális elitet úgy határozta meg, hogy olyan személyek alkotják, akik a kultúra szempontjából fontos döntési pozíciókban helyezkednek el. (Szelényi et al. 1995)

„Az elitet alapvetően meghatározza a döntési helyzet: tagjai vesznek részt a döntési folyamatokban, mivel olyan pozíciókban vannak, hogy rendelkeznek az ehhez szükséges információkkal.” (Müller – Takács 1998:4)

Így tehát a kutatásom során a kultúra formálói mellett a kulturális elithez sorolom még a kulturális szervezetek élén álló, döntéshozói pozícióban lévő vezetőket, továbbá a helyi – tehát a debreceni – kötődésű napilapok és folyóiratok, művészeti szerveződések vezetőit, valamint a különféle művészeti ágakban kiemelkedő teljesítményű alkotókat, akik munkája szakmai vagy állami díjjal elismert. Szalai Erzsébet az alábbi kulturális elit-fogalmat használja:

„... közvélemény-formáló és (vagy) a kulturális javakat birtokló és újraelosztó értelmiség, valamint a velük összefonódott meritokrácia. (A kulturális elit esetében a pozicionalitást nem lehet tökéletesen biztosítani. A kulturális mező természetéből adódóan ugyanis a közvélemény-formáló értelmiség döntően szociokulturális és igen nagyrészt generációs alapon szerveződik.)” (Szalai 2001:21)

1.3 A kulturális elit jellemzői

Szelényiek (1995) vizsgálata alapján a kulturális elitről azt tudjuk, hogy a kilencvenes évek elején lezajlott személycserék ellenére a kulturális elitet jellemző fő tulajdonságok nem változtak. Ez úgy lehetséges, hogy a kulturális elittagok kollektív módon egy lépcsőfokot haladtak előre, tehát az üresen maradt helyeket töltötték be. Így összességében az mondható el, hogy a rendszerváltás során a kulturális elit volt a legkevésbé érintett az elitcserélődés során. (Kristóf 2014) Ezt egy másik szerzőpáros úgy fogalmazta meg, hogy a rendszerváltás során a magyar kulturális elit életében az úgynevezett klasszikus elitcirkuláció volt megfigyelhető. Ez azt a következményt is maga után vonta, hogy akár új társadalmi csoportok is esélyt kaptak a kulturális elitbe történő beáramlásra. (Higley – Lengyel 2000)

Ha a kulturális elit tagjait továbbá megpróbáljuk besorolni kormányzó és nem kormányzó elit kategóriába, akkor a döntéshozók a kormányzói elithez tartoznak, az intellektuelek, a művészek pedig a nem kormányzó elithez. (Kristóf 2014) Ezt a dimenziót azonban az intézményi döntéshozói pozíciókon kívül nem vonom be a kutatásomba, tehát a kultúrpolitikai perspektíva nem képezi részét a kutatásomnak.

Általánosan az elitről az mondható el, hogy:

„Az elit tagjainak közös jellemzője, hogy magas képzettséggel bírnak, ám foglalkozásukra nézve igencsak heterogének.” (Kristóf 2014:30)

A kulturális elit egyik legfőbb jellemzője, s ezzel együtt kiváltsága is, s ebből következően a legfontosabb tökefajtája: az iskolázottság. Ez annyit tesz, hogy a kulturális elit tagjai a társadalom többi tagjához képest, s még a másik két – a gazdasági és politikai – elitcsoporthoz képest is általában magasabb iskolai végzettséggel bírnak. (Kristóf 2011b) Ebből következően azt gondolom, hogy a kulturális elit olyan, a tudásából eredeztethető hatalommal bír, amellyel képes az intellektuális közösségekre hatást gyakorolni, tehát a kultúrát formálni, illetve termelni. Szelényi Iván és Konrád György azt mondja, hogy a tudás: hatalom szólásmondás két irányból közelíthető meg. Egyrészt a tudás konstruálja a hatalmat, másrészt pedig maga a hatalom is megalkotja a tudását. (Konrád – Szelényi 1989) Kristóf Luca (2011a) Pareto nyomán azt mondja az elitről, hogy csupán addig képes megőrizni az uralmát, amíg az alsó rétegekből a tehetséges és feltörekvő fiatalokat, a jövőbeli potenciálisan új elittagokat befogadja. Ezen felvetés nyomán fontos vizsgálni azt, hogy Debrecenben mennyire zárt, illetve nyitott a kulturális elit az új tagok befogadására. Mi történik akkor, ha a kulturális elit nyit az új tagok felé, és mi történik akkor, ha nem?

„... nyitás esetén különböző társadalmi-gazdasági környezetből származó személyek kerülhetnek az elitbe, a zárás esetén pedig a kiváltságos osztályokból származó személyekre korlátozódik az elitkörbe való bekerülés.” (Pászka 2010:39)

Ahhoz, hogy valaki elitpozíciót tölthessen be, szükséges az, hogy az elitként funkcionáló csoportot a társadalom felhatalmazza a működésére, tehát legitimálja a tagok elitként való működését. Amennyiben ez a feltétel adott, a társadalom az elit döntéseit elfogadja, az elit által hordozott mintákat és értékeket magáévá teszi, követi. (Müller – Takács 1998) Ez az állítás is azt bizonyítja, amit a Konrád – Szelényi szerzőpáros (1989) is kiemelt, hogy egy hatalommal bíró elitcsoportról van szó. A kulturális elit szempontjából ez különös fontos jellemvonás. Hiszen az, hogy az elit milyen kulturális értékeket fogad el és közvetít, befolyásolja, hogy a társadalom tagjai miként viszonyulnak a kultúrához – ilyen formában nyilvánulhat meg a hatalmuk, s a hatalmukkal való élés vagy visszaélés. Ez támasztja alá azt a problémafelvetésemet, hogy a – főleg a fiatalok körében – kulturális aktivitásban az elit tud változásokat eszközölni. Ezt a felelősséget azonban maguknak az elit tagjainak is fel kell ismerniük, s magukévá kell tenniük. Az elitnek fel kell ismernie a társadalomban zajló változásokat, s a kihívásokra reagálnia kell. Így tehát az elit egyik jellemzőjeként elmondható, hogy a származáson túl sokkal inkább a teljesítménye által konstruálható meg mint vezető

réteg. Ehhez azonban elengedhetetlen, hogy a vezető rétegnek elit-tudata legyen. (Müller – Takács 1998) Ez a kijelentés azt feltételezi, hogy a kulturális elit sokkal inkább formálódik és bővül a tagok tevékenységi köre révén, mintha a származást tekintenénk egy meghatározó jellemvonásnak.

Standeisky Éva megközelítése szerint a szellemi elit abban különbözik a „köznéptől”, hogy nagyobb a mozgástere, függetlennek és szabadnak tartja magát, és vannak eszközei arra, hogy ennek hangot is adhasson. Ebből következően egy „másság” tudat alakul(hat) ki bennük, ami következtében gyakran hiányos társadalomismerettel és idealizált társadalomképpel bírnak. Ennek ellenére a kizökkent időkben és válságos helyzetekben a szellemi elit és a köznép egymásra van utalva, s közelítenek egymás felé. (Standeisky 2016)

2. A kutatás metodikájának ismertetése

Fontosnak tartom megvizsgálni, hogy az a hírnév és tekintély, amellyel a kulturális elit tagjai bírnak, miként és hogyan alakult ki. Ehhez első lépésként a kulturális szervezetek élén álló, döntéshozói pozícióban lévő vezetőket, illetve az állami vagy szakmai díjjal kitüntetett debreceni művészeket látom szükségesnek felkeresni. Mélyinterjúk, esetleg életút interjúk készítése segítség lehet abban, hogy láthatóvá váljon, Debrecenben hogyan válik valaki a kulturális elit tagjává, milyen tökefajták megléte elengedhetetlen az elitpozíciók betöltéséhez. Továbbá a mélyinterjúk révén szeretném láttatni azt a kapcsolati és tevékenységi hálózatot is, amellyel az intellektuális közösségekre hatást tudnak gyakorolni az elittagok. Ez akár arra is fényt deríthet, hogy a különböző művészeti ágak között milyen mértékű az együttműködés vagy éppen az ellenségeskedés. Ennek fényében képet kaphatunk arról is, hogy miért bizonyos művészeti ágakat preferálnak kultúrafogyasztás során a társadalom tagjai.

A kulturális elit kapcsolati hálózatrendszerének megismerését továbbá azért is tartom fontosnak, hogy feltárhassam, mire van szükség ahhoz, hogy valaki az elit tagjává válhasson, elegendő-e a tehetség ahhoz, hogy ez a közeg elfogadjon egy új elittag-jelöltet, vagy a kapcsolati hálózatrendszerbe való integrálódás még az elitté válás előtt meghatározó jelentőségű. Fényes Hajnalka (2011) azt írja egy tanulmányában, hogy a kulturális elitet az ezredfordulón jó szülői háttér jellemezte, amihez társult még egy, a társadalmi átlag feletti tökefajttal való rendelkezés is, valamint a kulturális elit – a gazdasági és politikai elithez képest – életstílus szempontjából egységesebbnek bizonyult.

„A kulturális életben a reputáció központi jelentőséggel bír.” (Kristóf 2014:71)

Kristóf Luca idézett tézise alapján a kutatás metodikájában második módszerként a hólabda módszert alkalmazom. A már említett, a fogalmi keretek által lehatárolt és elért kulturális elittagok révén szeretnék eljutni azokhoz a személyekhez, akik nincsenek döntéshozói pozícióban, nem rendelkeznek szakmai vagy állami elismeréssel, a kultúrában és a kultúráért folytatott tevékenységük azonban mégis kiemelkedő jelentőségű, tehát esetükben meghatározó a vélemény- és kultúraformálás, így tehát reputációs elitcsoporthoz a kulturális elit tagjai közé sorolhatók.

A reputációs elit megalkotásához pedig az alábbi kérdések adnak mankót:

Kik azok a személyek, akik fontos szerepet játszanak Debrecen város kulturális életének alakulásában?

Kik azok a személyek, akik a kulturális elitbe sorolhatók?

Milyen pozíciók vagy funkciók betöltése szükséges ahhoz, hogy valaki a kulturális életet formálja? (Pászka 2010)

3. Összegzés

Kutatásom tehát a fent említett hipotézisek, fogalmi keretek és módszertani megközelítések köré szerveződik. Az említett szakirodalmak nyomán láthattuk, a kultúra, s a kultúrát formáló elit fontos pozíciót töltenek be a társadalom életében. Kutatásommal szeretném felhívni a figyelmet többek között arra is, hogy a kultúrával mint integráló tényezővel is fontos foglalkozni, hiszen a társadalmi jólétre erőteljes hatással bír az a jól-lét, melyet az integráltság révén tudhatnak magukénak a társadalom tagjai. Ehhez az alappillérrhez szeretném kapcsolni a keleti régió kulturális elitcsoportjának eddig feltáratlan dimenzióit, s a tanulmányban tisztázott kutatási alapok is azt a célt szolgálják, hogy a kulturális elit társadalmi fontossága az integráló hatása révén láthatóvá váljon.

A kutatás további lépéseiként fontosnak tartom a megfelelő elméleti keretek megtalálását, melyekben értelmezhetővé válnak az interjúk során gyűjtött információk és eredmények. Úgy gondolom, Pierre Bourdieu tőkeelmélete releváns lehet a vizsgálódásom szempontjából; ám ennek igazolására szükséges a kutatás első módszertani lépéseit megtenni. Megkerülhetetlen kérdésként merül fel a kulturális tőke megszerzésének, megtartásának és továbbadásának lehetséges módjai a kulturális elitben. Továbbá az elméleti háttér kialakításához fontosnak tartom, hogy művészeti áganként egy-egy elittaggal feltáró, félig strukturált interjút készítsék. Ez azért elengedhetetlen fontosságú a kutatás megalapozásánál, mert ezek a beszélgetések olyan dimenziókat tárhatnak fel a kulturális elit részéről, amely kutatóként, ezen elitcsoporton kívül állóként nem fogalmazódik meg kérdésként vagy esetleg problémaként.

A továbbiakban tehát a szakirodalmi ismeretek bővítésének érdekében a használni kívánt módszer nulladik lépéseként feltáró félig strukturált interjúkat veszek fel. Ezek segítségével megalapozható az elméleti háttér, melyet követően elkezdődhetnek a módszertani fejezetben taglalt metódusok használatai.

Irodalomjegyzék

- [1] Csurgó Bernadett – Kovách Imre (2003): A kulturális elit politikai preferenciái. In: Bayer József – Kiss Balázs (szerk.): Trendváltások: tanulmányok. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest
- [2] Fényes Hajnalka (2011): A magyarországi elit kulturális és anyagi tőkési és társadalmi mobilitása. In: Kovách Imre (szerk.): Elit a válság korában. Magyarországi elitek, kisebbségi magyar elitek. Argumentum Kiadó, Budapest
- [3] Hankiss Elemér (2004): Társadalmi csapdák és diagnózisok. Budapest, Osiris Kiadó
- [4] Higley, John – Lengyel György (szerk.) (2000): Elites after State Socialism. Theories and Analyses. Rowman and Littlefield, Lanham
- [5] Konrád György – Szelényi Iván (1989): Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Gondolat Kiadó, Budapest
- [6] Kristóf Luca (2011a): A magyar értelmiség reputációja. Ph.D. értekezés, Budapest http://phd.lib.uni-corvinus.hu/573/1/Kristof_Luca.pdf utolsó látogatás dátuma: 2016. október 26.
- [7] Kristóf Luca (2011b): Elitkutatások Magyarországon (1989-2010). In: Kovách Imre (szerk.): Elit a válság korában. Magyarországi elitek. Argumentum Kiadó, Budapest
- [8] Kristóf Luca (2014): Véleményformálók: hírnév és tekintély az értelmiségi elitben. L'Harmattan, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest
- [9] Müller Péter – Takács Tibor (szerk.) (1998): A magyar elit természetéről (Konferencia az elitről – Budapest, 1996). Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
- [10] Pászka Imre (2010): Elit, elitek a lokális kistérségi társadalomban. Belvedere Meridionale – Szegedi Egyetemi Kiadó – JGYF Kiadó, Szeged

- [11] Standeisky Éva: Lilith fiai. A szellemi elit és a nép. Élet és Irodalom, 2016. október 7.
- [12] Szalai Erzsébet (2001): Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban. Aula Kiadó, Budapest
- [13] Szelényi Iván (1993): A magyar társadalom szerkezetének változásai a posztkommunizmusban. In: Mislivetz Ferenc (szerk.): Átiratok. Kultúra és társadalom egy új korszakban. Pesti Szalon Könyvkiadó és Savaria University Press, Budapest-Szombathely
- [14] Szelényi Szonja – Szelényi Iván – Kovách Imre (1995): The Making of the Hungarian Postcommunist Elite. Theory and Society 24:697-722
- [15] Takács Károly (1998): Az elit szociológiai fogalmáról. Szociológiai Szemle 1998/1.
- [16] Vitányi Iván (2006): A magyar kultúra esélyei. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ
- [17] Williams, Raymond (2003): Kultúra. In (Wessely Anna szerk.): A kultúra szociológiája. Osiris Kiadó, Budapest 28-32. oldal

Lektorálta: Prof. Dr. Kovách Imre, intézetigazgató, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék

A BIZTONSÁG, MINT SZUBJEKTÍV TÉNYEZŐ A VÁROSFEJLESZTÉSBEN – ESETTANULMÁNY SZOLNOK VÁROS PÉLDÁJÁN

Kispál Judit

*Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék,
Geográfus MSc-hallgató, kispal.judit1993@gmail.com*

Nagy Gyula

*Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék,
egyetemi tanársegéd, geo.nagy.gyula@gmail.com*

Absztrakt

Az elmúlt évtizedekben felértékelődött a településeken a biztonság kérdése a fokozódó bűnözés, és az egyre inkább kibontakozó terrorizmus miatt. Ezzel szemben bizonyos városok esetében a természeti kockázatok az említett tényezőknél nagyobb problémát okoznak. A biztonság, bár objektív mutatókkal mérhető, szubjektív érzethez kapcsolódik, éppen ezért a jelenlegi, közösségi alapú városfejlesztésben kiemelt szerepet kap a lakosság véleménye és elképzelése a biztonságról, így szükséges a „biztonságos város” fejlesztéseknél a lakosság bevonása.

Tanulmányunkban a kérdésre keressük a választ, hogyan értelmezhető a biztonság egy olyan városban, aminek az életében egy természeti tényező jelentheti a legnagyobb fenyegetést mind a személyi mind a tárgyi biztonságra, hiszen a Tisza folyó meghatározó szerepet játszik Szolnok életében. Tanulmányunkban vizsgáljuk, hogy a természeti oldalról történő biztonság megléte milyen igénytel jelenik meg a szolnoki lakosság körében, és ezek alapján participáció szempontú, és a szubjektív biztonság figyelembe vételével mutatjuk be a szolnoki komplex árvízvédelmi beruházást.

A tanulmány első részében ismertetjük, hogy miként kapcsolódik össze a természeti kockázat, a biztonság és a biztonságos város koncepció a településfejlesztésben. Bemutatjuk a biztonság értelmezését, annak árvízzel való kapcsolatát, a biztonságos város koncepció alapelveit és a természeti kockázati tényezők megjelenésének hiányosságát.

A tanulmány második felében kutatásaink eredményeit részletezzük. 2016-ban a szubjektív biztonságérzetre, biztonságos városra vonatkozó kérdésekkel kvantitatív felmérést végeztünk a szolnoki és Szolnok környéki lakosok körében, összesen 135 darab online kérdőívet kérdeztünk le.

A felmérések eredményeiből kiderült, hogy kevesen ismerték az árvízvédelmi projekt részleteit, valamint hiányolták a szélesebb körű tájékoztatást. A város biztonságának feltételeiről eltérően vélekedtek, azonban egyetértettek, hogy a természeti oldalról történő biztonság kiépítéséért nem lehet elegendő intézkedést tenni. Ennek ellenére a természeti kockázatok elleni tevékenység nem minden válaszadó számára elsődleges prioritás.

Összességében megállapítható, hogy a szolnoki árvízvédelmi beruházás növelte a város biztonságát. Azonban további intézkedésekre lett volna szükség a lakosság bevonásával kapcsolatban, hiszen a partnerség hiánya a város árvízvédelmi beruházásával kapcsolatban biztonság-érzettel kapcsolatos kételyeket vet fel. Éppen ezért a jövőben fontos felmérni a természeti katasztrófákkal kapcsolatos szubjektív félelemérzetet, hiszen egy város biztonságához a bűnmegelőzés mellett a katasztrófa megelőzése is hozzájárul.

Kulcsszavak: közösségi részvétel, Tisza-part, városfejlesztés, biztonságos város, katasztrófa

Probléma- és kérdésfelvetés

Globális, nemzetközi, nemzeti, valamint települési szinten is számos olyan biztonsághoz kapcsolódó probléma van (háborúk, migráció, szervezett bűnözés, terrorizmus, klímaváltozás), mellyel meg kell küzdenie a közösségeknek. Ehhez alapvető fontosságú, hogy a lehető legtöbb oldalról megközelítve vegyenek figyelembe a települések minden lehetséges lakosaikat érintő kockázatot. Ha egy település a biztonságossá, ellenállóvá és fenntarthatóvá kíván válni, akkor az egyes területtervezési és településfejlesztési programok során átfogó célokkal, a lakosság széleskörűen széleskörű bevonásával kell fejleszteni.

Tanulmányunkban a biztonság szubjektív értelmezési lehetőségeit mutatjuk be, valamint a biztonság sokoldalú figyelembevételére fókuszálunk a terület- és településfejlesztési tevékenységben, Szolnok város példáján.

A tanulmány két fő részre tagolható. Az első szerkezeti egység elméleti jellegű, szakirodalmi elemzésen alapszik. Elsőként a települési rendszer konfliktusait és megoldási kísérleteit ismertetjük, majd a biztonság értelmezési lehetőségeit, végül pedig alapelveket mutatjuk be, melyek a biztonságos város létrehozásához szükségesek. A második egység a kérdőíves kutatás eredményeire épül. Egyrészt arra kerestük a választ, hogy a participáció miként jelenik meg a szolnoki városfejlesztésben, másrészt, hogy a megkérdezett szolnoki és Szolnok környéki lakosok hogyan vélekednek a biztonságról. A városra irányuló természeti és a társadalmi fenyegető tényezőkre vonatkozó kérdésekkel mértük fel, hogy a megkérdezettek hogyan vélekednek a város biztonságáról.

Módszertan

A szubjektív biztonság-érzet objektív mutatókkal korlátozottan mérhető. Így kérdőívünk kérdései a biztonságos város és a biztonság szubjektív értelmezésére, annak tartalmi elemeire vonatkoztak. Kérdőívünk szerkesztésénél alkalmaztunk nyílt, zárt, félig nyitott és félig zárt kérdéseket is, valamint a kérdéstípusok között többnyire Likert-skálát alkalmazunk. Az eredmények feldolgozását az Office Excel, valamint SPSS statisztikai program alkalmazásával végeztük el. Napjainkban a közösségi oldalakon végzett kérdőíves felmérés segítségével igen magas kitöltési arány érhető el. Így online végeztünk el kutatási témánk kérdőíves felmérését 2016. november 7. és 2017. január 4-e között 135 szolnoki (112 fő) és Szolnok környéki (23 fő) lakos töltötte ki az online kérdőívet. Nem mondható reprezentatívnak kutatásunk eredménye, mindemellett rávilágít a biztonságos város, a (szubjektív) biztonság-érzet értelmezésénél a természeti kockázatok hiányára/fontosságára.

1. A biztonság településföldrajzi értelmezése

1.1. A települési rendszer konfliktusai és megoldási kísérleteik

A települések több olyan nagy alrendszerből épülnek fel, melyek meghatározzák a települési környezetet, a település szövetét. Ilyen elemek a gazdasági, természeti, társadalmi, infrastrukturális tényezők, melyek közösen hozzák létre a települési környezetet. A Tóth József féle tetraéder modell leegyszerűsítve mutatja a szférák közötti kölcsönös összefüggéseket [1,2] és azok találkozásánál konfliktusok alakulhatnak ki. A társadalmi konfliktusok a települési környezetet érintik, így hatnak a belső települési folyamatokra [1]. Amikor az említett folyamatok megváltoznak valamilyen külső tényező, folyamat hatására, akkor ennek eredménye hatással van az emberek mindennapi életére [2,3]. Ha ezek a változások negatív irányúak, akkor az emberek félnek, nem érzik jól magukat, és ez tovagyrúzó negatív hatásokat fejt majd ki.

A rendszerváltás óta átalakulóban van a magyar településfejlesztési gyakorlat, egyre inkább megfigyelhető a társadalomközpontú megközelítés a beavatkozásokban. Hiszen egy települést akkor lesz élhető, ha a településtervezők, politikusok, szakemberek mindent megtesznek annak érdekében, hogy megteremtsék a társadalmi jólétet, jó irányba formálják a település arculatát, azonban a lakók által lesz igazán élő egy település. A településen élők azok, akik kitermelik a teret, felruházzák a települési környezetet a mindennapi, társadalmi-gazdasági tevékenységeikkel, így a településeket érintő egyes fejlesztések, külső hatások a lakosokat érintik leginkább. Ez a megközelítés szintén a társadalomközpontú, közösségi bevonást igénylő településfejlesztés szükségességét támasztja alá [2]. A településeken belül lezajló társadalmi folyamatok miatt a tér, mint komplex rendszer fogható fel.

A települési környezetben fellépő különböző problémákat a település üzemeltetőinek és fejlesztőinek meg kell oldania és a településtervezés során pedig arra törekedni, hogy minden társadalmi csoport érdeke érvényesüljön. További cél, hogy a különböző társadalmi érdekek ütköztetve legyenek a kommunikáció segítségével, valamint a mentális, gazdasági, humán és a biológiai alrendszer között húzódó konfliktusok is megoldódjanak, a területi kohézió erősödjön az ország valamennyi térségében, megteremtve a fenntartható fejlődés feltételeit [4, A].

A közösség részvétele a településtervezésben azonban magában hordozza annak veszélyét, hogy egyes társadalmi érdekcsoportok jobban érvényesülnek, így ez nem a társadalmi kohéziót erősíti, hanem akár társadalmi devianciák kialakulásához is vezethet. A devianciák, vagy társadalmi jólét hiánya létbizonytalanságot okoz, mely nagyban csökkenti az emberek jólétét és biztonságérzetét a településeken.

Csakúgy, mint minden jól kidolgozott koncepció és stratégia a biztonságos város koncepció is helyzetfeltáráson alapul, ami a biztonság szubjektív értelmezésének lehetősége. Csak a közösségi bevonást követően lehet olyan városi szintű intézkedéseket tenni, amelyek a bűn, félelem megelőzésére vagy megszüntetésére törekednek, hiszen egy sikeres koncepció megalkotásához szükséges a lakosság bevonása. Ugyanis véleménynyilvánítás nélkül nem válnak ismertté a biztonságról és a félelemről alkotott különböző vélemények. Az Európai Unió által előírt alapelvek, úgymint a nyilvánosság, participáció és partnerség használata ezért fontos a településfejlesztésben, a város irányításában. Hangsúlyt kell helyezni ezekre az elvekre, a társadalmi szempontokra és egy biztonságos, külső gazdasági-természeti-társadalmi hatásokkal szemben ellenálló város kialakítására kell törekedni.

A biztonságos város kialakításával a nemzetközi és a hazai városfejlesztési (Lipcsei Charta, Városfejlesztési Kézikönyv) dokumentumok és a bűnmegelőzéssel foglalkozó koncepciók is foglalkoznak [5].

Nemzetközi szinten az ENSZ és az Európai Unió is nagy hangsúlyt fektet a biztonságra, bár legfőképpen a bűnmegelőzés révén. Az Európai Tanács és az Európai Unió által kiadott dokumentumok meghatározzák, hogy a bűnmegelőzés során nem elég a bűnesetek mennyiségbeli csökkentése, hanem arra is törekedni kell, hogy a lakosok szubjektív biztonságérzetét is növeljék. A 2007-es Lipcsei Charta a fenntartható európai városok fejlődéséről szól, amelyben az integrált városfejlesztés szükségességét fejtik ki [6,7]. Ez a dokumentum is kiemelt fontossággal tér ki arra, hogy összehangolt kormányzás szükséges, amely során a nemzeti, regionális és helyi szintű szervek, ágazatok együtt tudnak működni. 2007-től az európai uniós pályázatok előfeltételévé vált a városok által elkészítendő Integrált Városfejlesztés Stratégia [6,7], melyet a 2014-2020. évi programozási időszakban felváltott az Integrált Településfejlesztési Stratégia [C]. Az IVS-ek elkészítésének módszertanát a Városfejlesztési Kézikönyv írja le, tartalmazva a város-és közbiztonság fokozására vonatkozó részeket [5]. Azonban elmondható, hogy ezek a koncepciók inkább társadalmi oldalról közelítik meg a biztonság kérdését, mintsem a komplex települési környezeti konfliktusokat oldanák meg. Napjainkban egyre több veszélyhelyzettel kell megküzdenie az embereknek, a

társadalmi rendszerben nem csak belső konfliktusok, hanem kívülről érkező folyamatok miatt is. Az Európában fokozódó terrorfenyegetettség még inkább társadalmi szükségé teszi a megfelelő és biztonságos települési környezet kialakítását.

Váratlan események azonban nem csak a bűnözés oldaláról, de a természet okán is előállhatnak. A fokozódó globális klímaváltozás [8] hatására egyre növekvő számú természeti katasztrófák által a természet is olyan kiszámíthatatlan veszélyeket hordoz magában a településekre nézve, amelyekre fontos, hogy kelőképpen fel legyenek a település lakosai és döntéshozói is készülve.

2. A biztonság értelmezési lehetőségei

Mindezek tükrében elmondható, hogy a településeken fennálló potenciális veszélyek több oldalról megközelíthető biztonság kialakítását kívánják meg. Az ember igyekszik egy biztonságos életkörülmény kialakítására, amelyben nem érez veszélyhelyzetet, nincs fenyegetettség és a mindennapi jólét a meghatározó [9,5]. A biztonság egy olyan emberi szükséglet, aminek megléte egyik legfontosabb igényünk [9]. A Maslow-modell szükségletpiramisát tekintve a második helyen áll, a fiziológiai szükségletek (levegő, étel, alvás stb.) szintet követően [5]. A biztonság igénye fenyegetettség hatására alakul ki az emberekben [9], melyekkel az említett okok miatt egyre többször találkozunk életterében, a településeken.

Felmerül a kérdés, hogy egy város mitől lehet biztonságos? A kérdés megválaszolása nem egyértelmű, ugyanis annak ellenére, hogy a közbiztonság egy objektív mutatókkal is mérhető érzet, minden személynek van egy szubjektív biztonságérzete. Bár számszerűsített adatok lehetnek arról, hogy országos szinten kevés az egy főre jutó bűncselekmények száma, vagy hogy egy település árvízvédelmi szempontból jól védett, így ezáltal biztonságos, mégis vannak olyan lakosok, akik az objektív mutatók alapján kis fenyegetettségű településeken is tartanak tolvajoktól, vagy éppen félnek az árvízről.

Kutatók megállapították, hogy a biztonságérzet sok szemponttól függ [9,10,11,12], így érdemes minden oldalról feltárni a félelem forrását és a biztonságról alkotott társadalmi elképzeléseket. Mint azt említettük a biztonság fogalmának értelmezésével több hazai és nemzetközi szakirodalom is foglalkozik. Tanulmányunkban először két, a biztonság fogalmával kapcsolatos kritikát fogalmaztunk meg annak érdekében, hogy a biztonság sokszínű meghatározását vizsgáljuk.

A biztonságot eleinte csak a katonai-védelmi szempontok szerint közelítették meg a kutatók, és állami szinten, állami szereplőkkel, a biztonságpolitika kialakításával foglalkoztak. Ez az értelmezés kimondja, hogy az országok közötti együttműködés kölcsönösen felerősítheti az államok biztonságát, ehhez szükséges a megfelelő, országok között létrejött keretfeltételek betartása. Fontos a béke fenntartása, hogy az egyes felmerülő konfliktusok diplomáciai úton megoldódjanak. A szervezeti keretek segítségével a véleménycsere is lehetővé válik, az államok érdekei érvényesülhetnek a gazdaság, külpolitika, biztonságpolitikai és a védelem területén [12].

A biztonság előbb kifejtett magyarázata azonban csak államok közötti, nemzetközi viszonyként értelmezi a biztonságot, azonban a biztonság fogalma több szinten értelmezhető. A további, szűkebb értelmezések alapján nemzeti, kollektív és egyéni szintű biztonságról is beszélhetünk, tehát a biztonságnak is több léptékét fogalmazhatjuk meg. A nemzeti biztonság egy nemzet által fontosnak tartott értékekre vonatkozó biztonságot, vagy a határ védelmét jeleníti. A kollektív biztonság során emberek kisebb közösségét, mint például a családot érinti a védelem. Az egyén pedig az egyéni biztonság révén meg tudja védeni magát az egyes környezeti behatásoktól, vagy egy másik embertől. Számára a biztonság az az állapot, amikor semmi fenyegetettség nem éri. A katonai biztonság kiszélesedésével a 20. század fejlődésének

eredményeképpen beszélnünk kell még a globális biztonságról is. Ide tartozik minden olyan veszély, amelyet nem lehet csupán nemzeti szinten megoldani, hiszen mindenkit érint a Földön, mint például a klímaváltozás, nyersanyagkészletek kimerülése, kiberbiztonság, vagy a vízkészletekre vonatkozó fenyegetettség megoldásának a problémája [12].

Azonban nem csak katonai biztonság-értelmezések vannak, amiket érdemes megvizsgálni. A szakirodalom legalább hatféle megközelítésből tárgyalja még a biztonság fogalmát. A biztonság dimenziói közé tartozik még a társadalmi, politikai, gazdasági, környezeti és informatikai elem (1. ábra) [10].

1. ábra: A biztonság értelmezésének dimenziói

Forrás: Ürmösi Károly ábrája alapján saját szerkesztés, 2017

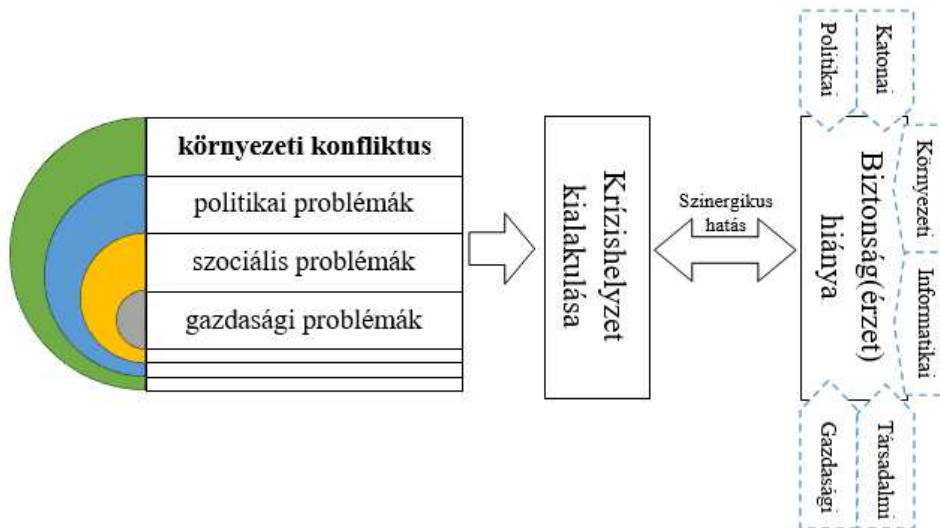
A településeket mind a hat dimenzió érinti, azonban a tanulmányban az árvizek példáját vesszük figyelembe Szolnokon, ami főként az épített és természeti környezetet, valamint a társadalmi környezetet érinti, így csak a társadalmi és a környezeti biztonság fogalmát fejtjük ki a továbbiakban. Ennek ellenére mind a természeti mind a társadalmi biztonsági kérdések erősen összefüggnek a politikai és gazdasági dimenziókkal is.

A szakirodalom a társadalmi biztonságot humánbiztonságnak említi, és az 1990-es évektől egyre fontosabb szerepe van a biztonságpolitikában. E megközelítés szerint az ember akkor van biztonságban, ha átlépi a szegénység küszöbét. Továbbá, ha mindig megfelelő mennyiségű és minőségű táplálékhoz jut, ha egészséges környezetben éli a mindennapjait, ha a közszolgáltatásokat igénybe tudja venni, ha biztosítva van számára az egyéni személyes, valamint a közösségének a szabadsága, valamint ha politikai szabadságjogokkal rendelkezik [10]. Ezek mellett még a társadalmi konfliktusok, és a különböző társadalmi különbségekből adódó kockázatok hiánya jelenti a társadalmi biztonságot, mert azok domináns megléte egy adott országban, vagy településen humanitárius katasztrófákat eredményeznek. Éppen ezért a biztonságpolitikában egyre kiemeltebb szerepe van a humánbiztonságnak. A továbbiakban a környezet és a társadalom között a biztonság értelmezésére helyezzük a hangsúlyt.

Instabil rendszerben a környezeti veszélyek és kockázatok felvetik a biztonság kérdését. Az emberek megkérdőjelezik nem csak a természeti, de az épített környezet biztonságát is. Ekkor nyer értelmet a környezetbiztonság kérdése.

A környezeti konfliktusok hatása politikai, szociális és gazdasági problémákkal ötvöződik, ami még komplikáltabbá teszi a helyzetet, ezért a kialakult komplex veszélyeket különböző,

mégis összeegyeztethető módszerekkel kell kezelni, és felkészülni rá [2]. A kialakult krízishelyzetek – legyenek azok például környezeti, politikai vagy komplexen előidézettek – a biztonságérzetre és a biztonság észlelt dimenzióira is különbözőképpen hatnak, ezért a krízishelyzet elhárítása, vagyis a biztonság megvalósítása közösségi bevonással kell, hogy megtörténjen. A krízishelyzet a biztonságérzettel kölcsönös kapcsolatban áll, ugyanis ha krízis alakul ki, akkor a biztonság hiánya áll fenn, illetve, ha nincs megfelelő biztonság egy településen, akkor az is krízishelyzetet generál (2. ábra). Ez a kölcsönkapcsolat gyakorta szinergikus, egymást erősítő hatással bír.

2. ábra: A komplex veszélyek által kialakított krízishelyzetek kölcsönkapcsolata

Forrás: saját szerkesztés, 2017

A közösség biztonságának meglétéhez fontos, hogy egy település természeti kockázatok szempontjából is felkészült, biztonságos legyen, ne csak a bűnmegelőzésre koncentráljanak a városok vezetői. A természeti katasztrófák, és a vele járó környezetszennyezések gyengíthetik egy ország biztonságát gazdasági, politikai és társadalmi oldalról is. Éppen ezért a világ különböző országainak nemzetközi összefogással kell a katasztrófák elleni védekezésben részt venniük, és a katasztrófavédelemmel kapcsolatos terveket a különböző fejlesztésekkel összhangban célszerű kialakítani [5,10].

3. A települési környezet kapcsolata a környezeti biztonsággal, fenntartható fejlődéssel és rezilienciával, a települések ellenállóképességével

A környezetvédelem az egyik legfontosabb eszköze a környezeti biztonság fenntartásának. A környezeti biztonság fogalma a természet és a társadalom oldaláról is megközelíthető. Egyfelől a környezet felől érkező fenyegetésekkel szembeni felkészültséget, biztonságot kell ez alatt érteni, másfelől pedig a környezetnek az emberiség által történő átalakításaival szembeni biztonságát.

Elmondható, hogy a történelem során sok természeti katasztrófa volt népességmozgásoknak kiváltó oka, a környezeti biztonságról azonban csak az 1970-80-as évektől kezdve beszél a szakirodalom, amikor is felértékelődött a környezetvédelem fogalma [14]. A településeken a biztonság kialakítása, fenntartása hozzá járul a fenntartható fejlődéshez, melynek alapelveit 1992-ben, a Rio de Janeiro-ban megrendezett konferencián fektették le Agenda 21-ben. A dokumentum olyan célokat határoz meg a jövő évszázadra vonatkozóan, amelyeket lokális, települési szinten is szükséges megfogalmazni a fenntartható fejlődés érdekében [4,14]. Az Európai Fenntartható Városok szervezetéhez köthető az Aalborgi Charta. A dokumentumot

aláíró városok elismerték, hogy helyi szinten lehet elérni a fenntartható fejlődést, ami megköveteli, hogy logikusan gondolkodjanak a szakemberek. A gazdasági, társadalmi, környezeti folyamatokat összefüggő rendszerként tekintsék, ne csak egy-egy dimenzióra összpontosítsanak egyes fejlesztések során, mert csak ezt követően lehet helyi léptékű intézkedéseket tenni fenntartható településfejlesztéssel, a fenntartható fejlődés érdekében [13,14,15].

A reziliencia a városok rugalmas alkalmazkodóképességét jelenti, hogy a krízishelyzetekben, a hatások megfékezésénél az ember hogyan tud sikeresen alkalmazkodni. A reziliencia képesség az ellenállásra, amely során minimalizálja a társadalmi zavarokat és a képes enyhíteni a jövőben várható esetleges negatív eseményeket [15]. Elmondható, hogy az egyes veszélyhelyzetek kezelése során egyaránt fontos mind a település, mind a közösség és az egyéni reziliencia, valamint az erre épülő kríziskezelési mód, mely akkor lesz célszerű, ha a tervezéstől a megvalósulásig tartó folyamat során mindvégig együttműködnek a szakemberek, döntéshozók a település közösségével [16]. Philip R. Berke, a „Catastrophe” című publikációjában kifejti, hogy négy olyan kihívásokkal szembeni mód van, amit a városoknak alkalmazniuk kell egy-egy helyreállítási folyamat során, annak érdekében, hogy az előrelátóan a települések rugalmasságát, veszélyekkel, kockázatokkal szembeni ellenálló képességét növelje [15].

Először is minden városnak létre kell hozni egy olyan tervet, amely tartalmazza azokat a területeket, amelyek már nem alkalmasak fejlesztésekre, valamint szükséges megjelölni az esetleges kitelepítések során számba vehető területeket is. Másodsor azok, akik érintettek a tervezésben sokkal inkább elkötelezettebbek az iránt, hogy részt vegyenek a károk enyhítésére vonatkozó tervekben a tervezéstől a megvalósításig, ezért a városoknak támogatni kell az állampolgárok településtervezésben való részvételét, akik ha bíznak abban, hogy a választott képviselők kézben tudják tartani a közelgő veszélyeket, akkor sokkal nagyobb biztonságban érzik magukat.

Harmadikként, a külső szervezetek segítségnyújtásuk során egy esetleges katasztrófát követően nem áldozatként kell, hogy tekintsenek a helyi lakosokra, hanem fontos, hogy őket olyan résztvevőkként kezeljék, akik részt vesznek a település helyreállítási folyamataiban. A fejlesztések során, a tervezésben bottom-up cselekvéseket kell alkalmazni, ami a helyi lakosoknak, civil szervezeteknek a külső támogatókkal, hatóságokkal való kommunikációját is segíti.

A negyedik megközelítés kimondja, hogy a kockázatok becslése és a katasztrófa határainak elemzésében morális szempontokat kell követni. Minden élet és minden érték egyaránt fontos, ezáltal egyenlően kezelendő, hiszen az a cél, hogy mindent megvédjenek.

Összességében a reziliencia a lakosok biztonságérzetét kívánja növelni a katasztrófákkal szemben, különböző participatív technikák alkalmazásával [15].

4. Biztonságos város és a társadalmi részvétel kapcsolódási pontjai

Az egyik legfontosabb társadalmi igényünk a biztonság megléte azon a településen, ahol élünk. A biztonság akkor áll fenn, ha mind a társadalmi, mint a környezeti és a gazdasági, anyagi, jóléti biztonságunk megvan. A biztonság érzése minden ember számára különböző jelentőséggel bír, ezért meg kell vizsgálni hogy a szubjektív biztonság milyen sokszínű formában jelenik meg. Az önkormányzatok feladata feltárni, hogy milyen szükséges lépések kellenek ahhoz, hogy egy települést biztonságosnak lehessen mondani.

A települések nem homogén térbeli egységek, egyes részein ezért eltérő fejlesztési prioritások meghatározására van szükség, vagyis alapvető fontosságú „a területi szemlélet erősítése és a hely-központú, hely-bázisú megközelítés alkalmazása” [5 p. 25]. De nem csak területi szempontból lehet differenciált a település, hiszen a társadalom és az egyes

településbiztonságért felelős aktorok is eltérően vélekedhetnek a biztonság fogalmáról és megvalósítás módjáról, ezért „a partnerség érvényesítése a lakosság és a felelősök közti együttműködésben” is meghatározó fontosságú [5 p. 25].

A biztonság kialakítása iránti igények magával hozzák annak a szükségességét, hogy egy városon belül összefogjanak az egyes aktorok és összehangolt munkatevékenységükkel, együttes gondolkodás eredményeként [5] olyan cselekvési programot hozzanak létre, amely egy biztonságos és egy fenntartható várost eredményeznek. A fenntartható város a participáció, partnerség és szubszidiaritás elvének településfejlesztésben történő alkalmazásával hozható létre [4].

Tehát a területfejlesztés és területrendezés során fontos, hogy a településbiztonsági szempontokat is figyelembe vegyék, „és azt a stratégiai, közösségi tervezési tevékenység és a városvezetésben is érvényesítsék” [5 p. 24.]. Több országban, köztük hazánkban is, a városi környezet tervezése és átalakításakor a demokrácia részvételi formája csupán formailag jelenik meg [18,5]. Ezért a felülről jövő mechanizmusok dominanciája miatt a társadalom kapcsolata az átalakított vagy átalakítandó környezetével folyamatos lazul, így attól való eltávolodását vonja magával [5]. A cél az, hogy egyfajta egyezség szülessen az érintettek kollektív érdekei és a hatóságok között, vagyis „a politikai kényszert és adminisztratív felhasználását alávéssék megegyezéses normáknak” [17 p.102]. A társadalmi részvétel intézményesítése tehát azért fontos, mert lehetőséget ad, hogy a társadalom különböző rétegei érvényesítsék elvárásaikat, szembesítsék problémáikat a felsőbb, vezető rétegekkel. Ez megoldás lehet arra, hogy a társadalom szembe nézzen a konfliktusokkal, valamint hozzájáruljon a jobb élet megteremtéséhez [18]. A lakosság körében saját településük szociális és környezetfejlesztő programjaiba való bevonásával erősödik a hatóságok mindennapi tevékenységei iránt érzett bizalom, ezáltal pedig a szubjektív biztonságérzet is [5].

A települési önkormányzatok a biztonságos város elérése törekednek, legfőképp a bűnmegelőzésre, a közbiztonság kialakítására koncentrálnak. Azonban a természeti katasztrófákra való felkészültség szintén ilyen fontos tényező egy település életében, valamint egy város lakóinak biztonságérzetének kialakításában, így tehát mind a kettőre szükség van.

3. ábra: Biztonságos város kialakításának legfontosabb elemei

Forrás: saját szerkesztés, 2017

Európában és hazánkban is egyaránt az aszály és az árvíz a két legmeghatározóbbnak tartott természeti kockázat [14,19]. Így kíváncsiak voltunk arra, hogy egy olyan városban, amelynek az életében a folyó meghatározott szerepet játszik, a természeti oldalról történő biztonság megléte, milyen igénnyel jelenik meg a lakosság körében. Szólnok egy jó árvízvédelmi védművel ellátott, Tisza folyó menti város. Azonban ennek ellenére is van olyan lakos, aki fél az árvízről, így a település lakosai, valamint a városvezetés és a vízügyi szakemberek is

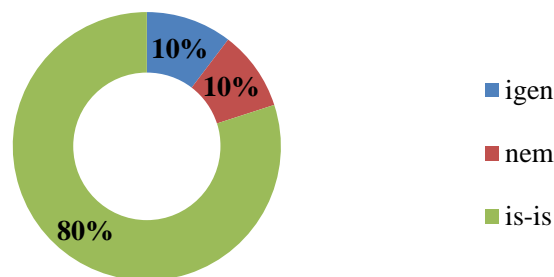

fontosnak tartják a felkészültséget. Fontos hangsúlyozni, hogy az önkormányzat, rendőrség, a katasztrófavédelmi és vízügyi szervezetek partnerségi elven alapuló együttműködésével kell az egyes települési, árvízvédelmi fejlesztéseket végrehajtani. Ennek meglétét vizsgáltuk az említett szolnoki mintaterületen.

5. A kutatás eredményei

5.1. Szolnok biztonság-szemponú értékelése

A biztonságos városra vonatkozó kérdéseinkre adott válaszok azt tükrözik, hogy a megkérdezettek úgy gondolják, hogy a város csak részben tekinthető biztonságosnak, a válaszadók többsége szerint bűnmegelőzés terén további intézkedéseket kellene tenni. Azonban vannak, akik Szolnokra biztonságos városként tekintenek, hiszen kiderült, hogy 81 fő inkább igen vagy teljes mértékben biztonságosnak tekinti a várost. Összesen 54 válaszadó gondolta úgy, hogy a város inkább nem vagy egyáltalán nem biztonságos. A szélső értékek közel azonosak: 15 fő igen választ adott, addig 13-an határozottan állították, hogy Szolnok nem biztonságos város. A válaszadók többsége 108-an gondolják úgy, hogy a város biztonságos is és nem is. Ez az eredmény is tükrözi azt, hogy nem lehet egyértelműen, objektív mutatók alapján meghatározni egy város biztonságát, hanem szükséges, hogy a szakemberek egy település lakosainak a szubjektív biztonságérzetet is felmérjék.

4. ábra: Szolnok város biztonság szempontú megítélése

Forrás: saját szerkesztés, 2017

A kérdőívben lévő kérdéseinkkel a lakosok szubjektív biztonságérzetét is igyekeztük felmérni. Állításaink voltak a biztonságos városra vonatkozóan, és arra voltunk kíváncsiak, hogyan vélekednek az egyes tényezőkről, mennyire fontosak ahhoz, hogy egy város biztonságos legyen? Arra kértük a kitöltőket, hogy 1-10-ig terjedő skálán tegyék sorrendbe az egyes tényezőket fontosság szerint (1: legkevésbé fontos, 2: leginkább fontos).

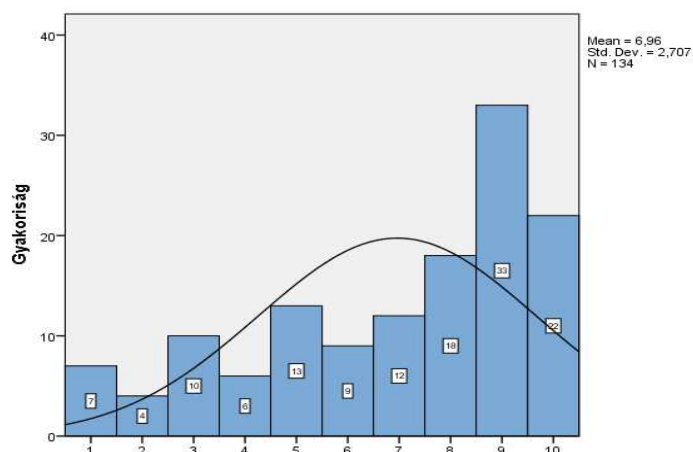
1. táblázat: Szubjektív biztonságérzethez kapcsolódó állításokra vonatkozó statisztikai eredmények

	Kevés a bűncselekmény	Kevés hajléktalan van az utcákon	Természeti katasztrófáktól mentes a lakókörnyezet (földrengés, árvíz..stb)	Megfelelő hatóságok állandóan, könnyen elérhetően állnak a lakosok rendelkezésére	Tiszta, rendben tartott utak és közterek	Kivilágított utak és közterek	Jól lehet tájékozódni	Árvízvédelmi szempontból kiépített a város.	Környezeti kockázatokat figyelembe vevő fejlesztésekre nagy hangsúlyt fektetnek	Környezetszennyezéssel kiemelten foglalkozó szervek működnek a városban
Érvényes	134	133	134	134	133	133	133	134	134	134
Hiányzó	0	1	0	0	1	1	1	0	0	0
Átlag	8,72	5,88	6,96	7,84	6,58	7,43	5,59	6,86	6,35	5,93
Medián	10,00	6,00	8,00	8,00	7,00	8,00	6,00	7,00	7,00	6,00
Módusz	10	5	9	9	8	9	8	7	8	6
Szórás	1,967	2,677	2,707	2,211	2,615	2,220	2,957	2,385	2,605	2,897
Ferdeség	-2,018	-,098	-,747	-1,377	-,472	-,813	-,071	-,626	-,317	-,220
Lapultság	4,062	-,926	-,599	1,399	-,912	-,029	-1,242	-,410	-1,015	-1,140
Összérték	1169	782	933	1050	875	988	743	919	851	795

Forrás: saját szerkesztés, 2017

72 fő szerint akkor a legbiztonságosabb, ha **kevés bűncselekmény van egy városban**. A táblázatban lévő eredmények is jól tükrözik, hogy a megkérdezettek körében mennyien gondolják úgy, hogy fontos ennek a tényezőnek a megléte egy városban. Az átlag pontszám 8.72, a statisztikai értékek közül a 10-es fordult elő leggyakrabban, valamint az összes állítás közül ennek a legkisebb a szórása, ami arra enged következtetni, hogy az emberek egyöntetű véleményen vannak a kijelentést illetően. A többség által adott válasz erre a kérdésre a 10-es, azaz a legfelső kategória, és ezt a táblázatban szereplő negatív ferdeségi együttható értéke (-2.018) is alátámasztja. A táblázatban lévő összes lapultság közül a legmagasabb érték (4.062) is ezt az állítást igazolja. A legmagasabb pozitív érték azt jelenti, hogy az eloszlás csúcsosabb a normálnál, tehát kimagaslóan sokan jelölték meg ezt a válasz lehetőséget a legfontosabbnak.

A válaszadók közül 55-en gondolják úgy, hogy az a legfontosabb, hogy **természeti katasztrófáktól mentes legyen a település**, hiszen a második (33 fő) és az első (22 fő) helyen jelölték meg (5. ábra) a legtöbben azáltal, hogy kilences és tízes értéket rendeltek az állításhoz. A kérdéshez tartozó állítások ferdesége -0.747, tehát közelít az 1 értékhez, a negatív érték azt jelzi, hogy a legtöbb érték a „fontos és nagyon fontos” kategóriákba esik.

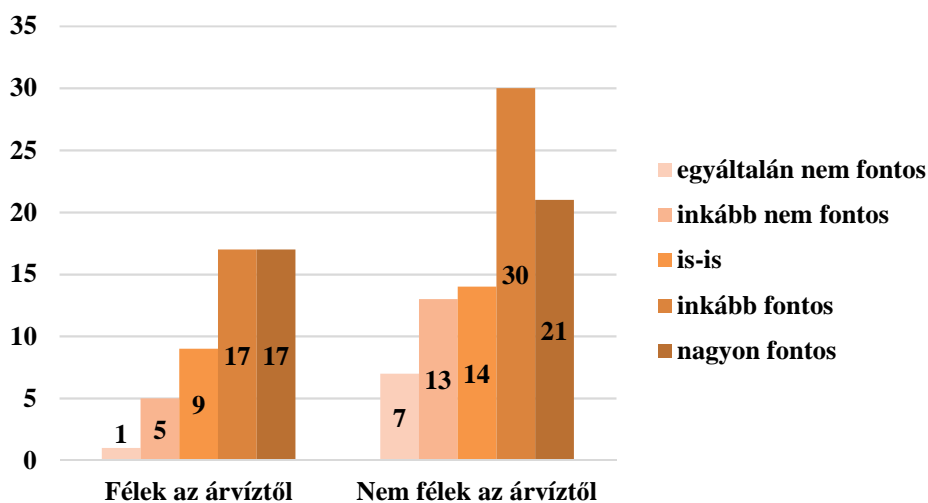

5. ábra: Természeti katasztrófától mentes lakókönyezet – válaszadások gyakorisági görbéje

Forrás: saját szerkesztés, 2017

A legtöbben azt az állítást, hogy a **környezeti kockázatokat figyelembevevő fejlesztésekre nagy hangsúlyt kell fektetni** 8-as fokozati szinten helyezték el a biztonság skáláján. A **kivilágított utakat és köztereket** is nagyon sokan tartották fontosnak a statisztikai kimutatások alapján a módusz értéke 9-es, valamint a ferdesége -0,813. A szórás többi szórásértékhez mért alacsonyabb értéke (2,22) azt mutatja, hogy ez a harmadik olyan állítás, amiről a kérdőívet kitöltők leginkább egyöntetű véleménnyel vannak.

Azt is megvizsgáltuk, hogy milyen összefüggés van az **árvíztől való félelem** és arra az állításra adott válaszok között, hogy Szolnok biztonságához 1-10-ig milyen szinten járul hozzá az, hogy **árvízvédelmi szempontból kiépített legyen a város** (6. ábra). Az ábra elkészítéséhez a korábbi válaszadási kategóriákat összevontuk, így akik a „Félnek az árvíztől” állításra 1-es (egyáltalán nem), vagy 2-es (inkább nem) választ adtak, őket összevontuk, így a „nem félek az árvíztől” válaszok vonatkoznak rájuk az ábrán. A 3-as (inkább igen) és 4-es (teljes mértékben igaz) számot jelölőkre pedig a „félek az árvíztől” adatok vonatkoznak. Az árvízvédelem adatainak 1-10ig beosztott skáláját pedig 1-5-ig redukáltuk, ahol az 1-es az „egyáltalán nem fontos”, az 5-ös kategória a „nagyon fontos”.

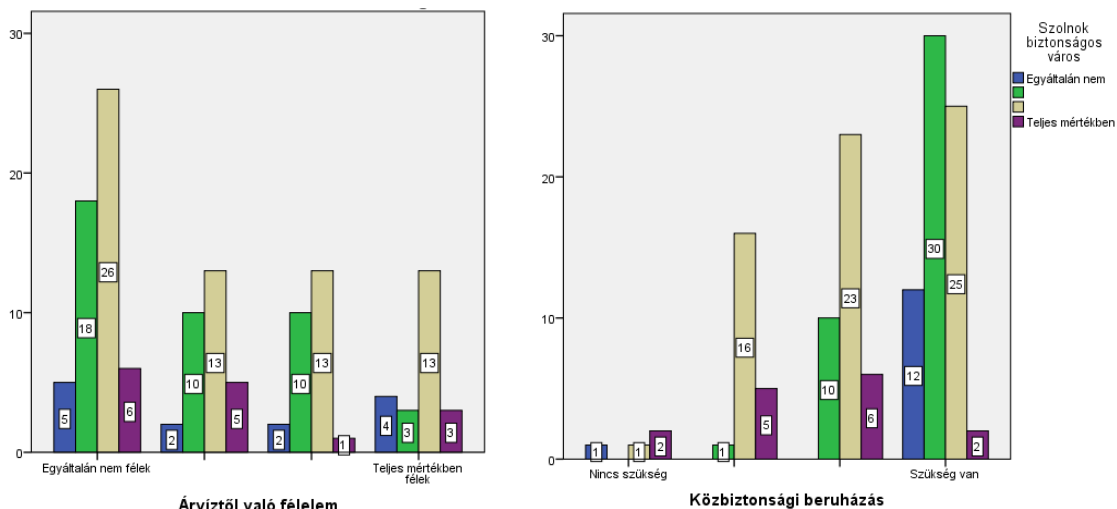

6. ábra: Árvíztől való félelem és az árvízi biztonság összefüggése

Forrás: saját szerkesztés, 2017

A felvetésünk az volt, hogy aki kisebb számot adott arra, hogy fél az árvíztől, tehát nem fél, ő az árvízvédelmi fejlesztések fontosságát is kisebb számmal jelölte meg. Ez a felvetés azonban megdőlt, hiszen aki azt állította, hogy nem fél az árvíztől, azok közül legtöbben (30 fő) magasabb fontossági sorrendre helyezték el a beruházások fontosságát. Összességében, akik félnek az árvíz bekövetkezésétől nagyjából 70%-ban tartják fontosnak a beruházásokat, az árvíztől nem félők 60%-os arányú támogató válasza sem marad el ettől az értéktől markánsan. Tehát nem igaz, hogy az árvízi beruházásokat csak azok tartják fontosnak, akik tartanak egy esetleges árvíz bekövetkeztétől. Ez indokolja a város megvalósult árvízi beruházását is, hiszen azok, akik tartanak az árvíz bekövetkezésétől és azok, akik nem félnek tőle egyaránt támogatják a projektet.

A biztonság szubjektív megítélésének szempontjából fontos kérdés az is, hogy az **árvíztől való félelem** és a **biztonságos városra** vonatkozó válaszok összeegyeztethetőek-e?

7. ábra: Árvíztől való félelem és a közbiztonságra vonatkozó fejlesztések igénye Szolnok biztonságos város szempontú megítélésének összehasonlítása

Forrás: Saját szerkesztés, 2017

Megállapítottuk, hogy akik egyáltalán nem félnek az árvíztől, többen adták azt a választ, hogy Szolnok inkább igen, vagy teljes mértékben biztonságos, azonban így is volt olyan, aki ugyan biztonságosnak tartja, de az árvíztől mégis fél. A félelem oka a korábbi negatív, árvízzel kapcsolatos tapasztalatok lehetnek.

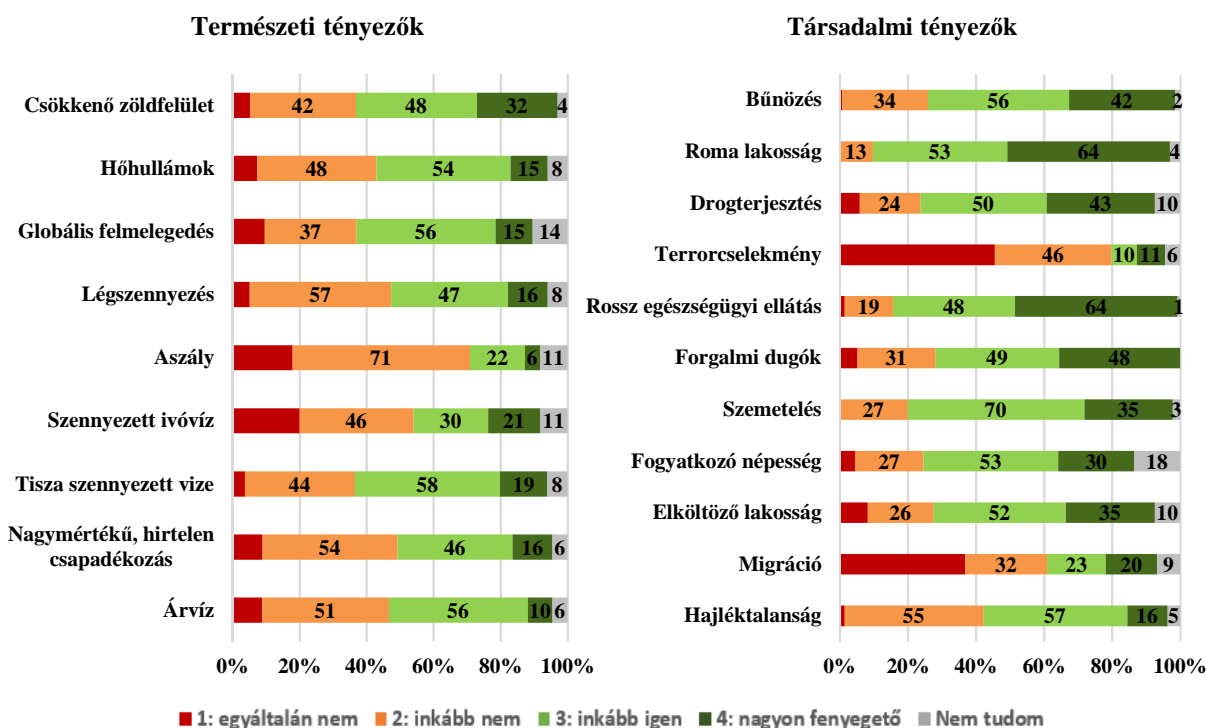
A 7-es ábra második diagramjának az eredményei olyan módon eltérnek a korábbiaktól, hogy az adatok kiértékelésénél összefüggést találtunk a két tényező között. Alapvető felvetésünk itt az volt, hogy aki úgy gondolja, (kisebb számmal értékeli a közbiztonság szükségességét (1: nincs szükség, 2: inkább nem) hogy kevésbé van szükség közbiztonságot célzó intézkedésekre, az arra a kérdésre, hogy Szolnok biztonságos-e, magasabb, ellentétes értékeket adott. A skálán a közbiztonság szükségtelenségét jelölők nagyobb értékeket jelöltek meg, vagyis úgy érzik, hogy Szolnok biztonságos. Azok, akik úgy gondolják, hogy szükség lenne közbiztonságú fejlesztésekre, azok közül adták azt a választ a legtöbben, hogy nem tartják biztonságosnak a várost. Mindemellett fontos megjegyezni, hogy arra a válaszlehetőségre, hogy nincs szükség közbiztonságot fokozó beruházásra, elenyészően kevés választ kaptunk.

A város biztonságára vonatkozó kérdéseinknél felmértük azt is, hogy a megkérdezettek hogyan vélekednek az egyes társadalmi-természeti tényezőkről, azok a városra történő fenyegetettségéről (8. ábra). A **roma lakosság** és a **rossz egészségügyi ellátottság**, ami a legjobban fenyegető a válaszok alapján. Ezek mellett a **bűnözésről**, **forgalmi dugókról** és a

drogterjesztésről is így vélekednek. Elmondható, hogy a válaszadók között nem volt olyan, aki a roma lakossággal, valamint a szemeteléssel kapcsolatban semmi problémája ne lett volna. A **csökkenő zöldfelületről** szintén változó véleménnyel vannak a kérdőívet kitöltők, azonban mégis többen vélik úgy, hogy „inkább fenyegető” probléma a városban.

A megkérdezettek legtöbbször szerint az **aszály** nem fenyegeti a várost. Erre a kijelentésre adtak a leginkább egyirányú választ (71 fő). Az **árvízzel** kapcsolatos álláspontok viszont nagyon megosztottak. Míg 12 fő szerint „egyáltalán nem”, 51 fő szerint „inkább nem”, addig 56 fő viszont úgy gondolja, hogy „inkább igen”, fenyegető. Csupán 10 fő szerint „nagyon fenyegető” probléma a hazánkat egyébként leginkább érintett természeti katasztrófa. Ezek az eltérő válaszok arra következtetnek, hogy akik már korábban éltek meg nagyobb árvizet, ők tisztában vannak az árvízi kockázatokkal. Azok válasza azonban, akik nem tartanak tőle, valószínűleg a kiépült árvízvédelmi fejlesztés miatt válaszoltak így.

Vannak, akik a klímaváltozás azon jelenségeit emelték ki, amelyek az átlagos hőmérsékletszint emelkedésével kapcsolatosak. A klímaváltozással kapcsolatos tényezőkkel, mint a **hőhullámok** és a **nagymértékű hirtelen csapadékozásokkal** kapcsolatban megoszlottak a vélemények. Legkevésbé fenyegetőnek a **terrorcselekményeket** és a **migrációt** tartották.

8. ábra: A városra irányuló fenyegetettség az egyént érintő tényezők által
 Forrás: saját szerkesztés, 2017

Összességében azt állapítottuk meg, hogy mindegyik állításról nagyon megoszlottak a vélemények a megkérdezettek körében. A válaszokból kiderült, hogy komplex szempontok szerint kell elemezni, azt hogy mitől biztonságos egy város. A természeti kockázatokat ugyanúgy figyelembe kell venni, amikor egy település a biztonságos, ellenálló és fenntartható város elérését szeretné elérni, az egyes területtervezési és településfejlesztési programok során.

6. Összefoglalás

Tanulmány elkészítését a témával kapcsolatos szakirodalmak, folyóiratok tanulmányozásával kezdtük. A tanulmány egyik célja az volt, hogy kifejtsük, az egyes Európai Unió alapelvek fontosságát a településfejlesztésben, bemutassuk, miért szükségesek azok gyakorlati alkalmazása a fejlesztések megvalósulása esetén. A szubszidiaritás, a partnerség, a participáció megjelenése a tervezések idején lehetővé tennék a közösségi részvételen alapuló fejlesztések megvalósulását, a döntési folyamatok alacsonyabb szinten történő megjelenését. Nyugat-Európában már megkezdtek a városfejlesztés ilyen fajta működését, de hazánkban nem mindenhol fektetnek nagy hangsúlyt a közösség részvételére, így a lakosság bevonása a településfejlesztésbe általában csupán a tájékoztatás szintjén történik. Ez azonban lényeges feladat lenne, hiszen a lakosok szubjektív félelemérzetét csak úgy lehet felmérni, ha őket is megkérdezzük. Ennek megfelelően egy-egy olyan fejlesztésnél, amely a bűnmegelőzéssel kapcsolatos, őket is bevonják.

A tanulmány második felében a megkérdezettek szubjektív biztonságérzetét vizsgáltuk. A kérdőívet kitöltők válaszainak kiértékelése után kiderült, hogy az emberek eltérően vélekednek a társadalmi-természeti tényezőkről, melyek hatásukat fejtik/fejthetik ki a városokra. Volt, aki drogterjesztést, bűnözést emelte ki, azonban, nem csak a társadalmi tényezők, melyek befolyásolják a szubjektív biztonságérzetüket. Számos olyan természeti tényező is van, melyek akár nagyobb félelmet keltenek a megkérdezettekben (globális felmelegedés, árvíz). A városi dokumentumok a közbiztonságra koncentrálnak, azonban az eredmények is alátámasztották, hogy ahhoz, hogy Szolnok városát biztonságosnak lehessen mondani, a jövőben történő prioritások felállításánál komplexen kell kezelni a társadalmi-természeti és a gazdasági folyamatokat kiváltó tényezőket. Valamint fontos, hogy a stratégiák megalkotásánál a civil szervezeteket, és a lakosság minél szélesebb körét bevonják a tervezés folyamatától a megvalósításig át.

Irodalomjegyzék

- [1] Tóth Z. –Hübner M. – Gömör J. 2003: Területtervezés I. Pécsi Tudományegyetem, Pollack Mihály Műszaki Kar, Urbanisztika Tanszék, Pécs. p.138
- [2] Nagy Gy. 2014: Településfejlesztés a gyakorlatban –A fenntartható településfejlesztés kritikai megközelítése a szegedi Dugonics és Árpád térköztér-megújítási programjának példáján– In: Fenntartható önkormányzatok a Dél-Alföldön Konferenciakötet, Nemzeti Közszolgálati Egyetem–Szegedi Tudományegyetem, Budapest, pp. 39-64.
- [3] Jelinek Cs. – Bodnár J. – Czirfusz M. – Gyimesi Z. (2013): Kritikai városkutató. L'Harmattan Kiadó p. 507
- [4] Cseke L. 2013: Bevezetés: A fenntartható város – In: Jelinek Cs. –Bodnár J. –Czirfusz M. –Gyimesi Z. (szerk.) : Kritikai városkutató, L'Harmattan Kiadó pp.388-393
- [5] Jármí Gy. – Tomai K. szerk. 2011: Biztonságos város- Kézikönyv a városi bűnmegelőzés lehetőségeiről, VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Nonprofit Kft. (VÁTI) Területi Tervezési és Értékelési Igazgatósága, Budapest
- [6] Földi Zs. 2009: A társadalmi részvétel szerepe a városfejlesztés gyakorlatában - Európai és hazai tapasztalatok. – Tér és Társadalom 23. évf. 3. sz. pp. 27-43.
- [7] Barta Gy. 2009: Integrált Városfejlesztési Stratégia: A városfejlesztés megújítása. – Tér és Társadalom 23. évf. 3. sz. pp. 1-12.
- [8] Rakonczi J. – Deák J. Á.– Ladányi Zs. – Fehér Zs. 2012: A klímaváltozás és tájváltozás kapcsolata alföldi mintaterületeken. – In: Rakonczi J. – Ladányi Zs. – Pál - Molnár E. (szerk.) : Sokarcú klímaváltozás, SZTE TTIK Földrajzi és Földtani Tanszékcsoport, Szeged, pp.37-62.

- [9] Hegedűs H. 2008: A biztonság fogalmának tágabb és szűkebb értelmezése, a humánbiztonság, avagy egy konferencia tanulásai Humánstratégia a Magyar Honvédségben című konferencia, 2008. február 14. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Díszterem
- [10] Ürmösi K. 2013: A biztonság, a biztonság fogalma– In: NKE HHK tudományos folyóirata, Hadtudományi Szemle 6. évfolyam 4. szám, Budapest. pp.147-154
- [11] Fleisher T. 2007: A gazdasági biztonság kihívásai– In: Fóti Gábor és Novák Tamás (szerk.): Háttér tanulmányok a magyar külstratégiához II.; MTA Világgazdasági Kutatóintézet, pp.120-134
- [12] Vida Csaba 2009: A biztonság és a biztonságpolitika katonai elemei – In: Nemzetbiztonsági Szemle 1. évfolyam 1. szám pp.87-105
- [13] Baják I. 2011: Helyi éghajlatvédelmi stratégiák. Károly Róbert College, Gyöngyös, 2011. Elektronikus tananyag. ISBN: 978-963-9941-34-2.
- [14] Fleisher T. 2007: Magyarország globális környezete 2020-ig– In: Farkas Péter és Fóti Gábor (szerk.): Háttér tanulmányok a magyar külstratégiához I.; MTA Világgazdasági Kutatóintézet pp.192-202
- [15] Berke, P. (2010) Catastrophe, in Hutchison, Ray(ed.) Encyclopedia of Urban Studies, Los Angeles, CA: Sage, pp.119–122.
- [16] V. Komlósi A.– Richter J. 2015: Az egyéni és a közösségi reziliencia kapcsolata a vörösiszap-katasztrófa tapasztalatainak fényében – In: Alkalmazott Pszichológia Alapítvány folyóirata, 2015/1, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest pp.61-76
- [17] Papp Zs. 1998: Adalékok a tervezés demokratikus legitimációjához.– In: Böhm A. (szerk.): Lehet-e közélet a lakóhelyen? Kossuth Könyvkiadó, Debrecen, pp. 100-112.
- [18] Pataki Gy, 2007: Bölcs „laikusok”.– Közösségek és Civil Társadalom, 4. évf. 4. sz. pp. 144-156.
- [19] Schmidt P. 2011: Az utóbbi idők extrém időjárási anomáliái, avagy a víz, mint hazánk szélsőséges felszínformáló ereje – Műszaki Katonai Közlöny 21. évf. különszám, Budapest. pp. 970-991

Jogszabályok

- [A] (Jogszabály 1996. évi XXI. tv.) a területfejlesztésről és a területrendezésről (utolsó letöltés: 2016. november 10.)
- [B] 1746/2013. (X. 17.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2013-2023) (utolsó letöltés: 2016. november 10.)
- [C] 314/2012. (XI. 8.) Korm. Rendelet a településfejlesztési koncepcióról, az integrált településfejlesztési stratégiáról és a településrendezési eszközökről, valamint egyes településrendezési sajátos jogintézményekről (utolsó letöltés: 2016. november 10.)

Lektorálta: Dr. Hegedűs Gábor, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem

EMBERI ERŐFORRÁS FEJLESZTÉS ÉSZAK-TISZÁNTÚLON: A ROMA ETNIKUM TÁRSADALMI, GAZDASÁGI HELYZETÉNEK SZOCIÁLGEOGRAFIAI ELEMZÉSE

Kóti Tibor

Debreceni Egyetem, Földtudományi Intézet, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, PhD-hallgató, tiborkoti7@gmail.com

Absztrakt

A mai posztindusztriális, globalizált világban a regionális politika egyik legfontosabb célkitűzése, s egyben alapja a megfelelő emberi erőforrás fejlesztés. Az Európai Unió, és Magyarország regionális politikáját elemezve megállapítható, hogy az emberi erőforrás fejlesztés - a területfejlesztés - egyik legdominánsabb ágazatává vált napjainkban. Egy térség társadalmi, gazdasági fejlettségét ugyanis jelentős mértékben meghatározza a meglévő humán kapacitás milyensége.

Írásomban elsősorban Észak-Tiszántúl (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Hajdú-Bihar megye) cigány lakosságának szociálgeográfiai elemzése kerül bemutatásra. Véleményem szerint a cigányság egyes csoportja alapvetően eltérő helyet foglal el az integrációban való előre haladásban, rendkívül nagy a differenciáltság mértéke. A demográfiai prognózisoknak köszönhetően megállapítható, hogy az elöregedő magyar társadalommal szemben a cigányság egy nagyon fiatalos korstruktúrájú demográfiai képet mutat, s egyértelmű, hogy belpolitikai szempontból, illetve a humán erőforrások szempontjából is egyre fontosabb közösségről van szó. A magyarországi emberi erőforrás „tartálékainak” aktivizálása összefüggő ügyünké vált. Néhány évtizeden belül az elöregedett többségi társadalom jó része nyugdíjas korú lesz, ugyanakkor a munkaképes korú népesség jelentős része – csaknem fele – a cigányság köréből kerül ki. Nem mindegy tehát, hogy ez a munkaképes korosztály segélyeken és járulékokon él, vagy pedig a társadalom aktív tagjaként hozzájárul Magyarország boldogulásához.

Kulcsszavak: roma, integráció, oktatás, foglalkoztatottság, emberi erőforrás,

Bevezetés

A mai posztindusztriális, globalizált világban a regionális politika egyik legfontosabb célkitűzése, s egyben alapja az *emberi erőforrások fejlesztése*. Az Európai Unió regionális politikáját elemezve megállapítható, hogy az emberi erőforrás fejlesztés - a területfejlesztés - egyik legdominánsabb ágazatává vált napjainkban. Egy térség társadalmi, gazdasági helyzetét ugyanis jelentős mértékben meghatározza a meglévő humán kapacitás milyensége.

Jelen tanulmányban a legfőbb célom, hogy rávilágítsak arra, mennyire fontossá vált napjainkban az emberi erőforrás fejlesztés, különösen a roma népesség társadalmi, gazdasági integrációja szempontjából. Mára az emberi erőforrások fejlesztése egyre inkább napirendre kerül mind a politikában, mind a területfejlesztés során, s a Kormány különféle támogatásokkal, igyekszik a Nyugat-Európai országokhoz képest egyre inkább felzárkózni.

Módszerek

Tanulmányomban bemutatott eredmények a Debreceni Egyetem – Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék és a Partiumi Keresztény Egyetem közreműködésével valósult meg 2016-ban. A felmérés során csaknem a két megye minden településének a szociálgeográfiai vizsgálata megtörtént. Célcsoportunkba elsősorban azok a települések kerültek, ahol a roma

népesség aránya nagyobb, mint 30 fő (KSH, DE korábbi felmérése szerint), s ennek keretében összesen 273 település került kiválasztásra. A kérdőívek kitöltése személyes megkeresésen alapult, és a települési önkormányzatok prominens személyeivel került kitöltésre, továbbá a kutatás során igyekeztünk a Roma Nemzetiségi Önkormányzatokat (RNÖ) is megvizsgálni, mintegy összehasonlítási alapként, s így 185 RNÖ szociálgeográfiai kiértékelése történt meg a vizsgálat során. Kérdőívünkben többek között, demográfiai helyzetre, infrastruktúrára, vallásra, lakáskörülményekre, migrációra, oktatásra, foglalkoztatásra, és a romák civil és politikai részvételére is rákérdeztünk. A következő fejezetekben az emberi erőforrás fejlesztéshez szorosan kötődő – a roma etnikum oktatási helyzetét, s munkaerő-piaci helyzetüket reprezentáló eredményeket kívánom bemutatni, mely jelentősen reprezentálja a határ menti településeken élők társadalmi, gazdasági esélyeit.

1. Demográfiai helyzet

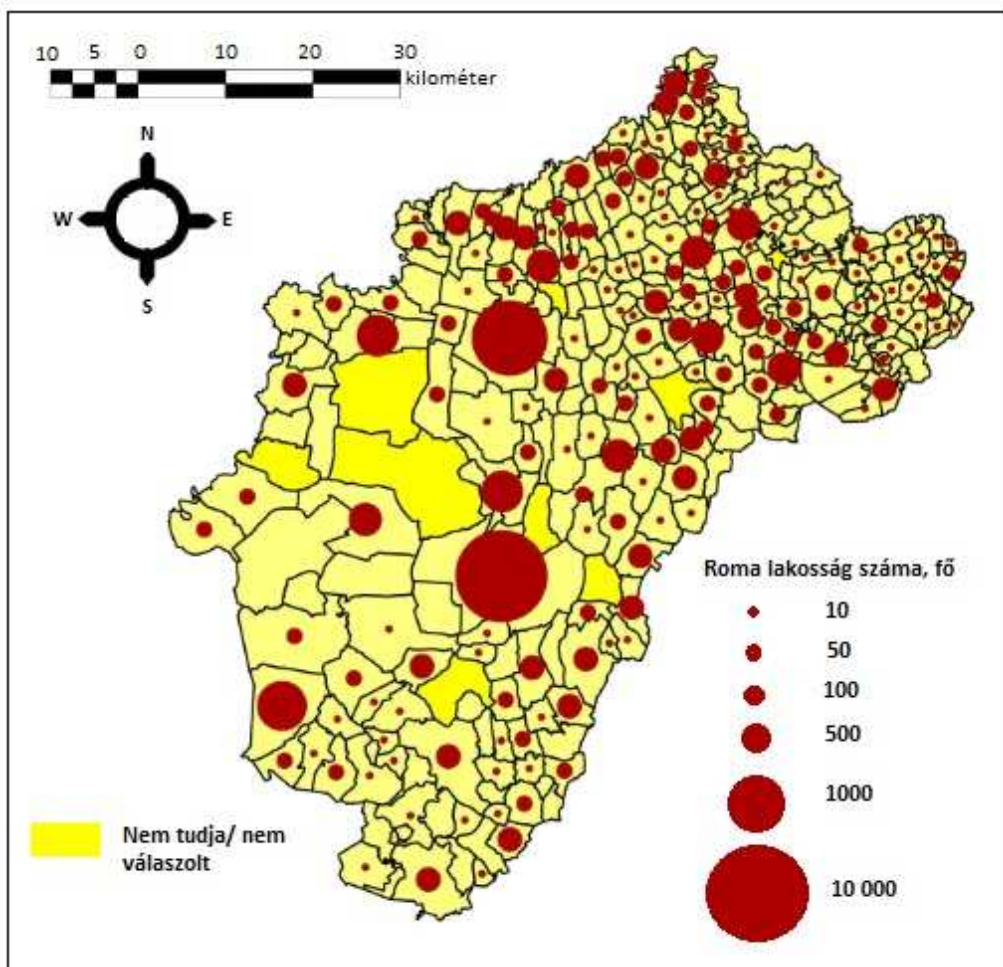
Vizsgálatunk során elsőrendű kérdéskör volt, hogy megkérdezzük az egyes prominens személyeket a településeken élő romák számáról, illetve, hogy kit tekintünk cigánynak⁶³ ma Magyarországon? A legtöbb romológiával foglalkozó kutató egyetért azzal, hogy a cigányság „rejtőzködő” etnikum, pontos népességi adatokat meghatározni rendkívül nehéz feladat. Mindenesetre a XX. századi demográfiai robbanás mind a népszámlálási adatokban, mind a becslésekben nyomon követhető a demográfiai folyamatok (Hablicsek L. (2007)). A 19. század végétől új korszak kezdődött a magyarországi cigányság történetében. A gazdasági kutatásokon túlmenően már különböző korszakok népességi adatainak ismeretterjesztésére is irányultak a legtöbb romológiai kutatások. Kiemelkedő, s egyben pozitív példaként említhetjük meg az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal (OMKSH) által 1893. január 31-én végrehajtott „Cigányösszeírás” munkálatait. Ezen felmérés országos (Budapest, és Horvátország kivételével) volt, s az elv miszerint elkészítették, hogy azt tekintették cigánynak, akit a környezete annak tart, a metódussal 274.940 cigányembert írtak össze Magyarországon (Kemény I. - Janky B. (2003)).

A népszámlálási adatok heterogenitása, főként az önbevalláson alapuló jellege miatt jelentős dilemmákat vet fel, tehát az egyik legelfogadottabb megállapítás kutatómunkánk során is az volt, hogy azt tekintjük cigánynak, akit a környezete is annak tart. A kérdéskör fontosságát jelzi, hogy a különféle jogvédő szervezetek és a média hatására a szó jelentése egyre „terhesebbé” vált. Ugyanis terepbejárásom során is bebizonyosodott, hogy az egyes roma etnikai csoportok (romungrók - vagy más néven magyar cigányok - jelentős része magyarnak vallja magát, mind a közéletben, mind a népszámlálási adatközlések során) másként ítélik meg a „cigányságukat”, ebből adódóan a települési vizsgálatok során megfigyelhető volt a népességszám becslések iránti „idegenkedés” az önkormányzati vezetők irányából. Másrészt a cigány társadalomra rótt asszimilációs kísérletek a történettudományokat tanulmányozva az egyes időszakokban több-kevesebb sikerrel jártak. Éppen ezért a cigányság kultúrája csaknem teljes mértékben megőrizte eredeti formáját (Dupcsik Cs. (2009)). Úgy gondolom, hogy a másik válasz „a kit tekintünk cigánynak” kérdésre az, hogy ma a kulturális tényezők (identitás, lakáskörülmények) vizsgálatával megállapítható, hogy ki a cigány (Kóti T. (2016)). Kutatásunkban a pontosabb népességszám becslések reményében, a már előzőekben ismertetett metódusok alapján - az egyes önkormányzatokat kérdeztük meg - a településen élő romák számáról (1. ábra). Összeségében a két megyében található 310 település közül, 273 felelt meg a vizsgálati kritériumnak, tehát mindössze 38 település esett ki a felmérésünkből.

---

⁶³ A cigány – roma elnevezése egymás szinonimájaként kerül említésre a dolgozatban.

6. ábra: Roma lakosság száma a két megye vizsgált településein, az önkormányzatok becslése alapján

Forrás: A DE-PKE felmérése alapján, saját szerkesztés, 2016

A két megye településeinek népességszám becslésére összesen 264 értékelhető válasz adódott a helyi önkormányzatoktól, hiszen jelentős volt azoknak a településeknek a száma (9), ahol nem kívántak válaszolni a roma népességbecslésre vonatkozó kérdésekre.

Az önkormányzatok válaszai alapján, a két megye roma népességének száma 137.276 főre tehető. Az eredmények alapján mintegy 36 település az, ahol több, mint 1000 roma él. A két megyeszékhely adatai természetesen kiemelkedőek; Debrecenben 10000 főre, míg Nyíregyházán 9450 főre becsülték a roma népesség számát. A vizsgált települések közül kiemelhető még Püspökladány (3625 fő), Hajdúhadház (3500 fő), Tiszavasvári (2569 fő), Hodász (2250 fő), Nyírmada (2000 fő), Nagyecsed (2000 fő) roma lakossága.

A demográfiai folyamatok szemléltetésére alkalmasak a települési születésszám vizsgálatok. Ebből adódóan kérdőíves felmérésünkben a két megye demográfiai folyamatainak szemléltetésére, a megkérdezettektől a 2015-ben születendő gyermekek számának becslését kérdeztük (1. táblázat). Alap feltételezésünk a roma népesség jelentős demográfiai robbanása volt, hiszen a cigányság jóval magasabb termékenységi rátával bír, mint a többségi társadalom.

1. táblázat: A 2015-ben született gyerekek és azon belül a roma származásúak száma és aránya a roma lakosságárányának megfelelően

	2015-ben született gyerekek száma, fő	ebből roma származású, fő	a roma gyerekek becsült aránya, %
< 10,0	3766	801	21,27
10,0-19,9	1692	648	38,28
20,0-29,9	1423	783	55,04
30,0-39,9	937	649	69,21
40,0-49,9	152	117	76,64
>50,0	432	280	64,81
Összesen	8414	3282	39,00

Forrás: a DE-PKE felmérése alapján, szerk.: Péntes J., 2016

Az eredmények alapján 245 értékelhető válasz adódott, s látható, hogy a magyar – román határvidéken születendő gyermekek 39%-a volt roma származású 2015-ben.

Ha a jelenlegi tendenciák tovább folytatódnak, néhány évtizeden belül a demográfiai erőegyensúly megbomlik a többségi társadalom és a kisebbségi roma etnikum között, ami hozzájárulhat az egyre nagyobb számú konfliktushelyzetek kialakulásához. Éppen ezért a romák integrációjának megteremtése kulcsfontosságú lesz a közeljövőben.

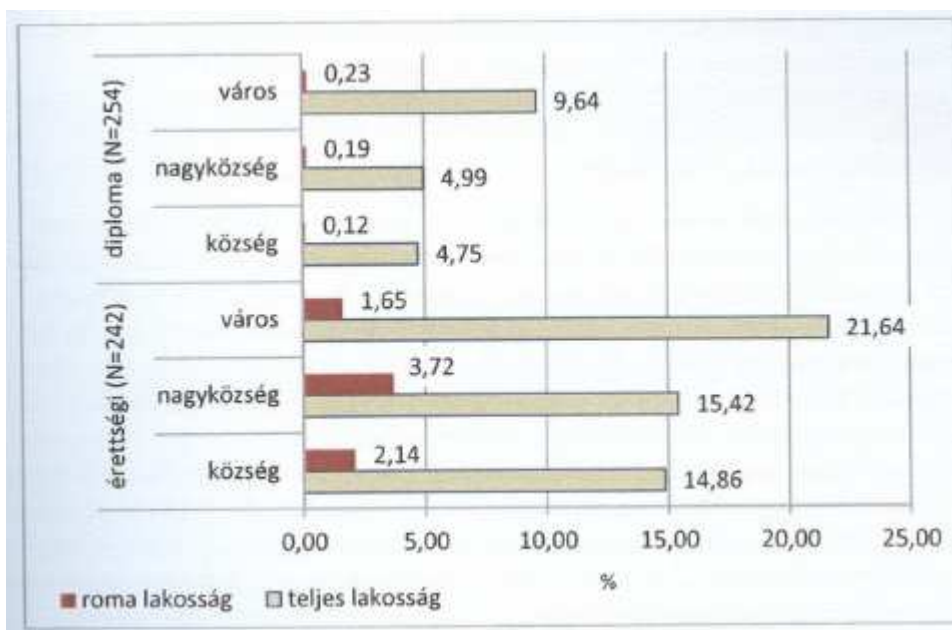
2. Oktatás, mint az integráció egyik legfontosabb feltétele

Alap hipotézisem, hogy a roma származásúak alacsony iskolai végzettsége, és az iskolából való korai kimaradásuk, továbbá gyenge tanulmányi előmenetelük már-már tradíciónak számít a magyar oktatási rendszerben. A cigányság foglalkoztatottságának növelése érdekében azonban elengedhetetlen az oktatási politika átgondolása. A legfőbb oka a munkaerő piacról való kirekesztésüknek az, hogy a rendszerváltáskor piacképes szaktudás hiányában ők váltak először tartós munkanélkülivé (Forray R. K.- Hegedűs T. A. (2003).

A mai aktív, munkaképes korú szülők számára a 90-es évek második felében nyilvánvalóvá vált, hogy iskolázottság, s megfelelő egzisztencia hiányában csökkennek az esélyeik a munka világába való belépéskor. A szemléletváltáshoz hozzájárult, hogy ekkor a szociális támogatásokat iskolai jogviszonyhoz kötötték, ami a szülőket is érdekeltté tette az iskoláztatásban (Havas G. – Liskó I. (2005).

Véleményem szerint szigorúbb törvényekkel, s megfelelő oktatási rendszer bevezetésével, egyfajta szemléletváltással javítható az iskolázottság presztízse a cigányság körében. Erre építve, a kérdőíves felmérésünk másik fontos részét a magyar-román határvidéken élő romák oktatási helyzetének vizsgálata képezte.

Oktatásvizsgálatunkban kiemelt szerepet tulajdonítottunk az egyes településeken élő romák iskolázottságának megismerésére, ebből adódóan mind az érettségizettek, mind a diplomával rendelkezők számára kíváncsiak voltunk (2. ábra).

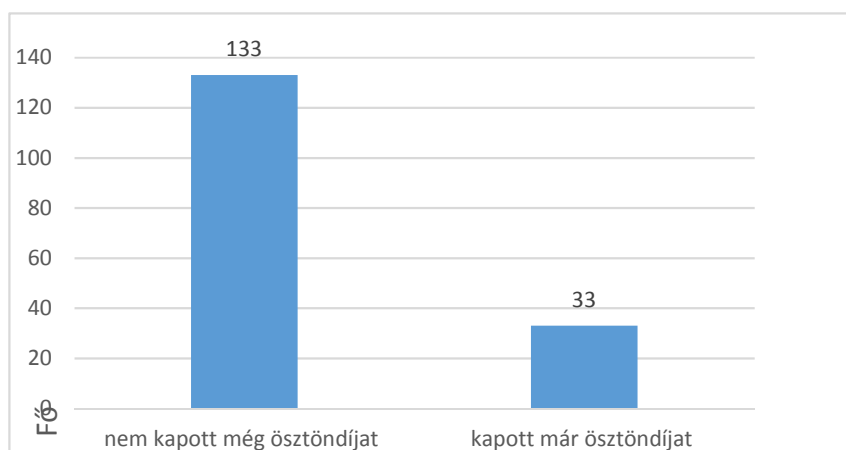
2. ábra: A magyar-román határvidéken élő roma lakosok iskolázottsági mutatói a teljes népéségen belül

Forrás: Jász E. (2016): *A cigányság helyzete az oktatásban.*

A diagramról jól leolvasható, hogy az érettségi vizsgával rendelkezők aránya jóval meghaladja a diplomával rendelkezőkét, a vizsgálatokból kiderül, hogy a felsőoktatásban való részvétel nem képez elérendő célt a legtöbb roma tanuló számára. Mindkét esetben azok a települések kerültek ábrázolásra, ahol meg tudták mondani az érettségizettek, és a diplomások számát is, így az előbbi esetében 242, utóbbi esetében pedig 254 település. Viszont a teljes lakosságnál a 2011-es népszámlálás adatai kerültek ábrázolásra, s a teljes lakosságszámhoz történt a viszonyítás. Érdekesség, hogy a felmérés eredményei alapján a diplomások száma elenyésző mind nagyközségekben, mind a városi jogállású településeken, tehát a periférikus térségekben még nem jelent elérendő célt a diploma (Jász E. 2016). Az eredményeket árnyaltan kell kezelni, mivel az önkormányzati vezetők a nagyobb városokban sok esetben nem tudtak pontos adatokat adni, a községekben, nagyközségekben viszont jóval nagyobb volt a pontos válaszadások száma. Azonban a vizsgálatból leszűrhető, hogy a hatékonyabb integráció eléréséhez, az emberi erőforrások aktivizálásához mindenképpen szemléletváltás szükséges a roma tanulók körében.

A magyar-román határvidéken megkérdezett önkormányzati, s Roma Nemzetiségi Önkormányzati vezetők válaszadásai szerint, a területi egyenlőtlenségeknek köszönhetően a kormány által nyújtott ösztöndíj támogatási lehetőségek kevésbé jutnak el a periférikus térségekbe, ha el is jutnak, kevés tanuló számára lesz elérhető. Úgy gondolom, hogy ma az államnak széles sávú ösztöndíj támogatásokkal motiválni kellene a tehetséges cigány fiatalokat, s küzdeni az oktatásban való érdektelenség ellen.

Erre asszociálva tovább tanulás előtt álló 7.-8. osztályos roma származású diákokat kérdeztem meg, hogy tanulmányaik során kaptak-e már ösztöndíjat, ami azért lehet fontos, mert jelentősen megkönnyítené tanulmányi előmenetelüket, továbbtanulásukat, integrációjukat. (3. ábra).

3. ábra: 7.-8. osztályos Roma tanulók ösztöndíjazása

Forrás: saját adatgyűjtés alapján, 2016

A diagramon jól látható, hogy a vizsgált oktatási intézményekben⁶⁴ (4 általános iskolában) tanuló válaszadók jelentős része (133 fő) nem jutott még ösztöndíj támogatáshoz, ami további deprivációt okoz tanulmányuk során. Az eredmények alapján 33 fő részesült már ösztöndíj támogatásban, döntően az *útravaló program* keretében. Vizsgálataimból kiderül, hogy az állami támogatások köre a határ menti periférikus térségekbe a nem megfelelő információáramlás miatt egyre nehezebben jut el, azonban a méltányos, minőségi oktatáshoz folyamatos támogatás szükséges annak érdekében, hogy a hátrányos helyzetű cigány tanulók esélyegyenlőségét biztosítani tudjuk.

Összegezve megállapítható, hogy az integráció egyik legnagyobb akadálya, hogy a cigány fiatalok közül kevesen jutnak el a felsőoktatásba. A legfőbb probléma az, hogy a 16 éves kor átlépése után (a cigány hagyományoknak megfelelően a 16 éven felülieket gyakran felnőttként kezelik, s gyermekvállalást, házasságot, jövedelemforrást várnak el tőlük a szülők) ott hagyják az egyes oktatási intézményeket, és nincs tovább tanulási szándékuk. Holott a legnagyobb lehetőség a cigány társadalom és a többségi társadalom közötti szakadék leküzdésére, hogy minél több tehetséges cigány fiatal kerüljön ki a felsőoktatásból, és az egyetemeken, főiskolákon szerzett tudással terjesszék a pozitív példákat.

4. ábra: Roma tanulók véleménye az oktatás jelentőségéről

Forrás: saját adatgyűjtés alapján, 2016

⁶⁴ Kutatásom során 4 jelentősen deprivált oktatási intézményben (a diákok 90%-a halmozottan hátrányos helyzetű) végeztem kérdőíves felmérést a roma tanulók körében; a Magszter Alapítvány Iskolában, a Holló László Általános Iskolában, a Kossuth Lajos Alapfokú, Általános és Művészeti Iskolában, illetve a Tiszaeszlári Általános Iskolában.

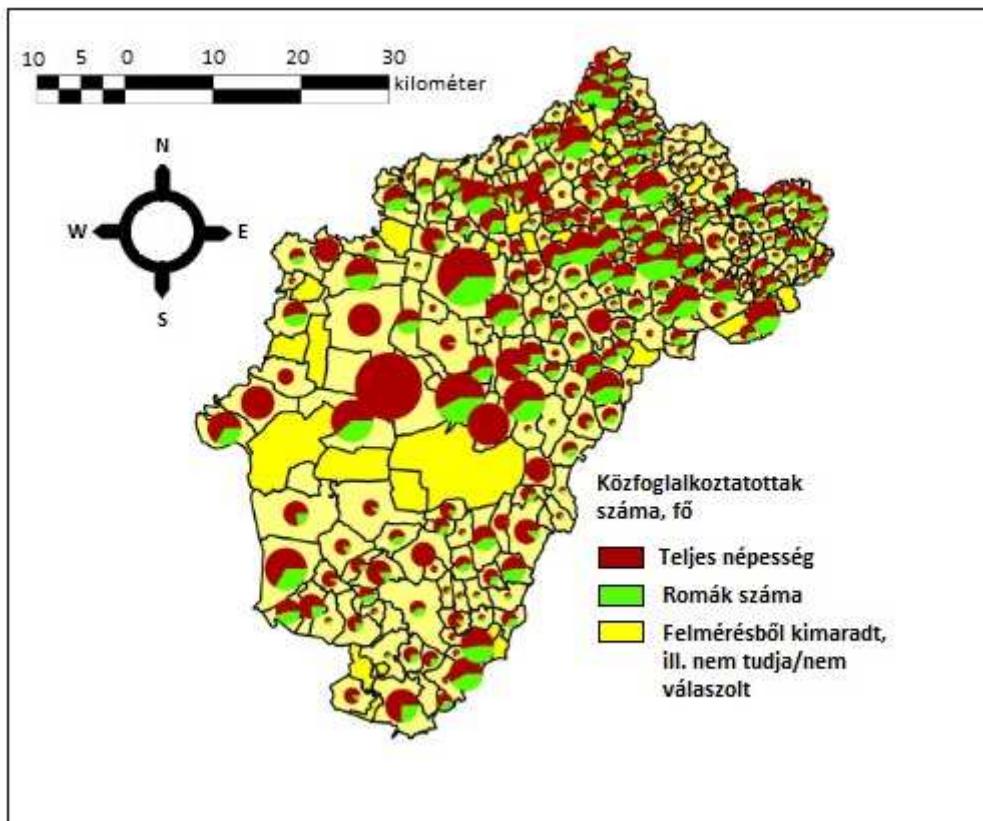
Beigazolódott az a tény, hogy a cigány fiataloknál kialakuló marginalizáció egyik fő oka a jövőkép hiánya (4. ábra). A megkérdezett tanulók közül a legtöbben nem látják, hogy az integrációban való előrehaladáshoz fontos a megfelelő képzettség elérése, az oktatás előtérbe helyezése, éppen ezért kilátástalan jövő elé néznek.

3. Romák foglalkoztatása a magyar-román határvidéken

A romák alacsony részvétele a munkaerőpiacon már-már tradíciónak számít az emberek tudatában. Hiszen a rendszerváltás után számos munkahely szűnt meg, és a magas munkanélküliség elsősorban a romák körében jelentkezett először (Süli-Zakar I. (2013), aminek mai napig érezhetjük a hatását.

A foglalkoztatás tükrében a kérdőíves felmérésünk során kíváncsiak voltunk a cigány származásúak közfoglalkoztatásban való aktivitásukra, továbbá megvizsgáltuk a települési idénymunka lehetőségeket, a munkavállalási migrációjukat, a roma vállalkozások számát, továbbá az alternatív jövedelemszerzési formákat.

A kormány ma Magyarországon jelentős összegeket költ közhasznú munkára, mely munkát döntően romák látnak el. Így azokban a periférikus térségekben, ahol a munkahelyek száma csekély, a közfoglalkoztatás jelenti az egyetlen jövedelemszerzési forrást és kitörési lehetőséget. A közfoglalkoztatás elsődleges célja alapvetően, hogy a munkavállalókat visszavezesse az elsődleges munkaerő piacra. Riportjainkban kiemelt figyelmet fordítottunk a közhasznú munkavállalók vizsgálatának (5. ábra).

5. ábra: Közfoglalkoztatásban résztvevő roma származásúak számának megoszlása településenként 2016.02.-2016.05. között, fő

Forrás: DE-PKE felmérése alapján, saját szerkesztés, 2016

A térképen jól látható, hogy a közfoglalkoztatás kiemelt szerepet kap a cigányság foglalkoztatásában. Kiemelhető Hajdúböszörmény, ahol 1625 volt a közfoglalkoztatottak száma, azonban a romák számát nem kívánták megbecsülni (bár nem hivatalos forrásból a közfoglalkoztatottak $\frac{3}{4}$ -e ott is a cigányok közül kerül ki), A két megyeszékhely közül, míg Debrecenben nem tudták megmondani a közfoglalkoztatottak számát, Nyíregyházán viszont összesen 1500-an végeztek közhasznú munkát a vizsgált időszakban, s ebből 900 fő volt roma származású az önkormányzati vezetők válaszai alapján. Kiemelhető még Hajdúhadház, ahol 1100 főből, 900 fő volt roma származású, Mátészalka, ahol a 653 közfoglalkoztatottból 550 főre becsülték a romák számát, illetve Tiszavasvári is megemlíthető, a vezetők szerint 600 főből, 540 volt roma származású.

A vizsgálatainkból leszűrhető, hogy minden településen nagy arányt képvisel a romák száma a közfoglalkoztatásban, ami az elmondottak alapján elsősorban az alacsony iskolai végzettségre vezethető vissza. Különösen a határ menti térségekben figyelhető meg (községekben, nagyközségekben), hogy a romák száma jelentősebb arányt képvisel egy adott településen belül a közfoglalkoztatásban. Jellemző módon egy családon belül gyakran előfordul, hogy már a gyermek is közhasznú munkát végez, iskolai tanulmányait felhagyva. A határ mentén fekvő településeken élő roma népességnek rendkívül nehéz integrálódni az elsődleges munkaerő piacra, mivel a munkahelyek száma a határ menti perifériákon rendkívül csekély mértékű.

Jelentős perspektívát jelenthetnek a roma vállalkozások egy hátrányos helyzetű térségben, éppen ezért igyekeztünk felmérni a két megyében működő roma vállalkozásokat is. A települési önkormányzatok válaszai alapján a vizsgált 273 településből 115 településen van roma vállalkozás, míg a roma nemzetiségi önkormányzati vezetők szerint, a vizsgált 185 település közül összesen 95 településen működik roma vállalkozás. A legtöbben építőiparban tevékenykednek, de jelentős a kereskedelemmel, és a mezőgazdasággal foglalkozó roma vállalkozások száma is, továbbá megtalálható a határvidéken logisztikai vállalkozás is, zenész, továbbá koszorúfonással foglalkozó vállalkozás, internet – hálózat telepítő vállalkozás, de a vizsgálatunk során találkoztunk zálogházat üzemeltető roma vállalkozással is.

Riportjainkból kiderült, hogy a magyar-román határvidéken élő emberek számára - a közhasznú munkán kívül – a másik legjellemzőbb jövedelemszerzési forma az idénymunka, mely munkát döntően roma lakosok látnak el, s jórészt mezőgazdasági jellegű munkáról (zöldség-gyümölcstermesztés) beszélhetünk. A szezonális jellegű munkákat jórészt közfoglalkoztatásban részt vevő roma származásúak végzik. Az elmúlt években a törvényi szabályozás akadályozta a közfoglalkoztatás és a szezonális munkavállalás együttes vállalását, ez jelentős feszültséget okozott, hiszen a falusi térségekben élő cigány lakosságnak évszázadok óta jelentős jövedelemszerzést biztosít a mezőgazdasági munkacsúcsok idején való munkavállalás. A törvényhozók ezt a tényt figyelembe véve ma már lehetőséget biztosítanak a közfoglalkoztatásban résztvevőknek is, s így gyakran munkaidőt nem betartva igyekeznek a másik „munkahelyre”.

Magyarországon igen érdekesen alakul a munkaerőhiány, illetve munkanélküliség földrajzi képe. A nagyvárosok és a centrumtérségek munkaerőhiánnyal küszködnek, ugyanakkor a határ menti perifériákon még mindig jelentős munkanélküliség figyelhető meg. Sajnos a lakás árak oly nagy különbséget mutatnak, amelyek csaknem lehetetlenné teszik, hogy a határ menti perifériákon olcsó házakban lakók, a centrum térségek magas árait meg tudják fizetni. Ugyanakkor sokan a megterhelő távolsági ingázást sem vállalják periférikus lakóhelyük és a bőséges munkahely kínálattal rendelkező nagyvárosok között. A felnövekvő fiataloknak a határ menti perifériákon való „leragadását” az alacsony iskolai végzettség is elősegíti.

4. Összefoglalás

Kutatómunkánk alapvető célja az volt, hogy vizsgálatainkkal, adatszolgáltatásainkkal, javaslatainkkal segítsük a Magyar-Román határvidéken élő roma etnikum társadalmi, gazdasági integrációját. A vizsgálatunkból véleményem szerint az alábbi megállapítások szűrhetőek le:

Az integráció elmaradása esetén a konfliktushelyzetek száma növekvő lesz, hiszen az eltérő demográfiai helyzet felerősíti a két életforma ellentéteit. Az oktatás stratégiai szerepet kap a cigányság integrációjában – az oktatás fő feladata az európai értékek közvetítése lesz. Csak a pozitív példák erejével lehet csökkenteni a többségi társadalom előítéletességét. A cigányság vezetőinek képviselni kell az európai értékrendet és az integráció fontosságát kell tudatosítanunk, hiszen csak kölcsönös szándék esetén érhető el az integráció.

A magyar-román határvidéken számottevő gazdasági növekedés esetén - a cigányok jelentős része - kész munkát vállalni és azonosulni a többségi társadalom céljaival. Észak-Tiszántúlon a cigányság egyes csoportja a „perifériák perifériáján” él, ami még nagyobb lemaradást prognosztizál a többségi társadalomtól. Ugyanis az ilyen földrajzi térségekben az aprófalvas településszerkezetnek, alulfejlett infrastruktúrának köszönhetően nagyon nehéz a gazdaság élénkítése, ezért egyre inkább kiszorulnak az aktív munkaerő piacról, és sok cigány család számára az egyetlen kitörési pontot a közfoglalkoztatás jelenti. A határ menti térségekben tehát az egyik legnagyobb problémát a munkahelyek nagyfokú hiánya okozza, ami kilátástalan helyzetbe hozza az ott élő embereket.

A kutatásaink megerősítettek abban a korábbi véleményemben, hogy a XXI. századi Európában, így Magyarország határ menti térségei mentén is küzdeni kell az oktatási intézményekkel szemben tapasztalható érdektelenség ellen. Az önkormányzatoknak és a kormányzatoknak széles körű támogatási politikával (tehetséges gyermekek ösztöndíjjal való támogatása, a pozitív példák bemutatása stb.) törekedni kell a cigány kisebbség körében az oktatás szerepének elismertetésével, és a szülői motiválatlanság ellen is harcolni kell.

A cigányság demográfiai robbanása szinte biztosra vehető, ezzel szemben a többségi társadalom részéről a demográfiai prognózisok következtében jelentős előregedés várható. A konfliktus helyzetek száma ezzel párhuzamosan egyre nagyobb mértékű lesz, aminek elsődleges forrása a többségi társadalom felől indított nagymértékű előítélet és diszkrimináció (Süli-Zakar I. – Pálóczi Á. – Kóti T. (2016). Úgy gondolom, hogy az előítéletek egyetlen ellenszere a pozitív tapasztalatok növekedése, itt Észak-Tiszántúlon is egyre több cigány vezető hangsúlyozza az együttes fellépés szükségességét, amennyiben sikerülne előrelépni olyan ügyekben, mint a magántulajdon tisztelete, a munkával szerzett jövedelem fontosságának elismerése, lakóköznyezet iránti igényesség, akkor az integrációban sikerülne eredményeket elérni, és aktivizálódnak az emberi-erőforrások.

Irodalomjegyzék

- [1] Dupcsik Cs. (2009): *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008.* Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 362
- [2] Forray R. K.- Hegedűs T. A. (2003): *Cigányok, iskola, oktatáspolitikai.* – Oktatókutató Intézet, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- [3] Hablicsek L. (2007): *Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előbecslésére.* – Demográfia 1. pp. 7-54.
- [4] Havas G. – Liskó I. (2005): *Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában.* (Szerk.: Czeizer Zoltán) – Budapest Felsőoktatási Kutatóintézet.
- [5] Kemény I. - Janky B. (2003): *A cigány nemzetiségi adatokról.* – *Kisebbségkutatás*, 2. pp. 309-315.

- [6] Kóti T. (2016): *Humán erőforrás fejlesztésre vonatkozó vizsgálatok a Tiszavasvári járásban élő cigány lakosság körében*, In: Diplomamunka.
- [7] Péntes J. – Pásztor I. Z. – Pálóczi Á. (2015): *Cigányság Magyarországon – adatforrások és hátterük*. In: *Facultates sine finibus*, (szerk. Kozma G.), Didakt Kft., Debrecen, 2015. pp. 168-178.
- [8] Péntes J. – Pásztor I. Z. (2014): *Romák Magyarországon*. *A Földgömb*, 11. szám pp. 17-18.
- [9] Süli-Zakar I. – Pálóczi Á. – Kóti T. (2016): *A magyarországi cigányság integrációjának társadalomföldrajzi alapjai*. In.: *Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában*. Beregszász, pp. 218-227.
- [10] Süli-Zakar I. (2013): *A magyar cigányság társadalomföldrajza: kilátástalan-e a romák integrációja?* – In.: *Kárpát-medence: természet, társadalom, gazdaság* (Szerk: Frisnyák S. – Gál A.) Nyíregyháza-Szerencs, pp 189-208.

Lektorálta: Dr. Teperics Károly, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem, Földtudományi Intézet, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék

KÖZÉP-EURÓPAI HATÁROK ÉRTELMEZHETŐSÉGE MENTÁLIS TÉRKÉPEZÉSI MÓDSZERREL

Kriska Olivér

*Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék,
Geográfus MSc-hallgató, kriska.o@outlook.com*

Bartalos Balázs

*Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék,
Geográfus MSc-hallgató, bartalos_balazs@gmail.hu;*

Absztrakt

A világról és környezetünkről alkotott képünk mind az életkorral, mind társadalmi-gazdasági kontextussal változik. Az, hogy hogyan mélyül el tudásunk a térrel kapcsolatban, miféle asszociációkat, érzéseket kötünk a tér bizonyos elemeihez, vagyis a fejünkben élő térrel kapcsolatos kognitív képeink dinamikusak, egyénenként is eltérőek, mégis azonos elemekkel, mint például csomópontok, törésvonalak jellemezhetők.

A törésvonalak, avagy a határok, szerves részei a fejünkben kialakult képnek, azonban ezek nem feltétlenül esnek egybe a valóságban meglévő, jogszabályokban rögzített, fizikai államhatárokkal. A kogníciók gyengíthetők, vagy éppen erősíthetők a fix határok meglétét, ennek következtében az elkülönülést és az összetartozást úgyszintén befolyásolhatják, amelyet az elmúlt időszak határpolitikai diskurzusaira való tekintettel különösen fontos figyelembe venni. Ennek tükrében, a dolgozat első része áttekinti a mentális térképekre vonatkozó legfontosabb szakirodalmi, és módszertani megállapításokat, valamint, a(z) (állam)határok jellemzőit, típusait és funkcióit veszi sorra.

Tanulmányunk további részében arra keressük a választ, hogy hol húzódnak Közép-Európa határai a XXI. században az emberek kognitív térképében, miként értelmezhető ezen nehezen lehatárolható régió. Röviden ismertetjük Közép-Európa, mint fogalom megjelenését, határainak és definiálásainak változását az idő folyamán. A kutatás során az „*irányított felidézés*” módszere alapján mentális térképezéssel mértük fel, hogy az egyetemisták körében él-e egyfajta közép-európai identitás, s ha igen, akkor mit gondolnak róla, hogyan látják azt és miként határolják le ezt a területet. A felmérés 2016 májusától három városban történt – Krakkóban, Szegeden és Újvidéken – s mindegyik településen 60 és 100 közötti kérdőívet kérdeztünk le, ami nemzetközi összehasonlítást tesz lehetővé, azonban semmiképpen sem tekinthető reprezentatív felmérésnek. A kapott válaszok alapján elmondható, hogy bizony még él egyfajta Közép-Európa kép a fiatalok körében, valószínűleg a középiskolában tanultaknak köszönhetően. A megrajzolt határok eltérőek, de közös vonásuk ama kettőség, mely szerint átmenetet képez Nyugat és Kelet között. E régió jellemzése hol pozitív, hol negatív tartalommal bír, attól függően, hogy ki-ki Nyugathoz, vagy Kelethez közelítette „saját” Közép-Európáját.

Az említett térség határaival kapcsolatos kérdések a szakpolitikákban is meghatározó elemekké váltak, amely különösen igaz Magyarország déli határszakaszaira. A tanulmány következő fejezete a szerb-magyar határszakasz helyzetével foglalkozik, a fizikai és jogi határzár meglétével, jelentőségével. Az empirikus kutatásról szóló fejezet során a határsávban élők által kitöltött kérdőívek elemzésével az államhatárokkal kapcsolatos attitűdöket vizsgáltuk. A mintaterület Magyarországról – Mórahalom, Röske, Ásotthalom, Tiszasziget és Újszentiván –, illetve a határ szerbiai oldaláról – Horgos, Martonos és Királyhalom alkotja, ezáltal összehasonlíthatóvá válik a határ két oldalán élők véleménye a határtérségről. Összességében megállítható, hogy a határszakasz mindkét oldalán hasonló attitűdök jellemzőek magyar anyanyelvű lakosok körében, némi eltérés azonban a határzár megítélését, és az általános határ menti helyzettel kapcsolatos véleményeket tekintve tapasztalható.

Kulcsszavak: kognitív térkép, törésvonal, Közép-Európa, határzár, határsáv

1. A határ fogalma, típusai és funkciói

1.1 A határ fogalmának és jelentésének áttekintése

A határ szónak a jelentését számos szempontból definiálhatjuk, a jelen dolgozatban használt fogalma nagymértékben túlmutat az (alább tisztázott) jelentésén. A Magyar Értelmező Kéziszótár szerint a határ lehet valaminek a szélső értéke, amely akár biológiai, vagy kémiai értékek határa mely között a felvett eredmény ingadozik. Filozófiai szempontból a határ csak viszonyító értékű fogalomnak tekinthető, nem beszélve az időbeli határokról, amely szintén megjelenik a mindennapokban. A dolgozat szemszögéből azonban a földrajzi határ meghatározások a fontosabbak, a szótár alapján pedig a határ lehet egy-egy földterület széle, szegélye, amely egyben egyfajta erődítmény szerepét is felveheti és védelmezheti az országot vagy más területet (JUHÁSZ J. et al. 1996).

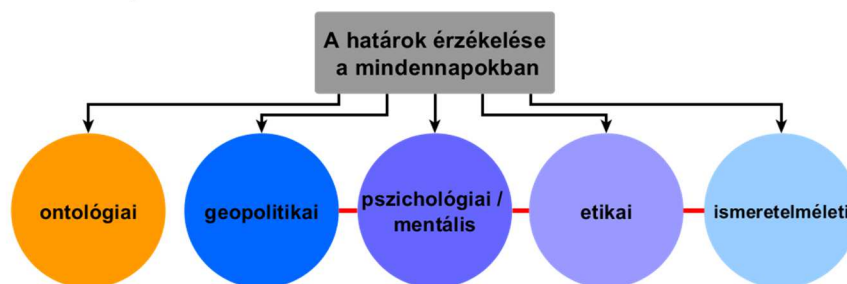
A határ elválaszt egy területi egységet egy másiktól, azonban önmagában hordozza az elkülönülés és az együttműködés lehetőségét is (PÁL Á. – VÖRÖSMARTINÉ TAJTI E. 2002), a térhez, hogy területté váljon, nélkülözhetetlen elem a határ (NEWMAN, D. 2005), a nemzetközi jogban két ország közötti választóvonalként, sávként értelmezik (HARDI T. 2001), amely az állam védelmének első vonala, egy háromdimenziós, földrajzi elemekből álló függőleges síkok összefüggő sorozata, amely a védelmen kívül másfajta hatásokkal is bír, például az országimázs eleme, a beutazáskor itt érhetők tetten az első valódi tapasztalatok az adott országról (MOLNÁR Á. – PECZÖLI Á. 2012). Azonban ez a határ nem mindig kézzelfogható, sok esetben nem is egy fix vonalként értelmezhető (GREGORY, D. et al. 2009). A határ milyensége, és ezáltal a dolgozatban felhasználható fogalma függ a tárgyalt jelenségtől. Míg egy politikai határ, amely országokat, vagy országon belüli közigazgatási egységeket választ el, valóban egy (fizikailag látható, vagy nem látható) éles vonalként megfigyelhető, de a vonalszerű határokon túl a határzónában élők az identitást, de akár a nyelvet, vallást tekintve semmiképp sem vonalszerű határt képeznek, hanem a mozgó, dinamikus határt képviselik. Más társadalmi jelenségek esetében, pl. az etnikai, nyelvi határok is dinamikusak, elmosódtak, ún. diffúz határok, amelyet egyre jobban felerősít a növekvő mobilitás lehetősége, és mértéke (GREGORY, D. et al. 2009).

Szükséges tehát megkülönböztetni a határt, és a határzónát (MARTÍNEZ, O. J. 1994). Az előbbi kifejezés alatt a dolgozatban az éles, vonalszerű határt tehát pl. a szerb-magyar határt értem, utóbbi alatt pedig a szerb-magyar határzónát, határtérséget, amely zónában a kérdőíves felmérés is zajlott. Hansen elméletében addig tart a határzóna, amíg a határ társadalmi, gazdasági módosító hatása érződik (HARDI T. 2001). Természetesen ezt nehéz pontosan meghatározni. Az azonban megállapítható, hogy a határzóna bizonyos szempontokból eltér a határtól távolabb fekvő területekről (MARTÍNEZ, O. J. 1994, HARDI T. 2001). Egy átmeneti zónáról beszélhetünk, különösen igaz ez, ha a szerb-magyar határzóna déli oldalát tekintjük, ahol zömmel vajdasági magyarok élnek. A határtérségek sajátos helyzetű területnek bizonyulnak, azonban ez nem feltétlenül jár együtt a (gazdaság, társadalmi) periféria megjelenésével, amely leginkább akkor következik be, ha a két szomszédos ország közül akár az egyik, az elkülönülést hangsúlyozza a másik viszonylatában (BERÉNYI I. 2002, PÁL Á. – VÖRÖSMARTINÉ TAJTI E. 2002, TÓTH J. – CSATÁRI B. 2002).

Az angol nyelvben e szavak megfelelői a border (határ), valamint a borderlands (határzóna, határövezet), illetve megtalálható a frontier kifejezés is, mely nem kötődik szorosan határvonalhoz, azaz egy érintkezési zónaként fogható fel, országon belül, közigazgatási egységeken belül, de mindenképp zóna jelleggel, és sok esetben a köznyelvben a „borderlands” szinonimájaként szerepel (HARDI T. 2001, GREGORY, D. et al. 2009), míg más szerzők a „frontier” kifejezést nemzetközi határok jelölésére használják, és a „boundary” szóhasználatot pedig belső, a nemzeti szint alatti határok meglétére, de előbbi használata sok esetben az állam határain túlnyúló, sokszor „lakatlan” és „ismeretlen” területet jelöl (RANKIN, K.J. – SCHOFIELD, R. 2004).

1.2 A határok érzékelése, típusai, valamint a politikai határok jellemzői és funkciói

A dolgozat a határokat több aspektusból vizsgálja meg, összeveti a meglévő, tényleges államhatárok alakulását és jellemzőit a helyi lakosok fejében élő mentális határokkal, valamint tárgyalja a különböző külső hatások szerepét az államhatár, mint komplex jelenség tekintetében. Így szükséges ismertetni a határok különböző érzékelhető fajtáit, típusait, és funkcióit, amely nem csak a politikai államhatárokat öleli fel. Ezek tisztázása, és megemlítése egyes esetekben, úgy gondolom kifejezetten hasznos hiszen ezen határok típusai vagy kiegészítik, vagy gyengítik egymást, ez pedig nem csak a mindennapi életet befolyásolhatja, de a döntéshozók számára is fontos figyelembe venni. Hiába szüntetünk meg egy fizikai határt, ha az a fejünkben még hosszú generációkon keresztül megtalálható (STOELTING, E. 1999). A határt, mint jelenség, számos esetben érzékelhetjük, a mindennapokban is (1. ábra) (BIOTEAU E. 2015, LAINE, J. P. 2016), tulajdonképpen minden olyan emberi tulajdonság, jellemző esetében, amely több változóval rendelkezik (nem, vallás stb.) beszélhetünk közöttük határokról (SHORE, C. 1997). Mint látni fogjuk, ezek nem csak érzékelhetők, hanem aktívan befolyásolnak is bennünket, a viselkedésünket az idegenekkel, a viselkedésünket térben, de az identitásunkat is formálják.

7. ábra: A mindennapokban érzékelt határok típusai

Forrás: Szakirodalom alapján saját szerkesztés [2017]

Az ismeretelméleti értelemben vett határok, melyek esetében az elválasztó jelenség az ismert, és a nem ismert között húzódik (ZAPATA-BARRERO, R. 2013). Az etikai értelemben vett határok meghatározzák, hogy mit illik, és mit nem illik tenni bizonyos körülmények között. Ennek hatására képződik egy társadalmi visszacsatolás, hogy mi a „jó” és mi tekinthető „rossznak” (ZAPATA-BARRERO, R. 2013). A pszichológiai (vagy nem túl szerencsésen: lélektani) határ az önértékelésben, és önértekelésben is fontos szerepet játszik. A társadalom érzékelése, az identitás kialakulása nem működik, ha nincs jól „meghatározva” a keret, tehát azok a tényezők, amelyek identitásképzők lehetnek. A mentális határ tehát egy képzeletbeli vonal, amely az emberi területi identitását köti össze, meghatározza a „mi” fogalmát (HARDI T. 2001). Ezt a határt igen erőteljesen befolyásolja az, hogy milyen jellegű, és milyen mélységű ismeretekkel rendelkezünk a világról, környékünkről (HARDI T. 2001). Az ontológiai határ látszólag kevésbé függ össze az előzőekkel, azonban életünk során fontos szerepet tölt be. A határ, amely gyakorlatilag az élet végét, a halált jelenti (ZAPATA-BARRERO, R. 2013). A „határtalan” élet pedig nem sarkall a minél kiteljesedtebb életre, melyet a végtől való félelem hatására minél inkább szeretnék megélni. Geopolitikai értelemben a határ maga az országokat elválasztó határvonal, amely elkülöníti két szomszédos ország szuverén területét, amely behatárolja egy hatalom fennhatóságát, és mindemellett köthető az identitáshoz, stabilitáshoz (ZAPATA-BARRERO, R. 2013).

A fenti határ-érzetek önmagukban is igen komoly, és sokat ígérő kutatási irányok lehetnek, jelen dolgozatban nem is célozom mindet feltárni. Mindazonáltal könnyen felismerhető, hogy közöttük kölcsönhatás figyelhető meg, hatást és visszahatást gyakorolnak egyik, a másikra. Ezt az elméletet a kérdőíves felmérés során is igyekeztem szem előtt tartani.

A következőkben rátérek a politikai határok tárgyalására, áttekintem a típusaikát és a jellemzőiket, valamint a funkciókat, amelyet képviselnek az országok közötti kapcsolatrendszerben.

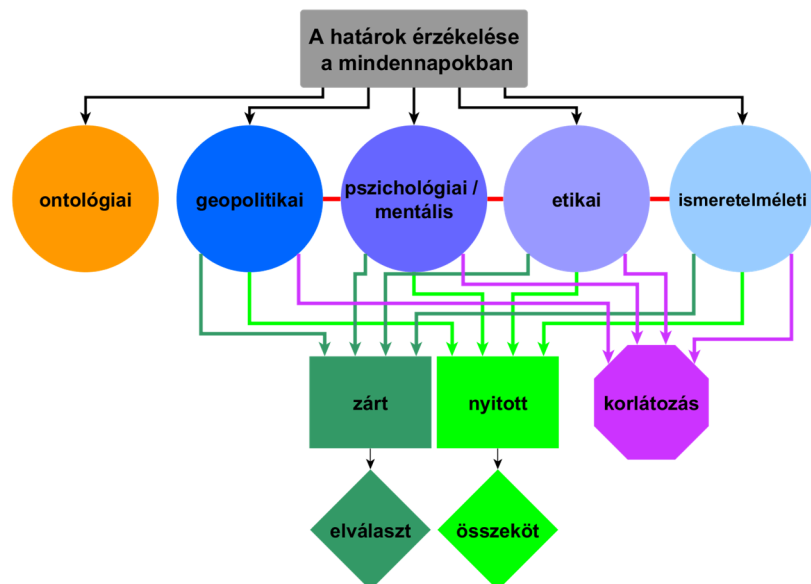
A leginkább ismert, és alkalmazott felosztás szerint beszélhetünk természetes, és mesterséges határról. Itt viszont meg kell jegyezni, hogy a szakirodalomban egységes álláspont van afelett, hogy alapvetően minden határ mesterséges (BÉKÉSI L. 2004, SALLAI J. 2004, ZAPATA-BARRERO, R. 2013). Az emberek állítják fel a fizikai, vagy éppen a pszichikai határokat is. Természetes határok alatt elsősorban olyan határszakaszokat értünk, amelyet természeti képződmények alkotnak. Ratzel szerint a természeti képződmények felosztják a teret ugyan, azonban a politikai határok ráhelyezését az ember végzi, azaz hasznosítja a természetben meglévő különbségeket (BÉKÉSI L. 2004). Ilyen lehet a szárazföld és a víz határa, azonban a kutatás szempontjából természetesen az államhatárokat alkotó természeti jelenségek a fontosabbak, e tekintetben megemlíthető a Pireneusok Spanyolország és Franciarszág között, vagy éppen a Rio Grande Mexikó és az USA között. Jellegét tekintve beszélhetünk szárazföldön húzódó, a tengerben húzódó illetve a légtérben húzódó határvonalról (BÁRDOS-FÉLTORONYI, M. 2006), tehát három dimenzióban értelmezhető térrészről beszélhetünk (SALLAI J. 2004).

Szárazföldön a határok megállapítása több módszer szerint is történhet. Az egyik ilyen, amikor geometriai, szabályos vonallal húzzák meg a határokat. Ezt leginkább sivatagos területen tapasztalhatjuk (ld. egyes afrikai országok), vagy éppen olyan területek esetében, ahol korábban nem léteztek államok, és a létrejövő entitás kvázi „belső közigazgatási határokat” hozott létre, mint pl. az USA-ban. Tehát sok esetben a hosszúsági és/vagy a szélességi körök alapján történt a határvonalak meghúzása. Ebbe a kategóriába tartozik Gambia határvonala is, amely esetében a Gambia folyó vonalától mért fix távolság alapján határozták meg a határt. Fiziográfiai határról akkor beszélünk, ha az figyelembe veszi a domborzati adottságokat. Ezek a határok igen stabilnak bizonyulnak a történelem során (pl. Pireneusok, Alpok, Andok). A harmadik típus az antropomorf határvonal, amely a lakosság nemzetiségi, vagy egyéb szempontú összetételéhez igazodik (BÉKÉSI L. 2004). Természetesen az említett típusok sok esetben felülíródnak, leginkább egy-egy fegyveres konfliktust, vagy határvitát lezáró dokumentumokban.

A levegőben történő határkérdések a 20. Században váltak jelentősé a hőlégballonok, repülőgépek, rakéták megjelenésével. Ebben a közegben azonban nem egyszerű a határ meghúzása a légkör adottságai miatt. Vertikálisan addig értelmezhető egy ország légtere, ameddig az aerodinamikai törvényekre alapuló repülés lehetséges. Efelett világuírről beszélünk. Ezt a folyamatosan változó vonalat Karman-vonalnak nevezzük (BÉKÉSI L. 2004). A vízi határok a történelem során igen kedvezőnek és jól védhetőnek számítottak (BÁRDOS-FÉLTORONYI, M. 2006), Ezek miatt, valamint az egyre fontosabbá váló kőolaj- és földgázlelőhelyek, illetve a halászat, mint fontos élelmiszerellátás okán a vízi határokat definiálni kellett, amit az ENSZ Tengerjogi Konvenciója meg is tett 1982-ben (BÉKÉSI L. 2004).

A határok típusait tárgyalva mindenképp beszélhetünk nyitott, vagy éppen zárt határról (BÉKÉSI L. 2004). Bár az alkalmazott ellentétpár azt sugallja, hogy vannak nyitott, és vannak zárt határok, a valóságban azonban szinte végtelen eshetőség van a két véglet között, és fontos megemlíteni azt is, hogy milyen szempontból tekintünk egy határt zártnak, vagy éppen nyitottnak. A határok zártsága, vagy nyitottsága nem tekinthető állandónak. Sokkal inkább egy állapot, mely különböző korszakokban folyamatosan változik, az angol szakirodalomban egyre elterjedtebb erre a „bordering” vagy „bordering process” kifejezések (ZAPATA-BARRERO, R. 2013), melyet magyarra talán a „határfolyamat” szóval lehetne a legjobban fordítani. Erre a tendenciára azonban a következő fejezetekben térek ki részletesebben.

A nyitottság-zártság dichotómiával függ össze az összeköt-elvászt kettősség (2. ábra), amely pedig már a határok egyik kiemelt, és gyakran tárgyalt funkciójának tekinthető (SALLAI J. 2004, SALLAI J. 2008). Általánosságban elmondható, hogy minél zártabb egy határ, annál inkább az elválasztó funkció kerül előtérbe, míg nyitott határok esetében az összekötő szerep a meghatározó (BÉKÉSI L. 2004). De mindez megértéséhez szükséges felismerni azt is, hogy a magának a határnak milyen szerepe volt, illetve van napjainkban is, mi az elsődleges funkciója. Az államhatár több szempontból korlátoz (limitation) (ZAPATA-BARRERO, R. 2013), egyrészt az egyes államok hatalmát, beavatkozási területét, ezzel egyidőben, másrésztől meghatározza az egyes országok szuverenitását, annak térbeli kiterjedését. A korlátozás kiterjed a mozgásra is, a bevándorlás szempontjából differenciált kívánatos és nem kívánatos elemekre. Az államhatár funkciói közé tartozik tehát a nem kívánt tárgyak, áruk, személyek szűrése, az ellenség távoltartása az ellenőrzött területről (BÉKÉSI L. 2004). A határfolyamat tehát a „különbség megteremtésével állítja fel a „mi” kategóriáját, és teremti meg a belső rendet” (ZAPATA-BARRERO, R. 2013). Ezt a folyamatot, illetve funkciót pedig fontos megjegyezni, hiszen a korábban említett pszichológiai és politikai határok alapvető eleme. A különbség, és a máság hangsúlyozása, az ismeretelméleti határelképzelés alkalmazásával, azaz, ami a határon kívül van az kevésbé ismert, idegen, más, különbözik a „mi-től”, ez pedig az idegenellenesség (xenofóbia) alapjává válhat. A szuverenitás, a hatalom, és a mozgás korlátozásának a funkciója napjainkra kissé átalakult, ezt egy későbbi fejezetben elemzem.

8. ábra: Az érzékelt határtípusok komplex rendszere

Forrás: Szakirodalom alapján saját szerkesztés [2017]

A határ korlátozó funkcióját más szemszögből is tárgyalhatjuk. Több szempontból a fentebbi korlátozás funkció részekre bontásával beszélhetünk törvényességi funkcióról, amely területi határt szab az egyes törvények, intézmények érvényének (SALLAI J. 2004). Ez a funkció igen hasonló a hatalom, és a beavatkozási terület korlátozásának funkciójához, azonban ez utóbbi, mint ahogy látni fogjuk, kevésbé kötődik az egyes országok államhatáraihoz. A fiskális (pénzügyi) funkció a belső piac védelmét jelenti. Az ellenőrző funkció a tárgyak, leginkább emberek mozgását takarja, míg a katonai funkció a határ fizikai védelmét jelenti (SALLAI J. 2004).

A funkciókat összegezve, csoportosítva tehát a politikai államhatárokat több szempontból is megközelíthetjük. Az egyik ilyen a hatalom / „erőalapú” megközelítés, amely egy terület ellenőrzése feletti monopóliumot, azaz szuverenitást jelent. Beláthatjuk tehát, az állam, valamint az identitás és a határ összefügg, nehezen létezhet egyik a másik nélkül. A fejlődésük

során közös állomásokon mennek keresztül (ZAPATA-BARRERO, R. 2013). A biztonságalapú megközelítés esetében a határ szerepe a védelem, a külső fenyegetéstől (ismeretelméleti megközelítés) való stabilitás megőrzése, feladata a rend megtartása.

Ahogy már korábban említettem, a határ szerepe a „mi” meghatározása, a különbség, és a máság felállításával, ez az identitásalapú megközelítésről. Ez a szerep különösen a nemzetállamok megjelenésével vált jelentőssé a 18-19. században, illetve tapasztalható napjainkban a nemzeti érzelmeket erősítő kormányok tevékenységében. Ezen a ponton is belátható, hogy politikai közösségről határok nélkül nem beszélhetünk, és ez igaz fordított helyzetben is (ZAPATA-BARRERO, R. 2013).

A jóléti megközelítés pedig az államhatáron belül élők (állampolgársággal rendelkezők) jogainak és szociális ellátásának biztosításáról szól. Az egyenlőségről, az állampolgári jogokról, melyek a határon belül érvényesülnek (ZAPATA-BARRERO, R. 2013). A modern liberális demokráciák egyenlőségen alapuló politikái tehát elsősorban az adott politikai határokon belül értelmezendők (ZAPATA-BARRERO, R. 2013).

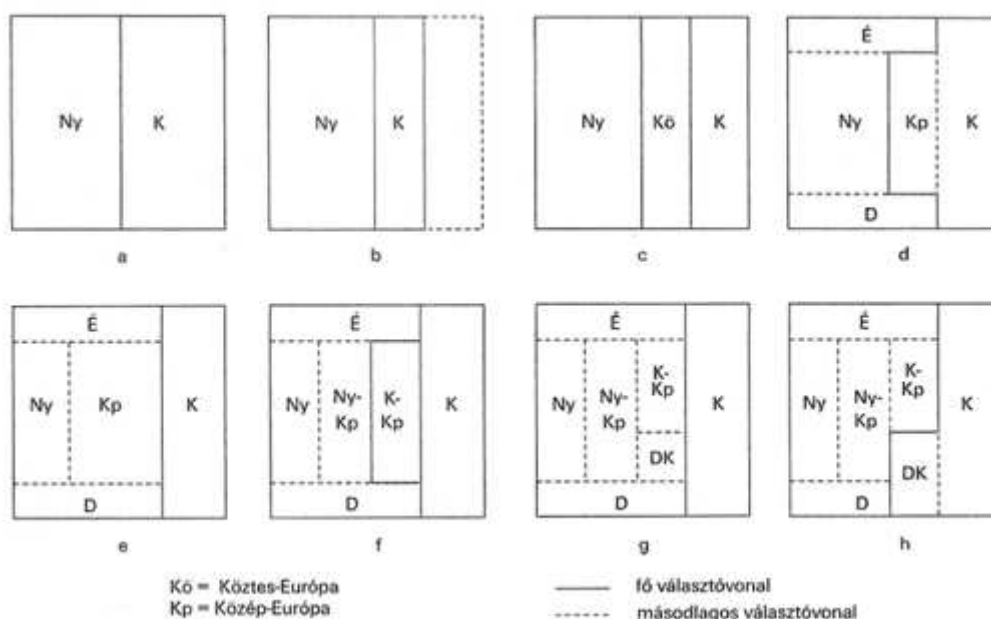
A fejezetben megismert definíciók, kifejezések, valamint a határok érzékelésének jellegzetességei, az államhatárok típusai, illetve a határok funkciói mind-mind olyan elméleti alapot nyújtanak, mely a tanulmány további megértéséhez nélkülözhetetlenek. A politikai határok egybeesése vagy éppen különbözősége a mentális határokkal a kérdőíves kutatás egy kulcspontját jelentik. A határok megjelenése (zárt, nyitott), és funkciói (korlátozás, hatalmi, identitásalapú, jóléti) pedig a további fejezetekben lesznek jelentőségek, amikor kitérek az államhatárok változó szerepére a történelem során, majd pedig a magyar határpolitika napjaink meghatározó folyamataira.

2. Közép-Európa mentális térképe

Észak-, Dél- és Nyugat-Európa fogalma, valamint lehatárolása sokkalta, de egyszerűbb, mint Közép-Európáé, mely a történelem során gyakran változott, elsősorban politikai indíttatásból. Nem határolható le egyszerűen természetföldrajzilag, ennél sokrétűbb, árnyaltabb, fontos eleme a politika, a gazdaság, a történelem, a kultúrföldrajz, a társadalmi szerkezet, stb. Mégis mindez mit sem ér, hiszen az itt élő emberek közép-európai identitásától is függ e régió léte, melynek megítélése korosztályonként, nemzetenként igen eltérő lehet (MEZŐ F. 2001).

2.1 Európa térfelosztása

Európa, mint fogalom értelmezése a történelem során többször változott és csupán a 19. században nyerte el ma is elfogadott jelentéstartalmát. Majd csak ezután, a 20. században került a geográfusok és történészek célkeresztjébe az Európa térfelosztásával kapcsolatos kérdés. A publicisták és politikusok érdeklődését is felkeltették a kezdetben tudományos szempontok alapján létrejött térfelosztások, így kapva politikai és ideológiai színezetet, ezáltal akár háttérbe szorítva logikusabb felosztásokat, s visszahatott a társadalmi térbeli szerveződési folyamatokra (3. ábra).

3. ábra: Európa térfelosztásának jellemző típusai

Forrás: Probáld F. – Szabó P. [2005]

Ha figyelmen kívül hagyjuk a viszonylag gyorsabban változó térszerkezeti elemeket, s a gazdálkodás természeti feltételeire illetve a gazdasági és társadalmi tényezőkre összpontosítunk, bizony észrevehető, hogy Európát égtájak szerint tagoljuk. Ezen huzamosabb ideig érvényesülő „klasszikus” térfelosztással különíthető el egymástól a skandináv Észak-Európa, az óceáni Nyugat-Európa, a mediterrán Dél-Európa és a FÁK nyugati határától az Urálig húzódó Kelet-Európa. Közép-Európát ezen felosztásban igen nehezen lehet körvonalazni.

A geográfusok és történészek Közép-Európa fogalmának értelmezését tartják a legvitathatóbbnak. Történettudományi szempontból e régió egyik fele Nyugat-Európa-hoz köthető, míg a másik fele inkább Kelet-Európa alrégiójának tekinthető. Egyes kutatók teljesen külön régióként értelmezik Kelet-Közép-Európát (PROBÁLD F. – SZABÓ P. 2005).

2.2 Közép-Európa, mint fogalom megjelenése és történeti áttekintése

Egyes nézőpontok szerint Közép-Európa nyugati határa már az ókorban a római limes által előre determinált. Ezzel szemben a keleti határának elődjét az ezredforduló után lehet először megfigyelni, mely a nyugatias jegyek, mint például a gótika, a reneszánsz, a reformáció, vagy akár az autonóm városok legkeletibb kiterjedésével esik egybe, ami az akkori német lovagrend, valamint a lengyel és magyar királyság keleti határát jelenti. Az itt lévő királyságokat kettősség jellemezte, mivel rendelkeztek épp úgy nyugati, mint keleti jegyekkel. Elsősorban igyekeztek Nyugat-Európa-hoz hasonlítani, átvenni annak technikai újításait, művészeti irányzatait (SZÜCS J. 1983).

Közép-Európa elképzelése először Németországban fogalmazódott meg a 17.-18. században, amikor még szó szerint Európa közepét jelentette, amit az akkori Német Birodalom foglalt magába. Az 1856-ban elérhető német atlaszokból a Mitteleuropa nevű terület főként tematikus gazdasági térképeken fordult elő. A 19. század vége felé a nemzetállami elképzelések megjelenésével, valamint a német egyesülés (1871) után Közép-Európa fokozatosan politikai fogalomként vált (BUTLIN, R. A. – DODGSHON, R. A. 2006).

A franciák természetes határukról alkotott elképzelés alapján a 19. század elején a németeknél is felmerült ezen eszme, mely a Mittel nevet kapta, s a német ajkú területeket foglalta magába.

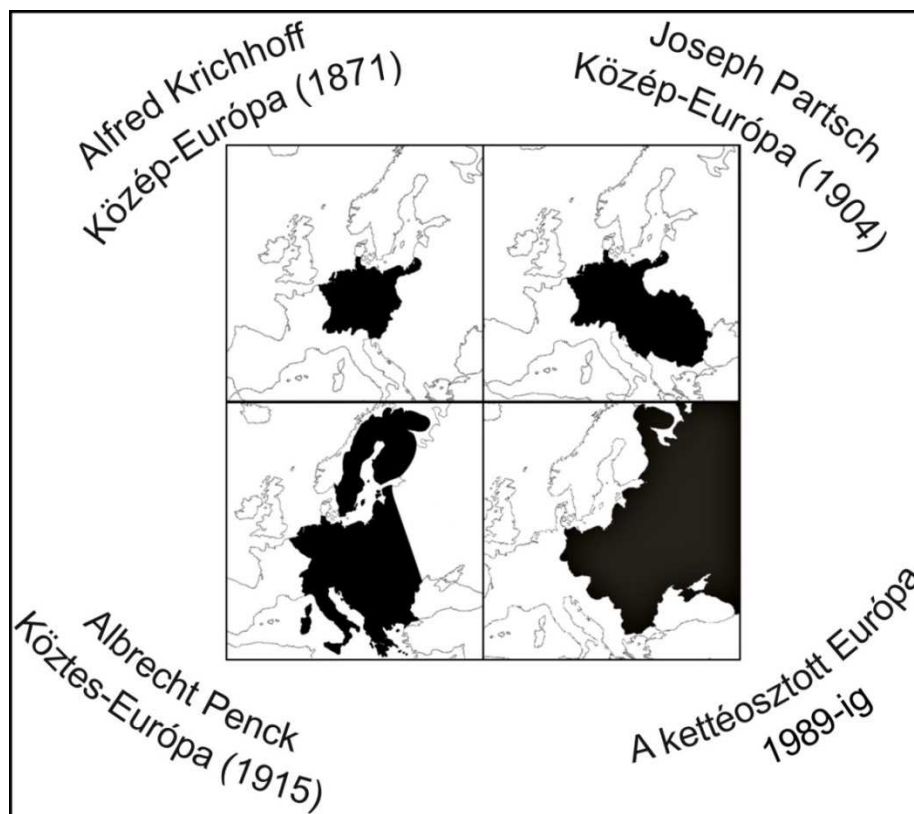

A német Mitteleuropa részletes kiötlője Friedrich List az 1841-ben megjelent *A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere* című művében írta le, hogy szerinte a jövő a nagy gazdasági egységeké. Elképzelése szerint csak egy gazdaság-politikailag összefogó közép- és kelet-európai együttműködés lenne erre képes, mely Keleten egészen Perzsiáig tartana. Ha szükséges, akár katonai erővel kell rávenni a nemzeteket a csatlakozásra. Ausztria után Magyarország felé kellene folytatni a terjeszkedést a Duna mentén, s a fejletlenebb Al-Duna területére a német telepesek jelentenék a gyógymódot. Szerinte ez célszerűbb irány lenne a kivándorlók számára, mint Amerika (MEZŐ F. 2001; SCHULTZ, H. D. – NATTER, W. 2003).

Felmerült a kérdés: mivé lehetett volna Németország a történelem során egy megfelelő politikai fejlődés által? Alfred Krichhoff, német geográfus is elkezdte boncolgatni a kérdést. Ő fogalmazta meg 1871-ben a szűkebb értelemben vett Mitteleuropa-t (1. térkép), melybe nem tartozott bele sem a Kárpáti- területek, sem a Balkán.

Az 1880-as, 1890-es években Friedrich Ratzel „nagy tér” elméletének hatására — miszerint a történelemben meghatározó a nagy állam, vagy a kicsiből a nagyság felé törekvő állam — a közép-európai koncepció elfogadott lett. Ennek alapján Josef Partsch 1904-ben természetes határokkal definiálta Közép-Európát (1. térkép), mely egymásra utalt részekből áll; magába foglalja Nyugat-Európa, Kelet-Európa és a Török Birodalom által körülhatárolt területeket. Véleménye szerint ezen jól lehatárolt régióban a német fajé lenne a vezető szerep. Partsch Közép-Európáját német társainak nagy része kezdetben nem fogadta el, csupán a német-osztrák háborúban látták be annak ideális „földrajzi szerkezet”.

Albrecht Penck 1915-ben egy németek által vezetett államszövetségről írt, melyet Köztes-Európának (Zwischeneuropa) nevezett (1. térkép). A terület Északi-foktól a Boszporuszig terjedne, valamint Franciaország határától az orosz nyelvterület határáig. Ezáltal elválasztva egymástól Elő-Európát (Nyugat) és Hátsó-Európát (Oroszország). Az észak-déli felosztás lényege, hogy határt szabjon Oroszország terjeszkedésének. Penck szerint az oroszok fenyegetést jelentenek Köztes-Európára, ezért fontos a kiszorításuk Európa keleti harmadára.

1. térkép: Közép-Európa lehatárolása az idők során

Forrás: Mező F. [2001]

Az első világháborút követően a revizionista törekvések felerősítették a gyűlöletet, mely a fajelméletekhez vezetett, s az Adolf Hitler által írt Mein Kampf-ban csúcsonodott. Ezen elméletek szerint a közép-európai népek közt egyértelmű hierarchia van, egyedül a németek tartoztak a felsőbbrendűekhez, a többi nemzet a kiszolgáltatottakhoz.

1943-ban Schwierskott egyszerűen kettéosztotta Európát. A modell szerint középen található Németország, és a többi ország keretként fogja körbe, ezek a peremterületek. A középső elhelyezkedésből adódóan, csak saját országa közreműködésével tudtak a külső területek egységet alkotni. Ebből következtetett Németország központi, birodalomépítő szerepére.

A második világháborút követően Közép-Európa lehatárolása relevanciáját veszítette. A vasfüggöny által elhatárolt, Nyugatra és Keletre osztott Európában elítélték a témát (1. térkép).

1987-ben Schlögel gondolatai szerint már nincs geopolitikai értelemben vett Közép-Európa, csupán új, kulturális vonatkozásban értelmezhető. Az 1970-es években kapott új színezetet a német területeken kívül Közép-Európa (Kelet-Közép-Európa) (2. térkép). A kommunizmussal való elégedetlenség összekovácsolta a németeket, a lengyeleket, csehszlovákokat és a magyarokat a szovjet rezsimmel szemben. A különböző országok értelmiségei egységesen adtak hangot nem tetszésüknek, mint közép-európaiak. A közös kultúra, történelem és sajátos identitás az, amire hivatkoztak, mint összekapcsoló erő (MEZŐ F. 2001).

2. térkép: Kultúrföldrajzi szempontból lehatárolt Kelet-Közép-Európa

Forrás: Mező F. [2001]

A hidegháború végeztével a Szovjetunió felbomlott s az újra egyesült Németországban már ekkor realizálódik, hogy a kontinens egyik legfontosabb állama, környezetének gazdasági motorja és az Európai Unió potenciális vezető hatalma, ezáltal felelősnek érzi magát Közép-Európáért, támogatja az itt lévő országok gyors integrációját a közösséghez, ami emlékeztet a korábbi Mitteleuropa elképzelésre, ám mindezt anélkül, hogy fenyegette volna szomszédjait (BRZEZINSKI, Z. 1999).

Azt hihetnénk, hogy a 21. században — ahol a globalizáció az úr és a kontinenseken átívelő gazdasági- és politikai szervek egyre növekvő befolyása érvényesül — nincs értelme Közép-Európáról beszélni, ám a közelmúlt térségünkben és környezetünkben zajló történései rávilágítottak, hogy e régió kulcsfontosságú szereppel rendelkezik épp úgy Nyugaton, a NATO és az Európai Unió szemében, mint Keleten az Oroszország vezetésével formálódó Eurázsiai Unió szemében. Az biztos, hogy az utóbbi pár évben a kelet-közép-európai

térségnek nagyobb figyelmet szenteltek, ami nem csupán az ukrán helyzetnek köszönhető, hanem a rajtunk áthaladó migráns áradatnak is, mely itt lép be az EU területére. Rajtunk, közép-európaiakon áll, hogy hogyan kamatoztatjuk helyzetünket, s milyen utat választunk magunknak (BERNEK Á. 2015).

3. Módszertan

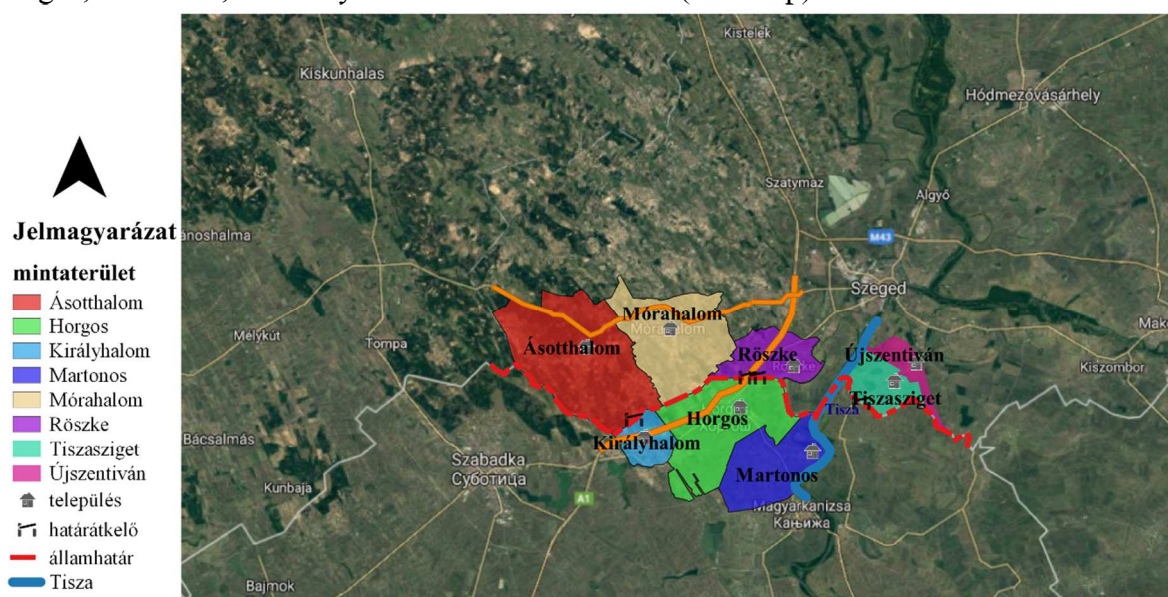
Tanulmányunk kutatási eredményeinek első részében arra keressük a választ, hogy hol húzódnak Közép-Európa határai a 21. században az emberek kognitív térképében, miként értelmezhető ezen nehezen lehatárolható régió. A kutatás során az „*irányított felidézés*” módszere alapján mentális térképezéssel mértük fel, hogy az egyetemisták körében él-e egyfajta közép-európai identitás, s ha igen, akkor mit gondolnak róla, hogyan látják azt és miként határolják le ezt a területet. A felmérés három városban történt – Szegeden 2016 májusában, Krakkóban és Újvidéken 2017 márciusában – s célunk volt, hogy mindegyik településen 60 és 100 közötti kérdőívet kérdezzünk le, ami nemzetközi összehasonlítást tesz lehetővé, azonban semmiképpen sem tekinthető reprezentatív felmérésnek.

A felmérés során adott Európa térképre — ami ábrázolja az országhatárokat és nagyobb folyókat, mely segíti őket a pontosabb helymeghatározásban — kellett a megkérdezetteknek bejelölniük az ő fejükben élő Európán belüli területeket, régiókat, majd ezeket elnevezni és vázlatosan jellemezni. A kész térképből való kiindulás elengedhetetlen mivel esetünkben a mentális terek határait, valamint a lehatárolt téregységekhez fűződő asszociációkra vagyunk kíváncsiak; ezek közül is első sorban Közép-Európára.

A lekérdezésnél véletlenszerű mintavételt alkalmaztunk egy krakkói és egy szegedi kollégiumban. Újvidéken viszont az egyetemi óra keretein belül kérdeztük meg a hallgatóságot.

A felmérésnek köszönhetően sikerült 65 krakkói, 100 szegedi és 72 újvidéki egyetemistát megkérdeznünk, így összesen 237 kérdőívünk született. A kérdőív eredményeiből CorelDRAW programban készítettünk térképeket.

A kutatási eredmények második felében a szerb-magyar államhatár térségében lezajlott kérdőíves kutatás eredményeit adjuk közre, amely felmérés mintaterületét Mórahalom, Rőske, Ásotthalom, Tiszasziget és Újszentiván a határ magyarországi oldaláról, valamint Horgos, Martonos, és Királyhalom a szerbiai oldalról (3. térkép) alkotta.

3. térkép: A mintaterület elhelyezkedése

Forrás: Saját szerkesztés [2017]

Az alkalmazott önkitöltős kérdőív összesen 64 kérdést tartalmazott 6 főbb kategóriában, e tanulmányban a határmentiség általános véleményére, és a határok jövőjével kapcsolatos attitűdökre vonatkozó kérdések eredményeit elemezzük.

A lekérdezés kérdezőbiztos jelenlétével zajlott, szisztematikus mintavételezéssel minden harmadik ház alkotta a mintavételezési keretet, az elemzési egységek pedig az egyének voltak. Háztartásonként szigorúan csak egy fő kerülhetett bele a mintába. A papír alapú kérdőíveket online változat is kiegészítette, és amely a mintaterületen kívüli válaszadók véleményének megismerésére szolgál, illetve ez esetben is csoportosíthatók voltak a válaszadók, hogy mely oldalon található az állandó lakóhelyük.

Összesen 573 kérdőív született, és került elemzésre, melyek települési megoszlását az 1. táblázat mutatja. Átlagosan a mintaterület lakosságának 1,6%-a került be a mintába, amely településenként eltérő. Legalacsonyabb Horgos (0,8%), legmagasabb Királyhalom esetében (2,4%).

6. táblázat: A kérdőívek megoszlása a mintaterületen

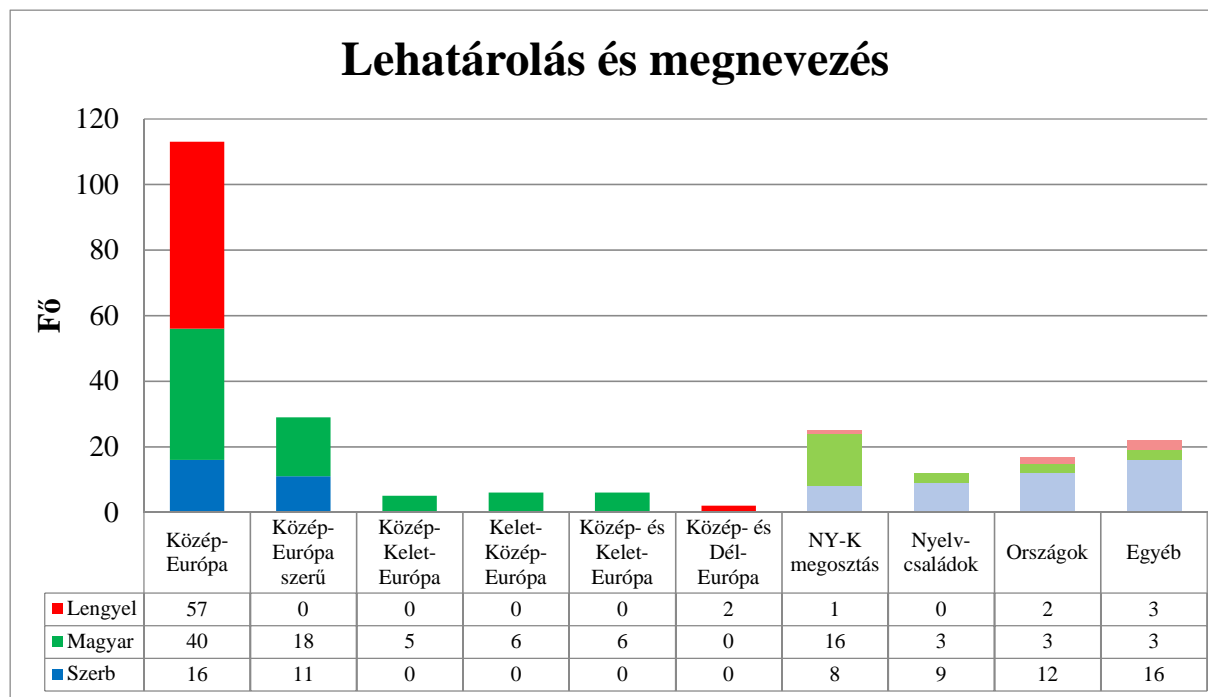
TELEPÜLÉS								
nem mintaterület	Ásott-halom	Horgos	Király-halom	Martonos	Mórahalom	Röszke	Tisza-sziget	Újszent-iván
154	77	55	50	45	79	75	18	20

A kérdőívek elemzését az IBM SPSS Statistics 20 programban végeztem több módszert alkalmazva, több statisztikai eljárást alkalmazva, úgy, mint Mann-Whitney U-próbát, kétmintás T-próbát, kereszttábla elemzést, korrelációs mátrix elemzését, ANOVA tábla vizsgálatát, valamint főkomponensek meghatározását.

4. Kutatási eredmények

4.1 Közép-Európa mentális térképe

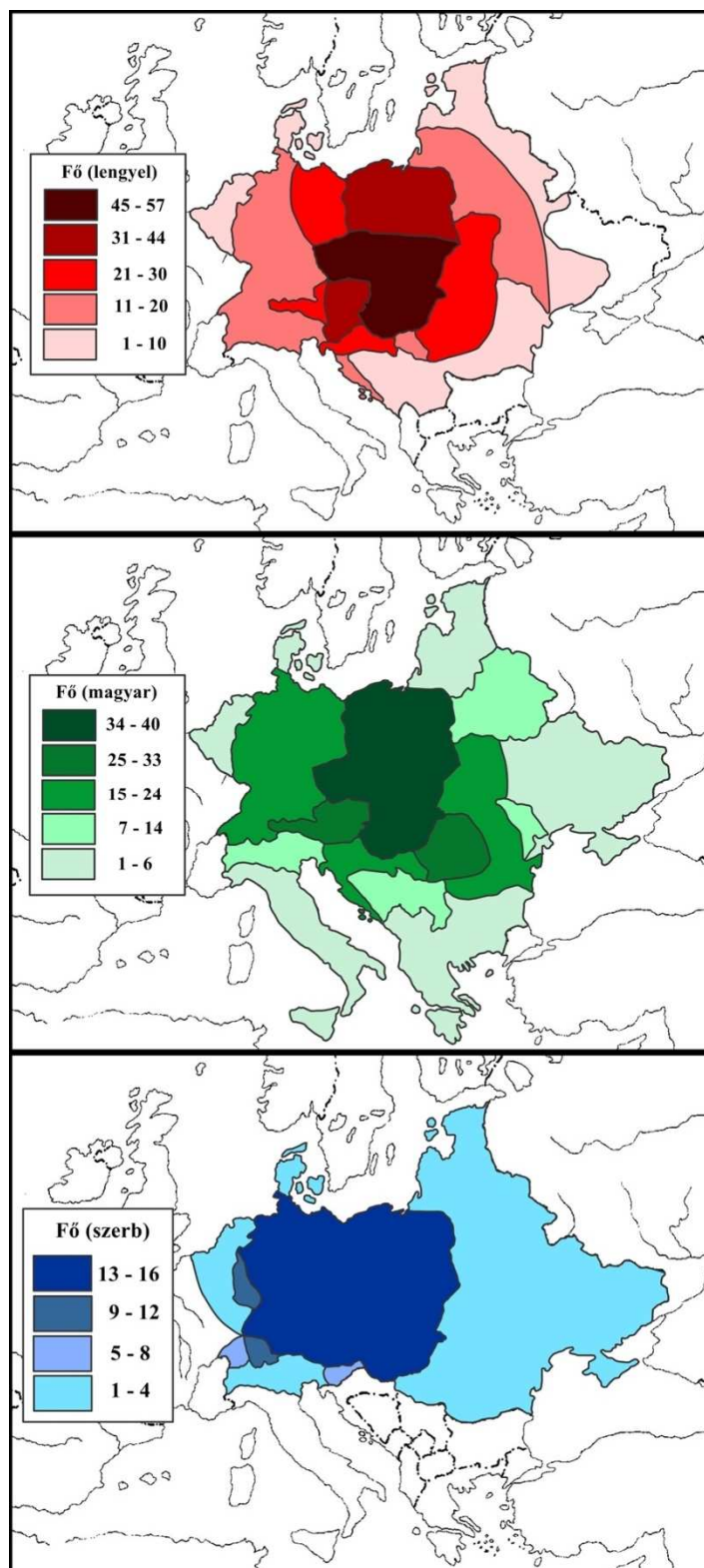
A kérdőívek első áttekintéskor egyértelmű volt, hogy kategóriákat kell meghatározni még hozzá az alapján, hogy szerepelt-e a megrajzolt térképeken Közép-Európa szerű terület, vagy sem, ez után pedig megfigyelni, hogy milyen nevet adtak a lehatárolt területnek. A 237 mentális térkép 68%-án található meg a kutatott terület valamilyen formában (4. ábra). Összességében Közép-Európa elnevezésű területet határoltak le a legtöbben, ez főként a lengyeleknek és magyaroknak köszönhető, ahol a térképek 88 illetve 40%-án szerepelt e régió. A Közép-Európa szerű kategóriába azon válaszadók tartoztak, akik vagy nem adtak nevet a területnek, vagy annak tulajdonságával nevezték meg azt (pl.: EU gazdasági motorja, sok bosszantó ember). Közép-Európa keleti része, vagy Kelet-Európával együttes lehatárolása csak a magyarok mentális térképén szerepeltek, míg Dél-Európával együtt csupán néhány lengyel említette meg. A halványabb színnel jelölt kategóriák más aspektus szerint osztották fel Európát, ahol nem szerepelt a vizsgált régió (4. ábra).

4. ábra: Megkérdezettek által lehatárolt terület és megnevezése

Forrás: Saját szerkesztés (2017)

Az összes válaszadó 48%-a határolt le Közép-Európaként megnevezett területet. Leggyakrabban a visegrádi négyeket vették Közép-Európához, így mondhatni, hogy Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Magyarország tartozik a „leginkább” közép-európai országokhoz a megkérdezettek szerint (4. térkép).

4. térkép: Közép-Európa lehatárolása a kapott válaszok alapján
 Forrás: Saját szerkesztés (2017)

A térképeken látható beosztások nem egyelőek, hiszen a válaszok szóródása alapján lettek meghatározva, hogy a nagyobb csoportokat ne törje meg (4. térkép).

Sokszor nem a jól megszokott országhatárokkal estek egybe a mentális határok. Ilyen Észak- és Dél-Lengyelország elkülönítése a lengyelek szerint, mivel a déli részt Közép-Európához sorolták, az északit pedig néha más régiókhoz. A lengyeleknél és a magyaroknál is megjelenik

csoporthoz szemben a határok lényegesen Kelet felé tolódtak. Ennek köszönhető, hogy a terület jellemzése során szinte csak negatív jelentéstartalommal bíró tulajdonságokat adtak meg, úgy, mint elmaradottság, korrupció, alacsony bérek, stb. Illetve itt is írták, hogy posztszovjet országok. Mindemellett néhány válaszadó fontos ismértvnek írta a közös történelmet és a sok nemzetet, ezekről nem lehet eldönteni, hogy pozitív, vagy esetleg negatív jelentést hordoznak, mivel előnyére és hátrányára is válhat egy adott területnek, ezért semlegesnek tekinthetők. Ennél a csoportnál egy darab dicséző jelző se került a lehatárolt régió sajátosságai közé.

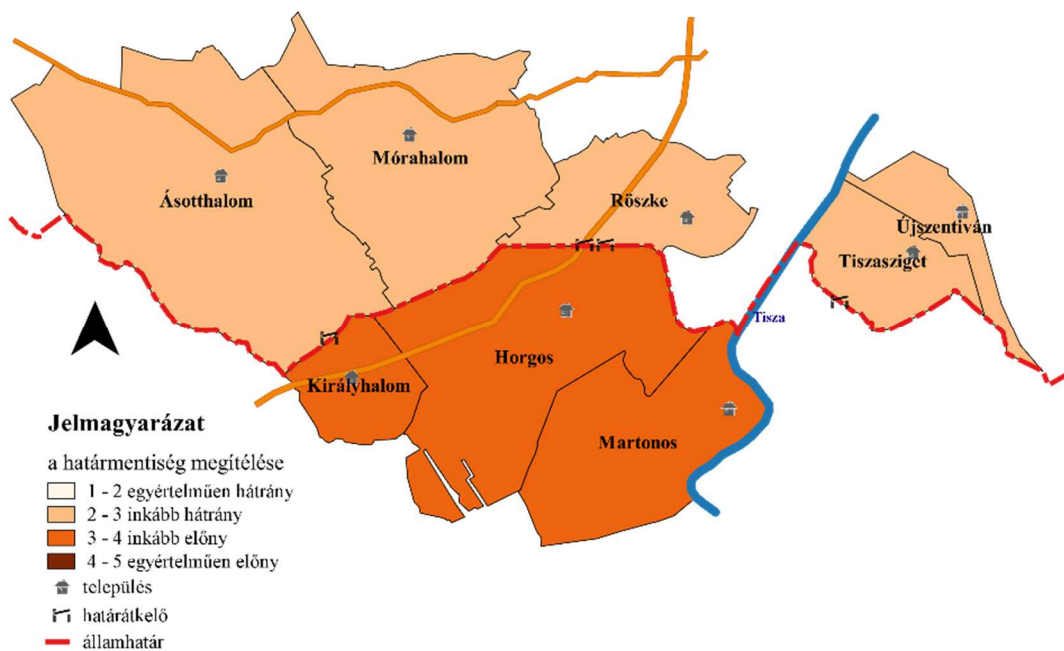
11%-a a válaszadóknak egyszerűen kettéosztotta Európát egy nyugati és egy keleti részre. Ők nem írtak Közép-Európáról, mégis jól kirajzolódik egy átmeneti térség, amelyet hol Nyugathoz, hol Kelethez soroltak. Jellemzése ennél fogva ambivalens. A választóvonal Észtország északi határánál kettészakad, majd Magyarország déli határszakaszán újra egyesül, ezáltal közrefogva: Észtországot, Lettországot, Litvániát, a kalinyingrádi területet, Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát és Magyarországot.

A további kategóriáknál, ahol szerepelt Közép-Európa, a Kelethez való kapcsoltsága miatt csakis negatív jellemzést kapott. A kutatott régiót nem ábrázolók országokat, nyelvcsaládokat, vagy magát Európát határolták le és jellemezték.

4.2 A határ menti elhelyezkedés megítélése, és a határok jövőjével kapcsolatos attitűdök

A kérdőívben 5 kérdés tartozik szorosabban a határhoz viszonyított közelség/távolság általános megítéléséhez, előnyeikhez, hátrányaihoz. Az előző fejezet végén említett távolságérzet összevetése a tényleges eredményekkel azt mutatja, hogy a válaszadók igen pontosan megbecsülték a lakhelyük határtól való távolságát. A kapott eredmények átlaga és a település tényleges távolsága között Királyhalom esetében markáns, 3 km-es különbség rajzolódott ki, azonban a többi település esetében egytől egyik 1000 méter alatt van az eltérés. Királyhalom esetében közrejátszhatott az is, hogy egy a királyhalmi átkelőre asszociáltak a válaszadók, hanem a távolabbi, horgosi határkapura.

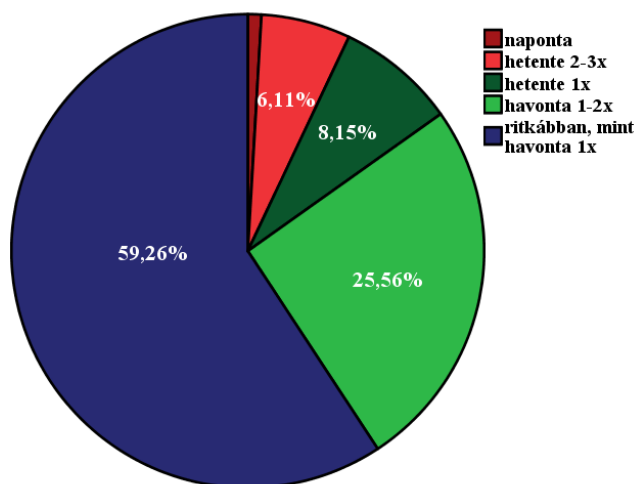
A határtól való távolság érzetét próbáltam szubjektív mutató alapján is felmérni, amelyet egy 4-fokú Likert-skálán értékelhettek, ahol a két szélső érték enyhe negatív üzenetet sugalmazott („túlságosan közel van” és „túlságosan távol van”). A túlságosan távol van értéket mindössze egy válaszadó jelölte meg, túlnyomó többség az alsó két kategóriába tartozik. Itt kimutatható összefüggés a határsávba tartozó és a távolabb eső területek között ($t=-10,724$; $p=0,000$) a határ két oldala között azonban nem. Ezt összevetve a hátrány vagy inkább előny a határ mentén élni kérdéssel (5 fokú skála), már árnyaltabb képet kapunk, ugyanis bár a határsávban és azon kívül élők között nem mutatható ki különbség, azonban amennyiben a határ két oldalát nézzük, úgy némi eltérés tapasztalható az átlagokban ($t=8,885$; $p=0,000$; $\chi^2=81,922$; $p=0,000$; $V=0,403$; $p=0,000$) és köztük a korreláció gyenge, közepes negatív, az életkor kontrolláló hatása mellett $\rho=-0,382$; $p=0,000$). A V értéke alapján (amely a kapcsolat erősségét mutatja, és maximum 1 lehet az értéke), egy közepes erősségű kapcsolatról beszélhetünk. A Szerbiában született kérdőívek átlaga erre a kérdésre 3,51 míg a magyar oldal 2,52-es átlaggal bír, tehát a szerbiai kitöltők kis mértékben kedvezőbbnek élik meg, hogy a határ mentén élnek (5. térkép).

5. térkép: A határ menti fekvés megítélése a mintaterületen

Forrás: Saját szerkesztés [2017]

Ezt a kérdést vetettük össze a határ átlépésének gyakoriságára vonatkozó kérdéssel, és közöttük gyenge negatív korreláció tapasztalható ($\rho = -0,262$; $p = 0,000$), azaz akik gyakrabban (naponta, hetente 2-3x) járnak át a határon ők inkább érzik előnynek a határ menti fekvést, azonban a korreláció igen gyenge, ennek oka pedig, hogy alapvetően a válaszadók leginkább a havonta 1-2x és a ritkábban, mint havonta 1x választ adták (6. ábra), ám a kétmintás t-próba szignifikáns különbséget mutat a két oldal átlaga között ($t = -8,346$; $p = 0,000$), a szerbiai válaszadók kissé sűrűbben járnak át a határ túlsó oldalára (átlag: SRB: 3,99 és HU: 4,64), de a többség itt is havonta 1-2x illetve ritkábban, mint havonta 1x látogatja meg a szomszédos országot, ami a földrajzi közelségből adódóan kissé meglepő.

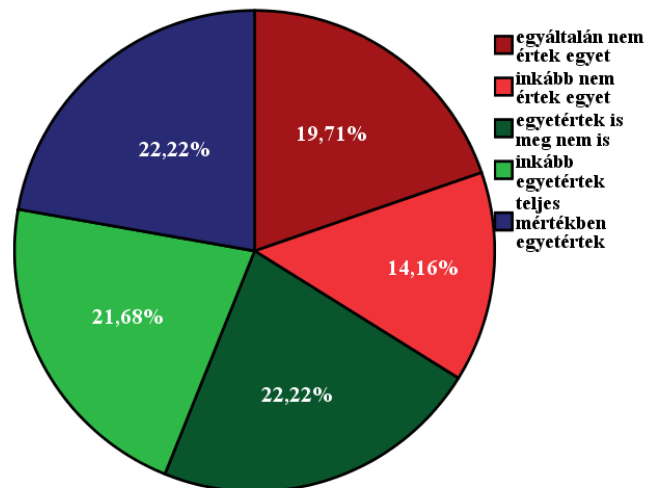

6. ábra: Milyen gyakran lépi át a szerb-magyar határt?

Forrás: Saját szerkesztés [2017]

A felmérésben szerepelt állítás azzal kapcsolatban is, hogy a határtérségben más élni, mint az ország többi részében. Ez az állítás megosztó volt a válaszadók számára (7. ábra), nem egyértelmű a válaszadók állásfoglalása. Azonban ez azon kevés állítások egyike, ahol a határ két oldala között nem, de a határsávban és azon kívül élők válaszai szignifikánsan különböznek a Mann-Whitney U-teszt alapján ($U=19789,00$; $p=0,050$), mindezek ellenére a chí-négyzet próba nem mutat összefüggést. A válaszadók megoszlása ehhez hasonló azon állítás esetében, amely azt mondja ki, hogy a határ mentén veszélyesebb élni, mint más területen ($U=20185,50$; $p=0,040$) és a határsávon kívül élők átlaga alapján (2,83) kissé kevésbé értenek egyet ezzel az állítással, mint a határsávban élők (3,17).

7. ábra: "A határtérségben más élni, mint az ország többi részén."

Forrás: Saját szerkesztés [2017]

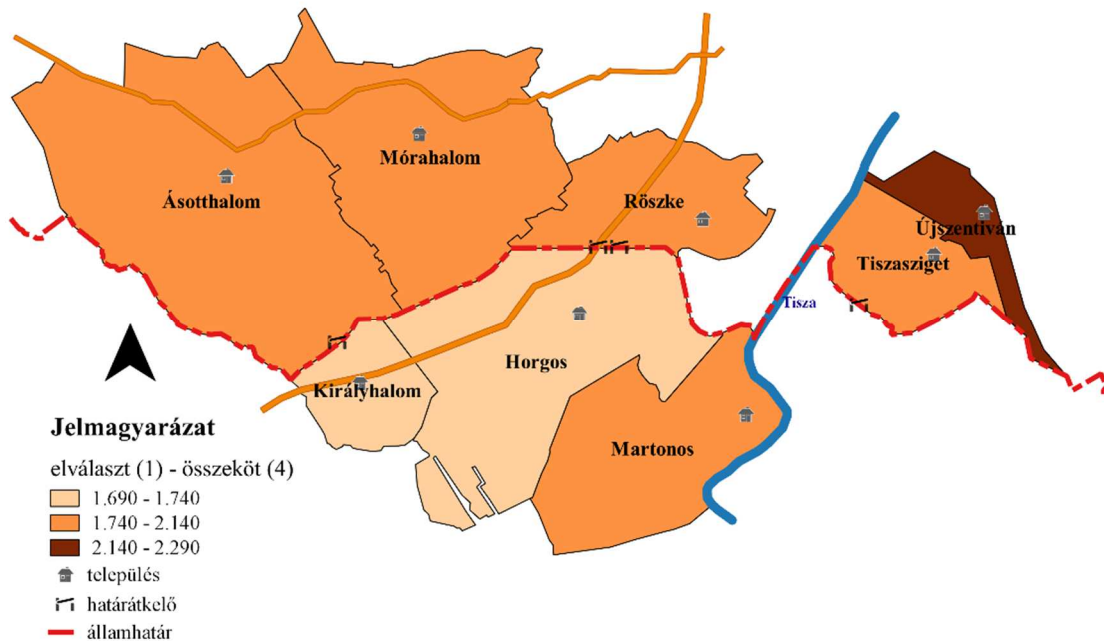
Viszonylag egyhangúak a válaszok a tekintetben, hogy a határsávban élők esetében korlátozottabbak-e a mozgási lehetőségek, 58,7% egyáltalán vagy inkább nem értett egyet azzal, hogy korlátozottabbak a lehetőségek, amely kérdés szakirodalmi kijelentésen alapult (KONRAD, V. 2014), amely szerint a határsávban élők mozgási lehetősége korlátozott abban az esetben, ha az államhatár nem járható át bárhol. Úgy tűnik, a válaszadók nem érzékelik ezt problémaként. Azért sem, mert több mint felük (52%) egyetért azzal, hogy elegendő határátkelő van a szakaszon, bár a szerbiai oldal és a magyar oldal szignifikánsan eltérnek egymástól ($U=27551,00$; $p=0,000$; $\chi^2=21,847$; $p=0,001$; $V=0,202$; $p=0,000$).

A földrajzi fekvésből adódó határ menti helyzettel kapcsolatos véleményekben tehát némi különbség tapasztalható a határ két oldala között, amely kimutatható statisztikailag, azonban, mint láttuk, markáns különbségek nem voltak tapasztalhatók az említett mutatókat elemezve.

Az államhatárok szerepkörének változása Magyarországon esetében különösen releváns, hiszen számos változáson ment keresztül e tekintetben a határpolitika. A következő fejezetben az államhatárok általános szerepkörével, és a határok jövőjével kapcsolatos általános attitűdre vonatkozó kérdőív kérdések kerülnek elemzésre.

A kérdőív több olyan kérdést tartalmazott, mely a válaszadók államhatárokkal kapcsolatos általános véleményével, valamint a határok jövőbeni szerepével kapcsolatos volt. Ilyen például az összeköt-elválaszt kettősség, amely a határok egy dinamikus funkciója, és országhatárról országhatárra, akár évről évre is változhat. A kérdőívben egy 4 fokozatú skálán lehetett értékelni a kérdést, a teljes mértékben elválaszt lehetőségtől a teljes mértékben összekötőig (6. térkép). A válaszadók 74,35%-a választotta az elválasztó funkcióra vonatkozó állításokat, és bár statisztikailag a határ két oldala között van némi különbség ($U=27940,00$; $p=0,001$; $V=0,175$; $p=0,000$), ahogy azt a Cramer-V értéke is mutatja, ez az összefüggés

erőssége igen gyenge. A szerbiai oldal átlaga 1,80 míg a magyar oldalon ez 2,04 tehát jelentős eltérés nincs a határ két oldala között e kérdésben.

6. térkép: A határ elválaszt-összeköt funkciójának megítélése
Saját szerkesztés [2017]

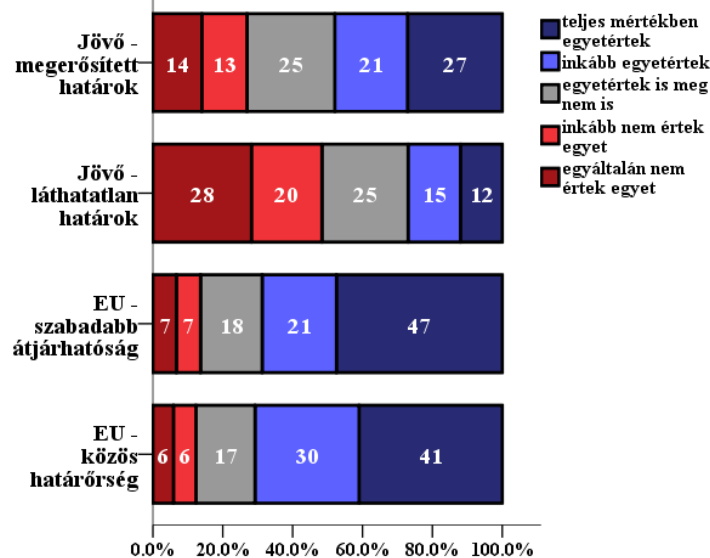
Azonban az elválasztás nagy arányú választása mindenképpen érdekes, hiszen a szakirodalom alapján (Newman, D. 2006, ZAPATA-BARRERO, R. 2013) azt lehet mondani, hogy az elválasztó funkció a zárt határok esetében dominál. Ezt mutatja az is, hogy a szemantikus differenciál skála zárt-nyitott kettőssége esetében 62,45% választott a zárt végponthoz közelebbi értéket és hasonlóak az értékek az elválaszt-összeköt pár esetében is (74,35%) a kettő közötti korreláció viszont igen gyenge ($p=0,240$; $p=0,000$). Kérdésként merül fel, hogy a szerb-magyar határszakasz zárt határnak minősülhet-e. Általánosságban elhelyezhető körülbelül félúton a nyitott, és a zárt között, azonban például a menekültek szemszögéből teljes mértékben zárt határról beszélhetünk. A felépített határzár erősíti a zárt határ jelleget, amely a válaszadók véleményében is benne rejtőzhet, azonban a szabályos határátlépésre a kerítés nincs hatással. A mintaterület válaszadói tehát túlnyomó többségben úgy gondolják, hogy az államhatárok elsősorban elválasztanak, és ilyen szerepkört tölt be a hozzájuk közeli szerb-magyar határ is, amely így egy zárt elválasztóvonalként értelmezhető a válaszadók véleménye alapján. Ehhez az eredményhez hozzátartozik az a tény, hogy a határ két oldalán magyar nemzetiségűek élnek többségében, tehát egy csoporthoz tartoznak e szempontból, így a csoportban húzódó határ természetes módon elválasztó funkcióként dominál.

Ezekkel összefüggésben „A határ gátolja az országok közötti együttműködést” állítással kapcsolatban azt gondolnánk, hogy a válaszadók egyetértő választ adnak, azonban mindössze 21,4%-uk tett így és 56,1% inkább nem értett egyet, vagy egyáltalán nem értett egyet az állítással. A mintába került válaszadók szerint tehát az államhatár nem akadály a két ország közötti együttműködés kiépítése és ápolása szempontjából.

„A: A jövőben arra kell törekedni, hogy a határok minél láthatatlanabbak legyenek.” és „B: A jövő a megerősített határokkal rendelkező országoké.” Minimális különbség tapasztalható azonban a határvonal két oldala között, ugyanis „A” állítás esetében a válaszok átlaga 2,80 (Szerbia) és 2,50 (Magyarország) ($t=2,579$; $p=0,010$; $V=0,138$; $p=0,035$) „B” esetében pedig 3,13 és 3,55 ($t=-3,536$; $p=0,000$; $V=0,161$; $p=0,007$). Azonban két olyan állítás, mely igen élesen szemben áll egymással, közöttük viszont nincs számottevő ellentét a válaszadók

esetében (8. ábra). Előbbi átlaga 2,62 utóbbi 3,34 és a keresztábra szerint is igen csekély az összefüggés közöttük ($\chi^2=66,671$; $p=0,000$; $V=0,174$; $p=0,000$; $C=0,329$; $p=0,000$). A válaszadók 48,3%-a nem ért egyet azzal, hogy a jövőben a határoknak láthatatlanoknak kell lenniük, és 26,9% ért ezzel egyet, míg utóbbi állítás esetében ezek az arányok 26,93% és 47,94%. Így habár a 8. ábra alapján látszólag teljesen ellentétesen válaszoltak a két kérdésre a válaszadók, ami a válaszokat összesítve igaz is, az egyéneket tekintve azonban ez nem teljesül (ahogy az alacsony V érték mutatja ($V=0,174$)). Tehát a válaszadók között nagyobb számban találunk olyanokat is, akik pl. egyetértenek a láthatatlan határok jövőképeivel, azonban egyetértenek azzal is, hogy a jövő a megerősített határoké. A kép akkor tisztul igazán, ha további kérdésekre adott válaszokat is megtekintünk.

A „B” állítással megvizsgálva a „Az Unión belül szükséges minél szabadabb átjárhatóságot biztosítani.” kijelentést, egy gyenge negatív korreláció figyelhető meg, és a válaszadók 68,7%-a teljes mértékben egyetért, vagy inkább egyetért az állítással, a közepső értéket is igen sokan, 17,6% választotta. Ehhez az állításhoz kapcsolódik az is, hogy az EU külső határait egy közös európai rendőrségnek kellene-e őriznie, ezzel pedig 70,77% értett egyet, míg a Szerbia határpolitikájára vonatkozó állítás esetében 53,8% szerint nem kielégítő az ország szakpolitikája, amit viszont itt fontos megemlíteni, hogy utóbbi esetében nincs szignifikáns eltérés a határ két oldala között.

8. ábra: A határok jövőjével kapcsolatos attitűdök
Saját szerkesztés [2017]

Teljesen megoszlanak a válaszok a tekintetben, hogy *napjainkban az államhatárok szerepe csökken-e*. 49% nem ért ezzel egyet, 28,65% egyetért, és a közepső értéket 22,31% választotta. Így ez az állítás igen jól differenciálja a válaszadókat, a későbbiekben egy klaszteranalízis során hasznos összetevővé válhat.

Összegezve tehát, a válaszadók elválasztó akadályként tekintenek az államhatárookra a mintaterületen, és inkább a megerősített, markánsabban jelenlévő államhatárokat vízionálnak a jövőre vonatkozóan, egy, a külső határok védelmét ellátó közös európai rendőrség segítségével, amely által a belső határok továbbra is átjárhatóak maradnának. Napjaink államhatárainak szerepe tekintetében pedig megoszló véleményekkel találkozunk, hiszen tapasztalhatjuk, hogy a migráció lévén megerősödik az országhatár ellenőrzése, ugyanakkor a közelmúltban elsősorban a határok lebontása volt a jellemző.

5. Összegzés

Közép-Európát az első definiálásától kezdve mindenki, aki foglalkozott vele sajátosan értelmezte; lehatárolása térben és időben egyaránt változott. E terület jellemzése, megítélése, megléte vagy tagadása szorosan összefügg az adott korszakban fellelhető, itt található ideológiákkal és politikai berendezkedéssel.

A mentális térképezésünk során kapott válaszok alapján elmondható, hogy bizony még él egyfajta közép-európai kép, ám a határa koránt sem éles, átmenetet képez. Elkülönítése társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális okokkal magyarázható. E régió elkülönítése azok számára fontos, akik itt élnek; ahogy térben távolodunk, egyre kisebb figyelmet kap. A mentális térképek eltérőek, de megállapítható, hogy a megkérdezettek által „leginkább” közép-európainak tekintett terület egybeesik Lengyelországgal, Csehországgal, Szlovákiával és Magyarországgal. A jellemzések alapján kirajzolódik a nemzetek látásmódbeli különbségei. A kutatott terület kettőssége abból adódik, hogy hol Nyugathoz, hol Kelethez közelítették „saját” Közép-Európájukat. A régió átmenetet képez Nyugat- és Kelet-Európa közt, így természetesen megjelentek pozitív tartalommal bíró (nyugatias) jellemzések, és negatív (keleties) tulajdonságok is.

A szerb-magyar határsávban végzett kérdőíves kutatásból kiderült, hogy a fentebb említett helyzetet a szerbiai oldalon lévő, magyar válaszadók kissé kevésbé értékelik pozitívan, sőt, abban mindkét oldal válaszadói egyetértettek, hogy a vajdasági oldalon emiatt felszaporodhatnak a menekültek. Ugyanakkor a Magyarországon élő válaszadók inkább hátrányosan ítélik meg határ menti helyzetüket, ellenben a Szerbiában élők, akik inkább előnynek jelölték a határ közeli elhelyezkedésüket.

A mindennapok során tehát számos helyzetben érzékelhetjük a bennünket körülvevő, fizikailag vagy csak a fejünkben létező határokat. Az etikai, ismeretelméleti, és mentális határok elsősorban az egyének és a társadalom kognitív képében jelenik meg, míg a geopolitikai határok a jogszabályokban rögzített, fizikai elválasztó vonalak. Ezek a határok lehetnek nyitottak, zártak, elválaszthatnak, és összeköthetnek másokkal, de leginkább valamilyen köztes állapot figyelhető meg a két végpont között. Funkcióként értelmezhető a korlátozás is, hiszen a mindennapok során az államhatárok szűrik/korlátozzák a migrációt, a javak áramlását. Hasonló a helyzet a fejünkben létező határokkal is, ugyanis korlátozhatnak bennünket is, ha például egy bizonyos társadalmi csoporttal, vagy földrajzi térrel kell kapcsolatba kerülnünk, mindez amennyiben társadalmi méreteket ölt, komoly problémává nőhet, akár szegregációhoz is vezethet. Úgy véljük, a határok ilyen jellegű, komplex elemzése elengedhetetlen, hiszen szorosan összefonódnak, és kapcsolódnak egymáshoz, együtt alakítják az identitásunkat, a környezetről, és másokról alkotott képünket, ezáltal a fejünkben lévő határok sokkal nehezebben bonthatók le, mint az országokat elválasztó vonalak.

Irodalomjegyzék

- [1] BÁRDOS-FÉLTORONYI M. (2006): Bevezetés a geopolitikába. – L’Harmattan Kiadó, Budapest, 254 p.
- [2] BERÉNYI I. (2002): A határmenti területek kutatásának szociálgeográfiai aspektusai. – In. PÁL Á. (szerk.): Héthatáron – Tanulmányok a határ menti települések földrajzából. – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Budapest, pp. 119-127.
- [2] BERNEK Á. (2015): A kelet-közép európai régió a XXI. századi geopolitika nagy saktábláján – Köz-gazdaság, 2015 (10. évf.) 1. sz. pp. 77-90.
- [3] BÉKÉSI L. (2004): A politika földrajza. – Aula Kiadó, Budapest, 206 p.
- [4] BIOTEAU, E. (2007): Everyday Life Near State Borders: The Social Effects of the Changing Status of Borders in Central Europe (Romania – Hungary). - Borders of

the European Union: Strategies of Crossing and Resistance, 2007. <[halshs-01170509](#)>

- [5] BUTLIN, R. A. – DODGSHON, R. A. (2006): Európa történeti földrajza, – Akadémiai Kiadó, Budapest
- [6] BRZEZINSKI, Z. (1999): A nagy sakktábla. – Európa Könyvkiadó, Budapest
- [7] GREGORY, D. et al. (2009): The Dictionary of Human Geography. – Spi Publisher Services, Singapore, 2009, 1071 p.
- [8] HARDI T. (2001): Néhány földrajzi elmélet alkalmazása a Kárpát-medence határtérségeire és határ menti együttműködéseire. – Földrajzi Konferencia, Szeged, 2001.
- [9] JUHÁSZ J. et al. (1996): Magyar Értelmező Kéziszótár. – Akadémiai Kiadó, Budapest
- [10] LAINE, J. P. (2016): The Multiscalar Production of Borders: an Introduction. – Geopolitics, 21. évf. 3. sz. pp. 465-482.
- [11] MARTÍNEZ, O. J. (1994): Border People: Life and society in the U.S.-Mexico borderlands. – The University of Arizona Press, 352 p.
- [12] MEZŐ F. (2001): Közép-Európa fogalmi változása térben és időben. – Tér és Társadalom, 2001 (15. évf.) 3-4. sz. pp. 81-103.
- [13] MOLNÁR Á. – PECZÖLI Á. (2012): Az Európai Unió határellenőrzési rendszere I. - http://www.biztonsagpolitika.hu/documents/1334174981_MOLNAR_Akos_PECZO_LI_Akos_Az_Europai_Unio_hatarozeti_rendszere_I_-_biztonsagpolitika.hu.pdf
- [14] NEWMAN, D. (2005): World Society, Globalization and a Borderless World. – World Society Focus Paper Series, Zurich, www.uzh.ch/wsf/WSFocus_Newman.pdf
- [15] PÁL Á. – VÖRÖSMARTINÉ TAJTI E. (2002): A határmentiség földrajzának fogalmai. – In. PÁL Á. (szerk.): Héthatáron – Tanulmányok a határ menti települések földrajzából. – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Budapest, pp. 13-27.
- [16] PROBÁLD F. – SZABÓ P. (2005): Európa térszerkezetének modelljei, in: DÖVÉNYI Z. – SCHWEITZER F. (szerk.): A földrajz dimenziói. – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, pp. 159-170.
- [17] RANKIN, K. J. – SCHOFIELD, R. (2004): The Troubled Historiography of Classical Boundary Terminology. – Mapping Frontiers, Plotting Pathways Ancillary Papers (2. évf.) pp. 1-12.
- [18] SALLAI J. (2004): Az államhatárok. – Press Publica Kiadó, Budapest, 2004, 130 p.
- [19] SCHULTZ, H. D. – NATTER, W. (2003): Imagining Mitteleuropa: Conceptualisation of 'Its' Space In and Outside German Geography. European Review of History – Revue européenne d'Historie. – 2003 (10. évf.), 2. sz. pp. 273-292.
- [20] SHORE, C. (1997): 1997 Ethnicity, Xenophobia and the Boundaries of Europe. – International Journal on Minority and Group Rights, (4. évf.) 3/4. sz. pp. 247-262.
- [21] STOELTING, E. (1999): The Social Meaning of Borders. - In. BREDNIKOVA, O. – VORONKOV, V. (szerk.): Nomadic Borders. – CISR. Working Papers, (7. évf.) <http://www.indepsocres.spb.ru/7e.htm>
- [22] SZÜCS J. (1983): Vázlat Európa három történeti régiójáról. – Gyorsuló idő, Budapest
- [23] TÓTH J. – CSATÁRI B. (2002): Az Alföld határmenti területeinek vizsgálata. – In. PÁL Á. (szerk.): Héthatáron – Tanulmányok a határ menti települések földrajzából. – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Budapest, pp. 29-43.
- [24] ZAPATA-BARRERO, R. (2013): Borders in Motion: Concept and Policy Nexus. – Refugee Survey Quarterly, Oxford Journals, Oxford, 2013 (32. évf.) 1. sz. pp. 1-23.

Lektorálta: Dr. Bajmócy Péter, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék

LONG TERM IMPACTS OF FLOODING EVENTS OBSERVED THROUGH FOCUS GROUPS IN FLOOD EXPERIENCED URBAN COMMUNITIES IN HUNGARY

András Molnár

*University of Pécs, PhD School of Regional Policy and Economics, PhD student,
molnar.andras@ktk.pte.hu*

Abstract

Record level floods have long lasting effects on local communities and individuals, who experienced them. Depending on the actual circumstances these events might put people to “live in the fear of rain”⁶⁵, but the massive response and recovery efforts, that communities could observe and benefit from external sources could generate a false sense of safety. As the number of floods is expected to increase in the future, it is important to understand, how local communities cope with the burden of such events on a longer run. Floods are the most common disasters worldwide, both in terms of population and number of affected countries. Hydro meteorological disasters have strong European relevance due their impacts on member states, communities and regional policy issues. For Hungary, floods are considered to be the most important natural hazards challenging local communities and national response capacities.

However the topic has strong contemporary policy relevance, there is small understanding on the unequal distribution of flood effects, and the long term changes and ramifications are still to be understood. Having a better understanding on the long term effects is an important base for long term planning of adaptation and resilience development measures. As part of a practical project focusing on the development of resilience among urban communities, this current research included focus groups in flood experienced urban communities. Following the framework provided by the Psychosocial Support Centre of Red Cross Red Crescent, this paper demonstrates the different results from two urban areas in Hungary. Using data collected during the focus group discussions I was able to draw two contradictory pathways, how a community and its members could react on the long run to a historical flooding event.

Keywords: floods; community resilience; disasters; urban areas

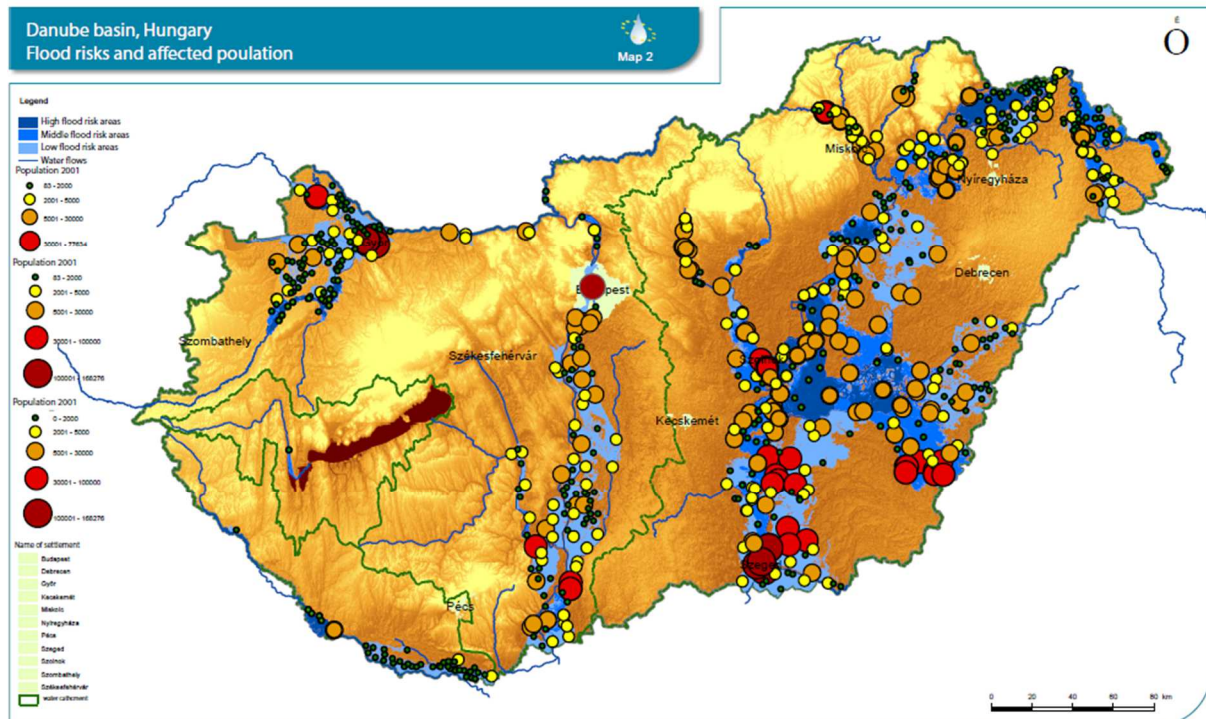
1. Introduction

Hydro-meteorological extremes are the most destructive natural hazards: approximately 20 million people died due floods between 1900 and 2013, the economic losses are estimated to be around 1,75 Tr USD. [1] Floods are the most common disasters worldwide, both in terms of population and number of affected countries. [2] Floods have strong European relevance due their impacts on member states, communities and regional policy issues. [3] The effects of flooding events can be crucial both on human health and on the economies affected. Hungary -located in the Carpathian-basin- is especially prone to hydro-meteorological disasters: 1/3 of the country’s territory is located on flood basins, including 700 settlements with the population of 2,5 Million. The endangered area contains 1/3 of Hungary’s agriculturally cultivated land, 2000 industrial facilities, 32% of its railway and 15% of its public road network. [4] Out of this 33%, 19% of Hungary’s land is considered to be in high risk of flooding. [5].

---

⁶⁵ See BRC-NI 2010

Figure 1: flood risks and the size of the affected population

Source: Autor's translation, Hungarian Hydrological Authority

https://www.vizugy.hu/uploads/csatolmanyok/96/map2_lakosság_arviz.pdf

Climate change projections ran on the European region point out the high probability of a shift towards more intensive summertime precipitation patterns. Intense rains can lead more frequent flooding on major river basins, just as it occurred in 2003 (and 2013). The winter precipitation is also expected to shift in the future across Europe, and this has implications for flood risks as well. [6] Focusing on Hungary, it is very likely that the frequency of extreme precipitation events will rise in the country. Climate modelling results show, that the change in rain patterns are very likely to elevate the occurrence of extreme rainfall from 1,3 thousandths to 2,5 thousandths in some regions in the country – this means a possible rise from 15 extreme rainfall events to 30 extreme rainfall events in a 30 year period. [7]

However extreme weather events related to floods are expected to rise in the future, it has to be stated, that changes in future flood frequency are complex, and do not solely depend on meteorological factors. Vulnerability to floods is defined with exposure, sensitivity and adaptive capacities. The author of this article shares the concern of Kundzewicz (2005): in many areas exposure grows faster than adaptive capacities, therefore vulnerability increases. The exposure of populations could grow with economic and technological advances as they make communities able to populate areas with higher risk of floods. [8] Technological, infrastructural development does not eliminate the risks, therefore agencies dealing with adaptation can benefit from a deeper understanding of social consequences and a deeper knowledge about the drivers of vulnerability. In the light of these above stated facts, understanding the psychosocial and community effects of flooding events is an important step for successful adaptation measures.

2. Impacts of floods on local communities

Floods have crucial effects on individual human health and on community dynamics. Individual mental health and psychosocial effects have long been established, but most of the

studies are focused on single outcomes or factors, that affect health. [9] Physical and mental health effects, as well as social impacts of floods have been researched by different disciplines over the time. Concluding past research results, psychosocial ramifications may be deeper in longer term and social impacts are not fully understood and could be more complex. [10] However there is an extended literature explaining long term health effects of floods, including NCDs, malnutrition, PTSD, depression and anxiety [11], community affects are still to be understood. However, many NGOs and charities are aiming to elevate the suffering caused by floods among flood prone communities, a deeper understanding of community resilience by practitioners is still under discussion. [12]

Past research shows that social distribution of health effects is unequal: as lower socioeconomic factors and housing conditions affect people's ability for ensuring their resilience in means of insurance and replacement of property and goods, also utilise their connections with others simply by asking for assistance. Social impacts of evacuation, displacement and the events of restoration period have serious consequences for health. [10] Tapsell et al. (2002) described different psychosocial impacts of floods. Stress due to traumatizing events and the challenging situations during recovery expected to cause severe reactions. The severity of the impact represents the sufficiency of coping and supporting capacities. The stress associated with a particular disaster is not limited for a short period of time: both short-term and long-term stress reactions can be evident in disaster victims. Different factors and events can trigger past stressors and re-traumatize the victims: subsequent precipitation is observed to cause anxiety for flood victims. [13] A British Red Cross report formulated this dread in a very tangible way, using the words of a flood victim in Greater Belfast area: "living in the fear of the rain". [14]

Floods have effects on the individuals' relationships both within households and externally, which can be positive and negative direction, as well as in the form of relationship problems. [13] Assanangkornchai et al. observed more positive than negative effects on social relations, explained with increased empathy within victims' communities, however increased difficulties in work and unemployment were also formulated. [15] The importance of community support for flood victims can be seen through Miller's and Brockie's paper. Using poetic inquiry, the authors asked elderly flood victims in Queensland to write poems about their most powerful experiences and feelings related to floods, and showed the significance of social connectivity. [16] People's relation to their neighbourhood, their place can be also affected by floods. Place is an important component in health, and an important factor of forming individual and collective identity. Relationship between people and place can be disrupted or transformed by floods, an extreme event can change radically how people relate to their locality. This could be for example in the form of losing trust and sense of security. [17]

3. Methodology

This current research has been done in relation with the project "Community Resilience in Urban Areas" (CRUA), led by British Red Cross in partnership with the Danish and Hungarian counterparts, the Reference Centre for Psychosocial Support (PSCentre) and the Climate Centre. The focus groups have been organised following the workshop guide developed by PSCentre. [18] To adapt to the national circumstances and bridge the linguistic barriers, a Hungarian version has been formulated.[19]

The objectives of the focus groups were:

- to understand the effect of flooding on community structures and coping mechanisms,
- to identify new ideas and solutions in relation to community resilience and psychosocial support in urban areas. [18]

The focus groups were divided to four sessions focusing on different aspects of the topic: (1) introduction, (2) past and current experiences, (3) good practices and (4) wrap up. The introduction aimed to set the scene and discuss the technicalities, also to make the participants comfortable. The second session focused on the understanding the effect of flooding on the community structures and coping mechanisms. Among several questions the discussion was drawn to the coping mechanisms and long term changes in the communities caused by the flooding event. During the third part the participants discussed good examples identified by themselves and brought in by the facilitator. [18], [19] In the scope of this paper I discuss the findings of the second part of the focus groups.

3. Results

Through the year 2016 four focus groups have been organised in four flood experienced urban areas in Hungary: Nyergesújfalu, Szeged, Mohács and Vásárosnamény. Two focus groups out of four have been discarded in this research due the participants' lack of flood experience. Focus group discussions held in Nyergesújfalu (N=14) and Vásárosnamény (N=9) had sufficient number of participants with first hand experiences both as victims and responders. Nyergesújfalu is located on the Danube river bank. The town of 7400 people experienced increasing frequency of harmful flooding events in the last decades. The record level flood in 2013 affected new areas of the town and disrupted the life of the community in a never seen scale. The town does not have efficient infrastructure to protect the properties, therefore many dwellings and commercial buildings have been flooded. Vásárosnamény (population of 8700) is located in the Upper-Tisza flood basin and experienced a devastating flood in 2001. After this event large scale infrastructure investments were initiated, dams were enforced and flood control reservoirs have been established. Both towns have smaller waterbodies joining the major rivers, causing additional risks. Both Vásárosnamény and Nyergesújfalu experienced large-scale national governmental and civil society response during the floods and remarkable overarching external involvement in recovery and restoration activities.

The focus groups participants have been identified and invited with the assistance of local community leaders. As the author of this article led the recovery activities of the Hungarian Red Cross after the floods in 2013, contacts with flood victims in Nyergesújfalu have been already established. In Vásárosnamény the assistance of the local Red Cross chapter was requested in order to reach the target community members.

The second part of the focus groups identified a main difference between the two settings: while in Nyergesújfalu people expected the inundation, flooding of Vásárosnamény occurred with surprise when a dam broke. Both towns experienced a long physical recovery, lasted more than a year. Both focus group participants described a community response based on solidarity and unity. "We acted as one" (Vásárosnamény), "there was no need to introduce strangers, everybody had the same goal and was here to help" (Nyergesújfalu). A local governmental official recalled a memory, when she drove down the streets using the car's PA (loudspeaker) to ask for immediate assistance in sandbag filling from citizens to prevent the flooding at an industrial facility – in a few minutes hundreds volunteered to defend the factory.

Assessing the stressors and the devastation on personal and community level, participants described the situation like "a race with time and water levels". Older participants shared the frustration of physical inability to even lift their belongings up to a higher and safer place. Hopelessness, "beating the impossible" appeared in both focus groups. Loss of personal belongings, precious memories like books and photos mentioned in both locations with strong emotions due their "irreplaceable" nature. In Vásárosnamény lack of time to prepare was one of the biggest stressor – the dam break was not expected and in the sudden onset disaster

some people didn't know what to do, puzzlement made people more traumatized. Telephone connection was not possible as land lines were damaged, this made the communication with relatives impossible. Anxiety and worry about relatives was described through participants' statements. Isolation expanded the spatial distribution of effects as many families had children taking their studies away from the affected area, leaving them without proper information about the safety of their relatives and belongings. (In 2001 cellular networks were less developed and mobile phone penetration wasn't significant). Worrying about livestock and livelihood are also mentioned multiple times by participants. On the first responder's side, a participant, who worked at the gas utility during the floods, reported the main stressor to be the isolation itself. He worked at one of the utility's pressure regulator station surrounded by water and had the responsibility to prevent any possible incidents due leaks, congestion or other causes. As phone lines were down, he used URH radio to communicate with his colleagues, but was not able to speak with his relatives directly. His colleagues on the other side of the radio passed and relayed messages between him and his family on a daily basis. The two focus groups discussed long term effects extensively. As dams are not sufficiently developed and the water levels were never seen in Nyergesújfalu, different impacts have been described. Most strongly, people share a common fear of future flooding. A participant said that she lives in uncertainty about her future, because she does not know, when the next flood will occur - others have described similar feelings. During the last floods in 2013 water levels reached a new record, and families never experienced inundation before became flood victims, therefore this uncertainty spread among community members. Secondary floods due overwhelmed sewage infrastructure caused additional damages made the whole city affected by the disaster. People experienced fast depreciation of property located in newly affected areas: houses lost their value due elevated risks. The property depreciation has an emotional dimension besides clear financial effects: a participant from Nyergesújfalu told that her grandchildren don't want to inherit her house, because it is located in a flood prone area. The building was never flooded before 2013 and considered safe for generations. Focus group participants in Vásárosnamény described opposite long term impacts through the session. After the floods in 2001 large scale programs have been initiated to achieve fast recovery and develop sufficient infrastructure to reduce future risks. Most of the flood victims were compensated by charities and by the government, houses have been rebuilt and victims received different means of humanitarian aid. The dyke infrastructure has been strengthened and elevated, emergency flood reservoirs have been built, the developments were widely communicated among local population. The effects of the large scale response, recovery and infrastructure development are clear: after refreshing their memories on the difficulties experienced during the disaster, they described a strong sense of safety and deep confidence in the stability of dykes. Responding to the question "what would happen if a dyke fails?", one participant said that what happened in 2001 could repeat again and everyone will be compensated generously just as 15 years ago. Participants agreed that individuals in their community could lack of individual preparedness and awareness about needs to be taken in case of a failure.

Table 1.: summary of focus group considerations

	Nyergesújfalu	Vásárosnamény
Timeline	Time to prepare. Flooding was inevitable but the never seen water levels caused surprises. Long physical recovery (up to 1 year).	Sudden onset disaster, occurred as a surprise, destructive waves with large momentum. Long physical recovery (up to 1 year).
Community response	Acted as one. Large external assistance (volunteers and govt. forces). Limited recovery funds.	Community acted as one. Large external assistance, strong govt. response. Comprehensive compensation provided.
Stressors (during flood)	hopelessness fight against water (perceived as impossible) loss of irreplaceables “race with time and water levels” physical inability (older participants) caused frustration	unexpected event, onset trauma loss of irreplaceables puzzlement, didn’t know what to do worries about relatives and livestock isolation (landlines were down)
long term effects	uncertainty, frustration about future floods geographically extended (higher water levels) no insurance schemes in place property depreciation – both flooded and non-affected housing prices went down → fear of immobility inheritance issues and emotions related to heritage	false sense of safety (due to hydrological infrastructure developments) false sense of financial safety (confidence in experienced compensation - dependence on outside assistance – eg. govt., NGO, but no insurance schemes in place) lack of individual preparedness and awareness unprocessed feelings among mid-age population

4. Results

During the conference at University of Miskolc (HU, Tavaszi Szél 2017) peers draw my attention on the fact that two focus groups are sufficient, but only cover the standard minimum needs for a valid interdisciplinary social research. The other two focus groups were discarded due the lack of the participants’ relevant experience and involvement in past floods. Also, from a social science approach the different number of focus group participants weakens the validity of the results. Another factor is the participation of different genders – the only male participant in Nyergesújfalu left at the beginning after the introductory session, Vásárosnamény group had also unequal distribution with more women than men. Even though the location and the time of the focus groups were set together with local community leaders to make the participation possible for a diverse group as it possible, many male participants cancelled last minute. Therefore it would be beneficial during further research activities to find ways to involve more male and young voices, even if speaking about problems and damages might be culturally hindered. In spite of all these this current research was the first known attempt to investigate long term flood impacts on urban communities in

Hungary. As it will be shown through the next paragraphs, the findings fit and complement the available academic knowledge on flood impacts and highlight the relevance of vulnerability and resilience studies in the country.

Short term effects resulted by the two flooding events are in line with the existing literature. Loss of irreplaceable personal items, like memorabilia, is described as most important loss during the spring floods in 2000, Northeast-England. [13] Elevated stress levels and hopelessness often leads to anxiety and depression. Hopelessness caused by underinsurance could be mitigated with the provision of sufficient insurance schemes. [20] However, there is a national flood pool (former Wesselényi Miklós Fund), it is not penetrated affected the population and rarely known by potential flood victims.

Isolation and indirect communication with relatives put additional stress on responders. Fritz and Mathewson described that face-to-face or verbal contact is essential for relieving the anxiety. Second-hand information only acts as palliative, it does not cover the needs of the anxious person. [21] Climate change increased the uncertainty related to extreme weather events, including their variability, frequency and scale in the Danube region. [22] The uncertainty described by participants in Nyergesújfalu could be considered as a community interpretation of the changed hydro-meteorological hazard patterns, and highlights the need for a comprehensive adaptation strategy. Nyergesújfalu focus group also touched upon the relationship between the community and the place: the example of the grandson, who does not want to inherit the house due the changed risks can be considered as a manifestation of what Tapsell and Tunstall described in their paper. [17]

Participants in Vásárosnamény described a high confidence in their security as large scale infrastructure developments has been deployed in the last decade. This finding is correlated with the concept of “dyke-risk”. Communities located under (newly) built dykes experience a growth and development, but existing risks are not taken into account entirely as hydrological infrastructure does not abolish risks. Due to imprudent risk assessment development is encouraged in the “flood exempted” areas, leading to increase the possible impacts of a dam failure. [23] This false sense of safety confirms the relevance of the concept “dyke-risk” in Hungary.

5. Conclusion

This study described the effects of flooding events on emotional well-being and resilience of affected local communities. Workshop participants draw two different paths: (1) a community, that have insufficient hydrological infrastructure to reduce risks can live in the fear of future floods and; (2) a community, that put large confidence in built infrastructures and neglects existing risks. Both cases have a strong message: social vulnerability should be taken into account during planning and implementation of disaster risk reduction initiatives. Infrastructural measures should be accompanied by preparedness and awareness raising, vulnerability should be reduced as outcome of DRR measures.

As a first attempt to discover long term effects of floods in a flood prone country, this paper showed examples and concerns in need of attention. It highlighted directions that might be researched further in the near future, and supplemented the existing national interdisciplinary literature in Hungary with the introduction of social aspects into the discussion around disaster risk reduction.

Acknowledgements

The focus groups basing this paper were organised in the frame of the project “Community Resilience in Urban Areas” (ECHO/SUB/2014/695784), supported by the European Commission Directorate General for Humanitarian Aid and Civil Protection. However the project was co-financed by DG ECHO, the findings of this paper not necessarily represent the views and position of the European Union. I would like to express my gratitude for the colleagues of Psychosocial Reference Centre who developed the methodology that I used, and Anna Skordai, a student of Károli Gáspár University, who participated as a volunteer note taker during the events as well for the community leaders assisted the focus groups. I am also thankful for the colleagues of the Hungarian Red Cross as they are constantly supporting my experiment to go deeper in this topic.

References

- [1] S. Maskey and P. Trambauer, “Hydrological modeling for drought assesment,” in *Hydro-Meteorological Hazards, Risks, and Disasters*, P. Paron and G. Di Baldassare, Eds. Amsterdam: Elsevier, 2015, pp. 263–282.
- [2] R. Miniati and C. Iasio, “Vulnerability to Earthquakes and Floods of the Healthcare System in Florence, Italy,” in *Assessment of Vulnerability to Natural Hazards: A European Perspective*, J. Birkmann, S. Kienberger, and D. E. Alexander, Eds. Amsterdam: Elsevier, 2014, pp. 75–89.
- [3] A. L. Vetere Arellano, A. De Roo, and J.-P. Nordvik, “Reflections on the challenges of EU policy-making with view to flood risk management: Actors, processes and the acquis communautaire,” in *Flood Risk Management in Europe*, S. Begum, M. J. F. Stive, and J. W. Hall, Eds. Dordrecht: Springer, 2007, pp. 433–468.
- [4] I. Orovecz, C. Korondi, A. Palócz, L. Seemann, and P. M. Varga, *Napjaink Polgári Védelme*. Budapest: Novorg Kiadó, 1997.
- [5] J. Szabó, J. Lóki, C. Tóth, and G. Szabó, “Természeti veszélyek Magyarországon,” *Foldr. Ert.*, vol. 1–2, pp. 15–37, 2007.
- [6] G. R. McGregor, C. A. T. Ferro, and D. B. Stephenson, “Projected Changes in Extreme Weather and Climate Events in Europe,” in *Extreme Weather Events and Public Health Responses*, W. Kirch, B. Menne, and R. Bertollini, Eds. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, 2005, pp. 13–24.
- [7] (OMSZ) and (ELTE-MET), “Klímaváltozási forgatókönyvek a Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégiához,” Budapest, 2006.
- [8] Z. W. Kundzewicz, “Is the Frequency and Intensty of Flooding CHanging in Europe?,” in *Extreme Weather Events and Public Health Responses*, W. Kirch, B. Menne, and R. Bertollini, Eds. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, 2005, pp. 25–32.
- [9] K. Walker-Springett, C. Butler, and W. N. Adger, “Wellbeing in the aftermath of floods,” *Heal. Place*, vol. 43, no. October 2016, pp. 66–74, 2017.
- [10] B. Carroll, R. Balogh, H. Morbey, and G. Araoz, “Health and social impacts of a flood disaster: responding to needs and implications for practice.,” *Disasters*, vol. 34, no. 4, pp. 1045–1063, 2010.
- [11] K. Alderman, L. R. Turner, and S. Tong, “Floods and human health: A systematic review,” *Environ. Int.*, vol. 47, pp. 37–47, 2012.
- [12] L. (British R. C. Devaney, “nimbus - Understanding Resilience,” Belfast, 2016.
- [13] S. M. Tapsell, E. C. Penning-Rowsell, S. M. Tunstall, and T. L. Wilson, “Vulnerability to flooding: health and social dimensions,” *Philos. Trans. R. Soc. A Math. Phys. Eng. Sci.*, vol. 360, no. 1796, pp. 1511–1525, Jul. 2002.

- [14] BRC-NI, “Living in fear of the rain,” 2010.
- [15] S. Assanangkornchai, S. Tangboonngam, and J. G. Edwards, “The flooding of Hat Yai: predictors of adverse emotional responses to a natural disaster,” vol. 89, no. May 2003, pp. 81–89, 2004.
- [16] E. Miller and L. Brockie, “The disaster flood experience: Older people’s poetic voices of resilience,” *J. Aging Stud.*, vol. 34, pp. 103–112, 2015.
- [17] S. M. Tapsell and S. M. Tunstall, “‘I wish I’d never heard of Banbury’: The relationship between ‘place’ and the health impacts from flooding,” *Heal. Place*, vol. 14, no. 2, pp. 133–154, 2008.
- [18] M. Bird, C. Dinesen, L. J. Hansen, L. Vinther-Larsen, E. S. Akasha, C. Perera, and N. Wiedemann, “Report on the work conducted under task C of the Community Resilience in Urban Areas (CRUA) project,” Copenhagen, 2016.
- [19] A. Molnár and L. Devaney, *Közösségi Reziliencia Városi Környezetben*. Budapest: Magyar Vöröskereszt, 2016.
- [20] S. Hajat, K. L. Ebi, R. Kovats, B. Menne, S. Edwards, and A. Haines, “The Human Health Consequences of Flooding in Europe: a Review,” in *Extreme weather events and public health responses*, H. Berlin, W. Kirch, B. Menne, and R. Bertollini, Eds. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, 2005, pp. 185–196.
- [21] C. E. Fritz and J. H. Mathewson, “Convergence Behavior in Disasters,” *Comm. Disaster Stud.*, vol. 476, no. 9, 1957.
- [22] T. Glade, M. Pavlovič, and M. Papatoma-Köhle, “Introduction,” in *SERISK 2014. Guideline on climate change adaptation and risk assessment in the Danube macro-region*, M. Pavlovič and A. Horváth, Eds. Budapest: National Directorate General for Disaster Management, Hungary, 2014.
- [23] P. Pigeon, “Dike Risk: Revealing the Academic Links Between Disaster Risk Reduction, Sustainable Development, Climate Change, and Migration,” in *Identifying Emerging Issues in Disaster Risk Reduction, Migration, Climate Change and Sustainable Development: shaping debates and policies*, K. Sudmeier-Rieux, M. Fernández, I. M. Penna, M. Jaboyedoff, and J. C. Gaillard, Eds. Cham: Springer, 2017, pp. 67–80.

Reviewer: Zoltán Szabó PhD, associate professor, University of Pécs, Faculty of Business and Economics

DEMAND AND SUPPLY FACTORS IN THE EDUCATION OF OFFICER CANDIDATES

Judit Stummer

*Szent István University, Doctoral School of Management and Business Administration,
PhD student, stummer.judit@uni-nke.hu*

Zoltán Jobbágy Dr. habil.

*National University of Public Service, Faculty of Military Science and Officer Training,
associate professor, jobbagy.zoltan@uni-nke.hu*

Abstract

The more than 200-year-long history of Hungarian military higher education has been characterised by constant reorganisations. A few years ago, officer training reached another turning point. In connection with the restructuring of public administration, a new operator appeared on the Hungarian higher education market, through the integration of institutions previously⁶⁶ offering public service training: on 1 January 2012, the National University of Public Service (NUPS) was founded and the Faculty of Military Science and Officer Training (FMSOT) became the new educational basis. Upon their entry to military higher education officer candidates – as students with a dual legal status – choose not only an educational institution, but also a specific workplace.

Due to the special nature of training, the background of military higher education is very complex; therefore the subject must be approached at a macro-level. This study will give a brief overview of the key factors that define demand: ongoing processes in the security policy environment, Hungarian practices of defence and military capability planning, the development of defence expenditure, the task system of the Hungarian Defence Forces, and the unique features of military higher education. We shall analyse the supply side of basic officer training using statistical enrolment data for recent years and key results from the questionnaire completed in the 2015/2016 academic year by officer candidates studying at the FMSOT. Due to limitations in terms of size and scope certain aspect of the research will be published in a separate study. Thus the authors do not address the economics of professional military education of officers, its revenues on individual and societal levels, and certain requirements on recruitment and selection.

Keywords: Hungarian Defence Forces, Faculty of Military Science and Officer Training, military higher education, officer candidate, public service

1. Research objectives

The objective of our research is to review the fundamental factors of demand that define officer training, with the help of relevant professional literature, and to explore emotional and rational factors behind the career choice of young people applying for military higher education, using empirical data collected from officer candidates at the FMSOT, then analyse the student segments based on these variables and propose suggestions on how to solve the problems addressed in this study.

---

⁶⁶ Zrínyi Miklós National Defence University, Police College, Corvinus University of Budapest Faculty of Public Administration

2. Methodological background

We based the determination of demand factors mostly on secondary data: previous studies and international and Hungarian statistical data. Primary data registration took place between May-June 2016. Officer candidates received a hard copy of the anonymous, standardised questionnaire that was to be filled in independently. The questionnaire, which consisted of 31 questions, was divided into several structural blocks. To simplify processing, mainly quantitative data were collected, but qualitative methods were also used (e.g. word association). Enrolment data related to basic military training was analysed according to the applicable legislation, using information provided by the Office of the Dean of Studies of the FMSOT and the database of the Educational Authority. Data entry and data processing were carried out using the IBM SPSS 22.0 statistical program pack.

3. The factors determining demand

3.1. Security policy environment

The framework of Hungary's security and defence policy is defined by our membership in NATO and the European Union. The security of our country is based partly on cooperation with our allies and partly on Hungary's own resources – the capabilities of the Hungarian Defence Forces and the commitment of our citizens. Changes in the security environment also manifest themselves in the policies of alliance systems, impacting the philosophy of defence and military capability planning of individual nations, including Hungary [1]. Due to the global shift in power, the spread of terrorism, and the refugee and migrant crisis of recent years, the European Union and NATO also took clear steps to strengthen cooperation in the area of security policy: among other measures, in 2016 a decision was made to set up the European Defence Fund and support was given for joint NATO-EU military operations [2]. Security policy changes can be tracked clearly in the legislative activity of countries, in strategy formation, and in the adaptation of international military concepts, as well. One of the documents that define the security and defence policy of Hungary is the National Security Strategy, which specifies the security risks Hungary faces and the actions and resources required for their management [3]. The National Military Strategy, which lays down the strategic objectives and principles of the Hungarian Defence Forces and the budget required for the execution of its tasks, is based on the principles of Hungary's National Security Strategy [4]. Recent events in global politics have made it indispensable to review the security policy documents in force, which were accepted in 2012 – this work process began in November 2016, with the involvement of several government bodies [5].

3.2. The task system of the Hungarian Defence Forces

The Hungarian Defence Forces (HDF) is a public organisation under civilian control, operating with a hierarchical structure, which during peacetime is based on volunteering and in a state of emergency or preventive defensive position on volunteering and conscription. The control and management of the Hungarian Defence Forces follows the provisions of regulatory documents that govern the operation of the Ministry of Defence and the General Staff. The Ministry of Defence is a central public administration body with a dual function: it carries out the tasks related to planning and organising the defence of the country and is in charge of the control and military command of the Hungarian Defence Forces.

The direction of military capability development is defined by the Constitution of Hungary [6], the Act on National Defence and the Hungarian Defence Forces [7] and the National Military Strategy, which is based on Hungary's National Security Strategy. Pursuant to these

documents, the basic task of the Hungarian Defence Forces is to provide military protection for the independence, territorial integrity, and borders of Hungary, carry out the joint defence and peacekeeping tasks arising from international treaties and humanitarian activities, and manage major industrial and natural disasters.

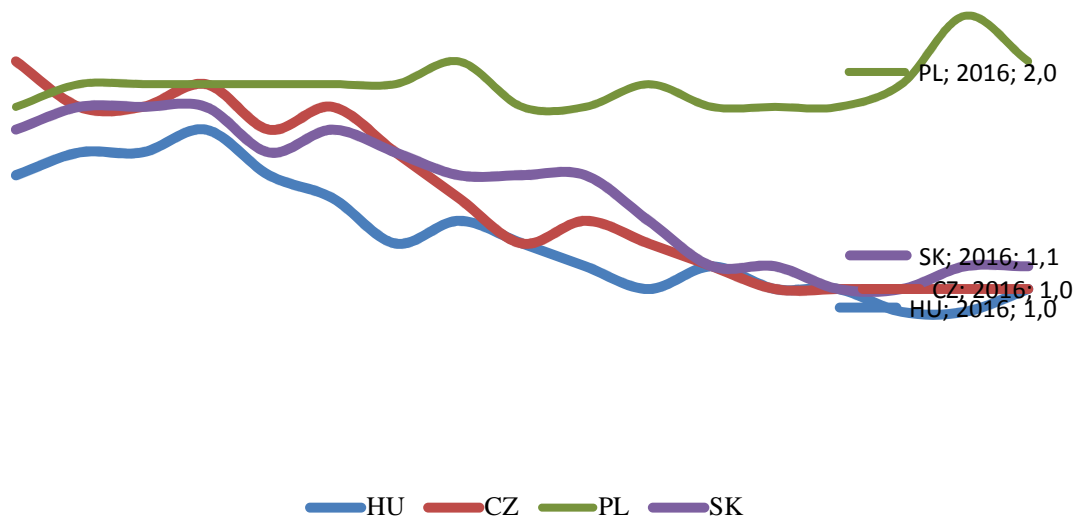
In today's extremely volatile international environment it cannot be predicted which of the emerging sources of risk will turn into a major threat. However, we can be certain that the role and significance of military security is continuously increasing. Modern states need well-equipped, highly mobile, and versatile forces to manage external attacks and conflicts. Accordingly, the Hungarian Defence Forces, too, must be able to contribute to the defence of Hungary in line with new challenges and risks [8].

3.3. Defence expenditure and the financing of the Hungarian Defence Forces

Professional literature on defence economy defines defence expenditure as the total expenditure on creating the defence capability of a country and maintaining it at a certain level or increasing – or possibly decreasing – it. Defence expenditure is highly diverse and the definition of its components is different for every country. The main elements in the defence budget of NATO member states – in line with the recommendations of the Alliance - are staff expenditure, operational expenditure, military technology procurements, R&D, infrastructural investments, and other expenditure [9]. When earmarking amounts for defence, the basic principle is that the allocation of resources should be optimal in terms of the defence of the country. Expenditure planning typically uses one of two approaches: either the limit of the defence budget is used to determine the most efficient combination of resources, or the most cost-efficient method is used to establish the defined defence potential [10].

According to data from a publication written in the early 2000's which analysed the defence budgets of the countries of the world, between 1960 and 2000 the 161 countries examined still spent on average 3-3.5% of their GDP on defence and armaments [10]. An analysis from a few years later revealed that due to the economic crisis, which started to unfold in 2008, the countries of the Euro-Atlantic region were struggling with a major shortage of resources, and resources earmarked for defence were given increasingly lower priority within the hierarchy of the national budget. In every country included in the survey the reason for the dramatic reduction of expenditure was an attempt to reduce national debt and re-balance the budget [11].

The defence expenditure of the countries in our region has hardly changed in recent years. In 2016, only Poland satisfied the informal recommendation of NATO - according to which member states should spend at least 2% of their GDP on defence [12] –, while Slovakia, the Czech Republic, and Hungary did not materially increase their defence budget. (Figure 1)

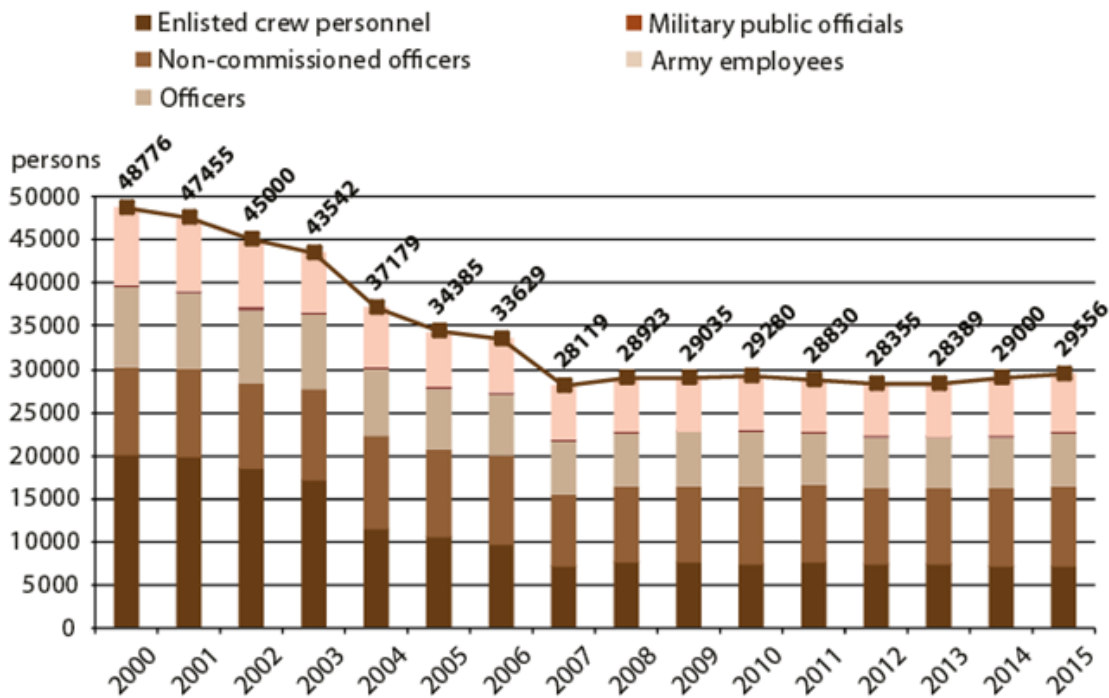
Figure 9: Military expenditures of the V4 countries as percentage of GDP (2000-2016)

Source: [13], own construction

In the coming years, State resources spent on defence are expected to increase in Hungary, as according to plans, under the ten-year complex defence and military development – which was launched this January with the aim of modernising the Hungarian Defence Forces – expenditure will reach at least 2% of Hungary’s GDP by 2026 – and if justified, already by 2024 [14].

3.4. Personnel of the Hungarian Defence Forces

Personnel is composed of professional and limited-contract soldiers on active duty, volunteer reserve personnel, government officials, and civil servants (Figure 2). Authorised strength is defined according to the division of personnel categories, in such a way that it can ensure full satisfaction of the tasks of the Hungarian Defence Forces according to its basic mission. Pursuant to the legislation in force the authorised total strength of the Hungarian Defence Forces is currently maximised in 31,080, from which at any time 500 are officer candidates [15]. Officer succession is mainly ensured by graduates from military higher education.

Figure 2: Changing of the Personnel of the HDF (2000-2015)

Source: [16]

Beyond financial resources, the operation of the Hungarian Defence Forces is defined to a great extent by the available human resources. Since military organisation based on volunteering was implemented, the Hungarian Defence Forces – as one of the largest employers in Hungary – has been sensitive to the dynamic socio-economical processes, yet it has reacted to changes in the labour market more slowly than could be expected. The reform radically altered operational characteristics: personnel recruitment and the principle of reserve creation were transformed. Unfortunately, the mechanisms of the system based on voluntary commitment are subject to stresses [17].

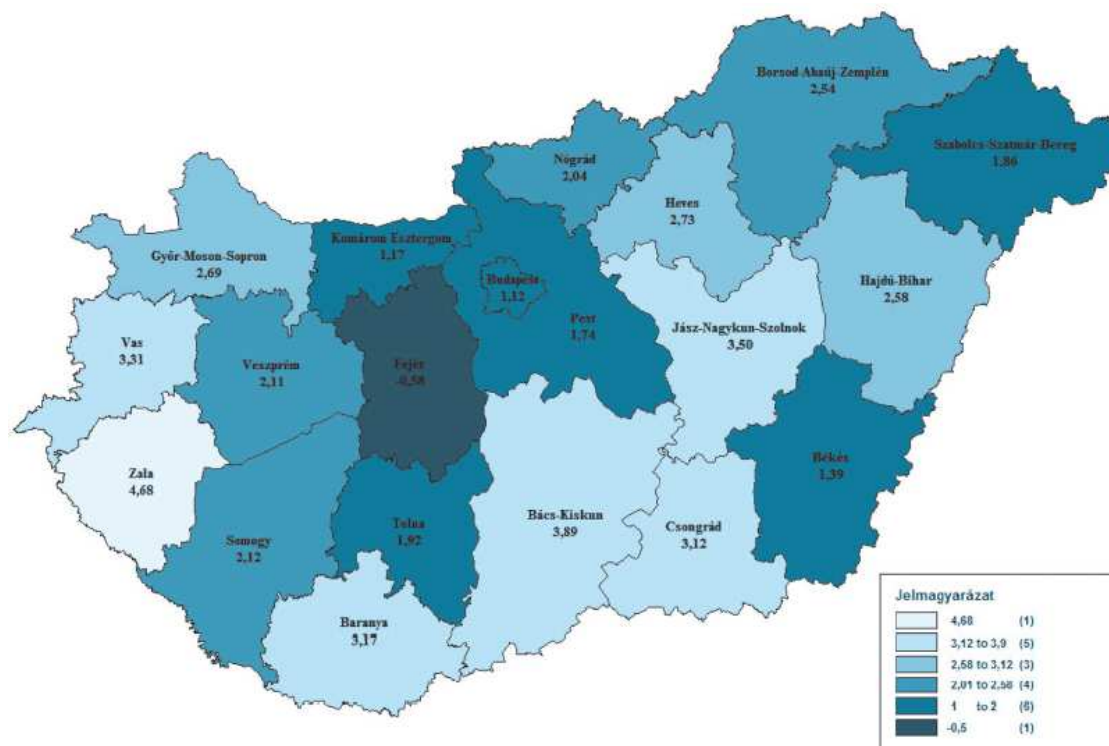
In recent years, several measures have been taken to remedy the shortage of personnel in the organisation, provide new human resources, and improve retention. The last of these came in 2015, when a comprehensive wage development program was launched – as part of the military and law enforcement career path - which will bring a 50% increase in the remuneration of soldiers by 2019. In addition, the Ministry is striving to adapt to the conditions of the labour market by improving the systems of promotion and social welfare [16].

3.5. Public support

Even though in the early 2000's the creation of a professional army enjoyed considerable public support, in Hungary, too, we find the general tendency – which has a major impact on the labour market options of the Hungarian Defence Forces – of the continuously diminishing prestige of the armed forces and military careers, as a result of changes in the value system of the public [19]. In order to prevent the loss of prestige, which leads to restructuring, and the continued moral amortisation of the military, the current defence command has set the strengthening and retention of trust by citizens as an ongoing goal in its strategic documents.

When examining the social legitimacy of the military Tibori et al [20] started from the assumption that the more realistic the public image of the current and future tasks of the Hungarian Defence Forces is – especially among the generation that is the basis of new human resources, the more likely that military organisations will be able to count steadily and reliably on people volunteering for service.

According to a survey of a representative national population sample in Hungary, the social value of a military career was rated favourably mainly by people between the ages of 20 and 30 living in the capital or in a city, with university or vocational secondary school qualifications, while adequate economic appreciation of soldiers was considered important primarily by adults interested in foreign affairs and security policy issues. According to the results obtained, the consistency of social value and economic appreciation showed a varied picture across the different regions of the country [21]. (Figure 3)

Figure 3: Prestige consistency of the military profession
Source: [21]

3.6. Military higher education

Operating rights over the National University of Public Service are exercised jointly by the ministers in charge of the development of public administration, justice, law enforcement, and defence, through the Operating Board. The officer candidates pursuing their basic military training at the Faculty of Military Science and Officer Training are students with a so-called dual employment status – their status is defined in specific legislative provisions and available benefits are covered from the budget of the Ministry of Defence. On the basis of the scholarship contract signed with the Chief of Staff, future officers are in a service relationship with the HDF as officer candidates during their entire training, assigned to the Ludovika Battalion. Following the successful completion of their studies, the Hungarian Defence Forces establishes a service relationship with candidates, who – in line with military tradition – receive their first officer’s rank (second-lieutenant) at the central promotion ceremony.

The enrolment cap of the NUPS is regulated by a Government Decree, according to the joint recommendation of the ministers in charge of its oversight. The distribution of student numbers according to Faculties is set by the Operating Board [22]. The number of new students who may enrol in military higher education is determined annually by the minister in charge of defence, according to the recruitment needs of the branch.

Until 2015, the enrolment cap for basic military training decreased continuously; compared to the overall enrolment cap for the NUPS it only reached 10% in the 2013/2014 academic year. Although there was a slight increase in the enrolment cap for the 2016/2017 academic year, it still fell short of the 10% ratio (9.5%); what's more, in the 2017/2018 academic year the ratio of new students will drop to 8.3% due to an increase of the enrolment cap for basic training at the University. (Table 1)

Table 7: Permitted number of BSc students* of NUPS (2012-2017)

	2012**	2013	2014	2015	2016	2017
total	1017	1470	1542	1306	1264	1450
public administration***		650	730	490	470	470
enforcement		645	657	669	572	720
military		150	130	105	120	120
national security		25	25	42	17	30
international and european sciences		-	-	-	85	110

Remark:

*grant-aided

** no details in 2012/13 academic year

*** political sciences and public administration from 2016/17 academic year

Source: [23], [24], [25], [26], [27], [28], own construction

4. The supply side of officer training

4.1. Statistical data

The unfavourable change in the number of students applying for higher education in Hungary and the radical reform of basic training have also impacted basic military training [29]; we must, however, highlight that the decrease exceeded the national average. From September 2014, the number of new students admitted for basic training at the FMSOT was well below 100, but in 2016 the admission cap specified in legislation was fully utilised.

In the area of military logistics, recent years have brought a slight, but continuous drop in the number of applicants. At the same time, a significant decrease can be seen in the number of applicants for the military leadership training. (Table 2)

Table 2: Number of BSc applicants at the Faculty of MSOT (2012-2016)

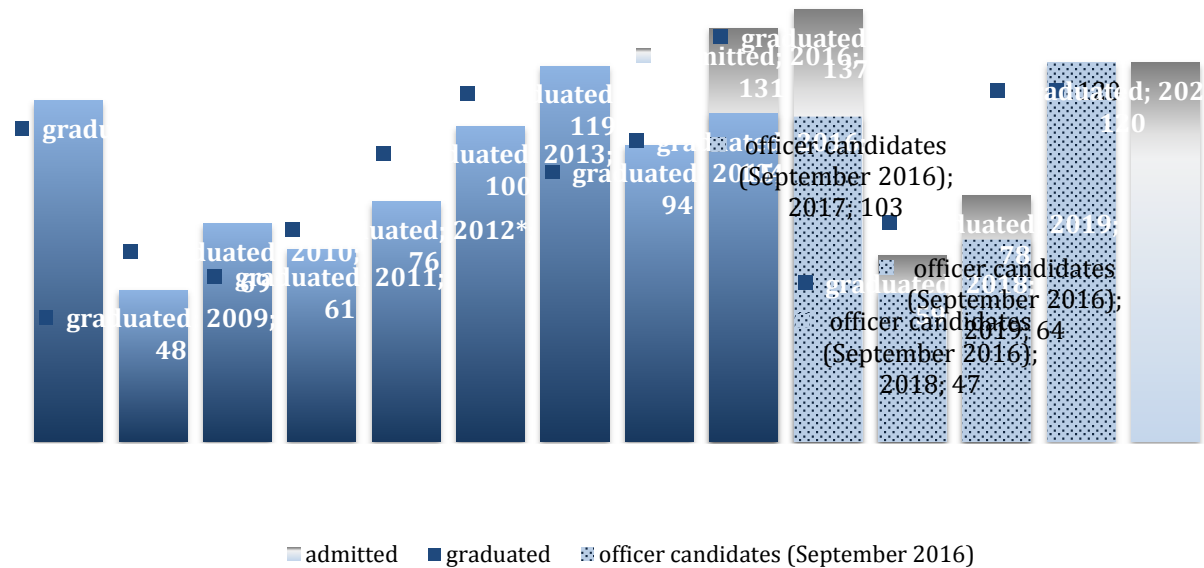
academic year speciality	2012/2013*		2013/2014		2014/2015		2015/2016		2016/2017	
	app-licant	admit- ted	app-licant	admit- ted	app-licant	admit- ted	app-licant	admit- ted	app-licant	admit- ted
military logistics			239	32	233	20	205	24	200	33
military maintenance			182	36	220	19	151	20	179	35
military leadership training			418	69	388	20	207	34	236	52
total	889	131	839	137	791	59	563	78	615	120

Remark:

* no details in 2012/13 academic year

Source: [30], own construction

Since the first full academic year of the NUPS (2012/2013), 417 second-lieutenants have been sworn in. Over the next four years – according to initial data for the 2016/2017 academic year – the number of officer candidates graduating from the Faculty of MSOT is expected to be 20% less than in the previous four-year period. (Figure 4)

Figure 4: Graduate students (2008-2016) and officer candidates (2017-2021)
Source: [23], [24], [25], [26], [27], [28], [30], Faculty of MSOT, own construction

4.2. The motivation of students

In connection with the examination of motives behind a decision it must be highlighted that there are always two factors that play a role in the value judgement of buyers: rationality and emotion. The ratio between reasons and emotions – which cannot exist on their own – is different for every person. The area of training and education is associated with particularly strong emotional content [31]. This finding is substantiated by a publication of Mang et al

[32], according to whom, instead of basing their decisions on economic or quality considerations, young students rely far more on their subjective judgement.

The motivation of young people enrolling in military higher education has been examined in several studies, some of which were written during the era when the forces were organised based on conscription, and some after conscription was abolished. In her empirical study Kanyóné [33] demonstrated that nearly half of the students who took part in the study came from low-income areas of the country, mainly from small villages, so it is not surprising that in their case job security and the opportunity to earn a degree were major motivating forces. At the same time, the study also found that compared to the past, the role of families in passing on a career has diminished, and the attraction of young people to a career as a military officer was primarily nourished by films and books – when they faced a different reality during their studies, they became disillusioned about their career choice.

Examining changes in career motifs Szelei [34] found that the motivation of students decreased each year, which resulted in their negative emotional state. Answers also revealed that, for example, the information they received before their application was more attractive than reality, which meant that after a while, initially enthusiastic students were forced to face problems arising from the training system. The study also pointed out that the “role confusion” of youngsters resulted mostly from the fact that during their studies they were at the same time soldiers and students in higher education.

In his study Szekeres [35] showed that officer candidates thought that a career as an officer commanded greater respect, and wished that society viewed their profession the same. Young people who chose a career in the military saw the army as a highly prestigious organisation offering comradeship, diversity, and secure work and livelihood.

4.3. Key findings of the primary study

At the time of data registration, the number of officer candidates at the Ludovika Battalion was 318, of whom 280 were men and 38 women. 232 paper-based questionnaires were returned, but as some were incomplete, only 216 could be assessed. The sample examined represented 67.9% of all officer candidates. 88.4% of the respondents were men, 11.6% women. A significant portion of officer candidates (84.8%) applied for military higher education after graduating from grammar school; 14.8% of the respondents came from vocational secondary schools. Nearly a quarter of officer candidates included in the sample (22.2%) had studied at a secondary school in Budapest or Pest County, and the number of students who had graduated from secondary schools in the Northern Great Plains (24.0%) and Northern Hungary (14.1%) regions was also significant. At the time of their admission to the FMSOT 3.7% of the respondents already held higher educational qualifications. 69.9% of the respondents decided on a military career typically in secondary school, while 19.4% of officer candidates made their decision in primary school or before that. During the admission procedure, a significant portion of respondents (94.9%) indicated the FMSOT as their first choice.

A key objective of the study was to investigate the factors behind the career choice of young people applying for military higher education and to establish clusters based on these factors and define their characteristics. With this in mind, in the first step we carried out the factor analysis⁶⁷ of the replies given to questions on motivation. Following the analysis, the 16 variables examined were grouped according to four dimensions.

---

⁶⁷ Remark: Varimax turn, KMO=0,710; Sig.=0,000; annotated cumulative variance: 52,1%

The first group contains variables strongly related to a military career (military knowledge, missions, physical fitness); at the same time, this factor also reflects emotional factors associated with a career in the military (serving the nation, challenge, wearing a uniform, masculinity of profession). The grouping elements of the second factor consist of practical considerations (e.g. vicinity to one's residence, interoperability between professional branches), but also include the variable of family tradition. The third dimension reflects striving for an independent life, and contains the factors of breaking free from the home environment and a secure scholarship. The last three original variables are classified into the third group. In this factor, experiences gained at secondary school and the influence of friends and acquaintances are dominant.

According to the factor structure thus established, we classified officer candidates studying at the FMSOT into various segments based on their answers to questions about the motivation behind their career choice. Group numbers were determined using hierarchical cluster analysis. After applying the Ward procedure, the sample of respondents was organised into three homogeneous parts.

The first cluster contained a significant portion of officer candidates: the group consisted of 109 people (50.4%). The second cluster numbered 25 (11.6%), while the third group 82 (38.0%). The highest proportion of students in their last year of studies was in the first group (17%), and the same was also true for 3rd-year students (10.2%). The distribution of 1st and 2nd-year students was the same in the first and third clusters (13.8%). The majority of women in the sample fell in the first group, while the second cluster only contained men.

Examination of motivation according to clusters revealed that the members of the largest group rated the specified factors – except for one item – below the average of the overall sample: a significant difference could be observed, for example, in connection with interest in military topics, athletic opportunities, a manly profession, or serving in missions. Military motifs were most dominant in the third cluster, whose members rated these factors significantly higher in these cases. In their case, breaking free from the home environment and the chance of a secure scholarship were also important. This intention is also evident among officer candidates in the second group, who also rated the importance of family tradition, the influence of friends and acquaintances and experiences gained at secondary school far higher than the average of the overall sample.

59.7% of the respondents said that they had only minimal knowledge about the Hungarian Defence Forces before being admitted to the Faculty. 20.3% of the respondents had no familiarity at all with military topics, while nearly as many (19.9%) considered themselves suitably informed.

Regarding individual clusters we find that the proportion of those who did not have any information was the highest in the first group (24 persons); on the other hand, the number of those who considered that they had comprehensive, or minimal knowledge before starting their basic military training was also highest in this group (75 persons).

Officer candidates considered that they did not have sufficient information about military higher education at the time they applied for it. Two-thirds of the total sample (66.2%) had only very limited information or none at all in this regard. In terms of distribution according to gender, 76% of women rated their knowledge as insufficient. Across individual years the ratio of those uninformed varied between 11.6% and 19.4%. The best-informed group (11.1%) can be found in the third cluster.

Regarding the evaluation of the sources of information on officer training⁶⁸ – in terms of the total sample – respondents mostly emphasized the role of the higher education portal (3.34),

---

⁶⁸ Remark: 5=great importance, 1=no importance at all

the FMSOT open-day event (3.10), and family members/acquaintances/friends (3.04) from the items given. It also came to light that the following, for example, played only a marginal role in gaining information about a career in the military: the website of the Faculty (2.92) or of the Ludovika Battalion (1.93), presentations by military recruiters (1.79), or the Alma Mater programme (1.34). On a scale of 1-5 the average of these factors hardly exceeded the median, if at all.

Cluster analysis revealed that the second group gave above-average ratings for the website of the NUPS, related social media pages, and the honvedelem.hu website. Members of this cluster also rated information learnt from Faculty graduates as significantly more important. Officer candidates in the first segment rated almost every variable examined below the average of the sample.

The study specifically examined opinions about the open day of the FMSOT, as well. More than a quarter of respondents (26.8%) said that they had not visited any FMSOT event aimed at assisting career orientation prior to their admission. The majority of the rest (74.0%) had attended the joint professional presentation of the Faculty and the Ludovika Battalion on at least one occasion. Nearly half (47.9%) of the respondents who had attended an open day (N=163; 75.5%) rated that the information they were given at the event did not match reality at all, or only minimally; only one student – from the third cluster – thought that the information they obtained at the event was realistic.

The answers received showed that regarding their professional future, officer candidates were definite: nearly three-quarters of them (71.8%) were clearly aware of their future options. Their numbers were the highest in the first segment; on the other hand, 11.1% of the total sample marked this at 1 or 2 on the interval scale. In the latter category, the number of those uncertain decreased proportionately to the length of time spent in officer training.

To the further question dealing with their career choice nearly two-thirds of all officer candidates (65.7%) replied that they definitely intended to complete the course they had chosen; at the same time 8 students – all men – did not consider it likely at the time of data registration that they would finish their studies. 20.4% of the respondents said that the training was different from what they had expected – their proportion was the highest in the first segment. At the time of the survey 8 students expressed a wish to study at a different higher educational institution, 3 of whom were in their final year.

Examination of the attraction to a military career showed that officer candidates listed primarily rational reasons. Analysis of the answers to open-ended questions (N=186) showed the greatest number of references (193) for concepts associated with the adjective “secure” (e.g. future, livelihood, workplace, job), a competitive salary, and career development. References to emotional factors – patriotism, calling, manly profession, challenge, wearing a uniform, serving one’s country – were significantly fewer (121) among the respondents.

5. Summary

Our study focused on investigating the demand and supply factors of basic officer candidate training in Hungary. Due to the special nature of this training, the background of military higher education is very complex; therefore in our study we analysed the impact of several – but far from all – macro-factors.

The demand side is defined primarily by processes in the security policy environment and Hungary’s membership in Euro-Atlantic alliance systems, which also impact the budgetary planning of Hungarian defence expenditure and the development of the defence capability of Hungary and of the structure of the HDF.

Beyond financial resources, the operation of the organisation is defined to a great extent by human resources. In the past more than 10 years recruitment and the principle of reserve creation have changed radically. One source of the stresses evident in the system based on

voluntary commitment is the transformed social environment. The Ministry is striving to manage the personnel shortage of the Hungarian Defence Forces and adapt more rapidly to labour market conditions by improving its system of remuneration, career development, and social welfare.

The enrolment cap for military higher education is defined by the minister in charge of defence, according to the human resources needs of the branch. Statistics showed that the enrolment cap for basic training decreased continuously until 2015: compared to the total enrolment cap for the NUPS it only reached 10% in the 2013/2014 academic year. Pursuant to the relevant government decree, in the 2017/2018 academic year the number of new students will drop to 8.3%.

We analysed the supply side through an empirical study of the motives of officer candidates studying at the FMSOT for their career choice and the enrolment statistics of the Faculty.

The following should be highlighted from the many results of the explorative study conducted in 2016:

- Respondents chose a military career typically during their secondary school years.
- Specific career motives weighed in differently in the three segments created after the cluster analysis. Members of the first group only rated family tradition above the average of the sample; all other variables examined were less important to them. In the second cluster, mainly the emotional factors of a military career dominate, with significantly higher importance given to the impact of secondary school years. According to the answers received, it was the third cluster whose officer candidates were most characterised by dedication to a military career: they rated both rational and emotional variables higher than the average of the sample.
- 20.3% of officer candidates had no information at all about defence issues before starting their basic training. A significant portion (59.7%) had only minimal information about the HDF prior to their admission.
- Two-thirds of the total sample (66.2%) had only minimal information, or none at all about military higher education at the time they applied to the FMSOT. The most well-informed group was found in the third cluster.
- 26.8% of the respondents had never visited an open-day event at the FMSOT prior to their admission. According to nearly half (47.9%) of those who had attended a career orientation event, the information they received – based on their experience – hardly matched reality, or not at all.
- At the time of data registration nearly two-thirds of officer candidates (65.7%) responded that they definitely intended to complete their course, while 8 students did not consider this likely. The ratio of those who were expecting something entirely different was highest in the first cluster.

In connection with enrolment data there may be an issue that although the Ministry has introduced a system of remuneration in 2015, which will increase salaries by 30% on average – to be followed by a further annual increase of 5% for the next four years – in 2015 the number of applicants for military higher education fell dramatically even compared to previous years. This is despite the fact that the introduction of the new military career model was given prominent publicity in the media; so it seems likely that economic considerations did not dominate the career – practically investment - decisions of the potential generation.

Examining the connection between the educational and labour market aspects of basic officer training we can conclude that the only market of second lieutenants graduating from the Faculty of Military Science and Officer Training – which enjoys a monopoly – is the Hungarian Defence Forces (monopsony), and that the wages of personnel do not follow the traditional conditions of the labour market, but are specified in legislation – typically for the long term – therefore the so-called Cobweb cycle [10], which can generally be observed in

higher education only applies to officer training in Hungary to a limited extent. In officer training, the periods which classically repeat themselves every 11-15 years may shorten, and with government intervention can be reduced down to just 2-5 years. In our study we showed that in recent academic years the number of young people applying for basic military training has still far exceeded the enrolment cap – although by a decreasing extent – so the market is still oversupplied. Therefore it is probable that a potential raise of the enrolment cap can still be met without problems in the coming period.

References

- [1] Szenes Z. (2012): *A Magyar Honvédség átalakítása (1989-2012)*[*Transformation of the Hungarian Defence Forces (1989-2012)*]. Honvédségi Szemle, 140 (6), pp. 5-10.
- [2] Trautmann B. (2017): *Egységkeresés.*[*Looking for Units*]. Magyar Honvéd, XXVIII (1), pp. 8-11.
- [3] 1035/2012. (II. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról [Government Decree on National Security Strategy]
- [4] 1656/2012. (XII. 20.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Katonai Stratégiájának elfogadásáról [Government Decree on the acceptance of the National Military Strategy]
- [5] honvedelem.hu (2016): *Munkacsoport alakul a nemzeti biztonsági stratégia felülvizsgálatára.* [*Working Group Is Set Up for Reexamining the National Security Strategy*] available at: http://www.honvedelem.hu/cikk/60592_munkacsoport_alakul_a_nemzeti_biztonsagi_strategia_felulvizsgalatara (accessed: 2016.12.16.)
- [6] Magyarország Alaptörvénye [Constitution of Hungary]
- [7] 2011. évi CXIII. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről [Act on National Defence, the Hungarian Defence Forces, and Measures to be Introduced in Emergency Situations]
- [8] Szenes Z. (2017): *A katonai biztonság reneszánsza* [*Renaissance of the Military Security*] Honvédségi Szemle, 145 (2), pp. 3-26.
- [9] Gazda P., Tóth J. (2002): *Védelemgazdaságtan* [*Defence Economy*] egyetemi jegyzet, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 119 p.
- [10] Lőkös L. (2009): *A kormányzati gazdaság alapkérdései* [*Fundamental Questions of Government Economy*] Gödöllői Innovációs Központ Kft., Gödöllő, pp. 190-210., 262-308.
- [11] Csiki T. (2013): *A gazdasági válság hatása a Magyarországgal szövetséges államok védelmi reformjaira és stratégiai tervezésére.* [*Influence of the Economic Crisis on Defence Reforms and Strategic Planning of the Allies of Hungary*] Nemzet és Biztonság, (2), pp. 77-100.
- [12] International Institute for Strategic Studies (2017): *Counting to two: analysing the NATO defence-spending target.* available at: <http://www.iiss.org/en/militarybalanceblog/blogsections/2017-edcc/february-7849/counting-to-two-67c0> (accessed: 2017.04.02.)
- [13] Stockholm International Peace Research Institute (2017): *Military Expenditure Database.* available at: <https://www.sipri.org/databases/milex> (accessed: 2017.03.14.)
- [14] Haraszti Gy. (2017): *Megújuló honvédség, növekvő költségvetés.*[*Renewing Defence Forces, Increasing Budget*] available at: <http://magyaridok.hu/belfold/megujulo-honvedseg-novekvo-koltsegvetes-1545295/> (accessed: 2017.04.06.)
- [15] 35/2016. (XII. 19.) OGY. határozat a Magyar Honvédség részletes bontású létszámáról szóló 35/2013. (V. 16.) OGY határozat módosításáról [Parliaments' Decree on the Detailed Personnel Structure of the HDF]

- [16] T. Kaiser (ed.) (2016): *Good State and Governance Report 2016*, Nordex Kft.- Dialóg Campus Kiadó, Budapest, p. 14.
- [17] Jobbágy Z. (2015): *Biztonságpolitika, haderőreformok. A humánerőforrás-gazdálkodás katonai életpályával összefüggő kérdései. [Security Policy, Reforms of the Defence Forces. Questions Related to Military Career of Human Resources Management]* Hadtudomány, E-különszám, pp. 30-40.
- [18] Draveczi-Ury Á. (2017): *Zrínyi 2026*. Magyar Honvéd, XXVIII (1), pp. 4-7.
- [19] Krizbai J. (2014): *A kihívások negyedszázada az önkéntes haderő szemszögéből. [Quarter of a Century in Terms of Challenges of the All-voluntary Forces]* Hadtudomány, XXIV (3-4), pp. 78-93.
- [20] Tibori T., Molnár F., Gyimesi Gy. (2005): *Az önkéntes haderő társadalmi háttere – társadalomtudományi helyzetkép és prognózis. [Social Background of the Voluntary Forces – General Survey and Prognostic Sociological]* Hadtudományi Tájékoztató, ZMNE SVKK, pp. 57-72.
- [21] Szabó L. (2011): *A foglalkozások – különösen a katonai hivatás – presztízsének szociológiai vonásairól. [About Sociological Characteristic of the Prestige of Professions – Especially the Military Profession]* Nemzet és Biztonság, (2), pp. 58-72.
- [22] 1/2013. (I. 8.) Gov. Decree
- [23] 1007/2012. (I. 20.) Gov. Decree
- [24] 1023/2013. (I. 23.) Gov. Decree
- [25] 1943/2013. (XII. 17.) Gov. Decree
- [26] 1729/2014. (XII. 5.) Gov. Decree
- [27] 1954/2015. (XII. 17.) Gov. Decree
- [28] 1624/2016. (XI. 17.) Gov. Decree
- [29] Berács J. et al. (2017): *Magyar Felsőoktatás 2016. Stratégiai helyzetértékelés. [Hungarian Higher Education 2016. Strategic Report]* Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja, Budapest, pp. 31-35.
- [30] felvi.hu: *felvételi ponthatárok [Points of Admission]* available at: https://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_rangsorok/elmult_evek/!ElmultEvek/elmult_evek.php?stat=13 (accessed: 2016.07.28.)
- [31] Rekettye G., Hetesi E. (2009): *Kínálatmenedzsment. [Supply Management]* Budapest: Akadémiai Kiadó, pp. 53-70.
- [32] Mang B. et al. (2009): *Küldetés, stratégia, intézményfejlesztési terv a magyar felsőoktatásban. [Mission, Strategy, Institutional Development Plan in Hungarian Higher Education]* In: Hrubos Ildikó, Török Imre (szerk.) *Intézményi menedzsment a felsőoktatásban*. Budapest: Műegyetemi Kiadó, pp. 49-60.
- [33] Kanyó Lné. (2002): *A honvédtiszti pályát választó, katonai vezető szakos hallgatók rekrutációja. [Recruiting of Military Leadership Students Choosing Military Career]* doktori értekezés, Budapest: ZMNE, 149 p.
- [34] Szelei I. (2002): *A tisztképzés megítélése hallgatói szemmel. Egy kutatás tapasztalatai. [Opinions of Students About Officer Training. An Empirical Study]* Humán Szemle, XVIII (3), pp. 53-67.
- [35] Szekeres Gy. (2011): *A honvédtiszti pálya újradefiniálása a marketing eszközeivel [Redefinition of the Military Career with Marketing Tools]* diplomadolgozat, Gödöllő: Szent István Egyetem GTK, 80 p.

Reviewer: Dr. László Lőkös, associate professor, Faculty of Economics and Social Sciences, Szent István University

A HUNGARIKUMOK ÉS HELYI ÉRTÉKEK SZEREPÉNEK VIZSGÁLATA AZ Y ÉS Z GENERÁCIÓ ÁLTAL ALKOTOTT LOKÁLIS ÉS ORSZÁGOS SZINTŰ IMÁZSBAN KVANTITATÍV MÓDSZER SEGÍTSÉGÉVEL

Tóth Bettina

*Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, geográfus MSc II.
bettina.toth3@gmail.com*

Nagy Gyula

*Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, egyetemi tanársegéd,
geo.nagy.gyula@gmail.com*

Absztrakt

Napjainkban a globalizáció az élet szinte minden területére kiterjed, így globális minták terjednek az életvitelben, a fogyasztásban és még a kultúrában is. Több kutató szerint a kultúraelemek globális expanziója veszélyeztetheti a lokális kultúrákat, azok eltűnéséhez és átalakulásához vezethet. Így a globalizáció negatív kontextusba kerül és a helyi közösségeknek fel kell lépni ez ellen a kultúrájuk megóvása érdekében. A globalizáció mások értelmezésében nem ilyen negatív, hiszen az elősegítheti a lokális értékek, ha nem is globálissá, de regionálissá válását. Az egyik legfőbb probléma, hogy az értékek többsége gyakran feltáratlan és kihasználatlan, így nemhogy népszerűsítésük, de megóvásuk is kérdéses.

Az értékek megőrzéséről Magyarországon törvényi keretek között gondoskodnak, a fogalmak meghatározásával és az értékek hierarchikus rendszerbe sorolásával. Különböző szakirodalmak feldolgozásával, gyakorlati tapasztalatok, illetve interjúk kutatás eredményeinek elemzésével megvizsgáljuk, hogy a helyi értékek milyen szerepet játszanak a helyi lakosok identitástudatában, a közösség formálásában, az imázs kialakulásában és a turizmusban, valamint milyen marketingeszközökkel lehet ezeket népszerűsíteni.

A szakirodalmi eredmények szerint az értékeknek fontos szerepük van az imázs kialakulásában helyi és országos szinten is. A termékek befolyásolhatják a származási helyükről alkotott képet, illetve a hely is szerepet játszik a termékéről kialakult imázsban. Így az imázsnak fontos szerepe van a termékek vásárlásában, illetve a turisztikai célpont megválasztásában is. Ennek igazolására vagy elvetésére kérdőíves vizsgálatot végeztünk a globális fogyasztási minták által legjobban érintett és befolyásolt csoport, az Y és Z generációk (1980 után születettek) körében. A vizsgálat során kiderült, hogy e generációk képviselői hogyan ítélik meg az országukat illetve a lakhelyüket, valamint számukra fontosak-e a különböző érték és hungarikumok a fogyasztásuk és hazai turisztikai célpontjuk kiválasztásában.

Kutatásunkban összevetjük az elméleti háttér feldolgozása során tapasztaltakat, illetve a kérdőíves vizsgálat eredményeit és ez alapján következtetéseket vonunk le az értékek és hungarikumok fogyasztásban és turisztikai célpont megválasztásában játszott szerepéről, jelentőségéről. Az eredmények részben ellentmondanak az elméleteknek, hiszen az Y és Z generáció körében az értékek zöme még kevésbé ismert ahhoz, hogy az imázst jelentősen formálják, illetve a turizmusban meghatározóak legyenek, ezért javaslatokat fogalmazunk meg az értékek jelentőségének felértékelésére.

Kulcsszavak: helyi érték, hungarikum, identitás, helymarketing, imázs

Bevezetés

Napjainkban a globalizáció az élet szinte minden területére kiterjed. Szerepe van a politikában, a gazdaságban és a kultúrákat is befolyásolja. Olyan meghatározó kultúraelemek terjednek globálisan, melyeket más népek is átvesznek, beépítenek saját kultúrájukba. Viszont ezzel egy ellentétes folyamat is érvényre jut, mégpedig a lokális kultúrák felértékelődése. A lokális kultúrák olyan elemeket tartalmaznak, melyek segítenek az egyének megtalálni önmagát, a helyhez, közösséghez tartozást fejezik ki, így az identitást is formálják az egyre globálisabbá váló világban. Az identitás és imázs kialakulásában fontos szerepet játszanak a különböző léptékekben jelentős értékek, melyekben leképeződik a lokális kultúra is, ezért védeni kell azokat.

Magyarország is felismerte ezeket a folyamatokat, így törvényi keretek között segíti és védi az értékeit, illetve az azok legfelsőbb szintjén álló hungarikumokat, melyek hozzájárulhatnak az közösségi és térségi identitás megőrzésében is, illetve minőségük és egyediségük révén az imázst is befolyásolhatják, ami hatással lehet a fogyasztói döntésekre a különböző léptékekben.

Globális viszonylatban a nemzeti szint lokalitásként értelmezhető, ez által a magyarságot kifejező értékek összessége lokális kultúráként jelenik meg a globális piacon [1]. Így lesz az, hogy például a bajai halászlével, a makói hagymával, vagy a tokaji borral az egész nemzet azonosíthatóvá válik, mellyel az egyének azonosulni tudnak, mások pedig ezek segítségével ítélik meg az adott országot. A hungarikumok, illetve helyi értékek tehát szerepet játszhatnak a helyi identitás és imázs kialakulásában, illetve a turisztikai vonzerő is egyben.

Jelen tanulmányunkban a hungarikumok, helyi és országos szintű értékek szerepét vizsgáljuk az országos és a lokális szintű imázsban egy kiválasztott célcsoport, az Y és Z generáció körében.

1. Módszertan

Munkánk elméleti háttérének megalapozásához, a hungarikumok és helyi értékek definiálásához, valamint azok imázsban betöltött szerepének vizsgálatához dokumentum- és tartalomelemzést végeztünk, szakirodalmi kiadványokat, cikkeket és tanulmányokat vetettünk össze. Kérdőíves vizsgálatot végeztünk az Y és a Z generációk körében, melyhez a minta az egyszerűen elérhető alanyok mintavételi stratégia alkalmazásával történt online kérdőívezés formájában, mely alapján a minta nem reprezentatív.

A kérdőívünket a legnépszerűbb közösségi portálon juttattuk el a válaszadókhoz, mert ez a honlap, azaz a Facebook használata a célcsoportunk életének tulajdonképpen már mindennapi részévé vált. Ezért ez volt a legegyszerűbb módja annak, hogy az ország minél több pontjára eljusson a kérdőívünk, és minél többen töltsék ki. Több mint 60, több ezer főt magába foglaló Facebook csoportban osztottuk meg a kérdőívet, mint például a „Szegedi Egyetemisták”, „Debrecenben hallottam”, „Egerben láttam, halottam”, „Ceglédi adok-veszek”. Az ilyen csoportok tagjai zömében a vizsgált csoport, az Y és a Z generáció, vagyis az 1980 és 2007 között születettek. A kérdőívezés 2016. november 07. és december 17. között zajlott. Ez idő alatt a kérdőív rövidített, megosztási linkjére több mint 2650 alkalommal kattintottak, amiből arra következtetünk, hogy a kitöltésről szóló felhívás több mint 2650 ember érdeklődését keltette fel. Ebből a kérdőívezést 558 releváns válasszal zártuk le, mely 75 %-át nők, 25 %-át férfiak adták. A kérdőívet csak magyar nemzetiségűek töltötték ki 175 különböző hazai és 13 külföldi településről.

A kitöltők életkora kapcsán megállapítható, hogy a két generációt összevetve a szélső értékek kevésbé jellemzőek, különösen a legfiatalabb korúak esetében. A legtöbb kitöltő 1991 és 1997 között született. Ennek oka az lehet, hogy a kérdőívünket több, egyetemistákat magába

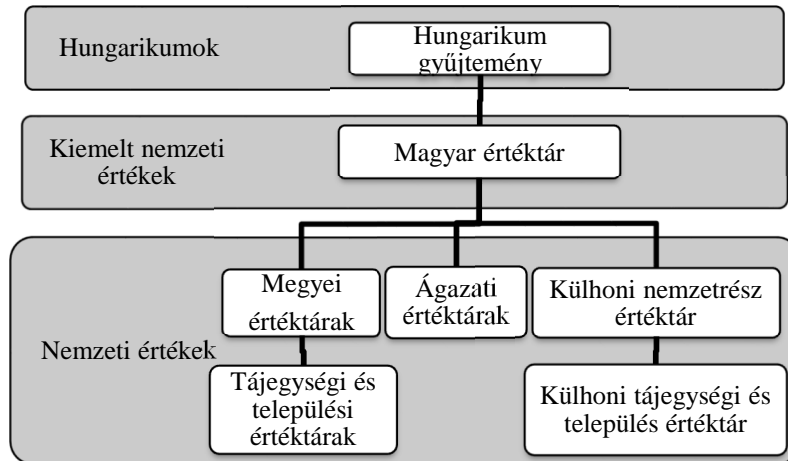
foglaló csoportban osztottuk meg, és főleg ezekbe a korosztályokba tartozók vannak az egyetemi éveikben. A legtöbb kitöltő legmagasabb iskolai végzettsége gimnázium vagy főiskola/egyetem, ami arra utal, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező fiatalok hajlandóbbak voltak kitölteni a kérdőívet az alacsonyabb végzettségű társaiknál, illetve a magasabb iskolai végzettségű személyekhez jutott el inkább a kérdőív, hiszen főként ismeretségi körünkben, a szakirodalom által „hólabda módszerként” említett mód alapján terjedt a kérdőív. Ez is jelzi az online kérdőívezés torzító hatását.

A torzítás miatt a következőkben bemutatott eredmények és következtetések nem vonatkoztathatók a teljes magyar Y és Z generációra. Azonban a kérdőívezés legelső fázisában (2016. november 7. és 12. között) kielemeztük a beérkezett 272 választ, melytől a jelenlegi, 558 kitöltött kérdőív alapján készült eredmények szignifikánsan nem térnek el. Ebből arra következtethetünk, hogy a teljes generációra végzett vizsgálat esetében sem feltétlenül számolhatunk jelentős eltérésekkel a jelenlegihez képest.

2. A hungarikumok, helyi értékek és az imázs fogalma

Az egyedi hungarikumok és helyi értékek kiváló lehetőséget jelentenek a lokalitások felértékelődésében a globális szintű uniformizálódás és az egységesült fogyasztói társadalom elleni fellépésben [9]. Ehhez azonban elengedhetetlen rögzíteni, hogy mit is jelentenek ezek a fogalmak.

Az utóbbi évtizedekben számtalan fogalom született a hungarikumok és nemzeti értékek meghatározására, de nem létezett olyan, melyet minden tudományterület és érdekcsoport egységesen elfogadott volna [12]. A magyar Kormány a 2012. évi XXX. törvény keretében meghatározta ezeket a fogalmakat, melynek értelmében három kategóriát különböztetünk meg: hungarikumok, kiemelt nemzeti értékek és nemzeti értékek. A jogszabály alapján a hungarikum egy olyan „gyűjtőfogalom, amely egységes osztályozási, besorolási és nyilvántartási rendszerben olyan megkülönböztetésre, kiemelésre méltó értéket jelöl, amely a magyarságra jellemző tulajdonságával, egyediségével, különlegességével és minőségével a magyarság csúcsteljesítménye”. Gyűjteni, ápolni, őrizni kell őket, mert az összetartozást és a nemzeti tudat erősítésében kulcsszerepet játszanak, mindemellett be kell mutatni, hiszen fontos szerepük van az identitás és az imázs kialakulásában, ráadásul gazdasági haszon is származhat belőlük [19]. Ehhez, és az értékek hungarikummá nyilvánításához a 114/2013. (IV. 16.) Kormányrendelet keretében egy alulról felfelé épülő, hierarchikus rendszert határoztak meg [18] (1. ábra). A jogszabály alapján hungarikumokat és nemzeti értékeket 8 kategóriába lehet sorolni. Jelenleg 64 hungarikumot tartanak számon, melyek a Hungarikumok Gyűjteményében kapnak helyet [19]. Míg az épített környezet kategóriába nem került hungarikum, addig a legtöbbet az agrár-és élelmiszergazdaság (24) és a kulturális örökség (25) kategóriába sorolták be. A hungarikummá vált értékek hungarikum védjegyet, megkülönböztetést kapnak a tömegtermékektől és versenyelőnyökhöz juthatnak a piacon, természetesen megfelelő marketing alkalmazásával [7]. Ez egyfajta földrajzi árujelzést jelent, és a legtöbb esetben garantálja az adott hungarikum földrajzi eredetét, sajátos tulajdonságait, minőségét és Magyarországhoz, a magyarsághoz való kötődését. Ez által pozitív imázs alakulhat ki a hungarikumokról a fogyasztók fejében, ami által a származási helyüket pozitívan ítélik meg a nemzeti és lokális szintre vonatkozóan egyaránt.

1. ábra: A Magyar Nemzeti Értéktár Piramis alulról felfelé építkező rendszere
 Forrás: Saját szerkesztés [20] alapján

Kutatásunk során vizsgáltuk a hungarikum szó jelentését. Több hungarikum megfogalmazást összevetve a hungarikumot „*hagyományos magyar termék*”-ként értelmezhetjük. Kérdőíves kutatásunkban a válaszadók megfogalmazásait összevetve megállapítottuk, hogy a hungarikumot értelmezhetjük úgy is, mint olyan „*magyar „dolog”, termék, vagy érték, ami csak Magyarországra jellemző*”. A három definíció közös metszéspontja az egyediség és a magyarságra jellemző tulajdonság. Különbségnek tekinthető ugyanakkor, hogy a kormány definíciója kiterjed a határon túli értékekre is, míg a kérdőív alapján született definíció a fogalmat főként Magyarországon belülré szűkíti le.

A nemzeti értékek a termelési kultúrához, tudásához, hagyományaihoz, a magyar tájhoz és élővilághoz kapcsolódó, felhalmozott és megőrzött minden szellemi és anyagi, természeti, közösségi érték vagy termék, illetve a tájhoz és élővilághoz kapcsolódó materiális vagy immateriális javakat tekintjük [19].

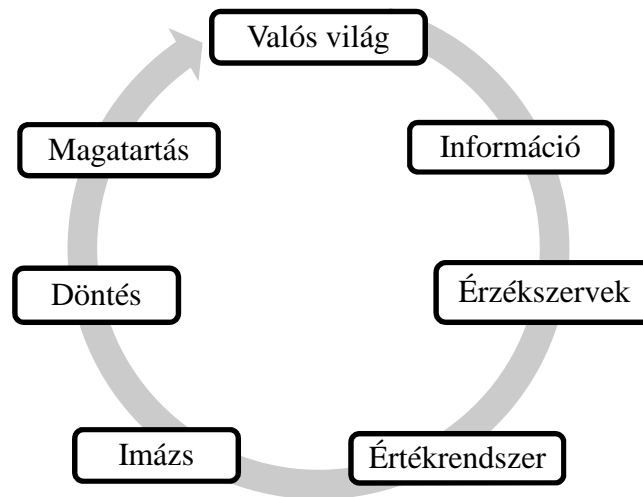
A hungarikumokat, értékeket fontos népszerűsíteni, és jelentőségüket folyamatosan fenntartani, hiszen befolyásolhatják az identitás kialakulását, szerepük lehet az imázsban, ami a fogyasztói döntésekre is hatással lehet. Emiatt, mielőtt rátérnénk az imázs és a hungarikumok kapcsolatának tárgyalására, röviden bemutatjuk az imázs jelentését.

A globális piacon minden területi szintnek, az országoknak, régióknak és településeknek versenyezniük kell egymással a fogyasztókért, turistákért, beköltözőkért és befektetőkért, akik különbözőképp szeretnék használni a teret. Ezért fontos, hogy az adott térség tudatosan olyan képet mutasson magáról, amellyel megkülönbözteti magát a többi térségtől, és vonzó lehet mások számára [9] [10] [14]. Ez a kép az imázs, melyet marketingeszközökkel lehet tudatosan formálni. Ebben az esetben a terméket a helyek jelentik, és a cél az adott hely értékeinek, jellegzetességeinek, termékeinek és hungarikumjainak promótálása [9]. A pozitív imázs elérésével és a marketingen keresztül annak népszerűsítésével márkanévvé, a minőség biztosítékává válhat [8].

Az imázs nem csak tényeket tartalmaz, hanem olyan benyomások, vélemények és elképzelések összessége egy adott helyről, mely a helyi lakosság, a turisták, vagy bármely egyén fejében alakult ki [2] [9]. Az imázs személyes látásmódot takar, tehát az, hogy pozitív vagy negatív kép jelenik meg az adott helyről, személyenként változhat. Ezt számos tényező befolyásolja, mint például személyes tapasztalat, médiában megjelent hír, vagy akár ismerősünk véleménye. Tehát az imázs úgy is kialakulhat a fejünkben, ha nem jártunk az adott helyen, hanem csak hallottunk róla. Az imázs időben változhat, amit befolyásolhatnak új élmények, tapasztalatok, információk, vagy a hely tudatos formálásának hatására is [4] [10].

„A térben soha nem a valós fizikai megjelenés (objektív tér) alapján tájékozódunk, hanem a benne élő szubjektív kép, az észlelt tér alapján” [2] p. 63. Tehát nincs számunkra objektív hely, hanem a helyet, mint körülöttünk létező objektív környezetet mindig csak pillanatában látjuk [17]. Ez egy önmagába visszatérő folyamatként írható le. A kiindulópont a valós világ, azaz az objektív térbeli környezet, ahonnan az információkat nyerjük, melyeket érzékszerveinkkel befogadunk. Ebből saját értékrendszerünk, világnézetünk alapján egy képet alakítunk ki a világról. Majd a bennük kialakult kép alapján döntéseket hozunk, ami magatartásunkat befolyásolja. Magatartásunkkal pedig formáljuk a valós világot [16] (2. ábra).

2. ábra: A tér észlelésének folyamata

Forrás: Saját szerkesztés [3] p. 51

Észlelésünk során előfordulhat, hogy akár egyetlen negatív tapasztalat alapján negatív képet állítunk fel egy adott helyről [17]. Ezért egy adott hely fejlesztési tevékenységében részt vevők folyamatosan azért küzdenek, hogy a hely pozitív imázst sugározzon magából, hiszen így maradhat versenyben a többi hellyel szemben. Ez meglehetősen időigényes feladat és annál tovább tart, minél nagyobb az adott térség. Az imázs kialakulhat mikrotérségi (például lakótömb), mezotérségi (pl. város) és nagytérségi (pl. ország) szinten is [2].

A továbbiakban az országimázs kialakulását vizsgáljuk, illetve bemutatjuk a termékek, hungarikumok imázsképző hatását és azok promotálásának lehetőségeit. Az országimázs az országról kialakított „szubjektív, többdimenziós kép, amelyet egy személy egy földrajzi térségről, a térség lakóiról, termékeiről alkot annak gazdasági, kulturális és társadalmi jellegzetességei alapján” [12] p. 7. Az országimázs jellemzően sztereotípiákon és percepciókon alapul, de ugyanakkor tényszerű és érzelmi információkat is magába foglal [5]. Két komponense az országról, illetve az ország termékeiről kialakult szubjektív kép. Az országról alkotott imázsunk alapján következtetéseket vonhatunk le az ország termékére, illetve az ország termékéről alkotott képünk az országról alkotott képünket is befolyásolhatja [5] [12].

Itt jöhet szóba az ország eredet imázs fogalma. Ez alatt a termék imázsának azt a részét értjük, amely a termék adott országból való származása alapján alakul ki. „Olyan sztereotípiákból adódik, amelyet a termék iránt azért táplálnak, mert az bizonyos országból származik”. Ezt befolyásolja a történelem, a nemzeti jellemzők, a gazdaságpolitikai háttér, a tradíciók és a marketing is. Így a fogyasztó a termék származásából következtethet annak minőségére [12] p. 10. Például ha a „svájci óra” vagy esetleg a „makói hagyma” kerül szóba, akkor a minőség

jut eszünkbe, de a „kínai cipő” esetén már nem biztos, hogy a jó minőségre gondolunk. Tehát az imázs fontos szerepet játszik a vásárlási döntésekben [15].

Magyarországnak is fontos, hogy pozitív imázst alakítsunk ki az országról, mert ez a hungarikum és egyéb termékek eladását is pozitívan befolyásolhatja. A hungarikumok az egyediséget és a minőséget tükrözik, így pozitívan formálhatják az országunkról alkotott képet [18]. A helyi termékek eladási sikere gazdasági hasznot hozhat az előállító számára, továbbá a termék ismeretségének növekedése a gazdaság többi szereplőjének eredményességét is befolyásolhatja [6]. Tehát a hungarikum termékek kiváló lehetőséget nyújtanak arra, hogy Magyarország meg tudja magát különböztetni más országok termékeitől az Európai Unió piacán [13]. A hungarikum név segítheti a termék eladhatóságát, piacra jutását és a piaci pozíciójának erősítését, illetve idegenforgalmi vonzerejét, megfelelő marketinggel kiegészítve, hiszen a név és a minőség önmagában nem elegendő a megismeréshez. Azonban a gyakorlatban nem mindig van ez így. Hiába rendelkeznek a hungarikumok különleges jellemzőkkel, az a tapasztalat, hogy inkább a belföldi piacokon fontosabb ez a minősítés, a külföldi fogyasztók alig ismerik ezeket (bár jellemzően a magyarok sincsenek tisztában azzal, mik pontosan a jogszabály szerinti hungarikumok) [12].

NÓTÁRI M. (2008) kutatásában beszámolt arról, hogy például a németországi üzletek polcain megtalálható az Unicum, melyet sajnos kevés német azonosít Magyarországgal. Vagy Franciaországban kapható ugyan a Pick szalámi, de csak az exkluzívnak számító boltokban. Franciaországban háromnapos rendezvény keretében kóstoltatták a magyar pálinkát, ahol a vendégek 10 %-a tudta, mi az a pálinka [12]. Egy kutatás a pálinka területi jelentőségét vizsgálta Magyarországon, és eredményként megállapította, hogy a külföldi vendégek a hungarikum védjegyről nem hallottak, valamint nem a hungarikum jelző miatt fogyasztják a terméket [6]. Ezek szerint nem volt megfelelő a hungarikumokra vonatkozó alkalmazott marketing stratégia.

Véleményünk szerint előbb a magyarokkal kell megismertetni a hungarikumokat. Ennek oka, hogy egyrészt jellemzően a magyarok sincsenek tisztában azzal, hogy pontosan mit jelent ez a jelző, vagy pedig nem azért fogyasztják a termékeket, mert hungarikum. E kérdés felmérése céljából kérdőíves vizsgálatot végeztünk az Y és a Z generáció körében.

2.1. Hungarikumok ismerete és szerepük az Y és Z generációban

Kérdőíves kutatásunkban vizsgáltuk, hogy a vizsgált célcsoport képviselői mennyire vannak tisztában a hungarikum szó jelentésével, milyen hungarikumokat ismernek, illetve ők maguk miket tartanak hungarikumnak. A vizsgálatban azért emeltük ki a hungarikumokat a magyar értékek közül, mert a törvény szerint ezek a legjelentősebb a csoportjukban.

A kitöltők 99%-a válaszolta azt, hogy hallotta már a hungarikum kifejezést. E nagy arány fő oka lehet, hogy valószínűleg azok a személyek fogtak bele az érték és hungarikum témájú kérdőív kitöltésébe, akik érdeklődnek a téma iránt és találkoztak már a fogalommal. Megkértük a kitöltőket, hogy ha hallották, ha nem, fogalmazzák meg, szerintük mit jelent a hungarikum fogalma. A kitöltők által megfogalmazott definíciókban összeszámoltuk a szavak gyakoriságát és ez alapján alkottuk meg a válaszadók által értett hungarikum fogalmat. Ez alapján úgy írhatjuk le a hungarikum jelentést, mint *olyan magyar „dolog”, termék vagy érték, ami csak Magyarországra jellemző*. Összegyűjtöttük a legtöbbször előforduló szavakat a kutatók megfogalmazásaiból is. Ekkor a hungarikumot mint *hagyományos magyar terméket* írtuk le. A jogszabály szerint pedig a hungarikum *olyan gyűjtőfogalom, amely egységes osztályozási, besorolási és nyilvántartási rendszerben olyan megkülönböztetésre, kiemelésre méltó értéket jelöl, amely a magyarságra jellemző tulajdonságával, egyediségével, különlegességével és minőségével a magyarság csúcsteljesítménye*”. A három definíció közös metszéspontja tehát az egyediség és magyarságra jellemző tulajdonság.

A kitöltők meghatározásai között voltak olyanok, melyek az általunk leírt definíciókat jól tükrözik, illetve kiegészítik, ezért a kiragadott példák kiegészítésként szolgálhatnak a jogszabály szerinti meghatározáshoz is:

„Az, amire ha ránézel/megtapintod/megkóstolod, a magyarság jut az eszedbe.”

„Azt nevezzük hungarikumnak, ami Magyarországon egyedülálló, és híressé tette/teszi az országot, és a magyarság jelképévé vált.”

„Olyan hagyományok, értékek, termékek, melyek kifejezetten hazánkra jellemzőek, és hűen mutatják azt be a külföldiek számára, továbbá utóbbiak könnyen tudják országunkat azonosítani ezek alapján.”

Tehát ezek a megfogalmazások magukba foglalják azt a jellemzőt, hogy a hungarikumok olyan „dolgok”, amik egyediek és csak a magyarságra jellemzőek, így ezek a termékek segíthetnek az identitás erősödésében, a többi nemzettől való megkülönböztetésben és az imázs formálásában. Utóbbi abban az esetben igaz, hogy mi magunk ezek alapján meg tudjuk különböztetni magunkat másoktól, mert ezek „csak a mieink”. Azonban egyes kutatások szerint a külföldiek számára kevésbé ismertek a hungarikumok, így ők ezek alapján kevésbé tudnak minket, magyarokat azonosítani.

Voltak olyan válaszadók is, akik a hungarikum szóban nem a pozitív jelentést látták, vagy úgy gondolják, hogy ha valaha az volt, már kikopott belőle:

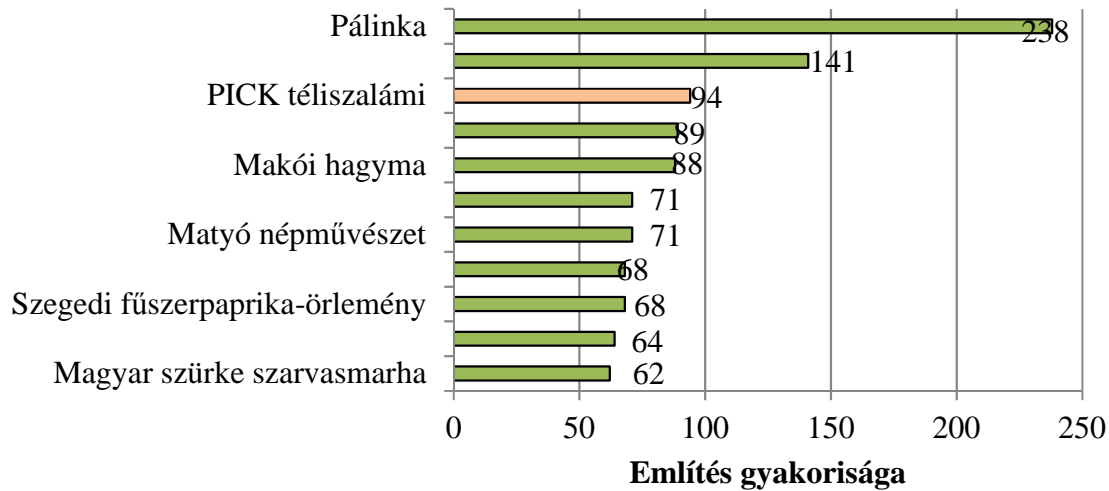
„Hangzatos márkanév, ami eredetileg speciálisan hazai termékek és "jelképek" kiemelését szolgálta, de egyre jobban kiürül a tartalma.”

„Lassan már minden az lesz. A legtöbb magyar hungarikumnak köze sincsen hazánkhoz.”

Ezek a megfogalmazások szemben állnak az általános vélekedéssel, valamint a jelenlegi társadalmi-gazdasági rendszerben, a kapitalizmusban, a politikában való csalódottságot tükrözhetik. Ezek alapján az említett válaszadók úgy vélik, hogy a globális gazdaságban és globalizált világban a hungarikum csupán marketingfogást jelent, a fogalom lényegében egy, a profitszerzésre használandó eszköz, és az identitásképzés eredeti célja kikopott belőle. Ennek a megközelítésnek lehet némi igazságalapja, hiszen a globalizáció egyik sajátossága, hogy a folyamat részeként közvetve, vagy közvetlen minden eladhatóvá válik, így a profitszerzéssel szemben a hungarikumok és helyi értékek igazi, identitásképző jelentősége alulmaradhat [1]. Mit lehetne tenni, hogy az értékeket ne fenyegetse a kommodifikáció veszélye, illetve, hogy ne érezzék az emberek az érték csökkenését? Talán marketingeszközökkel növelni lehetne a társadalmi elfogadottságukat, de be lehet-e bizonyítani sikeresen, hogy a hungarikum nem csupán marketingfogás azzal az eszközzel, a marketinggel, ami a kommercializálódást okozta? Ez egy feloldatlan ellentét lehet.

Kérdőívünkben megkértük a kitöltőket, hogy soroljanak fel hungarikumokat, melyekből a minden válaszadó által megnevezett, első 15 felsorolt elemet vettünk figyelembe. Ennek az volt az oka, hogy 15 elemnél többet kevés válaszadó jegyzett fel, illetve előfordult, hogy egyes kitöltők feltételezhetően a jogszabályból kimásolták az összes hungarikumot. A kérdőívezés ideje alatti 60 hivatalos hungarikumból összesen 54-et említettek meg. A döntő többség (238) a pálinkát, a Tokaji aszút (141) és a Pick téliszalámit (94) nevezte meg. Mindössze 1-1 fő jegyezte fel pl. az alföldi kamillavirágzatot, a klasszikus magyar nótát vagy a Neumann-életművet (3. ábra). Az, hogy bizonyos hungarikumokat nagyon kevesen jegyezték fel egyrészt azt jelenti, hogy a válaszadók nem ismerik azokat, mert kevésbé

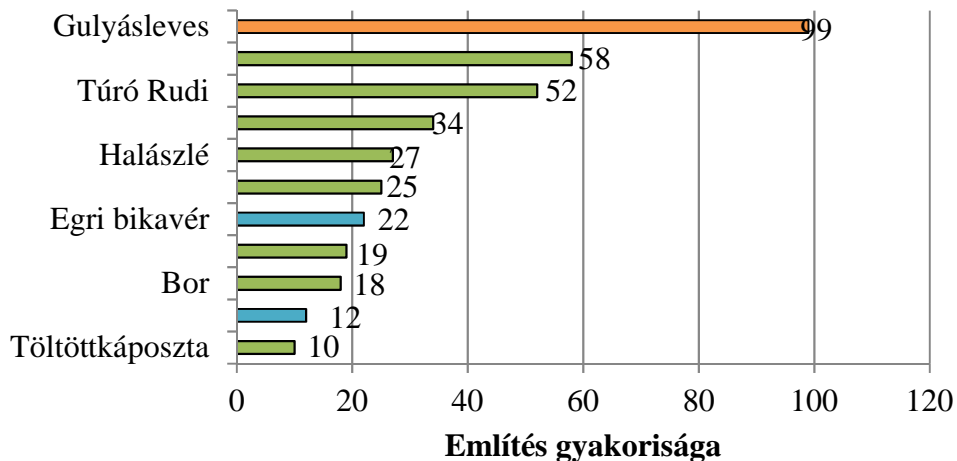
népszerűek, illetve ennek okán, ha ismerik is, nem azok jutottak eszükbe, hanem például a jóval népszerűbb pálinka vagy Tokaji aszú. Ezek alapján a legnépszerűbb hungarikumok az országunkról alkotott saját imázsunkat is meghatározzák.

3. ábra: A kitöltők által felsorolt hungarikumok sorrendje

Forrás: Kérdőív eredményei alapján saját szerkesztés

Olyan termékeket is felsoroltak a kitöltők, amik hivatalosan nem voltak hungarikumok a kérdőívezés ideje alatt. Ennek oka egyrészt az, hogy a kitöltő nem ismeri a jogszabály szerinti hungarikumokat, vagy nem a jogszabályban foglalt hungarikumokra gondolt a válasz során, hanem azokra, amelyeket ő tekint azoknak, vagy csak sokat hallott róluk a magyarság jellemzése kapcsán. Véleményünk szerint azok az igazi hungarikumok, melyekkel leírható Magyarország, független attól, hogy a jogszabályban szerepelnek-e, vagy sem. Ezért a jelenlegi jogszabály szerint nem hungarikumnak minősülő, a válaszadók által annak gondolt elemeket is bemutatjuk (4. ábra). A legtöbbet ételeket vagy kézműves termékeket jegyezték fel. Kiemelkedően sok kitöltő nevezte meg a gulyáslevest (99 fő), amit többen jelöltek meg, mint a hivatalos hungarikumok rangsorában 3. helyen álló Pick szalámit (94 fő). A listában szerepel az Egri bikavér és a puli kutya is, melyeket a kérdőívezés lezárta óta emeltek fel a Hungarikum Gyűjteménybe [20]. A listában előfordulnak a múlt, a hagyományra és a modern jövőre utaló tényezők is. Azaz megjelenik a hagyományos népdal és disznóvágás, de az újonnan megjelenő és egyre inkább felemelkedő romkocsmák és a szintén egyre népszerűbb fesztiválok is. Tehát nem csak a múltban gyökerező értékeket tekintik a kitöltők fontosnak, hanem az utóbbi években népszerűvé válókat is, melyekre évtizedek múlva akár ugyanúgy hagyományként tekinthetünk.

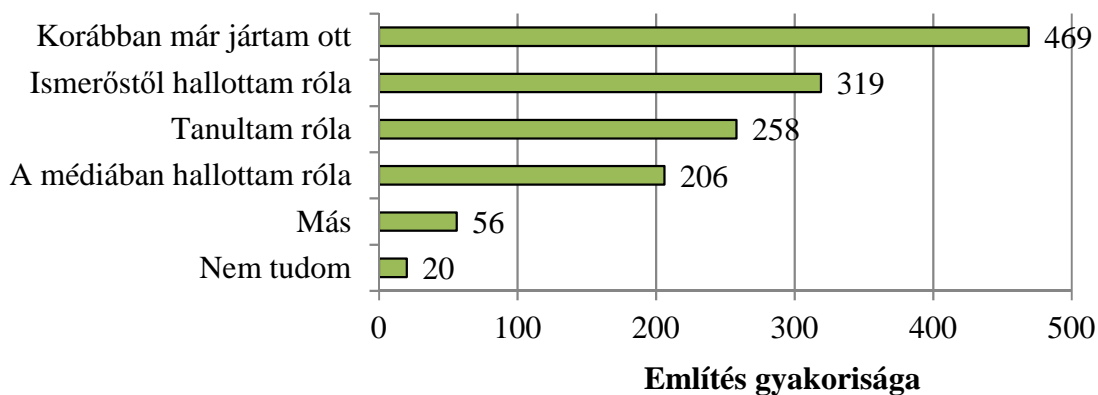
4. ábra: A kitöltők által hungarikumok közé sorolt, a kérdőívvezetés ideje alatt nem hungarikum elemek

Forrás: Kérdőív eredményei alapján saját szerkesztés

A válaszadók által megjelölt termékek és immateriális kultúraelemek reprezentálják, hogy a válaszadók hogyan gondolkodnak a hungarikumokról, és ténylegesen mit tekintenek a magyarság fő jellemzőinek. Ezek részben a válaszadók Magyarországról és lakóiról alkotott imázsát is leképezik.

2.2. A hungarikumok szerepe az imázsban

A turisztikai szokások kapcsán először is arra voltunk kíváncsiak, hogy a kitöltőkben mi alapján alakul ki egy kép egy helyről. Feltűnik, hogy az imázs kapcsán döntően az a meghatározó, hogy járt-e már az adott helyen a kitöltő. A második legfontosabb, hogy ismerősétől hallottak a helyről. Tehát a kitöltők megbízhatnak ismerősük véleményében. A harmadik helyen áll, hogy a kitöltő tanult a helyről, végül pedig a médiában hallott információ az imázs formálás egyik eszköze. Tehát a helyekről kialakult imázsban döntő szerepe van annak, hogy a kitöltő saját maga látta a helyet, illetve az ismerősök véleménye. Ez alapján fontos, hogy a helyek kellemes környezetet biztosítsanak a látogatók és az ott élők számára, és pozitív imázssal rendelkezzenek a válaszadók fejében (5. ábra).

5. ábra: Szempontok, amik alapján kialakul egy kép egy adott helyről a kitöltőkben

Forrás: Saját szerkesztés a kérdőívvezetés eredményei alapján

A lakhelyről alkotott kép feltárása céljából megkérdeztük a válaszadóktól, hogy mi az a három dolog, ami először eszükbe jut a lakhelyükről. A legtöbbször a család (97), otthon (87) és a nyugalom (83) szavakat említették. A barátok (48), csend (48) és szép (43) szavak is gyakran szerepeltek. A hét legtöbbször említett szó közül az unalmas (24) az első negatív töltetű. A kitöltők leginkább olyan szavakkal jellemzik a lakhelyüket, melyek az emberi kapcsolatokhoz (család, közösség, barátok, gyerekkor), cselekvésekhez (szórakozás, munka), épített környezethez (park, templom, rendezettség), természeti környezethez (zöld, folyó, erdő, napfény) vagy a mindennapi élethez (tömeg, pezsgés, zsúfoltság, unalom, sivár) köthetők. Az, hogy valaki a lakhelyéhez kötődő terméket, materiális elemet vagy hungarikumot említett volna, nem volt jellemző (6. ábra).

6. ábra: A leggyakoribb szavak, melyekkel a kitöltők a lakhelyüket jellemezték

Forrás: Saját szerkesztés a kérdőívezés eredményei alapján

A legtöbb szó pozitív jelentést hordoz. Az otthon, a család, a nyugalom, a barátság az, amelyekhez a legtöbb embernek szüksége van a boldog élet elérése céljából. Valamint a fizikai környezet, legyen az természeti vagy épített, olyan fogódzókat jelentenek, amelyek meghatározzák egy település arculatát, és így szerepük van a kötődés, az identitás alakulásában.

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy mi az a három dolog, amivel a kitöltők bemutatnák Magyarországot külföldi ismerősüknek. A válaszokból arra igyekeztünk következtetni, hogy az Y és a Z generáció képviselői hogyan ítélik meg az országukat, illetve, hogy melyek azok a szavak, amikkel leginkább jellemezhető az ország. A legtöbbször a gasztronómiát (183, az ételek, finom ételek, egyszer-kétszer említett ételfajták összevonva) említették, majd Budapest (144) és a Balaton (95) következett. Ezeket követte – a leggyakoribbakat kiemelve – a történelem (52), a fürdők (44), a pálinka (42), a tájak (42) és a különböző borok (42). Az első negatív töltetű szó a listán a 24. helyet foglalja el (a 193-ból), ez a szegénység, amit összesen 11-szer említették. A korrupció (7), a politika (5), a kilátástalanság (4) a következő negatív értelemben használt szavak, melyek nagyságrenddel kisebb említést kaptak a válaszadók körében. Összességében döntően pozitív szavakat használtak, és nem jelzőkkel, hanem természeti és épített látványosságokkal, városok bemutatásával, ételekkel, egyedi hagyományokkal és kultúrával jellemeznék a válaszadók Magyarországot, melyet az adatfeldolgozás során kategorizáltunk be az említett főbb csoportokba (7. ábra).

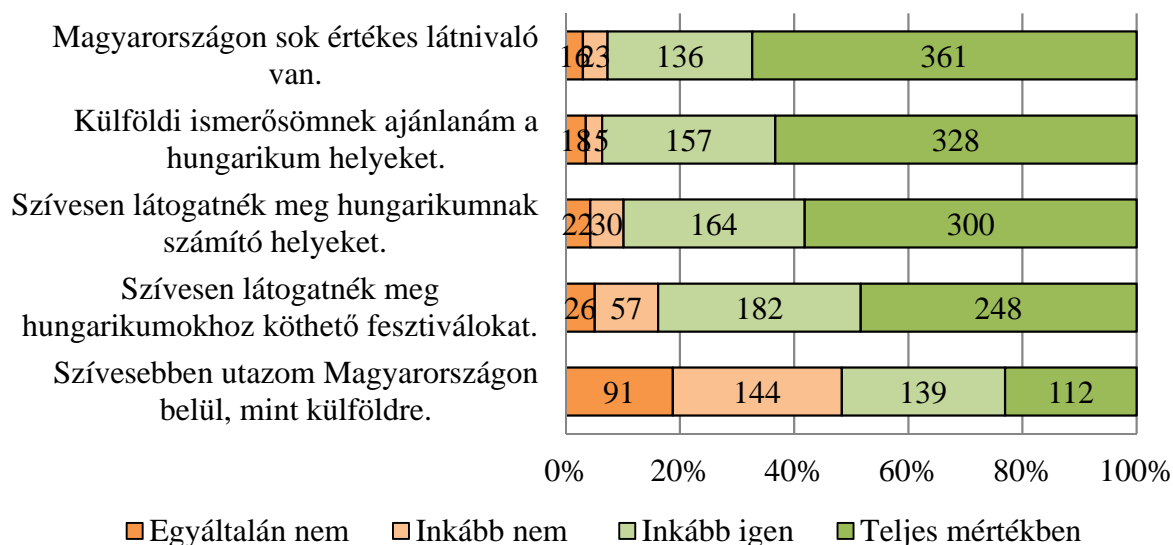

Az Y és a Z generáció turisztikai szokásainak vizsgálatára is vonatkoztak skálás kérdések a kérdőívben (11. ábra). Ezek alapján megállapítottuk, hogy a kitöltők döntő többsége szívesen látogatna meg hungarikumnak számító helyeket és fesztiválokat. Azonban ez csak szándék, nem biztos, hogy valójában meg is látogatják azokat, de feltehetőleg érdeklődnek irántuk. A válaszadók ajánlanák külföldi ismerősüknek a hungarikum helyeket, valószínűleg azért, mert a helyek is a minőséget, azaz a minőségi, szép, megőrzendő értékeket foglalják magukba. Viszont ez is csupán szándék, nem biztos, hogy a valóságban tényleg ajánlják másoknak ezeket.

A válaszadók egyöntetűen úgy gondolják, hogy Magyarországon sok értékes látnivaló van, azonban a kitöltők csak valamivel több, mint fele utazik szívesebben belföldön, mint külföldön. Felmerül a kérdés, hogyha egyértelműen úgy gondolják, hogy Magyarországon sok az érdekes látnivaló, miért utaznak szívesebben külföldre? Lehet, hogy külföldön kedvezőbbek számukra a szálláslehetőségek vagy a közlekedési lehetőségek, Magyarországon nem megfelelő a marketing, vagy egyszerűen a külföldi úti célokat vonzóbbnak tartják a helyieknél, illetve azok megfizethetők is számukra. A cél lenne a magyar turisztikai helyeket vonzóbbá tenni számukra megfelelő marketinggel, például a Facebookon, a jelenlegi legnépszerűbb közösségi portálon. A Facebookon így sokkal nagyobb mértékben lehetne népszerűsíteni az utazási irodák által szervezett csoportos utakat, tematikus utakat a fiatalokat megcélzó kedvezményekkel, illetve a népszerűsítők között kisorsolt nyeremény utakkal vagy turisztikai műsorokkal. Ezek megvalósításában az is fontos, hogy a településen belül és a desztináción belül is egyaránt együtt tudjanak működni a turizmusban érintettek.

11. ábra: Állítások skálán való értékelése az egyetértés alapján (fő)

Forrás: Saját szerkesztés a kérdőívezés eredményei alapján

A kérdőíves vizsgálat alapján a kitöltők döntő többsége érez kötődést az országa iránt, amire az is utal, hogy jellemzően pozitív szavakkal mutatnák be azt, így igyekeznének pozitív imázst felállítani arról. Emellett főként a magyar értékek közül jellemzően az ételeket emelték ki, így valószínűleg büszkéek a magyar gasztronómiai hagyományokra.

3. Következtetések

Az ország és a települési imázs formálódásában szerepük van a helyi termékeknek, hungarikumoknak, de nem meghatározó. Ha ezek a minőség közvetítői, így egy adott helyhez köthető termék pozitív képet festhet arról. Illetve fordítva is igaz, hogyha valami egy olyan helyről származik, amiről pozitív imázssal rendelkezünk, a termékeit is pozitívan ítélnéjük meg. Azonban kutatások bizonyítják, hogy a külföldiek kevésbé ismerik a hungarikumokat, így az imázs kialakulásában csekély szerepük lehet. Ezért olyan marketing stratégiákat kell kidolgozni, melyekkel jobban népszerűsíthetők a hungarikumok, hiszen gazdasági hasznot hozhatnak az ország számára.

Kutatásunk során vizsgáltuk, hogy az imázs kialakulásában milyen szerepük van a hungarikumoknak, illetve marketing eszközökkel hogyan lehet ezeket népszerűsíteni. Az adott helyről kialakult képet számos tényező befolyásolhatja. A kérdőívezés eredményeként a kitöltőkben főleg az alapján alakul ki egy kép az adott helyről, hogy jártak már ott, ismerőstől hallottak, tanultak arról, vagy a médiában hallottak a helyről. Ezért a helyeknek arra kell törekedni, hogy minél inkább pozitív képet mutassanak magukról, hiszen csak így tudnak versenyben maradni a társaikkal szemben.

Vizsgálatunk során kiderült, hogy a kutatásban részt vett magyar fiatalok ismerik a hungarikumok zömét, érdeklődnek azok fogyasztása, illetve meglátogatása iránt, és a külföldieknek is ajánlanák, viszont nem biztos, hogy ezt a valóságban meg is teszik. Ahhoz, hogy körükben ezeket még inkább el lehessen terjeszteni, specifikus marketinget kell folytatni, és akár interaktívan bemutatni. Ezáltal fokozható a hungarikumok társadalmi elfogadása, továbbá az identitásban betöltött szerepük és népszerűségük is nőhet, ami által a pozitív imázst formálják.

Irodalomjegyzék

- [1] Boros, L.: Földrajzi alapkategóriák gazdaságföldrajzi kontextusban. In: Mészáros R. és Munkaközössége: A globális gazdaság földrajzi dimenziói. Budapest. Akadémiai Kiadó. 2010 pp. 40-56.
- [2] Boros, L. – Garamhegyi, Á.: Bevezetés a településmarketingbe. JATE Press Kiadó. Szeged. 2010
- [3] Downs, R.M.: Geographic space perception: past approaches and future prospects 1970. In C. Board et al., eds., Progress in geography, no. 2, pp.65-108. Arnold, London., In. Cséfalvay Z. 1990
- [4] Jankó, F.: A hely szelleme, a településimage és településmarketing. - Tér és Társadalom. Vol 16. No. 4. 2010. 39-63
- [5] Jenes B.: Az országimázs és országmárka mérése a településmarketingben. In: Tózsá I. (szerk.): Turizmus- és településmarketing. Budapesti Corvinus Egyetem Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tanszék, Budapest. 2014
- [6] Káposzta, J. – Ritter, K. – Kassai, Zs.: Hungarikumok területi jelentőségének vizsgálata különös tekintettel a pálinkára. – Tér és Társadalom 29/4, 2015. 139-153.
- [7] Kis, K. – Pesti, K.: Az élelmiszeripari hungarikumok helyzete, lehetőségei a globalizáció és a lokalizáció kölcsönhatásában: eredet, hagyomány és minőség szövediesen. – Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok 10/2, 2010. 9–34.
- [8] Kozma, G.: Szlogenek és jelképek a hazai idegenforgalmi marketingben. – Comitatus – Önkormányzati Szemle, 11-12. 2015, 147-154.
- [9] Lovas Kiss, A.: A helyi értékek és hungarikumok azonosításának jellemzői a 21. századi lokáliskultúrákban. Debreceni Egyetem. Debrecen. 2013

- [10] Nagy A. J.: A városmarketing és a gazdasági szerkezetváltás összefüggései Manchesterben. – Tér és Társadalom 29/4, sz. 2015. 97-115.
- [11] Nemes Nagy, J.: Terek, helyek régiók. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2009
- [12] Nótári, M.: A kertészeti- és élelmiszeripari hungarikum termékek primer vizsgálata, különös tekintettel a Dél-alföldi Régióra. PhD értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem Interdiszciplináris (Tájépítészet és Döntéstámogató Rendszerek) Doktori Iskola. Budapest. 2008
- [13] Nótári, M. – Ferencz, Á. – Berde, Cs.: Hungarikumok fogyasztói elemzése. – Gazdálkodás 53/5, 2009. 433-439.
- [14] Rechnitzer, J.: Vázlatpontok a településmarketing értelmezéséhez és kidolgozásához. – Tér és Társadalom 9/1-2, 1995. 5-16.
- [15] Piskóti, I. – Dankó, L. – Schupler, H. : Régió- és településmarketing. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest. 2002
- [16] Sinka, R.: Infokommunikációs technológia hatása a földrajzi gondolkodásra. PhD értekezés. Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar Földtudományok Doktori Iskola Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged. 2011
- [17] Szakál, Gy.: Az image mint a városmarketing eszköze. – Tér és Társadalom 9/1-2, 1995. 25-31.
- [18] Tózsza, I. – Zátori, A.: Hungarikumok. Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kar Környezettudományi Intézet Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tanszék Turizmus Kompetencia Központ. Budapest. 2013
- [19] A magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény
 [20] <http://www.hungarikum.hu>

Lektorálta: Dr. Hegedűs Gábor, egyetemi adjunktus, hegedusg@geo.u-szeged.hu

ELTÉRŐ KULTÚRÁK AZONOS ÉRDEKEK

Yousef Katul

*Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástani Doktori Iskola, Vezetéstudományi Intézet,
PhD-hallgató, katul.yousef@stud.uni-corvinus.hu*

Absztrakt

Témámként a globális változásokat választottam azon belül is a gazdasági, üzleti együttműködések emeltem ki és mindennek hatását a kultúrák közti kommunikációra nézve. A MOL Zrt. közel-keleti terjeszkedésén keresztül próbáltam meg vizsgálni. A magyar vállalat négy országgal van kapcsolatban: Irak kurd régiójával, Kazahsztánnal, Ománnal és Pakisztánnal. A terjeszkedés oka főleg a szükséghelyzet. A legfontosabb kiindulópont a kőolaj ára. Ilyen jellemzők mellett egy egyoldalú függő viszony alakul ki MOL és a közel-keleti országok között.

A jelenlegi MOL stratégiából kiemeltém a közel-kelet-ázsiai terjeszkedést és ezt elemeztem a továbbiakban. PESTEL elemzés segítségével a MOL-t és az olajipar többi szereplőit hasonlítottam össze, annak érdekében, hogy szemléltessem, hogy jelenleg hol helyezkedik el a magyar olajvállalat és a keleti terjeszkedés milyen célt szolgál. Fontos megállapításaim, hogy a jelenleg instabil országokban nagyon nagy kockázat vállalása során lehet csak piacra lépni, de lehetőség van egy hosszú távú együttműködésre. A regionális politikai és diplomáciai kapcsolatokban semlegesnek kell maradni. Nem célravezető állást foglalni, érdemes az üzleti kapcsolatot hangsúlyozni. Továbbá a négy ország különböző kultúrájához igazodni célszerű és látni kell a különbségeket ezek között. Nem lehet eredményes egy egységes stratégia alkalmazása mind a négy országra. Nagy ellentétek vannak az országok között – nem csak államformájukat, politikai helyzetüket, népességük összetételét tekintve – élesek a határok a felfogásukat tekintve és a nyitottságuk mértéke is eltérő, ha a nyugati kultúráról van szó.

Nem csak két kultúra találkozik egymással, hanem sokkal több. Minden országnak megvannak a saját hagyományai, hitük és elveik ezért azokat figyelembe véve egy hosszú távú kapcsolatot lehet megalapozni, amely mind a két fél számára előnyös; továbbá feloldja a kényszerhelyzetet.

Kulcsszavak: multikulturalizmus, menedzsment, stratégiai menedzsment, multikulturális kommunikáció

1. Bevezetés

Kutatásom során a globális változásokat elemeztem, ezen belül megkíséreltem párhuzamot vonni a kultúrák közti kommunikáció és a gazdasági kapcsolatokban végbemenő átalakulások között. A globalizáció egyik hozadéka a határok elmosódása, a távoli országok egyre közelebb kerülnek egymáshoz, a kommunikáció egyre könnyebbé válik. Fontos mégis feltennünk a kérdést, hogy tudunk-e egyáltalán élni ezzel a lehetőséggel? Üzleti szempontból a legfontosabb kérdés: hogyan lehet ebből versenyelőnyt kovácsolni?

A multinacionális vállalatok számára megvan az a lehetőség, hogy korporatív előnyöket kihasználva különböző kultúrából származó munkavállalói legyenek, különböző területeken jeleskedőket választanak ki a felvételi eljárás során, annak érdekében, hogy a szinergia megalapozott legyen. Együttesen sokkal többet tudnak kihozni egy adott termékből vagy szolgáltatásból. Érdemes a másik oldalát is megvizsgálni ennek a helyzetnek. Az egyik legnehezebb feladat a vállalatok számára, hogy ezeket az embereket összekovácsolja, és egy csapatot alkosson belőlük.

Magyarország egyik legjobban teljesítő vállalata: a MOL Zrt. közel-keleti terjeszkedési modelljén keresztül próbáltam bemutatni a változási folyamatok dinamikáját, lehetőségeit és esetleges buktatóit. A MOL számára a közelben nincsenek lehetőségek, legközelebbi kőolajban gazdag ország Oroszország. A nagyhatalom a természetes monopóliumokat nem enged át külföldieknek. Távolabbi országok jelentenek lehetőséget: Irak kurd része, Kazahsztán, Omán és Pakisztán, amely piacokra még be lehet lépni. A négy országgal a MOL már kereskedelmi kapcsolatba lépett. A jelenlegi lehetőségekhez és adottságokhoz képest ezekben az országokban lehet egy hosszú távú együttműködést megalapozni. Elemzéseim célja az, hogy górcső alá vegyem az említett négy országot és rávilágítsak arra, hogy melyiknél milyen tényezőkre érdemes fokozottabban figyelni.

1.1. Hipotézisek:

- I. Hipotézis: több kultúra találkozik egymással, hiszen nem homogén a muzulmán kultúra. Minden nemzetnek vannak sajátosságai, amelyekben lényegi eltérések mutatkoznak. A MOL kommunikációja csak akkor lehet hatékony, ha ezt figyelembe veszi.
- II. Hipotézis: A nemzeti kultúrákkal kapcsolatban a hasonlóságokat hangsúlyozva és arra alapozva könnyebbé válhat az ellentétek feloldása is. A vállalati kultúrában nem kizárólag a különbségeket érdemes figyelembe venni, hanem hangsúlyozni a közös értékeket.

2. Módszertan

Annak érdekében, hogy könnyebb legyen az átláthatóság és megfelelően tudjam, vezetni a szövegek kódolását és egy egységet képet tudjak rajzolni a kutatásom végén a grounded theory (továbbiakban GT) módszertanát választottam. Többlépcsős kódolást végeztem az interjúszövegekről, vállalati kiadványokról, hivatalos vállalati publikációkról. Fontosnak tartottam, hogy átlássam a hivatalos, felülről lefelé kommunikált vállalati kultúrát. A megfelelő útnak az tűnt, ha minden vállalat által kommunikált és kiadott szöveget elemzek. Ezen szövegelemzések és kódolásuk után interjúkat készítettem és azt is kódoltam. Mivel kutatásom elején vagyok, így háromlépcsős kódolási technikát választottam. I. kódolás, II. a kódokból kategóriák alkotása, III. egy "globális" kód definiálása. (Attride-Stirling, 2001)

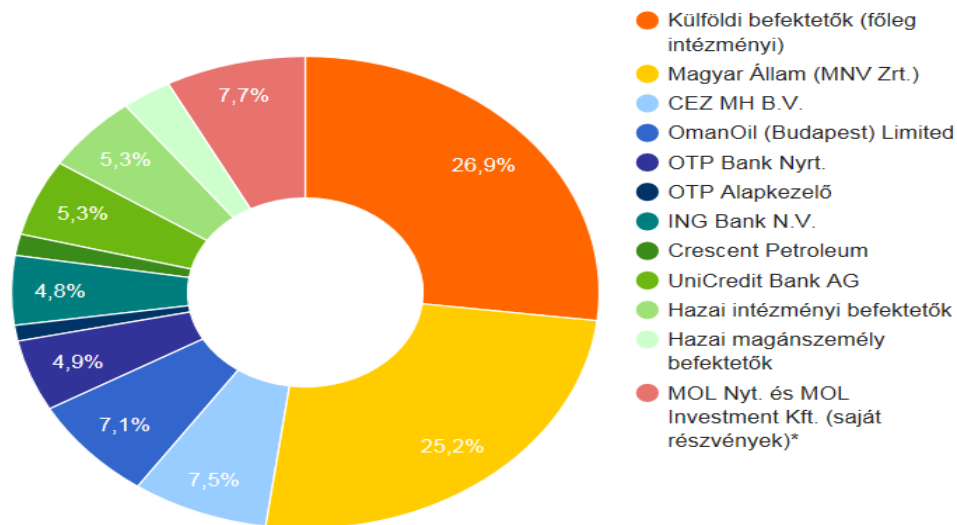
3. Elméleti háttér

3.1. MOL létrejötte

Annak érdekében, hogy teljes képet kapjak fontosnak tartottam, hogy röviden bemutassam a MOL-t. 1991-ben az OKGT jogutódjaként megalakult a Magyar Olaj- és Gázipari Részvénytársaság, amelynek szervezeti keretei között működik ma a magyarországi kőolajipar. A MOL létrejöttével sikeresen megvalósult a teljes szénhidrogén-ipari vertikum integrációja.

Az elsődleges lépések szilárd belső szervezet, környezet változásaira rugalmasan reagáló, biztos lábakon álló vállalat felépítése voltak. A MOL vezetősége viszonylag hamar felismerte a hazai viszonyok korlátait, növekedéshez elengedhetetlen volt a nemzetközi terjeszkedés. Aránylag gyorsan 1996-ban már megjelentek az első benzinkutak külföldön. A folyamatos fejlesztéshez és a terjeszkedéshez a hiteleket – bár kedvezőtlen feltételekkel – a pénzüctől vette fel. Újra elnyerte az ügyfelei bizalmát, egyre kedvezőbb kép alakult ki a vállalatról. Nem csak kifelé figyelt a MOL, belső szervezeti felépítése is óriási változásokon ment keresztül. A vállalat duplán teljesített, nem csak az ügyféligenyeket helyezte előtérbe és annak próbált eleget tenni, hanem egy addig az országban nem ismert modell – ügyfélorientált magatartás –

alapján kezdett el működni, továbbá figyelembe véve a környezet, a politika és a gazdaság gyökeres változásait is. A vállalat struktúrája és ezáltal a szervezeti kultúrája is lényegesen átalakult.

10. ábra A MOL részvény- és tulajdonosi szerkezete

Forrás: MOL honlap (2017.05.23. 14:06)

Főbb tevékenységei: (MOL- Group, 2014.10.18.18:27)

- Upstream szegmens: több mint 13 országban végez olaj- és gázkutatásokat és további 8 országban termelési tevékenységet.
- Downstream szegmens: 4 finomítót, 2 petrokkémiai üzemet és 1 regionális logisztikai rendszerrel ellátott, modern üzemanyag-töltőállomás hálózatot működtet.

- Gáz Midstream szegmens: Magyarországon kizárólag a FGSZ Zrt. rendelkezik földgázszállítási rendszerüzemeltetői engedéllyel.

11. ábra MOL leányvállalatok

Forrás: MOL Group honlap, 2017.05.23. 14:27

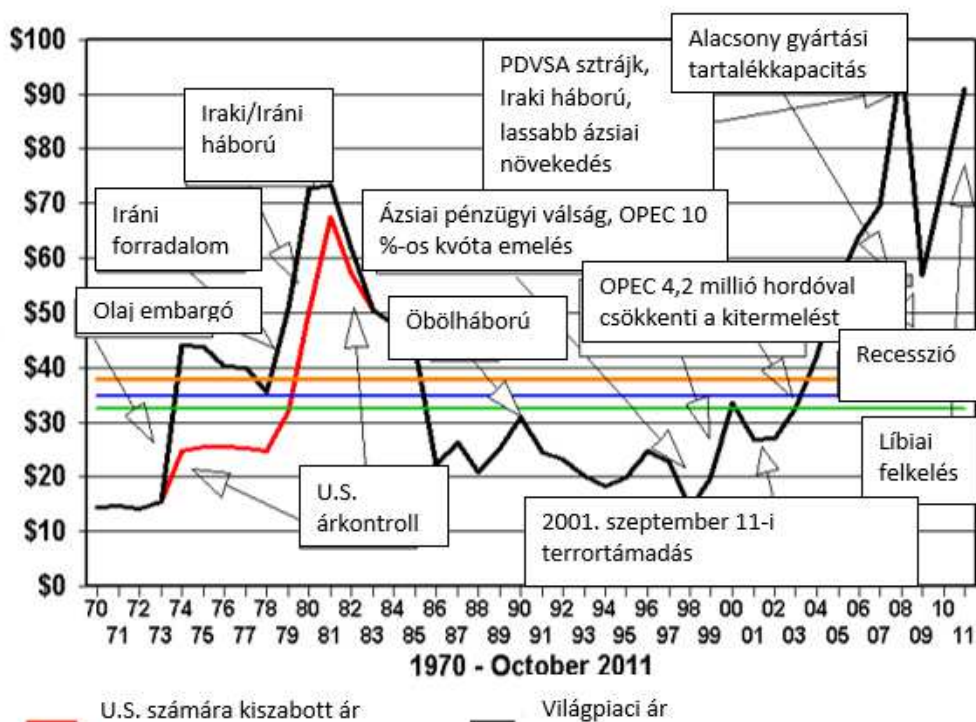
A tevékenységi köre közül kiemeltem az Upstream részt, hiszen a közép- kelet-ázsiai országokkal ennek köszönhetően van kapcsolata. Több országban is végez termelési munkálatokat és ezen területekről kiválasztottam azokat amelyek a MOL stratégia egyre meghatározóbb részévé válik: Irak Kurd régiója, Kazahsztán, Omán és Pakisztán.

4.PESTEL elemzés: olajipar-MOL Zrt. (Saját elemzés Balaton et al, 2010 alapján)

PESTEL elemzésen keresztül kísérlem meg bemutatni az olajipart és azon belül a MOL helyzetét. Annak érdekében, hogy átlássuk a hatalmas versenyt és a szűk lehetőségeket fontos, hogy el tudjuk helyezni a magyar vállalatot és az ebből a perspektívából tekintsünk át a kapcsolati hálót.

4.1.Politikai

A történelem során megfigyelhető, hogy az olajárnak politikai üzenete, tartalma van. A legnagyobb árrobbanásoknak külpolitikai okai voltak. Az első olajár emelkedés 1973-as válság alatt következett be és az ezt követő időszakban is párhuzam vonható az olaj világpiacon és a diplomáciai kapcsolatok között.

3. ábra Olaj Világpiaci és az U.S. számára kiszabott ára 1970-2011 között (USD)

Forrás: WTRG, 2014

Kőolaj-exportáló Országok Nemzetközi Szervezetének célja a 12 tagország nyersolaj kitermelési politikájának koordinálása. Tagjai a Föld olajtartalékainak több mint a kétharmadát birtokolják. Az 1973-as olajválság október 17-én kezdődött, amikor OAPEC (az Arab Olajexportáló Országok Nemzetközi Szervezete), amely az OPEC arab tagországaiból áll az akkor zajló jóm kippúri háború miatt bejelentette, hogy felfüggeszti az olajexportot az Izraelt támogató országokba. Ekkor szembesült vele az Egyesült- Államok, Nagy-Britannia és Hollandia, hogy a kőolaj milyen meghatározó gazdasági fejlődésüket illetően. Az OPEC szerepe meghatározóvá vált. (Khalid, 2014)

4.1.1. MOL politikai tényező

A MOL részvényeinek 24,7 %-át a magyar állam az MNV Zrt. tulajdonában vannak, ez maga után von bizonyos jogokat is, amit a vállalaton gyakorolhat. B sorozatú részvényt birtokol, ami szavazati jogot biztosít, pontosan 22179488 db szavazatot jelent. Szoros az együttműködés a vállalat és az állam között, hiszen a MOL az egyik legsikeresebb magyar vállalat, a régióban is meghatározó a pozíciója. 2013-ban elnyerte a Magyar Minőség Háza Díjat MOL Gumibitumen. A legszínvonalasabb vállaltok pályázhatnak és azok között csak olyan vállaltok nyerhetnek, amelyek leginkább hozzájárulnak a magyar minőség népszerűsítéséhez.

4.2. Gazdasági tényező

A kőolaj gazdasági hatása a világgazdaság és a politika működésére megkérdőjelezhetetlen. 1960-óta az elsősorú energiaforrás, a Föld energiaigényének több mint 40 %-át adja. Az olajárban bekövetkezett sokk nem csak az energiaiparra van hatással, hanem befolyásolja a gazdaság egészét, így az inflációs rátát is. (Gómez-Loscos, Gadea, Montanés, 2012). Az 1973-as olajárrobbanás volt az első jele annak, hogy mindenhez a gazdaságon belül közvetlenül vagy közvetve, de kötődik az olaj. A kőolajban gazdag országok GDP-jének nagy hányadát teszi ki az olajexportból származó profit. Ezen országoknak ez az egyetlen fejlődési lehetősége. Egyik oldalról az olajexportból származó pénzmennyiséget fel tudják használni az infrastruktúra modernizálására, ICT bevezetésére, egészségügyi vagy oktatási beruházásokra. A másik oldalról a hivatalos nemzeti fizetőeszközre is hatással van azaz, ha az exportból nemzeti megtakarítás képződik úgy nő az adott ország hivatalos fizetőeszközének az értéke is. (Taiebnia, Shakeri, 2012).

Azon országok, akik viszont importálnak függő viszonyban állnak az importőr országokkal, hiszen rajtuk múlik gazdaságuk és iparuk gördülékeny működése. A 73-as válság is hosszú időre leállította az ipart nem csak a közlekedés, hanem a gyártás is csökkent és egy kis időre szünetelt is. A világ ilyen nagyfokú olajfüggését csökkenteni kell, nem kizárólag környezetvédelmi, hanem politikai és gazdasági következményei miatt is. Az olajárak a kőolajban gazdag országok határozzák meg, az OPEC mint egy kartell működik, így egy egyoldalú függő viszony alakul ki az OPEC országai és a világ többi országa között, ez instabilitást okoz a gazdaságban. (Taiebnia, Shakeri, 2012)

4.2.1. MOL gazdasági tényező

Mint olajvállalat folyamatosan versenyt kell futni az idővel, fokozottan kell figyelnie az árakra, a nemzetközi politikai helyzetre. A MOL-nak hazai viszonylatban szinte nincs versenytársa, így ez a veszély csökkentett, de nemzetközi piacon viszont egyre több a kihívás. A válság negatív hatása megfigyelhető az olajipar egészét nézve, de a MOL ezeket viszonylag gyorsan és hatékonyan le tudta győzni. Európában a MOL a legköltséghatékonyabb, több mint 200 Mrd forinttal kevesebb a költsége az EU átlaghoz képest. Az árak növekedését a hatékony technológia bevezetésével és a kutatás-termelés még korszerűbb eljárással tudták fenntartani a fejlődési tendenciájukat. Egyre nagyobb az összhang a telephelyek és a székhely között.

4.3. Társadalmi tényező

A szervezeti törvényesség és megfelelés kényszere miatt is fontos a társadalmi elvárásoknak eleget tenni. A szervezeti legitimitáció két részből tevődik össze: stratégiai legitimitációból és intézményi legitimitációból. A stratégiai legitimitáció maga a szervezet kulturális környezete, ahol tevékenységét folytatja, ahhoz, hogy céljait elérje, avval összhangban kell lennie, stratégiájában külön figyelmet érdemes szentelni a harmónia kialakítására. Az intézményi legitimitáció a szervezetet körülvevő intézményeknek elvárásait figyelembe vevő magtartás. Ilyen intézmények lehetnek tanítási rendszer, legnépszerűbb szakmák, uralkodó ideológiák. (Du, 2012) Célszerű e tényezőket figyelembe venni és építeni rájuk. A munkaerő utánpótlásnál fontos lehet az adott térségben magas színvonalon oktatott szakmák felmérése. A vállalt sikerességét illetően az uralkodó ideológiák megismerése, ami mérvadó lehet.

4.3.1.MOL társadalmi tényező

A vállalt 1991-es megalakulás óta folyamatosan nagy hangsúlyt fektet a társadalmi jólétre. Széleskörűen támogatja a rászorulókat a telephelyein lévő országokban és több projektet is indított oktatás, sport és kultúra területén is az országon belül. A támogatások, együttműködések főleg azért fontosak mert nem csak saját márkát, cégnevét erősíti meg, hanem a tehetségeket, a fejlesztendő területeket is fel tudja karolni a MOL, mint egy húzóerőként működik.

A 2030 stratégiában a hat pillér egyike a közösség. Hernádi a sajtótájékoztatón elmondta, hogy nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy a MOL tegyen a társadalomért. (MOL Group honlap 2017.05.22.) Nem csak a szervezeti közösség fontos, hanem a társadalom is. Az olajiparban tevékenykedő szervezetek fokozottan ügyelnek az ilyen jellegű tényezőkre, hiszen a tevékenységükből fakadóan a társadalomnak vissza is kell adni.

4.4.Technológiai tényező

A tanulás egyre fontosabbá válik és a technológia változásával, az új vívmányokkal könnyebben elérhető a fejlődés. Az Információs és Kommunikációs Technológia (továbbiakban ICT) segítségével versenyelőnyre tehetnek szert a vállaltok tudásbázisuk hatékony megosztásával. Az olajkitermeléssel foglalkozó vállaltok éllovasai lettek az úgynevezett Tudás Menedzsment (Knowledge Management – a továbbiakban KM) adoptálásának. A KM egy projekt, amelynek célja a vállaltoknál dolgozók tacit tudásának felismerése és annak externalizálása. Versenyelőnyt jelenthet egy-egy munkavállalónak vagy a különböző osztályoknak az egyéni és egyedi tudását explicit tudássá alakítani. A „szétszórt” tudást egy egységes, a vállalat egésze számára elsajátítható bázissá lehet kovácsolni. (Grant, 2013a)

4.4.1.MOL technológiai tényező

A MOL mint az egyik legfontosabb stratégiai tényezője a technológia, éppen ezen okból kifolyólag folyamatos modernizálása. A költséghatékony fúrás, feldolgozás és szállítás nélkül nem maradna fenn. Közel-keleti országokban történnek a fúrások, így a szállítás biztonságára és hatékonyságára fokozottan kell figyelniük. Kazahsztánból az orosz csöveken keresztül történik a szállítás, de a többi három közel-keleti országból – Irak kurd régiója, Omán, Pakisztán – ennél kockázatosabban, hajókon keresztül. A szállításnál még fontosabb kérdés a fúrás, egyre mélyebben kell végezni, mivel egyre kevesebb a könnyen elérhető kőolaj. Folyamatosan mélyebbre kell menni a földben minél pontosabb mérőeszközök kellene annak érdekében, hogy a beruházások megtérüljenek.

A 2017-es sajtótájékoztatón a technológia fontossága többször is említésre került. A következő évek célja a fenntartható fejlődés és azt csak és kizárólag a megfelelő csúcstechnológiával érhetik el. Egyre kreatívabbnak és korszerűbbnek kell lenni annak érdekében, hogy életben maradjon vagy sikeres legyen a vállalat. Mivel Magyarország kis ország és nincsenek régre visszanyúló jó kapcsolati a keleti országokkal, így még inkább óvatos politikát kell folytatnia és költségeit is a lehetőségekhez mérten, a technológia vívmányihoz képest kell a minimumra csökkentenie. A MOL elnök-vezérigazgatója a változásokra adott válasza: „Mindig lehet jobban csinálni, mindig lehet hatékonyabb egy vállalt” – kitűnően sugallja az egész szervezet politikáját.

4.5.Ökológiai tényező

Az olajiparnak meghatározó hatása van a környezetre. A fejlett nemzetek növekedésében nélkülözhetetlen az kőolaj és annak származékai, bár már a szén-dioxid kibocsátást illetően a kiotói klímátárgyaláson mérséklést célzó egyezmények születtek. A kibocsátás-kereskedelemmel mégis folytatni kívánják megszokott ütemű növekedésüket. Az a kibocsátás kereskedelem céljából bevezettek egy rendszert is, az ETS-t (Emission Trading Scheme). Eddig a világtörténelemben ez a legtöbb szereplős kereskedelmi rendszer. Több mint 12000 részvevője van és a rendszeren belül folytatják az emissziós tranzakciókat. (Schmidt, 2014) A jelenség vitákat váltott ki, több megítélés szerint ez egyfajta kiskaput jelent a kibocsátó országok számára és így nem hozza meg a várt változást. Más vélemény szerint erre egyfajta első lépésként kell tekinteni, hiszen korlátozás megvalósult világ szinten, azon belül lehet kereskedni vele és még így is összességében csökkenti a kibocsátást.

„Az ökológiai lábnyom a különböző erőforrásokhoz köthető területekből adódik össze. Ideszámítjuk az építmények, utak, infrastruktúra formájában ténylegesen felhasznált területet; az élelmiszereink előállításához szükséges területnagyságot, és azt a területet is, amely ahhoz szükséges, hogy például fával lássuk el magunkat.” (Mészáros, 2014) A globalizáció hatására nagyobb a mobilitás, egy átlagember sokkal többet utazik – akár napi szinten is – mint húsz évvel ezelőtt. A kihívásokkal kell megküzdeni és megoldást találni kibocsátás mérséklésére és a fokozott igények kielégítésére egyaránt.

4.5.1.MOL ökológiai tényező

A MOL- csoport a szén-dioxid kibocsátását minden évben csökkenti. Az előírásoknak megfelelően egyre kevesebb a káros kibocsátás. Egyre több a biztonsági előírás, főleg a szállítás területén annak érdekében, hogy ne a természet szenvedje kárát egy esetleges hibának.

A MOL Zöldövezet Program 8 éve segíti a helyi civil kezdeményezéseket abban, hogy környezetüket szebbé és zöldebbé alakítsák. A helyi lakosság bevonásával történik, saját közvetlen környezetüket, közösen használt tereket lehet felújítani. Az eddigi években a városi zöld területek és a társasházi belső udvarok megújítása kategóriákban lehetett pályázni. A pályázati portfólió kibővült, 2014-től egy a közösségi kertek létrehozására is lehet támogatást nyerni a MOL Magyarország által finanszírozott programban. A vállalt nem csak saját működésében, hanem a CSR politikájában társadalom egészét célozza meg és törekszik a környezettudatosabb működést népszerűsíteni.

4.6.Jogi

Az EU nem csak célokat tűz ki, elvárásokat is támaszt a tagországokkal szemben és nem kizárólag tanácsadó funkciót tölt be a környezetszennyezés ellen vívott harcban. Az elmúlt évek kevésbé hatékony környezetvédelmi politikájának eredményeképp most már szigorúbbak a követelmények. Konkrét akcióterveket dolgoz ki, amelyek egyetemes érvényűek a tagországokra nézve. Jelenleg hetedik akcióterve van érvényben. 2050-ig vannak meghatározva a célok. Az akcióterv mottója: „to live well, within the planet's limits” (EU - Környezetvédelmi Jelentés, 2014).

Az előző akciótervhez képest még nagyobb hangsúlyt kapott a fenntartható fejlődés. Egyre élesebben körvonalazódnak a tervek és célok a jövőre nézve. Két részre bontható a jelenlegi program.

- ✓ Az első időszak a 2020/2030-ig, tíz-húsz év: ezalatt fontosak a mérhető adatok, a ténylegesen számokban kimutatható, országonkénti szén-dioxid kibocsátás csökkentések.
- ✓ A második a 2050-ig további húsz év: főleg a hosszú távú társadalmi átalakulás a cél. Az átnevelés, tudatosabb és „zöldebb” gondolkodásmód elsajátítása egész Európában.

4.6.1.MOL jogi tényező

A MOL saját céljai és az EU-s elvárások több tényezőt nézve is találkoznak. Az olaj világpiaci ára folyamatosan nő a nyersanyag beszerzés és a kitermelőkben való beruházások is egyre nagyobb összegeket emésztnek fel, így elengedhetetlen a költséghatékony gondolkodás.

Alexander Dobbs a MOL volt Kutatás és Termelés ügyvezető igazgatója a 2013-as pénzügyi jelentésben azt mondta: „Az új Kutatás és Termelés küldetése, hogy a lehető legrövidebb időn belül tényleges változást és előrelépést érjen el termelésben, folyamatosan javítva eredményességüket. Ennek érdekében javítanunk kell munkavégzésünk hatékonyságán, üzleti folyamatainkon és ezzel párhuzamosan munkatársaink előkötelezettségén és motiváltságán is, illetve változtatnunk kell a MOL Csoport Kutatás és Termelés szervezetének működésén is.” Levonható a következtetés, hogy a MOL a piaci kihívásokra válaszképpen sokkal motiváltabb, rugalmasabb csapattal, nívós szakértőgárdával és egy szélesebb portfólióval válaszolt, máig is ezt az elvet követik.

5. MOL leányvállalatok

Az elemzést követően szeretném bemutatni a leglényegesebb pontokat az MOL leányvállalatokra vonatkozólag. Céлом ismertetni, hogy a szervezet, amely a fent említett kihívásokkal néz szembe milyen kapcsolati hálóval működik. Kiemelésre került a kulturális tényező, mint MOL core kompetencia. Az egyik legnagyobb különbség az európai és az ázsiai országok között az egyén és csoport kapcsolatában rejlik. Nagy eltérések mutatkoznak a gondolkodásban arra nézve, hogy miként látják a szervezetet Ázsiában és azon belül is az iszlám országokban és máshogy Európában, Magyarországon. Érdekes e tényezőkre fokozottan figyelni és szem előtt tartani az üzleti folyamatok során is a hosszú távú együttműködés érdekében.

5.1.Irak kurd régiója

Mivel még nincsen kurd állam, még nem szuverén. Éles viták és folyamatos csatározás van az iraki és a kurd területek között. Még az iraki arabok sem egységesek, Bagdadtól északra vannak a szunniták és délre meg a síiták. Fontos ezt figyelembe venni egy európai szervezetnek, mivel kérdéses a kurd szuverén állam kialakulás és az iraki arabokat sem lehet homogéneen kezelni. Fennáll a lehetősége egy iraki ellenszenv kialakulásának akkor, ha csak a kurd polgárokkal és szervezetekkel ápol jó viszont egy nyugati vállalat. Nem lehet és nem is célszerű politikailag bármilyen véleménynek is hangot adni.

Semlegesnek kell maradni, hiszen a kurd állam kialakulás nem támogatott a térségben, sokáig a kurdokat sem ismerték el. Megkülönböztették őket a népesség többi tagjától, Törökországban a hegyi törököknek nevezték őket, de nem ismerték el külön etnikumként. A MOL számára is egy kritikus pont lehet ez, mivel Irakban, Erbilben van az egyik telephely. Erbil a kurdok székhelye, eddig védett és békés város, de a politikai viszályoknak ki van téve, ami a gazdaságra is hatással lehet.

Az egyik oldalon kurdok az olajexportra támaszkodva kívánják megerősíteni pozícióját és kivívni a függetlenségüket, a másik oldalon viszont Irak 2020-25-re a világ legnagyobb olajkitermelője lehet, ami olyannyira meghatározó szerepet biztosít számára, hogy fölülkerekedhet a kurd-iraki ellentétben. Érdemes szem előtt tartani e tényeket. A hovatartozás az iszlám államokban meghatározó, kihat a gazdasági kapcsolatokra is. Az iraki pozíció megerősödése magyar-kurd üzleti kapcsolatra is hatással lehet.

Mivel az iszlám államok mind kollektivisták, így a csoportműködés prioritást élvez. A kultúra, a közösség érdekét kell szolgálnia mindennek még az gazdasági kapcsolatoknak is. A MOL-nak figyelembe kell venni ezt, nem célravezető csak a kurd érdekeket szolgálni és úgy erősíteni a regionális jelenlétét. Irak olajnagy hatalom, a magyar-kurd gazdasági kapcsolatok akár negatívan is hathatnak és ellenszenvet is kialakíthatnak az irakiak által lakott városokban. Fontos figyelembe venni, hogy jelenleg több az iraki város, mint a kurd népesség lakta városok. Az üzleti érdekek is azt szolgálják, hogy nem lehet eltérni az iraki-magyar barátság kialakításától.

5.2. Kazahsztán

Az ország folyamatosan fejlődik, változik; átalakulások kulturális, gazdasági és politikai szempontból egyaránt jelentős változások történtek. Nagymértékű változás figyelhető meg a politikai elitben is. Mind ez idáig öröklési – felmenők vagy törzsekhez való tartozás fontossága – alapon történő elitréteg kialakulása helyett mára több tehetős üzletember is tagja a döntéshozó hatalomnak. A „nemességi” cenzus megszűnni látszik, egyre fontosabbá válik a szakértelem, az elért eredmények. Még mindig fontosak a családfák és még élesek a népcsoportok közötti különbségek, de az új nemzedék egyre felvilágosultabb. A lakosság egyre mobilisebb, az országon belüli határok már nem jelentenek falakat.

A kollektívizmus itt is főleg a törzsekhez való ragaszkodásban jelenik meg, a hovatartozás fontossága még mindig meghatározó. Figyelembe kell venni, hogy az országban a népességnek alig több mint a fele kazak, majdnem 40 % a lakosságnak más nemzetiségű. Nem lehet egy egységes politikát alkalmazni európai vállalatként. A kazakoknak a hagyományaik rendkívül fontosak – amelyek nem csak az iszlám vallásból származnak. Nagy hangsúlyt kell fektetni arra, hogy a muzulmánok mellett keresztények is vannak az országban. Szerteágazó a kultúrájuk is és történelmük is sokrétű, még a magyarokkal is vannak nyelvi eredetű kapcsolataik. Az ország egy része Európába nyúlik át, így Kazahsztán is próbálja felvenni a kapcsolatot a nyugati államokkal.

Kazahsztán északi részén a konzervatívabb, hagyományokhoz ragaszkodó; délebbre haladva ezek a szabályok felhígulnak. Az északi régió „különállása” annak köszönhető, hogy a gazdasági reform nem volt általános az országban. A piacgazdaságra való átállás részlegesen hajtották végre. (Olcott, 2010)

A törzsi különbségek és a hagyományokhoz való ragaszkodás egy erős visszahúzó erő a modernizálási folyamatban. Asztana-ban működik a nemzeti és olaj- és gázvállalat, a KazMunajGaz székháza, amely szoros kapcsolatban áll a MOL-al. Asztana az ország északkeleti részén helyezkedik el, amely részen főleg erős a kazak kultúra tisztelete. A MOL-nak fontos ezt szem előtt tartania, az ország e részén a politika és kultúra több mint csak életforma vagy jogok és kötelezettségek egyvelege, sokkal meghatározóbb az emberek életében; elvek és ragaszkodás, megkülönböztetést jelent. Irakban főleg a kurd-iraki ellentét a hangsúlyos és a politikára is ez van leginkább befolyással, de Kazahsztánban több népcsoport él együtt, ez még komplexebb kérdéskört jelent.

Egyrészt fontos a népcsoport – amelyek között lényeges eltérések vannak, keresztény-muzulmán – másrészt az országon belüli regionális különbségek is nagyok. Az északiak hagyományos és a déliek modernebb felfogása között hatalmas szakadék van. Tovább mélyíti

problémát a generációk közötti különbségek, a politikában és a gazdaságban is jelen vannak a kötöttebb reguláris rendszerek – még elenyésző mértékbe és főleg külföldi vállalatok telephelyein – a nyugti típusú gondolkodásmód is.

5.3. Omán

A négy vizsgált ország között az egyetlen egységes ország, mind vallási mind népesség szempontjából. Omán lakosságának szinte egésze arab és domináns vallása is az ibadista muzulmán. Fontos kiemelni, hogy nagyon erős a regionális kötődése, az arab országokkal való kapcsolata meghatározza a gazdaságpolitikáját. Tagja a Perzsa-öböl Menti Együtműködési Tanácsnak, így kereskedelmét főleg a többi tagországgal folytatja. Az ország államberendezkedése szultánság, de nagyon modern és felvilágosult a lakosság és a hatalmat gyakorló szerv is. A népesség több mint a fele tud angolul, továbbá ismerik a nyugati kultúrát. Nagy különbségek vannak a többi ország – iraki kurd régió, Kazahsztán, Pakisztán – és Omán között.

Érdemes figyelembe venni Ománnak a kettősségét is: ásványkincsekben, kőolajban nagyon gazdag ország, elhelyezkedésének köszönhetően az Arab-tenger még több gazdasági lehetőséget biztosít az országnak; viszont nem szabad ország, a gazdaság nagy része a szultán kezében van, a kőolajexportból származó bevétel teljes mértékben a szultán tulajdona. Nagy falat jelent ez a fejlődésnek és szinte elképzelhetetlen a piacgazdaság bevezetése a jövőre nézve.

Ománban a régi és modern találkozik egymással. Lehetőség van tanulni, dolgozni – még nőknek is – de az adott kereteken belül. Az ország státusza a Freedom House szerint nem szabad, sajnos ez maga után vonja azt is, hogy a lakosság sem az. Az értelmiségi réteg sem emelheti fel a hangját a szultánsággal szemben, nincs rá mód és nincs rá csatorna sem.

A MOL-nak mint egy európai vállalatnak figyelembe kell venni az ország reguláris vallását és kötött kereteit. Nem eredményes hangsúlyozni a nyugati értékeket vagy nagyon kirívóan viselkedni, érdemes inkább csak az üzleti érdekeket figyelembe venni. A lakosság felé is a kommunikáció óvatos és nyitott kell, hogy legyen. A régióban az arab muzulmán kultúra van jelen a népesség is ehhez a csoporthoz ragaszkodik.

Különbözik Kazahsztántól és az iraki kurd régiótól, nincs átalakulóban az ország, nem célja megváltoztatni az államberendezkedését vagy megreformálni a jelenlegi szabályokat. Figyelembe kell venni, hogy a határok az európai és a keleti kultúra között Ománban élesebbek. A regionális együttműködés prioritást élvez a nyugati kapcsolatokkal szemben. Nem kizárólag a gazdasági együttműködésekre jellemző ez a szemléletmód, hanem a lakosság hétköznapijaira is. A szomszéd országokkal közeli és kiegyensúlyozott a kapcsolat ezt figyelembe kell venni.

Egyre többen látják a szultánság negatív velejáróit, de nincs lehetőség ennek megszüntetésére. Az arab tavasz felkelései Ománt is elérték, de lényegesen kevesebb volt a reformtörekvés itt, mint más arab országban. Növekszik a feszültség a felvilágosult lakosság és a szultáni államforma között, mégis nagyon erős és megdönthetetlen a jelenlegi rendszer, nincs lehetőség komolyabb ellenállásra. Mint európai vállalat a regionális erővel is számolni kell az ománi jelenlét során. Nagy a különbség ilyen tekintetben: nem egy országba történik a befektetés, hanem egy régióban.

5.4. Pakisztán

A négy ország közül politikailag a leginkább cizellált ország. Ománnal ellentétben nem ápol jó kapcsolatot a szomszédos országokkal. Afganisztánnal a tálib kérés jelenti az egyik buktatót, a másik megoldatlan kérdés a közös határ a Durrand vonal. A vallási szélsőségesek befolyása hatalmas az ország egész területén, a lakosság életébe korlátlan beleszólással élnek – gyereknevelés, mecset építés, házasságkötésbe is beleavatkoznak az iszlám tanokra hivatkozva. Folyamatos az utánpótlás, hiszen több területen nincsen más lehetőség a megélhetésre csak ez az egyetlen út, ha becsatlakoznak, mivel ez jelenti az egyetlen megélhetést. Pakisztánnak Indiával való kapcsolata is egyre rosszabb mederbe sodródik. Főleg az afgán-indiai együttműködés miatt alakult ki ez.

A korrupciót és a tálib kérdést a legnagyobb veszélyforrás, hiszen instabilitást okoz a gazdaságban és ezáltal az ország fejlődésében egyaránt. Ezen problémáknak két aspektusa van: az egész régióra kihat a pakisztáni törzsi ellentétet egyre élesebb harca; másrészt megnehezíti a külföldi befektetők helyzetét az országban. Pakisztánban több népcsoport él együtt mégsem ez okoz gondot sokkal égetőbb kérdés a tálibok hatalma. Az eddigi mindennemű próbálkozással ellentétben nem csökkent sem létszámuk sem hatalmuk a térségben. Fő oka ennek a népesség tehetetlensége, mivel a lakosság nagy arányban a létminimum alatt él, így nincs sok választásuk, nincs egyéb kitörési lehetőségük. A megoldást már USA is látja, amely a társadalmi és gazdasági segítségnyújtásban rejlik. A MOL jelenléte így kedvezően hat az ország gazdasági helyzetére, ami a kapcsolat erősségéhez vezet. Nem lehet eltekinteni attól a tényről sem, hogy a régióban fokozottan kell figyelnie a többi országgal való üzleti viszonyára.

Pakisztánban kettőséget okoz a vezetés és a hadsereg viszonya is. Az országban mindig is mérvadóak voltak a fegyveres erők a hatalomgyakorlásban és a rendfenntartásban. A vezetésnek folyamatosan fenn kellett tartani a katonaságot is, a rendet és szabályokat csak így tarthatták be, éppen ezért alakult úgy, hogy a szélsőségesek is a fegyveres erőket használják saját igazságuk terjesztésére. Jelenleg az ország nem is engedheti meg magának azt, hogy egy nyugati típusú demokratikus rendszert vezessen be. Szükség van a rendteremtéshez és a szélsőségesek elleni harcban a fegyveres erőkre viszont ez a fajta függés a szociális és társadalmi tényezők kárára tartható fenn. A szociális háló nem elég kiterjedt, a társadalom széthúzó; ennek a rendbehozatala nagy beruházásokat igényel, ami a mai Pakisztánban nincs még meg. Elsődleges szempontként a gazdaságot kell élénkíteni és ezt követi majd a társadalmi normarendszer átalakítása.

Összességében elmondható, hogy szükség van a katonaságra a vezetéshez, de ez a függés csökkenthető a gazdaság erősítésével. Több évtizedes stabil működés tudja megalapozni a demokráciát. Az európai befektetőknek, többek között a MOL-nak is figyelembe kell venni azt a helyzetet, hogy rend és stabil háttér nem lesz az országban még több évig. Most kerül egyre jobban előtérbe a gazdaság felélénkítése, a társadalom költséghatékonyabb energiahasználatra való átnevelése, tehát a hosszú fejlődési út csak ezután kezdődik el.

5.5. Lehetséges megoldások, járható utak

A hipotézisek beigazolódnak. Több kultúra találkozik egymással, a muzulmán országok között nagyok az ellentétek. A valláson kívül nincs közös tényező. Minden nemzetnek megvan a saját történelme és mindegyiknek sajátos az attitűdje a nyugati szervezetekhez. A nemzeti kultúrákban érdemes az közös metszetet megkeresni és arra építeni a vállalati kultúrát. Az olajiparon belül fontosak a szabályok, az átláthatóság és hosszú távú tervezés, így ezeket hangsúlyozva lehet megtalálni a közös értékeket.

A megoldások keresése előtt érdemes figyelembe venni, hogy az említett országok közötti különbségek óriásiak. Nem célszerű egységes stratégiát kidolgozni, hiszen a nemzetek közötti eltérések miatt nem érnének célba a törekvések. Nem kizárólag csak európai és ázsiai gondolkodásmódokat különböztetünk meg, hanem minden országnak megvannak a saját hagyományaik, kultúrájuk, rítusaik, szimbólumaik és értékrendjük – sőt több országon belül éles különbségek mutatkoznak az egymás mellett élő népek között is. Létre kell hozni a kultúrák közötti kommunikációt annak érdekében, hogy távolságok megszűnjenek.

A kulturális intelligenciának hat típusa van: (P. C. Early – E. Mosakowski, é.n.)

- provinciális
- elemző
- természetes
- nagykövet
- mimikri
- kaméleon

A jelenlegi helyzetben a MOL-nak a legcélravezetőbb az elemző típus szerinti cselekvés. Mivel még nem ismert a kultúra az országok belső helyzete ezért érdemes elemezni azt, felmérni a lehetőségeket és stratégiát kialakítani. Fontos megemlíteni, hogy a stratégia nem lehet egységes, hiszen nem egységes a célcsoport sem. Nincs egyetlen tökéletes út, egyik stratégia működőképes egy országban, de a másikban megbukik. Az országok annyira különbözőek, hogy külön-külön kell megtalálniuk a lehetőséget a nyugati világ befogadására. A MOL mint egy magyar szervezet sikert tud kovácsolni abból, hogy több energiát fektet abba, hogy megismerje azon országokat és területeket ahol a leányvállalatai működnek.

6. Konklúzió

Az olajiparba nehezen lehet belépni, mint magyar vállalat piaci réseket kell megtalálni, a kockázatosnak tűnő lehetőségekkel kell élni. Éppen az instabilitás miatt van lehetőség egy jól működő kapcsolatot kialakítani. A MOL négy közel-keleti partnere fejlődő ország, ahol már jelen van a külföldi tőke, de még nem olyan nagymértékben. Most lehet megalapozni egy kölcsönös együttműködést. Nem egy egyoldalú függés kell, hogy létrejöjjön. A MOL, mint befektető jelenik meg ezen országokban, akiknek szüksége van anyagi forrásra a gazdaságuk felélénkítéséhez, a lakosság életszínvonalának emeléséhez, a logisztika modernizálásához. A MOL-nak meg nyersanyagra van szüksége. A függés kétoldalú. Fontos kihangsúlyozni, hogy csak akkor van lehetőség egy hatékony és kiegyensúlyozott együttműködésre, ha észrevesszük, hogy az érdekek összetalálkoznak, sőt a kultúrák, az emberek is. Az utóbbiaknak főleg nagy értéke van a keleti kultúrákban – mindegy, hogy muzulmán, hindu vagy buddhista.

Hangsúlyozni kell, hogy nem a nyugati elveket, kultúrát kényszeríti rá az adott országra, hanem egy hosszú távú kapcsolat kialakítása a cél. Nem feltétlen csak a nyugati, a MOL szervezeti kultúrát kell képviselni, sokkal eredményesebb, ha az üzleti eredményeken keresztül a partneri kapcsolat kerül előtérbe. Ezen elvek megfelelő kommunikálása viszont csak akkor érhető el, ha tudunk az adott kultúra nyelvén beszélni. Nem feltétlen a beszélt a fontos, hanem hogy ismerjük-e egy adott nép hiedelmeit, értékeit.

Irodalomjegyzék

- [1] Attride-Stirling, J. Thematic networks: an analytic tool for qualitative research. *Qualitative research*, 1, 385-405. 2001
- [2] Balaton et.al. *Stratégiai Menedzsment, Stratégiai Változások Vezetése* c. fejezet 2010
- [3] Du, Shuili; Vieira Jr. Edward T. *Striving for Legitimacy Through Corporate Social Responsibility: Insights from Oil Companies* Springer Science+Business Media Dordrecht 2012
- [4] Early, P.C., Mosakowski, E. *Cultural Intelligence*. *Harvard Business Review* 2004
- [5] Grant, R.M., *The Development of Knowledge Management in the Oil and Gas Industry*. *Universia Business Review* 2013. p. 92–125.
- [6] Gómez-Loscos, A., Gadea, M.D., Montañés, A. *Economic growth, inflation and oil shocks: are the 1970s coming back?* *Applied Economics* 44, 4575–4589. doi:10.1080/00036846.2011.591741 2012
- [7] Khalid, Kisswani *OPEC and political considerations when deciding on oil extraction* *Journal of Economics & Finance*. Jan2014, Vol. 38 Issue 1, p96-118. 23p. 7 Charts, 3 Graphs. DOI: 10.1007/s12197-011-9206-7.
- [8] Mészáros, P. *Fenntartható közlekedésfejlesztés a globalizáció világában* *Közlekedéstudományi Szemle*, 2014 p. 58–71.
- [9] Schmidt, Petra *A szén-dioxid klíma alakító hatása, csökkentési lehetőségei, különös tekintettel a Kiotói Egyezmény magyarországi vonatkozásaira* 2011 VI. Évfolyam 2. szám
- [10] Taiebnia, A., Shakeri, G., *The Impact of Oil Price Rise on Industrial Production*. *Iranian Economic Review* 16, 2012 p 13–31.
- [11] Olcott, Martha Brill *Kazakhstan: Unfulfilled Promise*. *Carnegie Endowment Washington* 2002
- [12] WTRG: *Olaj Világpiaci és az U.S. számára kiszabott ára 1970-től 2011 októberéig* amerikai dollárban 2014

Lektorálta: Dr. Dobák Miklós, intézetigazgató, Budapesti Corvinus Egyetem

Történelem – és politikatudományi szekció

A JÁSZBERÉNYI KOMMUNISTA PÁRTELIT ÉS BELSŐ KONFLIKTUSMEZŐI (1946-1961)

Cseh Dániel

*Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
daniel.cseh89@gmail.com*

Absztrakt

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy bemutassam a jászberényi pártelit kiválasztódásának-kiválasztásának mechanizmusait, a formális testületek tagjainak fluktuációját, az ágensek interperszonális és közösségi interakcióit, valamint hogy klasszifikáljam a vezetők karriermintáit az 1950-es években. A témamegjelölés – már csak szóhasználat miatt is – részletesebb kifejtésre szorul. Mindenekelőtt tisztázni kívánom az elit a társadalomtörténetben használatos fogalmát és meghatározni annak alkalmazhatóságát a vonatkozó időintervallumban.

A kutatás során elsősorban levéltári forrásokra támaszkodtam: az MKP megyei vezetésének jászberényi dossziéjára, a jászberényi MDP és az apparátusi irataira és testületi jegyzőkönyveire, valamint az MSZMP megyei káderanyagára. A primer források mellett a munkásmozgalom helyben emblematikus alakjainak visszaemlékezéseit is felhasználtam adatkiegészítésre, többoldalú bemutatásra, vagy épp az önreflexív apológia nyelvi formáinak rögzítésére.

A témának ez idáig nem készült szakirodalmi feldolgozása, de archontológiai vagy prozopográfiai igényű forrásközlés sem áll a rendelkezésünkre. A jászberényi párttitkárok, tanácselnökök legélénkebben még mindig a helyi kollektív emlékezetben vannak jelen, de az ilyen adatgyűjtés szükségszerűen részleges és pontatlan eredményekhez vezet. A város 1945 utáni történetét tárgyaló helyi szakmunkák egészen más irányból közelítenek a ezen időszakhoz. A kezdeti évtizedek ideológiai meghatározottságú és korlátozott forráshozzáféréssel bíró szerzők által írt művei [8] [15] után az újabb szakirodalmak jellemzően tematikus szempontokat (pl. gazdaság- és társadalomtörténet) érvényesítenek [9] [16] [17] [18] [19].

Kulcsszavak: Jászberény, pártelit, nomenklatúra, MDP, MSZMP

1. Szemantikai kérdések – elitek és nomenklatúra

Igen sok elit-definíció létezik, de abban mind megegyezik, hogy az elit egy konstruált kétdimenziós társadalmi (alrendszer) modell csúcán elhelyezkedő személyek – formális vagy informális – összessége,⁶⁹ valamint abban, hogy az elit valamilyen – implicit (pl. munkalehetőség biztosítása) vagy explicit (pl. hatósági kényszerítőeszközök birtoklása) – módon befolyásolni tudja az „alatta” elhelyezkedőket, vagyis a társadalom életét.⁷⁰ Tehát összefoglalóan annyit elmondhatunk az elitről általában, hogy a társadalomra befolyással bíró, valamely ismervekkal kimagasló mértékben rendelkező emberek konstruált csoportja. A polgári kor elitjébe való bekerülés – elvileg – normatív alapon történt, tehát az elit rekrutálódott a társadalomból. Egy fontos kritériuma még az elitásnak: az autonómia. Egy pozícióban lévő vagy valamilyen (materiális vagy szellemi) javakkal rendelkező ember akkor

---

⁶⁹ Lenski eképpen fogalmaz – nyilván maga mögött tudva és ismerve az elit-körülhatárolás évtizedes dilemmáit – a generális absztrakció igényével: „**bármely társadalmi egység legmagasabb rangsorbeli szegmense, legyen az egy osztály vagy a társadalom egésze, tetszés szerinti kritérium alapján csoportosítva**” [20].

⁷⁰ Lengyel György szerint az elitágoknak „módjukban áll, hogy a társadalmi újratermelési folyamatokat személyes döntéseikkel és véleményeikkel befolyásolják.” [14]

számított elittagnak, ha önállóan hozta meg döntéseit, ha ő befolyásolt, és nem mások befolyásoltak általa.

1945 után néhány hónap, néhány év leforgása alatt a szovjet támogatást élvező és utasítást végrehajtó kommunisták deklasszálták a tradicionális magyar elitet, és csírájában fojtották el az átmenet éveit kibontakozni-túlélni próbáló régi-újat. A kommunisták nem pusztán elitváltást hajtottak végre, hanem óriási emberi és anyagi károkat okozva megszüntették a magyar társadalomszerkezetnek azokat rekrutációs alapjait és csatornáit, amelyek az elit(újra)képződést biztosították. Az első lépés volt a mezőgazdasági vagyoni elit megfosztása az egzisztenciális létalapjától a földosztás keretében. A második lépés az államosítások sorozata volt, amivel a pozicionális gazdasági elitet deklasszálták. A harmadik állomás ezzel párhuzamosan a közéleti pluralizmus, a többpártrendszer felszámolása volt, amivel megszüntették a politikai elit hagyományos működési terét. A kötelező állami ideológia indoktrinálásával ellehetetlenítették a társadalmi elit funkcionálását is.

Az 1950-es évek elejére totális állami diktatúrát építettek ki, ahol minden társadalmi autonómia megszűnt, minden társadalmi-gazdasági folyamatot a Párt irányította, minden pozícióba a Párt helyezett kizárólag a párthűség alapján kádereket (nómenklatúra-rendszer). Megszűntek a társadalmi alrendszerek is, állami alrendszerekké váltak, és az életterek államosításával magát a társadalmat is államosították [21]. S ahol nincs társadalmi önszerveződés, ott ontológiailag nem is lehet elitrekrutáció. De akkor mégis minek tekintjük az egypárti diktatúra különböző szinteken lévő vezetőrétegét, mi különbözteti meg őket az elittől? [12] [21]

1. Az elit normatív módon és kompetencia-alapon kiválasztódik, a nómenklatúra tagjait kizárólag a párthűség alapján, inkompetencia ellenére is (kontraszelekció) kinevezik.
2. Az elit tagjai autonóm szereplők, pozíciójukon vagy funkciójukban önállóan döntenek, míg a nómenklatúra tagjai végrehajtók.
3. Az elit legitim formális vagy informális pozíciói birtoklásában, a nómenklatúra tagja nem.
4. Az elit végső soron érdekelt az általa vezetett vagy birtokolt entitás racionális működtetésében, míg a nómenklatúra-tag csak abban, hogy a rábízott feladatot maradéktalanul teljesítse.

Az 1945 (de különösen az 1948) utáni Magyarországon egyetlen csoportnak volt döntési autonómiája, a Párt legfelső vezetőinek (a moszkovitáknak és egy ideig néhány hazai illegálisnak). Ők a pártközösségen belül rendelkeztek döntési kompetenciával, amit úgy értek el, hogy 1945-ben MKP-alapítókként önjelölt módon lettek a párt vezetői, s az újonnan beszervezett párttagságnak erre nem állt módjában rákérdezni [21]. A totális egypártrendszerből pedig következik, hogy pártvezetőkként ők lettek az állam, és az „államosított alattvalók” vezetői is. Tehát még a Párton belül sem szabad versenyben megmérve kerültek az élre. Egyúttal fontos hangsúlyozni azt is, hogy szemantikai értelemben csak egy pártelit volt Magyarországon, a csúcsvezetés, mivel ez egy hierarchikus, centralizált entitás volt. Ezért nem is beszélhetnénk megyei és települési pártelitéről, hiszen a formális elitpozíciókat a nómenklatúra tagjaival töltötték fel. Jelen dolgozatban a jászberényi pártelit egy kiüresedett fogalom, nem rendelkezik a fentebb kifejtett elitismérvekkkel, az 1950-es években biztosan nem, hanem a pártakat végrehajtására legszélesebb jogköröket biztosító pozíciókat betöltő emberek csoportjára, illetve az őket formálisan felhatalmazó testület tagjaira használjuk ezt a kifejezést.

2. Egyetlen állandó: a változás – a pártvezetők rotációja

A jászberényi MKP első elnöke/titkára (a fogalomhasználat következtelen a visszaemlékezésekben) Tóth-György István lett, őt követte dr. Csík Péter jászjákóhalmi lakos, majd egy másik jászberényi tizenkilences, Tóth Mihály. Utóbbival elkezdődött a gyors ütemű párttitkár-cserék időszaka, aminek eredményeképpen 6 év alatt 12 párttitkára volt a városnak, s kettő kivételével egyikük sem volt jászberényi származású vagy kötődésű. Mindegyiküket a Megye nevezte ki és mozdította el, így a nem-jászberényiség megyei döntés következménye volt, aminek háttérében a párthűségen túlnyúló emberi, szakmai kapcsolatok kialakulásától való félelem húzódott meg. A rövid titkári ciklusok viszont nem tették lehetővé a korrumpálódás mellett azt sem, hogy a vezető feltérképezze a helyi viszonyokat, átlássa a személyi összefonódásokat, belelásson az ott élő emberek életvilágaiba, megértse a vágyaikat, a reakcióik mögött rejlő attitűdjeiket stb.

Tóth Mihály három hónapig, az őt követő Petyus István pedig csak egy hónapig viselhette a tisztséget. A jászberényi MKP első levéltári forrása Oláh által a Megyei Pártbizottságnak írt havi jelentés 1946 decemberéből, amiben a jászberényi pártszervezet teljes életképtelenségéről tudósít. Illusztris képet ad a fiktív tagság országos jelenségének helyi gyakorlatáról. A párttagok nem végeztek pártmunkát, az alapszervezeti titkárok be sem mentek a párthelyiségbe, nem fejtettek ki propaganda-tevékenységet, nem volt városi pártsajtó, az egyes intéző bizottságokban helyet foglaló párttagok a saját karrierjüket építették és nem a Pártot stb. A végén rezignáltan megjegyzi, hogy *„Általában az egész pártszervezet a teljes tönkremenés képét mutatja”* [1].

Oláh György sorsa a rossz hír hozójáé lett: a levéltári anyagokból nem derül ki, hogy lemondatták vagy lemondott, esetleg lejárt a mandátuma és nem választották újra, viszont Tóth Mihály a visszaemlékezésében így fogalmaz: *„Oláh György viszont csak egy hónapig lehetett itt, mert más beosztást kapott.”* Mindenesetre a levél elküldése után két nappal, 1947. január 1-jén már nem ő, hanem Szabari János volt az MKP jászberényi elnöke. Szabari tisztában volt azzal, hogy őt válságkezelőnek tették meg a párt élére, és neki is hasonló lehet a sorsa, ha nem tud kézzel fogható eredményeket felmutatni. Ebből a kontextusból érthető az 1947. márciusi keltezésű levele, ami egy győzelmi jelentésnek is beillett [1]. Szabari két évig volt párttitkár Jászberényben, 1947 januárjától 1949 januárjáig [4]. Felmentése után Baján dolgozott egy állami gazdaság kovácműhely-vezetőjeként [7].

Az új VB-titkár Petyus István lett, akivel igencsak elégedetlen volt a párt vezetése és tagsága. A megyei pártbizottság leváltotta Petyust, s helyére ideiglenesen Boda Józsefnét nevezte ki. A hivatalos vád ellene *„nem kommunistához való viselkedés”* volt. A VB-tagok elmondták, hogy nem tartotta a kapcsolatot a pártalapszervezetekkel, a VB-üléseken nem hallgatta meg a kritikákat, s később már ezen gyűlések is elmaradtak. Ez utóbbit a levéltári iratanyag is alátámasztja, hiszen Szabari 1949. januári lemondását magában foglaló jegyzőkönyv után fél éves szünet következik. Az újabb jegyzőkönyv már egy júliusi ülés, amin Boda Józsefné mint ideiglenes titkár elnökölt. A nemtörődömsége a párt megítélését is veszélyeztette, hiszen hagyta, hogy a VB-ülésekről információk szivárognak ki [4]. Nehezményezték azt is, hogy *„Petyus a polgármesterrel érezte jól magát, ebből az látszik, nem szerette az egyszerű embereket.”* [4]

Az első megyei szinten „nagy ember” Árvai István volt Jászberényben. Ő évekre biztosította pozitív megítélését a Párton belül. Jászberényi kiküldetése előtt és után is a Megyénél dolgozott, sőt ő volt az MSZMP első Jászberény járási párttitkára is, tehát Jászberénybe csak rendet tenni küldték. Az egyik legvaskalaposabb jászberényi MKP-alapítótag, Tóth Mihály is elismerően nyilatkozott róla a visszaemlékezéseiben [7].

Árvai már az első ülésen (1949. július 21.) kiosztotta a feladatokat: operatív pozíciókat és bizottságokat hozott létre, viszonylag körülírt feladatkörökkel ellátva azokat, pl. szervező

titkár, propagandista, szakszervezeti felelős, tömegszervező, termelési felelős, oktatási felelős, kádervezető [4].

1. táblázat: A jászberényi kommunista pártok (MKP, MDP, MSZMP) első számú városi vezetői (1944–1970)⁷¹

Elnök/párttitkár/első titkár	Hivatalviselés		Forrás
	Kezdet	Vége	
Tóth-György István	1944. dec. 22. után	n.a.	[2], [7]
dr. Csík Péter	n.a.	1946. aug.	[7]
Tóth Mihály	1946. szept.	1946. nov.	[7]
Oláh György	1946. nov.	1946. dec. 30.	[7], [1]
Szabari János	1947. jan. 1.	1949. jan. 2.	[1], [4]
Petyus István	1949. ápr. 14.	1949. máj. 22.	[4]
Boda Józsefné (ideiglenes)	1949. júl. 14.	1949. júl. 14.	[4]
Árvai István	1949. júl. 21.	1949. dec. 24.	[4]
Rácz Árpád	1950. jan. 18.	1950. ápr. 21.	[4]
Toldi István	1950. máj. 4.	1950. júl. 4.	[4]
Kapus Ferencné	1950. júl. 21.	1951. márc. 18.	[4]
Kovács László	1951. márc. 19.	1952. ápr. 17.	[4]
Holló János	1952. ápr. 23.	1954. jan. 14.	[4]
Tóth Béla	1954. jan. 22/28.	1955. júl. 17./aug. 4.	[4]
Szörös István	1955. júl. 17./aug. 12.	1956. júl. 5./okt. 11.	[4]
Tóth Mihály	1956. nov. 11. (24.)	1957. márc. 1.	[3], [5]
Dobosi Imre	1957. márc. 1.	1958. szept. 5.	[5]
Bacsa Ferenc	1958. szept. 18.	1961. júl. 26.	[5]
Sós Ferenc	1961. aug. 10.	1964. dec. 31.	[5]
Bacsa Ferenc	1965. jan. 1.	1970. máj.	[6]

Árvai jászberényi jelenlétéről csak 1949 végéig vannak források, a következő év első hónapjaiban Rácz Árpád írta alá a jegyzőkönyveket hol „titkári”, hol „helyettes titkári” minőségben. A következő, kizárólag „titkár”-ként megjelenő személy Toldi István volt 1950 májusától. Toldit 1950. május 9-én újraválasztotta a választmány, viszont az év júliusától eltűnt a jegyzőkönyvekből, s helyette Kapus Ferencné jelent meg mint első számú vezető. Kapusné egy jászberényi munkás volt, aki mindvégig a pártvezetés közelében maradt. 1951-ben és 1956-ban megyei küldöttnek választották, utóbbi évben pedig tagja lett az utolsó MDP Pártbizottságnak. A forradalom leverése után aktívan részt vett az MSZMP újjászervezésében és vezetésében: az ideiglenes elnökség és az Intéző (majd Végrehajtó) Bizottság tagja lett, 1959 után pedig pártbizottsági tagként folytatta a karrierjét. Egy aktív, szervező egyéniség volt akár a kultúra, akár a termelőszövetkezeti agitáció területén. Helyi származása és emberekkel foglalkozó tevékenysége okán sok szállal kötődött a helyi társadalmi struktúrához, amit az is mutatott, hogy 1957-ben élesen szembement az akkori tanácselnökkel két ellenforradalmi tettel vádolt, pártközeli családokból származó lány ügyében.

Kapusné újabb megyei káderek követték, Kovács László, Holló János és Tóth Béla, de egyik sem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. 1955-ben a Megyei Pártbizottság végül úgy döntött, hogy esélyt ad egy helyi kötődésű pártagnak is a feladatok menedzselésére, ezért 1955. július 17-én Szörös Istvánt nevezték ki a jászberényi MSZMP VB első titkárának. A megyei kiküldött azzal indokolta a döntést, hogy a Megye az elmúlt években igen sűrűn

⁷¹ Saját készítésű táblázat.

cserélgette a titkárokat a Pártbizottság élén, s belátta, hogy ez hiba volt. Szőrös mellett éppen azzal érvelt – amit korábban korrumpálódási veszélyforrásnak tekintettek –, hogy ő jászberényi származású, helyi kötődésű. Előrevetítette, hogy a Megye szerint hosszabb távon is lehetne a jászberényi pártbizottság vezetője [4].

Szőrös István jászberényi agrárproletár családból származott, eredeti foglalkozását tekintve asztalos volt. 1950-ben választmányi tag s helyettes titkár lett. 1954-ben egyéves pártfőiskolára küldték, majd a következő évben megtették első titkárnak. Ez a későbbiekben még visszatérő motívum lesz, hogy egyes megbízhatónak ítélt kádereket néhány évre kiemelnek az adott közegeből, pártiskolára küldenek, esetleg a Megyei Pártbizottság valamelyik osztályára helyeznek el szakmai tapasztalatot gyűjteni. Mindezt azért, hogy utána visszahelyezzék eredeti közegébe, de immár egy magasabb pozícióba. Szőrössel is ez történt. További karrierjét a későbbiekben fogjuk ismertetni.

3. Kontinuitás vagy cezúra – az MSZMP megalakulása

Az MSZMP Jászberényben 1956 novemberében alakult meg,⁷² s 1957 elejére szervezték újjá zömében azok az emberek, akik már 1919-ben is, de legkésőbb 1945-ben párttagok voltak. Az MSZMP-alapítótagok tizenkilences magjába a következő személyek tartoztak: Tóth Mihály, Tóth-György István, Csoszánszky Imre, Osgyáni Száraz Sándor, Somogyi László és Inges Mihály [5]. Tehát ugyanaz a helyzet állt elő, mint 1919-ben és 1944 végén, hogy volt egy maroknyi elkötelezett kommunista, akik a számukra kedvező politikai körülmények elérkeztével a helyi társadalomra oktrojálták rendszerelképzeléseiket. A helyzet komikuma, hogy mindhárom alkalommal ugyanaz a néhány ember erősködött a kommunista alternatíva megvalósításával.

Az MSZMP első helyi elnöke Tóth Mihály volt, aki minden bizonnyal tizenkilences, negyvenötös múltjára és életkorára való tekintettel kapta meg ezt a tisztséget. A cím ideiglenes és tiszteletbeli voltára abból következtethetünk, hogy már 1957. január 9-e előtt Dobosi Imrét jelölte az Intéző bizottság az új elnöknek [5]. Végül az 1957. március 1-ji elnökségi ülésen mondott le Tóth Mihály, és választották meg helyére Dobosi Imrét [5].

1956 végén választotta meg az akkorra már 28 fős elnökség az Intéző Bizottság tagjait.

2. táblázat: Az MDP utolsó és az MSZMP első operatív vezetése [4] [5]

MDP VB 1956. okt. 11.	MSZMP IB 1956. dec. 28.
Szőrös István	Tóth Mihály
Beszteri Mihály	Dobosi Imre
<i>Kapus Ferencné</i>	<i>Kapus Ferencné</i>
Gábor Mihály	Göblyös István
<i>Csoszánszki János</i>	<i>Csoszánszki János</i>
Ivanics Sándor	Száraz János
Antal Margit	Fülöp Gyula

A Párt újra-felépítése a papírforma szerint alakult. Elsőként az ipari munkások közül csatlakoztak az új Párthoz, őket követték az állami gazdaságokban dolgozók, majd pedig a

⁷² A legelső erről szóló dokumentum egy 1956. november 11-i keltezésű Tanács VB-jegyzőkönyv. A Párt megalakulásáról november 24-én tájékoztatták a város nyilvánosságát. Ez alapján kijelenthető, hogy a jászberényi pártelit a forradalom ideje alatt sem támogatta a Nagy Imre jelentette alternatívát, nem alakult át október 30-án MSZMP-vé, amint azt az országos központ tette. A megalakulásra már a szovjet intervenció után, tehát a forradalom bukásának és a közjogilag korrekciómentes egypárti diktatúra megmaradásának tudatában került sor. Tehát a jászberényi pártvezetés személyi állománya, ideológiai és helyzetértékelési megközelítése vonatkozásában egyértelmű kontinuitás mutatható ki az 1956 előtti (sőt részben az 1919-es) és utáni között.

téesz-tagok. A Párt hatalmának restaurálásával a vezetők presszionálni tudták a hivatali dolgozókat és a tanácsstagokat is a Pártba való belépésre. Az elsők között alakultak meg a pártalapszervezetek a fegyveres testületeknél [5]. 1956. március végéig 553 fő lépett be az MSZMP-be 18 alapszervezetbe tagolódva. Ez a volt MDP-párttagok 32%-át tette ki, 5 százalékponttal elmaradva a megyei átlagtól [5]. 1957 közepére elnyerte régi-új nevét az elnökség (Pártbizottság) és az Intéző Bizottság (Végrehajtó Bizottság) is. Ennek megfelelően a Pártnak már nem elnöke, hanem első titkára volt – a személy Dobosi Imre maradt. Folyamatosan bővítették a Pártbizottság tagjainak sorát, 1957 végén vették be például Bányai János újdonsült tanácselnököt, Muzsik László rendőrfőhadnagyot is [5]. 1959 októberére több mint feleannyi tagja lett az MSZMP-nek, mint 1956-ban volt az MDP-nek [5].

A VB munkáját a testületen belüli személyi ellentétek is nehezítették. Ezen konfliktusoknak két típusa volt: belső hatalmi harcok és személyi összeférhetetlenségek. A belső „könyöklésre” jó példa Árvai István és Szörös István konfliktusa, amiből végül az utóbbi került ki vesztesen, és távoznia kellett a vezetésből. A helyi kötődésűek és a Megye által delegáltak között is rendre fellángoltak az ellentétek, mint például Kapus Ferencné és Soós Pál között. Olyan is előfordult, amikor a testület nem tudott együtt dolgozni a vezetőjével (pl. Dobosi Imre és a VB esete). A jáász-nagykun ellenszenv újrakonstruálódásának illusztris példája Csuka Lajos fogadtatása a jáászberényi MSZMP VB-n belül, akit – miután végigsértette a téeszelnököket és a VB főelőadóját, Tóth Sándort is – végül az első titkárnak, Bacsa Ferencnek kellett rendre utasítania [16].

4. A pártelit összetétele és fluktuációja

Az első MDP-s források a tíz fő alatti operatív vezetőtestületet tagjait „vezetőségi tagok”-ként azonosítják, később azonban megjelenik a Pártbizottság kifejezés. Az MDP legszélesebb jáászberényi pártfóruma a pártértekezlet volt, ahova az egyes pártalapszervezetek taglétszámuk arányában delegálhattak küldötteket. Ez a 100–120 fős testület választotta meg – minden esetben megyei javaslatra – a Párt legfelsőbb döntéshozó grémiumát, a pártválasztmányt (1954 után a pártbizottságot). Pártértekezletet 1950-ben, 1951-ben, 1954-ben és 1956-ban, választmányi üléseket gyakrabban, átlagosan négyhavonta tartottak. A mindennapi ügyeket a titkár vezetésével egy operatív bizottság irányította, amit 1954-ig pártbizottságnak, azután pedig Végrehajtó Bizottságnak hívtak, de nem volt példa nélküli a Városi Bizottság kifejezés használata sem. E grémium tíz fő alatti létszámmal rendelkezett. 1950-ben tagjait a Megye javaslatát jóváhagyva a pártválasztmány választotta. A Párt vezetőbizottsága 1954-ig a (párt)titkár, utána az első titkár volt [13].

Az MSZMP első párttestületei informálisan, önjelöltség és folyamatos feltöltés által jöttek létre. Az első pártfórum a 20–30 fős ideiglenes elnökség volt, amely tagjai közül Intéző Bizottságot választott. Fél évig elnöknek hívták a pártvezért, utána újból első titkárnak. A konszolidált MSZMP pártstruktúrája az MDP mintáját követte: a legszélesebb fórum a két évente összeülő pártértekezlet volt, ami megválasztotta a Pártbizottság és a Végrehajtó Bizottság tagjait.

A párteliten belüli fluktuációt folyamatában interpretálni a pártválasztmányi/pártbizottsági tagság közötti átfedések bemutatásával tudom a legszemléletesebben. A testület kiválasztásában a következő szempontok játszottak szerepet: a forrásadottságok, a módszertani eljárási lehetőségek és az összevethetőség igénye. Ez az a pártfórum, pártirányítási szint, amely teljes körű levéltári dokumentációval rendelkezik. A pártbizottságot – egy esetet leszámítva, amikor 1956-ban informálisan szerveződött a hasonló kompetenciájú ideiglenes elnökség – ugyanaz a párttestület, a pártértekezlet választotta minden esetben. Ezek az adottságok megteremtetik az összevethetőség lehetőségét, ami a leíró elemzés alapfeltétele.

Módszertani kérdésként merült fel, hogy bevonjam-e a mintába a póttagokat. Több pártbizottsági tag esetén is megfigyelhető, hogy póttagból rendes taggá vált, vagy éppen fordítva, ami azt jelenti, hogy a helyi párttagok közül egy adott körnek volt esélye vezető funkcióba kerülni, a kérdés csak az volt: mikor, kit és hova osztanak be. Ezért a vizsgálat szempontjából a rendes és a póttagokat lehet homogén egységként kezelni mint mérítési maximumot, s be lehet rajtuk mutatni a pártelitben végbemenő mozgásokat.

1950 és 1959 között öt pártértekezletet tartottak, s mindegyik alkalmával megválasztottak egy-egy pártbizottságot. Belevettem az elemzésbe egy informálisan kialakult/feltöltött párttestületet, az MSZMP 1956-tól 1959-ig működő – kezdetben ideiglenes – elnökségét is. Ez utóbbinak egyik oka, hogy az elnökség kompetenciaköre és létszáma nagyfokú egyezést mutat a korábbi és későbbi évek választmányainak/pártbizottságainak vonatkozó attribútumaival; a másik pedig, hogy ezáltal kvantitatív módon szemléltethető az 1956-os forradalom és szabadságharc közvetlen hatása a pártvezetés összetételére. Különösen azért, mivel 1956 áprilisában is volt egy – még MDP-s – pártértekezlet, s az általa megválasztott pártbizottság mandátumának lejárta előtt alakították újjá a testületet (ez volt az ideiglenes elnökség). Így a személycserék nem értelmezhetők másként, csak az októberi-novemberi eseményekre adott válaszként, hiszen fél év alatt jelentős magánéletbeli fordulat (elköltözés, betegség, elhalálozás stb.) valószínűtlen, hogy bekövetkezett volna a tagok négyötödénél.

3. táblázat: A pártbizottsági tagok rotációja (1950–1959) [4] [5] [15]⁷³

Pártbizottsági tagságok	Párttagok	
4 ciklus	3 fő	1,69 %
3 ciklus	13 fő	7,30 %
2 ciklus	32 fő	17,98 %
1 ciklus	130 fő	73,03 %
Összesen	178 fő	100,00 %

A pártbizottságon, vagy a vele azonos kompetenciájú, de más nevű párttestületben tíz év alatt 178 ember fordult meg rendes, illetve póttagként. Közülük mindössze 48 fő (27%) volt az, akit egynél többször választottak meg bizottsági tagnak, vagyis 130 fő, a minta közel háromnegyede csak egy cikluson keresztül tartozott a pártelitbe. Esetükben nem is beszélhetünk tényleges elitszerepről, hiszen annak alapfeltétele az egy adott rendszeren belüli állandóság.

4. táblázat: A jászberényi pártelit nem epizódszereplői (1950–1959) [4] [5] [15]⁷⁴

	Név	Megválasztásának évei	Rendes tag	Póttag	Összesen
1.	Bazsó Sándor	1950, 1951, 1954, 1956a	4	0	4
2.	Farkas Vendel	1954, 1956a, 1956b, 1959	3	1	4
3.	Oláh János	1954, 1956a, 1956b, 1959	4	0	4
4.	Baranyi Julianna	1950, 1951, 1954	1	2	3
5.	Boros András	1951, 1954, 1956a	2	1	3
6.	Császtvai István	1954, 1956a, 1959	3	0	3
7.	Deme János	1956a, 1956b, 1959	2	1	3
8.	Dobosi Imre	1954, 1956a, 1956b	3	0	3

⁷³ Saját készítésű táblázat.

⁷⁴ Saját készítésű táblázat.

Az „1956a” az év első felében megválasztott, tehát még MDP-s pártbizottságot jelenti, míg az „1956b” az év novemberében-decemberében formálódó ideiglenes MSZMP-elnökséget.

9.	Dudás Béla	1951, 1954, 1956a	3	0	3
10.	Farkas Istvánné	1951, 1954, 1956a	0	3	3
11.	Ivanics Sándor	1951, 1954, 1956a	3	0	3
12.	Kapus Ferencné	1956a, 1956b, 1959	3	0	3
13.	Szóke Jánosné	1950, 1951, 1954	2	1	3
14.	Szörös István	1950, 1956a, 1956b	3	0	3
15.	Varga Antalné	1951, 1954, 1956a	3	0	3
16.	Velkei Béla	1954, 1956a, 1959	3	0	3
17.	Andrási Béla	1954, 1956a	2	0	2
18.	Baranyi István	1951, 1954	2	0	2
19.	Bene László	1956a, 1956b	1	1	2
20.	Bódis Balázs	1954, 1956a	0	2	2
21.	Bognár Kálmán	1951, 1956a	0	2	2
22.	Cseh József	1954, 1956a	0	2	2
23.	Csoszánszki János	1956a, 1956b	2	0	2
24.	Darázs Imre	1950, 1954	1	1	2
25.	Dorók N. László	1950, 1954	1	1	2
26.	Dr. Klein László	1950, 1951	2	0	2
27.	Fülöp Gyula	1956b, 1959	2	0	2
28.	Galvácsi Margit	1954, 1956a	1	1	2
29.	Gorjanc Ignác	1956a, 1959	2	0	2
30.	Gróf Károly	1956a, 1959	2	0	2
31.	Grundtner János	1956b, 1959	2	0	2
32.	Keresztesy Sándorné	1954, 1956a	0	2	2
33.	Kocsis Anna	1950, 1951	2	0	2
34.	Kohári Sándor	1956b, 1959	2	0	2
35.	László Gábor	1956b, 1959	2	0	2
36.	Oláh János	1956a, 1959	0	2	2
37.	Palotai János	1950, 1951	2	0	2
38.	Pintér Imréné	1951, 1954	2	0	2
39.	Rabi Imre	1956a, 1959	1	1	2
40.	Sárosi Zoltán	1956b, 1959	2	0	2
41.	Sebők József	1954, 1956a	2	0	2
42.	Szabó Miklós	1950, 1951	1	1	2
43.	Száraz János	1956b, 1959	2	0	2
44.	Szücs Béla	1954, 1956a	1	1	2
45.	Togyela István	1954, 1959	2	0	2
46.	Tóth Antal	1956b, 1959	2	0	2
47.	Tóth Mihály	1951, 1956b	2	0	2
48.	Vasas Márton	1956b, 1959	2	0	2

Tíz év alatt hat pozícióba-kerülési lehetőség volt tehát, és senki sem volt, aki mind a hat, vagy akár öt alkalommal bekerült volna a pártbizottságba. A három első helyezett közül (akiket négyszer választottak meg) Bazsó Sándor volt a klasszikus MDP-s, kimozdíthatatlan káder. Az első jászberényi pártválasztmány jelölő bizottságának ő volt az elnöke, vagyis ő lehetett a pártgyűléseken döntéssel felérő javaslatok kezdeményezője. 1950-ben pártbizottsági tagnak is megválasztották (akkor így hívták a Végrehajtó Bizottságot), ahol káderesként működött [4]. Ő volt tehát a személyzetis, aki leinformálta, véleményezte a Párt érdeklődési körébe került személyeket, s terjesztette ügyüket a bizottság elé. Az 1950-ben megalakított Fegyelmi

Bizottság első összetételébe is bekerült [4]. Kétszer küldték a megyei pártértekezletre küldöttnek, 1950-ben és 1954-ben [4]. A megyei vezetés bizalmát sejteti 1950-as pártbizottsági tagsága is, hiszen akkor a testület tagjait megyei jelölésre a pártértekezlet csupán jóváhagyta. Bazsó pályafutása a megfelelő – megyei és helyi – kapcsolatokkal rendelkező káder karriermintája, aminek egyértelműen az 1956-os cezúra vetett véget, hiszen azután nem is Jászberényben dolgozott tovább.

Oláh János tizenkilences kommunista; ha személye megegyezik a jászberényi NPP nemzeti bizottsági delegáltja Oláh Jánossal [2], akkor egyben kripto-kommunista is volt. Ő lett a helyi nyomda vezetője, majd 1954 márciusától 1957 decemberéig a Városi Tanács VB titkára. 1956-ban megválasztották megyei küldöttnek is [4]. Oláh más karriert futott be, mint Bazsó. Más régi jászberényi párttagoknál (pl. Tóth Mihály, Vasas Márton) is megfigyelhető, hogy a kezdeti pártépítés időszakában aktív szerepet vállaltak, majd a Rákosi-korszak legvégső éveiben (1950–1953) háttérbe vonultak/szorultak, majd Nagy Imre első kormányzása és/vagy az MSZMP idejében visszakerültek a helyi vezetésbe.

Farkas Vendel 1949-ben négy titkár (Szabari János, Petyus István, Boda Józsefné, Árvai István) alatt is az MDP vezetőségi tagja volt [4], ahol szervező titkárként működött. Az ő feladata volt az alapszervezetek monitorozása [4]. Az említett négy évben kikerült vezetésből, majd először, 1954-ben, póttagnak, utána pedig egymás után háromszor rendes tagnak is beválasztották a pártbizottságba. 1959-ben a Fegyelmi Bizottságnak is a tagja lett [5].

5. táblázat: Az egymást követő pártbizottsági ciklusok személyi átfedései [4] [5] [15]⁷⁵

Pártbizottságok	Átfedések (fő)	Arány		
		A	B	Átlag
1950, 1951	7	23,33%	17,50%	20,42%
1951, 1954	10	25,00%	17,54%	21,27%
1954, 1956a	18	31,58%	45,00%	38,29%
1956a, 1956b	8	20,00%	26,67%	23,33%
1956b, 1959	11	36,67%	22,92%	29,79%

A táblázatból kiolvasható, hogy – az érintett egymást követő két testület kibocsátó és befogadó létszámkeretét is figyelembe véve – messze legnagyobb mértékű kontinuitás az 1954. és az 1956. évi MDP Pártbizottságok között volt, de az első MSZMP Pártbizottságok között is szignifikánsabban magasabb volt az átfedés aránya, mint a többi esetben. Első ránézésre meglepő lehet, hogy az 1950-es évek elején az 1956-os cezúrához mérhető volt a tagságcsere. Ehhez azonban tudni kell, hogy 1949-től 1952-ig nyolc párttitkár váltotta egymást a jászberényi MDP élén, ami a megyei vezetés következtelen káderpolitikájának következménye volt, s teljes bizonytalanságot eredményezett a helyi kommunisták körében. Az országos tagrevízió Jászberénybe is begyűrűző hatása, a havi szinten napirendre kerülő alapszervezet-feloszlatások rendszersajátosságok voltak ebben az időszakban. Ebben a kontextusban nem is tűnik olyan jelentős cezúrának a pártelit vonatkozásában 1956, különösen annak fényében, hogy az MSZMP-alapítótagek közül az „újak” is valójában addig nélkülözött, régi „harcosok”, nem egy esetben tizenkilences vagy negyvenötös kommunisták voltak. Nem is feltétlen első vagy második vonalról volt szó, hanem arról, hogy a hosszú távú

⁷⁵ Saját készítésű táblázat.

A: Az személyi átfedések száma osztva a korábbi pártbizottság összlétszámával.

B: Az személyi átfedések száma osztva az új pártbizottság összlétszámával.

(Erre a megkülönböztetésre azért van szükség, mert a pártbizottságok összlétszáma 30-tól 57-ig terjedő intervallumban változott, ezért érzékeltetni kell, hogy az abszolút értékekben adott számú átfedés eltérő mértékű kontinuitást vagy cezúrát jelent egy kisebb és egy nagyobb létszámkeretű testülethez viszonyítva.)

koncepció nélkül Jászberénybe exportált, majd gyorsan továbbhelyezett „mozgókáderek” helyett a helyi kötődéssel rendelkező idős kommunisták újjáalapították a pártjukat, hogy aztán megint átadják a helyüket – ezúttal életkori korlátaik miatt is – egy új káderállománynak.

Az MDP káderpolitikája különösen nem kedvezett a „visszatérők”-nek. Ebbe a kategóriába azokat soroltam, akik legalább két pártbizottsági ciklusban tagok voltak, de legalább egy ciklust kihagytak. Összesen 12 ilyen személyről tudunk, közülük 2 fő mindkét esetben csak póttagként funkcionált. A két legérdekesebb visszatérő Tóth Mihály és Szörös István volt.

Tóth Mihály 1895-ben született, s a helyi KMP, MKP, MDP és MSZMP alapító tagja volt, viszont minden esetben csak rövid ideig viselt párttagságot. 1919-ben másfél napig városparancsnok volt [7], 1945-től a Nemzeti Bizottság MKP-s tagja lett [2], s elnök is volt 1946-ban három hónapig [7]. 1951-ben pártbizottsági tagnak választották, s 1954-ben úgy tűnt, visszavonul a politikától, sem akkor, sem 1956-ban nem lett a bizottság tagja. Az 1956-os események után azonban, amikor ismét csak egy maroknyi híve maradt a Pártnak, az idős Tóth Mihály újfent „támadásba lendült”, s megalapította életében az utolsó kommunista párt, az MSZMP helyi szervezetét [15], aminek fél évig az elnöki teendőit is ellátta [5]. Nem sokkal ezután, még az 1959. októberi pártértekezlet előtt elhunyt [5].

Szörös István már egy másik generáció tagja volt. 1919-ben született Jászberényben, de a Párttal szorosabb kapcsolatba csak 1950-ben került, amikor az akkor pártválasztmány tagja lett. Egyidejűleg megválasztották – megyei ajánlásra – helyettes titkárnak is [4]. Utána évekig, egészen 1956-ig nem viselt pártfunkciót Jászberényben, amikor az utolsó MDP-pártértekezleten ismét pártbizottsági taggá választották. Három hónappal később a Megye leváltotta az addigi első titkárt, és Szöröst tette meg a helyére [4]. Mindkét évben (1951, 1956) megyei küldött is volt [4], mint ahogy megyei kapcsolatának köszönhetően pártvezető(/~helyettes)i kinevezését is. Szörösnek tehát nem a tizenkilences múlt, hanem az MDP ingadozásaihoz való ügyes idomulás adta a karrierlehetőséget, olyannyira, hogy 1956-ban hosszú távú káderbefektetésként számolt vele a Megye. Az előmenetelét nem az 1956-os forradalom és szabadságharc, még csak nem is a feltörekvő MSZMP-s technokrata réteg, hanem egy, még nála is nagyobb, „túlélő”, az 1949 óta a Megye kegyeltje Árvai István törté derékba. Egyszerű Párton belüli „ekézésről” volt itt szó, amiben tetten érhető a Jászberényi városi és járási szint közötti eredendő konfliktus is az erőforrások birtoklása és elosztása ügyében (pl. a Gépállomás kapacitásának kihasználása). Árvai nem akart egy másik „erős emberrel” osztozni az erőforrásokon, ezért kijárta, hogy az öregedő, így hamarosan visszavonuló Tóth Mihályt ne egy agilis, jó megyei kapcsolati tőkével rendelkező titkár váltsa, hanem egy gyengekezű, zsarolható káder: ilyen volt az alkoholizmussal és nőügyekkel vádolt Dobosi Imre, később pedig a konformista Bacsá Ferenc.

5. Összegzés

Jászberény pártállamosítása nem volt egy sikertörténet. Sokakban valóban megütközést keltett, amikor sokévi belépésre ösztönző agitáció, zsarolás után egyszerre csak – a tagrevízió idején – több száz főt zártak ki a Pártnak. Refrénszerűen ismétlődő rész a jegyzőkönyvekben, amikor a végrehajtó bizottsági tagok arról panaszkodnak, hogy ez meg az az alapszervezet vagy intézmény nem hajtja végre a pártutasítást, és hát egyszerűen nem lehet mit csinálni velük. A pártvezetői belső (Párton belüli) respektus-hiánynak az okai pedig az irracionális gyakoriságú titkárcserék voltak. A párttitkár még meg sem jegyezte az 50 alapszervezeti titkár nevét, máris helyezték tovább. A párttagok pedig félévente végighallgatták ugyanazokat az expoézkat az új vezetőktől, hogy eddig minden rossz volt a városban, de most aztán majd minden más lesz. Az 1952/1953 fordulóján észlelhető rendszerváltság [10] [11] Jászberényben is éreztette hatását. 1951 vége és 1953 májusa között mindössze két választmányi ülést tartottak, amikor máskor két-háromhavonta szoktak, a pártapparátus csaknem

működésképtelenné vált. 1955-re ért meg a Megyei Pártbizottságban az a gondolat, hogy esélyt kellene adni egy helyi kötődésű párttitkárnak is kicsivel hosszabb időre. Szörös István erre alkalmasnak is tűnt, csak hát közbejött 1956.

A pártbizottsági ciklusok közötti személyi átfedéseket vizsgálva láthatjuk folyamatában a rendszer működését. Ha egy szóval kellene jellemeznem a látottak alapján, akkor az a hektikusság lenne. Megmagyarázhatatlanul sok bizottsági tagot cseréltek le az első két választmány után minden józan indok nélkül. Mert az 1956-ban megválasztott két testület közötti cezúra még érthető is, illetve két egymástól tíz évre levő bizottság között is. Viszont, hogy az 1950-es évek elején miért kellett így rotálni a kádereket, arra csak az irracionális „éberség” és „belső ellenség”-keresés a magyarázat. Hogyha csak ilyen kvantitatív adatokból dolgozunk, akkor azt láthatjuk, hogy 1954-re kezdett konszolidálódni a helyzet, az 1954-es és az 1956-os pártbizottság tagjai között már jóval nagyobb volt az átfedés. Pont ebben az évben küldték Szörös Istvánt egyéves pártfőiskolára, ami – mint tudjuk – a ranglétrán való feljebb lépés előfeltétele s egyben ígérete volt. A Párton belül bizonyos szempontból nagyobb volt a zűrzavar az 1950-es évek elején, mint 1956-ban. Ennek megfelelően 1956 nem jelentett semmilyen rendkívüli cezúrát a pártvezetésben, de a vezetési stílusban is alig. 1956-ban természetesen otthon bujkálva kivárták a veszély elmúltát, s miután a szovjetek átvették a város felett a hatalmat, megalapították az immár posztintervenciós MSZMP-t. A helyzet ugyanaz volt, mint 1945-ben: szovjet bevonulás és statárium, s ugyanaz a tíz ember megint pártot alapít.

Köszönetnyilvánítás

Szeretnék köszönetet mondani mindenekelőtt Dr. Szilágyi Zsolt témavezetőmnek, aki hasznos tanácsaival és építő jellegű bírálataival segíti kutatói munkámat, ezeken felül pedig elvállalta jelen dolgozat lektori véleményezését. Köszönet illeti továbbá a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár munkatársait, akik mindig készséggel állnak rendelkezésemre a levéltári kutatásaim során.

Irodalomjegyzék

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára:

- [1] X. 40/h. A Magyar Kommunista Párt Jászberény Városi Bizottságának iratai 1946–1948. A városi pártszervezet titkárának jelentései a pártszervezet, a tömegszervezetek és más pártok politikai, szervezeti tevékenységéről, az MKP taglétszámáról, a város politikai, gazdasági helyzetéről és a lakosság hangulatáról. 1946. december 30–1948. február 14.
- [2] XVII-17. A Jászberényi Nemzeti Bizottság iratai. Ülésjegyzőkönyvek. 1945–1947.
- [3] XXIII-502 A Jászberényi Városi Tanács VB ülésjegyzőkönyvei. 1956.
- [4] XXXV. 42/a-1. MDP Jászberény Városi Bizottság. Testületi jegyzőkönyvek és iratok. 1948–1956.
- [5] XXXV. 4/a-1. MSZMP Jászberényi Városi Bizottsága. Testületi jegyzőkönyvek és iratok. 1956–1960.
- [6] XXXV-64. MSZMP Szolnok Megyei Bizottság. Apparátusi iratok. Káderanyagok.

Interjúk, visszaemlékezések

- [7] Munkásmozgalmi hagyományok Jászberényben 1. A Kommunista Párt harcai a Tanácsköztársaság idején és a felszabadulás után. Elmondta: Tóth Mihály mozi-üzemvezető. Magnetofonyvűjtés. Gyűjtötte: Erdész Sándor. Jászberény, Jász Múzeum Adattára 48-68. 1956. február

Kéziratok:

- [8] Erdész Sándor: Jászberény város története 1945-től az 1956. évi ellenforradalomig [kézirat]. Jászberény, Jász Múzeum Adattára 208-79. 1956

Könyvek:

- [9] Besenyi Vendel: 50 éves a Kossuth Mezőgazdasági Szövetkezet. Jászberény, Kossuth Mg. Szöv. Igazgatósága. 1998
- [10] Fejtő Ferenc: A népi demokráciák története. I. Budapest–Párizs, Magvető Kiadó – Magyar Füzetek. 1991
- [11] Gyarmati György: A Rákosi-korszak – Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. Budapest, ÁBTL–Rubicon. 2013
- [12] Huszár Tibor: Az elittől a nómenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása Magyarországon (1945–1989). Budapest, Corvina. 2007
- [13] Izsák Lajos (szerk.): A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956. Budapest, Napvilág Kiadó. 1998
- [14] Lengyel György: A multipozícionális gazdasági elit a két világháború között. Fejezetek egy történet-szociológiai kutatásból. (Történeti elitkutatások. Historical Elite Research.) Budapest, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet. 1993
- [15] Nagy József – Tóth János: Jászberény város története a felszabadulástól napjainkig. Jászberény, Jászberény Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága. 1970

Könyvfejezetek:

- [16] Cseh Dániel: A jászberényi téesz-szervezés belső irányítási mechanizmusai és konfliktusmezői (1956–1961). In Dobi Edit (szerk.), Juvenilia VI. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája. Debrecen, Printart-Press Kft. 2015 pp. 90–106.
- [17] Csöngé Attila: „Nehogy a reakció idejében észrevegye”. Az 1947-es választási csalássorozat Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében. In Fülöp Tamás (szerk.), Zounuk 25. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szolnok, JNSZML. 2010 pp. 431–472.
- [18] Csöngé Attila: „A földért harcolni kell!” Adalékok a második világháborút követő földosztás történetéhez. In Fülöp Tamás (szerk.), Zounuk 26. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szolnok, JNSZML. 2011 pp. 407–438.
- [19] Csöngé Attila: Földosztás Jászberényben (1945–1948). In Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.), Vízöntő. Ünnepi kötet a Jászságról Bathó Edit tiszteletére. Szolnok, Damjanich János Múzeum. 2016 pp. 207–214.
- [20] Lenski, Emmanuel Garhad: Hatalom és privilégium. Elmélet a társadalmi rétegződésről. (Részletek.) In Angelusz Róbert (szerk.), A társadalmi rétegződés komponensei (válogatott tanulmányok). Budapest, Új Mandátum Kiadó. 2004 pp. 234–262.

Internetes hivatkozások:

- [21] Gyarmati György: Hatalmi elit Magyarországon a 20. század második felében, 1945–1989. Korunk, 2009. március, 75–88. Letöltve 2016. augusztus 26-án, a Korunk weboldáról: <http://korunk.org/?q=node/10397>

Lektorálta: Dr. Szilágyi Zsolt PhD, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem, Történelmi Intézet, Modernkori Magyar Történeti Tanszék

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYAR–OLASZ KAPCSOLATOK CSEHSZLOVÁKIAI FOGADTATÁSA A REVÍZIÓ PÉLDÁJÁN

Hamerli Petra

Pécsi Tudományegyetem – Università degli Studi di Roma „La Sapienza”, doktorjelölt – PhD-hallgató, hamerli.petra@gmail.com

Absztrakt

A két világháború közötti magyar–olasz kapcsolatokat – amelyek az 1927. április 5-én kelt barátsági szerződés aláírását követően diplomáciai, kulturális és gazdasági téren egyaránt intenzívekké váltak – az Osztrák–Magyar Monarchia bukását követően megalakult utódállamok, nevezetesen Csehszlovákia, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (Jugoszlávia) fokozott figyelemmel kísérték. A három állam 1920–1921 folyamán a kisantant elnevezésű szervezetbe tömörült, amelynek fő célja az első világháborút követően kialakult status quo megőrzése volt. Ennek szellemében az utódállamok minden olyan, más államok közötti egyezményt sérelmeztek, amelyről feltételezhették, hogy az említett európai viszonyrendszer megbontására irányulhat.

Ilyennek tekinthető Magyarország és Olaszország politikai együttműködése, amely különösen Csehszlovákiában keltett nagy visszhangot. A Csehszlovák Köztársaság elnöke, Eduard Beneš már Bethlen István magyar miniszterelnök 1927 áprilisában esedékes római látogatását sem nézte jó szemmel, miután úgy vélte, hogy az utazás olyan megállapodás megkötésére irányul, amely hátrányosan érintheti a csehszlovák államot, s vele együtt a kisantantot. Magyarország legfőbb külpolitikai célja közismerten a trianoni békeszerződés (1920) revíziója volt, s ehhez keresett nagyhatalmi támogatót a párizsi békekonferencia (1919) rendelkezései nyomán kialakult európai viszonyokkal ugyancsak elégedetlen Olaszországban. A csehszlovák kormány Magyarország és Olaszország politikai lépéseit egyaránt figyelemmel kísérte, és heves támadást intézett minden olyan akció ellen, amely a status quot, és ezzel együtt Csehszlovákia területi épségét esetleg megváltoztathatta. Beneš úgy vélte, hogy a magyar–olasz kapcsolatok Európa békéjét veszélyeztetik azáltal, hogy a két állam nyíltan revizionista politikát folytat. E „veszélyre” Beneš több ízben igyekezett felhívni Európa többi államának figyelmét azzal, hogy (sajtó)kampányt kezdeményezett olyan, a magyar–olasz kapcsolatokra nézve kompromittáló esetekben, mint például a Benito Mussolini olasz miniszterelnök által támogatott revíziós propaganda (1927–1928), a szentgotthárdi (1928) és hirtembergi (1933) fegyverbotrányok, vagy az I. Sándor életét kioltó marseille-i merénylet (1934). Tekintve, hogy minden csehszlovák ellenkampány mögött a revíziótól való félelem húzódnak meg, írásomban a revízió példáján keresztül kívánom bemutatni a két világháború közötti magyar–olasz kapcsolatok fogadtatását.

Tanulmányomban elsősorban az Olasz Külügyminisztérium Levéltárában (Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri) található dokumentumok alapján kívánom bemutatni a két világháború közötti magyar–olasz kapcsolatok csehszlovákiai fogadtatását, de kutatásom során a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának forrásait és korabeli napilapokat is vizsgáltam.

Kulcsszavak: magyar–olasz kapcsolatok, revízió, szenátusi beszéd, csehszlovák ellenkampány

1. Az olasz–magyar barátság célja a két világháború között

1927. április 5-én Bethlen István magyar, és Benito Mussolini olasz miniszterelnökök a Róma szívében található Palazzo Chigi dísztermében aláírták az olasz–magyar barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződést, amelyet – bár a nyilvános szöveg öt semmitmondó, csupán a barátság tényét megállapító pontból állt⁷⁶ – Európa több állama érdeklődve várt attól a naptól kezdve, hogy 1927 januárjában az első hírek lángra kaptak Bethlen közlő olaszországi útjáról. A párizsi békekonferencia (1919) rendelkezései nyomán kialakult európai viszonyrendszer fennmaradásában érdekelt kis államok attól tartottak ugyanis, hogy Magyarország és Olaszország a sajtó útján közölt szerződésen túl messzemenő megállapodást is kötött egymással. Ez esetben a feltételezés helytállónak bizonyult, miután az udvarias szövegeket lefektető barátsági szerződéshez olyan titkos záradék társult, amelyben a két állam kölcsönösen segítségnyújtásra kötelezte magát a mindkét kormányt érdeklő politikai kérdések megoldásában.⁷⁷

Az első világháborút követően kialakult status quo megőrzését és az esetleges Habsburg-restauráció megakadályozását célzó, 1920–1921-ben kétoldalú szerződések hálózataként megalakult kisantant [Ádám 1981. 5.] államainak politikai vezetői nagyjából tisztában voltak mind Magyarország, mind Olaszország politikai céljaival, és ezek ismeretében tartottak attól, hogy a két állam politikai együttműködésről állapodhat meg Bethlen római látogatása során. Ahhoz, hogy ennek oka érthetővé váljon, szükséges röviden kitérni arra, hogy az aláíró felek mit vártak az olasz–magyar barátsági szerződéstől.

Az okokat az első világháború utáni megváltozott körülményekben kell keresnünk. 1918 őszén felbomlott az Osztrák–Magyar Monarchia, ami a többnemzetiségű, vesztes Magyarországra nézve az önálló állammá válás mellett jelentős területi veszteségekkel járt. A Magyarországra vonatkozó rendelkezéseket a 364 cikkelyből álló, 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés rögzítette, amelynek értelmében Magyarország elveszítette történelmi területének kétharmadát, és a magyar nemzetiségű lakosság mintegy harmada az utódállamok területére került. Emellett a békeszerződés minimalizálta az ország hadseregének létszámát és a birtokolható fegyverek számát, megtiltotta a fegyvergyártást, és hatalmas összegű jóvátételt is kiszabott [Zeidler 2009. 33–34.].

A területi veszteségek miatt, amelyek eredményeképp jelentős kulturális és gazdasági központok, közlekedési csomópontok is az ország határain túlra kerültek, a magyar politikai vezetés legfőbb célja – amelyben gyakorlatilag minden politikai csoportosulás egységet képviselt – a Trianonban aláírt revíziója lett, amely alatt a szerződésben foglaltak újratárgyalását kell értenünk. Bethlen István magyar miniszterelnök, aki tíz éven át (1921–1931) töltötte be ezt a posztot, igyekezett megalapozott koncepciót megfogalmazni a revízió szükségességének indoklására. Elgondolása szerint ugyanis Magyarországot az a veszély fenyegette, hogy a szlávok – akiket a kisantant, és az egyre erősödő Szovjetunió tömörített – bekerítik az országot, amennyiben nem szerzi vissza a Kárpátok vonalát, amely megvédhetné a magyarokat az orosz betöréstől. Ebben Bethlen Olaszország segítségére számított, mivel az olasz kormány ugyancsak a versailles-i békerendszer revideálását kívánta. Ráadásul, miután a szláv térnyerés az olasz érdekeknek sem kedvezett, Olaszország a szlávok természetes ellenfelének számított. A magyar miniszterelnök végcélja egy olasz–magyar–német blokk lett volna, amelyben Olaszország és Németország ellensúlyozták volna egymást, lehetővé téve – a

⁷⁶ Nemzetközi szerződések. Az olasz–magyar barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződés szövege, 1927. április 5. 267–271.

⁷⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (A továbbiakban: MNL OL). Külpolitikai Osztály Reservált Iratai (K 64). 24. csomó. 23. tétel. 1927. 73 res. pol. 1927. Feljegyzés Barcza és Durini beszélgetéséről, 1927. február 19.

területeit időközben visszanyert – Magyarország politikai önállósodását, és közép-európai vezető szerepét [Ormos 1971. 140–143.].

Olaszország, bár győztes hatalomként fejezte be a háborút, Magyarországhoz hasonlóan szintén elégedetlen volt a Párizs környéki békeszerződésekkel. Az olasz királyságot ugyanis Olaszországot az 1915. április 26-án kötött londoni titkos szerződés területi ígéretei vették rá arra, hogy az antant oldalán belépjen az első világháborúba. Franciaország, Nagy-Britannia, és Oroszország többek között Kelet-Isztriát és Közép-Dalmáciát is Olaszországnak ígérte,⁷⁸ ám a háborút követő átalakulások hatására az antant államai nem állták a szavukat. A békekonferencia ugyanis ezeket a területeket az újonnan alakult utódállamok egyikének, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak⁷⁹ ítélte, miután Szerbia már 1914 őszén bejelentette, hogy egyebek mellett Dalmácia és az Isztria egészére igényt tart [Hornyák 2004. 11.]. Gabriele D’Annunzio – eredeti nevén Gabriele Rapagnetta – költő „*Győzelmünk, nem leszel megcsonkítva*” című verse nyomán az olasz társadalom egésze „megcsonkított győzelemként” értékelte az eseményeket, amelynek orvoslását célul tűzte ki.⁸⁰

Benito Mussolini, és az általa vezetett Nemzeti Fasiszta Párt (Partito Nazionale Fascista, PNF) hatalomra kerülését követően az „orvoslás” mibenléte konkrétabb elképzelések formájában is testet öltött. Olaszország végcélja a Földközi-tenger feletti hegemonia megszerzése volt, amelyhez – a végső lépést jelentő afrikai gyarmatbirodalmi ambíciókon túl – elsőként a Balkánon és a Duna-medencében kellett befolyási övezetet kialakítania [Carocci 1969. 13–14.], és beltengerévé kellett tennie az Adriát [L. Nagy 1995. 83.]. Ebben a területi elhelyezkedéséből kifolyólag Jugoszlávia jelentette a legfőbb akadályt, így megfogalmazódott az, hogy az olasz külpolitikai célok eléréséhez az első lépést Jugoszlávia kiiktatása jelenti. Ennek gyakorlati megvalósítására Pietro Badoglio marsall, az Olasz Királyi Hadsereg vezérkari főnöke kínált lehetséges alternatívákat. A marsall nevével fémjelzett terv Jugoszlávia bekerítését, illetve belső ellentéteinek propaganda segítségével történő fokozását, belülről történő felbomlasztását célozta [Bucarelli 2006. 11.]. Olaszországnak Magyarország segítségére e terv kivitelezéséhez volt szüksége [Hornyák 2004. 27.], ugyanis egy, a versailles-i békerendszer nyomán szerveződött állam felbomlasztása nyilvánvalóan egyfajta revíziós politikát feltételezett.

Vagyis elmondható, hogy mind Magyarország, mind Olaszország revizionista állam volt, még akkor is, ha a revíziót más módon értelmezték. Míg Magyarország csupán a trianoni békeszerződés megváltoztatását tartotta szem előtt, addig Olaszország a versailles-i békerendszer egészének revideálását kívánta oly módon, hogy az általa végzett közép-európai térnyerést elnyerhesse. Ennek egyik eszköze volt a magyar revízió támogatása is,⁸¹ amely a kisantant-államokban, de különösen Csehszlovákiában több ízben heves ellenzést váltott ki. A revíziótól való félelemtől vezérelve Eduard Beneš csehszlovák külügyminiszter élénk figyelemmel kísérte a magyar–olasz viszony alakulását, s különösen azokat a lépéseket, amelyek Csehszlovákia területi épségét veszélyeztethették.

---

⁷⁸ Documenti Diplomatici Italiani. (A továbbiakban: DDI.) Quinta serie, vol. 3. 470. irat. A londoni titkos szerződés szövege, 1915. április 26.

⁷⁹ A délszláv államot 1929-ig hivatalosan így hívták, ekkor a neve a diktatúra kikiáltását követően Jugoszláviára változott. Minthogy általánosan elfogadott tendenciaként a szakirodalom az 1929 előtti események kapcsán is a Jugoszlávia elnevezést használja, a továbbiakban én is ezt a trendet követem.

⁸⁰ Il Corriere della Sera, 1918. október 24.

⁸¹ Olaszország revíziós elképzeléseiről lásd részletesen Massimo Bucarelli könyvét (Bucarelli 2006.).

2. Csehszlovákia megalakulása, Magyarország és Olaszország

A csehek és a szlovákok – a Monarchia többi nemzetiségéhez hasonlóan – már az első világháború alatt szervezkedésbe kezdtek annak érdekében, hogy megszerezzék a nagyhatalmak támogatását önálló nemzetállamuk megalakításához. Beneš már az 1900-as évek elején, a franciaországi Dijonban írt, *Le problème autrichien et la question tchéque* [Az osztrák probléma és a cseh kérdés – H. P.] igyekezett rámutatni a dualista állam föderatív átalakításának szükségességére, 1914-ben, a háború kitörésekor pedig a *Čas* című prágai laphoz szegődött önkéntes munkatársként, amelynek főszerkesztője, Tomáš Masaryk a „Maffia” elnevezésű cseh mozgalom vezetőjeként szövögette Monarchia-ellenes terveit. A szervezkedésbe Masaryk hamarosan bevonta Beneš is, így kezdődött meg közös munkájuk a csehszlovák állam létrehozása érdekében. 1914 őszén Masaryk Rómába utazott, hogy ott a hasonló álmokat dédelgető délszláv vezetőkkel, Ante Trumbić-csal és Franjo Supilóval tárgyaljon, amelyről a Monarchia hírszerzése tudomást szerzett. Ennek hatására a két csehszlovák vezető úgy döntött, hogy nem térnek vissza hazájukba, hanem emigrációban folytatják tevékenységüket [Gulyás 1996. 103–105.], hasonlóan délszláv kollégáikhoz, akik Londonban alakították meg bizottságukat 1915 májusában. Az ennek mintájára megalakuló Csehszlovák Nemzeti Tanács székhelyéül Masaryk és Beneš Párizst választották [Salamon 2001. 30.].

1918 áprilisában, amikor már egyre valószínűbbnek látszott, hogy a háború a Monarchia vereségével fog végződni, az említett politikusok ismét találkoztak Rómában, ahol a nagyhatalmak tudtával és beleegyezésével megrendezték az „Elnyomott Nemzetek Kongresszusát” [Ormos 1983. 22–23.]. Egy hónappal később Masaryk – aki időközben hadsereget is kiépített – Chicagóba, ebbe a jelentős számú cseh emigránst befogadó amerikai városba látogatott, és felvette a kapcsolatot az Egyesült Államok kormányával, amelytől novemberre tudott kivívni hivatalos elismerést Csehszlovákia számára. A másik két nagyhatalom, Nagy-Britannia és Franciaország már korábban szövetségesként ismerte el az új államot [Andelman 140–141.].

Olaszország miniszterelnöke, Vittorio Emanuele Orlando is sietett megadni az elismerést, és az olasz nép nevében támogatásáról biztosította a csehszlovákokat – akiket a „nemes nemzet” jelzővel illetett – és kifejtette, hogy a két nép között baráti viszony fog fennállni a jövőben.⁸² ennek oka az volt, hogy Olaszország gazdasági befolyásra is szert kívánt tenni Közép-Európában, és miután Csehszlovákia jelentős iparvidékeket szerzett az egykori Monarchiától, az olaszok reménykedtek abban, hogy a csehszlovák államra támaszkodva, vele szoros gazdasági együttműködésre lépve megalapozhatják térnyerésüket. Olaszországnak hamar csalódnia kellett azonban, mert Csehszlovákia a Duna-menti riválisához, Franciaországhoz közeledett elsősorban, amelynek hozzá hasonlóan érdekében állt a párizsi békekonferencia rendelkezései nyomán kialakult európai rend fenntartása, miközben Olaszország – amint az egyre markánsabb jugoszláv-ellenes politika mutatta azt – annak megbontásában volt érdekelt [Caccamo 2000. 59–60.]. Így az 1920-as évek legelején kecsegtető olasz–csehszlovák közeledés nemsokára abbamaradt.

Magyarország nyilvánvalóan nem táplálhatott baráti érzelmeket a csehszlovák kormány iránt, amely már azelőtt területfoglalásokba kezdett az országban, hogy Párizsban a nagyhatalmak döntést hoztak volna a csehszlovák–magyar határvonalat illetően. Csehszlovákia részei Cseh- és Morvaország, Szilézia, Észak-Magyarország (a korban elterjedt, és ma ismert szóhasználattal Felvidék) és Kárpátalja lettek, vagyis az új állam a legnagyobb területet Magyarországtól szerezte meg. Noha Masaryk és Beneš homogén nemzetállam létrehozását tűzte ki célul, az államalkotó csehek és szlovákok együtt csak a népesség mintegy 60%-át

⁸² DDI. Quinta serie, vol. 11. 369. irat, Orlando Štefániknak, 1918. augusztus 9.

tették ki. Mellettük a magyarok, a németek, a lengyelek és a rutének képviseltették magukat jelentős arányban [Popély 2014. 13–15.].

A nagy kiterjedésű magyar területek megszerzése miatt érthető, hogy Beneš aggódva figyelt minden olyan megmozdulást, ami a versaille-i békerendszer felülírására irányult. Az Olasz Külügyminisztérium Levéltára iratanyagának ismeretében általános következtetéseként elmondható, hogy Beneš a revizionista politikát három szempontból kísérte figyelemmel. Egyrészt figyelte Magyarországnak a trianoni békeszerződés revíziójára irányuló lépéseit, másrészt számon tartotta, hogy mely nagyhatalmak, politikai csoportok azok, amelyek hajlandók akár morális, akár gyakorlati támogatást nyújtani ezekhez Magyarországnak, harmadrészt pedig szemmel tartott minden olyan európai politikai eseményt, amely veszélyeztethette a versailles-i szisztéma épségét.

3. A magyar–olasz együttműködés csehszlovák fogadtatása a revízió példáján

Amikor Bethlen István római látogatása előtt az olasz–magyar barátsági szerződés megkötésének lehetősége először felmerült az európai államok vezetőiben, Beneš tüstént felfigyelt arra, hogy az út szervezésének kezdete óta Magyarország egyre nyíltabban revíziós szólamokat hangoztatott.⁸³ Bár kétségtelen, hogy Bethlen ekkortájt kezdett aktívabb revíziós politikát folytatni, ennek okát nem feltétlenül a római utazásban kell keresnünk, hanem sokkal inkább abban, hogy 1926–1927 fordulójára az antant megszüntette Magyarország katonai és pénzügyi ellenőrzés alatt tartását, amit a magyar kormány hatalmas diplomáciai sikerként könyvelhetett el [Vagnini 2015. 192.]. Ezt követően megkezdődhetett az úgynevezett „aktív” külpolitika, amely nyíltan hirdette, hogy a magyar kormány elsődleges célja a trianoni békeszerződés revíziója volt [Ormos 1971. 133.].

A barátsági szerződés titkos záradékának megfelelően 1927-ben Magyarország és Olaszország megkezdte egymás törekvéseinek kölcsönös segítségét, amelynek egyik eleme a magyar revízió olasz támogatása volt. A revíziós kampány mégsem Olaszországból indult, hanem Nagy-Britannia egyik legolvasottabb napilapja, a *Daily Mail* egyik cikkével vette kezdetét. 1927. június 21-én, nem sokkal az olasz – magyar barátsági szerződés aláírását követően a lap tulajdonosa, Lord Harold Sidney Harmsworth Rothermere „*Magyarország helye a nap alatt*” címmel olyan cikket közölt, amely nyíltan bírálta a trianoni békeszerződésben foglaltakat. A lord úgy vélte, hogy a nemzeti önrendelkezést hirdető wilsoni 14 pont ellenére Magyarország esetében figyelmen kívül hagyták az etnikai elvet a határok megvonásakor, és mintegy kétmillió magyart elszakítottak az anyaországtól. Ahhoz, hogy Európában tartós béke uralkodhasson, vissza kellene juttatni a magyarlakta területeket Magyarországnak. A cikk megjelenésének dátumából joggal feltételezhető, hogy Mussolini szerepet játszott a Rothermere-kampány elindításában. Rothermere 1927 tavaszán, az olasz–magyar barátsági szerződés aláírását követően Rómában járt, ahol találkozott Mussolinival is [Zeidler 2009. 57.]. A lord visszaemlékezésében is utalt erre a találkozóra, viszont az ott elhangzottakról – sajnálatos módon – nem szolgált részletekkel [Rothermere 1939. 35.]. Feltehető azonban, hogy Rothermere – aki az olasz fasiszta berendezkedés nagy tisztelője volt – megegyezett Mussolinival abban, hogy kampányba kezd Trianon felülvizsgálatának népszerűsítése érdekében [Michela 2016. 31.].

A tudósításhoz Rothermere térképet is mellékel, amely az etnikai alapon történő revízióhoz kívánt segítséget nyújtani, azonban – a lord tájékozatlanságából adódóan – alapvető hibákat tartalmazott [Michela 2016. 32.]. Rothermere további cikkeket is megjelentetett a magyar revízió támogatása érdekében, kifejtve, hogy az olyan igazságtalanságok, mint a trianoni béke rendelkezései, előbb-utóbb háborúhoz fognak vezetni.⁸⁴ A lord írásai a kisantant-államok

⁸³ Az est, 1927. január 16. 7. „Bethlen római látogatásának híre a prágai sajtóban.”

⁸⁴ ASMAE. AA.PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1757. Telegramma n. 2729/1019.

közül elsősorban Csehszlovákiában váltottak ki heves reakciókat, s a kampány ellen országszerte tüntetések zajlottak.⁸⁵

A mind Budapesten, mind a felvidéki magyarság körében hatalmas lelkesedést kiváltó cikke [Michela 2016. 36.; Popély 2014. 370–372.] reagálva Beneš a csehszlovák képviselőknek kifejtette, hogy véleménye szerint Rothermere – aki láthatóan nem volt tisztában a közép-európai viszonyokkal - a cikkével feltehetően háborút kívánt szítani a közép-európai népek között. Ezt Rothermere a sajtó útján közölte, Benešhez írott levelében határozottan cáfolta, kijelentve, hogy épp ennek ellenkezőjét, vagyis a béke megteremtését kívánta, aminek szerinte alapfeltétele a trianoni béke revíziója. Rothermere igyekezett hangsúlyozni, hogy érvelését személyes tapasztalatokra alapozza.⁸⁶

Beneš ugyancsak a sajtóban reagált a lord hozzá intézett szavaira. Míg Rothermere levelét a magyar lapok többsége teljes terjedelmében közölte, addig a csehszlovák külügyminiszter válaszáról csak csekély említés esett. Az Olasz Külügyminisztérium azonban megőrizte a válaszlevél olasz fordítását: *„Köszönöm udvarias táviratát és hozzáam intézett, figyelemre méltó szavait. Van szerencsém azonban felhívni Excellenciád figyelmét a következőre: egyfelől, az Ön által idézett mondat nem tőlem származik. Kegyed nyilvánvalóan nem jól értette szavaimat, vagy mások félreinformálták Önt. Másfelől, sajnálatom kell kifejeznem avégett, hogy nem áll módomban nyilvános vitába bocsátkozni levele második részét illetően. Hivatalos megbízatásomból eredően nem fejezhetem ki nyilvánosan minden gondolatomat, mint ahogyan a Kegyednek módjában áll. Ez esetben ugyanis arra kényszerülnék, hogy szembeállítsam Magyarországot és Csehszlovákia körülményeit, s mint minisztertől, szavaim egyesekre nézve sértőek lehetnének, ami bizonyára nem segítené elő hazám és szomszédja közötti jó viszony megteremtését. Harmadrészt, állok Excellenciád rendelkezésére, hogy megosszak Önnel bármilyen információt a magyarországi és a csehszlovákiai kisebbségek akár múltbeli, akár jelenlegi körülményeiről. Ezt igazán szívesen tenném már csak azért is, mert távirata alapján úgy ítélem meg, hogy Kegyed valóban őszintén fáradozik az igazságos béke megteremtéséért, azonban információi a közép-európai viszonyokról nemcsak hiányosak, de helyenként súlyosan hibásak is.”*⁸⁷ – fogalmazott Beneš.

Válaszában Rothermere ismét kifejtette Benešnek, hogy véleménye szerint a magyar határok módosítására okvetlenül szükség van az európai béke biztosításához [Popély 2014. 367.]. A heves csehszlovák reakciót látva az olasz kormány kezdte kényelmetlennek érezni a Rothermere-akciót, különösen azt követően, hogy hírül vette, hogy Andrej Hlinka, a Szlovák Néppárt vezetője egy beszédében hevesen támadta a Rothermere-propagandát. Ezt a budapesti olasz követség titkára, Giovanni De Astis úgy értékelte, hogy a hivatalos csehszlovák vezetés mellett az amúgy autonómiára törekvő szlovákság körében is erőteljes ellenkampány van kibontakozóban a magyar revíziós törekvésekkel szemben. Hlinka felszólalt a Magyarországon maradt szlovákajkú lakosság védelmében is, kifejtve, hogy még iskoláikat is bezárta a magyar kormány, amit a szlovák vezető szerint nem lehet szó nélkül hagyni.⁸⁸ Szavai nyomán a szlovák lakosság körében erőteljes ellenkampány kezdődött, amit pozsonyi tüntetések is fűszereztek [Michela 2016. 43–47.].

A kezdetben Olaszország által is segített Rothermere-kampány – az olasz kormány legnagyobb megkönnyebbülésére – hamarosan elcsitult. Beneš azonban ezt követően is több ízben, több állam képviselői előtt kifejtette, hogy fenyegetve érzi Csehszlovákia létét a magyar politika miatt, s főként azért, mert Olaszország nyíltan támogatja Magyarország törekvéseit. Mint fogalmazott, *„Csehszlovákia csupán azt tanácsolhatja nekik, hogy*

⁸⁵ ASMAE. Uo. Telegramma n. 1195/526.

⁸⁶ ASMAE. AA.PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1757. Rapporto n. 1942/626/A4.

⁸⁷ ASMAE. Uo. Rapporto n. 1959/628.

⁸⁸ ASMAE. AA.PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1757. Telegramma n. 1195/526.

mondjanak le a csehszlovák területekkel kapcsolatos hamis illúzióikról.”⁸⁹ Ezzel egy időben mind Berlinbe, mind pedig Londonba ellátogatott annak érdekében, hogy feltérképezze Nagy-Britannia és Németország hozzáállását a magyar és az olasz revizionista politikához. Miután egyik államban sem tapasztalta, hogy a hivatalos körök támogatnák Trianon felülvizsgálatát, némileg megnyugodva tárt vissza Prágába annak ellenére is, hogy az olasz politikusok magyarországi látogatásaik során minden alkalommal hangot adnak a magyar nép iránti szolidaritásuknak, és a revíziós törekvésekkel való egyetértésüknek.⁹⁰

Egy évvel Rothermere kampánya után, 1928. június 5-én maga Mussolini szólalt fel a revízió szükségessége érdekében az aznapi szenátusi beszédében. „Magyarország számíthat Olaszország barátságára. Meg lehet állapítani, hogy a trianoni szerződés területi meghatározásainál nagyon is elevenébe vágtak ennek az országnak (...) A magyar nemzet (...) jobb sorsot érdemel. Nemcsak az egyetemes igazság szempontjából, de Olaszország érdekeinek szempontjából is kívánatos, hogy a magyar nemzetnek ez a jobb sorsa bekövetkezzék.” [Mussolini 2000. 23.] – nyilatkozta Olaszország miniszterelnöke. A korabeli magyar közhangulatot jól jellemzi, hogy a magyarság csak a Trianon revíziójára vonatkozó passzust hallotta meg Mussolini szavaiból, amelyeket hihetetlen lelkesedéssel fogadott. Amint az Barbaro hágai olasz követ kijelentéséből kiviláglik, Mussolini elsősorban azt kívánta kifejezni, hogy Olaszország a párizs környéki békéknek az olaszokra nézve kedvező revízióját kívánja elérni,⁹¹ azaz nem csupán Magyarország revíziós törekvéseire vonatkozott.

Mussolini beszéde korántsem váltott ki olyan heves tiltakozást Csehszlovákiában, mint az egy évvel korábbi sajtókampány. Beneš ezúttal megelégedett azzal, hogy külügyi expozéjában kifejtette, hogy a trianoni békeszerződés revíziójára Európa egyik államának sincsen szüksége.⁹² Ebből természetesen hiba lenne azt a következtetést levonnunk, hogy a csehszlovák külügyminisztert ekkor már nem érdekelték az egyebek mellett nem titkoltan a revíziót is célzó magyar–olasz kapcsolatok. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy az 1928. január 1-jén, az osztrák–magyar határon fekvő Szentgotthárdnál Magyarországra tartó olasz fegyverszállítmány lebukása nyomán kirobbanó botrányt a kisantant-államok minden igyekezte ellenére a nagyhatalmak hamar elcsitították.⁹³

Mussolini legközelebb 1936. november 1-jén, Milánóban szólalt fel nyíltan a magyar revízió szükségessége mellett, ám – miután eddigre nyilvánvalóvá vált, hogy Olaszország nem tehet szert vezető szerepre Közép-Európában Németországgal szemben – a beszéd nem váltott ki komolyabb visszhangot. A kisantant-államok, beleértve Csehszlovákiát is, csupán afelett érzett aggodalmukat juttatták kifejezésre, hogy az a gyakorlati támogatás, amire Mussolini utalást tett, esetleg Magyarország felfegyverzését jelentheti.⁹⁴

Az 1930-as években azonban már biztosra vehető volt, hogy a magyar–olasz barátság a revízió tekintetében nem érhet el sikereket. Adolf Hitler 1933-ban bekövetkezett kancellári kinevezését követően Németország egyre nagyobb befolyásra tett szert a Duna mentén, és – bár maga is a versailles-i békerendszer felbomlásztására törekvő államok sorát gyarapította – a magyar revíziót csak annyiban támogatta, amennyiben az a német célokat nem akadályozta, illetve azoknak kedvezett [Réti 1998. 95–96.] Ez Csehszlovákia számára éppen elegendőnek

⁸⁹ ASMAE. AA.PP. 1919–1930. Cecoslovacchia. Busta 942. Telegramma in arrivo n. 872.

⁹⁰ ASMAE. Uo. Telegramma in arrivo n. 3081.

⁹¹ MNL OL. K. 63. 208. csomó. 23. tétel. 23/1. 93/pol.

⁹² Budapesti Hírlap, 1928. június 7. 8. „Beneš szerint a békerrevízió senkinek sem kell.”

⁹³ Lásd korábbi tanulmányom: Hamerli Petra: *Kísérlet Magyarország újrafelfegyverzésére: a szentgotthárdi fegyverbotrány*. In: Döbör András, Zeman Ferenc (szerk.): *Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig: Válogatás a Szegei Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola által 2014. április 25-én, Szegeden szervezett tudományos konferencia előadásaiból*. Szeged: Egyesület Közép-Európa Kutatására, 2014. 85–94.

⁹⁴ DDI. Ottava serie, vol. 5. 357. irat. De Facendis (prágai olasz követ) Cianónak, 1936. november 5.

bizonyult, ugyanis Németország éppen a csehszlovák állam felbomlasztásában volt leginkább érdekelt.

Az 1938. szeptember 29-én aláírt müncheni egyezmény révén Németország gyakorlatilag megszerezte a többi nagyhatalom hozzájárulását a Szudéta-vidék bekebelezéséhez, amely Csehszlovákia németlakta vidéke volt. Ezzel Csehszlovákia felbomlása megindult, ami kedvezett a magyar revíziós törekvéseknek, így a magyar kormány előkészületet tett Szlovákia és Kárpátalja megszerzésére. Mivel tárgyalásos úton nem jött létre meggyegyzés a csehszlovákok és a magyarok között, a magyar kormány Joachim von Ribbentrop német és Galeazzo Ciano olasz külügyminisztereket kérte fel döntőbírának [Juhász, 1988. 181–182.]. Az így, 1938. november 2-án aláírt első bécsi döntés Magyarországnak ítélte Kassa, Munkács és Ungvár városokat, Csehszlovákiának hagyta viszont Pozsonyt és Nyitrát. Dél-Szlovákia java része így is visszakerült az anyaországához, és a magyar lakosok többsége is [Réti, 1998. 145.].

Ezzel a Csehszlovákiával szemben támasztott magyar követeléseknek részben sikerült érvényt szerezni, így – bár a gyakorlati siker kétségtelenül inkább Németországnak, mintsem Olaszországnak volt köszönhető – Beneš sejtelméi a magyar–olasz barátság veszélyeiről némileg beigazolódtak. Még számos példát fel lehetne hozni annak bizonyítására, hogy Csehszlovákia létére nézve veszélyesnek érezte a magyar–olasz kapcsolatokat, azonban a terjedelmi korlátok ezt nem teszik lehetővé.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány lektorálását köszönöm Hornyák Árpád tanár úrnak. A kutatást a Visegrad Fund Scholarship 51600358. számú projektje keretében végeztem, a támogatásért ezúton szeretnék köszönetet mondani. A projekt vezetéséért köszönet illeti Simon Attila tanár urat.

Irodalomjegyzék

Levéltárak

Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Forráskiadványok

I Documenti Diplomatici Italiani. Quinta serie, Volumi 3, 11. A cura di Rodolfo Mosca. Roma: Libreria dello Stato 1953. (DDI)

I Documenti Diplomatici Italiani. Ottava serie, Volume 5. A cura di Rodolfo Mosca. Roma: Libreria dello Stato 1953. (DDI)

Nemzetközi szerződések 1918–1945. Szerk.: Halmosy Dénes. Budapest: Gondolat 1983. (Nemzetközi szerződések)

Életmű

Mussolini, Benito: A fasizmus doktrínája. Gede Bt, Budapest 2000.

Rothermere, Harold Sidney Harmsworth: My Campaign for Hungary. Eyre and Spottiswoode, London, 1939.

Sajtó

Az Est, Budapesti Hírlap, Il Corriere della Sera

Szakirodalom

- [1] Ádám Magda: A Kisantant. Budapest: Kossuth 1981.
- [2] Andelman, David A.: A shattered peace. Versailles 1919 and the Price We Pay Today. New Jersey: John Wiley & Sons 2008.
- [3] Bucarelli, Massimo: Mussolini e la Jugoslavia 1922–1939. Bari: B. A. Graphis 2006.
- [4] Caccamo, Francesco: Italia e Cecoslovacchia negli anni venti. Nuova Storia Contemporanea, 2000/ 2. 59–74.
- [5] Carocci, Giampiero: La politica estera dell’Italia fascista. Bari: Laterza 1969.
- [6] Gulyás László: Egy sikeres emigráció anatómiája. Eduard Beneš első világháború alatti emigrációjának néhány momentuma. Aetas 1996/11. 103.
- [7] Hornyák Árpád: Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927. Újvidék: Forum 2004.
- [8] Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Budapest: Kossuth 1988.
- [9] L. Nagy Zsuzsa: Itália és Magyarország a párizsi békekonferencia idején, 1919. In: Romsics Ignác (szerk.): Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Budapest: Teleki László Alapítvány 1995.
- [10] Michela, Miroslav: Trianon labirintusaiban. Történelem, emlékezetpolitika és párhuzamos történetek Szlovákiában és Magyarországon. Békéscsaba – Budapest: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – MTA BTK TTI 2016.
- [11] Ormos Mária: Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931). Történelmi Szemle, 1971/1–2. 133–156.
- [12] Ormos Mária: Padovától Trianonig, 1918–1920. Budapest: Kossuth 1983.
- [13] Popély Gyula: Felvidék 1918–1938. Az első évtized csehszlovák uralom alatt. Budapest: Kárpátia Stúdió 2014.
- [14] Réti György: Budapest–Róma Berlin árnyékában. Budapest: ELTE Eötvös 1998.
- [15] Salamon Konrád: Nemzeti önpusztítás, 1918–1920: forradalom- proletárdiktatúra- ellenforradalom. Budapest: Korona 2001.
- [16] Vagnini, Alessandro: Ungheria: la costruzione dell’Europa di Versailles. Roma: Carocci 2015.
- [17] Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Pozsony: Kalligram 2009.

Lektorálta: Dr. habil. Hornyák Árpád PhD, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Történettudományi Intézet, Modernkori Történeti Tanszék.

EGY LEGENDA NYOMÁBAN: PRIWINA ÉS KOCEL HOL KERESHETJÜK MOSABURGOT?

Juhász Péter

Szegedi Tudományegyetem, Történeti Intézet, PhD hallgató, pjuhasz2003@gmail.com

Absztrakt

A tanulmány bemutatja a morva misszió (863) céljait, Metód pannóniai és moráviai érsekségét, kapcsolatait Priwina és Kocel pannóniai hercegségével. Metód története szembeszökő ellentmondásban van a salzburgi érsekség karantániai és pannóniai misszióját bemutató *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (870) nézőpontjával. Salzburg missziós területe forrásokkal bizonyíthatóan Karantániára terjedt ki, ám Metód ellenében a CBC szerzője annak pannóniai fennhatóságát is igazolni igyekszik. Ehhez a karantán Mosaburg, Karlmann, majd fia, Arnulf fontos udvarhelyének a pannóniai hercegség központjának Blatenski Grad nevével egyező szláv névalakját használta fel, azonosítva a két települést. Ezt igazolja a CBC által ide helyezett Szent Adorján mártírsír oklevelekkel bizonyítható valódi helye a karantániai Mosaburgban és a pannóniainak mondott települések feltűnése Karniolában és Karantániában. Salzburg egyházszervező tevékenysége Priwina és Kocel pannón hercegségében minden jogalapot nélkülözött a valóságban. A Mocsárvár 896-ban Braszláv herceg irányítása alá került, 907-ben már Brezalauspurc/Braslavespurc néven szerepel a forrásokban.

Kulcsszavak: 9. század, Morávia, Pannónia, Karantánia, Mosaburg, Metód, Priwina és Kocel.

Bevezetés, célok

Tanulmányom Pannónia 9. századi feudális politikai és egyházi szervezetének kialakításában kezdeményező szerepet betöltő Priwina-Kocel grófság, majd hercegség kialakulását, földrajzi helyét és az egyházszervezésben betöltött szerepét vizsgálja, a korabeli Morva fejedelemség szerepét is érintve. Történészek, nyelvészek, régészek vizsgálták e fontos politika- és kultúrtörténeti kérdéskört. Azonban a források hiányossága és célzatossága miatt mégis számos ellentmondás terheli a kutatásban körvonalazódó képet. Vizsgálandó a szláv misszió tevékenysége, a mosaburgi hercegség szerepe, a frank-morva viszony egyaránt.

1. Metód pannon-morva érseksége

A 9. századi Pannónia történetének legfontosabb forrásai Metód pannón és morva érsekségéhez kapcsolódnak. Metód pannóniai és moráviai tevékenységének egyik legfontosabb dokumentuma a térítő testvérpár, Konstantin (Cirill) és Metód szent életrajza. A Konstantin-legenda szerint a Rasztiszláv és hercegei által kezdeményezett (863) negyven hónapi morvai térítés után a tanítványai felszentelésére Rómába utazó térítőt fogadta útja közben Kocel fejedelem (867). Metód legendája úgy tudja, hogy Rasztiszláv és Szvatopluk kezdeményezte a térítést, a testvérpár pedig hároméves morvai tevékenység után hazatért, itt nincs szó Kocelről. Ezután hívta a pápa Rómába a testvéreket, ahol Konstantin meghalt, Metódot pedig Kocel hívta magához. A pápa 869-es bulláját idéző legenda szerint az egyházfő az összes szláv fejedelemségbe, Rasztiszláv, Szvatopluk és Kocel fejedelemségeibe küldte Metódot, leszögezve, hogy országaik a kánonjog szerint Rómához, nem a konstantinápolyi patriarchatushoz tartoznak, amiért is Metód hozzá fordult. Ennek egyházi jogi kivitelezése Kocel kezdeményezésére oly módon történt, hogy a pápa Metódot pannóniai püspökké, Szent Andronikus apostol székébe nevezte ki (869). A bajor klérus azonban saját joghatósági

területének tartva Pannóniát, Metódot elítéltette és börtönbe vetette (870). E lépéssel függ össze a salzburgi érsekség által készített vitairat, a *Conversio* megszületése. A pápa közbelépésére Metód kiszabadult (873), ám a frank hűbéres Kocel nem tarthatta magánál, így a pápa Szvatopluk kérésére a morvákhoz küldte. Metód moráviai tevékenysége kapcsán székesegyháza és ottani eltemetése is szerepel (885) így püspöki vagy érseki rangját ott is megtartotta. [1]

A legendák értelmezése több ponton is nehézségekbe ütközik. Hol helyezkedhetett el Metód székhelye, mely területekre terjedhetett ki püspöki tartománya? Miért a bizánci császárhoz fordult térítőkért Raszisztzláv, Szvatopluk és Kocel, miképpen tartozhattak keresztleetlen országaik, Morávia és Pannónia kánonjogilag mégis a Szentszékhez? II. Hadrianus pápa 869-es bullája, amelyben Metódot a Szentszék alárendeltségében a pannóniai diocesis püspökeként a szláv fejedelmekhez küldte, nem maradt ránc. Ám utódja, VIII. János leveleiből Metód kinevezőjének személye és Metód pontos titulusa is kiderül a legenda állításaival egyezően: „Itaque reddito ac restituto nobis Pannoniensium episcopatu liceat predicto fratri nostro Methodio, qui illic a sede apostolica ordinatus est, secundum priscam consuetudinem libere, quae sunt episcopi, gerere.” (873) Alvino archiepiscopo „...fratre nostro Methodio recipiendam, quia profecto dignum est...” (873) „...Pannonica diocesis apostolice sedi sit subiecta...” „...episcopo nostro Methodio...” „Ne suscipias occasionem excusationis prohibentem te vel fratrem nostrum Methodium transire ad [S]Pentepulcum...” (873) „...Methodium, Pannonicum archiepiscopum legatione apostolice sedis ad gentes fungentem...” (873) Zvuentapu[lcus] de Maravna „...Methodius vester archiepiscopus ab antecessore nostro, Adriano scilicet papa, ordinatus...” (879) „Reverentissimo Methodio archiepiscopo Pannoniensis Ecclesiae” (879) „...Methodio reverentissimo archiepiscopo sanctae ecclesiae Marabensis...” (880). [2] Metód a pannóniai diocesis újbóli pápai megerősítésekör, 873-ban pápai legátusként, érseki címmel szerepel, 879-ben szintén pannón érsekként, 880-ban viszont már a maravai egyház érsekeként. Metód a „*pannóniai-morva egyházmegye*” érseke volt. [3]

Metód érseki székhelyéről a 11. század eleji óorosz krónika, a *Poveszty Vremenih Let* (PVL) nyújt pontosabb információkat: „...Kocel fejedelem Pannonia püspökévé tette meg Metódot, Szent Andronikosz apostol (Ondronika apostola) trónján, aki egyike volt Szent Pál apostol 70 tanítványának.” „A morvákig eljutott Pál apostol is, aki tanított ott; ott található ugyanis Illíria, ameddig eljutott Pál apostol, és ahol eredetileg szlávok éltek.” [4] A PVL kézirati hagyománya, a Laurentius és a (patriarchai vagy Nikon) kézirat [5] a következőket írja a morvákör: „Бъ бо единъ языкъ Словенскъ: Словень же съдяху по Дунаю, их же приаша Угры, и Моравъ и Чеси... Симъ бо пръвое положени книги (во Испании въ градъ) Моравъ, (еже ест Илириць), яже и прозвася грамота Словенская... И умолена быста царемъ и посла ихъ [Мефодіа и Константина] въ Словеньскую землю къ Ростиславу и къ Святополку и Кочелови. Мефодій оста въ Моравъ. ...св. Мефодіа князь Кочель постави епископа во Пании (во Испании въ градъ Моравъ еже ест Илирикъ), на столь святаго Оньдроника апостола.” [6] Ez a földrajzi elhelyezkedés magyarázhatja, hogy a morva szlávok a térítő testvérpár érkezését megelőzően már ismerték a kereszténységet: „Amikor a szlávok már keresztények voltak, fejedelmek, Rosztisztzlav, Szvjatopolk és Kocel követséget küldtek Mihály császárhoz a következő szavakkal: Bár földünk megkeresztelkedett, de nincs tanítónk...”. [7] A 9. század közepe előtt a morvák a kereszténységgel csak a Nyugat-Balkánon találkozhattak, ahol az Herakleios idején a horvátok és szerbek körében vert gyökeret. [8] A sirmiumi érseki szék visszaállítását Kocel kezdeményezése volt, és az beleillett a pápaságnak az Illyricum feletti iurisdictione visszaszerzésére irányuló lépéseibe, amint az I. Miklós pápa Mihály bizánci császárhoz 860-ban írott leveléből kiderül. [9] VIII. János pápa a Szentszék joghatóságának kiterjedését Metód szabadon bocsátása kapcsán

Német Lajoshoz írt levelében ezért rögzíti így: „Quod apostolica sedes intra Italiam ac ceteras Hesperiae provincias et intra totius Illyrici fines consecrationes ordinationes et dispositiones patrare antiquitus consuevit.” [10] Felmerült, hogy Metódnak csak névleges székhelye volt a bulgár fennhatóságú Sirmium, valójában pápai legátusként Kocel mosaburgi udvarába küldték. [11] Metód azonban éppen azért volt kinevezhető, mert Sirmium városa nem tartozott a frank birodalomhoz és így az aquileiai patriarchátushoz. A Szerémség 827-től Bulgária része volt. Priwina 833 körül a bulgárokhoz, majd a bulgárokkal 838-ban is szomszédos Dráva-Száva közti Ratimir duxhoz menekült. 878-ban Borisz kánnak írt pápai levélben szerepel a belgrádi bulgár püspök, 885-ben Metód tanítványai, Kelemen, Naum és Augelar Belgrád bulgár parancsnokához menekültek. Csak 1018-ban került bizánci kézre a bulgár püspöki székhely Sirmium. [12] A pápa jogszerűen nevezhetett ki püspököt a 870 után is a Szentszékekhez tartozónak tekintett Bulgáriában.

Metód pápai kinevezése közvetlen szentszéki alárendeltségére, pannóniai és moravai hivatala e területek földrajzi szomszédságára utal. A későbbi Morva örgrófság területe viszont az újonnan meghódított cseh területek részeként a bajor egyházszervezet részévé vált. Ezt tükrözi Theothmar salzburgi érsek 899-es epistolája: „Azonban – amint ők maguk állították – általatok küldetve jött három püspök...a szlávok földjére, akiket morváknak neveznek, amely terület lakosaival együtt királyainknak, népünknek és nekünk vettett alá mind a keresztény vallás gyakorlása, mind a világi adózás tekintetében, mivel először mi tanítottuk őket, és váltak pogányokból keresztényekké.” [13] II. Adorján pápa a morva misszió jogi kereteit jelölte ki Metódot a de facto szünetelő, ám de iure létező pannóniai diocesis élére helyezve. Csak Pannónia metropolisa, a későantik Illyricumban, Moesia Superior (Prima) és Pannonia Inferior határán elhelyezkedő Sirmium volt alkalmas szentszéki fennhatóságú püspökség szervezésére. [14] A közeli kortárs De Administrando Imperio (DAI) adata (Megálé) Morávia „nagyon közeli” helyzetére Belgrádkhoz és Sirmionhoz, a morvák, bolgárok, türkök, horvátok szomszédsága kifejezetten a Száva-Al-Duna vidékére utal. [15] [16] Az ún. Naum-legenda (916 után) a morváknak a bulgárokhoz meneküléséről szól, aligha a támadó magyarok földjén keresztül, a bulgárok nyilván közvetlen szomszédaik voltak. [17] A délszláv országok között valóban volt Morávia. A 879-880. évi konstantinápolyi zsinaton szerepel egy „Ἀγαθῶν Μοράβων”, az ochridai érsekség egyik püspöksége az „ὁ Μοράβου ἡτοι Βρανιτζάβου”. Az ochridi önálló bolgár egyház második érsekének címe „Μαθόδιος Μοράβου τῆς Παννονίας ἀρχιεπίσκοπος”. Kedrenosz szerint „ἀχρι Μωράβου καὶ Βελεγράδων, φρούρια δέ ταῦτα τῆς Παννονίας κατὰ τὴν πέραϊαν τοῦ Ἰστρου διακείμενα καὶ γειτονοῦντα τῆς κράλης Τουρκίας” azaz Morávon és Belgrád erődje Pannoniában, az Isztrosznál Turkia királyának szomszédja. A PVL pontosan ezt a földrajzi helyzetet írja le, az Ispaniában, Morava városában (Illirikum) püspökké tett Metódról szólva. Fehér szerint Metód tanítványainak Bulgáriába menekülése miatt a délszláv hagyományban összekeverték a két Moraviát. [18] Azonban a Metód érseki címét őrző egykorú bulgár egyházi feljegyzések és a De Cerimoniis diplomáciai adatai a délszláv morvákról hiteles kortárs források. Egy későbbi forrásban, Szent Gellért Deliberatio-jában Ajtony földjén említett „Methodianistis” a szláv rítust követőkre érthető, Sirmium tágabb környezetében. [19]

A 10. században itt, Illyricumban, a Belgrádig és Sirmiumig terjedő Moesia superiorban, mai Észak-Szerbiában, tűnik fel a moravai bulgár püspökség, Morava, a mai Branicevo (Barancs) központtal. [20] A Keleti- vagy Alsó-Pannóniával szomszédos morvák és Morava városa előfordul még 10-11. századi forrásokban: „orientalis Pannonie regionumque Avarorum atque Maraharorum, sed et Sclavorum.” (946-955-re, 10. század vége) [21] „Marharii habent ciuitates XI. Vulgarii regio est inmensa et populus multus habens ciuitates V. eo quod multitudo magna ex eis sit et non sit eis opus ciuitates habere. Est populus quem uocant Merehanos, ipsi habent ciuitates XXX. Iste sunt regiones quae terminant in finibus nostris.” (960 körül) [22] ”inferioris Pannoniae atque Moesiae regiones, quarum provinciae sunt

Avaria atque Maravia.” (973) [23] „...civitate Morawa, que in confinio Ungarorum et Bulgarorum sita est...” (1059) [24] Metód kiszabadulása után VIII. János a pannóniai egyházmegye helyreállításáról értesítette Karlomant, Német Lajost, a bajor klérust, sőt a Dráva-Száva köze szlovén fejedelmét, Mutimirt utasította is, hogy a már funkcionáló pannóniai püspökség, Metód iurisdictionja alá vesse magát. Metód alig egy évet töltött el Kocelnél, a pápa a morvák fejedelme, Szvatopluk kérésére 873-ban „áthelyezte” a püspököt Moráviába. [25] A pápai bullák 880-tól nem pannón, hanem morvai érseknek titulálják. [26] Az „archiepiscopus sancte ecclesiae Marabensis” cím [27] Metód székhelyének neve lehet, a pannóniai Morava városáról idézett korabeli forrásoknak, és az egyházi gyakorlatnak megfelelően („Strigoniensis archiepiscopus”). A vizsgált pápai levélben is szerepel Wiching, Nyitra város püspökeként „episcopus sanctae ecclesiae Nitrensis” címmel, Metód titulusával egyező megfogalmazásban. A Vita Clementis szerint Metód a pannóniai Morava püspöke volt „Μοραβον της Πανονιας”, prológusi legendája szerint az érsek Morava székesegyházában nyugszik, „episcopus Pannoniensis ecclesiae” címe pedig a Sirmiumra tartományi fővárosként használt „civitas Pannonia” név megfelelője. [28]

2. Salzburg kontra Metód

A feltehetően Adalwin salzburgi érsek által 870-ben összeállított *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (CBC) célja Metód pannon-morva érsekségét illegitimnek bizonyítani: azt bemutatva „...hogyan csatlakozott Pannonia azon része a salzburgi egyházmegyéhez.” A CBC leírása szerint Pippin 796-ban „Arnra, a salzburgiak püspökére bízta Alsó-(Inferior) Pannoniának a Balaton (Pelissa) tava körüli részét a Rába nevű folyó túloldalán egészen a Dráva folyóig és a Drávának a Dunába torkollásáig...” ezt Nagy Károly 803-ban megerősítette. A térítés kezdetén azonban nem említi Pannóniát: „Theoderichet maga Arn és Gerold gróf vezették a szlávok földjére, és átadták a fejedelmek kezébe, rábízván mint püspökre a karantánok területét és a szomszédos területeket [ti. Pannonia] a Dráva folyótól nyugatra egészen addig, ahol a Dráva a Dunába ömlik...” [29] A CBC „szomszédai” – „confines eorum” kifejezése Pannonia Inferior lakóra érhető. [30] A CBC Salzburg érdekében elhallgatja azt a 811-es uralkodói döntést, amely szerint Salzburg és Aquileia között a Dráva a határ, tehát Salzburgnak nincsen térítési joga Pannoniára, csak a Drávától északra elterülő karantán területekre. [31] Pannóniát a CBC Karantánia részeként kezeli. [32] Ennek oka egyértelmű: „...míg Karantániát a 8. században három pápai határozat is Salzburg missziós területének ismerte el, és ezen igényt Nagy Károly 811-es döntése is megerősítette Karantánia Drávától északra fekvő vidékére, addig Pannóniát illetően a salzburgi érsekség Rómától semmiféle engedélyt nem kapott iurisdiction gyakorlására.” [33] A CBC hitelét a kortársak sem tarthatták kétségen felül állónak. Jóllehet Theotmar salzburgi érsek 900-ban a pápához írt levele is a Pannonia és Morávia feletti egyházi joghatóságról szól, ám a CBC-t feltehetően ismerő Theotmar mégsem hivatkozik történeti megállapításaira. [34] A Karoling-kornak a maitól eltérő földrajzi felfogására már Salamon Ferenc is figyelmeztetett. Mivel a Duna észak-déli irányú szakaszát nyugat-keleti folyásúnak tekintette a CBC szerzője, a Drávát dél-északi irányban gondolta abba torkollni. Karantánia felfogásában ezért a valóságosnál jóval keletebbre, akár egészen a mai Zala megyéig tolódott, Alsó-Pannonia pedig a Drávától nyugatra. Ebben a korban a Noricum név alatt Bajorországot értették, ezért Pannonia fogalmát a mai Ausztria területére is használhatták. Bár műve címében kifejezetten a karantánok szerepelnek, a CBC szerzője téves földrajzi képe miatt folyamatosan összekeveri Karantániát és Alsó-Pannóniát, amit Karantániának és szomszédainak Theoderic püspök irányítása alá helyezése (799) is elősegít. Metódnak Kocellel való kapcsolata és működése Salamon szerint tökéletesen megfelel a korabeli karantán viszonyoknak. [35] Salzburg pannóniai térítése kezdetén, a szláv térítő püspök Theoderich 799-es kinevezésekor, a CBC

szerint a térítéshez tartozó Pannóniában még harcok dúltak az avarokkal. 805-ben a Carnuntum és Savaria közötti avarok ura, a Fischában megkeresztelt Theodor neve arra utalhat, hogy Theoderich keresztelte meg. Utána 821-ig nincs adat szláv püspök pannóniai működésére, Theoderich utódjai, Ottó és Osbald tevékenysége döntő részben Karantániában zajlott, bár a CBC szerint névlegesen Pannóniában is illetékesek voltak. Salzburg pannóniai térítő tevékenysége csak az avar kliensállam 828-as megszűnése után, Priwina vazallus fejedelemségében dokumentált a CBC által. [36] Eszerint Salzburg joghatóságot gyakorolt Mosaburg környékén: Priwina „...egy templomot emelt, amit Liuprammus érsek, amikor azon területen *egyházi felhatalmazással rendelkezvén* papi szolgálatot teljesített, a várba jövén Szűz Mária tiszteletére felszentelt a 850. évben.” [37] Hivatalos egyházszervezet korabeli létezése esetén azonban Pannonia diocesis 869-es pápai felújítása elképzelhetetlen. A Szentszék e lépése az egyházszervezést hatalma fontos bázisának tartó Karoling állam számára Pannóniára és a hajdan Pannóniához tartozó Noricumra nézve hatalmas veszélyt jelentett. Vajon karantániai térítési jogát kiterjesztve Salzburg 19 éven át a kánonjog ellenében működött a szomszédos Pannóniában?

3. A CBC helynevei: Pannónia vagy Karantánia?

A történeti kutatás a CBC pannóniai Sala folyója alapján Zalavárral azonosította Mosaburgot: „...a király Alsó-Pannoniának a Sala nevű folyó körüli részét Privinának hűbérül adta. Ekkor kezdett ő ott lakni, az erdőben és a Sala folyó mocsarában erődítményt építeni...” A CBC egyéb helyneveit pedig egyházaik azonos titulussai alapján mai dunántúli településekkel: „...a váron kívül Dudleipinben, Ussitinben, Businizában, Bettobiamban, Stepilipercben, Lindolveschirichunben, Keisiben, Wiedhereschirichunban, Isangrimerschirichunban, Beatuseschirichunban és Pécssett [Ad Quinque Basilicas] Liuprammus idejében szenteltek templomokat...” [38] A CBC helyneveinek azonosítása dunántúli helységekkel azonban gyakori patrocíniumaik alapján fel sem vehető. Vasvár patakjával és Szent Mihály templomával éppúgy lehetne Ortahu, miként Veszprém. A Quinque Basilicae-t említő 860-as Német Lajos oklevél helységei mind a Délnyugat-Dunántúlon, Stájerban, Karintiában és Szlovéniában találhatóak meg. Oklevelek igazolják, hogy a 9. századi „Ueride” névalak a német nyelvben a mai (Maria)-Wörth Wörth formára alakul. [39] Már Salamon Ferenc is észrevette annak logikai valószínűtlenségét, hogy a Sala folyó tava a sokkal nagyobb Balatont jelenthetné. A szerző nem ismerte a tó nevét, de a Balatont előzőleg „Pelissa” néven kiemeli Pannoniában. A CBC kézírataiban változó a nagy és kis betűs szókezdet használata, a régi német „sala” közszó mocsaras folyót is jelentett. [40] Nevét Melich is a „Mosapurc” név első tagjával egyező kelta-germán „piszkos, mocsaras, zavaros” jelentésű „sala” kifejezéssel azonosította. [41] Salamon kiemelte, a Quinque Basilicae helynév nem lehet azonos Pécs latin nevével, mert Priwina tartományában nem voltak templomok, így „öt egyház” nevű település sem. A kiadó központosítását módosítva a kérdéses mondat értelme „Mintegy öt templomot szenteltek fel, Ottakarkirchenben, Paldmuntkirchenben s több más helyen, ahol Priwina és népe kívánta.” [42] A Szent Rupert patrocínium ismeretlen a középkori Magyarországon, de Karintiában, Stájerországban gyakori. Salapiugin később a Gurk és a Száva folyó vidékén szerepel. [43] A birtokosok német személyneveiből „kirchen” utótaggal képzett helynevek új elnevezések, amit a templomaik egyidejű felszentelése is igazol. Zömük a Wörthi-tó, Graz, Marburg (Maribor) környékén azonosítható: Bösnitz/Businiza, Stifelberg/Stepiliperc, Spitzburg/Spizzun, Thernberg/Termpersch, Schwarza/Quartinaha, Mutzenfeld/Muzzilicheschirichun, Wört/Weride, Aflenz/Ablanza, Utschbach/Uussitin, Geissen/Keisi, Fischa/Fizkere, Maria-Straden/Stradach. [44] Ezeket Stájerországban (korábban Karantánia) és Karantániában Stessel József is megtalálta. [45] A Vita s. Ruperti (Rudperti) Salisburgensis episcopi (873 előtt) Priwina (Prinnina) történetét a CBC-vel egyezően írja le, ám úgy tudja, hogy Ludovicus

bajor király Pannonia Inferior egy részét a „Sava” nevű folyó környékén adományozta számára beneficiumként. [46] Az alsó szakaszán Pannonia Inferiorban, felső szakaszán Karantániában áthaladó Száva földrajzi helyét tekintve nem lehetetlen, hogy a „Sala” név tollhiba a CBC szövegében a „Sava” helyett. Bettobia/Ptuj, Celia/Celje, és Salapiugin egyaránt a Dráva-Száva vidékén található, megerősítve Salamon és Stessel lokalizálásait.

A CBC német, szláv és újlatin helynevei közül utóbbiak a római eredetű pannóniaiak, a romanik helynévadását tükrözhetik, akik azonban a mai Pécs környékén biztosan nem éltek a 7-9. században, legfeljebb a mai Zalában, vagy még nyugatabbra, illetve délebbre. [47] A késő római polgári lakosság zöme a hun-korban Karintiába és Krajnába menekült, az Alpok és a Karszt hegység jól védhető, egyházi emlékeiket máig őrző magaslati településeire. [48] A CBC helynevei Karantánia újlatin, szláv és ófelnémet népéhez köthetők, Pannonia Inferiorban együttélésüknek nincsen adatolt nyoma.

4. A Szent Adorján patrocínium problémája

Mosaburg és Zalavár azonosításában kulcsfontosságú egyházaiknak egyező Szent Adorján patrocíniuma, amelynek alapján a kutatás kizárta Mosaburg és a karantán Moosburg azonosíthatóságát. [49] Az ún. Arnulphium (10-11. század) említése Mosaburgról és a Szent Adorján ereklyéről az alig ismert mártír ereklyéjének és 10. századi folyamatos kultuszának meglétére, lakossági kontinuitás feltételezésére indította a kutatást. [50] Az oklevélben szereplő mosaburgi abbatia azonban a 11. századi zalavári apátságra utal. Az Arnulphium szerzője a már létező magyar egyházszervezet ismeretében azonosíthatta a CBC szerint Szent Adorján ereklyével bírt Mosaburggal a Szent Adorján patrocíniumú Zalavárt. A magyar állam alárendelésének 11. század közepi német szándékai, a magyar egyházszervezet irányításával kapcsolatos salzburgi igények alátámasztására készült Arnulphium nem bizonyíthatja a vizsgált települések azonosságát. Szent István zalavári apátságának Szent Adorján címe jól magyarázható sógora, II. Henrik Hadrián kultuszával, de Szent Günther remete vagy Gizella kezdeményezése is szóba jöhet. [51] Hadrianus tiszteletére sem a Karoling-korban, sem később nem emeltek templomot a bajor, stájer vagy karantán területeken, így nehezen magyarázható Szent Adorján ereklyéjének a 9. századi Mosaburgba kerülése. [52] Az egyetlen ismert korabeli vértanúereklye a térségben a karantániai Moosburghoz közeli Ueride, ma Maria-Wörth, Primus és Felicianus ereklyéje volt. A mosaburgi templomépítéshez mindent az érsek küldött, de a legfontosabb, a Szent Adorján vértanúereklye küldéséről nem szól a CBC, így az ereklyét Tóth Endre szerint talán nem is Liupramm érsek juttatta oda, talán nem is Adorján tiszteletére épült. [53] A 870-ben még fel sem szentelt templom „officium ecclesiasticum” megjelölését Bogyay Tamás és Milko Kos az akkor 970-977 tájára datált Arnulphium „abbatia” kifejezése alapján a salzburgi térítést szolgáló társaskáptalan és iskola működéseként értelmezte. [54] Az Adorján-ereklyét említő CBC mondatból a 9. századi gyakorlattól eltérően hiányzik a „sanctus” és a „martir Christi” jelző, nincs megjelölve, hogy „reliquiae”-ről vagy „corpus/membrum”-ról van-e szó. Az Arnulphium mindezt már a szokásos terminológiával említi. A CBC összes kéziratában szereplő mondat eredetileg lapszéli megjegyzés lehetett, akár Nitrava vagy a Weride-i egyház említése. Utólagos bejegyzését magyarázhatja az ereklye Metód általi translációjának elhallgatása, aki Szent Kelemen ereklyéiért kaphatta meg a pápa nevét viselő Adorjánét, ám ilyen fontos eseményt legendáik feljegyeztek volna. Lehetséges az is, hogy Arnulf Karantán-Pannón hercegségének központja „Mosaburg regia civitas” nem a karintiai Mosaburg volt, hanem Zalavár. Arnulf és apja, Karlmann hasonló tettei alapján elképzelhető, hogy székhelyén is végrehajtott egy ereklyetranszlációt, rövid életű apátságot alapítva. A vértanú kiválasztásának oka Nagy Károly 791-es avar hadjáratának Adorján napi, szeptember 8-i kezdete lehetett. Károly környezetében előfordult a Hadrianus név, bár később nem használták. [55]

Kérdéses azonban, hogy volt-e egyáltalán a 9. századi Zalaváron Szent Adorján ereklye. A CBC legkorábbi kéziratát őrző kódexben a szöveg a hatodik caputtól a végéig a 10. századból, az elejétől a hatodik fejezetig valószínűleg a 12. századból származik. [56] Így aligha bizonyos, hogy a Szent Adorjánra utaló megjegyzés már az eredeti kézirat margóján szerepelt, ahogy a Nitrava-ban történt templomszentelésre utaló mondat is későbbi, Salzburg jogigényeivel összefüggő beszúrás eredménye. [57] Az Arnulfium salzburgi szerzője, akitől a CBC Szent Adorjánra utaló bejegyzése származhat, bizonyára tudott a karantán Mosaburg közelében Weride-ben (Maria-Wörth) a 9. század óta létező ereklyekultuszról. A Zalaváron, a karantán Mosaburghoz hasonlóan egy „Sala” nevű folyónál, létesült Szent Adorján apátság II. Henrikhez kötődése miatt ismert lehetett Bajorországban, így a szerző könnyen azonosíthatta őket, akár a CBC „Quinque Basilicae” nevét Pécs latin nevével. A 11. század közepére gyökeresen megváltozott helyzetben Karantánia és Pannonia Inferior azonosítása a CBC-ben félre is vezethette, akárcsak a mai kutatást.

Salzburg pannóniai törekvéseinek komolyságát a CBC mellett Theotmár érsek 900-as levele és Piligrim passauai püspök 970-es évekbeli hamisítványai is jelzik. A magyar honfoglalással Salzburg és Passau de facto mindent elvesztettek, és 996 után, amikor a német és a magyar vezetés István és Gizella házasságával kiegyezett, egyházjogilag önálló magyar egyház jött létre, de jure is megszűnt igényeik minden alapja. [58] Amikor Péter király hűbérese lett Henrik császárnak, Salzburg újból megkísérelte a magyar egyházszervezet alávetését. Ekkor készülhetett az Arnulfium. A fentieket frappánsan erősíti meg egy 12. század végi (1190) oklevél: „Praeterea Rapam Sabariam Ciuitatem...” „Insuper siccam Sabariam, et Pennichaha, et Mosaburch Abbatiam, ubi S. Adrianus requiescit...” „...ad Salabingam curtem...” „Ecclesiam de Quartinacha, Ecclesiam ad Ghensem, Ecclesiam ad Therenberch, Ecclesiam Gundoldi...” [59] Az oklevél a Szombathelytől nyugatra kereshető, 860-ban még nem szereplő, így nyilván később alapított apátság környékéről szól. [60]

A régészeti tények is megkérdőjelezik a patrocinium kontinuitását a 9-11. század folyamán. Míg a CBC szerint Priwina civitas-ában állt Szent-Adorján temploma, addig a zalavári apátság Szent Adorján egyháza biztosan a kis területű Várszigeten volt, ahol aligha férhetett volna el a 9. századi civitas is. [61] Nem bizonyítható tehát a Szent Adorján kultusz létezése a 9. századi Mosaburgban, így a Zalavárral történő azonosításra is alkalmatlan.

5. Arnulf és a két Mosaburg

863 és a 870-es évek vége között forrásaink egy része Pannoniát meglepő módon Karantániának mondja, határai azonban megfelelnek a korabeli Pannoniának. Bóna szerint a CBC az apja ellen 861-ben fellázadva Karantánia és Sclavinia ura lett, majd 864-876 között újra az Oriens prefektusává tett Karlmann kívánságára mutatta be Pannoniát Karantánia részeként. Elődei és utódai okleveleikben világosan megkülönböztetik ezeket. [62] Fia, Arnulf karantániai bázisáról Regino krónikája számol be: „Concessit autem idem rex (Ludowicus) Arnulfo Carantanum, quod ei pater iam pridem concesserat in quo situm est castrum munitissimum, quod Mosaburch nuncupatur eo quod palude inpenetrabili locus vallatus difficillimum adeuntibus prebeat accessum.” (880) [63]

Mosaburg öt 9. századi forrásban szerepel, amelyek Tóth Endre szerint a pannóniai Mosaburgra vonatkoznak, mert mindegyik Arnulf személyéhez köthető. [64] Ám Arnulf idézett oklevelei kétségkívül Karantániában kelt okleveleivel egyidejűek, Pannóniára vonatkozó nincsen közöttük: Chruthem/Curtheim, in regno Carentano in valle Lauenta, in pago Saluelda in loco Ramsidin, actum Carentano, pago Scerra in comitatu Adalberti in loco Nuspilinga, in pago Quinzingouue in comitatu Hunolfi infra terminum loci Scôninouua/Schönau, ad curtem nostram, quae Liburna vocatur... in eisdem partibus in loco, qui vulgo Uuerid vocatur, (Mattahoue/Mattighofen), sedem Frigisiensis aecclesie... in honore

sanctae dei genitricis semperque virginis Marie consecratae...monasterium Mosaburch. [65] A 888. március 19-i oklevél a karantániai Lauenta völgyet említi, amely Moosburg közelében található. A Lavant-völgy kiemelkedő fontosságú Arnulf életében, mert arra haladt Ptuj (Priwina grófságának része a CBC-ben!) felé a Braszláv dukátusába, a Dráva-völgyébe és a morvákhoz vezető út. Itt csatlakozott Salzburg felől a Tauern-eken áthaladó alpesi út is. A karantán Moosburg mellett az Arnulf számára kiemelten fontos Bajorország, Itália, Morávia és Pannónia felől érkező utak összetalálkoztak. Ilyen páratlan stratégiai adottságokkal kizárólag ez a hely rendelkezett [66] Arnulf 892 február-áprilisban a morva háború előkészítésére a Wörthi-tó melletti Moosburg közelében, Hengistfeld-en találkozott Braszlávval, Karantánia és Pannónia 9. század végi határán. [67] Tóth Endre paradox módon az Alpok hágóinak téli használati nehézségeivel, itineráriumával érvel Arnulf pannóniai székhelye mellett. [68] Arnulf és Zwentibald 890-es találkozásának színhelyét, Omuntesperch-et Pannoniában tudja az Annales Fuldenses, holott az Arnulf itineráriuma alapján a karantániai Moosburg közelében volt. [69] *Omuntesperch esete egyértelmű jele Pannónia és Karantánia szinonim fogalmának a kortársak szemében.*

A szóbeli közigazgatás megkívánta gyakori vándorláshoz 20-30 kilométeres távolságokban épültek uralkodói udvarhelyek, Pfalz-ok vagy „Curtis”-ok. [70] Az egyetlen ismert Karoling-kori udvarhely a Dunántúlon, Zalavár-Blatenski Grad a határvidéken feküdt, és nem sokkal Arnulf mosaburgi udvarhelyének kialakítása után, 883-884-ben súlyosan meg is szenvedhette a morva inváziót. Karantániában több helyen is lehetőség volt a szálláshelyek közötti helyváltásra. A karantán Moosburgtól északkeletre, Hengistfeld mellett valószínűleg létezett Arnulfnak udvarhelye, ahol I. Ottó épített 955 után várat. [71] A karintiai Moosburg hagyományaiban máig fennmaradt az Arnulfhügel Karoling várának „Mosapurch” neve. [72] A karantán Moosburg a CBC leírásának megfelelően egy kis folyó mocsarakkal körülvett tavánál épült, míg a korabeli Zalavár környezetében a nyílt víztükör volt a meghatározó. [73] Régóta észrevette a kutatás, hogy a CBC állítása szerint „noviter” vagyis újabban nevezték Kocel székhelyét Mosaburnak. Ebből Priwina és Kocel eltérő székhelyére következtek. [74] Más értelmezés a Priwina és Kocel várának „noviter” Mosaburg nevét újabban használt neveként magyarázza. Salamon szerint a szerző tudta, hogy e név nem azonos a régivel, Priwina szlávjai nem német nevet adtak a várnak. A Klagenfurt melletti Mosaburgot a szlovének Blatogradnak nevezik, ez lehetett Priwina várának eredeti neve is. [75] Bár a Mosaburgot említő 978-1057 közötti okleveleket ismerhették a zalavári apátság alapításakor, a közelmúltra is emlékezhetnek a helyiek, az apátság századokon át mégis Abbatia de Zala néven szerepel, Mosaburgról nincs szó. [76] Arnulf végül a Mocsárvárat (Urbs Paludarum, Blatenski Grad) Arnulf Braszláv pannon hercegre bízta, Brezalauspurc/Braslavespurc néven Braszláv hercegi rezidenciája lehetett. [77]

6. Következtetések

A CBC mesterien legitimálja Salzburg jogellenes tevékenységét a pannón Blatenski Gradban a karantán Blatenski Grad környéki jogszerű templomszentelések idevonásával, utóbbi valós német Mosaburg nevét a pannón vár újabb neveként feltüntetve. [78] Úgy látszik, Liupramm érsek felszentelte ugyan a Mária-templomot Zalaváron Priwina kérésére, de a többi említett egyházalapítás a karantán Mosaburg környékén történt. A pápa Metód pannóniai tevékenységét de facto felfüggesztve Kocel udvarából Szvatoplukhoz menekítette. Címe de iure Pannónia érseke maradt, mint a pannóniai Marava terület/város érseke.

Irodalomjegyzék

- [1] *Pannóniai legendák. Cirill és Metód szláv apostolok élete.* Budapest-Bratislava, Madách-Európa. (1978) Fordította F. Kovács Piroska. 61-72, 90-107.
- [2] MGH Epistolae V. (in Quart) (Epp.) 281, 283-285, 286, 160, 161, 222.
- [3] *Pannóniai Legendák i.m.* 102, 1. lj.
- [4] *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája.* Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. Szerk.: Zimonyi István. Balassi Kiadó, Bp. 2015. Továbbiakban: PVL 2015. 37. 120 lj.
- [5] Font Márta: *A Poveszty vremennih let mint történeti forrás.* In: PVL 2015, 249-278.
- [6] Hodinka Antal: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai.* Bp. 1916. (PVL 1916), 41-47.
- [7] PVL 2015, 36-37.
- [8] Constantine Porphyrogenitus: *De Administrando Imperio.* Greek text edited by Gyula Moravcsik. English translation by R. J. H. Jenkins. New, Revised edition. Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies. Trustees for Harvard University. Washington, District of Columbia. 1967. (Továbbiakban: DAI 1967.) cap. 29. 124-125. cap. 32. 152-153.
- [9] MGH Epistolae VI, 433-439, 438.
- [10] MGH Epistolae V, 284^{7,8,9}.
- [11] Heinz, Dopsch: *Zwischen Salzburg, Byzanz und Rom. Zur Missionierung Pannoniens im 9. Jahrhundert.* Zalai Múzeum 11. 2002, 267.
- [12] Fehér Géza: *A Dunántúl lakossága a honfoglalás korában.* Archaeologiai Értesítő 1956, 25-38. 37-38.
- [13] Nótári Tamás: *Notitia Arnonis – Epistola Theotmari. Két forrás a kora-középkori Salzburgból.* Aetas 19, 2004. 72-95. 90.
- [14] Tóth Endre: *Szent Adorján és Zalavár.* Századok 133, 1999. 3-37. 35.
- [15] DAI 1967. cap. 13. 64-65. cap. 40. 166-167. cap. 41-42. 180-181.
- [16] Konstantinos azonosítja Nagy Moráviát és Turkiát, I. Tóth Sándor László: *A honfoglalástól az államalapításig. A magyarság története a X. században.* Szeged, 2010, 67–69, Uő: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza. (A magyarság a 9-10. században).* Belvedere Meridionale, Szeged, 2015, 397.
- [17] Király Péter: *A Naum-életírás a magyarokról.* Századok 110, 1976. 842–852. 844-845.
- [18] Fehér Géza: *Magyarország területe a X. század közepén Konstantinos Porphyrogenetos De administrando imperioja alapján.* Századok 55-56 (1921-22), 351-380. 368-370.
- [19] H. Tóth Imre: *Cirill és Metód a Kárpát-medencében.* Vigilia 1999/111, 821-826, 825.
- [20] Barancs (Rokay Péter – Takács Miklós) KMTL 82. Illyricumra és Sirmiumra I. Mitrovica (Takács Miklós) In: *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század).* Főszerk.: Kristó Gyula. Bp. 1994. (KMTL) 460.
- [21] Gombos, F. Albin: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae.* I-IV. Budapest, 1937-1943. CFHH I. 283-284.
- [22] *Geographus Bavarus.* Text der Handschrift: www.idrisi.narod.ru/geo-bavar.htm letöltve: 2016.06.07
- [23] Benedictus VI. papa: *Epistola* (973) Piligrim salzburgi érsek hamisítványa CFHH I. 396-398.
- [24] *Annalista Saxo.* CFHH I.223.
- [25] H. Tóth Imre: *Újabb adalékok Metódnak és tanítványainak pannóniai tevékenységéhez.* Aetas 22, 2007. 24-34. 29-30.
- [26] Heinz, Dopsch: *Zwischen* i.m. 267-294. 267. 8.j.
- [27] MGH Epistolae VII, Karolini aevi V, 222, 25.
- [28] Boba Imre: *Morávia története új megvilágításban.* In: *Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére.* Szerk: Petrovics István. Szeged, 2005. 73-142. 104-108.

- [29] Nótári Tamás: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Aetas 15, 2000. 93-111.
- [30] Kiss Péter: *Egy forrás a 9. századi Pannoniáról. A Conversio Bagoariorum et Carantanorum 1997-es edíciója*. In: *Források a korai magyar történelem ismeretéhez*. Szerk.: Róna-Tas A. Bp. 2001, 69-88. 70.
- [31] *Die Urkunden der Karolinger*. Herausgegeben von der Gesellschaft für ältere Deutsche Geschichtskunde. Ersten band. Die Urkunden des Pippins, Karlmanns und Karls des Grossen. Unter Mitwirkung von Alfons Dopsch, Johann Lechner, Michael Tangl. Bearbeitet von Engelbert Mühlbacher. Hannover, Hahnsche Buchhandlung. 1906. 282-283.
- [32] Kiss Péter: *Egy forrás a 9. századi Pannoniáról* i. m. 70.
- [33] Nótári: *Conversio i.m.*
- [34] Lošek, Fritz: *A pannoniai népek megtérése*. In: *A honfoglalásról sok szemmel*. Főszerk.: Györfly Gy. II. A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk.: Kovács L.–Veszprémy L. Bp. 1996. 143-152.
- [35] Salamon Ferenc: *Mosaburg és megyéje. (Kútfő tanulmány)*. Századok 16, 1882. 113-119.
- [36] Heinz, Dopsch: *Zwischen* i. m. 269-270.
- [37] Nótári Tamás: *Conversio i. m.*
- [38] Nótári Tamás: *Conversio i. m.*
- [39] Tóth Endre: *Szent Adorján* i. m. 16, 84. lj.
- [40] Salamon Ferenc: *Mosaburg* i. m. 110-112.
- [41] Melich János: *Zalavár és Mosaburg*. Századok 40, 1906. 270-273. 272.
- [42] Salamon Ferenc: *Mosaburg* i. m. 91.
- [43] Salamon Ferenc: *Mosaburg* i. m. 102-106.
- [44] Salamon Ferenc: *Mosaburg* i. m. 119-122.
- [45] Stessel József: *Zalavár és Pécs Privina tartományban*. Századok 36, 1902. 832-839. 832-834.
- [46] CFHH III. 2574.
- [47] Tóth Endre: *A Quinque Basilicae – Quinque Ecclesiae helynevek lokalizálásához és értelmezéséhez*. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1991. 101-107.
- [48] Szőke Béla Miklós: *A népvándorlás kor és a korai középkor története Nagykanizsán és környékén. – History of the Migration Period and Early Middle Ages in Nagykanizsa and its surroundings*. In: *Nagykanizsa története*. Szerk.: Rózsa M. Nagykanizsa 1994. 145-214. 177.
- [49] Melich János: *Zalavár* i. m. 270-271.
- [50] Bogyay Tamás: *Megjegyzés Mosapurc-Zalavár kérdéséhez és a pannoniai kontinuitáskutatás módszertanához*. Századok 123, 1989. 489-493. 492.
- [51] Tóth Endre: *Szent Adorján* i. m. 27-33.
- [52] Tóth Endre: *Szent Adorján* i. m. 14.
- [53] Tóth Endre: *Szent Adorján* i. m. 21-22.
- [54] Bogyay Tamás: *Megjegyzés* i. m. 491.
- [55] Tóth Endre: *Szent Adorján* i. m. 22-26.
- [56] Kiss Péter: *Egy forrás a 9. századi Pannoniáról* i. m. 72-74.
- [57] Nótári Tamás: *Conversio i. m.* 159. j.
- [58] Tóth Endre: *Szent Adorján* i. m. 35-36.
- [59] Fejér, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomus II. (Budaë, 1829.) CDH II. 265-266.

- [60] Monumenta Germaniae Historica. Inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Edidit Societas Aperiendis Fontibus rerum germanicarum medii aevii. Diplomata Regum Germaniae ex stirpe Karolinorum. Tomus I. Ludowici Germanici, Karlomanni, Ludowici Iunioris diplomata. Berolnini apud Weidmannos MCMXXXIV. 147-148. Német Lajos 102. oklevél 860.11.20.
- [61] Fehér Géza: Zalavári ásatások. Archaeológiai Értesítő 80 (1953), 31-52. 34.
- [62] Bóna István: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: Magyarország története 1/I. (Bp. 1984), 265-373. 350-351.
- [63] Scriptorum Rerum Germanicarum in usum Scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi. Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi. Hannoverae 1890. 117.
- [64] Tóth Endre: *Mosaburg und Moosburg*. Acta Archaeologica 51 (1999/2000), 439-456. 442-448.
- [65] Monumenta Germaniae Historica. Inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Edidit Societas Aperiendis Fontibus rerum germanicarum medii aevii. Diplomata Regum Germaniae ex stirpe Karolinorum. Tomus III. Arnolfi diplomata. Berolnini apud Weidmannos MCMXXXV. 29-32, 60-63, 112-113, 133-134, 203-204.
- [66] Bowlus, Charles R.: *Franks, Moravians and Magyars. The Struggle for the Middle Danube (791-907)*. Philadelphia 1995. 232-235.
- [67] Bowlus, Charles R.: *Franks, Moravians and Magyars* i. m. 225.
- [68] Tóth Endre: *Mosaburg und Moosburg* i. m. 449-450.
- [69] Bowlus, Charles R.: *Franks, Moravians and Magyars* i. m. 220-221.
- [70] Borosy András: *Adatok az udvar- és erdőispánságok történetéhez az Árpád-korban*. Agrártörténeti Szemle XIX, 1977. 325-336. 325.
- [71] Bowlus, Charles R.: *Franks, Moravians and Magyars* i. m. 225.
- [72] Bakay Kornél: *Őstörténetünk régészeti forrásai I-II*. Miskolc, 1998. 266-267.
- [73] Tóth Endre: *Mosaburg und Moosburg* i. m. 446-448.
- [74] Sasinek, Fr. V.: *Zalavár és Mosaburg*. Századok 40, 1906. 172-174.
- [75] Salamon Ferenc: *Mosaburg* i. m. 107-109.
- [76] Stessel József: *Zalavár és Mosaburg*. Századok 40, 1906. 268-270.
- [77] *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Szerk.: Györffy György. Bp. 2002.
- [78] Zalavár 9. századi szerepének legújabb történeti-régészeti értékelésére lásd: Szőke Béla Miklós: *Pannónia a Karoling-korban*. Akadémiai doktori értekezés tézisei. Bp. 2011.

Lektorálta: Dr. habil Tóth Sándor, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

A FRANCIA FELSŐOKTATÁS TÖRVÉNYI HÁTTERE 1968-1990 KÖZÖTT

Kiss Andrea

*Debreceni Egyetem Történelem és Néprajzi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
kiss.andrea1990@gmail.com*

Absztrakt

Kutatásom során a francia egyetemi rendszerrel foglalkozom a XX. század második felére vonatkozóan. Az egyetemi rendszer hatalmas változáson ment keresztül, amely nem nélkülözte a konfliktusokat és a tüntetéseket sem. Amíg az egyetemi rendszer a 19. század végén és a 20. század elején az oktatás színvonalát és az infrastruktúra felszereltségét tekintve vezető helyet foglalt el Európában, addig ez a század második felére jelentősen megváltozott. Az általam vizsgált időszak az egész Franciaországon végig söprő diák megmozdulások éve. A záró év pedig az az esztendő, amikor a francia egyetemi rendszer ma is ismert képe és struktúrája kialakult, vagyis a bolognai-rendszer kiépülésének korszaka. Fontos kiemelni, hogy a francia felsőoktatás egyetemi részét vizsgálom országos szinten, így a *Grandes Écoles* rendszerét, amely egységes konzervatív tömböt alkot, nem kívánom jelen tanulmányomban elemezni.

A fent említett időszakban az egyetemi rendszerre vonatkozóan több olyan törvényt is hoztak, amelyek a korszak oktatáspolitikusairól kapták nevüket. Az előadásomban szeretném ezt a két törvényt, nevezetesen a loi Faure-t és a loi Savary-t összehasonlítani. Rávilágítani arra, hogy milyen problémára kínált megoldást az egyik és mit szeretett volna megoldani a másik. Volt-e olyan probléma mely mindkét törvény szövegezésében feltűnik?

Ennek vizsgálatához a két törvény szövegét használom fel, annak nyelvezetét, tartalmi mondanivalóját hasonlítom össze. A vizsgált törvényeket eredeti francia formájában vizsgálom, mivel a loi Savary magyar nyelven nem érhető el, míg a loi Faure igen a Köpeczi Béla által szerkesztett 1968-as eseményekkel foglalkozó szöveggyűjteményében. Várhatóan kiderül, hogy a francia oktatási tárca mennyire volt képes kezelni a felsőoktatás tömegképzésre való átállását kezelni és milyen kezelési módokat kínált fel az egyetemi vezetések számára.

Kulcsszavak: francia, egyetem, XX. század, felsőoktatás

1. A téma kifejtése

A francia felsőoktatásra mindig is nagy összeget áldoztak a központi költségvetésből. Sokáig vezető szerepet töltött be, korábban inkább művészeti téren, de mai napig a világ vezető felsőoktatási intézményei között tartják számon a *Grandes Écoles*-ok egy részét, pl: ENS.

A francia felsőoktatást I. Napóleon alapozta meg, hatalma alatt megkezdte működését az École Normale Supérieure és az École Militaire. Az 1808-as törvény értelmében a felsőoktatást állami monopóliummá tette. Az intézményeket egyetemi tanács működtette és elsősorban tanárképzésre szakosodtak ezek az intézmények. Összesen 27 tankerületet hoztak létre, melyek lényegében a mai napig ugyanolyan keretek között működnek. Az egyetemek 2 karral kezdték meg a működést: bölcsész és természettudományi karral, majd ezek szépen lassan bővültek. Német mintára meghonosították a szemináriumi rendszert, ahogy arról Karády Viktor könyvében olvashatunk. A második császárság alatt az állami ellenőrzés erősödött, az egyetemi tanárok és vezetők kinevezésének és felmentésének joga az államfő hatáskörébe tartozik.

A korszakból kiemelendő Jules Ferry oktatási minisztersége, 1881-1882 között. A regnálása alatt meghozott lois Jules Ferry gondoskodott az állami, vagyis az egyháztól különválasztott

és mindenki számára kötelező alapszintű oktatásról. Egyes részei még a nők oktatásáról is intézkedtek. A törvény fontos eleme, hogy az oktatás francia nyelven folyhat kizárólagosan. Ezzel természetesen politikai és emancipációs célokat szolgálva, hiszen a helyi nyelvek, nyelvjárások használatát megtiltotta.

A színvonal azonban folyamatosan csökkent és az első világháború után, az oktatás inkább politikai célokat szolgált (ld. kirakat egyetemek a Németországgal határos területeken). Azonban a második világháború és az azt követő baby boom majd a 20. század második felére, utolsó harmadára duzzasztja fel nagyon jelentős mértékben a francia egyetemi hallgatói létszámot. Azonban az állandó egyenlőségre való törekvés miatt, a háború utáni megnövekedett gyermekszám, és a gazdaság átalakulása miatt egyre többen jelentkeztek a felsőoktatásba, ami szociális problémákat is eredményezett. Az infrastrukturális fejlesztések hiánya nem csak oktatási nehézségeket okozott, hanem a diákok szociális körülményei is hagytak kívánni valót maguk után. Természetesen a kormányzat igyekezett ezen változtatni, ám ez nem rövid idő.

A francia felsőoktatás a legnagyobb változáson a 20. század második harmadában ment át. A korábbi elit oktatás helyett a francia egyetemeken az oktatásban már a minél nagyobb tömegek igényeinek kielégítése volt a jelszó. Az egyetemeken az 1960-as évek végére a hallgatói létszám a háromszorosára nőtt a közvetlenül a háború utáni évekhez viszonyítva. A növekedés a továbbiakban sem állt meg, annak ellenére sem, hogy Algéria függetlenedésével az egyetemi rendszer egy fontos intézményét veszítette el. A többi gyarmati állam függetlenedése után sajnos már nem vizsgálható, hogy a külföldi hallgatók száma csökkent-e vagy sem, de gyaníthatóan továbbra is sokan érkeztek Franciaországba tanulni, esetlegesen azonban nem az egyetemi rendszerbe kapcsolódtak be, hanem a Grandes Écoles intézményeit látogatták.

A kutatásom kiinduló éve 1968, amikor országsszerte hatalmas elégedetlenség mutatkozott az egyetemisták körében. Ez az elégedetlenség találkozott a munkás szakszervezetek törekvéseivel és egy az egész országra kiterjedő sztrájkok hulláma vette kezdetét élükön a párizsi Sorbonne mentesítésére létrehozott Nanterre-i bölcsészkar diákságával. Az oktatási minisztérium és különösen Edgar Fauré felé voltak követeléseik.

A problémák orvoslására 1968. november 12-én a felsőoktatásról szóló törvény elfogadásra került. A továbbiakban egyszerűbben csak Loi Fauré néven említett törvény⁹⁵ nagyban próbált reflektálni a francia egyetemi diákság követeléseire, melyhez a Francia Kommunista Párt tervezeteit is felhasználta.

A törvény magyar nyelven is hozzá férhető Köpeczi Béla a diákmegmozdulásokról szóló szöveggyűjteményében. A törvény értelmében a francia egyetemek autonóm intézményekké váltak. az autonómia érinti az intézményi, a pénzügyi és az adminisztrációs kérdéseket is. A francia egyetem az autonómia mellett egy a részvételen alapuló oktatási intézményként határozható meg a jövőben, ahová a belépés érettségi birtokában lehetséges. Ennek biztosítása érdekében a már korábban fennálló tankerületi rendszer megerősítésre kerül, és minden tankerületben működik legalább egy egyetem, melyeknek a törvény értelmében pluridiszciplinárisá kell válniuk. Ez lényegében a magyar tudományegyetemi rendszernek feleltethető meg. Vagyis minden tankerületben lehetőség szerint minden tudományegyetemi karnak képviseltetnie kell magát. Ennek egyik oka az lehet, hogy a hallgatóknak ne kelljen hatalmas távolságokat megtenniük ahhoz, hogy megfelelő oktatásban részesülhessenek. A kivétel ezalól egyedül Corse tankerülete, vagyis Korzika szigete. Itt ugyanis a hagyományos 3 kar működik tovább (bölcész, természettudományi és a jogi kar), valamint az oktatás továbbra is francia és helyi korzikai (lingua Corsa) nyelven is folyik.

---

⁹⁵ Loi d'orientation de l'enseignement supérieur . Loi no 68-978 du 12 novembre 1968, a törvény előkészítésében és kidolgozásában részt vett Edgar Fauré oktatási miniszter (1968-1969) utána nevezték a törvény loi Faurénak.

A másik egyedi intézmény a korszakban Strasbourg egyeteme, ahol ugyan minden kar képviselteti magát, sőt teológiai képzés is folyik az adott intézményben. Különlegességét az adja, hogy Strasbourgban, Franciaországban egyedülként református hitoktatás zajlik, ahová női hallgatók is beiratkozhatnak.

A loi Fauré az egyetemek megerősítésére irányulva létrehozta a kulturális intézmények széles hálózatát. Ezek a tudományos és kulturális közintézmények (établissements publics à caractère scientifique et culturelle) az oktatási minisztérium hatáskörébe tartoznak és az oktatási miniszter dönt létrehozásukról.

Ezekkel az intézményekkel egy időben létrehozzák a Conseil national de l'enseignement supérieur et de la recherche – CNESER-Felsőoktatás és Kutatás Nemzeti Tanácsot is mely a felsőoktatás egyetemi rendszerében résztvevő intézményeket és a kulturális és kutatási közintézményeket fogja össze országos szinten. Az országos tanácsnak természetesen megvannak a helyi szervezetei is, melyet az recteur d'académie felügyel.

A recteur d'académie magyarul a tankerületi rektor tisztsége is újonnan a törvény által kerül bevezetésre. A tankerületi rektor képviseli az adott tankerületben (összesen 27 tankerület) az oktatási minisztert. A rektor kinevezése a mindenkori oktatási miniszter jogköre. A tankerületi rektor felügyeli a területén működő oktatási intézményeket alsó szinttől egészen a felsőoktatásig. Amennyiben úgy ítéli meg jogában áll új intézményt létrehozni a zsúfoltság csökkentésére vagy az oktatás minőségének javítása céljából. Ezen tisztséggel valamilyen szinten sikerült a felsőoktatás korábbi Párizs központúságát egy kicsit oldani.

Az egyetemisták legfontosabb követelését, miszerint ők is beleszólhassanak az őket érintő ügyekbe, a törvény megoldotta. A törvény értelmében a hallgatók hallgatói önkormányzatok útján érdekelté váltak az egyetemi élet szervezésében. A törvény pontosan meghatározza, hogy a hallgatók közül mely csoportok milyen arányban képviseltethetik magukat (francia és külföldi hallgatók egyaránt) és milyen jogkörrel bírnak. Azonban a döntéshozatalba bekapcsolódó diákok hogyan és milyen módon kerültek megválasztásra illetve választhatóság kritériumait nem rögzíti pontosan. (Valószínűsíthetően ezt intézményi hatáskörnek tekintik, ám ez még további kutatást igényel.)

A törvény lényegét tekintve mai napig érvényben van, az elmúlt időszakban csupán annak kiegészítéséről gondoskodtak. Az első kiegészítésre 1984. január 26-án került sor. Hosszas (több mint egy éves) előkészítő munka után ekkor fogadják Alan Savary oktatási miniszter felsőoktatásról szóló törvénytervezetét, mely loi Savary⁹⁶ néven vált ismerté. A törvény előkészítő szakasza hosszú időn keresztül folyt. Az előkészítő munkálatokat már 1982-ben megkezdték, a lois Jules Ferry 100 évfordulója apropóján. Az törvény első változata 1982 decemberében került a szenátus elé, azonban a helyhatósági választások és különböző katolikus csoportok ellenállása miatt a szöveget át kellett dolgozni.

1984 elején a szülők szabad tanácsával közösen kezdték újra a törvény szövegezését. A végső változat 1984. január 20-án valósult meg, a közvéleményt figyelembe véve és tükrözve. A törvénnyel még a Francia Szocialista Párt is elégedett volt, és az 1984. július 14-ei megemlékezésen a törvényt már teljesen pozitívan értékelték.

A Savary törvény szintén diákmegmozdulások hatására és annak megoldására született. Ez a törvény magyar nyelven nem elérhető. A törvény, ahogy már említettem megőrzi és megerősíti a loi Fauré rendelkezéseit, valamint igyekszik keretbe foglalni a francia felsőoktatás minden szegmensét, így a továbbra is elitoktatásnak otthont adó Grandes Écoles-okat bevonja a felsőoktatási törvénybe. Igyekszik a felsőoktatást még népszerűbb és a külvilág felé nyitottabbá tenni, így megerősíti a kulturális és tudományos intézmények létét. A külvilág felé való nyitás fontos része, hogy az egyetemek a szakmai környezettel szoros összefüggésben dolgozzanak és kutassanak.

---

⁹⁶ Loi sur l'enseignement supérieur, Loi no 84-52 26du janvier 1984. Alan Savary több kormányban is töltött be oktatási miniszteri tisztséget 1981-1984 között működő kormányokban.

Ennek egyik legszembetűnőbb eleme a mérnöki címek adományozása terén figyelhető meg. 1934 óta a mérnöki címek adományozását egy külön ezzel foglalkozó bizottság végezte, most azonban a habilitációt (magyarul akkreditációt) az oktatási miniszter vagy az adott minisztérium minisztere végzi.

A korábban egy tanácsot demokratikusnak tűnő folyamatként szétdarabolják, hogy a politikai és adminisztratív problémákat megszüntessék. Az egyetemi élet szervezésére három bizottságot hoz létre: adminisztratív tanács, tudományos tanács illetve a tanulmányok és egyetemi élet tanácsát. Ezzel a nagyfokú centralizáltságok és a még jobbszintű oktatást kívánja előmozdítani. Azonban a döntéshozatal ilyen szintű szétdarabolása inkább a hatékonyság csökkenését eredményezte.

A törvény nívója, hogy nemzeti oktatásért felelős minisztérium mellett minisztérium-közi bizottságokat hoz létre (commission interministerielle). A bizottságok feladata, hogy feltérképezzék a felsőoktatás minden szegmensét és az adatok kiértékelésével, olyan javaslatokkal álljanak elő, melyek a felsőoktatás hatékony irányítását segítik elő. A bizottságok az információkat a kutatás fejlesztésre használják fel. Az alkalmazási és képzési feltételek felmérésével a szintén a fejlődést szolgálják. Fontos feladatuk továbbá az egyetemi címek és titulusok akkreditációjának jóváhagyása.

A tudományos szervezetek mellett létrehozott a törvény egy országos szervezetet melynek a tagjai nem csak az oktatás és tudományos életből kerültek ki, hanem olyan személyek is a tanács tagjai lehetnek, akik civilként, kicsit kívülről, vagy más szemszögből látják a problémákat.

A szélesebb körű részvétel és a külvilág felé nyitás azonban azt eredményezte, hogy a hallgatók túlzottan nagyhatalomra tettek szert, melynek hatására Savary lemondásra kényszerült.

A reformfolyamatnak ez a része sem jelentett megoldást a problémákra. Az állami fennhatóság alatt álló egyetemek és felsőoktatási intézmények tehetetlenek bizonyultak a változó piaci viszonyokkal kapcsolatban. A nagyfokú piaci nyomás és a növekvő elvárások nagyon nehéz helyzet elé állították az oktatási intézményeket és a frissen végzett hallgatókat is. Ez eredményezte az évtized végére kiadott új törvényt a felsőoktatással kapcsolatban.

Az általam vizsgált korszak utolsó a felsőoktatást érintő törvénye Lionel Jospin nevéhez fűződik. A szó hagyományos értelmében nem tekinthető törvénynek, hiszen 1989 elején az oktatási miniszter körlevél formájában vezeti be. A szerződéses politika- politique contractuelle- értelmében az állam és az oktatási intézmények szerződéses kapcsolatban állnak egymással. Az állam feladata az ösztönzés és a koherencia megteremtése, míg a felsőoktatási intézmények elnyerik az oly régóta vágyott önállóságot. E levél értelmében ugyanis valóságos autonómiát kapnak.

Az intézmények lehetőséget kapnak a habilitációra és ezzel elnyerik a jogot nemzetközi diploma kibocsájtására, mellyel a külföldi diákok számára is egyre vonzóbbá válik a francia felsőoktatás. Az egyetemeken kiemelt szerepet kapnak a különböző doktori iskolák és kutatócsoportok, ami további fejlődést eredményezhetnek. Ugyanakkor a tudományos pálya is vonzóbbá válik a diákok számára. Hiszen a nagyobb állami ráfordítás miatt a folyamatos képzések és kutatási eredmények fejlődési lehetőséget is nyújtanak. Ezzel új technikákat és technológiákat lehet alkalmazásra alkalmassá tenni. Ehhez természetesen az infrastruktúra fejlesztése szükséges, melyet részben az állam másik részben a különböző alapítványok és céget kínálnak fel az egyetemek részére.

Az egyetemek a szerződéses politika értelmében lehetőséget kaptak saját stratégia és oktatási kutatási programjuk kidolgozására, mely a piachoz való gyorsabb és sokkal nagyobb fokú alkalmazkodást teszi lehetővé. Az állam által az egyetemek teljesítmény alapú finanszírozása versenyhelyzetet teremt. A jól teljesítő szakok, intézmények nagyobb anyagi támogatást

kapnak képzéseik beindítására. Ez a mesterségesen generált versenyhelyzet természetesen a színvonal emelkedését jelenti.

Ez a szerződéses politika az egyetemi élet minden részét érinti. A kutatás, a nemzetközi kapcsolatok, a könyvelés és az adminisztráció, a hallgatók és az oktatók is ezen alku részét alkotják.

Az új rendszer természetesen az átláthatóságra is ügyelt. Az egyetemeknek az emberi erőforrás gazdálkodásról és a gazdálkodási politikáról rendszeresen vagy legalább évente beszámolót kell készíteniük az oktatási minisztérium vagy az illetékes bizottság felé.

Amint az alábbiakból is kitűnik ez elég mozgalmas időszak ez a francia felsőoktatás szempontjából. Lényegében már a vizsgált korszak elején megszületik az a törvény mely az egész francia felsőoktatást keretbe foglalja. Amint a törvényekből illetve azok körülményeiből kitűnik, hogy mindig diákmegmozdulások hatására, egyetemi hallgatóság nyomására hozzák meg őket, és szinte egyik esetben sem tekinthetőek végleges megoldásnak. Mindegyik törvényben fontos szerepet kap az infrastruktúra fejlesztése. Főleg a természettudományos és orvosi karokon helyezik erre a legnagyobb hangsúlyt.

Az törvény szövegezéséből kiérezhető, hogy a Loi Fauré elsősorban a humántudományok terén tanulók, dolgozók, oktatók problémáját igyekszik megoldani. A loi Savary ezzel szemben a természettudományos, mérnöki és orvosi karok problémáinak megoldására kínál fel több lehetőséget. Ez érhető, hiszen a loi Fauré értelmében az egyetemek pluridiszciplináris intézményekké válásával sok helyen ezek a karok újonnan jöttek létre.

Az oktatást igyekeznek decentralizálni, ezért egyre több dolgot helyeznek tankerületi hatáskörbe, mind anyagi mind pedig oktatási értelemben. Ennek egyik első pontja a tankerületi rektor intézményének bevezetése. Viszont ez több kutató szerint is a hatékonyság csökkenését eredményezi.

A francia közgondolkodás fontos alkotó eleme az egyenlőség. Így nem meglepő módon minden törvényszövegben megfogalmazásra kerül, az egyenlőségre való törekvés. De ezek inkább elvi megfogalmazások csupán. Minél szélesebb rétegek részére kívánják lehetővé tenni a felsőoktatásba való belépést. Azonban a piaci nyomásnak nem tudnak ellenállni, és a piaci szereplők egyre jobban bevonódnak az egyetem életébe.

Szociológiai vizsgálatok egész sora foglalkozott a korszakban hozott törvények hatásával a francia társadalomra. Vannak olyan problémák melyeket a reformfolyamat során létrehozott törvények sem tudtak megoldani. Bienaymé⁹⁷ fokozatosan növekvő intézményi kiszolgáltatottságról beszél. Véleménye szerint az egyetemek az államnak kiszolgáltatott helyzetbe kerültek, és ezzel párhuzamban olyan problémák kerültek felszínre, mint a motivációhiány, a függőség és a lealacsonyodás. Továbbá úgy gondolja, hogy az egyetemek továbbra sem autonómak bizonyos tekintetben. Hiszen az oktató és rektorválasztás nem szabadon, az állami beavatkozástól mentes belső egyetemi körökben történik.

Irodalomjegyzék

- [1] Loi d'orientation de l'enseignement supérieur. Loi n° 68-978 du 12 novembre 1968 (Fauré)
- [2] Loi d'orientation sur l'éducation. Loi n° 89-486 du 10 juillet 1989
- [3] Loi sur l'enseignement supérieur. Loi n° 84-52 du 26 janvier 1984 (Savary)
- [4] Mandel Kinga (1999): A francia felsőoktatási rendszer. Kézirat. Oktatókutató Intézet könyvtára, Budapest.:
- [5] <http://www.matud.iif.hu/04jan/009.html>
- [6] <http://www.senat.fr/evenement/archives/D42/>

---

⁹⁷ Alain Bienaymé (1934-) : francia közgazdász, és történelemmel kapcsolatos munkái is ismertek, a francia felsőoktatással kapcsolatban számos művet jegyez.

- [7] Gazdag Ferenc: Franciaország története 1945-1988, Budapest, 1989
- [8] Merle, Robert: Üvegfal mögött, Budapest, Európa, 1984.
- [9] Cohn-Bendit, Daniel: Baloldali radikalizmus - orvosság a kommunizmus aggkori betegségére, Budapest, Kossuth, 1970
- [10] Köpeczi Béla: Reform vagy forradalom? Budapest, Kozmosz könyvek, 1970
- [11] I: N: S: E: E -Francia Statisztikai évkönyvek 1968-1991 között
- [12] [Http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6244234h/f9.image.r=statistique%20annuel%201953](http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6244234h/f9.image.r=statistique%20annuel%201953)

Lektorálta: Dr. Györkös Attila, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem

FRIEDRICH ISTVÁN POLITIKAI PÁLYÁJÁNAK TÖRTÉNELEMPOLITIKAI ÉRTELMEZÉSEI A HORTHY- KORSZAK HAJNALÁN

Köpfler Balázs

*Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Történettudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
kopfler.balazs89@gmail.com*

Absztrakt

A kutatási témám Friedrich István politikai életpályája. Friedrich 1918-1920 között fontos szerepet játszott a politikai életben. Rövid ideig még Magyarország miniszterelnöke is volt. Kutatásaim során szeretném minél jobban feltárni az ezt megelőző és ezt követő időszakát életének. Ezzel egy újabb politikusi életpálya válhat majd ismertté a Horthy-korszakból. Jelen tanulmányom történetelméleti és tankönyvtörténeti szempontból vizsgálta Friedrich István szerepét az első világháború után.

A tanulmányban azt szeretném bemutatni, hogy 1918-1920 eseményeiben a különböző politikai közösségek hogyan helyezték el Friedrich Istvánt és az ő cselekedeteit emlékezetükben. Mennyire tartották fontosnak, hogy beszámoljanak róla, és ha igen, akkor, ezt milyen színezettel tették meg. Általánosságban megállapítható, hogy Friedrichet egyik oldal sem tudta igazán elfogadni. A baloldali emigráns közeg elutasította, a jobboldali hazai közeg szintén tartózkodó lett vele kapcsolatban.

Miután ezt áttekintettem, azt szeretném megvizsgálni, hogy az így létrejövő narratív elemek miként épültek be az Horthy-korszak tankönyveibe. Milyen módosulásokon mentek át. Esetleg miért maradhattak ki, az események tárgyalása során. A tankönyveket nagymértékben áthatotta, hogy katasztrófa feldolgozását különféle módokon (Horthy Miklós kultusza, revizionizmus) segíteniük kellett. Az 1919-es események nagyon fontos részét képezték a rendszer genezisének, több esetben megfigyelhető a történet fókuszának a későbbi kormányzóra irányítása.

A tanulmányom elméleti hátterét az utóbbi évtizedek emlékezettel, történelempolitikával és történeti narratívával foglalkozó kutatásai adták. Dolgozatomban támaszkodhattam Vlagyimir Jakovlevics Propp, Jan Assmann, Ernst Cassirer, Gyáni Gábor, Romsics Gergely, Paul Riceour, Hayden White és Turbucz Dávid eredményeire.

Kulcsszavak: történelempolitika, identitás, emlékezeti közösségek, narratíva

1. Bevezetés

A rövid 20. század (1918-1991) és a 21. század is többszörösen is meg van terhelve a különböző emlékezetek ütközésével. Az különböző csoportok egyrészt saját identitásukat, másrészt legitimitásukat kívánták erősíteni saját emlékezet kialakításával. A múltbéli eseményeket saját elgondolásuknak megfelelően magyarázták, és építették bele rendszerükbe.⁹⁸

Friedrich István személye azért került vizsgálat fókuszpontjának, mivel már 1918-1921-es időszakban, tehát a Horthy-rendszer hajnalán, több történelempolitikai – emlékezetpolitikai konfliktus kapcsolódott hozzá.⁹⁹

---

⁹⁸ Romsics Gergely: Mítosz és emlékezet. A Habsburg-birodalom felbomlása az osztrák és magyar politikai elit emlékirat-irodalmában. L'Harmattan, Budapest, 2003. 13.

⁹⁹ Személye ebben az évben, években sokkal jelentősebb volt, mint utólag tűnik, például egy időben Horthy Miklós is komolyabb ellenfélként számolt vele. (In.: Bandholtz, Henry Hill 1993: Román megszállás Magyarországon. Napló nem diplomata módra. Magyar Világ Kiadó, h.n. 202. Horthy 1920. január 7-én

A tanulmány két részben vizsgálná meg Friedrich 1918-1919-es szerepének történelempolitikai feldolgozását. Az első részben a Horthy-korszak elejéről készült visszaemlékezések narratív szerkezetét és elemeit mutatja meg, majd a második részben az tekinti végig, hogy ezek elemek beépültek-e, és ha igen, akkor miként a történelempolitika egyik leghatékonyabb eszközeibe, a történelemtankönyvekbe.

2. Emlékezet és történelempolitika – narratívák

Az emlékezet társadalmi tényező, nincs társadalom emlékezet nélkül. A társadalmakhoz köthető kultúrának ez lesz a konnektív struktúrája. Melyben „a tegnapot is hozzákapcsolja a mához”. Ennek kialakításakor egy elbeszélést alkot a tegnapról, egy narratív keretet. Ezt folyamatosan ismétli, hogy rögzítse a társadalom gondolkodásában. Ez a folyamatosan alakuló rendszer lesz a kommunikatív emlékezet.¹⁰⁰

A történelempolitikával a 20. század második felében kezdtek el foglalkozni elsősorban Németországban. Ennek két főbb oka is lehetett, egyik, hogy a korábbi diktatúrák („Harmadik Birodalom”, „NDK”) jelentős mértékben fölhasználták a történelmet, a történelempolitikát és a történettudományt nem lehetett elválasztani, „a monisztikus történelemkép hirdetése a hatalom gyakorlásának egyik legitimációs eszköze volt”.¹⁰¹ A másik ok az ezekhez a diktatúrákhoz való viszony, és ezeknek a „sötét időszakoknak” a bemutatása komoly vitákat váltott ki.¹⁰² Magyarországon Gyáni Gábor foglalkozott legelőször és legtöbbször a kérdéskörrel.¹⁰³ A történelem politikai legitimációs és identifikációs célokra történő felhasználását egyre többen és többféleképpen kutatták.

A történelem politikai felhasználásának problémája, nem magyar, és nem is európai sajátosság. Például az egyik legrégebb civilizáció – Kína – is nagyban használja politikájának legitimálására. Van olyan irányzat a sinológián belül, amely azt szeretné alátámasztani, hogy Kína kulturálisan determinált az Ázsia feletti uralomra.¹⁰⁴ A történetírást már az ókorban is sokszor eszközként kezelték. Volt, hogy az identitást védő vallási „ércfalat” erősítették vele (Izraelben Józsiás király reformjai),¹⁰⁵ máskor a múltat az aktuális politikai döntések legitimálásához használták fel (Hettita-birodalomban Suppiluliumas király).¹⁰⁶

A 1918-19-es katasztrofális évek után az országot, a nemzetet újra kellett teremteni. Bár lehetek törekvések arra, hogy egységes közös narratívát alakítsanak ki az elmúlt évekről rövidesen kiderült, hogy ez lehetetlen, annak ellenére, hogy több párt és társadalmi csoport programjában fontos célként szerepelt az emlékezeti egység létrehozatala. Inkább egymás melletti párhuzamos emlékezetek alakultak ki, a különböző szubkultúrák egymás mellett építették ki emlékezeti közösségeiket.¹⁰⁷ A közösségeknek az ehhez hasonló válságos helyzetekben szüksége van új politikai mítoszokra, melyek reményt adhatnak az

---

Bandholtz tábornokkal (aki a Szövetségi Katonai Misszió amerikai tagja volt) tárgyalt a politikai helyzetről, és itt legfőbb veszélyként Friedrich István vezette csoport előretörését említette, mely még a békekötést is veszélyezteti.)

¹⁰⁰ Assmann, Jan: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2013. 16-17.

¹⁰¹ Fischer, Holger: Public history, emlékezetkultúra, történelempolitika. Helyük Németország jelenkori történettudományában. Történelmi Szemle 3. (2012) 389.

¹⁰² Pócza Kálmán: Emlékezetpolitika. Múltfeldolgozás és történettudomány Németországban. Attraktor, Máriabesenyő, 2011. 5-10.

¹⁰³ Gyáni Gábor: A hagyomány mint kultusz. 2000. 7. (1992) 3-6.

¹⁰⁴ Callahan, William A.: Sino-speak: Chinese Exceptionalism and the Politics of History. The Journal of Asian Studies, 1. (2012) 33.

¹⁰⁵ Assmann, Jan 2013: 172-175.

¹⁰⁶ Uo. 236.

¹⁰⁷ Enyedi Zsolt: Politika a kereszt árnyékában. Egy politikai szubkultúra természetrajza. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 6-38.

„újjászületésre”.¹⁰⁸ Ehhez a mítoszhoz mindig tartozik egy kiválasztott, akinek meg kell mentenie a népet. Ezt példázza Horthy Miklós kultuszának kialakítása és felépítése. Horthy, mint a Nemzeti Hadsereg megteremtője és vezetője, visszaállította a rendet az országban, és lehetővé tette, hogy meginduljon a konszolidáció (az „újjászületés”). Ennek a kultusznak még fontos eleme volt a múlt emlékezetének alakítása oly módon, hogy az jövő kormányzónak minél kedvezőbb legyen.¹⁰⁹ Részben új kauzalitási rendszert alakítottak ki, azaz történelmi események ok-okozati összefüggés rendszerét ráfűzték Horthy kormányzóra.¹¹⁰

Az elmúlt év, évek eseményeit feldolgozók általában törekedtek arra, hogy minél egységesebb képet alakítsanak ki, egy egységes narratív rendszert hozzanak létre.¹¹¹ Ezek az egyéni narratívák csoportosultak egy közösségi ideológia és önértelmezési struktúra mentén.¹¹² A tanulmány az 1920-as évek emlékezeti narratíváját két részre osztotta, az egyik az ellenzéki, baloldali, emigrációs, polgári radikális és szociáldemokrata, a másik a jobboldali, keresztény-nemzeti, szélsőjobboldali. A két emlékezeti közösség elbeszélésének narratív (morfológiai) elemei:¹¹³ Friedrich vezette a tüntetőket a Lánchídhöz, részt vett az őszirózsás forradalomban, hadügyi államtitkárként ellenforradalmi szervezkedésekben vett részt, 1919. augusztus 6.-án a puccsisták egyik vezetője, a Tisza-gyilkosság egyik szervezője, miniszterelnöksége az ország román megszállás alatt.

Akár az egyéni emlékezőket, akár a történelemtankönyveket vizsgáljuk figyelembe kell vennünk azt a szempontot is, hogy az elbeszélésnél nem csak összeillesztés történik. Az emlékezőknek és emlékeztetőknél ennél több lehetőségük van. Egyrészt tudnak „színeznit”, az eseményt és a szereplőt, negatív vagy pozitív színben tüntethetik fel. De akár ki is hagyhatnak bizonyos eseményeket. Tettük okát, okait saját elbeszélői szándékuknak megfelelően magyarázhatják.¹¹⁴

3. Friedrich István

Friedrich István nem sokáig töltött be kormányzati tisztséget (hadügyi államtitkár 1918. november 1.-1919. január 6.), miniszterelnök 1919. augusztus 7.-1919. november 25., hadügyminiszter 1919. november 25.-1920. március 16.). De mivel a magyar történelem számára egy meghatározó időszakban, úgymond egy korszakváltásnál, (az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásából újra létrejött a független magyar állam) birtokolt egy hatalmi pozíciót, ezért a személyét a későbbi korokban is felemlítették. Ez az időszak a mai napig

---

¹⁰⁸ Cassirer, Ernst: A modern politikai mítoszok technikája. In.: Politikai antropológia. Szerk.: Zentai Violetta. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 39.

¹⁰⁹ Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz 1919-1944. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2016. 61-83.

¹¹⁰ Habermas, Jürgen 2006: A poszt-nemzeti állapot. Politikai esszék. L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola, Budapest. 33., Ricoeur, Paul: Az én és az elbeszélő azonosság. In.: Szegedy-Maszák Mihály (Szerk.): Paul Ricoeur: Válogatott irodalomelméleti tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 376.

¹¹¹ „Hayden White szerint [...] az elbeszélő kaotikus, rendezetlen és ezért a maga teljességében elmondhatatlan múltból választ ki bizonyos, előzetes elgondolásának megfelelő elemeket, melyeket a kívánt fajtájú és hatású történetben foglalja össze.” (In.: Romsics Gergely 2004: Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és magyar politikai elit emlékirat-irodalmában. A múlt ösvényei. L'Harmattan, Budapest. 18.)

¹¹² Romsics Gergely: Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezet a német, osztrák és magyar történelempolitikai gondolkodásban, 1918-1941. Habsburg Történelmi Monográfiák 9. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2010. 15.

¹¹³ Propp, Vlagyimir Jakovlevics 1975: A mese morfológiája. Gondolat, Budapest. 7-42. A leggyakoribb szüzséket (morfológiai elemek) választottam ki.

¹¹⁴ Danto, Arthur C. 2003: A narratívák szerepe a történelmi magyarázatban. In.: Kisantal Tamás (Szerk.): Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái. L'Harmattan – Atelier, Budapest. 61-77.

történelempolitikai konfliktusokkal („Őszirozsás forradalom”, „Tanácsköztársaság”, „Vörös terror”, „Fehér terror” terhelt.

Friedrich 1883. július 3-án született a Pozsony-megyei Malackán polgári családban. Érettségi után a budapesti műegyetemen szerzett gépészmérnöki diplomát, 1904-ben egy mérkőzésen a magyar labdarúgó válogatott tagjaként is pályára lépett. 1910-es években kezdett egyre aktívabban politizálni. 1918. októberében azok közé tartozott, kik tüntetéseken követelték Károlyi Mihály miniszterelnöki kinevezését (Lánchídi-csata, 1918. október 28.). Az őszirozsás forradalmat követően hadügyi államtitkár lett, bár Károlyi és Linder Béla hadügyminiszter is tagadta, hogy kinevezték volna, lemondásra is felszólították az első minisztertanácsokon, ennek ellenére a Berinkey-kormány hivatalba lépéséig ellátta tisztségét a hadügyminisztériumban. Látva, hogy Károlyi és a kormány többsége nem hajlandó erőteljesebb fellépésre a betörő idegen csapatokkal szemben ellenforradalmi szervezkedésekhez csatlakozott. A Tanácsköztársaság bukását követően részt vett a Peidl Gyula vezette kormányt megdöntő augusztus 6.-i puccsban. Majd 1919. augusztus 7.-én József főherceg ideiglenes államfő miniszterelnökké nevezte ki. Kormányának legitimitása kezdetektől fogva kérdéses volt, hatalmon maradását nagyrészt az ország román megszállása, és különböző politikai formációk erejének felmérhetetlensége adta. A politikai térfél úgynevezett jobb és baloldala nem is volt hajlandó megegyezni és az antant kezdetektől követelte egy a társadalom teljességét felölelő kabinet összeállítását. A békekonferencia megbízottja segített a megegyezésben, és az új koncentrációs (koalíciós) kormány megalakításában, mely Friedrich lett a hadügyminiszter. Rövidesen ellenzékbe kényszerült. 1939-ig maradt a magyar parlament képviselője. 1951 során a kommunista államhatalom a Grösz-per keretében indított ellene eljárást. 15 évre ítélték államrend megdöntésére való összeesküvésben. 1951. november 25-én halt meg váci börtön rabkórházában.

4. Narratívák létrejötte

A baloldali (októbrista) emigráció egy eléggé negatív Friedrich-képet alakított ki. Ebben nagyvalószínűséggel az is közrejátszhatott, hogy 1918. novembere előtt Friedrich is hozzájuk tartozott, így tőlük való elfordulását árulásként is kezelhették. 1918-1919-es időszokról szóló visszaemlékezéseik Horthy-rendszerben nem jelenhettek meg Magyarországon.

A forradalomban való részvételét többen megemlítették, Károlyi Mihály,¹¹⁵ Garami Ernő,¹¹⁶ Batthyányi Tivadar¹¹⁷ és Jászi Oszkár¹¹⁸ is úgy írta le, mint aki meggondolatlan, örökösen cselekedni akar. Garami szerint a forradalom erőszakos irányba való eltolásában nagy szerepe volt (Lánchídi-csata),¹¹⁹ ezzel szemben ekkor még Károlyi nem tartotta felelősnek az erőszak eszkalálódásáért, szerinte a karhatalom lépett föl túlzott agresszivitással.¹²⁰ A Károlyi-kormány időszakában Böhm Vilmos és Garami is megállapította, hogy Friedrich hadügyi államtitkárságát illetéktelenül birtokolta, kinevezés nélkül.¹²¹ Tisza-gyilkosságban való érintettségéről ekkor csak Károlyi emlékezett meg, szerinte nem lehetett hozzá köze, mert

¹¹⁵ Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen. Gondolat, Budapest, 1965. Eredetileg 1922-ben jelent meg.

¹¹⁶ Garami Ernő: Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulságok. Primusz, h.n., 1989. Eredetileg 1922-ben jelent meg.

¹¹⁷ Batthyány Tivadar: Beszámoló II. Szerző kiadása, Budapest, é.n. 65., 133.

¹¹⁸ Jászi Oszkár: Magyar Kálvária – magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. Magyar Hírlap Könyvek, h.n., 1989. Eredetileg 1920-ban és 1921-ben jelent meg.

¹¹⁹ Garami Ernő 1989: 22-24.

¹²⁰ Károlyi Mihály 1965: 381.

¹²¹ Böhm Vilmos: Két forradalom tűzében. Októberi forradalom – Proletárdiktatúra – Ellenforradalom. Gondolat, Budapest, 1990. 79-81. Eredetileg 1923-ban jelent meg. Garami Ernő 1989: 55. Batthyány Tivadar nem tartotta túl hatékonynak a hivatali működését, szerinte több volt a tervezés, mint a cselekvés. (In: Batthyány Tivadar é.n.: 133.)

képtelen szándékai leplezésére.¹²² A miniszterelnökségéről legrészletesebben Garami írt. Szerinte a román hadsereg közvetett segítségével szerezték meg a hatalmat, és a konszolidációt Friedrich hatalomhoz való ragaszkodása akadályozta.¹²³ A baloldalhoz köthető visszaemlékezők narratívájában a Friedrichhez kapcsolódó elemek, általában negatív festést kaptak. A legnagyobb teret Garaminál kaphatott Friedrich, mivel a szociáldemokrata politikus részt vett a George Clerkkal való tárgyalásokon, és erről részletesen beszámolt, és komoly kritikával illette Friedrich miniszterelnöki tevékenységét.

A jobboldali narratíva szintén gyorsan elkezdett kialakulni. Ezekben a közösségek is disszonánsak voltak Friedrichhel. Hiszen bár 1919 őszén „keresztény kurzus” elindítója lett, de részt vett az őszirózsás forradalomban is, melyet sokan felelősnek tartottak az akkora kialakult helyzetért. Szerették volna feltárni azokat az okokat, melyek a katasztrófához vezettek. Az általam megvizsgált a korszakban íródott emlékiratok mind elutasították az őszirózsás forradalmat, a bukás kezdeteként látták.¹²⁴ Friedrich forradalmi részvételét, és ebből következő felelősségét, csak ketten említik meg, Hefty Richárd¹²⁵ és Tormay Cecil.¹²⁶ Lukachichnál nem szerepelt, a tüntetőket a Lánchíd-hídhöz vezetőik között.¹²⁷ A Tiszagyilkossággal való érintettségét semelyikük nem említette, annak ellenére, hogy többen közülük politikai ellenfelei lettek Friedrichnek 1920 után. A ellenforradalmi szervezkedésben való részvétel eleme, szinte mindenhol megvan. Viszont többen kiemelték, hogy Friedrich bár „indulatos”,¹²⁸ de nem vállalta a felelősséget, az ellenforradalmi puccs indítására.¹²⁹ Az ellenforradalmi erők győzelmében való részvételét (1919. augusztus 6.) is megírták.¹³⁰ Viszont az azt követő miniszterelnökségéről mér nem tettek említést. Többeknél (Hefty, Gömbös, Lábay, Tormay) is érződött, hogy az ellenforradalom vezetője nem Friedrich lett, hanem Horthy Miklós, a Nemzeti Hadsereg fővezére, akinek szerepét ezért utólagosan kiemelték, és a többi résztvevő, így Friedrich István is, kisebb hangsúlyt kapott.

5. Narratívák elemei és a történelemoktatás

A különböző rendszerek sokfajta eszközzel élhetnek és élnek a múlttól alkotott kép befolyásolására, például: könyvek, állami ünnepek, filmek (tv-műsorok). A tanulmányban egy segédeszköz került kiemelésre, a történelemtankönyvek. A történelemtanítás minden korban az állam által meghatározott célok mentén működött,¹³¹ melynek részét képezte az is, hogy egy adott rendszer milyen történelem képet szeretne átadni a felnövekvő

¹²² Károlyi Mihály 1965: 380. Károlyi későbbi mémoire-jában ezzel teljesen ellenkezőleg azt állapította meg, hogy Friedrich lehet a felelős gróf Tisza István meggyilkolásáért.

¹²³ Garami Ernő 1989: 155., 180. Böhm röviden csak annyit jegyzet meg, hogy egy „stróman” kormány miniszterelnöke, akit a nagybirtokosok és mágnások helyeztek a látszat kedvéért a kormány élére. (In: Böhm Vilmos 1990: 475.)

¹²⁴ Lukachich Géza: Magyarország megcsonkításának okai. Nyukosz, Budapest, é.n. 1-6., Lábay Gyula: Az ellenforradalom története. Az októberi forradalomtól a kommün bukásáig. Élet, Budapest, 1922. 1., Hefty Richárd: Adatok az ellenforradalom történetéhez. Szerzői Kiadás, Budapest, 1920. 6-9., Tormay Cécile: Bujdosó Könyv I. Feljegyzések 1918-1919-ből. Az „Őszirózsás forradalom”. Magyar Ház, Budapest, 2005. 7-48. Eredetileg 1920-ban jelent meg. Gömbös Gyula: Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról. k.n., Budapest, 1920. 8-24., Kozma Miklós: Az összeomlás 1918-1919. Athenaeum, Budapest, é.n. 5-17.

¹²⁵ Hefty Richárd 1920: 18-20. Azt is kihangsúlyozza még, hogy szabadkőműves volt.

¹²⁶ Tormay Cécile: Bujdosó Könyv II. Feljegyzések 1918-1919-ből. A proletárdiktatúra. Magyar Ház, Budapest, 2005. Eredetileg 1920-ban jelent meg. 348.

¹²⁷ Lukachich Géza é.n.: 101-103.

¹²⁸ Gömbös Gyula 1920: 60.

¹²⁹ Kozma Miklós é.n.: 31.

¹³⁰ Tormay Cécil 2005: 348. Tormay azt emelte ki, hogy ezzel Friedrich „sokat tett tévedése kijavításáért”. Lábay Gyula 1922: 195-199. Gömbös Gyula 1920: 98., Hefty Richárd 1920: 84.

¹³¹ Gyáni Gábor: A történetírás és a történelemtanítás konfliktusa. Iskolakultúra. 7-8. (2015) 62.

állampolgároknak.¹³² Miután végignéztem a különböző elbeszélési motívumok kialakulását, ezek intézményesülését, beépülését a különböző történelemtankönyvekbe, kívánom áttekinteni.

Az állam a különböző oktatással kapcsolatos törvényekben és rendeletekben meghatározta az oktatás feladatát. Szabolcs Ottó véleménye szerint nem volt átfogó koncepció, csak nacionalista düh, mely előntötte az oktatást is a forradalmi korszak után. Ezért is hangsúlyozták ki szerinte az 1920. évi XXV. törvénycikknél, hogy az egyetemi felvételinél, olyanok felvételét támogatták, akik nemzethűség és erkölcsi szilárdság tekintetében feltétlenül megbízhatóak.¹³³ 1920-ban a kultuszminiszter rendeletet adott ki, melyben először felvázolta a problémákat a hosszú háború által okozott gazdasági és szociális bajok, forradalmi lelketlen izgatások, melyek kifejeztették az önzést, a közönyt és nemtörődömséget teremtettek a közösség, a nemzet magasabb céljai iránt. Majd utána iránymutatást kíván adni a helyzet javítására, „igyekeznünk kell, a közhangulatot, a közszellemet megjavítani, fölemelni”, „felvilágosításnak, a nevelésnek, a jellemképzésnek segítségével kell kiemelniünk népünket anyagiasságából”, „az összes iskolák tanítói és tanári testületét ezúttal is felhívom arra, hogy az ifjúság és a lakosság hazafias érzésének ápolását, jellemének fejlesztését, erkölcsének javítását legelső kötelességének tartsa”. Bár a rendelet, ezt követően főleg a különböző iskolai egyleteket és önképző köröket ajánlja a célra, de a tankönyvek szervesen kiegészítették ezt. Szerinte a haza súlyos helyzetén csak kitartó munkával lehet segíteni, és ebből a tanítóknak és tanároknak.¹³⁴ 1925-ben újabb kultuszminiszteri rendelet jelent meg, mely megerősítette a történelemoktatás célját: a magyar nemzet történetének ismeretét, az ehhez kapcsolható legfontosabb világtörténelmi eseményeket, a múlt megértését, nemzet önértetre és hazaszeretetre való nevelést, és az isteni gondviselésben való hit megerősítését.¹³⁵ A Magyar Középiszkolai Tanárok Nemzeti Szövetsége „a magyar ifjúság hazafias érzésének fejlesztésére” pályázatot hirdetett 1920-ban, melyet, dr. Károlyi János kegyesrendi főgimnáziumi tanár Magyar Nemzeti Kátéja nyert meg. Célja: „egyesíteni a magyar szíveket abban a törekvésben, mely a haza történeti határainak helyreállítását, kegyetlen elnyomás alá került honfitársaink felszabadítását”. Majd ezt követően katekézis-szerűen végig vette a fontosabb kérdéseket, „1. Melyek Magyarország megcsonkításának közelebbi okai? [...] a világháború elvesztése; a bűnös októberi forradalom folytán uralomra jutott kormány végzetes mulasztásai és bűnei nemzetünk ellen: hadseregünk szétzüllesztése és a kommunizmus, melyek kitűnő alkalmat adtak a szomszéd államoknak arra, hogy minden akadály nélkül, tetszésük szerint szálljanak meg újabb és újabb magyar területeket.”¹³⁶ Friedrich szempontjából, ezek közül az októberi forradalom volt problémás, mivel az tette lehetővé – e narratíva szerint – az ország felbomlását.

1920-as évek folyamán több új történelemtankönyv került forgalomba. 1921-ben jelent meg Takáts György által írt történelemtankönyv.¹³⁷ Friedrich István teljesen kimaradt, hogy a bolsevizmus bukása utáni rendteremtés dicsőségét Horthy Miklós fővezérnek kívánta adni a

---

¹³² Albert Gábor: A református fiú-középiszkolák történelemtankönyv-használata 1926-tól az 1930-as évek közepéig. *Magyar Pedagógia* 2. (2013) 119-121. A történelemtankönyvek is, mint minden tankönyv mindig is engedélyezési eljáráshoz voltak kötve. Magyarországon a kultúráért felelős miniszter engedélyével kerülhettek és kerülhetnek a tankönyvek használatba az oktatásban. Horthy-korszakban ez látványosabb volt, mivel a címlapon közölték, hogy a kultuszminiszter melyik rendeletével engedélyezte a tankönyvet.

¹³³ Szabolcs Ottó – Katona András: *Történelem tantárgy-pedagógia olvasókönyv. Dokumentum a történelemtanítás történetének és módszertanának tanulmányozásához.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007. 253. Ezért érződött az 1920. évi XXV. törvénycikknél, ahol az egyetemi felvételinél, olyanok felvételét támogatta, akik nemzethűség és erkölcsi szilárdság tekintetében feltétlenül megbízhatóak.

¹³⁴ Uo. 259-260.

¹³⁵ Uo. 595.

¹³⁶ Uo. 267 -271.

¹³⁷ Takáts György: *A magyar nemzet története gimnáziumok, reáliskolák és leánygimnáziumok VIII. osztálya számára.* Athenaeum, Budapest, 1921.

szervő, aki az újjáépítéshez legfontosabbnak az istenhitet és a nemzeti érzést tartotta.¹³⁸ Újházy László által írt tankönyvben,¹³⁹ 1918-ban a Monarchia helyzete nem volt kétségbeesztő, bár négy év háborúban kimerültek, bízhatott abban, hogy területét meg tudja védeni. De az őszirózsás forradalommal hatalomra került Károlyi Mihály vezette kormány, minden frontot letette a fegyvert és kiszolgáltatta Magyarországot az ellenségnek. Újházy nál csak ezt a pár megjegyzést is kiemelve, is látszik, hogy az ország romlásának egyik legfőbb okának a Károlyi-féle politikát tekintette. Ebben a két világháború között nem volt különbség a tankönyvek között. Friedrichet először, 1919 nyarán említette meg mint, aki József főherceg által kinevezett kormány vezetője lett. Amit az antant nem ismert el, és azért, hogy elfogadható kormánya legyen az országnak Sir George Clerkot küldte. A Clerk által vezetett tárgyalásokon létrejött a megállapodás, és Huszár Károly alakított kormányt.¹⁴⁰ Újházy nem adott bővebb jellemzést. A Clerk-féle megállapodáshoz kapcsolódóan például két fontosabb dolgot is kihagyott, egyrészt, hogy Huszárt nem a pártok, és nem Clerk jelölte kormányfőnek, hanem Friedrich, másrészt, hogy a Huszár-kormány tagjainak nagyrésze már az azt megelőző Friedrich-kormányban is részt vett. Újházy ezt követően a Huszár-kormányt, úgy jellemezte, mint az első lépést a konszolidáció felé, amit nagyban akadályoztak a szélsőséges felekezeti és politikai irányzatok. Friedrichet már 1920-ban szélsőjobbaldali kereszténynemzetinek tartották, a szerző ezzel többek közt őt szeretné a kialakult helyzet felelősének beállítani.¹⁴¹ Miskólczy István és Szolomájer Tasziló tankönyve 1931-ben jelent meg.¹⁴² Rövidebb tárgyalták az időszakot, Horthy Miklós szerepét emelték ki, hogy általa vezetett Nemzeti Hadsereg a Dunántúlon megállította a megszálló román hadsereget.¹⁴³ A román hadsereg megállításában a párizsi békekonferencia ultimátuma nagyobb szerepet játszhatott. 1931-ben jelent meg Jászai Rezső történelemtankönyve,¹⁴⁴ nem nevezi meg Friedrichet, csak arra utal, hogy a Tanácsköztársaság után hatalomra került nemzeti kormánynak, mennyire nehéz küzdelem volt a román megszállók eltávolítása, ami csak antant „tizenkettedik felszólítására” sikerült. A figyelmet itt is elsősorban Horthyra irányította a szerző.¹⁴⁵ 1934-ben jelent meg Várady Erzsébet önálló történelemtankönyve.¹⁴⁶ Károlyi vezette Nemzeti Tanács erőszakkal szerezte meg a hatalmat szerinte (puccsszerűen), és ennek segítségével nevezte magát miniszterelnöknek. Várady többiekhez képest, jobban kihangsúlyozza az október 31-i eseményeknek az nemzetellenes jellegét.¹⁴⁷ Az 1919. augusztus-november között lezajlott eseményeket röviden összefoglalta, de sem Friedrichet, sem Huszár Károlyt nem nevezi meg, csak kormányaik jellegét írta le, előbbi ellenforradalmi, államcsínnyel hatalomra került, utóbbi koncentrációs, antant nyomására minden pártot magába foglaló. Továbbira is Horthy Miklós személyére került a hangsúly.¹⁴⁸ A későbbi tankönyvek már a Hóman Bálint vezette oktatáspolitikai keretében készültek.

---

¹³⁸ Uo. 191.

¹³⁹ Újházy László: A magyar nemzet oknyomozó történelme. A középiskolák VIII. osztálya számára. Szent István Társulat, Budapest. 1927.

¹⁴⁰ Uo. 322-326.

¹⁴¹ Uo. 326.

¹⁴² Miskólczy István – Szolomájer Tasziló: Magyarország története a középiskolák VIII. osztálya számára. Szent István Társulat, Budapest. 1931.

¹⁴³ Uo. 185.

¹⁴⁴ Jászai Rezső: Magyarország története a fiúközépiskolák VIII. osztálya számára. Lampel R. Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1931.

¹⁴⁵ Uo. 204.

¹⁴⁶ Várady Erzsébet: A magyar nemzet története a szatmári békétől napjainkig. A leánygimnáziumok, leányliceumok, leánykollégiumok VIII. osztálya számára, Ember István tankönyvének felhasználásával. Atheaum, Budapest, 1934.

¹⁴⁷ Uo. 118.

¹⁴⁸ Uo. 119.

Az alsó fokú oktatásban használt könyvekben általában röviden és lényegre törően mutatták be ezeket az éveket, illeszkedve a korszak általános narratívájához. Friedrich István nem került említésre. Ez alól kivétel volt az 1931-es Segédkönyv a történelem tanításához, mely az alábbiakat tartotta fontosnak kihangsúlyozni. A világháború kapcsán kiemelték a magyar katonák hősiességét, és, hogy a háború végén, még mindenhol idegen földön álltak, tehát nem szenvedtek igazi vereséget. 1916-ban miután IV. Károly trónra lépett, békét ajánlott, „de jó szándéka sikertelen maradt”. A háború okozta nehézségeket egyre nehezebben viselte a nép, és mindenki békét óhajtott. Közben ettől függetlenül – legalábbis a könyv nem keres összefüggéseket a katonai összeomlás és az ország kimerülése között – „lelketlen izgatók” szítottak elégedetlenséget a katonák között, a harc abbahagyására bíztatták őket. Az október 31-es forradalomban (újra) „lelketlen izgatók” (tehát minden erkölcsi alapot nélkülöző, elvtelen lázadók) „katonaszökevények” (akik szintúgy erkölcsi alapot veszítettek, azzal, hogy elhagyták szolgálati helyüket) „segítségével magukhoz ragadták a hatalmat”. Nincs legitimitásuk, elvtelenek és erkölcstelenek, és mindenfajta törvényes alapot nélkülöznek. Friedrich egyik szervezője volt a forradalomnak, a Károlyi-párt és a 11-es katonatanács között tartotta a kapcsolatot, így ez a negatív kontextus őt is magába foglalta. A következő mondat: „Hadseregünket, amelytől hatalmukat féltették, szétszüllesztették”. Újabb egyszerűsítés, a szociáldemokrata párton belül bizonyos csoportok szerették volna a hadsereget saját befolyások alá vonni (Pogány József, a katonatanács kormánybiztosa), mivel tartottak annak ellenforradalmi militarista beállítottságától. A szerző teljesen figyelmen kívül hagyta az antant diplomáciai nyomásgyakorlását vagy Károlyiék hitét abban, hogy akkor tudnak jobb pozíciót elérni a béketárgyalásokon, ha nem folytatnak agresszív politikát, azaz fegyveres erővel nem szegülnek szembe a betörő az antant által szövetségesnek elismert szomszédos államok csapataival. Az új vezetést állította be felelősnek gróf Tisza István meggyilkolásáért is. Miközben ezzel kapcsolatban két per is volt 1920-1921-ben, és egyikben sem nyert bizonyítást, hogy a forradalom vezetése érintve lett volna a merényletben. Önmagában a köztársaság kikiáltása nem tekinthető sem dicsőséges, sem az ország lezüllesztéséhez hozzájáruló eseménynek. Károlyi „látva tehetetlenségét, lemondott s a hatalmat 1919. március 21-én átadta a kommunistáknak”. Tehát a bolsevik rémuralomért is az októberi forradalmárok a felelősek. Az uralmuknak a „román megszállás vetett véget”. Akik „kegyetlenül kifosztották az országot”. A 62. oldalon látható a nemzet megmentőjének fotója (Horthy Miklós kormányzó), a következő oldalon pedig gróf Apponyi Albertnek, ki Magyarországot védte vádlóival szemben. Ennél a résznél válik érdekesebbé Friedrich hiánya, gyakorlatilag olyannak tűnik, mintha egészen Huszár Károly vezette kormány megalakulásáig nem történt semmi. Miközben Friedrich miniszterelnöksége alatt felszámolták a proletárdiktatúra rendeleteinek nagy részét (ezt már a szakszervezeti Peidl-kormány elkezdte), meghozták az új választójogi rendeletet (Huszárék alapvetően az időpont és egyikét kiegészítést tettek hozzá). Az ország alkotmányos helyzetének rendezése nem lehetett feladata Friedrichéknek, mivel ezt új nemzetgyűlésnek kellett megoldani, mely első ülésin alkotmányos jelegű törvényeket fogadott el. Röviden még tárgyalta ebben a fejezetben a trianoni béke aláírást. Ezt követően pedig arra bízta használóit, hogy erősen higgyünk Istenben, és erős akarattal munkálkodjunk a haza újjáépítésén.¹⁴⁹ Itt is megfigyelhető az a tendencia, hogy a történet szereplőinek számát lecsökkentették, csak a narratíva szempontjából lényegeseket hagyták meg (Friedrich említésre sem került), és az új rendszer saját történelemszemléletének megfelelően alakította ki az elbeszélést.

A 1920-45 közötti tankönyveken is érződik a korszak névadójának, Horthy Miklósnak a kultusza. Több műven előfordul, hogy többi szereplőt háttérbe szorították, annak kedvéért, hogy Horthy több „fényt” kapjon. Így kapott kiemelt hangsúlyt a budapesti bevonulás és a

---

¹⁴⁹ Kalma Pál: Segédkönyv a történelem tanításához elemi iskola IV. osztálya számára. k.n., Budapest, 1931. 58-66.

kormányzónválasztás.¹⁵⁰ A történelemoktatás nagyban segítette a rendszer legitimálását, a forradalmat és a kommunista hatalomátvételt is negatívan állították be, az „Magyarország romlásának” okozóit láttatták vezetőikben. Ezt még megerősítették a „nemzetközi (zsidó) szabadkőművesség” összeesküvésének „konteójával”, ezzel is mitizálták az eseményeket.¹⁵¹ Ezek mellett nem kifejezetten foglalkoztak a folyamatok hazai (nemzetiségi kérdés) vagy nemzetközi (nagyhatalmi érdekek megváltozása) okainak vizsgálatával, és soha nem ismerték el, hogy a kiváló magyar katona vereséget szenvedhetett. Negatív, delegitimációs tendenciák mellett céljuk volt, Horthy Miklós kormányzó szerepének kidomborítása, akit, mint rendteremtőt és az ország megmentőjét mutatták be.¹⁵² Természetes a „fehér terror”-os törvénytelenéseket teljesen elhallgatták. A történelemtankönyveket a kultuszminisztériumnak mindig jóvá kellett hagynia, a politikai vezetés folyamatosan rajta tarthatta kezét azon, hogy milyen legyen a „történelmi tudat”. Friedrich személye több szempontból csak a korszak bonyolultságát mutatta, ezért is érezhető vele kapcsolatban egy folyamatos háttérbe szorítási tendencia.

6. Konklúzió

A tanulmányban megpróbálta bemutatni a Friedrichhez kapcsolódó narratíva kialakulását, majd ennek megjelenését a különböző tankönyvekben. Megállapítható, hogy a történelemtankönyvek használtak fel Friedrich István történetéhez kapcsolódó elemeket, de ezek csak kiegészítő egységek lehetnek. bár ellenzékiése esetlegesen indokolhatta volna, hogy Friedrichet jobban hozzákössék az októberi forradalomhoz, jobbnak tűnhetett inkább annak hangsúly nélkül hagyása. A későbbi ellenforradalmi szerepvállalásának komolyabb bemutatása a rendszer eredettörténetében teret vett volna el a főszereplőtől, Horthy Miklóstól. Végül, bár nem sem az emlékezeti narratívában, sem a történelemoktatásban nem kapott igazán hangsúlyt a Tisza-gyilkosság kérdése, de egyértelmű, hogy Friedrich politikai karrierjében az ezzel való érintetté válás (1919. november-1920. február) okozta a legnagyobb kárt. Megállapítható, hogy ezzel lehetetlenné vált, hogy továbbra is vezető pozíciókra aspiráljon. Miután 1920. március 14-én lemondott a Huszár-kormány (ezzel Friedrich hadügyminiszteri kinevezése is megszűnt), és egy hónappal később a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjából kilépésre kényszerült frakciójával, többé nem került kormányzati pozíció közelébe, politikai karrierjének további részét, ellenzékben töltötte.

Irodalomjegyzék:

- [1] Albert Gábor: A református fiú-középiskolák történelemtankönyv-használata 1926-tól az 1930-as évek közepéig. *Magyar Pedagógia* 2. (2013) 119-129.
- [2] Assmann, Jan: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. *Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2013.*
- [3] Bandholtz, Henry Hill: Román megszállás Magyarországon. *Napló nem diplomata módra. Magyar Világ Kiadó, h.n., 1993.*
- [4] Batthyány Tivadar: Beszámolóm II. Szerző kiadása, Budapest, é.n.
- [5] Böhm Vilmos: Két forradalom tűzében. Októberi forradalom – Proletárdiktatúra – Ellenforradalom. *Gondolat, Budapest, 1990.*

---

¹⁵⁰ Turbucz Dávid 2016: 171.

¹⁵¹ Ezzel is kiegészítve a politikai mítoszt. (In.: Cassirer, Ernst 1997: 39.)

¹⁵² Egy egységes cselekményesített eseménysort kellett kialakítani, hogy minél jobban illeszkedhessen a kívánt jelentéshez (Horthy Miklós nemzetmentéséhez). In.: White, Hayden: A történelem terhe. *Horror Metaphysicae.* Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 75.

- [6] Callahan, William A.: Sino-speak: Chinese Exceptionalism and the Politics of History. *The Journal of Asian Studies*, 1. (2012) 33-55.
- [7] Enyedi Zsolt: Politika a kereszt árnyékában. Egy politikai szubkultúra természetrajza. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- [8] Fischer, Holger 2012: Public history, emlékezetkultúra, történelempolitika. Helyük Németország jelenkori történettudományában. *Történelmi Szemle* 3. (2012) 389-410.
- [9] arami Ernő: Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulságok. Primusz, h.n., 1989.
- [10] Gömbös Gyula: Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról. k.n., Budapest, 1920.
- [11] Gyáni Gábor 1992: A hagyomány mint kultusz. 2000. 7. (1992) 3-7.
- [12] Gyáni Gábor: A történetírás és a történelemtanítás konfliktusa. *Iskolakultúra*. 7-8. (2015) 62-67.
- [13] Hefty Richárd: Adatok az ellenforradalom történetéhez. Szerzői Kiadás, Budapest, 1920.
- [14] Jászai Rezső: Magyarország története a fiúközépkolák VIII. osztálya számára. Lampel R. Könyv kiadóvállalata, Budapest, 1931.
- [15] Jászi Oszkár: Magyar Kálvária – magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. *Magyar Hírlap Könyvek*, h.n., 1989.
- [16] Kalma Pál: Segédkönyv a történelem tanításához elemi iskola IV. osztálya számára. k.n, Budapest, 1931.
- [17] Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen. Gondolat, Budapest, 1965.
- [18] Kozma Miklós: Az összeomlás 1918-1919. Athenaeum, Budapest, é.n.
- [19] Lábay Gyula: Az ellenforradalom története. Az októberi forradalomtól a kommün bukásáig. Élet, Budapest, 1922.
- [20] Lukachich Géza: Magyarország megcsonkításának okai. Nyukosz, Budapest, é.n.
- [21] Miskólczy István – Szolomájer Tasziló: Magyarország története a középkolák VIII. osztálya számára. Szent István Társulat, Budapest. 1931.
- [22] Pócza Kálmán: Emlékezetpolitika. Múltfeldolgozás és történettudomány Németországban. Attraktor, Máriabesenyő, 2011.
- [23] Ricoeur, Paul: Az én és az elbeszélte azonosság. In.: Szegedy-Maszák Mihály (Szerk.): Paul Ricoeur: Válogatott irodalomelméleti tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- [24] Romsics Gergely: Mítosz és emlékezet. A Habsburg-birodalom felbomlása az osztrák és magyar politikai elit emlékirat-irodalmában. L'Harmattan, Budapest, 2003.
- [25] Romsics Gergely: Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezet a német, osztrák és magyar történelempolitikai gondolkodásban, 1918-1941. *Habsburg Történelmi Monográfiák* 9. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2010.
- [26] Szabolcs Ottó – Katona András: Történelem tantárgy-pedagógia olvasókönyv. Dokumentum a történelemtanítás történetének és módszertanának tanulmányozásához. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007.
- [27] Szegedi Tasziló: Magyarország története a szatmári békétől napjainkig. A gimnáziumok és leánygimnáziumok VIII. osztálya számára. Szent István Társulat, Budapest, 1942.
- [28] Takáts György: A magyar nemzet története gimnáziumok, reáliskolák és leánygimnáziumok VIII. osztálya számára. Athaeum, Budapest, 1921.
- [29] Tormay Cécile: Bujdosó Könyv I-II. Feljegyzések 1918-1919-ből. Magyar Ház, Budapest, 2005.
- [30] Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz 1919-1944. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2016.

- [31] Újházy László: A magyar nemzet oknyomozó történelme. A középiskolák VIII. osztálya számára. Szent István Társulat, Budapest. 1927.
- [32] Várady Erzsébet: A magyar nemzet története a szatmári békétől napjainkig. A leánygimnáziumok, leányliceumok, leánykollégiumok VIII. osztálya számára, Ember István tankönyvének felhasználásával. Atheaeum, Budapest, 1934.
- [33] White, Hayden: A történelem terhe. Horror Metaphysicae. Osiris Kiadó, Budapest, 1997.

Lektorálta: Fejérdy Gergely PhD, egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Intézet

I PRIMI CITTADINI DELLA CITTÀ: FIUME POLGÁRMESTEREI A SZÁZADFORDULÓN

Ordasi Ágnes

*Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
ordasiagnes17@gmail.com*

Absztrakt

A válság, a bizalom és a hatalomhoz fűződő viszony problémái az emberi együttélés olyan alapkérdéseire irányítják a figyelmet, mint az együttműködés, a szolidaritás és az engedelmesség feltételeire és hatáira. A kérdések örök érvényét jól jelzik, hogy az erre irányuló kutatások eddig feltárt eredményei napjainkban is érvényes párhuzamokkal rendelkeznek, s – némileg pozitivista álláspontra helyezkedve – nem csak az emberi cselekedetek és a mögöttük álló motivációk, de akár egyes történelmi folyamatok alakulásának jobb megértésére is lehetőséget nyújtanak. Ezt szem előtt tartva, előadásomban egy multietnikus közeg, a Magyar Királyság egyetlen kikötővárosa, Fiume példáján szeretném a politikai bizalom, illetve annak elveszte dilemmáit vizsgálni. Kutatásaim elsősorban a helyi politikai hatalom elsőszámú letéteményeseire és gyakorlóira, a város polgármestereire (podestàira) irányulnak, de az egyes jelenségek megértése, valamint a szoros személyi összefonódások szemléltetése céljából a fiumei kormányzók és országgyűlési képviselők példáira is kiterjednek. Foglalkoztat a kérdés, hogy az egyes polgármesterek milyen kompetenciák segítségével, és körülmények közt szerezték meg vagy veszítették el a fiumei képviselőtestület (Rappresentanza) bizalmát, s milyen taktikákat, elméleteket (pl. a fiumei autonómia védelmére való buzdítást), válságkezelési stratégiákat alkalmaztak pozíciójuk megőrzése, esetleges visszaszerzése érdekében. Az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Nemzeti Levéltár, valamint a Rijekai Állami Levéltár forrásaira alapozott munkámban azt is vizsgálni kívánom, hogy az egyes posztok váltogatása (polgármestertől országgyűlési képviselő) mögött milyen gyakorlati érvek lehetők fel, s hogy hol találhatóak azon pontok, melyek az egyes politikusok bukását elkerülhetetlenné és/vagy véglegessé tették.

1. Bevezetés

1.1 Politikai bizalom, válság – definíciós problémák

A podestà kifejezés a latin potes (hatalom, fennhatóság) szóból származik, s általában a középkori az itáliai városok élén álló és a végrehajtó hatalmat gyakorló hivatalnokok viselték e címet.¹⁵³ Mindazonáltal az elnevezés a 19. és 20. század fordulóján a Magyar Királyság területén sem volt ismeretlen. Nemcsak Bárczy István budapesti (fő)polgármestert „becézték” félhivatalos (olykor kissé gunyoros módon) így,¹⁵⁴ de a törvény szerint Fiume városának és kerületének első polgárait is ez a méltóság illette meg. Noha a cím magyarul „polgármestert” jelent, a kikötőváros sajátos földrajzi és közjogi viszonyaiból, valamint autonómiájából adódóan mégsem egyezik meg teljesen e fogalommal: a podestài cím bizonyos tekintetben a polgármesteri méltósághoz képest szélesebb hatalmat helyezett viselője kezébe.

Munkámban többek közt arra keresem a választ, hogy kik vezették a Magyar Királyság egyik legdinamikusabban fejlődő városát? Fiume podestài milyen jogköröket és milyen keretek közt gyakoroltak, kik és milyen feltételek alapján töltötték be a tisztséget, az egyes polgármesterek alakítói vagy kiszolgálói voltak a város, a pártok illetve a városi képviselőtestület igényeinek?

¹⁵³ Pallas Nagylexikon: <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/082/pc008289.html#3> (Letöltés: 2017.04.16.)

¹⁵⁴ Új idők. 1931. 37. évf.

A budapesti kormánnyal való kapcsolatuk hogyan határozta meg politikájukat; személyük, működésük miképp hatott a fiumei közéletre és a város fejlődésére. Ezen felül azt is vizsgálom, hogy a polgármesterek mely társadalmi rétegekből kerültek ki, milyen személyes (nyelvi, iskolázottsági stb.) kompetenciákkal, kapcsolati hálóval, társadalmi beágyazottsággal rendelkeztek, milyen körülmények között váltak polgármesterré, illetve ért véget hivatalviselésük? A kérdések megválaszolása, és újabb diskurzusok elindítása érdekében dolgozatomban elsősorban az 1870 és 1918 közötti időszak hat szabályosan választott polgármesterének és két „pseudo-podestà”-nak (Vallentsits Antal és Riccardo Zanella) életútját elemzem.

Fiume polgármesterei:

Ernesto de Verneda: 1872
Giovanni de Ciotta: 1872-1896
Michele Maylender: 1897-1901
Vallentsits Antal: 1898-1901
Francesco Vio: 1902-1913
Riccardo Zanella: 1914
Francesco Gilberto Corossacz: 1914-1915
Antonio Vio jun.: 1915-1918

2. I primi cittadini della città

2.1 Keretek

Mindehhez azonban elengedhetetlen az interakcióknak és a konfliktusoknak helyet adó törvényi keretek és a sajátos fiumei viszonyok ismertetése, valamint azon strukturális elemek rövid bemutatása, melyek a podesták hivatalnokoskodását lehetővé tették. Így szükségszerűen utalni kell a város működését az egész korszakban meghatározó horvát–magyar kiegyezésre (1868:XXX. tv. 66 §), az 1870-ben létrejövő Provizóriumra, az 1872-es fiumei statútumra, valamint a kormányzói tanács felállításáról szóló (1901:IX.) törvényre.

Míg a kiegyezés a városi autonómiát, a Provizórium pedig Fiume a Magyar Királysághoz (elvileg ideiglenes) tartozását deklarálta, addig a statútum a fiumei önkormányzat funkcióit szabályozta. A statútum megváltoztatására vonatkozó passzusokon túl az alapszabály leglényegesebb pontjai közt a podestái méltóság kereteinek megállapítása tekinthető, melynek egyik legfőbb szabályozóját az általa vezetett 56 tagú Rappresentanza, a városi képviselőtestület jelentette, amely kontrollszerepét elsősorban hatévente tartott (titkos és egyenes) podestáválasztás, másodsorban a gyűlések útján és véleményformáló jogán keresztül gyakorolta. A statútum értelmében a podestà mint a város első polgára (a képviselőtestülettel egyetértésben) felelt a városi intézmények és a közegek működéséért, valamint 1916-ig (a Rappresentanza hozzájárulásával együtt) a városi rendőrség felett is ő rendelkezett. A polgármester kivételes helyzetét jelzi, hogy a Rappresentanza hivatalosan csak a polgármestert megválasztását és annak uralkodói jóváhagyását követően kezdhette meg működését.¹⁵⁵ Hasonlóan az ország más városainak polgármestereihez, a „nagyságos” (magnifico) megszólítás illette meg, azonban a podestà felett továbbra is kizárólag az uralkodó ítélkezhetett. A podestà hivatalának betöltéséért igen tekintélyes honorációt is élvezett: a képviselőtestület a századfordulón a lakhatás biztosítása mellett a podestának 9000, később 12.000 koronát szavazott meg, melyet 1915-ben a karitatív tevékenységének hathatósabb ellátására hivatkozva 6000 koronával meg kívántak emelni.¹⁵⁶ Összehasonlításukppen az 1900-as évek elején kormányzó számára 12.000 korona fizetést és

---

¹⁵⁵ Statuto. Stabilimento di Mohovich. Fiume, 1894.

¹⁵⁶ La Bilancia. 1915. október 23.

12.000 korona lakpénzt különített el a belügyminiszter.¹⁵⁷ Vagyis a podestài méltóságot a presztízs, az egyéni ambíciók és a hatalomgyakorlás lehetőségei mellett az anyagi juttatások is vonzóvá tették.

Ezen feltételeket némileg a közigazgatási bizottság (1876:VI.) 1898-as bevezetése, majd az azt helyettesítő kormányzósági tanácsról rendelkező törvény módosította, melyek a polgármester (és vele együtt a képviselőtestület) viszonylag tág jogkörét korlátozták. Az intézkedést mindenekelőtt a Magyar Királyság központosítását célzó általános törekvések indokolták, s hasonló lépések az ország területein is végbementek. (Ordasi 2016, 330-342)

2.2. A podestàk hivatali ideje

Bár a várakozások a kormányzó, a választók és az országgyűlési képviselő egyetértésére, kölcsönös bizalmára irányultak, a tapasztalatok a központosítani kívánó kormány és az autonómiájához ragaszkodó város eltérő igényei miatt e kapcsolatot számos konfliktus terhelte. Mindezt jól alátámasztja, hogy bár 1870-től 1918-ig Fiumében matematikailag kilenc polgármesternek kellett volna lennie, a város a jelzett időintervallumban csupán hat legitim podestával rendelkezett. A különbség bár önmagában nem tűnik jelentősnek, annak ismeretében, hogy a hivatali ciklust kizárólag két személy (Giovanni Ciotta és Francesco Vio) tölthette ki, mégis jelzésértékű. A képviselőtestület feloszlásában kicsúcsosodó önkormányzati zavarok a podestài hivatal átmeneti betöltetlenségéhez, esetleg annak valamilyen módon történő helyettesítéséhez vezetett.

A helyettesítésre az egyik legjobb példát Vallentsits Antal esete szolgáltatja, akit a Bánffy Dezső kormánya által bevezetni kívánt új törvények mentén kialakult 1897-1901-ig tartó municipális válság alatt Szapáry László kormányzó bízott meg a közigazgatás irányításával. (Ordasi 2015, 202-211) A podestà felülről történő kinevezése azonban csak fokozta a feszültséget, hiszen az autonómia sarkalatos pontjával – a választás lehetőségével – ellenkezett. Az Autonóm Párt elsőszámú képviselői egy külön a kormányzat kritikájára létrehozott hetilapban, a *La Difesa*-ban tiltakoztak az önkény ellen, amely az egykor a fiumei közélet egyik legmegbecsültebb tagjának számító Vallentsits „Gospudnak” (Úr) és pseudo, álpodestának nevezte. Vallentsits illetően ugyancsak figyelemre méltó az a körülmény, hogy honorációja még magasabb lehetett, mint egy „rendes” polgármesternek. A „*La Difesa*” szerkesztői cinikusan kérdezték: vajon Vallentsits miért élvezi jövedelmét, ha a *Rappresentanza* feloszlása következtében nem végezheti el feladatát?¹⁵⁸

Kevésbé kritikus helyzetben a podestà helyettesítését a képviselőtestület első alelnöke végezte, kinek feladatait akadályoztatása esetén a második alelnök látta el. Érdemes megjegyezni, hogy a két alelnököt szinte minden esetben a polgármester-választást követően titkos és egyenes választás útján választottak és a podestài méltósággal ellentétben csak a közigazgatási ügyekben való döntés és beleszólás jogát, valamint presztízst biztosított viselőjének, anyagi juttatás nem járt érte.

A városi statútum nem zárta ki az újráválasztás lehetőségét, s így a hét elemzett polgármester közül a *Rappresentanza* három polgármesterének (Giovanni Ciotta, Michele Maylender, Francesco Vio) ismételten bizalmat szavazott. Úgy tűnhet, hogy egy-egy polgármester hosszas hivatalviselése, valamint újráválasztása egyfajta belső stabilitásra utal, a város politikai társadalmi és politikai életének ismeretében ezt a lehetőséget fenntartásokkal kell kezelni. Noha Giovanni Ciotta 1872-től 1896-ig tartó polgármesterségét az általános (elsősorban olasz nyelvű) szakirodalom előszeretettel tünteti fel a békés aranykor korszakának, több forrás is arra enged következtetni, hogy a felszín alatt számos konfliktus húzódott. Jól példázzák ezt a fővárosi sajtó korabeli értesítései, melyek a későbbi

¹⁵⁷ MNL OL K 26. 606. cs. XXV. t. 1904. 967.

¹⁵⁸ *La Difesa*. 1898. október 30.

disszonanciát vetítik elő,¹⁵⁹ valamint Riccardo Zanella álnéven megjelentetett „Fiat Lux” című 1897-ben közölt pamfletjének sorai, melyek Ciotta rendszerét súlyos anyagi visszaélésekkel és korrupciókkal, továbbá az indokolatlan állami behatolás megtűréseivel vádolták.¹⁶⁰

Az Autonóm Párt megalapítása, és vezére, Michele Maylender 1897 és 1901 között végbement meg- és újraválasztásai hasonlóan sokkal inkább a kulminálódó közjogi válság, mintsem a békés együttélés megnyilvánulásainak tekinthetők. A város a választások által megmutatkozó kormánykritikája a korábinál jóval markánsabb jellegénél fogva sokkal nagyobb hatást gyakorolt az országos politikára a korábbiaknál, és ez a már említett 1901:IX. törvény kidolgozásához vezetett. Francesco Viónak hivatali ideje alatt szintén számos problémával kellett megküzdenie, amelyek közé – az országos alkotmányos válságon túl – a központi kormánynak a magyar nyelv terjesztése és a határrendőrség bevezetése érdekében tett intézkedései, valamint az arra adott egyre élesebb válaszok tartoztak. Ezzel szemben mindhárom esetben az éppen regnáló párt viszonylagos egyeduralma és reakcióképessége valószínűbb magyarázatnak tűnhet a hatalom megtartására. Természetesen teljes belső pártegységről ezekben az esetben sem lehet beszélni, s a nyílt szegmentációk, különböző érdekcsoportosulások létezése megkérdőjelezhetetlen. A megállapítás a képviselőtestület komplexitására és dinamikus kohéziójára ugyancsak érvényes. (Ordasi 2017, kézirat)

Ezen a ponton jogos kérdésként merülhet fel, hogy milyen kritériumok alapján lehetett valaki podestà, a képviselőtestület milyen preferenciákat állított fel, milyen út vezetett a municípium legmagasabb lépcsőfokáig, egyáltalán a domináns párt vezérért automatikusan választották a város első polgárává? Mely tényezők azok, melyek az egyes polgármesterekbe vetett bizalmat valamely módon megalapozhatták?

2.3. A podestàk származása, társadalmi háttere

Általános jelenségként megállapítható, hogy a podestà méltóság betöltését a személyi kompetenciákon túl az informális csatornák, így a családi, rokoni kapcsolatok, valamint esetleg üzleti összeköttetések segítették. Így különösen fontos megállapítani, hogy milyen családi, származási háttérrel rendelkeztek a polgármesterek.

Feltűnő, hogy az elemzett személyek – vezetéknevük ellenére – csaknem valamennyien olasz keresztnévet viseltek (és a hivatalos ügyintézés során ebben a formában is használták őket), ami az etnikai elköteleződés, az identitás egyik látványos kifejeződésének is tekinthető. Mindennek ellenére mégis felmerül a kérdés, hogy egy multietnikus városban mennyire tartozhat valaki „csak” az egyik kategóriába, s milyen tényezőkön múlik az identitás kialakulása, formálódása, választása? Lehet-e egy konstans, állandó, életre szóló elköteleződésről beszélni, vagy egy, az adott szituációk függvényében értelmezhető válaszadásként? A kérdés kifejtése alaposabb vizsgálódásokat igényel, így jelenleg csak a kérdésfelvetésre, valamint a polgármesterek származásának legfőbb jellegzetességének bemutatására szorítkozom, nem vitatva, hogy többségük esetében a nemzetiségi hovatartozás reprezentációja nyilvánvalóan politikai szerepet is hordozott magában.

A podestàk származását és társadalmi hátterét vizsgálva rögtön látható, hogy – a kinevezett Temes vármegyei Vallentsitset leszámítva – mindannyian Fiumében, értelmiségi vagy kereskedő családban születtek. Ez alól kizárólag Riccardo Zanella jelentett kivételt, aki saját maga által is bevallottan munkás szülők gyermekeként látta meg a napvilágot és politikai programjában kiemelten nagy szerepet szánt a „nép fia” mivoltát hangsúlyozó retorikának. Az is érdekes, hogy a városi trendeknek megfelelően, általánosnak számított a „betelepültektől” való származás ténye. Jól ismert, hogy a Verneda család még a XVIII. században

¹⁵⁹ Budapesti Hírlap. 1885. október 31.

¹⁶⁰ MNL OL K 26. 395. csomó 329. t. I. rész. 1897.

Spanyolországból, Antonio Vio ősei Chioggiából, Corossaczé szlovén területről költöztek a városba, (Viviana Car 2007) Giovanni Ciotta édesapja Livornóból,¹⁶¹ Michele Maylenderé Körmenről, Zanelláé pedig Vicenzoból származott és házasodott be valamely helyi érdekeltségű családba. (Ballarini 1995, Samani 1975) A legismertebb ezek közül talán Ciotta esete, aki anyai nagyapjában a híres magyar országgyűlési követ, Adam Ludovico Adamich személyét tisztelhetette, de így tett Michele Maylender is, aki szakítva az apai magyar gyökereivel, a fiumei Giovanna Rasum kezét kérte meg.¹⁶²

Érdekes megfigyelni, hogy a fiumei közéletbe való „beházasodás” stratégiája a későbbiekben is megmaradt, s a Rappresentanza tagjai közt számos esetben kimutatható egy hol szűkebb, hol tágabban vett atyafiaság. Például mind F. G. Corossacz, mind Antonio Vio édesanyja Medanich lány volt, míg Antonio Grossich, a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács elnöke Maylender lánytestvérét vette el,^[6] Mindazonáltal a fiumei és más multietnikus városok jellemzőiként a vegyes házasságok sem számítottak ritkaságnak: egyes források Zanella édesanyja krajnai (valószínűsíthetően szláv) származásáról számolnak be, Francesco Vio pedig maga is horvát hölgyet vett feleségül. Ez a tény – a „Magyar Tengerpart” tudósításai alapján – a szokolisták 1906-os betörésénél gyakorlatilag a podestát egy tettlegességig fajuló felelősségre vonástól mentette meg.¹⁶³ Ezen a ponton felmerül a kérdés, hogy az elemzett személyek milyen identitással rendelkeztek? Milyen csoporthoz kötődtek elsődlegesen? Noha a lakosság nagyobb része végig ragaszkodott a város olasz nyelvéhez és kultúrájához, mindenekelőtt mégis fiumeieknek (fiumanonak) tekintette magát. A lokálpatriotizmus pedig egy igen fontos gyakorlati értékkel is rendelkezett: a(z) egyáltalán nem fiumei specifikumnak minősülő területi autonómia birtoklásának lehetőségével, s így számos jogi és gazdasági privilégium élvezetével. Másfelől a folyamat visszafele is végbement, s maga az autonómia is a fiumei identitást erősítette. Ezáltal a polgármesterek alapvetően a helyi, a fiumano öntudat erősítésére, az olasz nyelv és kultúra megőrzésére, valamint az autonómia változatlan megtartására törekedtek.

A társadalmi osztályhoz tartozás és a családi kötelek mellett lényeges szempontként jelenik meg az iskolai végzettség kérdése. A polgármesterek életútjának általánosan jellemzi, hogy többségük a családi hagyományoknak megfelelően, jogi területen folytatott tanulmányokat és tudatosan készült a közéleti szerepvállalásra. A pályaválasztás egy másik népszerű alternatíváját a kereskedelmi pálya jelentette, amely Fiume kikötővárosi jellegéből és társadalmi struktúrájából adódóan nem szorul magyarázatra. Valószínűleg ezen gazdasági megfontolások ösztönözték F. G. Corossacz és Zanella szüleit, mikor fiaikat a grazi,¹⁶⁴ illetve a budapesti kereskedelmi akadémiára küldték. Az iskolaválasztás a társadalmi mobilitáson túl egy másik lényeges megközelítést is felvetett: a nyelvismeret kérdését. Megállapítható, hogy anyanyelvüknek valamennyien az olaszt tekintették, s Fiume olasz hivatalos nyelvének tiszteletben tartása politikai programjuk által is határozott kifejezésre jutott. Noha a más nyelvek ismeretének feltárása még további kutatásokat igényel, egyes források a polgármesterek esetében a német, a horvát és az angol nyelv legalább kielégítő ismeretét is alátámasztják. A Temes megyei Vallentsits karrierét a krajnai cs. k. kormányzásnál kezdte,¹⁶⁵ a közismerten horvát származású Antonio Viót pedig szülei az egykori fiumei horvát gimnáziumba írták be.¹⁶⁶

Érdekes kiemelni, hogy tanulmányaikat a podesták közül többen is Magyar Királyság valamely, magyar nyelvű városában folytatták, amely az állam nyelvének elsajátítását vonta

---

¹⁶¹ Gazzetta piemontese. 1825. március 26.

¹⁶² Jeličić I.: i. m. p. 233.

¹⁶³ Magyar Tengerpart. 1906. szeptember 7.

¹⁶⁴ HM HIM AKVI 6667.

¹⁶⁵ MNL OL K 26. 606. cs. XXV. t. 1904. 471/1904. 471. a. sz.

¹⁶⁶ DAR JU 5. Korm. ir. Eln.ir. 1470/1915. 51. doboz.

maga után. Michele Maylenderhez hasonlóan a jogi tanulmányait a két Vio is Kolozsváron, majd Budapesten végezte.¹⁶⁷ A magyar nyelvismeret a szakmai előmenetelen és a Fiumében élő magyarokkal való érintkezésen túl a kikötőváros országos képviselőinek lehetőségét is megteremtette. Feltűnő, hogy a podesták közül öten források által igazoltan (Verneda, Ciotta, Zanella, Maylender, Antonio Vio) szóban is bírták a magyar nyelvet és négyet (Ciotta, Zanella, Maylender, Antonio Vio) is megválasztottak parlamenti képviselőnek. E tekintetben Ciotta némileg kilóg a sorból, hiszen Vukovics Sebővel szembeni 1869-es megválasztásának legitimitását épp az országgyűlés nyelvének nem ismerete miatt kérdőjelezték meg.¹⁶⁸ Mindenesetre Ciotta a későbbiekben pótolta e hiányosságát, melyet jól bizonyít a számtalan magyar nyelven keletkezett irata, levelezése, valamint számos szekunderforrás beszámolója. Ciotta esetében hasonlóan elgondolkodtató, hogy bár 1872-ben parlamenti képviselőnek és podestának is megválasztották, és mandátumát következő választásokig, 1875-ig megtartotta.¹⁶⁹ Noha az országgyűlési képviselőválasztások csak áttételesen képezik e tanulmány tárgyát, hangsúlyozni kell, hogy a fiumei származás kritériuma ténylegesen csak 1901-ben fogalmazódott meg, (Ordasi 2014, 23-34) és 1905-től már valóban csak helyi születési politikust küldtek a parlamentbe.

A professzionálódás magas foka, valamint az anyagi és egyéb, formális és informális érdekek magyarázzák, hogy az elemzett személyek közül podestává választásukat követően többen is folytatták korábban megkezdett hivatali és üzleti tevékenységüket. Így például Ciotta előbb az Osztrák-Magyar Lloyd Gőzhajózási Társaság, majd annak megszűnése után az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósági tagja lett, Corossacz pedig a Magyar-Horvát Gőzhajózási Társaság elnöki, majd igazgatósági posztját töltötte be. Megjegyzendő, hogy a munkahelyi kapcsolatok is a későbbi politikai bázis megalapozói lehetnek: Maylender karrierét id. Antonio Vio ügyvédi irodájában kezdte,¹⁷⁰ majd akárcsak Zanella is Luigi Ossoinack, az Autonóm Párt legnagyobb támogatójának egyik vállalkozásánál, majd a „La Difesa” szerkesztőségében tevékenykedett.

Mindazonáltal a kapcsolatok, érdekeltségek, szolidaritások és elköteleződések egy másik szinten, a társasági életben is látványosan megmutatkoztak. Vernedán kívül, akit valószínűleg csak 1881-es halála gátolt meg a csatlakozásban, mindannyian beléptek a fiumei-magyar barátságot képviselő Casino Patriotticóba (Hazafias Kaszinó). Igaz, a politikai ellentétek a társadalmi élet e területére is jelentős hatást gyakoroltak. Ciotta 1885-ben a társaság nyelvvel kapcsolatos konfliktus miatt önként lépett ki,¹⁷¹ Zanella provokatív viselkedése pedig a kaszinó horvát tagjait és tisztjeit késztette az egyesület elhagyására.¹⁷² Ugyanakkor az 1893-ban alakult, a későbbi az Autonóm Párt magjának tekintett Circolo Letterario (Irodalmi Olvasókör) tagjai között Maylender, Francesco Vio, Zanella neve szintén fellelhető. Ezzel szemben Antonio Vio a szabadkőműves Sirius páholy taglistáiban szerepelt¹⁷³ és Rikard Lenac mellett részt vett Dante műveinek horvátra ültetésében is. (Avirović) Kiemelendő, hogy Zanellán és Corossacson kívül a Giovine Fiume irredenta egyesülettel való kapcsolatáról az eddig megismert források nem tesznek említést a többiek esetében.

A párttagság vizsgálata során óvatosságra int, hogy 1896 őszi hivatalosan csak a Partito Liberale (Liberális Párt) létezett, 1897-től pedig az Autonóm Párt tagjai uralták a közéletet. Ezáltal míg 1896-ig minden választott podestát a Liberális, 1897-től az Autonóm Párt adta. Változás e tekintetben csak 1910-ben tapasztalható, mikor Wickenburg István kormányzó

---

¹⁶⁷ HM HIM AKVI 9006.

¹⁶⁸ MNL OL K 150. 658/1869. II. kútfő. 10. tétel. 658. a. sz.

¹⁶⁹ Fővárosi Lapok. 1875. július 6.

¹⁷⁰ DAR JU 5 Korm. ir. Eln. ir. 30.eln./1897.

¹⁷¹ Budapesti Hírlap. 1885. január 28.

¹⁷² DAR JU 5 Korm. ir. Eln. ir. 113.eln/1914.

¹⁷³ MNL OL P 1083. I. sorozat 38. t. LXVI – Sirius.

kezdeményezésére az országos választások alkalmával a korábban az Autonóm Párt atyjaként tisztelt, később teljesen elszigetelődő Maylender egy új szervezet, a Lega Autonoma megalakításával bízta meg. Maylender halála után 1911-ben az új, meglehetősen heterogén csoportosulás vezéralakjává Francesco és Antonio Vio lépett elő. Mindazonáltal az Autonóm Párt dominanciája továbbra sem szűnt meg, melyet jól jelez a képviselőtestület összetétele, valamint az, hogy 1914-től 1915-ig Corossacz ült a polgármesteri székben.¹⁷⁴

2.4. A podestàk hivatali működése

Mindebből kitűnik, hogy egyfelől a podestà hivatal betöltése az erős társadalmi beágyazottságon és stabil anyagi helyzeten túl komoly, a város életében releváns szakmai és nyelvismereteket követelt meg, másfelől a méltóság elnyerése roppant presztízzsel, számottevő jövedelemmel és széles jogkörrel, a közélet irányításának képességével ruházta fel viselőjét. A polgármester-választásokat még ellenjelölt hiányában is mindig izgalom és gondos előkészületek előzték meg, mivel a lakosság számára a választás tétjét az önkormányzat működése, Fiume fejlődése, vagyis megélhetésük és egzisztenciájuk biztosítása jelentette. Ennek megfelelően az ismertett tényezőkön túl fontos szempontként merült fel a podestà politikai hovatartozása és a központi kormánnyal ápolt kapcsolata, ugyanis a kikötőváros virágzása és további fejlődése elsősorban az anyaország hathatós támogatásától függött. Másfelől természetes, hogy a kormány számára sem lehetett közömbös, hogy a ki tölti be a *corpus separatum* önkormányzatának elsőszámú bizalmi állását. Noha a polgármesterek lojalitásukat előszeretettel hangoztatták, a kormány és a municípium kapcsolata korántsem tekinthető minden konfliktustól mentesnek. A problémát a centrum és periféria eltérő igényeiből, nevezetesen Budapest központosító törekvéseiből (és gazdasági érdekeiből), valamint a fiumei autonómia fenntartásából származó ellentétek képezték.

A korszak legmeghatározóbb podestà-választásainak Ciotta, Maylender és Zanella esetei nevezhetőek. A kormány bizalmát csaknem minden tekintetben (ki)élvező Ciotta 1872-es diadala még Tisza Kálmán rendszerén is átívelt, s látszólagos stabilitást biztosított Fiumének. Mindazonáltal azt is érdemes figyelembe venni, hogy Ciotta hivatalviselése egy relatív prosperáló időszakkal esett egybe, amelynek egyik kitűnő példjaként Baross Gábor kikötő-fejlesztési programja említhető. Hasonlóan jelentős tényezőnek tűnik a központi kormány viszonylagos „jóhiszeműsége”, és a folyamatos jogkiterjesztés (vagyis a magyar törvények fokozatos bevezetése Fiumében) óvatos, kezdeti mivolta. E tényezőket elsősorban a fiumei választók szimpátiájának konzerválása, valamint az, hogy a kormányzat főleg az ország más részeire és problémáira koncentrált. Jól bizonyítja ezt, hogy a „türelmi idő” leteltével a kormányok egyre komolyabban foglalkoztak az ország más területein 1876-ban felállított közigazgatási bizottság és a határrendőrség bevezetésével, valamint a magyar nyelv és kultúra intenzívebb terjesztésével, melyre a fiumei lakosság mind határozottabb válaszokat fogalmazott meg. A centralizálásra adott reflexióként fogható fel az autonóm mozgalom is, melynek csírái már korábban, közvetlenül a regnikoláris bizottság üléseivel párhuzamosan megjelentek.¹⁷⁵ Igaz, a fiumei privilégiumok védelmezése már a kezdetektől a podesták legfőbb célkitűzését és politikai programját képezte, amely hangoztatását a tömegek megmozgatására is előszeretettel alkalmazták. Ugyanakkor a város gazdasági és társadalmi változásai sem hagyhatók figyelmen kívül: a vitorláshajózás látványos visszaszorulásával, a fiumei szabadkikötő területének 1891-es (csaknem teljes) felszámolásával, valamint a megjelenő nagytőkések és részvénytársaságok konkurenciájával számos kis- és középegzisztencia alapvető megélhetési forrásától esett el, melyet az állami beruházások csak

¹⁷⁴ DAR JU 5. Korm. ir. Eln. ir. 1470.eln./1915.

¹⁷⁵ Budapesti Hírlap. 1885. január 6.

részben pótolhattak. (Karaman 1974) Nem véletlen, hogy a korszakban az országgyűlések egyik visszatérő témája a szabadhajózás fejlesztése és támogatása képezte.

Az autonóm mozgalom párttá szerveződése és Michele Maylender megválasztásai pontosan ennek a folyamatnak a kereteibe illeszkednek belek és kizárólag ebben a kontextusban nyernek értelmet. Maylender podestáságával egy új korszak vette kezdetét, melyet már Batthyány Lajos kormányzó hirtelen távozása is előrevetített. Az egyre agresszívabb központosító és magyarosító törekvésekre 1897-ben a Maylender vezette képviselőtestület önmaga feloszlatásával felelt, az ismételt választások alkalmával az 1901-ig a még négy ízben megválasztott ex-podestà pedig a(z újonnan bevezetett) magyar törvényekre való eskütételt következetesen megtagadta. Legfőbb érvként a képviselőtestület véleményalkotási jogának figyelmen kívül hagyását, és a fiumei autonómia megsértését hozta fel. A kormány a renitencia következtében kialakuló municipális válságot Vallentsits Antal kinevezésével kívánta orvosolni. (Ordasi 2015, 205)

Talán még Maylender eseténél is rendhagyóbb a bevezetőben „pseudo-podestának” nevezett, a korabeli kormánypárti sajtó által „magyarfalónak” kikiáltott Riccardo Zanella története, aki mögött 1914-ben a Rappresentanza szinte egy emberként sorakozott fel, de Wickenburg István kormányzó szorgalmazására az uralkodó megtagadta a választás megerősítésének legfelsőbb szentesítését. A képviselőtestület a szabadon választott polgármester-állítást korlátozását saját autonómiája megsértéseként értelmezte, s csak Zanella személyes közbenjárására mondott le a Maylender esetében alkalmazott protestálás, vagyis a jelölt újraválasztásának lehetőségéről. Zanellát így a képviselőtestület „Fiume választott, de meg nem erősített” polgármesterévé kiáltotta ki,¹⁷⁶ és a Rappresentanza a pártvezér javaslatára annak bizalmasát, a kormányzó által is elfogadható(bb)nak tartott F.G. Corossacot ruházta fel a podestà méltósággal.¹⁷⁷ Zanella töretlen befolyását jelzi, hogy a világháború alatt és után valódi hősként ünnepelték, majd Gabriele d’Annunzio rezsimének összeomlása után, 1921-ben a Fiumei Szabadállam elnökévé is megválasztották. Igaz, az ellene szervezett puccsok tanúsága szerint a feléje irányuló bizalom addigra már jelentősen megingott a Vátesszel és a Fiumei Olasz Nemzeti Tanáccsal való súrlódásai miatt. (Ballarini 1995, 201-177)

Az ellenpéldát, a viszonylagos nyugodt, jelentősebb összeütközésektől mentes választások alternatíváját Verneda és a Viók szolgáltatják. Verneda a kormány és a lakosság közbizalmát még az 1860-as években nyerte el, mikor Gasparo Matcovich, Antonio Giacich, Paolo Scarpa és Antonio Randich mellett Fiume Magyarországhoz csatlakozása érdekében agitált. A Viók esetében a bizalmat szintén hosszú közéleti tevékenységük alapozta meg, mely eredményeként Francesco Maylender lemondását követően, alelnöki posztját, Antonio parlamenti mandátumát cserélte le a polgármesteri székre.¹⁷⁸ A képviselőtestület, valamint a kormány közti egyensúlyozás viszonylagos sikeres kivitelezésének egyik jele, hogy Francescot 1913-ig folyamatosan újraválasztották. Antonio pedig még a Monarchia összeomlását követően is megtartotta a város „első polgárának” méltóságát. Igaz, 1918. október 29-től már nem podestának, hanem ahogy az Olasz Királyság polgármesterei 1926-ig tették, sindaconak¹⁷⁹ címezte magát. A két „polgármestert” jelölő fogalom közt talán a különbséget az államhoz való lojalításban kell keresni: a jelzett napon a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács kimondta a város Olaszországhoz csatlakozását.

További vizsgálati szempontként merülhet fel, hogy kit hány évesen választottak először polgármesterré. A két „pseudo-podestà” figyelmen kívül hagyva (Vallentsits 69, Zanella 39), a két szélsőértéket Maylender (34) és Corossac (58) jelenti, átlagot számolva pedig 44 év jön ki, amely megerősíteni látszik, hogy a városatyák a jelentős szakmai tapasztalat mellett már

---

¹⁷⁶ Il Popolo. 1914. május 3.

¹⁷⁷ DAR JU 5 Korm. ir. Eln. ir. 177.eln./1914.

¹⁷⁸ DAR JU 5. Korm. ir. Eln. ir. 1470. eln./1915.

¹⁷⁹ Il Giornale. 1918. október 30. Az elnevezés valószínűleg az Olaszország iránti lojalitás kifejezését szolgálta.

állandó egzisztenciával és a közéleti életben való beágyazottsággal rendelkeztek, ez pedig a közbizalom kialakulásában elsődleges tényezőnek tekinthető. Ezzel szemben Maylender feltűnő fiatal kora már a kortársak figyelmét is felkeltette, s így feltételezhető, hogy az ő megválasztását inkább a Ciotta ellen szervezkedő Luigi Ossoinack hathatós anyagi támogatása szavatolta.

A választások mellett természetesen az egyes lemondásoknak is különös jelentősége lehet, és mint általában bármely politikai közegben, nem feltétlen a bevallott indokok álltak egy-egy távozás háttérében. E tekintetben a hét vizsgált személy közül az egyetlen kivételt Vallentsits jelentette, aki feladatának (az állami befolyás biztosítása) elvégzését követően nyíltan a kormány utasítására távozott állásából.¹⁸⁰

Érdeemes megfigyelni, hogy Verneda egészségügyi állapotára, Ciotta hajlott korára hivatkozva mondott le, azonban míg Verneda esetében a konkrét körülmények (egyelőre) nem ismertek, Ciotta távozásának valódi okát alighanem a már tárgyalt belső konfliktusok, így az autonóm mozgalom erősödése, valamint a kormánnyal való kénytelen konfrontálódás lehetősége magyarázza. Szintén sokatmondó a fiumei „szabadságharcos” Maylender esete, aki miután 1901-ben elfogadta Széll Kálmán miniszterelnök feltételeit, hiteltelenné vált saját pártja szemében. A fordulatra az országgyűlési képviselőválasztás alkalmával került sor, mikor az Autonóm Párt egy meghatározó része Riccardo Zanellát léptette fel a hivatalos jelölt és Maylender által is támogatott Batthyány Lajos egykori kormányzó helyett. (Ordasi 2014, 23-34)

A közbizalom megingása még szemléletesebben kimutatható Francesco Vio és F. G. Corossacz lemondásának körülményeiből. Francesco Vio hosszú regnálásának végét alapvetően konformizmusának és az állammal szembeni „megalkuvása” eredményezte, valamint annak, hogy időközben a városi társadalmi és politikai életben jelentős változások következtek be. Az Olaszországban (is) tanult, gyakran irredenta eszmékkel szimpatizáló fiumei ifjúság egyre nagyobb szerepet követelt magának és az Autonóm Párt hamarosan egy számottevő belső ellenzékkal találta szembe magát. Vio pozíciója fokozatosan felőrlődött a két érdekközösség igényei közt, s mikor nem tudta az állami határrendőrség bevezetését megakadályozni, helyzete tarthatatlanná vált. A lemondására a konkrét indokot Fiume korábbi alpolgármestere, az időközben olasz állampolgárságot felvett Icilio Baccich kiutasítása szolgáltatta, kinek eltávolítására az 1903.V. tc-re hivatkozva – a Rappresentanza beleegyezése nélkül – utasította a városi rendőrséget. A képviselőtestület az önkény és a polgármester „szervilizmusa” ellen egy emberként tiltakozott, mely jelentőségét jól mutatja, hogy a felháborodás hatására átmenetileg még a legista és az autonomista tábor is közeledni kezdett egymáshoz. Ezt követően Francesco Vio fokozatosan visszavonult a közélettől, azonban korábbi politikai szerepe miatt az 1945-ös jugoszláv megállásakor mégis menekülni kényszerült. (Samani 1975, 142-143)

A látszólag egységes fellépés F. G. Corossacz-cal „magánakciója” alkalmával is megnyilvánult és a konfliktust a világháborús körülmények még kiélezettebbé tették. A képviselőtestület megkérdése nélkül a podestà a fiumei drágaságra hivatkozva Olaszországból nagymennyiségű élelmiszert és szén hozatott be, mire a városatyák az autonómia megsértése miatt bizalmatlansági határozatot fogadtak el ellene.¹⁸¹ A képviselőtestület (ez esetben helyi viszonyok közt értelmezett) „voto consultivo-ja” azért is érdekes, mert korábban a Bánffy-kormányával szemben folytatott ellenállás során is hasonló kritikákat fogalmaztak meg. Noha látszólag Corossacz intézkedése mindenekelőtt a nagykereskedők és nagyvállalkozók érdekeit sértette, valószínűbb magyarázatnak tűnik, hogy az Autonóm Párt által dominált Rappresentanza az erélytelennek minősített podestà eltávolításával, saját maga kívánta megakadályozni a városi közigazgatás átszervezését s így a

¹⁸⁰ MNL OL K 26. 606. cs. XXV. t. 1904. 471/1904. 471. a. sz.

¹⁸¹ La Bilancia. 1915. március 1.

mind nyilvánvalóbb állami behatolást. Corrossacz a bizalmatlanság ellenére még egy ideig megtartotta hivatalát, mivel a városatyák bojkottálták a Rappresentanza üléseit, a kormányzó feloszlatta a működésképtelen testületet, az új választásokon pedig a kormánypártibb Antonio Vio diadalát segítette elő.¹⁸² Mindazonáltal érdemes megjegyezni, hogy Corrossacz még 1919-ben is viszonylag nagy befolyással rendelkezett és Antonio Vio mellett a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács Végrehajtó Bizottságának egyik vezéregyéniségeként fontos szerepet töltött be. (Massagrande 2014)

Az életpályák elemzésénél önkéntelenül is felvetődik az utódok sorsa és karriere. Bár e tekintetben egyelőre csak szórványos ismeretek állnak rendelkezésre, a feldolgozott forrásokból mégis kitűnik, a polgármesterek gyermekei többnyire a politikai élet helyett más, de ugyancsak magas presztízsű területek felé orientálódtak, voltaképpen a családjuk társadalmi/gazdasági helyzetéhez igazodva. Ciotta lányai elsősorban előnyös házassággal (Ürményi és Meyniernék lettek), ifj. Francesco Corrossacz a konzuli,¹⁸³ Antonio Vio (nagyapai tanácsra) németté vált fia az orvosi hivatás,[12] Vallentsitsé a katonai pálya választásával kívánt boldogulni.[13] A kezdetben hasonlóan alakult ifj. Riccardo (Dino) Zanella élete is, aki előbb apja után meggyőződéses antifasisztaként Romy álnéven harcolt a második világháborúba, majd 1947-ben Bécsbe költözött és immár osztrák állampolgárként, egy kisebb vasmegmunkáló gyár irányításával kezdett foglalkozni. Tragikusabban alakult a sorsa Francesco Vio fiának és Zanella másodszületett gyermekének: Ferruccio Vio 1917-ben fiatalon,¹⁸⁴ tengerészhadapródként, Vittorio Zanella pedig alig két évesen 1924-ben, még a család jugoszláviai száműzetése alatt hunyt el. (Ballarini 1995, 250)

3. Összegzés

Fiume első polgárának a podestà, a polgármester számított, aki a kikötőváros corpus separatum mivoltából és autonómiájából adódóan kiemelt társadalmi státusszal és fizetéssel, valamint széles jogkörrel rendelkezett. Mindazonáltal jogait kizárólag a Rappresentanzával egyetértésben, a városi statútum pontjainak megfelelően gyakorolhatta. A podestà helyzetét különösen érzékennyé tette, hogy ezáltal nemcsak a pártja, a választók és a képviselőtestület, de az állam bizalmát is el kellett nyernie, így a sem város, sem a magyar kormány számára nem lehetett közömbös, hogy ki tölti be a tisztséget. Hivatalának megkezdése (és ezáltal az egész képviselőtestület megalakulása) az uralkodói megerősítéstől függött, amely kiváló kontrolleszközt jelentett a miniszterelnök kezében.

A polgármester legfőbb feladatát a város közigazgatásának vezetése, fejlődésének előmozdítása, valamint a lakosság életszínvonalának emelése képezte, mely a központi kormány szemében kiegészült az állami befolyás támogatásával, illetve a helyi politikai körök szemében Fiume olasz nyelvének és autonómiájának megőrzésével, tiszteletben tartásával és megőrzésével. Az országos és a helyi igények mind látványosabban ütköztek egymással, az állam és a municípium konfliktusában az egyik főszerepet csaknem minden alkalommal a polgármesterek játszották. Ezáltal a méltóság betöltőinek személye az 1890-es évektől egy határozottabb formákat öltő autonomista mozgalom tanulmányozása során megkerülhetetlen.

Noha a kutatás jelen állapotában az általános és megdönthetetlen megállapítások még koraiak, mégis úgy tűnik, a podestà méltóság legfőbb kötelező elemén, vagyis a fiumei illetőségen túl a társadalmi beágyazottság, a viszonylagos anyagi függetlenség, a korábbi közéleti és/ vagy politikai tevékenység, a város kereskedelmi igényeinek és közigazgatásának legalább kielégítő, és a fiumei statútum, valamint az országos törvénykezés alapos ismerete lehetett mérvadó.

¹⁸² DAR JU 5. Korm. ir. Eln. ir. 1470. eln./1915.

¹⁸³ Igazságügyi Közlöny. 1914. p. 603.

¹⁸⁴ La Bilancia. 1917. október 1.

A város multietnikus jellegéből kifolyólag a szigorúan vett etnikai hovatartozás nem tűnik meghatározhatónak, jóllehet a polgármesterek egy része szláv felmenői ellenére is olasznak vallotta magát és Fiume olasz nyelvét és kultúrájának megőrzését emelte programja központjába. A származás kérdése a helyi azonosságtudatban, a fiumano identitásban oldódott fel, s az csak később, nagyjából 1905-től a külső tényezők, főleg az állami befolyás hatására toldott el valamely, elsősorban az olasz irredentizmus irányába. A jelenség elválaszthatatlanul összetartozott az állammal szembeni lojalitás kérdésével, amelyre a végső válasz 1918. október 18-án született: Fiume az önrendelkezés talaján állva, maga kívánt sorsáról határozni.¹⁸⁵ Mindazonáltal úgy tűnik, a dualizmus korában a podesták alapvetően a lokális tudat erősítésében voltak érdekeltek, amely célját és egyben eszközét a kiváltságokra épülő fiumei autonómia képezte, amely egyben az anyagi gyarapodás egyik fontos feltételét is jelentette. Ezt támasztja alá a jogi végzettséggel rendelkező polgármesterek magas száma, valamint a kereskedelmi érdekelttség általánosíthatósága is. Az iskolázottság vizsgálatánál feltűnő, hogy a későbbi polgármesterek nagyobb része felsőfokú tanulmányait a Magyar Királyság egyéb területén, Budapesten és Kolozsváron végezte és így az állam nyelvének ismeretével is rendelkezett. Noha a magyar nyelvtudás nem szerepelt a polgármesterré válás feltételei között, azonban a kormánnyal való kapcsolattartás és az érdekérvényesítés céljából mint kívánt kompetencia egyértelműen megjelent, hiszen a státutum értelmében a legfontosabb ügyekben a podesták is személyesen tárgyalhattak az illetékes miniszterekkel. Mindemelllett az állam nyelvének ismerete az országgyűlésbe való bejutás lehetőségét is megteremtette, amit a polgármesterek többsége a pályafutása valamely szakaszában meg is ragadott. A parlamenti szereplés a későbbi podestái karrier egyik lépcsőfokaként, így akár a lokális hatalom és közbizalom megszerzésének egyik lehetőségeként vagy stratégiájaként is felfogható.

Az elemzett személyek közös vonása, hogy átlagosan negyvennégy éves korukban választották meg őket, mikor már jelentős közéleti és politikai előélettel, a város társadalmi viszonyainak ismeretével és anyagi háttérrel is rendelkeztek. A szociális kapcsolatokat illetően az interetnikus átfedések is jól kimutathatók, melyek igazolják, hogy a személyek egyáltalán nem kirekesztő vagy kizárólagos módon, egyszerre több közösséghez is kötődtek. Ezt bizonyítják az etnikai értelemben vett vegyes, valamint a fiumei elit, különösen az egyes városi képviselők közti rokonságok, belső házasságok. Hasonló jelenség figyelhető meg az egyesületi élet tekintetében is. Így a Circolo Letterario tagság (kiváltképpen kezdetben) cseppet sem állítható szembe a Casino Patriottico, vagy más „magyarszimpatizáns” szervezet rendezvényeinek látogatásával.

A tekintélyes, de a fiumei árviszonyokhoz és reprezentációs feladatok ellátásához képest mégsem eltúlzottan magas polgármesteri jövedelem mellett a podesták mellékjövedelmi forrásai további vizsgálati szempontként merülhetnek fel. Érdekes azonban itt is említeni Ciotta és Corossacz példáját, akiknek bevételei egy meghatározó részét többek közt a hajózási társaságok biztosították.

Mivel a polgármester-választás eredménye elsősorban az adott képviselőtestület összetételétől, így a rivális pártok községi választásokon aratott sikerétől függött, a későbbiekben a választóbázis alaposabb tanulmányozása szintén elengedhetetlen lesz. A kérdés már csak azért is nagy relevanciával bír, mert általa megragadhatóvá válhat, hogy milyen egyéb tényezők befolyásolták a podestà-választások kimenetelét. Noha úgy tűnik, a Rappresentanza élére többnyire a domináns párt vezére került, nem zárható ki az úgynevezett „néma, erős emberek” politikai és anyagi támogatás sem. A legjobb példa erre Luigi Ossoinack esete, aki bár megkérdőjelezhetetlenül az Autonóm Párt legnagyobb pártfőgójának

---

¹⁸⁵ Képviselőházi napló, 1910. XLI. kötet • 1918. július 24–november 16. 1918. október 18.

számított, mégis a háttérben maradva, előbb Maylender, később Zanella támogatása által érvényesítette akarátát.

A podestà-választás másik fontos tényezőjeként a magyar államhoz való viszony, vagyis a mindenkori kormánnyal és a kormányzósággal ápolt kapcsolat említhető. Látható, hogy mikor a képviselőtestület a kormány döntéseiben az autonómia megsértését vélte felfedezni, nemtetszése kifejezéseként vagy szélsőségesebb polgármestert választott meg, vagy akár saját feloszlata által, saját működését is bojkottálta. Ennek egyik csúcspontját az állam törvényeire való podestà eskü megtagadása jelentette. Mindazonáltal a polgármesterállítást az állam is befolyásolhatta: a kormány számára kritikus helyzetben akár a polgármester választásuktól független kinevezésétől sem riadt vissza és elmarasztaló véleménye hangoztatásával még az uralkodó legfőbb megerősítésének megtagadását is elérhette.

A podesták lemondása mögött szintén összetett folyamatok állhattak, melyek azonban nem egyszerűsíthetők le kizárólag a személyi ellentétek, vagy a képviselőtestületen belüli hatalmi változások magyarázatára, jóllehet e tényezők is vitathatatlan részét képezték egy-egy személycserének. Alapvetően mégis az állammal szembeni magatartás és az autonómia védelmezésének képessége tűnik mérvadónak. Ez utóbbi motívum pedig talán pontosan az, amely az egész Fiume-kérdést a maga komplexitásában összefoglalja és valamiféle keretet, viszonyulási pontot (identitást?) ad a fiumei lakosságnak. Éppen ezért semmi csodálkoznivaló nincs abban, hogy a városatyák még a podestának sem bocsátották meg a státútum pontjainak megsértését és/vagy korlátozását.

Összességében megállapítható, hogy a podesták az erősödni kívánó állami befolyás ellenére, hivatásukat kizárólag a politikai szerepet is nyíltan magára vállaló Rappresenranza bizalmát élvezve végezheték, és közös fellépésük egyik nagy eredményeként értékelhető, hogy 1916-ig, az állami rendőrség bevezetéséig, de facto megőrizték autonómiájukat, amely alapján 1918 októberében a már a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács is megkezdhette működését.

Irodalomjegyzék

- [1] Ordasi Ágnes: „A magyar kormány Fiume-politikája a XIX-XX. század fordulóján”. *Natio semper reformanda est. L'Harmattan, Budapest, 2016. pp. 330-342.*
- [2] Ordasi Ágnes: Fiume és az Autonóm Párt. In: Czeferner Dóra és Mikó Alexandra (szerk.): XIII. Országos Grastyán Konferencia előadásai. Pécsi Tudományegyetem Grastyán Endre Szakkollégium. Pécs, 2015. pp. 202-211.
- [3] Ordasi Ágnes: Bombatámadások a fiumei kormányzóság ellen (1913-1914). Kézirat.
- [4] Viviana Car: Antonio Miculian, studioso e ricercatore che ha creato la storiografia della CNI. *La Voce del Popolo. 2007.*
- [5] Amleto Ballarini: *L'Antidannunziano a Fiume.* Riccardo Zanella. Edizioni Itali Svevo, Trieszt, 1995.
- [6] Salvatore Samani: *Dizionario biografico fi umano.* Istituto Tipografico Editoriale. Dolo - Venezia. 1975.
- [7] Ordasi Ágnes: „Pártviszonyok és az 1901-es országgyűlési képviselőválasztás Fiume városában.” *Köztes-Európa. Társadalomtudományi Folyóirat. 2014/2-3.szám (VI. évfolyam 2-3. szám)*
- [8] Ljiliana Avirović: *Le traduzioni della Divina Commedia in croato.*
Letöltve: <https://www.openstarts.units.it/dspace/bitstream/10077/8000/1/Avirovic.pdf>
- [9] Igor Karaman: Fiume város gazdasági fejlődése a dualizmus korában. In: *Századok*108. évf. 1974. 1. szám
- [10] *I verbali del Consiglio Nazionale Italiano di Fiume e del Comitato Direttivo (1918–1920).* Szerk. Danilo Massagrande. Società di Studi Fiumani Archivio Museo storico di Fiume, Róma, 2014.

[11] Erich Vio, dilaniato fra le patrie.

Letöltve: <http://www.editfiume.com/archivio/lavoce/2006/060210/cultura.htm>

[12]Europeana 1914-1918. Aladar von Vallentsits.

Letöltve: <http://www.europeana1914-1918.eu/hu/contributions/19088>

Lektorálta: Dr. Makkai Béla, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem

AZ 1848/49-ES FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC KEZDETLEGES SZAKASZA A TÖRTÉNELMI KÁRPÁTALJA VÁRMEGYÉINEK TÖRTÉNETE TÜKRÉBEN

Paládi Renáta

*Ungvári Nemzeti Egyetem (UNE), Aspiráns Iskola, aspiráns-hallgató
renatapoladi@ukr.net*

Absztrakt

Az 1848/49-es évi forradalom és szabadságharc története – a sok évtizednyi történeti kutatás eredményei mellett – még bőven tartogat munkát a szakma számára. Az események bemutatására összefoglaló jelleggel vállalkozó monográfiák már jórészt elkészültek, az egyes részterületek kutatása azonban még csak kezdeti stádiumban van. Tanulmányom keretein belül jómagam is 1848-49 történetének egy olyan aspektusát igyekszem feltárni, aminek feldolgozása új eredményekkel gazdagíthatja e jelentős korszak szakirodalmát. Vizsgálódásom Magyarország egy jól körülhatárolható régiójának történetének egy részét mutatja be. A történelmi Kárpátalja egykori négy vármegyéjéről van szó, amelyeknek legnagyobb része most Ukrajna és Románia fennhatósága alá tartozik.

Ezen kutatásban arra vállalkozom, hogy a meghatározott kronológiai perióduson belül bemutassam Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék lakosainak, és ugyanakkor sokszor merőben különböző nézeteket valló embereknek reakcióját a forradalom kitörését illetően. Jelen tanulmányt tekintve mondhatom, hogy a témám feltárása során sok saját kezűleg a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban összegyűjtött adatot adok közre. *Kulcsszavak:* forradalom, vármegye, változások, Magyarország, Kárpátalja.

1. Bevezetés

Az 1848/49-al kapcsolatos események vizsgálata Magyarország szélesebb, illetve szűkebb kereteit tekintve már könyvtárnyi mennyiségű szakirodalom közreadását segítette elő. De ezzel koránt sem tekinthető befejezettnek a kutatók nemes munkája. Bár az adott esetben általam is szemügyre vett témakört illetően, a sok évtizednyi történeti kutatás eredményei sok esetben kétségtelenül kézzel foghatóak, a részterületek további kutatása – mint ez esetben a történelmi Kárpátalja területének négy vármegyéje is – még bőven hagy kívánnivalót maga után. Jelen tanulmányban az 1848 márciusától – szeptemberéig való kronológiai perióduson belül az alábbi célok megvalósítására teszek kísérletet:

- a négy történelmi vármegye lakossága reakciójának bemutatása a forradalom kitörését illetően,
- a társadalom- és gazdaságpolitikai változásokat előidéző vívmányok tükrében történt események kibontakozásának elemzése,
- a pesti 12 pont helyi alternatívájának értelmezése,
- valamint a forradalom tavaszi vívmányainak gyakorlati jelentőségének megvilágítása a kutatott területen.

E célok megvalósítása érdekében többnyire a kronológiai és az összehasonlító történeti módszereket, kritikai elemzést, extrapoláció elvét, a statisztikai módszer és rendszerezés elvét valamint az indukció és dedukció metódusait fogom felhasználni.

A korszakot illetően, mondhatni könyvtárnyi anyag áll a rendelkezésünkre összefoglaló munkák valamint monográfiák formájában. Javarást ezekhez magyar nyelven lehet hozzáférni, de van egy kis rész, amely az orosz-ukrán nyelvű historiográfia listáját bővíti. Például említsük legalább ezen történészek műveit: Kolomijec I. (Коломиец И. Г. Очерки по

истории Закарпатья: В 2 т.) [16], Melnikova I. (Мельникова И. Н. Закарпатская Украина в революции 1848 года) [18], Scsur V. (Шур В. І. Нариси історії Виноградівщини) [19]... Mivel jelen kutatásom az események helyi vonatkozásával foglalkozik, így nem célom historiográfiai áttekintést adni 1848-49 teljes szakirodalmáról (ugyanakkor megemlíteném, hogy többek között ilyen áttekintést állított össze Hermann Róbert hadtörténész). Viszont annál inkább említendő az a kicsiny számú munka, ami e négy vármegye történetére irányul. Hogy csak néhányat említsek közülük: Lehoczky Tivadar: Bereg megye és a munkácsi vár 1848/49-ben [11], Fakász Mihály és Fakász János: Északkelet-Magyarország a szabadságharc viharában [9]. Bagu Balázs, Szakáll Mihály és Csatári György neve, akik a helytörténetírás avatott művelőiként jelentették meg könyveiket az 1990-es években. Ezek forrásközléseikkel meg a beregszászi levéltár 48-as fondjainak bemutatásával rendkívül nagy szolgálatot tettek a történelemtudománynak. A legfrissebb munka a történelmi Kárpátalja négy vármegyéjének forradalom korszakát illető témakört tekintve Solymosi József nevéhez fűzhető, aki 2009-ben védte meg ezzel kapcsolatosan disszertációját [13]. Azt viszont le kell szögezni, hogy a forrásanyagai (a fentebb említett, publikáltakon kívül) csak a Budapesten fellelhetőket foglalják magukba. Jelen tanulmányban a téma feltárása során sok saját kezűleg a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban összegyűjtött adatot használok fel.

2. A forradalom kezdeti szakasza és jellemvonásai

Magyarország 19. századi fejlődése – az ipart, mezőgazdaságot, kereskedelmet illetően – oda vezetett, hogy a reformkor beletorkollott a márciusi és az azon túli eseményekbe. Táncsics Mihály szavaival élve ezen nap „nagy napnak” nevezhető, amelynek dicsősége mindörökké ott fog fényleni a magyar történelemben. A forradalom kitörése köztudottan nem volt egyedi jelenség, mivelhogy szerte Európában sorra mentek végbe effajta mozgalmak, egészen Párizstól kezdve. Pont emiatt úgy is ismert ez az időszak, mint a „népek tavasza”. Ugyanakkor a magyarság számára ezen esemény különösen fontos jelentőséggel bír(t). Összehasonlítva az 1848-1849-es szabadságharcot a korábbi, Thököly (1514-es) és Rákóczi (1703-1711-es) szabadságharccal megfigyelhető, hogy míg ezen utóbbiak a periférián kezdődtek és csak fokozatosan gyűrűztek a központ felé, most az események épp fordítva történtek, mivel először az ország központi területei lobbantak lángra (Pest és Pozsony). Ami az olyan határszéli megyéket illeti, mint amilyen a történelmi Kárpátalja vármegyéi is – itt csak jóval később értesültek a forradalom kitöréséről.

A Pesten végbement események híre egyes történészek szerint már március 18-19-én elérte Kárpátalját, amikor is a házak falain és a parkok fáin szerte ki volt aggatva a magyar nemzet követeléseit összefoglaló 12 pont. Ezen utóbbi mindenütt egyöntetű helyeslésre és támogatásra talált [16, 116-118; 17, 41].

3. Nemzetőrség felállítása és helyzete a vármegyékben

Gróf Batthyányi Lajos miniszterelnöknek Pozsonyban 1848. március 17-én kelt rendeletére a rend fenntartása céljából Beregszászban, Munkácson, Mezőváriban, Tarpán, Nagyberegen nemzetőrséget szerveztek. Őrnagyává Eötvös Tamást nevezték ki [8, 61-63]¹⁸⁶

Ugocsa vármegyében március 23-án értesültek a pesti forradalmi eseményekről.

Nagyszőlősen az úgynevezett „ÖRÖKRE NEVEZETES KÖZGYŰLÉS”-t a másodalispán elnökletével számos birtokos, polgár, táblabíró és a tisztikar jelenlétében tartották meg.

Legelőször Egry János és Újhelyi Sándor országgyűlési követek tettek jelentést a Pesten történtekről. Ismertették a 12 pontot, amelyet a közgyűlés is elfogadott [4, 33]. Itt is a megyei

¹⁸⁶ Tiszteletére 1992. július 16-án Beregszászban emléktáblát avattak.

vezetés elsődleges intézkedései közzé tartozott a nemzetőrség felállítása. Május 1-én Batthyány körrendeleteinek értelmében a nemzetőrség összeírása teljes mértékben beindult mind a két, Tiszán-inneni és Tiszán-túli ugoicsai járásban [4, 41]. Az említett terület első nemzetőr összeírásait Újhelyi József, Somogyi Zsigmond és Markocsán Ábrahám végezték (ez a folyamat 1848 nyarán fejeződött be). Ezen összeírók is Battyány utasítása szerint jártak el, mely szerint: „... ott, hol a Nemzet őrség iránt ellenszenv nyilatkozik, az összeírás életbe léptetése megtiltatik s csak olly helyeken végrehajtása hagyatik meg, hol az lelkesedéssel fogadtatik” [4, 55]. Ezen rendelet betartásáról tanúskodik az 1848. június 23-án kelt Nagyszőlősi jelentés a Hadügyminiszterhez: „... miképp az idegen ajkúak között ellenszenv mutatkozván – az összeírás több helység részéről elhagyatott” [5, 8]. Ettől függetlenül 1848 nyarának elején a nemzetőrség létszáma a következőképp oszlott meg Ugocsa megye településein: Nagyszőlős – 140, Nagy Komját – 101, Nagy Rákócz – 91, Tur Terebes – 187, Fancsika – 61, Sásvár – 84, Szirma – 60, Szőlősvégardó – 72, Kis Kupa – 21, Veresmart – 52, Rakasz – 71, Kis Rákócz – 42, Felső Sárád – 31, Alsó Sárád – 43, Ölyvös – 46, Verbóc – 52, Tisza Keresztúr – 60, Mátyfalva – 48, Fekete Patak – 56, Egres – 56, Felső Karaszló – 36, Rosztoka – 20, Ilonok – 72, Kis Csongova – 26, Nagy Csongova – 51, Magyar Komját – 44, Karácsfalva – 57, Tisza Újhely – 64, Forgolány – 72, Tivadar – 37, Péterfalva – 70, Almás – 81, Nevetlenfalu – 52, Akli – 25, Daboltz – 51, Bábony – 54, Csedrek – 57, Batár – 62, Tamásváralja – 81, Halmi – 64, Gyula – 60, Kökényesd – 81, Szárazpatak – 53, Bocskó – 46, Nagy Tarna – 93, Kis Tarna – 47, Sósújfalu – 46, Rákos Patak – 27, Bábony – 59 [5, 1-14].

A többi falut illetően nincsenek összeírási listák a rendelkezésünkben.

Bereg megye felvidéki járásában lakó nemzetőrök hiteles összeírása (1848) az alábbiak alapján oszlott meg: Nagy Muzsaly – 64, Bene – 51, Sáros Oroszi – 77, Kovászó – 60, Bereg – 210, Kigyós – 34, Beregujfalu – 117, Makaria – 109, Bártháza – 111, Kis Almás – 69, Ramotsaháza – 35, Pisztraháza – 70, Drágabártfalva – 128, Maszárfa – 85, Závidfalva – 106, Kis Lutska – 17, Klastromfalva – 14, Nagy Almás – 68, Sarkad – 47, Fogaras – 24, Nyires falva – 41, Árdánháza – 94, Medentze – 89, Remete – 59, Jalutska – 92, Kövesd – 69, Ilosva – 68, Polyánka – 81, Kisfalud – 91, Bród – 85, Dobroka – 131, Bilke – 177, Misztitze – 160, Lukova – 46, Szajkófalva – 122, Ilontza – 233, Csertész – 65, Deskófalva – 29, Feketepatak – 38, Krajnya Mártinka – 30, Nagy Ábránka – 37, Pap Gyöngyfalva – 2, Kis Ábránka – 26, Iváskófalva – 24, Hátmeg – 83, Szundálfalva – 9, Kelemenfalva – 20, Gálfalva – 5, Tökés – 45, Bábafalva – 36, Kutykafalva – 30, Papfalva – 29, Kis és Nagy Dresztó – 30, Biloszlonovitz – 18, Letzfalva – 31, Czolánfalva – 15, Egreske – 16, Dubrovitz – 7, Repede – 50, Bukovinka – 33, Kutsova – 30, Kendereske – 17, Felső Schönborn – 50, Kustánfalva – 45, Sztánfalva – 73, Sofiafalva – 47, Leányfalva – 69.

Összességében ezen vármegyeyerész nemzetőreinek száma 4273 főt tett ki [8, 89].

Az ugoicsai nemzetőrség a máramarosival karöltve részt vett az erdélyi román ellenállás letörésében. Mivel a 9. hadtest (ami itt a reguláris hadsereget reprezentálta) saját erejével nem volt képes a galíciai határ védelmét biztosítani, ez a feladat a vármegyék nemzetőreire maradt. Így a támadó osztrák, majd később orosz csapatok minden nehézség nélkül kelhettek át a Kárpátok gerincén.

Ung megyében április 21-én ült össze a megyei bizottmány. A megyében 2902 nemzetőr volt (de itt hiányoznak a Csehszlovákiához került nagykaposi és szobranci járás adatai). A beregszászi városi tanács 1848. április 4-én Szeles Gábor elnökletével ülést tartott, amelyen határozat született arról, hogy a 172 főből álló nemzetőrséget 17 tizedre taglalják. A csapat számára Beregszász címerével díszített zászlót varrattak, amelyre a következő szavakat hímezték: „Béke, rend, szabadság” [8, 90-91].

Tehát tömegesen bővültek a nemzetőrök sorai országszerte. Ezt jól szemlélteti például az a statisztikai adat, miszerint egy hónappal az után, hogy megszületett a rendelet a nemzetőrség megalakulásáról, soraiban már 62. 000 embert lehetett számlálni [14, 146].

Ez időben kivált Bereg és Ung vármegyékben 3600 férfi iratkozott be a nemzetőrség soraiba. Ezen 20 és 50 év közötti toborzott férfiakra a határok védelmének kívül az éjjeli őrzéseket is el kellett látniuk, és a közigazgatási épületek elé is az ők soraikból állítottak őrseget [5, 1-30]. Nagyszőlős lakossága összegyűlt a Royal-szálloda előtt. A megjelent nép szívélyesen fogadta a Metternich-kormány bukásának hírére és rögtön reagált a forradalmi hatalmak új hadtestek felállításáról való utasításaira. Scsur László helytörténész adatai szerint Szőlősön, Királyházán, Tiszaújlakon, Péterfalván, Tiszabökényben, Nagy Komjáton és Verbőcön összesen mintegy 350 személy csatlakozott Kossuth hadaihoz [19, 39]. Szerintünk ezen adatok pontatlanok és alábecsülik a valódi tényállást. Az ezen publikációban megjelenített levéltári adatok arra sarkallnak, hogy nagyobb számokban gondolkodjunk a nemzetőrök és később a honvédek önkéntes listáját tekintve. Másrészt, ugyanerre az álláspontra készítenek az egyéb statisztikai adatok szemügyre vétele is.

Bagu Balázs és Szakáll Mihály leírása alapján 1848. július elejére országsszerte a nemzetőrséghez tartozók száma összességében megközelítette a 350-380.000-et. 1848 áprilisának végére Bereg vármegyében a nemzetőrök száma 1180-at tett ki, magában a városban pedig ez a szám 300 főnek tett eleget. Augusztus utójára a Bereg megyei nemzetőrök száma megközelítette a 6000 főt, míg Ugocsa szerte ez az adat 2400 (más adat szerint 3539) önkéntest tett ki [7, 19]. Összegezve ezen adatokat, ugyanakkor figyelembe véve a császári ház hozzáállását a fejleményekhez mind országhatáron belül, mind azon túl, konstatálhatjuk, hogy a fentebb megadott számok jelentősnek mondhatók.

Viszont teljesen másképp alakult a helyzet a nemzetőrség felfegyverzését illetően.

Ezen kérdés mindig napirenden volt. Példa gyanánt említenék egy Ungvárról érkezett 1848 májusában összeállított jelentést, amely elősegíti, hogy elképzeljük a kialakult helyzetet. Itt az áll, hogy a 6000 emberből jó, ha 30-nak van saját fegyvere. Május 26-ai dátummal Bereg megye közgyűlése is fordult a felelős magyar minisztériumhoz azzal a kéréssel, hogy gondoskodjon a nemzetőrök fegyverellátásáról azzal adva nyomatékot ezen szükségnek, hogy a megye a határmentén terül el, így pedig sokkal nagyobb a veszélye az ellenséges erők térségbe való betörésének [9, 15].

A megye lakói jómaguk is igyekeztek javítani a felfegyverkezés mind mennyiségbeli, mind pedig minőségbeli síralmas képén. Augusztus elejére az itt diszlokált 6000 főnyi nemzetőrnek 344 puská, 539 lándzsa és 150 kasza szolgált arzenálul [9, 15]. Jobb, mint semmi, de egyértelmű, hogy az ellenfél reguláris hadtesteinek betörése esetén ilyen felszereléssel a nemzetőrség nem rúghatott volna labdába.

A fentebb említett elvárásokat a nemzetőrség 1848 és még 1849 elején is teljesítette.

De nemsokára egyértelművé vált, hogy az ország biztonsága érdekében többre van szükség, mégpedig a honvédsereg megalakulására, amire a forradalmi hatalmak utasítást is adtak.

Bereg és Ugocsa vármegye lakosai a 10. zászlóalj soraiban szolgáltak, őket a Debreceni, Nagykállói valamint a Nagykárolyi toborzási helyekre irányították. Az első behívás sikerességéről tanúskodik az, hogy már 1848. június 10-re ez a folyamat be volt fejezve [9, 18-20].

Külön csoportot alkottak az önkéntes zsidók. Tanúbizonyosságául ezen utóbbiak az szolgál, hogy 1848 március 30-án Munkácson egyidejűleg 371 római-katolikus hitvallású önkéntessel fel lett iratkozva még 251 zsidó is, bár igaz, hogy a törvényhatalmak nem siettek elismerni ezen utóbbiakat mint honvédeket, mint ahogy azt sem, hogy választási joguk legyen. Maguk részéről a zsidók ki akarták vívni a más nemzetekkel való jogegyenlőséget. A vármegyék tanácsaihoz meg az országgyűléshez is különböző folyamodványokat és petíciókat intéztek, melyekben a magyar minisztériumnak való szolgálati készségükről adtak hangot [1, 1-5]. Tevékenységük végtére is bizonyos fokú sikert eredményezett – bár erős szeparálás keretein belül, – mert legvégül az Országos Honvédelmi Bizottmány 1849. március 1-ei Debrecenben

keltezett utasításával összhangban a zsidók számára is lehetőség nyílt választási jogot kapni illetve honvédek állni is [11, 9].

Még április vége felé a felelős magyar kormány Batthyányival az élen lépéseket tett annak érdekében, hogy az ország különböző váraiban sínylődő politikai foglyok (így a munkácsi várban levők is) szabadon legyenek bocsátva. A foglyok között sínylődtek az 1840- es galíciai felkelés rendezői, akik a lengyel Mazzucchelli-ezred részét képezték [6, 35].

A foglyok között sínylődtek az 1840-es galíciai felkelés rendezői, akik a lengyel Mazzucchelli-ezred részét képezték [6, 35]. F. Laube osztrák várparancsnok nem igyekezett eleget tenni a magyar kormány parancsának. Emiatt egy 60 fős delegáció érkezett a várba Kraloveczky Lászlóval az élen. Végeredményben, engedve a népi tömeg nyomásának az osztrák csapatok 1848. május 2-án kényszerítve voltak a foglyok szabadon bocsátására. A szabad lábba kerültek soraiban volt Auffenberg Norbert, Fávini József, Skibinsky Félix, Scheldenhoffer Károly, Lilpop Gyula, Strádion József stb [11, 16-17]. Auffenberg Norbert a későbbiekben csatlakozott a honvédekhez, a vezetéknévét pedig Ormai-ra magyarosította.

Munkács lakói szívélyes fogadtatásban részesítették a szabadult foglyokat, elszállásolták őket és ünnepséget endeztek a tiszteletükre [11]. A későbbiekben napvilágot látott köszönetnyilvánító levelükben a politikai foglyok mély hálájuknak adtak hangot a városlakók iránt [11, 168-169].

A politikai foglyok felszabadításáról szóló rendelet végrehajtása a vár osztrák parancsnoksága által mérőföldkőnek számító esemény volt, hisz itt voltak őrizet alatt a republikánus összeesküvés résztvevője Martinovics I., Kazinczi F., az Ipsilánti-testvérek, Franz Reida kapitány, amelyik gyilkossági kísérletet hajtott végre II. Ferdinánd császár ellen stb. Sokan a foglyok közül azonban nem élték meg a szabadulást [16, 48].

4. A forradalom eszméjének támogatási formái

A forradalomnak széles rezonánsa volt a vidéki népek körében, amelyek a vármegyék lakosságának 90% tették ki. A lakosság eszmevilága és ez által némileg az álláspontfoglalása is az ez idejű történeteket illetően jól tükröződik a szépirodalomban és a folklórban egyaránt.

Például, a KTÁL-ban meglévő iratok között fennmaradt többek közt ilyen tartalmú dokumentum is: „Ezért, testvéreim, jól vigyázzatok, a szabadságot(okat) elvenni ne hagyjátok” [3, 7]¹⁸⁷. Ugyanakkor a tisztesség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a eszmevilági és néprajzi aspektus mélyreható boncolgatása adott esetben nem célom. A forradalom eszméihez való pozitív hozzáállásról tanúskodik ezen ügy anyagi támogatása a vármegyék lakossága részéről, miről lentebbi táblázat anyagai is tanúskodnak. Itt a teljesség igénye nélkül Ugocsa vármegye néhány településének adatait láthatjuk¹⁸⁸.

---

¹⁸⁷ Saját fordítás.

¹⁸⁸ A számítás a mienk.

**1. táblázat. Anyagi támogatások megnyilvánulásai Ugocsa vármegye területén,
1848 tavasza [3]**

Helység	Adományozók száma, db	Az adomány mivolta
Salánk	139	40 ft 20 krc
Tiszaújlak	195	312 ft 3 krc, 4 db ezüst kést és villát
Egres (Szirma)	10	5 ft 27 krc
Tiszakeresztúr	122	68 ft 59 krc
Fekete Patak	55	57 ft 28 krc, (az erre szánt kukorica és búza eladásából)

Forrás: KTÁL, F. 64., op. 2., jed. hr. 1082.

Az, hogy mennyire hatotta át a forradalom szelleme a vizsgált terület lakosságát, kiváltképp Bereg vármegyét illetően, azt a Sárosroszi községben 1848. június 12-én kelt körlevél példázza. Az itt megfogalmazott 10 pontot eljuttatták a környező falvakba, írástudó emberek kíséretében, akiknek az volt a feladatuk, hogy a forradalom lényegét elmagyarázzák az egyszerű embereknek. A Törzsi József sárosroszi lakos által fogalmazott írás – mivel bizonyos, hogy nem felső sugalmazásra készült, hanem alulról jövő kezdeményezésnek eredménye, – híven tükrözi az ország perifériáján élők problémáit. Lentebb közreadjuk az irat teljes szövegét.

„A szabadság és jogegyenlőség küszöbén állunk, hogy innen beléphessünk oda, hol egyedül a törvények előtt kell meghajolni mindenkinek, hol ember ember fölé egyedül csak a polgári erény a becsületesség emel, szükséges, hogy félretéve minden vallási, nyelvbeli és osztálykülönbséget, minden személyes érdeket vagy részrehajlást, egy szívvel, egy lélekkel fogadjuk el az alább megírandó pontokat, és teljesítsük azok elébe, kik képviselőinkül ajánkoznak” – olvassuk a levélben. A sárosrosziak az alábbi követeléseket fogalmazták meg: A születési osztálykülönbségek végképp szüntessenek meg, ennek következtében meg kell szünni a felső táblának, ezután csak egy tábla marad, melyet kizárólag a nép képviselői alakítanak.

A választási cenzus eltörlése olyan formán, hogy minden férfi, ki húsz évet eléri és szabad állapotban van, azaz nem cseléd, választási joggal bírjon. Az utóbbi országgyűlésen hozott 9. törvénycikk, amely az úrbéri viszonyok megszüntetését tárgyaló törvény, módosíttassék oda, hogy a Mária Terézia urbáriumába beírt telkek mellett a jelenleg jobbájként lévő kúria-telkek is váltság alá essenek és felszabadítottak nyilváníttassanak, s ezek új törvény hazása esetén el ne vétetthessenek.

Az adó kivetése igazságosan történjék.

Az ősiség eltörlésével szabad adás és vétel alá kell esniük az eddigi nemesi birtokoknak...

A regálék mint a szabad iparűzés elnyomói szüntessenek meg.

A lelkészek és a tanárok láttassanak el az állam által.

Azon ausztriai adósságból, amely a volt kormány tudtunk és beleegyezésünk nélkül csinált, egy fillért sem vállalunk el.

A megyei Minisztériumok töröltessenek el és központosítás hozassék be. Oly vidékeken, hol a lakosság nagyobb része nem magyarajkú, oly tisztviselők alkalmaztassanak, kik a magyar nyelven kívül az ott lakó népek nyelvét is jól beszélik.

A sajtó és szólásszabadság oly lábra állíttassék, hogy mindenki politikai véleményét, bárminő légyen is az, szabadon kinyilváníthassa és egyedül az egyes események rágalmozása és becstelenítése légyen fenytendő” [3].

Effajta dokumentum megfogalmazása – Buda-Pesthez vagy Pozsonyhoz viszonyítva mondhatni a „periféria” kellős közepén – lehetetlen, hogy a kutatói szemnek ne keltsen fel érdeklődését. Ezen tíz pontban vázolt körlevél a pesti 12 ponthoz hasonlóan az 1848. március 15-én kitört forradalom követeléseinek összefoglalásul bizonyult a kutatott térséget illetően [12].

Figyelemre méltó a körlevél pontjainak összehasonlítása a pesti „Mit kíván a magyar nemzet” tartalmával. A körlevél keletkezését is tekintve érdekes, hogy azok a programpontok, melyek már teljesítésre jutottak (hogy milyen teljességgel – az más kérdés...), mint például a felelős minisztérium megalakítása, vagy a politikai foglyok szabadon bocsátása (ami Munkácson 1848. május 2-án ment végbe), – már nincsenek feltüntetve. Valamint a pesti program 12-ik pontjának (unió Erdéllyel) tartalmára utaló követelmény a Bereg vármegyei iratban ugyancsak nincs. Ez is bizonyítékul szolgál azt illetően, hogy a két programot tekintve nem pusztán átírásról van szó. Épp ellenkezőleg, a követelések a kutatott terület érdekeit szolgáló szempontokra épültek.

Mint arra már fentebb utalást tettem, Északkelet-Magyarország ezen részén a lakosság közel 90% paraszt volt, és földjeiért a jobbágyság eltörléséig az úrbér különböző formáival fizetett. Épp ezért nem meglepő, hogy a körlevélben megfogalmazott pontok a lakosság ezen részének a különböző jellegű teherviselések megszüntetésére tértek ki. Itt nem csak annak tisztázására való kísérletről van szó, ami az úrbéri és kuriális földviszonyok nem átláthatóságát illetheti, hanem más jellegű kötelezettséget teljesítését is, például az egyház irányában.

Érdekesnek bizonyult a körlevél 9. pontja is, melynek értelmében figyelmet kellett szentelni annak, hogy a különböző hivatalokat betöltő emberek beszéljék a magyarokon kívül az ottani lakosok által használt nyelv(ek)et is. Kárpátalja területét tekintve ez már azon időben is aktuális téma volt, hisz a térség nemzetiségi és nyelvi szempontból sosem volt homogén [10]. Véleményünk szerint ebben a tekintetben a sárosorosi program minőségében túl is szárnyalta az akkori forradalmi Magyarország nemzetiségi politikáját, amely köztudottan a forradalom bukásának egyik okaként tudható be [15, 89].

Mint ahogy a pesti programban, majd később az áprilisi törvények keretein belül ratifikált sajtószabadság és censura eltörlése kérdésének volt helye a sárosorosi körlevélben is. Érdekes megjegyezni, hogy ezen utóbbinak a szólásszabadsággal foglalkozó 10. pontjában sokkal célratörőbben van kifejtve a folyamodók kérése, és mindemellett a Személy erkölcsi felelősségére is van kitérés. Sőt, ha belegondolunk a szemügyre vett dokumentum pontjai az idő múltával sem veszítette el aktualitásukat.

Összegzésül a fentiek alapján elmondható, hogy a pesti események vízhangja érezhető volt a történelmi Kárpátalja területén is. A forradalmi eszmékhez való pozitív viszonyulás a lakosság azon reményeivel köthető össze, hogy a két fő megoldásra váró kérdés – a nemzeti meg a szociális (a földbirtoklással kapcsolatosan) – a munkásember javára lesz megoldva.

Irodalomjegyzék

- [1] Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL, Державний архів Закарпатської області), F. 4., op. 11, jegy. hr.454.
- [2] KTÁL, F. 10., op. 3, jegy. hr.1032.
- [3] KTÁL, F. 64., op. 2, jegy. hr.1082.
- [4] KTÁL, F. 674., op. 7., jegy. hr. 124.
- [5] KTÁL, F. 674., op. 12, jegy. hr.1872.
- [6] Bagu, B.,Fakász, M.,dr. Deák, F.: Tanulmányok az 1848/49-es szabadságharcból Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyékben. Ungvár – Budapest: Intermix. 1999.
- [7] Bagu, B.,Szakáll, M.: A szabadságharc nemzetőrei. Ungvár–Budapest. 1994.
- [8] Csatáry, Gy: Szabadságharc a végeken. Anno 1848 – 1849. Ungvár. 1999.
- [9] Fakász, M.,Fakász, J.: Északkelet–Magyarország a szabadságharc viharában. Munkács. 2002.
- [10] Fényes, E.: Magyarország leírása. I. kötet. Pest. 1847.
- [11] Lehoczky, T.: Bereg megye és a munkácsi vár 1848-49-ben. Munkács. 1899.
- [12] Romsics, I. (szerk.): Magyarország története. Budapest: Akadémiai Kiadó. 2011.
- [13] Solymosi, J.: Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848 – 1849-ben (Az Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyék területén történt események). Budapest. 2009.
- [14] Spira, Gy.: Kossuth Lajos forradalmi szövetsége a radikális baloldallal és a népi tömegekkel. In Kossuth Emlékkönyv, II. Köt. Budapest. 1952.
- [15] Кашка, М.: Етнополітичний розвиток та соціальні реалії на Закарпатті (середина XVIII ст. – 1867 р.). Ужгород: Інватор. 2013.
- [16] Коломиец, И.: Очерки по истории Закарпатья: В 2 т., т. 2. Томск. 1959.
- [17] Магочій, П.-Р.: Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 –1948). Ужгород. 1994.
- [18] Мельникова, И. Н. Закарпатская Украина в революции 1848 года. Пряшев. 1952.
- [19] Щур, В.: Нариси історії Севлющини.Ужгород. 2004.

Lektorálta: Prof. Dr. Mándrik Iván, tanszékvezető, egyetemi tanár, Ungvári Nemzeti Egyetem

„DELIBERATUM EST...” ÍTÉLETHOZATAL ÉS BÜNTETÉSEK DEBRECENBEN A 17–18. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Papp Rita

*Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
papprita1988@freemail.hu*

Absztrakt

Dolgozatomban a címben megadott időszak bírászkodását vizsgálom Debrecen idevonatkozó magisztrátusi jegyzőkönyvei alapján. E jegyzőkönyvek, s a hozzájuk kapcsolódó büntető-törvénytörvényeségi jegyzőkönyvek bővelkednek a peranyagokban, így számos érdekes esetet ismerhet meg belőlük a kutató.

Debrecen már viszonylag korán maga bírászkodott a lakosai felett. Ezt a kiváltságot még I. Lajostól nyerte el. A városban – a többi feudális kori városhoz hasonlóan – nem alakult ki önálló bírósági szervezet, ehelyett a szenátus, a kistanács kezében volt a bírászkodás joga. Ez a kistanács a főbíróval együtt 13 tagú volt, s amellett, hogy a hatáskörébe tartozott az igazságszolgáltatás, még számos egyéb feladatot is ellátott.

A kora újkori igazságszolgáltatással, bűncselekményekkel már többen is foglalkoztak. Érdeemes kiemelni például M. Antalóczy Ildikó, Bónis György, Kállay István vagy Hajdu Lajos idevonatkozó kutatásait.

Dolgozatomban elsősorban azt mutatom be, hogyan jutottak el a korabeli debreceniek egy-egy ítélet meghozatalához, milyen tényezők befolyásolhatták őket ebben, például mekkora szerepe volt a tanúknak, vagy mennyire vették figyelembe az enyhítő és súlyosbító körülményeket a büntetések kiszabása során.

A vizsgált időszakban egyre inkább előtérbe került a nyomozóelvű (inkvizitórius) eljárási rendszer a korábbi vádelvűvel (akkuzatórius) szemben, így a nyomozás, a vizsgálat, a bizonyítékgyűjtés is egyre fontosabb részét képezte az eljárásnak. Ki kell emelnünk az ügyvédek és az ügyész munkáját, valamint az olyan szakértő tanúk szerepét, mint a bába és a borbély.

Úgy gondolom, hogy a téma nagyon izgalmas, és részletesebb bemutatása hozzájárulhat a korabeli emberek mindennapjainak, gondolkodásmódjának, valamint a korabeli viszonyok alaposabb megismeréséhez.

Kulcsszavak: Debrecen, kora újkor, bírászkodás.

1. Bevezetés

Jelen dolgozatban Debrecen városának 17. század végi, 18. század eleji – még pontosabban az 1693 és 1715 közötti – bírászkodását mutatom be, korabeli példákkal színesítve és közelebb hozva azt az olvasóhoz. Elsősorban azt vizsgálom, hogyan jutottak el a korabeli debreceniek egy-egy ítélet meghozatalához, milyen tényezők befolyásolhatták őket ebben, például mekkora szerepe volt a tanúknak az ügyek felderítésében, vagy mennyire vették figyelembe az esetleges enyhítő és súlyosbító körülményeket a büntetések kiszabása során. Ehhez először röviden felvázolom a perek menetét és szereplőit, valamint néhány bűncselekmény típus példáján keresztül bemutatom, milyen ítéletek születtek a vizsgált időszakban.

A kora újkori igazságszolgáltatással, bűncselekményekkel már többen is foglalkoztak. Az 1960-as évek elején jelent meg Bónis György Buda és Pest török kiűzése utáni bírósági gyakorlatával foglalkozó munkája, mely, sok más mellett, a Praxis Criminalis szerepét

mutatja be a büntető eljárásban.¹⁸⁹ Szintén alaplíműnek számít a témában Kállay István városi bíraskodásról szóló műve, amelyben a szerző főként fehérvári példákon keresztül mutatja be az 1686 és 1848 közötti városi joggyakorlat, bíraskodás legfőbb vonásait.¹⁹⁰ A rabtabellák felhasználásával az egész ország területéről hoz példákat Hajdu Lajos monográfiájában, amelyben a 18. század utolsó harmadának büntetéstörténetét tárja fel.¹⁹¹ Mindenképpen ki kell emelnünk M. Antalóczy Ildikó kutatásait is, aki Debrecen 18. század közepi idevonatkozó anyagát dolgozta fel, különös tekintettel a perek szereplőire. Kutatásából több tanulmány mellett monográfia is született, amely igen nagy segítséget nyújt a téma kutatásához.¹⁹² De érdemes megemlítenünk Béres András nevét is, aki az 1980-as években hívta fel a kutatók figyelmét a perekhez tartozó tanúvallomások forrásértékére, számos vizsgálati szempontot is említve munkájában.¹⁹³

Forrásként elsősorban a város magisztrátusi jegyzőkönyveit és a büntető-törvényszéki jegyzőkönyvek anyagát használtam. Előbbiek tartalmazzák magukat a pereket, valamint számos hasznos és érdekes információt a városvezetés és a lakosság különféle bűnesetekhez való hozzáállásáról, a perek menetéről, vagy például az ügyvédek tevékenységéről. Utóbbiak pedig a perekhez tartozó tanúvallomásokat őrizték meg számunkra, amelyek szintén nagyon izgalmasak és a kutatásunk szempontjából rendkívül hasznosak.

2. Debrecen bíraskodása

Debrecenben – a többi feudális kori városhoz hasonlóan – nem alakult ki önálló bírósági szervezet, ehelyett a szenátus, a kistanács kezében volt a bíraskodás joga, melyet az ún. választott hites közönség (*electa iurata communitas*), vagyis a képviselő nagytanács választott. A kistanács a főbíróval együtt összesen 13 tagú volt, s amellett, hogy a hatáskörébe tartozott az igazságszolgáltatás, még számos egyéb feladatot is ellátott. Ilyen volt például a közigazgatás irányítása, a várospolitikai intézése, a vagyonkezelés, a vásári bíraskodás, kereskedelmi szabályzatok kiadása, a tisztviselők választása, stb. A tanácsai törvényszéket a „sedria” (*sedes iudiciaria*) kifejezés takarta, amely korábban a testület tanácskozási fórumát jelentette. Tagjai a szenátorok közül kerültek ki, de ekkoriban még nem voltak állandó beosztott emberek, csupán rövid ideig, olykor néhány ügy elintézésének erejéig bíztak meg szenátorokat. A bírói szék, mint állandó szervezet majd csak később jött létre. A sedria üléseit a főbíró, esetleg az első szenátor vezette, egy beosztott jegyző pedig az írásbeli munkák ellátásáért felelt. A 17. század végén a kevésbé jelentős polgári vagy büntetőügyek tárgyalására szolgált a „sedes minor”, a Debrecen egészét érintő anyagi visszaéléseket pedig rendkívüli törvényszéken tárgyalták. Ez utóbbin az egész tanács jelen volt.¹⁹⁴

---

¹⁸⁹ BÓNIS GYÖRGY: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után (1686–1708)*. Budapest várostörténeti monográfiái 23. Budapest, 1962.

¹⁹⁰ KÁLLAY ISTVÁN: *Városi bíraskodás Magyarországon 1686–1848*. Budapest, 1996.

¹⁹¹ HAJDU LAJOS: *Büntetés és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Budapest, 1985.

¹⁹² M. ANTALÓCZY ILDIKÓ: *Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. század közepén*. Debrecen, Csokonai, cop. 2001.

¹⁹³ BÉRES ANDRÁS: *Debrecen város fekete könyve helytörténeti forrásértéke*. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XIII. Debrecen, 1986. 153–165.

¹⁹⁴ KOMORÓCZY GYÖRGY: *A városigazgatás 1693–1716 között*. In: Debrecen története. 2. kötet. Szerk. Rác István. Debrecen, 1981. 216–224. 219–220., M. ANTALÓCZY, 2001. 54–55., Vö. KÁLLAY, i. m. 67–71., STIPTA ISTVÁN: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1998. 72–73.

2.1. A büntetőperек menete¹⁹⁵

A bűnvádi eljárás kezdetének az a pillanat volt tekinthető, amikor a hatóság tudomást szerzett a bűncselekményről. Ez többféle módon is megtörténhetett. M. Antalóczy Ildikó szerint a leggyakrabban hír, panasz vagy feljelentés útján, de többször előfordult, hogy az elkövető adta fel saját magát. Ez enyhítő körülménynek számított.¹⁹⁶ Az általam vizsgált forrásokban is számos ilyen esettel találkoztam. A paráznasággal vádolt Dombrádi Erzsébet is azért kapott viszonylag enyhe büntetést 1701-ben, mert „szabad akarattya szerint jött elő”.¹⁹⁷

Miután megbizonyosodtak a bűncselekmény elkövetéséről, a feltételezett tettet le kellett tartóztatni, majd ez után az előkészítő szakasz után következett a második rész, a nyomozási és vizsgálati szakasz. Itt került sor a gyanúsítottak és a tanúk kihallgatására, vallomásuk jegyzőkönyvbe vételére, a szembesítésre, a helyszíni szemlére, esetleg különböző szakértői vélemények (pl. borbélyoké, bábáké) beszerzésére. A gyanúsítottakat és a tanúkat is előre meghatározott kérdőpontok alapján hallgatták ki.¹⁹⁸

A tanúk, valamint a tanult emberek bizonyágtételének jelentőségét szeretném néhány példával érzékeltetni. Az első, ami eszünkbe juthat ezzel kapcsolatban, hogy segíthettek bizonyítani egy vádlott bűnösségét. A legtöbb esetben ez valóban így történt. A gyanúsítottak sokszor tagadtak, azonban az alapos nyomozásnak és a tanúk részletes kihallgatásának köszönhetően fény derült az igazságra. Borbélyok segítettek felderíteni egy rablógyilkosságot például 1704 augusztusában. Bangó János és Oláh János ellen az volt a vád, hogy rátámadtak egy Tót István nevű férfira, és elvitték a lovát. Így írnak a jegyzőkönyvben: „Lováruul leverték, fejét puskával betörték, azon puskát belé is csapontották”.¹⁹⁹ Az áldozat leesett a lováról, s az állat megtaposta őt. Tót István az ügy első tárgyalásakor nagyon rossz állapotban ugyan, de még életben volt. A következő tárgyalás előtt azonban belehalt sérüléseibe. Bangó János magát a cselekedetet – a támadást és a rablást – nem tagadta, de kitartott amellett, hogy nem okoztak halálos sebet. A szenátorok arra jutottak, hogy „constál tolvajsága, a' mint maga is vallya. Hogy gyilkossága is világossabb legyen, a' borbélyok recognoscállják a' seb állapotját”.²⁰⁰ Ők meg is állapították, hogy a férfi a rablótámadásban szerzett sebbe halt bele, amelynek eredményeképpen a vádlottakat akasztásra ítélték.²⁰¹ Csonka Juditra is halálos ítéletet szabott ki a bíróság 1708 májusában. A lánynak azért kellett meghalnia, mert bebizonyosodott, hogy hajadon léte teherbe esett, s ami még súlyosabb, „született gyermekét gazdájá[na]k árnyékszékiben vetette, s megölte”.²⁰² Bűnösségét többek között egy bábaasszony is igazolta azzal, hogy megállapította, a csecsemő egészségesen jött világra, így cáfolva Csonka Judit azon állítását, miszerint elvesztette gyermekét.²⁰³

Nem csak a szakértő tanúk véleménye bírt döntő befolyással. A legtöbb per során a szem-, és fültanúké volt a főszerep, akik olykor a vádlott ártatlanságát igazolták. Nagyon érdekes például Bosó András esete, aki egy Kovács Andrásné nevű asszonyt fogott perbe 1702 decemberében rágalmazás és testi sértés miatt. Állítása szerint az asszony igazságtalanul

¹⁹⁵ Fontos megjegyeznünk, hogy a vizsgált időszakban még nem váltak el egymástól élesen a büntető és a polgári perek. Ezeket majd csak 1726-tól kezdik külön vezetni. M. ANTALÓCZY ILDIKÓ: *A blaszfémia és más vallásellenes bűncselekmények Debrecenben a XVIII. század közepén. I. rész.* In: HBMLÉ, 1996. 23. sz. 67–90. 76., KÁLLAY, i. m. 115.

¹⁹⁶ M. ANTALÓCZY, 2001. 67.

¹⁹⁷ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 104. 1701. ápr. 14.

¹⁹⁸ M. ANTALÓCZY, 2001. 67.

¹⁹⁹ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 820–821. 1704. aug. 18.

²⁰⁰ Uo. 822–824. 1704. aug. 25.

²⁰¹ MNL HBML IV. A. 1018./e. 2. k. 615–616. 1704. aug. 28., MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 830. 1704. szept. 8. Az orvosi szemle jelentőségét felismerve a helytartótanács 1726-ban kötelezővé tette az orvosi vizsgálatot a gyilkossági ügyek felderítésekor. L. KÁLLAY, i. m. 127.

²⁰² MNL HBML IV. A. 1011./a. 27. k. 389. 1708. máj. 5.

²⁰³ Uo. 393. 1708. máj. 14.

tolvajnak nevezte, mocskolta, és megtámadta egy szénvonóval.²⁰⁴ A férfi tanúi azonban nem elég, hogy semmi terhelővel nem szolgáltak az asszony ellen, még azt is állították, hogy hallották a férfi szájából, hogy tényleg ő lopta el és ette meg a vádlott egyik tyúkját.²⁰⁵ Ebben az esetben tehát a tanúk büntetlenségét is igazoltak. Végül Bosónak 100 forintot kellett fizetnie, amiért indokolatlanul pereskedett, az asszonyt pedig felmentették.²⁰⁶

A tanúknak kötelező volt megjelenni. Ha ezt elmulasztották, az büntetést is vonhatott maga után, hiszen az 1649:19. tc. szerint a városoknak jogában állt a törvényes tanúvallatások alkalmazása, s minden polgár köteles volt a valóságról tanúságot tenni. Szerepük olyannyira meghatározó volt, hogy meg nem jelenésük vagy új tanúk idézése esetén gyakran a tárgyalást is elhalasztották. A bíróság csak azt tekintette teljes értékű tanúnak, aki nem csak hallomásból ismerte a cselekményt, hanem szem- vagy fültanúja is volt annak. Természetesen a bizonyításhoz egy tanú nem volt elegendő, legalább két egybehangzó vallomásra volt szükség.²⁰⁷ Elmondható, hogy tanúvallomások nélkül – ha a vádlott tagadott – lehetetlen lett volna lezárni a büntetőpereket, elrendezni a polgárok pereskedéseit. Lehetek ugyan tárgyi bizonyítékok, melyek segítettek a nyomozást, azonban akkor sem lehetett minden kérdést megválaszolni a tanúvallomások nélkül.²⁰⁸ A gyilkossággal vádolt Gulácsi István esetében például ez a tárgyi bizonyíték egy véres kard volt, ám az ő elítéléséhez is szükség volt a terhelő vallomásokra. A férfi azt állította, hogy áldozata – egy Keresztszegi Mihály nevű ifjú – volt az, aki rátámadt, és ő csupán önvédelemből cselekedett.²⁰⁹ Ezt a történetet kellett cáfolnia az ügyésznek, ami a tanúk segítségével sikerült is, s Gulácsit végül fejvesztésre ítélték.²¹⁰

Az eljárásnak egyre inkább fontos jellemzője volt a nyomozás, a bizonyítékgyűjtés, ugyanis egyre inkább előtérbe került a nyomozóelví (inkvizitórius) eljárási rendszer a korábbi vádelvível (akkuzatórius) szemben.²¹¹

A következő, törvényszéki szakasz a perfelvétellel (levata) indult, majd az esetleírás, vádirat felolvasása következett. A kisebb ügyekben ezek hiányoztak, s csupán szóban ismertették a vádat, s a vádlott is ugyanígy védekezett. Beismerő vallomás esetén a bíróság rendszerint azonnal meghozta ítéletét, a jegyző pedig röviden összefoglalta a jegyzőkönyvben a tárgyalás menetét. Ha viszont a vádlott nem ismerte el a bűnösségét, s nem állt rendelkezésre elegendő bizonyíték, akkor elhúzódott a per. Ilyenkor a bíróság elrendelte a további bizonyítást, valamint súlyosabb bűncselekmények esetén a tortúrát is.²¹² A jegyzőkönyvekben többször olvashatunk „*a tüzes fogóval való megfogdosás*” elrendeléséről.²¹³ A lopással vádolt Megyeri Mihály ügyében pedig úgy határoztak, hogy a férfi „*tüzes fogóval megijesztetvén examináltassék*”.²¹⁴

A végső, érdemi ítéletet gyakran a III. Ferdinánd által szentesített büntetőtörvénykönyv, a Praxis Criminalis alapján hozták meg. A magisztrátusi jegyzőkönyvekben gyakran utalnak még a Hármaskönyvre, illetve Kitionich János „Directio Methodicájára” is, amelyet Kállay

²⁰⁴ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 473. 1702. dec. 16.

²⁰⁵ MNL HBML IV. A. 1018./e. 2. k. 530–531. 1702. dec. 16.

²⁰⁶ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 541. 1703. márc. 5.

²⁰⁷ KÁLLAY, i. m. 129–131.

²⁰⁸ Ezt a gondolatot az is erősíti, hogy Kállay szerint ugyan összegyűjtötték a korszakban a bűnjeleket a vizsgálat során, ám erre nem helyeztek nagy súlyt. L. KÁLLAY, i. m. 125.

²⁰⁹ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 849. 1704. nov. 20.

²¹⁰ Uo. 858–859. 1704. dec. 8.

²¹¹ M. ANTALÓCZY, 2001. 64. Kállay szerint azonban e két büntetőperi forma még keveredett a vizsgált időszakban annak megfelelően, ahogyan fogalmaz, „hogy a bíróság maga sem tudta a megfelelő formát kiválasztani”. L. KÁLLAY, i. m. 115.

²¹² M. ANTALÓCZY, 2001. 79–80. A tortúrára l. bővebben uo. 81–84.

²¹³ L. pl. MNL HBML IV. A. 1011./a. 27. k. 267. 1707. szept. 5.

²¹⁴ MNL HBML IV. A. 1011./a. 24. k. 657. 1700. márc. 8.

István szerint a török utáni idők jogi gyakorlatában „bibliaként” használtak.²¹⁵ Valamint többször találkozunk azzal is, hogy a szenátorok „a régi szokásra”, „a város praxisára” hivatkoznak.²¹⁶ Gyakori volt az Isten és az ország törvényeire való hivatkozás is.²¹⁷ Végül a jogorvoslat és a végrehajtás következett.²¹⁸

2.2. A perek szereplői

A pereknek két főszereplője volt, a felperes (actor) és az alperes (incattus). Fentebb már említésre került az ügyész. A büntetőügyek nagy részében ő, vagyis a város fiskálisa volt a felperes. Ezt a jegyzőkönyvekben ki is emelték a „*causa fiscalis*” (gyakran „*causa fisci*”) megjelöléssel.²¹⁹ Szerepét jól érzékelteti egy 1698. januári bejegyzés, miszerint „*Albisi Ferencz fiscalis procur[ator] betegsége miatt a' törvényszéknek el kellett múlni*”.²²⁰ Az ügyész távolmaradása esetén tehát, érthető módon, elhalasztották a tárgyalásokat. Albisi, „*ki sok időktől fogva procurátorságot viselt*”, 1686-tól egészen 1706-ban bekövetkezett haláláig volt Debrecen fiskálisa.²²¹ Az ügyészi hivatalban Szenttamási István követte, aki szintén évek óta tevékenykedett már ügyvédként a városban.²²²

A városlakók általában saját magukat képviselték, de volt másra is lehetőség. A felperes helyett vihette az ügyet a felhatalmazott (plenipotentarius) is. Ezzel gyakran találkozhatunk a vizsgált jegyzőkönyvekben.²²³ De nem csak a felperesnek lehetett felhatalmazottja. Bónis Mihályt például adósság miatt perelték, s ő fiát, Bónis Mihályt jelölte meg plenipotentariusának.²²⁴ Az alperest (de sok esetben a felperest is) sokszor képviselte prókátor (procurator), vagyis ügyvéd is. A vizsgált időszak jegyzőkönyvi bejegyzéseit olvasva sokáig csupán három ügyvéddel találkozunk. A már említett Albisi Ferencsel és Szenttamási Istvánnal, valamint Eszenyi Jánossal.²²⁵ 1708-ban jelenik meg Maróthi György is mint prókátor,²²⁶ majd 1710-ben Fogarasi Mihály gyarapította tovább ezt a táborot.²²⁷ 1713-ban csatlakozott hozzájuk Tolnai István,²²⁸ majd 1715-ben Budaházi Ferenc is.²²⁹ De például ugyanez év novemberéből olvashatjuk azt is, hogy „*Pathai István instálván, hogy az szék színen corporale juramentumot letévén, engedtéssék meg procuratoralis functiója*”, amely kérését a szenátus nem tagadta meg, engedélyezve, hogy „*több procuratorok mellett*

²¹⁵ KÁLLAY, i. m. 90.

²¹⁶ L. pl. MNL HBML IV. A. 1011./a. 27. k. 722. 1710. júl. 7.

²¹⁷ L. pl. MNL HBML IV. A. 1011./a. 24. k. 671. 1700. márc. 18. Vö. KÁLLAY, i. m. 138. M. ANTALÓCZY, 2001. 88–89.

²¹⁸ M. ANTALÓCZY, 2001. 90–92.

²¹⁹ L. pl. MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 400. 1702. júl. 10. Vö. M. ANTALÓCZY, 1996. 76. KOMORÓCZY, i. m. 220.

²²⁰ MNL HBML IV. A. 1011./a. 24. k. 186. 1698. jan. 27.

²²¹ MNL HBML IV. A. 1011./a. 27. k. 35. 1706. febr. 8. Szűcs István szerint a 16–17. században még nem ismerték Debrecenben a tiszti ügyészi – mint közvádó – hivatalát. Az első e hivatallal foglalkozó forrásrész pont az az 1686. március 27-i jegyzőkönyvi bejegyzés, amelyben arról írnak, hogy Albisi Ferencet tiszti ügyvédi állomásra alkalmazták. L. SZŰCS ISTVÁN: *Szabad királyi Debreczen történelme II.* Debrecen, 1871. 522.

²²² MNL HBML IV. A. 1011./a. 27. k. 36. 1706. febr. 11. Nagy valószínűséggel Szenttamásit 1715-ben felmentették hivatalából, mert olyan paráznság gyanújába keveredett, amelyet maga sem tagadott. A per részleteire l. MNL HBML IV. A. 1011./a. 28. k. 698–699. 1715. szept. 28.

²²³ L. pl. MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 228. 1701. okt. 31.

²²⁴ MNL HBML IV. A. 1011./a. 28. k. 431. 1714. nov. 12.

²²⁵ Eszenyire l. pl. MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 619. 1703. jún. 18.

²²⁶ MNL HBML IV. A. 1011./a. 27. k. 418–419. 1708. jún. 30. 1709-ben az ügyvédek felsorolásánál is megtaláljuk a nevét. Uo. 549. 1709. jan. 2.

²²⁷ Uo. 723. 1710. júl. 7. Érdekes, hogy Fogarasival a továbbiakban nem találkozunk a vizsgált forrásokban. Neve már 1711-ben sem szerepel az ügyvédek felsorolásánál. Uo. 788. 1711. jan. 2.

²²⁸ MNL HBML IV. A. 1011./a. 28. k. 193. 1713. márc. 20.

²²⁹ Uo. 732. 1715. nov. 11.

naponként tanulván, tempore hitit leteheti”.²³⁰ Tevékenységükre nagy szükség volt, hiszen ha megnézzük a forrásokat, az ügyvédek a perek jó részében részt vettek, mégis meg kell említenünk, hogy a peres felek nem voltak mindig megelégedve velük. Előfordult, hogy olyan sok panasz volt rájuk, hogy azzal már a szenátusnak is foglalkoznia kellett. 1714 márciusában például azt elégették meg a pereskedők, hogy a prókátorok hiányzásai, távollétei miatt „*causáik esztendeig is prorogáltatnak és proteláltatnak*”.²³¹

Többször találkozunk a jegyzőkönyvekben kezessel is. Az ő feladata volt, hogy kezességet vállaljon valamelyik fél perbeli működéséért. Vagyis az ő felelőssége volt, hogy a gyanúsított megjelenjen a törvényszéken a kívánt napon, illetve, ha ez nem történt meg, akkor neki kellett kifizetnie helyette a bírságot. Nem lehetett mindig kezest állítani. Főbenjáró bűnök esetében ez nem volt megengedett.²³² Egyszer-egyszer azonban kivételt tettek a szenátorok. Makai Istvánt tolvajlással és gyilkossággal vádolták 1697-ben – utóbbi főbenjáró cselekedet volt –, ám „*minthogy a' törvény letéttetett, és a' dolgok is villongób[an] vadnak, Monori Pál, Varga János, Egei István, Szabó Márton és Oláh Ferencz kezességeken elbocsáttatik sub vinculo f. 500, hogy törvénnre sistállják*”.²³³

3. Ítéletek, büntetések

A perek menetének és szereplőinek rövid összefoglalása után a teljesség igénye nélkül vizsgáljuk meg, milyen következményei voltak a különféle büntettek elkövetésének a korabeli Debrecenben.

3.1. Emberölés

Elsőként nézzük a legsúlyosabb büntényt, az emberölést. A többi bűncselekményhez képest igen ritka jelenségről beszélhetünk. Ugyan a korszakban nem mindig tettek különbséget a szándékos, a hirtelen felindulásból vagy a véletlenül elkövetett emberölés között, Debrecenben azt látjuk, hogy létezett egyfajta megkülönböztetés.²³⁴ Nem meglepő módon azokat, akiknél bebizonyosodott a szándékos emberölés, halálra ítélték, ám azok, akik nem akartak gyilkolni, enyhébb büntetést kaptak. A gyilkosokat általában fejesztésre ítélték. Nagyon érdekes a Juhász Kis Mihály és Juhász Kis Péter ellen hozott ítélet. A két férfit azzal vádolták 1706 márciusában, hogy „*mind[en] igaz ok nélkül*” megölték az említett Kis Mihály István nevű bojtárát, s emellett, hogy lefejezésre ítélték őket, még azt is kimondta a bíróság, hogy a kezüket is vágja le a hóhér, méghozzá ugyanazzal a baltával, amellyel áldozatukat megölték.²³⁵ A halálos ítéletek között a fejesztésen kívül találunk még akasztást – ahogyan azt fentebb Bangó János és Oláh János esetében is láttuk –, sőt egy „*meglövöldöztetést*”, vagyis golyó általi halált is. Szénási Palkórol határozták 1703-ban, hogy „*mint nyilvánvaló gyilkos meglövöldöztessék*”, mert társával együtt meggyilkolt egy férfit.²³⁶ A büntársát, Bujdosó Mihályt – bár kimondták, hogy megérdemelte volna a halált – életben hagyták, ám az ő büntetése is igen súlyos volt. „*Esztendeig lánczon tartattassék a' tömlöczben, és minden*

²³⁰ Uo. 764–765. 1715. nov. 30. Ha az ügyvédek a városi bíróság előtt kívántak ügyeket képviselni, Lipót 1694. évi ügyvédi rendtartása értelmében be kellett ott jegyeztetniük magukat. L. KÁLLAY, i. m. 81.

²³¹ MNL HBML IV. A. 1011./a. 28. k. 381. 1714. márc. 6.

²³² KÁLLAY, i. m. 120., SZENDINÉ ORVOS ERZSÉBET: *Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1606–1610*. PhD értekezés, 2005. 56.

²³³ MNL HBML IV. A. 1011./a. 24. k. 97. 1697. júl. 10.

²³⁴ Mátyás 1486. évi törvénye különbséget tett gyilkosság és emberölés között, azonban egy 1563. évi törvényekben ismét elmosódtak ezek a határok, s az éles elhatárolás még a 18. század végéig sem történt meg. L. M. ANTALÓCZY ILDIKÓ: *Az ember élete és testi épsége elleni bűncselekmények Debrecenben a XVIII. század közepén*. In: Történeti Tanulmányok: a Kossuth Lajos Tudományegyetem Történelmi Intézetének kiadványa, 2000. 8. köt. 119–142. 119–120.

²³⁵ MNL HBML IV. A. 1011./a. 27. k. 53–54. 1706. márc. 11., 62–63. 1706. márc. 20.

²³⁶ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 660–664. 1703. szept. 24.

*pénteken száz csapással megverettség, s kiálcsa meg, hogy méltó volt volna halálra mind ez, mind több gonoszágaiért, ha gratia ne[m] járult volna hozzája”.*²³⁷

Hasonló büntetést kapott a következő évben az a Varga György is, aki részegen véletlenül lelőtt egy férfit. Ő többek között azért kerülhette el a halálbüntetést, mert a nyomozás során nem találták nyomát szándékosságnak, s a részegségét is enyhítő körülményként értékelték. De annak is nagy szerepe volt az ítélethozatalban, hogy az áldozat özvegye „*az ellene indított p[ro]cessust letette*”.²³⁸ A férfire Bujdosóhoz hasonlóan egy év tömlőc várt, ám nála nem esik szó láncokról, s a verések száma is jóval kevesebb, mint a fentebb tárgyalt esetről. Míg Bujdosón minden héten százat csapott a hóhér, addig Vargát „csupán” havonta egyszer, a hónap nyolcadik napján verték meg, majd kicsapták Debrecenből.²³⁹ Arról nincs információ, hogy túlélte-e az egy évet, bár Bujdosó esetében ezt elég nehéz elképzelni.

Láttunk már példát arra, hogy borbélyok igazoltak egy gyilkosságot, most ismerjünk meg egy olyan esetet, ahol a vádlott éppen a borbélyok szakvéleményének köszönhetően, hogy elkerülte a halálbüntetést. Ráczy Jánost özvegy Kolosvári Istvánné perelte 1699-ben, mert állítása szerint a férfi megölte a férjét. Az be is bizonyosodott, hogy Ráczy valóban megtámadta őt, azonban a borbélyok jelentéséből kiderült, hogy a halált nem ez okozta, hanem az, hogy az áldozat az őt kezelők „*szavát ne[m] fogadta, tilalma ellen kinn járt, megtiltott, vastag étkeket evett, s hideg vizet ivott*”. Ráadásul egyéb betegség is, „*úgy mint hidegglelés, jött rá és mind haláláig continuálódott*”.²⁴⁰ Mindezekre tekintettel a tanács úgy határozott, hogy Ráczyt keményen verje meg a hóhér, majd proscibáltassék.²⁴¹

3.2. Verekedés, testi sértés

Az emberölésnél jóval több verekedéssel, testi sértéssel találkozunk a vizsgált jegyzőkönyvek anyagában.²⁴² Ezeknél az ügyeknél általában a sértett és nem a fiskális volt a felperes, hiszen a korszakban az effajta támadások többségét – mint kisebb hatalmaskodásokat – a *delicta privata* cselekmények, vagyis a magánbüntettek közé sorolták.²⁴³ Leggyakrabban pénzbüntetést szabott ki a bíróság, melynek összege általában 100 Ft volt, de találkozunk 12 és 50 forintos vérbírsággal is.²⁴⁴ 100 forintot kellett fizetnie 1702-ben Király Tamásnak is, s azt is kikötötték a szenátorok, hogyha nem teszi le ezt az összeget, akkor egy évig vasba verve dolgozzon a város számára.²⁴⁵

Az ilyen perek lefolytatásakor a szenátorok vizsgálták a körülményeket. Például, hogy ki kezdte a verekedést, esetleg történt-e provokáció. Ha szükséges volt, mindkét felet megbüntették. Így történt ez Terge Bálint és Szalontai Szabó János esetében is 1702 végén. Szalontai testi sértés miatt perelte Tergét, azonban kiderült, hogy ő maga provokálta a férfit azzal, hogy többször is jobbágnak nevezte. Ezért a mocskolódásért Szalontait külön is megbüntették, s mivel „*mindketten egymást verték*”, végül mindkét férfinak fizetnie kellett az erőszakért is.²⁴⁶ Nem ez volt az egyetlen olyan per, amely folyamán a vádlott mellett a

²³⁷ Uo.

²³⁸ Uo. 792. 1704. jún. 5., 830. 1704. szept. 8.

²³⁹ Uo.

²⁴⁰ MNL HBML IV. A. 1011./a. 24. k. 446–449. 1699. ápr. 2., 495–496. 1699. jún. 22.

²⁴¹ Uo. Természetesen nem csak a debreceniek vették figyelembe az emberölések körülményeit. A fentiekhez hasonló példákat mutat be Kállay István is a néhány évtizeddel későbbi Fehérvár történetéből. L. KÁLLAY, i. m. 202–203.

²⁴² A verekedést és a testi sértést a korabeli joggyakorlatban az választotta el egymástól, hogy a verekedés okozott-e vérzést, sebet, orvosi költségeket. Ha igen, akkor testi sértésről beszéltek. L. KÁLLAY, i. m. 337.

²⁴³ KÁLLAY, i. m. 331.

²⁴⁴ 50 forintra l. MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 59. 1701. febr. 10.

²⁴⁵ Uo. 363. 1702. máj. 20.

²⁴⁶ Uo. 425. 1702. szept. 4., 428–429. 1702. szept. 9. 472. 1702. dec. 16. A tanúvallomásokat l. MNL HBML IV. A. 1018./e. 2. k. 505. 1702. szept. 9., 509–110. 1702. szept. 9.

felperesre is kiszabták a neki járó büntetést. Forgács Györgyöt Szilágyi András hívta perbe 1704-ben testi sértés miatt.²⁴⁷ Forgács önvédelemre hivatkozott, amit tanúkkal is igazolni tudott, ám így is ki kellett fizetnie egy 12 forintos bírságot. Szilágyinak pedig, mivel ő adott okot a verekedésre, 12 csapással kellett bűnhődnie.²⁴⁸

A homagium mellett különféle egyéb költségeket (pl. kezelés költségét, a prókátor díját) is megtéríthették az alperessel.²⁴⁹ Szilágyi Mihályt 1700 decemberében perelte Jona Mihály, mert fejbe verte őt egy görcsös bottal úgy, hogy még a vére is eleredt. Jona azt kívánta, hogy az elkövető ne csak „*in poena potentiae*” fizessen, de térítse meg a sérelmének költségeit, valamint a perre, prókátorra fordított kiadásait is.²⁵⁰ A következő év januárjában ki is mondta a bíróság, hogy Szilágyi „*in poena potentiae, s az A[ctor] sérelmének refusióján convincaltatik*”.²⁵¹

Gyakori büntetés volt még a verés, megcsapatás is, de tömlöcbe zárásról is olvashatunk.²⁵² Turi János büntetéséül például hatvan csapást ítétek meg 1702 szeptemberében, amiért „*lámpás nélkül járván a' váras őrizői fel akarták hozni, az őrizők közül edgyiknek a' kardgyát ki rántván, s hozzájuk csapdosván, széllyel verte, szidalmazta*”.²⁵³

3.3. Lopás

Debrecenben gyakoriak voltak a lopással kapcsolatos bűncselekmények is, ezért a városvezetés igyekezett elrettentő, s olykor megalázó büntetéseket kiszabni az elkövetőkre. Ezek mértéke természetesen összhangban állt az eltulajdonított értékek nagyságával, valamint az elkövetés módjával. A korszakban súlyosbító körülménynek számított, ha valaki éjjel, zárt helyről vagy mezőről zsákmányolt, de az is, ha a gazdájától lopott.²⁵⁴ Ez utóbbira számos példát találunk a vizsgált forrásokban. 1702 márciusában például előfordult, hogy egy napon két ilyen esetet is tárgyaltak.²⁵⁵ Sok olyan bejegyzést olvashatunk a jegyzőkönyvekben, ahol maguk a károsultak szerepelnek felperesként, de ugyanilyen gyakori volt az is, hogy a fiskális képviselte a vádat.²⁵⁶

A tolvajok leggyakoribb büntetése a verés volt. Bányai Gyurkán is tizenkettőt ütöttek furatossal, amiért társával „*egy csomó pénzt ellopott*”.²⁵⁷ A szénatolvaj Kun István büntetése pedig egyértelműen arra szolgált 1701-ben – amellet, hogy tettéért felelnie kellett –, hogy elvegye a lakosok kedvét az effajta cselekedetektől. A deliberatumban ugyanis azt olvashatjuk, hogy „*mivel efféle szénalopás sok esik, mások példájára verje meg az hóhér*”.²⁵⁸ Az elrettentést, s a bűnisméltés elkerülését szolgálhatta az a gyakorlat is, hogy a tolvajokat a hóhér gyakran kivitte az akasztófához, hogy ott hajtsa végre a verést.²⁵⁹ Ennek lehetett visszatartó ereje, hiszen nagyobb értékű lopás, valamint házfelverés esetén a legtöbb esetben valóban akasztás várt az elkövetőre. Ez lett a büntetése annak a Csödör Ferencnek is, aki beismerte, hogy 800 forint összértékű pénzt zsákmányolt 1701-ben a demecseri földről.²⁶⁰

²⁴⁷ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 764. 1704. ápr. 14.

²⁴⁸ Uo. 771. 1704. ápr. 26.

²⁴⁹ BÓNIS, i. m. 268. KÁLLAY, i. m. 337.

²⁵⁰ MNL HBML IV. A. 1011./a. 24. k. 824. 1700. dec. 9.

²⁵¹ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 46–47. 1701. jan. 29.

²⁵² Elzárásra l. pl. MNL HBML IV. A. 1011./a. 28. k. 683. 1715. szept. 16.

²⁵³ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 440. 1702. szept. 25.

²⁵⁴ KÁLLAY, i. m. 240. Érdekes, hogy a század végén ezeknek a „házipapásoknak” megváltozott a megítélése, és enyhítő körülményként értékelték a gazdától való lopást. L. HAJDU, i. m. 204.

²⁵⁵ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 326–327. 1702. márc. 18.

²⁵⁶ Kállay István azt tapasztalta kutatásai során, hogy rendszerint a károsult volt a vádló. L. KÁLLAY, i. m. 238.

²⁵⁷ MNL HBML IV. A. 1011./a. 28. k. 755. 1715. nov. 28.

²⁵⁸ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 28. 1701. jan. 15.

²⁵⁹ L. pl. MNL HBML IV. A. 1011./a. 28. k. 423. 1714. szept. 3.

²⁶⁰ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 231–232. 1701. nov. 14.

A második leggyakoribb büntetés a nyakvasba, kézi kalodába tétel volt. Czirják Jánosnének is így kellett bűnhődnie, amiért „*lopásra atta magát, más ember lúdgját ellopta*”.²⁶¹

Többször találkozunk azzal is a jegyzőkönyvekben, hogy az elkövetőket kicsapták, kitiltották Debrecenből. Súlyom Ilonát például 1699 februárjában csapták ki. Ő „*magát lopásra adta, emberséges emberek jószágát eltolvajlotta, melly kezínél kapattatott*”.²⁶² A fentebb felsorolt büntetések kombinációjáról is többször olvashatunk. Szabó Gyurkát például az után proscibálták 1715 augusztusában, hogy az akasztófa alatt megsapta a hóhér.²⁶³

3.4. Káromkodás, szitkozódás

Különösen nagy bűnnek tekintették a korszakban a káromkodást, szitkozódást.²⁶⁴ Elszaporodása miatt a városvezetés úgy határozott 1704-ben, hogy „*ha ki ezután attával, teremtettével káromkodik, minden kedvezés nélkül a' régi praxis szerint kővel verettetik agyon*”.²⁶⁵ Erre azonban alig volt példa. Ugyan voltak, akiket „csupán” káromkodásért végeztek ki ezzel a módszerrel,²⁶⁶ ám a legtöbb megkövezésre ítélt személy a blaszfémiaán kívül valamilyen egyéb – ugyancsak súlyos – bűnt is elkövetett. Makai István amellet, hogy éktelenül káromkodott, szitkozódott, még várandós feleségét is verte, rosszul tartotta, neki „*a gonoszságra szabadságot adott*”, halállal fenyegetőzött, stb.²⁶⁷

Az 1704-es határozat ellenére a legtöbb káromkodásért elítélt személy elkerülte a kivégzést. Ehelyett a leggyakrabban alkalmazott büntetés a falóra ültetés volt. Sok esetben köveket is kötöttek a delikvens nyakába, ezzel is súlyosbítva a büntetést.²⁶⁸ Kötélverő Kis Ferencnek is három napon keresztül, minden nap délig-délig kellett a falovon ülnie kővel a nyakában, amiért „*disznó attával, parancsolásával, születével szitkozódott*” 1701-ben.²⁶⁹

Gyakori volt a kalodába, kézi kalodába zárás is, valamint ezekhez a megalázó büntetésekhez többször párosult verés is. Bodnár Sámuel például részegeskedése és káromkodása miatt méltó lett volna a halálbüntetésre, azonban felesége és öreg szülei rimánkodására a szenátorok megkegyelmeztek neki, s kimondták, hogy „*jövendő vasárnap kétszer az nyakvasb[an] tétessék, míg az templomban lesznek, kő köttetvén az nyakáb[an], hétfűn keményen megfuratoztassék és kövessen Ecclesiát*”. A férfinak emellet azt is meg kellett ígérnie, hogy nem iszik többé részegítő italt.²⁷⁰ Nem csak a család könyörgésére mutathatott könyörület a bíróság. Azt is figyelembe vették az ítélelhozatalnál, hogy a vádlott követett-e már el hasonló vétket, valamint a részegség itt is enyhítő körülménynek számított. A Fűsüs Miklós elleni per kapcsán mindkettőről olvashatunk. „*Minthogy bizonságot tesznek felőle becsülletes emberek, hogy a' szitkozódás ne[m] szokásos vétke, hane[m] most igen részeg lévén belé esett, a' falóra ültetessék*”.²⁷¹

²⁶¹ Uo. 847. 1704. nov. 6.

²⁶² MNL HBML IV. A. 1011./a. 24. k. 410–411. 1699. febr. 23.

²⁶³ MNL HBML IV. A. 1011./a. 28. k. 659. 1715. aug. 26.

²⁶⁴ M. Antalóczy Ildikó szerint elsősorban az I. Ferdinánd által kiadott 1563:42. tc. volt az a törvény, amely az istenkáromlás, káromkodás szigorú büntetését évszázadokra meghatározta. L. M. ANTALÓCZY, 1996. 68.

²⁶⁵ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 834. 1704. szept. 14.

²⁶⁶ L. pl. MNL HBML IV. A. 1011./a. 23. k. 148. 1694. szept. 6.

²⁶⁷ MNL HBML IV. A. 1011./a. 27. k. 767. 1710. nov. 29.

²⁶⁸ Szűcs István talált olyan bejegyzést az általa vizsgált jegyzőkönyvekben, amely arra utal, hogy a nyakba akasztott kövek azokat a köveket jelképezték, amelyekkel az elítéltet agyon kellett volna verni. L. SZÜCS, i. m. 529.

²⁶⁹ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 155. 1701. jún. 18.

²⁷⁰ MNL HBML IV. A. 1011./a. 28. k. 685–686. 1715. szept. 16.

²⁷¹ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 326. 1702. márc. 18.

4. Összegzés

A dolgozat terjedelme nem ad lehetőséget az összes bűncselekményfajta számbavételére, ezért foglaljuk össze röviden, mi is jellemezte a debreceniek ítélkezését. A szenátorok igyekeztek következetesek lenni, szigorú és elrettentő büntetéseket kiszabni, de megmutatkozott emberségük is. Ugyan többször találkozunk halálbüntetéssel, de ezt rendszerint csak az általuk rendkívül súlyosnak ítélt bűnökért, azok ismétléséért szabták ki. Számtalan olyan esettel is találkozunk, amikor a korabeli példák alapján az elkövető halált érdemelt volna, de megkegyelmeztek neki. Ez általában az illető családjának, rokonainak kérésére, könyörgésére történt – ahogyan arra már fentebb láthattunk példát –, esetleg azért, mert befolyásos személyek álltak ki a vádlott mellett. Szikszai Zsigmond esetében például ezek a támogatók „*emberséges, úri emberek*” voltak.²⁷²

A büntetés kiszabásánál figyelembe vették a delikvens életkorát is. Enyhébb büntetést kaphatott valaki azért, mert fiatal volt, így volt esélye „*életének megjobbítására*”. Ezt a fent említett Szikszai Zsigmond esetében is megfogalmazták.²⁷³ De ugyanígy enyhítő körülmény lehetett az idős kor is. Buti Mihály – akit korábban már kitiltottak lopás miatt – „*öregségéhez képest*” kapott kegyelmet.²⁷⁴

Láttunk már példát arra, hogy az is enyhítő körülménynek számított, ha valaki részegen követett el valamilyen bűnt, bűncselekményt. Ez azért is nagyon érdekes, mert magát a részegeskedést, a részeges életmódot büntették Debrecenben.²⁷⁵

Érdeemes megemlítenünk Szőke Mihály és felesége, Vígkedvű Mária perét is. A férfi kezdeményezte az eljárást házasságtörés miatt, amelyet be is tudott bizonyítani, ám végül mégis megkegyelmezett feleségének. „*S megtekintvén emlékezetes és dicséretes eleit is, kik[ne]k becsületet érdemlő neve az I[ncatta] gyalázatos halálával mocskoltatott volna, életét megengedte*”.²⁷⁶ A férj kérésére pedig a tanács is kegyelmet adott.²⁷⁷ Nem ez volt az egyetlen eset, ahol a felmenőkre tekintettel hoztak enyhébb ítéletet. Találkozunk olyan elkövetővel is, aki „*édesattya régi jó emlékezetéért és tekintetiért*” kapott enyhébb büntetést.²⁷⁸ Ezek a körülmények nem csak a kivégzéstől mentették meg az elkövetőket, de egyéb büntetést – például testi fenyítést – is módosíthattak a hatásukra.

Nem meglepő módon súlyosbító körülménynek számított a bűnismétlés. A visszaesőkre mindig keményebb büntetés várt. De különösen nagy bűnnek tekintették a gyilkosság minősített eseteit is, mint például a csecsemőgyilkosságot.²⁷⁹ Érdeemes megjegyeznünk, hogy az ilyen eseteknél is megmutatkozott a szenátorok embersége, könyörületessége. A korábbiakban említett, halálra ítélt Csonka Juditot – s a hozzá hasonló elkövetőket – ugyanis lefejezték Debrecenben. Ez pedig kíméletesebb volt, mint a vízbe fojtás, az élve eltemetés vagy az elégetés, amellyel több magyar városban is büntették az emberölés minősített eseteit.²⁸⁰

²⁷² MNL HBML IV. A. 1011./a. 28. k. 584. 1715. márc. 21.

²⁷³ Uo.

²⁷⁴ Uo. 592. 1715. ápr. 1.

²⁷⁵ L. pl. MNL HBML IV. A. 1011./a. 27. k. 430. 1708. júl. 7.

²⁷⁶ MNL HBML IV. A. 1011./a. 28. k. 28–29. 1712. febr. 4.

²⁷⁷ A tanács döntését is befolyásolhatta az asszony származása, aki könnyen lehet, hogy annak a nemesi családnak a sarja, melynek Váradon lakó tagjaival Papp Klára is találkozott kutatásai során. L. PAPP KLÁRA: *Debrecen és Várad kapcsolatai a kora újkorban*. In: „Őrizzük Váradot...” Nagyvárad és Bihar vármegye története a kora újkorban. Tanulmányok Biharország történetéről 4. Nagyvárad, 2017. 33–54. 39.

²⁷⁸ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 550. 1703. márc. 15.

²⁷⁹ Az emberölés minősített esetei közé tartozik a gyermek-, a feleség- és a szülőgyilkosság. KÁLLAY, i. m. 207. Hajdu Lajos ide sorolja még a rablőgyilkosságot, a férjgyilkosságot, nemcsak a szülők, de bármilyen egyenes ági felmenő vagy lemenő és a testvér megölését, a mérgezést vagy megégetést, valamint a magzatölést is. HAJDU, i. m. 248.

²⁸⁰ KÁLLAY, i. m. 207.

Megállapítható, hogy a város bíraskodásában előrelépés történt a 17. század végén, 18. század elején. Gondoljunk csak a tiszti ügyészi – mint közvádló – hivatal megjelenésére, a bizonyítási eljárás szakszerűbbé válására, vagy az ügyvédek számának növekedésére. Mint fentebb láthattuk, ez utóbbi jól megfigyelhető már csupán néhány év anyagának tanulmányozásakor. Érdeemes lenne megvizsgálni, hogy a jelenség összefügg-e Debrecen szabad királyi városi rangra emelésével.

Irodalomjegyzék

Felhasznált források:

- [1] MNL HBML IV. A. 1011./a. 23–27., 28. k. Tanácsülési és közgyűlési jegyzőkönyvek.
- [2] MNL HBML IV. A. 1018./e. 2. k. Büntető-törvényszéki jegyzőkönyvek.

Felhasznált szakirodalom:

- [3] Béres, A.: Debrecen város fekete könyve helytörténeti forrásértéke. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XIII. Debrecen, 1986. 153–165.
- [4] Bónis, Gy.: Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után (1686–1708). Budapest várostörténeti monográfiái 23. Budapest, 1962.
- [5] Hajdu, L.: Büntetett és büntetés Magyarország a XVIII. század utolsó harmadában. Budapest, 1985.
- [6] Kállay, I.: Városi bíraskodás Magyarországon 1686–1848. Budapest, 1996.
- [7] Komoróczy, Gy.: A városigazgatás 1693–1716 között. In: Rácz, I. (szerk.), Debrecen története. 2. kötet. Debrecen, 1981. 216–224.
- [8] M. Antalóczy, I.: A blaszfémia és más vallásellenes bűncselekmények Debrecenben a XVIII. század közepén. I. rész. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIII. Debrecen, 1996. 67–90.
- [9] M. Antalóczy, I.: Az ember élete és testi épsége elleni bűncselekmények Debrecenben a XVIII. század közepén. In: Történeti Tanulmányok: a Kossuth Lajos Tudományegyetem Történelmi Intézetének kiadványa, 2000. 8. köt. 119–142.
- [10] M. Antalóczy, I.: Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. század közepén. Debrecen, Csokonai, cop. 2001.
- [11] Papp Klára: Debrecen és Várad kapcsolatai a kora újkorban. In: „Őrizzük Váradot...” Nagyvárad és Bihar vármegye története a kora újkorban. Tanulmányok Biharország történetéről 4. Nagyvárad, 2017. 33–54.
- [12] Stipta, I.: A magyar bírósági rendszer története. Debrecen, 1998.
- [13] Szendiné Orvos, E.: Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1606–1610. PhD értekezés, 2005.
- [14] Szűcs, I.: Szabad királyi Debreczen történelme II. Debrecen, 1871.

Lektorálta: Dr. Papp Klára, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem

RÓMAI EXPORT VAGY BARBÁR IMPORT? MEGJEGYZÉSEK A SZARMATA-RÓMAI KERESKEDELMII KAPCSOLATOK JELLEGÉHEZ A SZARMATA BARBARICUM TERÜLETÉRE KERÜLT KERÁMIALELETEK KAPCSÁN

Szebenyi Tamás

*Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola,
PhD hallgató, szebi87@gmail.com*

Absztrakt

Egy az alföldi szarmata Barbaricum és a szomszédos barbár szállásterületek római eredetű kerámiaanyagát magába foglaló áttekintés a közép-Duna-vidéki provinciák határain kívül élő népek étkezési kultúrájában megfigyelhető különbségek kimutatásán túl választ adhat arra a kérdésre is, hogy a környező római tartományokkal (Pannonia, Moesia, Dacia) ápolit gazdasági kapcsolatrendszerben milyen súllyal vannak jelen a résztvevő felek. A Pannoniától É-ra található kvád és markomann Barbaricum, a szarmata szállásterületől É-ra elhelyezkedő kvád és vandál (Przeworsk) felségterület, illetve a Dacia provinciát ÉNy-ről határoló szabad dák/germán területek római kerámiaanyagának együttes vizsgálata változó intenzitású, ám egységes gazdaságpolitikát mutat a Római Birodalom részéről. Egyrészt a leletanyag területi elterjedése ugyanazon regionális csoportokat jelöli ki (provinciális limes körzete, centrális Barbaricum, barbár területek határvidéke), másrészt a kapcsolatfelvétel színtereként is hasonló csatornákat feltételez (kereskedelmi/hadi felvonulási utak). A megvásárolt termékek mennyiségi és minőségi jellemzőit a politikai viszonyok függvényében a mindenkor provinciális fazekasipar határozza meg. A Pannoniához közeli barbár területek római kerámiaanyagának összetételében megjelenő különbségek alapvetően 2 tényezővel magyarázhatók. A földrajzilag kisebb körben elterjedt edénytípusoknál a gyártási vagy az elosztó körzet helyzete gátolhatja meg ugyanazon termékek együttes megjelenését a szomszédos régiókban. Lényegesebb különbséget jelenthetnek a birodalmi eredetű áru összetételében tapasztalható eltérések, hiszen ezek leggyakrabban szimultán jelen vannak a római kerámiát a provincián kívüli területek felé közvetítő települések leletanyagában. Ez a jelenség feltehetően a barbár kereslettel magyarázható. A szarmata Barbaricumban az utóbbi folyamathoz kapcsolható a Zeest 90/Dressel 24 típusú amphorák dominanciája, amely a görög bor iránti igény leképeződése lehet. Hasonlóan az italozási kultúra jellegzetességének tudható be a szarmata szállásterületen a Drag. 33 típusú csészék magas aránya. Mindezek alapján a barbár-római gazdasági kapcsolatoknak a korábbiakban feltételezetténél szervezettebb kereslettel fennálló képe bontakozik ki, amelyben a provinciális kínálat meghatározó szerepe mellett, a meglévő csatornákhöz alkalmazkodva, de a barbár igényeknek megfelelően folyik az árucseré.

Kulcsszavak: Közép-Duna vidéke; Barbaricum; kereskedelem; terra sigillata; Zeest 90/Dressel 24 amphora

1. Bevezetés

1998-ban a szarmata-római gazdasági kapcsolatokat összegző tanulmányában Vaday Andrea változtatást javasol a téma kutatásának terminológiájában. Véleménye szerint a kereskedelem útján a szarmata szállásterületre került, eddig importként értelmezett római tárgyakra célszerűbb lenne exportként hivatkozni, hiszen ezek a barbárok disztribúciós tevékenysége mellett elsődlegesen római kereskedők révén juthattak el az alföldi Barbaricum távolabbi

részeire [1]. Későbbi munkásságában az export kifejezést következetesen használva többször is felhívja a figyelmet a problémára [2], ám a szakirodalom a fogalmi háttér értelmezési kísérlete nélkül kizárólagosan a terminológiai változást vette át [3].

A modern közgazdaságtan fogalmait a császárkori viszonyokra vetítve import és export különbsége legfeljebb a vizsgálat irányának szempontjából lehet releváns. A szarmata Barbaricumra vonatkozó írásos adatok alapján hasonlóan nehezen értelmezhető a közvetett és a közvetlen export fogalma is,²⁸¹ bár az általuk képviselt folyamatok alapjaikban megfelelnek a Vaday Andrea által feltételezett jelenségeknek [5]. A szarmata Barbaricum szemszögéből vizsgálva kérdéses lehet azonban, hogy a barbár-római gazdasági kapcsolatokban milyen súllyal vannak jelen a résztvevő felek. Amennyiben a barbár lakosság a római tárgyakat eredeti funkciójuk ismerete nélkül is megvásárolta,²⁸² úgy valóban célszerű lehet inkább római exportról beszélni. Ellenkező esetben a barbár import kifejezés helytálló, hiszen a kevésbé romanizált centrális Barbaricumban is lehet kereslettel számolni bizonyos római tárgyak iránt.²⁸³

Tanulmányomban az utóbbi kérdést járom körbe. Erős kutatási hiányosságai ellenére a szarmata Barbaricum római eredetű kerámiaanyaga lehet a legalkalmasabb a téma vizsgálatára. Az anyagcsoport a római kor teljes időtartama alatt nagy mennyiségben jelen van a szarmata szállásterületen, továbbá a datálásra alkalmas párhuzamok révén az egymást követő típusok dinamikus változása is jól nyomon követhető. Az edények tömeges megvásárlása a gazdasági kapcsolatok „hétköznapiabb” rétegét mutathatják, amelyben talán szerepe lehetett a láthatatlan kereskedelemhez kapcsolható termékeknek is. A római kerámia kutatása azonban az Alföldre került termékek egy szeletét képviselheti csupán, így a jelen tanulmányban munkahipotézisként felvázolt eredményeket a fémanyag vizsgálata szükségyszerűen kiegészítheti a későbbiekben.

2. Módszertan

A szarmata igények egyedi jellegére régészeti módszerekkel csak egy szélesebb látószögű összehasonlító elemzés deríthet fényt. Munkám egyik alapkérdése így, hogy a szváb és vandál Barbaricum jelenleg Szlovákia területére eső részein,²⁸⁴ illetve a főként a romániai kutatás által tanulmányozott szabad dák/germán területeken²⁸⁵ milyen mennyiségi/minőségi összetétellel lehet számolni a római eredetű kerámiaanyagon belül. Másrészt vizsgálat alá kell vonni a barbár-római kapcsolatfelvétel területi és kronológiai jellemzőit a tárgyalat régiókban. A megegyező körülmények között megjelenő eltérések a behozott római edények típusai között a helyi barbár kereslet indikátorai lehetnek.

3. Területi csoportok

Elsődlegesen a római eredetű leletanyag mennyiségi változásai alapján Vaday Andrea az alföldi szarmata Barbaricum területén belül 3 regionális csoportot különít el: 1. a limes közelében megfogható kishatár menti kereskedelmet; 2. a távolsági (átmenő) kereskedelem célpontját képező centrális Barbaricumot; 3. a szomszédos barbár területek közötti

---

²⁸¹ A *közvetett export* esetén a vállalat nem kerül közvetlen kapcsolatba az importáló ország piacával. Általában a vállalat egy közvetítő kereskedőnek adja el az áruját, szabadkezet adva annak az áru további sorsában. Tipikus példája az alkalmi export. *Közvetlen export* az a forma, amikor a vállalat saját néven és önmaga értékesíti termékét a külföldi piacon. Ez a fokozat már sokkal költségesebb, és nagyobb kockázattal jár, de megnő a jövedelmezőség is. A vállalat sokkal jobban megismeri a piacot, ha saját maga is jelen van [4].

²⁸² Az korai dörzstálak, amphorák és mécsesek kapcsán megfogalmazott kérdésekről lásd [6].

²⁸³ Legutóbb az ólomházas dörzstálak kopásnyomai alapján merült fel azok rendeltetészerű használata [7].

²⁸⁴ A tárgyalat terület etnikai összetételéhez a római korban lásd [8].

²⁸⁵ A térség szabad dák és germán lakosságának arányairól lásd [9].

határterületeket [10]. Erik Hrnčiarik és Klára Kuzmová a szlovákiai leletanyag elemzése során ugyanezt a felosztást alkalmazza, kiegészítve a külön csoportot alkotó barbár belső kereskedelemmel [11].

3.1 Kishatár menti kereskedelem

A római kerámia mennyiségét nagyban befolyásolja a római limes közelsége [12], ennek megfelelően az alföldi kutatás a kishatár menti kereskedelem hatókörét a római kerámia és a helyi kerámia aránya alapján kísérli meghatározni [13]. A pannoniai limes mellett fekvő Üllő 5–9. lelőhelyen csak erre a régióra jellemző formák is megjelennek [14].

A szarmata szállásterület Moesiával közös határterületéről feltehetően a kutatási hiányosságok miatt nincs adat hasonló jelenségről [15]. Dacia provincia határvidékének bizonyos részein azonban a hiányos kutatottság ellenére is megfigyelhetők a kishatár menti kereskedelem nyomai, a limes Dacia Apulensis Ny-i és a Dacia Porolissensis ÉNy-i szakaszán határozhatók meg interakciós zónák [16]. Utóbbi esetében a terra sigillaták szóródása más szerkezetet mutat, hiszen ezek a Felső-Tisza vidékén, a provincia határaitól kissé távolabb koncentrálnak. A romániai kutatás buffer zónaként értékeli a területet, amelyen keresztül a termékeket a távolabb elhelyezkedő elit felé közvetítették [17].

A Pannoniától É-ra található germán Barbaricumban a szarmata területekhez hasonlóan kimutatható egy 35–40 km széles határzóna, amelyen belül a barbár lakosság személyesen látogathatta a római piacokat [18]. A kishatár menti kereskedelemben szerepe lehetett a Ny–K irányú limes útnak, illetve magának a dunai szállítmányozásnak is [19].

3.2. Távolsági (átmenő) kereskedelem

A távolsági kereskedelemben résztvevő római áru összetétele a centrális területeken vizsgálható a legreálisabban, a kishatár menti kereskedelem tényezője nélkül [20]. A kapcsolatfelvétel színterét itt elsődlegesen az áthaladó kereskedelmi/katonai felvonulási utak, illetve az ezekhez kapcsolódó állomáshelyek (posta-, lóváltó-, fogadó- vagy őrállomások) jelenthették. A szarmata Barbaricum esetében az utak nyomvonalának meghatározására legutóbb Gabler Dénes tett kísérletet [21].²⁸⁶

A Kárpát-medencei germán Barbaricum központi részeit szintén az áthaladó utak mentén érte el a római kerámia. Pannoniától É-ra a Borostyánkő út K-i ága képezte az É–D irányú kereskedelem fő csatornáját [23]. K-Szlovákiában a leletanyag elhelyezkedése szintén egy É–D irányú kereskedelmi út jelentőségét hangsúlyozza ki. A Klára Kuzmová által említett, Daciából kiinduló, majd a Tisza és a Hernád völgyében É felé tartó út [24] megegyezhet a Gabler Dénes által felvázolt Aquincum–Porolissum útvonal É-i elágazásával [25].

3.3. Barbár kereskedelmi tevékenység szerepe a római kerámia terjesztésében

Feltehetően a germán területekhez hasonlóan a szarmata Barbaricumban is részben a helyi kereskedők tevékenységének tudható be a római kerámia széles körű elterjedése [26], bár ezt régészeti módszerekkel igazolni eddig nem tudta a kutatás. A régészeti anyag és az írásos források egyaránt a szomszédos barbár népek közötti kölcsönös jó viszonyról tudósítanak [27]. Ezeken a csatornákon keresztül római termékek is gazdát cserélhettek. K-Szlovákiában a terra sigillaták tömeges megjelenését Klára Kuzmová részben szarmata közvetítéssel képzi el, amely magyarázná a leletanyag koncentrációját a terület D-i részén [28].

---

²⁸⁶ A regionális kutatások további, az áthaladó utakból lecsatlakozó, helyi jelentőségű útvonalak jelenlétét is feltételezik. A Dunaszekcső és Csongrád közötti szakasz kapcsán lásd [22].

4. Kronológiai fázisok

Vaday Andrea összefoglalásában az 1. század utolsó harmadától a 4–5. század fordulójáig 3 markánsan elkülönülő kronológiai horizontot határoz meg [29]. A szlovákiai kutatásban Kristian Elschek a kereskedelmi kapcsolatokat hasonló időhatárok közé szorítja, szükségszerűen kiegészítve az 1. századi horizonttal [30].

4.1. A legkorábbi kapcsolatfelvétel időszaka

A vizsgált térségben a barbár-római kapcsolatok legkorábbi példái a Pannoniától É-ra található szváb területeken dokumentálhatók. Bratislava-Dúbravka településén már az 1. század második–harmadik harmadában is jelentős mennyiségű római kerámiaanyag jelenik meg, aránya a helyi kerámiához képest 1,4%. A település korai datálását megerősíti a germán telekkerámiával együtt feltűnő Claudius kori Netzwerkschale töredéke [31]. Szintén a korai horizonthoz sorolható egy Dressel 6B amphora töredéke Vlčkovce lelőhelyről [32],²⁸⁷ vagy az ólomházas, barbotin díszes edények (skyphos és kantharos) Kostolná pri Dunaji, Ábrahám és Sládkovičovo temetőiből [34]. A korai római termékek megjelenését a szlovák kutatás alkalmi kapcsolatfelvételekkel magyarázza, egy részük római katonai jelenléthez is köthető [35].

A szarmata szállásterületen ilyen korai kapcsolatokról a kerámiaanyag alapján nem lehet beszélni. Legkorábbi római edényként egy É-Itáliából származó terra sigillata töredék említhető Sashalom lelőhelyről [36].

4.2. Korai kereskedelmi kapcsolatok

A legkorábbi, Aquincumból és a környező kelta területekről származó római edények az alföldi szarmata Barbaricumban az 1. század utolsó harmadában jelenhettek meg. A kereskedelemben résztvevő termékek összetétele jellemzően heterogén, ezzel együtt a kapcsolatfelvétel alkalmi szinten maradhatott [37]. Legkorábbi típusokként említhetők a csíkosan [38],²⁸⁸ illetve a figurálisan festett edények [40], amelyek az 1–2. század fordulójára datálhatók. Gyártási idejük alapján szintén ehhez a horizonthoz sorolhatók a vékony falú poharak [41], a márványozott festésű kerámia [42], a pompeji vörös festésű tányérok [43], vagy például a szarvasi ólomházas edény.²⁸⁹ A szarmata-római kereskedelem szerkezete az Antoninus korban a közép-galliai és a korai rheinzaberni terra sigillaták behozatalával indul változásnak, majd a szervezett kereskedelem kialakulásának folyamatában a szarmata-markomann háborúk hoznak szünetet [46]. A sávos festésű kerámia behozatala szintén a 2. század második felében indulhatott meg [47], majd később a kereskedelem „birodalmi” fázisához tartozó települések anyagában még mindig nagy számban jelen van [48]. Pannoniától É-ra az előző alfejezetben tárgyaltakhoz képest a római kerámia aránya a többszörösére nő: Zohor lelőhely anyagában például eléri a 12%-ot [49]. A szarmata Barbaricum esetében már említett típusok mellett (márványozott és sávos festésű edények) [50] nagy mennyiségben vannak jelen a provinciális „sárga” kerámiához tartozó korsók, tálak és egyéb asztali edények [51]. A terra sigillaták kereskedelme is megindul, amely a szomszédos területekhez hasonlóan a Közép-Galliából érkező termékek megjelenését hozza magával [52].

²⁸⁷ Az amphora peremtöredékének meghatározásához lásd [33].

²⁸⁸ Meghatározásukhoz a budaörsi település kerámiaanyaga kapcsán lásd [39].

²⁸⁹ A szarvasi edényről lásd [44]. A szarmata Barbaricum korai ólomházas edényeinek horizontjába (provinciális 2. fázis) tartozó edényeket csupán szórványosan feltételez a kutatás [45].

K-Szlovákiában a D-Galliából és Közép-Galliából származó darabok jelölik ki a terra sigillata behozatal kezdetét [53]. Daciától ÉNy-ra a közép-galliai áru aránya igen alacsony marad a korszakban [54].

4.3. „Birodalmi” fázis

A szarmata-markomann háborúk után az alföldi Barbaricum kereskedelmi kapcsolatai megújulva, a korábbi Antoninus kori változások alapján indulhattak újra [55]. A provinciális kerámia csoportján belül ekkor válik általánossá az agyagmázás kerámia a szarmata települések leletanyagában.²⁹⁰ Az anyag típus értelmezését erőteljes kutatási hiányosságok nehezítik, érdemben eddig csak a pecsételt tálakkal [57] és a meredek falú, barbotin díszes edényekkel [58] foglalkozott a magyarországi szakirodalom. A germán területen népszerűbb Faltenbecher/Denkelbecher formának csak kevés példánya ismert az Alföldről [59]. A korszak kerámiaanyagának összetételét alapjaiban meghatározza, hogy Pannonia a birodalmi eredetű termékek közvetítőjévé válik a 2. század végén. Legnagyobb mennyiségben a rheinzaberni és a westerdorfi terra sigillata műhelyek termékei érik el a szarmata szállásterületet, a pfaffenhofeni áru csak lényegesen kisebb mennyiségben van jelen [60]. A műhelyek szerinti megoszlása a centrális Barbaricumban kiegyensúlyozott, ám a limeshez közeledve a westerdorfi termék aránya nő [61]. A megjelenő formák közül a Drag. 37 tálak dominanciája mellett nagy mennyiségben kerülnek felszínre a Drag. 33 formájú csészék töredékei. A Drag. 30, 31, 32, 46 és 54 típusok darabjait is több esetben dokumentálták [62]. Nagy számban képviseltetik magukat a Dressel 24/Zeest 90 típusú keleti amphorák, amelyeknek megjelenésével legkorábban a szarmata-markomann háborúk után lehet számolni a szarmata településeken [63]. A lelettípus 2005-ben történt azonosítása óta az ismert lelőhelyek mennyisége a többszörösére ugrott [64], ennek ellenére elterjedési térképük továbbra is erős kutatási hiányosságokat mutat [65].

Pannoniától É-ra a római kerámia mennyisége stagnál vagy csökken a szarmata-markomann háborúkat követően: Branč esetében 7%-ról 6,4%-ra, míg Bratislava-Trnávka településén 12,4%-ról 9,1%-ra esik vissza [66].²⁹¹ A megjelenő edénytípusok nagy változatosságot mutatnak. A téglaszínű korsók és tálak mellett nagy számban vannak jelen a pannoniai szürke áruhoz tartozó galléros edények (Ringschüsseln), vagy nagyméretű tárolóedények (Krausengefässe) Itt is képviseltetik magukat a 2–3. századi bevonatos horpasztott falú edények [68]. A germániai és raetiai terra sigillaták kereskedelme igen intenzív a korszakban. A nyitrai mikrorégióban a westerdorfi termékek egyértelmű dominanciája látszik (40,5%), a rheinzaberni (21,6%) és pfaffenhofeni (14,9%) áru csak kisebb mennyiségben érkezik. Hasonlóan a szarmata Barbaricumban megfigyeltékhez a díszített Drag. 37 típus mennyisége a legmagasabb, a díszítetlen darabok közül a szomszédos területeknél tapasztaltakhoz képest népszerűbbek tányérformák (Drag. 18/31, 31, 32) mellett a Drag. 33 és 54 formák is megfigyelhetők [69]. A pannoniai terra sigillata másolatok jelenléte [70] komoly igényt mutat a luxuskerámia iránt.

K-Szlovákiában a kutatás szintén a terra sigillata kereskedelem Severus kori fellendüléséről számol be. A leletanyagban legnagyobb számban a rheinzaberni műhely termékei jelennek meg (50%), a westerdorfi és a pfaffenhofeni áru egyenlő arányban képviselteti magát (20–20%) [71]. A római kerámia egyéb típusai kis mennyiségben érik el a területet: a szürke rádli és a téglaszínű festett kerámia mellett római Faltenbecher töredéke is előfordul [72].

---

²⁹⁰ Üllő 5–9. lelőhely római kerámiaanyagának több mint 75%-át az agyagmázás kerámiához tartozó töredékek alkotják [56].

²⁹¹ A szarmata Barbaricum településeinek a római kerámia aránya átlagosan 1–1,5% között változik a „birodalmi” fázis alatt. A statisztikailag értelmezhető településekhez lásd [67].

Daciától ÉNy-ra a római kerámiaanyag meghatározó részét az agyagmázás töredékek mellett a terra sigillata edények adják. Műhely szerinti megoszlásuk kiegyensúlyozott, a kisszámú pfaffenhofeni termék (4%) mellett a rheinzaberni (24%) és a westerndorfi áru (25%) közel azonos mennyiségben van jelen [73].

4.4. Késői kereskedelmi kapcsolatok (késő antik fázis)

Korábban a szakirodalom a terra sigillata behozatal elapadásával a szervezett szarmata-római kereskedelmi tevékenység megszűnését feltételezte. Ennek megfelelően a korai horizontnak megfelelő kapcsolatok érvényesülnének, amelynek az alkalmi kapcsolatfelvétel mellett a heterogén árukínálat a jellemzője [74]. Kétségtelen, hogy a birodalmi eredetű áru eltűnésével a kereskedelemben újra a határtartományok termékei lesznek meghatározók.²⁹² Az elmúlt évek nagyberuházásos feltárásaihoz kapcsolódóan felduzzadt kerámiaanyagban az ólomházas kerámia dominanciája látszik, a megjelenő formák között közel azonos arányban találhatók a korsók és a dörzstálak töredékei [77]. A lelettípus általános megjelenése megkérdőjelezi a szarmata-római kereskedelmi kapcsolatok visszaesésének mértékét. Az ólomházas edények elterjedésének igazodása a korábban Dacia felé haladó utak feltételezett nyomvonalához egy késői szervezett kereskedelem képét vetíti a kutatás elé, amely a korábban állandósult csatornákon folytatózott tovább [78].

Tatjana Cvejticanin az ólomházas kerámia európai elterjedésének elemzésekor a Kárpát-medencei Barbaricumot elsődlegesen a pannoniai gyártási körhöz kapcsolja [79].²⁹³ A Pannoniától É-ra fekvő germán szállásterületről 62 lelőhelyet említ mázas kerámiával. A dörzstálak mellett általában bögrék, tálak és korsók fordulnak elő. A leletegyüttesekben szimultán megjelenő provinciális besimított kerámia alapján az ólomházas edények a 4. század második felében terjedhettek el, majd egészen az 5. századig folytatózott behozataluk [81]. Erőteljes romanizációt feltételez a mázas dörzstálak utánzásának kísérlete [82]. A késői kerámiához tartoznak az Argonne vidékéről származó terra sigillata edények, amelyek a 4. század második felére keltezhetők. Ezek már nem képezhették szervezett árucseré részét [83]. A római kerámia aránya visszaesik a korábbi korszakhoz viszonyítva, Devínska Nová Ves és Dúbravka összesített statisztikájában már csak 6,4% [84].

A vandál és dák területekre a késői kerámiatípusok már nem jutnak el.²⁹⁴

5. A komparatív analízis eredményei

A barbár kereslet vizsgálata szempontjából a mennyiségi tényező másodlagos helyet foglalhat csak el, hiszen a területi csoportok ismertett hatása mellett az aktuális birodalmi politika is alapjaiban meghatározhatja a gazdasági kapcsolatok intenzitását [85].²⁹⁵

5.1. Közös elemek

A jelen tanulmány 3. fejezetében tárgyalt területi jellemzők nagyfokú hasonlóságot mutatnak. A kishatár menti kereskedelem a pannoniai limes germán és szarmata szakaszán egyaránt

²⁹² Szórványos kivételként említhető meg az üllői Spruchbecher töredék [75] vagy a tiszaföldvári terra sigillata chiara [76].

²⁹³ A tárgyalt szváb terület Ny-i része érinti a noricum gyártási kört is, ám ennek integritása a raetiai és a pannoniai műhelykörzettel kérdéses [80].

²⁹⁴ Dacia 3. század végi feladásával a térségben a kishatár menti kereskedelem helyett az árucseré szempontjából kevésbé kedvező barbár területek határvidékének kereskedelme érvényesül a továbbiakban.

²⁹⁵ A politikai tényező értelmezése a kutatás jelen állapotában nehézkes. Bár a kerámiaanyag alapján Pannonia a szváb területekkel intenzívebb kereskedelmi kapcsolatokat ápolt, a limes germán szakasza mégis jobban megerősített, mint a szarmata szakasz. Utóbbiról lásd [86].

megfigyelhető. A kutatási hiányosságok ellenére a romániai szakirodalom is a római leletanyag sűrűsödéséről számol be a daciai limes bizonyos szakaszain. A tárgyalt régiók centrális területeit minden esetben az áthaladó utakon érheti el a római áru, továbbá kérdéses lehet ezek állomáshelyeinek szerepe a barbár-római kereskedelemben.

Szintén azonos struktúrákat feltételez a 4. fejezetben bemutatott kronológiai csoportok összehasonlító vizsgálata. A szervezett gazdasági kapcsolatok kialakulása eltérő intenzitással, de hasonló módon megy végbe a szomszédos szváb és szarmata Barbaricumban. Mindkét térségben nagy szerep jut az alkalmi kapcsolatfelvételnek egészen az Antoninus korig. A közép-galliai és a korai rheinzaberni terra sigillaták megjelenésével kialakuló változások a szarmata-markomann háborúk után indulnak újra, majd a Severus kori konjunktúra idején teljesebben be. A terra sigillata kereskedelem megszűnése után már csak az ólomházas kerámia képezhetette szervezett kereskedelem alapját. A Pannoniától messzebb eső Przeworsk és dák szállásterületen ugyanezeket a folyamatokat lehet megfigyelni, bár a római áru a szarmata Barbaricumon áthaladva csak lényegesen kisebb mennyiségben jelenik meg (míg a késői fázisra már el sem érik a térséget).

5.2. Különböző elemek

Az előző alfejezetben tárgyalt hasonlóságok mellett a római eredetű kerámiaanyag összetételében mutatkozó eltérések a kutatás jelenlegi állása szerint kétféleképpen magyarázhatók. A következőkben 1-1 példával szemléltetem a különbségek jellegét.

5.2.1. Gyártási/elosztó körzettel magyarázható különbségek

A gyártási körzethez szorosan kapcsolódó, kis területen elterjedt edények esetében kínálkozik lehetőségként ez a magyarázat. A vizsgált térségben jellegzetes, töredékes állapotban is könnyen felismerhető példát biztosítanak a meredek falú, barbotin díszes edények. Korom Anita feldolgozásában a leletanyag szóródása alapján az edénytípust gyártó műhelyt Aquincum környékére lokalizálja [87]. Az Üllő 5–9. és Ecsér 7. lelőhelyek leletanyagában található nagy mennyiségű ilyen típusú töredék is ezt bizonyítja. Az edénytípus előfordulásai az É-Alföldön az Aquincumból, a D-Alföldön pedig a Lugióból kiinduló áthaladó utakhoz kapcsolhatók [88]. Ezzel szemben a közeli kvád Barbaricumban a lelettípus nem jelenik meg,²⁹⁶ habár a kvád terület felé Aquincum körzetéből szintén érkezhettek római termék [90]. Utóbbi a centrális Barbaricumban megerősíti a lelettípus kapcsolódását a kereskedelmi utakhoz, a kishatár menti kereskedelemben pedig csak szigorúan a gyártási körzethez közel terjed.

5.2.2. Kulturális különbségekből adódó eltérések

A provinciákban széles körben elterjedt edénytípusok esetében az eltérések magyarázata a barbár kereslet mögött rejtőzhet. A Duna vonala mentén általánosan előforduló birodalmi eredetű kerámiaanyag köréből a Dressel 24/Zeast 90 típusú amphorák említhetők példaként. A típus a kis-ázsiai műhelyekből a Dunán felhajózva juthat el Pannoniába, ennek eredményeként lelőhelyei is elsődlegesen ehhez az útvonalhoz kapcsolódnak [91]. A barbárföldi darabok tartalmára nincs forrás, a szállított termékspektrumból feltehetően a bort igényelték csupán [92]. A szarmata Barbaricumban a típus kizárólagos dominanciája figyelhető meg, bár más keleti eredetű bort szállító típusokkal együtt érkezik (pl. Kapitán II) az elosztó központokba [93]. Szélesebb területen vizsgálva a típus elterjedése a szarmaták

---

²⁹⁶ Hasonló peremtöredék fényképét közli Eduard Krekovič, a darabot 2. századi itáliai áruként határozza meg [89]. Profilrajz hiányában nem dönthető el, hogy megegyezik-e a tárgyalt aquincumi típusal.

által lakott területre, illetve ennek közvetlen szomszédságára korlátozódik. A szváb területeken az említett Dressel 6B amphorán kívül a szlovák kutatás nem azonosított további szállítóedényeket. Eduard Krekovič a bronzedények magas száma alapján nem zárja ki a bor fogyasztását a germán elitnél sem, amphorák hiányában az italt szállíthatták fahordóban is [94]. A fenti körülmények a szarmata lakosság igényét fejezik ki a görög bor fogyasztása iránt, amely a szomszédos germán lakosság részéről legfeljebb a helyi italok irányában állhatott fent. Ennek oka egyrészt a borok közti minőség és egyben árbeli különbség lehet, amelyre számos írásos forrás utal [95]. Másrészt előzményként az É-Pontus vidékének sírjaiban mellékletként megjelenő borszállító amphorákat is említhetjük [96]. A típus 3. század eleji tömeges megjelenését így elősegíthették a szarmata-markomann háborúk után betelepített keleti népesség új igényei is [97]. Szintén a borfogyasztáshoz kapcsolható talán a Dragendorff 33 típusú terra sigillata csészék nagyarányú előfordulása a szarmata szállásterületen, amelyet az étkezési szokások eltérő jellegével magyaráz a szakirodalom [98]. A britanniai darabok vizsgálatakor a kopásnyomok alapján a formát a kutatás a bor fűszerrel történő bekeveréséhez köti [99].

6. Összegzés

Munkám végén kötelességem választ adni a tanulmány elején feltett kérdésre: a szarmata Barbaricumba kereskedelem útján került kerámiát római exportként vagy barbár importként lenne-e célszerű kezelnie a kutatásnak? A Pannonia, Moesia és Dacia szomszédságában élő germánok, szarmaták és dákok római eredetű kerámiaanyagának számbavételével az említett provinciák részéről egységes gazdaságpolitika képe bontakozik ki. Bár a kereskedelem intenzitását elsődlegesen a birodalmi politika és a provinciális kézművesipar aktuális jellemzői határozzák meg, a kapcsolatfelvétel színterei és alapelvei ugyanazok maradnak. A leletanyag összetételében megfigyelhető különbségek kisebb része ugyancsak a gyártási körzetekhez köthető regionális jelenség, amely szintén a római fazekasipar jellegzetességének tudható be. Nagyobb jelentősége lehet ezeknél a fenti jellemzőkkel nem magyarázható különbségeknek, amelyek az általánosan elterjedt lelettípusok esetén mutathatók ki. A barbár étkezési szokásokban gyökerező különbségek a kereslet szerepét emelik ki a vizsgált kapcsolatrendszerben. Összességében az import megnevezést a Barbaricumba került római tárgyakra helyesnek tartom, hiszen behozataluk mögött funkcionalitásukhoz vagy tartalmukhoz kapcsolódó szándékosság rejtőzik.

Köszönetnyilvánítás

Tanulmányom nem jöhetett volna létre a Visegrádi Alap ösztöndíja nélkül (Visegrad Scholarship Program), amellyel az Eperjesi Egyetemen (Prešovská univerzita v Prešove) tanulmányozhattam a szlovákiai császárkori kutatások régészeti szakirodalmát a 2016/2017-es tanév folyamán. Szintén szeretnék köszönetet mondani Dr. Kulcsár Valériának, aki szakmai lektorként segítette munkámat.

Irodalomjegyzék

- [1] Vaday A.: Kereskedelem és gazdasági kapcsolatok a szarmaták és a rómaiak között. In: Havassy Péter (szerk.): Jazygok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön. Gyulai Katalógusok 6. Gyula, 1998. p. 125.
- [2] Vaday, A.: Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Ungarn. Band 1. Komitat Szolnok. Budapest, 2005. p. 17.; Vaday A., Szekeres Á.: Megjegyzések az Alföld korai szarmata telepeinek kérdéséhez (a jazyg bevándorlás és a megtelepedés kérdésköre). MFMÉ StudArch VII (2011) p. 239, 40. lábjegyzet.
- [3] Sóskuti K.: Szarmata településrészlet Kiskunfélegyháza, Pap-dűlő (451/3.) lelőhelyen. SZKMÉ 7 (2005). p. 247.
- [4] <http://www.sulinet.hu/tovabbtan/felveteli/2001/11het/kozgaz/kozgaz1112.html>. Letöltés ideje: 2017. május 28. 17:22.
- [5] Vaday A.: Gyulai Katalógusok 6. i. m. p. 125.
- [6] Vaday A.: A szarmata barbarikum központjai a Kr. u. 2. században. Barbarikumi szemle 1 (2003). p. 13.
- [7] Olgyay J.: Római ólommázás kerámia a Barbaricumban. Adalékok a Maros völgyének kereskedelmi kapcsolataihoz. In: Tasnádiné Gábor Sz., Czukor P. (szerk.): Út(on) a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged-országhatár közötti szakasz feltárásai és hozzá kapcsolódó vizsgálatok. Szeged, 2017. p. 350.
- [8] Hrnčiarik, E., Kuzmová, K.: Evidence of trade and exchange during the Roman Period in Barbaricum (territory of Slovakia). In: Rubel, A. (Hg.): Die Barbaren Roms. Inklusion, Exklusion und Identität im Römischen Reich und die Barbaricum (1.-3. Jahrhundert n. Chr.). Hartung-Gorre Verlag, 2016. p. 149.
- [9] Gindele R.: A császárkori és kora népvándorlás kori anyagi kultúra fejlődésének aspektusai Északnyugat-Románia területén. In: Körösfői Zs. (szerk.): Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában. Molnár István Múzeum kiadványai 3. Székelykeresztúr, 2010/2011. pp. 210–218.
- [10] Vaday A.: Gyulai Katalógusok 6. i. m. p. 128.
- [11] Hrnčiarik, E., Kuzmová, K.: Die Barbaren Roms. i. m. pp. 149–158.
- [12] Vaday, A.: Sarmatian settlements in the Great Hungarian Plain. Antaeus 24 (1999). p. 552.
- [13] Szébenyi, T.: The manifestation of trade along the limes in the district of Aquincum towards the Sarmatian Barbaricum. In: Forisek P., Schrek K., Szendrei Á. (Ed.): Rejuvenating Scholarship. Collection of Graduate School Studies in History. Hallgatói Műhelytanulmányok 3. Debrecen, 2015. Figure 1.
- [14] Uo. p. 22.
- [15] Vaday A.: Gyulai Katalógusok 6. i. m. p. 127.
- [16] Opreanu C., Lăzărescu, A.: A roman frontier marketplace at Porolissum in the light of numismatic evidence. Contribution to the knowledge of the roman limes economy. Cluj-Napoca, 2015. p. 32.
- [17] Ardeleanu, M.: Imports of terra sigillata in the Upper Tisza Basin. Statistic view and historical remarks. Anodos 11 (2014). p. 19.
- [18] Hrnčiarik, E., Kuzmová, K.: Die Barbaren Roms. i. m. pp. 151–152.
- [19] Kuzmová, K.: Terra sigillata in Barbaricum North of the Pannonian Frontier: Evidence of Long-Distance and Local Trade. In: Doksanalti, E., Aslan, E.: Proceedings of the International Symposium „Trade and Production Through the Ages”. Konya, 25–28. november 2008. Konya, 2010. pp. 146–147.
- [20] Vaday A.: Gyulai Katalógusok 6. i. m. p. 128.

- [21] Gabler D.: Utak Pannonia és Dácia között a „Barbaricumon” át. *Dolgozatok III-IV* 2008–2010 (2011). pp. 47–49, 3. tábla.
- [22] Rosta Sz., Lichtenstein L.: Egy szarmata telep a 2–3. század fordulóján. *Archaeologia Cumanica* 1 (2011). p. 98.
- [23] Kuzmová K.: Trade and Production. i. m. pp. 145–146.
- [24] Hrnčiarik E., Kuzmová, K.: Die Barbaren Roms. i. m. p. 153.
- [25] Gabler D.: *Dolgozatok III-IV*. i. m. p. 47, 3. tábla.
- [26] Hrnčiarik, E., Kuzmová K.: Die Barbaren Roms. i. m. p. 156.
- [27] Kulcsár, V.: New data on the Germanic-Sarmatian border contacts in Northern Hungary. In: Gudea, N. (Hg.): *Römer und Barbaren an der Grenzen des römischen Dakiens. Acta Musei Poroliensis XXI*. Zalău, 1997. p. 708.
- [28] Kuzmová, K.: Roman pottery in Barbaricum: the case of terra sigillata in north-eastern part of the Carpathian-Basin (Eastren Slovakia). *Anodos* 11 (2011). p. 179.
- [29] Vaday A.: *Gyulai Katalógusok* 6. i. m. pp. 125–126, p. 128, pp. 133–134.
- [30] Elschek, K.: Die Aussagekraft des römischen Importes entlang der March auf der Bernsteinstrasse. In: Gudea, N. (Ed.): *Roman Frontier Studies XVII. Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies*. Zalău, 1999. pp. 859–861.
- [31] Uo. p. 859.
- [32] Varsik, V.: Die Kaiserzeitlichen Siedlungen im pannonische Vorfeld (Slowakei) im Lichte des Keramischen Importes. In: Visy, Zs.: *LIMES XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies held in Pécs, Hungary, September 2003*. Pécs, 2005. p. 282, Abb 2.1.
- [33] <https://www2.rgzm.de/Transformation/Czech/KeramikImport/ProvKeEngl.htm>.
Letöltés ideje: 2017. május 12. 12:18.
- [34] Krekovič, E.: Rímska importovaná keramika na Slovensku. *Slovenska Archeológia* XXIX-2 (1981). p. 374.
- [35] Kuzmová, K.: Trade and Production. i. m. pp. 145–146.
- [36] Gabler, D., Vaday, A.: *Terra sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien*. Budapest, 1986. p. 24.
- [37] Vaday A.: *Gyulai Katalógusok* 6. i. m. p. 125.
- [38] Istvánovits E., Kulcsár V.: Az első szarmaták az Alföldön (Gondolatok a Kárpát-medencei jazig foglalásról). *JAMÉ* 48 (2007). p. 223.
- [39] Ottományi K.: Római vicus Budaörsön. In: Ottományi K. (szerk.): *Római vicus Budaörsön*. Budapest, 2012. p. 225.
- [40] Maróti É., Vaday A.: Kora császárkori figurális díszítésű, festett kerámia Pannoniában és a szarmata Barbaricumban. *StudCom* 9 (1980).
- [41] Vaday A., Szőke Béla M.: Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókereszten. *ComArchHung* 1983. p. 118.
- [42] Sóskuti K.: *SZKMÉ* 7 (2005). i. m. p. 248.
- [43] Istvánovits E., Lőrinczy G., Pintye G.: A szegvár-oromdűlői császárkori telep. *MFME StudArch* 11 (2005). p. 71.
- [44] Juhász Irén: Juhász Ilona: Mázas római edény Szarvasról. *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 23 (2002).
- [45] Sóskuti K., Wilhelm G.: Felgyő-Kettőshalmi dűlőben (20/77, Nr. 85. lelőhely) feltárt szarmata településrészlet római eredetű leletanyaga. *MFME* (2014). p. 74, 11. lábjegyzet; Olgyay J.: Út(on) a kultúrák földjén. i. m. p. 351.
- [46] Vaday A.: *Gyulai Katalógusok* 6. i. m. p. 125, p. 128, p. 133.
- [47] Bónis É.: A brigetioi sávós kerámia. *FolArch* 21 (1970). p. 80.
- [48] Szebenyi T.: *Hallgatói Műhelytanulmányok* 3. i. m. p. 20.
- [49] Elschek, K.: *Roman Frontier Studies XVII*. i. m. pp. 860, Abb. 2.

- [50] Krekovič, E.: Slovenska Archeológia XXIX-2 (1981). i. m. p. 374.
- [51] Varsik, V.: LIMES XIX. i. m. p. 283.
- [52] <https://www2.rgzm.de/transformation/home/FramesUK.cfm>.
Letöltés ideje: 2017. május 12. 16:58.
- [53] Kuzmová, K.: Anodos 11. i. m. p. 171, p. 173.
- [54] Ardeleanu, M.: Anodos 11. i. m. Table 1.
- [55] Vaday A.: Gyulai Katalógusok 6. i. m. pp. 125–126, pp. 133–134.
- [56] Szebenyi T.: Hallgatói Műhelytanulmányok 3. i. m. p. 19, Figure 1.
- [57] Korom A.: A Pesti-síkság barbaricum-i lelőhelyeinek pecsételt kerámiatípusai. In: Türk A., Balogh Cs., Major B. (szerk.): Hadak Útján XXIV. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom, 2014. november 4–6. 1. kötet. Budapest–Esztergom, 2014.
- [58] Korom A.: Adatok a barbotindízes meredek falú tálak kérdéséhez a káposztásmegyeri császárkori telep kapcsán. Budapest Régiségei XXXIX. (2005).
- [59] Kulcsár V.: Cumania 9. i. m. p. 20.; Rosta Sz., Lichtenstein L.: Archaeologia Cumanica 1. i. m. p. 96.
- [60] Gabler, D., Vaday, A.: Terra sigillata. i. m. 1986. p. 22.
- [61] Gabler, D., Vaday A.: Terra sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien. Teil 2. Acta Archaeologica Hungarica XLIV (1992). pp. 87–91.
- [62] Uo. p. 91, p. 96.
- [63] Szebenyi T.: Dressel 24/Zeast 90 típusú amphorák Makó-Igási járandó, M43 autópálya 33. lelőhely szarmata településéről. In: Tasnádiné Gábor Sz., Czukor P. (szerk.): Út(on) a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged-országhatár közötti szakasz feltárásai és hozzá kapcsolódó vizsgálatok. Szeged, 2017. pp. 236–237.
- [64] Szebenyi, T.: Hallgatói Műhelytanulmányok 3. i. m. p. 21, 36. lábjegyzet.
- [65] Szebenyi T.: Út(on) a kultúrák földjén. i. m. 2. kép.
- [66] Varsik, V.: LIMES XIX. i. m. p. 284.
- [67] Szebenyi, T.: Hallgatói Műhelytanulmányok 3. i. m. Figure 1.
- [68] Krekovič, E.: Slovenska Archeológia XXIX-2 (1981). pp. 375–376.
- [69] Kuzmová, K.: Terra sigillata z germánskych sídlisk v mikroregióne mesta Nitra. In: Březinová, G., Varsik, V. (Ed.): Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra, 2012. p. 336.
- [70] Kuzmová, K.: Nálezy terra sigillaty a jej napodobenín z germánskych sídlisk v bíní. Zborník. Slovenského Národného Múzea CIV - Archeológia 20 (2010). p. 177.
- [71] Kuzmová, K.: Anodos 11. i. m. p. 173.
- [72] Kaczanowski, P., Margos, U. (Hg.): Tabula Imperii Romani. M34–Kraków. Kraków, 2002. p. 388, pp. 406–407, p. 423, p. 425, p. 436, p. 440, p. 454, pp. 472–473.
- [73] Ardeleanu, M.: Anodos 11. i. m. p. 15.
- [74] Vaday A.: Gyulai Katalógusok 6. i. m. p. 126, p. 134.
- [75] Kulcsár, V., Mérai, D.: Roman or Barbarian? Provincial models in a Sarmatian Pottery Center on the Danube Frontier. In: C. de Sena, E., Dobrzanska, H.: The Roman Empire and Beyond: Archaeological and Historical Research on the Romans and Native Cultures in Central Europe. BAR International Series 2236. Oxford, 2011. p. 62.
- [76] Gabler, D., Vaday, A.: Terra sigillata. i. m. pp. 67–69.
- [77] Olgyay J.: Út(on) a kultúrák földjén. i. m. 1. táblázat.
- [78] Olgyay J., Szebenyi T.: Ólommázás kerámia Üllő 5–9. és Ecsér 7. lelőhelyeken. Sajtó alatt.
- [79] Cvejtčanin, T.: Late Roman Glazed Pottery. Glazed Pottery from Moesia Prima, Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea and Dardania. Belgrade, 2006. p. 193, Fig. 29.
- [80] Uo. p. 194, Fig. 29.

- [81] Uo. p. 179, Fig. 24.
- [82] Prohászka, P.: Pannonia és a szlovákiai quad Barbarikum kereskedelmi kapcsolatai a leletek tükrében. In: Petercsák T., Váradi A.: Heves Megyei Régészeti Közlemények 2. A népvándorlaskor kutatóinak kilencedik konferenciája. Eger, 1998. szeptember 18–20. Eger, 2000. p. 60.
- [83] Kuzmová, K.: Trade and Production. i. m. p. 148.
- [84] Elschek, K.: Roman Frontier Studies XVII. i. m. p. 860.
- [85] Vaday A.: Gyulai Katalógusok 6. i. m. p. 123.
- [86] Krekovič, E.: Some comparisons between Germanic and Sarmatian Limes in Pannonia. *ActaArchHung* 52 (2001).
- [87] Korom A.: *BudRég* XXXIX. i. m. pp. 75–76.
- [88] Szebenyi, T.: *Hallgatói Műhelytanulmányok* 3. i. m. p. 21, p. 31, 33. lábjegyzet, Figure 1.
- [89] Krekovič, E.: *Slovenska Archeológia* XXIX-2 (1981). i. m. p. 374, Obr. 20/2.
- [90] Prohászka, P.: *Heves Megyei Régészeti Közlemények* 2. i. m. p. 55.
- [91] Hárshegyi, P.: Roman Amphorae from the East along the Ripa Pannonica. *RCRA* 40 (2008). Fig. 3.
- [92] Szebenyi T.: Út(on) a kultúrák földjén. i. m. 30. lábjegyzet.
- [93] Szebenyi, T.: *Hallgatói Műhelytanulmányok* 3. i. m. 38. lábjegyzet.
- [94] Krekovič, E.: Romans and Barbarians : Some Remarks on Cultural Contact, Influence and Material Culture. In: C. de Sena, E., Dobrzanska, H.: *The Roman Empire and Beyond: Archaeological and Historical Research on the Romans and Native Cultures in Central Europe*. BAR International Series 2236. Oxford, 2011. p. 81.
- [95] Ardeț, A.: Olive - Olive Oil - Wine in Dacia. *Histria Antiqua* 15 (2007). p. 174, p. 176.
- [96] Simonenko, A.: Römische Importe in sarmatischen Denkmälern des nördlichen Schwazmeergebietes. In: Simonenko, A., Marčenko, I., Limberis, N. (Hg.): *Römische Importe in sarmatischen und maiotischen Gräbern zwischen Unterer Donau und Kuban*. *Archäologie in Eurasien*. Band 25. Mainz, 2008. p. 29.
- [97] Istvánovits, E.: Szarmaták a Kárpát-medencében. In Havassy Péter (szerk.): *Jazygok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*. Gyulai Katalógusok 6. p. 41.
- [98] Kuzmová, K.: *Anodos* 11. i. m. p. 178.
- [99] Biddulph, E.: Form and function: Experimental use of roman samian ware cups. *Oxford Journal of Archeology* 27/1 (2008). pp. 91–100.

Lektorálta: Dr. habil. Kulcsár Valéria, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Régészeti Tanszék

SZÉLJEGYZETEK A RÉGI MAGYARORSZÁG UTOLSÓ HÁBORÚJÁNAK HÁTORSZÁGÁBÓL – „IFJABBIK” TELEKI SÁNDOR VILÁGHÁBORÚS NAPLÓJA²⁹⁷

Teleki András

Eötvös Loránd Tudományegyetem, PhD-hallgató, teleki.andras85@gmail.com

Absztrakt

Az elmúlt fél évtized során, nem függetlenül a 2014-ben megkezdődött világháborús centenáriumtól, megnőtt az első világháborúval kapcsolatos forráskiadások száma, a korszakkal kapcsolatos kutatások pedig reneszánszukat élik. Az új kutatások egyrészt gyarapítják és árnyalják az első világháború esztendőivel kapcsolatos tudást, másrészt rávilágítanak a hiányosságokra is.

Tanulmányom témája egy, a korszak kutatói számára nem annyira ismert napló, melyet jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őriznek Quart. Hung. 2978. számon. Terjedelme öt vastag füzet, az általa lefedett időszak pedig 1914. december 5-től 1918. július 18-ig terjed.

Teleki Sándor naplóját egyrészt a szerző személye teszi érdekessé. A különböző nagyszámú naplókiadások döntő többsége főképp két csoportot érint. Egyrészt a politikai, illetve katonai vezetőkét, a hagyományos politika- illetve hadtörténet szemszögéből, másrészt a fronton vagy épp a hátszágban túlélni igyekvő kisemberét mikrotörténeti igénnyel. Teleki személye azonban egy átmeneti csoportba tartozott. Ugyan a főrendiház tagja volt, és politikai, valamint társadalmi szerepvállalása révén ismerte kora politikai vezetőit, azonban befolyását tekintve másodvonalbeli politikusok közé tartozott. Ebből fakadóan képes volt a háborút részben felülről látni, ugyanakkor jótékonysági munkássága és életmódja révén a hátszág „kisemberének” nézőpontja sem volt ismeretlen számára. Teleki – akinek apja Petőfi jó barátja, Teleki Sándor a „vad gróf” volt – kora egyik jellemző politikuspályáját futotta be. Az 1848 eszméjéhez ragaszkodó, ugyanakkor fokozott közéleti szerepvállalástól visszavonuló édesapja hatására eleinte 48-as elveket vallott, azonban később édesapjával szembefordulva a kormánypárt jelöltjeként 1892-ben képviselői helyet nyert, melyet 1905-ig megtartott, valamint rövidebb ideig a delegációk tagja is volt. Később a főrendiház tagja volt, Tisza István lojális párthíve. Felesége, a kor ismert és elismert feminista írója és aktivistája, Teleki Sándorné Kende Júlia, írói álnévén Szikra volt.

Teleki naplóját másrészt a rendeltetése teszi érdekessé. Szerzője kifejezetten azzal a céllal írta, hogy a közhangulatot és a mindennapokat, valamint az emberek világháborús időszakban való viselkedését rögzítse saját mindennapjainak történései alapján. Emellett naplójának további érdekessége, hogy szerzője tudatában volt annak a ténynek, hogy a hátszág számára rendelkezésre álló különböző információs források sokszor egymásnak ellentmondtak, megbízhatóságuk pedig kétséges volt. Teleki pedig ennek fényében igyekezett kialakítani véleményét, és azonosítani a hírforrásokat.

Tanulmányomban – melynek vázát a DOSZ 2017. évi Tavasz Szél konferencián elhangzott előadásom képezi – be kívánom mutatni az öt füzetből álló naplót és szerzője pályáját.

Kulcsszavak: világháború, napló, hátszág

---

297 Jelen tanulmány címét részben Hajdu Tibor és Pollmann Ferenc 2014-ben megjelent összefoglaló művének igen találó címadása, A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918 ihlette.

1. Bevezetés és témafelvetés

A világháborús centenárium eddig lezajlott három évének meghatározó, ugyanakkor örvendetes jellemzője, hogy nagy számban jelentek meg világháborús naplók, amelyek személyes hangvételükkel jelentősen árnyalják a korszakkal kapcsolatos ismereteinket, valamint alkalmat adnak a nem szakmai olvasóközönség számára az első világháborús komplex korszakának mélyebb megértésére. A kiadott naplók egy része a harctéri eseményekre összpontosított,²⁹⁸ míg más naplók a hátszág viszonyairól adtak egyedi szempontú képeket, illetve voltak olyan kiadott naplók is, amelyekben mind a hátszág, mind a harctér világa is tárgyalásra került. Ez utóbbiak közt fontos megemlíteni a frontkórházakban önkéntes nővéri szolgálatot teljesítő Andrassy Ilona grófnő első világháborús naplóját.²⁹⁹ A fellendülő világháborús naplókiadás keretében egészen egyedi nézőpontokat megörökítő naplókat is megjelentek. Ilyen volt például a paraszti világból a front vérzivatarába érkező Kovács György naplója,³⁰⁰ amelynek tartalma sokat segít annak megértésében, hogy a hagyományos paraszti világból kiszakított katonák hogyan reagáltak az elhúzódó frontharc borzalmaira.

Az elmúlt évek során a fokozott naplókiadással együtt a világháborús naplók kutatása is lendületet kapott. A centenáriumi emlékévek keretében rendezett konferenciákon új, és eddig kiadatlan naplókat elemeztek többféle megközelítésben,³⁰¹ fontos módszertani segítséget adva ezen forráscsoport kutatóinak. Továbbá több jelentős tanulmány is megjelent, amelyek az első világháborús idején született naplókra fókuszáltak.³⁰²

Ezen dolgozatnak is egy eddig kiadatlan, és kevésbé vizsgált napló³⁰³ bemutatása a célja, melynek szerzője a dualista kor kevésbé ismert politikusa volt, ifjabbik Teleki Sándor. Jelen tanulmány szerzője 2014-ben talált rá a nemzeti könyvtár Kézirattárának gyűjteményében. Az elmúlt évek során megkezdődött a napló kiadásra történő előkészítésének folyamata, amit Szakács Annamária és a szerző közösen végez.

Jelen dolgozat célja, hogy fontos, és a korábbi munkákban nem hivatkozott források felhasználásával egészítse ki, és árnyalja Teleki pályaképét, valamint hogy részletesen bemutassa a világháborús naplót. A dolgozat első része Teleki személyét mutatja be, nagy hangsúlyt fektetve a családi háttérre, és a pályakezdésére, valamint a világháború alatti tevékenységére. A második rész pedig magát a naplót mutatja be tartalmi és formai szempontból, összegezve Teleki világháborúval kapcsolatos érzéseit és főbb meglátásait.

---

298 Itt többek közt érdemes megemlíteni a harctéri naplók tekintetében a Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány igényes naplókiadásait, köztük Imre Gábor kadét naplóját, amely *A pokol tornácán* címmel jelent meg 2016-ban, Pintér Tamás szerkesztésében. Számos körültekintően szerkesztett, ámde kevésbé ismert kötet látott napvilágot, ezek egyike például Dr. Lux Gyula *Hadinaplóm* címen megjelent, Babucs Zoltán által szerkesztett harctéri naplója.

299 *Mindennek vége!* - Andrassy Ilona grófnő első világháborús naplója. Bp., Európa Könyvkiadó 2015.

300 Babos Krisztina-Pintér Tamás (szerk.): *Mesék a Nagy Háborúból*. Kovács György harctéri naplója. Bp.: Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány, 2016.

³⁰¹ Például a *Budapesti hétköznapiak 1914* címmel 2014 őszén megrendezett konferencián eltérő szempontrendszer szerint elemezte Horváth J. András Almády Mária és Bartók János naplóit, valamint Balogh János Lowetinszky János József naplóját.

³⁰² Az első világháborús naplók foglalkozó történettudományi szakirodalom egyik fontos példája Katona Csaba tanulmánya. Katona Csaba: „Mindig beljebb keveredünk a világháborúba.” *Naplók és emlékiratok mint a „Nagy Háború” forrásai*. In: Szabóné Bognár Anikó–Tombáczné Végh Katalin (szerk.): *Megtizedelt évek*. Az első világháború kitörésének centenáriumi évében rendezett kecskeméti konferencia tanulmányai. Kecskemét, Katona József Múzeum. 2015. 29–48. p.

303 Teleki Sándor naplója öt vastag füzetből áll, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzik *Quart. Hung.* 2978. számon. Jelen cikkben az egyszerűség érdekében naplóként hivatkozom a füzetek összességére.

2. A korszak és embere: a naplóíró Teleki

Teleki Sándor pályafutása kapcsán eddig kevés történettudományi igényű tanulmány, illetve cikk jelent meg.

Személyéről ugyan több, méltató jellegű, rövid írás látott napvilágot élete utolsó éveiben, illetve a két világháború közötti időszakban, azonban 1945 óta személyével és naplóival kapcsolatban csupán kevés írás született, és azok is az elmúlt pár év során. Mindez érthetővé válik annak figyelembevételével, hogy Teleki személye nem tartozott a dualista politika élvonalába, tevékenységét inkább a közéleti és jótékonyági szervezetekben fejtette ki, ami jellemző volt a korszak politikusaira. Emellett közeli családtagjai – azaz édesapja, Petőfi „vad grófja”, és felesége, a Szikra írói néven ismert Teleki Sándorné – sokkal inkább felkeltették a kutatók figyelmét.

A Teleki-naplóval foglalkozó kisszámú szakirodalom áttekintése során fontos megemlíteni Szakács Annamária cikkét, aki az ArchívNet oldalán 2016-ban megjelent írásában (Szakács 2017) foglalta össze a napló legfontosabb jellemzőit, bemutatva röviden a naplószerző személyét, és világháborús évek alatti közéleti és jótékonyági tevékenységét.

Ki kell térni Maczó Ferenc az utolsó királykoronázást bemutató, nemrég megjelent munkájára, amelyben Maczó közzéteszi Teleki koronázási díszbédre szóló meghívóját, ami a világháborús napló melléklete. (Maczó 2016: 123.)

Végezetül megemlítendő Ifj. Bertényi Iván jelenleg megjelenés alatt álló tanulmánya,³⁰⁴ amely más politikusok mellett Teleki olasz hadba lépés kapcsán megfogalmazott gondolatait és meglátásait is tárgyalja a napló alapján.

A Teleki Sándor személyével kapcsolatos történettudományi irodalom sem tekinthető bőségesnek. A Veritas Intézet kutatója, Schwarczwölder Ádám a Századvég legfrissebb számában közölt tanulmányában (Schwarczwölder 2017) részletesen bemutatja Teleki másik, terjedelmében jóval rövidebb, 1902 januárja és májusa között keletkezett naplóját.

Teleki politikai fejlődését két fő tényező határozta meg: egyrészt családi háttere, másrészt a dualista Magyarország politikai folyamatai. A naplóhagyó Teleki, akit az apjával való névazonosság okán „legifjabb Teleki Sándornak” is neveztek édesapja 1892-ben bekövetkezett haláláig, pályáját Kossuth eszméinek lelkes támogatójaként kezdte. Ebben meghatározó szerepe volt apjának, aki az 1848/1849-es szabadságharcban Bem erdélyi hadseregében harcolt, 1849 után pedig több, mint másfél évtizedet emigrációban töltött, tevékeny alakjává válva a Kossuth-emigrációnak. Fegyveres szolgálatot vállalt Garibaldi hadseregében is, s rövid ideig a magyar légiót is igazgatta. A jelen tanulmányban vizsgált naplóhagyó a „vad gróf” második, francia és angol származású, ámde francia identitással bíró feleségétől származott, ennek köszönhető, hogy az ifjabb Sándor Párizsban látta meg a napvilágot 1861-ben.³⁰⁵ Kisgyermekkorára egy részét a kor népszerű fürdővárosában, Bagni di Luccában töltötte, ahol édesapja villát bérelt. A család a kiegyezés után tért haza, azt követően, hogy a családfő amnesztiában részesült.

Az ifjabbik Sándor gyerekkora kapcsán fontos kitérni arra a körülményre, hogy a korszak arisztokratáira jellemzően – és a francia származású édesanya miatt is – többnyelvű környezetben nőtt fel. „Az igaz, hogy áldott jó anyjuk van (első francia nő, kit szépen magyarul beszélni hallottam) aki, a többek között, még nem varratott gyermekei számára

³⁰⁴ Ifj. Bertényi Iván: Az olasz hadba lépés kiadott és kiadatlan magyar politikus-naplók tükrében (L'entrata dell'Italia in guerra alla luce dei diari editi e inediti degli uomini politici ungheresi). Megjelenés alatt.

³⁰⁵ ifj. Teleki Sándor rokonságára és családi viszonyaira vonatkozóan ld.: ifj. Biás István-Teleki Mihály-Teleki László: A római szentbirodalmi széki gróf Teleki nemzetség leszármazási táblázata. (<http://digitalia.lib.pte.hu/books/teleki-szimpozium-videokonyv-ddrkt-pecs-2012-10-30/htm/> – Letöltés: 2017. május 29.) Jelenleg ez a legteljesebb, nyilvánosan hozzáférhető családfa, amely a Pécsi Tudományegyetem 2012. október 30-én rendezett konferenciájának (Szimpózium a Teleki család történelmi szerepéről) honlapján lett közzétéve.

szabóval semmit, minden öltönyüket saját keze készíté, s valamennyinek dajkája, nevelőnője maga volt: magas műveltségű, szép lélek”³⁰⁶ — jegyezte meg Jókai Mór az Útleírások című művében az ifjabbik Sándor 1910-ben elhunyt édesanyjára utalva. Az ifjabbik Sándor felnőttkorára magas szinten beszélt a magyar mellett a francia, német és angol nyelveket is. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy az ifjabbik Teleki részleges francia származása, és részben Párizsban eltöltött gyermekora ellenére semmilyen szinten sem azonosult a francia világháborús célokkal, hanem magát magyarként meghatározva remélte a központi hatalmak győzelmét, vagy legalábbis egy mindkét fél érdekeit figyelembe vevő béke megkötését, mivel realista szemléletű politikusként tudta, hogy egy esetleges vereség katasztrofális következményekkel járhat a történelmi Magyarország területi egységére nézve.

Visszatérve a pályakezdéshez: az ifjabb Teleki pályafutása elején, vélhetően apai hatásra erősen függetlenségi nézeteket vallott, amiről a kolozsvári kiadású Ellenzékben közölt 1881-es tárcája tanúskodik,³⁰⁷ amely a közvetlen utalásokat kerülve a hazáért és a szabadságért való mártírságot dicsérte, édesapja publicisztikai munkáira emlékeztető stílusban. Életében a fő politikai fordulópont 1892-ben jött el, amikor a kormánypart képviselőjévé vált. Felháborodott apja sajtóközleményben határolódott el legidősebb fia lépésétől. „Fiamat, legifjabb Teleki Sándor grófot, hírem, tudtom, akaratom, és bejegyzésem nélkül választotta meg a szolnok dobokai főispán osztrákpárti képviselőnek”³⁰⁸ – írta az idősebb Teleki Sándor több lapnak eljuttatott nyilatkozatában.

Teleki politikai pályáját a kormánypart képviselőjeként részletesen összegzi Schwarczwölder Ádám fentebb hivatkozott tanulmánya, ezért jelen írás csupán a legfontosabb pontokra szorítkozik. Az 1892-es választásokon Telekit a Szabadelvű Párt színeiben választották képviselővé Nagyilondán, majd további két alkalommal, 1896-ban és 1901-ben a magyarláposi kerületben. (Schwarczwölder 2017: 38.) Schwarczwölder cikkében kiemeli, hogy a Teleki család több tagja is ezeken a vidékeken vagy ezek közelében szerzett mandátumot a dualizmus korában, ami vélekedése szerint nem lehet véletlen. Ugyan erről Schwarczwölder tanulmányában nem ír, de feltevése mellett szól, hogy korábban az ezen településekhez igen közeli Kővárvidék politikai életének domináns szereplői voltak a Teleki család tagjai. A Teleki-família különböző ágai Kővárvidéken, továbbá Partium többi részében és Erdélyben kiterjedt birtokállománnyal rendelkeztek.³⁰⁹ Rövid példára szorítkozva, a naplőhagyó édesapja, az idősebb Teleki Sándor az 1846/47-es erdélyi országgyűlésen Kővárvidék második követe volt,³¹⁰ 1848-ban pedig a főkapitánya. Ugyan Kővárvidék az 1876-os megerendezéssel megszűnt, a változatlanul számos birtokkal rendelkező Teleki família politikai befolyása, és ismertsége megmaradt Kővár vidékének egykori területén és a szomszédos településeken is.

Teleki Sándor képviselőházi pályája, és ezzel együtt politikai pályafutásának legaktívabb szakasza 1905-ben zárult le, amikor Muraszombaton a kormánypart jelöltjeként indulva³¹¹ hatalmas vereséget szenvedett. (Schwarczwölder 2017: 39.)

Teleki személyét értékelve Schwarczwölder kiemeli, hogy széles látókörű kozmopolita volt, és a korabeli magyar politikusoktól eltérően érdeklődést tanúsított a tengerészeti ügyek iránt.

306 Jókai Mór: Útleírások (http://mek.oszk.hu/00800/00836/html/jokai53.htm – Letöltés: 2017. május 20.)

307 Teleki Sándor: A XX-ik században. In: Ellenzék, 1882. január 9. 1-2 p.

308 Budapesti Hírlap, 1892. február 20. 7.p.

309 Kővárvidék újkori történetére, valamint Kővárvidék és a Telekiek kapcsolatára vonatkozóan ld.: Szentgyörgyi Mária: Kővár vidékének társadalma. Bp., Akadémiai Kiadó.1972.

310 Az idősebbik Teleki Sándor 1846/47-es erdélyi országgyűlésen kifejtett politikai tevékenységére vonatkozóan ld.: Trócsányi Zsolt: A „vad gróf” portréjához. Teleki Sándor és az 1846/7-i erdélyi országgyűlés. In: Lukácsy Sándor-Varga János (szerk.): Petőfi és kora. Bp., Akadémiai Kiadó. 1970. 215-248. p.

311 Arra a kérdésre, hogy Teleki miért indult 1905-ben egy számára politikai szempontból teljesen idegen, és emiatt kockázatosabb választókerületben, Schwarczwölder nem ad választ cikkében. A hirtelen váltás lehetséges okainak felderítése a további történelmi kutatás feladata.

(Schwarczwölder 2017: 39.) További szempontként elmondható, hogy Teleki másik sajátossága a Tátra fejlesztése iránti erőteljes elkötelezettsége. Teleki szerteágazó érdeklődésére példa Az angolok Kínában címmel 1901-ben megjelent rövid műve, amely a brit gyarmatbirodalom kínai terjeszkedésének rövid összefoglalása.³¹²

Fontos kiemelni, hogy – amint arra Schwarczwölder a tanulmányában kitér – Teleki képviselői működése során különböző posztokon a magyar delegáció tengerészeti bizottságának a tagja volt, és jó barátságot ápolt a századforduló idején az osztrák-magyar haditengerészetet vezető Hermann von Spaun admirálissal. (Schwarczwölder 2017: 39.) Erre a korszakra világháborús naplójában is visszaemlékezett., „Büszke vagyok a haditengerészetre. Mikor 12 éven át adtam elő a költségvetést a delegációba[n], hányszor voltam egyedül a haditengerészet fejlesztése mellett; mennyi ellenségem volt, s szegény Rosenberg Gyula, ki később mikor én a képviselőségből kibuktam, s maga lett előadó, abban az időben mennyi nehézséget okozott – ez mind a bizottságban történt, s így nincs a Naplókban – de Spaun s a marinerizók mennyire méltányolták!! El van ez már mind feledve, pedig az volt ám a nehéz, de a mostani flotta alapvető munkája!!!”³¹³ – kommentálta elégedetten 1915. június 11-i bejegyzésében a Citta di Ferrara és egy angol cirkáló elsüllyesztésének híret.³¹⁴

Teleki 1912-ben főrendiházi tagságot kapott, valamint az 1917-ben kitüntetésként elnyert valóságos belső titkos tanácsosi cím. (Schwarczwölder 2017: 39.)

Teleki kora számos más politikushoz hasonlóan igen aktív volt a társadalmi szerepvállalásban. A naplóhagyó pályafutásának ezen részét Schwarczwölder cikkében röviden összegzi, míg Szakács részletesebben vizsgálja Teleki Tátra térségének fejlesztése érdekében tett erőfeszítéseit, valamint a *Lábadózó Sebesülteket Elhelyező Bizottságban* kifejtett munkásságát. Teleki társadalmi szerepvállalásáról a kortárs lapok is bőségesen beszámoltak méltató cikkeikben. A naplóhagyó által elnöki minőségben vezetett *Magyar Gyermektanulmányi Társaság A Gyermek* című lapjának 1917. 7-8. (ünnepi) száma több cikket szentelt Teleki pályafutásának. A háború harmadik évében, 1917-ben megjelent szám cikkeinek jelentőségét növeli, hogy noha rendeltetésükből adódóan nem teljes mértékben objektívak, de kortárs sajtóforrásként foglalkoznak Teleki szerepével, így áttekintésük nagyban megkönnyíti a napló értelmezését. Rövid ismertetésük fontos, mivel témájukban lefedik Teleki világháború előtti és világháborús hátországi szerepvállalásának főbb területeit. A szám első cikke (Gróf Teleki Sándor)³¹⁵ Nagy László tollából rövid életrajzi áttekintést adott Teleki pályájáról, különös hangsúlyt fektetve a művelődésügy és oktatásügy területén kifejtett tevékenységére. A második cikk pedig Teleki világháború alatti működésének legfontosabb területét, a *Vöröskereszt Egylet* keretében végzett többretű szervezőmunkáját tárgyalja, kiemelve a *Lábadózó Sebesülteket Elhelyező Bizottság* otthonainak létrehozását.³¹⁶ A harmadik cikkben pedig a korabeli tátrai hegymászás és turizmus ismert alakja, Hefty Gyula Andor tárgyalta Teleki tátrai tevékenységét szervezeti keretek között, illetve politikai fellépését, és kezdeményezéseit, amelyeket a Tátra szempontjából előnyös törvényi szabályzás kialakítása érdekében tett.³¹⁷

³¹² Teleki Sándor: *Az angolok Kínában*. Bp., Révai és Salamon Könyvnyomdája. 1901.

³¹³ OSZK Kt., *Quart. Hung.* 2978., 2. füzet, fol. 43.

³¹⁴ Teleki Sándor világháborús naplója részleteinek jelen tanulmányban történő idézésekor az alább alapelveket követem: a jelenkori magyar helyesírás elvei szerint teszem közzé a szövegrészleteket, és ha van lehetőség rá, akkor szavakat a mai írásformájukban közlöm. A kiolvashatatlan szavakat szögletes zárójelben elhelyeztem három ponttal ([...]) jelölöm. A szavakhoz a mai nyelvi normának való megfelelés érdekében hozzátett betűket szintén szögletes zárójelben ([n]) jelzem.

³¹⁵ Nagy László: Gróf Teleki Sándor. *A Gyermek*, 11. (1917) 7-8. sz. 419-432. p.

³¹⁶ Dr. Dános Árpád: Gróf Teleki Sándor működése a Vöröskereszt-Egyletben. In: *A Gyermek*, 11. (1917) 7-8. sz. 432-435. p.

³¹⁷ Hefty Gyula Andor: Teleki Sándor gróf tevékenysége a tátrai turisztaság érdekében. In: *A Gyermek*, 11. (1917) 7-8. sz. 435-440. p.

Teleki világháborús éveinek kiemelkedő pillanata volt a részvétele IV. Károly koronázásán, amelyről naplójában hosszabban írt.³¹⁸

A naplószerző 1919. augusztus 13-án hunyt el Budapesten. A távozását követő évtizedekben ugyan özvegye, és azon szervezetek, amelyek működésében szerepet vállalt, ápolta emlékét, azonban a második világháború lezárulta után fokozatosan kiépülő szocialista korszakban személye csupán a pedagógiatörténet és turizmustörténet avatottabb kutatói számára volt ismert. Politikai tevékenysége és társadalmi szerepvállalása csupán az utóbbi időben vált kutatás tárgyává.

3. Véres évek széljegyzetei: a napló

Teleki Sándor világháborús naplójának provenienciája teljes mértékben rekonstruálható. Az OSZK Kézirattárának tájékoztatása szerint³¹⁹ a naplót maga Teleki 1919. március 30-án adta át lepecsételt, és becsomagolt letétként a Nemzeti Múzeumot vezető Fejérpataky Lászlónak, kikötve és írásban rávezetve a csomagra, hogy csak 1939-ben bontható fel. A feltehetően több részből álló csomagot a 28. számú letét néven tartották számon. Az Országos Széchényi Könyvtár 1949-ben vált önálló intézménnyé, elszakadva a Nemzeti Múzeumtól. A letétet végül 1950. július 27-én bontották fel, a növedéknapló és a végleges napló szerint két irat volt a letéti számon: a háborús naplót alkotó füzetek és Teleki Mihály 17. század végi levélmásolat-gyűjteménye.

A Schwarzwölder által feldolgozott 1902-es napló provenienciája eltérően alakult, ugyanis az 1949-ben az Országgyűlési Múzeumból került a nemzeti könyvtár állományába.³²⁰

A napló öt kézírásos füzetre tagozódik, amelyek 1914. december 1. és 1918. július 18. közötti időszakot fedik le. A bejegyzések az egyes tárgyalt napokon, vagy másnap íródtak, illetve a naplószerző elfoglaltsága, illetve betegsége esetén több napot foglalt össze egy bejegyzésben. Például, az első 1915. évi bejegyzésében – melyhez nem írt pontos napot – több nap eseményeit foglalja össze, ugyanis az utolsó 1914. évi bejegyzése december 23-án született.

³²¹A füzetek terjedelme a háborús években előrehaladva egyre inkább nő. A naplóhoz gazdag melléklet járul, amely leginkább fényképeket, újságcikkeket, korabeli leveleket, és képeslapokat, valamint egyéb érdekes dokumentumokat – mint például főrendiházi szavazásra előkészített cédulát, illetve a koronázási ünnepségre szóló meghívót – tartalmaz. Maga a naplószerző írása a más kézíratos forrásokra jellemzően időnként könnyen, máskor pedig nehezen kiolvasható, aminek az okai a naplószerző aktuális lelkiállapota, illetve a naplóbejegyzés írásának egyéb körülményei lehetnek.

Ki kell emelni, hogy Teleki naplója bármennyire is az objektivitásra törekszik, műfajából fakadóan a szerzője szubjektív világlátását és reflexióit örökíti meg, ezért elengedhetetlen az elemzésekor a megfelelő forráskritika alkalmazása.

Fontos annak vizsgálata, hogy Teleki milyen céllal írta a naplót. A füzetekben több helyen előtűnő kíméletlenül őszinte vélemények alapján valószínűsíthető, hogy a naplót magánhasználatra írta. Ugyanakkor bejegyzéseinek szembevethető jellegzetessége, hogy szerzőjük kínosan ügyelt a számadatok, nevek pontosságára, így ha valamilyen számra, vagy névre nem emlékezett pontosan, annak helyét üresen hagyta a későbbi pótlás érdekében. Ilyen névkihagyás látható például az 1915. július 20-i bejegyzésben, melyben meghatódottan ír

318 OSZK Kt., Quart. Hung. 2978., 4. füzet, fol. 102-103.

319 Ezúton szeretnék hálás köszönetet mondani az OSZK Kézirattára munkatársának, Zichy Mihálynak a napló provenienciájával kapcsolatos részletes tájékoztatásért. Az általa adott információk döntő mértékben hozzájárultak a naplók provenienciájának feltérképezéséhez.

320 Az Országos Széchényi Könyvtár magyar nyelvű újkori kötetes kéziratának katalógusa. II. köt. Bp., Országos Széchényi Könyvtár. 1956. 769.p.

321 OSZK Kt., Quart. Hung. 2978., 1. füzet, fol.13.

arról, hogy három nő felajánlotta a felesége helyettesítését, annak érdekében, hogy Iska elmeheessen nyaralni.³²² Számkihagyásra példát szolgáltat az 1915. június 26-i naplóbejegyzés, melyben nem emlékezett a májusban és júniusban ejtett orosz hadifoglyok számára.³²³ Nem zárható ki teljességgel, hogy eleinte Teleki a naplóban rögzített benyomásait némileg finomítottabb formában, a háború után fel akarta használni más írásaihoz, azonban ennek ellentmond a letétbehelyezés ténye.

Felvetődik a kérdés, hogy miért helyezte Teleki letétbe naplóját, és miért akarta két évtizedre elzárni a nyilvánosság elől. A letétbe helyezés tényét indokolhatja 1919 márciusának rendkívül ingatag politikai helyzete. A napló letétbe adása előtt kilenc nappal, 1919. március 21-én kiáltották ki a Tanácsköztársaságot. Az új rendszerben a konzervatív Teleki joggal aggódott saját életéért, értékeiért, és naplójáért, ezért elképzelhető, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban akarta biztonságba helyezni naplóját. A nyilvánosságtól való elzárást pedig két tényező indokolhatja. Egyrészt Teleki nem akarta, hogy a napló tartalma – benne lévő bizalmas természetű információkkal, illetve kritikus véleményekkel – illetéktelenekhez jusson el, másrészt talán bízott abban, hogy húsz év alatt rendeződik az ország politikai helyzete.

Ki kell térni arra, hogy miképp határozta meg Teleki a saját naplóírása célját. Különböző időszakokban keletkezett bejegyzéseiből kitűnik, hogy fő célja a háborús közhangulat leírása volt. „E jegyzetek inkább a nap pszichológiáját, mint történelmét akarják megrögzíteni – nem fix pontokat megállapítani, de a kedély hullámzásokat kitüntetni; - főleg pedig kerülnek a hivatalos ámításokat!”³²⁴ – indokolta naplóírásának célját 1914. december 6-i bejegyzésében. 1915. január 30-án már világosabban nyilatkozott: „Bár e följegyzetek nem vonatkoznak politikára, titkokra (sok mindent írhattam volna) de vonatkoznak a mindennapi élet jelenségeire, a mendemondákra, a hangulatra, közvéleményre. A nagy dolgokat felírják mások, bár tudom biztosan, hogy a legmagasabbak a legtöbb esetben nincsenek jobban értesülve”³²⁵ – jegyezte meg. Mint az előzőleg idézett részből is kitétszik, tematikailag igyekezett szűkíteni az általa tárgyalt témákat. „Egyáltalában a jegyzetekhez is lopom az időt, sietve csak épp odavettem, nem tehetem az idő miatt sem, hogy elméskedésekbe, stulisolásokba bocsátkozzam, pedig be jó lenne a nagy idők emberéről jellemrajzot írni, úgy ahogy én ismerem őket” – jegyzi meg 1915. február 14-i bejegyzésében. Az utókor, és főképp a történettudomány szerencséjére azonban gyakran eltért eredeti szándékától, részletes és kritikus jellemrajzokat közölve kora döntéshozóiról, akikhez sok esetben ismeretség, illetve barátság is fűzte. Csak pár példát említve a füzetekben előtűnő számos politikus közül, Teleki az általa személyesen is ismert Széll Kálmánról,³²⁶ Apponyi Albertről³²⁷ és Klebelsberg Kunóról³²⁸ is kritikus, olykor szurkálódó hangnemben nyilatkozott.

³²² OSZK Kt., Quart. Hung. 2978., 2. füzet, fol. 64.

³²³ OSZK Kt., Quart. Hung. 2978., 2. füzet, fol. 45.

³²⁴ OSZK Kt., Quart. Hung. 2978., 1. füzet, fol. 10.

³²⁵ OSZK Kt., Quart. Hung. 2978., 1. füzet, fol. 26.

³²⁶ 1915. augusztus 16-án, Széll Kálmán halálának hírére született bejegyzés, melyben Teleki „eszes”, „nagyobb kaliberű” embernek minősíti Széllt, ugyanakkor erőteljesen bírálja hiúsága, valamint politikája miatt. OSZK Kt., Quart. Hung. 2978., 2. füzet, fol. 77.

³²⁷ Teleki a politikailag ellenkező oldalon álló Apponyi Albertről változó véleménnyel ír naplójában. Amikor viszonyuk békésebb volt, viszonylag elismerően nyilatkozott Apponyiról (1915. április 12., OSZK Kt., Quart. Hung. 2978., 2. füzet, fol. 7.). Többször támadt azonban elméletileg rokkantügyi, valójában pártpolitikai eredetű konfliktusuk, ezek egyike például a nyíregyházi rokkantbizottság vezetőjének pártállása kapcsán tört ki. (1915. június 23., Kt., Quart. Hung. 2978., 2. füzet, fol. 49.), Teleki pedig felröftötte Apponyinak, hogy „gyerekesen ragaszkodik ahhoz, hogy mindenben személyes politikai üldözést keressen”. (1915. augusztus 9., OSZK Kt., Quart. Hung. 2978., 2. füzet, fol. 73.). A naplószerző végül 1915. augusztus 24-én megkönnyebbülve írt arról, hogy lezárult Apponyival közös rokkantügyi munkája (OSZK Kt., Quart. Hung. 2978., 2. füzet, fol. 80.) Teleki Apponyival való viharos kapcsolata érdekes példát szolgáltat arra, hogy a világháború idején mennyire áthatották, és sok esetben megnehezítették a politikai viszonyok és sérelmek a politikum világtól elvileg független civil segélyező szervezetek működését.

Emellett, noha a hangsúly terjedelmi tekintetben túlnyomórészt a politikai és világháborús eseményeken és a közhangulat alakulásán volt, időnként kitért röviden a magánéleti és családi eseményeire is. Részben hasonló tendenciák jellemzik az 1902-es naplót, ami Schwarzwölder meghatározása szerint egy klasszikus politikai napló, amelyben kevesebb a magánéleti, és több az általa is átélt aktuálpolitikai eseményekre vonatkozó bejegyzés. (Schwarzwölder 2017: 40.) A korábbi napló esetében is egy specifikus terület részleteinek megörökítése vezette, csak míg ezen terület 1902-ben a politikai helyzet volt, 1914-től már a háborús közhangulat. Az események hiteles megörökítése gyakori célja volt a naplóiíróknak; a legtöbb esetben nem a háborús közhangulat, vagy más, hasonlóan nehezen rögzíthető célkitűzések vezérelték őket, hanem pusztán a saját életük eseményeinek megörökítése. Elég példaként idézni a Telekitől merőben eltérő közegben élt és dolgozott budapesti kishivatalnok, Lowetinszky János József naplóját, amelyet Balogh János Mátyás vizsgált. „Egyáltalán főigyekezetem volt s marad is, hogy a naplóm életem hú tükre legyen, s abba[n] semmi valótlan ne legyen, hogy az abban foglaltakra bármikor esküt is tehessek, kétszeresen vigyázok azonban most, amikor ezek az apocaliptikus idők zajlanak le fejünk felett, hogy lehetőleg azt írjam, amit láttam; a hallottak után írtakat, ha hazudtak, utánuk hazudtam.” – (Balogh 2016: 104.) idézi Lowetinszky 1914. október 7-i bejegyzését Balogh a tanulmányában, amely Lowetinszky bejegyzései alapján vizsgálta a hátsországi Budapestet. Katona Csaba a világháborús naplókval és emlékiratokkal foglalkozó rövid munkájában az utókornak szóló írói szándékot feltételez a naplók egy körénél, köztük azoknál is, amelyek „hiteles(nek) vélt” képet kívánnak rögzíteni a naplóhagyó jelenéről. (Katona 2014: 70.) Ha elfogadjuk, és Teleki világháborús naplójára alkalmazzuk Katona megállapítását, feltételezhető, hogy Teleki valamilyen formában az utókornak szánta világháborús naplóját. Támogatja ezt feltételezést az a tény is, hogy a napló letétbe helyezése során tett kikötésében húsz év után engedélyezte a naplóhoz való hozzáférést.

A világháborús Teleki napló hangvételének átalakulását vizsgálva fontos kiemelni, hogy – amint az más, a világháború időszakának nagy részét lefedő hátsországi naplóknál is megfigyelhető – a bejegyzések a világháborús remények fokozatos szertefoszlásáról tanúskodnak. Ugyan a naplóhagyó a háború elején még bizakodó, azonban a háború utolsó időszakára teljesen reményvesztetté válik. Ezt a folyamatot csak átmenetileg és röviden szakítják meg a központi hatalmak időszakos politikai, illetve harctéri sikereinek köszönhetően előtörő optimizmus, Teleki esetében tiszavirág-életű pillanatai. „Semmi, de semmi most ami némi reményt adna, a népet jobb kedvre derítené. Leverő harctéri hírek, »hősi halál« sorozatok, árak emelkedése, adók növekedés, posta-vasút rosszabbodása...! Mindenki kiáltja – elég-elég volt!!!!”³²⁹ – zárja naplóját 1918. július 18-án Teleki, gondolataival tükrözve a háborús veszteségek és viszonyok miatt kiábrándult hátsországi hangulatot.

Maga a napló fő fizikai tereit Teleki Sándor és hitvese életének két fő helyszíne, a világháborús Budapest és a Szikraházuknak otthont adó tátrai település, Újtátrafüred alkotja. Ugyan viszonylag gyakran kitér más helyszínekre is, amelyeket különböző okokból eredően meglátogatott, de terjedelem tekintetében a naplóban az események fő része ezen a két helyszínen játszódik. Mindebből fakadóan a napló fontos forrás lehet a világháborús székesfőváros mindennapjainak kutatásához is, ugyanis a naplóhagyó őszintén vall a fővárost jellemző gondok hosszú soráról, így például a városi élelmezés problémáiról is. „A városi

---

³²⁸ Teleki több helyen igen erőteljesen fogalmaz az ekkor még rokkantügyi területen dolgozó Klebelsberg Kunó kapcsán. „Az államtitkár eszes ember, de jobban állana rajta a reverenda, mint a jacket, s valószínűleg belül is reverendában van a lelke” – jegyzi meg Teleki 1915. június 28-i bejegyzésében (OSZK Kt., Quart. Hung. 2978., 2. füzet, fol. 53.) A rokkantügyi ellátás központosítására törekvő Klebelsberg hatalma növelésére törekvő emberként festette le Teleki. (1915. augusztus 23., OSZK Kt., Quart. Hung. 2978., 2. füzet, fol. 80.)

³²⁹ OSZK Kt., Quart. Hung. 2978., 5. füzet, fol. 111.

élelmezési közegek fejetlenségét mutatja következő eset: az éhező iskolai gyerekeket tápláló Gyermekbarát egyesületem hosszú idő óta havi 6-8 mázsa lóhúst kér, s meg lett tőle tagadva. Pár nap előtt kérvényt írtam alá a városi tanácshoz, s íme bár 8 mázsát kértem, kaptunk 60 (hatvan) mázsát³³⁰ – jegyezte le naplójában Teleki 1915. június 3-án. „Ami Budapesten e téren folyik, az páratlan az élelmi cikkek történetében; valószínűleg az első fejezet már börtönbe vinné a szereplőket – az utolsó fejezet az akasztófára, a középsők a gyengeelméjűek asylumába³³¹ – tette hozzá később ugyanezen bejegyzésben megbotránkozva. A napló ugyanakkor beszámol a budapesti mindennapokról, mint például csőtörésekről, vagy mozi látogatásokról.

Teleki feljegyzései – a hadigondozás területén kifejtett munkásságából fakadóan – a világháborús rokkantgondozás területén is fontos források. Mint azt Dános Árpád fentebb hivatkozott cikke mutatja, Telekinek kulcsszerepe volt a rokkant katonákat civil források bevonásával segítő lábadozó otthonok budapesti hálózatának kialakításában. Ennek megfelelően a naplóhagyó számos esetben beszámol a feljegyzéseiben az otthonokban tett látogatásairól, a katonai rokkantellátás visszásságairól és a civil lábadozóotthonok, valamint a katonai hatóságok szinte rendszeresnek mondható súrlódásairól.

A napló füzetei a korabeli propaganda természetéről is árulkodnak. Teleki bejegyzéseinek azon jellemvonása, hogy kritikus a hivatalos híradásokkal szemben, nem nevezhető egyedinek, mivel a korabeli magyar társadalom műveltebb tagjai tudatában voltak a hivatalos hadseregjelentések kétes hitelességének. Teleki ezenfelül ismerte a cenzúra működését, mind a hátszobába továbbított harctéri levelek, mind a sajtó esetében is. Azonban ez a tényező sem nevezhető sajátosságnak, mivel a hátszobák népe maga is szembesült a harctéri levelek cenzúrájával, miközben katonáskodó hozzátartozóival levelezett. Az olvasóközönség körében pedig az előzetes sajtócenzúra³³² működését egyértelművé tették a kinyomtatott, és forgalomba került újságok szemmel látható szövegkihagyásai. Teleki naplóját mindezek ellenére az teszi érdekessé, hogy igyekezett csoportokba rendezni és szembeállítani a hátszobai lakosként elérhető forrásokat, úgymint a harctérről hazatérők szóbeli beszámolóit, vagy leveleit, illetve az újságokban megjelenő híradásokat, hivatalos katonai közleményeket. „Folytonos diadal és győzelem-hírek! Veszteségek, visszaveretések hírei csak a szájbéli hírszolgálat útján kerülnek a fülekhez, Mi volt Szurmaynál,³³³Pflanzernél?³³⁴Azt nem tudjuk, de nagy bajoknak, óriási veszteségeknek kellett lenni! Mindennap hoz egy-egy ismerős családnak gyászhiót, vagy egy-egy ismertebb név kerül gyászjelentésre – s hányról beszélnek úgy, hogy »így mondják, azt mondják!! «” – fakadt ki 1915. június 5-i bejegyzésében, szembeállítva a győzelmi híreket a „szájbeli hírszolgálat” útján érkező információkkal.³³⁵ A naplószerző eljárását szükségessé tette a hivatalos hírszolgálat egyik fontos sajátossága is, melyet Ifj. Bertényi Iván emelt ki a magyarországi világháborús propaganda jellegzetességeit vizsgáló írásában: „A vereségeket, nyilvánvaló kudarcokat legtöbbször nem tagadták le, de mindig igyekeztek kedvező, akár a valóságosnál messze fontosabbnak beállított jó hírekkel ellensúlyozni. Az újságolvasók így tulajdonképpen azáltal voltak félretájékoztatva, hogy a lényeges és lényegtelen hírek özönében nem igazán tudtak kiigazodni”. (Ifj. Bertényi 2016: 27.) Teleki a közhangulat megragadására törekedve rendszeresen tájékozódott barátaitól, ismerőseitől az egyes hírek kapcsán, illetve igyekezett az utcán nyitott füllel járni, és

330 OSZK Kt., Quart. Hung. 2978., 5. füzet, fol. 40.

331 Uo.

332 A sajtócenzúra kapcsán bővebben ld.: Mucsi Ferenc: Sajtó és cenzúra Magyarországon az első világháború idején. In: Történelmi Szemle, 27. (1984) 1-2. sz. 192-202. p.

333 Uzsoki báró Szurmay Sándor (1860-1945): gyalogsági tábornok, majd 1917. február 19. és 1918. október 31. között honvédelmi miniszter.

334 Báró Alois Johann Wilhelm von Pflanzner-Baltin (1855-1925): Osztrák vezérezredes, a világháború alatt a főként a keleti fronton és a Balkánon szolgált.

335 OSZK Kt., Quart. Hung. 2978., 2. füzet, fol. 57.

lejegyezni a közvélemény reakcióit. Naplójában számos korabeli viccet örökített meg, ugyanis a népszerű vicceket az aktuális közhangulat egyik forrásának gondolta. „Mondják: mikor Tisza a német császárral volt, ez felszólította, hogy nézzen szét a táborban. Mikor ebédnél újra összejöttek, kérdi a császár, hogy látott-e mindent? Igenlő válaszára kérdi, hogy látta-e a 42-eseket? Mondja, hogy látta! De lőttek-e velük? Azt mondja Tisza, hogy: nem! Na, kár – jegyzi meg a császár, mert az nagyszerű, mikor az én 42-eseim megszólalnak! Erre azt feleli Tisza: »de az is valami, amikor az én 48-asaim hallgatnak!!« Így szól a mese!³³⁶ – számolt be 1915. december 29-i bejegyzésében. Szóbeli információk „forrásait” képezték többek közt olyanok is, akik a korszak átlagemberei számára státuszuknál fogva elérhetetlenek voltak, mivel rendszeresen látta vendégül vacsoraasztalánál a korabeli politikai és gazdasági, valamint kulturális élet meghatározó szereplőit. Ezenfelül a privát körből, vagy a sajtóból szerzett értesüléseit igyekezett ütköztetni a kormánypárt klubjában illetve az Országgyűlésben hallott pletykákkal. Példának okáért, egy 1915. június 10-i bejegyzésében szembeállítja az ellenzéki Andrassy-csoportból és kormánypárti klubból szerzett értesüléseit.³³⁷

Mindezek miatt Teleki szinte iskolai részletességű példáját adja annak, hogy a korszak háttérjének szélesebb látókörű egyénei mely csatornákon keresztül igyekeztek tájékozódni, illetve mely szűrőkön keresztül próbálták megítélni egy hír hitelességét, s igyekeztek néha több, de a legtöbbször kevesebb sikerrel védekezni az egyre fokozódó, és sokszínűbbé váló propaganda nyomásával szemben. Illetve arra is támpontot szolgáltat, hogy a korszak magas kormányzati tisztséget nem viselő alsóházi vagy felsőházi politikusainak mennyire lehetett, vagy nem lehetett rálátása a háttérben zajló meghatározó politikai folyamatokra.

A Teleki-napló politikatörténeti szempontból is fontos forrás, ugyanis a Tisza Istvánhoz és az uralkodóhoz hű Teleki bőségesen közli a kormánypárt, illetve az ellenzék soraiban elterjedt pletykákat.

Az öt vastag füzet ugyanakkor Teleki magánéletének és tágabb családi viszonyainak is forrása, annak ellenére, hogy igyekezett ezen területeket következetesen kizárni. Bejegyzéseiből kirajzolódik bensőséges kapcsolata feleségével. A Szikra művésznevet viselő, de a naplóban Iskaként emlegetett Teleki Sándorné Kende Júlia elismert író, és publicista, emellett a magyarországi nőjogi harc ismert aktivistája volt, ugyanakkor a háború során számos ügyet karolt fel, és maga is önkéntesként dolgozott a Munkácsi utcai hadikórházban. Teleki rendszeresen reflektált neje cikkeire, és igyekezett a felesége által felkarolt ügyeket előmozdítani az aktív politikai pályája során szerzett kapcsolatrendszerével. Érdekes betekintést nyújt a világháborús háttérjének világába a magyar hatóságok reakciója Stockholm főpolgármesterének feminizmusról szóló előadására. „De közben Iskának el kellett mennie, hogy L....³³⁸ stockholmi polgármester feminista előadásán jelen legyen. Ennek mulatságos előzménye volt. Pár nap előtt a belügyminiszteri államtitkár, Perényi idetelefonált Iskának: tudja-e, hogy a svéd óriásan veszedelmes szocialista, s hogy megfigyeltetik – előadására a minisztérium közeget fog kiküldeni, s a legkisebb meg nem tűrhető kifejezésre - megvonják tőle a szót. Amikre Iska meg jegyezte, hogy tanácsosnak véli most egy neutrális állam fővárosának polgármesterével csínján bánni. Kisült, hogy ismét bolonddá tették a minisztériumot (valószínűleg a most oly divatos titkos feljelentéssel, lehet, hogy valami elfogult antifeminista) mert a polgármester beszédét mielőtt Stockholmból elindult volna, az osztrák-magyar és német követségekkel átnéztette, ott helyben hagyták, s ezt a beszédet

---

336 OSZK Kt., Quart. Hung. 2978., 3. füzet, fol. 39.

337 OSZK Kt., Quart. Hung. 2978., 2. füzet, fol. 42.

338 Carl Lindhagen stockholmi polgármesterről lehet szó, aki 1915 decemberében tartott előadást Budapesten. Előadásáról rövid összefoglalást közölt A Nő című folyóirat 1915. december 18-án megjelent száma.

elmondta már Münchenben, s ezt fogja elmondani Bécsben”³³⁹– jegyezte meg Teleki az 1915. december 13-i bejegyzésében.

Családtörténeti szempontból is érdekes részleteket tartalmaz a napló, például közeli rokonainak alkalmankénti megemlézése mellett bejegyzésében részletesen kitér a Teleki-család 1916 decemberének végén a Nemzeti Kaszinóban lezajlott családi ebédjére, pillanatképet adva egy dualizmus-kori politikában viszonylag befolyásos arisztokrata család kapcsolattartásának egyik formájáról.³⁴⁰

4. Összegzés

Fentieket összegezve elmondható, hogy Teleki naplója a világháborús hátország életének egy több szempontból fontos forrása, amely hozzásegíthet a háborús hátország mindennapi életének teljesebb megismeréséhez, és a háborús hátország mindennapi dilemmáinak és problémáinak feltérképezéséhez. Továbbá érdekes forrás arra, hogy egy széles kapcsolati hálóval rendelkező, közéletileg aktív, ámde már nem befolyásos politikus miképp próbálta megörökíteni a közhangulatot, és azonosítani a hiteles hírforrásokat. Katona Csaba a világháborús naplókat és memoárokat vizsgáló cikkében, egy általa is közhelynek minősített, ámde fontos és helytálló felismerést tesz: „Közhelyes megállapítás, de itt és most nem lehet elégszer hangoztatni, hogy a naplók, a magánlevelek, az önéletrajzok, és a memoárok, és az oral history forrásai a személyes emlékezet dokumentumaiként sajátos módon, az egyes ember szemszögéből ábrázolnak tényeket. Így tehát azon túl, hogy belőlük az információk egy speciális csoportja aknázható ki, nemcsak fontos kiegészítői, sőt értelmezői a hivatalos szervek által keletkeztetett iratoknak, hanem azokkal valójában egyenértékűek”. Katona megállapítása egyértelműen rámutat arra, hogy miért fontos a hátországi és harctéri naplók, köztük a világháborús Teleki-napló folyamatos feltárása és vizsgálata a centenáriumi emlékeveket követően is.

Irodalomjegyzék

Források

- [1] A Gyermekek, 11. (1917) 7-8. sz.
- [2] Budapesti Hírlap, 1892. február 20. 7. p.
- [3] Ellenzék, 1882. január 9. 1-2. p.
- [4] Jókai Mór: Útleírások (http://mek.oszk.hu/00800/00836/html/jokai53.htm – Letöltés: 2017. május 20.)
- [5] Teleki Sándor világháborús naplója. OSZK Kt., Quart. Hung. 2978
- [6] Teleki Sándor: Az angolok Kínában. Bp., Révai és Salamon Könyvnyomdája. 1901.

Felhasznált irodalom

- [7] OSZK (1956): Az Országos Széchényi Könyvtár magyar nyelvű újkori kötetes kéziratának katalógusa. II. köt. Bp., Országos Széchényi Könyvtár. 1956.
- [8] Balogh J. (2016): Balogh János Mátyás: Lowetinszky háborúja (Budapest, 1914.) In: Budapesti hétköznapiak 1914. A Nagy Háború hátországának életképei. DVD kiadvány. Bp., Budapesti Fővárosi Levéltár. 2015. 101-112. p.

---

339 OSZK Kt., Quart. Hung. 2978., 3. füzet, fol.32-33.

340 A családi ebéd tárgyalását lásd: OSZK Kt., Quart. Hung. 2978., 4. füzet, fol.111.

- [9] Balla T. (2010): Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák-magyar tábornokai. Tábormagyok, vezérezredesek, gyalogsági és lovassági tábornokok, táborszernagyok. Bp., Argumentum Kiadó. 2010. 245-246., 301-303. p.
- [10] Ifj. Bertényi I. (2016.): Ifj. Bertényi Iván: Az I. világháborús magyarországi propaganda néhány jellegzetességéről. In: Propaganda az I. világháborúban. Szerk.: Ifj. Bertényi Iván-Boka László. Bp., Országos Széchényi Könyvtár. 2016. 7-28. p.
- [11] Katona Cs. (2014): Katona Csaba: Naplók és emlékiratok az első világháborúról. In: Tempevölgy, 6. (2014) 4. sz. 69–75. p.
- [12] Maczó F. (2016): Maczó Ferenc: Az utolsó magyar királykoronázás. Bp., MTA Bölcsészettudomány Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 2016.
- [13] Schwarczwölder Á. (2017): Schwarczwölder Ádám: A Széll-csend testközelből. Részletek Teleki Sándor országgyűlési képviselő naplójából (1902. január-május). In: Századvég (2017) 1. sz. 37-52. p.
- [14] Szakács A. (2016): Szakács Annamária: „A Király meghalt!” – Ifj. Teleki Sándor első világháborús naplója. (<http://www.archivnet.hu/a-kiraly-meghalt-ifj-teleki-sandor-első-vilaghaborus-naploja> – Letöltés: 2017. május 22.)

Lektorálta: Ifj. Dr. Bertényi Iván, tudományos igazgatóhelyettes, Bécsi Collegium Hungaricum

(IN)DEPENDENCE? AZ OSZTRÁK-MAGYAR KERESKEDELMI KAPCSOLATOK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT³⁴¹

Teleky Béla

*Andrássy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem, PhD-hallgató,
bela.teleky@andrassyuni.hu*

Absztrakt

The collapse of the Austro-Hungarian Monarchy had a great impact on the political and economic system in Central and East-Central Europe. The economic region in particular, which had grown together over the course of 150 years into a customs union, was characterised by strong interdependence. In fact, a self-sustaining economic system had been created, focused not on exports, but on domestic trade. This economic structure caused a lot of difficulties after the peace treaties of Paris established a new political order. The disintegration of the formerly autarchic economic unit began, leading to an insecure political and economic system in Central and East-Central Europe, in which the successor states had to face new challenges.

In particular, the Republic of Austria and the Kingdom of Hungary both struggled with the consequences of World War I and the regulations of the peace treaties of St. Germain and Trianon, which also seriously worsened both countries' economic issues. Due to shortages of goods and the economic restrictions imposed by the Allies, Austria and the Kingdom of Hungary were unable to implement their own trade policies and restructure their economies (into export oriented economies). However, as a result of their mutual dependence, they were forced to cooperate somehow. While Austria was dependent on agricultural products from Hungary, Hungary was an important market for industrial goods produced in Austria. Moreover, Austria was the most important economic partner for Hungary after World War I. The first attempts to establish a commercial treaty were the so-called "Kompensationsverträge", with terms of several weeks up to one month. The first such "compensation agreement" was negotiated on November 5th, 1918. This underlines how important the two national economies were for each other. A total of 158 compensation agreements followed. From 1922 on, so-called "Kontingentverträge" (contingent agreements) were established, which improved trade between Austria and the Kingdom of Hungary. After the restrictions of the peace treaties ceased to apply, the first commercial treaty was concluded in 1923.

Nevertheless, the economies of the successor states continued to struggle, in Austria as well as in Hungary. Although there were some plans for the renewal of a customs union, none of the successor states wanted to lose their newly won sovereignty. Each country followed its own economic goals (strongly linked to political goals), such as achieving partial self-sufficiency of its individual economy. In a turn to economic nationalism, extremely high tariff rates were introduced to promote each state's own economic sectors. As a consequence, tariff rates increased from 20% in the 1920s to an average of 36% in the 1930s. This fact also had a great impact on trade between Austria and the Kingdom of Hungary, and radically changed the flow of goods during the interwar period.

---

³⁴¹ A tanulmány a budapesti Andrássy Gyula Német Nyelvű Egyetem Közép-Európai Történelem Doktorandusz Kollégiumában jött létre, az osztrák Bundesministerium für Wissenschaft, Forschung und Wirtschaft BMWFV-41.965/10-WF/V/7/2016. sz. ösztöndíjának támogatásával.

The presentation aims to elaborate on the differences and similarities between the economic developments of the two countries, the Republic of Austria and the Hungarian Kingdom, during the interwar period. Furthermore, it intends to show how deeply interconnected the two economies were, and how trade between them had developed over the years.

Kulcsszavak: közép-európai gazdaságtörténet, nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok, az első és a második világháború közötti időszak történelme

1. Bevezetés

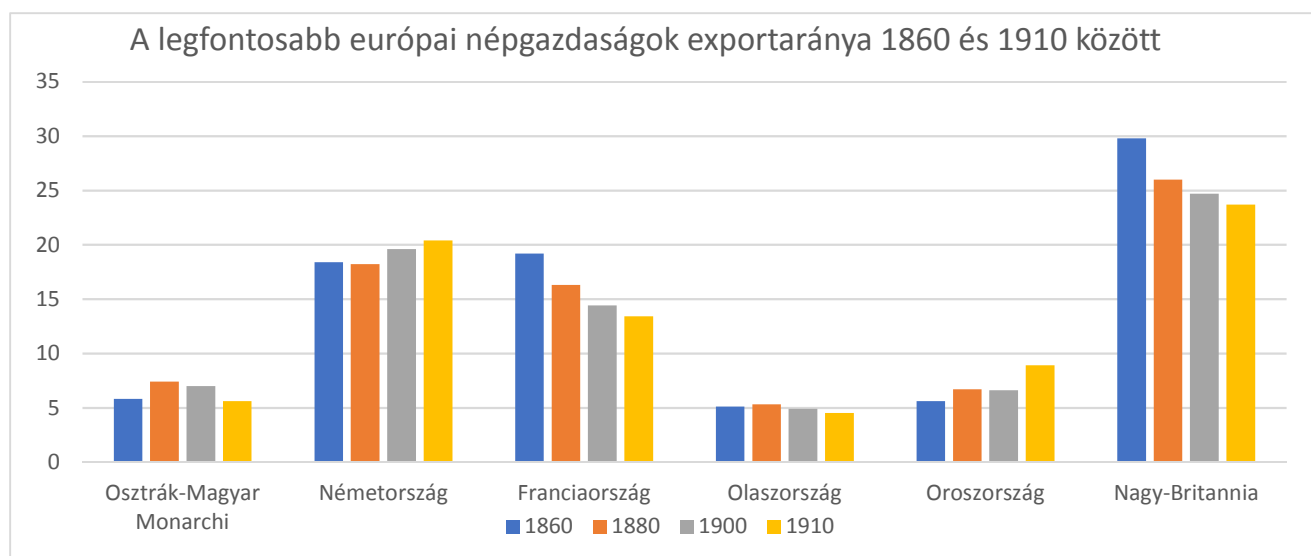
Az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása mérhetetlenül súlyos gazdasági következményekkel járt Közép- és Délkelet-Európában. A több mint 150 éve fennálló gazdasági közösségben olyan függőségi rendszer jött létre, amelynek megszűnése az utódállamokat rendkívüli problémák elé állította.³⁴² Az autark vámunió jellegzetességének számított az erőteljes regionális munkamegosztás, melynek köszönhetően a hangsúly a monarchián belüli kereskedelemre helyeződött. A szükséges pénzügyi, intézményi és infrastrukturális feltételek megteremtése után a 19. század közepén megindult a gazdasági integráció. Ennek köszönhetően – némiképp leegyszerűsítve – a Lajtán túli területeken a hangsúlyt az ipari termékek előállítására helyezték, míg a Lajtán innen inkább a mezőgazdasági termelésre koncentráltak.³⁴³ Ezt a tökéletes szimbiózist tükrözi az a tény, hogy a Monarchia gazdasági teljesítményéhez mérten alacsony mértékben vett részt mind az európai, mind a globális kereskedelemben. Az első világháború előestéjén a monarchia gazdaságának 7 százalékos exportaránya messze elmaradt más iparosodott nyugat-európai államokhoz, mint például Németországhoz, Franciaországhoz vagy Angliához képest, mivel a népgazdaságok exportkvótája 12,3 százalék volt.³⁴⁴

---

³⁴² E tanulmány egyes tartalmi elemei német nyelven is megjelentek egy nemrégiben kiadott konferenciakötetben (TELEKY Béla, *Die österreichisch-ungarischen Handelsbeziehungen in der Zwischenkriegszeit*. In: SZENTIVANYI Réka / TELEKY Béla (szerk.), *Brüche - Kontinuitäten - Konstruktionen: Mitteleuropäische Gesellschaften im 20. Jahrhundert*, Wien 2017, p. 159–185). Ezúton szeretnék köszönetet mondani dr. Pogány Ágnesnek szakértői véleményéért és a hasznos szakirodalmi javaslataiért, valamint Márkus Beátának jelen dolgozat magyarrá fordításáért

³⁴³ Itt szeretném megjegyezni, hogy különösen az 1867-es kiegyezést követően a magyar birodalmi részben olyan iparosodási folyamat kezdődött meg, amely Budapestet külföldi beruházások révén malomipari központtá tette – ez volt egyben a magyar iparosodás vezető ágazata. Az 1870-es évek végén a budapesti malmok a technikai újításoknak hála eredményesen és minőségét tekintve kiváló lisztet termeltek, így nemcsak, hogy eljutottak a világpiacra, de ott hamar vezető szerepet is vívtak ki maguknak. Ehhez jelentős mértékben hozzájárult a Monarchia gazdasági szerkezete, ami lehetővé tette, hogy a malomipari vállalatok gyorsan és kedvezményes áron juthassanak nyersanyagokhoz és gabonához. Ezen kívül a kiegyezés után Budapesten figyelemreméltó elektronikai- és gépipar épült ki, amely szintén hozzájárult a malomipar sikeréhez. A különböző ipari ágazatok összefonódásának egyik példája a Ganz és Társa. Az általuk kifejlesztett hengersizék nem csak javított a liszt minőségén, de biztosította is az eredményesebb termelést a malmokban. Lásd erről: KLEMENT Judith, *Die Agrarkrise am Ende des 19. Jahrhunderts und die Budapester Mühlenindustrie*. In: Márkus KELLER / György KÖVER / Csaba SASFI (Hgg.), *Krisen/Geschichten in mitteleuropäischem Kontext. Sozial- und Wirtschaftsgeschichtliche Studien zum 19./20. Jahrhundert*. Wien 2015, p. 167–198, hier: p. 167–172.

³⁴⁴ SCOTT Eddie, *Austria in the Dual Monarchy. Her Trade within and without the Customs Union*. In: *East Central Europe* 7. Jg. (1980), p. 225–247; továbbá GOOD David, *Der wirtschaftliche Aufstieg des Habsburgerreiches 1750–1914*. Wien 1986, p. 100; továbbá BUTSCHEK Felix, *Statistische Reihen zur österreichischen Wirtschaftsgeschichte. Die österreichische Wirtschaft seit der Industriellen Revolution*. Wien (Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung) 1998, p. 13–15.

SCOTT Eddie, Austria in the Dual Monarchy. Her Trade within and without the Customs Union. In: East Central Europe 7 (1980), p. 231.

Ennek kapcsán számos kérdés merülhet fel, amelyek közül jelen tanulmány a következőket kívánja körüljárni:

- (1) Hogyan birkózott meg Ausztria és Magyarország gazdaságilag a Monarchia széthullásával?
- (2) Hogyan fejlődtek tovább Ausztria és Magyarország gazdasági kapcsolatai az új politikai helyzetben a két világháború közötti időszakban?

2. Európa átrendeződése a Párizs környéki békekötések után

A párizsi békék (1918/1920) Európa addigi legnagyobb politikai és földrajzi átszervezését vonták maguk után. Ennek következtében az európai kontinens térképe drámai változáson ment keresztül. Új országok jöttek létre, mint Csehszlovákia, az SZHSZ-állam,³⁴⁵ Lengyelország, Finnország és a Baltikum államai (Észtország, Litvánia és Lettország), míg a korábban monarchisztikus berendezkedésű államok, mint az Osztrák-Magyar Monarchia, az Orosz Császárság vagy az Oszmán Birodalom, szétestek. Az első világháború következtében 20.000 km új határ és a korábbi 20 helyett 27 vámterületet jött létre Európában. Ezen felül a növekvő regionális rivalizálás és az utódállamok erősödő nacionalizmusa negatívan hatott a vámpolitikára,³⁴⁶ ezáltal pedig az Európán belüli kereskedelemre is. Az európai gazdaság

³⁴⁵ SZHSZ-államnak a szerbek, horvátok és szlovének államát nevezték a Habsburg Monarchia szétesése (1918) után. A Szerb Királyság és Montenegró egyesülése után ugyanebben az évben (1918) az SZHSZ-államból SZHSZ Királyság lett, amit végül 1929-ben Jugoszláv Királyságra neveztek át. BETHKE Carl, (K)eine gemeinsame Sprache? Aspekte deutsch-jüdischer Beziehungsgeschichte in Slawonien, 1900–1945. Münster 2013, p. 119.

³⁴⁶ Az európai vámtételek államról államra ingadoztak. Attól függően szabták meg a hol magasabb, hol alacsonyabb vámokat, hogy melyik ipari ágazatokat kellett védeni, illetve mely árukra volt a társadalom és a gazdaság ráutalva. 1927-ben például Hollandiában (átlagosan 8 százalék), Belgiumban (11,4 százalék) és Dániában (11,5 százalék) relatíve alacsonyak voltak a vámok. Ausztria (18,6 százalék) az európai középmezőnybe tartozott csakúgy, mint Svájc (17,5 százalék), Svédország (18,9 százalék) vagy Németország (19,8 százalék). Magasak voltak viszont a díjtételek mindenekelőtt a Duna menti monarchia utódállamaiban, például Magyarországon (30,7 százalék), Jugoszláviában (33,6 százalék), Csehszlovákiában (35,8 százalék), Lengyelországban (43,4 százalék) és Romániában (átlagosan 99,2 százalék). NEUHART Heinrich G., Die Wiener Messe. Ihre Entwicklung und Geschichte im Wandel er institutionellen, politischen und

tekintetében további gátló tényezőt jelentett a kontinensen bevezetett egyre többféle valuta. A párizsi békek után a vámterületek mellett a különböző fizetőeszközök száma is 27-re növekedett az első világháború előtti 14-hez képest. E tények rámutatnak azokra a gazdasági-társadalmi problémákra, amelyekkel az európai államok 1918 után küzdöttek.³⁴⁷ Különösen Közép-Európa rendeződött át ekkor politikailag és gazdasági térségei tekintetében. A határok meghúzásánál nem vették figyelembe az gazdasági paramétereket,³⁴⁸ ami nem csak politikai instabilitást okozott, de gazdasági felbomláshoz is vezetett. További problémát jelentett, hogy az átrendezést nem határozott és egységes szempontok, mint például etnikai vagy gazdasági tényezők mentén vitték véghez, hanem pusztán Németország meggyengítését és a Habsburg Monarchia szétverését tartották szem előtt.³⁴⁹ Ugyanilyen drámai és problematikus volt a Monarchia egykor autark módon működő gazdasági egységének szétesése. Nem csak a nyersanyagok és az ipar felosztása változtatta meg Közép- és Kelet-Európa gazdasági viszonyait, de a korábban regionálisan egymással összehangolt termelési helyek is elvesztek a gazdaság számára.³⁵⁰ A gyárakat elválasztották a nyersanyagoktól, az acélműveket a szénbányáktól, az agrártermékeket pedig az egykori felvevőpiacuktól.³⁵¹

3. Ausztria és Magyarország gazdasági fejlődése

Ausztria és Magyarország már az első világháború idején jelentős ellátási hiánnyal küzdött. Az éhezés és a nyersanyaghiány a birodalom mindkét felében napirenden volt, ami megnehezítette a monarchián belüli együttműködést.³⁵² A háború után a nehézségeket fokozták a mindkét országot sújtó gazdasági és politikai szankciók, amelyek kétségessé tették,

---

wirtschaftlichen Strukturen. Von den Anfängen bis zur kriegsbedingten Einstellung 1942. Diss. Wien 2009, p. 219.

³⁴⁷ ALDCROFT Derek, Die zwanziger Jahre. Von Versailles zur Wall Street 1919–1929. München 1978, p. 35–37; sowie KENNEDY Paul, Aufstieg und Fall der großen Mächte. Frankfurt am Main 1987, p. 436.

³⁴⁸ Gazdasági tényezők alatt a termelési folyamatok figyelmen kívül hagyása, valamint az infrastruktúra értendő. Erre például szolgálnak többek között Jugoszlávia és Lengyelország megörökölt vasúthálózatai, amelyek infrastruktúrája három különböző centrum felé volt kialakítva, és eltérőek voltak a nyomtávok, így a különböző részek csak nagy nehézségek árán voltak egymással összeköthetőek. Ez az infrastrukturális probléma emblemikus példája Európa újrafelosztásának, amely az új határok meghúzásával leginkább komplikációkat és nehézségeket teremtett. Ez okozta a két háború közötti időszak politikai és gazdasági bizonytalanságát is. Jugoszlávia és Lengyelország infrastrukturális problémáihoz hasonlóan a Monarchia textiliparának is meg kellett küzdeni az új gazdasági helyzet okozta nehézségekkel. A régió földrajzi újrafelosztása ahhoz vezetett, hogy a textil szövéséhez szükséges orsók Morvaországban és Csehországban voltak, míg a hozzájuk tartozó szövőszékeket Bécs környékén állították fel. Ennek következtében bizonyos munkafolyamatok külföldre kerültek és az ott előállított termékek exportcikké váltak. Ám ahelyett, hogy Ausztria és Csehszlovákia az évszázados történelemre visszatekintő gazdasági együttműködést erőltette volna, a két ország úgy döntött, hogy a textilipar tekintetében egymástok függetlenül fognak működni, Csehország orsókat állított fel és Ausztria pedig megnövelte a szövőszékek számát. KENNEDY, Aufstieg und Fall, 1987, p. 436; außerdem ALDCROFT, Die zwanziger Jahre, 1978, p. 43–45; sowie BEREND / RÁNKI, Die wirtschaftlichen Probleme des Donaubeckens, 1970, p. 359.

³⁴⁹ Ugyanott, p. 42–44.

³⁵⁰ A legjobb gazdasági feltételei Csehszlovákiának voltak, amely az újrendezés után több mint 70 százalékban részesedett a cislajtvániai iparból és a nyersanyaglelőhelyekből, például kő- és barnaszénbányákból. Az így megszerzett alappal Csehszlovákia gazdasága nyugat-európai színvonalúvá, ipara pedig erősen exportképesé vált. BEREND Iván / RÁNKI György, Die wirtschaftlichen Probleme des Donaubeckens nach dem Zerfall der österreichisch-ungarischen Monarchie. In: Richard PLASCHKA / Karlheinz MACK (szerk.), Die Auflösung des Habsburgerreiches. Zusammenbruch und Neuorientierung im Donauraum. Wien 1970, p. 350–365, itt: p. 350.

³⁵¹ KENNEDY, Aufstieg und Fall, 1987, p. 436.

³⁵² „Ausztria békeidőben Magyarországról mintegy 14.000 mázsa gabonát importált. Ez 1915-ben még 5.000 és 1916-ban pedig 463,7 mázsa volt. A szarvasmarha-import 1916-ban szintén harmadára esett vissza az előző évhez képest.” Az idézet német verzió fordítása, az eredetit lásd.: RAUCHENSTEINER Manfred, Der Tod des Doppelkopfadlers. Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg. Wien-Graz 1994, p. 410.

hogy azok gazdaságilag képesek lesznek-e egyáltalán a fennmaradásra. A két világháború közötti időszakban számos tekintetben párhuzamokat lehet megfigyelni Ausztria és Magyarország között. Ezek közül szeretnék néhányat a következőkben kiemelni.

A hadigazdaságról a békegazdaságra való átállás mindkét népgazdaság számára küzdelmet jelentett. Az új határok megállapítása miatt ugyanis a korábbi, országon belüli áru- és szolgáltatásforgalom külkereskedelemmé alakult. Ez nem csak mindkét ország kereskedelmi struktúrájára hatott ki messzemenően, hanem egyidejűleg új gazdaságpolitikai irányultságot követelt meg. Ez az átalakulási folyamat azonban annál is nehezebb volt, mivel a háború utáni első évek mind Ausztriában, mind Magyarországon gazdasági felbomlást, áru- és nyersanyaghiányt és kifejezetten magas inflációt hoztak. A bizonytalan pénzpolitika minkét államban oda vezetett, hogy valutájuk árfolyama rohamosan romlott, és a gazdasági helyzetük egyre csak hanyatlott. Berend ezt a folyamatot hatásosan írja le:

„The Austrian crown, at parity with the Swiss franc before the war, lost half of its value during the war, and, in 1922, 130 crown were equal to 1 franc. [...] Hungarian currency became worthless: having stood at par with the Swiss franc before the war, it declined to 2,7 to the franc by October 1918, 10 to the franc by summer 1919, and 18,000 to the franc by spring 1924.”³⁵³

Magyarország esetében ehhez még politikai instabilitás is társult, mivel a politikai vezetés nem talált megoldást a gazdasági kihívásokra, továbbá a trianoni békeszerződés következményeként a szomszédos államokkal mindennemű nemzetközi kapcsolatot megszakított. Az ország gazdasági fennmaradását jelentősen megnehezítette a saját revizionista és ellenséges politikai hozzáállása a monarchia egykori országaival szemben. Cseppet sem meglepő, hogy ebben a feszült politikai és gazdasági helyzetben az gazdasági felbomlás lelassította a hadigazdaságról békegazdaságra való átállást is, amely Magyarországon ténylegesen 1921-ben zárult le. Ezt a körülményt támasztják alá az ország ipari termelésének mutatói is: 1920-ban az ipari termelés a háború előtti színvonal (1913) 20 és 30 százaléka közötti volt, két évvel később (1922) pedig még mindig csak 53 százalék. A nehézségeket fokozta a magas munkanélküliségi ráta és a háború utáni két rossz termésű év.³⁵⁴

Ausztria és Magyarország is nagymértékben rá volt utalva a külföldi tőkére, így a gazdasági stabilizációhoz és konszolidálódáshoz népszövetségi kölcsönt vettek igénybe 1922-ben, illetve 1924-ben. Ez mindkét esetben politikai feltételekhez volt kötve, amelynek célja a párizsi békeszerződésben rögzített rend biztosítása volt Közép-Európában. Az osztrák kölcsönt, amelyet gyakran *genfi kölcsönnek*³⁵⁵ is neveznek, a Németországgal való egyesülés tilalmával kötötték össze és messzemenően beleavatkoztak Ausztria pénzügyi függetlenségébe, mivel a Népszövetséget a kölcsön feljogosította arra, hogy az osztrák pénzügyeket és költségvetést ellenőrizze. Magyarország népszövetségi kölcsöne³⁵⁶ elsősorban

³⁵³ BEREND Ivan, *Decades of Crisis. Central and Eastern Europe before World War II*, Berkeley-Los Angeles-London 2001, p. 225.

³⁵⁴ PAMLÉNYI Ervin, *Die Geschichte Ungarns*. Budapest 1971, p. 556–558; valamint BUTSCHEK, *Österreichische Wirtschaft*, p. 28–30.

³⁵⁵ A három genfi protokollt 1922. október 4-én írta alá Ignaz Seipel. A genfi kölcsön Ausztria számára egy 650 millió aranykorona értékű anyagi támogatást biztosított. *Genfer Protokolle*. In: Klaus KOCH / Walter RAUSCHER / Arnold SUPPAN (szerk.), *ADÖ. Band 4: Zwischen Staatsbankrott und Genfer Sanierung* 11. September 1919 bis 10. Juni 1921. Wien 1998, p. 428–434.

³⁵⁶ A rohamos infláció és az irányíthatatlanná váló gazdasági helyzet arra sarkallta a Népszövetséget, hogy 1923 novemberében egy delegációt küldjön Magyarországra, hogy a helyszínen alkothassanak saját képet az ottani állapotokról. A magyar fél eredetileg egy ugyanolyan magas nemzetközi segélyben reménykedett, mint amilyen Ausztria kapott, nevezetesen 550 és 650 millió aranykorona értékben. A Népszövetség azonban Magyarország számára csak 307 millió aranykorona kölcsönt biztosított, amiből valójában csak 250 milliót fizettek ki. Azt is rendkívül kedvezőtlen kondíciókkal, 20 éves futamidőre és 7,5 százalékos kamatra. 1924. március 14-én további két kiegészítő protokollt írtak alá Genfben. BEREND Iván, *Inflation, Stabilization and*

Nagy-Britannia közbenjárásának volt köszönhető.³⁵⁷ A kölcsön feltételei a következők voltak: a trianoni szerződésben megállapított határok elismerése, a Habsburg dinasztia bármely tagjának Magyarország trónjára lépésének, valamint a kölcsön fegyverkezésre való felhasználásának tilalma.³⁵⁸ A Magyarországnak nyújtott kölcsönnél is teljesíteni kellett bizonyos pénzügyi követeléseket. Ilyen volt például a kiegyenlített költségvetés és egy független nemzeti bank megalapítása,³⁵⁹ amelynek a magyar pénzügyi- és hitelrendszer központjául kellett szolgálnia. Csakúgy, mint Ausztria, Magyarországot is népszövetségi ellenőrzésnek vetették alá, nevezetesen egy népszövetségi biztos felelt azért, hogy a pénzügyi előírásokat betartsák. A stabilizáció következő lépése mindkét országban a valutareform volt, mely az aranystandardon alapult. Ausztriában 1925 januárjában vezették be a schillinget, Magyarországon 1927 januárjában a pengőt.³⁶⁰

Ausztria és Magyarország³⁶¹ a népszövetségi kölcsönök ellenére is a teljes két világháború közötti korszakban rá volt utalva a külföldi beruházásokra. Ennek egyik fő oka a csekély tőkeakkumuláció volt, mivel az új gazdasági adottságok között mindkét ország erősen függött az importtól. Ugyanakkor ahhoz, hogy a behozatalt meg tudják fizetni, devizát kellett szerezniük, ehhez pedig áruexportra volt szükség. Herbert Matis szerint Ausztriának ipari termelése hozzávetőlegesen 50–80 százalékát exportálnia kellett, annak érdekében hogy gazdaságilag egyáltalán fennmaradhasson.³⁶² A genfi kölcsön célja így a bizalomszerzés is volt az osztrák népgazdaság számára, amely növekvő mértékben járult hozzá ahhoz, hogy az országba beáramoljon a külföldi tőke.

Magyarország esetében a gazdaság, a valuta és a pénzügyi rendszer stabilizálása Ausztriához hasonlóan bizalmat teremtett az ország gazdasága iránt. A magyar városok, vállalkozások és infrastrukturális projektek a népszövetségi kölcsönt követő években (1924–1929) gyakrabban részesültek nemzetközi hitelekben. Berend 38 hosszú lejáratú hitelről írt kb. 900 millió pengő értékben, amelynek a kétharmada (600 millió) a privát szektorba folyt be. A befektetők nagy része az Amerikai Egyesült Államokból (56 százalék) és Nagy-Britanniából (36 százalék) jött. A hosszú lejáratú hitelek mellett a magyar gazdaságot szabályosan elárasztották a rövid távú

---

an independent financial system. In: Iván BEREND / Tamás CSATÓ, *Evolution of the Hungarian Economy 1848–1998. Volume I. One-and-a-Half Centuries of Semi-Successful Modernization, 1848–1989.* New York 2001, p. 161–169, itt p. 166–168; valamint ÁDÁM Magda, *Richtung Selbstvernichtung. Die Kleine Entente 1920–1938.* Wien 1989, p. 57; továbbá TÓTH, Ungarn, 2005, p. 641–642.

³⁵⁷ Nagy-Britannia pénzügyi befolyása Magyarországon az első világháború után rendkívül magas volt, ezért a britek is érdekeltté váltak Magyarország gazdasági viszonyainak stabilizálásában. Ez látszik a népszövetségi kölcsön befektetőinek alaposabb tanulmányozásakor is. Az eredetileg 307 millió aranykorona felét viselte Nagy-Britannia, a fennmaradó részt további hat ország, többek között az USA, Svájc és Olaszország. BEREND, *Inflation*, 2001, p. 166; valamint RAUSCHER Walter, *Das Scheitern Mitteleuropas 1918–1939.* Wien 2016, p. 75–76.

³⁵⁸ ÁDÁM, *Richtung Selbstvernichtung*, 1989, p. 56–58; valamint PAMLÉNYI, *Geschichte Ungarns*, 1971, p. 557; ezen kívül N. N., *Aus der Woche*. In: *Der Oesterreichische Volkswirt* vom 29. Dezember 1923, p. 2–3; továbbá BERGER Peter, *Kurze Geschichte Österreichs im 20. Jahrhundert*, 2. Auflage. Wien 2008, p. 79–82; valamint SANDGRUBER, *Ökonomie und Politik*, 2005, p. 361–363.

³⁵⁹ „The National Bank remained formally separate from the state as a joint-stock company with a share of capital of 30 million gold crowns subscribed by the private sector, mainly the big banks and industrial companies. However, behind the National Bank of Hungary stood the Bank of England, which increased the National Bank's capitalization with a loan of £ 4 million sterling (82 million crowns) and guaranteed to provide the required pounds (as the world reserve currency used instead of gold) in exchange for the requisite sum in crowns.“, BEREND, *Inflation*, 2001, p. 167.

³⁶⁰ BEREND, *Decades of Crisis*, 2001, p. 232; valamint TÓTH, Ungarn, 2005, p. 642.

³⁶¹ Ahhoz, hogy a külföldi befektetőknek a kamatokat fizetni tudja, Magyarországnak még a Nemzeti Bank arany- és devizakészletéhez is hozzá kellett nyúlnia az 1929/30-as világgazdasági válság után. PAMLÉNYI, *Geschichte Ungarns*, 1971, p. 559.

³⁶² „It has been estimated that the Austrian Republic had to export 50 to 80 per cent of her overall industrial production, just to make a living.“ MATIS, *Disintegration*, 1983, p. 83.

hitelek. A nemzetközi kölcsönök fele rövid lejáratú volt.³⁶³ Ez azonban nagy veszélyt rejtett magában a magyar gazdaság számára, mivel a rövid futamidő és a magas kamatok a pénzügyi eszközök különösen hatékony felhasználását feltételezték. Noha a Bethlen István miniszterelnök vezette kormány tisztában volt ennek veszélyeivel, a Magyar Királyság rászorult a külföldi tőkére, a gazdasági növekedést pedig fenn kellett tartani ahhoz, hogy a hiteleket vissza tudják fizetni.³⁶⁴

A külföldi beruházásoktól való függősége miatt a magyar állam mozgásteret korlátozottá vált. A vállalkozások eladósodása folyamatosan nőtt, a rövid lejáratú hitelek költségei 1927-ben és 1929-ben pedig új tetőpontot értek el, amely után a hitelösszegek mindössze 35 százaléka érkezett már csak meg tényleges beruházásként a magyar gazdaságba. A helyzet radikálisan romlott az 1929/1930-as világgazdasági válsággal, melynek következtében Magyarországra egyre kevesebb külföldi pénz folyt be. Az ország egyre szorultabb helyzetbe került a magas külföldi adósságok és rettenetes gazdasági körülmények miatt, amelyeket a gazdasági válság okozott. Magyarország végül 1931-ben letért az aranystandardról.³⁶⁵

Itt nem hagyható figyelmen kívül, hogy a magyar gazdaság egykori motorja, az agrárszektor egyre gyengült, még ha a lakosság több mint a fele ebben az ágazatban is tevékenykedett. Az első világháború előtt a Lajtán inneni területek a monarchia éléskamrájának számítottak. 1918 azonban változást hozott: Magyarország elvesztette az olyan mezőgazdaságilag nagy jelentőségű régióit, mint a Bácska és a Bánság. Így nem csak az országon belüli nyersanyagkészlet szűnt meg, de Magyarország számára a nemzetközi piacon hirtelen új konkurencia lépett színre. A biztos felvevőpiac hiánya, a háború közvetlen következményei – mint a munkaerőhiány, a lovak hiánya és a levágható állatok számának csökkenése – valamint a növekvő nemzetközi konkurencia Románia, Jugoszlávia és az USA részéről megakasztották a magyar gazdaság motorját. Ennek egyik jele volt a gabona- és kukoricatermelés visszaesése, amely 1918-ban csaknem a felénél járt a háború előtti szintnek.³⁶⁶ Emellett kettőség uralkodott az erősen iparosodott, de az új gazdasági körülményeket igencsak megszenvedő budapesti malomipar, és a kezdetlegesen modernizált vidéki agrártermelés között. A magyar agrárszektor elmaradottságának kiváló mutatója a mezőgazdaságban használt traktorok száma. 1925-ben Magyarországon kevesebb, mint 1.200 traktort használtak az agrárszektorban, bár ez a szám három évvel később (1928) több mint 6.000-re emelkedett. Emellett egyre több helyen használtak műtrágyát a földek művelésekor, ily módon növelve az aratási hozamot. Csakúgy, mint más gazdasági szektorok, a magyar agrárágazat is nagy mértékben függött a külföldi tőkéktől, ami az 1929/1930-as gazdasági válság sorn végleges összeomláshoz vezetett. Ennek egyik oka az adósságszerkezet volt,³⁶⁷ ami különösen az agrárszektorban jelzálogkölcsönökön alapult.³⁶⁸

---

³⁶³ BEREND Iván, *Banking and the Role of Foreign Capital*. In: Iván BEREND / Tamás CSATÓ, *Evolution of the Hungarian Economy 1848–1998. Volume I. One-and-a-Half Centuries of Semi-Successful Modernization, 1848–1989*. New York 2001, p.170–181, itt p. 170–172.

³⁶⁴ Ugyanott, p. 173.

³⁶⁵ BEREND, *Banking*, 2001, p. 173–176.

³⁶⁶ „A gabona termelése az 1913-as 71 millió mázsáról 1918-ban 48 mázsára esett vissza, a kukoricáé pedig 48-ról 24 millió mázsára.” Az idézet a német verzió fordítása, az eredetét lásd: : BEREND / RÁNKI, *Die wirtschaftlichen Probleme des Donaubeckens*, p. 353.

³⁶⁷ Az 1920-as évek második felében a mezőgazdaság tőkés átalakulását segítették a javuló hitelviszonyok. Megjelent a birtokra jegyezhető jelzálogkölcsön, amelynek „állománya 1925-től 1929-ig 5,485.000 pengőről 353,566.000 pengőre emelkedett.” Zitiert nach IVICZ Mihály, *A magyar mezőgazdaság XX. századi helyzetének elemzése különös tekintettel a kisbirtokra*. Diss. Budapest 2004, p. 21; sowie SZABÓ Gábor, *Az egyéni gazdaságok termelési színvonala és eszközigényessége*, Diss. Budapest 1966 (Kézirat), p. 7.

³⁶⁸ Ugyanott, p. 352–355; továbbá PAMLÉNYI, *Geschichte Ungarns*, 1971, p. 557–559; továbbá BEREND Iván / RÁNKI György, *Hungary. A Century of Economic Development*. New York 1974, p. 129–132; továbbá BEREND Iván, *The Development of Agriculture*. In: Iván BEREND / Tamás CSATÓ, *Evolution of the*

Ebben a periódusban Ausztria is hasonló problémákkal küszködött, mint Magyarország. Az 50 millió fős egykori biztos felvevőpiac megszűnése Magyarországhoz hasonlóan itt is olyan új konkurenciahelyzet kialakulásához vezetett a világpiacon, amely a fiatal köztársaság gazdaságát különösen a háború utáni első években megoldhatatlannak tűnő kihívás elé állította. A többi utódállamhoz hasonlóan Ausztria is arra kényszerült, hogy a termékeit exportálja, ugyanis csak így tudta a létfontosságú és a termeléshez szükséges áruk behozatalát finanszírozni. Ezen felül a költségvetési hiányokat csak külföldi hitelek révén lehetett kiegyenlíteni.

E problémákat fokozta az utódállamok gazdasági bázisának új orientációja: nemzeti iparukat ugyanis azáltal kívánták felépíteni és megerősíteni, hogy magas vámsorompót hoztak létre, valamint tiltották vagy korlátozták a behozatalt. Mindezt azzal a céllal, hogy gazdaságilag lehetőség szerint önállóan működhessenek. Az így létrehozott kapacitásfelesleg, az önállóságra való törekvés és ennek következtében a felvevőpiacok csökkenése a közép- és délkelet-európai gazdaságokat összezsugorította, ami különösen az 1929/30-as világgazdasági válság után rettenetes következményekkel járt.³⁶⁹ Roman Sandgruber szerint ennek Ausztria számára a lassú hanyatlás és a kiviteli szerkezet primitívebbé válása lett a következménye: „A késztermékek aránya az összkivitelben 1921-ben még 92 százalékot tett ki. 1924-ben ez az arány 82 százalékra esett vissza, 1932-ben pedig már csak 70 százalék volt.”³⁷⁰

Az első világháború gazdasági következményei azonban nem csak Közép- és Délkelet-Európát terhelték, hanem egész Európa világkereskedelmi pozíciójának stagnálásához vezettek. Ellentétben az USA-val, Kanadával és Japánnal, amelyek világkereskedelmi részesedése 1913 és 1938 között megduplázódott, Európa nem tudta megőrizni vezető pozícióját. A az agrárszektorban, mindenekelőtt a gabonakereskedelemben, jelentősen megnövekedett a nemzetközi konkurencia. A 20. század első három évtizedében az észak- és dél-amerikai gabonaeladás éves mennyisége az európai piacon 5,8 millió tonnáról (1909–13) 1928-ra 17,3 millió tonnára növekedett. Erre a nemzetközi versenyre Közép-Európa háború által megviselt országai nem voltak felkészülve, így szorult helyzetbe kerültek. Az élelmiszerszektorban zuhantak az árak, ami a világgazdasági válság következtében egyre csak romlott, emiatt pedig különösen az olyan országok szenvedtek, mint Magyarország, amelyek gazdasági élete erősen függött az agrártermékek exportjától, és amelyekben ez a kivitel még az 1920-as évek végén is a teljes kivitel 50-60 százalékát tette ki.³⁷¹

Az 1920-as, 1930-as évek gazdasági nacionalizmusa és a protekcionizmusa szintén negatívan hatott a közép-európai régió gazdaságára. Az olyan államok, mint Magyarország, igyekeztek ugyan a két világháború közötti időszakban az ipari szektorukat kiépíteni és ezáltal egy felzárkózási folyamatot elindítani, eközben azonban nem vették figyelembe a korszak jeleit. A nyugati világ ugyanekkor váltott és olyan előremutató, tökeintenzív technológiákra fókuszált, mint az elektromos áramhálózat kiépítése (villamosítás vagy az autóipar). Közép- és Délkelet-Európa elmulasztotta az új világgazdasági szerkezethez való alkalmazkodás lehetőségét. Noha

---

Hungarian Economy 1848–1998. Volume I. One-and-a-Half Centuries of Semi-Successful Modernization, 1848–1989. New York 2001, p. 190–194, itt p. 191; valamint TÓTH, Ungarn, 2005, p. 645.

³⁶⁹ Ugyanott., p. 358–361; továbbá BUTSCHEK, Österreichische Wirtschaft, 1985, p. 49–50.

³⁷⁰ „1921 hatte der Anteil der Fertigwaren an der Gesamtausfuhr noch mehr als 92 Prozent ausgemacht. 1924 war er bereits auf circa 82 Prozent gefallen und, 1932 betrug er nur mehr 70 Prozent.“ SANDGRUBER, Ökonomie und Politik, 2005, p. 341.

³⁷¹ BEREND Ivan, The Changed Post-War Conditions for Development. In: Iván BEREND / Tamás CSATÓ, Evolution of the Hungarian Economy 1848–1998. Volume I. One-and-a-Half Centuries of Semi-Successful Modernization, 1848–1989. New York 2001, p. 141–160, itt p. 155–158; valamint TÓTH, Ungarn, 2005, p. 645–646.

az ipari szektort a két világháború közötti időszakban fokozatosan kiépítették, a gazdasági szakadékokat a nyugathoz képest nem sikerült áthidalni.³⁷²

„An unchanged nineteenth-century infrastructure did not suffice for twentieth-century structural changes, and the developing industries in Central and Eastern Europe represented nineteenth-century economic sectors not suitable for twentieth-century competition.”³⁷³

4. Az Ausztria és Magyarország közötti kereskedelem fejlődése

A két népgazdaság előző fejezetben ábrázolt különböző fejlődési fázisai befolyásolták a két, egymással szomszédos állam közötti kereskedelmet. Általánosságban az időszak e tekintetben a következő három fázisra osztható fel.

Az első periódus magába foglalja a háborút közvetlenül követő zűrzavart, az új gazdasági és politikai keretfeltételekhez való alkalmazkodást, valamint az új és már meglévő kereskedelmi kapcsolatok felvételét. A Duna menti monarchia egymásra épülő munkamegosztása miatt az első világháború után rendkívül nagy volt a gazdasági függőség. Nem csoda, hogy az első gazdasági szerződések már 1918. november 5-én és 25-én létrejöttek úgynevezett *kompensációs szerződések*³⁷⁴ formájában. Ausztria és Magyarország gazdasági kapcsolatait az első háború utáni években megoldatlan politikai kérdések határozták meg (Burgenland kérdése, közös valuta, hadikölcsönök, közlekedésügy és kereskedelmi korlátozások), amelyek terhet jelentettek a két szomszédos ország kereskedelmének nézve. Ugyanakkor mindkét népgazdaság rá volt utalva a monarchia egykori felvevőpiacára. A két állam nehéz gazdasági helyzete miatt az első két évben (1918–1920) csupán rövid távú (általában egy hónapos) kompensációs üzleteket kötöttek. Ez elsőként 1920 közepén változott meg, amikor létrejött az első, fél éves időtartamra szóló szerződés. A hosszabb futamidő nem csak nagyobb tervezési biztonságot nyújtott mindkét ország számára, hanem leegyszerűsítette az addig részben átláthatatlan, havonta megkötött kereskedelmi egyezmények rendszerét. 1922-től, miután a Burgenland-kérdés végleg tisztázódott, megkezdődtek az első tárgyalások egy Ausztria és Magyarország közötti kereskedelmi szerződésről, és a következő év (1923) márciusában az első egyezmény életbe is lépett.³⁷⁵

Az ezt követő fázist (1924–1929) a közép-európai gazdaság normalizálódása és felépülése, valamint egy alapvetően világszerte pozitív, konjunkturális gazdasági fejlődés jellemezte. Az Ausztria és Magyarország közötti kereskedelem szintén stabilizálódott, még ha a két ország gazdaságilag új orientációt is vett fel, és ezáltal az áruárfolyam jelentősen átalakult. A két szomszédos állam azonban erősen összefonódott egymással.

A világgazdasági válsággal ez a fázis váratlanul véget ért és egy mélyreható felbomlási folyamattá alakult, amelyet a valutarendszer összeomlása és az abból fakadó clearing-egyezmények³⁷⁶ rendszere határozott meg. A létfontosságú tőkebeáramlás mind Ausztriában, mint Magyarországon abbamaradt, így a kereskedelem is megszakadt. Ahogy a mellékletben

³⁷² BEREND, *Decades of Crisis*, 2001, p. 244–245; továbbá BEREND, *The Changed Post-War Conditions*, 2001, p. 156–157.

³⁷³ BEREND, *Decades of Crisis*, 2001, p. 245.

³⁷⁴ A *kompensációs szerződések* olyan egyezmények voltak, amelyeknél a középpontban az áruk és a szolgáltatások cseréje állt, nem szükségszerűen a pénzügyi kifizetések. Ausztria és Magyarország számára e forma azért volt előnyös, mivel mindkét államban devizahiány uralkodott.

³⁷⁵ NAUTZ Jürgen, *Die österreichische Handelspolitik der Nachkriegszeit 1918 bis 1923. Die Handelsvertragsbeziehungen zu den Nachfolgestaaten*, Wien-Köln-Graz 1994, p. 508–519.

³⁷⁶ „A clearing-egyezmények a külkereskedelem ellenőrzésének kiegészítő eszközei voltak pénzügyi szempontból, amely az 1930-as években szükségszerűek voltak. Ezek segítségével két ország között lehetőségessé vált az elszámolás azok belföldi valutájától függetlenül. Ehhez a nemzeti bankokban egy pénzügyi alapot hoztak létre, ahova az importőrök a saját valutájukat fizették be, az exportőrök pedig kárpótlást kaptak.” Az idézet a német verzió fordítása, az eredetit lásd: STIEFEL Dieter, *Die große Krise in einem kleinen Land. Österreichische Finanz- und Wirtschaftspolitik 1929–1938*, Wien 1998, p. 348.

található négy ábrán is látható, mindkét államot súlyosan érintette a válság. Németország mindkét országnak egyre fontosabb kereskedelmi partnerévé vált. Az Olaszország, Magyarország és Ausztria által aláírt római jegyzőkönyvek (1934) jelentették az utolsó kereskedelempolitikai csúcspontot, mielőtt Németország gazdasági és politikai szerepe dominánssá vált Közép- és Délkelet-Európában.

5. Összefoglalás

Hogy a bevezetőben megfogalmazott kérdések megválaszolásra kerüljenek, fontos leszögezni, hogy az egykori osztrák-magyar gazdasági térség 1918 után jelentős változáson és átstrukturálódáson ment keresztül. A Monarchia szétverése után az utódállamok a fő hangsúlyt a nemzeti népgazdaságok kiépítésére helyezték és ezáltal szétválasztották a munkamegosztás korábban fennálló, ökonomikus rendszerét. Ausztriát és Magyarországot különösen súlyosan érintette az új politikai helyzet, amely mindkét államban hasonló gazdasági következményekkel járt, még ha különböző előjellel is. Mindkét ország számára küzdelmet jelentett az átállás a hadigazdaságról békegazdaságra, valamint az új reálpolitikai helyzethez való alkalmazkodás. A Habsburg Monarchia egykori két központjának lecsökkent a mozgásteret a külföldi tőkével való függőség, a rohamos infláció, a felvevőpiacok összezsugorodása és ezek következtében Közép-Európa gazdasági dezintegrációja miatt.

A magyar-osztrák kereskedelem alaposabb tanulmányozása világosan megmutatja, hogy a két ország továbbra is szoros gazdasági kapcsolatokat ápolt egymással. Mivel mindkét ország gazdasági irányultsága megváltozott, átalakult a kereskedelem szerkezete is, ami csökkentette a kölcsönös gazdasági függőséget. Ettől függetlenül Ausztria és Magyarország a két világháború közötti időszak egészében erősen összefonódott egymással gazdaságilag, és megmaradtak egymás fontos kereskedelmi partnereinek. A bilaterális kereskedelem alapja is többszörösen átalakult a korszakban, a kompenzációs szerződésektől kezdve a háború után közvetlenül, majd a kontingens-szerződésektől a kereskedelmi egyezményekig (1923). A két szomszédos állam kereskedelmi kapcsolatait emellett erőteljesen meghatározta Közép-Európa gazdasági fejlődése. Elsősorban a világgazdasági válság volt az, ami mindkét országot súlyosan érintette, és kihatott a teljes behozatalukra és kivitelükre.

Lektorálta: Dr. Pogány Ágnes, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem

EGY HADIFOGOLY TITKOS ÖNVÉDELMI FEGYVERE

Hogyan őrizhette meg szabadságát Stockdale az *Enkheiridion* használatával.

Tóth Péter

Pannon Egyetem, Etika, ember- és társadalomismeret tanári szak, végzős hallgató

Absztrakt

James Stockdale pilótaként szolgált az USA Haditengerészeténél és még a vietnámi háború előtt, az egyetemi évei alatt kezdett érdeklődni a sztoicizmus iránt a filozófia tanárai hatására, akik szerint nagy hasznát veszi annak a katonai hivatás gyakorlása során. Stockdale elsősorban Epiktétosz műveit olvasta és ezen olvasmányélményeit a gyakorlatban is kipróbálta, aminek köszönhetően hosszabbtávú lelki sérülések nélkül tudta átvészelni a különösen embert próbáló háborús körülményeket, és magát a maradandó egészségkárosodással járó kínzásokkal teli hadifogságot. A háború után írt, és később kiadott visszaemlékezéseiben igyekezett alátámasztani az ókori sztoikus filozófia modern kori jelentőségét, és gyakorlati alkalmazhatóságát a harcoló katonák körében.

Tanulmányomban azt a problémakört vizsgálom meg, miképpen lehetséges egy fogságba vetett katonának megőriznie saját döntési szabadságát és erkölcsi autonómiáját az epiktétoszi sztoikus filozófia szerint, miközben fogva tartói kínváltásokkal próbálják árulásra kényszeríteni, mint ahogy egykor Stockdale-lel is tették. Esetünkben a probléma abban áll, hogy a sztoikus tanítás szerint az állati élőlények, így az ember is *oikeiószi*szal van önmaga felé, vagyis tulajdon önmagaként kezeli magát, és ezen elsődleges késztetése is önmaga óvó gondozására irányul. Ez annyit jelent, hogy a számára ártalmas dolgoktól távol tarja magát, míg a számára sajátjának elfogadott felé pedig közelít. Az általam vizsgált esetben a kínváltás alá vetett hadifogoly bár látszólag az előző meghatározással ellentétesen cselekedve az árulást megtagadva inkább a súlyos sérülésekkel járó életveszélyes kínzást választotta, mégsem mondhatjuk, hogy nem az *oikeiószi*sznak megfelelően működött. Az ilyen bátor viselkedésre ugyanis a kettős *oikeiószi*s elmélet ad magyarázatot, amely szerint az ember *oikeiószi*sza a pubertás időszakában a racionális gondolkodás kialakulása során már nem csupán ösztönszerűen működhet és már nem csak a testi önmaga felé, mint „*animális jóra*” irányulhat, hanem a „*racionális oikeiószi*s” megjelenésével az erkölcsi, „*racionális jóra*” irányul. Csakhogy esetünkben számításba kell venni a fogva tartók vallatási módszerének hatását is, ami arra próbálja rávenni a foglyot, hogy *oikeiószi*sza kizárólag ösztönszerűen működjön, és ne a morális értékek, hanem a számára fizikai jó és rossz szerint orientálódjon, vagyis a szenvedésének megszüntetése érdekében valljon. Ahhoz azonban, hogy az ember melyik elsődleges késztetésének enged teret, döntően befolyásolja az a kérdés, hogy ki is ez az „önmaga” aki felé óvó gondozással kell viszonyulnia. A racionális *oikeiószi*s esetén ez az önmaga a racionális lélek, amelynek mentális tevékenységei az epiktétoszi első toposz anyagaként a kizárólag „tőlünk függő dolgok” körébe tartoznak, és amelyek így biztosítják az egyén erkölcsi autonómiáját a „nem tőlünk függő” dolgok köréből érkező támadásokkal szemben.

Kulcsszavak: Epiktétosz, autonómia, *oikeiószi*s, hadifogság, kényszerítés

1. A mindig kéznél lévő fegyver

James Stockdale altengernagy (1923 - 2005) pilótaként szolgált az USA Haditengerészeténél, amikor is 1965 szeptember 9-én egy észak-vietnámi bevetése során harci gépét az ellenség légvédelme lelőtte. Ennek ellenére ejtőernyőjével épségben földet ért, de az ellenséges területen hadifogságba esett, és majdnem nyolc évig raboskodott Vietnám leghírhedtebb, a

katonai szlengben csak Hanoi Hiltonnak nevezett börtönben, ahol elhatározta, hogy leteszteli az ókori sztoikus filozófus Epiktétosz³⁷⁷ tanait.

Stockdale magas rangú katonaként esett fogságba, igen értékes katonai információk birtokában, amivel tisztában voltak a vietnámiak is. Azonban bajtársaihoz és hazájához hűséges katonaként ezeket a titkokat nem volt hajlandó elárulni a vietnámi fogva tartóinak. A titok megtartása, illetve annak megszerzése miatt a kialakult küzdelemben Stockdale csupán egyetlen önvédelmi fegyverrel szállt szembe vallatóival: az *Enkheiridion*nal. Ám hadifogoly státuszából következően ez nem jelenthetett tárgyi valóságában kézzel fogható eszközt. Annak ellenére sem, hogy az enkheiridion alapjelentése, legalábbis Hérodotosz és Thuküdidész idejében még szó szerint egy kézben tartható kisméretű tört [7], jelentett. Ugyanakkor Epiktétosz Kézikönyvecskéjének görög címe is az *Enkheiridion* volt. A meglepő kézikönyv-fegyver analógiára a VI. századi újplatonikus Szimplikiosz ad magyarázatot a *Kézikönyvecské*hez írt kommentárjában:

„A címe pedig azért *Enkheiridion*, mert mindig kéznél kell lennie és rendelkezésre kell állnia az olyan embernél, aki helyesen akarja élni az életét. Hiszen a katonák *enkheiridionja*, a tör is mindig kéznél kell hogy legyen azoknál akik használják.” [7, p. 5]

Stockdale még a vietnámi háború előtt, az egyetemi évei alatt kezdett érdeklődni a sztoicizmus iránt filozófiatanárai hatására, akik szerint annak majd nagy hasznát fogja venni a katonai hivatásának gyakorlása során. Az egyetem végeztével az egykori filozófiatanára ezzel búcsúzott Stockdale-től: „Te harcos vagy, vedd ezt a kis könyvecskét, ami az együttöltött óráinkra emlékeztet, olyan morálfilozófiát tartalmaz, ami a te szakmádban használható.” [6, p. 21] Ez a kis ajándék Epiktétosz Kézikönyvecskéje volt, amit ezután mindig az éjjeliszekrényén tartott, és amelyet gyakran forgatott, bárhová is rendelte őt a katonai szolgálat. A sztoicizmus iránt érdeklődő Stockdale elsősorban ugyan ezt a *Kézikönyvecskét* tanulmányozta, de olvasta Epiktétosztól a *Beszélgéseket* is, amely művek végül ténylegesen meghatározóak lettek számára a későbbiekben.

Ez volt tehát az a bizonyos titkos önvédelmi fegyver, amit Stockdale a saját emlékeiből bármikor fel tudott idézni, amikor használni akarta, hogy szorongatott helyzetében segítségére lehessen Epiktétosz. Stockdale szerint ugyanis az olyan extrém stresszhatásokkal³⁷⁸ járó helyzetekben, mint amilyen a fogságba esés és a vele járó teljes kiszolgáltatottság, meglepő módon a segítséget azok az egyetemi tantárgyak jelentették, amelyek a bölcsészettudomány nagyjainak munkáit dolgozták fel, míg a praktikus tárgyak és az ezek közé sorolható katonai kézikönyvek is teljesen használhatatlanok voltak a hadifogságban folytatott titokmegtartási küzdelemében. A fogva tartók bánásmódjára úgy emlékezett vissza, hogy: [a földet érést követően] „nagyon hamar megtanultam, hogy ha Vietnámban egyáltalán valaha létezett is lovagiasság, akkor az már bizonyosan kiveszett.” [6, p. 28] Itt most elég, ha csak a hadititkok megszerzése érdekében elkövetett megaláztatásokra és kínvallatásokra gondolunk.

„De az én „titkos fegyverem” [mondta Stockdale] az a bizonyosság volt, amelyet afelől éreztem, hogy olyan filozófiák mellett tettem le a voksomat, amelyek az emberi méltóságot és az önbecsülést hangsúlyozták. Epiktétosz bizonyosan ezt tanította nekem.” [6, p. 23]

---

³⁷⁷ „Epiktétosz (Kr. u. 50 k. – 130 k.) római rabszolga, gazdája Epaphroditosz Nero császár magas rangú tisztviselője volt, aki lehetővé tette számára, hogy a híres sztoikus filozófustól Musonius Rufustól tanulhasson. Felszabadítása után Epiktétosz filozófusként működött tovább Rómában, majd 89-ben Nikopoliszban, ahol iskolát is nyitott és itt volt hallgatója 110 körül Arrianosz (Flavius Arrianus) a későbbi történetíró aki a *Beszélgéseket* lejegyezte és az ebből készített rövid kivonatot a népszerű Kézikönyvecskét megírta.” [5, p. 217]

³⁷⁸ „A legnagyobb félelmet olyan helyzetekben élik át a katonák, amikor veszély esetén tehetetlenek, passzív várakozásra és türésre vannak kárthatva. Éppen ilyen helyzet áll elő hadifogságba kerülésük esetén.” [4, p.249]

2. Önazonosság mint az erkölcsi autonómia alapja

Jelen tanulmányban tehát azt a problémakört vizsgálom, hogy az epiktétoszi sztoikus filozófiának a gyakorlatban, börtönkörülmények között végrehajtott tesztelése során miképpen lehetséges egy fogságba vetett katona számára megőriznie saját döntési szabadságát és erkölcsi autonómiáját, miközben fogva tartói kínvallatásokkal próbálják árulásra kényszeríteni, mint ahogy egykor Stockdale-lel is tették.

Ehhez azonban előbb be kell vezetnem néhány sztoikus fogalmat, hogy ezek segítségével feltárjam a fogvatartottak és a vallatók közti véres küzdelem mélyebb lelki összetevőit, és elemezzem a sztoikus filozófia hatását Stockdale viselkedésére.

Az első ilyen fogalom az *oikeiószi*s.

A sztoikus tanítás szerint az állati élőlények, így az ember is *oikeiószi*szal van önmaga felé, amely természettől adott elsődleges készletként az élőlénynek az önmaga óvó gondozására, és saját integritásának megőrzésére irányul [5, p. 324]. Ez annyit jelent, hogy a számára rossznak tartott dolgoktól, helyzetektől távol tarja magát, míg a számára jónak tartott dolgok, helyzetek felé vonzalommal viselkedik [5, p. 324]. Diogenész Laertiosz így ír erről: „Az élőlény természete úgy van megalkotva, hogy az élőlény tulajdon önmagaként tekinti magát. Ilyen módon ugyanis a számára ártalmas dolgoktól menekül, a számára saját felé pedig közelít.” [5, p. 324]

Itt fontos megjegyeznünk, hogy ez az elsődleges készlet, ez az élőlényt orientáló „program” [3, p. 450] a sztoikus tanításban, a látszólagos hasonlósága ellenére, nem azonos az epikureus elképzeléssel, amely szerint az állati élőlények első készletése a gyönyör elérése és a fájdalom elkerülésére irányul.

Seneca így érvel az epikureusok ellen: „Olyannyira nem a fájdalomtól való félelem hajtja őket [állatokat] [tagjaik megfelelő mozgására], hogy még akkor is természetes mozgásukra törekednek, amikor a fájdalom akadályozza őket ebben.” [3, p. 445-446] Cicerónál ugyan azt olvashatjuk, hogy a sztoikus filozófia is elismeri, hogy „természettől irtózzunk a fájdalomtól,” [3, p. 447] mégis csupán mellékterméknek tekinti ezt a fájdalmat, mint alapvető emóciót a gyönyörrel együtt, amely pathoszok csak az *oikeiószi*szt követően ébrednek az élőlényben.

Azonban Stockdale-nek azt a döntését, hogy az ellenséggel való együttműködés és az árulás helyett inkább a saját megkínóztatását választotta, viszont nehezen lehet az *oikeiószi*s fenti értelmezéseivel magyarázni. Ugyanis az *oikeiószi*s első tárgya az élőlény saját teste, ami felé óvó gondoskodással kellene viselkednie, és nem a testi épségére nézve kétségkívül ártalmas kínvallatást elérni.

Morális szempontból azonban mégis helyesebbnek tarthatjuk Stockdale-nek ezt a döntését, amely ellentmondást a kettős *oikeiószi*s elmélete [5] oldja fel, ami szerint az *oikeiószi*s csak az állatoknál és az embergyermeknél működik ilyen animális szinten, ahol az egyén ösztönös törődésének legközvetlenebb tárgya csupán önmaga [3]. Ez a kezdeti animális *oikeiószi*s viszont az emberi egyednél pubertás idején a racionális lélek kifejlődésével megváltozik, és *oikeiószi*sza már nem csupán az animális jó felé vonzódik, hanem a magasabb rendű, racionális értékek felé is *oikeiószi*szal van, mint amilyenek a társadalmi és morális értékek.

Diogenész Laertiosz így fogalmazza meg az *oikeiószi*s váltás utáni állapotot. „Az embernek, mint racionális lénynek viszont az állatokénál tökéletesebb irányító adatott meg az értelem, ezért számukra az emberi „természethez szabott élet helyesen az értelem szerint való életet jelenti.” [5, p. 325]

Ám a racionális gondolkodással együtt megjelenő racionális *oikeiószi*s működése csak lehetőségyszerűen van jelen az embernél, mert ahogy Hieroklész mondja, képzés és gyakorlás hiányában [3] az ember *oikeiószi*sának tárgya továbbra is csak animális, vagyis testi önmaga marad. Az *oikeiószi*s váltás átmenete tehát nem automatikus folyamat, így az ember 14 évet

meghaladó életkora még nem biztosíték arra, hogy minden morális döntést igénylő esetben csak a racionális *oikeiószi*sza működik, ami a morálisan jó magatartásra sarkallja.

Stockdale-re és fogolytársaira visszatérve, az ő esetükben viszont számításba kell vennünk a fogva tartók vallatási módszerének hatását is, amivel arra próbálták rákényszeríteni a már racionális *oikeiószi*sza által orientálódó és hazájának hadititkait őrző foglyot, hogy *oikeiószi*sza ismét csupán ösztönszerűen működjön, és ne a morális értékek, hanem a számára fizikai jó és rossz szerint orientálódjon, vagyis a szenvedésének megszüntetése érdekében valljon. A fogva tartók tehát a fogoly animális *oikeiószi*szának erőteljes felébresztésével kívánták a fogvatartottban eldönteni az *oikeiószi*szok küzdelmét a racionális *oikeiószi*szos rovására.

A sztoikus filozófia azonban az ilyen értékkonfliktus esetén arra buzdítja a racionális, és már szociális lényként működő embert, hogy a számára animális jónak tartott saját testi épségének megvédése helyett a magasabb rendű racionális célokért szálljon síkra, és vállalja a kockázatot a morális értékek megvédéséért. Cicero ehhez a belső küzdelemhez ilyen iránymutatást ad: „a köz javát a magunkénál többre becsüljük... Innen van, hogy dicséretre méltó az, aki meghal az államért, mert a hazánkat jobban kell szeretnünk, mint saját magunkat.” [3, p. 447]

Ehhez az *oikeiószi*szos váltáshoz azonban az a nélkülözhetetlen felismerés is szükséges, hogy az ember *oikeiószi*sza attól függően irányul az animális vagy éppen a morális jó felé, hogy az egyén mivel azonosítja saját magát. Mivel azonban az *oikeiószi*szos végig önmaga érdekét tekinti elsőrangúnak, [1, 2.22.15] ezért az *oikeiószi*szos váltás legfontosabb kérdése, az hogy ki is ez az „önmaga”. A racionális *oikeiószi*szos esetén ez az „önmaga” már nem az élőlény saját teste, hanem a racionális lélek. Ezért a racionális embernek nem a testét, hanem már a racionális lelkét és annak funkcióit kell megóvnia és gondoznia, hiszen azzal azonos. Epiktétosz ekképp segít a helyes önazonosság felismerésében: „Hiszen te nem test vagy és nem haj, hanem a szabad választásoddal vagy azonos.” [1, 3.1.40]

3. A „tőlünk függő” autonómia

Epiktétosz a racionális lélek funkcióinak összességét *proaireszi*szosnek nevezi, vagyis „szabad választásnak”, vagy „erkölcsi diszpozíciónak”, amely az olyan mentális tevékenységeket foglalja magába, mint a vélekedés, törekvés, háritás, késztetés, elutasítás [1, 2.2.15 – 2.2.19].

Ezen a ponton egy újabb sztoikus fogalmat kell bevezetnem, az epiktétoszi „tőlünk függő” dolgok fogalmát, amelybe a racionális lélek előbb említett funkciói tartoznak, és amelyekben sem kényszeríteni, sem akadályozni nem lehet bennünket. Ebből következik, hogy véleményemet, törekvésemet és háritásomat csak én módosíthatom, senki más, mert ezekhez kizárólag csak nekem van közvetlen hozzáférésem. Epiktétosz a *Kézikönyvecskében* így írja le a tőlünk függő dolgokat: „Tőlünk függ, hogy miként vélekedünk, mire van késztetésünk, mire törekszünk, mit háritunk, egyszóval mindaz, ami a mi dolgunk.” [2, 1.1]

A *Beszélgésekben* Epiktétosz felhoz egy olyan példát, egy a filozófiai kiképzés során alkalmazott elképzelt élethelyzetet, egy meditációs gyakorlatot [5, p. 338], ami híven tükrözi a tőlünk függő dolgokkal kapcsolatos helyes felfogást, és amely Stockdale esetét is jól szemlélteti:

„– Áru

– Nem áru

– De bilincsbe verlek!

– Ember, miket beszélsz? Engem versz bilincsbe? A lábamat bilincseled meg a szabad választásomat még Zeusz sem képes legyőzni. De tömlöcbe vetlek!

– Csak a testemet.

– Lenyakaztatlak!

– Mondtam-e valaha is, hogy csak az én fejemet nem lehet elválni? Effélékről kell elmélkedniük azoknak, akik filozófiával foglalkoznak, ezeket kell nap mint nap leírniuk és gyakorolniuk.” [1, 1.1.23]

Mint az epiktétoszi példában láthattuk, a tőlünk függő dolgok összességéhez való hozzáférésnek a kizárólagossága minden körülmények között, még életveszélyes fenyegetettség alatt is biztosítja a mindenkori szabad választás lehetőségét, és ugyanez garantálja a személy morális autonómiáját is.

Stockdale ezt így támasztja alá:

„Az olyan szituációkban, amelyekben kényszerítve vagyunk, még ott is létezik a szabad választás. Jóllehet fogoly vagyok, a szabadság bizonyos foka akkor is velem marad. Mi Hanoi-ban reménytelenül az ellenség kegyelmétől függünk, de mégis megmaradt bizonyos fokú szabadságunk. Mi döntöttük el ugyanis, hogy az ellenséggel együttműködünk, vagy megtagadjuk azt.” [6, p. 25]

4. A kínvallatás megtévesztő ereje

A fogvatartók kényszerítése és fenyegetése tehát arra irányult, hogy megváltoztassa a foglyok véleményét, törekvését vagy hárítását, egyszerűen a tőlük függő dolgait. Stockdale-nál és fogolytársainál azt a törekvést akarták megváltoztatni a vallatók, amely a hadititkok megtartására és a hazájuk iránti hűségre, mint morálisan jóra irányult.

De mint tudjuk, a törekvésemet ugyanúgy, mint a véleményemet csak én változtathatom meg, hiszen kizárólag csak nekem van hozzáférésem ezekhez a tőlem függő dolgokhoz, ezért külső személy azt közvetlenül nem is tudja megváltoztatni. Ám a vallatók a fenyegetéseikkel, kínzásaikkal és különböző előnyök kilátásba helyezésével közvetve azt mégis elérni tudták néhány fogvatartottnál, hogy a saját eredeti törekvéseiket feladva végül együttműködjenek a fogvatartóikkal. Csakhogy valójában a titok megtartására irányuló törekvéseiket nem a vallatók változtatták meg, hanem a foglyok saját maguk írták felül saját törekvéseiket.

Mindezt úgy tudták elérni a vallatók, hogy a fogvatartottak azt gondolhatták, hogy a vallatók változtatták meg a foglyok eredeti törekvéseit a titok megőrzéséről a testi épségük megőrzése irányába, amit így erkölcsi felmentésként is megélhettek, hiszen az el nem hárítható kényszer miatt kénytelenek voltak vallani. Valójában azonban a foglyokat nem a tőlük függő dolgok fenyegetésével és károsításával manipulálták a fogva tartók, hanem csak azt a képzetet keltették bennük, mintha a testi épségük és annak megőrzése kizárólag a foglyoktól függenének.

5. A megtévesztés kivédése

Az ehhez hasonló morálisan sem kívánatos esetek elkerülésére vezette be Epiktétosz a „nem tőlünk függő dolgok” fogalmát, amelynek rövid leírása a *Kézikönyvecskében* így hangzik: „Nem tőlünk függ a testünk, a vagyonunk, a hírnevünk, a tiszttségünk, egyszerűen mindaz, ami nem a mi dolgunk.” [2, 1.1] Epiktétosz a nem tőlünk függő dolgokkal való helyes bánásmód oktatása során ilyen szavakkal képezte tanítványait arra, hogy ne lehessen őket sem megfélemlíteni, sem kényszeríteni:

„Ha a zsarnok fenyegetőzik és magához rendel, azt kérdezem: 'Kit fenyegetsz?' Ha azt mondja: 'Bilincsbe verlek ám!', így szólok: 'A kezemet és a lábamat fenyegeted.' Ha azt mondja: 'Lenyakoztatlak', én azt mondom: 'A nyakamat fenyegeted.' Ha azt mondja: 'Börtönbe vetlek!', akkor az egész testemet fenyegeted, és ha száműzetéssel fenyegetőzik, akkor is ugyanezt.

– Téged tehát egyáltalán nem fenyeget?

– Ha úgy érzem, hogy mindez a legkevésbé sem tartozik rám, akkor egyáltalán nem fenyeget. Ha félek valamelyiktől, akkor fenyeget. De ki az, akitől félek? Mi az, ami az ő hatalmában van? Valami olyasmi, ami tőlem függ? Semmi ilyesmi nincs a hatalmában. Akkor csupa olyasmi, ami nem tőlem függ? Hát mit törődöm én azokkal?” [1, 1.29.5 – 8]

Máshol meg ezt mondja Epiktétosz: „Abban kell a legjobban kiképeznünk magunkat, ami a hatalmunkban áll, a többi dolgot úgy kell vennünk, ahogy jön.” [1, 1.1.17] Megint máshol: „Mármost az életvezetés tekintetében a legfőbb feladat ez: különböztess meg a dolgokat, állítsd őket szembe egymással, és mondd azt, hogy „A külső dolgok nem tőlem függenek; az erkölcsi diszpozícióm tőlem függ.” [1, 2.5.4]

Ehhez a minden fenyegettségtől való mentességhez a tanítványnak meg kellett tanulnia úgy kezelni a nem tőle függő dolgokat, mintha azok nem is a sajátjai lennének, így azoknak óvó megőrzésére és gondozására se érezzen késztetést, vagyis már ne legyen *oikeiószisszal* irántuk [5, p. 338]. A tanítvány saját testének, hírnevének, tiszttségének és egyéb külsőnek tekintett javainak a nem tőle függő dolgoknak az elidegenítése saját magától az első lépés ahhoz, hogy ne törekedjen, és ne akarjon elkerülni olyan dolgokat amelyek az erkölcsi diszpozícióján kívül helyezkednek el.

Stockdale egy helyen megemlíti a kényszerítettetésének egyik legalattomosabb formáját, amikor nem kegyetlen kínzással, hanem kegyesen korrumpálva akarták, és a kölcsönös egymásrautaltság álcájával próbálták rávenni a foglyokat a fogvatartókkal való együttműködésre. „Az életben maradásom teljes mértékben a vállalatimtól függött, mégis nagyon hamar megtanultam, hogy ne kérjek tőlük semmit, mert csak így kerülhetem el a kényszert a viszonzás kötelezettségét.” [6, p. 22] Ebben a morális értelemben is veszedelmes csapdahelyzetben ugyancsak a *Kézükönyvecske* nyújtott segítséget Stockdale-nek: „Aki tehát szabad szeretne lenni, az ne akarjon, és ne hárítson olyasmit, ami másoktól függ. Ha nem így cselekszik, szükségképp szolga lesz.” [2, 14.2]

6. Epiktétosz tanácsa

Stockdale példája alapján megállapíthatjuk, hogy a hadifogság embert próbáló körülményei között az *Enkheiridoín* vagyis a *Kézükönyvecske* beható ismerete által felvértezett katona sikeresen védheti meg magát, illetve erkölcsi diszpozícióját a „nem tőlünk függő” dolgok köréből érkező támadásokkal szemben. Ehhez azonban soha nem szabad elfelejtenie Epiktétosz figyelmeztetését: „Nos, mi az, aminek ilyen körülmények között a kezünk ügyében kell lennie? Mi más, mint annak a tudása, hogy mi az enyém és mi nem az enyém, mi az, ami rajtam múlik és mi az, ami nem rajtam múlik.” [1, 1.1.21]

Köszönetnyilvánítás

Steiger Kornél Tantár Úrnak (ELTE BTK Filozófia Intézet Ókori és Középkori Filozófia Tanszék Professor emeritus) tisztelettel és hálással köszönöm, hogy a filozófia óráin tanított, és azon túl is segítette kutatásomat Epiktétosz műveiben és a sztoikus filozófiában. Külön köszönöm, hogy témaként ajánlotta számomra Stockdale példáját.

Bene László Tanár Úrnak (ELTE BTK Filozófia Intézet Ókori és Középkori Filozófia Tanszék tanszékvezető habilitált egyetemi docens) is köszönöm, hogy filozófia óráit hallgathattam és tanulhattam Tőle.

Irodalomjegyzék

- [1] Epiktétosz: Beszélgetések. In K. Steiger (ford.), Epiktétosz összes művei. Budapest: Gondolat Kiadó. 2014. pp. 7-279.
- [2] Epiktétosz: Kézikönyvecske. In K. Steiger (ford.), Epiktétosz összes művei. Budapest: Gondolat Kiadó. 2014. pp. 281-305.
- [3] Long, A. A., Sedley, L. D.: Etika. In L. Bene (szerk.), A hellenisztikus filozófusok. Budapest: Akadémia Kiadó. 2014.
- [4] Pavlina, Z., Komar, Z.: A hadifogságba esett katonák pszichikai védelme. In Z. Pavlina, Z. Komar (szerk.), Katonapszichológia. Budapest: Zrínyi Kiadó. 2007. pp. 247-297.
- [5] Steiger, K.: A sztoikus etika és Epiktétosz lélekterápiája. In K. Steiger, Epiktétosz összes művei. Budapest: Gondolat Kiadó. 2014. pp. 323-352.
- [6] Stockdale, J.: Thoughts of a philosophical fighter pilot. Stanford, CA: Hoover Institution Press. 1995.
- [7] Szimplikiosz: Szimplikiosz kommentárja Epiktétosz Kézikönyvecskéjéhez. K. Steiger (ford.), Budapest: Gondolat Kiadó. 2016.

Lektorálta: Dr. Steiger Kornél, Professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Filozófia Intézet Ókori és Középkori Filozófia Tanszék

KÉRDÉSFELVETÉSEK EGY REGÉCI BOSZORKÁNYPERHEZ

Veres Tünde

*Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
tundeveres21@gmail.com*

Absztrakt

Az emberek már évezredek óta próbálják különböző módokon megmagyarázni a számukra különös, szokatlan, természetfeletinek hitt jelenséget. Ez a magyarázatkeresés tükröződik a 17–18. század során lefolytatott boszorkányperekben is. Ennek megfelelően témájuk leggyakrabban átokszórás, egyes betegségek okozásában vagy pedig azok gyógyításában részt vevő személyek ellen felhozott vádak és beszámolók, így vizsgálatuk is elsősorban antropológiai szempontból fontos.

Létezik azonban egy jegyzőkönyv, amelynek elemzése azért különösképpen fontos, mert tárgya kiemeli azt a hagyományos értelemben vett boszorkányperek sorából. A dokumentum vádirata két részből tevődik össze. Az egyik a már jól ismert formulákat alkalmazza: a természetfeletti, ártó tevékenységeket felsorakoztató beszámolókat, amelyek mind egy személy, Doleszné asszony ellen irányulnak, aki Regéc falvának ismert boszorkánya volt, s akit már korábban is elítéltek hasonló okok miatt. Viszont a jegyzőkönyvben kihallgatottak elmondása alapján más, kevésbé boszorkányi tevékenység is Dolesznét terhelte, vagy terhelhette. Eszerint a regéci uradalom boszorkánya segítséget nyújtott egy fogvatartottnak kiszabadulni a regéci vár börtönéből. Ez azért fontos, mert a perben említett rab Koháry II. István volt, aki azt követően lett Thököly Imre túsza, hogy az elfoglalta a füleki várat.

Ezáltal a boszorkányvád erős politikai színezetet is kap, és több kérdést is felvet: A politikai pert használták Doleszné könnyebb elítélése érdekében, vagy a falu boszorkánya lett a szökés bűnbakja? Előadásomban a per vizsgálata során ezeket a kérdéseket is megvizsgálom, hogy mennyire állhatott biztos lábakon a vád, s annak mennyi igazságtartalma lehetett, s az mennyire állhatott összhangban a később Koháry István által írott levelekben olvasható információkkal. Ezen kívül kitérek még a jegyzőkönyvben megszólaltatottak, illetve magának a vádlottnak a társadalmi hátterére vonatkozó vizsgálatára is, amelyhez a 17. század végén íródott urbáriumok adatait is felhasználom.

Kulcsszavak: Boszorkányper, Regéc, politika, Thököly Imre, Koháry István

1. Bevezetés

„Tudom azt nyilván, hogy fogva volt Doleszné, és az várból béklyostól kiment az kút bástyán, hópénzes gyalog levén. Doleszné mellett lévő fia hírt adott az várban, hogy elment az anyja, mi is kimentünk utána nyomozni, de sehol semmit sem kaphattunk, hanem az mely iránt kiugrott az bástyán, kutya nyomot találtunk a porban. Mintegy egy hét múltán, akkori esztendőbeli regéczkei csordapásztor megtalálván az vár alatt való cserjében a béklyót, szememmel láttam mikor fölhozta.” [22; 7. p.]

Az alábbi idézet a *Tanúkihallgatási jegyzőkönyv Doleszné asszony boszorkánysága és ugyanannak Koháry István kiszabadítása ügyében. Regéczvára, 1683. márczius 27.* címmel megjelent forrásból származik.³⁷⁹ [22; 4–12. p.] A jegyzőkönyv itt idézett részlete a Doleszné

---

³⁷⁹ A jegyzőkönyv szövegét Majláth Béla közölte először 1889-ben. Azóta csak egyszer jelent meg, szintén forrásközlés formájában. A dokumentum hét különböző iratból áll. A benne található anyagok – „Zrínyi Ilona parancsolata a regéci várban való rendtartás dolgában. 1678-ik évi május 1-én.”; „Andrássy Ferencz átveszi Korodi Miklóstól Thököly Imrének a regéci tárházban levő ezüst neműit. 1683. január 18.”; Összeírása

néven említett regéci boszorkány korábbi rabsága alatt véghezvitt szökését örökítette meg. Jelen dokumentumban azonban nem csak boszorkányi tevékenysége miatt vádolták meg, hanem azért is, mert segédkezett megszökni a császár hívei közé tartozó Koháry Istvánnak a regéci vár börtönéből, aki Thököly Imre ellenlábasa volt.

Már a jegyzőkönyv címe is több kérdést vet fel. A per során a feltüntetett vádak melyik pontját – a fogolyszöktetést, vagy a boszorkányságot – szánták Doleszné főbűnének? Más szavakkal élve: elképzelhető-e, hogy az egyik vád már a másik hozadékként került bele a jegyzőkönyvbe? A per így olyan érdekességeket is rejthet, amelyek a boszorkányság és a térség politikai eseményei közötti kapcsolatot feltételezhetik. Jelen tanulmány az ügy ezen részleteivel foglalkozik.

A két részre osztható jegyzőkönyvet olvasva két dolog feltűnő. Az egyik, hogy a tanúkihallgatásokat leíró szolgabíró – nevezetesen Bagoméry András – két joggyakornoka segítségével folytatta le a vizsgálatot. Ez a megszokottól eltérő formula volt, ugyanis a legtöbb esetben a szolgabíró egyedül dolgozott,³⁸⁰ aki a vármegye alispánjától kapott utasítást. Azonban az irat bevezetőjéből kiderül, hogy a vizsgálók Thököly Imre parancsolatára végezték feladatukat, s ez a következő pont, amiben eltér a boszorkányper a hasonló témájú iratoktól. Thököly Imrén kívül azonban Bagoméry András mást is megjelöl, mint utasítót, Szirmay Miklós regéci várkapitány személyében. Mint írja, Szirmay Instantiájára, azaz kérvényére írták össze a collateralis Inquisitiókat, az előzetes tanúvallomásokat. Így felvetődik a kérdés, hogy miért volt szükség két külön utasításra a jegyzőkönyv megírásához.

A tanúkihallgatás második része a boszorkányperekből már ismeretes formulával kezdődik: „Tudja-e tanú, látta-e, hallotta-e?” [22; 4. p.] az eseményeket. A deutralis puncták³⁸¹ két kérdés köré csoportosulnak: milyen boszorkányi tevékenységek köthetőek Doleszné nevéhez, illetve segített-e Koháry Istvánnak megszökni a várból.

A kihallgatók tevékenysége nem szorítkozott csupán Regéc falvára, hanem az uradalom más részeire, Fonyra, Mogyoróskára és Hejcére is kiterjedt. Mivel a hasonló peres ügyek esetében rendszerint az uradalom központjában végezték a vizsgálatot, így bizonyos, hogy az említett falvakból Regécre hívták a tanúkat. A kikérdezettek között vannak férfiak és nők, akiknek a leírtak alapján foglalkozási, és társadalmi körük igen sokrétű.

2. Regéc boszorkánya

Doleszné asszony személye igen érdekes és rejtélyes abból a szempontból, hogy a tanúkihallgatási jegyzőkönyvben nem térnek ki származására, tulajdonképpen semmilyen személyes adatot nem közölnek vele kapcsolatban, csak a boszorkányi tevékenységét említik. Annak érdekében, hogy egy képet kaphassunk, ki is lehetett a regéci uradalom félt boszorkánya, a jegyzőkönyv részletes vizsgálatára és a század végén keltezett urbáriumok elemzésére van szükség. Az általam vizsgált dokumentum egyik érdekessége, hogy a kihallgatottak nevei az 1680-ban keletkezett urbáriumban feltüntetett nevekkal sokszor

---

Rákóczy Ferencz fejedelem fegyvereinek a regéci várban, melynek Szirmay Miklósnak átadattak. 1683. május 11-én.”; A regéci fegyvertárban levő fegyverek összeírása. 1683. jun. 22.”; „Thököly Imre fejedelem regéci várában levő ingóságainak összeírása. 1683. okt. 20.”; „Thököly Imre fejedelem levelei Szirmai Miklóshoz, Regécsvára kapitányához.”

³⁸⁰ Schram Ferenc vizsgálatai során arra a megállapításra jutott, hogy abban a kivételes esetben történt egy, vagy két esküdt bevonása a vizsgálatba, ha a szolgabíró akadályoztatva volt munkája során. [11; 9. p.]

³⁸¹ Azoknak a szempontoknak az összefoglalását tartalmazó irat, amelyre a vizsgálatot végző szolgabírónak ki kell térnie munkája során.

azonosak.³⁸² A tanúkihallgatási jegyzőkönyvben néhányuk foglalkozása is meg van adva, azoké, akiké viszont nincs, visszakereshetőek az urbáriumban.³⁸³

Ennek alapján kísérletet tettem a forrásban megvádolt boszorkány társadalmi helyzetének, családi viszonyainak feltárására. A dokumentum elemzése elsősorban a „Dolesz” vagy – mivel az özvegyeket is feltüntettek az összeírásokban – a „Doleszné” vezetéknevek felkutatására szorítkozott. A vizsgálat eredményeként elmondható, hogy az 1680-ban készült dokumentum alapján Regéc falvában egyetlen egy Dolesz Andrásnéként bejegyzett lakos élt, aki várbéli darabontként szolgált, egy egész telekkel rendelkezett, és – ahogy a „megjegyzésben” is olvasható – „mar Seller házba lakik”. [34] Megjegyzésként azonban a következő is szerepel a neve mellett: „meg eget pušta”. [34] Ez az állítás szolgáltatja a magyarázatot, arra, hogy Dolesz András miért is kényszerült seller, vagyis zsellér házba költözni,³⁸⁴ annak ellenére, hogy nevére egész telek volt bejegyezve korábban.

A táblázatosan vezetett összeírásban Dolesz András neve mellett továbbá az is olvasható, hogy: „Filiy: 1”, [34] azaz, hogy van egy fia. A tanúk beszámolójukban többször is kitérnek Doleszné fiára, sőt a megszólaltatottak lányát név szerint is – Dolesz Panda – említik.³⁸⁵ Az említett családi adatok, illetve az a tény, hogy az urbáriumban nem található más, „Dolesz” vezetéknevvvel ellátott személy, arra engednek következtetni, hogy Dolesz András lehetett a férje a boszorkánysággal megvádolt Dolesznénak. Az a tény pedig, hogy Dolesz András

---

³⁸² Csak néhány név, amely mindkét dokumentumban szerepel – Takács Péter: „Taxás. 80 tino (...) Töröknél egy fia.”; Makoviczki Greskó: „várhoz való drabant”. – Neje, Tóth Marina van említve a jegyzőkönyvben. Szabó Péter: „hajdu tizedes”. – Szintén a feleségét, Sárát hallgatták ki. [34]

³⁸³ Mivel a 17. század végére kialakult és állandósult az urbális összeírások mintája, így az összehasonlítás révén a perben feltüntetett személyek társadalmi státuszáról, családi háttéréről, vagyonáról és lakhelyéről adatokat nyerhetünk, ami egy, az uradalom falvaira kiterjedő társadalomtörténeti kutatás alapját is képezheti.

A 17. század elején készült urbáriumok tartalmukat tekintve nem mutatnak egységes képet. Az 1630-as években íródott összeírások [37]; [38] elsősorban a gazdasági adatokra térnek ki: mennyi bor, liszt, széna, illetőleg búza található az egyes településeken. Az uradalomban szedett adókról, és a felnőtt férfi lakosok számáról az 1646-ban, I. Rákóczi György utasítására készült gazdasági összeírásból értesülünk. [32]; [33] Az ekkor használt részletes, táblázatba foglalt feljegyzési forma állandósult – illetve több adattal is kiegészült – ezt követően az 1680-90-es évekre. Az 1680-as évek összeírásai abban is különböznek a korábbi években íródottaktól, hogy az özvegyeket is feltüntették a lakosok között.

³⁸⁴ Az urbáriumban nincs egyértelműen jelölve, hogy mit is értettek zsellérhelyen. Regéc és Mogyoróska esetében lejegyzésre került, hogy azok a háztartások, amely sessio-ja nem került feltüntetésre, számítottak zsellérteleknek. A többi településnél ilyenrel nem találkozunk, de az előbbieket feltételeznék érvényességüket a többi ilyen telekre nézve is. Az értelmezést azonban bonyolítja, hogy olyan emberekről lehet olvasni, akik fél telekkel rendelkeztek, mégis zsellérségen éltek, holott az általánosan elterjedt álláspont szerint az 1/8 teleknél kisebbséggel rendelkező jobbágyok számítottak zsellérnek. Azonban ez a megállapítás inkább az úrbérrendezés utáni időszakra vonatkozik. Tehát magának a zsellérség fogalma alatt több mindent érthettek a korban. Így az alsóbb réteghez tartozott az, aki nem marhával szolgált, vagy nem rendelkezett telki földdel. Úgy vélem, a regéci uradalom esetében azok a háztartások is, melyek voltát nem jelölték egyértelműen, zsellérteleknek minősültek. Viszont akik ilyen telken laktak, nem feltétlenül minősültek zsellérnek, hiszen az ehhez a réteghez tartozókat külön kiemelték az urbáriumban. Ezt támasztja alá az, hogy míg a tállyai zsellértelek száma 69 volt, ugyanakkor csak 2 lelket jegyeztek be, mint zsellért. Így valószínűbb, hogy a meghatározás inkább volt a szolgálathoz, szolgáltatáshoz kötve. A „zsellér”, vagy „zsellérséggel szolgáló” jelzővel ellátott személyeket megvizsgálva kijelenthető, hogy Regéc falvában elsősorban azokat nevezték így, akik a várban szolgáltak drabantként, vagy pedig hajdúként. Fonyban a határt járó kerülőket és székelyeket nevezték zsellérnek. Egy dolog azonban összeköti azokat a zsellérséggel szolgálókat, akik adott esetben az uradalom más-más, egymástól távolabb eső pontjain éltek: egy-egy kivételt leszámítva, ezeknek az embereknek nem volt más ingóságuk egy vagy két tehenet leszámítva. Tehát feltételezhető, hogy abban a korban, amikor még a zsellérség fogalma nem alakult ki pontosan, a regéci uradalom esetében – a zsellérhelytől függetlenül – keveredett a szolgálathoz és az ingóságából való meghatározása annak, hogy ki volt a „zsellér”.

³⁸⁵ A 17. század urbáriumaiban a jobbágyjegyzékekben csak a fiúgyermek számát tüntették fel, mivel a leánygyermekkel szemben ők örökölték a családi vagyont, a földet, ezáltal ők szolgáltatták az adózók következő generációját. Összeírásuk így az adózók felmérésére is szolgálhatott. Ez az oka annak, hogy a vizsgált, 1680-ban keltezett urbáriumban nem találkozunk Dolesz András lányának említésével.

katonaként szolgált a várban, elképzelésemet alátámasztva szolgálat magyarázatot arra a kérdésre, hogy miért tartózkodhatott Doleszné a várban Koháry István fogsága idején.

Az összeírásból kinyert információk, illetve a tanúkihallgatási jegyzőkönyvben leírtak lehetőséget nyújtanak Doleszné asszony nem csak családi, de társadalmi, vagyoni helyzetének rekonstruálására is. A Majláth Béla által kiadott forrásközlés szerint csupán egyetlen tanú, Tóth Lőrincz neje, Zsófia volt az, aki említést tett arról, hogy korábban a megvádolt „Doleszné ura biro volt”. [22] Sőt, szintén az említett tanú számol be arról, hogy Doleszné előzőleg „egy tallér ára bort adott az tanácsnak, akkori udvarbíró Horváth István uramnak karmazsin csizmát, így complanáltatott akkor is a dolga.” [22] Egy tallér árú bor vélhetően nem lehetett csekély mennyiség, ugyanis az urbárium conscriptio részében az olvasható, hogy egy tallér 1 forint 80 dénárnak felelt meg. Csak összehasonlításként álljon itt a következő: szintén az összeírásban olvasható az az adat, hogy a kocsmáros számára minden eladott hordó bor után 40 dénárt vontak le, illetve, hogy a rátkai malom bérlése esetén 4 tallért tartozott az illető fizetni. [34] A karmazsin csizma a kor divatja volt, török mintára terjedt el, s eleinte a módosabb rétegek engedhették meg maguknak ezt a viseletet. Olyannyira, hogy az 1666-ból származó öltözködési rendelet egyenes megtiltotta az alsóbb rétegeknek ezen fajta lábbeli viselését.³⁸⁶ [27]

Az a tény, hogy Doleszné képes volt ügyeit drága ajándékokkal – bor, karmazsin csizma –, mintegy „lefizetéssel” elsimítani, vagy éppen előrébb vinni, arra utal, hogy vagyoni helyzetét tekintve családjával együtt nem tartozhatott a legszegényebbek közé. Ugyancsak erre enged következtetni Dolesz András bírói tevékenysége, ahogyan az is, hogy a család az 1680. évi felmérés előtt még egész telekkel rendelkezett.³⁸⁷ Helyzetükben változást talán csak az a tűzvész jelenthetett, ami miatt zsellérhelyesként kényszerültek tovább élni.

Annak érdekében, hogy feltárjam, kimutatható-e más változás a Doleszné asszony mind családi, mind pedig vagyoni helyzetét illetően, megvizsgáltam az 1680 után készült összeírásokat is. Ezek formailag megegyeznek, ami lehetőséget ad az összehasonlításra, s arra nézve is, hogy a feljegyzett jobbágyok között található-e további kapcsolat Dolesznével.

Az 1680-as urbárium után azonban 6 évig nem készült más hasonló összeírás,³⁸⁸ s a következőt csak 1689-ben jegyezték le. [31] A vizsgálat alapján elmondható, hogy az említett urbáriumban is feltűnik Dolesz András neve. Azonban mellette ezúttal teljesen más szerepel: „meghalt, fia István jobb[ágy] rea szállott”. [31] Az ezt követő, 1693-ban összeírt urbáriumban [35] viszont már nem olvashatunk Dolesz nevű személyről. Ennek fényében furcsának tűnik, hogy az 1697-ben készült összeírásban ismét feltűnik Dolesz András neve, s mellette a következő áll: „maga meg holt, holta utan Fia Istvan ra szalot de elment Méglíßen lakik el atta erökessen”. [30] Az, hogy Dolesz István elhagyta az eddig lakhelyeül szolgáló Regécet – sőt, magát az uradalmat is -, ami szökevényné tette őt, mivel neve a „Fugitivi Coloni” címszó alatt került feljegyzésre.³⁸⁹ [30] Az ezt követő feljegyzésekben azonban nem

---

³⁸⁶ „Parasszthi rend, akar Mester Ember, akar Mester legený, es Aszony, Karmasia vagy Kordovan börbül, csizmat ne mereszellyen viselni” [27] Később azonban egyre elterjedtebbé vált a silányabb minőségű, szattyánból készült csizma, ami nem esett a rendeletben foglalt alá, s megfizetésére a szegényebb réteg is képes volt. [27]

³⁸⁷ Sajnálatos mód az 1680. év előtt készült urbáriumok vagy megsemmisültek, vagy még felbukkanásuk várat magára, mégis azonban ezen adatok hiányában is kijelenthető, hogy Regécen csak igen kevesen rendelkeztek egész telekkel, 1680-ban is csak 11 család, ami a településen élők szegénységére utal. [34] Így az, hogy Dolesz András képes volt megfizetni az egy egész telek után járó adót, szintén rámutat a család anyagi helyzetének milyenségére.

³⁸⁸ Hozzá kell tenni, hogy 1686-ban készült egy megyei összeírás, [39] azonban ebben a dokumentumban nem található Dolesz név. A következő – azonban befejezetlen – urbárium 1688-ból még élőként jegyzi Dolesz András nevét. [36]

³⁸⁹ Dolesz István esete azonban egyáltalán nem mondható egyedinek. A dokumentum vizsgálatából kiderül, hogy egyre többen alkották ezen réteget, akiket a jobb megélhetés lehetőségének ígérete csábított más területekre. A korban ez megszokott jelenségnek számított. A „szökevény” így vagy egy mezővárosban telepedett le, vagy

található meg Dolesz István neve, így Doleszné későbbiekre vonatkozó családi adatai is feltáratlanok.

3. A vád

A „boszorkány” családi adatainak vizsgálata és feltárása után érdemes annak perével is foglalkozni. A vádirat szerint Dolesznét nem csak boszorkánysággal, hanem akkoriban a regéci várban fogvatartott császárhű Koháry II. István³⁹⁰ kiszabadításával is megvádolták. Koháry István 1682-ben Fülek várának elvesztésével lett Thököly túsza. A fejedelem már többször próbálkozott a füleki vár elfoglalásával, azonban sikertelenül. 1682-ben erdélyi és török csapatokkal seregét kiegészítve vonult a vár alá. Két hét ostrom után a várnép Koháry engedélye nélkül egyezsége lépett Thököly Imrével, aminek értelmében szabad elvonulást kaptak. A várkapitány azonban elutasította a megegyezést, aminek következtében Koháry több, mint három évi fogságba kényszerült.³⁹¹ Hiába raboskodott a füleki várkapitány Regécen, a vizsgált boszorkányperen kívül más adat nem támasztja alá szökését a várból. A szakirodalom egy sikertelen szökési kísérletéről ad értesítést, aminek az évszáma megegyezik a Doleszné ellen felhozott vádak dátumával, azonban az említett szökés Munkács várában történt. [29] A költőként is számon tartott egykori füleki várkapitány alábbi írásában emlékezik meg arról, hogy a szökését követően Thököly milyen körülmények között tartotta fogva. „(...) engemet mindenütt s mindenkor magányosan, rekesztetve tartott, (...) egy kőfolyosó alatt olly szurdékban, mellynek ablakja nem csak vasrostéllyal, hanem kő fallalis be volt csinálva éjjel nappal szüntelenül (...) majd éppen két egész esztendeigh egyedül

---

elszegődött katonának, esetleg egy másik földbirtokosnál keresett menedéket, aki néhány év adómentességet is ajánlhatott a számára. Ha évek múltán sem sikerült régi földesurának visszakényszerítenie, abban az esetben „fugitívi” uratlan emberré vált. [V.ö.: 15; 214. p.] Ez érthető módon sokak számára vonzó lehetett, ezért is találkozhatunk mind több szökevény jobbággal a későbbi urbáriumokban.

³⁹⁰ A Koháry család a török kiűzésének idején emelkedett fel. Birtokaik Nógrád vármegyében terültek el, s magukba foglalták Fülek, illetve Balassagyarmat mezővárosát is. Uradalmuk határa egészen Gyöngyösig terjedt. A török uralom megszűntével a megye egyik legnagyobb földbirtokos családjává váló Koháryak betelepítéseket végeztek településeiken, ugyanis a háborúk a család területeit érintették a legsúlyosabban. Vagyonukat Koháry I. István alapozta meg, aki 1647-ben Forgách Ádámtól zálogosítás révén megszerezte a szécsényi és a gyöngyösi uradalom nagyobbik részét. Koháry II. István és testvére, János is gyarapították a családi vagyont, megszerezve a zsélyi birtokokat. Birtoklásuk eltért a korban megszokottól. A tulajdonukban lévő földek részben közösek voltak, részben pedig az egyes családtagok külön birtokait gyarapították. Koháry II. István birtokát képezte a zsélyi, a karancssági, illetve a füleki uradalom nagy része. Másik fele fiát, Koháry Farkast illette. A Rákóczi-szabadságharc idején a család több birtokát is elvesztette. A háború után azonban azokat a császártól visszakapták, sőt birtokaikat új területekkel egészíthették ki. [13]

¹³ Koháry István fogsága Regéc várában kezdődött. 1682. szeptember 2-án kelt levelét már az uradalom központjából címezte édesanyjához, Balassa Judithhoz. Thököly többször próbálta a saját pártjára állítani a császárhű főurat, ám sikertelenül. Koháry nem sokáig raboskodott a regéci vár börtönében, ezt követően Tokaj, Sárospatak, Ung és Munkács váraiban tartották fogva. [24] 1684-ben már bizonyosan Munkácsra tartózkodott. Ezt alátámasztják levelezései családtagjaival, amit csak azután engedélyeztek a számára, hogy megkezdte fogságát a munkácsi várban. [25] Családtagjai 10 000 dukátot fizettek Thököly Imrének a megváltásáért, noha az eredetileg meghatározott összeg 20 000 arany volt, azonban a család nem rendelkezett kellő fedezettel annak kifizetéséhez. „A mi pedig a sarcot illeti, úgymint húszezer aranyat, - kegyelmed ítéleti rajta, mitőlünk az lehetetlenség. (...) nagy rendeknél is ilyen summa fel nem találtatik (...)” [25; 242. p.] Kárpótlásként az Udvari Haditanács 25 000 forintot ígért a család részére, azonban a kifizetést az Udvar nem tartotta be maradéktalanul, ugyanis csak a divényi uradalomból kaptak területeket, azonban ennek értéke – 16 600 forint – sem érte el a megajánlott összeget. [13; 9. p.] A család korlátozott pénzügyi helyzete miatt új megoldásra kényszerült: nyolc kuruc főúri rab átadását ajánlották Koháryért cserébe – „(...) az nyolcz kívánt rabok végett a bécsi hadakozó tanácsnál alázatosan instáltam (...)” [25; 246. p.] A csere létrejöttét azonban Thököly közbelépése megakadályozta. Koháry István így csak 1685-ben szabadulhatott utolsó, ungvári börtönéből, miután Caprara elfoglalta a várat. [28] Fogvatartása alatti hűségét a császár nem felejtette el neki, s mintegy hálából országbírónak nevezte ki.

bezárva raboskodtam, s nemis volt senkivel szabados beszélletem, sőt senkit nem is láthattam (...).³⁹² [29]

Nem jellemzik hasonlóan szigorú körülmények Koháry regéci fogva tartását. A tanúvallomásban olvasható, szöktetéssel kapcsolatos beszámolók arra engednek következtetni, hogy Koháryval, mint kiemelt tússzal bántak. Ez feltételezhetően arra vezethető vissza, hogy mivel Thököly eleinte megpróbálta saját pártjára állítani a főurat, kegyességét ilyen módon próbálta kimutatni iránta.

A jegyzőkönyvben megszólaló tanúk kevés említést tesznek a tulajdonképpeni szöktetésről, s azok, amiket említenek nem tekinthetőek tényleges bizonyítéknak. „Láttam hogy Doleszné Koháry uram ablaka alatt állott, be is nézett az ablakon, de beszédeket nem hallottam, se nem láttam, onnat elmenvén az úr szolgájához Korponayhoz³⁹³ ment, beszédeket akkor sem hallottam, ugyanazon éjszaka szabadult el Koháry uram ő nagysága.” „Ismét együtt beszélgetvén Dolesznével Korponay, hallottam hogy azt mondotta Doleszné az úr szabadulása felől: bizony adok, bizony meg lesz, rövid nap megszabadultok.” „Hallottam hogy Korponayval beszélt volna Doleszné, mondván: ne félj, mert ma holnap kiszabadulsz, földim vagy te nekem.” [22; 5–7. p.] Az alábbi szövegrészek is jól mutatják, hogy a szemtanúk tulajdonképpen nem tekinthetőek a szó szoros értelmében vett szemtanúnak, hiszen az elmondottak alapján csak feltételezéseikre hagyatkoznak, arra vonatkozóan, hogy Doleszné segédkezhetett Koháry kiszabadításában, a tényleges vétséget nem látták.

Több, és sokkal részletesebb beszámolók szólnak a híres „csoroszlya” boszorkányügyeiről. Többek közt olyan dolgokat említenek vele kapcsolatban, hogy látták, ahogy baglyok repültek be a házába, megátkoz, vagy éppen kigyógyít valakit a hátfájásból szavaival. Pozsgay András neje, Elizabetha beszámolója jól példázza az említett boszorkányi tevékenységet: „(...) egykor az uram lemenvén a faluba, a Doleszné kertjében szilvát rázván felhozta a várba, az uram ezentul jajgatni kezdett, annyira lett dolga az uramnak, hogy sem nem ehetett, sem nem ihatott, a mit bevett is nem emészthette, az lábai felzsugorodtanak, kezei elestének, annyira lévén utoljára, hogy az halálára való fehér ruhát is elkészítettem volt. Menék nemzeti kapitány Szirmay Miklós uramhoz ő kegyelméhez, voltaképen megbeszélgetvén az uram dolgát, és kérvén azon ő kegyelmét, hogyha valami módot találhatna ő kegyelme, istenért tenne jót az nyomorék urammal, megáldván az úr Isten ő kegyelmét. Mindjárt reá izent egy tizedestől, keményen reá parancsolván Dolesznéra, hogy az uramnak ha tovább is olyan nyomorúsága leszen, avagy halála, rabságra hozatja fel ő kegyelme, az izenet után nyavalyás uramnak semmi gondja nem volt, (...).”³⁹⁴ De a kihallgatottak szerint olyan is előfordult, hogy egy bodzafához beszélt. [22] A legtöbb tanú viszont arról számolt be, hogy Doleszné előző fogva tartása alatt – szintén boszorkányság miatt, amit a helyi majorban követett el – azonban arról nem adnak értesítést, hogy boszorkányság alatt pontosan milyen fajta bűnt követett el (átkozás vagy gyógyítás) – bilincsel a lábán kirepült a kútbástya ablakán és kutyává változva elszaladt. Több kihallgatott állítása szerint még a béklyót is megtalálták (ezt idéztem a tanulmány elején). [22; 7. p.]

A beszámolók alapján Doleszné igen ismert boszorkány hírében állhatott az egész uradalomban, s talán még maga Zrínyi Ilona is hallott róla. Bizonyítja ezt az is, hogy az uradalom lakosai úgy vélték, nem csak őket sújtja Doleszné átkokkal. Ismeretes, hogy amikor Zrínyi Ilona a várba költözött gyermekeivel, az akkor még csecsemő II. Rákóczi Ferenc

³⁹² Véleményem szerint Koháry István későbbi visszaemlékezésében túloz, ugyanis fennmaradtak fogságából származó levelei, amelyek alátámasztják, hogy fogadhatott, és küldhetett levelet munkácsi fogságának idején.

³⁹³ A forrás Korponay Jánosra utal, aki később Csábrág főkapitánya lett, felesége Géczy Julianna, a „lőcsei fehér asszony” volt.

³⁹⁴ „az baglyok ki s be szálltanak az ablakon és huhukoltanak „Perünk lévén egyszer Dolesznével hallottam Farkasné szájából, hogy őt azon kérte Doleszné, az temetőről három esküdt embernek temetéséről való földet hozzon neki a végre, hogy valamint azon holt emberek nem szólnak, ő reá sem tehetnek törvényt, mely Farkasné hiti után is úgy fateálta az tanács előtt.” [22; 5–6., 8–9. p.]

megbetegedett. A vár lakossága úgy gondolta, hogy a későbbi fejedelem betegsége nem véletlen, hanem Doleszné szórt átkot a gyermekre. [9]

A jegyzőkönyvben említett boszorkányi tevékenységek – úgy, mint az átokszórás, gyógyítás - nem mutatnak eltérést a térség falvainak hiedelemvilágában megjelenő, a természetfeletti erejű személyekhez kapcsolt cselekedetektől. A regéci uradalmat tekintve leginkább két falu – Fony, és Mogyoróska – esetében terjedtek el boszorkányokról szóló mondák és a rontó tevékenységek ellen való „védekezéssel” foglalkozó szövegek. Bár alapvetően ritkának számít, hogy a rontás, vagy a gyógyítás emberre vonatkozzon,³⁹⁵ a Doleszné ellen intézett perben mégis csak ilyen jellegű beszámolókról lehet olvasni.³⁹⁶

Nem tekinthető egyedülálló jelenségnek, hogy Doleszné asszony kutyává való „átváltozását” említette a legtöbb tanú a beszámolójában. A korabeli emberek képzeletvilágában a boszorkány rendelkezett az átváltozás tudományával, a legtöbbször előforduló alakjai pedig a ló, macska, és a fehér, vagy fekete kutya voltak.³⁹⁷ Látható tehát, hogy a jegyzőkönyv tanúinak boszorkánysággal kapcsolatos állításai nem mutatnak különbözőséget a korszakban lefolytatott más boszorkányperektől, illetve a népi hiedelemben felbukkanó boszorkányokkal kapcsolatos állításoktól. [1]; [4]; [5]; [6]; [7]; [8]; [11]; [12] Így az irat érdekessége nem is ebben, hanem inkább annak esetleges politikai felhangjában rejlik.

4. Politikai vád, vagy boszorkányság?

A jegyzőkönyv elemzése során több szembevetendő tény is meg lehet említeni, ami Doleszné asszony perét kiemeli a hagyományosnak mondható boszorkányperek sorából. Az első és legfontosabb dolog, hogy – amint azt már a dokumentum bevezetőjében is írják – maga Thököly Imre rendelte el a vizsgálatot. Ez a tény előrevetíti, hogy politikai színezetű perről lehet szó, hiszen ritka, hogy egy egyszerű boszorkánypert ilyen magas rangú személy kérésére folytassanak le.³⁹⁸ Az pedig, hogy a már említett szokatlan módon két esküdttel végezte

---

³⁹⁵ A népi hiedelemben a boszorkányok rontó tevékenysége leginkább az állatokon nyilvánult meg. Zemplén környékén úgy tartották, hogy a boszorkányok a teheneket sújtják átokkal különböző módon, – a tehén lába vagy a küszöb alá csontot ásnak – hogy kevesebb tejet adjanak. Az ez ellen való védekezés jelenik meg pl. Mogyoróska is, ahol tölgyfalevél levéllel próbálták megszüntetni az átkot. Fony falvában pedig a rontást előidéző tárgyat megfőzték, szintén az semlegesítést céljából. [16; 190., 192. p.]

³⁹⁶ Néhány példa a Doleszné által alkalmazott rontásokra, illetve gyógyításokra – „(...) haragjában utánam öntött valamit, az lábaimra úgy megromlottam, hogy három egész holnapig alig állhattam lábaimra (...) hozzája menvén valamit csinált egy papirosban, az lábamra reá kötven, harmadnapra meggyógyult a lábam.” „(...) engemet csak megfenyegette mondván: várj csak hamis lelkű, mert bizony megbánod, míg a cigány házáig mentem, addig a kezemen gyűl fakadott, most is két lyuk vagyon a kezemen (...)” „(...) megtapogatván Doleszné a vállamat mind azóta is fáj a vállam.” „(...) midőn egykor az a Lőrinczné a falu utcáján végig menne, talált egy öntésre, melyen által is ment, későn vevén észbe, hogy elkerülhette volna, mondá Lőrinczné: de megromlok most; hallván ezt Doleszné, mindegy a semmi, mert én locsantottam oda, nem léssen semmi nyavalyádé Legottan lábára megromolván Lőrinczné, megdagadtanak az lábai, reá izenvén Dolesznéra meggyógyultak a lábai.” [22; 5–7., 9–11. p.]

³⁹⁷ Doleszné történetén kívül azonban találkozunk egy másik hagyománnyal is Regécen, ami szerint a boszorka képes akár egy bárány alakját is felölteni. A Regécen élő történet szerint a bárányt egy ember haza szeretete volna vinni, azonban az túl nehéz volt. Amikor ledobta szekerekéről, a bárány megszólalt, majd hirtelen eltűnt. Ehhez a történethez kapcsolódik a térségben még ma is használatos mondás – Nehéz, mint Demkó János báránya. [16; 193. p.]

³⁹⁸ Eddigi kutatásaim során nem találtam még egy olyan boszorkánypert, amelyet hasonlóan magas rangú személy rendelt volna el. (Magas rangú elrendelő személy esetén nyilván lehetne említeni Bethlen Gábort, aki a Báthory nők ellen indított pereket. Azonban azon perek teljesen más háttérrel rendelkeznek, koncepciós, s feltételezhetően birtokszerezési irányultságú perek révén, amelyek szintén más, magas rangú személyek ellen irányultak. Ennek megfelelően nem lehet összehasonlításba állítani Doleszné asszony esetével, aki nem rendelkezett birtokokkal, sőt, nemes sem volt.) A legtöbb esetben városi tanács kérésére, az adott településen élő lakosok panaszára vagy pedig egy nemes kérvényére rendeltek el vizsgálatot. [11 I.; 30. p.]; [11 II.; 45., 441. p.]; [1; 24. p.]

Bagoméry szolgabíró a vizsgálatot, csak megerősítheti a politikai vád befolyásolásának lehetőségét, hisz így Thököly még több emberét tudhatta felsorakoztatni a bíróságon. Szintén rendhagyónak számít a másik, vizsgálatot elrendelő személy kiléte. Könnyen elképzelhető, hogy Szirmay Miklós regéci várkapitány Instantiáját azzal lehetne magyarázni, hogy – mintegy magát felmentő módon – kereshetett egy bűnbakot Koháry István szökése miatt. Erre több oka is lehetett a regéci kapitánynak. Szirmay és Koháry a fogva tartás ideje alatt jó viszonyt ápolt egymással – ami ugyancsak alátámasztja, hogy a császárhű Koháryval kiemelten bántak, – amit jól fejez ki Koháry 1690-ben Szirmay Miklóshoz címzett levele, amelyben külön hangsúlyozza: „(...) rabságomban hozzám mutatott kegyelmed jóakarátját igyekezem is megszolgálnom (...)” [25; 256. p.] Ez a kapcsolat pedig esetleg gyanút kelthetett volna, ha nincs egy „bűnbak”. A jegyzőkönyvben kikérdezett tanúk közül ketten pedig arról adnak értesítést, hogy nem Doleszné volt Koháry kiszabadítója, hanem a várban szolgáló két hajdú: „Tudom nyilván, hogy ezen megfogott két hajdúk árútatása által lett Koháry uramnak ő nagyságának megszabadulása.” „Tudom bizonyosan, hogy azon két hajdúk a kik fogva vannak, strázsák voltak, és azok által lett az úr szabadulása.” [22; 5. p.] Tehát miért vádolják éppen Dolesznét a kiszabadítással, ha a – tanúk beszámolója alapján – már elfogták azokat, akik segítettek megszökni a füleki kapitánynak? Elképzelhető, hogy azért, mert szintén jól jöhetett Doleszné asszony személye Szirmay Miklósnak abból a szempontból is, hogy nevéen és kapitányságán így nem esett csorba Thököly előtt, hogy éppen katonái segítettek megszökni egy fontos, magas rangú politikai fogolynak, ez által árulást követve el.

Az pedig, hogy Doleszné ismert boszorkány hírében állt az uradalomban, akinek tetteiről sokat beszéltek, csak megkönnyíthette Szirmay helyzetét saját nevének tisztázásában. Szintén segíthette Szirmayt a bűnbakkeresésben az a tény is, hogy Doleszné férje – Dolesz András – a per idején katonaként szolgált Regéc várában, éppen az ő kapitánysága alatt.

Viszont ezzel szemben az is könnyen elképzelhető, hogy az elsődleges pernek a boszorkányvádát szánták, s a könnyebb elítélés végett, – hogy megszabaduljanak a falu boszorkányától, akinek a rossz dolgokat, betegségeket tulajdonították³⁹⁹ – a szöktetési vád már ennek csak a hozadéka volt. Ez az elképzelés azonban csak újabb kérdéseket vet fel. Nem lett volna elég az a számos beszámoló és bizonyíték az elítéléshez, főleg annak a fényében, hogy legalább egyszer bizonyosan elítélték hasonló vádpontokban? Viszont az elmondottakat az is árnyalja, hogy a jegyzőkönyvben megszólaló tanúk közül többen is állítják, hogy együtt süttöttek, mostak és varrtak is Dolesznével. [22; 4., 5., 9. p.] Tehát a beszámolók szerint nem úgy viszonyultak hozzá, mint egy társadalomból kiteszített, vagy kiteszítendő személy iránt.⁴⁰⁰

---

³⁹⁹ A boszorkánypernek egyik mozgatórugója a balszerencse, tehát háborúk, nehezedő életkörülmények, halál, betegségek elleni védekezés. Olyan módon, hogy a településen számon tartott és furcsának bélyegzett személyt boszorkánynak kiáltanak ki, akinek az eltávolításával az említett rossz dolgok is megszűnnek. [17; 412. p.] A kihallgatott tanúk elmondásai megegyeznek a Tóth G. Péter által felállított „maleficium narratívába”. Ennek alapján a regéci beszámolók is a rontó személy, illetve az általa elkövetett károk köré csoportosulnak úgy, hogy közben a kikérdezettek felidézik a velük történt és számukra megmagyarázhatatlan eseményeket, amelyeket aztán belehelyeznek a boszorkányság kontextusába. [18; 201. p.]

⁴⁰⁰ Ezen ellentmondás miatt kísérletet tettem annak vizsgálatára, hogy történhetett-e valamiféle befolyásolási szándék Szirmay által, mivel a beszámolók szerint a vár környékének lakosai kapcsolatban álltak a vár kapitányával. Ennek érdekében megvizsgáltam a beazonosított tanúk társadalmi hovatartozását, hogy Szirmay esetleg, befolyással tudott-e lenni a tanúkra. Azonban azok sokszínű összetétele, az, hogy köztük megtalálhatóak gyalogszeresektől, a darabontokon át a nemesek is, tehát a társadalom minden rétege, így úgy vélem, az esetleges befolyásolás gyanúja nem teljesen megalapozott. Ahhoz ugyanis több olyan szereplőre (katonára és tisztviselőre) lenne szükség. Viszont a beazonosított 16 személy közül csak 5 drabant, 3 nemes, és 3 bírósági. Sajnálatos módon a többi kikérdezett – 34 – személy társadalmi hovatartozására a forrás nem utal, így elhamarkodott lenne csupán a 16 fő adataiból levonni messzemenő következtetéseket.

Hogy az említett két felvetés közül melyik lehetne helytállóbb, eldöntéséhez – vagy inkább elképzeléséhez – újabb adalékként szolgál Tokay Ferencnek, Thököly regéci gyalogos hadnagyának a később Kohárynak címzett levele, amelyben saját magát jelöli meg, mint az egykor volt rab kiszabadítóját. „a midőn Ngod Regicz várában lévén fogva, én voltam akkor az vár kapuján lévő gyalogságnak hadnagya, mely Ngodat vígasztaltam, és muzsikáltattam; megszabadulásának is én voltam oka, mely emberemet küldvén Ngodhoz, hogy Ngod órája már elérkezvén: szabadon bocsáttattassék le az várbúl.” [24; 652. p.] Az irat újabb kérdés felvetését eredményezi. Elfogadható-e maradéktalanul Tokay állítása annak tudatában, hogy levele tulajdonképpen azért íródott, hogy a főúr segítségét kérje kivégzése elkerüléséhez.⁴⁰¹

5. Összegzés

Látható, hogy az 1683-ban keltezett jegyzőkönyv több érdekességet és kérdést rejt magában. Ide sorolható, hogy Thököly Imre és Szirmay Miklós személyében két elrendelője is volt a vizsgálatnak, s szintén szokatlan módon a szolgabíró két esküdt segítségével végezte feladatát. Doleszné asszony ismertsége, illetve többszöri megvádolása, és az, hogy férje várbéli darabont volt csak tovább fokozza a boszorkányper körüli kérdéseket. A kihallgatás politikai vonulata, azaz Koháry István kiszabadítójának kiléte is tisztázatlan, és a három lehetséges „elkövető” személye – Doleszné, Tokay, illetőleg a beszámolóban említett két hajdú – is megkérdőjelezhető az ügyben.

A források alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a Doleszné néven ismert boszorkány perbefogásához talán mindkét elképzelés közrejátszhatott. Doleszné eltávolításához megfelelő alkalmat nyújthatott egy politikai esemény, mely az uradalomhoz való hűtlenség alapján – egy fogoly megszöktetésére tett kísérlet – végleg kitaszíthatta őt az uradalom életéből; avagy egy politikai fogoly szökési kísérletét a néphiedelem rögtön az első potenciális gyanúsítotthoz, egy közismert boszorkányhoz kötötte. Ez pedig lehetett eleinte akár csak egy szóbeszéd, ami Szirmayhoz eljutva lehetőséget biztosított számára nevének tisztázására, és a bűnbak szerepének betöltésére.

Sajnos azonban a per végének hiányában, s ez által Doleszné sorsának homályba vesztésével nem jelenthető ki bizonyosan a fentebb vázolt elképzelések mennyiben minősülnek ténylegesen a vádak indikátorainak. Azonban az kijelenthető, hogy a Doleszné ellen intézett boszorkányper a regéci uradalom történetének egyik fontos politikai momentumává vált, és ez az a tény, ami kiemeli azt a boszorkányperek sorából.

Irodalomjegyzék

Könyvek:

- [1] A magyarországi boszorkányság forrásai I-III. Szerk.: Bessenyei József, Budapest, Balassi. 1997.
- [2] A magyarországi boszorkányság forrásainak katasztere (1408–1848). Szerk.: Tóth G. Péter, Budapest, MTA Néprajzi Kutató Intézete. 2000.
- [3] Dömötör Tekla: A magyar nép hiedelemvilága. Budapest, Corvina. 1981.
- [4] Hall, D. David: Witch-hunting in seventeenth-century New England: A documentary history 1638–1693. Boston, Duke University Press. 2005.
- [5] Klaniczay Gábor – Kristóf Ildikó – Pócs Éva: Magyarországi boszorkányperek I. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport. 1989.
- [6] Kulcsár Zsuzsa: Inkvizíció és boszorkányperek. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 1960.

---

⁴⁰¹ A Hegyaljai felkelés idején Tokay Ferenc elfoglalta Tokaj várát, azonban a császári seregek elfogták, és börtönbe vetették. [24; 652. p.]

- [7] Levack, P. Brian: Hexenjagd: Die Geschichte der Hexenverfolgungen in Europa. München, Beck Verlag. 1995.
- [8] Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Szerk.: Komáromy Andor, Budapest, MTA. 1910.
- [9] Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, I. Históriaantik Könyvesház. 2011.
- [10] Péter Katalin: A csejtei várúrnő: Báthory Erzsébet. Budapest, Helikon Kiadó. 1985.
- [11] Schram Ferenc: Magyarországi boszorkányperek: 1529–1768. I–III. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1970.
- [12] Szendrey Ákos: A magyar néphit boszorkánya. Budapest, Magvető Könyvkiadó. 1986.
- [13] Szirácsik Éva: A Koháry család Nógrád és Heves vármegyei birtokainak urbáriumai (1716, 1718). Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár. 2007.
- [14] Úriszék: XVI–XVII. századi perszövegek. Szerk.: Varga Endre, Budapest, Akadémiai Kiadó. 1958.
- [15] Varga János: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1969.

Könyvfejezetek:

- [16] Barna Gábor: A hiedelmek alakjai a Zempléni-hegység falvaiban. In: Szabadfalvi József (szerk.), Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. A miskolci Hermann Ottó Múzeum néprajzi kiadványai 10. Miskolc, 1965. 189–205.
- [17] Klaniczay Gábor: A boszorkányüldözés Közép- és Kelet-Európában. In: Tusor Péter (szerk.), R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv: születésének 70. évfordulója ünnepére. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. 1998. 399–416.
- [18] Tóth G. Péter: „Mit tud, látott, avagy hallott azon tanú?” Tanúvallomások és malefícium-narratívok a magyarországi boszorkányperekben. In: Pócs Éva (szerk.), Demonológia és boszorkányság Európában. Budapest, L’Harmattan – PTE Néprajzi Tanszék. 2001. 199–227.

Folyóiratcikkek:

- [19] Iklódy András: A magyarországi boszorkányüldözés történeti alakulása. Ethnographia, 93, 1982. 292–298.
- [20] Klaniczay Gábor: A boszorkányvád mozgatórugói. Gondolatok az első kolozsvári boszorkányperek kapcsán. Korunk, 5, 2005. 27–38.
- [21] Klaniczay Gábor: Boszorkányhit, boszorkányvád, boszorkányüldözés a XVI–XVIII. században. Ethnographia, 97, 1986. 257–295.
- [22] Majláth Béla: Levéltári adatok Regécsvára történetéhez a XVII. század második feléből. Történelmi tár 1, 1889. 1–23.
- [23] Pócs Éva: Gondolatok a magyarországi boszorkányperek néprajzi vizsgálatához. Ethnographia, 94, 1983. 134–146.
- [24] Thaly Kálmán: Adalékok Koháry István fogságának történetéhez. Századok, 9, 1870. 649–653.
- [25] Thaly Kálmán: Koháry István rabsága történetéhez. Újabb Adatok. Századok, 4, 1872. 238–259.

Internetes hivatkozások:

- [26] A magyarországi boszorkányság forrásainak katalógusa. Letöltve 2017. április 23. www.vmmuzeum.hu/boszorkanyperek/

- [27] Magyar Néprajz IV. Letöltve 2017. április 24.
<http://mek.niif.hu/02100/02152/html/04/374.html>
- [28] Pallas nagy lexikona. Letöltve 2017. április 23.
<http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/058/pc005897.html#3>
- [29] Varga Imre: A magyar barokk költészet egy változata. Koháry István börtön-költészete. Irodalomtörténeti Közlemények, 5, 1973. 501–513. Letöltve 2017. április 23.
http://epa.oszk.hu/00000/00001/00283/pdf/itk_EPA00001_1973_05_501-513.pdf

Levéltári források:

- [30] MNL OL E156 – a. – Fasc. 011. – No. 011.
[31] MNL OL E156 – a. – Fasc. 061. – No. 012.
[32] MNL OL E156 – a. – Fasc. 066. – No. 031.
[33] MNL OL E156 – a. – Fasc. 066. – No. 032.
[34] MNL OL E156 – a. – Fasc. 066. – No. 041/b.
[35] MNL OL E156 – a. – Fasc. 066. – No. 052.
[36] MNL OL E156 – a. – Fasc. 082. – No. 058.
[37] MNL OL E156 – a. – Fasc. 096. – No. 012.
[38] MNL OL E156 – a. – Fasc. 096. – No. 014.
[39] MNL OL E156 – a. – Fasc. 104. – No. 030.

Lektorálta: Dr. Papp Klára, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem

doktoranduszok
országos
szövetsége

MISKOLCI
EGYETEM
UNIVERSITY OF MISKOLC

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

Nemzeti
Tehetség Program

Agria Telecom Kft.

ALUINVENT

**A pályázat az Emberi Erőforrások Minisztériuma megbízásából az Emberi Erőforrás
Támogatáskezelő által meghirdetett Nemzeti Tehetség Program NTP-FKT-M-16-0007 kódszámú
pályázati támogatásból valósult meg**